

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ»

атты 72-Республикалық студенттер, магистранттар,
докторанттар мен жас ғалымдардың ғылыми-тәжірибелік
конференция
материалдарының жинағы
9-10 сәуір, 2019 жыл

Сборник статей
72-ой Республиканской научно-практической конференции
студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых
«МОЛОДЕЖЬ И НАУКА: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ»
9-10 апреля 2019 года

Collection of articles
of the 72nd Republican scientific-practical conference of
students, MSc, PhD candidates and young scientists
«YOUTH AND SCIENCE - PRESENT AND FUTURE»
April 9-10, 2019

ҚАЗАҚСТАН
жас педагог-ғалымдар
Ассоциациясы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ»
атты 72-Республикалық студенттер, магистранттар, докторанттар мен жас
ғалымдардың ғылыми-тәжірибелік конференция
материалдарының жинағы
9-10 сәуір, 2019 жыл

Сборник статей
72-ой Республиканской научно-практической конференции студентов,
магистрантов, докторантов и молодых ученых
«МОЛОДЕЖЬ И НАУКА: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ»
9-10 апреля 2019 года

Collection of articles
of the 72nd Republican scientific-practical conference of students, MSc, PhD
candidates and young scientists
"YOUTH AND SCIENCE - PRESENT AND FUTURE"
April 9-10, 2019

Алматы, 2019

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58
Ж 33

Жалпы редакциясын басқарған Л.Бөлебаева
Жауапты редакторлар: А.Чанчарова, С.Төлендіұлы

ЖЗЗ «ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ» атты
72-Республикалық студенттер, магистранттар, докторанттар мен жас
ғалымдардың ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының
жинағы. – Алматы: «Қыздар университеті» баспасы, 2019. – 445 бет

ISBN 978-601-224-986-6

Бұл жинақта Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінде
өткен ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары топтастырылып отыр.

Студенттер, магистранттар, докторанттар мен жас ғалымдардың ғылыми
мақаласы жинақталған жинақ барлық жоғары оқу орындарының білім
алушыларына бағытталған.

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58

ISBN 978-601-224-986-6

© «Қыздар университеті» баспасы, 2019 ж.

АЛҒЫ СӨЗ

Гаухар АЛДАМБЕРГЕНОВА,

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің ректоры,
педагогика ғылымдарының докторы, профессор

Қазіргі күнде жоғары оқу орындары тек білім ордасы ғана емес, олар – білім мен ғылымды капитализациялаудағы негізгі локомотив рөлін атқарып отыр. Бүгінгідей жаһандану жағдайында мемлекет пен адам озық, бәсекеге сай болуы үшін, ең бірінші білім мен ғылым өркендеуі қажет. Баршамызға белгілі ғылым мен техникалық прогресс күн өткен сайын әлемге өзіндік жаңашылдығымен, инновациялық жаңа жобаларымен, заманауи технологиялық өзгерістерді алып келуімен ерекшеленуде. Кез келген технологиялық өзгеріс қай мемлекеттің болмасын экономикалық дамуында белгілі бір деңгейде серпіліс алып келері сөзсіз. Ал ғылыми жаңашылдыққа ілесе алмаған мемлекет экономикалық дамуында қандай да бір қиыншылықтарға тап болатындығын әлемдік тәжірибе жиі көрсетуде. Мемлекетіміздің ғылыми жаңашылдыққа ұмтылуына серпін берер күш – жастарымыз. Санасы сергек, жаңа технологияларды меңгерген өскелең ұрпақ Қазақстанның бәсекеге қабілетті елдерінің сапына қосуға үлес қосатындығына сенімдіміз.

Бұл орайда жастарды жақсылық пен ізгілікке, білімділік пен білгірлікке тәрбиелейтін педагог еңбегінің игілігі ауқымды. Заңғар қаламгеріміз Мұхтар Әуезов: «Ұстаздық – ұлы нәрсе» деген сөзі қай уақытта да ұстаз қызметіне берілген әділ де үздік баға болып қала бермек.

Тұңғыш Президентіміз негізін қалап, болашақ мақсаты мен мұратын нықтап берген Тәуелсіз мемлекетіміздің стратегиялық жоспарларын жүзеге асыруда, еліміздің одан арғы әлеуметтік-экономикалық, рухани-мәдени дамуын жалғастыруда ұстаз қауымы атқарар міндет пен парыз орасан зор.

Елбасы: «Қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады», – деп атап өтіп, әлем елдерінің алдыңғы сапында жүру үшін бәсекеге қабілеттіліктің бірінші кезектегі мәселе болатынын айтты. Ал бәсекеге қабілеттілікті қалыптастырып, оны ұдайы арттырып отыру үшін білімнің атқаратын рөлі айрықша зор екені белгілі. Осы орайда отандық жоғары оқу орындары тек білім берумен ғана шектелмей, олар – білім мен ғылымды капитализациялаудағы басты рөлді атқаруы тиіс.

Ресми деректерге сүйенер болсақ, бүгінде еліміздегі жас ғалымдар саны 60 пайызға артты. Жастарымыз болашақтың кілті сапалы білім мен ғылым екенін айқын түсініп келеді. Өркениет көшіне бет бұрған қыруар істің алтын арқауы болып есептелетін ғылыми-техникалық және экономикалық прогрестің негізгі қозғаушы күші – білім. Білім бар жерде даму, жетілу, кемелдену үрдісі бір сәтке де толастамайды. Көрнекті ғалым, академик Қаныш Сәтбаев: «Ғалымға азық берер қайнар көзі кітап бетімен, лаборатория аумағымен ғана шектелмейді, өмірді танумен, еңбек адамының жасампаз ісін танумен кең өрісін табады» деген сөзі бүгінде өз өміршендігін айқын дәлелдеп келеді.

Соңғы жылдары отандық білім мен ғылымның қарашаңырағы – Қыздар университеті әлеуеті биік, жаңашыл идеялары бар еліміздегі жас ғалымдарды қолдап-қуаттау бағытында бірқатар игілікті істерді жүзеге асырып келеді. Қазақстан жас ғалым-педагогтары Қауымдастығының бастамасымен осымен 72-ші рет ұйымдастырылған бұл жиын да сол үлгілі үрдістің жалғасы іспеттес.

Осы орайда айта кетейін, былтыр Қазақстан жас ғалым-педагогтарының бірінші республикалық слеті қарсаңында отандық жас ғалым-педагогтардың Қауымдастығы құрылған болатын. Мақсат – мемлекет пен қоғам дамуына белсенді қызмет ететін, жаңаша тұрғыда ойлай алатын жас педагог-ғалымдарды біріктіру, олардың диалог алаңын құру.

Құрылтайшысы Қыздар университеті болып табылатын ұйым бүгінде бірнеше жобаны жүзеге асыруда. Бұл бастамалар – талантты жастарымыздың жігерін жанып, ғылымға деген ынта-ықыласын арттырады деп сенемін.

I. STRENGTH OF LANGUAGE

Абдуалиева Арайлым

5B011700-Қазақ тілі мен әдебиеті

1 курс (3ж.) студенті

ҚазМемҚызПУ

Ғылыми жетекшісі: г.ғ.м., оқытушы Ж.А.Алиева

О.БӨКЕЙ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ МИСТИКАЛЫҚ ШЫҢ

Аннотация. В этой статье рассматриваются особенности мифологических явления в мистических легендах в повести «Сайтан көпір» О.Бөкей и совокупность художественного мышления и слова в авторской идее.

Abstract. This article discusses the features of the mythological phenomena in the mystical legends in the story “Сайтан көпір” by O. Bokey and the combination of artistic thinking and the tree in the author’s idea.

Оралхан Бөкей – тамыры терең төл тарихымыз бен есте жаңғырып қалар ескі әдебиетімізге жаңаша жазба қалдырған, өрелі ой мен келелі сөзді бір арнаға тоғыстырған, ғасырда бір туатын жазушысы. Тұлға танымын айшықтайтын биік шыңдағы шығармаларында реалистік, романтикалық, мифтік желіні қолдану арқылы озық ойлы оқырманын таңғалдырды, әдебиет майданында өзіндік өткір сілікінісін орнықтырған кемеңгер ретінде ұлт пен ұрпақ санасында мәңгі жаңғыруда. Осы тұста Д.Исабеков қалдырған сүбелі сөзді тиек етсек те жөн «Оралхан не жазса да қанымен, жанымен жазушы еді. Және қай жанрда жазбасын олардың бірде-бірі қаламдастар мен қалың қауым назарынан тыс қалмайтын. Оралхан бір оқылатын жазушы емес. Оралхан қайталап оқуды қажет ететін жазушы, түсінгеніңше оқи беретін күрделі суреткер» [1,1].

О.Бөкей шығармаларын оқып бастағаннан-ақ ерекше әсер қалдырған, өзіндік даралық қолтаңбасын айқындап тұрғандай тың туындысы ретінде – «Сайтан көпір» атты повесіне тоқталсам деген ой келді. Аталмыш тың туындының өзінде «Сайтан көпір» деп берілуі шығарманың бар болмысын, негізгі ой мен идеясын айқындап тұр. Жылдар тоғысында тоқтаусыз жалғасын тауып отыратын ауыздан ауызға бұрмалы ой толқындарынан жетіп отыратын аңыздың адам өмірімен де тікелей байланысы барын повестке арқау ете отырып, жаңа зерделі концепциялар туғызады. Адуынды автор шыныдыққа жанасатын белгілі мифтік құбылыстарды сол күйінде емес, оның негізгі айтар идеясын қоғам өмірімен ұштастыра отырып құбылтып, көркем ой мен сөзді егіз қолданып, өз сарынында өзгеше аңыз етіп шығарады. Тақырыпқа арқау болып отырған жер бетіндегі жаратылыстың арасындағы қатар өрбейтін жамандық пен жақсылық, қатыгез тағдыр мен мейірім мекендерінің ұштасуы, ащы шындық пен өміршең өткір өтіріктер. Осы бір тартысқа толы қарама қайшылықтардан қарсыласа отырып жеңіс табуды майдандағы жауынгердің үздіксіз күрестері секілді суреттейді.

Басты кейіпкерлердің бірегейі ретінде көрініс тапқан Аспан бейнесі шығармадағы шытырман шыңырауларға тап болса да, өлім мен өмір арасында жау қолында қалған жазықсыз жандай күйде жан түршігерлік жолдарды жеңіп шыққан қайсар тұлға. Мейірім мен жақсылықтың символы Аспан шалдың тұлғасы арқылы берілсе, зұлымдық пен жамандық – Жаңғырық, Айқай, Анау ретінде көрініс табады. Кеңістік пен уақыт, шегініс пен толғаныс, үнсіздікке толы мотив, ішкі монологтар, қиын құбылыстар мен қозғалыстар сырын адамның субъективті барлық болмысына сүйене отырып қарастыратын дүние қабылдау заңдылықтары О.Бөкейдің көркемдік-философиялық танымына әсер еткенін айтып отырған Аспан, Аман бейнелері дәлелдей түседі. Сонымен қатар, шығармадағы философиялық тұжырымдардың жасалуында, осы негізгі шарттарды айқындауда абстракциялы символ-бейнелердің де орны айрықша. Повестегі Анау, Айқай және Жаңғырық көркем образдық дәрежеге жеткен. Шығармадағы негізгі тартыс кейіпкерлердің жан әлемінде десек, осы тартыстардың сүбелі сүзгілері — символ бейнелер.

Түрлі кейіпке еніп есті аларлық жамандықты қашанда шындықпен, тұрақтылықпен тату болар жақсылықпен жан талсақа түсіріп, Аспан кейіпкердің бейнесі арқылы өлімнің соңғы сапары жеткенде өмірдің өзі тәтті екенін ұғындырады, тәуекелге бел буған түбінде тауды бағындырарын автор есті көріністермен көрсетеді.

Тәңірден теберік болып берілген өлшеулі өмірдегі орын алар құбылыстардың қаншалықты маңызы зор екенін мифтің, аңыздың астарлы жұмбағымен терең талдап, өткелі көп өмір мен қиындығы мен қуанышы қатар өрбейтін қоғам проблемасын үлкен философиялық талғамға көтереді. «Сайтан көпір» повесі жазушының аңыз жасаушылық шеберлігінің үлкен бір қырын танытады.

Автор шығармасындағы бір сөзінде «Әркімнің алдында түптің түбінде өтпей қоймайтын «Сайтан көпірі» бар. Тек қорықпағандар ғана арғы жағалауға шығып мақсатына жетпек. Сайтан көпірден өту дегеніміз — өлімге тым-тым жақын келу немесе өмірмен қоштасу». Бұл тұста А. Камюдің айтқан орамды ойы орынды деп білеміз. Атақты жазушы: «Дело в том, что у нас нет опыта смерти. Испытанным, в полном смысле слова, является лишь то, что пережито, осознанно. У нас есть опыт смерти других, но это всего лишь суррогат, он поверхностен и не слишком нас убеждает», — [2; 231].

Шығармадағы үзіндіден «Мен көшкіннің астында қаламын. Мен ғана емес бүкіл әлемге топан су қаптайды. Табиғат ашу шақырады, ағайын! Біз, адамдар, жер бетінен тып-типыл жойыламыз да мұз басу дәуірі қайта орнайды. Жаяу-жалпылы жүргендер мен бауырымен жорғалайтындар мәңгілікке ғайып болады, тек аспанда ұшып жүргенде мен жер астындағы аруақтар, тек солар ғана тірі қалады» [3, 283], осы тұста да астарлы ақиқат пен аңыздың айқасы бедерленген. О.Бөкей бұл тұста мифтік дүниетанымды білдіретін үш әлемді оқырман санасына сіңімді әрі айтар ойды астарлап, орамды дәл жеткізеді. Осындай философиялық құндылықтардың басын біріктірген Ш. Уалиханов, Ш. Ыбыраев, С.Сейфуллиннің тырнақ алды ғылыми зерттеулері мен тың туындыларының мазмұнынан да алуға болады.

О.Бөкей шығармашылығындағы мифологизм мәселесін зерттеуші ғалым Ж.Аймұхамбетова «Метафоралардың метаморфозадан түбірлі айырмашылығы болса да, белгілі дәрежеде бұл екі ұғым бір-бірімен сабақтастықта екенін естен шығаруға болмайды» дей келе, автометафоралардың күрделеніп, тұрақталуы метаморфозаларды туындатады деген ой айтады [4, 29]. Арқау болып отырған мәселедегі автометафоралар, түрлі сөздік қолданыстар біз айтып отырған «Сайтан көпірде» де көрініс табады. Мысалы: «Біле-білсең сен менің өтіп кеткен дәурен, өліп қалған арманымсың, екі АЯҒЫМСЫҢ! Ал менменің АЯҒЫМ сіңірі босап, сүрінуді білмейтін жілікті болатын!» [3, 269]. Айта кетерлігі жан түршіктірер көріністер қатарындағы ЕКІ АЯҚ – көркем антропологиялық аспект ретінде автор шеберлігінің тағы бір шыңы.

Шығармада зерттей түсер осындай дүниелер өте көп қолданыс табады. Рухты елдің ертеңгі әдебиеті мен тарихына қайталанбас қолтаңба қалдырған О.Бөкей туындылары қашанда құнды. Оқимын деген ізденімпаз жастарға Оралхан туындыларының барлығында мазмұн тереңінде ұлт тағдыры сыр шертер шығармалар мол екенін айтпақпын.

Қорытынды ойды ұлы тұлғаның көзін көрген, асылдың сынығы, қарындасы Ғалия Бөкейқызының естеліктерімен жеткізсем, автор рухына құрмет деп білемін: «Оралхан ағам жастайынан жазушы болуды армандайтын. Мектеп қабырғасында жүріп-ақ әдеби шығармаларды көп оқыды. Кейде кітаптан басын көтермей отырғанын көрген ата-анам «көзіңді құртасың оқыма» деп тыйым салатын... Ағамның күнделігінде мынадай бір қанатты сөзі бар: «Адам армандай білуі керек, армандаса - соған қол жеткізеді. Мен жазушы болуды армандадым, жазушы болдым. Менің парталас досым Жеңіс ұшқыш болуды армандады, ол да ұшқыш болды. Адам армандай отырып, соның жолында күресе білуі керек. Бүкіл адамзат саған қарап тұрғандай, өз-өзіңді шексіз жауапкершілікте сезінгенде ғана ойлаған мақсатыңа жете аласың».

Әдебиеттер:

1. Исабеков Д. пікірлері.
2. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде // Сумерки богов / Сост. и общ. ред. А.А. Яковлева. — М.: Политиздат., 1990. — С. 222–318
3. Бөкеев О. Екі томдық таңдамалы шығармалар. Повестер. – Алматы: Жазушы, 1994. – 496 б. – Б. 128.

Алдасберген Сәулет

5B011700-Қазақ тілі мен әдебиеті

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., қауымд.проф. А.А.Көшекова

ҚазМемҚызПУ

АЛАШ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ АЛМАС ҚЫЛЫШЫ

Мен жалындап өтемін!

Қариялардың кимайтын жас шағы болып,

Балапандардың талпынар асқары болып,

Ару қыздардың аңсаған арманы болып,

Асқақ жандардың алаулы тандары болып!

Ф.Оңғарсынова

***Аннотация.** В этой статье рассматривается творчества поэтессы Ф. Оңғарсыновой.*

***Abstract.** This article discusses the work of the poetess F. Ongarsynova.*

Әдебиет әлемінің айшықты жанры – поэзияда адуынды жырларымен көпшілікті елең еткізген ақынның бірі Фариза Оңғарсынова. Ә дегеннен-ақ оның өлеңдерін құлай сүйген оқырман ақынның отты жырларымен міне содан бергі ширек ғасыр бойына үзбей жүздесіп– сырласып келеді.

Фариза Оңғарсынова – қазақ поэзиясындағы ерлік пен нәзіктік әлемін өлең тілінде шебер үйлестірген дарабоз ақын. Оның тылсым поэзия тіліне үңілсек, сайын даланың небір сырлы сөздері, қазыналы тіл байлығы орайлы қолданылған, орнымен жұмсалған. Әйел табиғаты әдетте бала тәрбиелеу, отбасына шамшырақ болу, ағайынына қызмет қылу сынды міндеттерге бейім болып келеді. Осы себептен, көптеген өнер саласында, ән өнерінде, поэзия додасында ерлер топ жарып, ел есінде қалады. Ал, Фариза Оңғарсынова-қазақ поэзиясына нәзік жандылар болмысын кеңірек ашып, іңкәр көңілді қарымды қаламмен жеткізе білген жан.

Ақын Ф.Оңғарсынованың қаламгерлік қызметінің бір қыры аудармашылық және публицистикалық еңбегімен ұштасатынын ескерсек те, автордың тырнақалдысы – «Сандуғашынан» бастау алған таза поэзиялық жыр жинақтары төмендегідей тізбені құрайды: «Маңғыстау маржандары»(1969), «Мазасыз шақ» (1972), «Асау толқын» (1973), «Көгершіндерім» (1974), «Мен сенің жүрегіндемін» (1975), «Шілде» (1978), «Сенің махаббатың» (1979), «Сұхбат» (1983), «Жүрек күнделігі» (1984), «Дауа» (1985), «Маңғыстау монологтары» (1986), «Екі томдық: Таңдамалы шығармалары» (1987), «Өсиет» (1995), «Қыз-ғұмыр» (1996) және «Мен саған ғашық емес ем» (1999) сынды дүниелермен толықты. Бұлардың ішінде Мемлекеттік сыйлыққа ие болған «Маңғыстау монологтарының» орны ерекше саналады. Саналы ғұмыры, өнегелі өмірі өлеңге айналған ақын– лириктің жыр–сандығынан ақтарылар маржан ойлары образдылық тудыруда орасан мол байлыққа ие. Ойлы оқырманның көңіл төрінен өзіндік стилімен төл табиғатымызға тән мінез–құлық (сыршылдық, мұңшылдық, нәзіктік пен қайсарлық т.б.) әдебінің ажарын айқара ашып таныту – ақын поэзиясының нұрлы шамшырағы десе де болғандай. Бүкіл жұрттың көкейіндегі келелі мәселелерді лирикалық образдың өн бойына жинақтап, өлең– жырдың жасампаздық құдіретіне әлеуметтік маңыз беру де ақындық мұраттың басты шарты [1;23 б].

Ақын туралы даңқты қаламгер Ғабит Мүсірепов «Екі ауыз сөзде»: «...Өмір ортақ, тақырыптар ортақ,күнделіктің талабы да, таразысы да ортақ болған соң әр дәрежедегі қарайластықтар да табиғи жайға жатады. Мен ақын Фаризаны бүгінгі поэзиямыздың ең жоғары сатысында тұрған замандастарымен қарайлас биікте көремін» [2;6 б].

Поэзия падишасы басына қонған өлең атты бақты аялай біледі, онымен сырласа отырып, өлеңнің қадір-қасиетін оқырманға ұғындырады. Айталық, Фариза ақынның «Поэзия» (Махамбет аудармашысымен әңгіме циклы) атты туынды қазақ өлең-күйінің керегесін кеңіте түскендей. Осы өлең–оданың беташар–эпиграфында ақын:

Поэзия – әйелдей жұмбақ әлем

Сикыр сырын түсінер тұлға да кем:

Жаны –тұнған тұңғыық терендік те,

Қимылы –ырғақ, әуен,
Поэзия – арудай құпиясын
Ұқтырар жылдап әрең... [3;51б]

деген толғанысын тамыры тереңге кеткен, сиқыры мен сымбаты тұңғиыққа тұнған періште поэзияның пәктігіне, авторлық көзқарастың парасатты парақына тәнті боламыз.

Ұлылар да ортақ де, жақсы ақын де,
Өз халқыма таныту – мақсатым де – бірақ
Мүмкін емес-ау өзшыңыңнан
Махамбеттер сөйлеуі басқа тіліде...

Аудармашының мақсаты-біреу. Махамбетті патриот ақын есебінде өзгелерге таныту, өзге ұлт тілінде сөйлету. Ана тілінде түлеп туған «Махамбеттен қалған айбалта жыры» тәржімемен беру – толыққанды, қасиетті өлең-жырдың натурасын өзіндей жеткізе алмаса керек. «Әділетсіз дүниенің қабырғасын Махамбетше сөзгер жанды» кездестеру былай тұрсын «білмеймін жел ме, сел ме, жырда онымен бір тұлға теңдесер ме...» Фариза ақынның айтары ақиқаттан алшақ кетпейді. Ақын афоризмі үшқыр ойдың ұрымтал тұсын дәл аңғарған.

Ақын апамыздың қазағымыздың дәстүрі мен салт-санасына деген ықыласы биік болған. «Киіз үй» өлеңінде:

Киіз үй...Көп болыпты-ау кірмегелі...
Сығалап түндігінен күн кемері,
Жаныма бір рақат әкелетін,
Жұпары боз жуанның іргедегі.
Кеңістік. Білмейтіндей жасқауды құр,
Жер-киіз.Шаңырақ-көк.Жақсы-ау ғұмыр!
Шаршап ем ылғи жерге тұқыртудан-
Еңсеммен сезейінші аспанды бір! [3;98 б]

Қазіргі тұрмыстық қолданыстан шеттетіліп қалған нағыз қазақылықты иісі аңқитын- киіз үйдің қадір қасиетін бір жолға сыйдыра отырып, ұрпаққа ұлылығын ұғындыратын ғажап туынды.

Фариза өлеңдерінің ерекшелігі көсіле жырлап, өлең табиғатын оқырманға түсіндіре біледі.

О,туған жер кеңпейіл құшағы кең
Саған көңіл бұлқынар күш-ағынмен.
Сағынышымды қанат қып саған қарай
Балапандай талпынып ұшамын мен.
Сенде тас та қастерлі, аспан да алау,
Сенде жанды тербетер дастан бар-ау.
Менің мынау өмірге құштарлығым
Сені жақсы көруден басталған-ау [3;7 б].

Фариза Оңғарсынова қарымды қаламымен әйел болмысын, ана тілегін, қажырлы мінезін оқырманға паш еткен отты поэзия өкілі. Сайын дала төсінде жасыл жайлауынан оты шүйгін, шұрайлы өрісін еншілеген ақын мұрасы мәңгілікті мұрат етері кәміл анық. Алаш жұртының жүрегінен жол тауып, талай сөнген үмітті қайта жаққан, мұқалған көңілді мызғымас сенімге бекіткен өлең иесінің поэзиялық мұрасы әдебиеттануда өз дәрежесінде әлі де толық зерттелмеген тың мәселелердің бірі. Ақын Ф.Оңғарсынова поэзиясы үстіміздегі ғасыр бедерінде лайықты орнын алар, ұлттық рухани байлықтың бірегейі деуге толық негіз бар. Оның теңдесіз, жұмбақ жырының әлі де қордаланбаған, зер салмаған тұстары өте көп.Сондықтан ақын поэзиясын шыңға шығару өлеңді құрметтеген әрбір саналы ұрпақтың өлшеусіз міндеті.

Әдебиеттер:

1. З.Мүтиев. Ф.Оңғарсынованың лирикасы. Фил.ғыл.кан.диссер. А., 2000, 159б.
2. Ф.Оңғарсынова. Қазына-Алматы: «Арыс» баспасы, 2002.-240 б
3. Ф.Оңғарсынова. Дауа.Өлеңдер.- Алматы: «Атамұра» баспасы,2002.-288 б.

Абдиразакова Мамура

5B011900-Шетел тілі: екі шетел тілі

Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Г.Саурукова

ҚазМемҚызПУ

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚИТУДА SMART ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ТИІМДІ ҚОЛДАНУ ЖОЛДАРЫ

***Аннотация.** В статье рассматриваются проблемы эффективного использования SMART технологий при обучении иностранному языку*

***Abstract.** The article deals with the efficiency of using SMART technologies in teaching foreign languages.*

Оқушыларға ақпараттық білім бере отырып, олардың қазіргі SMART технологияларды өз қажеттіліктеріне пайдалана алуға қатысты біліктілік, дағдылық, ақпараттық сауаттылықтарын қалыптастырудың маңызы зор. Білім беру саясатының өзекті мәселелері-кәсіптік даярлаудың сапасын жақсарту, оқитудың әдістері мен ұйымдастыру түрлерін өзгерту, педагогикалық ғылымдарды ұйымдастыруды жетілдіру, алдыңғы қатарлы оқу тәжірибелерінің озық үлгілерін қолдану, әрбір қоғам мүшесінің ақпараттық мәдениеттілігі мен сауаттылығын арттыру аса маңызды. SMART технологияларды қолдану оқушылардың ағылшын тілін үйренудегі оңтайлы дағдыларды қалыптастыруға (іздену, қажетті ақпараттарды жинастыру және талдай білу, ақпарат көздерін үйлесімді пайдалану) мүмкіндіктерін береді, сонымен қатар оқушылардың танымдық дағдыларын дамытуға (өз білімін өз бетінше құра білу дағдылары, ақпараттық кеңістікте бағдарлана білу дағдылары) оң ықпалын тигізеді анық. Орта білім беру жүйесін ақпараттандырудың мемлекеттік бағдарламасының негізгі бағыттарының бірі – оқыту процесін ақпараттандыру.

SMART технологиясы немесе E-learning ұғымы (ағылшын тілінен қысқартылған Electronic Learning) – электрондық оқыту жүйесі, электрондық оқыту, қашықтықтан оқыту, компьютердің көмегімен оқыту, желілік оқу, виртуальды оқыту, ақпараттық, электрондық технологиялардың көмегімен оқыту терминінің синонимі болып табылады. E-learning – бұл оқу және оқыту форматы, білім беру контенттерінің электрондық формасын электрондық құралдармен қолданып, компьютер, ұялы телефон, коммуникатор, білімді басқару жүйесі (LMS) және интерактивті оқыту платформасына негізделген сабақ берулерден құралады. Ал, жалпылама ЮНЕСКО мамандарының берген анықтамасы бойынша: «E-learning – ғаламтор және мультимедиа көмегімен оқыту» дегенді білдіреді екен. Тілді ақпараттық – коммуникативтік, компьютерлік технология арқылы оқыту – тіл үйренушінің өз бетімен тіл үйрену қабілеттерін жетілдіруіне игі ықпал ететін тиімді жүйе болып табылады. Білім беру саласында дәстүрлі оқыту электронды оқытуға, электронды оқыту Smart оқытуға ауысты. Орта білім беруде оқушылардың өздігінен дербес білім алуына басымдық берілсе, біліктілік арттыру жүйесінде қашықтықтан оқыту, корпоративті оқыту кеңінен қанат жайды. Ендігі міндет – сол алған білімнің адамға қызмет етуіне мүмкіндік беретін Smart оқыту ортасын дамыту. Smart оқитудың келеңсіз жақтары да бар, дегенмен, білім берудің екі аспектісі рухани-адамгершілік және интеллектуалды білімдерді өскелең ұрпаққа құстың қос қанатындай бірдей бере отырып, оқушылардың интеллектісін дамытуда және оқитудың келешегінің бір бағыты инновацияда екенін де түсіну керек.

Smart оқитудың даму бағыттары:

- сандық оқулықтарды әзірлеу;
- онлайн сабақтардың белсенділігін арттыру;
- Smart контенттерді пайдалану жүйесін құру.
- Smart оқитуды төмендегідей міндеттерді жүзеге асыру арқылы жетуге болады;
- барлық білім беру ұйымдарын SMART құрылғылармен қамтамасыз ету;
- SMART құрылғылармен жұмыстануға оқытушының арнайы дайындығы және оны меңгеруі;
- осы бағыттағы бағдарламаларды толық іске асыру [1, 30 б].

«SMART» технологиясының мүмкіншіліктері:

1. Оқушылардың сабаққа қызықты әрі белсенді қатысуына ықпал етеді.
2. Сабаққа қажетті құралдарды ресурстар сайтынан алуға немесе интернетпен жұмыс жасауға болады.
3. Оқушылардың жеке және әлеуметтік қабілеттерін арттыра отырып, топпен жұмыс жасауға көмектеседі.

4. Егер сабаққа керек материалдар әзір болса, сабақ темпінің жақсы өтуіне септігін тигізеді.
5. Оқушылардың өздеріне деген сенімі арттып, шығармашылықпен жұмыс жасаулары артады. SMART технологиясының мүмкіншіліктерімен қатар қиыншылықтары да кездеседі.

1. Мектептегі материалдық техникалық базасының толық болмауы (планшеттер).

2. Интернет желісінің жылдамдығының аздығы т.б.

Білім беру үрдісіндегі Smart технологияның артықшылықтары:

1. IT-ортада «негізгі білімдердің» көлемі ұлғаяды;
2. Білім алушылар қажетті ақпаратты мобильді түрде алады;
3. Smart білім беруді енгізуде инновациялық технологияларды пайдалану деңгейі артады;
4. Әр түрлі оқу орындарының арасындағы байланыстың дамуына мүмкіндік туады [39].

Смарт білім беру оқытушылар алдында жаңа талаптар қояды. Сонымен бірге педагогтар үшін жаңа мүмкіндіктерді аша түседі, соның ішінде тәжірибе алмасуға, ғылымға ден қоюға, уақытын үнемдеуде орасан әсер етеді. Smart-технологиясы концепциясына сәйкес білімнің сапалы болуына және білім алушының мотивациясына ықпалы зор. Педагогтің кәсіби дамуына ықпал ететін басты фактордың бірі – кәсіби тәжірибенің жинақталу нәтижесінде және әлеуметтену кезінде туындаған кәсіби дұрыс бағыттың анықталуы.

SMART-педагогтың бейнесі.

- *Self-directed*: білім берудің тұлғаға бағытталуын қамтамасыз ететін педагог;
- *Motivated*: ынталандырушы педагог;
- *Adaptive*: бейімделген педагог;
- *Resource free*: ресурсқа еркін қол жеткізе алатын педагог;
- *Technology embedded*: технологияларды белсенді пайдаланатын педагог.

Өз кезегінде Smart білім берудің мақсаты оқыту үрдісін электронды ортаға айналдыра отырып, білім берудің тиімділігін неғұрлым арттыра түсу. Жаңа әдістерді пайдалана отырып оқыту – бүгінгі күннің басты талабы. Жаңаша форматта оқыту, жаңартылған технологиялар жас ұрпақтың танымдық, білімділік дағдыларын арттыруға бағытталған. Осындай озық технологияларды меңгеру оқытушының зияткерлік, кәсіби құзіреттілігінің, рухани, азаматтық келбетінің қалыптасуына игі әсер ететіні сөзсіз.

SMART технологиялары арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту- оқытушының бағыттауымен оқушылардың өз бетімен білімді игеру, кейбір практикалық іскерліктерін қалыптастырады. Осы орайда шетел тілін оқытудағы шетел ғалымдары Е. В.Волгова мен И.М. Бурдина жаңаша SMART-технологияларды (вебинарлар, блогтер, твиттерлер, видео и аудио подкасттар) дәстүрлі сабақтарды мейлінше жаңаша он-лайн режимде өтуге септігін тигізеді деп анықтаған [2, 19 с]. Келесі ғалым Хижнякова Л. SMART NOTEBOOK технологиясын ұсынады. SMART NOTEBOOK қолданысы арқылы төмендегі кешенді әдістер мен технологиялар қолданысын сұрыптап ұсынған:

- проблемалық шығарма әдістері; презентациялар пікірталастар; топпен жұмыс; миға шабуыл әдісі; сын тұрғысынан ойлау әдісі; викториналар; зерттеулер; іскерлік ойындар; рөлдік ойындар; инсерт әдісі және т.б [3, 12-13 с].

Заман талабына сай жаңа технология әдістерін үйрету, бағыт – бағдар беруші – оқытушылар. Оқушылардың жаңа тұрмысқа, жаңа оқуға, жаңа қатынастарға бейімделуі тиіс. Осы үрдіспен бәсекеге сай дамыған елдердің қатарына ену үшін ұстаздар қауымына зор міндеттер жүктелетінін ұмытпауымыз керек.

Қорытындылай келе, смарт технологиялардың жаңа мүмкіндіктерін игере отырып, жалпы оқыту үрдісінің функцияларын одан әрі жетілдіру әр оқытушының алдындағы бірден-бір міндеті болып табылады. Соған сәйкес, заман ағымымен бірге ақпаратты мәдениетті қалыптастыру арқылы интеллектуалды, шығармашыл және коммуникативті істерін дамыта алатын шеттілдік тұлғаны тәрбиелей аламыз деген сенімдеміз.

Әдебиеттер:

1. Ахметова И.Ф. Использование интерактивной доски на уроках иностранного языка в средней школе. Английский язык в школе, 2014г. №1.
2. Алексеева Л.Н. Инновационные технологии как ресурс эксперимента. Учитель.–2014 г. №3.
3. Хижнякова Л. О применении интерактивной доски SMART NOTEBOOK в процессе преподавания английского языка. Ростов на Дону, 2015.

Алиева Турсуной

5B011900-Шетел тілі: екі шетел тілі

Ғылыми жетекші: аға оқытушы А. Халел

ҚазМемҚызПУ

СӨЗДІК АРҚЫЛЫ КӘСІБИ ТҮРІК ТІЛІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аннотация. В статье рассматривается роль и проблема использование словарей при обучении студентов по спец. «Международные отношения» профессиональному языку. Автором статьи рассматриваются пути формирования умений и навыков словарной работы при переводе дипломати членых терминов с использованием различных словарных заданий.

Abstract. The role and problem of dictionary usage in teaching professional language for students of International Department is given full attention. The author of the article discusses the ways of improving vocabulary skills for translating diplomatic terms with the help of different dictionary exercises and activities.

Кәсіби лексиканы дамыту мәселесінде, яғни сөздік қорды байыту – өте маңызды мәселе. Ал өзге ұлт өкілдеріне кәсіби түрік тілін оқытуда ол басты бағыттардың бірі болып саналады. Студенттер үйренетін тілдің сөз байлығын игермей, сол тілдің қоғамдағы сөйлеу мәдениеті мен қарым қатынас жасауға қажетті дағдыларды меңгере алмайды. Студенттердің тіл байлығы қандай дәрежеде екендігі олардың өз ойын дұрыс айтуы арқылы байқалады. Демек, студенттердің түрікше сөйлеуі – түрікше білетіндігінің көрсеткіші.

Әдістеме ілімінде «сөздік қорды байыту» мәселесі жаңа тақырып болмаса да, қазақ тілін студенттердің болашақ мамандықтарына сәйкес үйретуде ерекше маңызды. Өйткені ол мемлекеттік тілмен қатар шет тілді терең меңгерген білікті мамандарды даярлауда өзекті әлеуметтік міндеттерді шешуге көмектеседі. Осы тұрғыдан оның практикалық маңыздылығы да байқалады. [1,456]

Жоғары оқу орындарында тілді оқыту сабақтарында мәтінді оқу негізгі жұмыс түрі болып отыр. Алайда мұндай тәсіл арқылы студенттер толық мәтінді түсініп оқуды да үйрене алмайды. Себебі тілдік дағдының бір-бірімен тығыз байланыс және бір-бірін толықтырып отырады. Осы оқу үрдісінде кешенді түрде мынадай әдістерді біз зерттеу жұмысымызда пайдалануды жөн санаймыз:

– **терминмен жұмыс** әдісі;

– **аударма** әдісі;

– **қатысымдық** әдіс

Ал кәсіби лексиканы оқыту әдісіне мына кешенді жұмыстар жүйесін қосу оқытудың тиімділігін арттыра түсері сөзсіз:

-екі тілдік сөздігін пайдалана отырып халықаралық мамандықтарына қатысты сөйлемдер құрастыру;

-екі тілдік сөздігін пайдалана отырып халықаралық мамандықтарына қажет диалог құрастыру;

-екі сөздігін пайдалана отырып халықаралық мамандықтарына қажет мәтін құрастыру;

-екі тілдік сөздігін пайдалана отырып, сұхбаттасу. [2,1186]

Сөздікпен жұмыс жасау әдісі екінші тілді меңгертуде ең маңызды әдіс болып есептеледі, себебі, сөздікпен жұмыс жасау дағдысы болмаған студент керекті сөздің түсінігін, мағынасын сөздіксіз анықтай алмайды. Ал біздің зерттеуімізде бұл әдістің өте маңызы зор.

Осыған байланысты арналған төмендегі тапсырмаларды ұсынып отырмыз

1-тапсырма. «Қазіргі халықаралық қатынас түрікше -қазақша түсіндірме сөздік-анықтамалықты» пайдалана отырып, төменде берілген дипломатиялық терминдердің мағыналарын анықтаңыз: *келісім шарт, мәжіліс отырыс, халықаралық қатынас.*

Мақсаты: қазақ бөлімінде оқитын студенттердің екі тілдік дипломатиялық сөздікпен жұмыс жасау дағдысын қалыптастыру.

Тиімділігі: дипломатиялық терминдердің мағынасын білу, екі тілдік сөздіктермен жұмыс жасау студенттердің сөздік қорын молайтады, түрікше сөйлеу дағдысын қалыптастырады.

Аударма әдісі. Бұл әдіс басқа тәсілдермен салыстырғанда гөрі студенттерге сөздің мағынасын түрік тілінде нақты етіп жеткізетіндігімен ерекшеленеді. Сондықтан оны осы мақсатта қолдану тиімді болып саналады. Сол арқылы, сөздің мағынасын тез әрі дұрыс түсінуді

қамтамасыз етеді. Аударма әдісін қолдану барысында «Түрікше-қазақша сөздік» және «Қазақша-түрікше сөздіктерді» пайдаланылады. [3,2866]

Аударма әдісін қолдана отырып, студенттерге төмендегідей тапсырмаларды ұсынуға болады:

1-тапсырма. Мәтінді қазақ тіліне екі тілдік сөздікті қолдана отырып, аударыңыздар:

2-тапсырма. Мәтіндіндегі дипломатиялық терминдерді теріп жазыңыз

Қазақша тілінде: Ыстамбұлдың жаңа Қаржы Министрі Шүкрү Дилавердің мәлімдемесіне қарағанда, Қаржы Министрлігінде жаңадан тазартулар нәтижесінде Ұлттық ипотека мен бухгалтерлік бірліктері және салық департаменттері бөлінгеннен кейін әрбір ұжым жеке жұмыс істей бастаған.

Тапсырманың мақсаты: Студенттерге кәсіби сөйлеу дағдарыстан шығуға байланысты елімізде болып жатқан күнделікті түрлі дипломатиялық шаралардан хабардар ету үшін газет мәтіндерін үзінді беру, сол арқылы жаңа дерек көзімен қамтамасыз ету; сондай-ақ түрік елінің министрі Шүкрү Дилавер туралы ақпарат беру; тіл үйренушілердің екі тілдік сөздікпен жұмыс жасау дағдысын қалыптастыру арқылы танымдық, ізденімпаздық оқылым әрекеттерін дамыту.

Тапсырманың тиімділігі: Қазақ бөлімінде оқитын студенттердің екі тілдік сөздікпен жұмыс жасау дағдысы қалыптасады, дипломат туралы мәліметтер студенттердің кәсіби танымын арттырады, мәтіндерді аудару барысында түрік тіліндегі сөйлемдердің құрылымын білу – студенттердің түрікше сөйлеу дағдысын қалыптастырады.

Мысалы:

Başbakan Kazakistan'da

Kazakistan'ın başkenti Astana'da bulunan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi mezuniyet törenine katıldı. Başbakan Erdoğan düzenlenen diploma merasiminde yaptığı konuşmada Kazakistan ile eğitim alanında işbirliğine önem verdiklerini söyledi. Üniversiteden mezun olan başarılı öğrencilere diplomalarını ve hediyelerini veren Başbakan Erdoğan, bu mezuniyeti Almatı'da yapmak istediklerini ancak programın yoğun olması sebebiyle Astana'ya alındığını kaydetti. Kazakistan'ın son yıllarda yakaladığı ekonomik başarıdan bahseden Erdoğan, kardeş ülkenin başarılarından dolayı iftihar ettiğini söyledi. Erdoğan, Kazakistan'ın büyük değişiminde ''ak sakalımız, değerli dostum'' diye hitap ettiği Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in engin devlet tecrübesi ve vizyonunun büyük payı olduğuna işaret etti. Başbakan Erdoğan, Türkiye ile Kazakistan'ın diplomatik ilişkilerinin 20. yılında iki ülke ilişkilerinin geldiği seviyenin tarihi bir aşama olduğunu, iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönem başladığını vurguladı

diplomatik ilişkiler - дипломатиялық қарым-қатынастар

devlet diplomatik ilişkiler - мемлекеттік дипломатиялық қарым-қатынастар

ülke – ел (өлке)

ifade dostane devlet – мемлекеттік

devlet sekreteri – мемлекеттік хатшы

ulusarasi ilişkiler – халықаралық қатынастар

uluslararası anlaşmalar – халықаралық келісім

Жоғарыда берілген тапсырмалар халықаралық қатынас мамандығында бойынша білім алатын студенттердің кәсіби лексикасын сөздік, аударма, ойын әдістері арқылы дамытуға және толықтыруға септігін тигізеді және сабақтың ұйымдастырылуы, тақырыптың меңгерудегі тиімділігі де арта түсері сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. К.Д. Ушинский: Балалар тәрбиелеу және оқыту жөніндегі таңдамалы пікірлері. – Алматы, ОҚБ, 1951 -456.

2. Терминдердің түрікше сөздігі. – Алматы, 1959. 15 май –118б.

3. «Терминдерінің түрікше-орысша сөздігі». – Алматы, 1977. – 286б.

Айдар Жансая

5B011700-Қазақ тілі мен әдебиеті

Ғылыми жетекшісі: PhD доктор Н.С.Балтабаева

ҚазМемҚызПУ

РАХЫМЖАН ОТАРБАЕВТЫҢ ӘДЕБИ МҰРАСЫ

***Аннотация:** Данная статья посвящена цели работ Р. Отарбаева. Его работы посвящены описанию жизни, национальных обычаев казахского народа.*

***Abstract:** This article is devoted to the purpose of R.Otarbayev's works. His works are devoted to describing the life, national habits of Kazakh people and shortcomings of Kazakh language.*

Сахна - түрлі өнердің синтезі. Әдебиет, музыка, хореография, тізе берсек таусылмайды. Көрерменнің жүрегін тулатып, көңіл-күйін мың құбылтатын сахна құдіретінің сырын ешкім ұға алған емес. Сахнада қойылатын түрлі қойылымдардың тамырына қан жүгіртіп, көрерменнің жүрек соғысының жиілеуіне себеп болатын өзге бір әлемнің де иесі, жасаушысы, авторы болады. Сол автор өзінің жазған көркем шығармасындағы әрбір кейіпкердің әлеміне енеді, мінезін қалыптастырып, күйін кешеді. Кейіпкерлерімен бірге жылайды, бірге күледі, бірге мұңаяды, бірге қуанады. Бірақ соған қарамастан, ол өзінің «менін» жоғалтпайды.

Сондай дара тұлғалардың бірі –Рахымжан Отарбаев. Ол қазақтың қара сөзін әлемге жеткізген жазушы, драматург. Қазақтың бір туар азаматы, ұшқыр ойдың иесі. Оның ұлт тарихын ұлықтаған шығармалары Түркия, Қытай, Қырғыз, Моңғолия, Ресей сынды елдердің баспаларында жарық көріп, сахналарында қойылды [1, 296 б.]. Бірнеше тілге аударылып, талай оқырманның санасында сақталды. Анадан ерте көз жазып, ата-әже тәрбиесін көріп өскен ол ескі әңгімелермен сусындап ер жетті, туған топырақтың киесінен нәр алып, суынан сыр ұққан Рахымжан Отарбаев жиі қиялына ерік беретін еді. Сондай ескіліктің қасиеті, көненің құдіреттілігі оған қалам тартқызды. Қиял аралында қалықтаған қаламгер алғашында өлең жазып, кейіннен проза жанрын жанына жалау етті. Рахымжан Отарбаевтың қаламынан туған қай шығарма болмасын, тарихи танымға толы. «Соғыстың соңғы бомбасы», «Өмірзая», «Дүние ғайып», «Шыңғысханның көзжасы», «Шер» т.б. туындыларын, әңгімелерін тебіренбей, толқымай оқу мүмкін емес [1, 296 б.]. Сондай-ақ бүгінгі күннің көрінісін тап басқан жиырма бес әңгімесі енген «Біздің ауылдың Амазонкалары» кітабы сұлу сырға, ордалы ойға, аратұра ащы мысқыл мен зілсіз әзілге толы. Жалпы қоғам зарын, ғасыр дертін дөп басып айтқан Рахымжан Отарбаевтың драмалық шығармалары да қазақ әдебиетінің алтын қорына қосылған өшпес қазына, мол мұра. Заманымыздың заңғар жазушыларының қатарына мақтанышпен қосатын Рахымжан Отарбаев керемет драматург екендігін тек қазақтар ғана емес, әлем мойындайды. Драматургиялық жолы тіптен бөлек болған Рахымжан Отарбаевтың «Бас», «Нашақор туралы новелла», «Мұстафа Шоқай», «Сұлтан Бейбарыс» сынды драмалары көпшіліктің жүрегін тебіrentкені сөзсіз. Дара тұлғаның драмалары тек қазақ даласында ұсынылып қана қоймай, шет елдерде де көрермен назарына ұсынылған. «Сұлтан Бейбарыс» пьесасы тұңғыш рет қазақ даласында, қазақ театрында, қазақ актерлерінің ағылшын тілінде сомдауымен таңдай қақтырған болатын. Осындай таңдай қақты шығармалардың бірі көршілес қырғыз елінің сахнасында сомдалып жүрген «Тағдыр» деп өзгертілген, Рахымжан Отарбаевтың «Нашақор туралы новелла» пьесасының желісі бойынша сахналанған «Көлеңкесіз жолаушы» атты қойылымы 10 жыл көлемінде 499 рет қойылып, қырғыз ұлттық академиялық театрының сомдауымен Атырауда 500-ші рет халық назарына ұсынылып, ұлттың ұлы ықыласына бөленген. Қазірде бұл қойылым сахна төрінде жалғасын табуда. Рахымжан Отарбаевтың бұл пьесасы қоғамдық дерт, жалғызды да, топты да жанымен жалмайтын нашақорлық жайында болып табылады. Бұл пьесаны жазудағы Рахымжан Отарбаевтың басты мақсаты қоғамды білдірмей шырмауына алып бара жатқан зауалдың жастар арасында етек алуын тоқтату, күресудің жолдары, әуелде қызығына бөлеп, соңында қайғысына ұшырататын кесапаттың зардаптарын халық ойына жеткізу, жүрегіне сіндіру. 15 жылдай бұрын пьеса Сыр елінің театрында ұсынылғаннан кейін, облыс әкімі Серікбай Нұрғисаевтың қолдауымен, мектеп қабырғасындағы 8-9 сынып оқушыларына ата-аналарымен бірге, студенттерге жетекшілерімен бірге осы спектакльді көрулеріне жағдай жасаған [2.]. Бүгінде осындай спектакльдерді жас буындар назарына көптеп ұсыну ұлттың ұлылығын, тазалығын, тектілігін бекітетін нағыз рухани құлып болар еді деп есептеймін.

Рахымжан Отарбаевтың әрбір шығармасының өзіндік орны бар. Жарық көріп, жазылғанына он жыл болған, республикалық конкурста екінші орын алса да, ешбір театр қоюға тәуекел етпеген «Бас» деген пьесасы Махамбетке Өтемісұлының рухына арналған. Режиссерлердің өзі оқып көріп, магиялық күшке ие деп есептейтін бұл шығарма, расында, ерекше. Осы аттас Рахымжан Отарбаевтың романы да бар. Оның ішінде Махамбет жайлы сөз қозғалмайды, айқай соғыс та жоқ, тек бүгінгі күннің пенделік тірлігі суреттеледі. Онда оқиға былайша бастау алады: Махамбеттің сүйегін Қаройдан кезінде антрополог Ноэль Шаяхметов қазып алған. Бас сүйегіне қарап мүсінін жасаған. Сосын Мәскеуге көшетін болып, «Махамбеттің бас сүйегін алып қалыңдар» деп талай құзырлы мекемелерді жағалаған. Алайда, бәрі де ат-тонын ала қашып, қарсылық білдірген. Сөйтіп батырдың басы иесіз жоғалып кетеді де, дене сүйегі бөлек, бас сүйегі бөлек он төрт жылдан соң жертен табылған [3, 129 б.].

Жазушының мұндағы негізгі жеткізбек ойы ұлылардың рухына деген құрметтің жеткіліксіздігі. Ол осы еңбегінде «Қазақтың арасында өмір сүруге болады, алайда өлуге болмайды» деп қынжылады. «Қазаққа Махамбеттің ақындығы, атақ-данқы керек, күйі керек. Ал, бас сүйегі қажет емес. Жай адам түгіл ұлы тұлғалардың рухына деген сый-құрмет осындай болса, бұдан кейін өлудің өзі қасірет» деп санаған.

Рахымжан атамызда Абай мен Махамбет тілінің мәдениеті бар еді. Ол тірі сөз жазды, ірі сөз жазды. Жазуын былай қойғанда, сөйлеп бір кетсе төгіп-төгіп жіберетін ақ жауындай еді. Ол өзге ақын, жазушылардай шабыт күтпейтін, керісінше көңіл күйі жоқ сәтте ләзаттанып жазатын ерекше жан болды.

Рахымжан Отарбаевтың жазылған дүниелерінде қоғамның ащы шындығы жазылғанымен, ол еш мәртебесін жоғалтқан емес. Ол бір сұхбатында қазақтың кемшіл тұстарын ашып, айтқанын ұнатпай оны «халық жауы» деп те атағанын айтады. Ал жазушының бар мақсаты қазақ халқының озық, еш кемшіліксіз ұлт болуын қалаған, қазақилықтың кемшіл тұстарын айтып, жәймен кекетіп, мұқату арқылы көзін ашу керек деп есептеген. Рахымжан Отарбаевтың бар еңбегі елі үшін жасалғаны айғақ. Бір шығармасы шетел асып, шетелдіктердің назарына ұсынылса, «қазағымның аты шетелде айтылды ғой» деп, өзі үшін емес, елі үшін қуанатын, қазақтың бұрынғы баба, би тілінің құнарын сақтап қалған жазушының бірі де бірегейі болған Рахымжан Отарбаевтың бұл дүниедегі жұлдызы сөнсе де, артына қалдырған мол мұрасы әрбір оқырманның жүрегінде жарық сәуле болып қала бермек.

Алайда қазіргі уақытта осы тұлғаның мұрасы халық арасында таралып, жұртшылыққа спектакльдері ұсынылып жатса да, біздің бұл тұлғаға деген құрметіміз қаншалықты екені сылдыр сөзден ғана көрініс тауып жатқаны өкінішті. Дарын иесінің келбеті оның жан жүрегін салып жазған шығармаларынан-ақ көрінеді. Әр адам жеке тұлға дейді емес пе? Ал тұлғалар өзге тұлғаларға ұқсаса да қайталанбайды. Сол сияқты, шындықты айтамын деп жұрттың наразылығына ұшырап, сол айтқанын уайым қылып, іштей жел мүжіген таулардай құлазып, қазағының күйінішіне күйініп, сүйінішіне сүйіне білетін бұл жанға нағыз жастардың басын біріктіріп, өзге ұлт өкілдері де көптеп тұрақтаған Алматымыздан бір ескерткіш орнатылса несі айып?! Одан қалса, оқысаңда танымайтын өзге елдің ғалым, ақындарының құрметіне қойылған көше атаулары қатарынан қазағына қаламымен рух дарытқан өз қазақ жазушымыздың есімін көрмеу біз үшін үлкен сын деп есептеймін. Шындығында, елі үшін еміреніп, ой ойлайтын азаматтар некен-саяқ. Олардың атағын әлемге таныту үшін, алдымен өз Қазақстанымызда оларға деген дұрыс, тура, лайықты құрмет көрсетілуі қажет.

Әдебиеттер:

1. «Қазақстан жазушылары: XX ғасыр» Анықтамалық. – Алматы: «Ана тілі» баспасы ЖШС. 2004 – 392бет.
2. <https://www.youtube.com/watch?v=xr2-s8ZmoMM> (Рахымжан Отарбаевтың Қазақстан ұлттық арнасында, «Таңшолпан» бағадарламасында берген сұхбатынан)
3. Отарбаев Р. «Айна-ғұмыр». Пьесалар, Астана:Фолиант, 2013. – 512

Анарбек Сандугаш

5B011800-Русский язык и литература

Научный руководитель: Г.А.Орынханова

ПРОТИВОСТОЯНИЕ ЛИЧНОГО КАЗЕННОМУ В ПОВЕСТИ «ТАМАНЬ» М.Ю.ЛЕРМОНТОВА

Түйіндеме. Мақала "Тамань" повесіндегі Печорин бейнесін қарастыруға арналған. Ресми түрде қазыналық әлемге, яғни регламент, иерархия, заңға тиесілі Печорин түнгі қарақшылардың заңсыз еркін өміріне енуге тырысады. Осылайша, мақалада әлемге екі көзқарас салыстырылады. Қандай да бір жауапкершіліктің болмауына әкелетін толық еркіндік (Янко, ундина – кемпір, соқыр) немесе борыш пен қызмет (Печорин). Қазына әлемінде еркін болу жалпы мүмкін емес.

Abstract. The article is devoted to the image of Pechorin in the novel "Taman". Pechorin, formally belonging to the state world, that is, regulations, hierarchy, law, trying to enter into the lawless free life of night robbers. Thus, the article compares two views of the world. Or complete freedom, leading to the absence of any responsibility to others (Yanko, Ondine – an old woman, blind), or the desire to be free in the state world of duty and service (Pechorin), which is impossible by definition.

В русской литературе и раньше делались попытки создать тип героя-интеллектуала, ощутившего зло социальной среды (Чацкий, Онегин). По мнению автора, трагедия печоринской эпохи не только в том, что «люди терпеливо страдают», а в том, что «большинство страдает, не замечая этого». В сложном образе Печорина отображен исторический процесс развития общественного сознания со всеми его срывами и открытиями, взлетами и падениями, интеллектуальной энергией и неспособностью прямого общественного действия.

Печорин – интеллигент николаевской эпохи, ее продукт, герой и жертва, чья душа испорчена светом, разорвана на две половинки, «лучшая из которых высохла, испарилась, умерла... тогда как другая... жила к услугам каждого» [1,с.21]. Но есть в нем и нечто большее, что делает его представителем не только данной эпохи, но и человеческого рода вообще. Он сознает себя, умеет анализировать поступки и признавать ошибки, задавать вопросы о предназначении и не играть навязанную социальную роль. Эта способность к самоанализу есть рефлексия, благодаря ей герой строит личность, ведь «душа, страдая и наслаждаясь, дает во всем себе строгий отчет» [1,с.9].

Неукротимая деятельность Печорина важна для автора. Человек достигает вершин в свободном энергичном поступке, исходя из своих потребностей действовать, а не выполнять предназначенное. Движущее начало поступков Печорина – интеллектуальная воля, а не страсти: «Сам я больше не способен безумствовать под влиянием страсти; честолюбие у меня подавлено обстоятельствами... а первое мое удовольствие – подчинять моей воле все, что меня окружает» [1, с. 7].

Образ Печорина раскрывается постепенно. Герой помещается в различные этнические и социальные группы, благодаря чему его личность освещается с самых разных сторон (Печорин и горцы; Печорин и контрабандисты; Печорин и «водяное общество»).

«Тамань» – первая из повестей, написанная от лица Печорина. Мы уже знаем, что он умер по дороге из Персии, и потому особенно внимательный к его признаниям и размышлениям о судьбе, случайности, женской породе и «казенной надобности». Именно противостояние личного казенному станет центральным в повести. Печорин едет служить на Кавказ и останавливается в приморском скверном городишке Тамань. Сразу сообщается: герой здесь чуть не умер с голоду, его хотели утопить. Это интрига, требующая объяснения. Первое впечатление от городка связано с часовым, урядником, десятником, «казенной надобностью», по которой герой едет в действующую армию. Перед нами военное укрепление, граница неподалеку обыденной скучный мир с регламентацией жизни и военной иерархией. Десятник обязан найти квартиру офицеру действующей армии.

Очутившись в хате на крутом морском берегу, Печорин мгновенно замечает лунный свет, и обрывистый берег, и беспокойную морскую стихию, и два корабля на рейде. Он не спал три ночи, но полон внимания ко всему незнакомому. Встреча со слепым мальчиком рождает у Печорина признания о предубеждении «противу всех слепых, кривых, глухих, немых, безногих, безруких, горбатых...» [1, с. 15]. Психологическая зоркость не подведет его: слепой лишен не только возможности видеть, но и элементарных нравственных понятий (он украдет у Печорина ценные вещи). Вместе с героем мы разглядываем дом и видим, что в нем нет образов – «дурной знак!». Обещанное «нечистое» начинает сбываться: обитатели дома ведут ночной образ жизни. Герой

проводит четвертую бессонную ночь, следя за слепым мальчиком. Проникновение в тайную жизнь обитателей «нечистого» дома будет постепенным: сначала Печорин убедился в ловкости и природном чутье слепого, свободно спустившегося с крутого берега и расслышавшего плеск весел Янко; затем восхитился смелостью пловца, отважившегося в бурную ночь переплыть пролив; потом разглядел тяжелый груз приплывшего. Он так и не уснул, насилу дождавшись утра, но казаку-денщику ничего не сказал. Утром Печорин успевает полюбоваться «из окна на голубое небо, усеянное разорванными облачками» [1, с.11]. Офицер думает не о предстоящей службе, а о таинственных ночных событиях. Слуга Печорина не следит за безопасностью своего хозяина. На просьбу не спать и в случае выстрела бежать на берег машинально отвечает: «Слушаю, ваше благородие», но приказа не выполняет. В результате герой чуть не погиб, да еще его обокрали: слепой стащил шкатулку, шашку «с серебряной оправой, дагестанский кинжал – подарок приятеля» [1, с. 17]. Печорин даже не стал будить денщика, вернувшись после пятой бессонной ночи домой, а за пропавшие вещи только «бранил его». Мир «казенной надобности» беспомощен, долг днем не исполняется, законы не защищаются. Поняв, что перед ним контрабандисты, Печорин инстинктивно тянется к ним, романтизируя их представления о свободе. Понимая своим трезвым умом невозможность обрести в среде контрабандистов полноту жизни, красоту и счастье, он проникает в их мир, «как камень, брошенный в гладкий источник» [1, с. 19]. Предостережения урядника и денщика только распаляют его азарт, и начинается игра с прекрасной девушкой, породистая внешность которой кружит Печорину голову. Странность характера героя именно в том, что для него есть что-то более притягательное, чем благоразумие и осторожность. Он откликается на зов тревожной, опасной, манящей свободой жизни контрабандистов. Влечет его и любовный инстинкт. Героиня повести имени не имеет. Это принципиальная безличность – в девушке есть только женская обольстительная порода. Она появляется эффектно – как промелькнувшая тень, как голос с неба, как русалочий взор («ундина» означает русалка), как обжигающий поцелуй, как опасный враг, охраняющий свое пространство. Герой назовет ее «противником», а любовь станет для него западней, смертельным поединком. Ундина чуть не утопила Печорина, не умеющего плавать, но отправившегося в море! Это плата за Бэлу, за жизнь инстинктом, за не ограниченную нормой и здравым смыслом страсть. Интересен способ создания образа женщины со «змеиной натурой»: неуловимые переходы, неожиданные контрасты, изменчивость и беззаконность воли, чувственности. Ее взгляд, пишет герой, «напомнил один из тех взглядов, которые в старые годы так самовластно играли моей жизнью» [1, с. 17]. Оказывается, Печорин пережил любовную драму, в которой был стороной страдающей.

«Бес-девка» заманила Печорина в море, и романтическое приключение получило самую прозаическую развязку: ундина оказалась контрабандисткой, морская прогулка – физической борьбой за выживание, романтическая ночь – неприятным воспоминанием. Мир нарушителей закона не впустил постороннего, буря окончилась ничем, таинственность сменила авторская ирония над собой.

«Честные контрабандисты» кажутся свободными в противостоянии миру «казенной надобности», романтически загадочными и притягательными. Однако сближение с ними разочаровывает и героя, и читателя: Янко и ундина холодно и жестоко обрекают старуху и слепого мальчика на голодную смерть. Печорин, формально принадлежащий миру часового, урядника, десятника, денщика, то есть регламенту, иерархии, закону, пытается войти в беззаконную вольную жизнь ночных разбойников. Любопытство чуть не стоит ему жизни, но о случившемся он не жалеет, так тянет его все, противопоставленное службе и казенщине. Какое дело ему, что «сталось с старухой и с бедным слепым», он сам несвободен со своей «подорожной по казенной надобности». Печорин чужой везде: контрабандисты свои в морской стихии, а он плавать не умеет, они вольны выбирать местожительство, а ему предписано ехать на Кавказ. Пейзаж деромантизируется, ведь Тамань всего лишь скверный приморский городишко.

Смысл повести – в сопоставлении двух взглядов на мир. Или полная свобода, ведущая к отсутствию всякой ответственности перед окружающими (Янко, ундина – старуха, слепой), или желание быть свободным в казенном мире долга и службы (Печорин), что невозможно по определению.

Литература:

1. Лермонтов М.Ю. Герой нашего времени. – М., 2016. – 168 С.

Абдурашитова Клара

5B011800-Русский язык и литература

Научный руководитель: к.ф.н., ст.преподаватель Алтынбекова Г.К.

ЮКГПУ, г. Шымкент

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ УПОТРЕБЛЕНИЮ МЕСТОИМЕНИЙ В РЕЧИ

Түйіндеме. Тілімі мұғалімнің жұмысының бірден бір бағыты коммуникативтік құзіреттілікті игертуде тіл сабақтарын инновациялық тәсілдермен қамтамасыз етумен байланысты. Ұсынылып отырған мақала оқушылардың сөйлеу тілінде есімдікті дұрыс пайдалануына арналған. Жиі кездесетін қателер көрсетілген. Компьютердің көмегімен тілдік дағдыларды жетілдіретін жолдары белгіленген.

Abstract. One of main directions in-process teacher-philologist is related to providing of language lessons the innovative going near a capture by a communicative competence. The offered article is sanctified to the problem of educating of schoolchildren to the literate use in speech of pronouns. Examples of most often meeting errors are made, the ways of perfection of speech skills are set on the basis of computer support.

В организации грамотной речи, как письменной, так и устной, важное место занимают местоимения. Напомним, что при помощи местоимений говорящий или пишущий устанавливает смысловую связь между предложениями, подчеркивает единство и последовательность мыслей, избегает неоправданных повторов существительных и прилагательных. Ошибки же в употреблении местоимений часто приводят к логическим погрешностям, мешают точно воспринять смысл информации. Следует отметить, что школьная типовая программа по русскому языку ориентирует учителя на выработку у детей практических навыков правильного использования местоимений в устной и письменной речи. Должное внимание уделено этой проблеме и в действующих учебниках, где предусмотрены специальные упражнения, формирующие навык грамотного использования местоимений в речи. Однако практика свидетельствует, что даже у взрослых встречаются ошибки при употреблении указанной части речи, в связи с чем важной становится задача дидактического обеспечения материала по местоимению в практике современного школьного преподавания. Обучение по обновленной программе ориентирует на тщательный отбор дидактического материала и на использование таких технологий обучения, которые характеризуются как имитационные, конструктивные, коммуникативные. Нами отобраны примеры совершенствования речевых навыков в работе над местоимением. В отборе материала для предлагаемой статьи мы опирались на труды Г.Исимбаевой, Р.П. Соколовой, М.В. Кларина [1;2;3].

Использовались также материалы наблюдений, проводимых в период педагогической практики. Так, организуя работу над усвоением речевой специфики притяжательного местоимения *свой*, учитель предлагает семиклассникам проанализировать примеры, убедительно доказывающие, что данное местоимение способно обозначать принадлежность к любому из трех лиц. Он обращает внимание учащихся на то, что эти же примеры свидетельствуют: семантически важно четко и определенно выявить соотнесенность местоимения *свой* с одним из названных в тексте слов: если это условие не соблюдено, возникает двусмысленность. Учащимся предлагаются задания на реконструирование предложений, а затем, с помощью интерактивной доски, демонстрируются правильные варианты. Например: «*Я попросил товарища внести свой рюкзак в вагон*» (чей рюкзак: автора высказывания или товарища?). Для устранения двусмысленности предложение реконструируется так: *Я попросил товарища, чтобы он внес свой рюкзак в вагон*; или: *Я попросил товарища внести мой рюкзак в вагон*; или: *Я попросил товарища внести его рюкзак в вагон*. Еще пример: «*Мать попросила сына унести книги в свою комнату*» (в чью комнату: матери или сына?). Устранить двусмысленность поможет такая реконструкция: *Мать попросила, чтобы сын унес книги в ее комнату*; *Мать попросила, чтобы сын унес книги к себе в комнату*.

Местоимение обычно употребляется вместо существительного, прилагательного, числительного, и явления замены успешно демонстрируются на уроке на основе компьютерной поддержки. Примеры такого рода делают обоснованной рекомендацию об употреблении местоимений только после того слова, которое оно заменяет. Нарушение этого требования, как и употребление в первом предложении диалога личного местоимения без указания на конкретное лицо, ведет к логической (смысловой) ошибке. Чтобы убедиться в этом, ученики анализируют предложения, где местоимение употреблено раньше замененного им слова. Используются и примеры, в которых нечеткость логических взаимоотношений возрастает, если к ошибке «сначала местоимение, а потом замененное им слово» добавляется еще какая-то погрешность. Анализ ошибок такого плана также организуется с использованием специально подготовленных слайдов.

Еще один блок заданий связан с наблюдением над синтаксическими конструкциями, в которых личное местоимение 3-го лица множественного числа заменяет собирательные существительные (*студенчество, молодежь, листва, учительство, большинство* и т.п.). Например, неправильно построено

такое предложение: *«Молодежь принимает активное участие в спортивных соревнованиях. Они добиваются все новых и новых успехов»* (вместо местоимения *они* можно использовать *юноши и девушки*). Считаем необходимым обратить внимание учащихся на неправильную замену собирательного существительного местоимением во множественном числе, когда говорящий ориентируется не на форму слова, а на ее содержание, смысл: *«Он понимал проблемы народа и был близок к ним»*. Собирательность может быть приписана и существительному, употребленному в единственном числе, и существительному, стоящему во множественном числе. Рассмотрим еще один пример. *«Учитель – особая область деятельности, им предстоит вести за собой молодое поколение, т.е. выступать в роли просветителей, всегда стремиться к знаниям и быть творцом»*. В данном предложении собирательность приписана слову *учитель*, из-за его связи с существительным *учительство*; беспомощность, проявленная автором при построении конструкции, затрудняет установление связей местоимения и заменяемого им слова.

Неверным восприятием смысловых взаимоотношений имени и заменяющего его местоимения можно объяснить еще одно нарушение, когда местоимение, которое должно было бы заменять существительное множественного числа, принимает форму неназванного, но мысленно выделенного понятия, обозначающего существительное единственного числа. *«Люди раскрываются Толстым через описание внешности. По внешнему облику можно сразу разгадать его характер и жизненные стремления»*. Не ясно выраженной становится мысль в случае, когда в предложении нет слова, вместо которого употреблено местоимение: *«Грибоедов своей комедией изобличил его «подлейшие черты»*. Типичной речевой ошибкой является введение в текст лишних слов, не вносящих добавочных смысловых или стилистических оттенков, при этом лишними могут быть местоимения разных разрядов, чаще всего – так называемое «второе подлежащее»: *«Судья вместо того, чтобы разбирать разные дела, он ходит на охоту»*.

В условиях обновления школьной образовательной системы возникает необходимость обратиться к инновационным методам обучения, и в этом плане огромное значение приобретает использование информационных технологий. Использование компьютерной техники на уроке способствует не только получению необходимой информации учащимися, но и ее переработке – осознанию, запоминанию, применению. Так, на этапе введения нового материала с помощью компьютера организуется наблюдение над языковыми явлениями, должно внимание уделяется использованию таких приемов, как сравнение и сопоставление, замена и подстановка. На этапе закрепления компьютер помогает качественно организовать коллективные формы работы, а при самостоятельном выполнении заданий – шире использовать возможности самопроверки и взаимопроверки. На материале таблицы «Разряды местоимений» и анализа большого количества примеров учащиеся убеждаются, что каждый разряд местоимений имеет конкретное значение, определяющее его употребление. Примеры, оформленные на слайдах, свидетельствуют: недостаточно четкое представление о разрядах местоимений ведет к их смешиванию, к необоснованному замещению одного нужного местоимения другим, неуместному использованию местоимения в конкретной речевой ситуации.

Можно с уверенностью сказать, что точное понимание сути ошибок, связанных с употреблением местоимений, помогает целенаправленной работе над развитием речи, над вопросами формирования навыков использования нормированных литературных форм, в данном случае – усваивать особенности употребления местоимений. И здесь неоценима помощь компьютера, который используется не только для формирования знаний, но и как действенный способ в тренировке умений и навыков. Благодаря компьютеру организуется проблемное обучение при усвоении тех разрядов местоимений, которые грамматически связаны с именами прилагательными (указательные, притяжательные, определительные). Неоценима помощь компьютера в работе по усвоению синтаксической специфики употребления относительных местоимений: грамотно разработанное методическое обеспечение этой темы создаст условия для качественного усвоения девятиклассниками структуры сложноподчиненных предложений.

В настоящее время нами осуществляется сбор и систематизация дидактического материала для создания учебной компьютерной программы, которую мы собираемся адресовать тем, кто хочет научиться правильно использовать местоимения в речи.

Литература

1. Исимбаева Г. Урок по местоимению. // РЯШ, 1990, № 4. – С. 7-10.
2. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. – М., 1994.
3. Соколова Р.П. Изучение темы «Местоимение». // РЯШ, 1985, №1. – С. 3-12.

Асылбек Нуржамал

6M011800-Русский язык и литература

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Д.М. Керимбаев

Региональный социально-инновационный университет, г. Шымкент

РОЛЬ И НАЗНАЧЕНИЕ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЕ

Abstract. *Getting started with the study of the topic "ways of nomination in farming vocabulary", the author addresses issues related to leksikografiej: you must determine, on the basis of the classification characteristics types of dictionaries which provide This thematic group. Identify and describe features of encyclopedic dictionaries, while the focus was on agricultural dictionaries-both monolingual and transferable. Outlines the general approaches to describing agricultural vocabulary.*

Түйіндеме. *Егіншілік лексикасындағы номинациялау тәсілдері атты зерттеу жұмысының барысында, автор лексикографияға қатысты келесідей сұрақтарды қарастырады: классификациялық сипаттамадағы сөздіктер түрлерінің ішінен, зерттеп отырған тақырыптық топтарды анықтау. Энциклопедиялық сөздіктердің ерекшеліктері анықталып, сипатталған. Бұл ретте ауыл шаруашылық саласындағы сөздіктерге, соның ішінде бір тілді және аударма сөздіктерге басты назар аударылды. Егін шаруашылық лексикасын сипаттайтын жалпы тәсілдер белгіленді.*

Лексикография (от греч. 'относящийся к слову' и 'пишу') – это наука, дающая представление о принципах и подходах к описанию лексики. Лексикографией называют также сам процесс создания словарей, их совокупность, отобранную с учетом временным периодов. Лингвисты справедливо считают затруднительным отделение лексикографии от лексикологии, поскольку обе области знаний опираются на понятия о лексическом значении слов. Кроме того, вместе с активной разработкой и обновлением лексикологии идет процесс развития лексикографии, а теоретическая семантика плодотворно влияет на отбор и описание лексических единиц в словарях. Один из интереснейших вопросов в теоретической лексикографии – вопрос о классификации словарей, поскольку основанием для их типологического описания служат существенные различительные признаки, сложившиеся в лексикографической традиции на основе учета совокупности многих характеристик. Они определяются:

- типом описываемого в словаре языкового объекта;
- назначением лексикографического источника;
- принципами лексикографической интерпретации языкового материала.

Все словари по указанным признакам делятся на энциклопедические и лингвистические. В *энциклопедических* описывается мир и предметы, существующие в нем, объясняются понятия, даются биографии деятелей науки, литературы, искусства. Энциклопедические словари, в свою очередь, делятся на универсальные и отраслевые. Поскольку объектом нашего исследования является земледельческая лексика, то о содержании отраслевого лексикографического источника мы расскажем на примере Большого энциклопедического словаря «Сельское хозяйство» [1]. Анализируемый словарь представляет собой научно-справочное издание, подготовленное большим коллективом авторов, среди которых – учёные-исследователи, научные сотрудники отраслевых НИИ, преподаватели университетов и сельскохозяйственных вузов, ведущие специалисты в области сельского хозяйства. В словаре дается информация по широкому кругу вопросов: здесь можно найти статьи по земледелию, растениеводству, животноводству, мелиорации, агрохимии и почвоведению, ветеринарии, селекции, экономике сельскохозяйственного производства и др. Большое внимание составители уделяют вопросам интегрированной защиты сельскохозяйственных растений. Даны статьи о сорняках, вредителях сельскохозяйственных культур и их болезнях; описаны энтомофаги, используемые в биологической защите растений, а также химические средства борьбы с болезнями и сорняками. Поскольку пестициды, как правило, обладают широким спектром действия и токсичны не только для вредителей сельского хозяйства, но и для многих полезных организмов, указаны нормы их расхода, строгое соблюдение которых имеет большое значение для предотвращения загрязнения окружающей среды. Отдельные статьи посвящены сельскохозяйственным и смежным с ними биологическим наукам, вопросам развития научно-исследовательской работы и опытного дела в сельском хозяйстве. В словаре около 4000 терминов и понятий; многие статьи иллюстрированы и снабжены библиографией.

Словарь рассчитан на специалистов и практиков сельского хозяйства, руководителей сельскохозяйственных предприятий и объединений, научных работников, преподавателей и студентов сельскохозяйственных вузов и техникумов, а также всех, кто связан с сельским хозяйством или интересуется им. К отраслевым словарям относятся также словари-справочники и терминологические

словари, необходимые в первую очередь специалистам. Такие лексикографические источники по сельскому хозяйству представлены на электронных носителях и активно используются обучающимися. Для классификации лингвистических словарей основанием служит количество использованных языков, в связи с чем словари делятся на одноязычные и двуязычные. *Двуязычные (переводные)* словари, в которых языковые единицы одного языка описываются средствами другого (других), возникли раньше прочих типов лексикографических представлений. Их появление определялось потребностью понимать тексты на чужих языках. Их составители широко обращаются к межъязыковой синонимии – переводным лексическим эквивалентам. Переводные словари известны большинству людей: без них нельзя обойтись при изучении иностранного языка, при переводе с одного языка на другой текстов по специальности. В процессе исследования наше внимание привлекли Немецко-русский сельскохозяйственный словарь И.И. Синягина, Русско-английский и Англо-русский сельскохозяйственные словари. В частности, в Англо-русском сельскохозяйственном словаре представлена терминология, охватывающая все области сельского хозяйства – животноводство и ветеринарию, земледелие и растениеводство, частное растениеводство, сельскохозяйственную мелиорацию, агропочвоведение, механизацию и электрификацию сельского хозяйства, экономику и организацию сельского хозяйства [2].

Электронный Англо-Русско-Английский словарь по сельскому и лесному хозяйству (Polyglossum) содержит более 150 000 поисковых терминов на английском и русском языках по основным сферам лесного и сельского хозяйства. Интерес к этому словарю был продиктован обилием сельскохозяйственных понятий, среди которых: землеустройство и межевание, землепользование и гидротехника, осушение и орошение земель, агротехника и полевые работы, сельскохозяйственные и лесные машины и механизмы, деревенские и фермерские строения, сельхозугодья и приусадебное хозяйство, лесные угодья и лесничества, полеводство, садоводство, картофелеводство, овощеводство, селекционная работа борьба с вредителями и сорняками, заболевания растений и их лечение, охрана окружающей среды и экология, названия растений и т.п. [3]. Исследуя способы номинации определенной группы лексических единиц, отобранных по тематическому принципу, мы обратились к характеристике тех лингвистических словарей, которые относятся к *специализированным (аспектным, или профильным)*. В них описывается определенный аспект лексических единиц, или определенная лексическая сфера, или другие значимые единицы языка. К специализированным относятся: толковые, синонимические, антонимические, идеографические, фразеологические, диалектные, орфографические, орфоэпические, грамматические, морфемные, словообразовательные, этимологические, словари заимствований и др. Для словарей, называемых *толковыми*, основной целью является разъяснение (толкование) слов и фразеологизмов и описание правил их употребления, дополнительной – представление фонетических, орфоэпических, грамматических и стилистических признаков слов. Таким образом, толковые словари отличаются широкой специализацией, или многопрофильностью. Примерами лексикографических описаний с узкой специализацией могут быть перечисленные выше словари. Исследование способов номинации сельскохозяйственной лексики предполагает создание модели *целостного* их описания, а тезис о соотносительности словаря и грамматики приводит к выводу о необходимости создания *универсального*, или *интегрального*, словаря сельскохозяйственной лексики. Для интегрального словаря принципиально важно рассмотрение каждого слова в контексте всей системы лексических единиц и в рамках множества типичных для данного слова высказываний. Подобный подход позволит выявить системные принципы организации лексики, что будет способствовать созданию такого словаря, в котором дано интегральное лексикографическое описание, сочетающее в себе сведения из терминологического, толкового, этимологического, синонимического, словообразовательного и других типов специализированных словарей. Это может быть также *идеографический* словарь (*тезаурус*), в котором слова даются не по алфавиту, а по лексико-семантическим группам, выделяемым по смысловой общности.

Литература

1. Сельское хозяйство. Большой энциклопедический словарь / Редколлегия: В.К. Месяц (главный редактор) и др. – М.: НИ «Большая Российская энциклопедия», 1998. – 656 с.
2. Англо-русский сельскохозяйственный словарь / Под ред. В.Г. Козловского и Н.Г. Ракипова и др. – М.: Русский язык, 1983. – 372 с.
2. Англо-русский и Русско-английский словарь по сельскому и лесному хозяйству /Под ред. А.М. Смирнова и Л.С. Головачева. – OS: Windows Xp/Vista/Win7/Win8/Win10 или MAC OS X; Android.

Аширбек Аяулым

5B011900-Шет тілі:екі шетел тілі

3-курс/бакалавр

Ғылыми жетекшісі: оқытушы Хусайн Раиса

ҚазМемҚызПУ

АҒЫЛШЫН ТІЛІ ГРАММАТИКАСЫН ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ ҮЙРЕТУ

Түйіндеме. Мақалада ағылшын тілі грамматикасын ойындар арқылы оңай үйрену жайында айтылған. Жас ерекшеліктеріне қарамастан ойындар арқылы тіл үйренудің тиімділігі және Қазақ тілінен айырмашылығы баяндалды. мысалы ретінде бірнеше ойындар атап өтілген және де ойындарды ойнау кезіндегі үйренушінің қандай жетістіктерге қол жеткізуі мүмкіншілігі атап өтілген.

Аннотация. В статье говорится о способах обучения грамматике английского языка при помощи игр. Также рассказывается об эффективности изучения языка посредством игр и про различие между казахским и английским языками. В качестве примера было отмечено несколько игр и ещё отмечено, какие успехи может достичь обучающийся при помощи игр.

Teaching grammar through games

Grammar is that part of learning English, which since high school has left the saddest memories of itself. And there is nothing surprising in this - the laws by which the English language works differ greatly from those by which the Kazakh language works. We simply do not have many things, such as articles or phrasal verbs. Let's try to understand how the English language is arranged - after all, in many respects English grammar is simpler than Kazakh, and often more logical.

The grammar of the native language is perceived quite differently than the grammar of someone else. It is an integral part of any human language. When it comes to learning a foreign language, the formation of skills in the field of grammar is of great importance for the formation of communicative competence. It is impossible to overestimate the role of grammatical language structure for a well-developed speech exchange of thoughts. However, at the same time, mastering new grammatical structures can be a significant challenge for schoolchildren. In the works of E. V. Ilchenko it is noted that in order to memorize a multitude of grammatical structures, intensive training is required, which tires children and is not very effective if it is monotonous. Children spend on many exercises great effort, but do not feel satisfied.

Taking into account the importance of all stages of the process of learning the grammatical side of speech, it became necessary to pay attention and to consider in more detail the consolidation stage, the methodological task of which is to develop grammatical material.

In the methodology of teaching foreign languages, the main motivating techniques for teaching grammar are playing and it turns out that this technique is interesting for children of any given age.

Effective use of gaming technology is possible only if the teacher correctly selects the game and organizes classes. To achieve the best results, the following conditions should be observed: the same game is played more than once (using new lexical materials); A new game begins with a teacher who plays the lead role, and then a student with well-developed language abilities should become the leader; the game has a competitive nature, so the best effect is achieved; participants of the game interact with colorful aids and accessories; a vocabulary is applied, with which the teacher can conduct a lesson in the target language; correct and timely errors are corrected. Games on the development of grammatical skills allow you to achieve the following objectives: to help students use speech patterns that contain difficult to understand grammatical turns; create natural conditions that would encourage the child to use a particular sample; to help children independently show speech activity in a foreign language. The game should bring children a good mood and be useful for them. Moreover, it is an incentive to continue classes when a child's interest in a foreign language becomes weak. It is especially difficult for children to learn grammatical times in the English language, so it is in studying this topic that we use the most games. Let us give an example of some games aimed at learning the times of the English language.

- Find out who is talking. (Guess who is speaking) The student approaches the board and turns his back on the class. One of the seated students says in a foreign language that he has been doing well since

childhood, for example: I have been playing chess since childhood. Worth should understand by voice exactly who said this. And then he must repeat his phrase and call his name: Mary has been playing chess since childhood.

- **Where have you been?** (Where were you?) Students are divided into two teams. Members of the same team are visitors. They speak in English to representatives of the second team: *I called at 10 a.m. last Saturday morning but you weren't in. Where were you?* Participants of the second team should answer in turn. In this case, you can not repeat someone else's sentence. *-I was at my uncle's house. I was at the airport. I was in the mountains. I was in the park.* After the participants of one of the teams have expressed themselves, the participants of the second can continue. For each answer, the team gets one point. Then the first team asks the following questions: *"I called at 10 a.m. last Saturday morning but you weren't in. Where were you doing?"* (this is how simple and long past times are trained)

- **A day in the life.** The class is divided into two teams. Each team is selected one of the players who must leave the class. Then the team tries to imagine how their remote participant spends the day and writes in English what he did, with whom he communicated, where he was. Then the remote player returns to his team. By asking different questions, this player tries to determine which of the days the group was talking about. After he realizes what day was discussed, team members ask him questions in order to understand how he actually spent that day. (this is how simple past tense is practicing).

- **Cubes (Bricks).** This game has a definite goal - to bring to automatism the use of constructions in everyday foreign language speech. For this lesson, you need to prepare cubes, on the verge of which to stick pictures with images of different subjects. Students need to be divided into two groups. Each of them, in turn, approaches the table, rolls a die and pronounces a sentence with the studied construction, which takes into account the plot of the picture. With the help of games, you can increase the effectiveness of classes only if you use different techniques correctly. The experience of using games in the classroom shows that it is necessary to gradually introduce new types of games into the classes, use different variations for those already introduced. Thanks to the games, students are reorganized psychologically; they start thinking about the process of the game, and not about the language being studied. Children can practice their knowledge of English grammar. The teacher of a foreign language at the same time stimulates children's interest in the subject, develops their grammatical skills and communicative competence (see Appendix).

Thus, the problem of the presentation of grammatical material is fascinating, lively, interestingly can be solved if you use such a technique as a game. The following requirements should be considered:

- building on familiar vocabulary (if necessary, unfamiliar words are written in advance on the blackboard, so as not to disrupt communication;
- a reflection of the most typical case of the use of grammatical phenomena;
- the content should include only one grammatical phenomenon;
- The examples should correspond to the material that will be in the exercises (according to the traditional method).

References:

1. Ilchenko, E. V. Games, improvisation and mini-performances in English lessons [Text] / E. V. Ilchenko. - M.: Center for Contemporary Humanitarian Studies, 2003. - 449 p.
2. Stronin, MF. Educational games in English lessons [Text] / MF Stronin. - M.: Education, 1994. - 231 p.

Gulamova Maftuna

5B011900-Foreign Language: two foreign languages

Kazakh State Women's Teacher Training University

Scientific supervisor: PhD, Senior lecturer Akimbekova Shyryn

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPT "FATE" IN THE ENGLISH AND KAZAKH LANGUAGES

Аннотация. В статье рассматривается сравнительный анализ концепта «Судьба» на английском и казахских языках. А также статья раскрывает что судьба - одно из самых старых ключевых слов нашей культуры, которую, несмотря на изменение идей человека о мире, а также изменяет в мире и в самом человеке.

Abstract. This article deals with the comparative analysis of the concept "Fate" in the English and Kazakh languages. Fate is one of the oldest key words of our culture, which, despite changing man's ideas about the world, as well as changes in the world and in man himself, stubbornly do not want to disappear from the language and the semantic space of culture.

According to M.V.Pimenov, the concept is often objectified through different language characters, that is, the different authors express the same concept features through a variety of linguistic means. Thus, the full description of a concept, valuable to a particular culture, is only possible while the study of the most complete set of tools of its representation [1].

The lexico-semantic field of a concept is not homogeneous - it includes both direct nomination of the concept itself (core of the lexico-semantic field), and the nomination of certain cognitive features of the concept, which reflect its content and the attitude to it (periphery of the lexico-semantic field).

The significance of age development is dialectical in nature due to fractional structuring in the consciousness of the English-speaking ethnos.

Fate or destiny is the idea that the future is already planned even if people do not know what their fate is (what is going to happen to them). Humans in nearly all cultures have had ideas about their fate being "predetermined" (fixed in advance).

People who live unhappy lives may believe that their misery is because of their fate and that they can do nothing about it. This is called being "fatalistic". Other people may believe that they can control their fate by being brave and trying to "overcome" fate by improving themselves and their lives.

In Greek mythology there were three Fates. They were three goddesses who determined when every person was going to be born, how they would live and when and how they would die. Human beings in many cultures had lots of ways in which they would try to "read" their fate (know what would happen to them). Sometimes they would try to read their fate in the stars (this is called astrology). In other cultures they might ask a person with powers of magic like a shaman. The Ancient Greeks often went to Delphi to ask the oracle.

There are lots of references to fate in literature from almost every country and period, from Greek tragedy (e.g. Oedipus Rex) to Shakespeare (e.g. Macbeth) and Russian literature[2].

"Fate" is one of the oldest key words in the culture of various peoples, which remain almost unchanged, despite the change in the world itself and regardless of the change in the person's ideas about the world. A full analysis of the concept of "fate", like other linguo-cultural concepts, requires a multilateral approach (linguistic, cultural, folklore, philosophical, etc.). A wide range of problems is associated with the concept of destiny, which is divided into the following cycles:

- 1) the content of the concept and its place in various philosophical and religious systems;
- 2) the concept of fate in the ordinary consciousness of man;
- 3) the concept of destiny in individual worldview systems;
- 4) universal signs of the concept of fate and the limits of its variation;
- 5) the influence of the concept of fate on artistic creativity: the construction of the plot, text structures, word usage, the formation of images,
- 6) Although the original existential situation of freedom and necessity is universal for different epochs and peoples, the categories of freedom and necessity in different cultures themselves are refracted in their own way.

In accordance with these visions, different models of the world relation are being developed (stereotypes of norms of behavior), which is connected with the orientation of a person in conditions of

relative unfreedom of existence. Fate - the course of events, independent of the will of man, a combination of circumstances (according to superstitious ideas - a force that prejudices everything that happens in life). Fate is one of the most active and mysterious beginnings of life. The interest of humanity to it is constantly maintained, since this category has a tinge of inaccessibility and at the same time predetermination [3].

In English *судьба-fate* неминуема и подчас ужасна: *a fate worse than death* – fate is worse than death;

-is also a stronger person:: *to tempt the fate – tempt fate*.

The idea of the Divine power influencing on people's lives (русские *провидение* и *промысел*) in English *providence* and *disposal* (*divine disposal*).

However тағдыр-fate always leaves the subject the right to "free will", a person can challenge and resist судьба-fate, while the Russian concept of 'fate' does not give a person the right to choose, she should submit.

In English, in proverbs and sayings, God often helps and supports the strong, the brave.

Fortune favours the brave – *тағдыр ерді қорғайды*;

fortune favours the bold – *сәттілік батылдықты жақсы көреді*;

providence is always more willing to help those that help themselves – *Құдай әрқашан өздеріне көмектесетін адамдардың жағында*/Бог всегда на стороне тех, кто помогает себе.

English synonymous series consists of 8 basic elements and has 7 shades of meaning: **fate** → **chance** → **destiny** → **fortune** → **doom** → **luck** → **lot** → **providence**.

The concept of "тағдыр" is one of the cultural concepts of any people, and takes a major place in the Kazakh world outlook. It is very complicated by its abstraction character. In general, this concept was acknowledged by theologians and philosophers. We are talking about the concept of national identity in proverbs and sayings in the world language picture of the worldview of the Kazakh people in this concept.

The concept "тағдыр" is predetermined by the fact that a Muslim is in a constant state of consciousness without patience. The notion that the power of man is for the patience, and the satisfaction that he is. Kazakh people believe in God, waiting for his happy, happy moments, to endure the futility of the "destiny" with long-suffering. In Kazakh the concept "тағдыр" doesn't predict future and it gives the meaning of confidential, incomprehensible, uncertain, predetermined, submissive. There are examples of fate that it can be described and understood as living organism. For example, in the essay «Мағжанның монологы» which was written by Serik Aksunkaruly, he quotes that: "Тағдыр мені тулақ қылып иледі, Тырнағым неге тықты инені? Шетсіз шексіз жерім бар ед — мола боп, Елім бар ед — оны да Елтай биледі".

The Islamic religion focuses on this issue. According to religious beliefs, each person's destiny is predetermined, but he always chooses a human being, and whenever a person goes, his destiny changes in that direction. Therefore, it is not acceptable to deny that it is a fate. The idea of survival and the right to live is a priority. Fulfillment of duty. The fate of the human being is written down, but the will of Allah is permissible for the people.

The Kazakh proverb says that "Балапан басымен, тұрымтай тұсымен", everybody has to deal with his own life, to make a living of his own, to face the troubles and suffering of the people. The Kazakh proverb says that: "Жазымыштан озымыш жоқ". It is based on religious beliefs that the Almighty holds from the beginning to the forehead of the human being, that it is done in the same way that we cannot change it.

The concept «тағдыр» remains a philosophical cognitive concept on the basis of its subconscious philosophy of the development of social and social relations. Even if it did not comprehend its philosophical and cognitive roots, it would not have been the subject of other worldly concepts, the general reality. This concept is above pragmatic and other phenomena, without changing anything, keeping its absolute and independence.

References:

1. Грищенко Я. С. Судьба как лингвокультурный маркер русской и английской картин мира // Молодой ученый. — 2014. №7. — С. 623-625.
2. Ляпин С.Х. Концептология: к становлению подхода // Концепты. Вып 1.— Архангельск, 1997. - С. 32-45.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология. — М.: Издательский центр «Академия», 2001. — 208 с

Даулеткулова Динара

6М012200-Русский язык и литература в школах с нерусским языком обучения»

Научный руководитель: д.ф.н., и.о. проф. Оналбаева А.Т.

КазГосЖенПУ

РОЛЬ ПРОЕКТНОЙ И ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАЗВИТИИ ОДАРЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Современный мир меняется с огромной скоростью. Внедряются новые технологии, изменяется характер деятельности человека, появляются новые возможности и потребности. Обществу нужны компетентные, инициативные люди, умеющие быстро ориентироваться в огромном море информации. Успешных и компетентных специалистов можно получить, только если формировать их со школьной скамьи.

Образование в результате модернизации неизбежно должно перейти на компетентностную парадигму. Формирование ключевых компетентностей, к которым относится проектная компетенция, должно стать одним из результатов общего среднего образования, а проектирование и проектная деятельность – новым содержанием.

Задача педагога – дать нужное направление творческому мышлению учащегося, создавая соответствующие ситуации и условия. Новыми задачами современного образования стали: отход от ориентации на «среднего» ученика, повышенный интерес к одаренным, талантливым детям, раскрытие и развитие внутреннего потенциала, способностей каждого ребенка в процессе образования.

Именно проектно-исследовательская деятельность способствует активизации способностей учащихся, развитию личности, формированию навыков самостоятельного поиска решения возникающей проблемы. Следует отметить, что именно исследовательская деятельность положительно воздействует на развитие и становление личности ребенка. По мнению Е.С. Полата, наиболее значимые линии влияния прослеживаются в формировании адекватной самооценки, снижении общих показателей тревожности, повышении уровня психологической устойчивости. Проектная деятельность оказывает значительное влияние на формирование регулятивных компонентов, что эмпирически проявляется в достижении более высокого уровня личностной зрелости учащихся [1, с.18].

Метод проектов всегда ориентирован на самостоятельную деятельность учащихся – индивидуальную, парную или групповую, которую учащиеся выполняют в течение определенного отрезка времени. С учетом интересов и уровней дарования конкретных учеников им предлагается выполнять проекты: проанализировать и найти решение практической задачи, выстроив свою работу в режиме исследования и завершив ее выступлением с защитой своей позиции. Такая форма обучения позволяет одаренному ребенку, качественно углублять свои знания и выявлять свои ресурсы в области, соответствующей содержанию его одаренности.

Практика показала, что дети, имеющие навыки поисковой деятельности, а также умеющие находить, отбирать, систематизировать и описывать необходимый материал, могут успешно заниматься исследовательской деятельностью, что способствует развитию их творческого мышления. Исследовательская деятельность позволяет учащимся сформировать навыки работы с научно-популярной литературой, умение выступать с докладами, рефератами, сообщениями, включая пропаганду материалов своей научной деятельности. Научно-исследовательская деятельность школьников наполнена следующим содержанием: проведение семинаров, конференций, олимпиад; реализация контактов на различных уровнях; привитие интереса к творческой работе в различных областях науки; разработка проектов и тем исследований, а также подготовка публикаций в школьных научных сборниках. В рамках организации жизнедеятельности школы различают проектную деятельность, проектно-исследовательскую деятельность и исследовательскую деятельность учащихся.

Рассматривая коллективную творческую деятельность одаренных детей как средство воспитания у них коммуникативных навыков и социализации, следует обратить внимание на формирование групп участников, которым предстоит совместная работа над проектом или исследованием. Результаты исследований, посвященных проблеме коллективной учебной

деятельности в условиях проблемного обучения (Матюшкин А.М. [2, с.312], Шадриков В.Д. [3, с. 7-21] и др.), свидетельствуют о том, что не только в больших, но и в небольших группах детей (3-5 человек), реальное участие в решении исследовательской задачи принимает лишь один (иногда два) учащихся, обладающих лидерскими качествами. Остальным, более «слабым», отводятся вспомогательные функции, в связи с чем, они не получают «полноценных знаний», и однажды, занявшие второстепенные роли в процессе решения проблемы, не могут в дальнейшем изменить самостоятельно своего статуса в группе, оставаясь постоянно в роли помощников. При такой организации коллективная исследовательская деятельность создает во многих случаях лишь видимость участия всех детей – участников группы в коллективном учебном поиске.

При правильной организации работы и своевременной обученности учащихся основам проектной деятельности, а также создании системы такой работы в рамках внеучебной деятельности школьники получают возможность не только овладеть знаниями в различных областях науки, но и научиться эффективно использовать полученные знания, развивать самостоятельность и коммуникативные умения.

На уроках применяем уроки - проекты. Это исследовательские работы в группах: «Изобразительные возможности предложений с однородными членами», «Тире в простом предложении»; уроки литературы «Тема природы в лирике поэтов XIX века», «Такая разная любовь» и др. Учащиеся ориентированы на сопоставление и сравнение свойств языковых явлений, особенностей творчества поэтов XIX века, умение анализировать и делать выводы, проводить презентацию и защищать свой проект. Эти небольшие проекты на несколько уроков, где проводится совместная работа над подготовкой проекта - прекрасная возможность дать каждому участнику шанс проявить свою творческую

Также предлагаю учащимся творческие мини - проекты для домашнего задания. Планируемыми результатами и формами их представления могут быть: кроссворд, чайнворд, ребусы, буклеты, и др. Например, учащимися 7 класса были созданы буклет о «Причастии» и «Деепричастии». Эти проекты предполагали активизацию учащихся, т. к. они должны были познакомиться с учебной литературой, справочниками, подобрать рисунки или нарисовать.

Учащиеся с разным уровнем подготовки могут участвовать в проектной работе в соответствии со своими возможностями. Ведь составить и красочно оформить кроссворд, ребус может ученик, у которого трудности с грамматикой, но отличные способности к рисованию. А возникший интерес и чувство радости от выполненного задания у школьника – и есть критерий успешной работы.

Таким образом, проектная деятельность занимает одно из ведущих мест в учебной деятельности. Она является замечательным средством развития креативного, творческого мышления, где реализуются способности, возрастает мотивация и раскрывается интерес к изучению предмета. Суть её заключается в том, чтобы сделать учение увлекательным и интересным через публичное представление наиболее ярких результатов.

Литература:

1. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф.пед. кадров / под ред. Е.С.Полат. – М.: 1999.
2. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении // Хрестоматия по педагогической психологии / Сост. А.И. Красило, А.П.Новгородцева. – М., 1995.
3. Шадриков В.Д. Способности, одарённость, талант// Развитие и диагностика способностей. – М., 1991.

Дәулет Гүлнұр
6M011900-Шетел тілі: екі шетел тілі
Даулетова Айнұр
Магистр, оқытушы
«Сырдария» университеті

БИЗНЕС ТІЛІНІҢ ЖӘНЕ БИЗНЕС ТЕРМИНДЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ ЖАЙЫ

Abstract. *The article is devoted to the consideration of the formation and development of business terms in the modern Kazakh language.*

Аннотация. *Статья посвящена рассмотрению вопросов формирования и развития деловых терминов на современном казахском языке.*

Тіл – халықтың жаны. Қай ұлттың болмасын тағдыры мен тәлімін, тәрбиесі мен мәртебесін, болашағы мен сенімін, мәдениеті мен рухын, байлығы мен қазынасын жете түсіндіретін байланыс құралы мен тарихын таңбалайтын өлшемі. Дүниеге келген сәттен бастап ана сүтімен бойымызға даритын, жанымызға рух пен күш беретін, патриоттық сезімге баулып, өз еліңнің нағыз сұлтаны екендігіңді дәлелдеп, бойыңа қайсарлық дарытатын ол ана тіліміз. Яғни, біз үшін мәртебесі биік, болашағы асқақ, кемелі орасан –қазақ тілі. Қазақ тілі ең көне түрік жазулары ескерткіштерінен, атап айтсақ Талас-Орхон-Енисей жазулары (5-8 ғ.ғ.), Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу білік» еңбегі, Махмұт Қашқаридің «Диуани лұғат ат түрік» еңбегі, Ахмет Йүгінекидің «Ғибат Ұл хақайық» еңбегі, Қожа Ахмет Яссауидің «Хикметі» (10-12 ғ.ғ.), Алтын Орда, Шағатай және қыпшақ (13-14ғ.ғ.) тұсындағы жазулардан бастау алған. Сол сара жолмен ізін жалғастырып, бүгінгі күнге дейін өз мәртебесін жоғалтпай, ел егемендігімен бірге қалыптасып, өз тәуелсіздігін мойындатқан дербес тіл болып қалыптасты. Бүгінгі таңда қазақ тілі – әлемдегі алты мыңға жуық тілдердің ішіндегі қолдану өрісі жағынан жетпісінші, ал тіл байлығы мен көркемдігі, оралымдығы жағынан алғашқы ондықтар қатарындағы тіл. Сондай-ақ, ол дүние жүзіндегі ауызша және жазбаша тіл мәдениеті қалыптасқан алты жүз тілдің және мемлекеттік мәртебеге ие екі жүз тілдің қатарында тұр. Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан 2050» Стратегиясында мемлекеттік тіл жөнінде былай деп атап кеткен болатын: «Қазақ тілі – біздің рухани негізіміз». Біздің міндетіміз – оны барлық салада белсенді пайдалана отырып дамыту. Біз ұрпақтарымызға бабаларымыздың сандаған буынының тәжірибесінен өтіп, біздің де үйлесімді үлесімізбен толыға түсетін қазіргі тілді мұраға қалдыруға тиіспіз. Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде. Қазақ тілі 2025 жылға қарай өмірдің барлық саласында үстемдік етіп, кез келген ортада күнделікті қатынас бизнес тіліне айналады. Осылай тәуелсіздігіміз бүкіл ұлтты ұйыстыратын ең басты құндылығымыз – туған тіліміздің мерейін үстем ете түседі. Тілге деген көзқарас, шындап келгенде, елге деген көзқарас екені даусыз. Сондықтан оған бей-жай қарамайық. Қазақ тілі жаппай қолданыс тіліне айналып, шын мәніндегі мемлекеттік тіл мәртебесіне көтерілгенде, біздің ана тіліміз әлемдік бизнес тілі дәрежесіне жетеді. Қазақ тілі бүгінгі күні шағын және орта бизнестің тілі болғанын мүдірмей айта аламыз. Сонымен қатар, қазақ тілін үйренушілер үшін көптеген бастамаларда ұйымдастырылған, яғни бұл іскери қарым-қатынаста қазақ тілді сөйлеушісі көп ел бизнес тіліне айналады деген сөз. Бүгінгі күні қазақ тілі – ең үздік бизнес стратегия. Егер біз Ахмет Байтұрсынов айтқандай, қазақ тілін дұрыс жұмсай білсек, ол қоғамдағы тілге жүктелетін қажеттілігіміз болса өтеуге жарайтын бай тіл. Мәселе тілдің міндетін дұрыс түсініп, өз міндетімізді атқаруда болып отыр. Ұлттық өркендеп, тіліміз өз еліміздегі және халықаралық дәрежедегі позициясын нығайтқан кезде біздің сөздеріміз де өзге тілдерге енетіндігіне, тіліміздің әлемдік ақпарат кеңістігінен өз орнын иеленетіндігіне күмән келтірмеуге болады. Дәл бүгін де қазақ тілінің әлем тілдерінің ешқайсысынан да кем түспейтін, бірнеше ғасырлық даму тарихы бар, ұлттық әдеби тіл деңгейіне дейін дамып жетілген ұлы тіл екендігіне еш күмән жоқ. XX ғасырдың аяғына дейін қазақ тілінің терминологиялық лексикасының басым бөлігін орыс тілінен енген терминдер құраса, XX ғасырдың соңына таман оның орнын ағылшын терминдері басты. Қазіргі қазақ тілінің терминологиялық жүйесінің ұлттық сипатынан гөрі интернационалдық бояуы басым бола бастады. Қазақ тілі терминологиясының лексикалық сипатына үңілсек, олардың көпшілігін белгілі бір ғылым саласы бойынша енген кірме терминдер құрайды. Кірме терминдер дейтін себебіміз, олар қазақ тіліне өзге тілден кіріп тұр. Мәселен, бизнессаласындағы кірме лексемалардың басым көпшілігін ағылшын тілінен енген кірме терминдер құрайды. Мәселен, *бизнес, брокер, консалтинг, менеджмент, менеджер, маркетинг, промоушн* т.б. ағылшын кірме сөздері интернационалдық терминдер қызметін атқаруда. Өкінішке орай, ана тіліміздің салалық ғылыми терминологиялық жүйесі әлі күнге жүйеленбей, бірізділікке түспей келеді. Бұған, біріншіден, орфографиялық және терминографиялық нормаларының әлі орыс тілінің грамматикалық ережелерімен қабаттаса жүруі себеп болса, екіншіден, осы тілдерге еніп жатқан халықаралық терминдерді ұлттандырамыз деген желеумен әр түрлі нұскалар бойынша аударылуы да

себеп болып отыр. «Термин» деген ұғымның өз басына келсек, күні бүгінге дейін бұл жайлы бірыңғай пікір қалыптаса алмай келеді [2, 8]. Термин – бұл арнаулы қолданыс саласындағы ғылыми немесе өндірістік-технологиялық ұғымның атауы болып табылатын және дифинициясы бар сөз немесе сөз тіркесі деп аталады [3,40]. Ғылыми анықтағыш еңбектерде термин ұғымына мынадай анықтама беріледі: термин рим мифологиясында шекара құдайы және ол «шекара», «шек» деген ұғымды білдіретін латын сөзі. Ал, ағылшын тілінде термин деген ұғымға мынадай анықтама береді екен: Термин дегеніміз арнайы ұғымдар мен арнайы заттарды дәл белгілеу үшін жасалған (қабылданған, енген, және т.б.) тілдегі арнайы сөздер мен сөз тіркесі. Реформатский термин мен терминология ұғымының теориялық мәнін ашуға тырысатын тұлғаның бірі. Ол термин, ұғым, сөз түсініктерінің өзара байланысы жөніндегі пікірлерге құлақ асып, терминдіекі түрлі бағытқа қояды: бірі – терминді белгілі бір затпен байланысты қарайтындар да, екіншісі – ұғыммен байланысты қарайтындардың белең алып келе жатқанына назар аударады және терминге берілген анықтамалардың сын, кемшіліктерін байқай отырып өз ерекшеліктерін қосады, сондай-ақ термин сөздерге көп мағыналық, экспрессия жат екенін басаайтады. Байқап отырсақ, терминнің басты белгілері: дәлділік, бір мағынада қолданылуы, қысқалық, жүйелілік. Термин термин болып қалыптасу үшін, алдымен оның дұрыс жасалуы маңызды, одан кейін жасалған терминді дұрыс пайдалану қажет. Экономикалық, соның ішінде бизнес терминдерге келетін болсақ, олар сауда-саттықтың кең құлаш жайып өркендеуіне байланысты ерте кезден-ақ қолданыла бастаған. 1913 жылы «Айқап» журналында экономикалық шаруашылық жағдайына байланысты мақалаларда базар, доход, тауар, план, һөнер кәсіб т.б. сөздер кездеседі. Халқын байыту қазыналық доходты арттыру, құрал ақша көбейту, халқын оқулы қылу жолында.... һеш нәрседен қорықпады, шаршамады [3,289]. Мұндағы доход сөзі, сөйлеу тіліндегі қолданысынан гөрі тұрақтылық, ресми мәні бар екен сезіледі. Доход экономикадағы жалпы түсім, пайда емес мемлекеттің жалпы қоры мағынасында қолданып тұр. Біз ең алдымен қазақ тілінде экономика термині ретінде қалыптасқан сөздерді, онан соң шет тілдерінен кірген аударылмайтын терминдерді бизнес терминдерінің негізін құрап тұр деп есептей аламыз. Тәржімалау үрдісінде байқалғаны бұрын күнделікті өміріміздесірек немесе қолданыла бермейтін сөздер мен сөз тіркестері: үлгі – модель – model, деңгей – уровень – level, ықпал – воздействие – influence, кедергі – помеха – disturbance, кепіл – залог – mortgage, тәсіл – метод – method, құнды қағаздар – ценные бумаги – securities т.б., аз уақыттың ішінде күнделікті өмірімізге еніп кетті. Нарықтық экономикаға және бизнеске байланысты сөздерді, терминдерді сандық-статистикалық әдісарқылы зерттегенде, жиі қолданылатын сөздер қатарына: тауар, шығын, бәсеке, құн, мұра, несие, сауда, қор жататыны байқалды. Кейбір кездері терминдердің арасында бір-біріне ұқсас синонимдес терминдерде кездеседі. Сонымен ақша, айырбас курсы, сұраным, ұсыным, ұтымды күтулер, табыс өнім, деңгей, нарық, , тұтыну, инфляция, шығын, кіріс, төлем, ақша қоры, баланс, құнсыздану, процент мөлшерлемесі, жұмыссыздық, несие, тапшылық, молшылық, болжам, қарыз, бағалы қағаздар, банк, акция, экономика, қысқа мерзім, ұзақ мерзім, реттеу, қаржыландыру. Бұл терминдердің барлығы – бизнестік экономика ұғымын құрайтын тірек сөздер. Қазіргі қазақ тілінде экономика термині ретінде қолданылатын «Құн деген сөзі, орыс тіліндегі баламасы – стоимость, қазақ халқының сөздік қорында өте кездерден қолданылады. Құн сөзі барлық түркі халықтарының тілінде бар. Ерте кездерде құн сөзін қазақтарда адам деген ұғымда да қолданылған. «қанға қан; қанды қанмен жуады» деген мәтелдер содан қалған. Міне, бұл сөз бұрын «адамның төлеуі» деген мағынада қолданып адам деген ұғымды ғана білдірсе, қазір саяси экономикалық терминге айналған [3, 50-51]. Ал қазір «құн» сөзінің мағынасы өзгеріп, нарықтық экономика тілінде: құн – бірнәрсенің ақшаға шаққандағы бағасы немесе бір нәрсеге жұмсалған шығын шамасы немесе тауарды өндіруге жұмсалған және осы тауарда затқа айналған қоғамдық еңбек Ж. Аяпованың пікірінше. Осыдан келіп, құнға байланысты мынадай тіркестер жасалды: қосымша құн, құнды ақша қоры, құнды жоғары ақша, қосымша құнға салынатын салық, кредит құны, “ноу-хау” лицензия құны т.б. Терминге қойылатын талаптар бойынша терминнің бір мағынасы болуы керек. Ал қазіргі уақытта терминдер көп мағыналы яғни омоним сөздердің экономикалық термин ретінде қолданылуы кеңінен таралуда. Омоним сөздерді жеке тұрғанда ажырату қиын. Оларды контексте ғана «экономикалық» оның ішінде «бизнестік» мағынасын біле аламыз. Мысалы, өріс (13), үлгі (126), қор (127), кедергі (139), даму (130). Күнделікті қолданыстағы сөздердің кез келгені бизнес термині болып қолданылмайтын бәрімізге белгілі. Ол өз тіліміздің сөздік қорын сарқа пайдалануды талап етеді. Сондай ізденудің нәтижесінде, бұрын кәдеге аспаған, жай сөздеріміздің өзі-ақ терминге айналады.

Әдебиеттер:

1. Қалиев Б. Қазақ терминдерін жасау мен реттеудің және оны қалыптастырудың кейбір мәселелері // Терминология: теория және тәжірибе. – Астана: Ақмола полиграфия, 2001. – 47 б.
2. Қазақ ССР-нің «Ғылым» баспасы. 1988. 8 б.
3. Прохорова В.Н. Актуальные проблемы современной русской лексикологии. 1973. – 40 с.

Енкебай Айгерім

6M012200 Русский язык и литература в школах с нерусским языком обучения

Научный руководитель: д.ф.н, и.о. проф. А.Т.Оналбаева

КОНЦЕПТ «СЕМЬЯ» В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ

Түйіндеме. Мақалада қазақ және орыс мәдениетінде ерекше орын алатын «отбасы» концептісі қарастырылады, сонымен бірге ұлттық-мәдени ерекшеліктері сараланады. Отбасылық құндылықтардың орыс және қазақ мәдениетіндегі ерекшеліктері аталынып, салыстырылады. Мақалада қазақ лингво мәдениетіндегі отбасылық құндылықтар аталып өтіледі. Отбасы шағын мемлекет. Отбасы өмірге келу, үйлену, тәрбие және өлім сияқты ұғымдармен тығыз байланысты. Сонымен қатар отбасылық құндылықтар вербалды, бевербалды қатынас құралдары тілдегі семиотикалық белгілер ретінде қатар қолданылуы сөз болады. Бейвербалды қатынас құралдарында ескі наным-сенім, адамның дүние мен өз жаратылысы туралы көне түсініктері, тұрақты оппозицияларда көрініс тауып, бейвербалды қатынастың ұлттық-мәдени болмысын танытады.

Abstract. The article considers the concept of "family", which plays a special role in Kazakh and Russian culture, and analyzes national and cultural peculiarities. Features of family values in Russian and Kazakh cultures are compared and compared. The article mentions family values in the Kazakh linguistic culture. Family is a small country. The family is closely linked to such concepts as marriage, marriage, upbringing, and death. At the same time, verbal, verbal and verbal communication tools are used as a semiotic sign language. Old-fashioned means of communication, ancient beliefs, ancient concepts of man's world and creation, reflected in the constant oppositions, represent the national-cultural identity of non-verbal relations.

В русской и казахской духовной культуре семья (отбасы) занимает главное место, и из является значимым для языковой картины мира.

Слово «семья» является полисемантом. Анализ словаря русского языка под редакцией А.П. Евгеньевой показал, что наиболее устойчивым семантическим значением концепта «семья» - это «группа близких родственников, проживающих вместе», а также «объединение людей, сплоченных общими интересами» [1, с.15]. Казахское слово *отбасы*, что означает :«у огня, начало огня». [2, с.33]

Огонь - символ зарождения новой семьи, хранитель жизни рода.

В казахском языке понятие семья обозначает и слово *ошак*. Тюркское по происхождению оно имело значение «печь, очаг» и было тесно связано с такими понятиями, как «жилище», «семья», «род». Ошак не только является синонимом слова «отбасы, жанұя», но и отражает важный культурологический материал. С этим понятием связаны различные казахские обычаи и традиции.

Согласно одному из запретов, существующих в казахской культуре, с угасанием очага отождествлялась потеря одного из членов семьи. Считается, что дом – жилище духов (аруахов).

У А.Б. Хамитовой при описании обрядов и традиций находим, что по поверьям запрещалось проливать в очаг воду, выносить огонь, зажигать от него, мешать золу, иначе семье грозили несчастья [3, с.23]. Ряд выражений в казахском языке представляют подобные наставления и обычаи: от басын сабама; түнде күл шығарма; ошакқа түкірме; отпен ойнама; оттан аттама; отты, күлді шашпа; тұзды күлді баспа.

В состав слова «отбасы» входит сема «үй-іші» (отбасы мүшелері), в переводе означает «те, кто внутри дома», иначе говоря, члены очага. Слово «үй-іші» – разговорного характера, оно больше используется в разговорной речи.

Итак, рассмотрим общее, универсальное и национально-культурное в концептах «семья» /«отбасы».

Русский концепт «семья» по своей сути одновременно национален и интернационален. Его национальная специфичность отражена во взаимоотношениях членов семьи. Интернациональный характер исследуемого концепта заключается в позиционировании общечеловеческих ценностей, на которых держится семья.

Так, к общекультурной составляющей концепта «семья» можно отнести его связь с понятием «брак». В русских пословицах отражается важность крепких брачных уз и их священный характер:

- Жениху да невесте сто лет, да вместе.

- Всякая невеста для своего жениха родится. Кому невеста годится, для того (в того) и родится.

В русском и казахском языках понятие «семья» можно отнести также к значению слово «счастье», а также, существуют ряд таких понятий:

- **Семья – опора счастья.**

- **Семьей дорожить — счастливым быть.**

Семейное счастье связано с детьми. Дети являются основной ценностью семьи:

- Детей нет - в семье пустоцвет.

- Дети - божья благодать.

Связь семьи в традиционной русской и казахской культуре особое - это сплав уважительности, глубокой верной любви и строгих домостроительных нравов. Семья как малый социум - все для человека, это его корни, истоки, фундамент его будущей жизни, традиции:

- Дружно не грузно.

- Семьей и горох молотят.

- Семейная кашка гуще кипит.

Значение семьи неразрывно связано с понятием дома, очага:

- Свой дом - не чужой: из него не уйдёшь.

- Наша изба не ровно тепла: на печи тепло, на полу холодно.

- Свой уголок – свой простор.

- Своя хатка - родная матка.

Дом выступает в качестве синонима слова «семья»:

- Без мужа голова не покрыта; без жены дом не крыт.

- И такой родится, что ни дома, ни в людях не годится.

- Где работно, там и густо, а в ленивом доме пусто.

- Хоть худ дом, да крыша крепка.

- Домом жить, обо всём тужить.

Традиционно у незнакомых молодых людей спрашивали: «Чей ты сын?». Имя отца служило и служит для детей наилучшей рекомендацией. Об этом свидетельствует пословица *Отца доброе имя служит сорок лет непутевому сыну (Жақсыәжежаманбалағақырықжылдық ризық)*. Члены семьи должны быть очень дружны, но, конечно, ссоры случаются. Об этом говорит казахская пословица *Үй болғансоңшыны-аяқшылдырамайтұрмайды*. Но казахский народ, как и русский, считает, что «*Үйдегі қоқысты далаға төкпе*» (*Не выноси сор из избы*).

Концепт «отбасы» непосредственно связан с традиционным жилищем казахов – юртой и «шаңыраком». И в этом отражается его национальное неповторимость. «Шаңырақ» является семейной реликвией, признаком продолжения рода. Он передавался из поколения в поколения от отца к младшему сыну кенже и показывал свою силу и покровительства духов предков. Отсюда и поговорка: «Шаңырақ биік болсын» (пусть «шаңырақ» будет высоким). Казахи без зависти, а с гордостью и радостью говорили, что у кого-то семья выросла на несколько шаңыраков. Каждому шаңыраку молились, желая добра: «Шаңырақ шайқалмасын» (пусть не пошатнется шаңырақ). Не в меру эмоциональным спорщикам обычно говорили: «Шаңыраққа қарап сөйле» (Говори, посматривая на «шаңырақ»). Это означало «знай, где находишься, умерь свой пыл».

Семья изображает своеобразный путеводитель национальной культуры, с помощью которого человек с детства осваивает национальную структуру ценностей, что определяется сопряженностью образ о семейной жизни, отношений между членами семьи с широким кругом этических, нравственных и мировоззренческих понимании, которые характеризуют значительную лингвокультурологическую особенность.

Литература:

- 1.Словарь русского языка: в 4-х т. / АН СССР, Институт русского языка: под редакцией А.П. Евгеньевой. – М.: АН СССР, 1957-1961.
- 2.Толковый словарь казахского языка / общ ред. Т.Жанузакова. – Алматы, 2008.
- 3.Хамитова А.Б. Проблемы человеческих ценностей в казахской культуре / А.Б. Хамитова. – Караганда: Вестник КарГУ, 2008.

Ермаханбет Нұриә Ринадқызы

5B011900-Шетел тілі: екі шетел тілі

Ғылыми жетекші: магистр, аға оқытушы Нұртаева А.Б.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДА ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация. В статье рассматривались эффективность обновленной образовательной программы при обучении иностранного языка на начальном классе. А также даны методические рекомендации по написанию научно исследовательской работы. По теме статьи анализировала самые эффективные методики и опыт педагогов Назарбаев Интеллектуальной школы.

Abstract. The article reviewed the effectiveness of the updated educational program in teaching a foreign language in primary school. And also given guidelines for writing research work. On the topic of the article, she analyzed the most effective techniques and experience of teachers of the Nazarbayev Intellectual School.

Тұңғыш Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың: «Еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры ұстаздың қолында», - деген ұлағатты сөзі қай педагог, қай саналы азаматы болсын, толғандырмай қоймайды. Үш тілді меңгерген білімді, дарынды, озық ойлы, талантты ұрпақ – заман дамуымен жаңашылдықты қабылдай отырып, өз үлесін қоса алады. Негізгі мақсат - бастауыш сынып оқушыларына шетел тілін жаңартылған оқу бағдарламасымен оқытудағы басты мәселенің бірі – оқушылардың өз бетінше ізденімпаздығы мен жасампаздық және шығармашылық қабілетін дамытуды қамтамасыз ететін амал – тәсілдер табу. Шет тілін теориялық тұрғыдан меңгергеннен кейін, тәжірибеде саналы түрде қолдана білу сияқты ақыл – ой белсенділігін де дамыту. Сол себепті, тегіс педагог құрамы үнемі жаңа жаңалықтардан қалмай жаңалық жаршысы болуы маңызды болып отыр. Әрине, мұғалімнің жаңа форматтағы біліктілікті арттыру, инновациялық технологияларды толықтай меңгеру арнайы Кембридж университетінің тәсілінің теориялық негіздерін үйрену курсы әрбір ұстаз үшін тапсырмас үлкен мүмкіндіктердің бірі екені белгілі. Бұның ішінде ұстаздарға педагогикалық тәжірибесін жетілдіруге, дұрыс бағалау форматының түрлерін пайдануға баса назар аударылады. Бағдарлама 7 модульден тұратындықтан, бұл ағылшын тілі сабағының оқушыға қызықты өтуін дұрыс ұйымдастыруға септігін тигізеді. Сынып ішіндегі оқушылар арасынан дарынды және талантты балаларды анықтай алуға, оларға логикалық және мазмұны күрделі тапсырмаларды ұйымдастыра алуға көмегі өте зор [1,46]. Бүгінгі таңда егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Себебі ел экономикасының дамуы, ел азаматтарының білім деңгейіне тікелей байланысты. Жалпы мектепте ағылшын тілін бастауыш сынып оқушыларына жаңартылған білім бағдарламасы арқылы оқытудың басты мақсаты - Назарбаев зияткерлік мектептеріндегі оқыту деңгейіне жеткізу. Бастауыш сынып оқушыларына нені үйретсең соны санасына сіңіретін нағыз нағыз қабылдау жасында болғандықтан, мейлі қандай тіл болмасын өте тез игеріп алуға болады. Үш тұғырлы тілді алға ұстаған қазіргі кезде біздің мектебімізде ағылшын тілі балабақшадан бастап өтуді негіз етіп отыр. Осындай дарынды, талапты жастарды біліммен сусындататын – Ұстаз. Ағылшын тілін төрт дағды (speaking, listening, writing, reading) бойынша оқыту үлкен нәтижеге бағытталған [1,26]. Бастауыш сынып жасындағы балалардың табиғатының өзі көрнекілік материалдарды қажет етеді. Сол себепті, сабақтың өтілуі барысында, жаңа сөздерді жаттауда көрнекілік материалдардың болуы маңызды екендігі анық. Жаңартылған бағдарламаның басты мақсаттарының бірі де осы - оқытудың жаңа әдіс – тәсілдері мен критериялды бағалауды енгізу арқылы Қазақстан ұлттық білім беру жүйесіне арналған орта білім беру мазмұнын жаңарту [1,106]. Оны үйрету барысында әр түрлі жаңа педагогикалық технологияларды, өлеңдерді, ойын элементтерін, бейнефильмдерді қолдану. Оқушылардың жеке, топпен, жұппен жұмыс жасай білуі, өзара өздерін бағалаудың тиімді стратегияларын қолдана отырып, бағалай алуы маңызды бөлімнің бірі. Сабақта әрбір оқушы берілген тақырыпты алдымен жеке, содан кейін жұпта, шағын топтарда талқылай, бірлесе отырып жұмыс жасайды. Осы кезеңде оқушы бір сәт өзін мұғалім ретінде сезініп, сабаққа немесе оқуға деген ынтасы артады. Өз ойын топта еркін айта отырып, басқа топ мүшелерінің жауаптарын тындай отырып, бірін-бірі бағалайды [3,126]. Жаңартылған білім беру мазмұнына көшу кезеңмен басталды: 2016 жылы бірінші сынып оқушылары толықтай ауыстырылса, биылғы жылы 2019 жылы осы 4, 9, 11 сынып оқушылары жаңартылған білім бағдарламасы бойынша оқытуда [3,136].

Соңғы жылдары білім беру саласындағы жүргізіліп жатқан реформалар еліміздегі білім беру сапасының әлемдік деңгейге сәйкес келуін қамтамасыз ету, сол арқылы әлемдік сұранысқа жауап бере алатын мамандарды даярлау және бәсекеге қабілетті білім беру болып табылады. Еліміздің білім беру жүйесін болашақ пен заман талабына сай жаңарту ең негізгі міндеттердің бірі болып отыр. Қазір білім мен

ғылым саласында инновациялық педагогикалық технологиялар қаншалықты маңызды болса, мектептегі білім алушылармен білім беруші ұстаздар үшін де, жаңартылған білім беру бағдарламасының маңызы зор. Жаңартылған оқу бағдарламасының басымдықтары жайлы Елбасы Н.Ә.Назарбаев 2017 жылы 31 қаңтардағы Қазақстан халқына жолдауында былай деп айтқан: «Біздің міндетіміз білім беруді, экономикалық өсудің жаңа моделінің орталық буынына айналдыру. Жаңа оқу бағдарламаларының ерекшелігі – оның ХХІ ғасыр дағдыларын дамытуға бағытталғандығында: сын тұрғысынан ойлау; білімді шығармашылық тұрғыда қолдана білу қабілеті; проблемаларды шешу қабілеті; ғылыми – зерттеу дағдылары; қарым – қатына дағдылары (тілдік дағдыларды қоса алғанда); жеке және топпен жұмыс істей білу қабілеті; Ақпараттық - Коммуникациялық Технология саласындағы дағдылар. Оқу бағдарламаларында жоғарыда кетірілген дағдылар ескеріліп, пән бойынша білім деңгейі мен дағдылар қарастырылады. Жалпы алғанда, оқу бағдарламалары білім беру бағдарламасының негізінде әзірленеді. Оқушылар нені білуі және нені істей білуі керек екендігін жан – жақты көрсететін критериялды бағалауға негізделген сынып сайын күрделеніп отыратын оқу мақсаттарын қамтиды [2,86]. Яғни, бастауыш сыныптарға арналған оқу бағдарламаларының маңызды қағидаты білім беру бағдарламасының спиральділік қағидаты болып табылады; Ағылшын тілін оқыту кезінде кез келген бір әдістемені қолдану әртүрлі шарттарға байланысты болып келеді. Ең басты шарттары: ағылшын тілін оқытудың алдына қойылатын мақсаты, оны оқып-үйренуге бөлінген уақыт, сағат саны жатады. Осы шарттардың ішінде аса маңызды роль атқаратын-оқыту мақсаты болып келеді. Бұл шарт қоғамның дамуы, оның басқа елдермен саяси, шаруашылық және тағы да басқа байланыстары шетел тілін оқытудың мақсаттарын анықтауға тікелей әсер етеді. Оқушылардың ағылшын тілі сабағына деген қызығушылығын ояту үшін, мұғалім әр түрлі әдіс-тәсілдерді қолданғаны жөн, бірақ бұл әдіс-тәсілдер төмендегідей талаптарға сай болуы тиіс. Ағылшын тілін оқыту әдістері мыналар: Логикалық ойлау; Грамматикалық-аударма әдісі; Сатылау; Тізбектеу әдісі; Үнсіздік әдісі; Физикалық сезіну әдісі; Рольдік ойындар; Мәдени қарым-қатынас; Жобалау әдісі; Проблемалық оқыту әдісі; Анализдеу; Миға шабуыл; Пікір алмастыру; Интерактивті әдістер; Коммуникативтік, көру, есту, кинестикалық, Виталандық әдіс, Ойға шолу, Аудиолингвистикалық әдіс; Келесі әдіс; Түсіндіру; Көрнекілік әдісі; Практикалық әдіс және ақпараттық-коммуникативтік технология әдісі. Белгілі ғалым Н. Д. Гальскованың айтуы бойынша, кіші сынып оқушылары шетел тілдерін меңгеруге өте бейім [3,146]. Баланың имитациялық қабілеттері, табиғи қызығушылығы әрқашан жаңаны меңгеруге қолайлы жағдай жасайды. Оқыту бағдарламаларын сын тұрғысынан ойлау қабілетін және өз бетімен іздену дағдыларын дамытуға бағыттау қажет». Жаңартылған білім беру үдерісіне бейімдеу арқылы - білімденушінің тілдік құзыреттілігінің жоғары деңгейде болуына ықпал етеді. Жаңартылған білім берудің маңыздылығы оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АҚТ-ны қолдану, коммуникативті қарым - қатынасқа түсу және тиімді жүзеге асыра алу. Бағдарламаның негізгі мақсаты – критериялды бағалау жүйесін енгізу тұрғысынан мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін жетілдіру. Бұл бағдарламаның екі ерекшелігі бар: біріншісі Брунердің «Білім беру үдерісі» спиральділік қағидаты [1,36]. Екінші ерекшелігі, Блум таксономиясының оқу мақсаттарының иерархиясы. Шетел тілін оқытуда көп қиыншылықтар кездеседі. Сол себепті олардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, әсіресе бастауыш сынып оқушыларына ағылшын тілін үйретуде, музыканың маңызы зор. Мамандардың есептеуінше, әрбір жеті, сегіз жылда кәсіптік ақпараттардың көлемі екі есеге ұлғайып отырады екен. Жаңартылған білімнен қалыспай, ізінен жүріп ілесіп отыру үшін қазіргі заман ұстаздары жүйелі және үнемі өз білімін жетілдіріп отыруы басты назарда тұру керектігі анық. Бұдан бөлек біздің жас буын тек білімді алып қана қоймай, жаңа білім беру құрылымын жасауға да ат салысуы керек. Бүгінгі таңда ең маңызды нәтиже сапа креативті ойлау алуы, өз бетінше шешім қабылдауы, технологиялар мен инновациялардың қоғамда тұлға өмірінде пайда болуы. Әнді ағылшын тілінде тындай отырып, лексика және жаңа сөз тіркестерін тез есте сақтай алуына және дұрыс айтып, оқи алуына көмектеседі. Психологиялық тұрғыдан, бастауыш сынып оқушысының көңіл – күйінің көтеріңкі болуына, сабақтан шаршап жалықпауына, сабаққа қызығушылығын арттыруына бірден - бір жолы деп есептелінеді екен. Бастауыш сыныптан бастап оқыған оқушы, ертеңгі тілі жатық, сол тілде сөйлеуі дұрыс және әдемі дыбыстауы бар, бәсекеге қабілетті азаматтың тәрбиеленіп шыққанының жемісі екенін толық сеніммен айта аламыз.

Әдебиеттер:

1. «Мектептегі шет тілі №2 2017 «Ағылшын тілі сабағында білім сапасын арттыруда жаңа технологиялық әдістерді тиімді пайдалану»
2. Педагогика және оқушы психологиясы республикалық ғылыми - әдістемелік педагогикалық журнал.
3. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық 3 деңгей НИИШ Алматы, 2018

Жеңісбекқызы Айшолпан

5B011900-Шетел тілі: екі шетел тілі

Ғылыми жетекші: ф.ғ.к. Р.К. Садықова

ҚазМемҚызПУ

НАУРЫЗ МЕРЕКЕСІНІҢ ТАРИХИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

***Аннотация.** В этой статье говорится о самом древнем празднике, который празднуется тюрко и ирано язычными нациями – Наурыз. Так же в статье имеется данные об истории великого праздника и о самом значении слова «Наурыз».*

***Abstract.** This article refers to the ancient festival, which is celebrated Iranian and Turkic lingual nations - Nowruz. Also the article, has the information about the history of a great holiday and the meaning of the word "Nowruz".*

Наурыз мерекесінің талай ғасырлық тарихы бар. Әртүрлі мереке-мейрамдар уақыттың өтуімен тарих парақтарынан сызылып, халық санасынан өшіп қалып жатыр. Ал Наурыз мерекесі жағрафиялық шеңберін кеңейтіп, жыл өткен сайын өркендеп, қанат жаюда. Наурыздың жалпы халықтық сипаты және Наурыз бен оның әдет-ғұрыптарының қасиетті ислам діні негіздеріне қайшылықта болмауы және керісінше исламдық философия мен дәстүрмен үйлесімді болуы Наурыз мерекесі өміршеңдігінің негізгі себептері болып табылады.

Наурыз мейрамының шығу антологиясы туралы нақты мәліметтер аз. Кейбір көне мәтіндерде, соның ішінде Фирдоусидің «Шаһнаме» мен Мұхаммед ибн Жәрир Тәбәридің «Тәбәри тарихы» шығармаларында Наурыздың негізін қалаған Иранның әпсаналық патшасы Джамшид деп көрсетілген. Оның шығу төркіні туралы әртүрлі аңыз-әңгімелер бар. Аңызға жүгінсек, Джамшид өзіне алтынмен апталып, күміспен күптелген керемет тақ соқтырған екен. Сөйтіп, бір күні Дамаванд тауының ар жағынан ұшып келіп, Бабыл қаласына тақты түсіреді. Басына ғауһар мен жақұтпен безендірілген тәж бен күн сәулесі шағылысып, маңайды жап-жарық етіп, нұрландырып жібереді. Бұл көрініске таң қалып, шаттанған халық бұл күнді «жаңа күн» деп атапты. Осы күннен бастап Наурызды тойлау үрдіске айналыпты-мыс.

Осы тұрғысында шығыстың Әбу Райхан Бируни былай деп жазады: «Джамшид дүниеден өткеннен кейін патшалар бұл мерекені бір ай бойы тойлайды. Мейрамды алты бөлікке бөлді. Ең бірінші бес күнді патшалардың еншісіне берді. Келесі бес күнді ақсүйектерге, үшінші бес күнді кеңесшілер мен уәзірлерге, төртінші бес күнді нөкерлеріне, бесінші бес күнді бұқара халыққа, алтыншы бес күнді диқандардың тойлайтын күні деп белгіледі». Ал XI ғасырдың ұлы ақыны, ғалым, математик Омар Хайям Нишапури аңыз-әпсаналардан бойын аулақ салып, «Наурыз наме» атты еңбегінде Наурыз мерекесін астрономиялық көзқарас тұрғысынан зерттейді де, Джамшидтің күн мен түннің теңелген уақытын дөп басып анықтағаны туралы тұжырым жасайды. Наурыздың пайда болған мекені – ежелгі Иран. «Ноуруз» парсы тілінде «жаңа күн» деген мағынаға ие. Содан болар бұл мереке Иран халқының мәдениеті мен тарихы, әдет-ғұрыптарымен тығыз.

Наурыз сөзі – зороастризм сенімінің ортасы болған парсы жұртының тілімен сәйкес келетінін атап өттік. Бұл сенімде жақсылық жарықтан, жамандық атаулы мереке наурыз айдың 22-жұлдызында тойлануының себебі, осы күні жамандықтың қайнар көзі — түнгі түнектің жіңішкеріп, күндізгі жарықтың ұзаратындығы, зороастризмдегі жарықты ізгіліктің бастауы ретінде бағалайтын сенімімен үйлесім тапқан. Ал зороастризм сенімінде отқа ерекше құрмет көрсетілуінің себебі, от жарықтың бастау көзі саналады [1, 287 б].

Қазақстандық зерттеуші ғалым Сафар Аддулла «Магия Навруза» атты жинағында Иран халқының ұлы данышпандары доктор Али Шариати, Али Акбар Деххудо және тағы басқа ғалымдардың парсы тілінде жазылған мақалаларының аудармасын береді, сондай-ақ бұл құнды еңбекте Наурыз мерекесінің тарихы, ерекшеліктері, қазіргі кезде Наурыз мерекесінің Иранда, Орта Азия, Закавказье және шығыс елдерінде қалай тойланатыны жайында толыққанды мәліметтер береді [2, 495 б]. Чоһар шанбэ йе сури ескі жылдың соңғы сәрсенбісінде тойланатын мейрам. Бұл мейрамды тойлау барысында ирандықтар үй ауласында, көше бойында қуарған ағаштан үйме жасап, оны жағып, оттың айналасында билеп, оттың үстінен секіреді. Иран халқы (көбінесе жастар) оттың

үстінен секіргенде мынандай өлең жолдарын айтады: «зәрдіе мән бә то, сорһие то бә мән» (маған сенің қызыл алауың, саған менің бозғылттығым, бойымдағы сары түс) [3,320 б]. Бұл өлең жолдарын айтып оттан секіру – менің бойымдағы ауру кетіп, сенің бойыңдағы жалындаған от маған берілсін деген ниетте жасалынады. Мұндағы қызыл түс – денсаулық белгісі болса, ал сары түс ауру, дерттің белгісі. Осылайша ирандықтар отпен бойларындағы ауруды аластатқан. От өшкеннен кейін күлін міндетті түрде ағынды сумен ағызып жібереді. Яғни пәле-жала осымен кетсін деген ниетте. Қазіргі иран халқы дүниенің қай жерінде болмасын, жаңа жылды қарсы алған кезде «һафт син» деп аталатын дастархан жаяды. «һафт син» дастарханын жаю – Наурыздың әдемі де ізгі негіздерінің бірі және ол қуаныш пен шаттықтың символы.

Сонымен қатар бұл дәстүр жаңа жыл енетін сәтте отбасы мүшелерінің жиналып, бірге бас қосулары үшін жақсы себеп болып табылады. Дастархан үстіне «с» әрпінен басталатын жеті түрлі өсімдік пен тағам қойылады: «сабзе» (бидай, жасымық не басқа дәнді дақылдардың көк өскіндері) және «саману» (бидай өскінінен әзірленген тағам) – дүниенің жандануы мен өмірдің жаңадан басталуының символы; «сиб» (алма) деннің саулығы мен сұлулықтың символы; «сомак» пен «сир»- (у сарымсақ) – денсаулық эликсирі мен өмірдің шаттығын оятатын символ; «санджед» - мейірімділік символы; «серке» - (сірке суы) сабырлықтың символы.

«Тойдың болғанынан боладысы қызық» демекші, ирандықтар мерекеден бір ай бұрын үлкен қарбаласқа түседі. Ирандықтар мерекелік дастарханға қажетті «хошкбар» – пісте-жаңғақтың түр-түрі және өрік-мейіз сатып алу мен бір-біріне тарту ететін мерекелік сыйлық дайындауды ерте бастайды. Мерекеге екі-үш апта қалғанда әр отбасы «Хоне текуни» яғни «үй сілку» деп аталатын үйді қағып-тазалау науқанын бастайды. Бұл отбасы мүшелерінің бірлесіп, ұжымдасқан түрде жүзеге асыратын, өте пайдалы шара болып саналады. «Хоне текуни» - көктемнің келуі мен тазалық пен нәзіктіктің нышаны. Отбасы мүшелері үйдің іші мен ауланы тазартып, кілем мен төсеніштерді қағып-сілкіп, перделерді жуып, қабырғаларды қайта сылап қуанышқа толы әбігерге түседі. Иран фольклорында бірнеше жаңа жылдық кейіпкер бар. Олардың қатарына «Хаджи Фируз», «Мире Ноуруз» бен «атеш Афруз» жатады. Бүгінде осы үшеудің ең танымалы - «Хаджи Фируз».

Ислам атаулы мерекені өзінің ішкі әкімшілік, мәдени әдет-ғұрпына қабылдауымен қатар, оның өркендеп, өсіп-өнуіне қолайлы жағдайлар туғызды. Әрқилы тарихи оқиғалар мен кезеңдерге, тіпті көптеген мәдени негіздердің өзгергеніне қарамастан, әз Наурыз өзінің өміршен қалпына танбай қарыштап алға басуда.

2010 жылдан бастап Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының шешімі бойынша «Халықаралық Наурыз күні» болып аталып келеді. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының түсініктемесінде Наурызды көктем мерекесі ретінде 3000 жылдан бері Балқан түбегінде, Қара теңіз аймағында, Кавказда, Орта Азияда және Таяу Шығыста 300 миллион адам тойлап келе жатқандығын хабарлады. Ал UNESCO болса, 2009 жылдың 30 қыркүйегінде Наурыз мейрамын адамзаттың материалдық емес мәдени мұра тізіміне кіргізді. Ұлы мерекеміздің ұлттық мәртебесін көтеріп, шығу тарихын білу ешкімге артықтық етпесі анық!

Әдебиеттер:

1. Бачинин В.А. Религиоведение. Энциклопедический словарь. СПб: Изд-во: Михайлова В.А., 2005. -287 с.
2. Рүстемов Л.З., Самарэ И. Парсы тілінің ізашары. – Тегеран, 1994. – 495 б.
3. Абдулло С. Магия Навруза.-Алматы, 2007. -320 с.

Жорабек Зубайра

6M020500-Филология

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д., профессор Т.Н.Ермекова

ҚазМемҚызПУ

ҒАЛАМНЫҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІНДЕГІ «ШАҢЫРАҚ» КОНЦЕПТІСІ

Аннотация. Один из значительных вкладов казахского народа в мировую цивилизацию - часть юрты Шанырақ представляет собой очень широкое представление в языковом сознании нашего народа. В статье анализируется этимология слова «шанырақ», а также символическое значение этого слова.

Abstract. It is widely known that since ancient times shanyrak for the Turkic peoples, including the Kazakhs, was not just a constructive element of the yurt, but a sacred object, with which many beliefs and rituals were associated. The article analyzes the etymology of the word "shanyrak", as well as the symbolic meaning of this word.

Көшпенділер өркениетінің, оның ішінде қазақ халқының әлемдік дамуға қосқан сүбелі үлесінің бірі боп саналатын – киіз үйдің бөлшегі шаңырақ атауының халқымыздың тілдік санасындағы бейнелеу дәрежесі өте кең. Тілдік санада концепт форматына түскен бұл құрылымның лингвокреативті ойлаудың негізінде әрі қарай өңдеуден өтіп, ұлттық - мәдени концепті дәрежесіне көтерілуін зерделеу аталған жайтты тілдік деректер арқылы дейктеу болып саналады.

Когнитивті лингвистика бағытындағы зерттеулерді саралай отырып, ғасырдан-ғасырға өз құндылығын жоймаған гуманитарлық ғылымдардағы «Шаңырақ» концептісі де филологтардың ғана емес, тарихшылар мен сәулетшілердің назарынан тыс қалмай, зерттеу жұмыстарына арқау бола алғандығын байқаймыз. Б.А. Куфтин «Киргиз-кайсаки: Культура и быт» еңбегінде «Шаңырақ» сөзінің этимологиясына, түркі тілдерінде қолданылу аясы мен дыбысталу ерекшеліктеріне тоқталады. Е.Джелбулдин «Мой великий, мудрый народ» еңбегінде «Шаңырақ» ұғымына ғана емес, сондай-ақ, киіз үйдің барлық бөліктеріне жеке-жеке талдау жасай отырып, оларға қатысты паремиялар табиғатын шебер көрсеткен. Н.Ж.Шаханова өзінің «Мир традиционной культуры казахов» атты еңбегінде киіз үйдің шаңырағы киелі саналатындығына баса назар аудара отырып, шаңырақ формасы, бөліктері, сапасы, осылардың барлығын отбасының берекесі - «құт» ұғымымен байланыста қарастырған. Ал, Г.К.Аюпова «қара шаңырақты» жеке концепт ретінде, «Шаңырақ» концептісінен бөліп алып, лингвомәдени концепт деп қарастырады [1]. Дей тұрғанмен осы уақытқа дейін «Шаңырақ» концептісін түзетін материалдар бір арнаға тоғыстырылып, «Шаңырақ» концептісіне макроконцепт ретінде кешенді талдау жүргізілмеген.

Шаңырақ ұғымының ұлтымызға тән дүниетаным, наным-сенім, салт-дәстүр секілді мәдени факторлардағы алатын орны ерекше. Өйткені тілімізде «шаңырақ» лексемасына қатысты лексикологиялық, фразеологиялық, паремиялогиялық бірліктер мен прецедентті мәтіндер киіз үйдің басқа құрылымдық бөліктеріне қарағанда көп кездеседі.

Сөздіктерде берілген анықтамаларға сүйене отырып, шаңырақ сөзінің негізгі мағынасы ретінде «туған үй», «отбасы», «Отан» мағыналарын, ал түр-тұлғалық белгісі ретінде «киіз үйдің ағашы», «үйдің жоғарғы бөлшегі» мағыналарын қарастыруымызға болады.

Алтын шаңырақ – туған жер, Отан мағынасын үстейді.

Қара шаңырақ. Қазақ тілінде қара шаңырақ – атадан балаға мирас болып қалған үлкен үй. Дәстүр бойынша, үйдің үлкен ұлдары өз еншілерін алып, бөлек отау тігеді де, кенже ұлы әке үйіне мұра болып қалады. Мысалы, үлкен ұлдың сыбағасына еншіге қоса көш бастау тиетін, кіші ұлға қара шаңырақ тиетін, ортаншылары малдан ғана енші алатын (С.Мұқанов). Қазақ халқы оны «қара шаңырақ иесі» деп атайды. Құнанбай өз басы бір шешеден жалғыз, бәйбішенің жалғыз. Қара шаңырақ иесі. Қалың дәулер мен әмір, билік иесі (М.Әуезов).

Белгілі түрколог А.Н.Кононов: «Кейбір тұрақты тіркестердегі қара сөзі бірқатар қосымша мағына береді» деп қара сөзінің 7 қосымша мағынасын көрсеткен. Олар: 1) үлкен, ірі, көп: қара мал, қара орман; 2) басты, ұлы, құдіретті, қуатты: қара теңіз «ұлы теңіз»; 3) күшті: қара жел «күшті жел», моңғ.: хара бороо (күшті жаңбыр); 4) таза: қырғ. қара шамал «жауын-шашынсыз жел» (таза); қара суық; 5) құрлық, жер: қара құм; 6) солтүстік, аспанның солтүстік жағы: қарақытай (Қытай халқы Тянь-Шань тауының солтүстік жағында орналасқандықтан солай аталады); 7) мал, көпшілік: ірі қара мал «сиыр» [2, 186]. Жоғарыдағы қара сөзінің көрсетілген бірінші «үлкен» мағыналық реңкі қара шаңырақ тіркесінің мағынасын ашады. Қара шаңырақ, яғни «үлкен шаңырақ», «үлкен үй» дегенді білдіреді. Үлкен үй деп – атадан балаға мирас болып келе жатқан үйді айтады. Әдетте, әрбір ата-ана

балаларының біреуін (көбінесе, кіші ұлын) «Өскенде қарашаңырақ иесі сен боласың» деп бала күнінен құлағына құйып өсіреді. Бұл – қазақ халқының ертеден келе жатқан әдет-ғұрпы.

Қазіргі таңда қара шаңырақ тіркесі халқымыздың дәстүрін көрсететін тұрмыс-салттық жағдайда ғана емес, қоғамның басқа да салаларында қолданылып, дәстүрлі жалғастықпен келе жатқан мирастық ұғымын білдіреді. Мәселен, тіл білімінің қарашаңырағы деген тіркестен тіл ғылымында жоғары білім мен біліктілікті сақтап, оны келер ұрпаққа мирас етіп қалдырып отырған киелі орын екенін түсінеміз. Сондай – ақ, қара шаңырақ – бүгін мен өткенді жалғайтын белгі. Мысалы, Дулат Исабековтың «Қара шаңырақ» әңгімесі - ұлттық мінездің негізі ауылмен байланысты екенін аңғартатын туынды. Жаппай қалаға көшу, ауылда қалған ата-баба қонысы, үлкен үй саналатын қара шаңырақты күзетіп шал мен кемпірдің қалуы қазақ даласына енген рухани және материалдық өзгерістердің ұлттық менталитетке тиген әсерін айқындай түскендей. Қазақы қара шаңырақтың қасиетті белгісі – бесіктің жастар қолданысынан шығып бара жатқанына деген қынжылысты сезінесіз. Немесе ұлттық мінездің заман өзгеруімен түрленгенін Есіркептің әкесіне: «Көке, сіз демала беріңіз, біз тамақ даярлап жіберейік,» – деуінен тағы бір аңғаруға болады. Қазақ халқында қашан да ер-азамат қазан-аяққа араласпаған, бұл отбасы анасының еншісіндегі дүние екені ықылым заманнан белгілі. Міне, қаламгер осындай кішкентай эпизодтарды шым-шымдап әңгімеге енгізу арқылы қазақы ұлттық мінездің өзгерісін көз алдыңызға әкеледі. Қазір біздің қоғамда үйреншікті болып кеткен әрбір іс-әрекеттің тарихи салт, әдет-ғұрып емес, кейіннен таңылған құбылыс екенін үнемі есіңізге салады. Атақонысқа ие болу, қасиетті қара шаңырақтың отын өшірмеу ер-азаматтың міндеті емес пе еді? Әңгіменің «Қара шаңырақ» аталуы да тегін емес. Қара шаңырақтың иесі саналатын үйдің кенжесі Есіркептің: «Кішкентайды бала бақшаға орналастырамыз», - дегені Шөмішбай қарттың үмітін үзіп, жігерін құм қылды. Бұның өзі – қазақ ұлтындағы ұрпақ тәрбиелеп, өсіруде ата – әже орнының жоғалып бара жатқанының көрінісі. Жастайынан әже әлдиін, ата ертегісін, ұлағатты сөзін тыңдамай өскен ұрпақтың бойында ұлттық менталитеттің, қазақша айтқанда, ділдің берік болуы – екіталай нәрсе. Бұл да – «балаларын өскенше, немерелерін өлгенше бағатын» қазақтың ата-әжелерінің бейнесін толықтыра түсетін әңгіме. Шаңырақ көтеру – өз алдына үй болу, үйлену деген мағынаны білдіретін тұрақты тіркес. Көп ұзамай Мариямға үйленіп, шаңырақ көтерді («Мәдениет және тұрмыс»).

Шаңырағың биік болсын! – екі жас үйленіп, отбасын құрғанда айтылатын тілек сөз. Бұл тілектің мағынасы – екі жасқа дәулетті өмір тілеу. Сонау заманда көп қанатты, биік шаңырақты киіз үйді дәулеті бар байлар ғана тіккен. 14-30 қанатты үйлердің әлбетте, шаңырағы биік болып тігіледі. Ондай көп қанатты үйлердің шаңырағын аттылы адам көтеретін болған. Мұндай үйді қазақ күнделікті күйбің тіршілікте тікпеген. Үлкен тойларда, көпшілік болатын жиындарда тігілген. Онда ет асылып, қымыз сапырылып, асқа толы дастарқан жайылып жатады. Міне, «шаңырағың биік болсын» деген тілек арқылы дана қазақ екі жасқа байлықты, молшылықты тілеген.

«Шаңырақ» ұғымы қазақ халқы үшін де, қазақстандықтар үшін де айырықша символдық мәнге ие. Байырғы және қазіргі танымдағы бұл ұғымға қатысты төмендегідей танымға негізделген мәнді ұғымдарды бөліп көрсетуге болады. Шаңырақ:

- біріншіден, киіз үйдің басты бөлігі, киіз үй мен көк әлемінің арасын қосып тұратын қасиетті ұғым;
- екіншіден, «ата-баба - әке-шеше – бала...» бірлестігі мен ұрпақтар сабақтастығын, отбасылық сыйластық пен дәстүр мен қадір-қасиетті айқындаушы киелі мәдени ұғым;
- үшіншіден, отбасы-әулет-ру, ел-мемлекет ұғымдарын сыйғыза алатын үлкен коннотаттық мәнге ие әлеуметтік ұғым;
- төртіншіден, мемлекет құрушы қазақ халқы мен өзге де ұлттардың идеяларын бір арнаға тоғыстыратын идеологиялық құрал болуға ең әлеуеті зор ұжымдық сипаттағы, қоғамдық ұғым (қазақ – «шаңырақ», уық – «этностар», кереге – «ынтымақ»).

Шаңырақ – көшпенділік өмір салты туғызған көне тарих жәдігері, рухани мәдениет үлгісі, ата-бабалардың асыл аманаты ғана емес, болашаққа бағдар болып, ұлт болып ұйысудың, бірлік пен берекенің, ұлт пен мемлекеттің баға жетпес құндылығы.

Әдебиеттер:

1. Аюпова Г.К. Лингвокультурологический концепт «Қара Шаңырақ» ... 2015. G-Global.
2. Кононов А. Н. О семантике слов кара и ак в тюркской географической терминологии //Известия Отделения общественных наук Академии наук Таджикской ССР. 1954, вып. 5.

Жанжигитов Сырым

6M020500-Филология

1-курс магистранты

Ғылыми жетекші: ф.ғ.к., доцент А.Т.Досова

А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ

НҰРЖАМАЛ ОРАЛБАЙ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ МОРФОЛОГИЯСЫ

Аннотация. В статье анализируются фундаментально-научные взгляды профессора Н.Оралбаевой об историческом развитии казахского языка. Также, рассматриваются вопросы систематизации и унификации некоторых терминов морфологии. Обсуждаются произведения, являющиеся источниками казахского языка, их значение в сфере казахского языкознания. Работы Н.Оралбаевой, занимающейся изучением казахского языкознания, дифференцированы с современной точки зрения. В это время раскрываются политические открытия проблемы изучения казахского языка, определяется цель.

Annotation. This article shows fundamental-scientific views of professoress N.Oralbaeva about historical development of word-formation units in the Kazakh linguistics have been thoroughly analyzed. Main works which were sources for Kazakh linguistics, their importance for the branches of Kazakh linguistics are shown in this article. The works of N.Oralbaeva scientists are analyzed, who dealt with the branches of Kazakh linguistics. Political features of investigation of Kazakh language are opened, the main aim is defined.

Нұржамал Оралбайқызы – бар өмірін қазақ тіл білімі деген терең де шексіз дарияның грамматика, сөзжасам, қазақ жазуының тарихы, орфография, қазақ тілін оқыту әдістемесі салаларын зерттеуге арнаған қазақтың біртуар қызы.

Ол қазақ тіл білімінің морфология саласына да көптеген жаңалықтар енгізді. Ғалым қазақ тіл білімінің морфология саласындағы сөздің аналитикалық формасы теориясының және нөлдік морфема мен нөлдік форма теориясының негізін қалады, орыс тілінің ықпалымен тілге қинап кіргізіліп жүрген Вид категориясы туралы жалған теориядан қазақ тілін арылтып, қимылдың өту сипаты категориясын кіргізді.

Грамматика теориясында Н.Оралбайқызы қосқан тағы бір жаңалық –нөлдік морфема мен нөлдік форма теориясы. Бұл теорияны ғалым алғаш 1976 жылғы Бүкілодақтық түркологиялық конференцияда баяндады, кейін осы теория бойынша бірнеше мақала жариялап, 1986 жылғы «Қазақ тілінің морфемалар жүйесі» деген монографияда мәселенің теориялық негізін қалады [1, 27 б.].

Н. Оралбайдың морфология туралы ғылыми концепциялары қазақ тілі грамматикасы зерттеулеріне ғылыми негіз болғанын және Нұржамал Оралбайдың ғылыми ой-пікірлерінің тіл білімінің дамуына тигізген ықпалын жүйелі көрсету аталған тақырыптың зерттеу қажеттілігі мен өзектілігін танытады.

Өзінің бар саналы ғұмырын қазақ ғылымына арнаған Нұржамал Оралбайқызының ғылыми зерттеу жұмыстарының ауқымы кең. 200-ге тарта ғылыми еңбек жариялаған. Онда грамматика мен сөзжасам, графика, орфография, қазақ жазуының тарихы, қазақ тілін оқыту әдістемесінің сан алуан мәселелері зерттелген.

Ғалымның қай еңбегін алсаң да қазақ тіл біліміне қомақты үлес болып қосылған дүниелер. Нұржамал Оралбайқызының ең алғашқы зерттеу жұмысы (1956 ж.) «Қазан төңкерісінен кейінгі кезеңдегі қазақ жазуының тарихы» деген тақырыптағы кандидаттық диссертациясы. Қазан төңкерісіне дейінгі Ахмет Байтұрсынұлының төтенше жазуы, латын, қазіргі кирилл жазулары тарихы, оның қазақ тілі дыбыстарына сәйкестігі, тиімділігі, тілдің дыбыстық заңдылықтарының сақталуы –күні бүгінге дейін маңыздылығын жоймаған мәселелер қатарында.

Ғалымның ірі ғылыми жетістігі «Қазіргі қазақ тіліндегі етістіктердің аналитикалық форманттары» атты докторлық диссертациясы қазақ тіл білімі грамматикасына үлкен жаңалық болып қосылды.

Қазақ тілінің аналитикалық құрылысы туралы XX ғасырдың 30-жылдарында айтылған пікір құндылығын жоймай, қазақ тіл білімінің кейінге дамуына игі әсер етті. Ол Нұржамал Оралбайқызының «Қазіргі қазақ тіліндегі етістіктің аналитикалық форманттары» атты еңбегінен теориялық негізін алып, қазақ тілінің грамматикалық құрылысында грамматикалық категория көрсеткіштерінің бір түрі ретінде дәлелденді. Етістіктің шақ, рай, болымсыздық, қимылдың өту

сипаты категорияларының жасалуындағы көмекші етістіктердің аналитикалық формант құрамындағы қызметінің теориялық шешімін табуы – бүгін дәлелдеуді қажет етпейтін аксиома [2, 114 б.].

Нұржамал Оралбайқызы 1971 жылы түркі тілдерінде, оның ішінде қазақ тілінде осы уақытқа дейін дұрыс шешімін таппай келген тілдік құбылысты қимылдың өту сипаты категориясы деп, оның қимылдың жасалу тәсілі мен қимылдың даму сатысынан тұратынын докторлық диссертациясында дәлелдеген болатын. Олардың берілу жолдары мен көрсеткіштерін толық сипаттаған еді.

Ғалым идеялары 1974 жылы шыққан А.Ысқақовтың «Қазіргі қазақ тілі. Морфология» атты оқулығына енді. 1964 жылғы басылымында ол жоқ болатын. Оқулықтың 1991 жылғы басылымында да ол сақталған.

Нұржамал Оралбайқызының аналитикалық форма идеясы, теориясы қазақ тілі морфологиясында қалыптасқан, орнықты деуге толық дәлел ретінде 2002 жылы жарық көрген «Қазақ грамматикасында» да берілуін айтуға болады.

Н.Оралбайқызының қазақ тіл білімінің дамуына қосқан келесі жаңалығы –қазақ тілі сөзжасамының дербес сала ретінде дәлелденуімен байланысты.

1989 жылы А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының грамматика бөлімі қызметкерлері М.Балақаев, А.Қалыбаева, Қ.Есенов, Е.Жанпейісов, С.Нұрқатов, Н.Оралбайқызының қатысуымен «Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі» атты монография жарыққа шықты. Аталған еңбекте алғаш рет қазақ тілі сөзжасамының теориялық негізі қаланды. Оған дейін сөзжасам мәселелері морфологияда сөз таптарының құрамында туынды зат есім, туынды сын есім, оларды жасаушы жұрнақтар аясында ғана сипаттама түрде айтылып келген болатын.

Монографияда сөзжасамның тіл білімінің басқа салаларымен байланысы көрсетіле отырып, оның өзіндік зерттеу нысаны бар екендігі, өзіндік даму жолы, заңдылықтары мен ерекшеліктері дәлелденді. Қазақ тілінің сөзжасам жүйесі, сөзжасамдық талдау, сөзжасамдық тәсілдер, сөзжасам бірліктері, сөзжасамдық мағына, сөзжасамдық мағына негізділігі, сөзжасамдық ұя, сөзжасамдық тізбек, сөзжасамдық саты, тип, үлгі, т.б. қазақ тілінде бұрын зерттелмеген мәселелер айтылды.

Оның алдында 1988 жылы «Қазіргі қазақ тіліндегі сан есімнің сөзжасам жүйесі» атты Нұржамал Оралбайқызының монографиясы шыққан болатын.

Қазақ тілінің сөзжасамы – бүгінде қазақ тіл білімінің бір саласы ретінде ғылыми-теориялық негізі қаланған, ұстанымдары мен қағидалары айқындалған тіл білімінің саласы [3, 69 б.].

Ғылымда пайда болған жаңа идеяның одан ары жетілуіне, дамуына үлес қосатын –әрине, ғалымның ізбасарлары, шәкірттері. Ғылыми идеяның ақиқаттығы да сонда жатыр. Нұржамал Оралбайқызы – қазақ тіл білімінің өркендеп, дамуына сүбелі үлес қосқан ірі Тұлға. Тіл теориясы мен оны оқыту әдістемесі бойынша бүгінде жиырмаға жуық ғылым докторын, алпыстан аса ғылым кандидатын дайындаған, өзінің мектебін қалыптастырған ұлағатты Ғалым-Ұстаз.

Әдебиеттер:

- 1 Оралбай Н. Қазақ тіл білімінің мәселелері. Павлодар. 2011, 419б.
- 2 Оралбаева Н. Қазақ тіліндегі етістіктің аналитикалық форманттарының құрылысы мен мағынасы. Алматы, 1979, 196 б.
- 3 Қалыбаева А., Оралбаева Н. Қазіргі қазақ тілінің морфемалар жүйесі. Алматы, 1989, 191 б.

Zhumabek Kazyna

Kazakh philology

1 course/baccalaureate

Supervisor: doctor of philology science, professor A. B. Salkinbay

KazNu

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ ТІРКЕСТЕРДІҢ ЭТНОМӘДЕНИ СИПАТЫ

Этнолингвистика - халықтың этногенезін, тұрмыс-салты мен әдет-ғұрпын, басқа халықтармен тарихи-мәдени байланысын, күнделікті тұрмысын, материалдық және рухани мәдениетін зерттейтін тіл білімінің саласы. Бірақ, оның мағынасын профессор М. Копыленко сөзімен айтқандай, этнография мен лингвистиканың қарапайым қосындысы деп қарауға болмайды. Нақтырақ айтқанда, академик Ә. Қайдар «этно» компонентінің мәнін «этнография» ұғымымен шектемей, кеңірек қарайды. Ол этнолингвистика саласын этнос пен оның тілінің ортасынан туындаған ғылым саласы деп қарап, соған сәйкес «этнос» компонентінің: «Өткен бір дәуірлерде дүниеге келіп, белгілі бір географиялық ортада қалыптасқан, шұғылданған тіршілік-тірлігі бірыңғай, мінез-құлқы ұқсас, діні де, тілі де бір, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы ортақ, өзінің ортақ тегін, туыстығын, тұтастығын сезіне білетін, сатылып даму барысында аналық, аталық, рулық, тайпалық, ұлыстық және халықтық дәуірлерді басынан кешіріп, бүгінде дербес ел болып отырған адамдар қауымы», - деген ғылыми түсініктемеге ерекше мән жүктейді. Демек, халықтың ұлт болып қалыптасу жолы күрделі процесс екендігін ескерсек, оның танымы мен ұлттық болмысы, дәстүрі мен салтының сарқыншақтары өз ана тілінде көрініс берері анық. Ана тіліміздің сөз айдынының тереңінде халықтың ғасырлар бойғы іс-тәжірибесінен, өмір тануынан қорытылып, ереже түрінде тұжырымдалған аталы сөз, мақал-мәтелдер, тұрақты тіркестер тұнып жатады. Қазақ тілінде фразеологиялық тіркестер көбінесе еркін көшпелі өмір мен мал бағуға байланысты дәстүр, әдет-ғұрпы яғни қазақтың тұрмысы мен әлеуметтік-тарихи өмірін бейнелейтін, көп жағдайда тарихи жұрнақ (реликт) ретінде сақталған перифериялық лексикаға жатады. Фразеологиялық тіркестер құрамындағы мәдениетке қатысты атауларды лингвистикалық тұрғыдан салыстырмалы-тарихи негізде атауға болады. Мысалы, сабасына түсу тіркесін алайық. Бұл фразеологиялық тіркес «ашу-ызасы басылды» деген мәнді білдіреді. Оның арқауы-қымыз құятын ыдыстың атауы-саба (саба-сау-сапыр-саб+а). Демек, сабасына түсу деген о баста еркін тіркес ретінде пайда болған. Яғни, қымыз ашығанда көпіріп, сабасының арнасынан асып кетеді. Бірақ, оны сапырғасын өз арнасына қайта түседі. Міне, күнделікті тұрмыста кездесетін осындай құбылыс бейнелі түрдегі тұжырымға негіз болған [206, 213 б.].

Фразеологиялық тіркестер алғашында еркін тіркес ретінде қалыптасқан. Содан соң белгілі бір заттың сыртқы сипаты мен ішкі қасиетін келесі бір затқа ұқсастырудың нәтижесінде бейнелі сөздер қалыптасып, олардың құрамындағы фразеологиялық бірліктер арасында мағына жақындығы пайда болған. Фразеологиялық тіркестердің компоненттерінің семантикалық бірлігін, тұрақтылығын, әсіресе мағынасы көмескіленген компоненттерді салыстырмалы-тарихи, семантикалық әдіс негізінде морфо-семантикалық талдау мен сыртқы және ішкі реконструкция әдістері ерекше тиімді. Ол түбірлес сөздердің ұясының мағынасын талдауға негізделеді. Қазақ тілінде «өз үйім, өлең төсегім» деген тіркес бар. Бұл тіркестің мағынасы әркімге өз мекені, тұрағы қымбат екендігін білдіреді. Осы тіркестегі өлең - жұмсақ келген, қазақ даласында өсетін шөп. Демек, осы фразеологиялық бірлік арқылы бүтін бір мағынаға ие тіркес құралып, бейнелі сөз жасалып тұр. Тағы бір мысал келтіре кетейік. Жығасы жығылды деген тіркес бағы тайып, басына қиындық түсті дегенді білдіреді. Ерте уақытта қыздардың, сұлтандардың, хандардың бас киіміне қадайтын қауырсынды жыға деп атаған. Фразеологиялық тіркестердің құрамындағы мәдениетке қатысты атаулар көркемдік сөз іспетті, әр түрлі заттар мен құбылыстарды бейнелеп атау үшін ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан дайын сөз үлгілері, таным бірлігі ретінде, тарихи-лексикологиялық сөз тудырушы ретінде қызмет етеді. Мәселен, өзі илейтін терінің пұшпағы - түбінде өзі істейтін жұмыс. Пұшпақ сөзінің тарихи тұрғыдан о баста қырғыз тіліндегідей «тізеден төменгі жақ, сирақ» деген мағынада болғанын мына фразеологиялық тіркестерде сақталғанынан көруге болады: Пұшпағынан сабылды-болдырды, шаршады. Жалпы, пұшпақ сөзінің (аяқтың төменгі жағы) және содан туатын туынды мағынаның (терісі) беретін негізгі мәні - бір заттың, нәрсенің бір шеті, бөлігі. Яғни, ол тұтас аяқтың атауы емес,

сол сияқты тұтас терінің де атауы емес, оның бір бөлігінің ғана атауы. Одан ауыспалы мағыналар да туған: пұшпақ-туған жердің, Отанның бір шеті, бөлігі; пұшпақ-әңгіменің, сөздің шет жағасы, бір ұшы т.б. Сол сияқты бейнелі мағынадағы фразеологиялық тіркестер де туған: пұшпағын ұстады - «бір билікке ие болды» (бірақ, тұтас билік емес, биліктің бір шеті ғана); пұшпағына да татымайды – «ширегіне де келмейді, маңына да бармайды» [218, 219 б.].

Фразеологизмдер тіл иесі халықтың дүниеге көзқарасын, дүниетанымын, рухани әлемі мен материалдық мәдениетін, тұрмыс-тіршілігін таныта отырып, этностың ғалам, әлем, дүние жайлы түсініктерінің көне элементтерін жаңғыртуға көмектеседі, ғаламның біртұтас тілдік бейнесін қалыптастыруға қатысады. Сыртқы дүниедегі құбылыстар мен заттар, шындық болмыс адам танымында «мәндік өріс», «мағыналар жүйесі» ретіндегі ішкі образ түрінде орнығады. Фразеологизмнің өн бойына ұлттық-мәдени бояу дарытатын мәдени-ақпаратты ішкі құрылым дегеннің өзі, сайып келгенде, «этностың әлем, ғалам жайлы түсінігі» болып табылады. Көшпелілердің дәстүрлі дүниетанымының құрамдас бөліктерінің бірі болып табылатын «Адам – киім» жүйесіндегі адамның белінен төменгі жағына киетін киімдердің, олардың детальдарының семантикалық статустарының төмендігіне, керісінше, белден жоғарғы жаққа киетін киімдердің, олардың детальдарының семантикалық статусының жоғары болуына ғаламның мифтік қабаттарына, мифтік танымдағы жұп символдарға қатысты халықтың ежелгі таным-түсініктерінің ықпалы зор. Бұл ықпал ізін киім-кешекке байланысты туған фразеологизмдердің ішкі құрылымына бойлау арқылы айқындауға болады. Киім-кешекпен байланысты бейнелі фразеологизмдердің ішкі құрылымында сақталған, тіл иесінің ғаламның тік және жатық бағыттағы мифтік қабаттары жайындағы көне түсініктерімен тығыз сабақтастықтағы «жоғары мен төмен», «байлық пен кедейлік», «ескі мен жаңа» т.б. сияқты карама-қарсылықтардан тұратын жұп символдардың бір сыңары қоғам мүшелерінің әлеуметтік, жыныстық, жас-мөлшерлік бөліністерінің фразеологизмдерде көрініс тауып жатуына түпнегіз болады. Қазақтың ұлттық киім үлгілерінің ішінен семантикалық статусы жоғарысы – бас киім. Қазақ тілінде бөрік, қалпақ, малақай, тымақ, құлақшын сияқты ер адамның бас киімдерінің атауларының ішінен фразеологиялық тіркестердің ішінде жиі кездесетіні – бөрік. Бөрік киген, бөркін аспанға ату, бөрікпен ұрып алатын, бөрікті тастап, бөріден құтылу, бас жарылса бөрік ішінде сияқты бейнелі орамдарды жасауға ұйытқы болған бөрік образы арқылы қазақ ер адам бойынан табылуға тиісті сырбаздық, тапқырлық, ептілік тәрізді қасиеттерді бейнелейді. Этнограф Н. Шаханова бас киімнің сакралді «жоғары жаққа» қатысты семантикалық статусын «құт» ұғымымен сабақтастыра келіп, «бас – «құт» мекендейтін, ұялайтын орын» деген түсініктің бас киімнің «қасиетті, киелі» саналуына негіз болғандығын айтады [218, 221 б.].

Қорыта айтқанда, тұрақты тіркестерді тек тілдік бірлік ретіндегі қызметін ғана емес, халықтың ерте кезден бастап қалыптасқан дүниетанымының көрінісі ретінде қарап, фразеологиялық бірліктердің мәнін терең ұғыну қажет.

Әдебиеттер:

1. Манкеева Ж. А. «Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері». Алматы, 2008.
2. Сағидолдақызы Г. «Поэтикалық фразеологизмдердің этномәдени мазмұны». Алматы, 2003.

Кенгесбаева Асемгүл

5B011900-Шетел тілі: екі шетел тілі

Ғылыми жетекші: магистр, аға оқытушы Г. Аканқызы

ҚазМемҚызПУ

ҚЫТАЙ ИЕРОГЛИФТЕРІНІҢ ТАҢБАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әлем халқының ¼ бөлігін құрап отырған Қытай мемлекеті тарихы мен тілінің қалыптасуы ең көне елдердің қатарында. Қытай елі – көне өркениетті қалыптастырған, мәдениеті бай, таңғажайып ел. Қытайда халықтың көптігіне қарамастан олар бір-бірінің қай өңірден екенін көп жағдайда (сөйлеген сөзінен, өңінен) жазбай таниды. Себебі мұнда әр жердің өзіндік диалектілері сақталған. Негізінде жалпы қытайлық тіл мандарин (қытайша 普通话 pǔ tōng huà). Қытайдың қай бөлігіне бара қалсаңыз осы диалектіде сөйлеп жергілікті халықпен байланыс орната аласыз.

Қытай жазуы - әлемдегі тарихы аса ұзақ жазулардың бірі. Ол қытай қоғамының дамуынан бастап, қытай тілінің өркендеуінде көрнекті рөл атқарып келгені тарихтан белгілі. Қытай халқы өзінің ұзақ тарихы барысында рухани құндылықтардың аса мол түрлерін өмірге әкелгені рас. Олар осы бай құндылықтарды өз жазуларының көмегімен бүгінге жеткізіп отыр. Демек қытай жазуы бүгінде қытай халқының ғана емес, әлем халықтарының да баға жетпес қазынасына айналып отыр. Қытай иероглифтары жазбаның ең танымал түрлерінің бірі болып табылады. Жапонияда қытай каллиграфиясының туындыларын ерекше бағалайды. Қытай жазуы- иероглифтік жазудың бүгінгі таңдағы ең дамыған түрі болып есептеледі. Білуімізше, «иероглиф» сөзі грек тілінен енген сөз. Мағынасы – «тасқа қалдырылған киелі жазбалар».[1,3-46]

Қытай иероглифтері - адамдардың заттар мен құбылыстарға ұқсата еліктеуі нәтижесінде, дүниелік құбылыстарды сызбамен бейнелеп, түсіну мақсатында пайда болып, бүгінгі күнге жетіп отыр. Олар алғашқы жазуды сүйектерге ойып жазды, сондықтан зерттеушілер осы стильдегі жазуларды сауыт-сүйек жазуы деп те атады. Қытай иероглифтерінің басты ерекшеліктері:

1. Қытай иероглифтерінде 4 үн бар, мағынасы үн (тон) арқылы анықталады,

(第一声), 用“一”表示, 如ā; 第二声, 用“二”表示, 如á; 第三声, 用“三”表示, 如ǎ; 第四声, 用“四”表示, 如à

2. Әр бір иероглиф бір буын болып есептеледі. 如: 好, 我, 他

3. Жалаң буынды сөздер жиі кездеседі, күрделі сөздер көп түбірден құралады, бірақ морфологиялық түрлену болмайды. 如: 走, 去, 来, 复习, 写作

4. Сөздердің орын тәртібі мен шылаулар қолданысы негізіне грамматикалық мағына айқындалады. Бір иероглиф белгілі мағынаны білдіріп, бір фонетикалық заңдылықтар бойынша бір фонема болып есептеледі. 如: 我是大学生[2,106]

Енді, қытай иероглифтерінің классификациясына тоқталсақ:

1. **Бейнелік таңбалар.** Бұл таңбалар қарапайым пиктограммалардан шыққан.

Уақыт өте келе бұл таңбалар жеңілдеп, түрін өзгертіп, өзінің бастапқы түрін жоғалтқан. Дегенмен оның бейнесіне қарап қандай бейне не болмаса құбылыс туралы айтылып тұрғанын түсіну қиынға соқпайды. Мысалы:

山 shān, 口 kǒu, 目 mù, 木 mù, 伞 sǎn

2. **Нұсқаушы таңбалар.** Бір нәрсеге немесе бейнеге нұсқап, сондай-ақ бір бейненің орналасқан жерін көрсететін таңбалар.

Мысалы: 上 shàng, 下 xià, 左 zuǒ, 右 yòu

3. **Синтетикалық таңбалар.** Бұл таңба бірнеше қарапайым бейнелік және нұсқаушы синтездік таңбаларды білдіреді. Мысалы: 森林 sēn lín (қалың ағаш)

4. **Фонетикалық таңбалар.** Екі бөліктен тұрады: аталмыш түсінікке байланысты, яғни кілті бар және жуық шамамен иероглифтың дыбысын беретін фонетика. Яғни «тамақ» кілті «тамақтану» тақырыбына байланысты көптеген иероглифтардың құрамына кіреді. Мысалы:

饭 fàn – тамақ, 饭馆 fànguǎn – мейрамхана, 饺子 jiǎozi – түшпара

5. **Түрі өзгерілген таңбалар.** Бұл топқа кейбір элементтері өзгерілген жоғарыда көрсетілген 4 категорияның иероглифтары кіреді.

6. **Жаңа таңбалар.** Бұл топқа жаңа терминдер мен түсініктерді белгілейтін иероглифтар кіреді. Көбінесе бұл таңбалар транскрипциялық-фонетикалық принцип бойынша құрастырылған.

沙发 (shafa) , 咖啡(kafei) , 可乐(kele)

Қытай иероглифтарының құрамына кіретін негізгі таяқшалар айтарлықтай оңай, ал олардың иероглифтағы бір-бірімен сәйкес келуі – қиын мәселе болып табылады. Бұл жерде жазылу реті графикалық элементтерді арнайы ереже бойынша реттейді. Жазу барысындағы негізгі ережелерді атап өтсек:

- иероглиф жоғарыдан төмен қарай жазылады: 草, 英, 奇, 桌
- иероглиф солдан оңға қарай жазылады: 谁, 好, 讲, 说
- алдымен көлденең сызықтар, содан кейін тік сызықтар жазылады: 十, 土
- алдымен көлденең таяқша, содан кейін сол жаққа бағытталған таяқшалар жазылады:

大, 太;

- алдымен сол жаққа бағытталған, содан кейін оң жаққа бағытталған таяқша жазылады: 入

八;

- бірінші сол жаққа бағытталған таяқша, одан кейін көлденең сызық жазылады: 牛, 生
- алдымен иероглифтың сыртқы бөлігін құрайтын сызықтар , одан кейін оның ішінде орналасқан сызықтар жазылады: 用, 月; сөздің төменгі бөлігінде орналасқан таяқша соңғы болып жазылады: 国, 回

• ортасында орналасқан және иероглифтың соңына дейін баратын тік таяқша соңғы болып жазылады: 申, 中, егер де тік таяқша оның соңына дейін жетпейтін болса, ол бірінші жазылады, содан кейін шеткі бөлігіндегі таяқшалар жазылады: 小, 水

- алдымен шетіндегі, содан кейін орта бөлгіндегі таяқшалар жазылады – 火, 坐 [3,506]

Жоғарыда иероглифты жазудың тек негізгі ережелері аталғандығын ескеру қажет. Жазу ережелерін меңгеру- иероглифтарды қатесіз, дұрыс жазу үшін қажет. Иероглифтың таяқшалық белгісі екі түрге бөлінеді: жай таяқша және күрделі таяқша. Әдетте жай таяқша оңай таяқшалардың нақты құрылымынан тұрады. Мысалы: 了, 十, 口. Ал, күрделі таяқша одан бөлек әрбір бөлігі бір мағынаға ие қиындатылған таяқшалардан құралады. Мысалы: 难, 越. Иероглифтардың мұндай маңызды бөліктері графемалар деп аталады. Графемалардың көп бөлігі жеке иероглифтар ретінде (мысалы: 目, 月) және күрделі иероглифтың құраушы бөлігі ретінде де қолданылуы мүмкін. Мысалы: 眼, 服. Иероглифтардың маңыздылығын айта отырып, иероглиф кілттерін ескермей кету мүмкін емес. Қытай тілінде 300-ге жуық графема бар. 214 кілттен тұратын тізімге жалпы 300 графемадан барлығы кірген жоқ. Кілттер иероглифтардың тақырыптық жіктеушісі не топтастырушысы ретінде көрінуі мүмкін және сөздіктен немесе анықтағыштан иероглифті іздеуде қажет болады.

Қорыта айтқанда, қытай тілінің фонетикасын қытай пиньин әріпімен, қытай тілі лексикасы ретінде қытай иероглифтері (汉字hanzi) құрайтын таяқшаларынан, одан соң басты бөліктері арқылы қытай иероглифтеріне (汉字hanzi) қол жеткізсек сөз қорын дамытсақ, ары қарай грамматикалық білім тұрғысынан қытай сандық сөздерінің қытай тілін үйренуде өзіндік мақсаты мен ерекшеліктері бар екенін анықталды. Қытай тілін үйренушіге оқытушының көмегіне сүйене отырып, алдына мақсат қойып, табандылық және жауапкершілік көрсетсе, аталмыш тілді белгілі деңгейге толық меңгеруге болады деген ойдамыз. Тіл үйрену, соның ішінде қытай тілін үйрену көрші Қазақстан үшін өте маңызды. Тіл үйрену үшін біріншіден-орта; екіншіден-тіл үйренуге қызығушылық, әуестік керек; үшіншіден-тіл үйренудің әдіс-тәсілдерін меңгеру қажет [2,16].

Әдебиеттер:

1. Қазіргі заман қытай тілі грамматикасы. Үрімші, “Шыңжаң оқу-ағарту баспасы” 1996ж. Аударған: Әмина Ләтіпқызы, Ахмет Яхия
2. HANYU KOUYU, Пекин, “Пекин университеті баспасы” 2004ж. Құрастырғандар: Dai Guifu, Liu Lixin, Li Haiyan
3. «Сөйлеуге жаттығу кітабы», көлемі 150 бет, Бейжің тіл университеті баспасы.

Зиятбек Динара

5B011200-Химия

Научный руководитель: ст.преп. З.С.Егизбаева

КазГосЖенПУ

ЗАИМСТВОВАННЫЕ СЛОВА В КАЗАХСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ ПРИ ПЕРЕХОДЕ НА ЛАТИНСКИЙ АЛФАВИТ

Түйіндемесі: Мақалада орыс тіліндегі кірмес сөздердің қолданылуындағы ерекшеліктер қарастырылған. Сонымен қатар өзге тілді лексиканың орыс тіліне ену себептері, мәселенің өзектілігі зерделенген.

Abstract. To find out why the vocabulary is very sensitive to changes in the social life of the country. By analyzing some loanwords justified and unjustified show of their use in the Russian language. Identify the reasons for borrowing foreign language vocabulary in Russian. To allocate the material of our study justified and unjustified borrowing in the Russian language. Find out whether the problem is relevant for young people.

В современном казахском и русском языке заимствованные слова (особенно из английского языка) являются неотъемлемой частью нашей речи. Причиной этого является историческое развитие торговых и экономических связей, господство Соединенных Штатов Америки в мировой экономике и политике, развитие Международного туризма, развитие новейших информационных и компьютерных технологий, появление глобальной сети Интернет. Понятно, что бессмысленно препятствовать заимствованию слов из других языков, поэтому переход на латинский алфавит облегчит изучать иностранные языки, легче запоминать иноязычные слова.

Изучением причин заимствования иноязычных слов занимались многие лингвисты еще в начале XX в. Так, в работе Л.П. Крысина [1, с. 12] указывается, что Э. Рихтер основной причиной заимствования слов считает необходимость в наименовании вещей и понятий. Перечисляются и другие причины, различные по своему характеру – языковые, социальные, психические, эстетические. Сам процесс языкового заимствования рассматривался им в неразрывной связи с культурными и иными контактами двух разных языковых обществ и как часть и результат таких контактов.

Л.П. Крысин выделяет следующие причины заимствования:

1. Потребность в наименовании новой вещи, нового явления.
2. Необходимость разграничить содержательно близкие, но в то же время различающиеся понятия (страх – паника; сообщение – информация).
3. Необходимость специализации понятий – в той или иной сфере, для тех или иных целей (предупредительный – превентивный; вывоз – экспорт).
4. Цельный, не расчлененный на отдельные составляющие объект и обозначаться должен «цельно», а не сочетанием слов (*снайпер* – меткий стрелок, *спринтер* – бегун на короткие дистанции).
5. Наличие в заимствованном языке сложившихся систем терминов.
6. Восприятие иноязычного слова как более престижного, «ученого», «красиво звучащего» (*мерчандайзер*).

С тематической точки зрения наиболее часто встречающиеся слова можно разделить на группы:

- 1) слова-термины, например, экономические: оффшор, (офф-шор) оффшорные деньги, оффшорная зона в значении «свободный», от англ. *off-shore* «находящийся на расстоянии от берега, в открытом море».

(«Оффшорные деньги – это огромная сила»);

роуминг – «распространение; возможность широкого использования», от англ. *to roam* «странствовать, скитаться» («Роуминг по всему миру», - из рекламы мобильных телефонов по ТВ).

В связи с широким распространением компьютеров вошли в казахский язык слова-термины, связанные с компьютерной техникой, например: *сайт* (от англ. *site*) – местоположение, местонахождение; *файл* (от англ. *file*) – регистратор; досье, дело; подача какого-либо документа и др.

- 2) названия некоторых бытовых предметов:

миксер (от англ. *mixer*) – смешивающий аппарат или прибор; тостер (от англ. *toaster*) – приспособление для поджаривания тостов;

ростер (от англ. *roaster*) – жаровня;

шейкер (от англ. *shaker*) – сосуд для приготовления коктейлей.

3) спортивные термины, а также названия некоторых игр или видов спортивных занятий, ставших модными в последнее время, например:

боулинг – игра, в которой пущенным по полу шаром необходимо сбить стоящие группой кегли, от англ. *bowl* – «шар; игра в шары»;

дайвинг – «подводное плавание», от англ. *to dive* – «нырять, погружаться в воду» (отсюда *дайвер* – любитель подводного плавания, водолаз) и др.

Таким образом, оправданные заимствования заполняют собой пустые ниши в языке, они обозначают те понятия, для которых слов в языке ещё не придумано. Однако в казахском и русском языках, который по праву считается богатыми языками, следует стремиться к тому, чтобы после введения новых понятий, а с ними и слов, в языки вводились новые слова, обозначающие эти новые понятия.

Ненужные заимствования употребляют сейчас все: политики, дикторы радио и телевидения, предприниматели, ученики. В речи молодежи можно насчитать около 1000 неоправданно-используемых английских слов, такие как «*прессинг*», «*никнейм*», «*голкипер*», «*тренинг*» и т.д. Даже иностранцы, хорошо владеющие русским языком, удивляются громадному количеству иноязычных слов в нашей прессе, журналах, книгах, рекламе.

Прислушиваясь к речи одноклассников и однокурсников, знакомых, друзей и взрослых, можно обнаружить много английских слов, которые они произносят на русский и казахский манер и не всегда могут выразить то же самое словами родного языка.

Заимствования из английского языка охватывают все сферы школьной жизни, например:

- *инглиш* (перенос из жаргона школьников от «English») – английский язык («На инглиш идешь?»);

- *холидей* (от *holiday*) – каникулы («В моей жизни все окей, скоро будет холидей»);

- *комп* (от *computer* – компьютер («Опять мой комп завис»);

- *мазер-фазер* (от *father, mother* – мама, папа («Нужно к приходу мазера-фазера прибраться»).

Сейчас заимствованные слова активно употребляются в средствах массовой информации, в языке многочисленных реклам. А ведь во многих случаях этого можно избежать, используя казахские, русские синонимичные слова и выражения. Так, могут быть вполне заменены казахскими и русскими эквивалентами следующие неоправданные заимствования:

1) названия некоторых явлений музыкальной культуры, культуры, например:

- *сингл* (от англ. *single* – один, единственный) – песня, записанная отдельно («Звучат и песни, существующие отдельными синглами». «Звучат и песни, существующие отдельными композициями»);

- *имидж* (от англ. *image* – образ, изображение) – образ («В его прошлых программах была адекватность его имиджу». «В его прошлых программах была адекватность его образу»);

2) названия некоторых распространенных профессий, например:

- *имиджмейкер* (от англ. *image* – образ» и *make* – делать) – тот, кто разрабатывает имидж («Кто ваш имиджмейкер? Кто создает Вам образ?»);

3) названия предметов и явлений повседневной жизни, например:

- *презент* – (англ. *present*) – подарок («В Москве множество магазинов, где можно купить всевозможные презенты для любого случая». «В Москве множество магазинов, где можно купить всевозможные подарки для любого случая»).

Я думаю, это правильное решение государство, что решили вернуться к латинскому алфавиту. Латинский алфавит является наиболее широко используемой системой письма в мире и используется около 70% стран. Переход на латиницу позволит Казахстану интегрироваться в современное научно-образовательное, технологическое и деловое пространство, упростить освоение английского и других мировых языков, основанных на латинской графике, цифровизацию и компьютеризацию общества.

Литература:

1. Крысин Л.П. Слова в современных текстах и словарях. М.: Наука, 2008.
2. Крысин Л.П. Язык в современном обществе. – М.: Русское слово, 2012.
3. Грачев М.А., Гуров А.И. Словарь молодежных сленгов. – Горький, 2004. – 366 с.

Irismetova Lobar

5B011900-Foreign language: two foreign languages

Scientific supervisor: master, senior teacher S. Rakhimzhanova

KazSTTU

THE GROWING INFLUENCE OF THE ENGLISH LANGUAGE ON THE KAZAKH CULTURE

***Түйіндеме.** Берілген мақалада ағылшын тілінің қазақ мәдениетіне әсер етуі қарастырылады. Мәдениеттің жаһандануы жайлы талқыланып, оның оң және теріс ықпалы туралы сөз қозғалады. Тілдердің өзара әрекеттестігі және тіл мен мәдениеттің жаһандық таралуы туралы айтылады.*

***Аннотация.** В этой статье обсуждается влияние английского языка на казахскую культуру. Рассматривается глобализации культуры, ее положительного и отрицательного воздействия и говорится о взаимодействии языков и глобальном распределении языка и культуры.*

It is a great achievement for any country to preserve its language and culture. To gain access to the top 30 developed countries, it is also important to have a world language proficiency in promoting knowledge and skills. However, preserving language and culture in the 21st century has become a challenge. Nowadays, it is well-known that young people studying the language do not only learn foreign languages, but also apply their culture to their everyday life. At the same time, the English language, which has acquired the status of the world language in the near future, is expanding. Accordingly, the influence of English-language culture on young people has been intensifying. Reforms on English language learning and transition to three languages are in place in our country, so that we can have a window with other countries, to be competitive. However, in addition to English, some parts of her culture are also accustomed to Kazakh national traditions. If we want to learn a different language and start learning from its culture and history, do we not lose our tradition and tradition that we become the world's leading states? At the same time, I want to analyze the impact of studying English on our country and its impact on our culture.

Let us begin by examining the world of English, which we have been accustomed to and learn, from the point of view of a positive impact on the development of the Kazakh nation as a state. First of all, as I said above, nowadays English has been recognized as the "first" nationwide, the first place among the world languages. There are many existing brands, world-famous brands, well-known companies, about a dozen of IT technologies, and all new information is in the English language. A simple example is the Internet that we use daily. About 54% of online information is published in English and 30% of them have not yet been translated. And if we get the rest of the languages for comparison, then the Russian language information is published in the second place, and the percentage of their full coverage is 6.0. These statistics have been published on March 30, 2019 [1]. Based on the specific facts we have, we can confidently say that a person who knows English is one step ahead of others in the 21st century. In the information world, the person who engages in production requires only business activity and attentiveness. It now needs access to information sources, and it should be able to use it. The social well-being of the country is measured not only by the availability and funding of natural resources, but also by the level of public awareness in the field of new ideas and technologies, its education, intellectual development, creative potential. In the overall structure of this wealth, the value of cultural capital is rarely increased even in relation to natural and economic wealth [2, p.15]. Even more than half of the vocabulary of every person living in a contemporary style is English. All of the successful businesswomen, such as "teambuilding", "hashtag", "training", "coaching", "coaching", "consulting", "franchising", translate words in the Kazakh language. Speaking of the advantages of using the above terms in linguistics, first of all, our speech is understandable. The reason for this is that the new tales of foreign words have yet to be spread all over the world. Secondly, the difficulties and misunderstandings in contracting with foreign companies are diminishing. Do not the two companies understand the language of each other easily and make no sense in the environment? This is a good motivation for businessmen in learning English. Some issues related to terms may lead to deeper researches and conflicts of opinion.

If we follow the principle that the stick has two ends, we can say that learning a foreign language and cultivating a culture can damage our original language and our traditions that have long been established. First, if the whole world learns the same language, and if the culture of the same language appeals to them, it

will lead to global culture. Of course, the main sign of nationality and ethnicity is the language, and then the culture of that nation. Let's just recall what culture is. Spiritual and material cultures include the daily life of the people, the style of clothing, the food they eat, the movies they watch, the speech style, and the vocabulary of the language [3]. If the process of globalization of English culture is broad, it will affect the Kazakh people as well. It is a threat to the appearance of our culture as an image of foreign culture, just as we have to follow the dress code, to overcome our national costumes, to replace national food with foreign fast food, to forget the Kazakh words in our original language, and to use the mass of new nation-wide words. According to modern interpretations, global culture is explained this way. Globalization can also be called "international integration." Because globalization of culture in the world will be the basis of only one culture in the world. In the 21st century, America's culture in the United States has grown into a world-renowned state. We can see it with American sports and American sports figures. Basketball has become a sport all over the world. And not just that, American business is working in the corners of the world. Starbucks and McDonald's, KFC, are a small example of American business that is widely available worldwide. You can find these businesses in major cities in many countries. Globalization also affects traditional food in the country, which affects the local economy. Wide popularity of international restaurants affected local residents. At present, international cuisine is being used by locals. As a result, local and traditional dishes disappear. Although the party is a small part of this growing culture, it is definitely a substitute for national cuisine and sports, clothing samples and traditions.

If we analyze the language changes individually, we will come to terms with the above mentioned term. It is also possible that international terms can be translated from the national language status into "dead" languages. If we look at every word that comes from a foreign language, and if we do not find alternative alternatives, we can lose the Kazakh language and lose its national status. Even if we use everyday words such as "audience", "lecture", we use "strange" words that are used in our daily routine, even though they have Kazakh equivalent. Indeed, if our lexicology consist only of international terms, it is possible that almost every word in the Kazakh language vocabulary rises from year to year, it is possible that the Kazakh language can be used even in the middle of the century.

In conclusion, it can be seen that the influence of the popular English-language culture on the Kazakh one is quite high. As you can see, cultural globalization is a very important issue for international relations. If we want to know all languages, we should respect our language, and in order to protect ourselves from the danger of losing a nation, we need to preserve and maintain our language and culture.

Resources:

1. https://w3techs.com/technologies/history_overview/content_language
2. Кадыров А.М. Культурология. Мировая и отечественная культура: учебное пособие. Уфа, 2011.
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_globalization#Overview.

Кәдірбек Гүлсім

5B011700 Қазақ тілі мен әдебиеті

ҚазМемҚызПУ

Ғылыми жетекші: ф.ғ.к.,

кауым. профессор Сарбасов Б.С.

«ҚҰПИЯ ШЕЖІРЕДЕГІ» ШЫҢҒЫС ХАН БЕЙНЕСІ

Аннотация. В статье рассматривается исторический памятник «Тайная запись Монгола».

Abstract, The article deals with the historic monument «Mongolian secret recording».

«Құпия шежіре», сөзсіз, өзіне дейінгі халық ауыз әдебиетінің және жазба мұралардың дәстүрлі бейнелеу құралдарын шығармашылықпен жетілдіре отырып пайдаланған. Әрине, көркемдік жетістіктер тарихи шындықты ажарландырып, құбылтып, құлпытса да, ондағы дәуір тынысы, замана ағымы көлеңкеде қалмаған. Шығарма бастан-аяқ желі тартқан Шыңғыс қаған өмірімен қабаттаса жүретін этностар тарихы бір сәтке босаңсымайды, керісінше, оқиғадан оқиғаға өткен сайын ширығып, жинақталып отырады.

Автор өз шығармасына халық әдебиетінің қажет деп тапқан үлгілерімен қатар сол дәуір туғызған жекелеген тарихи өлеңдердің басын қосып эпикалық туынды жасаған.

Осы орайда, ғалым Б.Рахымовтың мына пікірі орынды айтылған: «Шындығында, тарихи өлеңнің өзегі өткен өмір, болған белгілі бір оқиғалардың сол сәтінде туып, өзара топтасқан түрде циклденіп, белгілі дәуірдің тұтас көрінісін көзге елестетеді. Тарихи өлеңде айтылған ой-түйінді аңыз әңгімелерден де табуға болатыны белгілі. Сондықтан да болар ауыз әдебиетін жасаушылар немесе тарихи жырларды тудырған жыршы, ақындар тарихи өлең, аңыз оқиғаларын эпикалық шығармаға молынан пайдаланған. Құнды қазына ретінде кәдесіне жаратқан» [1,426].

Тарихи дәуірдің шындығын дер кезінде бұрмаламай жеткізу – «шежіре» авторының да негізгі нысанасы болса керек. Соған орай, жаугершілік заман шындығы:

Көк аспанның астында,
Көп елменен қағысып,
Бел шешіп бір жата алмай,
Бодан еттік қарысып.
Қара жердің бетінде,
Қарлы желдің өтінде,
Көрпені бір жамылмай,
Қан жұтысып қажысып [2,786].

деген өлең жолдарымен беріледі. Мұнда асыра дәріптеу немесе сыдырта жамандаудан гөрі ұлы жорық қимылдарының елге тигізген зардабы ашық айтылған. Осы тұста Күлтегін жырындағы «Бек ұлдары құл болған, пәк қыздары күң болған, сүйегі таудай үйілген, қаны судай төгілген» дәуір бейнесі елес береді. Қай дәуірде де ел басына түскен ауырпалықты ақын-жыраулар хан алдында қасқайып тұрып ашық айтқан. «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ» деп қызыл тілге ерік берген дала демократиясы көшпелілерді сөз өнерлерін құрметтеуге тәрбиелеген. Бұл дәстүрден «Құпия шежіре» авторы да айнымағандығын аңғарымыз. Шығарма авторы кезі келгенде Шыңғыс ханның теріс мінезін тезге салғызып, Өзлүн анасы арқылы қолға алады.

Жарқын досын жайпаған,
Жан серігін жайратқан,
Қатыгездер туғанда
Қанды уыстай жаралған.
Үлкен қара төбеттей
Үндемей жатып қабатын,
Қаршығадай тақымдап,
Қапысын тауып алатын.
Арыстандай түз аңы

Атылғанын құртатын,
Жалмауыздай ызалы
Жанды тірі жұтатын... [2,786].

Әкесі бір, анасы басқа ағалы-інілердің өзара алауыздығы күтпеген жағдайға соқтырады. Зұлымдыққа жаны қас, ана жүрегі, жауыздыққа жаңа ауызданған балаларының ісіне көз жұма қарай алмайтындығы белгілі. Сондықтан да «кеңес сөзден тәлімдеп, көне сөзден мәлімдеп» ашу шақырып, ақылын айтады. Жасөспірім ұлдарының қате басқан қадамын халық атынан жазғырады.

Өлең мазмұнындағы бейбіт өмірдің мән-маңызы, береке-бірліктің күші, сыртқы формамен (пішін) үндесіп, қуатты насихат жырына айналған. Соған сәйкес, көркем теңеулер көшпелілер өмірінің күнделікті көрінісінен, өмірлік тәжірибесінен алынған. Тегеурінді тіркес пен айшықты өрнектер жыр авторының жарқын талантын танытады.

Осы тұста, «қаршығадай, қара төбеттей, арыстандай, жалмауыздай, аюдай, бурадай, арландай, құтырынған құстардай, қарманған қаншық қасқырдай» т.б. теңеулер көне түркі дәуірінен бастап күні бүгінге дейін жауыздықты немесе батыр тұлғасын бейнелеуде жиі қолданылып келе жатқандығын айтқан жөн.

Көне түркі дәуірінен келе жатқан дәстүр бойынша қасқыр, бөрі арқылы да көркем бейне жасаудың әр түрлі амалдары қалыптасқан. Кейде бөрі жақсылыққа бастаса, енді бірде жыртқыштық, озбырлық символы ретінде алынған.

Мадақталып отырған адамның ата-тегін, жора жолдасын, ерліктерін санамалау арқылы ердің даңқын арттыру, асыра дәріптеу – мадақтау өлеңдерінің жанрлық ерекшелігін айқындайды. Шежіреде төзімділікті, сұлулықты мадақтайтын бірнеше өлеңдердің бар екендігіне көңіл қойсақ, мадақ өлеңдерінің дәстүрлі өлшемінің болғандығын да аңғарамыз.

Шыңғыс қаған эпостық жырларға тән ғажайып жағдайда дүниеге келеді. Оның арғы аталарын таратуда да күн нұрынан пайда болғандығын айтқанбыз. Ал, Шыңғыстың өзі «алаканына асықтай ұйыған қан уыстап», өзінің өзгеше жаратылысын паш етеді. Сөзсіз, кейінен бұл жағдай қазақ батырлық эпостары мен тарихи жырларында Шыңғыс қаған немесе оның ұрпақтарына қатысты тұрақты мотивке айналған. Сондай-ақ, Шыңғыс қаған өмірінің өсу, есею жолдарында да көпшілікке ұқсай бермейтін өзгешеліктер бар.

Шыңғыс хан бейнесін сомдау үшін түркі халықтары, оның ішінде қазақ эпосының негізгі поэтикалық ұстанымдары, әдіс тәсілдері көркемдік қағидалары пайдаланылған. Қазақ қаһармандық жырларының жалпылық белгілерін санамалап көрсеткен Р. Бердібаев, Ш. Ыбыраев сияқты ғалымдардың еңбектерінде сюжет кезеңдерінің дамуында ортақ заңдылықтардың болатындығы жан-жақты қарастырылған [3,676].

Қорыта айтқанда, бас қаһарман Шыңғыс қаған бейнесін эпикалық образға айналдырған, «Монғолдың құпия шежіресі» эпос сюжеті тұрғысынан келгенде, Ш.Ыбыраевтың көрсеткен сюжеттік инварианттарының басым бөлігін сақтаған. Тарихта болған оқиғалардың ішінде эпос сюжеттерімен сәйкес тұстарына басым мән берілген. «Құпия шежірені» қағазға түсіруші өзіне дейін белгілі болған халық ауыз әдебиетінің үлгілерін өз шығармасында қажетінше пайдаланған.

Осы мәселелер «Құпия шежіренің» түркі халықтарының эпикалық үрдісінде қалыптасып, дүниеге келгендігін айғақтай түседі. Кітаби эпос дәстүрін бойында сақтаған, аталмыш мұраны ежелгі дәуір әдебиетінің құрамындағы Алтын Орда тұсындағы түркі әдебиетінің асыл қазынасы, інжу-маржаны, өшпес мұрасы деп таныған жөн.

Әдебиеттер:

1. Рахымов Б.С. Тарихи эпос табиғаты: Қазақ тарихи жырларының поэтикасы. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 1999. – 235 б.
2. Монғолдың құпия шежіресі (XII- XIII ғасырлардағы көшпелілер шежіресі) / Монғолшадан аударған: Сұлтанияұлы М. – Алматы: Өнер, 1998. – 224б.
3. Қоңыратбаев Ә. Қазақ эпосы және түркология. – Алматы: Ғылым, 1987. – 368 б.

Қанашева Альбина

5B011700-Қазақ тілі мен әдебиеті

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., қауымд. профессор Б.С.Сарбасов

ҚазМемҚызПУ

БАТЫРЛАР ЖЫРЫНДАҒЫ ДҮНИЕГЕ КЕЛУ МОТИВИ

Аннотация. В статье рассматривается мотив чудесного рождения в тюркском памятнике.

Abstract. The article deals with the motive of miracee birth in Ture monuments.

Батырлар жырында қаһарманның ерекше бітімі, құдіреттілігі аңыз кейіпкеріне қарағанда басқаша түсіндіріледі. Қаһарман тайпалық тотем мен аталар аруағының ғажайып түрде желеп-жебеуінің нәтижесінде туылған болады. Батырлар жырында ғажайып туу мотивтері кейіпкердің кереметтігін дәріптейтін көркем тәсілге айналған. Кейінірек бұл мотив батырлардың, ру-тайпа көсемдерінің ерекше жаратылысын бейнелеуге, яғни, басқа қарапайым адамдардан дәрежесін көтеру мақсатына қызмет еткен.

Дүниежүзі фольклорының эпикалық жанрларында елдің дүниетанымын, ежелден қалыптасып келе жатқан тарихын көрсететін әр түрлі көркем тәсілдерді кездестіруге болады. Қай халықтың эпикалық мұрасы болмасын, ол сол жерді мекендейтін адамдардың тіршілігінен, салт-дәстүрінен хабар береді. Соның ішінде бүкіл дүниежүзі халықтарын эпосында кеңінен тараған мотив – кейіпкердің ғажайып дүниеге келуі.

Батырлық эпоста кейіпкердің ғажайып туу мотивінің кеңінен тараған түрі – ата-бабалар аруағының жәрдемімен және әулие-әнбиелердің түсте аян беруі арқылы болашақ батырдың дүниеге келуі. Бұл мотивтер, әсіресе, шамандық және мұсылмандық культтердің үстемдігі тұсында қалыптасып, дамыған.

Бұл жөнінде С.А.Қасқабасов былай дейді: «Ислам діні енгеннен бастап Қазақстанда ескі шамандық пен ислам діні қатар өмір сүрді. Бұл жағдай көп уақытқа созылғаны белгілі. Бірақ жай созылған жоқ, екі идеология арасында үнемі күрес болып келді. Сөйтіп, бұрынғы шаманизмді исламның «қасиетті» күштері ығыстыра бастады, ал, кейбір шамандық кейіпкерлер мен әдет-рәсімдер исламдық сипат алады. Соның нәтижесінде ежелгі тотемге және ата-баба аруағына табынумен қатар, мұсылман дінінің әулие-әнбиелерін қасиеттеп, оларға сыйыну кең етек алды. Міне, бұл процесс қазақ фольклорында көрініс тапты. Мысалы, аңыз, ертегі, жырларда болашақ қаһарманның ата-анасы бала тілеп, Аллаға сыйынады, мұсылманның қасиетті орындарына зиярат етеді [1,252]. Осындай таным-түсініктердің өзгеруіне байланысты жырдағы кейіпкердің дүниеге келу жөніндегі сюжеттерінде әулие-әнбиенің жәрдемімен туу сарыны пайда болады. Әрине, бұл сюжет өзінің негізгі баяндалу тәртібін, қалпын сақтап қалады.

Қазақ батырлық эпостарындағы әулие-әнбиелердің көмегімен туу мотивіне «Алпамыс батыр», «Қобыланды батыр», «Еңсегей бойлы ер Есім», «Шора батыр», «Қарабек батыр» жырларында суреттелетіндей болашақ кейіпкердің ата-анасы әулие-әнбиелерден сұрап жүріп балалы болуы туралы баяндау жатады.

Осы дәуірде пайда болған барлық эпостардағы батырдың дүниеге келу эпизодтарда осындай мотивтің қолданылуы сол кездегі халқымыздың фольклорына ислам дінінің ықпал етуін байқатады. Сондықтан бұл сарын сол кезеңдегі эпостардың көбінде қайталанып келеді.

Батырлық жырлар елдің тәуелсіздік жолындағы қаһармандығын, қиялдан туындаған немесе тарихта болған адамдардың ерлік істерін жырлау мақсатында дүниеге келеді. «Алпамыс», «Қобыланды», «Шора», «Манас» жырларының негізгі идеясы халықты жат жұрттардың шапқыншылығынан қорғауға халықты шақыру болып табылса, «Оғыз-наме», «Шыңғыснама» эпостарында бір орталыққа бағынған күшті мемлекет құрып, елінің іргесін нығайтқан билеушілерді үлгі ету көзделгені сезіледі.

«Қорқыт ата кітабындағы» Дерсеханұлы Бұқаштың, «Құпия шежіредегі» Шыңғыс ханның, «Оғыз-намедегі» Оғыз батырдың, қазақ эпостарындағы Алпамыс, Қобыланды батырлардың дүниеге келулері, ер жетіп өсулері – соған айғақ. Мысалы, Шыңғыс ханның дүниеге келуі туралы Шәді Жәңгірұлы өзінің «Тарихнама» атты туындысында:

Темучин анасынан дүниеге енді,
Бір қолының алақаны жұмық еді.
Қатындар қызмет еткен қарағанда,
Ішінде ұйып қалған бір қан көрді [2,96].
деп жырласа, «Қисса Наурызбай» дастаны да бұл эпизод қайталанады.

Қасым хан өзге ұлынан асып туған,
Көңілін дұшпанының басып туған.
Қарнында анасының қан шеңгелдеп,
Қызартып екі көзін ашып туған [3,62].

Махмұт Қашқаридың жазуына қарағанда, халық Қорқыттың туғаны ерекше сипаттаған. Олардың баяндауынша Қорқыт Сырдарияда сөйлеп туыпты. Бұл жөнінде халық аузында сақталған мынадай өлең де бар:

Қорқыт туар кезінде,
Қараспанды су алған,
Қара жерді құм алған,
Ол туарда ел қорқып,
Туған соң әбден қуанған [1,45].

Мотивтердің шығу тегін зерттеуді осы тұрғыдан қарастыра отырып, оның тек қазақ фольклорына тән сарындарына ғана емес, өзге халықтардан келген мотивтерін және жалпы түркі халықтарына ортақ түрлерін анықтап, олардың таралу жолдарын анықтауға күш салдық.

Батырдың ғажайып тууы туралы сюжеттің зерттелу нәтижелерімен М.Әуезов, Ә.Марғұлан, Ә.Қоңыратбаев, М.Ғабдуллин, Қ.Жұмалиев, Т.Сыдықов, О.Нұрмағанбетова, С.Қасқабасов, Ш.Ыбыраев т.б. фольклортанушылар еңбектері арқылы танысамыз.

Бұл мотив халқымыздың ежелгі таным-түсінігінің негізінде қалыптасқан түркі, монғол тайпаларының таралуы туралы шежірелерде және жыр аңыздарда, соның ішінде Оғыз ханның, Қорқыттың, Шыңғыс ханның, Манас жөніндегі шығармаларда ұшырасады. Осы қаһармандар туралы шығармалардың нұсқаларын Әбілғазының, Қадырғали Жалайырдың шежірелерінен, Г.Н.Потанин жинақтарынан кездестірсек, оларды зерттеуге Б.Кенжебаев, Ә.Қоңыратбаев, Ә.Марғұлан, С.Қасқабасов т.б. ғалымдар зор үлес қосты.

Оғыз, Қорқыт туралы аңыздарда немесе ру тайпалардың шығу тегі туралы шежірелерде қаһармандардың ерекше жаратылуына үлкен мән беріледі. Бұл жерде ол алғашқы ру-тайпаларды жаратушы ілкі бабалардың, атышулы әулие-перілердің, жасампаз қаһармандардың ғажайып тууын баяндайтын мифтер циклін құрайды. Әрбір халық өздері табынатын объектілерді уағыздау мақсатында осындай мазмұндағы аңыздарды таратқан. Оның халыққа әсерлі болуы үшін қаһармандарды ерекше жаратылысын суреттеу тәсілі қолданылады.

Қорыта айтқанда, жоғарыда сөз болған Оғыз қаған, Шыңғыс хан, Қорқыт т.б. кейіпкерлердің барлығы да түркілердің мифологиялық дүниетанымына сәйкес суреттеледі. Осы келтірілген материалдардың зерттелу нәтижесіне қарап, ғажайып туу мотивтері дами келе эпикалық туындылардың экспозициясын құрайтын негізгі бөлшектердің қызметін атқарғандығын көреміз. Мұндай мотивтің ертедегі алғашқы адамдардың пайда болуы туралы антропологиялық мифтерге негіз болып, өз алдына дербес жанр ретінде таралғандығын фольклортанушы ғалымдар анықтаған.

Жалпы, дүниежүзі тарихында атақты адамдар мен Құдайлардың дүниеге келуі жайлы мифтерден көбінде күн нұрынан туу мотивін жиі кездестіруге болады. Ол – тек түркі халықтарында ғана айтылмайды, көптеген халықтарға тән құбылыс. Текті нұрдан жаратылған етіп көрсету ежелдегі адамдар үшін өте маңызды болған.

Әдебиеттер:

1. Қасқабасов.С. Жаназық. – Астана: Аударма, 2002. –584 б.
2. Келімбетов Н. Шәді ақын. – Алматы: Жазушы, 1974. – 96 б.
3. Хан Кене: тарихи толғамдар мен пьеса, дастандар. – Алматы: Жалын, 1993. – 448 б.
4. Қоңыратбаев. Ә. Қорқыт ата кітабы. – Алматы, 1986. – 128б.

Қарасай Нұрбибі

5B011700Қазақ тілі мен әдебиеті

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., қауымд.проф. А.А. Көшекова

ШАМАНИЗМ НЕГІЗІНДЕГІ АРХАИКАЛЫҚ ДҮНИЕТАНЫМ

Аннотация. В этой статье рассматривается краткая история шаманизма и его элементов

Abstract. This article observes a brief history of shamanism and its elements.

Мотивтердің үлкен тобы, соның ішінде: жыландардың қызды ұрлап кетуі, құдіретті күштің әсерімен туудың әркілы түрлері, өлген адамның қайтып келуі, темір етік киіп, темір таяқ алып жолға шығу, орманның басқа патшалықтың қақпасы ретінде қызмет етуі, кейіпкердің жағымсыз иісі, үйшіктің есігіне су шашу, мыстанның тағам беруі, тасымалдаушы-жолбастаушы фигурасы, бүркітке, атқа, қайыққа мініп алыс сапарға кету, келген адамды жұтып қойғысы келетін қақпаны қорғаушымен шайқасу, таразыда өлшену, басқа патшалыққа бару және сондай барудың барлық белгілері өлім туралы түсініктер циклынан туындаған. Бұл циклға енген мотивтердің үлкен бөлігінің шамандық мифтермен байланысты екенін, содан бастау алатынын айта кету қажет.

«Түркі-моңғол тайпаларының тұрмыс-тірлігінде толып жатқан ұқсастықтардың бар екені рас. Бірақ, бұл екі тайпаның тілі де, діні де бөлек. Моңғолдардың табынатыны - түркі тайпаларының сыйынатыны - Көк тәңірі: бірі - буддизм, бірі - шаманизм» деп жазады Т.Ә. Қоңыратбай [1,81 б.]. Бұл дәйексөзден қазақ халқының бүкіл дүниетанымдық жүйесі үшін де және оның бір үлкен құрамдас бөлігі болған эпос жанры үшін шаманизмнің атқаратын рөлін байқауға болады. Соған орай шаманизмге және оның маңызды құрамдық элементі - шамандық мифтерге кеңірек тоқталмақпыз.

Шаманизм адамзаттың дамуының белгілі бір кезеңіндегі оның діни сенім-нанымы, ол негізінен тіршіліктің етуінің басты көзі аңшылық, балық аулау, жеуге жарайтын жеміс-жидек т.б. жинаушылық болған кездері қалыптасқан да қоғамның келесі даму сатыларында монотеистік діндерге орын берген. Шаманизмнің элементтері әркілы формада әлемнің бүкіл құрлықтарында, барлық мәдени деңгейлерде кездеседі, Азия шаманизмнің ең көп тараған аймағы болып саналады. Шаманизмнің негізінде белгілі бір архаикалық дүниетаным жатады, ол бойынша бүкіл қоршаған әлем жанды деп есептелді, дүниенің жансыз элементтері жан иелері түрінде, соның ішінде белгілі бір жануар кейпінде суреттелді. Адам ғаламмен, бүкіл табиғатпен біте қайнасқан, соның ажырамас бір бөлігі деп көрсетілді. Құдіретті күшке ие аруақтар мен жындар адам кейпінде немесе қандай да бір жануар түрінде елестетілді. Шаманизмінің басты фигурасы басқа әлемдерге, соның ішінде аспан әлеміне не жердің астындағы әлемге өздерінің жындарының көмегімен саяхат жасайтын шамандар еді. «Бақсының негізгі міндеті - адамды тірі қалдыру үшін ол дүние өкілдерімен күресу. Бақсының осы жолда кездесетін ең күшті қарсыласы - өлілер дүниесінің құдайы (Ерлік хан)» деп жазады Е. Тұрсынов [2, 197б.]. Шамандар басқа дүниедегі құдіретті күш иелерімен адамдар арасындағы делдал есебінде болып, өздерінің жындары арқылы құдайлармен, аруақтармен байланыс жасап, олардан адамдарға денсаулық, бақуаттылық байлық, кәсіптеріне табыс, баласы жоқтарға бала тілеп алады, науқастардың бойындағы ауруларын қуады деп есептелді. Сол арқылы ол құдіретті күштердің алдындағы өз тайпасының өкілі, қорғаушысы функциясын атқарды. «Шаманның табиғаттан тыс құдіретті күші оның өзінде емес, қармағындағы көмекші-жындарында. Сол жындар ауруды қуады, олар ауырған адамның жанын тауып, құтқарып алу үшін шаманды қарапайым адамдар бара алмайтын ең алыс, қол жетпестей жерлерге апарады, жындар өлген адамның жанын ана дүниеге апаруға көмектеседі, шаманға қойылған талаптардың бәріне берілетін жауапты шаманның миына құйып береді. Жынсыз шамандар қауқарсыз боп қалады. Жындарынан айырылған шамандар шаман болудан қалады, кейде өліп кетеді» деп жазады Л.Я. Штернберг [3,141 б.].

Шаманизмге байланысты тағы бір түсініктердің тобы адамның өлген соң аруаққа айналып, құдіретті күшке ие болып кететіні туралы ұғым еді. Бұл ұғым көбіне тірілер мен өлілер әлемін бір-біріне қарсы қоюдан бастау алады. Және де өлілер әлемі қорқынышты, суық әлем емес, керісінше жетіліскен, молшылықты, бақуатты түрде суреттеледі. Ол әлемде құдіретті күшке ие құдайлар, жын-перілер өмір сүреді. Инициация салты да, шамандық салттар да адамның уақытша өліп, өлілер дүниесіне барып, ол жақтан өзінің болашақ өміріне қажетті сиқырлы магиялық қасиеттерді, аңдар мен құстарды билеуді, оларды өзіне тарта білуді, мергендікті т.б. алып қайтуымен байланысты туындаған.

Демек, жай адамның өзі өлілер патшалығына барған соң өзіне магиялық қасиеттер, құдіретті күш алады. Қазақ халқының аруақтарға сену, соларға табыну, олардан көмек сұрау салттарының астарында осындай түсініктер жатыр деп болжамдауға болады. «Қарасай - Қазі» эпосында Қарасай мен Қазі екі-үш күн қалмақтармен шайқасып, ақырында «ұйқыдан шаршап құлайды». Тонадан деген соқыр (Тонаданның соқыр болуы оның өлілер дүниесінен келгенін көрсетеді, себебі ежелгі түсініктер бойынша тірілер мен өлілер екі әлемнің тұрғындары болғандықтан бір-бірін көре алмайды) Қарасай мен Қазидың «Ұйқыдан түсіп қалғанын біліп» осы екі батырдың әкесі Орақтың «Көріне жетіп келеді» де: «Аруағың болса тұр деді, Балаңа туған бар деді». Сонда «Аюдай ақырған Орақтың, Күндей күркіреген шырақтың, Аруағы көрден шығады» да, балаларын оятып, дем беріп, солармен бірге шайқасып, жауды жеңіп шығады. Бұл жерде әкесінің аруағы балаларына тікелей жәрдемге келіп тұр. Түркі халықтарына жататын алтайлықтардың шамандық туралы түсініктерінде шамандардың өзге әлемге саяхаты, жындардың (яғни, жебеуші сиқырлы көмекшілерінің, көмекшілер туралы алдағы тармақтарда кеңірек баяндаймыз) оларға бететін көмегі көрініс тапқан. Сібірдегі кішігірім халықтар, соның ішінде түрік-моңғол тектес халықтар арасында ілкі дәуірлерде ғалам үш әлемнен: Жоғарғы (аспан), Орта (адамдар өмір сүріп жатқан тегіс жер), Төменгі (жер асты) әлемдерінен тұрады деген сенім болған. Аспан әлемі де үш немесе одан да көп қабатты қатты тегістік болады, шамандар ол әлемге арнаулы тесіктер арқылы енеді деп есептеген. Алтайлықтар жоғарғы құдай Ұлген аспанның тоғызыншы, он екінші, он бесінші қабаттарында тұрады деп сенген. Кеттер аспан жеті қат болады, оның үстін төңкерілген күмбез жауып тұрады деп ойлаған. Бірқатар сібір халықтары күн мен айды тірі жан иелері деп есептеген. Төменгі әлем де бірнеше қабаттан тұрады (жеті қат жер деген сөз қазақтарда әлі бар), оған баратын жолды тек шамандар ғана біледі. Селкуптар мен нанайлар осы үш әлемді бір-біріне қатыстырып тұрған «әлемдік ағаш» бар деп санаған.

Адам қоғамының ең көне кезеңдерінде ана дүние (немесе өлілер елі, әлемі) туралы түсініктер болмаған. Ол уақытта адамдар негізінен аңшылықпен, жеміс-жидек терумен күн көрген, соған сәйкес олар өлген адам кез келген аңға айналып кетеді деп есептеген. Тотемизм, тотемдік жануарлар туралы түсініктер осыдан бастау алады. Кейінірек ана дүние туралы түсініктер пайда болған кездері - өлілер дүниесі жер астында деп есептеген тайпалар өлген адам жыланға, құрт-құмырсқаға айналып кетеді де жер астындағы өлілер патшалығына түседі деп ойлаған, осы түсінік қоғамның дамуымен өзгере келе қайтыс болған адамның жаны жыланның көмегімен о дүниге барады деген түсінікке ұласқан. Ал, о дүние қиыр алыста, яғни, жердің шетінде немесе аспанда орналасқан деп есептеген тайпалар өлген адамдар құстың көмегімен о дүниеге барады деп сенген.

Сонымен, ежелгі адамдардың сенімі бойынша қайтыс болған адамының жаны негізінен екі мақұлықтың - жыланның және құстың көмегімен ана дүниеге барады деп ұйғарылған. Адам жанының жыланның көмегімен ол дүниеге кетуі туралы түсініктің қалдықтары қазақ эпосында да сақталып қалған. Мысалы, Шора батырдың аруағы айдаһар болып ұшып келеді, оны Құлыншақ батыр қорқытып жібергенде жылан жоқ болып кетеді. Бірақ, жыланмен бірге Шора батыр да ол дүниеге кетіп, қайтыс болады: «... жер ойылып Шораны жер жұтып» кетеді. Бұл түсініктер соңынан инициация және шамандық салттарға ауыстырылған, яғни шамандар басқа дүниеге құстың не жыланның көмегімен сапар шегеді деген ұғым болған. Адамның ой-түсінігінің қоғамдағы өзгерістерге сай алға дамуына байланысты бір кездердегі құс, ат сияқты жануарлар адамға жебеуші-қолдаушы болады деген түсінік бірте-бірте ақылға қонымсыз, қисынға келмейтін ұғымға айналған. Олардың орнын адамданған пірлер, жындар немесе өлген соң құдіретті аруақтарға айналған ата-бабалар басқан, бұлардың өзі бірте-бірте алдымен политеистік, соңынан монотеистік діндерге орын берген.

Қазақ эпостарының түгелге жуығында дерлік аруаққа, ата-бабаларға, пірлер мен әулиелерге сиыну, солардан медет сұрау, солардың құдіретінің арқасында жауды жеңу мотивтері молынан кездеседі. Бұл біздің халқымыздың арасында бір замандарда кең өріс алған шамандықтың қалдығы.

Әдебиеттер:

1. Қоңыратбай Т. Эпос және этнос. Қазақ эпосы және оның этникалық сипаты. Монография. –Алматы: Ғылым, 2000. -268 б.
2. Васильев Л. История Востока. В 2-х т. –Москва: Высшая школа, 1994. Т. -495 с.
3. Тұрсынов Е. Типологияның комплексті жүйесі туралы // Қазақ фольклорының типологиясы. –Алматы: Ғылым, 1981. Б. 174-219.

Маликова Фатима

5B011900-Иностранный язык: два иностранных языка

Научный руководитель: старший преподаватель, к.ф.н. Э.З.Дулаева

КазГосЖенПУ

К ВОПРОСУ О ГРАММАТИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ ПРЕПОДАВАНИЯ ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье рассматривается методика обучения грамматическим аспектам турецкого языка. Представлен обзор типичных ошибок, допускаемых студентами при изучении того или иного грамматического явления турецкого языка. Автор статьи также информирует об умении правильно и логично выстроить процесс обучения турецкому языку, приводя анализ системы упражнений.

Abstract. This study examines the methodology of teaching Turkish grammar. The author of the article also informs of the skill in the appropriate planning of the process of the Turkish language learning by providing an analysis of the system of exercises.

В субъектах Казакхстан наряду с развитием государственных языков неуклонно возрастает роль иностранных, особенно восточных языков, что связано с потребностью общения, обмена опытом между народами в новых условиях. Перемены в общественной жизни в последнее десятилетие привели к расширению экономических, политических и культурных связей казахстан с другими странами, что требует глубоких знаний, устойчивых речевых навыков, необходимых для полноценной языковой коммуникации в различных жизненных ситуациях, так как «двуязычным можно назвать того человека, который, кроме своего первого языка, в сравнимой степени компетентен в другом языке, способен со схожей эффективностью пользоваться в любых обстоятельствах тем или другим из них» [1, с 186].

Следовательно, целенаправленное формирование двуязычия (многоязычия) в системе образования должно способствовать практическому овладению иностранным языком, в том числе турецким, предполагающему развитие навыков речевого общения в учебной деятельности, бытовой, официально-деловой и социокультурной сферах. При этом первоочередной задачей становится разработка содержания и системы обучения иностранному языку.

Актуальность данной статьи обусловлена недостаточной разработанностью исследований по проблеме обучения грамматическим особенностям турецкого языка, способствующих повышению эффективности обучения турецкой устной речи, которая была бы ориентирована на развитие процессуальных коммуникативно-речевых качеств личности обучающегося.

Научная новизна исследования заключается в том, что работа представляет одну из попыток решения проблемы повышения эффективности преподавания грамматических аспектов турецкого языка. Грамматическая система в процессе обучения языку служит направляющей силой, ведущей к практическому овладению языком. Это положение получило убедительное подтверждение в исследованиях Л.В. Щербы: «...под языком мы разумеем едва ли не в первую голову его грамматику» [2, с 428]. Эти слова имеют прямое отношение и к турецкому языку.

Степень важности тех или иных грамматических явлений при отборе содержания и системы обучения турецкому языку определяется следующими факторами:

- а) спецификой самой системы турецкого языка в сравнении с родным языком студентов;
- б) степенью сходства и расхождения турецкого языка с родным языком студентов;
- в) методической целесообразностью введения тех или иных языковых единиц в процессе обучения турецкому языку на начальном этапе.

Для закрепления навыков употребления в речи имен прилагательных можно использовать 1 Упражнения

1) Составьте словосочетания, используя следующие прилагательные и существительные: güzel – красивый, geniş – широкий, küçük – маленький, kız – девушка, masa – стол, ev – дом

2) Опишите своего друга, используя следующие прилагательные: güzel – красивый, büyük – большой, uzun – высокий, tembel – ленивый, mavi – синий, sarı – желтый, siyah – черный, küçük – маленький, çalışkan – трудолюбивый.

3) Переведите с русского на турецкий язык следующие словосочетания: большой дом, длинная речь, маленькая девочка, желтое платье, деревянная дверь, низкий потолок, шумный класс, яркая звезда. Имена числительные в турецком языке также имеют свои особенности: они

связываются с существительным путем примыкания, причем имена существительные обычно имеют форму единственного числа (beş öğrenci – пять учеников). В русском языке числительные имеют свои грамматические признаки: связь с существительными выражается падежными формами имени существительного единственного и множественного числа (два преподавателя, десять учебников). Поэтому для обучающихся типичным является нарушение согласования числительных с существительными. По аналогии с русским языком они употребляют при числительных имена существительные с аффиксами множественного числа. Например, словосочетание пять учеников.

В русском языке числительные имеют свои грамматические признаки: связь с существительными выражается падежными формами имени существительного единственного и множественного числа (два преподавателя, десять учебников).

Также необходимо принимать во внимание то, что в турецком языке многим русским глаголам с одинаковым префиксом может соответствовать один глагол турецкого языка.

Например, таким глаголам, как приносить, приводить, привозить в турецком языке соответствует только один глагол – getirmek. Бывает и наоборот: для передачи на турецкий язык значения одного и того же русского префиксального глагола в зависимости от контекста могут быть использованы один, два и даже три турецких глагола. Например, в русском языке в словосочетаниях 331 Л.Ш.Шафигуллина «качать головой», «качать насосом», «пароход качает» используется только один глагол «качать». При переводе же их на турецкий язык используют соответственно три глагола: başını sallamak, pompa ile çekmek, varur ualpalanıyor. Поэтому при обучении турецкому языку необходимо учитывать тот факт, что многие русские глаголы полисемичны, а также принимать во внимание наличие в турецком языке большого количества устойчивы

Поэтому учащиеся с большим трудом осмысливают указанную особенность прилагательных в неродном языке, не могут понять, что к существительным sokak – улица, masa – стол, sıra – парта можно подобрать одно и то же прилагательное geniş – широкий.

Сущность интерференции состоит в том, что «в сознании говорящего образуется некоторая третья система, в которой смешиваются дифференцирующие признаки русского и родного языков, то есть учащиеся устанавливают ложные соответствия между единицами родного и изучаемого языков» [3, с 380]. Транспозиция – механизм противоположного действия, представляющий собой «положительное влияние» системы родного языка на систему иностранного языка, то есть перенос идентичных признаков родного языка в систему изучаемого языка. Поэтому преподаватель должен тонко чувствовать, когда следует изолировать учащихся от влияния лексико-грамматических категорий родного языка с целью недопущения интерференции, а когда, напротив, прочно закрепить в их сознании языковые ассоциации, то есть использовать положительное влияние родного языка – транспозицию.

В этой связи сопоставительное изучение грамматических категорий в русском и турецком языках, принадлежащих, как известно, к разным типологическим группам, позволит выявить значительное количество расхождений и контрастных взаимоисключающих форм в каждом из них, которые создают большую потенциальную возможность для интерференции. Таким образом, при обучении грамматическим аспектам турецкого языка на уровне морфологии особое внимание нужно уделить категориям принадлежности, именам прилагательным и числительным, не имеющим морфологических показателей, а на уровне синтаксиса – порядку слов в предложении, формам выражения членов предложения.

Поэтому преподаватель должен тонко чувствовать, когда следует изолировать учащихся от влияния лексико-грамматических категорий родного языка с целью недопущения интерференции, а когда, напротив, прочно закрепить в их сознании языковые ассоциации, то есть использовать положительное влияние родного языка – транспозицию.

Литература:

1. Сигуан М., Макки Ч.Ф. Образование и двуязычие. – М.: Педагогика, 1990. – 184 с.
2. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.
3. Кузнецов П.И. Учебник турецкого языка. – Часть 2. Завершающий курс. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2005. – 380 с.

Мамытова Айзада

5B011900-Шетел тілі:екі шетел тілі

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Г. Сабырданқызы

ҚазМемҚызПУ

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ СҰРАУЛЫ СӨЙЛЕМДЕРДІҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. В этой статье говорится о видах вопросительных частиц, которые являются первым шагом в изучении китайского языка, и с помощью которого мы можем выражать свои мысли собеседнику в повседневной жизни, используя фразы, задавать вопросы, отвечать на них, а также об использовании частиц при изучении языка и его грамматики.

Abstract. This article deals with the types of question particles that are the first step in learning Chinese, and with which we can express our thoughts to the interlocutor in daily life, by using phrases, ask some questions, and answer them, and about the using particles in the study of language and its grammar.

Күнделікті өмірде адамдар өздерінің ойларын, өзара қарым-қатынасын, бүкіл тыныс-тіршілігін біріне-бірі әңгімелеп жатады. Ол үшін алдын-ала ешқандай ойланып, толғанып та жатпайды. Жалпы, адамдар ауызекі сөйлесуде ең көп сұраулы сөйлемді қолданады. Бұл қытай тіліне де тән қасиет. Ал, қытай тілі, грамматикасы жағынан, үйренуге өте жеңіл тілдердің бірі болып табылады.

Қандай да бір тілді үйренуде, біріншіден, грамматикасынан бастап үйренеміз. Сұрақтарға жауап беру, диалог жасау арқылы өз ойымызды білдіреміз.

Енді қытай тіліндегі сұраулы сөйлемнің ерекшеліктері қандай болатынын, қалай қолданылатын, соған қарай оның 8 түріне қысқа, әрі түсінікті түрде тоқталып өтер болсақ:

1. Адам өз ойын басқа біреуге жәй хабар ретінде айтады. Қытай тіліндегі сұраулы сөйлемнің бірінші түрі осы хабарлы сөйлемге ма, ме, ба, бе па, пе (吗) тағы сол сияқты сұрау жалғаулары арқылы жасалады.

М: Біз бүгін кітапханаға барамыз ба?

今天我们去图书馆吗?

你有姐妹妹妹吗?

2. Сұраулы сөйлемнің екінші түрі: Кім? Не? Қашан? Қалай? Қайда? Қанша? Қайтып?

(谁, 什么, 什么时候, 怎么, 哪儿, 几, 多少) деген сұрау есімдіктері арқылы жасалады.

Сұрақ қоюға байланысты ерекше мәселелер жоқ – жай ғана сіз сұрайын деп тұрған сөздің орнына сұрау жалғаулығын қоя саласыз.

М: 今天的聚会谁来参加?

你星期六做什么?

他什么时候回国?

去图书馆怎么去?

下个星期你们去哪儿?

Сандарға қатысты сұрақтарда 多少 немесе 几 сөздері қолданылады. Біріншісі кез келген санға қатысты бола береді және мөлшер сөзді қажет етпейді, саналатын да, саналмайтын да зат есімдермен қолданыла береді, ал екіншісі 10-ға дейінгі сандармен шектеліп (саналатын зат есіммен), мөлшер сөздермен (个, 把, 本, 天) жұпталады.

我有很多钱。 – Wǒ yǒu hěnduō qián.

我有两个孩子。 – Wǒ yǒu liǎng gè hái zi.

你有多少钱? – Nǐ yǒu duōshǎo qián?

你有几个孩子? – Nǐ yǒu jǐ gè hái zi?

Әр өңірде қытайлықтар жиі 哪(nǎ'r), 哪里(nǎlǐ) немесе 哪边(nǎbiān, nǎibiān) сұрау жалғаулықтарын пайдаланады. Олардың бір-бірінен айырмашылықтары жоқ. Атап өтілгендей, көбінесе, Қытайдың солтүстігінде哪 деп қолданылса, ал оңтүстігінде 哪里. 哪边деп айтып жатады. Дегенмен, олардың мағынасы ұқсас болғанымен, халықтың қалыпты сөз әдеттеріне байланысты соңғы екі жалғау қазіргі кезде сирек пайдаланылуда.

3. Сұраулы сөйлемнің үшінші түрі: Хабарлы сөйлемдегі баяндауыштың немесе етістіктің болымды және болымсыз түрде қосарланып келуі арқылы қарама-қарсылық сұраулы сөйлем жасалады, жауап болымды немесе болымсыз түрде беріледі.

М: 你是不是留学生?

你觉得写汉字难不难?

你有没有关于中国历史的书?

4. Сұраулы сөйлемнің төртінші түрі: Талғаулықты сұраулы сөйлем. Сұраулы сөйлемнің бұл түрі (әлде) 还是 деген (**кез келген сөз табын жазу**) сөз арқылы жасалады.

М: А: Алматыдан келдің бе, әлде Астанада келдің бе?

你从阿拉木图来还是阿斯塔那来? [1,32],

这件衣服蓝的好看还是白的好看?

5. Сұраулы сөйлемнің бесінші түрі: Қысқартылған сұраулы сөйлем -ны жалғауы арқылы жасалады, яғни қазақ тіліндегі (**ше?**) 呢.

М: А: Мен студентпін.

В: Сен ше?

А: 我是学生.

В: 你呢?

我是从美国来的留学生, 你呢?

我爸爸是一名警察, 你爸爸呢? [2,55],

6. Сұраулы сөйлемнің алтыншы түрі: Қарсы жаққа өтініш білдіре сұрақ қою. (好吗)

М: Екеуміз бірге кино көруге барайық. Жарай ма?

今天晚上我们一起去看电影, 好吗?

我的专业是英语, 你的专业是汉语, 我们互相帮助, 好吗?

7. Сұраулы сөйлемнің жетінші түрі: Белгілі бір іс-қимылдың нәтижесіне немесе белгілі бір затқа байланысты қарсы жақтың көзқарасын білу үшін қойылатын сұраулы сөйлем. (怎么样)

М: Оның жаңа сатып алған машинасы қалай екен?

你觉得他新买的汽车怎么样?

我们要有个西红柿炒鸡蛋, 怎么样? [3,71],

8. Сұраулы сөйлемнің сегізінші түрі: Хабарлы сөйлемге болымсыз жақта сұрау қою арқылы жасалады.

М: Сен шетелдік студент емес пе едің?

你不是留学生吧?

你不是新来的同学吗?

你昨天没去健身房吗?

Ойымызды қорытындылай келе, сұрақтар интонация мен коммуникативті жағдайларға қарай емес, сұраулы жалғаулықтардың көмегімен жасалады. Яғни, қытай тілін меңгергенде, біріншіден, сұрақтарды ажыратып, оларды күнделікті өмірде пайдалануға тырысу керек. Қытай тіліндегі жиі кездесетін осындай сұраулы сөйлемдер мен жалғаулықтары арқылы сөйлеу дағдысын тереңдетіп меңгере аламыз.

Әдебиеттер:

1. 汉语读写(华中师范大学出版社, 2013ж. Құрастырушысы: Ли Шяң Нуң (李向农).
2. Новый практический курс китайского языка. Пекин. (Beijing language and culture university press, 2010 ж.). Аударған: Сирко Е.В.
3. Жалпыға арналған Қытай тілі. (Шинжияң оқу-ағарту баспасы, 2010 ж.). Аударған: Толқын Қалибекұлы, Бакытжан Зейдаұлы

Мати Коркем
5B020300-История

Научный руководитель: старший преподаватель, магистр Г.Е.Жандыкеева
КазГосЖенПУ

СОВРЕМЕННАЯ МОЛОДЁЖЬ КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аңдатпа: Мақалада Қазақстандағы заманауи жастардың проблемалары қарастырылады, бұл өз кезегінде құндылықтар әлеміне деген көзқараста үлкен ұтқырлық болып табылады.

Annotation: The article discusses the problems of modern youth of Kazakhstan in the world of globalization, which is distinguished by greater mobility and selectivity in its attitude to the world of values, the search for oneself, and individuality.

Фундаментом миропорядка современного бытия в глобализирующемся мире является гуманистически-ориентированная культура. В современных условиях молодежь Казахстана отличается большей мобильностью и избирательностью в своем отношении к миру ценностей, поиском себя, своей индивидуальности. Современная шкала ценностей осложняется изобилием выбора, в системе ценностных ориентаций проявляются ситуативные и долго-временные представления молодежи. Молодежь восприняла ценности рынка, поставив популярность жизненных стратегий социального успеха на первые места: среди целеполагающих ценностей молодежи доминирует образование, которое оказывается на самых верхних ступенях иерархии, а также принцип индивидуального планирования собственной жизни самим человеком, личная инициатива, ценность свободы личности, ее суверенитет, свободная конкуренция, плюрализм, важность влиятельных друзей и знакомых, помощь «нужных» людей, гедонистические ценности, прагматизм. Экономический, духовный кризис породил ситуацию глубокой мировоззренческой дезориентации среди молодых людей, и не следует думать, что ситуация разрешится сама по себе, в этих реалиях необходимо вовлекать молодежь Казахстана в общественную жизнь социума, общество нуждается в жизненных силах, свежих идеях. В лице современной молодежи в казахстанском обществе сформировался абсолютно новый культурный тип, существенно отличающийся от прежних поколений: сформировался слой молодежи с новыми ориентирами, ценностными установками на достижение успеха, рациональным экономическим поведением. В этом плане, на своих многочисленных встречах с молодежью Казахстана Н.А.Назарбаев подчеркивает: «Каждому человеку надо привить умение делать, умение учиться, умение жить, умение жить вместе в современном мире» [1,с.20].

В статье Нурсултана Назарбаева «Семь граней Великой степи» определен комплексный подход к осмыслению истории современного Казахстана как преемника казахской Степи. Пункты, которые обозначил Лидер нации, являются новым взглядом на то, что мы сегодня называем историей, культурой, духовностью, нравственностью, моралью. На мой взгляд, «Архив-2025» – это трудоемкая работа, которая будет возобновлена. В принципе, она проделывалась историками, археологами, культурологами, философами всех времен [2,с 56]. О Великой степи писали еще в Древнем Китае, Греции. В свое время Лев Гумилев повернул взгляд на Великую степь, на ее взаимодействие с соседними странами, с тем же Китаем, Русью», – также спикер отметила, что для светлого будущего казахстанцы не должны забывать историю страны, а наоборот изучать и развивать ее.[3,с 81] «Этот документ является очень важным шагом в новом понимании нашей истории. Это необходимо для искусства и культуры современного казахстанского народа и для подрастающих поколений как культурно-мировоззренческий фундамент. Молодежь сможет опираться на него и в будущем гордиться этими знаниями. Данная статья будет являться некой основой, фундаментом для дальнейшего продвижения нашего исторического сознания, его модернизации.

Новые компоненты общенациональной программы «Рухани жаңғыру» позволят актуализировать многовековое наследие наших предков, сделав его понятным и востребованным в условиях цифровой цивилизации.

Во все века будущее страны было за молодежью. Именно молодые люди были двигателями революции, прогресса и развития. И именно на них могло положиться государство во время войны, в послевоенный период, во времена кризисов. Ведь это молодые, здоровые люди поднимали целину, возводили могучие постройки, загорались безумными мечтами и воплощали их в жизнь.

Все, что государство вложит в молодежь, воздастся ему с лихвой. Образованные молодые люди – это те столпы, на которых всегда будет держаться страна. Если со школьной скамьи удастся привить молодым чувство патриотизма и любовь к своей родине, то они в свою очередь вложат душу в ее развитие и благополучие.

Современные гуманистические тенденции направлены на признание человека наивысшей ценностью, повышение общего уровня жизни, создание условий для всестороннего, гармоничного развития личности, уважение к достоинству и правам граждан. Однако всестороннее самосовершенствование личности все еще остается отдаленным идеалом. Воздействие внешнего мира, во многих случаях, не стимулирует, а подавляет развитие способностей молодежи, особенно в ситуациях, когда жизненная среда мало осмыслена, полезна и интересна. Общественная организация, в которую входят начинающие самостоятельную жизнь молодые люди, всегда стратифицирована и пронизана закономерной мобильностью.

Процесс глобализации имеет ярко выраженную тенденцию к унификации культур, что вызывает у некоторых наций потребность в культурном самоутверждении и желание сохранить собственные культурные и индивидуальные ценности. Целый ряд государств и культур демонстрирует свое активное, нередко агрессивное и взрывное по форме самоопределение, освобождение от патерналистского влияния со стороны традиционно доминировавших государств культур, категорическое непринятие глобальных культурных изменений. Всеобщему процессу открытия различных границ они противопоставляют растущую непроницаемость своих собственных гипертрофированное чувство гордости своей культурной само-бытностью. Человеческая личность может остро реагировать или не реагировать вообще на основные интеграционные тенденции в обществе, но в качестве «вызова», «реакции» на эту тенденцию все же быть вовлеченной в субкультурную жизнедеятельность.

Молодежь стоит перед сложным выбором: интегрироваться во всемирную или так называемую «массовую» культуру либо развивать и передавать через поколения традиционную систему ценностей и культуры, стремительно поддается влиянию глобализации, в будущем станет представлять страну, в которой живет. Вопрос состоит не в изоляции общества от остального мира и последующем построении «нового», «совершенного» общества, но в сохранении в широком его смысле суверенитета государства.

Таким образом, изменения в системе ценностей молодежи носят достаточно противоречивый характер, так как, с одной стороны, на основе западных ценностей у нее формируются столь необходимые качества и свойства (активность, предприимчивость, конкурентная способность, рискованность и др.), которые позволяют наиболее успешно адаптироваться в условиях господства рыночной экономики, но, с другой стороны, фиксируется рост негативных тенденций, угрожающих безопасности молодого поколения страны.

Литература:

1. Назарбаев Н.А. Актовая лекция Президента РК. Казахстан в посткризисном мире: интеллектуальный прорыв в будущее. - Алматы: Казак, университет, 2009. - С. 20.
2. Статья Главы государства «Семь граней Великой степи».
3. Древняя Русь и Кипчакская Степь в 945— 1225 гг.

Нұрланқызы Жанеля

5B011900-Шетел тілі:екі шетел тілі

Насирова Лаборхан

5B011900-Шетел тілі:екі шетел тілі

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Н.Ш. Калиева

ҚазМемҚызПУ

ТҮРІК ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕ ИНТЕРНЕТ РЕСУРСТАР МЕН МОБИЛЬДІ ҚОСЫМШАЛАРДЫҢ РӨЛІ

***Аннотация.** В статье представлена информация об интернет-ресурсах и мобильных приложениях, предназначенных для изучения турецкого языка. Определена роль интернет-ресурсов и мобильных приложений в изучении турецкого языка.*

***Abstract.** The article provides information about Internet resources and mobile applications designed to learn the Turkish language. Defines the role of Internet resources and mobile applications in the study of the Turkish language.*

Интернет және білім беру бүгінгі күні бір-бірімен тығыз байланыста. Атап айтар болсақ, арнайы қашықтықтан оқыту технологиялары, интернет желісі, электронды пошта және т.б. сияқты әртүрлі интернет қызметтері шетел тілдерін оқытуда қол жетімді болып отыр. Өйткені ақпараттық технологиялардың таралуы білім беру ортасының технологиямен интеграциялануын талап етеді.

Жаңа технологиялар, соның ішінде ақпараттық технологиялар үйрену мен оқытуда жаңа дәуірдің есігін ашты. Интернеттегі қосымшалар мен интернет байланысы арқылы тіл үйрену күнделікті жаңалықтармен толығып даму үстінде. Классикалық медиа құралдары алдын-ала белгілі бір формада жазылған немесе әзірленген ақпаратты ұсынып, тасымалдауға мүмкіндік берсе, ал онлайн мультимедиа құралдары жаңа ғасырдың жаңа ұрпағына аз ғана уақыт ішінде жылдам мәлімет алу мүмкіндігін тудырады.

Интернет ресурс дегеніміз - Web серверлерде, РГР серверлерде және т.б. орналасқан интернеттің ақпараттық материалдарының жиынтығына арналған ортақ атау [1,4566]. Интернет ресурстардың түрлері көп, соның ішінде біз білім беруге, яғни түрік тілін үйретуге бағытталған интернет ресурстарға кеңінен тоқталамыз. Олар: білім беру сайттары, порталдары, электронды кітапханалар т.б.

Түрік тілін үйренуге арналған сайттар мен мобильді қосымшаларды топтастырдық. Алдымен түрік тілін үйретуге арналған интернет ресурстарға тоқталып өтейік. Біз төмендегідей бірқатар веб сайттарды анықтадық:

- 1.<http://www.turkcede.org/yeni-ogrenenlere-turkce-ogretimi>
- 2.<https://turkce.yee.org.tr/tr>
- 3.<http://yabancilaraturkce.gurkanbilgisu.com>
- 4.<http://diksiyondersi.com>.

Бұл тіл үйрену сайтының басқа сайттардан ерекшелігі тыңдалым дағдысы мен сөйлесім дағдысын қатар дамытуға арналған видеомәтіндер онлайн қаралады.

5. <http://www.tdk.gov.tr/>

Анықтағанымыздай түрік тілі грамматикасын меңгеруде осы сияқты мазмұнды сайттардың көмегі маңызды екенін атап өткеніміз жөн.

Сонымен қатар, тілді үйрене отырып, өте бай танымдық, әдістемелік, ғылыми әдебиеттерге, мақал-мәтел, тұрақты тіркестер, диалектологиялық, түсіндірме сөздіктеріне, орфографиялық ережелер мен кәсіби терминдерге қатысты әдебиеттерге, көркем әдебиет пен сирек кездесетін әдебиеттерге Түркия Республикасы Түрік тілі қоғамының <http://www.tdk.gov.tr/> сайтындағы электронды кітапхана арқылы қол жеткіземіз.

Зерттеу нәтижесі көрсеткендей бұл сайттардың барлығында дерлік танымдық ақпараттармен қатар, тілдік дағдылардың төрт түрі: **жазылым, тыңдалым, айтылым, оқылымды** дамытуға арналған материалдар жинақталған. Интернет ресурстарды орта білім беру ұйымдары мен кәсіби, жоғары білім беру ұйымдарында да пайдалану тілдік дағдыларды қалыптастыруға көмекші құрал ретінде пайдалануға өте тиімді. Яғни, **сөйлесім дағдысы** веб камераның көмегімен видеоконференциялар мен веб ресурстарды (Skype, Live Messenger) қолдану арқылы дамытылады.

Жазылым дағдысы әлеуметтік желілерде (Facebook, Twitter, Whatsapp) достармен, тілді тасымалдаушылармен хат жазысу барысында дамиды.

Оқылым дағдысы түрік тілін үйренуге бағытталған тіл үйрену сайттардағы түпнұсқа мәтіндерді оқып жаттығу арқылы, ал **тыңдалым дағдысы** болса түрік тіліндегі әндер мен фильмдерді, аудиомәтіндерді интернет ресурстардан (Youtube) тамашалау арқылы дамытылады.

Интернет ресурстармен қатар қазіргі таңда мобильді қосымшалар түрік тілін үйретуде тиімді құралдардың біріне айналып отыр. А.Б.Закарьянованың «Мобильді технологиялар білім беру үдерісінде» атты мақаласында «Мобильді индустрияның жаһандық дамуын зерттеуші GSMA мәліметтері бойынша бүгінді таңда қолданыстағы мобильді құрылғылардың саны әлем халықтарының санынан әлдеқайда артық болып отыр. Мәселен, 2015 жылдың соңына қарай GSMA құралдары 7,230 млрд. мобильді қосылуларды тіркеген болса, бұл кезде әлем халықтарының сандық көрсеткіші 7,197 млрд. адамды құрағандығы айтылады. Бұл статистикалық мәліметтерден мобильді технологиялар мен мобильді интернеттің әлемдік қауымдастықта қолжетімді және ең тиімді байланыс құралдары болып отырғанын байқаймыз. Мобильді оқытуды білім саласына енгізу жобаларын жүзеге асыруда түрлі мобильді құрылғылардың құралдардың дидактикалық мүмкіндіктері зерттеліп, білім алуға оңтайландырыла бастады [2,16].

Технологияның дамуы арқылы мобильді құрылғылар біздің өміріміздің ең үлкен бөлігіне айналды. Мобильді қосымша бағдарламаларды смартфондар мен планшеттерге орнату арқылы тіл үйрену үдерісін жақсартуға және мұғалімсіз білім алуға мүмкіндік береді.

Әрине, бұл тіл үйренуде пайдаланылатын қосымша көмекші құрал болғандықтан, біз осы сияқты бағдарламаларды тілді білім алушының өз бетінше үйрену кезінде немесе үй тапсырмасын орындау барысында пайдалануға кеңес береміз.

Түрік тілін үйренуде қолданылатын мобильді қосымшалар. Yunus Emre Enstitüsü: Түрік тілінің әлемдік деңгейде оқыту мен үйрету миссиясын ұстанған Юнус Эмре Институтының мобильді қосымшасы қазіргі таңда Android экожүйесіне қондырылған. Merhaba Umut Turkcell компаниясы тарапынан дайындалған қосымша. Duolingo: Duolingo – Google Play-дегі үздік тілдік оқу бағдарламаларының бірі. Бұл тек қана түрік тілін ғана емес, сонымен қатар басқа шетел тілдерін үйренуге арналған таптырмайтын құрал. Mondly Türkçe Öğren: Ағылшын тіліндегі бағдарламалардың бірі Mondly Ati Studios тарапынан әзірленген оқу, жазу дағдыларын және сөзді оқып үйренуді ұсынатын бағдарлама. Türkçe Öğrenme 6000 Kelime: Атауынан көрініп тұрғандай, ол түрікше сөздікке негізделген оқыту түрі. Көрнекі суреттермен безендірілген тіл үйренушілерге 6000 түрік сөзі ұсынылады. Тіл үйренушілер көрнекі құралдарда бейнеленген суреттер арқылы түрік сөздерін үйренеді, сонымен қатар визуалды және психикалық оқыту үдерістері де жүреді. Türkçe Kelime Oyunu: Бастапқы деңгейде жанадан үйренетін тіл үйренушілерге пайдалы бола алатын бұл ойын мақал-мәтелдер мен мағынасы қарама-қарсы сөздерді (антоним) түсінуге, мақал-мәтелді аяқтау, тұрақты сөз тіркестерін атау, сөздік қормен жұмысқа бағытталған [3,66]. Интернет ресурстар мен мобильді қосымшаларды пайдалану білім алушыға уақытты үнемдеуге; үнемі жаңартылып отырған материалдарды пайдалануға; бірнеше дереккөздермен бір мезгілде қатар жұмыс істеуге; мол ақпарат көзіне қол жеткізуге; түрік тіліндегі онлайн сабақтарға қатысуға; тілді тасымалдаушылармен тікелей байланысуға; білім алу үдерісінде өзіне ыңғайлы құралды пайдалануға; телефон, планшет сияқты мобильді құралдарға қондырылған электронды оқулықтарды оқу, контенттермен жұмыс жүргізуге; сөздіктермен жұмыс жасауға мүмкіндіктер тудырады.

Қорыта келгенде, білім алушыларды бәсекеге қабілетті жеке тұлға ретінде қалыптастыруда интернет ресурстар мен мобильді қосымшаларды пайдалану өте тиімді. Өйткені бұл оқыту түрі жеке тұлғаға тікелей бағытталған. Білім алушы өзіне тиімді, әрі ыңғайлы уақытта, кез-келген жерде тіл үйренуге көңіл бөле алады. Тілді үйренуге арналған қолжетімді, әрі ыңғайлы құрал арқылы білім алу сапасы артады. Бос уақытын тиімді пайдалану үшін сұранысқа ие контентпен тиімді жұмыс жүргізе алады.

Әдебиеттер:

1. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Информатика және компьютерлік техника/ Жалпы ред. бас. Құсайынов А.Қ. – А., «Мектеп», 2002.
2. Закарьянова А.Б. Мобильді технологиялар білім беру үдерісінде. <http://www.zkoipk.kz>
3. Aytan T. Ayhan N. H. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Dijital Ortamlar. International Journal of Bilingualism Studies. Cilt:1. Sayı:1, 2018.

Нурсан Аяулым

6M011700-Қазақ тілі мен әдебиеті

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д., проф. Р.Зайкенова

ҚазМемҚызПУ

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ҒҰМЫРБАЯНДЫҚ РОМАНДАР

Аннотация. В этой статье говорится об исторической поэтической сущности написания мемуарных произведений. Тема будет посвящена романам А. Абишева «Оставлять позади нехорошо», а также романам К. Чумадилова «Чудесный мир» по этим произведениям, изучение биографии писателя, составляющих основу для сюжета это главный стержень выявлены. Статья систематизируется в основном по жанровому характеру жизненных произведений.

Annotation. This article deals with the historical poetic essence of writing memoirs. The theme will focus on the novels of A. Abisheva "to Leave behind, not good" and the novels of K. Jumadilov "Wonderful world" for these works, the study of the biography of the writer, form the basis for the story is the main core revealed. Article sistematizarea mainly on genre nature of life works.

Қазақ әдебиетінің тарихындағы мемуарлық шығармалар – ұлттық тарихтың көркем шежіресі. Деректердің нақтылы сипатына негізделген мемуарлық шығармалардың тарихи поэтикалық болмысы арқылы адамзат ұрпақтарының қарым-қатынастарындағы адамгершілік-имандылық ұлағаты танылады. Авторлардың ғұмырнамалық-өмірбаяндық деректері бойынша жазылған мемуарлық шығармалар арқылы ұлт тарихындағы тұлғалар тағылымы, қоғамдық-әлеуметтік оқиғалардың мәні, маңызы айқындалады.

Мемуарлық туындыда көркем әдебиеттегідей өмірлік материал көркемдік жинақтауға түседі. Кейіпкерге түп-тұла болған адамдар мінезі белгілі бір адам (кейіпкер) бойына жинақталуы, жинақталып ірі образға айналуы мүмкін. Көркем әдебиет пен мемуарлық әдебиет арасындағы айырмашылық – бірінде автордың араласуы белсендірек те, екіншісінде әлсіздеу болмақ. Бірінде кейіпкерге еркіндік аз беріледі, де екіншісінде еркіндік молдау беріледі.

Мемуарлық роман жазуға дайындық жұмыстарын жүргізудің жауапты бір қыры автордың өмірлік материалдар мен фактілерді шығармасына дұрыс іріктеп ала білуіне байланысты. Адамның өмір жолында көрген, білген, естіген оқиғаларының барлығы мемуар жанрына енгізуге жарайды деп түсіну жаңсақтық. Басқа адамдар үшін елеулі маңызы жоқ, тек автордың жеке өмірінде ғана орын алған тым ұсақ нәрселер мен тұрмыстық детальдарды тықпалай беру көркемдік талаптар тұрғысынан мемуарды ұшпаққа шығара қоймайды. Бұдан шығатын қорытынды – автор өзін қоршаған қоғамдық ортамен, оқырманның рухани сұранысымен санасы білуі шарт.

«Ғұмырнамалық роман жанрында әдебиетте кенже қалған шығармада болған нәрсені бүкпей айту – басты шарт» десек, оған кеңестік дәуірде екінің бірі тәуекел ете алған жоқ. Бұл жерде жазушы үшін қажетті құрал – күнделік, хат, құжаттар т.б. және ең бастысы суреткердің зейін-зердесі. Адам жанынан асқан сүзгі жоқ. Қажеттісі есте қалады, қажетсізі, ұсақ-түйегі ұмтылады. Демек, бұл шығарманы естен кетпес сәттердің жиынтығы десе де болады. [1.276]

Қазақ мемуаристикасының қалыптасу жайы бүкіл әлем әдебиетінің озығынан, орыс әдебиетінен оқу арқылы жетіле түскен. Ол ұлттық әдебиетіміздегі мемуарлық дәстүрлердің негізгі жолын ескере отырып, күрделене жаңарған, жаңа мазмұнмен түлеп, мәселен деп бағытта түрлене көркейген жанр. Орхон-Енисей жазба ескерткіштері назар аудартады. Ескерткіш бойынан биография мен естелік элементтерінің ұшқындарын табамыз. Бұл бүгінгі мемуаристикамыздың, оның ішінде ғұмырнамалық форманың ұлттық саласы сонау көнеден екенін еске алғызады. Алғашқы мемуар ұшқындарының туу себептері ескерткіш авторларының соңына белгі қалдыру ғана мақсатынан емес сияқты. Тоныкөктің «Түрік білгіш қағанының еліне осы ескерткішті бағыштаған, Мен» – деуінде халыққа тәрбиесін мирас етпегі де, үлгі етіп ұрандауы да жоқ еместей. Мүмкін мұндай ескерткіш қалдыру сол кездің дәстүрі үшін аса маңызды болған тәрізді. Орхон-Енисей жазбалары сияқты ескерткіштердегі өмірбаян элементтері сол болған адамның өзі туралы айтқандарына жүйеленеді.

XX ғасырдың 20-80-жылдары мен XXI ғасырдың басындағы әдеби үдерісте мемуарлық эпикалық шығармалар жазу үрдісі жаңа сипатымен қалыптасып дамыды. Сәкен Сейфуллиннің «Тар жол тайғақ кешу», Сәбит Мұқановтың «Өмір мектебі», Ғабиден Мұстафиннің «Көз көрген», Мәлік Ғабдуллиннің «Менің майдандас достарым», Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя», Әзілхан Нұршайықовтың «Мен және менің замандастарым», Шерхан Мұртазаның «Ай мен Айша», Мұхтар

Мағауиннің «Мен», Қабдеш Жұмаділовтің «Таңғажайып дүние», Әлжаппар Әбішевтің «Айтпай кетті демесін арттағылар» т.б. көрнекті туындылар қазақ әдебиетіндегі мемуарлық роман жазу дәстүрін қалыптастырды.

Ғылыми жұмыста Әлжаппар Әбішевтің «Айтпай кетті демесін арттағылар» және Қабдеш Жұмаділовтің «Таңғажайып дүние» атты романдары арқылы дерекнамалық-тарихнамалық және психологиялық-философиялық мәселелер тоғысқан мемуарлық романдар тақырыптық-идеялық, жанрлық тұрғысынан анықталады. Екі автордың аталмыш ғұмырнамалық романдары бұрын-сонды арнайы сөз болмағандықтан бұл бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің біріне айналып отыр. Сонымен бірге қазақ әдебиетінің тарихындағы мемуарлық романдар жүйесін әдеби үдеріс аясында жүйелеп қарастыру жұмыстың жаңашылдығын танытады.

Мұнда қазақ әдебиеті тарихындағы ғұмырбаяндық туындылардағы тұрмыстық қарым-қатынастар қайшылықтарының бейнелену ерекшеліктері мен шығармалардағы халық тарихы деректерінің кейіпкерлер тағдырындағы мәні анықталады. Сондай-ақ халық тұрмысындағы ұлттық, ата-бабалық ұстанымды, тәлім-тәрбие негіздерін сақтаушы тұлғалардың шығармаларда бейнелену тағылымына баға беріліп, уақыт пен кеңістіктегі деректілік пен көркем шындық тұтастығындағы бейнелілік өрнектерінің эстетикалық маңызымен бағаланады.

«Ғұмырбаяндық шығармаларды танып-білу үшін алдымен сюжеттің негізін құрайтын басты өзегін білуіміз керек. Ол – қаламгердің өмірбаяны» [2.34б]. Мысалы: Қ.Жұмаділовтің «Ғұмырнамалық романды шындықты айтудан қорықпайтындар ғана жаза болады. Өзінің өмірі таза емес адамдар ғұмырнамалық шығарма жазудан қорқады» [3.3б],- деген сөзінде үлкен мән жатқанын байқаймыз.

Өмірбаян дегеніміз – жеке адамның өмір жолы хронологиялық тәртіпте қысқаша жасалған ресми құжат. Тәжірибеде өмірбаян үш түрлі болып жазылады. Бірі – адамның өз өмірі мен қызметі туралы баяндауы. Өмірбаянның екінші түрі – мемуарлар, яғни акын, жазушылардың, өнер, қоғам қайраткерлерінің өз өмірін қоғам өмірімен байланыстыра баяндауы. Өмірбаянның үшінші түрінде қоғамға белгілі қайраткерлердің өмірі мен шығармашылық, саяси қызметтері өз тарапынан емес, басқа біреулер тарапынан баяндалады. Мәселен, ұлы жазушылар мен акындар - Абай Құнанбайұлы, Шоқан Уәлиханов, Қажымұқан Мұнайтпасов, Қаныш Сәтбаев т.б. өмірі туралы шығармалар осындай өмірбаян түріне жатады. Мысалы, М.Әуезовтің «Абай жолы», С.Мұқанов - «Аққан жұлдыз». Өмірбаянның мұндай түрі көркем шығарманың әр түрлі жанрлары ыңғайында очерктен бастап роман-эпопеяға дейін жазыла береді.

Бұл тұрғыдан алғанда біз бұған дейінгі жазылған іргелі зерттеулер мен тарихи-танымдық еңбектерді негізге алдық. Көрнекті қаламгерлердің зерттеу нысанына алынған туындыларға қатысты теориялық қисындар мен автордың өзіндік тұжырымдары арқылы ізденістің кешенді болмысы танылады.

Мақала нысанына алынған қаламгерлердің (Ә.Әбішев, Қ.Жұмаділов т.б.) туындылары мен қазіргі әдеби үдеріс сабақтастығы басты назарда болады. Ал, қазіргі Тәуелсіз Қазақ Елінің жаңа тарихында да мемуарлық туындылар жазу үрдісі арқылы ұрпақтар жалғастығы ұлықтала береді.

Қорыта айтқанда, Тәуелсіз Қазақ Елі әдебиетіндегі дерекнамалық-тарихнамалық шығармалар жазу үрдісі жаңа буын ұрпақтарды қалыптастыру, тәрбиелеу мұратына қызмет етері ақиқат.

Әдебиеттер:

1. Ақыш Н.Қазақ мемуарлық романы.-Алматы: Арда, 2010. - 416 б.
2. Байтұрсынұлы А. Әдебиет танытқыш: Зерттеу және өлеңдер.-Алматы: Атамұра, 2003.-308 б.
3. Жұмаділов Қ. Таңғажайып дүние. – Алматы: Тамыр, 1999. – 624 б.

**Омарова Гайни,
Жангельдина Салтанат**
Учителя русского языка школы-
гимназии №123 им.К.А.Яссауи, г.Алматы

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

***Түйіндеме.** Мақалада мәдениетаралық коммуникация негізіндегі тәрбие дамуының бағыты қарастырылған.*

***Abstract.** The article is devoted to the tendency of upbringing development in conditions of intercultural communication.*

Современная жизнь диктует необходимость коренных изменений как в практике преподавания, так и в воспитательном процессе. Одной из важнейших задач любой школы является приобщение подрастающего поколения к универсальным глобальным ценностям, формирование у детей и подростков умений общаться и взаимодействовать с представителями соседних культур и в мировом пространстве.

Приоритет воспитания над обучением, способствующий становлению нравственных идеалов и ценностей, направленность на развитие индивидуальности человека предполагает воспитание человека культуры, приверженного общечеловеческим ценностям, впитавшего в себя богатство культурного наследия прошлого своего народа и народов других стран, стремящегося к взаимопониманию с ними, способного и готового осуществлять межличностное и межкультурное общение. В условиях участия в межкультурной коммуникации и познания иных культур на первый план выдвигается проблема воспитания у школьников терпимости к иным культурам, пробуждения интереса и уважения к ним, преодоление в себе чувства неприятия других культур, так как от этого зависит, как будет осуществляться межкультурная коммуникация, то есть адекватное взаимопонимание участников коммуникативного акта, принадлежащих разным национальным культурам. Между тем практика межкультурного общения зачастую демонстрирует отсутствие такого взаимопонимания. Обучение анализу и принятию других, иных ценностей и смыслов осуществляется на основе модели диалога культур, это путь к формированию диалогового, креативного мышления, ведь сравнивать и выбирать - значит творить. Естественно, что понимание особенностей одной культуры обостряется на фоне другой, или других, с которыми идет постоянное сопоставление или диалог. Образование в режиме диалога культур формирует поликультурную компетентность, закладывающую навыки критического мышления, способность к изменению своей ценностной системы, общую готовность к мобильной перестройке, что очень существенно в условиях современного мира.

В настоящее время человек, обладающий межкультурной компетенцией - это космополит, способный жить в поликультурном глобализованном обществе. Важно отметить, что межкультурная компетенция не должна восприниматься как биокультурность, так как все современные общества в настоящее время представляют собой довольно сложный в социокультурном плане феномен. Межкультурная компетенция - это способность адаптироваться к разным культурам в микро и макро контекстах: в быденной жизни, дома, на работе, в интернете, на международном семинаре, или на более обобщенном уровне в условиях поликультурного глобализованного мира.

Для многонациональной Республики Казахстан чрезвычайно актуально воспитание терпимости и уважения к любым национальным и религиозным идентичностям, а это возможно только через познание своей и соседних этнических культур, через понимание их уникальности, целостности и ценности. Современному человеку необходимо научиться бесконфликтно существовать рядом с "другими", преодолевая социальную отчужденность и агрессию, уважать и понимать природу других людей, их интересы и мнения, ценности и верования, находить компромиссы. В межкультурном общении следует учитывать специфику эмоционального склада, национально-специфические способы мышления, а также особенности национального характера. Следует также отметить, что большое внимание уделяется порогу ментальности. Ментальность - это система образов, которые лежат в основе человеческих представлений о мире и о своем месте в этом

мире и определяют поступки и поведение людей. Понятие “порог ментальности” - это та условная черта, за которой становится возможным или невозможным адекватная реакция человека в ситуации межкультурного общения. Отсутствие порога ментальности у преподавателей и учеников позволяет активизировать процесс понимания чужого менталитета, однако ни один народ не является монолитным, а ментальность лишь отражает различия разных стран и регионов.

Таким образом, немаловажную роль в процессе овладения культурой играет менталитет, поскольку культура отражается в сознании человека, и лишь потом фиксируется в определенной языковой форме.

Цель поликультурного образования и воспитания в рамках современной школы сводится к оценке понятия “интеграция” и его применению в условиях межличностной, межэтнической и межкультурной коммуникации и сосуществования. Под интеграцией понимается такая форма сосуществования, которая отличается не только высочайшей степенью толерантности и понимания между двумя и более этническими группами (национальностями), но и огромнейшим потенциалом для развития новой культуры, т.е. фундаментально отличается от ассимиляции и агрегации.

Джон Галагер отмечает, что отличительной чертой эффективного поликультурного образования является вовлечение и учителей, и учащихся в расширение рамок учебного плана, что имеет особую ценность при подготовке учащихся к постоянно меняющимся условиям жизни. Нельзя, однако, утверждать, что у поликультурного образования нет ярых противников. Так отмечается (Schlesinger, Chaoez), что межкультурное образование переносит основной акцент на различия между нациями, разделяя их, а не объединяя. Но поликультурность по своей сути, по определению, именно она устанавливает связи между нациями, личностями, группами.

Главная задача поликультурного образования - воспитать человека с широким кругозором, открытым мышлением, способным к диалогу. Джеймс Бене, эксперт в области поликультурного образования, считает, что его нельзя ограничить простым введением в образовательный процесс ряда новых тем. Поликультурность не может быть представлена рамками отдельного предмета, быть ограниченной отдельными темами, она должна пронизывать весь учебный процесс, всю учебную и внеклассную деятельность учащихся.

Для развития межкультурной коммуникации также можно проводить разнообразные тренинги. Межкультурный тренинг направлен на ознакомление обучаемых с межкультурными различиями в межличностных отношениях. Это требует проигрывания ситуаций, в которых что-то происходит с точки зрения разных культур. Например, в Институте продуктивного обучения Санкт-Петербурга применяются программы общекультурного тренинга с акцентом на осознание самого себя представителем этнической группы или культуры. Вначале обучают подростка осознавать ценности и модели поведения собственной культуры, а затем вырабатываются умения понимать различия между культурами, проникать в эти различия для повышения эффективности взаимодействия. Для развития у учащихся межкультурной компетентности учитель должен понимать и оценивать факты своей собственной и чужой культуры, быть способным к межкультурной коммуникации, расширять свой кругозор, учитывать различия учеников по этнической принадлежности и социальному положению, служить связующим звеном между учениками и способствовать созданию благоприятной атмосферы для общения и сотрудничества в группе.

Обобщая вышесказанное, можно сделать следующий вывод: задача формирования межкультурной компетенции решается, прежде всего, посредством воспитания школьников в духе уважения к культурным традициям другого народа, к культурному многообразию, равно как и уважения к своей культуре. Именно это качество создает основу для взаимопонимания между людьми, имеющими разные исторические, этнические, социальные корни - взаимопонимание, которое, в конечном счете, может обеспечить то, что мы называем диалогом культур.

Литература:

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. М., 1990
2. Исаева Т.Е. Педагогическая культура преподавателя как условие и показатель качества учебного процесса в школе (сравнительный анализ отечественного и мирового образовательного процесса). Ростов-на-Дону, 2003
3. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М., 2000

Оразов Ерлан

Журналистика

2-курс/магистрант

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д., проф. З.П. Табакова

М. Козыбаев атындағы СҚМУ

ҚАЗІРГІ ЖУРНАЛИСТІК МӘТІНДЕРДЕГІ ТАҚЫРЫПТАРДЫҢ ФУНКЦИЯЛАРЫ

Abstract. The article discusses the functions of headlines of modern journalistic texts. It is noted that the headline is serving its purpose in three stages of perception of the text. Meanwhile, informative, advertising, evaluative-expressive, integrative and nominative functions of headlines are realized. It is concluded that today the models of construction of headlines of the Kazakhstan press have changed. This applies to the content and their graphic design. The changing of functions led to the development of new methods of headlines' expression.

Аннотация. В статье рассматриваются функции заголовков современных журналистских текстов. Отмечается, что заголовок выполняет своё назначение на трёх этапах восприятия текста. При этом реализуются информативная, рекламная, оценочно-экспрессивная, интегративная и номинативная функции заголовков. Делается вывод о том, что сегодня модели построения заголовков казахстанской прессы изменились. Это касается и содержания, и их графического оформления. Изменение функций привело к развитию новых приемов выразительности заголовков.

Қазіргі бұқаралық ақпарат құралындағы тақырып (баспа, электронды) оқырман назарын аударудың негізгі тәсілдерінің бірі болып табылады. Оқырман оны қызықтыратын басылымдарды тақырыптардың көмегімен табады. Тақырып жасау өнері - журналистикадағы ең маңыздысы. Тақырыптар хабарлауға немесе қызықтыруға тиіс, содан кейін оқырман газет немесе журнал сатып алады, оқиды. Осылайша, тақырып субъект (БАҚ) мен объект (аудитория) арасындағы байланыстырушы буын ролінде болады.

Қоғамның экономикалық және саяси салаларындағы реформалар БАҚ нарығын реформалауға да алып келді. Баспа құралы тауар болды, ал оны сату - баспагерлердің негізгі мақсаты. Газет пен журналдың бейнесі өзгерді. Қазіргі баспа БАҚ-тарда көптеген тақырыптар бар, олар осылайша оқырманның назарын аудартады. Зерттеушілер бұл құбылыстың себептерін баспасөздің американизация мен еуропеизациясында көреді, ал журналистиканы бүгін «тақырып журналистикасы» деп атайды.

Тақырып - маңдайша түрі, ол неғұрлым әдемі, соғұрлым материал оқылатын кепілдік көп. Бірақ жақсы тақырып тек жарқын болуы ғана емес, сонымен қатар материалдың мазмұнын білдіруге тиіс. Э.А. Лазареваның пікірінше, тақырып мәтінді қабылдаудың үш кезеңінде өз мақсатын орындайды. Бірінші, «мәтін-алдындағы», кезеңде тақырыптың міндеті - оқырманның назарын аудару, қызығушылық туғызу. Назар деңгейі - уақытша, жағдайлық қызығушылық туындаған кезде оқырманның шығармаға алғашқы қатысуы. Барлық туындыны оқығанға дейін тақырып нақ осындай қабылданады. Бұл графикалық-бөлу, номинативті, жарнамалық функциялар іске асыруға байланысты. Бұл ретте газет тақырыбының негізгі ролі оқырманды мәтінге тарту, оны публицистикалық материалдағы хабарды оқуға ынталандыру болып табылады [1, 132 б.].

Мәтінмен танысу кезінде тақырып ақпараттық функцияда іске асырылады (бүктелген түрде ол бір-бірімен байланысты және бір-бірін нақтылайтын бірнеше тезистерден тұратын мәтіннің мазмұнын көрсете алады). Оқырман тақырыпты мәтіннің мағыналық схемасының қандай да бір элементімен интуитивті байланыстырады. Тақырып бағалау-экспрессивті функцияны орындай отырып, оқырманға эмоциялық әсерді қалыптастыруда үлкен рөл атқарады. Тақырып тілдік құралдарды ұйымдастыруда үлкен рөл ойнай отырып, мәтінді қабылдауды жеңілдетеді. Бұл жағдайда тақырып интегративті функцияны орындайды. Интеграция (байланыстылық) мәтіннің тұтастығына, біріктірілуіне қол жеткізу құралы ретінде түсініледі, бұл оны дербес бірлік ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Тақырып мәтіннің бөлікке мүшелігін, оның архитектурасын болжай отырып, композициялық (архитектуралық) рөлді орындағанда да, газет басылымын оқуды жеңілдетеді.

Газеттік материалды оқығаннан кейін тақырыбы номинативті функцияны орындайтын қабылдаудың үшінші кезеңі басталады. Егер басылым мазмұнмен немесе мәнерлеп композициялық-сөйлеу құрылымымен назар аударса, оқырман оны есте сақтайды. Мұнда тақырып «қысылған мәтін» болып табылады.

Бірақ «аудиторияның алданған үміттері» сияқты мәселе жиі туындайды. Мәнерліліктің әр түрлі тілдік құралдарын пайдалана отырып, тақырып жазылады, ол нәтижесінде аз мазмұнды материалға назар аударады. Мұндай тақырыптар оқырманды тақырыпқа, мазмұнына тарту үшін емес, тек дәрменсіз мазмұнды жасыру үшін, маңызды тақырыптан тұрақты оқырманға ғана емес, тақырып бойынша мазмұны туралы жиі соға алатын газет зерттеушісіне арналған қатты сөз тіркемесімен алысу үшін беріледі деген әсер пайда болады. Мұндай тәсілдер бульвар (сары) баспасөзінде ерекше танымал. Және, керісінше, егер қызықты мақала кесек, үлгі тақырыбымен жабдықталған болса, он назардан тыс қалуы мүмкін.

Демек, тақырып форманың және мазмұнның біртұтастығын біріктіріп, автордың және редакцияның болып жатқан оқиғаларға қатынасын беріп, хабарланатын фактінің мәнін атап көрсетуге және осылайша оқырманға әсер етуге тиіс. Тақырып - жұмыстың басты идеясының қысылған және дәл көрінісі. Ол белгілі бір (номинативті (немесе атаулы), ақпараттық (немесе коммуникативтік) және жарнамалық) функцияларға ие.

Зерттеуші А.С. Попов номинативті функцияны «онтологиялық бастапқы» деп атады, өйткені тақырып «мақаланы белгілеп, оны атауға, басқалардың арасында бөліп көрсетуге тиіс» [2, 96 б.]. Г.О. Винокур да бұл тақырыптың сапасына көрсетеді. Ол тақырып «қарапайым номинацияға жиі жақын, демонстрациялық функцияны орындайды» деп айтады [3, 87-88 б.]. Ақпараттық функцияға келетін болсақ, бір жағынан, тақырыптың барынша дербестігі, ал екінші жағынан – тақырыптың мәтін мазмұнымен байланысы оны анықтайды. Тақырып функциясының дәстүрлі жүйесінің жақтаушылары ақпараттық функцияның көлеміне реципиентке ерік және эмоциялық әсерін енгізеді.

Жарнама функциясы автордың өз мақаласына оқырманның назарын аудару, оны эмоционалдық, ерекше субъективті бағалау, келіспейсіздік пен болжамсыздықпен қызығушылық туғызу талпынысында көрінеді. Әдетте, тақырып құрылымының ерекше түпнұсқалығы, мазмұнның бірдей еместігі осымен анықталады. Кең мағынада жарнамалық функцияның ұғымдық мазмұны графикалық-бөлу функцияны да қамтиды. «Тақырыптың мақсатына байланысты үш функцияның бірі бірінші жоспарға ұсынылады». А.С. Попов бұл бір функцияны ұсыну және басқа екі функцияны өтеу процесін «коммуникативтік және номинативтілік күресі» деп атады [2, 99 б.]. Бір жағынан, атау функциясы белгілі бір шамада тақырыптарды тұрақты бірліктерге айналдырады, олардың коммуникативтілігін әлсіретеді. Бірақ тақырыптарды ақпараттық толықтыру олардың коммуникативтік бірлік ретінде қалыптасуына ықпал етеді, оларды дербес пікірлерге, «жеке газет материалына» айналдырады. Бүгін, біздің ойымызша, коммуникативтік функция «жеңді», өйткені қазіргі тақырыптар (мәтін элементтері) журналистік мәтін сияқты әсер етеді және сендіреді - уақыт басымдылықтары осылай.

Кеңес дәуірінде мұндай әсер оқырманға тақырып-ұрандар, тақырып-шақыру арқылы жүзеге асырылды («Жаңа өндірістік жетістіктерге!», «Жоғары өнімге!» және т.б.), басылымдардың «оптимистік» атаулары құпталды («Таң туындайды!», «Жүректің әні» және т.б.), ал сыни және сатиралық материалдар үшін тақырыптар мақал-мәтелдерден құралған («Өз емес шанағына отырма...» және т.б.). Кеңес газеттерінің журналистер мен редакторларында әрқашан «Отан игілігі үшін» (кез келген оң материалға қолайлы) немесе «Елеулі кемшіліктер» (кез келген теріс материалға қолайлы) сияқты қалыптасқан тақырып-мөртабандар болды. Осыған байланысты М. И. Шостак зерттеушімен келіспеу қиынға соғады. Ол «кеңестік журналистикада жақсы тақырыптарға қарағанда жақсы мәтіндер теңдесі жоқ көп болды» деп саналады [3, 77 б.].

Осылайша, тақырыпты аполитикалық деп атауға болмайды. Журналистика теория мен практикасында ұзақ уақыт үстемдік еткен принциптерге қарамастан (тақырыптар сығылғын және қысқа болуға тиіс), бүгін қазақстандық баспасөздің тақырыптарының үлгілері біз үшін дәстүрлі емес тәсілмен құрылады. Бұл мазмұнға да, олардың графикалық безендірілуіне де қатысты. Функциялардың өзгеруі тақырыптардың мәнерлілігінің жаңа тәсілдерін дамытуға әкелді.

Әдебиеттер:

- 1 Лазарева Э.А., Писарева И.В. Газетный заголовок и текст: композиционные ресурсы выразительности // Эффективность прессы: вопросы методологии, теории и практики. – Свердловск, 1989. – С. 131-138.
- 2 Попов А.С. Синтаксическая структура современного газетного заголовка и её развитие // Развитие синтаксиса современного русского языка. – М., 1966.
- 3 Шостак М.И. Журналист и его произведения: Практическое пособие. – М., 1998.

Öner Fatih

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Çağdaş Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları bölümü

Danışmanı: Prof. Dr. Abdirasilova Gulmira Kalıbaikyzy

Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi

TÜRK ROMANLARINDAKİ GÜZEL SÖZLER VE AÇIKLAMALARI TҮРІК РОМАНДАРЫНДАҒЫ КӨРКЕМДЕУШІ ҚҰРАЛДАР ЖӘНЕ ҚОЛДАНЫСЫ

Түйіндемесі: Бұл мақалада бірнеше түрік романдарындағы жазушылардың сөз қолданыс тәсілі, сөз саптау мәнеріндегі көркемдегіш троптарға мысал келтіре отырып талдау жасалғаны туралы сөз болады.

Abstract: In this article, it is about how a few Turkish novels have been analyzed by way of illustration, using an illustration of the artistic tropics in the word style.

Көркем шығармада композициялық тұтастық, образдар жүйесі тілдік құралдар арқылы беріледі. Көркем шығарма тілінің бүгінгі даму мен шарықтауы арынды да тым асқақ. Әсірелеп айтқанда, ол бейне бір тау басынан нәр алып, сай-салалармен сарқырап құйылып жатқан бұлақ суларымен молығып, толықси аққан үлкен өзен арнасын көз алдына елестететін сияқты. Әрине, көркем шығарма тілі – қыры да, сыры да мол дүние. Әрбір қалам қайраткерінің, табиғи талантын, дүниетанымын, қабілетін, білім дәрежесін былай қойғанда, сөз өнерінде өзіндік қолтаңбасы, сөз қолданыс тәсілі, сөз саптау мәнері бар. Көркем сөздің жан дүниемізге рухани нәр беріп, әсерлі де әсем сезім ұялататын сиқырлы сыры оның эстетикалық қызметіне байланысты. Сөз қолданыстың сан алуан тәсілдері мен шынайы шеберліктің өнегесін біз, міне, осы романдардан айқын көреміз. Әрбір жазушының әр қырынан көрінер, өзгеден дараланар өзіндік сөз өнері, топ жарған таланты сарапқа салынар кезі тілдің осы қызметіне байланысты. Көркем шығарма тілін, стильдік ерекшелігін зерттеуде, ішкі монологтың берілу жолдарын талдап көрсету тек әдебиеттану ғылымы үшін ғана емес, лингвистика ғылымы саласы үшін де аса қажет. Сол себепті көркем шығарманың стилін, мәтін құрылымын тілдік тұрғыда зерттеу -бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі.

Bu yazımda Türk Romanlarında ki güzel sözler ve açıklamalarına değindim. Bilindik yazar ve şairlerin ruhlarında ki; yalnızlık, sevgi ve aşkın, hayatın, kalemle buluşmasının güzelliğini ele almaya çalıştım. İnsanın içine dokunan roman aralarında ki sözleri bulup, derin anlamlarından anlam çıkarıp sizlere sundum.

Hepimizin yaptığı bir şeydir bir kitap okuyorsak, elimizde mutlaka bir kalem olur, romanda iki söz ararız kendimizi anlatan iki söz. Bulur bulmaz altını çizir ve her okuduğumuzda farklı anlamlar çıkarmaya çalışırız. İşte bu makalemdе herkesce altı çizilen sözleri derledim. Evrensel niteliği taşıma özelliği ile de dikkat çeken sözlerin ne demek istediğini anladığım şekilde sizlere sundum.

Halil CİBRAN-Kum ve Köpük

“Veriyor, ama verirken verdiği kimsenin utancını görmemek için yüzünü çeviriyorsan, o zaman gerçekten merhametlisindir.”¹

Açıklama: Merhamet ne güzel şeydir değil mi? En çirkin insanı güzel, en yoksulunu zengin eder. Allah tüm canlıların kalbine merhamet tohumlarını ekmіştir. Önemli olan hangimizin bu tohumları büyüttüğü, hangimizin su bile vermeden kurumasını izlemesidir. Halil Cibran’ın bu alıntısı ise birine yardım ederken onun onurunu düşünerek el uzatan kişi, asıl merhametlidir diyor. Birine yapılan yardım onun gururunu incitecek ölçüdeyse, o insanda ne merhametten söz edilebilir ne vicdandan.

Nazan BEKİROĞLU-Nar Ağacı

“Bir sıkıntının geçeceğine duyulan güven, ona dayanmanın tek çaresiydi.”²

Açıklama: Hepimizin hayatında sıkıntılar var, hiçbirimizinki gül bahçesi değil. Fakat derdi veren Allah dermanını da veriyor. Bu hep böyle oldu ve dünya döndüğü sürece de böyle olacak. İnsan içinde o sıkıntının geçeceğine dair oluşan bu his, tüm zorlukların üstesinden gelme ve dayanma gücü verir. Yoksa insan başka türlü nasıl dayanırdı ki hayatın bunca oyunlarına?

¹ Cibran Halil “Kum ve Köpük” İstanbul 1998.

² Bekiroğlu Nazan “Nar Ağacı” İstanbul 2012.

Sabahattin Ali-Kürk Mantolu Madonna

“Seni seviyorum. Deli gibi değil, gayet akli başında olarak seviyorum.”

Аңқлама: Her sayfası alıntılarla dolu, muhteşem bir aşk kitabıdır Kürk Mantolu Madonna. Sevgili Sabahattin Ali de aşkı en güzel anlatan yazar ve şairlerimizden biridir. Hani hep derler ya seni deliler gibi seviyorum diye. Deli olmak aklın yerinde olmamasıdır, kontrolsüzlüktür, ehliyetsizliktir... Halbuki insan sevdiğini gayet akli başında sevmelidir. Bilerek, farkında olarak ve tadını çıkararak.

Hakan GÜNDAY-Kinyas ve Kayra

“Yalnız kaldım. Kalabildim! Altı milyar insanın arasında doğdum. Ve hiçbirine çarpmadan geçtim aralarından...”

Аңқлама: Bu alıntı, Hakan Günday’ın ilk romanı olan Kinyas ve Kayra kitabının en bilinen ve birçok insanın kendini bulduğu kısmıdır. Yalnızlık daha güzel tasvir edilemezdi sanırım. Hepimiz yalnız geliyoruz dünyaya. İçimizden şanslı olanlar aşık oluyor, aşklarına karşılık buluyor ve çoğalıyorlar, kısacası mutlu geçiriyorlar dünya denen bu alemi. Bazılarımız ise koskoca dünyada, onca insan arasında kendi ruh eşimizi bulamıyoruz. Hepsinin arasından sıyrılarak, geldiğimiz gibi geri gidiyoruz.

Necip Fazıl KISAKÜREK-ÇİLE

“Anladım işi, sanat Allah’ı aramakmış; Marifet bu, gerisi yalnız çelik-çomakmış.”

Аңқлама: En önemli şairlerimizden biri olan Necip Fazıl Kısakürek, Allah yoluna adanmış ömrünü şiirlerine harika bir şekilde aktarmıştır. Aslında hepimizin amacı Allah’ı aramak ve bulmak. Dünyalar kadar servetimiz olsa, tüm kainat bizim olsa kaç yazar? Nasıl olsa günün birinde hepimiz gideceğiz hak aleme. O yüzden asıl meselemiz Allah’ı aramak olmalıdır, geri kalan her şey değersiz işlerdir. Çile, Necip Fazıl’ın başyapıt eserleri ve en iyi şiir kitapları arasında yer almaktadır.

Yusuf ATILGAN-Aylak Adam

“İnsanları yalan söyledikleri zaman dinlemeyi severim. Olmak istedikleri ama olamadıkları kişiyi anlatırlar.”

Аңқлама: İnsanlar çoğu zaman kendilerine bir hedef belirlerler ve o noktadaki kişi gibi olmak isterler. Hatta bazen öyle abartırlar ki sadece düşünceden ibaret olan bu hayalleri gerçekmiş gibi görürler. Ve bir süre sonra kafalarında kurdukları kişiye kendileri de inanmaya başlar. Olmak istedikleri kişiyi anlatırken, kurdukları yalanların farkına bile varmazlar.

Nazım Hikmet RAN-Henüz Vakit Varken Gülüm

“Yani öyle ciddiye alacaksın ki yaşamayı, yetmişinde bile, mesela zeytin dikeceksin. Hem de öyle çocuklara falan kalır diye değil, ölmekten korktuğun halde ölüme inanmadığın için.”

Belli bir yaştan sonra insanlar genelde hayata karşı umudunu kaybeder. Daha az alışveriş yapar, yeni başlangıçlar yapmak istemez. Ömrünün az kaldığı düşüncesi onu yavaş yavaş karamsarlığa sürükler. Oysa hayat karamsarlığı kabul etmeyecek kadar güzeldir. Ne diyor Türk şiirinin duayenlerinden Nazım Hikmet; 70 yaşında bile zeytin ağacı dikebilmelisin, hem de çocuklar için değil, kendin için!

Kaynakça:

1. Cıbrın Halil “Kum ve Köpük” İstanbul 1998.
2. Bekiroğlu Nazan “Nar Ağacı” İstanbul 2012.
3. Ali Sabahattin “Kürk Mantolu Madonna” İstanbul 1998.
4. Atılın Yusuf “Aylak Adam” İstanbul 1959.

Özdemir Onur

Çağdaş Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları bölümü

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Danışmanı: Prof. Dr. G.K. Abdirasilova

Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi

ÇAĞDAŞ TÜRK FİMLERİNİN KAZAK TELEVİZYONUNDAKİ GÖSTERİLİŞİ KAZIRĞI TÜRK FİLMĐDERİNİN KAZAK TELEĐĐDARLARINDAĞI KÖRİNİSİ

Түйіндеме: Мақалада қазіргі түрік фильмдерінің қазақ теледидарларындағы көрінісі ретінде тіл арқылы ұлтты тану, тілдік бірліктердің этнос табиғатын танытудағы ғаламат қызметі ашылады, кинодағы тілдік ерекшеліктерінің ұлт болмысын танытудағы ролі сөз болады.

Abstract: The article describes the role of modern Turkish films as a manifestation of the Kazakh TV of the Kazakh language through the linguistic recognition of the national language, the ethical nature of language units, the role of linguistic features in the representation of the national identity.

Тіл арқылы ұлтты тану, тілдік бірліктердің этнос табиғатын танытудағы ғаламат қызметі ашыла түсті. Әсіресе көркем әдебиет туындылары, оның сахна және кинодағы тілдік ерекшеліктерінің ұлт болмысын танытудағы ролі ерекше. Қазіргі әлемдік кино екі тарапта дамуда. Оның бірі – тек тарихи тақырыптағы киноға басымдық берсе, екіншісі авторлық киноға, яғни тек қана әлдебір кинофестивальдарға арналған туындыларға басымдық береді. Тарихи фильм түсіргенде оқиға өткен жерге барып, сол дәуірдің тыныс-тіршілігін зерттеп, тіпті сол кездің адамдарының жүріс-тұрысына дейін зерттеп барып келу керек. Халықтың көркемдеуіш тілдік құралдарын шебер қолдану – шығарманы сәтті шығару кепілі. Бұл орайда көркем туындының поэтикасы елеулі маңызға ие болады. Ал енді осы тарихи шығарманы кинода қалай сөйлетеді? Режиссерлардың, кино түсірушілердің шеберлігі қандай? Шығарманың тіліне нұқсан келген жоқ па? Кинода орынды қолданыс тапты ма? - деген сұрақтар тууы заңды деп санаймыз.

Кино тілі – ұлттық ерекшеліктің көрінісі. Тілді адам ойы мен санасы, мәдениеті және рухани өмірімен байланыста қарау ұлттық дүние-танымның тылсым қыр-сырларын ашуға мүмкіндік береді.

Орта Азия'nın en eski ve köklü kültürüne sahip ülkelerinden biri olan Kazakistan, Türkiye'ye yakın olan dost ülkelerden birisidir. Siyasi ve tarihi ilişkilerini yanı sıra kültürümüzü tanıtmada dizilerimizin etkisi büyüktür. 10 yılı aşkındır birçok dizimiz Kazakistan kanallarında yayınlanıyor. Kazakistan devleti buna ciddi bir bütçe ayırmış, hatta 2013 yılında ayrılan bütçenin fazla olması nedeniyle tasarruf amaçlı hükümet izleyicileri yerel yapımları izlemeye teşvik etmiştir. Dizilerimiz yayınlanmadan önce Kazakistan televizyonları Hint ve Güney Kore dizilerinin etkisi altındaydı. Şimdilerde ise Türk yapımları severek izleniyor, hatta Güney Koreli yapımların önüne geçmiştik. Tabi her ülkede olduğu gibi dizilerimizi sevenlerin yanı sıra senaryoları eleştiren kesimler de var. Azınlık olan bu radikal kesim bir süre dini yönden yapımlarımızı uygunsuz bulmuş ama bu yersiz eleştirileri bir yere ulaşmamış. Sonuçta herkes her şeyi düşünmekte özgürdür.³

İzleyiciler Kazakistan'da yapımlarımızın beğenilmesinin nedenini, Türk aile yapısının gerçekçi bir şekilde izleyiciye aktarması ve dizilerimizin senaryoların gerçek hayattan hikayelerden alınmış olması olduğunu söylemektedir. Uzun yıllar izledikleri Hintli yapımlardaki abartılı oyunculuklar sonrası bizim oyuncularımızın sergilediği performansları daha gerçekçi buluyorlarmış.

Kazakistan'da dizilerimizin yayınlanması oldukça eskiye dayanmaktadır: gibi kanallarımız Kazakistan'da izlenmektedir. Gelelim dizilerimize, liste oldukça kalabalık. Bazı kaynaklara göre Kazakistan'da yayınlanan ilk dizinin Çalı Kuşu olduğu bilgisi yer alıyor fakat Türk dizilerinin Kazakistan'da popüler olması “Deli Yürek” ile başlıyor. Yönetmenliğini Osman sınavın gerçekleştirdiği dram, politika ve aksiyon konulu dizimiz 2003 yılında Haber televizyonunda yayınlanıyor ve oldukça seviliyor.⁴ Sonrasında:

- Zerda,
- Bir İstanbul Masalı,
- Asi,

³Zor Lokman (2016). Kazakistan Sinemasında Tarihi Konulu Filmlerle Tarih Bilinci Oluşturma Gayretleri. III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt III. Bakü: Bakü Avrasya Üniversitesi Yayınları. s. 199-206.

⁴ Akser M (2003) Türk Sinema Tarihi Yazılımı: Bir Yöntem Önerisi,

- Kınalı Kar,
- Acı Hayat,
- Aliye,

• Asmalı Konak gibi birçok dizimiz bu ülkede seyirci ile buluşuyor. Bu dizilerin ortak özelliklerine bakarsak aile ve dram gibi konuların öne çıktığını görüyoruz.

Hint dizilerinden Türk dizilerine geçişi:

Türk dizilerinin Ortadoğu'da popüler olması oradan Asya'ya yayılması Hintli yapımların artık eskisi kadar tercih edilmemesine neden olmuş. Aslında bakarsanız Asya'da Hintli dizi endüstrisi oldukça güçlü fakat son yıllarda örneklerden gördüğümüz üzere onlar da bizim dizilerimizi lokal pazara adapte etmeye başladılar. Kazakistan özeline bakarsak, Türklere olan hayranlık dizilerimizin ülkede hızla yayılmasına neden olmuş. Kazaklar, ilkokulda tarih derslerinde okudukları Türkiye'yi kardeş ülke olarak gördükleri için Türk sinemasına ve Türk dizilerine oldukça düşkünler. Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı işbirliği ile Kazakistan'da her yıl düzenli olarak "Türk Filmleri Haftası" düzenleniyor ve birçok oyuncumuz Kazakistan'ı ziyaret ediyor.

Gelelim yayınlanan diğer Türk dizilerine:

- Ezel,
- Yaprak Dökümü,
- Paramparça,
- Kurtlar Vadisi,
- Fatmagül'ün Suçu Ne?,
- Aşk-ı Memnu,
- Diriliş Ertuğrul,
- İffet,
- Adını Feriha Koydum,
- Dudaktan Kalbe,
- Çocuklar Duymasın,
- Berivan,
- Kuzey Güney,
- Kara Sevda,
- Çilek Kokusu,
- Diriliş Ertuğrul,

SONUÇ:

Bu dizilerin ortak özelliklerine bakarsak, aile, dram, aksiyon gibi konuları görüyoruz. Kazak halkı daha çok bu alandaki konuları izlemeyi ve Türkiye Türklerini, Türkiye'deki yaşam hakkında meraklarını gidermek istediklerini görmekteyiz. Bu arada belirtmek isterim ki Kazakistan'da yayınlanan birçok dizimiz eş zamanlı olarak Azerbaycan'da da yayınlanmaktadır.

Kardeş ülke Kazakistan'da tarihi ve ticari ilişkilerin dışında dizilerimiz sayesinde ciddi bir şekilde kültür turizmi de sağlıyoruz. Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi Kazakistan'da dizilerimizi izleyip Türkiye'yi görmeye gelen turist sayısı oldukça artmaktadır.

Kaynakça:

1. Zor Lokman (2016). Kazakistan Sinemasında Tarihi Konulu Filmlerle Tarih Bilinci Oluşturma Gayretleri. III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt III. Bakü: Bakü Avrasya Üniversitesi Yayınları. s. 199-206.
2. Akser M (2003) Türk Sinema Tarihi Yazılımı: Bir Yöntem Önerisi,
3. D Derman (dergi), Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler - 3, Bağlam Yayınları, İstanbul, 41-48.

Өтеген Бекет

5B011700-Қазақ тілі мен әдебиеті

Ғылыми жетекшісі: филол.ғ.д., проф. Смағұлова Г.Н.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

«ТЕКТІЛІК» ПЕН «ТЕКСІЗДІК» ОППОЗИЦИЯСЫ: ЛИНГВОАКСИОЛОГИЯЛЫҚ МӘНІ

Аннотация. В данной исследовательской статье понятие «тектілік» и «тексіздік» в национальном мировоззрении рассматривается в противоположном смысле. С помощью лингвистических фактов определяются основные черты понятия «тектілік» и «тексіздік» в лексиконе казахского народа. Понятие "тектілік" объясняется как ценность, духовная категория.

Abstract. In this research article the concept of «tektilik» and «teksizdik» the national worldview is treated in the opposite sense. With linguistic facts define the main features of the concept of «tektilik» and «teksizdik» in the lexicon of the kazakh people. The concept of «tektilik» is explained as a value, a spiritual category.

Қазақ халқының ұлттық жадында, рухани-мәдени даму тарихында «тектілік» ұғымы адам болмысына тән асыл қасиеттердің жиынтығын білдіретін рухани категория ретінде қалыптасқан. Қазақ қоғамы үшін адам болмысын тану, адамның қоғамдағы мәртебесі «тектілік» пен «тексіздік» оппозициялық қатынасының негізінде жүзеге асты. Ұлттық жад бір-біріне қарама-қарсы екі ұғымның белгі-қасиеттерін жаңа буын жас ұрпаққа тіл арқылы табыстап отырды.

Халықтың сөздік қорындағы кез-келген сөз құнды бола бермейді. Сөздің терең прагматикалық мәнге ие болуы оның мағыналық, концептуалдық өрістеріне тікелей байланысты. Бір сөзбен айтқанда, сөз мағынасының тереңдігі сөздің құндылық ретіндегі мәнімен өлшенеді. «Тектілік» табиғатын танытатын тілдік деректер бұған дәлел. Осылайша, ғасырлар даналығы **тектілікті кісілік құндылық** ретінде биікке көтерген.

«Текті» мен «тексіз» ұғымдарының бір-біріне **оппозициялық қатынаста** қарастырылуы неліктен?

Оппозициялық қатынастағы тілдік бірліктер мен тілдік қолданыстар табиғатын терең саралай келе негізінен 10-12 оппозициялық жұптан тұратын жүйені көрсетуге болады:

➤ кеңістіктің құрылысына байланысты – жоғары / төмен, көк жүзі / қара жер, жер / жерасты әлемі, оң / сол, шығыс / батыс, солтүстік / оңтүстік т.б.;

➤ уақытқа байланысты – күн / түн, жарық / қараңғылық, жаз / қыс, көктем / күз т.б.

➤ түске байланысты – ақ / қара, қызыл / қара т.б.;

➤ табиғат және мәдениет оппозициясы тұрғысынан – дымқыл / құрғақ, шикі / піскен, табиғи / жасанды т.б.;

➤ әлеуметтік категорияға байланысты (жас мөлшерлік, генеологиялық, қоғамдық әртүрлі мағынада) – еркек / әйел, үлкен / кіші, жас / кәрі, алыс / жақын, ішкі / сыртқы оппозицияларының метафоралануына қатысты ұғым-түсініктерді біріктіретін жұптар т.б.;

➤ дүние бейнесінің жалпы модусын айқындауға байланысты – киелі / қасиетті (сакральді - аксиологиялық) / пендауи, бұ дүниелік / бақилық т.б.

Профессор Т.В. Цивьянның пікірлеріне сүйенсек, осындай екіжақты белгілердің жиынтығына негізделіп әмбебап таңбалық кешендер кескінделеді және олардың көмегімен адам әлемді игереді. Өзара қарым-қатынасқа түсіп, ықпал ететін өзіндік шеңбер аясы бар мұндай кодтардың дүние моделінде қатарласа, қатпарласа, жанаса, тоғыса орын тебуі белгілі бір иерархиялық классификацияны көрсетеді. Бұл күрделі конгломерат семантикалық тұрғыдан біртұтас болып келеді, өйткені ол бір ғана объектіні – **әлемді** бір ғана субъект – **адам** тарапынан сипаттайды., әлеуметтік категорияға және дүние бейнесінің жалпы модусын айқындауға байланысты «текті» мен «тексіз», «тектілік» пен «тексіздік» қатарын да дәл осы жүйе шеңберінде оппозициялық қатынаста қарастыруымыз негізсіз емес деуге болады.

«Қазақстан» ұлттық энциклопедиясының және қазақ тілінің түсіндерме сөздігіне сүйенсек, **ТЕКТІ** сөзі - 1. шыққан тегі бір, нәсілдес. 2. тұқымы бір, тұқымдас. 3. тегі, шыққан жері жақсы (кісі) деген мағынаны береді.

Қазақ әдеби тілінің сөздігіндегі мәлімет бойынша **ТЕГІ ЖАМАН** - ата-бабасы, туысы нашар деген мағынада [1, 93], **ТЕКСІЗ** – 1. тегі белгісіз. 2. ауыс. тәлім-тәрбиесі нашар, көргенсіз. Ал, **ТЕКСІЗДІК** - тегі жамандық, тәрбиесі нашарлық [1, 98] деп көрсетіледі.

«Тектіге» қатысты дәл осындай мәндегі түсініктеме академик Ә.Т.Қайдардың «Қазақтар ана тілі әлемінде: этнолингвистикалық сөздігінде» де беріледі: **ТЕКТІ** <1. шыққан тегі бір, нәсілдес; 2. тұқымы бір, тұқымдас; 3. шыққан жері жақсы, тұқымы асыл (кісі)> **Көріп алған көріктіден, көрмей алған текті артық** <себебі, ер жігітке әдептілігімен емес, әдемілігімен, көргендігімен емес, көркімен қызықтыратын әйел мұрат емес, ата-бабадан алған тағылым-тәрбиесімен, табиғатына сіңген абзал қасиеттерімен елден ерекше тұратын тектілігі мұрат; мұндай жар кез болса, көрмей-ақ, сұлулығын сынамай-ақ алуға болады демекші. Қазақ дәстүрінде әйелді текті жерден іздеудің бір сыры, міне, осында> **Тектілік** <адам бойындағы асыл қасиеттердің, парасаттылықтың үлгісі ретінде ұрпақтан-ұрпаққа рухани сабақтастықпен берілуі; жеке тұлғаның тегіне тартып парасаттылық, салауаттылық көрсетуі> [2, 16].

Сөздіктерде келтірілген мәліметтерге қарасақ, «тектілік» табиғатын қоғамдағы адамдардың әлеуметтік дәрежесі ашып бере алмайды. Керісінше, «тектілік» адам бойындағы асыл қасиеттерді айқындаушы және біріктіруші құндылық, категория ретінде адамның қоғамдағы орнын анықтайды. Сонымен қатар, мұндай қорытындыға келуімізге тіліміздің фразеологиялық қорындағы текті адамды қоғам мен әлеуметтік қатынастардағы сыйлы, елеулі, алдыңғы қатарлы субъект ретінде сипаттайтын тұрақты тіркестер дәлел:

- Айта қаларлықтай
- Алаштың азаматы
- Анау-мынау емес
- Асылдың сынығы, шұғаның қиығы
- Атағы дардай
- Ауыз толтырып айтарлықтай
- Бетке ұстары
- Екіннің бірі емес
- Ердің ері, егеудің сынығы
- Қасқа мен жайсаңы
- Қой ішіндегі марқа /марқасқа/
- Мүйізі қарағайдай
- Ноқта ағасы
- Ортан қолдай
- Пір тұту
- Сайдың тасындай
- Сен тұр мен атайын
- Сорпаға [сорпаның бетіне] шығары
- Сөзі өтімді
- Сүт үстінде қаймақ
- Халқының қалаулысы, елінің елеулісі
- Ығай мен сығай [3, 129-130].

Бұл тұрақты тіркестер дискурста белсенді қолданылып, «тексті» мен «тексізді» айырудағы халықтың бағалаушылық қызметін жүзеге асырады.

Әдебиеттер:

1. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 14-том / Құраст.: М.Малбақов, Қ.Есенова, Б.Хинаят және т.б. – Алматы, 2011. Т.14: - Т – Ұ. – 800 б.
2. Қайдар Ә.Т. Қазақтар ана тілі әлемінде: этнолингвистикалық сөздік. – Алматы: Сардар, 2013. Т.2: Қоғам. – 2013. – 728 б.
3. Смағұлова Г.Н. Мағыналас фразеологизмдер сөздігі. - Алматы: Елтаным, 2010. – 252 б.

Рахматуллаева Хамида

5B011900-Шетел тілі: екі шетел тілі

Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Г.И.Саурукова

ҚазМемҚызПУ

АҒЫЛШЫН ТІЛІ АРТИКУЛЯЦИЯСЫН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ

Аннотация. В статье рассматривается проблемы формирования фонетических навыков учащихся в обучения иностранному языку

Abstract. The article deals with the formation of phonetic skills of learners in teaching foreign languages.

ҚР Тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаев “Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан” жолдауында “Тілдердің үштұғырлығы” - мәдени жобасын кезеңдеп іске асыруды қолға алуды ұсынды [1, 4 б.].

Осыған орай “Қазақстан бүкіл әлемде үш тілді пайдаланатын жоғары білімді ел ретінде танылуға тиіс. Бұлар қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі”. Қазіргі өмір талабы - оқу және тәрбие үрдісін түбегейлі өзгерту. Елімізде болып жатқан әлеуметтік – экономикалық әр-алуан өзгерістер, білім беру саласындағы жаңа бағыттар ағылшын тілін оқытуды үнемі жетілдіруді, оқытудың ғылымилығы мен әдістемелік деңгейін көтеру міндеттерін жүзеге асыруды талап етуде. Осыған орай, ағылшын тілін тілдің үш тұғырының бірі ретінде қызмет етуінің алғышарты - оның қоғамдық өмірдің әр алуан саласында қолданылуы болып табылады. Әлемді мекендеген мыңдаған ұлттар мен ұлыстардың бір-бірін түсінуіне – халықаралық сипат алған ағылшын тілінің рөлі зор. Қазіргі таңда тіл үйренушілер арасында тіл үйрену барысында көптеген проблемалар кездеседі. Ағылшын тілінің фонетикалық құрылысының өзіндік ерекшеліктері бар, сондықтан оны үйренушілер тілдің дыбыстық және интонациялық құрылымын оқып меңгергенде көптеген қиындықтарды кездестіреді. Шетел тілін үйренушілердің басты мақсаты – тілдің дыбыстық құрамын меңгеру, дыбыстарды дұрыс айту және сол тілге тән интонациямен сөйлей білу. Адам баласының тілі - дыбыстық тіл. Тіл дыбыстары - әрбір тілдің өмір сүруінің тәсілі. Егер сөздер дыбыстардың өзара тіркесі түрінде айтылмаса, тіл қатынас құралы да, пікір алысу құралы да бола алмас еді. Осы орайда тілдегі дыбыстардың ерекшелігін ала отырып, тіл үйренушілердің фонетикалық дағдысын қалыптастыру қажет. Ағылшын тілін үйрену арқылы оқушылар білім деңгейін көтеріп, өз халқы мен басқа халықтар арасындағы ұқсастықтар мен ерекшеліктерді ажыратуға дағдыланады. Сөйтіп, өз пікірі қалыптасады, түрлі елдер мәдениетін үйренеді. Осы орайда ағылшын тілі дыбыстарының артикуляциясын зерттей отырып, оларды оқытудың тиімді әдістерін қарастыру қажет.

Әр түрлі тілдердің дыбыстық жүйесі, дыбыстарының сипаты мен саны бірдей, біркелкі емес, олар әр басқа. Тілдің өзіндік ерекшеліктеріне, дыбыстау мүшелерінің қызметінің әр түрлілігіне байланысты болып отырады. Тіл дыбыстарын жасауда (шығаруда) дыбыстау (сөйлеу) мүшелерінің қызметін артикуляция деп атайды. Ал белгілі халықтың дыбыстау мүшелерінің қызметі арқылы қалыптасқан дыбыс шығару дағдысын сол тілдің артикуляциялық базасы дейді. Кез-келген тілдің дыбыстық құрылысының негізіне дыбыстар (фонемалар) жүйесі жатады. Фонема – тілдің ең кіші дыбыстық бірлігі. Ағылшын тіліндегі сөзді құрайтын дыбыстар мен әріптердің саны сәйкес келе бермейді. Бұл ағылшын тілі орфографиясын меңгерудегі басты қиындықтардың бірі. Мысалы: «daughter» - «қыз» деген сөзде 8 әріп болса, 4 дыбыс ғана айтылады. Ағылшын тілінде 44 дыбыс, 26 әріп бар. Тілдік әрекеттің продуктивті түрі сөйлеумен жұмыс істеу кезінде жеке дыбыстардың өңделуіне, сөйлеу ағынындағы дыбыстардың ассимиляциясына, ритмикаға, фразалық екпінге, коммуникативті интонацияға назар аударылады. Сөйлеу ағынындағы ағылшын тілінің фонетикалық қиындықтарын өңдеу ауызша сөйлеу тілінің қабілеттерімен бірге жүреді. Пәнді меңгеру барысында негізгі жұмыс ағылшындық интонацияның ерекшеліктерімен жүреді. Осы мақсатта қиын дыбыс үйлесімдерін өңдеуге, ауызша және фразалық екпіндермен, сонымен қатар мәтіннің интонациялануына, транскрипцияны, тонограмманы жазуға арналған жаттығулар жүреді, фонетикалық курстардан диалогтық және монологтық мәтіндерді жаттау жұмыстары жүргізіледі [2, 136 б.]. Сонымен қатар, дұрыс сөйлеу - бұл сұхбаттасушының бірінші кезекте назар аударатын мәселесі. Сөзді дұрыс айтқанда, адамдар сөйлеп жатқан адамды түсінуге қиналмау үшін дыбыстарды дұрыс айта алу керек. Ағылшын тілінде дұрыс сөйлеуге екі фактор әсер етеді: артикуляция мен

интонация. Ағылшын тілін меңгеруде дұрыс емес интонация мен артикуляция шатасып кетудің себебі бола алады. Мысалы, төменде келтірілген үш сөйлем оқушының жеткізуіне байланысты әр түрлі естіледі:

1. I have **two**. (Менде екеуі.) 2. I have **too**. (Менде де екеуі.) 3. I **have** to. (Мен міндеттімін.)

Оқушыларды дұрыс сөйлеуге үйретудің негізгі амалдарының бірі – бұл жаңылтпаштар (**tongue twisters**). Олардың ең басты ерекшелігі – олар тез сөйлеу барысында оқушылардың дыбыстарды дұрыс айту қабілеттерін дамытады, ал бұл біздің негізгі мақсатымыз болып табылады: жеткілікті түрде тез сөйлей отырып, дұрыс және айқын сөйлеу [3, 85].

Дұрыс сөйлеудің қалыптасуының екінші факторы – интонация. Интонацияға мыналар кіреді:

1) Екпін

2) Сөйлеу қарқыны

Олардың үйлесуі оқушылардың шет тілінде сөйлеу қабілетінің жартысын қалыптастырады. Сонымен, ағылшын тіліндегі дыбыстардың айтылуы сөйлеу мүшелеріне байланысты өзгеріп отырады, тек кейбір ағылшындық дыбыстар ғана қазақ тілінің дыбыстарымен сәйкес келеді. Адамдар бір-бірімен тіл арқылы қатынас жасағанда ауызша сөзді қолданады. Олай болса, шетел тілінің дыбыстық жағын үйренудің ауызша сөз үшін маңызы зор. Егер адам шетел тілінде сөйлегенде сол тілдің дыбыстарын дұрыс айтпаса, онда оны тыңдаушылар түсінбеуі мүмкін, яғни адамның ойын өзгелерге түсінікті түрде жеткізе алмағаны. Демек, ол сол тілді қатынас құралы ретінде пайдалана алмады деген сөз. Сондықтан сөйлеп үйрену үшін фонетикалық дағдылар ауадай қажет. Онсыз адам сөйлей алмайды, ал, сөйлей қалғанда, оны тыңдаушылар түсінбейді. Фонетикалық дағдылардың қажеттігі тек сөйлеумен шектелмейді. Егер тыңдаушының дұрыс қалыптасқан фонетикалық дағдылары болмаса, онда ол тыңдап отырып, естігенін түсіне алмайды. Оның себебі: адам басқа біреудің сөзін тыңдағанда, естігенін іштей қоса айтып отырып, оны өз санасында қалыптасқан дыбыс жүйесімен салыстырады, сөйтіп оны таниды, түсінеді. Ал оның санасында дұрыс қалыптасқан дыбыс жүйесі, фонетикалық дағдылары жоқ болса, онда ол естігенін танымайды, түсінбейді. Демек, фонетикалық дағдылар тек сөйлеу үшін ғана емес, сонымен қатар басқа адам сөйлегенде, біреудің сөзін тыңдап-түсіну үшін маңызды рөл атқарады [3, 38 б.]. Фонетикалық дағдыларды қалыптастырудағы жаттығулар. Дыбыстарды түсіндіру негізгі төрт компоненттен тұрады:

1) дыбысты көрсету

2) осы дыбыстың айтылу жолын оның артикуляциясын түсіндіру

3) ұқсас дыбыстарды бір-бірінен ажыратуға арналған жаттығулар

4) дыбысты оқушының айтып дағдылануы.

Фонетикалық дағдыларды қалыптастыру үшін қолданылатын жаттығулар екі топқа бөлінеді:

1) тыңдауға арналған (recognition), яғни мұғалімді немесе жазбаны тыңдау. Мұнда есту дағдылары мен дыбыстарды ажырата білу дағдылары қалыптасады; 2) дыбыстарды қайталауға арналған (reproduction).

Фонетикалық дағдыларды қалыптастыруға қоятын бағдарламаның екінші талабы-аппроксимация принципіне сүйену. Аппроксимация деген шет тілінің дыбыстарын дәл ағылшынша айту емес, соған жақындату деген сөз. Егер оқушы ағылшынша сөйлегенде, кейбір дыбыстарды қате айтса да, ондай қателер оның сөзін түсінуді ауырлатпаса немесе мүлде түсініксіз етпесе, ондай қателерге қарсы күресіп, түзетпей-ақ қойса да болады. Оның артықшылықтары:

- дыбыстау мен интонацияны түзетуге болады;

- мәтінді бірнеше рет қайталап тыңдауға болады;

- ағылшын тілінде әр түрлі жылдамдықпен айтылатын сөзді түсіну қабілетін дамытуға болады;

- сол тілде сөйлеушілерді тыңдауға мүмкіндік береді.

Қорыта келгенде айтарымыз егер мұғалім сабақ барысында оқушылардың фонетикалық дағдысын қалыптастыру үшін фонетикалық жаттығуларды тиімді пайдаланатын болса, онда оқушылардың ағылшын тілі дыбыстарын тыңдап түсіну және таза әрі дұрыс дыбыстау дағдылары қалыптасады.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасындағы “Тілдерді қолдану мен дамытудың 2011-2020 жылдардағы арналған мемлекеттік бағдарламасы”, 4 б.
2. Әбдғалиев С.Ә. Ағылшын тілін оқытудың негіздері. Алматы 1992.
3. Мырзабеков С. Ағылшын тілінің фонетикасы. Алматы, 1992.

Серік Ж.О.

5B011900-Шетел тілі: екі шетел тілі

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.м., оқытушы А.Б.Кашкеева

Алматы Университеті

АУДАРМАНЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТАБИҒАТЫ МЕН ТҮРЛЕРІ

Аннотация: *Статья анализирует различные проблемы перевода с лексико-лингвистической точки зрения, перевод как вид искусства находчивости новых слов.*

Abstract: *This article analysed different problems of translation through lexical and linguistic approaches, translation considered as an art of finding new words, searched from linguistic point.*

Аударма саласы — мәдениет пен әдебиеттің көне мүлкі, үлкен дүниесі. Аударма – өте күрделі көп деңгейлі семантикалық өрістердің, семантикалық құрылымдардың, мәдени өзгешеліктердің, оқырмандар мен тыңдаушылардың әрекеттерінің психологиялық және әлеуметтік аспектілеріне тез талдауын талап ететін үрдіс. [1,б.59].

Швейцар А.Д. : «Аударма – адамдар әртүрлі тілдерде өз ойларын білдіруінде қарым – қатынастың тілдік қызметін атқаратын көмекші құрал. Сондықтан, аударманы тіларалық коммуникация әрекеті деп атау өте дұрыс» деп аудармаға орынды анықтама берген. Аударманың бір түрі – көркем аударма. Көркем аударма деп көркем шығармаларды аударуды атайды. Көркем шығарманы аудару күрделі де, көп уақыт талап ететін шығармашылық және танымдық жұмыс. Стандартты түрде тәуелсіз бірліктер ерекше аударма технологиясын талап етеді, бірліктердің құрылымы мен атқаратын қызметтері екі тілде өзгеше болады және әлеуметтік – мәдени дәстүрлерге бастапқы мәтін авторының, аударма мәтінін қабылдаушы мен аудармашының жеке тәжірибелеріне де байланысты өзгеше болады. Осындай бірліктерді аударуда арнайы өзгеріс тәсілдерін қолдану қажет, осыған орай тілдік, мәдени және психологиялық факторлардың үндесуін қадағалап отыру керек. /9,б.33/. Лексикалық тәсілдер бастапқы мәтінде сөз деңгейінде стандартқа сәйкес емес тілдік бірлік болған жағдайда қолданылады. Мәселен: бастапқы тілдің мәдениетіне сай келсе де, аударма тілінде жоқ жалқы есімдер; белгілі бір кәсіби саладағы термин; түпкі мәдениетке сәйкес, бірақ аударма мәдениетінде құрылымдық – функционалдық бірізділік бойынша өзгеше және аударма тілінде мүлдем жоқ заттар, құбылыстар мен түсініктерді білдіретін сөздер. Мұндай сөздер аударма үрдісінде басты орын алады, өйткені салыстырмалы түрде контекстке тәуелсіз бұл сөздер аудармашының таңдауына сай аударма мәтініне әртүрлі бағыттылықты береді.[2,б.109]. Мысалы, қазақ тіліндегі Айсәуле немесе Гүлім есімдері ағылшын тіліне транслитерация тәсілі арқылы Aisaule, Gulim деп аударылып, мәтін ішіндегі есім рөлін атқарады. Бірақ, сөзсіз мәтіннен тыс ассоциацияны жояды: Айсәуле – айдың сәулесі және Гүлім – гүл. Ағылшын тіліндегі Bloody Mary бастапқы мәдениетке сай бір уақытта коктейль және ағылшын ханшайымының тарихи титулына сәйкес аллюзия бола отырып, екі мағынаға да бір атау кейпіне ие болады. Қазақ тілінде бұл атаудың екі түрлі формасы берілген: Қанды Мэри (коктейль) және Қанды Мария (ханшайым). Көптеген контекстерде бастапқы бірлікті біріктіру маңызды емес, бірақ бастапқы мәтін авторы оны күрделірек мәтіндік дүние – стандартты түрде тәуелсіз бірліктер жүйесіне толы бейнелеуде қолданса, аудармашы қиын жағдайда қалып, өзінің стилистикалық тәсілін таңдауына апарып соқтырады. Бұл дегеніміз – баламаларды лексикалық дәрежеден стилистикалық дәрежеге өткізу арқылы таңдау мәселесімен байланысты аударма бірлігінің деңгейін өзгерту.

Бастапқы мәтіннің стандартқа сәйкес емес лексикалық элементтерін аударудың кең тараған тәсілдеріне транслитерация, транскрипция, калькалау, семантикалық модификация, суреттеу, түсіндірме, аралас аударма жатады [3,б.19].

Грамматикалық тәсілдер морфемадан бастап фразадан жоғары бірліктерге дейін, бастапқы мәтіннің стандартты түрде тәуелсіз кез-келген грамматикалық құрылымы аударма мәтінінің объектісі болған жағдайында қолданылады. Аудармашы үшін лексикалық мәселелермен салыстырғанда бұл мәселелер онша көп қиындық тудырмайды. Бірақ, өзіндік даралығы болғандықтан белгілі бір тәсілдерді қолдануды талап етеді. Мәселен, ағылшын тілінде көп қолданылатын есімшені қазақ тіліне аударуда сөйлемнің грамматикалық құрылымының қайта құрылуын талап етеді:

The work having been done, everybody felt a relief.

Жұмыс біткен кезде, әрқайсысы өздерін иықтарынан ауыр жүк түскендей сезінді.

Жұмысты бітіріп, әрқайсысы өздерін иықтарынан ауыр жүк түскендей сезінді. Барлық грамматикалық шақтар, тіпті өзге контекстерде тура сәйкестіктері болса да қайта құрылады. Ағылшын тілінен қазақ тіліне мәтінді аудару барысында етістік шақтары қызметінің үйлеспеуі орын алады. Мысалы, ағылшындардың тағам әзірлеу мәзірін жазу салтында императив формасы қолданылса, қазақ тілінде ауыспалы келер шақ түрінде беріледі:

Bake the buns till light golden.

Бөлке нан қызғыш түс пайда болғанша пісіріледі.

Бұл қайта құру түрі аударма тілінде бастапқыдай грамматикалық формасы жоқ болған не өзге қызмет атқарған жағдайда қолданылатын грамматикалық ауыстыруға жатады.

Осы мысалда till light golden қазақ тілінде лексикалық бірліктердің қосылуын талап ететін синтаксистік орам болып табылады. Мұндай тәсіл тарату, қосу, біріктіру, кеңейту сияқты тәсілдерінің қатарына жатады. Функционалдық ауыстыру және қосу сияқты кең тараған тәсілдердің қатарына грамматикалық трансформация, антонимдік аударма, нөлдік аударма және тағы басқалары жатады. Стилистикалық аударма тәсілдері аударма нысанасы бастапқы мәтіннің белгіленген стилистикалық бірліктері болғанда қолданылады. Білуімізше, кейбір стилистикалық бірліктер мүлде аударылмаса, кейбірі күрделі қайта құруға жатады. Тек бастапқы мәтіннің белгіленген стилистикалық бірліктерінің мардымсыз бөлігі ғана аударма барысында стандартты түрдегі сәйкестікке ие болады. [3,б.19]. Кең тараған стилистикалық формалар аудармасы қатарына бастапқы және аударма тілдерінің мәдени - тілдік дәстүрінің қаншалықты ұқсас не өзгеше екендігіне байланысты метафоралар жатады. Ағылшын мәтінінде метафора өзгергіш қалыпта болып, бейнемен бірге мағынаның ирониялық кейпіне де ие болады. Және мәтіннің бір ғана бірлігін талдауда бірнеше стилистикалық тәсілдердің қолдануын қамтуы мүмкін.

There was not an organ in his body that had not been drugged and derogated, dusted and dredged, fingered and photographed, removed, plundered and replaced.

Бұл сөйлемде метафора градация (бірізділік), аллитерация (әдеби көркемдеу), гиперболамен (көркем бейнені әсерелеу) бірігіп келіп медициналық тексерістің күлкілі – орынсыз бейнесін тудырады. Бастапқы мәтіннің сөздік құрамын сақтау стилистикалық ықпалмен келіспей қалатындықтан, бұл мәтін аудармада эмоционалдық, бағалау және мағыналық ассоциацияның сақталуы үшін қайта құруды талап етеді. Бастапқы бейне негізін құрайтын мұндай ассоциациялардың белгілі бір бөлігін сақтап қалудағы жалғыз жол – стилистикалық тәсілдердің негізгі үйлесімділігін қайта құру.

Әдебиеттер:

1. Верб В.В. Грамматика современного английского языка. М, 2001
2. Қалиев .Б. Жалпы тіл білімі . Алматы, 2009.
3. Резвцова М.Д., Афанасьева О.В., Самохина Т.С. Практикум по сравнительной типологии английского и русского языков. – М. : Просвещение, 2007. – 197 с.

Сабырбайқызы Нұрила

5B011700-Қазақ тілі мен әдебиеті

3-курс/бакалавр

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент Ғ.Қ.Иманалиева

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЭНАНТИОСЕМИЯ ҚҰБЫЛЫСЫ

Аннотация. В статье исследовано явление энантиосемии на казахском языке, а его использование на казахском языке было тщательно изучено и подтверждено примерами.

Abstract. The article investigated the phenomenon of enantiosemy in the Kazakh language, and its use in the Kazakh language was carefully studied and confirmed by examples.

Энантиосемия – қазақ тіл білімінде әлі күнге дейін ерекше тілдік құбылыс ретінде қарастырылмаған тақырып. Бұл құбылыс жайында әр түрлі тұжырымдар мен ойлар бар. Энантиосемия құбылысын кей еңбектерде антонимия, полисемия, омонимия сияқты категориялармен байланыстырады. Атап айтсақ, Р.А.Будагов энантиосемияны «полисемияның өзгеше түрі» деп айтса, Ю.Г.Скиба «антонимдік омонимия», ал, А.А.Реформатский, Л.А.Новиков, Ф.П.Филин, Я.И.Гельблу секілді ғалымдар энантиосемияны «антономияның бір түрі» деп айтады. Энантиосемияны омонимияға жатқызуға болмайды, себебі омонимдер дыбысталуы, жазылуы, сыртқы көрінісі жағынан бір болғанымен, мағынасы жағынан ортақ компоненттері, ұқсастықтары жоқ, мысалы қазақ тіліндегі ет сөзі тамақ, ас деген мағынаны білдірсе, екінші тұрғыдан әрекет ет деген мағынада қолданылады. Энантиосемия мен омонимияның байланысы мен айырмашылығы туралы, Д.Әлсин «Омоним мен энантионимнің арасында әрқайсысының көп мағыналылығынан басқа ешбір ұқсастығы жоқ. Және басқа жағынан қарағанда өзге тілдік құбылыстардай, омоним мен энантоним арасында да ұқсастық жоқ. Ол екеуінің пайда болу себептері де екі бөлек. Сондай-ақ, омонимде жоқ тек энантонимдерге тән ерекшеліктер де бар. Олардан: энантионим сөзінің бір мағынасы айтылғанда екінші мағынасын табиғи еске түсіреді. Омонимде жоқ ерекшеліктердің тағы бірі сөйлеушінің оптимисттік, мысқылдау, мазақтау да сөздің мағынасын ауыстырып, екінші қайшы мағынада айтуы да омонимде жоқ ерекшелік, және кез келген тілдік сөздіктерді ашып қараған адам барлық сөздерді омоним деп санауға мүмкіндігі бар, өйткені лексикалық-семантикалық дамуға ұшырап мағынасы азды-көпті өзгеріске ұшырамаған сөздер сирек кездеседі. Ал энантионимдер де ондай қасиет жоқ, барлық энантионим сөздердің көлемі 400-дей сөз» - дейді [1, 66 б.].

Ал, антонимия – жазылуы, дыбысталуы жағынан әртүрлі, мағынасы жағынан қарама-қарсы қойылған екі сөз болғандықтан, А.А.Реформатский, Л.А.Новиков, Ф.П.Филин, Я.И.Гельблу секілді ғалымдар айтқандай энантиосемияны антонимияның бір түрі ретінде қарастыруға келмейді деп есептеймін. Антонимияға мысал келтіретін болсам, Кез келген қарама-қарсылықтың екі шегі өзара қалай қарама-қарсы болса, солай бір-бірінен ажырамас бірлікте болады. Қарама-қарсы құбылыстардың бір мүшесі екінші мүшесі болғандықтан ғана қарама-қарсылық мәнге ие болады. Бұл философияда қарама-қарсылықтың бірлігі деп аталады. Егер қарама-қарсы жақтардың бірлігі жойылса, онда қарама-қарсылықтың өзі де мән-мағынасын жояды. Мысалы, біздің диссертациямызға қатысты *ақ* – *қара* қарама-қарсы мағыналы лексикалық бірліктерін алайық. *Ақ* пен *қара* – қарама-қарсы түстерді, әлеуметтік қарым-қатынастарды, жақсылық мен жамандықты, адам мінез-құлқының қарама-қарсы жақтарын анықтайтын лексикалық бірліктер. Қарама-қарсылықтың бірлігі заңына сүйенсек, *ақ* болмаса *қараны* немесе *қара* болмаса *ақты* түсіну мүмкін болмас еді.

Полисемия – сөздің бір немесе бірнеше мағынаға ие болуы болғандықтан, бұл категориямен де байланыстыруға келмейді деп есептеймін. Мысалы, басы деген сөз, адамның басы, бұлақтың басы, істің басы секілді көп мағынаға ие, ал бұл сөздердің энантиосемияға байланысын көре алмаймыз.

М.Г.Нұрбердиев өзінің «Энантиосемия лексиканың жүйелі байланысы ретінде» мақаласында: «Энантиосемия – бір сөздің өзінде біріне-бірі тікелей қарама-қайшы екі мағынасы болатын құбылыс» - дейді [2, 67 б.]. Осы ойдың дұрыс екендігіне зерттеулерді қарастыру барысында көз жеткіздім.

Қырғыз ғалымы Д. Осмоналиева шартты түрде энантиосемияның екі түрін көрсетуге болады деп есептейді:

- 1) байырғы энантиосемиялар,
- 2) кейінгі энантиосемиялар.

Байырғы энантиосемиялардың пайда болуы ертедегі тіліміздегі тілдік бірліктерге барып тіреледі. Әрине, ертедегі адамдар тілі өздерінің ойлау дәрежесіне сай болған. Мысалы, бір заттың не құбылыстың бір-біріне қарама-қарсы құбылысын бір сөзбен атау үрдісі болған. Бірақ олардың ойлауының диффузды болғаны тілдің де симпрактикалық болуын шарттаған. Осылай бір заттың екі түрлі қырын атағаны адамдардың ұғымдық ойлау жүйесінен хабар береді. Кейінгі энантиосемиялар да тілімізде басқа жолдармен пайда болмаған. Олардың пайда болу жүйесі де бірінші байырғы энантиосемиялар секілді жолдардан, пайда болу этаптарынан өткен. Кейінгі энантиосемиялардың сөздіктер жүйесінде өзінің арнайы мағынасы беріліп, одан кейін, энантиосемиялы мағыналарға ауысады.

Д.Османиелиева деректеріндегі бөлінуге байланысты мысалдар келтірсем. Мысалы, кей түркі тілдерінде баба сөзі ата мағынасында қолданылса, енді бір тілдерде әйел, ене деген мәндерде жұмсалады. Осыған қарап, байырғы энантиосемиялардың жаралу себептерін анықтауда оларды диахрондық сипатта теріп, қарастырған жөн.

Баба. 1. Арғы ата, ұлы ата. 2. Қарт адамды қадір тұтып, құрметтеу мағынасында айтылатын ишарат сөз.

Қазақ ұғымында, тіпті жалпы түркі ұғымында баба сөзі қастерлі, құрметті. Ал енді мына бабай сөзінде ол қалайша керісінше мағынаға көшкеніне таң қаламыз. Бірақ мұндай мағынаның бар екені тілдік дерек. Мына мағыналарына наза аударып көрейік.

Бабай эмоц. 1. Баба сөзінің құрметтеу, сыйлау мағынасында қолданылған құрметтеу түрі. 2. Жас балаларды қорқытқанда айтылатын сөз. [ҚТТС, 95 бет].

Бірінші мағынасындағы «баба сөзінің құрметтеу, сыйлау мағынасында қолданылған құрметтеу түрі» тіліміздегі ата+й, аға+й секілді –й тұлғасының мағынасынан туындаса керек. Сондай-ақ бұл сөз неге жас балаларды қорқытқанда айтылады. Себебі қазақтардың ер аданан аяқ тартуымен, сонымен қатар шоқша сақал қоған түсі суықтықтан да болуы мүмкін деген тұжырым жасаймыз.

Энантиосемияны тарихи, диахрондық құбылыс ретінде қарастыру жөн, дегенмен, тектес тілдер, диалектілер, говорларда көбірек ұшырасады. Шындығында, тіліміздегі энантиосемиялардың көпшілігін кейінгі энантиосемиялар толықтырады. Бұл жердегі кейінгі энантиосемиялар деп отырғанымыз соңғы жылдары пайда болған энантиосемиялар түзеді. Мәселен, қазіргі жастар тілінде қолданылып келе жатқан жынды, қиын секілді сөздер қатарын жатқызамыз.

Қазіргі жастар тілінде *жынды көйлек сатып алдым* деп айтатындары кездеседі. Осы жердегі жынды сөзі өзінің дәлме-дәл мағынасында тұр ма? Тұрған жоқ. Енді жастар осы сөзді не үшін жағымды мәнде қолданып жүр деген сауалға жауап іздеп көрейікші. Жынды сөздің мағынасы қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде мынадай мәні бар:

Жынды 1. Ақылдан адасқан, есуас, жарымес. 2. Ауысп. Тентек, әумесер, есерсок. 3. Ауысп. Жынды көбелек. – жарық қуып, шыр айналып ұшатын түн көбелегі. Жынды қойдың миын жеген – жынданған, есі ауысқан деген мағынаны білдіреді [ҚТТС, 332 бет].

Әдебиеттер:

1. Шойбекова Ғ.Б., Оданова С.А., Құрманғали Р. Тіл біліміндегі энантиосемия құбылысы, 2018 ж (мақала)
2. М.Г.Нұрбердиев. Энантиосемия лексиканың жүйелі байланысы ретінде, 2008 ж (мақала)
3. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі: 10 томдық. – Алматы: Ғылым, 1983. – 7-т. – 671 б.

Тыныштықбай Гульбахыт

5B011800-Русский язык и литература

Научный руководитель: к.п.н., доцент О.А.Стычева

ЮКПУ, г. Шымкент

РОМАНТИЗМ КАК ЛИТЕРАТУРНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ

Annotation. Material is selected in the offered article, illuminative a question about that, what information about romanticism must make a concept vehicle, to define maintenance and volume of a study of literature theory presented in the program for senior classes. In fact, is material selected, for an answer for a question: what to teach? Answer for a question «how to teach»? it is the second stage of research, necessary for the methodical providing of lessons of literature on the topic «Romanticism».

Abstract. Бұл мақалада жоғары сыныптарға арналған бағдарламада ұсынылған әдеби теорияның мазмұны мен ауқымын анықтау үшін романтизм туралы қандай ақпараттың концептуалды аппараттармен жинақталуы керектігі туралы мәселе жанданды. Шын мәнінде, таңдалған материал: не нәрсеге үйренуге болады? «Қалай үйрету керек?» Деген сұраққа жауап. - Бұл «Романтизм» тақырыбы бойынша әдебиеттер сабақтарын әдіснамалық қамтамасыз ету үшін қажетті зерттеудің екінші кезеңі.

Литературный процесс – это сложная система литературных взаимодействий. Он представляет собой формирование, функционирование и смену различных литературных направлений – устойчивых и повторяющихся в том или ином периоде исторического развития литературы основных особенностей творчества. Литература непрерывно развивается, и каждая эпоха обогащает искусство какими-то новыми художественными открытиями. Эта специфика выражается в характере отбора явлений действительности и в отвечающих ему принципах выбора средств художественного изображения, дающего представление о литературных направлениях и течениях. В качестве объекта исследования в статье определен романтизм – самое яркое и значительное художественное направление в мировой литературе первой четверти XIX века, оно выражает особое миропонимание, основанное на убеждении о превосходстве «духа» над «материей». Положительный герой в романтизме, как правило, возвышается по уровню своего сознания над окружающим его миром корысти, несовместим с ним, цель жизни он видит в служении высоким идеалам человечества – гуманности, свободе, братству. Произведения романтического направления изучаются на уроках литературы в старших классах школ с русским языком обучения. Цель данной статьи – определить содержательное обеспечение темы «Романтизм» в практике школьного освоения литературы.

Романтизм оформился в конце XVIII века в Германии, несколько позднее в Англии, а затем распространился во всех европейских странах. В отличие от классицизма, для которого главной идеей было подчинение личных интересов общественным, романтизм обратился к внутреннему миру человека. Писателей-романтиков человек интересует как индивидуальность, главная идея в романтической литературе – идея свободы и гармонического развития личности. Основа сюжетов романтических произведений – конфликт личности и общества, необычные события, явления и люди. Романтики, разочарованные в действительности, обращаются к загадочному, таинственному, фантастическому. Их привлекают минувшие исторические эпохи, яркие картины экзотической природы, жизнь и нравы далёких стран и народов. Герои романтических произведений всегда в конфликте с обществом. Среди них – бунтари, скитальцы или мечтатели, творческие люди. Главная особенность изображения человека в романтическом искусстве – исключительный герой в исключительных обстоятельствах. Романтический герой создаётся по принципу контраста с современным человеком. Романтический герой – масштабный, великодушный, с благородными страстями и стремлениями. В романтических произведениях большое значение имеет личная позиция художника по отношению к изображаемым событиям и главному герою; в романтических произведениях зачастую звучит страстная исповедь самого автора.

В эпоху романтизма русская литература вступила почти одновременно с английской и немецкой – на рубеже XVIII–XIX веков. Одна из отличительных черт романтических произведений – стремление автора к идеалу. Одни писатели искали идеал в будущем, поэтому стремились показать жизнь такой, какой она должна быть. Герои их произведений – люди действия, натуры активные, беспокойные, ищущие. Эта особенность характерна для творчества К.Ф. Рыльева, М.Ю. Лермонтова, романтического периода творчества А.С. Пушкина. Другие писатели-романтики искали свой идеал в далёком прошлом, в мире старинных народных преданий. Эта черта романтизма проявилась в поэзии В.А. Жуковского. Значительное место в его творчестве занимают элегии («Вечер», «Море») и баллады («Людмила», «Светлана»). Для В.А. Жуковского и поэтов его школы характерны психологизм, индивидуализация характера, стремление к эмоциональной выразительности. Не принимая современную действительность,

они идеализировали патриархальную старину, стремились к показу чего-то чудесного, таинственного, изображали переживания лирического героя о погубленной любви, потерянной дружбе, о кратковременности человеческой жизни. Это течение русского романтизма принято называть **религиозно-нравственным**.

В русской литературе романтизм в первые десятилетия XIX века был тесно связан с классицизмом и сентиментализмом. Течение в русском романтизме, связанное с традициями классицизма, принято называть **гражданским** романтизмом. В авангарде представителей гражданского романтизма – поэт-декабрист К.Ф. Рылеев. В поисках героических сюжетов и образов он обращался к русской истории. О разных исторических деятелях, их подвигах или преступлениях Рылеев создал цикл стихотворных рассказов. Эти рассказы он назвал «думами», наиболее известные из них – «Иван Сусанин», «Дмитрий Донской», «Смерть Ермака». Сам К.Ф. Рылеев называл себя гражданином. Своё понимание гражданского романтизма он выразил в стихотворении «Гражданин» (1824). Общим для названных течений русского романтизма является неприятие реальной действительности и стремление противопоставить ей свой идеал. Проанализированная выше классификация близка классификации Б.С. Мейлаха, противопоставившего два течения романтизма – *реакционное* и *прогрессивное*. В русской литературе, считает ученый, прогрессивный романтизм нашел выражение в творчестве поэтов-декабристов, к которым был близок и А.С. Пушкин [1, с.104].

Романтическое направление в русской литературе (как и в западной) не было однородным. Русский романтизм сначала был представлен двумя течениями: *созерцательным* (Жуковский и поэты его школы) и *революционным* – поэты-декабристы (Рылеев, Одоевский, Кюхельбекер). Течения романтизма отличались своим идеалом и целями. *Созерцательный* романтизм видел счастье не во внешних условиях, а в самом человеке, в утверждении в человеке высоких нравственных достоинств, *революционный* – стремился к преобразованию мира, воспевал гражданские доблести, героическое начало. Для указанных течений общим был уход от современной действительности, воссоздание в искусстве противовеса современности, антимира, идеального мира искусства. Со второй половины 20-х годов XIX века возникает ещё одно направление романтизма – *философский* романтизм. Его представляют поэты Веневитинов, Хомяков, Шевырев, Тютчев. В своём творчестве они стремятся объединить поэзию с философией. Типично романтическим произведением был философский роман Владимира Одоевского «Русские ночи».

Две противоположные тенденции в романтизме выделял А.М. Горький, определив *пассивное* и активное *романтическое* направление: последнему направлению отдает дань и сам пролетарский писатель своими «Песнями». Существуют и другие классификации романтизма. Так, Г.А. Гуковский в книге «Пушкин и русские романтики» дает характеристику двух основных линий русского романтизма. Романтическое течение в литературе, возникшее на основе декабризма, он называет *гражданским* (революционным) романтизмом. Другое течение русского романтизма, представленное в творчестве Жуковского, отчасти Батюшкова, исследователь обозначает понятием *психологического* романтизма, представителей этого течения интересовал внутренний мир человека [2, с.23].

Каждая из представленных выше классификаций может быть трансформирована в эвристику школьного преподавания литературы. И все же нам представляется, что для решения дидактических задач наиболее подходит классификация Е.А. Маймина: в своей книге «О русском романтизме» он рассматривает следующие разновидности романтического направления в литературе: 1. Романтизм Жуковского (созерцательный). 2. Гражданский, революционный романтизм декабристов. 3. Романтизм Пушкина. 4. Романтизм Лермонтова, развивающий традиции и декабристского и пушкинского, и философского, и бунтарского романтизма байроновского типа. 5. Философский романтизм (Д. Веневитинов, Ф. Тютчев, В. Одоевский) [3].

Главным достижением русских романтиков было умение воспроизводить человеческие характеры в их внутренней сложности и противоречивости. Чтобы ярче выразить свою позицию, писатели-романтики отрицали систему жанров, установленную классицизмом. Они смело видоизменяли старые жанры и создавали новые: лиро-эпическую поэму, балладу, лирическое стихотворение, психологическую повесть. Выражая критическое отношение к крепостному праву, указывая на несправедливость крепостничества, русский романтизм ставил во главу угла культ свободной личности, утверждение её высокого достоинства, права на равенство и справедливость, протест против насилия и деспотизма.

Литература

1. Хрестоматия критических материалов: Русская литература рубежа XIX-XX веков / Сост. Л.Ю. Алиева, Т.В. Торкунова. – М.: Просвещение, 1999.
2. Гуковский Г.А. Пушкин и русские романтики. – М.: Директ-Медиа, 2010.
3. Маймин Е.А. О русском романтизме/ Электронный ресурс: <https://www-kniga.ru/free/o-russkom-romantizme.html>.

Ünal Merve

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Çağdaş Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları bölümü

Danışmanı: Prof. Dr. G. K. Abdirasilova

Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi

KAZAKİSTAN LATİN ALFABESİNE GEÇİYOR! ҚАЗАҚСТАН ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНА КӨШУДЕ!

Түйіндемесі: Мақалада Қазақстан Республикасының қазақ әліпбиін латын графикасына көшіру ісі тек Қазақ Елінде ғана емес, әсіресе түркі тілдес көршілес республикаларда, оның ішінде Түркияда өз пікірін білдіріп, қуаныштарын білдіргені жайлы және латын графикасының ерекшеліктері сөз болады.

Abstract: The article deals with the relocation of the Kazakh alphabet to the Latin graphics of the Republic of Kazakhstan, not only in the Kazakh language, but also in the Turkic-speaking countries, including in Turkey, expressing its opinions and peculiarities of Latin graphics.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың 2017 жылы 12 сәуір күні жасаған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы тек қазақстандықтарды ғана емес, бүкіл түркі дүниесін дүр сілкіндірді. Қазіргі таңда бүкіл түркі дүниесі латын әліпбиіне өткенде тек Қазақстан мен Қырғызстан кирилл таңбаларында болатын. Олардың өтуімен түркі дүниесіндегі мәдени және рухани ынтымақтастық жаңа белеске көшпек. Қазақстан Елбасының халқына арнаған рухани жаңғыруға бастаған бағдарламалық мақаласы жарияланған күннен бері қазақ тілін латын әліпбиіне көшіру ісіне қатысты көптеген пайымды пікірлер жарық көріп келеді. Түркілер қолданатын латын әліпбидің әрқилы емес, біркелкі болуы туысқан елдер арасындағы түсіністік пен ынтымақтастықтың нығаюында көкейкесті екені сөзсіз. 1940 жылы кеңестік кезеңде түркі республикалары латыннан кириллге өткенде әр республика өз бетінше алфавит жасап әзірбайжан, қазақ, қырғыз, өзбек, татар, түркімен секілді халықтар бір-бірінің жазғанын оқуда қиыншылыққа ұрынған еді.

1991 жылы Кеңес Одағы құлағанда түркі республикалар осы кирилл әріптерінен бас тартып латынға көшті. Мұнда да Әзірбайжан, Өзбекстан және Түркменстан республикаларының ортақ жүйеде емес, әр қилы жүйеде өткені сондай-ақ біраз ағаттықтар жібергені байқалады. Ол – заңды. Ал Түркия болса латынға 1928 жылы өтті.

Қазақстан – түркі республикалар ішінде латын әліпбиіне ең кеш өтетіндердің бірі. Осыны жақсы пайдаланып Қазақстаннан бұрын латынға өткен елдердің тәжірибелерін мұқият зерттеп, олардың артықшылық және кемшіліктерін салыстырып, түркі елдері ішіндегі ең мықты латын әліпбиді жасауға болады. Сөйтіп араб және кирилл графикасында бүкіл түркі дүниесі бойынша озық алфавитті жасаған Қазақстан латында да бұл табысын қайталауы әбден мүмкін. Латын әрпін қолданып жатқан өзге туысқан елдердің тілдерімен бір арнада өзінің табиғи даму жолына түсіп асқақтайтындығына кәміл сенемін.

Kazakçanın Latin alfabesine geçiş sürecinin tamamlanması, hem Kazakistan'ın dünya ile entegrasyonuna olumlu katkı yapacak, hem de yeni yetişen genç nüfusunun bilgiye ulaşımında kolaylıklar sağlayacaktır. Kazak kültürünün ve medeniyetinin gelişimi ile birlikte ortaya çıkan kültürel ve maddi ürünlerin sunumunda da önemli katkılar sağlayacaktır.

Sayın Başkan Nazarbayev'in siyasal öngörüsü ve iradesiyle ortaya koymuş olduğu bu sürecin tarihsel dayanakları olmakla birlikte sosyal gerçekliklere de dayandığı ortadadır.' ifadelerine yer verdi.

Nazarbayev, ülkesinin Latin alfabesine geçmesiyle ilgili düzenlediği toplantıda yaptığı konuşmada, Latin alfabesine geçişin tarihi önem taşıdığını belirterek, "Dünyada hiçbir ülke yeni alfabesini halkıyla bizim kadar tartışmamıştır. Herkesin düşüncelerini bilmek bizim için önemlidir." ifadelerini kullandı.

Latin temelli yeni Kazak alfabesi projesi tartışmalarına önde gelen kamu kurumları ve bilim çevresinin de aktif bir şekilde katıldığını söyleyen Nazarbayev, projenin hazırlanmasında dünya tecrübesinin dikkate alındığını dile getirdi.

Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev Latin alfabesine geçiş yönündeki en kesin ifadeyi 2012 yılında yayımlanan 2050 strateji belgesinde ifade etmiş ve kesin geçiş için 2025'i hedef göstermişti. Yeni çalışmalarla birlikte 2018 yılında eğitim öğretim alanında Latin alfabesine geçişin başlayıp, bu sürecin

2025'te бүтünüyle tamamlanması planlanmaktadır. Bu geçiş kolay olmayacaktır. Ekonomik olarak alfabe değişikliği için 600 milyon Tenge (Yaklaşık 1 milyon 770 bin Dolar) bütçe ayrılmıştır¹.

Buysur: 'Dil, bir milleti dünden bu güne taşıyan en önemli varlığıdır. Ait olduğu milletin acılarını sevinçlerini anlatmaktan öte, duygu dünyasını da şekillendirir. Kazakistan Latin alfabesine geçiş sürecini planlarken Sayın Başkan Nazarbayev, 2025 yılında geçişi sağlayacak çalışmaların başlatması talimatını vermişti. Bu sürecin oldu bit tiye getirilmeden, bu alanda birikimi olan akademisyenden uygulayıcıya varıncaya kadar, tüm tarafların bütün bu süreçlere katılacağına da açık bir göstergesi gibiydi.

Nazarbayev'in bu zamana kadar izlediği siyaset ve yazdıkları göz önünde bulundurulursa bu açıklamaların, Rusya ve ülkedeki Rus nüfus açısından, gerekli bir diplomatik hamle olduğu da düşünülebilir. Çünkü her ne kadar Türk Cumhuriyetlerinin kullandığı alfabeğe yakın bir alfabe tercih edilmemiş olsa bile Kazakistan'ın Latin alfabesine geçiş kararı zor ve büyük bir adımdır. Burada belirtmek gerekir ki, Parlamento'ya sunulan öneri henüz kesinleşmiş alfabe değildir. Yetkili makamların ifadelerine göre bu süreçte gelecek makul öneriler ve eleştiriler değerlendirilecektir².

1991 yılından itibaren Türk Cumhuriyetlerinde alfabe meselesi önemli tartışma konularından biri olmuş, bağımsızlıktan 20 yıl sonra Kazakistan'da bu meseleyi yoğun bir şekilde tartışmaya başlamıştır. Ancak bu tartışmaların 19. Yüzyılın sonunda ortaya çıktığı unutulmamalıdır. 1926 yılında Bakü'de gerçekleşen Türkoloji Kurultayındaki alfabe oturumlarındaki tartışmalar ve alınan kararların ardından Türkiye ve Azerbaycan başta olmak üzere neredeyse tüm Türk Dünyasının Latin alfabesine geçmesi, o dönemin şartlarında hafife alınmayacak bir değişimdir. O dönemin aydınları siyasi hedef ve yaklaşımları göz önünde tutarak, tüm Türk Dünyasından temsilcilerin bir araya gelmesiyle bu işlere girerken, günümüz ulaşım ve iletişim imkanlarına rağmen bugün Türk Dünyasının birbirinden ayrı hareket ederek, kökü bir olan bir dil için her biri kendine özgü yeni alfabeler oluşturma kaygısı, üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Türk Cumhuriyetlerini bugünkü ulaşım, iletişim ve kurumsal işbirliği imkanlarına rağmen istisareden alıkoyan sebepler kültürel veya zihinsel uzaklık olmasa gerek.

Latin Alfabesi kararı

Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçmeye hazırlanan Kazakistan, 2018'den itibaren okullarda ders kitaplarının Latin alfabesinde basılmasını hedefliyor.

Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, 2025 yılına kadar tüm kitapları, süreli yayın ve resmi belgeleri Latin alfabesinde yayımlamayı planladıklarını açıklamıştı.

Kaynakça:

1. https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/latyin-alpbine-koshu-ushn-600-million-tenge-bolned-283429/, (12.09.2017).

2. https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazak-alpbinn-jana-nuskasyi-usyinyildi-283386/, (12.09.2017).

3. «Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 26 қазандағы №569 Жарлығы.

¹ https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/latyin-alpbine-koshu-ushn-600-million-tenge-bolned-283429/, (12.09.2017).

² https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazak-alpbinn-jana-nuskasyi-usyinyildi-283386/, (12.09.2017).

Шербасева Бибінұр

6M011700-Қазақ тілі мен әдебиеті

1-курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д. профессор С.Б.Ержанова

ҚазМемҚызПУ

ҚАЗІРГІ БАЛАЛАР ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ БАСТЫ ТАҚЫРЫПТАР

(Ақын Қымбат Әбілдіқызы өлеңдері негізінде)

***Аннотация.** Сегодня трудно сравнить детей со вчерашними детьми в познавательной деятельности. Современные дети в социуме развиваются наряду с требованиями цивилизации. Поэтому сегодняшняя детская поэзия охватывает широкий спектр тем.*

***Abstract.** Today it is difficult to compare children with yesterday's children in cognitive activity. Modern children in society develop along with the requirements of civilization. Therefore, today's children's poetry covers a wide range of topics.*

Қазіргі қазақ балалар бағбандары қатарынан ойып орын алып, өзіндік дара стилімен ерекшеленетін қаламы жүйрік ақындарымыздың бірі – Қымбат Әбілдіқызы. Ақынның жүрекжарды жырларында кесек-кесек келелі тақырыптар толғанады. Қасиетті тұмарымыздай тәу еткен тәуелсіздік тақырыбы Қ.Әбілдіқызының өлеңдерінде де өріліп отырады. Мәселен: «Қазақстан» өлеңінде:

Елімнің атын айтсам – Қазақстан,

Жерімнің атын айтсам – Қазақстан.

Қойнауы қазынаға толған мекен,

Байлығым атын айтсам – Қазақстан, [1, 6 б.]-деп ағынан жарылады ақын Қайғының қаншамасын басын өткерсе де қара нардай қайыспай қасқая қарсы тұрған және де топаланды жылдарға төтеп беріп, төл тәуелсіздікке төрін берген Қазақстанның ақын тебірене жырлайды. Ұшқан құстың қанаты, шапқан тұлпардың тұяғы талатын, салқар көшке сая болған сайын дала сан тарихтың куәсі. Қойнауынан құт арылмаған, құдайы қонағына тарылмаған қазақ жері қазынаға бай, дәулеті мен сәулеті жарасқан қасиетті мекен. Ақын «Қазақстанның» баға жетпес байлыққа теңейді, марқая мақтаныш тұтады, жан жүрегімен езіле сүйеді. Немесе, «Тәуелсіздік» атты жырында ақын:

Тәуелсіздік – тәубелі елдің ұраны,

Қиялды елдің қыраны.

Жат рухқа жалтақтатпас пендесін

Жанарлардың шырағы. [1, 12 б.]

Жат елдің табанында тапталмай, қабағына жалтақтамай, бостандықтың босағасын берік бекітіп, қуаныштан кереге, шаттықтан шаңырақ орнатқан тәуелсіздік-еліміздің ұлы ұраны, қиялы-қияларға қанат қағар қыраны іспетті. Тәуелсіздік тек елімізге ғана емес, туған тіліміздің мәртебесі биіктеп, қолдану аясы кеңюіне, әлімсақтан құнын жоймай келе жатқан әдет-ғұрып, салт-дәстүріміздің дүркірей жандануына да айрықша әсер етті. Талай талас-тартыс пен атаның қаны, ананың жасымен жеткен тәуелсіздік – баға жетпес асыл қазына екенін асқақтата жырлайды. Егемендігіміздің еңселі, тәуелсіздігіміздің тұғырлы, мемлекеттігіміздің мәңгілік болуы жолында ақын жанын қиюға дайын. Аталған екі өлең де бүлдіршіндерге еркіндіктің ерен ерлік, қайтпас қайсарлықтың арқасында келгенін ұғындырумен қатар, жүрегі Отан деп соғатын елжанды, патриоттық сезімі асқақ азамат болып ер жетуге үндейді.

Сондай-ақ, Қымбат Әбілдіқызының өлеңдерінде көрініс тапқан тақырыптардың бірі – жас балдырғандарға ұлт мақтаныштарының өмірін үлгі, өнерін өнеге ету болып табылады. Айға алғаш сапар жасап, сара жол салған саңлақ ұлдары – тұңғыш ғарышкер Тоқтар Әубәкіровтың ерлігін былайша жырға қосады:

Қазақтың тұңғыш ұшқышы,

Ғарышкер батыр атанды.

Қыраннан асып шың құсы

Жер-Анадан бата алды.[1, 10 б.]

Иә, балалардың жүрегі пәк, қиялдары жүйрік, армандары Алатаудай асқақ. Тыңнан түрен салған Тоқтардың ерлігі сәбилер санасында сары майдай сақталып, жүректерінен өшпестей орын

алды. Лүпіл қаққан бала жүректер ғарышкер болып, айға аттансам деп армандады. Балаң армандары болашаққа бастап апарар баспалдақтай көрінді.

Сондай-ақ, ақынның «Өз өренім» өлеңі өрлікке өрілген, байрақты бәсекелердің бірегейі Афины олимпиадасында еңсесі биік егемен еліміздің жалауын жеңіске желбіреткен боксшы Бақтияр Артаевтың көзсіз ерлігі мен сөзсіз батырлығын жырына арқау етеді.

Отырмыз жанып-ысып, тақым қысып,

Аруаққа жалбарынып, жақынысып.

Бақтияр шыққан кезде жекпе-жекке,

Жүректен тамды көзге ақырғы шық[1, 7 б.],-деген жолдарда жүректі билеген қорқыныш, күдік пен үкілеген үміт айқасы, қобалжу мен толқу, ел ұланына сенім арту бәрі-бәрі өте әсерлі жырланған. Халқымыздың даналығында «баласы атқа мінсе, анасы тақым қысар» деген сөз де өзіндік орнын таба білген.

Ұлттық сипаттағы кейіпкер кіл жақсы мінезден құралмайды. Әр ұлттың ішінде жақсы адам да, нашар адам да болатындай ұлттық кейіпкердің жағымдысы да, жағымсызы да болады. Қ. Әбілдақызының «Әкеге қарап...» дейтін жырынан бүгінгі күн сипатын танимыз, ұлттық характердің кері болмысын көреміз.

«- Әке, сіз қайда тудыңыз?

- Атаңдар тұрған ауылда.

- Қалада неге тұрдыңыз?

- Не бар дейсің ауылда?

- Әке, мен де өскенде.

Шет елде тұрамын.

Туған жерде не бар деп,

Әке жолын қуамын!»[2, 7 б.].

Осынау көркем дүниеден логикалық сенімділікті байқаймыз. Ұлттық негізінен айрыла бастаған, ұлттық бастауын есінен шығарып алған тұлғадан өз түп тамырын танымас адамдар туарына көз жеткізе бастағандаймыз ба?

Баласының сөзі арқылы әкенің мінезін танимыз. Бір ғана ситуация әкенің әрекетін ғана емес, өз тегін бағалауды естен шығарып бара жатқан тұтас бір ұлттың әшкереленуін туындатып отыр.

Е. Елубаев қазақ балалар лирикасындағы «Жақсы деген немене, жаман деген немене?», «Кім болам?» деген секілді формадағы өлеңдердің бастауында В. В. Маяковскийдің тұрғанын айтады [3, 73 б.]. Қазақ ақындары осы форманы сәтті пайдалана білгендігін сөз етеді. Айтқандай-ақ, кешегі және бүгінгі балалар лирикасында «Кім болам?» тақырыбына қалам тартқан ақындарымыз мол. Олар бұл танымды дамытып, түрлендіріп, көркемдеп, түрлі формалармен ұсынды. Тіпті, әр мамандықтың өзіне тән маңызды тараптарын да сөз етті. Бұл кеңестік дәуір еншісіндегі әдебиетімізде де, тәуелсіздік кезіңіндегі әдебиетімізде де көп тоқталған формаға айналып отыр. Өткен заман уақытында да, бүгінгі уақыт танысында да адал еңбекпен нан табу, маңдай тер төгіп еңбек етудің басты назарға алынуы – қазақ балалар лирикасының педагогикалық сарынын үзбеуі, еңбек мәселесін үндеуі секілді танылады.

Сондықтан да бүгінгі бала кешегі күннің баласындай қойшы болмақты, шахтер болмақты армандамайды. Ол өркениеттің жалына жармасып, әлеуметтік даму сатысы жоғары мамандықты көксейді. Мұның себебін жаһанданудың бір көрінісі ретінде түсіндіре аламыз. Жаһандану – ұлттық, отандық, бауырмалдық сезімдерді шын мәнінде тәрк етіп, жаһандық көзқарасқа бағыну болса, жақсы өмір сүру қағидасы болса, өз ұлтына қызмет етемін деген ой санасында мүлдем жоқ баланы жаһанданудың төл перзенті дегенде кім дейміз?

Әдебиеттер:

1. Әбілдақызы Қ. Ай сайын өсіп келемін. – Алматы: АБДИ Компани, 2004.
2. Әбілдақызы Қ. Айгөлек. – Алматы: Лидер офсет, 2010.
3. Елубаев Е. Келешек. – Алматы: Балалар әдебиеті, 2005.

II. CAPACITY OF SOCIAL SCIENCE

Абай Айым

5B051000-Мемлекеттік және жергілікті басқару

3 курс/бакалавр

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент А.Д.Кожобекова

ҚазМемҚызПУ

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖАСТАРДЫҢ ДІНИ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Аннотация. Проблемы повышения религиозной грамотности современной молодежи. Статья исследует причину ухода молодых людей в религию, а также такое явление, как идентификация. Отношение современной молодежи к религии рассматривается как уровень знания содержания религии и степень ее личностного принятия. В статье раскрывается процесс корреляции общечеловеческого и частного в религии. Описаны результаты эмпирического исследования, позволившие установить, что, несмотря на рост религиозности, у молодых людей наблюдается стихийный характер приобщения к ее обрядам, а также несформированность представлений о религиозной вере, изменения этноконфессионального баланса, социальноэкономических трудностей вызывают уход в религию не только молодых людей, но и зрелых.

Abstract. Problems of improvement of religious literacy of today's youth. The article investigates the reason of leaving of young people in religion, and also such phenomenon as identification. The attitude of modern youth to religion is considered as the level of knowledge of the content of religion and the degree of its personal acceptance. The article reveals the process of correlation between the universal and the particular in religion. The article describes the results of empirical research, which allowed to establish that, despite the growth of religiosity, young people there is a spontaneous nature of initiation to its rites, as well as the unformed ideas about religious faith, changes in ethnic and religious balance, socio-economic difficulties cause withdrawal to religion not only young people, but also Mature.

Дін – ерте замандардан бері-ақ адамзат баласымен бірге жасасып келеді. Түрлі ерекшеліктерге байланысты адамдар арасында түрлі наным-сенім формаларының туындауы және олардың әр жерде әртүрлі деңгейде пісіп-жетіле отырып, дін ретінде қалыптасуы да өмір заңдылығы немесе рухани қажеттілігі еді. Адамзат тарихында бастан кешкен түрлі формациялар мен кезеңдерде діннің де формалары өзгеріп, халыққа қызмет етудегі рөлін жоғалтпай сақтап отырды. Адамзат баласы – ақыл-парасаттың, ғұлама ойдың және өзге де игіліктердің иесі. Ал, осы игіліктерге ие етіп тұрған – Жаратушы күштің барын адам ешқашан есінен шығарған емес. Осылайша, діннің қоғам өмірімен байланыстылығы өзгермей тұрмайтын құбылыс болғанымен, адам санасына әсер ететін, наным-сенім қалыптастыратын ерекше күш екендігі мойындалды.

Қоғам дегеніміз – әлеумет, яғни, адамдардың іс-әрекеттері мен бірігу формаларының жиынтығы. Міне, осы қоғамның және ондағы әлеуметтің дамуында діннің де атқарар рөлі зор. «Әлеуметтану» жайлы ой қозғаған Огюст Конт та кезінде дін мәселесін айналып өте алмаған. Оның пікірінше, қоғамның әлеуметтік қайта құрылуы тек қана ағарту ісінің көмегімен іске аса алмайды. Ол іске асу үшін әлеуметтік байланыстардың қандай да бір рухани тірегі болуы керек. Мұндай тіректі ол «оң діннен», яғни, бұрын өмір сүрген, қазір өмір сүріп жатқан адамдардың және болашақ ұрпақтың орасан зор әлеуметтік азғасының біртұтас ұлы тіршілік иесі сияқты адамзатқа табынуынан көре білді [1, 11 б.]. О.Конт (1798-1857) діннің рөлі және әлеуметтік тәртіптің негізінде не нәрсе жатыр деген сұраққа «тарихтың үш сатысы» жайлы заңында: Бірінші саты – діни немесе «теологиялық жағдай», онда адам санасында дәлелсіз ойға негізделген оқиғалар, субъективтік негізсіздіктер үстем етеді. Екіншісі – философиялық «метафизикалық жағдай», онда абстракция, дөрекі дерексіздер шынайылық ретінде қабылданады. Үшінші – позитивті, ол жерде ғылымның көмегімен қолда бар жағдайларға дұрыс баға беруге қол жеткізіледі. Осы үш «сана жағдайының» әрбірі бүкіл әлеуметтік ұйымдастырудың негізін қалайды – деп жауап береді.

Діни функциялардың қоғаммен, оның ішінде әлеуметпен арадағы қарым-қатынастарын тарихи үдеріссіз, әлеуметтік-қоғамдық өзгерістерсіз бөлектеп қарауға болмайды. Өйткені, дін кез-келген мемлекеттің пайда болу кезеңінен бастап, қалыптасу кезеңдерінде, даму үде-рістерінде, сол мемлекетте өмір сүріп жатқан ұлттардың ұйысуына оң ықпал етумен қатар, діндер арасында немесе

қандай да бір діни ағымдар әсерімен тыныштық пен бейбітшілікті бұзып, тұрақтылықтан ауытқытып жіберу мүмкіншілігі де жоқ емес [2, 9 б.]. Негізінен, әлемдегі адамзат мойындаған дәстүрлі діндер мен конфессиялар адамгершілік пен руханият құндылықтарына жетелейді. Адамдардың бойына, жүрегіне жылылық пен сүйіспеншілік ұялатады. Бұл ретте, дін кез келген ұлттың салт-дәстүрлерін де жоққа шығармайды. Қайта олармен үндесіп, тонның ішкі бауындай жарасымды түрде қоғам дамуына жетелейді. Сондықтан, дін – қазіргі кезеңде қоғамның әлеуметтік және рухани дамуының маңызды құралы болып табылады. Мысалы, Қазақстан қаншама экономикалық және саяси жағынан дамыған мемлекетке айналып жатса да, мәдениетін өркендетуді доғарса, ол ешқашан өркениетті елдер қатарына қосыла алмас еді. Өйткені, қоғамда мәдениет пен адамгершіліктің ауылы алыстап, рухани жағынан кедей, жауапкершіліксіз, сүйіспеншілік сезімдерден ада адамдар қалыптасады да, даму үрдісі артқа кетер еді. Сондықтан да, дін мен салт-сананың бірлігі, тіпті, саясаттың да бірлігі кез-келген мемлекет үшін, қоғам дамуы үшін таптырмас қажеттілік болып саналады. Яғни, дін – әлеуметтік-мәдени байланыстардың ажырамас бір буыны іспетті.

Бүгінде адамға ең қажетті нәрсе – тәрбие. Әсіресе, бұл қазіргі жастарға өмірдегі шынайы құндылықтарды ұғынуы үшін өмірде өз орнын табуы мен жалпы тіршілік жөніндегі дүниетанымын кеңейту үшін қажет. Тәрбиеге жеткілікті көңіл бөлмеушілік қоғам тарапынан жастар тәрбиесіне салғырт және немкетті қарау, кейбір шектен шыққан әдепсіздік пен арысздықтың көрініс беруіне алып келіп отырғаны шынайылық. Жастардың ұлттық тәрбиеге қырын қарауы, бұл батыстық тұтыну мәдениетіне еліктеушіліктен туындап отыр. Сондықтан, жастарға имандылықты, ұлттық дәстүрлерді насихаттап, сөзден іске көшу керек. Салт-санамыздағы тәрбиелік мәні бар құндылықтарды жастар арасында насихаттау үшін сөз бен іс-әрекеттеріміздің арасындағы сәйкестілік болу керек.

Бүгінде қандастарымыздың көбінің топ-тобымен жат діннің жетегінде жүргені жасырын емес. Бұған көп нәрсе себеп. Соның бірі кешегі кер замандағы үстемдік еткен жетпіс жылдық діни нигилизмнің салқыны деуге болады. Бұл кезде атеистік танымда тәрбиеленген аға ұрпақ қабір тастан қойма салып, бабалар қорымын темір тажалмен тілгілеп, аңызға айналдырды. Белді-белді жоғарғы мектептер жанында атеистік университеттер ашылды. Халықты хаққа қарсы қойған Құдайсыз қоғам орнады. Артынша азаттықтың самалы есті. Көп болып аңсаған күн де туды. Бірақ, тәуелсіздіктің елең-алаңында ес жиып, еңсе тіктеу оңайға соқпады. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде жаңаша шешімдер қабылдау қажеттілік етті. Ислам дініндегі бес парыздың бірі бес уақыт намаз оқу арқылы адам баласы тазалыққа тәрбиеленсе, екінші парыз Рамазан айында ораза ұстау арқылы шыдамдылыққа шынығады. Ал, үшінші парыз зекет беру арқылы жұмыр бас пенде жомарттыққа үйренеді және жер бетінде сәл уақытқа болса да бай мен кедей атаулысы теңеледі. Исламның басқа да көптеген кереметтерінің бірі сабырлыққа шақыру, үлкенді сыйлау, ата-ананың ақысын өтеуге асығу мен тағы сол сияқтылары жетіп артылады.[3, 5 б.].

Бүгін елімізде мемлекет пен діннің арасындағы қатынас жаһандану дәуіріне негізделген жаңа ұстанымдар арқасында, қазақстандық модель арқылы жүргізіліп отыр. Жаһандану кезеңінде рухани, мәдени, кәсіби біліктіліктің қалыптасуына кепілдік беру және жастардың салауаттылығын дамыту – қазақстандық патриотизм мен азаматтықты қалыптастырудың басымды бағыттары. Ол жастардың этикалық тәрбиесіндегі ислам мәдениетінің моральдық-рухани құндылықтықтарын қалыптастыруда ерекше рөлге ие. Сондықтан, қазақ халқының ұлттық мәдениеті ислам құндылықтарымен байланысты деп тұжырымдайды.

Әдебиеттер:

1. Көбеева О. Дінтану негіздері. Алматы 2010.
2. Жақсыбай С. Тұрапбайұлы А. «Қазақстан діндер арасындағы татулықтың үлгісін көрсете алады». // Егемен Қазақстан 2016ж. 19 қыркүйек.
3. Мекежанов.Б.У. «Діни экстремизм құбылысының мәні және оның зерттелуі»/ ҚазҰУ Хабаршысы. Саясаттану. Философия. Мәдениеттану сериясы №1 (23) 2015.

Абдығали Жанеля

5B051000-Мемлекеттік және жергілікті басқару

2-курс студент

Ғылыми жетекші: э.ғ.к., доцент Г.А.Пернеева

ҚазМемҚызПУ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ОДАҚТАРҒА ЕНУ КЕЗІНДЕГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІК КӨРСЕТКІШТЕРІ

Abstract. *In sovereign Kazakhstan, it is a member of the Union to strengthen its international community and to ensure national security. Conditions that affect the growth of the economy and the development of the integration system: As the conversion of the world commodity and an increase in its production factors, it is necessary to deepen the linkages between the countries' sustainable production products.*

Аннотация. *В суверенном Казахстане он является членом Союза для укрепления своего международного сообщества и обеспечения национальной безопасности. Условия, влияющие на рост экономики и развитие интеграционной системы. По мере конверсии мирового товара и увеличения его производственных факторов необходимо углублять связи между устойчивыми производственными продуктами стран.*

Қазіргі таңда, экономикасы жоғары дәрежедегі мемлекеттер интеграциялық одақтар құрып, төңірегіне басқада мемлекеттерді топтастырып дүниежүзілік шаруашылықтың дамуына елеулі үлес қосып отыр. Егеменді Қазақстанда өзінің халықаралық қауымдастықта нығайту, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін арнайы одақтарға мүшелік етеді. Экономиканың өсуіне, интеграциялық жүйенің дамуына әсер ететін жағдайлар: әлемдік тауардың айырбасталуы мен оны өндіретін факторлардың артуы болғандықтан елдер арасындағы тұрақты өндірістік өнімдерді өткізу байланыстарын тереңдете қалыптастыру қажет. Осы байланысты қалыптастыруға қандай факторлар әсер етуі мүмкін?

Ең алдымен, тауардың мемлекеттер арасындағы қозғалысы, экономиканың дамуы үшін саудасаттықты стратегиялық тұрғыда жоспарлау қажет. Жоспарланған стратегияны ашық түрде қолданатын болсақ, ол мемлекеттің сауда саясатын өз алдына, еркін жүргізе алатынын дәлелдейді.

Екіншіден, одаққа мүше елдер арасындағы капитал еркіндігі. Сонымен қатар, нарықтағы валюта бағамының тұрақтылығы.

Үшіншіден, субъекті қозғалысының мәселесі. Яғни, адамдардың кедендік кедергілерге соқтығыспай, еркін қозғалысы. Әрине, бұл, саудагерлер мен делдалдардың қозғалысын сипаттайды.

Төртіншіден, өнім туралы ақпараттың, басқада идеялардың қолжетімлігі. Бұл сұраныс, содан соң еркін қозғалыстың негізгі факторы болып табылады. Осы факторлар негізінде, Қазақстан Республикасы өзі мүшелік ететін қауымдастықтар (ДСҰ,ТМД, Еуразиялық экономикалық қауымдастық, Үштік одақ т.б) арасында кедендік одақ құру, одақ тарифтерін белгілеу, ортақ валютаға көшу мәселелерін қарастырып, оң нәтиже шығару үстінде.

Осы таңда, интеграциялық байланыстың еліміз үшін тағы бір берер пайдасы, көршілес мемлекеттер мен Кеңес дәуірі төңірегіндегі байланысты қайта жаңғыртып, үлкен өзгеріске алып келіп. Яғни, мұнда елдер арасындағы байланыстың нығая түсуіне, экспорт көлемінің ұлғаюына, шығынның азаюына, сапаның жоғарылауына әсер етеді. Сол себепті, ұзаққа көз тікпей, жанымыздағы алпауыт мемлекеттермен қарым-қатынасымызды ретке келтіруіміз қажет.

Соңғы уақытта Қазақстан мен Ресей арасында сауда әлсіздігі байқалып отыр. 2015 жылы РФ мен Қазақстан бір-біріне қатысты азық-түлік өнімдерінің экспортына тыйым салуды бірнеше рет енгізгендері белгілі. Саяси ұстанымдарының ұқсастығына қарамастан, сауда соғысы болмаса да, Кеден одағы шегінде, Қазақстан мен Ресей мүдделерінің қайшы екенін жасыру қиындап барады.

Қазақстанның сауда осалдығы ДСҰ, КО және ЕАЭО аясында экспортқа шикізаттық емес өнім шығаруға көптеген кедергілер қалыптасып отыр. Үдемелі индустриалды-инновациялық даму бағдарламасы тұрғысынан да экспортты жылжыту мәселесінде қазіргі ұстанымды өзгерту керек.

Мысалы, осы бағдарламаны іске қосудың алдында өңдеу өнеркәсібінің үлес салмағы шамамен 13% болған. Қазір небәрі 10%. Бірақ бұл ҰИИДБ-сы дұрыс жүргізілмеді деген сөз емес. Осы тұста аталған бағдарламаны іске асыру барысында жіберілген түбегейлі кемшіліктерді айту қажет.

Бірінші стратегиялық қателік – тау-кен өнеркәсіп секторының даму деңгейін өңдеу өнеркәсібінің даму қарқынымен сәйкестендіру керек еді.

Екінші кемшілік – экспортқа бағытталған шикізаттық емес тауардың үлес салмағы күтілгендей ұлғаймайды. Себебі құқықтық-заңнамалық тұрғыдан үлкен қателік жіберілді. Мысалы, қолданыстағы Салық кодексінде қосымша құн салығын экспортшыларға қайтарып беру туралы норма бар. Демек, Үкімет шикізат өнімдерін экспорттаушыларға ҚҚС-ны қайтарып отырды. Үкіметтің өзі ҮИИДБ –қа қарсы экономикалық соғыс ашты. Дамыған елдерде тауар экспорттаушылар дайын, барынша өңделген өнім шығарған жағдайда ғана ҚҚС-ны экспортшыға бюджеттен қайтарады.

Осы орайда, Бірыңғай кедендік тариф өзгеруінің ықпалына тоқталған жөн. Бұл өзгеріс КО мүше мемлекеттеріне және экономиканың салаларына әсер еткен.

Еуропа Комиссиясы Бірыңғай кедендік тарифтің өзара саудаға және өндіріске қысқа мерзімдегі ықпалын зерделеген.

Өзгеріске ұшыраған Бірыңғай кедендік тарифтің КО елдерінің өзара саудасына, ішкі өндірісіне және үшінші елдерден тасылатын импортқа ықпалы.

Елдер	2010 жылдан кейінгі өзгерістер			
	Орташа адвалорлық тариф	Үшінші елдердің импорты	КО мүше мемлекеттерден импорт	Ішкі өндіріс
Ресей	-0,62	0,57%	-0,01%	-0,09%
Беларусь	-1,05	0,98%	-0,07%	0,22%
Қазақстан	3,61	-3,26%	0,6%	0,70%
Елдер	2012 жылдан Кейінгі өзгерістер			
	Орташа адвалорлық тариф	Үшінші елдердің импорты	КО мүше мемлекеттерден импорт	Ішкі өндіріс
Ресей	-0.30	0.27%	0.00%	-0.05%
Беларусь	-0.26	0.23%	-0.07%	-0.04%
Қазақстан	-0.10	0.09%	0.00%	-0.03%

Дерек көзі: Экономика интеграции: монография/ под ред. д.э.н., профессора Мадияровой Д.М. – Астана, 2016. – 266 с. [1]

Нәтижеде КО 2010 жылы құрылғаннан кейін КО мүше үш елдің кедендік баждары әлемнің басқа елдеріне байланысты әр түрлі өзгерген: орташа кедендік тариф Ресейде 0,62% – дықтармаққа, Беларусияда – 1,05 п.т., ал Қазақстанда кедендік тариф орташа 3,6 п.т өскен.

Нақты елдік интеграцияны бағаласақ, онда тұтас кеңістікте сыртқы және ішкі сауданың дамуын, байқалған үдерістерді және осылардың негізінде нақты интеграцияның дәрежесіне мән беру керек. Үштік одақтың нығаюына, еліміздегі ұлттық өндірушілер мен тұтынушылардың мүддесін қорғауға мән беруіміз қажет. Осы нәтижеге қол жеткізген Қазақстан ғана, басқа мемлекеттермен, одақтармен тікелей көшбасшы ретінде байланыса алады.

Мемлекет пайда болғаннан бастап өзінің тәуелсіздігін сақтау жйне сырттан агрессияға жол бермеу арқылы ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Халықаралық қатынастарда өзара әсер етудің нығаю кезінде немесе жаһандану жағдайында барлық байланыстардың бір-біріне тәуелділігінің өсуі аймақтық және халықаралық қауіпсіздік мәселесін бірінші орынға қояды. Оған жетудің бірден-бір жолы – ел тыныштығы, халықтар татулығы мен қауіпсіздіктің нығаюы.

Әдебиеттер:

1. Экономика интеграции: монография/ под ред. д.э.н., профессора Мадияровой Д.М. – Астана, 2016. – 266 с.
2. Тарифные обязательства Казахстана по ВТО: сайт Национальной палаты предпринимателей Казахстана: <http://palata.kz/ru/pages/143>
3. Экономикалық интеграция аясында Қазақстан сауда осалдығының кейбір ерекшеліктері/ А.А.Рахимбаева// «Тұран» университетінің хабаршысы. – 2017. - № 1. -34-40 б.

Амантаева Балжан

5B011400-Тарих, 1-курс

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., қауымдастырылған профессор А.Т.Қаипбаева
ҚазМемҚызПУ

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ РУХАНИ МҰРАЛАРЫНЫҢ МӘНГІЛІК ЕЛ ИДЕЯСЫМЕН САБАҚТАСТЫҒЫ

Аннотация. Статъя посвящена преемственности наследия аль-Фараби с вечной идеей современности и особенностям философских взглядов великого мыслителя.

Abstract. The article is devoted to the continuity of the heritage of al-Farabi with the eternal idea of modernity and the features of the philosophical views of the great thinker.

Әбу Насыр әл-Фараби 870 жылдары Отырар қаласында дүниеге келген, бойына көптеген мәдениеттердің- ирандық және үнділік, гректік, арабтық және түркілік жасампаз күштерінің самалын сіңірген, біақ өзінің шығармашылық қуатын көпқырлы ислам мәдениетінің рухани тыныс-тіршілігінде іске асырған ортағасыр дәуірінің асқан ірі ойшылы болып табылады. Әль-Фараби Қыпшақ даласынан шыққан ұлы энциклопедист ғалым, ойшыл, философ, математик, астролог, музыка теоретигі. Ол Отырар медресесінде, Шаш, Самарқан, Бұқара, Харран, Мысыр, Халеп (Алепо), Бағдат шаһарларнда білім алған. Әль-Фараби түркі ойшылдарының ең мәшһүрі Аристотельден кейінгі «әлемнің II ұстазы» атанған ғұлама. Үндіні, Орталық Азияны, Орта Шығысты, Еуропаны байланыстырып тұрған қыратта орналасқан Иранның Еуропа мен Азияның арасындағы сауда және мәдени байланыстарда маңызды дәнекер болғаны сияқты, қазақ даласы да өзінің географиялық орналасу ерекшелігімен Шығыс пен Батыстың сауда және мәдени қарым-қатынасына септігін тигізді, өйткені Ұлы Жібек жолы әлемге Әл-Фарабиді сыйлаған территория бойынша тартылып жатқан еді. Яғни, Ұлы Жібек жолындағы Қазақстан территориясы бойымен тауарлар тиелген керуендер ғана жүріп өтпей, Сығанақ, Тараз, Иассы, Баласағұн, Отырар сынды қалалар әлемге өзінің жоғары мәдениетімен және олардың даңқын паш ететін- әл-Фараби, Дулати, Қожа Ахмет Иасауи, Баласағұни сияқты көрнекті өкілдерімен белгілі болды. Әл-Фарабидің мұраларын түбегейлі зерттеу XX ғ. 60-жылдары қолға алынды. Оның бастамасшысы қазақ ғалымы, фарабитанушы Ақжан Машанов «оның заманы Ұлы Жібек жолының бойындағы қалалардың экономикасы мен мәдениетінің дамыған кезімен дәл келді»-деп ұлы ойшылдың оқып-жетілуіне себеп болған алғышартты көрсетті [1,8-12 б.].

Ғылым Академиясының Философия институтында Фарабитану бөлімі зерттеумен айналысады. Ғалымның жиырмадан астам трактаты қазақ тілінде жарыққа шықты. Ұлы ойшылдың 1100 жылдығы ЮНЕСКО көлемінде аталып өтті. Қанша уақыт өтсе де ғалым еңбектері мен ұлы ойлары айшықтанып, ұрпаққа қызмет етуін жалғастыруда. Әль-Фарабиді Орта Азия халықтарының көбі өздерінен шыққан деп есептеген. Алайда, бір қолжазбасының аяғына «мұны жазған Қыпшақ Фараби» деп қолтаңба қалдырған. Сондықтан, қазақ халқы ғұламаны ғылыми негізде өздерінің тұңғыш ғалымы ретінде мақтан етеді. Әль-Фараби туралы ерте заман оқымыстылары да жазып қалдырған. Араб ғалымы Әль-Хаукаль (Китап Әль-Масалик, Уәл-Намалик) атты еңбегінде «Әль-Фарабидің арғы аталары Тархан, Ұзлағ» деген дерек келтірген. Бұлар таза түркілік ұғымдар еді. Ол туралы ауызекі аңыз әңгіме де жетерлік. Соның бірі «Шам билеушісі күнделікті жиналып кеңес құратын оқымыстыларға; әркім өздеріңізге лайық орындарыңызды тауып отырыңыздар деп тапсырыпты. Фараби билеушінің жанына барып жайғасыпты. Орнына лайықтысыңба? - дегенде, тақсыр мен 70-ке жуық тіл білуші едім, мененде көп білетіндер барма деп, жан-жағына қарапты, сонда билеуші жетелеп өз орнына отырғызыпты» деп аяқталатын бұл әңгіменің текке тұмағаны белгілі. Өйткені Әль-Фараби Орта Азия, Парсы, Ирак, араб елдерін аралап білім жиды, дүниедегі барлық ілім-ғылымды бойына жинаған, зерделеген ойларын адамзатқа арнап хаттап қалдыра білген ғұлама. Оның философия, логика, этика, математика, тіл білімі, жаратылыстану, география, медицина, музыка ғылымдарына байланысты 164 трактаттар жазып қалдырғаны белгілі.

Бүгінгі күні халықаралық аренада еліміз егеменді ел ретінде танылған, сол себепті «Мәңгілік ел» идеясын жариялаудың тарихи тамыры тереңде. «Мәңгілік ел» идеясының көрінісі ерте кезеңнен басталған. Дегенмен, қазіргі күні идеяның тарихи мәселелерін ашып, айқындау маңызды болып отыр.

Еліміздік тәуелсіздікке қол жеткізу – қоғамның кез-келген саласындағы түбегейлі өзгерістердің орын алуына жағдай жасады. Осы бағдары айқын, дамуы тұрақты жылдар ішінде елімізде толағай табыстарға қол жеткізіліп, жаңа белестерді бағындыра алдық. «Мәңгілік Ел»

идеясының бүгінде ұлттық идеологиямыздың негізгі өзегіне айналып, қоғамның бірігуі мен елдің тарихи санасын жаңғыртуда орны ерекше. Біздің ұлттық идеямыз мемлекеттігіміздің тамыры сияқты. Әл-Фарабидің философиялық көзқарасы да дүние мәңгілік, таным болмысқа тәуелді және ақыл парасат құрайды деген үш бағытта зерделенді. Қазақ жеріндегі «Мәңгілік ел» идеясының тарихи бастауларының бірі ретінде «Мәңгілік Ел» әл-Фарабидің саяси-теориялық философиясына ерекше маңыз беріп атап өтеміз. Ортағасырлық ойшылдың ежелгі грек философиясы мен шығыстың мұсылман ілімдерін байланыстыра отырып, түркі дүниесінің «Мәңгілік Ел» философиясының теориялық негіздемесін жасап кеткендігін баяндауға болады. Әл-Фараби «Мәңгілік Ел» теориясының негізгі ережелерін «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы», «Мемлекет билеушінің нақыл сөздері», «Азаматтық саясат» шығармаларында баяндаған [2]. Бақытқа жету жолында адамдардың арасындағы қайырымдылық пен түсінушілік, бір-біріне көмек беру, достық пен бейбітшілік, тәрбие мен тәлім – әл-Фарабидің тұтас әлеуметтік-саяси теориясының ажырамас бір бөлігін құрайды. Мемлекет пен қоғамның кемелденуі туралы әлеуметтік-саяси теориясында мемлекет басқарушылары мен сол қоғамда өмір сүретін адамдардың да ұстануы тиіс мемлекетті басқарудың императивтері мен механизмдері көрсетілді. Сондықтан, бұлардың бәрі қазіргі таңда түркі тілдес мемлекеттердің ұлттық құндылықтары ретінде саналуы тиіс. Әл-Фараби мемлекеттің міндетін және оның ішкі, сыртқы міндеттерін толық анықтап берген. Сыртқы міндеті ретінде мемлекеттің қайырымды қала тұрғындарын немесе мемлекетті сыртқы жаулардан қорғау, яғни, күшті қорғаныс ұйымдастырумен жүктеледі. Ішкі міндеті ретінде мемлекеттің өз халқының бақытқа жетуі үшін көрнекті шараларды іске асыру керек: олар – әділеттілікті орнату, халықты оқыту, керекті ғылыммен толықтыру, адамгершілікке тәрбиелеу, қайырымдылықты тарату және ең жақсы бақытқа жеткізетін әдеттерді бойға сіңіру. Қалған мәселелердің бәрі – экономикалық және саяси мәселелер – негізгі міндетке бағынады, яғни, адамдардың бақытқа жетуі олардың рухани жетілуіне тәуелді [3]. «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы», «Мемлекет қайраткерлерінің қанатты сөздері» трактаттарында қайырымдылық пен бақыт мәселесін көтеріп, бақытқа жету жолында әрекет жасайтын қауым қайырымдылыққа икемді деп тұжырымдайды. Адамдардың көздеген мақсатына жетуі, оның өзіне ғана байланысты деген ой түйіндейді. Адам рухани жағынан үнемі өзін-өзі жетілдіріп отыруы керек, адам тек ақиқатты айналадағы дүниені танып білу арқылы жетіледі деп ой тұжырымдайды. Ғалым этиканы жақсылық пен жамандықты ажыратуға мүмкіндік беретін ғылым деп қарастырған. Адам баласы жан иесі атаулының биік шоқтығы, сондықтан да оны құрметтеу, қастерлеу керек деп түсіндірген. Фараби жасаған қорытындының түйіні-білім, мейірбандық, сұлулық-үшеуінің бірлігінде. Фарабидің гуманистік идеалары әлемге кең таралды. Ол ақыл-ой мен білімнің биік мәнін дәріптеді.

Қорыта айтқанда, өскелең ұрпақты бір идеяға жұмылдырып, кеңінен насихаттау заман талабынан туындап отырғаны ақиқат. Өйткені, ұлтымыздың жүріп еткен, мемлекет болып қалыптасу жолына мән берсек тарихта ел басқарған бабаларымыз терезесі тең ел болуды армандаған. Осы жолда барын салып, келер ұрпаққа осы асыл идеяны аманат еткен. Бабалар арманы бүгінгі күннің шындығына айналып отыр. Сондықтан орындалған бабалар арманы мен «Мәңгілік ел» болуға талпыныс жасап отырған егеменді еліміз арасындағы тарихи сабақтастықтың түп негізі осы да тұжырымда болса керек. Сонымен, көне тарихтан бастау алған, сондай-ақ, әл-Фарабидің тағлымдық мәні зор мұраларымен жалғасқан ұлттық идеямыз қазірде тарихи сабақтастықты бастан кешіріп, тәуелсіз мемлекетіміздің рухани тұрғыдан тұрақты даму ресурсына айналып отыр. «Мәңгілік ел» идеясы және оның негізгі мақсаты мен міндеттері алдымен өскелең ұрпақтың санасында берік қалыптасуы негізінде рухымыздың биік болуы-ұлт идеологиясының мәңгілік діңгегі. «Мәңгілік Ел» идеясының пайда болуына алғышарты болып табылатын оқиғалар мен бұл ұғымның қалыптасуы мен даму жолын жастар оқып, біліп терең түйсініп, насихаттау және кейінгі ұрпаққа аманат етіп табыстау сияқты асыл қасиеттерді сіңіріп, өмірлік ұстаным ретінде әрдайым назарға алу басты борышымыз деп білеміз.

Әдебиеттер:

1. Машанов А. «Әл-Фараби». Алматы. «Жазушы» баспасы. 1970. 8-12-беттер
2. Қабылдинов З. Астана ақшамы, Тегі асыл ел тарихын түгендейді. -Астана, 2014 жыл, 10 ақпан.
3. Арынғазиева Б.Б. Ғылыми білім беруде «мәңгілік ел» ұлттық идеясы негізінде ойға ой қосуды қалыптастыру үрдістері. // group-global.org/ru/publication/...

Абдуллаева Зейнеп

Құқық және экономика негіздері

3курс/бакалавр

Ғылыми жетекшісі: з.ғ.м. Л.М.Дүйсенова

ҚазМемҚызПУ

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ

Abstract. *The main wealth of any country is - the people, there will be no people - there will be no country, and if there is no country, there will be no rights. The people themselves must realize that the people create a legal system, and what society will be directly dependent on us.*

Аннотация. *Главное богатство любой страны это – народ, не будет народа – не будет и страны, а если нет страны не будет и права. Народ сам должен осознать, что народ создаёт правовую систему, и каким будет общество напрямую зависит от нас.*

Құқықтың өзіміз білетіндей пайда болуының көптеген теориялары бар, бірақ ең дұрысы халықтың өзі құқықты жасады. Құқық дегеніміз – бұл әлеуметтік нормаларға сәйкес, әр елдің ерекшелігіне яки салт-дәстүрлеріне байланысты құқықтық-нормативтік актілер. Менің ойымша әр елдің құқықтық жүйесі, сонау ғасырлардан келе жатқан өзіндік тарихи оқиғалар мен мәдениеттің нәтижесі деп санаймын. Сондықтан да халықтың құқықтық жүйеге қанағаттанбауы, халықтың өз-өзіне деген қанағаттанбауы деп санаймын. Әрине, Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі барлық дүниежүзілік стандарттарға сәйкес келеді, құжаттар тарапынан ешкешіліксіз деген менің ойым.

Әлеуметтік жағынан келгенде құқық келесі қызметтерді атқарады, олар:

Тұрақты тәртіпке негізделген әлеуметтік қоғам құру

Барлық салалардағы адам бостандығын қамтамасыз ету

Құқықтың арқасында адамда қауіпсіздік сезімі пайда болады

Құқықтың негізінде: нарықтық экономика, көппартиялық, саяси жүйе, демократиялық сайлау жүйесі, еркін «төртінші билік» және құқықтық мемлекетті құрайды.

Заңның мәні мен әлеуметтік мақсаты оның функцияларында көрініс табады. Олар заңның қоғамдық қатынастарға және адамдардың мінез-құлқына әсер етудің негізгі бағыттарын көрсетіп, құқықтық нормалардың «жұмысының» жалпы сипатын беруге мүмкіндік береді.

Ең алдымен, заң қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларына әсер етеді - экономика, саясат, рухани қатынастар, сондықтан жалпы әлеуметтік функцияларды - экономикалық, саяси және білім беруді жүзеге асырады. Бұл жерде ол басқа әлеуметтік институттармен бірлесе әрекет етеді, бірақ өз ерекшеліктері бар [1,1 б.].

Ал құқықтың әлеуметтік жағынан ең басты функциясы – қоғамдық қатынастарды реттеу болып табылады. Соның ішінде бірнеше түрлерге бөлінеді, олар:

– Нормативтік және динамикалық функция адамдардың болашақ мінез-құлқын анықтау үшін құқықтың мағынасын анықтайтын функция. Бұл функция байланыстыру ережелері арқылы жүзеге асырылады. Осылайша, заңнамада әскери борышын орындау, салық төлеу, келісім бойынша міндеттемелерді орындау және т.б. міндеттемелер жүзеге асырылады.

– Қорғау функциясы басқа да әлеуметтік реттеу жүйелерінен құқықты бөліп көрсетеді, себебі оны мемлекеттік органдар іс жүргізу нормалары арқылы реттелетін сот процесі шеңберінде жүзеге асырады. Құқықтық істерді қарастыру жеке қаулылардың қабылдануымен аяқталады, олардың орындалуы мемлекеттің мәжбүрлеуімен қамтамасыз етіледі. Қорғау функциясы заңның дамуына, қоғаммен өзара қарым-қатынасты реттеуге, адам мен қоғам үшін бағалы қасиеттерге: тұрақтылыққа, егжей-тегжейлі және нақты реттеуге және анық рәсімдерге ықпал етеді. Қорғау функциясы арнайы қорғаныс стандарттарын, сондай-ақ қорғау режимінде қолданылатын нормативтік-құқықтық нормаларды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Соңғысы субъективтік құқықтарды бұзған және оларды құзыретті мемлекеттік органдарға (талап ету құқығына) қорғауға өтініш берген кезде орын алады.

– Бағалау функциясы біреудің шешімдері мен әрекеттерінің заңдылығы мен заңсыздығы үшін критерий ретінде әрекет ету құқығын береді. Егер адам заңды түрде әрекет етсе, онда мемлекет пен

қоғам оған қарсы талап қоюға болмайды. Адам жауапкершілікті мойындайды деп танылады. Бұл он жауапкершілік теріс заңды жауапкершілікті болдырмайды. [2,1 б.]

Конституция Қазақстанды әлеуметтік мемлекет деп жариялай отырып, біздің елімізде адамдардың еңбегі мен денсаулығы қорғалатынын, отбасын, ананы, әкелікті және баланы мемлекеттік қолдау қамтамасыз етілетіндігін, мүгедектердің, асыраушысынан айырылған адамдардың, Қарт адамдардың әлеуметтік құқықтарына кепілдік берілетіндігін тікелей көрсетеді. Әлеуметтік саланы конституциялық реттеу объектісі әлеуметтік қатынастардың ерекше класын; әлеуметтік игіліктер берілетін әлеуметтік маңызы бар жағдайлардың тізбесін; әлеуметтік сала субъектілерінің құқықтық мәртебесінің негіздерін; сондай-ақ Конституциялық әлеуметтік құқықтарды құрайды. Алайда іс жүзінде нақты қоғамдық қатынастар Конституцияның ережелерін нақтылау, дамыту мақсатында орындау үшін қабылданған өзге де нормативтік құқықтық актілерде қамтылған құқық нормаларымен регламенттеледі. ҚР Конституциясы мемлекеттің сипаттамасын, оның мақсаттары мен міндеттерін анықтайтын елдің Негізгі заңнамалық актісінің өзіндік ерекше сапасына байланысты азаматтардың өздерінің әлеуметтік құқықтарын іске асыру нысандарын бекітеді. Бабына сәйкес Конституцияның 28-жәрдемақы, зейнетақы, әлеуметтік қамтамасыз ету, жасы бойынша, ауырған жағдайда, мүгедектік, асыраушысынан айырылу және өзге де заңды негіздер. Ерікті әлеуметтік сақтандыру, әлеуметтік қамсыздандырудың қосымша нысандарын құру және қайырымдылық ынталандырылады. Конституция бірлесу бостандығына құқықты (23-бап), Денсаулық сақтау құқығын (29-бап), Заңда белгіленген медициналық көмектің тегін кепілдік берілген көлемін алу құқығын бекітеді (29-бап), мемлекет адамның өмірі мен денсаулығы үшін қолайлы қоршаған ортаны қорғауды мақсат етіп қояды [3, 26.].

Қорытындылай келе, құқықтың әлеуметтік жағынан атқаратын функциялары көп. Ендігі мәселе, құқықтың өзіндік әлеуметтік жағынан атқаратын функцияларын қалай барынша қолдана аламыз? Қазір де елімізде тарихымыздағы ерекшеліктерге байланысты құлдық сана жойылмаған деген ойдамын. Сондықтан да, еліміздегі өзіміз білетіндей көптеген өзгерістер болады. Мысалға, төртінші өнеркәсіптік революцияны, адам капиталының жоғары бағалануы, бірақ бұл әлі де толықтай халық арасында қолдау таппай отыр. Алдында айтып кеткен функциялар, тікелей құқықтық сана қалыптастыруда үлкен рөл атқарады. Бұны мен не үшін айтып отырмын? Себебі мемлекеттің басты байлығы да құндылығы халық, халық болмай мемлекет болмайды, ал мемлекет болмаса құқық та жоқ. Халыққа барынша өзінің биліктің бірден-бір бастауы екенін, қоғамның жақсы да, жаман болуы өзіміздің қолымызда екендігін өзі түсінуі қажет деген ойдамын.

Әдебиеттер:

1. СОЦИАЛЬНЫЕ ПРАВА: ГЕНЕЗИС И ПОНЯТИЕ, Солдатова А.В., Вестник экономической безопасности, 2010.
2. Социальные права - основные права, Амангелды Хамзин к.ю.н, 2012. в 3 ч. 4.1
3. Теория государства и права /Б. Н. Аллейников. -2-изд., доп. и перераб. - Москва: Герда, 2013. - 195 б.

Антова Диана

Құқық және экономика негіздері

3курс/бакалавр

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент А.Д.Кожобекова

ҚазМемҚызПУ

ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ҚОЛ СҰҒАТЫН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ СИПАТТАМАСЫ

Abstract. At present, natural-human relations are characterized by the effectiveness of anthropogenic environmental impact. Today, the main problem is the problem of protecting and preserving environmental values. Environmental crime, which affects plants and wildlife, is a combination of dangerous, guilty and illegal actions against flora and fauna. This set can harm not only the environmental security of the individual, but also the environmental security of the population, society and nation, as well as the negative impact of the sustainable development of the state.

Аннотация. В настоящее время природно-человеческие отношения характеризуются эффективностью антропогенного воздействия на окружающую среду. Сегодня основной проблемой является проблема защиты и сохранения экологической ценности. Экологическая преступность, которая затрагивает растения и животный мир, представляет собой совокупность опасных, виновных и незаконных действий против флоры и фауны. Эта совокупность способна причинить вред не только экологической безопасности личности, но и экологической безопасности населения, общества и нации, а также негативному влиянию устойчивого развития государства.

Қазіргі кезеңдегі табиғат пен адам арасындағы қарым-қатынас қоршаған ортаға антропогендік ықпалдың пәрменділігімен сипатталады. Бүгінгі күні негізгі мәселе ретінде экологиялық құндылықты қорғау және сақтап қалу проблемасы алға шығып отыр. Өсімдіктер мен жануарлар дүниесіне қол сұғатын экологиялық қылмыстылық өсімдіктер мен жануарлар дүниесін құрайтын құндылықтарға қарсы бағытталған қоғамға қауіпті, кінәлі, заңға қайшы әрекеттердің жиынтығынан тұрады. Бұл жиынтық тек қана жеке адамның экологиялық қауіпсіздігіне ғана емес, жалпы халықтың, қоғамның, ұлттың экологиялық қауіпсіздігіне зиян келтіруге қабілетті және мемлекеттің тұрақты дамуына кері ықпал етеді.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық Кодексі экологиялық қылмыстармен тиімді күресу үшін құқықтық негіз болып табылатын табиғатты қорғау нормаларының кең ауқымды жүйесін қамтиды. Құқықтық қорғау объектісінің біртектілігі мен маңыздылығына сүйене отырып, Қазақстанның қылмыстық заңнама тарихында алғаш рет Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің жүйесінде экологиялық қылмыстардың құрамын анықтайтын нормалар топталған жеке тарауға бөлінді. Алайда, Қылмыстық кодекс «Экологиялық қылмыс» деген ұғымның нормативтік анықтамасын бермейді. Ал бұл ұғымның тұжырымы іс жүзінде жүзеге асырылатын көптеген мақсаттарға қол жеткізу үшін өте маңызды. Экологиялық қылмыстың жалпы түсінігіне бірқатар белгілерге тән түрлік мағынасы жатады. Әдебиетте қылмыстық заңда көрсетілгендей, қылмыстың жалпы белгілеріне сәйкес, қол сұғушылықтардың анықтамалары берілген. Әдетте, олар қылмыстық іс-әрекет объектісінің анықтамасымен байланысты немесе одан туындайды. [1, 12 б.].

Экономикалық қатынастардың қылмыстылықпен байланысы жайында тек соңғы кездері ғана айтыла бастады. Соның өзінде де толық емес, экономикадағы кейбір кемшіліктерге талдама жасау түрінде ғана. Дегенмен ғалымдар қоғам өміріндегі кез келген проблеманың түбірі экономикалық қатынастарда жатқандығын мойындайды.

И.И. Карпецтің пікірінше, «қылмыстылық әлеуметтік сипаты бар заңды құбылыс: оның себептері біздің қоғамымыздың дамуындағы қайшылықтар мен кемшіліктерде жатыр» [2, 44 б.]. Сондықтан да, қылмыстылық қоғамда бар себептерден туындайды. Қылмыстылық көбейгенде ондай іс-әрекет жасауға бұрын қатыспаған адамдар онымен айналыса бастайды, әртүрлі әлеуметтік топтағы адамдар - әскери қызметкерлер, ғалымдар, студенттер және т.б. қылмыскерлер қатарын толтырады. Қоғам келбеті өзгергенде қылмыстылықтың келбеті де өзгереді. Бұл жерде айта кететін бір ерекшелік: қылмыстылық, өз кезегінде, қоғамдық қатынастарға теріс ықпал жасай алады.

Қылмыстылық – адамның мінез-құлқы нысандарының бірі, ал қылмыс – адамның саналы түрде жасаған әрекеті, нақты қылығы. Адамның тұлғасын сипаттайтын қасиеттердің бәрін біліп алмай, жеке адам қылмысының себебін немесе жалпы қылмыс себебін біліп-түсіну мүмкін емес.

Қылмыскер тұлғасы қылмыстылыққа итермелеуші әлеуметтік өмір жағдайы мен осы жағдайдың салдарынан болған қылмыстың арасын жалғастырушы буын болып саналады.

Қылмыскердің тұлғасы □ бұл қылмыстық жауаптылыққа тартуға негіз беретін, заңмен тыйым салынған, қоғамға қауіпті іс-әрекетті кінәлі түрде жасаған адамның жеке тұлғасы. Қылмыстың жасалу фактісі берілген жеке тұлғаны қоғамға қауіпті ретінде сипаттайды, бірақ ол оның бүкіл мазмұнын қамтымайды және түсіндірмейді. Қылмыс жасаған адамнан, құқық бұзушылықтан гөрі үлкен нәрсені көру керек. Әр азамат өз мемлекетімен мыңдаған өмірлік жүйкелермен байланысты, және бұл азаматтың өз бетінше осы жүйкелердің біреуін кесіп тастауы, мемлекеттің барлық жүйкелерді кесіп тастауына құқық бере ме? Мемлекет құқық бұзушының өзінен де адамды, өзінің тірі бөлігін, отанын қорғауға міндетті сарбазын, сот даусына құлақ салатын куәгерін, қоғамдық қызметтерді жүзеге асыратын қоғам мүшесін, жанұя ағасын танып көруі керек және ең бастысы □ мемлекеттің азаматы ретінде санауы қажет. [3, 119 б.].

Қылмыстылық – адамның мінез-құлқы нысандарының бірі, ал қылмыс – адамның саналы түрде жасаған әрекеті, нақты қылығы. Адамның тұлғасын сипаттайтын қасиеттердің бәрін біліп алмай, жеке адам қылмысының себебін немесе жалпы қылмыс себебін біліп-түсіну мүмкін емес.

Қылмыскер тұлғасы қылмыстылыққа итермелеуші әлеуметтік өмір жағдайы мен осы жағдайдың салдарынан болған қылмыстың арасын жалғастырушы буын болып саналады.

Қорытындылай келе, қылмыскердің тұлғасы - бұл қылмыстық жауаптылыққа тартуға негіз беретін, заңмен тыйым салынған, қоғамға қауіпті іс-әрекетті кінәлі түрде жасаған адамның жеке тұлғасы. Қылмыстың жасалу фактісі берілген жеке тұлғаны қоғамға қауіпті ретінде сипаттайды, бірақ ол оның бүкіл мазмұнын қамтымайды және түсіндірмейді. Қылмыс жасаған адамнан, құқық бұзушылықтан гөрі үлкен нәрсені көру керек. Әр азамат өз мемлекетімен мыңдаған өмірлік жүйкелермен байланысты, және бұл азаматтың өз бетінше осы жүйкелердің біреуін кесіп тастауы, мемлекеттің барлық жүйкелерді кесіп тастауына құқық бере ме? Мемлекет құқық бұзушының өзінен де адамды, өзінің тірі бөлігін, отанын қорғауға міндетті сарбазын, сот даусына құлақ салатын куәгерін, қоғамдық қызметтерді жүзеге асыратын қоғам мүшесін, жанұя ағасын танып көруі керек және ең бастысы □ мемлекеттің азаматы ретінде санауы қажет.

Қазақстан Республикасының аумағындағы қолданыстағы арнайы заңдармен бекітілген жер, су, ауа қабаты, өсімдіктер мен жануарлар дүниесін қоса алғанда қоршаған ортаны, яғни табиғатты қорғау тәртібіне қарсы бағытталған осы тарауда көзделген қылмыстарды кінәлі тұлғалардың жасауы экологиялық қылмыстар деп танылады.

Қылмыстылықтың себептерін зерттеу мен оның алдын алу Республикалық Орталығын құру қажеттігін және оның бір саласы ретінде Экологиялық құқық бұзушылықтарды сараптау бөлімінің тиімді қызметі аталмыш қылмыстылық түрімен күресті күшейтетіндігі белгілі.

Әдебиеттер:

1. ҚР Экологиялық кодексі. Алматы, Юрист, 2009.
2. Култеев. Қазақстан Республикасының Экологиялық құқығы /Алматы 2016
3. Дубовик О.Л. Экологические преступления: Комментарий к главе. 2014. – 352 с.

Амирканова Айдана Ержановна

5B090500-Әлеуметтік жұмыс

Курс I

Ғылыми жетекшісі: Қосдаулетова Сандуғаш

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАР ЖӘНЕ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІРЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ: ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

Аннотация. В данной статье рассмотрены основные социальные, экономические проблемы многодетных семей, которые являются актуальными в современном обществе.

Abstract. This article describes the main social and economic problems of large families, which are relevant in modern society.

Қазіргі XX ғасырдағы Қазақстан қоғамынның негізгі проблемаларының бірі халықтың демографиялық көрсеткіші болып отыр. Осыған байланысты қоғамда көптеген әлеуметтік мәселелерді шеше білу мемлекет пен қоғамның басты мақсаты десек болады. Жекелеген шаңырақтардағы балалар саны бірқатар жалпы және жеке себептерге, атап айтқанда, елдің экономикалық даму деңгейіне, халықтың тұрмыс деңгейіне, оның біліміне, әйелдердің өндіріске тартылуына, отбасының әлеуметтік қамсыздандырылуына байланысты аз не көп болады. Осы себептерге байланысты отбасында бала санының 4 немесе одан көп болуы ол отбасының көп балалы отбасына жататындығын көрсетеді. [1, 254 б]

Көп балалы отбасы – береке-бірліктің үйлескен жері. Адамзат тарихында есімі елге танылған тұлғалардың көпшілігі көп балалы отбасында дүниеге келген. Қазір көп балалы отбасын көрсек, таңдай қағып, таңқаламыз. Көпшіліктің көкейінде оның бәрін қалай асырайды деген сауал туындайды. Артынша «Әр баланың өз несібесі бар» деп жатамыз, оның оқуы, жоғары білім алуы баспанамен қамтамасыз етілуі – әрбір отбасының негізгі проблемасы. [5, 36 б]

Біз батыстағы еуропа халқынан, шығыстағы қытай жұртынан әлдеқайда бақыттымыз. Бізде әр ата-ана оншақты тіпті одан да көп, шектеусіз бала сүюге құқығы бар. Ал, қытайлықтар 1971 жылдан бастап «Бір бала-бір отбасы» заңы күшіне енгеннен бастап көп балалы отбасы болу бақытынан айырылды. Еуропаға бұл қауіп төнбесе де, басқа да факторларға (бір жынысты неке, азаматтық неке, ажырасу) байланысты болып отыр.

Көп балалы болудан көпшілігі неге қорқады? Ол балаларды ертең асырай аламыз ба? Таршылық көрсетпей өсіре аламыз ба?-деп қорқады. Әрине қорқыныштары орынды. Бала санының көп болуы маңызды емес. Дегенмен де бір немесе екеумен шектелген де дұрыс болмас. Одан соң сан болған соң, сапасының да болуын қадағалаған жөн.

Бала туған кезде бір жолғы жәрдемақы: 2019 жылы бірінші, екінші, үшінші балаға арналған жәрдемақы 95 950 теңге. Төртінші және одан кейінгі балаларға 159 075 теңге. Бала бір жасқа толғанша әлеуметтік қолдау Бұл төлем жұмыс істейтін және жұмыс істемейтін аналарға беріледі. Егер баланың анасы жұмыс істемесе, онда бала өмірге келген сәттен бастап бір жасқа толғанға дейін жәрдемақы тағайындалады. Бұл төлем ай сайын беріледі. Жәрдемақы сомасы 14 544-тен 22 473 теңге аралығында. Соңғы үш жылда аталған жәрдемақы көлемі 19 пайызға артты. Егер де баланың анасы жұмыс істеп, сол үшін әлеуметтік аударымдар жасалса, оған Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан әлеуметтік төлемдер бөлінеді. Жүктілік пен босану бойынша төлемдердің мөлшері соңғы 12 айдағы әйелдің орташа айлық табысына байланысты. Өткен жылы осындай төлемнің орташа көлемі 391 170 теңгені құрады. Соңғы 2 жылда орташа айлық табыстан 40 пайыз мөлшеріндегі бір жасқа дейін баланы күтіп-бағуға арналған төлем. Жұмыс істейтін әйелдердің құқықтары мен кепілдіктері Мысалы, экономикалық себептер бойынша штатты қысқарту, жұмыс көлемін төмендету негізінде еңбек шартын бұзуға жол берілмейді. Бұл тұрғыда жұмыс берушіге жүктілігі туралы анықтама ұсынған аяғы ауыр әйелдерге, сондай-ақ үш жасқа дейінгі баласы барларға және 14 жасқа дейінгі (18 жасқа дейінгі мүгедек баласы бар) жеткіншектерді тәрбиелеп отырған жалғыз басты аналарға қатысты. «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен марапатталған немесе бұрын «Батыр ана» атағын алған, «Ана даңқы» I және II дәрежелі ордендерімен марапатталған көп балалы аналарға ай сайын мемлекеттік жәрдемақы төленеді. Жәрдемақы өмір бойы беріледі, яғни зейнетақыға шыққаннан кейін де тоқтамайды. Жәрдемақы оның табысына қарамай тағайындалады. Қазір ол 16 160 теңге (6,4 АЕК) және жыл сайын инфляция деңгейіне индекстеледі. Бұл жәрдемақы ең төменгі күнкөріс деңгейіне байланыбайды. «Алтын алқа» мен «Күміс алқа» алған көп балалы аналар көлік және жер салықтарынан

босатылады. Тұрғылықты жерін тіркеу кезінде нотариалдық әрі заңнамалық маңызды іс-қимылдарды жасау кезінде, төлқұжат пен жеке куәлікті алу шараларында мемлекеттік баж төлемейді. Төрт және одан артық көмекке толмаған балалары бар отбасыларға арнайы мемлекеттік жәрдемақы төленеді. Бес баланы дүниеге әкелген аналар және оларды 8 жасына дейін өзі тәрбиелегендер 53 жаста мерзімінен бұрын зейнетке шығады. Аз қамтылған отбасыларға атаулық әлеуметтік көмектің жаңа тәртібі: Көмек көрсетудің өлшемдері ең төменгі күнкөріс деңгейінен 40 пайыздан 50 пайызға дейін ұлғайтылды. Жаңа форматта беріледі және ақшалай төлеммен қатар, әлеуметтік қызметтер ұсынады. Жұмысқа тұру, оқыту, шағын несие беру мен өзге де шаралар қамтылған. Мүмкіндігі шектеулі балалары бар отбасыны қолдау: Мүмкіндігі шектеулі жеткіншектерді қолдау шаралары 16 жасқа дейін ай сайын 41 578 теңге сомасында жәрдемақы төлеуді қамтиды. 16-дан 18 жасқа дейін мүгедектік тобына қарай: бірінші топқа - 57 021 теңге; екінші топқа - 47 220 теңге; үшінші топқа - 35 638 теңге; Көмек жасына жеткенше дейін мүгедек баланы тәрбиелеп отырған адамға жәрдемақы: 2019 жылы жәрдемақы көлемі 31 183 теңгені құрады. 2018 жылдың 1 шілдесінен бастап Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша 18 жастан асқан бала кезінен бірінші топтағы мүгедектің күтімі үшін жәрдемақы енгізілді. Балалар техникалық қосалқы құралдармен (протездік-ортопедиялық көмек, сурдо-тифлоқұрал), арнайы қозғалыс жабдықтарымен, шипажайда емделумен және міндетті гигиеналық құралдармен қамтамасыз етіледі. Асыраушысынан айырылған отбасыны қолдау: Асыраудағы бір адамға 25 541 теңгеден бастап, алты және одан көп балалар болған кезде 62 663 теңгеге дейін. Егер де асыраушы адам жұмыс істесе, онда Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан қосымша төлемдер ескерілген. Жасы 1-ден асқан балаларға жәрдемақы төленуі мүмкін Бала бір жасқа толғаннан кейін де көмек көрсету үшін жас шегін ұзартуға, сонымен қатар жәрдемақы көлемін арттыруға қатысты ұсыныс енгізілмек. Яғни, балалары бар отбасыларға берілетін жәрдемақының қолданыстағы жүйесіне сәйкес, бала 1 жасқа толғанға дейін жөргекпұл алады. Оның көлемі отбасыдағы бала санына байланысты теңгерімді болмақ. 6 ақпан күні Мемлекет басшысының тапсырмасымен ҚР Үкіметінің жанынан еліміз азаматтарының табысын арттыру, тұрмыс сапасын жақсарту, сондай-ақ көпбалалы отбасыларға қолдау шараларын күшейту жөніндегі жұмыс тобы құрылды. Сондай-ақ, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрі Мәдина Әбілқасымова ҚР Үкіметінің жанынан құрылған ел азаматтарының табысын арттыру, тұрмыс сапасын жақсарту, сондай-ақ көпбалалы отбасыларға қолдау шараларын күшейту жөніндегі жұмыс тобы аясында көпбалалы отбасыларды баспанамен қамтамасыз ету мәселесі ерекше қарастырылатындығын айтты. Демография Соңғы 10 жылда бала туу көрсеткіші 10 пайызға өсті. 2008 жылы 356,6 мың бала; 2018 жылы 391 мың бала дүниеге келді. [4]

Көп балалы анаға берілетін жәрдемақы тағайындау кезінде ҚР-да тұрақты тұратын шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар ҚР-ның азаматтарымен бірдей жәрдемақы алу құқығын пайдалана алады. Көп балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы заңға шолу жасап өтсек, аталған заңның «Көп балалы анаға берілетін жәрдемақыны тағайындау және төлеу» бойынша 9-бабында нақты атап көрсетілген. Осы заңның күші сонымен қатар ҚР-да тұрақты тұратын азаматтарына және оралмандарға да қолданылады.[5, 36 б]

Қорытындылай келсек, халқымызда «Бір қозы туса, бір топ жусан артық шығады» деген мақал бар, алайда өмірге келген әр бала ҚР-ның азаматы болғандықтан мемлекеттің қолдауын қажет етеді. Егер туылған бала көп балалы отбасынан болса онда бұл мәселе одан да күрделірек болуы мүмкін. Яғни отбасының әлеуметтік, экономикалық жағдайының төмен болмауы үшін мемлекеттік жәрдемақылардың қажеттілігі арта түседі.

Әдебиеттер:

1. Биекенов К.У., Биекенова С.К., Кенжакимова Г.Ә. Әлеуметтану тарихы: оқу құралы. Алматы, 2010. -338 б.
2. Маулышариф М. Әлеуметтану. –Алматы: «Қазақ университеті», 2010, -198 б.
3. Әлемдік әлеуметтану антологиясы. 10 томдық. –Алматы: «Қазақстан», 2008.
4. ktk.kz
5. Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 маусымдағы N 63 Заңы.

Әбушахима Шакизада Жомартқызы

1 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., қауымдастырылған профессор А.Т.Қаипбаева

ҚазМемҚызПУ

ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІНІҢ БОЛАШАҒЫ-ЖАЛЫНДЫ ЖАСТАР

***Аннотация.** В статье автор указал особенности становления и развития молодежи будущее нашей страны, основные направления молодежной политики. В то же время соискатель рассказывает о способах формирования молодежной политики.*

***Absrtact.** In the article the author pointed out the features of the formation and development of youth, the future of our country, the main directions of youth policy. At the same time, the applicant talks about how to form youth policy.*

Жастар! Жастар дегенде ең алдымен ойыңа келетін бейне ол арман жетелеген, жарқын келешекке көз тастап, нық мақсатпен алға қарай ұмтылған, заман ағымынан да қалмай өздеріне жарасымды сәнді киімдерімен бір топ адамдар арасынан ерекшеленетін, әрдайым өздерінің жарқын, шат-шадыман көңіл-күйімен көзге түсетін адамдар өкілі. Сол жастардың бірі менмін! Басқалардың ойын толық білмесемде менің қиялымдағы жастардың бейнесі осындай.

Жастар- мемлекеттің құнды ресурсы және негізгі қозғаушы күші болып табылады. Ел болашағы мемлекеттік жастар саясатының дамуына тікелей байланысты. Мемлекеттің маңызды міндеті жастардың қалыптасуы мен дамуына қолдау жасап, қоғамда жас буынның шоғырлануына жағдай жасау болып табылады. Жастар азаматтық қоғамның бір бөлшегі. Кез-келген елде жастар саясаты ең бір басым бағыттардың бірі болып табылады. ҚР мемлекет пен жастар қатынасы саласын реттейтін, негізгі нормативтік құқықтық құжат 2004 ж. 7 шілдеде қол қойылған №581 «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заң болып табылады, бұл құжатта оның мақсаты, міндеттері, жастарды мемлекеттік қолдаудың бағыттары мен механизмдері, оның әлеуметтік-саяси құқықтары анықталған[1].

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алғаннан кейінгі жылдарда Жастар саясаты өзіндік қалыптасу кезеңдерінен өтті. ҚР жастар саясаты: басымдық және болашақ. Жастар саясатының басты бағыттары:

қазақстандықтарға патриоттық тәрбие беру;

саяси және құқықтық тәрбие;

рухани және адамгершілігі мол тәрбие;

интеллектуалды танымдық тәрбие;

толеранттылықты қалыптастыру;

салауатты өмір салтын сақтау;

қоршаған ортаға баулу, экологиялық тәрбие.

Бұл бағыттағы негізгі міндеттер:

– өскелең ұрпақты елі үшін мақтаныш сезімі мен ұлттық құндылықтарға тәрбиелеу;

– болашақ мамандардың кәсібилігі мен бәсекелестігін дамыту;

– жоғары адамгершілігі бар, өзінің елі үшін жауапкершілігі мол азаматтарды тәрбиелеу;

– ұлттық салт-дәстүрді насихаттау, оны ұлтаралық келісім мен толеранттылықпен қатар тәрбиелеу;

– заман талабына сай жастарды бүгінгі жағдайға әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан бейімдеуде мемлекеттік көмек көрсету;

– болашақ жастарды салауатты өмір салты спортқа баулу [2].

Бала кезде алған тәрбие, тағлым берік болашақ пен адал да парасатты ғұмыр кепілі. Сондықтан, жастарды болашағымыз, елдің ертеңі, келешегіміздің кепілі деп санап, олардың тәрбиесі әрдайым ерекше назарға алынған. Тек үлкенге құрмет, кішіге ізет білдіре алатын, тәрбиемен білімі қатар қалыптасқан ізгі азаматтар ғана нағыз елдің болашағы деп түйсінген. Өл-Фараби бабамыз айтқандай «Тәрбиесіз берген білім- адамзаттың қас жауы» демекші білімділікті тәрбиемен ұштастыра білу керек. Біз сонда ғана елді алға сүйер кемеңгер азаматтарға айнала аламыз. Жоғарыда қарастырылған жастар саясатының бағыттарынан да біз осы тәрбиені көреміз. Яғни, бұл бағыттар

халқымыздың ғасырлар барысындағы тәжірибесінің негізінде іріктеліп жинақталған дүниелер болып табылады.

Қазіргі қоғам «Жастар саясатына» кеңінен көңіл бөледі. Оның ішінде жастарды қолдау, олардың білімдерін шыңдап, биік мақсаттарға ұмтылуы үшін мүмкіндіктерін кеңейту. Бұл мәселелер еліміз тәуелсіздігін алып, етек-жеңін жинай бастағаннан бергі қолға алынған шаралардың бірі. Иә, шынымен-ақ, қазір қайда барамын, білімімді қалай дамытамын, оқуыма қажетті материалдарды қайдан тапсам болады, өзімді қалай шыңдаймын деген анау айтқандай көп сұрақтардың жауабы шешілді. Мүмкіндіктер жетерлік. «Не істеймін? Не оқимын?» десең де кітапханалармен, оқу орындарының есіктері айқара ашық. Ақылды, білімді жастарымыз мемлекеттік грантты жеңіп алып, сол арқылы отбасына ешқандай ауыртпашылық түсірмей-ақ мемлекет тарапынан келген қолдаумен тегін оқуда. Мұнан қалды әртүрлі мөлшердегі шәкіртақыларда тағайындалған. Тіпті, жоғары білім алуға ниетті жастардың дамыған шет мемлекеттердегі алдыңғы қатарлы университеттерде оқуына да мүмкіндік бар. Ол үшін елімізде арнайы бағдарлама да әзірленген. Атап айтсақ, «Болашақ» халықаралық стипендиялық бағдарламасы да еліміздің жастары әлемнің озық үлгідегі жоғары оқу орындарында білім алуына жол ашады. Халықаралық «Болашақ» бағдарламасы арқылы білім алған жастар шетелден жинақтаған тәжірибесін ел дамуы үшін жұмсайды. Аталған бағдарлама аясында тағайындаған стипендия бойынша әлемдегі дамыған мемлекеттердің озық оқу орындарында білім алған жастардың көпшілігі елімізде мемлекет игілігі жолында жұмыс жасауда.

Шет елдерде өз білімін шыңдауға байланысты мен өз университетімнен де мысал келтіре аламын. Менің өзімде осы жоғарыда аталып өткен мемлекеттік грант бойынша қазақ қыздарының қарашаңырағы Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университетінде тарих кафедрасының 1 курсында оқимын. Егер терең білім негізінде үлгілі студент ретінде өзінді көрсете білсең, осы университет қабырғасындағы гранттыңды сақтап халықаралық келісім шарт негізінде өзіміздің бауырлас еліміз Түркия мемлекетінде, сонымен қатар АҚШ-тың Миссисипи университетінде.б. біліміңді одан әрі дамытуыңа, нәтижесінде қос диплом иегері атануға мүмкіндік жасалған.

Жастық жігер- жарқын болашақ. Қоғам жұмыла еңбек етіп, бірлік пен ынтымақтың арқасында өзгеретіндігі әлімсақтан аян. Бүгінгі күні елімізде көптеген жастар ұйымдары белсенді жұмыс атқарып келеді. Мәселен, «Нұр Отан» партиясының жанынан құрылған «Жас Отан» жастар қанаты қоғамдық-саяси жұмыстардың көшбасшысы болып, жастардың белсенділігін арттыруға атсалысып келе жатса, «Жасыл ел» еңбек жасақтары тазалық, көгалдандыру жұмыстарына жәрдем ете отырып, табиғатты қорғауға үлкен үлес қосуда. Ал Қазақстан Студенттер альянсы, Қазақстан Жастар конгресі студент жастардың әлеуметтік-экономикалық, құқықтық және тұрмыстық мәселелерін шешуде жастарды қолдау жөніндегі жобалар әзірлеп, олардың жүзеге асуына бастамашы болып отыр. Еліміздің ертеңіне бейжай қарамайтын белсенді жастар Тәуелсіздіктің 25 жылдық мерейтойы мен Алматы қаласының 1000 жылдығына орай «Болашағы жарқын Мәңгілік Елдің жастары» деген атпен республикалық патриот жастар форумында бас қосқан болатын. Алматы қаласы жастар саясаты басқармасы мен Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің ұйымдастыруымен өткен жастар форумына республиканың әр өңірінен 100-ден астам жастар ұйымдарының өкілдері мен Жастар ісі жөніндегі комитет төрағалары, Алматы қаласы студенттер альянсы, «Жасыл ел» жастар еңбек жасақтары, Қазақстан халқы Ассамблеясының «Жарасым» жастар қанаты, «Алматы еріктілер лигасы», «Сұңқар» студенттер кәсіподағы қатысты [3]. Мұның бәрі біздің мемлекетіміздегі жастар үшін жасалған игі іс-шаралардың бірі.

Жастар – қоғамның болашағы мен қозғаушы күші. Бұл оймен дауласудың өзі артық. Ел ертеңі – жастардың қолында. Ағымдағы жылдың «Жастар жылы» деп белгіленуі де осының айғағы болып табылады. Жастар жылы кейбір айтулы даталар сияқты ұрандатып, желеулетіп өткізе салатын жыл емес. Бұл жыл нағыз елім деп соққан жүректі азамат, азаматшаларымыздың еңбектеніп, тер төгетін жылы.

Әдебиеттер:

1. М.Ноғайбаева, Т.Омарбеков, Б.Кәрібаев, Қ.Қаражан. Қазақстан (Қазақ елі) тарихы. – Алматы, Литрес. 2017 ж.
2. Қазақстан (Қазақ елі) тарихы 4 кітаптан тұратын оқулық. Тәуелсіз Қазақстан: алғышарттары жіне қалыптасуы. 4-кітап. –Алматы. Қазақ университеті баспа үйі. 2017 ж.
3. Әсел Әнуарбек. Жастар- жарқын болашақ бастауы. Turkistan// 13 қазан 2016 ж.

Бектурғанова Балжан

5B091000- Кітапхана ісі

Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы М.Д.Рахимжанова

ҚазМемҚызПУ

ЖАСТАРДЫҢ БОЙЫНДАҒЫ ИНФАНТИЛИЗМ МӘСЕЛЕЛЕСІ

Аннотация. *Образ культуры и мышления современной казахстанской молодёжи станет типичным для нашей социокультурной действительности уже через несколько лет. По природе своей молодёжь значима для общества, это тот человеческий капитал, инновационный, стратегический ресурс общества. Молодёжь в настоящее время воспринимается как субъект истории, в которой общество воспроизводит себя на каждом следующем этапе собственного развития, ей не отводится второстепенная роль, напротив, возросла ее статусная позиция.*

Annotation. *The image of culture and thinking of the modern Kazakhstani youth will become typical for our socio-cultural reality in a few years. By its nature, young people are significant for society, this is the human capital, innovative, strategic resource of society. At present, young people are perceived as a subject of history, in which society reproduces itself at each next stage of its own development, it does not play a secondary role, on the contrary, its status position has increased.*

2019 жыл біздер, жастар үшін білек сыбанып ел үшін, болашақ үшін, ертеңгі ұрпақ үшін жан аямай жан-жақты әрі белсенді түрде еңбектену жылы деп білемін. Алайда осы жылды жәй ғана кезекті қаржылай көмек болмаса мүмкіндік ретінде қарайтын жандарда аз емес. Дәл осындай көптеген проблемалардың бірі жастардың инфант болуы. Заманымыздың жастарының бойындағы инфантилизм дегеніміз – барлығын мемлекет мойнына мінгестіру жауапкершіліктен қашу. Экономикалық өсу қоғамда әлеуметтік межелердің ұлғаюымен қоса жүретінін, мемлекетке деген патерналистік көңіл-күйдің тарауына және инфантильді азаматтардың ұрпағын қалыптастыруға ықпал ететінін әлемдік практика көрсетіп отыр. Мұндай құбылыстар Қазақстанда да байқалады. Социологиялық зерттеулер бүгінде Қазақстан жастарының 58 %-ы өз мәселелерін шешуде мемлекет тарапынан болатын көмекке толықтай сенім артатынын, бозбалалар мен бойжеткендердің 92,5 %-ы тікелей қолдауды және жұмысқа орналасуда әлдекімдердің қол ұшын беруін күтетінін растап отыр. Әр адам өзі үшін ғана емес айналасы, Отаны, елі, жері, мемлекеті үшін қызмет ету керек екенін ұмыт қалдырып бара жатқандай. Осы сәтте есіме тұңғыш президентіміздің Жастар форумында сөйлеген мынадай сөздерін есіме аламын «Дамыған елдердегі ең басты қағидат мынандай – жұмыс адамды емес, адам жұмысты іздейді» дәл осындай қанатты сөздер қазіргі таңдағы жастарға құлақ қағыс болса екен [1,12.б.].

Осы айтылып отырған мәселелерге ерекше тоқталу қажет. Өйткені проблема расымен бар, оны шешу – мақсат алға қойған міндет. Осы тұста көз алдыңызға бір үйдің екі баласын келтіріңізші. Үйдің үлкені Алібек – 25 жаста, Еламан жасы – 20-да. Екеуі де – жанып тұрған жас. Алібектің жоғары білімі бар, магистратураны да ел қатарлы оқып алған. Бүгінде орта жалақыға жұмыс істейді. Үйленбеген. Ата-анасының қолына жылы су құйғыза алмай жүргенін мемлекет беретін ақының аз екенімен байланыстырады. Шайлығынан мол артылатын айлық алмау себебін өзінен іздемейді, дамуға ұмтылмайды. Бірақ білімі бар, білігі де жоқ емес. Үкіметке иек артып, алманың пісуін, аузына түсуін күтетіндердің қатарынан. Інісі Еламан 9-сыныптан соң колледжге түскен. Кәсіптік-техникалық білім алып, бүгінде өз ісін дөңгелетіп отыр. Оның ойы ағасынан өзгеше – бәрі еңбекпен келеді. Байқасаңыз, мұндай мысалдар көп-ақ. Жетістікке жетпеуінің салдарын басқаға жаба салу оңай. Мұны жастар арасында дендеп кеткен дерт десек те болады. Ең алдымен, дәстүрлі құндылықтар жүйесіне жаһанданудың жасайтын қысымы бар. Иә, бұл процесс экономикалық, әлеуметтік, саяси және мәдени дамуы түрлі елдердің арасындағы алтын көпір іспеттес. Ұлттық шекаралар ашылып, жаңа өзгерістерге бет бұрылды. Десек те, ақ-қарасы ажыратылмаған мәдениеттің қысымымен дәстүрлі құндылықтардың ара-жігі жойылып, жібі үзіліп жатқан сыңайлы. Мұндай дабылды соғып отырған біз емес, мамандардың өзі. Бұдан кейін еңбек құндылықтарының доминант емес дәрежесі қозғалады. Бүгінде жастар ішінде прагматикалық бағдар күшейіп келеді. Яғни, материалдық игіліктерге ұмтылуды анағұрлым маңызды деп есептейтін сана бар. Мұны теріске шығару мүмкін емес. Тек ортасын ұстанудың маңызын ұғыну жеткілікті. Әлеуметтанушылар мен психологтардың айтуынша, өмірде қандай да бір жетістікке жету жолында тамыр-танысты пайдалану үрдісі байқалады. Жастардың тек қана материалдық байлыққа ие болуды көздейтін қасиеті де – өзекті мәселелердің

бірі. Сонымен бірге, өмірлік тәжірибесі мен жеткілікті білімінің болмауы кері әсер береді. Яғни, саяси мақсатын іске асыруды көздейтін сыртқы және ішкі ыдыратушы күштердің жастарға ықпалын жүргізетіні бар. Экстремистік көзқарастар мен идеялардың жастар санасына ену арқылы қоғамдағы түрлі топаландарға себеп болуы мүмкін. Тағы бір өзекті мәселе – маргинал жастар. Әлеуметтік аутсайдерлердің көбеюі әлеуметтік-экономикалық жағдайларға бейімделудің қиындығына байланысты. Осындай мәселе туындауға себептің бірі қолжетімділік, ата-ананың балаға берген еркіндігі, жауапкершіліктің азюы, патриоттық сезімнің өшуі секілді құндылықтардың бойымызда белең алып бара жатқандығы [2, 5.б.].

Қоғамдағы осындай келеңсіз проблеманың әлеуметтік даму жолындағы жастардың әл-ауқатын арттыру үшін тек психологиялық, моральдық жағынан, жанына рух сыйлап, өмірдегі жетістіктерге ашық есіктен тек ғана кіре салумен емес сол есікке лайық кілт іздеумен және адал еңбекпен таза табыс табу арқылы ғана адамның жетістікке жетуін көрсете білу қажет. Біздер жастар бүгінгі дархан даланың иесі, техниканың маманы, елдің өсу жолында жол бастаушылары, келер ұрпақтың қамы үшін, бүгінгі ортаның өсуі өркендеуі үшін жан аямай еңбек ететін жанып, лаулайтын, өшпейтін шок боламыз. Біздің ерік-жігердің үстіне батпандай қылышпен шауып, мұздай суық су құйып салсады сөнбейміз, себебі біз Отанды сүйеміз, өзіміз өмір сүріп отырған қоғамның дамуын қалаймыз. М.Жұмабаев атамиздың өлеңі маған инфант болуға еш себеп жоғын және маған сенетін жандар барын есімнен бір сәт шығарған емес.

Арыстандай айбатты [3.18.б.].

Жолбарыстай қайратты –
Қырандай күшті қанатты.

Мен жастарға сенемін!

Көздерінде от ойнар,

Сөздерінде жалын бар,

Жаннан қымбат оларға ар,

Мен жастарға сенемін!

Жас қырандар – балапан,

Жайып қанат ұмтылған.

Көздегені көк аспан.

Мен жастарға сенемін!

Жұмсақ мінез жібектер.

Сүттей таза жүректер.

Қасиетті тілектер –

Мен жастарға сенемін!

Тау суындай гүрілдер,

Айбынды алаш елім дер,

Алтын Арқа жерім дер,

Мен жастарға сенемін!

Қажу бар ма тұлпарға,

Талу бар ма сұңқарға,

Иман күшті оларда,

Мен жастарға сенемін!...

Алаш айбынды ұраны,

Қасиетті құраны,

Алаштың олар құрбаны,

Мен жастарға сенемін!

Мен сенемін жастарға.

Алаш атын аспанға

Шығарар олар бір таңда,

Мен жастарға сенемін!

-дәл осы өлеңде айтылғандай қаншама жанарларда бізге артылған үміт бар, бізге деген сенім жатыр. Дәл осы үмітті селқостықпен аяқ асты етпесек екен. Қазіргі таңда мемлекет тарапынан жастарды қолдау үшін жасалып отырған «Жасыл ел», «Жастар кадрлық резерві», «Дипломмен ауылға», «Серпін-2050», «Қолжетімді баспана – 2020» және тағы да басқа бағдарламалар жетіп артылуда. Жастар табанды еңбек етіп, елімізде болып жатқан оңды үрдістерге белсене қатысуы арқылы ғана жетістікке қол жеткізіп, биіктерге көтерілуге болатынын түсінуі маңызды. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін қорытып айтар болсақ, қазіргі заманғы жастар қай қоғамда да құны кемімейтін мейірімділік, әділдік, шыдамдылық секілді адами құндылықтарды басты орынға қойса, нұр үстіне нұр болар еді. Ұлттың бүгіні мен келешегі – белсенді біздер жастардың қолында дейтін болсақ, ұлттың рухани құндылықтарын бойына сіңірген ұрпақ ғана ел болашағын қалыптастыра алады. Жастар салауатты өмір салтын ұстанып, мемлекеттің индустриялық-инновациялық дамуына өз үлесін қосса, қоғамға пайдасын тигізіп, сапалы, терең білім алуды басты міндетіне айналдырса, онда келешегіміз кемел болары сөзсіз. Өз күш-жігерлерімізбен алған білімдерімізді еліміздің өркендеуіне жұмсайтын жастары бар зайырлы қоғам мақсатты межеге жетері анық.

Әдебиеттер:

1. «Айкын» газеті <https://aikyn.kz/2018/09/12/66995.html>
2. «Қазақстан 2020: болашаққа бастар жол» Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/>
3. Жұмабаев М. Өлеңдер жинағы <http://bilim-all.kz/olen/980>

Бақытжанова А.А.

Ғылыми жетекшісі: әлеуметтану ғ.м.,аға оқытушы Р.С.Сауырбаева

ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРДІ ШЕШУДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАРНАМАЛАРДЫҢ РОЛІ

Түйіндеме. Бұл мақалада қоғамдық проблемаларды шешуде әлеуметтік жарнамалардың маңызы мен ролі жайлы айтылады. Қазақстан мен Дүниежүзі мемлекеттерінің тәжірибесіндегі әлеуметтік жарнамалардың адамдар мен қоғамдағы белгілі бір мәселелерге қатысты әсерлеріне талдау жасалынған. Қазақстандағы әлеуметтік мәселелерді шешудегі мемлекеттің белсенділігі мен әлеуметтік жарнамалардың Қазақстандықтарға қалай әсер ететіндіктеріне тәжірибе жүргізілген.

Abstract. This article discusses the importance and role of social advertising in solving social issues. The influence of social advertising in the experience of Kazakhstan and the world in the analysis of people and certain issues has been analyzed. Experience of the state's activity on social problems in Kazakhstan and the impact of social advertisement on Kazakhstani people has been studied.

Әлеуметтік жарнамалар деп қоғамдық актуалды әлеуметтік немесе басқада мәселелерді шешуде қолданылатын немесе сол проблемаларға басқалардың назарын аударуға негізделген мағынадағы жарнамалар болып табылады. Әлеуметтік жарнамалар сонымен қоса әлеуметтік немесе қоғамдық мүдделерді қорғауға негізделініп жасалынады, бұндай жарнамадан қаржылай пайда болмайды. Бірақта қоғамның ауруы болып отырған әлеуметтік проблемаларды шешуге болады.

Қазіргі кезде осы тақырыптың актуалдығын жанартуымыз керек. Себебі Қазақстандағы әлеуметтік жарнамалар атты тақырыптағы әлеуметтік сауалнама 2011 жылы www.otvet.mail.ru сайтында жасалынған болатын. Ол жердегі сұрақтардың бірі, мынандай болған «Не себепті Қазақстанда әлеуметтік жарнамалар дамымаған?» осы сайттың анықтағаны бойынша 38 респондент яғни 46,15% әлеуметтік жарнамаларды Қазақстанда жасауға мемлекеттен қолдау жоқ екенін айтқан. Ал 46,15% респонденттер бұндай сипаттағы өнердің қызық еместігін айтса, тек 7.69% респонденттер Қазақстанда әлеуметтік жарнамалардың бар екенін айтқан [1].

АҚШ-да әлеуметтік сипаттағы жарнамаларды жасау 1906 жылдан басталса, Ресейде тек 1960 жылдардан басталған. 2017 жылы nig.kz сайтында ең үздік деп танылған 37 әлеуметтік жарнама көрсетілген, басты назарда сол жарнамалардың барлығыда Қазақстанда жасалынбаған [2].

Мақаланы жазуға негізгі теория немесе ой ол Ресей Федералдық қызметінің финан-бюджет бөлімінің маманы С.Павленконың қазіргі кездегі әлеуметтік жарнаманы жасап-шығаруды «қара тесікке» (черная дыра)-ға теңеуі. Оның себебі, жыл сайын әлеуметтік жарнамаларды жасап шығаруға мемлекеттен көп қаржы кетседе, сол жарнамалардың қоғамға әсерін ешкімнің тексеріп жатпағандығы еді.

Қазақстанда 2012 жылы әлеуметтік мағынадағы жарнамаларды жасауға мемлекеттен 691 млн.теңге жұмсалған (барлық бюджеттің 29,8% құрайды). Ендігі мақаланы жазудағы менің мақсатым, сол Қазақстанда немесе Шет елде жасалынған әлеуметтік жарнамалардың Қазақстандық қоғамға қалай әсер етіп жатқандығын анықтау.

Бұл тақырыпты зерттеуді 4 бөлімге бөліп қарастырғанмын. Тақырып нақтыланған әлеуметтік зерттеу бағдарламаларынан құралған.

Әлеуметтік мәселелерді шешуде әлеуметтік жарнамалардың ролі атты зерттеу тақырыбының объектісі: Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университетінің 20 жасқа дейінгі жастарының әлеуметтік жарнамалар жайлы ойлары.

Проблемдік ахуалы: Қазақстанда шығарылып жатқан әлеуметтік жарнамалардың санының аздығы. Жарнамалардың қоғамдық жерлерде көп болуы адамдар арасында ынғайсыздық туындатады. Қоғамдық проблемаларды зерттеуде көп жұмыстар атқарылғанымен біз қазіргі кезде сол проблемалардан кейінгі салдармен күресіп жүрміз. Әлеуметтік жарнамаларды жасау кезінде сол алынған тақырыптың әлеуметтік актуалдығын ғана қарастырмай сонымен қоса психологиялық тұрғыдан сол жарнаманың әсер етуші аудиторияға қандай әсер қалдыратындығын психологиялық тұрғыдан да қарастырып зерттелмеуі.

Тақырыпты зерттеуде менің қойған болжамдарым: Қазақстанда әлеуметтік жарнамаларды креативті, мағыналы жасайтын жастарды қолдау жетіспейді. Көптеген әлеуметтік контекстте жасалынған жарнамалар бір-бірінен қайталанып жасалынған.

Зерттеуде қойылған мақсаттар мен міндеттер: Қазақстан мен Шет елде жасалынып жатқан жарнамалардың қазақстандық қоғамға қалай әсер ететіндігін бақылау әдісі негізінде анықтау. Әлеуметтік желілерде ең танымал болған әлеуметтік жарнама немесе «мем»-ді анықтау, оны респонденттерге көрсету арқылы қоғамдық проблемаларды шешудегі әсерін анықтаймыз.

Бұл тақырып аясында жасалынған зерттеу 2019 жылдың наурыз айының 10-15 күндері аралығында жүргізілген. Зерттеуде жабық сұрақтан құралған сауалнама қолданылды. Анкетаға қатысуға барлығы 250 адам шақырылған оның 50-і анкетаға қатысудан бас тартты және анкетаны дұрыс толтырылмауынан зерттеуден алынып тасталды, барлығы анкетаға 200 респондент қана қатысты. Анкета 20 сұрақтан тұрады. Сауалнамада қойылған бірінші сұрақ: Әлеуметтік жарнама деген не екенін білесізбе? Деген сұраққа 200 респонденттің 140 иә, білеміз деп жауап берген. Сауалнамадағы алғашқы 5 сұрақ тақырыпқа қатысты жасалынған сұрақтар болатын, қалған 15 сұрақтың жауабын іздеуде мен nur.kz сайтының ең үздік деп шешкен алғашқы 8 әлеуметтік жарнама суретін қолдандым. Бұл суреттерді пайдалануымдағы басты мақсат осы әлеуметтік жарнамалардың респонденттердің қалай түсінгендігін анықтау мен қандай эмоциямен қабылдағанын көру еді. Осы арқылы әлеуметтік жарнамалардың әсері мен мағынасын анықтай аламыз.

Сауалнамада «Не себепті Қазақстанда әлеуметтік жарнамалар дамымаған?» деген сұрақ қайта қойылып респонденттердің 124-і әлеуметтік жарнамаларды Қазақстанда жасауға мемлекеттен қолдау жоқ екенін айтқан, 56 респондент бұндай сипаттағы өнердің қызық еместігін айтса, тек 20 респондент Қазақстанда әлеуметтік жарнамалардың бар екенін айтты.

Бұл зерттеуде контент анализ және бақылау, фокус группа сынды әдістер қолданылған. Контент анализ бойынша ғаламтордан «Қазақстандағы ең танымал әлеуметтік жарнама» деп іздеген болатынымын, тек 4 сайттан сұрағыма жауап таба алдым.

Қорытындылай келе менің айтқым келетіні әлеуметтік жарнамалар Қазақстанда бар, бірақ сол жарнамаларды халық алдына көрсетпес бұрын оның адамдарға әсері мен мағынасын қалай түсінетіндігін анықтап алуымыз керек. Қоғамдық орындарда тек қана әлеуметтік мағынадағы жарнамалар ілінуі керек, себебі тауар өндіру жарнамасы адамның керегін жамаса, әлеуметтік жарнама адамдардың ішіндегі проблемаларды жамайды емеспа. Ең бастысы қоғамда ол адамдар. Ал қазіргі кезде біз қарап отырған проблемалардың барлығы адамдар арасындағы әлеуметтік дерт болып отыр, менің ойымша сол жарнамалар арқылы біз қоғамда сондай дертке шалдыққан адамға қолдау көрсете аламыз. «Мұңайма, біз сенімен біргеміз» деген немесе «Ата-анаңа қоңырау шал» жарнамалар күнделікті күйбелеңнен шығып, жанындағы жақындарыңа көңіл бөлу керектігін көрсетеді.

«Әлеуметтік мәселелерді шешуде әлеуметтік жарнамалардың рөлі» тақырыбындағы зерттеу жұмысынан кейін менің ұсынарым:

1. Әлеуметтік жарнама жасаушы компанияларға салықты төлеуге көмектерді, жеңілдіктерді ұйымдастыру.
2. Барлық Қазақстандықтарды қоғамдық жұмыстармен айналасуға шақыру, белсенділікті арттыру.
3. Тек қана коммерциялық рекламаларды көшеге жарнамаламай, әлеуметтік жарнамаларды да жарыққа шығаруға билік тарапынан көмектер керек.
4. Әлеуметтік немесе басқада жарнамалар жасау алдында "Сказка" және "Уолт Диснейдің" әдісін қолдануымыз керек.

Әдебиеттер:

1. Алим Э. «Социальная реклама Казахстан Реклама», Вестник КазНУ, 2012ж.
2. <https://www.nur.kz/1746910-37-primerov-otlicnoj-socialnoj-reklamy.html>

Горбуличева Екатерина

Химия

Студентка 1 курс

КазГосЖЕНПУ

Научный руководитель: к.полит.н., ст.преп. Аксакалова М.К.

РОЛЬ КУЛЬТУРЫ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ

Түйіндеме. Мақалада жеке тұлғаны қалыптастырудағы мәдениеттің рөлі талқыланады. Мәдениет отбасында, мектепте, жұмыс орнында, үйде және т.б. адам мінез-құлқын реттейді, тағайындаулар мен тыйым салу жүйесін енгізеді. Мәдениетпен қатар, қоғамда жинақталған тәжірибенің барлық байлығын шоғырландырудың басқа механизмдері жоқ. Сондықтан мәдениет адамзаттың әлеуметтік жадысы деп саналмайды.

Abstract. The article discusses the role of culture in the formation of personality. Culture regulates human behavior in the family, school, workplace, at home, etc., putting forward a system of prescriptions and prohibitions. In addition to culture, society has no other mechanisms for concentrating all the wealth of experience that has been accumulated by people. Therefore, it is not by chance that culture is considered the social memory of humanity.

Культура является предметом рассмотрения многих исследований, ведь она прямо или косвенно является составляющей всех сторон социализации личности. Ее исследуют философы, культурологи, политологи, правоведы, педагоги. Среди авторов, которые рассматривали концептуальные культуры как явления стоит назвать зарубежных ученых Э. Еверита, Ч. Лэндри, К. Манхейма, А. Перотти, А. Тойнби, А. Флиера.

Культура является не только продуктом деятельности человека, но и наоборот. Поэтому целью данной статьи является раскрытие особенностей роли культуры в духовно-ценностном развитии человека и общества.

Жизнедеятельность общества - многосферна (труд, политика, экономика, этика, эстетика, право, семья, религия и др.) Каждой из сфер жизни общества соответствует определенный достигнутый им уровень культуры как качественной характеристики его жизнедеятельности.

Культура играет важную роль в жизни человека и общества, которая состоит, прежде всего, в том, что культура выступает средством аккумуляции, хранения и передачи человеческого опыта. Именно культура делает человека личностью. Индивид становится членом общества, личностью по мере социализации, т.е. освоения знаний, языка, символов, ценностей, норм, обычаев, традиций своего народа, своей социальной группы и всего человечества. Уровень культуры личности определяется ее социализированностью - приобщением к культурному наследию, а также степенью развития индивидуальных способностей. Культура личности обычно ассоциируется с развитыми творческими способностями, эрудицией, пониманием произведений искусства, свободным владением родным и иностранными языками, аккуратностью, вежливостью, самообладанием, высокой нравственностью и т.д. Все это достигается в процессе воспитания и образования [1, с.15].

Культура сплачивает людей, интегрирует их, обеспечивает целостность сообщества. Но сплачивая одних на основе какой-либо субкультуры, она противопоставляет их другим, разъединяет более широкие сообщества и общности. Внутри этих более широких сообществ и общностей могут возникать культурные конфликты. Таким образом, культура может и нередко выполняет дезинтегрирующую функцию.

В ходе социализации ценности, идеалы, нормы и образцы поведения становятся частью самосознания личности. Они формируют и регулируют ее поведение. Можно сказать, что культура в целом определяет те рамки, в которых может и должен действовать человек. Культура регулирует поведение человека в семье, школе, на производстве, в быту и т.д., выдвигая систему предписаний и запретов. Нарушение этих предписаний и запретов приводит в действие определенные санкции, которые установлены сообществом и поддерживаются силой общественного мнения и различных форм институционального принуждения. Культура, представляющая собой сложную знаковую систему, передает социальный опыт от поколения к поколению, от эпохи к эпохе. Кроме культуры, общество не располагает иными механизмами сосредоточения всего богатства опыта, который был накоплен людьми. Поэтому не случайно культуру считают социальной памятью человечества [2, с.74].

Культура, концентрируя лучший социальный опыт множества поколений людей, приобретает способность накапливать богатейшие знания о мире и тем самым создавать благоприятные возможности для его познания и освоения. Можно утверждать, что общество интеллектуально настолько, насколько полно использует богатейшие знания, содержащиеся в культурном генофонде человечества. Все типы общества, которые живут сегодня на Земле, существенно различаются, прежде всего, по этому признаку. В сфере труда, быта, межличностных отношений культура, так или иначе, влияет на поведение людей и регулирует их действия, и даже выбор определенных материальных и духовных ценностей. Регулятивная функция культуры поддерживается такими нормативными системами, как мораль и право[3,с.32].

Представляя собой определенную знаковую систему, культура предполагает знание, владение ею. Без изучения соответствующих знаковых систем овладеть достижениями культуры невозможно. Так, язык (устный или письменный) является средством общения людей. Литературный язык выступает в качестве важнейшего средства овладения национальной культурой. Специфические языки нужны для познания мира музыки, живописи, театра. Естественные науки также располагают собственными знаковыми системами. Культура как определенная система ценностей формирует у человека вполне определенные ценностные потребности и ориентации. По их уровню и качеству люди чаще всего судят о степени культурности того или иного человека. Нравственное и интеллектуальное содержание, как правило, выступает критерием соответствующей оценки.

Таким образом, система культуры не только сложна и многообразна, но и весьма подвижна. Она является живым процессом, живой судьбой народов, постоянно движется, развивается, видоизменяется. Культура - непреложная составляющая часть жизнедеятельности как общества в целом, так и его тесно взаимосвязанных субъектов: личностей, социальных общностей, социальных институтов.

Литература:

1. Андреев А.Н. Культурология. Личность и культура. М., 2008.
2. Маркова А.Н. Культурология. М., 2012.
3. Ревская Н.Е. Культурология. Конспект лекций. М., 2014.

Жаксибаева Дина

5B011400-Тарих

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к. Б.Т.Жұбанышов

МЕМЛЕКЕТТІК ЖАСТАР САЯСАТЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН ҒЫЛЫМЫНЫҢ БОЛАШАҒЫ

Abstract. *In this article I tried to show in general the youth and their place in modern society, their advantages and disadvantages. I have tried and I think I have been able to show that the main strength of society and vulnerability are young people.*

Еліміздің ертеңі, мемлекетіміздің жарқын болашағы – білімді де білікті, алғыр әрі жалынды жастар қолында екендігі даусыз. Әр заманда қоғамның негізгі қозғаушы күші – жастар екендігі белгілі. Бұл орайда Қазақстанның тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Мен, сіздер, бүгінгі жастар – ерекше ұрпақ екендеріңізді қайталаудан жалықпаймын. Сіздер Тәуелсіз Қазақстанда өмірге келдіңіздер және сонда ержетіп келесіздер. Сіздердің жастық шақтарыңыздың уақыты – біздің еліміздің көтерілу және гүлдену уақыты. Сіздер осы жетістіктер рухын және табысқа деген ұмтылушылықты бойларыңызға сіңірдіңіздер. Атап айтқанда, біздің еліміздің тағдыры сіздердің тағдырларыңызбен айқындалады...» [1,27 б.] деген сөзінен-ақ мемлекетіміздің жарқын болашағы тікелей қазіргі жастар болашағымен байланысты екендігін айқындайды. 2019 жыл – жалынды Жастар жылы деп жариялануының да өзіндік себептері баршылық. Бүгінгі жастар – ертеңгі аға буын, мемлекеттің болашағы, тірегі. Тәуелсіз мемлекетіміздің басты мақсаттарының бірі – өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы, рухани бай, ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өресі озық, бәсекеге қай салада болмасын қабілетті, көзі ашық, көкірегі ояу, оңды-солды тани білетін, өресі озық азаматтар мен азаматшалар тәрбиелеу. Біз, – тәнінде ғана емес, жанында да, жүрегінде де энергиясы тасып тұрған жастар – тек мына алпауыттай материктің қақ ортасында өмір сүргенімізге ғана емес немесе қарнымыз тойып тамақ ішкенімізге, күн ұясына кіріп, ай сәулесі мен жарқыраған жұлдыздар қараңғы аспанға нәр берісімен-ақ тәтті ұйқыға батып, таңертең дәл кешегі күнді қайталайтынымызға ғана риза болып қана қоймай, бұрынғы табыстарымызды нығайта, осы жаңа әлемге өзіміздің ықпа ету мүмкіндігімізді кеңейте отырып, дамуымызды жалғастыру. Міне сол кезде, біздер бірінші боламын дегенде, біздің еліміз де бірінші болады, жастар даму үстінде жүрсе, еліміз де даму үстінде жүреді.

Әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан, мемлекет жастар мен жас отбасылардың экономикалық ахуалын жақсарту мен табыс деңгейін көтеру, ұзақ мерзімді несие берудің кезеңдік жүйесін енгізу, басқа да экономикалық көмек түрлері арқылы білім алу мүмкіндігін кеңейту, іскерлік белсенділігін арттыру, тұрғын жайы мен үй шаруашылығын толыққанды жабдықтау үшін құқықтық, ұйымдастырушылық жағдай жасаудың барлық шараларын қолдануда. Жастарды жұмыспен қамту мәселесі елімізде басты назардағы мәселе екені белгілі. Осы проблеманы жою үшін елімізде «Дипломмен ауылға», «Бизнестің жол картасы», «Жұмыспен қамту-2020», «Әрбір отбасына «7-20-25» бағдарламасы аясында баспана алудың жаңа мүмкіндіктерін беру», «Жоғары білім алудың қолжетімділігі мен сапасын арттырып, студент жастардың жатақханадағы жағдайын жақсарту», т.б. бағдарламалар қолға алынып, еліміздің түкпір-түкпірінде жүзеге асырылып жатыр.

Мәдени-идеологиялық тұрғыдан, «Жас Отан» патриоттық құндылықтар мен ілгерілеу мақсаттары негізінде ел жастарын топтастыруы, салауатты ұлт қалыптастыру идеясының белсенді бастамашысына айналу. «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында патриоттық сезімді, отаншылдық рухты қалыптастыратын археологиялық ескерткіштерді табу, этномәдени жәдігерлерімізді жөндеуден өткізу, әлемдік ғылым мен білімнің асыл қазыналарын қазақшалау, бай фольклорымызды жинақтау мәселелері алға қойылды. Келешекке арналған жобаның басты мақсатында жастарды отаншылдық рухта тәрбиелеу – мемлекеттік идеологияның темірқазығы ретінде көрініс тапқан. Жастардың төл мәдениеттен нәр алуы, еліміздің тарихи өткенін оқып-үйренуі, қоғамымыздағы достық ахуал мен бейбітшілікті, рухани келісімді нығайту жас ұрпақ бойында біздің ортақ Отанымызға – Қазақстан Республикасына деген мақтаныш сезімін қалыптастыруы тиіс.

Құқықтық тұрғыдан, жастардың құқықтары мен мүдделерін қорғау қоғамдағы жалпы құқықтық мәдениетті көтеруді, жастар бойына Қазақстанның мемлекеттік дамуына негіз қалайтын идеяларға, Конституцияға, заңдарға құрмет сезімін дарытуды көздейді.

Мемлекет жастар арасында әлеуметтік шиеленісті бәсеңдету жөнінде, жасөспірімдер мен жастар арасында нашакорлыққа, маскүнемдікке, қоғамға қарсы және ауытқу құбылыстарымен күресте кезек күттірмейтін шаралар қолданады. Жастар арасында құқық бұзушылық пен қылмысты болдырмау жөнінде заң-құқық туралы білім беру және мәселенің алдын алу жұмыстарын ұйымдастыру мақсатында жоғары және орта арнаулы оқу орындары негізінде жедел жастар отрядтарын құрылып, құқықтық тәрбие жөнінде факультативтік сабақтар енгізілген.

Саяси тұрғыдан, мемлекетімізде бірнеше мың тіркелген жастар ұйымдары бар. Олардың ішінде «Нұр Отан» халықтық-демократиялық партиясының «Жас Отан» Жастар қанаты жастардың саяси және қоғамдық белсенділігінің, сыни тұрғыдан саликалы көзқарастар мен тұжырымдардың орталығы болып 100 000 астам жастардың басын біріктіруші орган болып табылады. Жастар проблематикасының стратегиялық маңыздылығы ескерілген «Нұр Отан халықтық-демократиялық партиясының «Жас Отан» жастар қанатының I съезінде Елбасы бастамасымен Қазақстан Республикасы Президенті жанынан Жастар саясаты жөніндегі Кеңес құрылды. Кеңес жастар саясатын үйлестіріп, жастар ортасында қалыптасқан ахуалды талдайтын және ел басшылығына нақты ұсынымдар әзірлейтін саяси орган ретінде жұмыс жасай бастады.

Ал ғылым саласына келер болсақ, мындаған ғылыми инновацияға қабілеті бар жастардың осы тәуелсіздік жылдары қанаты қатайды. 1993жылдың қараша айында тұңғыш президентіміздің бастамасымен «Болашақ» Халықаралық стипендиясы құрылды. Бірінші рет посткеңестік кеңістіктегі мемлекет тарихында талантты жастардың мемлекет есебінен шетелдерден білім алуларына мүмкіншілік туды. Сондай-ақ, «Болашақ» бағдарламасынан өзге PhD докторантурасында жас ғалымдар тәуелсіз мемлекетіміздің саяси мерейінің аркасында әлемнің ең үздік жоғары оқу орындары мен қатар әлемнің теңдессіз зерттеу орталықтарында терең ғылыммен айналысуға мүмкіндік алды. Соңғы он жыл көлемінде ғылымның өркендеуіне жұмсалған қаражат 7 есеге көбейген. 2010 жылы ғылыми зерттеулерге бөлінет қаржы көлемі ІЖӨ 2% құраған. Бұл көрсеткіш дамыған мемлекеттерге ғана тән жайт. Президент жанынан құрылған жас ғалымдар Кеңесі, ғылым Қоры, Ұлттық зертханалар жастардың ғылыми инновациялық жаңалықтар ашуларына жағдай жасауда [2,12 б.].

Дегенмен, қоғамдық түбегейлі қайта құрулар барлық әлеуметтік топтар, соның ішінде жастардың да басына түскен бір тұтас жүйенің құлдырауымен бірге жүреді, яғни қоғамда тек қана жас әрі қуатты "жаңа қазақтар" емес, сонымен бірге кедейлер мен "қаңғыбастар", ал олардың ішінде қаншама жасөспірімдер, балалар мен жастар бар. Қажетсіз мамандықтардың көбейе түсуі, жоғары немесе орта білім ала алмау; өз отбасын материалдық жағынан қамсыздандыру қиындықтары; өз мамандығы бойынша жұмысқа қамтылу мәселесі; баспананың болмауы. Жұмыссыздар ішінде бүгінде жастар тобының алар орны өте үлкен. Соңғы екі жыл ішіндегі экономикалық реформаларды талдау жастар арасындағы жұмыссыздықтың өсе түскендігін көрсетті. Сонымен бірге жастарды жұмысқа орналастыру да төмендеп кеткен. 2018 жылдың бірінші тоқсанында жұмыссыз жастардың деңгейі 4,1% -ды құрады, өткен жылдың көрсеткіші- 3,9% болған. Жұмыс күші 1,2% , 2,05-ден 2,07 миллион адамға дейін өсті. Жұмыспен қамтылған халық 1,1% -ға (21 мың адамға) артып, 1,97-ден 1,99 миллион қазақстандыққа өсті. Олардың ішінде жұмыскерлер саны 3,8% -ға, яғни 1,53 миллионды құраса, ал өз бетінше жұмыспен қамтылғандар саны 7,1% -ға азайып, 459,3 мың адамға жетті. Жұмыссыз жастардың саны 4,5% (3,6 мың), 80,4-ден 84 мың адамға дейін өсті [3, 28 б.].

Қорыта айтқанда, қандай да бір мемлекет болмасын оның болашағы жастар тағдырымен байланысты екендігі тарихи дәлелденген шындық. Жас қазақстандық азамат немесе азаматша дегеніміз – бұл тек құқық қана емес, бірінші кезекте өзі, өзінің отбасы, және біздің Отанымыз үшін ұлы жауапкершілік екенін есте ұстануымыз керек. Бүгінгі жастар қандай болса - болашақ та сондай болмақ. Дарынды ұрпақ – өзінің тағдырын түсінетін ұрпақ. Біз жастар – әлемдік мұхитта өз бағытымен аман-есен жүзіп келе жатқан Тәуелсіз Қазақстандай алып қайығымызды ешкімнің шайқауына жол бермейміз. «Қазақстанның жарқын болашағы – біздің, қазақ жастарының қолында!».

Әдебиеттер:

1. А.Сыздықов Жастар саясаты заңының қауқары қандай? \Дала мен қала.2007, 7 қыркүйек //
2. Ахметбеков Марат Жастар саясаты: қазіргі жағдайы мен болашағы //Алдаспан №9 – 10, 2001ж.
3. Сүлейменова Ж.Д. Қазақстан республикасының Президенті және жастар саясаты: бүгінгі мен болашағы

Жолдыбай Айдана

5B50600-Экономика

1-курс/бакалавриат

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы А.Б. Кулмаганбетова

ҚазМемҚызПУ

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ДАМУ: ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

***Аннотация.** В статье рассматриваются проблемы и пути решения малого и среднего бизнеса в Казахстане. Также даны результаты исследования, тенденций развития малого и среднего бизнеса в республике в сравнении с другими странами.*

***Abstract.** The article discusses the problems and solutions to small and medium-sized businesses in Kazakhstan. Also, the results of the study, trends in the development of small and medium-sized businesses in the country in comparison with other countries.*

Дамыған елдердің ұлттық экономикаларының негізгі компоненті - шағын және орта кәсіпорындар (ШОБ). Ірі кәсіпорындар еліміздің ғылыми, техникалық және өндірістік әлеуетін, ШОБ-ті, бизнес өмірінің ең кең таралған түрлерімен анықталады. Шағын және орта бизнестің арасындағы негізгі айырмашылық - серпінділік, икемділік, инновациялық белсенділік, жаңа өндірістерді жылдам құру және жаңа жұмыс орындарын құру мүмкіндігі.

Кез келген мемлекеттің экономикасының негізі шағын және орта бизнесті дамыту болып табылады. Елде кәсіпкерліктің дамуы болмаса, мемлекеттегі макроэкономикалық жағдайдың тұрақтылығы туралы айту мүмкін емес.

Қазақстандық шағын және орта бизнес секторының салалық құрылымы дамыған елдерден ерекшеленеді. Біздің еліміздегі ШОБ негізінен көтерме және бөлшек сауда саласында - 44%, ауыл шаруашылығында - 19%. АҚШ-та, қызмет көрсету секторының басым бөлігі (58%), құрылыс пен сауда саласында 20% -дан астам шағын бизнес бар. Сондай-ақ, ЕО - бұл ШОБ субъектілерінің ең көп саны қызмет көрсету саласына шоғырланған - 23%, сонымен бірге құрылыс және сауда саласында 33%, өнеркәсіпте 7% жұмыс істейді. Қазақстанда да ең ірі ШОБ салалық құрылымында саудаға, ал ауыл шаруашылығында тек 3% ШОБ жұмыс істейді, ал өнеркәсіпте - 16% .

Қазақстанның және басқа елдердің ШОБ секторының дамуына салыстырмалы талдау біздің елімізде шағын және орта бизнестің ЖІӨ-ге қосылуы және жұмысқа орналасуы сияқты көрсеткіштер бойынша елеулі айырмашылықтар болып табылады. Дамушы елдермен салыстырғанда (Германия - 57%, Ұлыбритания - 52%, АҚШ-52%, Франция - 50%) ШОБ-тің жалпы ішкі өнімге (ЖІӨ) (20,2%) төмен үлесі себеп болғанын атап өткен жөн. (7% ірі бизнес мұнай мен тау-кен секторларымен ұсынылған ЖІӨ-нің 70% құрайды). Бұл жағдай бизнестің құрылымын көрсетеді, көбінесе бастапқы өндірістерде шоғырланған. Алайда салыстыру кезінде тарихи және мәдени дәстүрлерге, экономикалық даму деңгейіне және бір елде немесе басқада ШОБ секторын қолдаудың заңнамалық және институционалдық жағдайларына байланысты түрлі елдердегі кәсіпкерліктің дамуының объективті ерекшеліктері туралы есте сақтау қажет.

Негізгі мәселе - несиелер бойынша жоғары пайыздық мөлшерлемелер. 14-20% мөлшерлемелер халыққа тиімді болып табылмайды, және көпшілігі төлей алмайды. Дамыған елдерде шағын және орта бизнесті несиелеу үшін мөлшерлемелер әлдеқайда төмен. Мысалы, Канаданың бастаушы кәсіпкері 10 жыл бойы жылдық 2-3% несие ала алады, Жапонияда кішігірім кооперативтерді кооперативтерге біріктіруді ынталандырады және бұл жағдайда кәсіпкерлер 2-4%, ал ұзақ мерзімді несие алу кезінде 6,5% құрайды. Осы елдерде мемлекет тарапынан қолайлы жағдайларға байланысты шағын және орта бизнестің ЖІӨ-дегі үлесі 50% -ды құрайды, Қазақстанда бұл көрсеткіш шамамен 25% құрайды [1, 18 б.].

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев өзінің Қазақстан халқына арнаған жолдауында жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан: экономиканы әртараптандыруда маңызды роль атқаратын мемлекеттік холдингтік компаниялардың міндетіне қолдау көрсетіп, қолдау көрсетуі керек деп айтылған. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, мемлекет қарқынды және тұрақты дамуды қаласа, оның әлеуметтік-экономикалық бағдарламалары үнемі шағын және орта бизнесті

ынталандыру шараларын қамтуы керек. Бүгінде дамыған елдерде ШОБ 40% -дан 90% -ға дейін ЖІӨ-ге тең. Сондықтан осы елдердің үкіметтері осы саланы қолдауға басымдық береді [2, 26 б.].

Шағын инновациялық бизнес ең алдымен ғылыми-техникалық даму, жаңғырту және жаңалықтарды және бизнес жоспарды іске асыру, қауіпті, бірақ перспективалы табиғатта көптеген инновацияларға негізделген. Әлемдік экономикалық әдебиеттегі «инновация» термині инновациялық қызметтің соңғы нәтижесі ретінде түсіндіріледі, нарықта енгізілген жаңа немесе жетілдірілген өнім түрінде іске асырылады, практикалық қызметте қолданылатын жаңа немесе жетілдірілген технологиялық процесс. Инновациялық үдерісте кіші инновациялық бизнес ірі корпорациялармен ғана емес, сондай-ақ ғылыми сектормен (университеттер, академиялық институттар, мемлекеттік зертханалар және т.б.) өзара іс-қимыл жасайды. Шағын фирмалардың құрылуы зерттеу мекемелерінде пайда болатын жаңа білімнің белгілі бір көлемін іске асыруға мүмкіндік береді [3, 346.].

Инновациялар саласында шағын және орта кәсіпорындардың артықшылықтары: сыртқы экономикалық жағдайларға тез бейімделу; формалды бағалау критерийлерін барынша азайту және әртүрлі процедураларды жеңілдету арқылы қол жеткізілген өндірістік процесті икемді бақылау; икемділік және ішкі коммуникациялар.

Шетелдік елдердің тәжірибесі көрсеткендей, шағын және орта бизнестегі инновациялық саясаттың негізгі қаржы құралы мемлекеттік бюджет қаражатын пайдалану болып табылады, дегенмен салықтық ынталандыру арқылы Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар (ҒЗТКЖ) мемлекеттік қолдаудың жанама құралы да маңызды болып табылады.

Қазақстан дамыған елдердің табысты тәжірибесін қабылдайды, өйткені шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдау тетіктерін жетілдіру әрдайым мемлекет басшысының және елдің Үкіметінің назарында.

Инновациялық мазмұнды дамытуға көшудің жаңа сапасы қамтамасыз етілуі керек. Осыған байланысты ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев инновацияны дұрыс түсінуге назар аударды. Бұл халықтың өмір сүру сапасын едәуір жақсартатын және ескі технологиямен салыстырғанда осы сапаға қолжетімділік бағасын төмендететін жаңа технология.

ШОБ дамыту, қолдау және қорғау, сондай-ақ инновациялық даму Қазақстан Республикасы Президентінің жыл сайынғы жолдауында, 2010-2019 жылдарға арналған үдемелі индустриялық-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасы, «Бизнестің жол картасы 2020», «Тұжырымдама» инновациялық дамудың 2020 жылға дейінгі жоспары». 2015 толық ұлттық ұлттық инновациялық жүйе болуы керек, ал 2020 жылға қарай ол елде енгізілген патенттер мен дайындалған технологиялар түрінде нәтиже беруі керек.

Сондай-ақ, жеке компанияларды зерттеулер мен инновацияларды инвестициялауға ынталандыру қажет. Инновацияларды енгізу маңызды екенін атап өткім келеді, бірақ бұл өздігінен емес. Кәсіпкерлікті кешенді қолдау - ұлттық экономиканың жетекші күші. Отандық кәсіпкерлік жаңа экономикалық саясаттың қозғаушы күші болып табылады. Адамдар бизнесте өзін-өзі сынап, елдің экономикалық трансформациясының толыққанды мүшесі болу үшін жағдай жасау керек.

Мемлекеттік сектордағы инновацияның белгілі бір бағыттарын дамыту, инновациялық ортаны қалыптастыру, ғылым тиімділігін арттыру, технологияларды коммерциализациялаудың тиімді жүйесін дамыту, бизнестің инновациялық белсенділігін ынталандыру, аймақтық инновацияларды қалыптастыру бойынша жоғары белсенділік күтілуде. инновациялық инфрақұрылымды дамыту және инновацияларды дамытудың халықаралық интеграциясы.

Осылайша, шағын және орта бизнес қазіргі заманғы азаматтық қоғам тұрақтылығының негізі болып табылады және оның дамуы барлық қазақтардың әл-ауқатына байланысты болады. ШОБ халықтың көпшілігінің экономикалық белсенділігін қолдайтын маңызды әлеуметтік рөлді ғана емес, бюджетке айтарлықтай салық түсімдерін де қамтамасыз етеді. Қазіргі қиын жағдайдағы ШОБ тұрақтандырушы ретінде әрекет етуі мүмкін, сондықтан қоғам мен мемлекеттің тиісті назарына ие болуға құқылы.

Әдебиеттер:

1. ҚР Статистика жөніндегі агенттігінің ресми сайты. <http://stat.gov.kz>.
2. Бердалиев К.Б. Инновациялық менеджмент: Оқу құралы/К.Б.Бердалиев, Т.С.Сатқалиева, А.Сейітқазиева. - Алматы: Экономика, 2010.- 326-б.
3. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» Қазақстан халқына Жолдауы» / <http://online.zakon.kz> сайтынан алынды.

Жаксыбаева Айнара

5B050600-Экономика

Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Т.Қ. Оспанбек

БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ ЦИФРЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН КӨТЕРУ

Аннотация. В статье рассматривается становление цифровой экономики и работа, которая ведется в Казахстане в этом направлении. Выделяется сущность цифровой экономики и подчеркивается важность ее использования.

Abstract. The article examines the formation of the digital economy and the work that is being done in Kazakhstan in this direction. The essence of the digital economy is highlighted and the importance of its use is emphasized.

Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан индустриялды-инновациялық бағдарламаның мақсатын орындау барысында цифрлық экономиканы құруға ерекше назар аударылып, қажетті жұмыстар атқарылуда. Цифрлық экономика зерттеу объектісі ретінде шетелдердің арнайы әдебиеттерінде қарастырылған, ал Қазақстанда бұған енді ғана көңіл бөлініп, зерттеулер жүргізілуде. Біздің бұл мақаламызда өзекті мәселе болып табылатын Қазақстанда цифрлық экономиканың қалыптасуымен бірге бұған қажетті халықтың, әсіресе жас мамандардың цифрлық сауаттылығын көтеру қарастырылады. Елде атқарылып жатқан істер мен олардың нәтижелері, бұған қатысты қорытындылар мен ұсыныстар беріледі

Төртінші өнеркәсіптік революцияның өмірге әкеліп жатқан өзгерістері көп, оның бірі толық автоматтандырылған цифрлық өндірістің құрылып жатқаны. Бұндай өндіріске негізделген экономиканың болашағы зор. Цифрландырылған экономика арқылы өнімділіктің өсуін қамтамасыз етуге, олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға болады, кәсіпкерлік шаруашылығы тұрақты және тиімді дамыған, индустриялы ел болуымызға жол ашылады.

Әлемдік экономиканы цифрландыру үрдісін әдеттегідей дамыған елдер бастап отыр. Бұл елдерде жасанды интеллекті, роботтандыруды, автоматтандыруды, инфокоммуникациялық технологияларды қолдану жұмыстары қарқынды және ауқымды түрде жүргізіледі. Қазіргі таңда Қазақстан цифрлық экономикасы енді ғана дамып келе жатқан елдер тобының қатарында. Оның ең жақын көршілері-Туркия, Аргентина, Чили және Харватия болып табылады. Цифрландыру деңгейі бұларға қарағанда жоғарырақ елдер кіретін бастаушы көшбасшылар тобы айтарлықтай қызығушылық танытатындай болып табылады [2]. Цифрлық экономиканы қалыптастырудың негізі болып табылатын цифрлық технология қазір әлемдік экономика дамуының объективті және бұлтартпас үрдіс ретінде оның сансыз аспектілерін толтыру үстінде және өнеркәсіп, ауылшаруашылық, көлік, логистика, білім беру, денсаулық сақтау, құрылыс, тұрғын үй, коммуналдық шаруашылық сияқты барлық салалармен сфераларды сан мен сапа жағынан дамуына орасан зор ықпал көрсетуде. Бүгінгі күні цифрлық технологиялар адамзат өмірінің барлық саласына қарқындап еніп, оның ажырамас бөлігіне айналууда. Цифрлық технологияны пайдалану жолында елдің қосымша үлгілі автономды моделін түзіп, соның негізінде экономиканың қарқынды дамуына тың серпін беруге елеулі экономикалық нәтижеге қол жеткізуге болады. Сондықтан Қазақстанның 30 дамыған елдерге қосылу мақсатына жету үшін цифрлық технологиялардың дамуы қазір бірінші кезекте қойылып отыр. Осыған қатысты мәселелерді шешуге Қазақстанның мүмкіншілігі жылдан жылға өсуде. Елдің экономикасы қазіргі кезде тұрақты даму үстінде. Бұны жалпы ішкі өнімнің өсуімен көрсететін болсақ ресми статистика мәліметтері бойынша 2017 жылы бұл көрсеткіш алдыңғы 2016 жылмен салыстырғанда 4 пайызға өсті, өнеркәсіп өндірісі 7 пайызға артты, ал 2018 жылы ЖІӨ 2017 жылмен салыстырғанда 4,1 пайызға, өнеркәсіп өндіріс 4,1 пайызға, өңдеу саласы да 40 пайызға өсті [2]. Бұл көрсеткіштердің өсу деңгейі Қазақстанның экономикасын цифрландыруға қажетті ресурстар потенциалын көбейту мен бірге цифрлық технологияны кеңінен пайдалануға жол ашуда. Қазақстанда қазір экономиканы цифрлық түрлендіруді көздейтін цифрлық экономиканы қалыптастыруға қажетті жаңа өндіріс салалары мен салашықтар пайда болып жатыр, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар қолдану үстінде, осыған байланысты жаңа қатынастар жүйесі қалыптасуда. Мысалы, Қазақстанда бұрын- соңды болып көрмеген өнеркәсіп салалары мен салашықтары - 3D принтинг, онлайн сауда, мобильді банкинг, сирек кездесетін металдар өндірісі,

электроника, лазер техникасы, бұнымен бірге жасанды интеллект робот, робот-автомобильдер сияқты инновациялық өнімдерді шығаратын өндіріс орындары құрылып жатыр.

Қазақстанда цифрлық экономиканың қалыптасу жағдайында оның барлық салаларында және өндіріс орындарында цифрландыру үрдісі байқалуда, бұған қатысушылардың цифрлық сауаттылығы міндетті түрде қажет. Бүгінгі таңда кәсіпкерлікпен айналысатындардың да цифрлық дағдылары болуы керек. Өйткені, олардың ақпаратпен алмасуы, өз өнімін сатуы, оны жарнамалау мен тұтынушыларды іздеуі, серіктестермен хат алмасуы Қазақстанда құрыла бастаған цифрлық кеңістікте цифрлық технологияның құралдарын пайдалану арқылы жүргізіледі. Бұл бір жағынан кәсіпкерлікті цифрландыруға оларды ынталандырса, ал екінші жағынан, бизнесті жақсартуға, шығынды азайтуға, еңбек өнімділігін арттыруға, бәсекелестік қабілетті көтеруге мүмкіндік береді. Қазіргі кезде халықтың жалпы компьютерлік (цифрлық) сауаттылығының деңгейі 76,2 пайызды құрайды, ал 2022 жылы халықтың цифрлық сауаттылық деңгейі 83 пайызға жету керек [5]. Қазақстан халқы өзінің сауаттылығы деңгейін көтере отырып, ақпараттық және коммуникациялық технологияларды өздерінің күнделікті өмірінде және жұмысында пайдалануды үйренуі тиіс. Осы орайда ЖОО дайындалатын болашақ білімді мамандар цифрлық технологияны және оны пайдаланудың жолын жетік білулері қажет. Бүгінгі күні цифрлық технология негізінде мамандарды даярлау өмір талабы болып отыр. Қазақстанда төртінші өнеркәсіптік революция жағдайында 10 негізгі міндетті айқындай отырып, оның ішінде жетінші міндетті білім беру жүйесіне тоқтап, цифрлық білім беру ресурстарын дамыту, кең жолақты Интернетке қосу және білім ордаларын видеоқұрылғыларымен жабдықтау жұмыстарын жалғастыру керек деді. Бұнымен бірге білім беру бағдарламаларының негізгі басымдығы өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді меңгеру қабілетін дамытуға тиіс. Сонда ғана білім беру деңгейі заман шындығы мен экономика сұраныстарына жауап береді. Бұл мамандар қазір бірден Қазақстанның экономикасын цифрлану кезеңінде жұмысқа кірісіп кетеді. Цифрландырудың базалық деңгейі елдің экономикасының барлық салаларында бар деп айтуға болады. Осыдан ЖОО оқу үрдісін біртіндеп, цифрлық экономиканы жақсы білетін, цифрлық технология қолдану жағдайында жұмыс істей алатын мамандарды дайындауға бейімдеу керек. Оқыту үрдісінде бұл цифрлық технологияны қолдану оқу бағдарламасын сапа жағынан жаңартады және интерактивті әдістерді бүгінгі таңдағы ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы оны әрдайым жетілдіріп отыруға мүмкіндік береді. Сондықтан, болашақ мамандарды дайындауда қолданылатын оқу бағдарламада цифрлық технология өзінің толық көрінісін табуы қажет. Бұл студенттердің алатын білімдерін тереңдетеді және олардың алған білімін әлемдік стандарттық деңгейге жеткізеді. Цифрлық технологияны оқу бағдарламасына енгізген уақытта онда көп өзгерістер туындамайды, әр бір пән бойынша алатын білімнің теориялық және әдістемелік негізі сақталады. Бұнда цифрлық технология оқыту бағдарламасында пәнді игеруді жеңілдету және алған білімді тереңдету құралы ретінде қолданылады. Мысалы, цифрлық технологияны пайдалануда оның құрамдас бөлігі болып табылатын ақпараттық құралдар, телекоммуникациялар және т.б. халыққа қызмет көрсетін инфрақұрылымдардың көрсеткіштері, компьютерлік желілер арқылы жүзеге асатын электрондық іскерлік операциялар, электронды коммерция экономикадағы құбылыстар және жағдайларды түсіндіруде қолданылады.

Қолданудың нәтижесінде болашақ мамандарда инновациялық технологиялар мен интеллектуалды жүйелерді экономикаға, оның салаларына енгізу арқылы өнімділіктің өсуіне және халықаралық деңгейде бәсекелестіктің артуына, жалпы экономиканың жоғары қарқынымен дамуына қатысты білім қалыптасады. Сонымен жаңа тұрғыдан жасалып жатқан бағдарламалар цифрлық білім беру технологияларды оқу үрдісіне енгізу жолындағы маңызды бастама, болып табылады.

Әдебиеттер:

1. JCT Facts and Figures-The word in 2015 [Электронный ресурс] [http //www itu int/en/ITUUD/Statistics/Pages/facts/default.aspx](http://www.itu.int/en/ITUUD/Statistics/Pages/facts/default.aspx)
2. Н.Назарбаев Қазақстан халқының XXIV Ассамблеясының сөйлеген сөзінен [электрондық ресурс] (13.09.2017)
3. ҚР статистика жөніндегі агенттігінің статистикалық жинағы [электрондық ресурс], Ену режимі: <https://www.stat.gov.kz> 14.01.19.
4. Егемен Қазақстан газеті, 27 ақпан 2018.
5. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы [электрондық ресурс] ену режимі: https://www.mic.gov.kz/sites/default/files/pages/proekt_ukaza_kaz.docx 28.06.2017.

Жангабаева Жібек

Құқық және экономика негіздері

3курс/бакалавр

Ғылыми жетекшісі: қауымдастырылған профессор.м.а. В.С.Нурланова

ҚазМемҚызПУ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ- ҚҰҚЫҚТЫҚ ЗАҢНАМАҒА СӘЙКЕСТІГІ

Abstract. *Every woman is worthy of respect in society, not only as a mother, but as an equal person having the right to protect herself. In this article I want to convey to everyone's attention that in spite of equality in documents, in real life everything is different.*

Аннотация. *Каждая женщина достойна уважения в обществе не только как мать, а равноправная личность имеющая право защитить себя. В этой статье я хочу донести для всеобщего внимания, что несмотря на равноправие в документах, в реальной жизни всё иначе.*

Қазақстандағы әйелдердің құқықтық жағдайы жақсара түсті, ал ұлттық сарапшылардың пікірі бойынша әйелдер құқықтары жөніндегі қазақстандық заңдардың басым бөлігі толығымен сәйкес келмейді немесе бірқатар жағдайларда ел қосылған және/немесе бекіткен халықаралық шарттар мен конвенцияларға қайшы келеді. Көптеген заңгерлер ҚР ұлттық заңнамасы ратификацияланған халықаралық-құқықтық құжаттарға, оның ішінде әйелдерге қатысты сәйкес келтірілуі тиіс деп санайды. Парламент бұл жұмысты толық көлемде атқармағанша, бұл әйелдердің өз құқықтарын, бостандықтарын мен міндеттерін іске асыруына теріс әсер етеді.

Қазақстан Республикасының заңнамасы әйелдердің әлеуметтік дамуына айтарлықтай ықпал етуі, оның әлеуметтік жағдайының нашарлау үрдістеріне кедергі келтіруі мүмкін. Өйткені елдегі әйелдің құқықтық мәртебесі қоғам жағдайының белгілі бір деңгейін білдіреді. Шығыс менталитетінің мәдени ерекшеліктеріне сілтеме жынысының негізінде кемсітуді, жыныстардың тең құқылық қағидатын, атап айтқанда Қазақстан халқының әлеуметтік қорғалуына мұқтаж аз қамтамасыз етілген топтарын қолдау үшін әлеуметтік бағдарламалар түрінде дәйекті іске асырудың болмауын ақтай алмайды. 1993 жылғы 25 Маусымда адам құқықтары жөніндегі дүниежүзілік конференцияда қабылданған Вена декларациясы мен іс-қимыл бағдарламасы әйелдер мен қыздардың құқықтарын адамның жалпыға ортақ құқықтарының ажырамас, құрамдас және бөлінбейтін бөлігі ретінде қарастырады. 1955 жылғы 7 қыркүйекте күшіне енген "Ананы қорғау туралы" Еуропалық конвенция "әйел" термині жасына, ұлтына, нәсіліне және діни наным-сеніміне, отбасы жағдайына қарамастан әйел жынысты адамға қатысты қолданылады. БҰҰ-ның Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы Конвенциясы "әйелдерге қатысты кемсітушілік" ұғымын әйелдердің отбасылық жағдайына қарамастан, ерлер мен әйелдердің тең құқылығы, адам құқықтары мен саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени, азаматтық немесе кез келген басқа саладағы негізгі бостандықтары негізінде олардың мойындауына, пайдалануына немесе жүзеге асыруына бағытталған жыныстық белгісі бойынша кез келген айырмашылық, алып тастау немесе шектеу ретінде айқындайды [1, 36].

Қазақстан Республикасының БҰҰ және басқа да халықаралық ұйымдардың аса маңызды Конвенциялары мен Декларацияларына қосылуы ұлттық заңнаманы жетілдіру мен одан әрі дамытуда, әйелдерге қатысты адам құқықтарын сақтау жөніндегі ахуалды жақсартуда, әйелдер мен балаларды жасырын және ашық кемсітуді жеңуде үлкен рөл атқарады. 1995 ж. ҚР Конституциясы Республика бекіткен халықаралық шарттардың оның заңдары алдында басымдығын қарастырады. Мұндай халықаралық шарттар халықаралық шарттан оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайларды қоспағанда, тікелей қолданылады (4-бап). Қазақстан Республикасының 1979 жылғы 18 желтоқсандағы "әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы" БҰҰ конвенциясын (Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 29 маусымдағы Заңы), 1957 жылғы 29 қаңтардағы "тұрмыстағы әйелдің азаматтығы туралы", 1952 жылғы 20 желтоқсандағы "әйелдердің саяси құқықтары туралы" (Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 30 желтоқсандағы Заңы), 1989 жылғы 20 қарашадағы "Бала құқықтары туралы" Конвенциясын қосылуы және ратификациялауы қазақстандық әйелдер мен балалардың жағдайын жақсарту үшін аса маңызды болып табылады.

Қазақстандық әйелдердің құқықтарын қорғау үшін елдің 1993 жылғы 24 қыркүйектегі "Ауғанстанда және ұрыс қимылдары жүргізілген басқа мемлекеттерде қаза тапқан әскери қызметшілердің отбасы мүшелеріне мемлекеттік әлеуметтік көмек туралы", 1994 жылғы 9 қыркүйектегі "әлеуметтік жәрдемақылар, балалы отбасыларына өтемақы төлемдері мен алименттер төлеу саласындағы азаматтардың құқықтарына берілетін кепілдіктер туралы" халықаралық келісімдерге қатысуы маңызды рөл атқарады. Ұлттық заңнаманы одан әрі дамыту және оны әйелдер мен балалардың құқықтары бойынша қолдану практикасын одан әрі дамыту үшін Қазақстан Республикасының Пекин Декларациясына және әйелдердің жағдайы жөніндегі төртінші Дүниежүзілік конференцияда (Пекин, 1995 жылғы 4-15 қыркүйек) қабылданған іс-қимыл тұғырнамасына қосылуы тарихи маңызға ие.

Қазақстан Республикасында Пекин іс-қимыл платформасын жүзеге асыру үшін ҚР Президентінің 1997 жылғы 5 наурыздағы өкімімен әйелдердің жағдайын жақсартудың мемлекеттік саясатының тұжырымдамасы, ҚР Үкіметінің 1999 жылғы 19 шілдедегі қаулысымен бекітілді. Әйелдердің қоғамдық-саяси өмірде белсенділігі мен рөлін арттырудың пәрменді тетіктерін әзірлеу, үш кезеңді көздейтін "Қазақстан-2030" ұзақ мерзімді даму стратегиясына сәйкес әйелдердің жағдайын жақсарту жөніндегі ұлттық іс-қимыл жоспары бекітілді. Қысқа мерзімді кезең - 1999-2000 жж., орта мерзімді - 2001-2005 жж., ұзақ мерзімді - 2006-2030 жж. Жоспарды қаржыландыру республикалық және жергілікті бюджеттерде көзделген қаражат шегінде, сондай-ақ шетелдік инвестицияларды тарту, донор елдер мен халықаралық ұйымдардың көмегі арқылы жүзеге асырылады. Қысқа мерзімді кезеңнің мақсаттары мен міндеттері әлі де іс жүзінде жүзеге асырылмаған жоқ. Жоғары және орта білім беру жүйесінде, оның ішінде заң оқу орындарында халыққа гендерлік білім беруді ұйымдастыру аса маңызды міндет болып қала береді. Елімізде балалар мен ересектерге гендерлік білім беруге арналған бағдарламаларға сәйкес оқу құралдары аз. Жүкті және бала емізетін әйелдердің тамақтануын жақсарту, сүт безі обырының алдын алу бойынша бағдарламалар іске асырылмаған. БҰҰ-ның Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенциясына Факультативтік хаттама 2000 жылғы 6 қыркүйекте Нью-Йоркте жасалған, 2001 жылғы 4 шілдеде ратификацияланды. ҚР Конституциясының 74-бабына сәйкес Конституцияға сәйкес емес деп танылған заңдар мен халықаралық шарттарға қол қойылмайды немесе бекітілмейді және күшіне енбейді. БҰҰ ақпараты бойынша, Қазақстандағы әйелдер арасындағы жұмыссыздық деңгейі ерлер жұмыссыздығымен салыстырғанда жоғары болып қалуда. Денсаулық сақтау, білім беру және әлеуметтік қызмет саласындағы жалдамалы қызметкерлердің 70 пайызы-әйелдер. Көптеген әйелдер бейресми секторда немесе үй қызметкерлерімен жұмыс істейді, ал бұл "үй еңбегі нарығы толығымен жұмыс беруші мен қызметкердің ауызша келісімдерінде жұмыс істейді және үй қызметкерлерін әлеуметтік қорғамайды" [2, 26].

Әдебиеттер:

1. ӘЙЕЛДЕР ҚҰҚЫҒЫ ИДЕЯСЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ӘЙЕЛДЕР ОБРАЗЫ, Ақанқызы, аға оқытушы (Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті) 2014.
2. Қазақ әйелдерінің отбасындағы орны мен құқықтары., Адильбаев А.М., ғылыми қызметкер Қарағанды облыстық тарихи-өлкетану музейі, Қарағанды қ. Алматы 2011.

Иличкина Дарья

5B011400-История

Научный руководитель: к.и.н., доцент К.К.Жылкышыбаева

КазГосЖенПУ

РОЛЬ МОЛОДЕЖИ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ КАЗАХСТАНА

«Новое поколение должно уметь справляться с решением крупных проблем, уметь как адаптироваться к изменившимся экономическим и технологическим обстоятельствам, так и использовать эти условия в свою пользу, предчувствуя глобальные тренды на два шага вперед».

Н.А. Назарбаев, «Казахстанский путь»

Abstract. The article is devoted to the state of youth policy in Kazakhstan, considered the leading priorities of its further development. The degree of state support for young people, the programs developed at the moment and their implementation are determined. It is shown that young people are the main driving force for the development of the state and its competitiveness.

Түйіндеме. Мақала Қазақстандағы жастар саясатының жағдайына арналған, оны одан әрі дамытудың жетекші басымдықтары қарастырылған. Қазіргі уақытта әзірленген бағдарламалар мен оларды іске асыру жастарға мемлекеттік қолдау деңгейі анықталады. Жастар мемлекеттің дамуының және оның бәсекеге қабілеттілігінің негізгі қозғаушы күші болып табылатыны көрсетілген.

Казахстанцы – динамичная и молодая нация: каждый второй житель республики моложе 30-ти лет. Молодежь – это «вечный двигатель» будущего. Поэтому с уровнем развития, возможностями, ценностными ориентациями, степенью участия в экономической, политической и общественной жизни казахстанской молодежи связан путь Казахстана в будущее. Основы этого будущего закладываются в настоящем. Поддержка молодежи – это инвестиции в прогресс страны. Молодежь является не только объектом анализа, но и непосредственным субъектом, с присущей ей системой взглядов и оценок на процессы, происходящие в стране. В настоящее время вопросы молодежной политики приобретают особую актуальность. Эта тенденция связана с тем, что одним из показателей развитого и преуспевающего демократического общества является не только отражения в общественном сознании молодежи политической реальности, но и степень личного участия и активности в политической жизни страны. По этому от модели государственной молодежной политики, которая объективно опиралась на количественные показатели (рост охвата молодежи, ее вовлеченности в различные молодежные практики), требуется переходить к повышению качества по всем направлениям развития молодежи и ее деятельности [1]. В то же время рост конкурентоспособности молодежи на рынке труда требуют изменения институциональной составляющей молодежной политики, создания принципиально новых инфраструктур в молодежной среде, инвестирования в данную сферу ресурсов, как государственных, так и частных, формирования условий для самоорганизации и самореализации молодежи. Государственная молодежная политика за годы Независимости прошла несколько этапов становления.

28 августа 1999 года Распоряжением Президента Республики Казахстан была утверждена Концепция государственной молодежной политики, определившая основные приоритеты в этой сфере. В ее рамках была создана сеть социальных служб для молодежи, заложены основы формирования ювенальной юстиции.

Программа Правительства Республики Казахстан от 17 февраля 2001 года «Молодежь Казахстана» предусматривала обеспечение социальных прав молодежи в области труда, образования и охраны здоровья, создание условий для широкого вовлечения казахстанской молодежи в международные культурные, экономические, научные и образовательные процессы. В рамках отраслевой Программы молодежной политики на 2003-2004 годы были предусмотрены меры по поддержке предпринимательских инициатив молодежи, формированию экономического мышления, определены механизмы работы в регионах республики. «Программа молодежной политики на 2005-2007 годы» была нацелена на развитие творческого потенциала молодежи, создание условий для ее социализации, для функционирования молодежных организаций в сфере труда и занятости. В 2006-2008 годах была реализована Государственная программа патриотического воспитания граждан Республики Казахстан, направленная на развитие системы патриотического воспитания и укрепление казахстанского патриотизма. С 2010 года молодежная политика реализуется

в рамках Государственной программы развития образования до 2020 года. Важным аспектом реализации молодежной политики и работы всех этих организаций в целом является образование. Все мы говорим о конкурентоспособности и модернизации как о главных факторах успеха нации. Но реализация этих задач невозможна без грамотных и образованных молодых специалистов и в этой связи одним из главных направлений реализации молодежной политики является образование казахстанской молодежи. Только знающий и образованный молодой человек может трудиться для своего блага и для блага страны в целом. За годы независимости в этой сфере достигнуты определенные результаты. Начальными этапами роста в процессе модернизации образовательных процессов стали иницируемые и патронируемые Главой государства образовательные проекты «Болашақ», «Назарбаев – Интеллектуальные школы», «Назарбаев - Университет». Новые прогрессивные подходы к образованию и воспитанию подрастающего поколения, разработанные в рамках этих проектов, внедряются в других образовательных учреждениях Казахстана и вносят значимый вклад в модернизацию системы среднего и высшего образования в целом. Помимо программ, иницируемых государством, важное место занимает инициатива, исходящая от молодежи. Под этой инициативой подразумевается создание и функционирование различных молодежных организаций. За последнее десятилетие их количество в стране увеличилось более чем в семь раз. Продолжается процесс консолидации молодежи в таких массовых организациях как Конгресс молодежи Казахстана (2002г.), Молодежное крыло «Жас Отан» при НДП «Нұр Отан» (2008г.). В 2005 году было создано неофициальное объединение студенческой молодежи «Альянс студентов Казахстана», который на сегодняшний день принимает активное участие в решении проблем студенческой молодежи. С 2005 года действует «Молодежный парламент Казахстана», а в шестнадцати регионах республики – молодежные маслихаты, с 2011 году появились новые организации для детей и юношества - «Жас Кыран» и «Жас Улан»[2].

В Казахстане реализуется целый ряд молодежных программ и инициатив: «Молодежная практика», «Жасыл ел», «С дипломом в село!», «Молодежный кадровый резерв», «Школа государственной службы», «Жастар - Отанға!», которые получают широкий позитивный общественный резонанс. Но в период всеобщей модернизации и глобализации мы не должны забывать о таких важных вещах как патриотизм, духовность и культура. Ведь именно эти вещи и определяют Гражданина своей страны. Прогрессивность молодежи и стремление к глобализации должны сочетаться с чувством подлинного патриотизма, уважения традиций и культуры своего народа, принципами этнического взаимоуважения и культурного взаимообогащения. Мировая интеграция и стремительно развивающиеся технологии ведут к укреплению диалога между культурами и цивилизациями. Но наряду с этим, сегодня существуют предпосылки для разрушения культурного и языкового разнообразия, ускоряются процессы исчезновения языков, обычаев и традиций. Одной из главнейших задач молодого поколения является сохранение межэтнического и межконфессионального мира и толерантности. Важнейшей составляющей молодежной политики является воспитание у молодежи традиционных духовных качеств, таких как этническая и религиозная терпимость, уважение представителей других этносов совместно с укреплением светских начал общественной и государственной жизни. Построение демократического государства предполагает развитие соответствующих ценностей и культуры, а также активное участие молодых людей в управлении государством и принятии важнейших для всего общества решений. Молодежь является не только объектом анализа, но и непосредственным субъектом, с присущей ей системой взглядов и оценок на процессы, происходящие в стране[3].

Таким образом, роль молодежи в проводимой политике РК несомненно огромна, так как именно молодежь является фундаментом, на котором основывается наше будущее и будущее страны. При проведении молодежной политики, на мой взгляд, следует заимствовать модели, разработанные в других странах. Конечно, не должно быть слепого перенимания опыта стран с более прогрессивной молодежной политикой, необходимо учитывать региональные особенности Казахстана, менталитет, исторические аспекты, социокультурные особенности казахстанской молодежи, специфику ее социализации.

Литература:

1. Закон РК «О государственной молодежной политике в РК».
2. Н.А.Назарбаев. Казахстан - 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. А., 1997 г
3. Шойкин Г. Политическое поведение Казахстанской молодежи. А., 2006

Ишигов Рамиль
докторант DBA, Университет Нархоз

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ МАРКЕТИНГА НА РЫНКЕ B2B

***Abstract.** The article discusses the features of marketing in the B2B business-to-business market, which are directly substantiated by the specifics of the market itself. As a result of the study, the main differences determining the characteristics of the B2B market, which are in the needs of the target audience; factors affecting the purchase decision; ways to make a purchase decision; ways of communication. Marketing in the B2B sector has significant differences in the formation of advertising strategies and the choice of methods of promotion, and Internet marketing is considered the most promising area for advertising.*

***Аңдатпа:** Мақалада B2B («бизнес үшін бизнес») нарығының өзіндік спецификасына тікелей негізделген аталмыш салада маркетингі қолдану ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеу нәтижесінде B2B нарығының ерекшеліктерін айқындайтын негізгі сипаттамалары ретінде мақсатты аудиторияның қажеттіліктері; сатып алу туралы шешім қозғайтын факторлар; сатып алу туралы шешім қабылдау тәсілдері; коммуникация тәсілдері анықталған. B2B секторы маркетингі жарнамалық стратегияны қалыптастыру мен жылжыту әдістерін таңдауда елеулі айырмашылықтарға ие және интернет-маркетинг жарнаманың болашағы зор бағыты болып саналады.*

Маркетинг на рынке B2B практически всегда относится к маркетингу в промышленном секторе. Для глубокого понятия данного термина обратимся к труду выдающегося специалиста в отрасли разработки и использования инструментов промышленного маркетинга Ф. Уэбстера «Основы промышленного маркетинга» [1, с.145]. Промышленный маркетинг имеет прямую связь с продажей товаров и услуг клиентам из промышленной отрасли, к которым относятся государственные учреждения, промышленные организации, предприятия из коммунальной сферы, образовательные и медицинские институты, мелкие и крупные оптово-розничные предприятия. Отличительная черта покупателей на рынке B2B заключается в дальнейшей переработке и изменениях приобретаемого продукта для того, чтобы создать новый продукт. Например, товары имеющие характер полуфабрикатов, запасных и отдельных частей, деталей, сырья используются для создания конечного продукта, таких как техническое оборудование, строительный материал или предмет бытовой химии другие. Торговые посредники на B2B рынке, в свою очередь, добавляют ценность к продукту путем предоставления дополнительных, различных добавочных услуг, при этом содействуя полному удовлетворению конечного потребителя.

Особенности применения маркетинга в B2B секторе:

- сравнительно узкий и стабильный пул клиентов, что создает некие трудности в процессе усиления уровня конкурентоспособности продукта;
- эффективность рекламы относительно слабая, чем на потребительском рынке;
- роль интернета в продвижении продукта жизненно важна;
- необходимость подготовки рекламы отдельно для клиентов и для рядовых читателей или новичков рынка сбыта;
- важность оказания постпродажных сервисных услуг и технического обслуживания.

Отличие B2B маркетинга от потребительского рынка, то есть B2C, заключается в специфике клиента. Потребителей данного рынка можно разделить на три последующие группы:

1. Промышленные клиенты – промышленные, производственные компании;
2. Институциональные клиенты, образовательные и медицинские учреждения – юридические лица, которые являются представителями социальных институтов.
3. Государственные и правительственные организации.

На сегодняшний день специалисты в отрасли маркетинга определяют несколько особенностей B2B маркетинга:

- Ориентир B2B маркетинга на клиента требует максимального понимания клиентских потребностей и желаний; постоянного анализа и соблюдения условий конкуренций на рынке; соблюдения специфических условий и требований; выдерживания баланса между потребностью

клиентов и особенностей компании. Также адресность рекламы, индивидуальный подход является важнейшим элементом, поскольку они существенно влияют на уровень лояльности клиентов.

- Степень зависимости товаров B2B сектора от спроса на товары в секторе B2C. Активность корпоративных клиентов напрямую зависит от интенсивности и масштаба покупок конечных потребителей. Эта зависимость определяется путем прогнозирования и планирования объемов продаж и выявления финансовых потребностей.

- Сложность, комплексность предлагаемой продукции. Специфика продукта B2B сектора является не только сложным, но и требует вложений, инноваций, в свою очередь, усиливая возможные риски. При продаже предлагается рынку не сам продукт, а его качественные характеристики, дополнительный сервис, техническое обслуживание и гарантия.

- Взаимозависимость покупателя и продавца. Так как приобретаемые продукты покупателя является звеном, порождающая цепь взаимоотношений с клиентом продавца, покупатель зависит от продавца. И в свою очередь, продавец подвязан к ограниченному количеству клиентов, от которых зависит объем продаж и прибыльности компании. Эта взаимосвязь показана на рисунке [2].

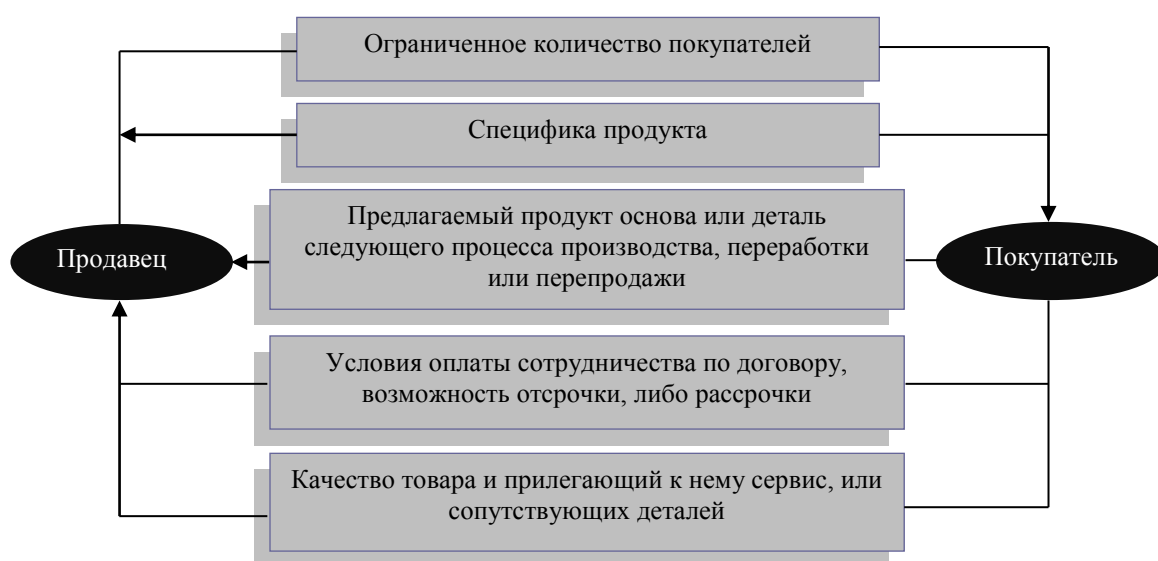

Рисунок – Взаимозависимость покупателя и продавца в секторе B2B

- Процесс закупки представляет собой сложный и долгий процесс. Это связано с тем, что решение о покупке товара принимается группой лиц и анализом рынка и цен, сравнением особенностей и преимуществ продукта.

Таким образом, своеобразность маркетинга сектора B2B заключается в ориентированности на клиента, зависимости спроса на продукты B2B от спроса конечного потребителя, технической сложности продукта, усложняющий процесс промоушена, взаимозависимости покупателя и продавца и последнее, комплексности закупочного процесса.

Литературы:

1. Уэбстер Ф. Основы промышленного маркетинга / Ф. Уэбстер; пер. с англ. под ред. В.Г. Быстрова, М.В. Ткаченко. - М.: Издательский дом Гребенникова, 2005. - 416 с.
2. Минет С. Маркетинг B2B и промышленный брендинг. - М.: Вильямс, 2018. - 208 с.

Кенес Нурай

5B020300-Тарих

Ғылыми жетекшісі: магистр-оқытушы А.Б.Чакибаева

2019 - ЖАСТАР ЖЫЛЫНЫҢ - РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ЖОЛЫНДАҒЫ ЖАСТАР ҮШІН МАҢЫЗЫ

Аннотация. Статья основана на разделе «2019 год - Год молодежи» в послании Первого Президента Н.А.Назарбаева в 2018 году «Повышение благосостояния казахстанцев: повышение качества жизни и процветания». Автор рассказывает о роли и значении молодежи в обществе, а также о поддержке и возможностях, предоставляемых им государством. Автор также определяет важность и особенность 2019 для молодежи в Казахстане.

Abstract. The article is based on the section “2019 - Year of the Youth” in the message of the First President N.A.Nazarbayev called “Improving the welfare of Kazakhstanis: improving the quality of life and prosperity” in 2018. The author tells about the role and importance of youth in society, as well as about the support and opportunities provided by the state. The author also determines the importance and peculiarity of 2019 for young people in Kazakhstan.

Жастар - олар мемлекетіміздің ертеңгі үміті мен тынысы тәріздес. Оларда үлкен еркіндік және көптеген мүмкіндіктер бар. Сол беріліп отырған мүмкіндіктерді әр жас азамат дұрыс мақсатта қолданып, ары қарай өзінше жетілдіріп, дамытуы мен өмірлік бір ісіне айналдыруы мемлекетімізге тамшыдай болса да көмек емес пе!? Неліктен тұңғыш Елбасымыз бізге сенім артып келді, себебі жастардың бойындағы күш, қайрат, жігер үлкен шыңдар мен талаптарға жеткізе алады. Бар алған білімін, тәжірибесін еліне жұмсаса түбінде жақсы нәтиже шығады. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың айқын саясатының бір бөлігі әрқашан жастар мәселесі болып келді. Ол кісінің жастарға айтқан мынадай сөзі бар: «Беталысы күнде өзгерген алмағайып дүниеде адамзат үшін ешқашан өзгермеген, өзгермейтін темірқазықтар бар. Ол – білім! Ол – еңбек!», - дейді. Ертеңгі күні елді көтеретін де, алып елдермен иық тірестіріп тұруына, халықаралық аренаға шығуына жастардың қосар үлесі зор болмақ.

2019 жыл түбегейлі жастар жылы болмақ. Әр салада жұмыс атқарып жүрген жастар үшін, студенттер, оқушылар үшін мемлекеттік бағдарламалар мен жобалар ұсынылуда. Бұл бағдарламалар мен жобалар қоғамдағы әлеуметтік мәселеден бастап ғылымға дейінгі мәселелерді шешуді мақсат тұтып отыр. Әр атқарылып жатқан жұмыстардың айқын мақсаты мен нақты міндеттері бар. 2019 жыл жастарға жаңа форматтағы кешенді қолдау жұмыстарын жүргізбек. Жұмыссыздық, жас отбасылардың баспанасыз жүруі секілді әлеуметтік мәселелер қоғамда бар. Ал, бұл мәселелердің шешімін табуда «Жастар жылы» жастарға уәждеме беріп, қолдау көрсетпек. Жастар мәселесі тек осы «Жастар жылында» ғана қарастырылып отырған жоқ, осыған дейін де жастарға арналған ұйымдар, баспана мәселесі, жалақының көбеюі, білім беру жүйесі сапасының артуы, жұмыссыздық, рухани дамуы сияқты әлеуметтік, әлеуметтік саяси және экономикалық жағдайлар қарастырылды, бірақ дәл осы жылы мүмкіншіліктердің артуы мен жастарға үлкен жауапкершілікті арту мемлекет тарапынан жастарға деген үлкен сенім мен артылатын үмітті білдіреді. Қазақстанда 3,9 млн жас бар. Оның 2,2 млн – қалада, 1,7 млн – ауылда тұрады. «Жас Отан» партиясы жастарға түрлі жобалар ұсынып отыр. Мысалы, ғылыммен, IT-мен айналысатын жастарға арналған Nurintech деген жобасы бар. Кітапханаларды да жастардың қолдануына одан әрі қолайлы ету мақсатында жаңа форматқа айналдыру көзделуде. «Нұр Отан» бастамасымен облыс орталықтары мен үш қалада – 17, аудандарда – 137 «Коворкинг (Coworking)» орталығы ашылды. 2019 жылы 259 орталық ашу жоспарланып отыр. Осы орайда «Коворкинг» сөзіне анықтама бере кетсек, бұл сөз ағылшын тілінен аударғанда – әртүрлі салада қызмет атқаратын адамдардың бір аяда біріге жұмыс істеуі немесе ізденулері [1]. Мұндай жұмыс үрдісі болып сол мекеменің өзі де аталуы мүмкін, мысалы, кітапхана, кеңсе немесе кафе. Мұндай әрекет ету амалы көптеген мәселелерді шешу, жобалар мен бағдарламаларды бірлесе орындауға, көмек қолын созуға және сан алуан ұшқыр идеяларды тудыруға ықпалдасады. Кітапханаларда коворкинг-орталықтар ашылған соң өңірлердегі филиалдар іс-шаралар жоспарын әзірлейді. Бұл орталықтарға ауыл жастары кез келген уақытта барып, пікірі бір жастарды тауып, бірлесіп жобалар жасауға болады. Кәсібін ашам десе, ақпарат ала алады. Ауылдық жерлерде ағылшын тілін күнделікті қолданбаған соң әлсіз болып отыр, осы себепті биыл білім орталықтарында «Speaking club-тар» жүргізілуде. «English for Jastar» жобасымен ауылдық жерлердегі балаларға ағылшын тілін үйрету мақсатында ағылшын тілін толық меңгерген шетелдік және қазақстандық жастарды өңірлерге жібереді. Былтыр 5000 астам оқушыға 146 қазақстандық және 11 шетелдік волонтер сабақ берген. Шетелдік еріктілерді тарту – балалардың ынтасын ашу. Жылдың басынан БҚО, Ақмола, Қарағанды, Қызылорда секілді бірқатар облыстарда басталып кетті. Цифрлық технологияларды дәріптейтін «Digital Nation»

жобасы. Цифрландыру бағытында жастарға арналған киберспорт, робототехника, 3D-модельдеу бойынша турнирлер өткізу жоспарланып отыр. Сондай-ақ, «DigitalTalks» алаңында 80 спикер сөз сөйлеп, 1500 жас қамтылды. Жоба аясында 3D лабораториялар ашу жоспарланып отыр.

«Жастар – ауылға!» деген жоба былтыр «Атамекен» кәсіпкерлер палатасымен бірге жүргізілген. Биыл ауыл шаруашылығы министрлігімен бірлесе 500 жасты ірі кәсіпорындарда тәжірибеден өткізіп, әрі қарай еңбек жолын бастауға алғашқы қадам жасау мақсатында әзірленіп жатыр. Жоба Қазақстанның ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында тәжірибе алып, кәсіпкерлікті оқытуға, жұмысқа орналасып, кәсібін ашамын дегендерге жеңілдікпен несие алуға ықпалдасуға бағытталады. «Құс жолы» жобасы бойынша жастар Қазақстанның қасиетті жерлерін аралайды. Өңірлерден 7 делегация құру жоспарлануда. Экспедиция әр өңірді аралап, Ұлытауда кездеседі. Қазақстанның қасиетті жерлерінің картасын әзірлеу жобасы алғаш рет жүзеге асайын деп отыр [2].

Студенттер арасындағы бизнес бастауға, яғни, кәсіпкерлікке бір қадам жақындауына арналған «Startup» жобалары барынша қарастырылып, мемлекет тарапынан жоғары жеңгейде қолданып, оны қай салада болмасын қолданысқа енгізу мақсатында бөлініп жатқан қаржылар арқасында жүзеге асырылып отыр. Бұл жоба еліміздегі әр салаға арналған тың идеяларды қарастырады. Сонымен қатар, оқушылар арасындағы «Қобыланды батыр» жыры атты Республикалық көлемде жарыс өтпек. Бұл жарыстың мақсаты оқушылардың бойына тарихи құндылықтарды арттыру болып табылады. Қазіргі жобалар кәсіпкерлік жолында іске асуда және ауыл шаруашылығына көбірек көңіл бөлуде.

Жас отбасылардың баспана мәселесі толық қаралмақ. Бұл бір жыл ішінде іске аса қоймасада алдағы 5 жыл уақыт ішінде жұмыс атқарылады деп ойлаймын. Тұңғыш президентіміз Н.Ә. Назарбаев Астана, Алматы және Шымкентте жұмыс істейтін жастар үшін жылына бір мыңнан кем емес пәтер салуды тапсырды. "Бұл пәтерлер жалға берілетін тұрғын үй санатына жатқызылуы тиіс. "7-20-25" бағдарламасы да бұл мәселені шешуге бағытталған. Бағдарлама бойынша баспана алуға тек жұмыс істейтіндер үміткер бола алатынын естен шығармау керек", — деді тұңғыш елбасы Астанада жастар жылының салтанатты ашылу рәсімінде. Жастарды баспанамен қамту мәселесін, ең алдымен, миллион халқы бар үш қаладан бастауды тапсырған тұңғыш елбасы болашақта мұндай шаһарлардың қатары көбеюі керектігін атап өтті [3]. Талантты, талапты жастар ауылда да жүр. Ауыл жастары қала жастарына қарағанда көп мүмкіндіктен қалыс қалуда. Тұңғыш елбасы ауыл жастарына кәсіп ашып, іс бастауға көмек қолын созу керектігін ескертті. Қазір мемлекет ауыл шаруашылығы саласын дамытуға қаржыны еселеп құюда. Айталық, «Бизнестің жол картасы – 2020» бағдарламасы, «Агроөнеркәсіпті дамыту» бағдарламасы бойынша жастар үшін арнайы пункт енгізілсе деген ұсыныс бар. Екіншіден, жастардың әлеуметтік мәселесін шешуді көздеу керек. Қазір отбасы арасындағы кикілжің де, ажырасу дерегінің көбейіп кетуі де жас отбасылардың жылдап пәтер жалдауынан туындайды. Мамандар жастар арасында отбасыны сақтап қалуға байланысты жиі әңгіме өрбітуді құп көреді. Бәлкім, ажырасудың алдын алу үшін медиациялық орталықтардың жұмысын ізгілендіру керек болар. Медиация институты несие үшін ажырасып жатқан жастардың мәселесін шешудің жолын ұсынса, төменгі пайызбен несие алып, алдыңғы несиені жабатындай жолдарын қарастырса, жас отбасыларға психологиялық көмек беруді ұйымдастырса абзал болар. Мұндай көмек беретін орталықтарды қаржыландыру мәселесі де шешілуі тиіс. Жастар үшін ең басты түйткіл – білім алу және жұмыспен қамтылу, одан кейін баспаналы болу. Егер осы үш мәселе шешімін тапса, жас маман тиянақты, сапалы жұмыс істей алады.

Қорытындылай келсек, барлық атқарылып жатқан істер мен жолға қойылған бағдарламалар жақсы нәтиже береді деп ойлаймын. Барлығы жоспарлы түрде орындалатын болса үлкен жетістіктерге жетуіміз де алыс емес. Жастар жұмылып еңбек етсе, бар күш-жігерлерін игі істерге бағыттаса мемлекетіміздің қазіргіден де дамып, әлемнің дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіреріне мен кәміл сенемін. Білікті мамандардың көбеюі, ауыл жатарының белсенділік танытып, оларға мықты қолдау көрсету, отбасы институтының нығаюы, инновациялық жаңа туындылардың ойлап табылуы «Жастар жылының» елеулі төңкерісі болып, еліміздің саяси, экономикалық, мәдени, білім беру мен медициналық жағдайларын алға тартады деп сенеміз. Осындай керемет өзгерістер мен жаңашылдықтардың бастамасы «Жастар жылы» болмақ.

Әдебиеттер:

1. <https://chto-eto-takoe.ru/coworking>
2. <https://zhalagash-zharshysy.kz/kogam/7417-zhas-otanny-zhastar-zhylyna-synatyn-zhobalary-anday.html>
3. <https://sputniknews.kz/economy/20190123/8980350/jastar-baspana.html>

Кулмагамбетова Әсел Серікқызы

5B090500-Әлеуметтік жұмыс

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Иманбаева С.Ж

ЖАНҰЯЛЫҚ АЖЫРАСУ: СЕБЕПТЕРІ, ҚАЙШЫЛЫҚТАР, АЛДЫН-АЛУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. В статье рассматриваются самая актуальная тема общество – развод. Семья это маленькая часть страны, состоящая из ее членов, которые очень важны для государства. А развод — это сложная процедура, которая требует времени и терпения. В статье мы открыто и точно написали причины развода семьи, его влияние на людей. Наиболее болезненным развод является не для взрослых, а для детей, для которых развод является трагичным происшествием, сродни утрате близкого человека. В краткосрочной перспективе стресс от развода родителей проявляется у ребенка в виде чувства незащитности и утраты целостности семьи, а также гнева из-за невозможности повлиять на ситуацию.

Abstract. The article discusses the most pressing topic of society - divorce. The family is a small part of the country, consisting of its members, which are very important for the state. And a divorce is a complicated procedure that takes time and patience. In the article, we openly and accurately wrote the reasons for the divorce of the family, its impact on people. The most painful divorce is not for adults, but for children, for whom the divorce is a tragic accident, akin to the loss of a loved one. In the short term, the stress of the parents divorce manifests itself in a child as a feeling of helplessness and loss of the integrity of the family, as well as anger because of the inability to influence the situation. The article provides statistics on marriage and divorce from 2010 to 2018 in Kazakhstan.

Неке – отбасын құрудың негізі болып табылады. Ерлі-зайыптылар арасындағы мүлтік және мүлтік емес жеке қатынастарды туындататын отбасын құру мақсатымен, заңда белгіленген тәртіппен тараптардың ерікті және толық келісімі жағдайында еркек пен әйелдің арасындағы тең құқықтық одақты неке деп түсінуіміз керек. «Отбасы және неке әлеуметтануда адамның тіршілік әрекетінің формасы ретінде отбасының өмір сүруі, дамуы мен өзгеруінің ішкі және сыртқы факторларының жүйесін, сонымен қатар оның құрылымын және қоғамдағы әлеуметтік функцияларын қарастыруды қамтиды. Отан – отбасынан басталады. Қоғамдағы әр жанұя кішкене бір бірлестік болып, сол қоғамның, сол ұлттың негізін қалайды. Отбасы – қоғамның алғашқы ұясы бола отырып, мемлекетті әлсіретеді де күшейтеді. Толық отбасы мемлекеттің жақсы көрсеткіші болып табылады. Әрине, отбасын құрушылардың немесе некеге тұрушылардың ешқайсы отбасысының шырқы бұзылып, ажырасамын деп ойламайды. Демографиялық көзқарас бойынша некенің басты мақсаты – тұрақтылық, яғни адамзаттың сақталуын қамтамасыз ету» [1, 126]. «Әр қоғамдағы некенің түрлері де әр түрлі болады. Алайда кез келген қоғамда адамдар бас қосып, шаңырақ көтерердің алдында әр түрлі кедергілерге тап болады, олар бір-бірін сынап, байқайды және некеге отыра алдында соған дайындалады, осы шаралар барысында болашақ жұбайлар өз таңдауының дұрыс-бұрыстығын тексеріп, оның көңілге қонымды, оңды екендігіне көз жеткізеді. Некені әлеуметтік тұрғыда мойындалған тәртіптің үлгісі ретінде анықтауға болады, себебі соның көмегімен отбасы құрылады. Некеге отыру ерлі-зайыптылардың балаларды дүниеге әкелу және оларды тәрбиелеу деңгейімен ғана шектеліп қалмайды, ол басқа да көптеген құқықтар мен міндеттерді белгілеп, бекітеді. Неке арқылы сол қоғам олардың ерлі-зайыптылық, ата-аналық қарым-қатынастарын да реттеп отырады» [2, 215].

Ажырасудың себептері. Негізгі мәселе – осы ажырасу факторын болдыртпау. Қарым-қатынасты осы шарықтау шегіне дейін алып келмеу. Себебі, не дегенмен де, ажырасу- отбасының ойрандалуы, ал арада бала болса тағдырдың бұзылуы. Ажырасуды болдырмау үшін оның орын алу себептерін анықтау керек. Шын мәнінде -себеп өте көп. Әркімнің жеке тағдыры бар, проблемалары да әр түрлі. Адам өзгерді – заман өзгерді. Сондықтан қазіргі уақытта ажырасуға деген көзқарас, екі жақтың ойлары, көпшіліктің қабылдауы да басқа арнамен жүріп бара жатыр. Ажырасу проблемасы көбейіп бара жатыр. В.И.Лавриненконың зерттеуі бойынша ажырасуға мынадай факторлар әсер етеді:

1. Некеге тұру нәтижеіндегі әсер етуші факторлар;

2. Неке құрмай тұрған кездегі әсер етуші факторлар. Бұл түріне көбіне үйленем деп жүрген адамдардың жас ерекшеліктерінің әр түрлі болуы, бір-бірін жете танымауы, екі жақтың ата-аналарының келісім бермеуі, бала көтеріп қою, әлеуметтік теңсіздік сияқты мәселелер себеп болады.

Социолог ғалымдардың пайымдауынша отбасын құрғаннан кейінгі ажырасуға мынадай факторлар әсер етеді:

➤ Жастардың отбасын құруға дайын еместігі. Жауапкершілікті өз мойындарына ала алмай, өмірдің қиындықтарына төзе алмауы;

➤ Жастардың ата-аналарымен сыйыспауы.

➤ Баспананың жоқтығына, тұрмыстық шаруашылыққа, бала тәрбиесіне байланысты жанжалдың тууы.

➤ Ерлі-зайыптылар арақатынасының бұзылуы (көзіне шөп салу, қызғаншақтық).

➤ Биологиялық сәйкессіздік (баласыздық, жыныстық дисгармония).

➤ Әйелдің өз міндетін дұрыс орындамай, өзін еркекпен тең санауы.

Бұдан басқа көптеген факторларды алға тартуға болады. Бұл ажырасудың негізгі себептері. Сонымен қатар, біздің елімізде ажырасудың себептерін ата-енемен тұру мен күйеу жақтың туған-туысқандары арасындағы қарым-қатынастар шиеленісі мен т.б. толықтыруға болады. Бүгінде қазақ отбасыларында келіннің ата-енесімен бірге тұруы қалыпты жағдайға айналғанын көреміз. Осы орайда баласын аялап өсірген ана, яғни қыздың енесі ұлын қызғанады немесе басқа себептермен келініне күнкөрсетпейтіні сияқты шиеленісті жағдайлар орын алады. Жігіттің ата-анасымен тұрған соң міндетті түрде арада түсініспеушілік, ұрыс-керіс болады. Кейбір ата-енелер екі жастың арасына түсіп те жатады. Немесе керісінше әйел күйеуіне таңдау жаса деп тікесінен талап қояды. Бұл- Қазақстандағы ажырасудың бірден-бір кеңінен таралған себебі. Келесі кезекте – алып қашу мәселесі бір бөлек. Өздері жақын таныс емес немесе қыздың ырқынсыз алып қашып, ақырында ажырасып жататын жағдайлар аз емес. Бұл да еліміздегі ажырасу дертінің себептерінің бірі. Еліміздегі соңғы он жыл ішіндегі неке статистикасына көз салайық:

Жыл	Тіркелген неке	Ажырасу көрсеткіші
2010	144357	40982
2011	160494	44862
2012	164681	48513
2013	168417	51482
2014	159328	52 673
2015	148769	53293
2016	140870	51775
2017	146215	51000-нан астам
2018	143521	40000-нан астам

Байқап отырғанымыздай, отбасының құрылуы мен некенің бұзылуы бірде төмен, бірде жоғары, яғни ауытқып отырады. Алайда соңғы жылдың нәтижесі алдыңғылармен салыстырғанда көз қуантарлық.

Неке бұзылуы тек екі адамның екі айырылуымен түсіндірілмейді. Бұндай жағдай қос тараптың ата-аналары, туыстары үшін де үлкен қиындық. Бұл ерлі-зайыптылардың жан дүниелеріне жара салып, күйзеліс пен қайғыға апарса, екінші жағынан олардың жаңа өмір бастауларына кедергі келтіреді. Арада бала болған жағдайда ата-анасының ажырасуы оның психологиясына үлкен әсерін тигізеді. Нәтижесінде арада жылулық пен махаббатты көрмей өскен бала қалыптасады.

Ажырасудың алдын-алу. «Көп жағдайда адамдар дұрыс құрылмаған қарым-қатынас пен отбасының ойрандалуы - тікелей өздеріне, серігіне/жұбайына байланысты деп ойлайды. Негізінен ажырасудың алдын-алу - қарым-қатынасты дұрыс құрудан басталады. Отбасын құру оңай шару емес, сондықтан оған үлкен дайындықпен келу қажет. Психологтардың айтуынша, ажырасудың шектен тыс көбеюі- адамдардың өмірлік серік таңдағанда оның жан-дүниесіне үңілмей, сыртқы факторларға қарап қана бағалап таңдауынан болады. Сонымен бірге, жастардың материалдық қиындық көріп, оған шыдамай жататындықтары да – басты себептердің бірі. Демек, дайындық болуы керек. Осы орайда психологтар ерлі-зайыптыларға бір-біріңізге ауыр сөздер айтпай, сыйлаңыздар; реніштеріңіз болса сабыр сақтаңыздар; әйел өз міндетін, ер адам өз міндетін дұрыс орындауға тиісті; арадағы баланы ойлаңыздар, сезімдеріңізге адал болыңыздар; бір-бірлеріңізді бағалаңыздар; жақсы сөздер айтыңыздар т.б. деген сияқты кеңестерін беріп отырады» [3, 146].

Қорыта келе, неке – адамдар өмірінегі өте маңызды нәрсе деп айтамыз. Себебі, некеге отыру арқылы екі адам отбасы деп аталатын кішкене мемлекеттің тізгінін ұстап, өсіп-өнеді, ұлтының ұрпағын жалғастырады. Дұрыс некеге тұру, оны сақтау – әр адамның өмірлік мақсаты болса, онда әр отбасының іргетасы берік болары сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. Дэвид Г. Майерс, Жан М.Туенж. Әлеуметтік психология. 12-басылым. Астана. Ұлттық аударма бюросы. 2018.
2. Қ.Баудиярова, А.Исаева. Қазақстандағы неке және отбасы мәселесінің зерттелуі. Алматы. Қазақ университеті. 2016.
3. Р.Әбсаттаров, М.Дәкенов. Әлеуметтану. Алматы, Қарасай. 2007.

Коженова Асемай

5B050800-Есеп және аудит

2-курс/студент/

Ғылыми жетекшісі: э.ғ.к., доцент А.Б.Бильдебаева

ҚазМемҚызПУ

КӘСІПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ БАСЫМ БАҒЫТТАРЫ

***Аннотация.** В статье рассматриваются приоритетные направления повышения конкурентоспособности предприятия.*

***Abstract.** In the article, priority areas are considered by the competitiveness of enterprises.*

Қазіргі кезде Қазақстан нарықтық экономикалық ел ретінде танылған мемлекет, ол жаңа экономикалық даму кезеңіне жол ашты. Көптеген жылдар бойы қалыптасқан жоспарлы экономикадан нарықтық қатынастарға көшуі, экономикада жаңа ұғымдардың пайда болуына алып келді. Сол ұғымдар арасында «Өнімнің бәсекеге қабілеттілігі» ұғымы қазіргі уақытта кең қолданысқа ие. Өнімнің сапа және бәсекеге қабілеттілігі мәселесі қазіргі жағдайда әмбебап сипатқа ие.

2007 жылдың 28 ақпанында Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауында бәсекеге қабілеттілік – Қазақстанның әлемдік экономика мен қоғамдастыққа табысты кірігуінің кілті деп айтылған. Бұл – біздің әлемнің бәсекеге барынша қабілетті елу елінің қоғамдастығына қарай жедел жылжуымыз және оның тұрақты мүшесі ретінде Қазақстанның тұғырнамасын нығайту және мұның қажетті шарты – Қазақстан тауарлары мен қызметтерінің озық халықаралық стандарттардың сапалық деңгейіне шығуы деп елбасымыз айтып кетті. Қазіргі уақытта еліміз биік белесті бағындыру қарсаңында. Елдің дамуы бағытын анықтайтын және оған қарқын беретін «Әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елдердің қатарына ену стратегиясы» және БСҰ-ға кіру нағыз ұлттық идеяға айналған. Осыған жетудің бірден-бір жолы кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру. Нарықтық қатынас жағдайында тиімді еңбек ету бәсекелестік тартымдылықты күрделей түсе отырып, кәсіпорындардың тұрақты жұмыс істеуіне итермелейді. Сапалы бәсекеге лайықты өнім өндіруге барлық өндірістер жұмыс істейді, бұл олардың тұрақтылық пен жаңалаудың бір түрі. Осы қойылған мақсаттарға жету үшін, олар өздеріне ұзақ мерзімді бағдарлама қабылдайды.

2010 жылдың қаңтарында халыққа жолдауында елбасымыз Индустриялық-инновациялық даму бағдарламасын жария етті. Қазірдің өзінде оны жүзеге асырудың алғашқы жылының нақты қорытындылары бар. Халықаралық нарыққа шығу үшін сапалы өнім қажет және жоғары сапалы өнім өндіретін салалар білікті мамандармен қамтамасыз етілуі тиіс. Сонда ғана белгілі нәтижелерге қол жеткізгенімізге сенім артуға болады. Елімізде жүзеге асырылып жатқан индустриялық-инновациялық даму стратегиясы да дәл осы мақсаттарды көздейді. Бүкіл ел бойынша сегіз жүзге жуық әртүрлі өндіріс орны құрылды. Статистика мәліметтеріне жүгінсек 700-ге жуық тарта кәсіпорын халықаралық сапа белгісі ИСО – 9001-ге ие болды. Бірақ та бәсекеге қабілетті өнім шығару үшін әлі де аздық етеді. Нарықтық экономикада бәсекелестік маңызды фактор болып табылады. Ол адамдардың шаруашылық қызмет жүргізу түріне едәуір дәрежеде ықпал етеді. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі отандық экономикада ғана емес әлемдік экономикада да кеңінен зерттелуді қажет ететін мәселе болып табылады. Кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігі – бәсекелестермен салыстырғанда бағалық және бағалық емес сипаттары бойынша тауарлары тұтынушыларға ұнамды, дер кезінде жоспарлап, дайындап өткізуге нақты мүмкіндігі бар кәсіпорын. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі – бәсекелік нарық жағдайында меншікті және қарыздық ресурстарды тиімді басқару мүмкіндігі. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі оның нарықтық бәсеке жағдайларына бейімделу мүмкіндігі мен серпінін сипаттайды.

Кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігін анықтайтын көрсеткіші өнімнің бәсеке қабілеттілігі болып табылады.

М. Портердің пайымдауынша кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігін анықтайтын бес бәсекелік күш бар:

1. Бір саланың бәсекелес кәсіпорындары арасындағы тартыс;
2. Ауыстырмалы тауарлар шығаратын кәсіпорындар тарапынан болатын бәсеке;

3. Салаға жаңа бәсекелестердің ену қаупі;
4. Тасымалдаушылардың саудаласу мүмкіндіктері;
5. Тұтынушылардың саудаласу мүмкіндіктері.

Кәсіпорының нарықтағы ұстанымын талдау кезінде оның күшті және әлсіз жақтарын ғана емес, сонымен қатар әсер ететін нақты факторларын анықтау керек. Кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігіне мынадай бірқатар факторлар әсер етеді: кәсіпорын өнімдерінің сыртқы және ішкі нарықта бәсекеге қабілеттілігі; өндірілетін өнімдердің түрлері; нарықтың сыйымдылығы; нарыққа кіру жеңілдігі; осы нарықта жұмыс істеп жатқан кәсіпорындардың бәсекелік ұстанымдары; саланың бәсекеге қабілеттілігі; аймақтың және елдің бәсеке қабілеттілігі.

Қазіргі экономиканың әлемдік бәсекелестікке шаруашылықтардың тәжірибесінде жалпы мемлекеттік жоспарлау бюджеттік, стратегиялық, индикативті, директивті түрлерге бөлінуде. Соның ішінде экономикасы дамыған елу елдің қатарына қосылу үшін, бәсекеге қабілетті өнім өндіру үшін, Қазақстанға стратегиялық және индикативті жоспарлаудың маңызы айтарлықтай болып отыр. Стратегиялық жоспарлаудың мәні, шектеулі қор көлемі бойынша дамудың магистралды бағытын тауып, экономиканың қолайлы тұстарын тиімді пайдаланып жағымсыз жақтарының әсерлерін бейтараптандыру. Республикадағы өндеуші өнеркәсіпте және қызмет көрсету саласында бәсекеге қабілетті және экспортқа төтеп беретін, бейімделген тауарлар, жұмыстар мен қызметтер өндірісі мемлекеттік индустриалды-инновациялық саясаттың басты бағыттары болып қала бермек.

Қазіргі кезде еліміздің экономикасы, әлемдік экономиканың ғаламдану жағдайында бірқатар проблемаларға тап болуда. Олар:

- өндірістердің әлі де болса шикізаттың бағыттылығының барлығы;
- экономиканың, әлемдік экономикадағы бірлесуіне әлсіздігі;
- мемлекет ішіндегі салааралық және өңіраралық экономиканың бірлесуінің босандығы;
- ішкі нарықта тауарлар мен қызметтерге деген тұтыну сұранысының мардымсыздығы;
- өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымның дамымауы;
- кәсіпорындардың жалпы техникалық және технологиялық тұрғыдан артта қалушылығы;
- ғылым мен өндірістің арасындағы өзара тығыз байланыстың болмауы;
- ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға (ҒЗТКЖ) қаржының аз бөлінуі;

ғаламдану процесіне, менеджмент және сервистік-технологиялық экономиканың өтуге бейімделмеуі, міндеттерінің сәйкес келмеуі.

Сонымен қазіргі кезде экономикалық даму стратегиясына сәйкес кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру арқылы еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму жағдайын аттыруға тікелей әсер етеді. Қазақстанның әлемдегі дамыған елу елдің қатарынан лайықты орын алу үшін, ең алдымен, еліміздегі отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, олардың әлемдік нарықта да бәсекеге түсе алатындай жоғары сапалы өнімдер өндіруіне жағдай жасауға, озық технологияларды енгізуге және қызмет тиімділігін арттыруға мән беруіміз қажет. Яғни, бұл мақсатта отандық кәсіпорындардың мемлекет тарапынан белгілі бір дәрежеде қолдау көрсету бағыттарын әзірлеуді қажет етеді. Ол бағыт еліміздің аймақтары мен салалары бойынша нақты іс-шараларды қамтығаны жөн. Болашақта алға қойған мақсаттарымыз бен міндеттерімізді жүзеге асырсак, еліміздің бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына кіріп, әлемнің алдыңғы қатарлы мемлекеттерінің арасында болатынына кәміл сенемін.

Әдебиеттер:

1. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігі: оқу құралы / Е. Әмірбекұлы. – Алматы: Экономика, 2009 – 120б.
2. Кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыру: оқу құралы. – Алматы: Экономика. 2009 – 218 б.
3. Халықтың іргесін бірге қалаймыз - Қазақстан Республикасының Президентінің Қазақстан халқына жолдауы // 2010 – қаңтар.

Кеңес Назерке

Қазақ филологиясы

1-курс/бакалавр

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, PhD А.С.Сейсенбаева

ҚазМемҚызПУ

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ҰЛЫ АЗАМАТЫ: БАРЛЫБЕК СЫРТАНОВ

Аннотация. В статье рассказывается о великом человеке казахского народа Барлыбеке Сыртанове. Показан биография и период службы.

Abstract. The article tells about the great human of the Kazakh people Barlybek Syrtanov. The biography and period of service is shown.

Алтай мен Атырау, Арқа мен Алатаудың арасын алып жатқан ұлы даламызда сан ғасырлар бойы елі үшін еңбектенген, аямай тер төккен тұлғалар аз болмаған. Қай сала болмасын текті қазақтың ұрпағы білімділігі және біліктілігімен өз орнын таба білген. Бірақ қазіргі ХХІ ғасыр жастары, яғни біз сол интеллегенцияның еңбегін жетік бағалап жүрміз бе? Бағзы заман немесе өткен дәуір емес, алдыңғы ғасыр зиялы қауымына тоқталайық. Қазақ қамын ойлаған азаматтардың ерен еңбегі ХХ ғасырдағы белгілі объективті себептерге байланысты, тек соңғы жылдары ғана жалпы адамзат тарихы контекстінде, ұлттық мүдде тұрғысынан кеңінен зерттеле бастағандығы белгілі. Үш жүзге жуық алашордашы зиялы қауымның ішінде әлі де өз дәрежесінде зерттелмей келе жатқан, әлі де тарихшылардың қаламына ілікпей келе жатқан тұлғалар жетерлік. Бүгін мен қалам тербетпекші тұлға-Барлыбек Сыртанов. Қазақ елінің Жарғысын (Конституциясын) жазған Барлыбек алты Алаштың мақтанышы. Ірі қоғам қайраткері, білімдар, елінің тәуелсіздігі үшін аянбай күрескен Барлыбек Сыртановты көзі ашық, көкірегі ояу жамағат көрнекті құқықтанушы деп біледі. Бұл Барлыбектің бір қыры ғана. Аяулы азамат әртүрлі күрмеуі қиын күрделі мәселелердің шешімін табуға мұрындық болып, ұлт мүддесінде еңбек еткен. Қысқаша ғана биографиясына тоқтала кетейін. Барлыбек Сыртанов 1867 жылы Жетісу губерниясы Қапал уезінің Арасан болысындағы Қарашоқыда дүниесі ашқан. Барлыбектің арғы бабасы Қаптағай қол бастаған жаужүрек батыр әрі XV ғасырдағы Ақ Орда мемлекетінің ірі қайраткері болған. Оның батырлығы туралы ел аузында көптеген аңыз-әпсаналар айтылады. Тіпті, Қаптағай ныспысы – Найман тайпасының ұранына да айналған [1, 31 б.]. Барлыбектің бергі атасы Қадірәлі ХVІІІ ғасырдың аяғы мен ХІХ ғасырдың басында Жетісу өлкесіне танымал от тісті, орақ ауызды ділмар, ердің дауын екі ауыз сөзбен шешкен атақты би болған [2, 16 б.]. Өз әкесі Сырттан да Мұхамеджан Тынышбаевтың жазбаларына қарағанда ел ішінде турашылдығымен, өткірлігімен көзге түскен батыр адам болған екен [3]. Барлыбектің өмірі, білім алуы, құқықтық, қоғамдық саяси қызметі туралы аз айтылмады. Олар жайында С.Өзбекұлының, М.Қойгелдиевтің, К.Нұрпейістің арнайы іргелі зерттеулері жарияланды [1]. Менің мақсатым сол жарық көрген еңбектерді қайталау емес, Барлыбектің ұлтжандылық қасиеттерін көрсету. Верный қаласындағы ерлер гимназиясында оқып, үздік тәмамдаған. Мектеп директоры Д.Новак шәкіртінің оқуға деген таудай талабын байқап, Жетісу облысының губернаторына Барлыбектің оқуды университетте жалғастыруы үшін қаражат бөлуін сұрайды. Жетісу әскери губернаторы өтінішті қабыл алып, Барлыбек Сыртановқа арнайы стипендия тағайындайды. Барлыбектің бұл сапары туралы М.Тынышбаев: «Сондай қиыншылықта Жетісу деген бір түкпірден қазақ көрмеген я естімеген жерге Барлыбек марқұм жарық дүниесі көруге, кейінгілерге үлгі болып, жол көрсету үшін жалғыз кетті» [3]. Барлыбек Сыртанов 1886 жылы Санкт-Петербург университетінің шығыстану факультетіне оқуға түседі. Ол осында жүріп араб тілінен В.Р.Розен, парсы тілінен В.А. Жуковский, түрік-татар тілінен И.Н. Березин, шығыс елдерінің тарихынан Н.И. Веселовский секілді ірі мамандардан дәріс алады. Оқуын үздік аяқтап, ел ісіне белсене араласады. Барлыбек 1891-1894 жылдары Ташкент қаласында қызмет істеп, одан кейін Жетісу облыстық басқармасының іс жүргізу бөлімінің меңгерушілігіне ауысқан. Барлыбек Сыртанов Ресей патшалығының билік жүйесінде қызмет еткенімен орыс чиновниктерінен және қазақ бай-манаптарынан жәбір көрген қарашаның мүддесін қызғыштай қорғайды.

Халық үшін елеулі істері:

1. Барлыбектің тұсында Санкт-Петербургте оқитын Мәмбетәлі Сердалин, Бақытжан Қаратаев, Абдолла Теміров, Бақтыгерей Құлманов секілді қазақ жастары «Жерлестер» атты ұйым құрады. Олар кейінгі келген қазақ студенттеріне қол ұшын беріп, әрдайым бірге бас қосып, сол кездегі революциялық мазмұндағы еңбектер мен астыртын әрекеттерді талқылайды.

2. Отаршылдық езгідегі халқына рухани көмек ретінде Ахметкәрім Зейнуллин деген азаматпен бірге «Туземный отдел» деген бөлім аштырып, жерінен, бостандығынан айырылған байырғы ұлттың ауыр хал жағдайын батыл көрсетіп отырған [2].

3. Патша өкіметі тарапынан шыққан 1905 жылы барлық мешіттерде Николай II патшаның суреті ілінуі керек деген нұсқау іс жүзінде іске аса бастағанда Барлыбек Сыртанов бұл жарлыққа қасқайып қарсы тұрады. Мұсылмандар толқуының басында ел алдында зор беделге ие Барлыбек Сыртанов тұрғандықтан, одан қатты сескенген губернатор нұсқауды лажсыз тоқтатады.

4. 1903-1907 жылдары Жетісудың Қытаймен шектесетін шекарасын тексеру тобына қатысып, Столыпинның аграрлық реформасына орай ағылып келе бастаған келімсектер легін азайтуға бар күш жігерін жұмсады.

5. Барлыбек 1911 жылы қазақтың мұң-мұқтажын патша өкіметінің басты билеушілеріне жеткізу үшін Петерборға барған. Жетісу тұрғындарының атынан әскери министрге өтініш-арыз жазып, жер мәселесінің шиеленісті күйін, қазақ халқының ауыр халін батыл түрде жеткізген.

6. Барлыбек өзінің еңбектерін жариялауда жансыздар мен тыңшыларды адастыру үшін «Алатау баласы», кейде «С.Б. Алашинский» деген бүркеншік есімдерді пайдаланған. Бұл жерде Алашинский дегенді алты Алаштың ұлы деген мағынада ұғынып, бабалар жолын ұстанған деп түсінген жөн.

7. 1911 жылы Барлыбек Сыртановты науқасына қарамастан Жетісу облысының қазақ, қырғыз, сарт, ноғайлары патша өкіметінің жерді тартып алып жатқан саясатына өздерінің наразылықтарын білдіру үшін Санкт-Петербургке арнайы өтінішпен жіберді.

8. Барлыбек Сыртанов тұңғыш рет 1911 жылы Әлихан Бөкейханның тапсырмасымен 1911 жылы «Қазақ елінің уставы» деген еңбек жазған.

«Қазақ елінің уставы» туралы. Устав 28 баптан тұрады. [5, 26 б.]

I. Қазақ елі республикасының жеке болуы турасында II. Адам баласының хұқы туралы

III. Қазақ жері турасында IV. Сот турасында

Б. Сыртановтың уставында біз араға сексен жыл салып келді деп жүрген демократияның негіздері жатыр. Осының айғағы ретінде бірер мысал келтірейін.

ҚР Конституциясы

42 бап V тармақ Бір адам қатарынан
екі реттен артық Республика Президенті
болып сайлана алмайды.

20 бап 1 тармақ Сөз бен тармақ
шығармашылық еркіндігіне
кепілдік беріледі. Цензураға тиым салынады.

75 бап 1 тармақ ҚР сот төрелігін тек

Сот билігі өз еркімен іске асады.

«Қазақ елінің уставы»

I тарау 5 бап Бір Президент екі реттен
асып ел билеуге хұқы жоқ

13 бап II тарау Қазақ елінде адам баласының
сөйлеуге, ұйым құруға һәм партияларға
кіруіне тиым жоқ.

21 бап IV тарау Сот қана жүзеге асырады.

Ата Заң оның қан түкіріп, қатты науқастанып жүріп жазған еңбегі болып табылады. Әрине, еңбек оның қаламынан туған дүние болғанымен, қазақ даласына ортақ, Алаш зиялылары көксеген құжат болатын. Өттеңі сол, бұл заңға заман, халық және әлбетте билік дайын емес еді...

9. Қазақ қоғамында дерт болып жабысқан руға, жікке, партияға бөліну Б. Сыртановты толғандырмай қоймады. Мұның жемісті нәтижесі ретінде "Ынтымақ ережесі" дүниеге келді. Небары 15 баптан тұрады, бірақ жазылған жылы белгісіз. Барлыбек Сыртанов жазып қалдырған бұл құжаттың мазмұнына ғылыми тұрғыдан талдау жасап қарасақ, ел басқару ісін дәстүрлік салт-санамен, әдеттік-құқық нормаларымен реттеуді негізге алған. Барлыбектің студенттік досы, қоғам қайраткері Б. Қаратаев: «Меніңше, жалғыз сен ғана халықтың сеніміне ие болдың, жалғыз сен ғана «халық үшін еңбек еттім» деп айтуыңа хақың бар» [5, 698 б.] – деп, Барлыбектің ел үшін ұшаң-теңіз еңбек сіңіргенін көзі тірісінде-ақ мойындаған еді. Барлыбек Сыртанов елі үшін етінен ет кесіп беруге даяр шаһбаз, алты Алаштың жүгін арқалаған қаранар азамат. Ұлыларымызды ұлықтауға ат салысайық. Елі үшін қиын-қыстау заман болса да ерен еңбек еткен ірі тұлғамыз Барлыбек Сыртановтың қарапайым халық арасында танылуына сәл де болса септігімді тигізсем дән ризамын. Кішігірім мақаламда көрсеткен еңбектері аз ғана бөлігі. Себебі, Барлыбек Сыртанов соңғы демі қалғанша жұртының қамын жеген нар тұлғалы азамат.

Әдебиеттер:

1. Мұқанов С. Халық мұрасы. Алматы, 1994,
2. Өзбекұлы С. Барлыбек Сыртанов. Алматы, 1996
3. Қазақ газеті. Алматы, 1995.
4. ҚР ОМА, 64 – қор, 1 том 2911-іс
5. Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін бес томдық. Т.3 б. 698

Курманбек Сабина

5B050800-Учет и аудит

2 курс/бакалавр

Научный руководитель: д.э.н., проф. Е.К.Калдыбаев

КазГосЖенПУ

РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы поддержки малого и среднего бизнеса, его стимулирование и развитие. Отмечено, что малый и средний бизнес - основополагающее звено, от состояния и уровня развития которого зависит обеспечение устойчивого экономического роста государства.

Abstract. This article is devoted to the support of small and medium businesses, its incentives and development. It was noted that small and medium businesses are a fundamental link between the state and the level of development, which determine sustainable economic growth of business.

Во всех экономически развитых странах государство оказывает большую поддержку малому предпринимательству, которому свойственны цивилизованные черты. Дееспособное население все больше и больше начинает заниматься малым бизнесом. Для экономики в целом деятельность малых компаний оказывается важным фактором повышения ее гибкости. По уровню развития малого бизнеса специалисты судят о способности страны приспосабливаться к меняющейся экономической обстановке.

Вследствие этого, ещё на заре независимости малый и средний бизнес был определён в Казахстане как важнейший сектор экономики. Всесторонняя поддержка малого и среднего бизнеса всегда была приоритетом государственной политики. В рейтинге Всемирного банка «Doing Business» 2019. В этом году Казахстан занял 28 место среди 190 стран. В рейтинге-2019 Казахстан опередил такие страны, как Испания (30 место), Франция (32), Польша (33), Португалия (34), Швейцария (38), Япония (39), Турция (43). Среди стран Евразийского экономического союза Казахстан занимает лидирующую позицию, ниже по рейтингу располагаются Россия (31), Беларусь (37), Армения (41) и Кыргызстан (70). Все большей популярностью у МСБ пользуются инструменты государственной программы «Дорожная карта бизнеса-2020». Например в 2018 году на поддержку бизнеса в Казахстане выделили 39 млрд тенге

Количество активных субъектов малого предпринимательства в Республике Казахстан

Год	Всего	Индивидуальные предприниматели	Предприятия малого предпринимательства	Крестьянские (фермерские) хозяйства
2013	652886	416085	66492	170309
2014	837083	589640	64457	182986
2015	801362	573618	62888	164856
2016	879921	660262	61076	158853
2017	899968	662814	74829	157766
Примечание: Официальная статистическая информация				

Количество активных субъектов в стране выросло за 2013-2017 годы в 1,4 раз. В 2013 году доля индивидуальных предпринимателей в общем количестве субъектов составила 63,73 %, предприятий малого предпринимательства – 10%, крестьянских (фермерских) хозяйств – 26,9%.

В 2017 году доля индивидуальных предпринимателей в общем количестве субъектов составила 73,64%, предприятий малого предпринимательства – 8,31%, крестьянских (фермерских) хозяйств – 17,53%.

Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев в Послании к народу «Стратегия «Казахстан - 2050» поставил цель: к 2050 г. войти в число 30 самых развитых стран мира. При этом доля МСБ в

экономике Казахстана должна вырасти к 2030 г. вдвое, а к 2050 г. этот сектор экономики должен стать преобладающим.

Мало кто из казахстанских бизнесменов начинал свое дело, имея свой достаточный капитал. Чаще всего их взоры были направлены в сторону государственных структур, занимающихся развитием малого предпринимательства, или банков второго уровня (БВУ). По данным Национального Банка, на 1 декабря 2012 г. банками второго уровня были выданы кредиты субъектам МСБ на сумму более 1 триллиона тенге. Средняя процентная ставка по кредитам БВУ в ноябре 2012 г. равнялась 12,2 процента.

Фонд «Даму» поддерживает 17 различных программ. Так, согласно официальной информации в прошлом году фонд профинансировал более 11,8 тысячи предпринимателей на сумму более 625 миллиардов тенге.

Доля малого и среднего предпринимательства в ВВП РК

Год	2013	2014	2015	2016	2017
Оценка вклада малого и среднего предпринимательства в ВВП, %	20,4	20,2	17,5	17,3	25,0
в том числе					
малое предпринимательство, %	7,0	3,2	5,9	6,5	16,6
среднее предпринимательство, %	13,6	11,3	11,4	10,4	8,4

В сфере переработки сельскохозяйственной продукции актуальным остаются техническое и технологическое перевооружение производства, переход на международные стандарты качества, с тем, чтобы повысить качество отечественной продукции, расширить ассортимент продовольственных товаров и тем самым создать равные условия для конкуренции с основными торговыми партнерами по ЕАЭС.

В целях увеличения внутреннего и расширения внешнего рынка отечественной продукции пищевой и перерабатывающей промышленности в сотрудничестве с заинтересованными уполномоченными органами необходимо принять меры по защите внутреннего рынка от скрытого демпинга импортного товара; усилению контроля над соблюдением законодательства в области технического регулирования; обеспечению выполнения требований законодательства в части приоритетного закупа отечественных продуктов питания; совершенствованию механизма доступа отечественной продукции на прилавки торговых сетей; развитию торгово-логистической инфраструктуры; продвижению отечественной продукции на внешние рынки; развитию смежных отраслей; проведению информационно-разъяснительной работы

С целью стимулирования внедрения передовых технологий и увеличения объемов производства отечественной сельскохозяйственной продукции наряду с действующими мерами поддержки необходимо предусмотреть постепенный переход от прямого субсидирования отдельных культур к поддержке через льготное финансирование, а также инвестиционное субсидирование при реализации проектов.

Литература:

1. Малый и средний бизнес Казахстана в условиях глобализации - материалы 18-международной научно-практической конф. «Проблемы экономики, организации и управления в России и мире» 12 октября 2018г.г.Прага.
2. Кредит в рыночной экономике - учебник с электронного ресурса <http://3ys.ru/>
3. Налогообложение крестьянских и фермерских хозяйств -материалы международной научно-практической конф. *Инновационное развитие пищевой легкой промышленности и индустрии гостеприимства, 25-26 октября 2018г., г.Алматы.

Қалымжан Лалагул

5B050600-Экономика

2-курс/бакалавриат

Ғылыми жетекшісі: э.ғ.д., профессор Р.А.Қамшыбаев

ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАННЫҢ СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ДАМУ КЕЛЕШЕГІ

Аннотация. Развитие взаимоотношений между Казахстаном и Узбекистаном является одним из важных аспектов экономических отношений в Центральной Азии. Требуется расширения и углубления всего спектра узбекско-казахских отношений, охватывающих национальные, региональные и международные связи в Центральной Азии.

Abstract. The development of relations between Kazakhstan and Uzbekistan is one of the important aspects of economic relations in Central Asia. It requires the expansion and deepening of the entire spectrum of Uzbek-Kazakh relations, covering national, regional and international relations in Central Asia.

Қазақстанда күрделі әлеуметтік-саяси өзгерістерді ескере отырып, Қазақстанның Тұңғыш Президент Н. Назарбаев оның сыртқы саясатының ұзақ мерзімді қалыптасуы мен дамуын айқындады.

Барлық мүдделі елдермен екіжақты ынтымақтастықты дамыту және халықаралық ұйымдарда белсенді жұмыс істеу арқылы Қазақстанның әлемдік қоғамдастыққа лайықты кіру міндеті қойылды. Өзінің сыртқы саясатының бейбітшіл сипаты туралы мәлімдеген Қазақстан өңірде де, бүкіл әлемде де өзара сенім мен ынтымақтастық атмосферасын құра отырып, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесін заңды түрде байланыстыруды, еліміз әлемдік істер мен жалпы адамзаттық проблемаларға қатысы бар болуға, адамзаттың қазіргі заманғы өркениетті даму арнасында болуға, оның саяси, экономикалық, әлеуметтік, гуманитарлық және басқа да маңызды қызмет салаларындағы жетістіктеріне қол жеткізуге мүмкіндік алды. Біздің мемлекет басшысының сындарлы және прагматикалық бағыты, республиканың халықаралық құқық нормаларын сақтауға бейілділігі мүше мемлекеттер мен ұйым басшылығы тарапынан құрмет пен қолдау туғызады. [1, 23 б.]

Өзінің геосаяси жағдайының ерекшеліктеріне байланысты Қазақстан Еуропа және Азия елдерімен де теңдестірілген қатынастарды дамыту бағытын жүзеге асыра отырып, көп векторлық саясатты ұстануда. Нақты сыртқы саяси басымдықтарға келетін болсақ, Қазақстан үшін посткеңестікті интеграциялау маңызды мақсаттардың бірі болып табылады. Бұл процесс ТМД шеңберінде де, достастық елдерімен екіжақты байланыстарды дамыту арқылы да өтуде. Қазақстан Президенті ұсынған Еуразиялық Одақтың бірлескен шешімдерді орындаудың пәрменді тетігі бар интеграциялық білім ретінде идеясы ТМД елдерінің саяси ортасында кең үн қосты және жаңа егемен мемлекеттер арасындағы интеграциялық процестердің катализаторы болды. Орталық Азия одағы шеңберінде Кеден одағын қалыптастыру және ортақ экономикалық кеңістікті құру Қазақстанның таңдаған бағытының сенімділігінің айқын дәлелі болып табылады. Достастықтың болашағына қатысты әр түрлі тәсілдерге қарамастан, мүше мемлекеттердің көпшілігі оны елеулі жетілдіру қажеттігі туралы пікірде ортақ. Бүгінде ТМД - ға мүше мемлекеттердің экономикалық интеграциясы қажеттігіне күмән туындамайды. Дәл осы Экономика Достастық қызметіндегі басым бағыт болғанын және болып қала беретінін атап өту қажет. Мұнда бірінші кезекте халық шаруашылығының өзара тәуелділігінің ұзақ мерзімді ынтымақтастығы, экономикалық байланыстардың күрделі өрлеуі факторларының негізгі мәні бар. Экономикалық ынтымақтастық арқылы ТМД-ға қатысушы елдердің саяси қарым-қатынастарды да нығайтатынын да көрмеуге болмайды. Достастықты сақтау тек мемлекеттердің бірігуі жағдайында ғана шешілуі мүмкін проблемаларды алып тастайды. Бүгінде неғұрлым тығыз одаққа ұмтылатын мемлекеттер ТМД шеңберінде мұны жасауға мүмкіндігі бар. Беларусь, Қазақстан және Ресейдің Кеден одағына бірігуді мысал ретінде келтіру жеткілікті. Қырғызстан және Армения бірыңғай экономикалық кеңістік туралы шарт енді. Осыған байланысты Қазақстанның жаңа тәуелсіз мемлекеттерге қатысты саясаты екі деңгейде қатар жүргізілуі тиіс. Біріншіден, байланыстарды екі жақты негізде дамыту мен, екіншіден, қатысушы мемлекеттер экономикасының тиімділігін арттыру және олардың арасындағы ынтымақтастықты жетілдіру мақсатында ірі міндеттерді шеше алатын ЕАЭО әрекетке қабілетті бірлестікке айналдыру жөніндегі белсенділікті төмендетпеу өте маңызды. Сонымен мемлекеттер арасында дипломатиялық қатынастар

орнату; дүниежүзілік және өңірлік халықаралық ұйымдар жанындағы мемлекеттің өкілдіктерін ашу немесе оларға мүшелік; сауда саласындағы шетелдік ұйымдармен ынтымақтастық сыртқы экономикалық қызметті жүзеге асырудың дәстүрлі нысандарға жатады. Шетелдік әріптестермен тұрақты байланыстардың болуы мемлекетке сыртқы экономикалық қызметтің әртүрлі әдістері мен құралдарын үйлестіруге мүмкіндік береді: спектрі бойынша көпжақты және екіжақты шарттар мен келісімдерді дайындау және жасасу; әртүрлі деңгейлерде сапарлар алмасу; тұрақты ақпарат алмасу.

Сыртқы экономикалық байланыстар мемлекеттер арасындағы өндірістік, сауда-экономикалық, кооперациялық, валюталық-қаржылық және кредиттік қатынастардың жиынтығын тұжырымдайды. Олардың сипаты, құрылымы мен динамикасы халықаралық еңбек бөлу жүйесіндегі Ұлттық экономика орнымен, оның Еңбек өнімділігі, өнімдер мен қызметтердің сапасы, өнім құны, ғылыми-техникалық әлеует және т. б. сияқты сипаттамаларымен айқындалады.

Өзбекстан экономикасы Қазақстан үшін өте перспективалы "болып табылады, келешекте осы ел өңірлік экономикалық көшбасшыға айналуы, мүмкін. Өзбекстан экономикалық қуатын нығайтуға табиғи ресурстардың – мұнай мен табиғи газдың едәуір қорлары жәрдемдесетін болады. Бүгінде өзбек газын сатып алушы болып табылатын Қытаймен әріптестік қарым-қатынасты тереңдету маңызды рөл атқарады. "Газли Оңтүстік-Шығыс аймағының аумағында жаңа газ қорын барлау мен өндіруді дамыта отырып және Қытаймен бір мезгілде өзінің экономикалық байланыстарын нығайта отырып, Өзбекстан өзінің экономикалық әлеуетін орта есеппен кемінде 6,4% - ға ұлғайтуды жалғастырады. Нәтижесінде, 28 млрд АҚШ долларынан кем. 2010 жылы оның ЖІӨ кем дегенде 128 млрд. 2035 жылы", - деп хабарлайды "шығыс уақыты". Өзбекстан экономикасының қарқынды дамып келе жатқан саласының жарқын мысалы ауыл шаруашылығы. Егер 1990-шы жылдары егіс алқаптарының құрылымында 90% мақта алса, ешқандай ауыспалы айналым болған жоқ, бүгінде ел әлемнің 80 еліне 180-нен астам жаңа піскен және қайта өңделген жеміс-көкөніс өнімдерін жеткізеді. Соңғы 3 жылда экспортталатын ауыл шаруашылығы өнімдерінің көлемі 3 еседен астам өсті, алхоры, жүзім, жаңғақтар, қырыққабат және басқа да бірқатар жемістер мен көкөністердің экспортының көлемі бойынша Өзбекстан өнімнің осы түрінің жетекші әлемдік экспорттаушыларының ондығына кіреді. Өзбекстан Ауыл шаруашылығы өндірісін әртараптандыруға алып келген ауыл шаруашылығы саласында түбегейлі реформалар жүргізілді. Атап айтқанда, ауыл шаруашылығы жерлері құрылған жеке фермерлік шаруашылықтарға жалға беру негізінде учаскелерді бөліп, мемлекет тарапынан қажетті құқықтық жеңілдіктер мен преференциялар беру арқылы берілді. Фермерлік шаруашылықтарға қажетті қызметтердің барлық түрлерін ұсынатын нарықтық инфрақұрылым құрылды. Сонымен бірге, шетелдік капитал белсенді тартылуда. Тәуелсіз даму жылдары қабылданған шаралар нәтижесінде Өзбекстан астық өндірісін 1 млн тоннадан 7,8 млн тоннаға дейін арттырды. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемі жалпы екі еседен астам өсті. Халықтың жан басына шаққанда ет тұтыну 1,3 есе, сүт және сүт өнімдері – 1,6 есе, картоп – 1,7 есе, көкөніс – 2 еседен астам, жемістер – 4 есе дерлік өсті. Қазақстан-өзбекстан қарым-қатынастарының келісім-құқықтық негізі барлық салалар бойынша 90 астам біріккен құжатты құрайды. Қазіргі таңда экономикалық ынтымақтасудың негізгі бағыттары болып: сауда, инвестициялық қызмет, мұнайгаз саласы, аграрлық сектор болып табылады. Өзбекстан Қазақстандағы сауда көлемі бойынша ТМД елдері ішінде 3-ші орын алады. Сауда көрсеткіштерінің қарқыны экспорты және импорты ағындардың лызгеру тенденциясымен сиппаталады. Қазақстан мен Өзбекстан тарапы экономиканың ауыл шаруашылығы, мұнай химиясы, фармацевтикалық өнеркәсіп пен машина құрастыру сынды маңызды салаларындағы әріптестікті жандандыра түспек. 2018 жылдың бірінші тоқсанында Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы тауар айналымы айтарықтай өсті. Алдағы уақытта көрсеткіш еселене түспек. Мәселен, Өзбекстан Қазақстаннан жылына 5 миллион тонна мұнай сатып алуды көздеп отыр. Ал Қазақстан жағы табиғи газ импорттау көлемін ұлғайтпақ.

Әдебиеттер:

1. "Қазақстан халқының әл - ауқатын арттыру мемлекеттік саясаттың басты мақсаты". Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. Астана, 2008;

2. Камшыбаев Р.А. Экономическая интеграция стран ЕвразЭС-предпосылка к созданию единого таможенного и экономического пространства // Материалы межд. НПК "Экономические ориентиры на пути к ускоренной модернизации" (18-20 мая 2005 г) - Алматы: Экономика, 2005.- Ч.1.С.23.

Максұт Сымбат

5B050800-Есеп және аудит

3-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: э.ғ.к., доцент А.Б. Бильдебаева

ҚазМемҚызПУ

МЕМЛЕКЕТТІК МЕКЕМЕЛЕРДЕ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРМЕН ЕСЕП АЙЫРЫСУ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности учета оплаты в бюджетных учреждениях. Организация учета заработной платы в бюджетных учреждениях представляет собой совокупность действий работодателей, которые выполняют основные функции оплаты труда и, с одной стороны, взаимосвязь между количественными, качественными (квалификация, сложность, интенсивность) и производительностью труда и другими уровнями оплаты труда.

Abstract. The article provides for peculiarities of payment in the budgetary institutions. Organization of salary accounting in institutions is a combination of employers' actions, which fulfill the main functions of remuneration and, on the one hand, the relationship between quantitative, qualitative (qualification, complexity, intensity) and labor performance and other remuneration rates.

Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2018 жылғы 5 қазандағы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Жолдауында «Адам еңбеккер болып, өз кәсібін жақсы меңгергенде және лайықты жалақы алуға немесе жеке кәсіп ашып, оны дамытуға мүмкіндік болған кезде табыс артады. Мемлекет пен адамдардың күш біріктіруінің арқасында ғана біз Жалпыға ортақ еңбек қоғамын құра аламыз. Біріншіден, Үкіметке 2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап ең төменгі жалақыны 1,5 есе, яғни 28 мыңнан 42 мыңға дейін өсіруді тапсырамын. Бұл барлық сала бойынша түрлі меншік нысандарындағы кәсіпорындарда жұмыс істейтін 1 миллион 300 мың адамның еңбекақысын тікелей қамтиды. Бюджеттік мекемелерде жұмыс істейтін 275 мың қызметкердің еңбекақысы көбейіп, орта есеппен 35 пайызға өседі. Осы мақсаттарға 2019-2021 жылдарда республикалық бюджеттен жыл сайын 96 миллиард теңге бөлу керек. Осыған орай, енді, ең төменгі жалақы ең төменгі күнкөріс шегіне байланысты болмайды. Ең төменгі жалақының жаңа мөлшері бүкіл экономика ауқымындағы еңбекақы өсімінің катализаторына айналады. Төмен жалақы алатын қызметкерлердің еңбекақысын көтеруге қатысты бұл бастаманы ірі компаниялар қолдайды деп сенемін. Екіншіден, бизнесті өркендетудің тұрақты көздерін қалыптастырып, жеке инвестицияны ынталандыру және нарық еркіндігін қолдау керек. Дәл осы бизнес арқылы жаңа жұмыс орындары ашылып, қазақстандықтардың басым бөлігі табыспен қамтамасыз етіледі» деген [1, 44 б.].

Мекемелердегі еңбекақы есебін ұйымдастыру - бір жағынан еңбекақы төлеудің негізгі функцияларын орындауға және бір жағынан сандық, сапалық (біліктілік, күрделілік, қарқындылық) және еңбек нәтижесі арасындағы қарым-қатынасты және басқа сыйақы мөлшерін белгілеуді қамтамасыз ететін жұмыс берушілердің әрекеттерінің жиынтығы. Жалақы төлеуді ұйымдастыру шаруашылық субъектісінің еңбекті ұйымдастырудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл әр мемлекеттің, ұйымның, тұлғаның әлеуметтік-экономикалық өмірінің негізгі факторларының бірі, сонымен қатар кез-келген ұйымның шығыстар бабының маңызды элементі. Лайықты жалақы тауарлар мен қызметке деген сұранысты арттыра отырып, экономиканың өсуіне оң ықпалын тигізеді. Қызметкерлермен есеп айырысу бойынша мемлекеттік мекеменің дебиторлық және кредиторлық берешектері активтер мен міндеттемелерді танудың өлшемдерін сақтаған кезде актив немесе міндеттеме ретінде танылады. ҚСХҚЕС сай жалақы бойынша есеп айырысу 19 «Жұмысшылардың сыйақысы» стандартына сай реттеледі. Аталған стандартқа сай: Қызметкерлерге берілетін сыйақыға: -жұмысшыларға және қызметкерлерге берілетін жалақы және әлеуметтік қамтамасыз етуге арналған жарналар, жыл сайынғы ақы төленетін демалыс және ауруына байланысты ақылы демалыс, пайда және сыйлықақыларға қатысу (егер олар кезең аяқталғаннан кейін 12 ай ішінде төленетін болса), сонымен қоса осы уақытта жұмыспен қамтылған қызметкерлер үшін ақшалай емес нысандағы сыйақылар сияқты (медициналық қызмет, үймен және көлікпен қамтамасыз ету, ақысыз немесе күні белгіленген тауарлар немесе қызметтер сияқты) қызметкерлерге берілетін қысқа мерзімді сыйақылар; -зейнетақы, зейнетке шыққаннан кейін берілетін басқа сыйақылар, еңбек қызметі аяқталған соң өмірді сақтандыру және медициналық қызмет көрсету сияқты еңбек қызметінің

аяқталуына байланысты берілетін сыйақы; -жұмыс стажы ұзақ қызметкерлер үшін ақы төленетін демалыс немесе ақы төленетін шығармашылық демалыс, мерейтойларға арналған, еңбекке жарамсыздығы үшін ұзақ мерзімді жәрдемақылар, сондай-ақ пайдаға және сыйлықақыға қатысуға, егер көрсетілген төлемдер кезең аяқталғаннан кейінгі 12 айдан астам кезеңде жүзеге асырылса, қызметкерлерге берілетін басқа да ұзақ мерзімді сыйақылар; және шығу жәрдемақылары жатады [2, 25 б.].

Қызметкерлермен есеп айырысу бойынша операцияларды есепке алу үшін мынадай шоттар арналған:

1260 «Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі»;

3240 «Қызметкерлерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек».

1261 «Есеп беретін сомалар бойынша қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» қосалқы шотында қолма-қол ақшасыз есеп айырысу және корпоративтік төлем карточкасын қолдана отырып, бюджеттік ақша қаражаты есебінен есеп айырысу жолымен жүргізілмейтін шығыстарды төлеуге оларға берілетін іссапар шығыстарына берілетін аванстар бойынша есеп беретін тұлғалармен есеп айырысу ескеріледі [3, 77 б.]. Есеп беруге аванс осы мемлекеттік мекемеде жұмыс істейтін тұлғаларға ғана басшының ұйғарымы бойынша беріледі. Есептілікке сома берген кезде, бухгалтерлік қызметтің қызметкерлері өткен аванстар бойынша есеп беруге жауапты тұлғаның берешегінің жоқ екендігі туралы белгі жасалады. Артық төленген ақшалардың сомасы бір теңгеге дейін соманы дөңгелектеудің арифметикалық әдісін қолдану нәтижесінде артық төленген тиындардың сомасы (50 тиынға дейін аз жаққа дөңгелектеледі; (50 тиын және одан жоғары тиын үлкен жаққа дөңгелектеледі) 3241 «Еңбекақы төлеу бойынша қызметкерлерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек», 3230 «Стипендианттарға қысқа мерзімді кредиторлық берешек», 3248 «Қызметкерлерге өзге қысқа мерзімді кредиторлық берешек» тиісті қосалқы шотының кредиті және 3272 «Ақша айналымынан қолма-қол ақшалардың алынуына байланысты есеп айырысулар» қосалқы шотының дебети бойынша көрсетіледі. Төленбеген сома мен бір теңгеге дейін соманы дөңгелектеудің арифметикалық әдісін қолдану нәтижесінде артық төленген ақшалар сомасының арасында айырма түрінде жоғарыда төленген төлемдер бойынша қалыптасқан 3272 «Ақша айналымынан қолма-қол тиындардың алынуына байланысты есеп айырысулар» қосалқы шотының кредиті бойынша қалдық жыл аяқталғаннан кейін жоғарыда көрсетілген төлемдер бойынша бюджетке есептеуге жатады, бұл ретте 3272 «Ақша айналымынан қолма-қол ақшалардың алынуына байланысты есеп айырысулар» қосалқы шотының дебети бойынша және 3133 «Өзге операциялар бойынша бюджет алдындағы қысқа мерзімді кредиторлық берешек» қосалқы шотының кредиті бойынша жазба жүргізіледі, оны бюджетке аудару кезінде 3133 «Өзге операциялар бойынша бюджет алдындағы қысқа мерзімді кредиторлық берешек» қосалқы шотының дебети және 1080 «Республикалық бюджеттен қаржыландырылатын мемлекеттік мекеменің міндеттемелері бойынша жеке қаржыландыру жоспарына сәйкес міндеттемелерін қабылдауға арналған жоспарлы тағайындаулары», 1090 «Жергілікті бюджеттен қаржыландырылатын мемлекеттік мекеменің міндеттемелері бойынша жеке қаржыландыру жоспарына сәйкес міндеттемелер қабылдауға арналған жоспарлы тағайындаулары» шотының тиісті қосалқы шотының кредиті бойынша жүзеге асырылады. 3272 «Ақша айналымынан қолма-қол ақшалардың алынуына байланысты есеп айырысулар» қосалқы шотының дебети бойынша қалдық 1280 «Өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешек» шотына ауыстырыла отырып, келесі есепті кезеңге ауысады. Кейіннен 3272 «Ақша айналымынан қолма-қол ақшалардың алынуына байланысты есеп айырысулар» қосалқы шоты бойынша сальдоны түзету 1280 «Өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешек» шотына ауыстырылған сальдоны ескере отырып жүргізіледі.

Әдебиеттер:

1. Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері. Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 10 қаңтардағы Жолдауы.
2. Қоғамдық сектор үшін қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары
3. ҚР Қаржы министрінің 2012.07.24 № 348 (2013.01.01 бастап қолданысқа енгізіледі) Бұйрығы

Мынбаева Асия

5B050800-Есеп және аудит

2-курс/бакалавриат

ҚазМемҚызПУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы А.Б. Кулмаганбетова

ӘЛЕМНІҢ ЖЕТЕКШІ КОМПАНИЯЛАРЫНЫҢ БИЗНЕС СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Аннотация. В статье представлены бизнес-стратегии ведущих компаний мира. Также приводится сравнительный анализ ситуации в Казахстане и рекомендации по ее улучшению.

Abstract. The article presents the business strategies of leading companies in the world. It also provides a comparative analysis of the situation in Kazakhstan and recommendations for its improvement.

Бизнесті басқаруда стратегия сөзі жиі қолданылады. Стратегия - кәсіпорынның мақсатқа жетуіне арналған біріккен әрекеттер үлгісі. Компанияның стратегиясы - бұл компанияның нарықтағы жағдайын нығайтып, күш-жігерді үйлестіруді, тұтынушыларды тарту мен қанағаттандыруды, табысты бәсекелестік пен жаһандық мақсаттарға қол жеткізуді қамтамасыз етуге тиіс басқарудың кешенді жоспары. Стратегиялық басқару – берілген мекеменің мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу үшін өз ресурстарын басқаруы. Басқаша айтқанда, стратегия компанияның даму жолдарын, нарықтарды, бәсекелестік әдістерін және бизнесті жүргізуді білдіреді [1].

Егер стратегиялық көзқарас компанияның болашақ бейнесін анықтаса, онда миссия қазіргі уақытта компанияның қызметін сипаттайды. Стратегия өнімділік бағдарларын, бәсекелестік артықшылықтарды, сатып алушыларды қанағаттандыру және жоғары өнімділікке қол жеткізу үшін іс-қимыл жоспарын жасайды. Стратегиясыз ұйым бәсекеге қабілеттілікті жоғалтады, нәтижелердің нашарлауына әкеледі. Сонымен қатар, жекелеген бөлімшелердің, бөлімдердің және менеджерлер топтарының іс-әрекеттері бірыңғай ойластырылған болуы тиіс, сондықтан жоғары менеджмент компанияның барлық бөлімшелерінің - Ғылыми-зерттеу және тәжірибе - конструкторлық жұмыстарын (ҒЗТКЖ), өндіріс, маркетинг, клиенттерге қызмет көрсету, кадрлар, ақпараттық технологиялар, қаржы жұмысы сияқты міндеттер жүктелген. Бүкіл кәсіпорын үшін бірыңғай стратегия — бұл ұйымның түрлі бөлімшелерінің іс-әрекеттері мен шешімдерін бір мақсатқа бағытталған база. Егер стратегия болмаса, менеджмент пайданы қамтамасыз ететін бизнес-модельді қалыптастыра алмайды [2].

Төменде көптеген әлемнің жетекші компаниялар топтастырылған. Осы ірі бизнес-модельдер арқылы біз компанияның қандай стратегияларды қолданғанын білеміз. Осыған келесідей компаниялардың стратегиялық көрінісі мен миссиясын тұжырымдау мысалдарын келтіруге болады. *Microsoft Corporation-бағдарламалық қамтамасыз ету өндірісі.* Көптеген жылдар бойы Microsoft қызметі стратегиялық көрініспен анықталды: әрбір үйдегі Компьютер, әрбір жұмыс үстелінде бар, оған қоса бірінші сыныпты бағдарламалық қамтамасыз етуге бар. Алайда, Internet пайда болуы және дербес компьютердің (ДК), жеке компьютерден ерекшелігі электрондық құрылғылар болып саналады. Мысалы, қалта калькуляторлары мен теледидарға арналған қосымша құрылғылардың кең таралуына байланысты, 1999 жылы Microsoft кез келген уақытта, кез келген жерде, кез келген құрылғыда бірінші сыныпты бағдарламалық қамтамасыз етуге жаңа мүмкіндіктерді ашуға мәжбүр етті.

Intel-ДК үшін процессорлар өндірісі және Internet тиімділігін арттыру. Бүгінгі күні компьютерлерде ең бастысы-Internet. Біз ДК және Internet мүмкіндіктерін кеңейтеміз.

Otis Elevator — Lift өндірісі. «Біздің миссиямыз-барлық клиенттерге адамдар мен жүктерді тасымалдайтын, бір де бір компания қамтамасыз ете алмайтын сенімділікпен шектеулі қашықтыққа тасымалдау құралдарын ұсыну».

Avis rent-a — car-жалға беру. «Біздің бизнесіміз - автомобильдерді жалға беру. Біздің миссиямыз - клиенттің толыққанды қанағаттануы».

Қазіргі кезеңдегі бизнесті дамыту үшін экономиканың сингапурлық моделі. 1959 жылы Сингапур мемлекеті өте кедей болғандықтан қызметкерлердің жалақысын көтере алмады. Есесіне олар барлық заңдарында жемқорлықты туындататын мүмкіндіктерді жойды, әрі жемқорлық жасаған

қылмыс үшін жазаны қатайта түсті. Экспремьер-министр Ли Куан Ю 1985 жылы 22 наурызда өткен парламентте жариялағандай, мемлекеттегі басшы қызметкерлер мен саяси көшбасшылардың жалақысын көтеру салдарынан – жемқорлықтың туындауына себеп болатын стимулдарды жояды. Себебі, оларға қажетті мөлшерде еңбекақы төленбесе, оларды жемқорлық әрекеттер нәтижесі қызықтырып, өз арнасына тартып әкетуі мүмкін. Осыған орай, Сингапур мемлекетінің мемлекеттік қызметшілерінің жалақысы 1973,1979,1982,1989 және 1994 жылдары біршама деңгейге көтерілді. Сонымен Сингапур мемлекетінің жемқорлыққа қарсы күрес 1960 жылдан бастап оң нәтижесін бере бастады: 1) Саяси көшбасшылар мен басты мемлекеттік қызметшілердің жалақысын жоғарыда айтылған әрекеттерге бару мүмкіндіктерін азайту мақсатында кезең – кезеңімен көтеру арқылы оң нәтижелерге қол жеткізді.

Сингапур мұндай оң нәтижелерге жетуі ең бірінші жемқорлыққа қарсы күрес жүргізуі. Сингапурдағы жемқорлық әрекеттердің азаюына екі жақты саясат, яғни, жемқорлықтың туындауына мүмкіндіктің азаюы және оған қызығушылық тудыратын құбылыстардың жойылуы әсер етті. Бұл көптеген саяси қаржылықты қажет етті.

2) Еңбек процесі. Укіметтің пікірінше, еңбек процесі маңызды орын алады. Ол үшін барлық кедергілерді алып тастау керек, ол тек пайда ғана емес, сондай-ақ орындалған жұмысқа дұрыс қанағаттану. Ал мұндай жағдайда, жалақы басты рөлге ие. Өйткені, еңбек сапасына, орындалған жұмысқа, жақсы жалақы төлену керек. Яғни, мемлекеттік және жеке сектор төлем деңгейі бойынша сәйкес келуі тиіс. Осыдан, экономикаға зор ақша тарту үшін тиісті, қолайлы жағдай жасау қажет деген қорытынды шығарды. Ал ақша пайда болған кезде, олар қажетті тауарларға салынып немесе айырбасталуы керек. Мұндай жылдамдық үшін тиісті жолдар салу қажет. Себебі, Сингапур әлемнің кез келген нүктесімен тікелей әуе қатынасы, көп қатарлы тас жолдардан өтеді. Сонымен қатар, Сингапур — Чанги әуежайы жүк тасымалына да, жолаушыларға қызмет көрсетуге арналған, сондай-ақ туристерге арналған демалыс орны болып табылатын көрнекті орын. Және де әуежай төрт терминалды пайдаланады. Ең бірінші терминал 1981 жылы ашылған болатын [3].

Осындай модель арқылы мемлекет экономика жағынан өседі және өркендейді. Енді өз елімізге келетін болсақ, Қазақстан мен Сингапур арасында ұқсастықтар бар: екі ел де Оңтүстік-Шығыс Азия мен Орталық Азия аймақтарында табысты және дамыған елдер болып табылады. Екі ел де Тәуелсіздік алғаннан кейін өз даму жолын бастады, және басқа да жағдайларда даму табыстылығы көп жағдайда мемлекет басшыларына байланысты болды. Қазақстан да, Сингапур сияқты экономикалық өсімді ұстануда. Қазіргі кезде елімізге көптеген жан-жақтан инвесторлар келіп, инвестиция салуда. Басында Сингапурда осы стратегияны ұстанған. Ендігіде еліміздегі еңбек процесіне және жалақы жүйесіне келсек, болшақта жақсы күшке енетіне сенімдімін. Тағы бір бағыт тауарларды өндіру және ғылыми-техникалық өнімдерді шығару. Бұл Сингапурдың кедей мемлекеттен алып мемлекетке айналуына әсер еткен стратегия. Жоғарыда айтып кеткендей, терминал. Бұл техниканы біздің елімізде қолданады. Осындай сияқты техникалық өнімдерді елімізде өндірілсе біздің экономика өрлей түседі. Бірінші тақырыпта айтылғандай компанияға байланысты идея осыдан туылады. Яғни, жалпы менің ойым осы техникаға байланысты. Егер де техникалық компания өндірісі болса, көптеген өндірістер шығарылса еліміздің экономикасы шыңға өрлейді. Бұндай жұмысқа жастарды араластыру керек себебі, жастар осы заманда өте қабілетті. Олардың идеялары кез келген салада іске асады. Сондықтан да, дамыған әлемдік мемлекеттер арасында үздіктердің ішінде көріну үшін бізге ең алдымен мемлекет ішіндегі сыбайлас жемқорлықтан құтылуымыз керек, екінші, жалақы, зейнетақы, сияқты халықтың жағдайын қарастыру, үшіншіден, импорт және экспортқа көңіл бөлу, сосын шикізат өнімдері: мұнай сияқты шикізатты басқа салаларға бағыттап өз елімізде шығару, соған байланысты мұнай шығаратын кәсіпорындарды ұлғайту, төртіншіден, ғылыми-техникаға көңіл бөлу.

Әдебиеттер:

1. Фатхутдинов, Р. А. Стратегический менеджмент: Учебник / - М.: Дело, 2016. - 448 с.
2. Гришков А. В. Разработка стратегий развития бизнеса // Молодой ученый, 2017. №38. - С. 53-55. - URL <https://moluch.ru/archive/172/45728/>
3. Беседин К. В. Сингапурская модель экономики для развития бизнеса на современном этапе // Молодой ученый. - 2015. - №2. - С. 253-255.

Молдахметова А.С.
«АТУ ТЭК» АҚ

XXI ҒАСЫРДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТАНУ ПӘНІНІҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ

Аннотация. В статье рассмотрены социальные достижения по предмету «Социология» и формы обучения с использованием технологии XXI века.

Abstract. The article discusses social achievements in the subject Sociology and forms of education using the technologies of the XXI century.

XXI ғасырдағы Әлеуметтану пәнінің білім беру жүйесі - сабақтастығы бар білім беру бағдарламалары мен әр түрлі деңгей мен бағыттағы мемлекеттік білім беру стандарттары жүйесінің, оларды әртүрлі ұйымдастыру құқықтық формадағы, типтегі және түрдегі білім беру мекемелерінде іске асырушы тармақтардың, сонымен бірге білім беруді басқару органдары жүйесінің жиыны. Білім беру жүйесі қоғамның әлеуметтік – экономикалық дамуында жетекші роль атқарады, сондай – ақ оны әрі қарай айқындай түседі. Ал білімнің қалыптасып, дамуының жалпы шарттары философияның негізгі мәселесі – рухтың материяға, сананың болмысқа қатынасы тұрғысынан зерттелетін ілім таным теориясы деп аталады. Таным теориясының басқа ғылыми теориялардан түбірлі айырмашылығы – ол білімнің қалыптасуы мен негізделуінің жалпы ұстанымдарын, объективтік қатынастарды қалыптастырады. Қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты - бәсекеге қабілетті маман дайындау. Мектеп – үйрететін орта, оның жүрегі - мұғалім. Ізденімпаз мұғалімнің шығармашылығындағы ерекше тұс - оның сабақты түрлендіріп, тұлғаның жүрегіне жол таба білуі. Ұстаз атана білу, оны қадір тұту, қастерлеу, арындай таза ұстау - әр мұғалімнің борышы. Ол өз кәсібін, өз пәнін, барлық шәкіртін, білім беру ортасын шексіз сүйетін адам. Өзгермелі қоғамдағы жаңа формация мұғалімі – педагогикалық құралдардың барлығын меңгерген, тұрақты өзін-өзі жетілдіруге талпынған, рухани дамыған, толысқан шығармашыл тұлға құзыреті. Жаңа формация мұғалімі табысы, біліктері арқылы қалыптасады, дамиды. Нарық жағдайындағы мұғалімге қойылатын талаптар: бәсекеге қабілеттілігі, білім беру сапасының жоғары болуы, кәсіби шеберлігі, әдістемелік жұмыстағы шеберлігі. Осы айтылғандарды жинақтай келіп, жаңа формация мұғалімі- рефлексияға қабілетті, өзін-өзі жүзеге асыруға талпынған әдіснамалық, зерттеушілік, дидактикалық-әдістемелік, әлеуметтік тұлғалық, коммуникативтілік, ақпараттық және тағы басқа құдыреттіліктердің жоғары деңгейімен сипатталатын рухани- адамгершілікті, азаматтық жауапты, белсенді, сауатты, шығармашыл тұлға. Нәтижеге бағытталған білім моделі мен басқарудың жаңа парадигмасы аясында жекелеген ұғымдар мен нормаларды және тиімді педагогикалық технологияларды меңгеру үшін педагогтардың кәсіби мәдениетін дамытуға бағытталған оқу қажеттіліктері туындылап отыр. Біліктілік арттыру жүйесінде педагогтардың оқу қажеттіліктері нақты білімнің мәнін түсінуге, соның нәтижесінде өзіндік іс-әрекетке енуге және жеке өміріндегі тәжірибені жетілдіру мақсаттарына байланысты қалыптасады. Осы заманғы мұғалім оқуға үлкен потенциалдық мүмкіндіктермен келеді. Сондықтан олардың функционалдық сауаттылықтарын кәсіби шеберлікпен ұштастыру үшін нәтижеге бағытталған білім беру үлгісінде мақсатты түрде білім беретін, қалыптастыратын, дамытатын андрогогикалық процесс қажет. Басқаша айтқанда ересектерге арналған, жалпы және кәсіби білімнің қажеттілігін дамыту, ғылым, білім мен мәдениет жетістіктері арқылы адамдардың жалпы мәдениеті мен әлеуметтік белсенділікті дамытуға бағытталған танымдық іс-әрекетке ынталандыру үшін білім беру. Қазіргі білім беру парадигмасы «білікті адамға» бағытталған білімнен «мәдениет адамына» бағытталған білімге көшуді көздейді. Бұл білім беру жаңаша ұйымдастыру-оның философиялық, психологиялық, педагогикалық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін тереңірек қайта қарауды қажет етеді. Сондықтан бүгінгі күні еліміздің білім жүйесінде оқыту үдеріс тың идеяларға негізделген жаңа мазмұнын қамтамасыз ету міндеті тұр. Француз қайраткері «Адамға оқып – үйрену өмірде болу, өмір сүру үшін қажет» дегендей оқыту процесін технологияландыру, осыған сәйкес оқу бағдармаларын жасау, ғалымдар мен жаңашыл педагогтардың еңбектерімен танысу жұмыстары мұғалімдердің үздіксіз ізденісін айқындайды. Жаңа педагогикалық технологиялардың негізгі мәні пассивті оқыту түрінен активті оқытуға көшу оқу танымын ұйымдастырудағы бастамашылдығына жағдай туғызу, субъективтік позицияны қалыптастыру. Білім сапасын арттыру және нәтижеге бағытталған үлгіге беталуы барысында мұғалімдер мемлекеттік стандарт берілген нәтижелерге жетуде кәсіби шеберлікпен меңгерген зерттеу біліктері мен дағдылары нәтижесінде проблеманың шешімін таба алатын, ақпараттық – коммуникативті

мәдениеті жоғары тұлғалық - дамытушылық функцияны атқарады. Қазіргі заман адамның осы құзыреттілікті меңгере отырып тек « кәсіби икемділігін оңтайландыруды қамтамасыз ету ғана емес, іске асырылу мүмкіндігін « үнемі оқып – үйрену және өзін-өзі жасау талабын қалыптастыра алады. Қазақстандағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы жобасында Қазақстанда оқытандарды сапалы біліммен қамтамасыз етіп, халықаралық рейтингілердегі білім көрсеткішінің жақсаруы мен қазақстандық білім беру жүйесінің тартымдылығын арттыру үшін, ең алдымен, педагог кадрлардың мәртебесін арттыру, олардың бүкіл қызметі бойына мансаптық өсуі, оқытылуы және кәсіби біліктілігін дамытуды қамтамасыз ету, сондай-ақ педагогтердің еңбегін мемлекеттік қолдау мен ынталандыруды арттыру мәселелеріне үлкен мән берілген. Осыған байланысты қазіргі таңда еліміздің білім беру жүйесіндегі реформалар мен сындарлы саясаттар, өзгерістер мен жаңалықтар әрбір педагог қауымының ойлауына, өткені мен бүгіні, келешегі мен болашағы жайлы толғануына, жаңа идеялармен жаңа жүйелермен жұмыс жасауына негіз болары анық. Олай болса, білімнің сапалы да саналы түрде берілуі білім беру жүйесіндегі педагогтердің, зиялылар қауымының деңгейіне байланысты. Дәстүрлі білім беру жүйесінде білікті мамандар даярлаушы кәсіби білім беретін оқу орындарының басты мақсаты – мамандықтарды игерту ғана болса, ал қазір әлемдік білім кеңестігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті тұлға дайындау үшін адамның құзырлылық қабілетіне сүйену арқылы нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну – қазіргі таңда негізгі өзекті мәселелердің бірі. Сонымен яғни білім беру жүйесі арттыру мақсатында Мұғалім сабақта әдіс - тәсілдерді пайдалана отырып, балалардың ұсыныс - пікірлерін еркін айтқызып, ойларын ұштауға және өздеріне деген сенімін арттыруға мүмкіндік туғызып отыру қажет. Әдіс – тәсілдер арқылы өткізген әрбір сабақ оқушылардың ойлануына және қиялына негізделіп келеді, баланың тереңде жатқан ойын дамытып оларды сөйлетуге үйретеді. Түрлі әдістемелік тәсілдер пайдалану арқылы қабілеті әртүрлі балардың ортасынан қабілеті жоғары баланы іздеп, онымен жұмыс жасау, оны жан - жақты тануды ойлап, оқушылардың шығармашылық деңгейін бақылап отыру әрбір мұғалімнің міндеті. Жаңа технологияны меңгеруде мұғалімнің жан – жақты, білімі қажет. Қазіргі мұғалім-Педагогикалық үрдісте жүйелі жұмыс жүргізе алатын; Педагогикалық өзгерістерге тез төселетін; Жаңаша ойлау жүйесін меңгере алатын; Оқушылармен ортақ тіл табыса алатын; Білімді, іскер, шебер болу керек; Жаңа педагогикалық технологияның ерекшеліктері – өсіп келе жатқан жеке тұлғаны жан –жақты дамыту. Инновациялық білімді дамыту, өзгеріс енгізу, жаңа педагогикалық идеялар мен жаңалықтарды өмірге әкелу. Бұрынғы оқушы тек тыңдаушы, орындаушы болса, ал қазіргі оқушы – өздігінен білім іздейтін жеке тұлға екендігіне ерекше мән беруіміз керек деген ойдамын. Болашақтың бәсекесіне қабілетті ХХІ ғасыр шәкіртін тәрбиелеу білім беру саласының еш назарынан тыс қалған емес. Соған сай ұстаз - ізденімпаз ғалым, нәзік психолог, тынымсыз еңбеккер, ортаның ұйтқысы, жан-жақты шебер, терең қазыналы білімпаз, гуманист, белсенді патриот болғанда ғана қоғамның мықты да білікті, жоғарғы мәдениетті, жан-жақты дамыған, шығармашылығы жоғары жеке тұлғаны қалыптастырып, тәрбиелейтінімізге нық сенімдімін. Әр ұстаз – ХХІ ғасыр мұғаліміне сай болу үшін – ізденімпаз ғалым, нәзік психолог, жан-жақты шебер, тынымсыз еңбеккер, терең қазыналы білімпаз, кез-келген ортаның ұйтқысы болу керек.

Білімдік бар биікке шығар саты.

Ең алғаш басталады осы адамнан,

Сүйеді сондықтан да жақын, жаты...

Бар ғалым, барлық қоғам мұғалімді,

Сыйлайды мәңгі бақи беріп төрін, -деп, Сәбит Мұқанов айтқандай, үнемі сыйлы, қадірлі, сүйікті болып, шәкірттерімізді білім нәрімен сусындатып, белестерге жете берейік. Сондықтан баланы жеке тұлға ретінде өздігінен дамуға итермелеуіміз керек. Себебі жаңа білім парадигмасы бірінші орынға баланың білім алу арқылы өз бетінше дамуын қойып отыр. Бұл мақсатқа жетуде өз бетінше жұмыстардың алар орны ерекше.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасында 2015жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы//Астана. 2004. 3-4б. 2.
2. Б.А. Тұрғынбаева. Мұғалімнің шығармашылық әлеуметін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту.: теория және тәжірибе // Алматы. 2005, 174-бет
3. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы // Алматы 2010.

Нұртай Сымбат

Есеп және аудит

2-курс/бакалавр

Ғылыми жетекшісі: э.ғ.к., дацент К.Г.Жунусов

ҚазМемҚызПУ

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ САЛАЛЫҚ ҚҰРЛЫМЫН ЖЕТІЛДІРУ

Аннотация. В статье рассматриваются состояние и условия развития предпринимательства, а также его отраслевая структура. Сложившаяся в Казахстане отраслевая структура малого и среднего бизнеса пока ещё не соответствует предъявляемым требованиям. Поэтому основное внимание обращено совершенствованию отраслевой структуры малого и среднего бизнеса.

Abstract. Development of enterprise status and his branch structure are examined in the article. The while folded branch structure of small and midsize businesses in Kazakhstan falls short of to the produced requirements. The subjects of productive sphere mostly do not engage in maintenance of business. A high stake in the production of gross internal product is made by business, but not state.

Қазақстанның бірінші президенті Н.А.Назарбаев өзінің Қазақстанның тәуелсіздігінің 25 жылдығы мерекесінде сөйлеген сөзінде республикада 1 млн. 241 мың кәсіпкерлік құрылым бар, олар ұлттық байлықтың төрттен бірін өндіреді деді. Ал 1992 жылы кәсіпкерлік шағын кооперативтік кәсіпорындар түрінде құрылып, жұмыс істей бастағанда оның ЖІӨ-ді өндірудегі үлесі 7 пайызды құрған болатын. Кәсіпкерлікті дамытудағы жетістіктер “Қазақстанды Дүниежүзілік банктің” Doing Business рейтингі бойынша небары 1 жылда 51 орыннан 35 орынға көтерді. Қазақстанның алдағы жылдарда бұл орыннан әрі жоғары көтерілетіндігіне сеніммен қарауымыз керек. Жаңа жолдауда Н.А.Назарбаев айтты: “Біздің стратегиялық мақсаттарымыздың бірі-елдің ішкі жалпы өніміндегі шағын және орта бизнестің үлесін 2050жылға қарай кем дегенде 50% болуын қамтамасыз ету. Бұл өте өршіл мақсат, бірақ оған қол жеткізуге болады”[1, 13 б.].

Шынында бұл мақсатты тез арада орындауға болады. Бүгінгі таңда шағын және орта бизнесті дамыту мәселесін мемлекеттің қолдауымен шұғыл шешудің бірнеше жолдары бар. Олардың бірі-кәсіпкерліктің салалық құрылымын жетілдіру, шағын және орта бизнес субъектілердің басымдылық санын өнім өндіру салаларымен айналысуын қамтамасыз ету. Өнім өндіру сферасында, әсіресе өнеркәсіп салаларында өнім ірі кәсіпорындармен шығарылады, шағын және орта бизнеске жататын кішігірім кәсіпорындар бұл сфера болғанымен олардың сандары аз, көбеймей тұр. Қазақстанның статистика Агенствасының деректері бойынша республикада қазіргі кезде шағын және орта бизнес субъектілерінің жалпы санының 40 пайызы сауда, тұрмыстық қызмет және көлікті жөндеу сфераларында қызмет көрсетумен айналысады, 23 пайызы ауылшаруашылығымен және 22 пайызы қызмет көрсету сферасымен шұғылданады, 5 пайызы құрылыс пен өнеркәсіп салаларында, ал қалған 10 пайызы өндірістік емес сферада ісін атқарады [2, 33 б.]. Шағын және орта бизнестің бұл құрылымы жетілдірілмеген, “Қазақстан-2050”, стратегиясынан туындайтын талаба сай келмейді. Бұл стратегияда көрсетілгендей шетке шикізат болып табылмайтын өнімді жеткізіп тұрушылық көлемін 70 пайызға дейін көтеруде шағын және орта бизнестің үлесі оның басым бөлігін құру керек. Бірақ қазір бұл бизнестің бұндағы үлесі өте аз, оның көтерілуі әзірше байқалмайды. Әлемнің дамыған елдерінің кейбіреуінде шағын және орта бизнестің ЖІӨ-ді өндірудегі үлесі 80 пайызға жуық, ал оның құрамындағы түпкілікті өнімді шетке жеткізіп тұрушылықта бұл бизнес үлесі 50 пайызға жетіп отыр. Қазақстандағы шағын және орта бизнес субъектілерін көбейтуге, оларға қолдау көрсетуге, дамуын белсендіруге байланысты бір қатар заң мен нормативтік актілер қабылданған. Бұл субъектілердің өзекті мәселелерін іс-жүзінде шешу үшін соңғы жылдары бағдарламалар мен құжаттар қабылданды. Бұлардың ішінде “Бизнестің жол картасы 2020”, Қазақстан Республикасының кәсіпкерлік кодексі және мемлекеттің кәсіпкерлікке байланысты құқылық және нормативтік актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу заңы бар. Бұл құжаттар арқылы шағын және орта бизнес бойынша алдын-ала ұйғарылған шаралар іс-жүзінде іске асырыла басталды, бұнымен бірге үкіметтің мақсаты бағытта реттеуші шаралары да іске қосылып жатыр.

Елбасының соңғы жылдарда Қазақстан халқына жолдаған Жолдауларында көрініс тапқан осы шаралардың негізінде шағын және орта бизнесті жаңа инновациялық кәсіпорындардың айналасында дамыту; ірі кәсіпорындардың қажетін қамтамасыз етуге қызмет көрсететін шағын және орта бизнестің “Серіктік” кәсіпорындарын құру; шағын бизнестің мамандануын дамыта отырып,

болашақта оларды орта топқа көшіру қажет. Бұндай істі жүзеге асыруда, шағын және орта бизнесті өркендетуге қажетті ұйымдар (бизнес-инкубатор, технополис, технопарк, инновациялық кластер және т.б.) құрылып, жұмыс істеуде. Бұл құрылымдар Қазақстанда мобилдік және мултимобилдік, наноғарыштық технология, геналық инженерия сияқты өндіріс салаларының қалыптасуына көмектесе отырып, бұған шағын және орта бизнес кәсіпорындарын қатыстыру үшін жүктелген міндеттерді атқаруда. Бұл салаларға және ғылыми сыйымдық салаларға-электроникаға, лазерлік техникаға, коммуникациялық және медициналық жабдықтарға қажетті сирек кездесетін металл өңдеу өндірісі индустриалды-инновациялық бағдарламаның бірінші бесжылдықта (2010-2014 жж.) құрылып, екінші бесжылдықта (2015-2019 жж.) әрі қарай даму үстінде. Осыған байланысты Қазақстанның төрт ірі қалаларында агломерация ашылып жатыр. Сонымен шағын инновациялық бизнеспен айналысқан кәсіпорындарды ірі компаниялардың айналасында шоғырланған шағын және орта кәсіпорындар арқылы дамытудың маңызы жоғары. Ірі компаниялар шағын және орта бизнес кәсіпорындарына бір жағынан шикізатпен материалдарды беретін болса, ал екінші жағынан олардың өнімдерін көтерме тұтынушысы болып табылады. Осыдан бұл компаниялар кей уақытта өздерінің шағын және орта бизнес тәуелсіздігінен айыруыда мүмкін. Сондықтан, шағын және орта бизнес кәсіпорындары жеке бір ірі компаниялардың өндірістік желісіне толық түрде байланысты болмай, қайта майда сериялық немесе жеке өнім бөлшегін шығару өндірісіне мамандырылса, онда олар тәуелсіздігін сақтап, өздерінің саясатын жүргізер еді. Бұндай жағдайда болу үшін бұл кәсіпорындар дербес субъект ретінде құрылып, өздерінің жұмысын контракт негізінде жүргізу керек. Қарастырылып отырған бизнес субъектілерінің өзара іс-қимылдары кооперацияның негізінде жүрсе, бұл олардың әрқайсына пайдалы, әсіресе ірі компанияға. Бұл компания инновациялық өнім шығарумен айналысқан уақытта шағын және орта бизнес кәсіпорындары бұл өнімнің жаңа бірлік түрін жеткізіп тұру арқылы оған инновациялық үдерістің ең басты генераторы болып табылады.

Ірі компания мен шағын және орта бизнес кәсіпорындарының арасындағы өзара тығыз байланысты нығайтып, әрі қарай дамуына қолайлы жағдайлар кластер жасайды. Кластерлік бірлестіктің аумағында олардың бірге және өзара байланысты түрде дамуы оларға өте қажет. Өздерінің бизнесін инновациялық белсенділікпен жүргізуге мүмкіншілік алады, әрі қолдау мен көмек алуларына да болады. Қазір Қазақстанда кластер әр түрлі өндіріс салаларында құрылып жатыр. Бірінші құрылған кластерлер мұнайгаздың машина жасау саласымен таукен металлургия саласында ойдағыдай жұмыс істер жатыр, кластердің негізінде дамудың артықшылығы көрсетіп. Кластер түріндегі бұндай құрылымдар өздерінің құрылымдық бөлімшелердің инновациялық іс-қимылдарына дамуына қажетті жағдай жасайды, олардың бәсекелестігінің өсуіне және нарықтық тұрақтылығын сақтауға көмектеседі. Кластер өзінің даму барысында «ғылым мен өндірістің» циклдік тізбегін түгел өзі жүзеге асыра отырып, ғылыми зерттеу-инвестиция-өндіріс-өнімді өткізу-қызмет көрсетумен айналысатын ұйымдар мен кәсіпорындардың серіктестігін нығайтады, олардың ішінде шағын және орта бизнес кәсіпорындарымен шағын инновациялық бизнес фирмаларының құрылып, дамуына мүмкіншілік береді. Осындай істі жүргізе отырып, кластер инновацияның негізінде жоғары технологиялық укладқа өндірістің көшіуін қамтамасыз етеді. Сөйтіп бұл Қазақстан аумағында жоғары технологиялық ғылыми сыйымдылықпен ғылыми сипатталатын өндірістің қалыптасуына септігін тигізеді. Н.А.Назарбаев айтқандай өзінің II ақпан 2015 жылы өткен Үкіметтің кеңейтілген мәжілісінде сөйлеген сөзінде «Елімізде бұндай кәсіпорындардың инновациялық қызмет көрсету іс-әрекетін дамытуға қолайлы эканомикалық орта құрып, оларға инфраструктураны жақындатып берумен бірге мемлекет жағынан қолдау көрсету керек». Осы тұрғадан шағын инновациялық бизнестің даму жағдайына қажетті инкубациялық жобаларды әрі қарай іске белсенді түрде асыра берудің маңызы зор.

Әдебиеттер:

1. ҚР Президенті Назарбаев Н.Ә. Қазақстан халқына 14 желтоқсан 2012 ж. жасалған Жолдауы. «Қазақстанның-2050 стратегиясы».
2. ҚР-ның статистикасы бойынша агентствасының деректі сайты, <http://www.stat.dov.kz>
3. “Егемен Қазақстан” газеті, 12 ақпан 2015 ж

Сунияцунова Гүлбахар

5B050800-Есеп және аудит

Ғылыми жетекшісі: М.О.Қойшыбаева

ЦИФРЛІК ЭКОНОМИКАҒА БЕЙІМДЕЛГЕН БІЛІКТІ МАМАНДАРДЫ ДАЙЫНДАУ САПАСЫН КӨТЕРУ

Аннотация. В этой статье рассматриваются о повышении качества подготовки квалифицированных специалистов с учетом цифровой экономики.

Abstract. This article discusses how to improve the quality of training qualified professionals tailored to the digital economy.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев 5 наурыз 2018 жылы халықтың көкейінде жүрген мақсат-мұраттарына апаратын «Бес әлеуметтік бастама» көтерген болатын. Жоғары білім алудың қолжетімділігі мен сапасын арттыру үшін, сондай-ақ жан жақты білім алу үшін мемлекет тарапынан қолдаудың әр қашанда бар екендігін ауызға тий кеткен еді. Сол себепті де біз келешек ұрпақ еліміздің экономикасын, саясатын, әлеуметін және де мәдениетін көтеру жолында заман талабына сай жетілуіміз керек деп ойлаймын. Біздің еліміздегі цифрлық технологиялардың дамуы әлем нарығындағы ақпараттық-коммуникативтік қызметтер рөлінің нығаюы мен ақпараттық индустрияның бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін ақпараттық қызметтерді өндіретін және экспортты жүзеге асыратын біздің еліміздің экономикасын жаңғыртуды жүргізетін отандық кәсіпорындар мен компанияларға қолдау көрсету сияқты осындай шарттар және факторлармен айқындалады. Ендігі мақсат цифрлік экономикаға бейімделген білікті мамандарды дайындауда саны жағынан емес, сапасы жағынан да білікті өз ісінің шеберлерін дайындап шығу. Елбасы Н.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында «Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, яғни сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін» деген болатын [1, 186.].

Цифрландырудағы негізгі мақсат – бәсекеге қабілеттілікті арттыру, халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, кез келген процесті, қазіргі жағдайда, оқу-тәрбие процесін жеделдету және жеңілдету, балаларға, ұстаздарға, ата-аналарға жүктемені азайту. Ең бастысы – білім беру сапасын арттыру. Мемлекет басшысы атап көрсеткендей, «елді цифрландыру – бұл мақсат емес, бұл – Қазақстанның абсолюттік артықшылыққа қол жеткізу құралы». Қазіргі замандағы білім берудің негізгі мақсаты: еңбек нарығында бәсекеге қабілетті, құзыретті, өз жұмысын жақсы білетін, жан-жағына бағыт-бағдармен қарайтын, әлемдік стандарт деңгейінде нәтижелі жұмысқа, кәсіби өсуге, әлеуметтік-саяси оңтайлы тез әрекет жасауға, болып жатқан өзгерістерге тез бейімделуге қабілетті білікті маман, индустриалды-инновациялық жағдайды шешуге лайық, өз қалауы мен қоғам талабына сай өзін көрсете білуге бейім, өз ойын еркін айта алатын, жоғары білімді, ұлттық тілді, тарихты жетік меңгерген, отандық және әлемдік мәдениетті бойына қалыптастырған, шығармашыл, оңтайлы кәсіби маман дайындау. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауы бойынша оқудың сапасын жоғарылатып, үш тілдікті дамыту, электронды кітаптармен жұмыс, бейнебақылау, робототехника және тағы да басқа білім берудің түрлерін цифрландыру – алға қойылған мақсаттардың бірі. Мақсатқа қол жеткізу жолында жастарға яғни бізге көп ізденіп білім алуды қажет етеді. Болашақ — біздікі, ұлттың ертеңі — біз. Бізге, жастарға, артар сенім де, жауапкершілік те үлкен. Сондықтан, Елбасының сөзімен айтсақ, біз жастар, Отанымызда жүзеге асырылып жатқан барлық үдерістерге атсалысуымыз қажет!

Еліміздің Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың биылғы жылды жастар жылы деп жариялауы жастарға айырықша серпін бергені хақ. Елордамызда өткен жастар жылының ашылу салтанатында Елбасы өзекті мәселелерді қозғады. Жұмыссыз жастармен белсене жұмыс жүргізіп, қайта даярлау курстары арқылы оқытып жұмысқа орналастыру, мектеп бітіруші түлектерге оқу гранттарының көптеп бөлінуін қарастыру, жағдай жасау керектігін атап айтқан Елбасы жастарымызға айырықша көңіл бөліп айырықша сенім артып отыр. Расында, мемлекет басшысының қандай жағдай болмасын жастар тақырыбы тыс қалмайтынын байқаймын. Қоғамның дамуы, сондағы өмір сүріп жатқан адамдардың қарым-қарекетіне байланысты екендігі ежелден-ақ белгілі дүние.

Цифрлік экономикаға бейімделген білікті мамандарды дайындау сапасын көтеру. Бәсекелік қабілетті жастарды дайындау негізі цифрлық технологияда қолданбалы бағытқа бейімделген IT мамандарын дайындау болып табылады. Жаңа идеяларды, инновациялық технологияларды жүзеге асыратын білікті мамандар керек. Ол үшін ЖОО да барлық жағдайлар жасалынып, студенттермен жұмыс нәтижелі болуы қажет. Белгілі ғалым Л.С.Выготский: «Ең алдымен, білім алушыны бір әрекетке тарту үшін, сен оны қызықтыр, оның бұл әрекетке дайын болуы үшін қамқорлық жаса» дейді. Жоғары кәсіби білім берудегі студенттердің бойына, осы заманғы ғылыми дүниетанымды қалыптастыру қажетті біліммен толығуымен, теориялық білім берудегі әрбір оқытушының құзырында екендігі белгілі. Цифрландыру-бүгінгі заманның басты талабы. Сондықтан қазірдің өзінде елімізде мемлекеттік қызметтің басым бөлігі цифрлы форматқа ауыстырылып, жаңа үрдістерге сай көрсетілуде. Мұның барлығы Елбасының «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасын жүзеге асырудың нақты нәтижесі екені сөзсіз. Оған себеп, бүгінде еліміз бойынша көптеген игі істер жүзеге асырылып, осы салада білікті, кәсіби мамандар дайындау ісі қолға алынды. Ігі бастамалар цифрландыру ісінде тың идеялар мен жаңа жобалардың өмірге келуіне мұрындық болары сөзсіз. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев: «Біз бүкіл елімізде әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметіне қол жеткізуге тиіспіз»-деп атап көрсеткен. Мұндағы басты мақсат-білім берудің сапасын жоғарғы деңгейге жеткізу, Қазақстандағы IT-саласын дамыту, әлемдік ақпараттандыру кеңістігіне ену және білім берудің мазмұны мен құрылымын жаңарту болып табылады. Мемлекеттік бағдарламасы еліміздің интеллектуалдық ұлт қалыптастыру идеясымен сабақтасып жатыр. Осы идеяны жүзеге асырудың аса маңызды бөлігінің бірі-онлайн түрде оқыту жүйесін білім беру ұйымдарына енгізу. Соңғы он жыл ішінде әлемде білім беру жүйесі жедел қарқынмен жылжуда, оны қалыптастырудың негізгі құралы цифрлық технологиялар болып табылады. Білім беруді ізгілендіру, ақпараттандыру-бүгінгі заман талабы. Білім беру жүйесін ақпараттандыру бағыты цифрлық технологияларды пайдалану арқылы дамыта оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу-тәрбие процесінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарылатуды көздейді [2, 33 б.].

Білім беру жүйесінде болып жатқан түбегейлі өзгерістер оқыту үрдісін озық технологиялармен қамтып жетілдіруді талап етеді. Жаңа технологияны жетік меңгеру сонымен қатар мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани азаматтық және басқа да көптеген адами қабілетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Оқыту барысында жаңа технологиялық әдістерді пайдалану шәкірттердің ойлана білу қабілеттерін дамытады, олардың білім сапасын жақсартады, ой-өрісін кеңейтеді. Қазіргі кезде Қазақстанда білім беруді адамдардың әлеуметтендіру практикасы және ұрпақтан-ұрпаққа тәжірибе сабақтастығы ретінде байқауға болады. Мұндағы басты міндеттер, жастардың өз бетімен нәтижелі өмір сүруге және болашақтың үлгілі адамзат болып қалыптасуы болып табылады. Болашақта, адамның әртүрлі қызметтерді меңгеру барысында олардың жарқын болашағына жол ашылады. Нарықтық жағдайда жүзеге асатын білім беру мекемелерімен және өндірістің өзара байланыс үдерісіне, заманауи әлеуметтік ортаның анықталмағандығынан болатын экономикалық, әлеуметтік, технологиялық, жеке факторлар әсер етеді [3, 19 б.].

Қазіргі ХХІ ғасыр - компьютер заманы! Білім алу жолында оқулықтың маңызы қандай зор болса, қазіргі таңда оқушы үшін де, студент үшін компьютердің маңызы артып отырғаны белгілі, себебі компьютер болашақ ұрпақ үшін қоршаған әлемді танудың табиғи құралы болып табылады. Тұрғындардың әл-ауқаты артып, еңсесі тік көтерілгенде ғана Қазақстан дамыған өркениетті елдердің қатарына, яғни, алдыңғы «отыздыққа» қосыла алады деп білемін. Алдағы кезде замана көшінен қалғысы келмеген әрбір азамат, мамандар, ғалымдар мен студенттер ұялы байланыс, телекоммуникация, сандық ТВ, кең жолақты интернет, ақпараттық технологиялар, Е-үкімет, Е-сауда, интерактивті жарнама және әлеуметтік медиа саласындағы өзекті тақырыптардан хабардар болуымыз өте қажет деп ойлаймын. Компьютермен тек қана құжат жазып шығару құралы ретінде қарауға болмайды деп ойлаймын. Бізде Тәуелсіз мемлекеттің бақытты жастарымыз! Еліміздің экономикалық, технологиясын дамытуға өз үлесімізді қосуымыз керек.

Әдебиеттер:

1. «Егемен Қазақстан» газеті, 06.07.2017
2. Педагогика мәселелері, №3/2018
3. Вестник образования, №2(45)2018

Сағатова Айгерім

Физика - математика факультетінің 1-курс студенті

ҚазМемҚызПУ

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Т.Т.Тленова

ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ІЗГІЛІКТІ ҚОҒАМ ҚҰРУДАҒЫ ОЙЛАРЫ

Біз әл-Фарабидің аңсаған ізгілік қаласын салып,
парасатты қоғам орнатудамыз.

Н.Ә.Назарбаев

***Аннотация.** В этой статье Абу Наср аль-Фараби размышляет о создании хорошего общества. Он характеризует городами напротив хорошего города как «город невежества», «плохой город», «разрушенный город». В этой связи Аль-Фараби уважает справедливость как основополагающий принцип хорошего общества.*

***Abstract.** In this article, Abu Nasr al-Farabi reflects on creating a good society. It is characterized by cities opposite a good city as “the city of ignorance”, “bad city”, “destroyed city”. In this regard, Al-Farabi respects justice as a fundamental principle of a good society.*

Қазақ топырағынан шыққан талай ойшыл ғұламалар, тұлғалар Шығыс пен Батыс мәдениетін, білімін терең меңгеріп, өз еңбектерін көпке ортақ тілде жазып, кейінгі ұрпақтарына қалдыра білді. Олардың ішінде әлемге аты танылғандары да аз емес. Солардың бірі – бәрімізге танымал ұлы жерлесіміз кемеңгер, ойшыл Әбу Насыр әл-Фараби. Оның шығармалары латын, неміс, ағылшын, француз, иврит, қазақ басқа да тілдергі аударылып, бүгінгі таңда адамзат игілігіне айналып отыр. Сондықтан да, әл-Фараби сынды тамаша да ерекше тұлға туралы, оның дүниежүзілік мәдениетке қалдырған мұрасы туралы біз жастар өз ортамызда қашанда айтып, оны зерттеу нысанасына айналдырып отыру біздердің парызымыз.

Қоғамның ертеңгі күні ұлттық тәрбиеге тәуелді. Себебі, ұлттық тәрбие болмаса қоғамдық ортада кісілік ұғымы қалыптаспайды. Кісілігі жоқ қоғам мемлекетке және болашақ ұрпаққа қажетті құндылықтарды бере алмайды. Мұндай орта тарихта қалыптасқан рухани дүниелерді кейінгі уақытқа жеткізуге, мемлекет мүддесін қорғауға қабілетсіз келеді. Сондықтан да өркениетті мемлекеттің бет - бейнесі, оның мәдениеті әлеуметтік ортада адам бойында кісілік қасиеттердің орын алуымен көрініс табады. Ұлы ғалым ұсынған ізгілік, әділеттілік және әдемілік идеяларын нақты өмірде жүзеге асыра білу аса маңызды.

«Әбу Насыр әл-Фарабидің ізгілікті қоғам құрудағы ойлары» атты тақырыпты алуыма себеп болған біріншіден әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындары» еңбегі өз кезегінде ықпалын тигізді. Себебі, бұл еңбекте адам танымнан бастау алып, оның қызметімен, рухани өмірімен жалғасатын құндылықтарды, білім түрлерін кеңінен талдаған. Феодалдық қоғамның ахуалын сынай отырып, әл-Фараби сол қоғамның ахуалын түзету міндетін шектейді. Оның ойынша әлемінің негізі «Жалпыға бірдей игілік» тұжырымы болып табылады, осының қанат жаюы – мемлекеттік биліктің мақсаты. Әл-Фараби түсінігінде мемлекет – адам қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін құрылған қоғамдық ұйым. Әл-Фарабидің гуманистік пікірлері туралы толық түсінік алу үшін оның «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы» шығармасынан үзінді келтіреміз: «Ақиқатында табиғат игілік болғандықтан, ол тілек пен еркін таңдаумен қол жеткізілетін болғандықтан әрбір қала бақытқа қол жеткізе алады. Адамдарының бірлестігінің мақсаты іс-әрекетте өзара көмек көрсету болған қала шын бақытқа жетеді, қайырымды қала болып табылады, бақытқа жету мақсатында бір-біріне көмектесетін қоғам – қайырымды қоғам. Қаладағылардың бәрі бақытқа жету мақсатында бір-біріне көмектесетін халық – қайырымды халық. Осылайша бүкіл халықтар бақытқа жету үшін бір-біріне көмектесетін болса жер беті қайырымды болады [1, 11 б.]». Адам өзін қоршаған ортамен, табиғатпен, қоғаммен интеллектуалдық байланыста болуы тиіс. Жаңа ортаға келгеннен кейін қоршаған ортаға, қоғамға деген көзқарасы өзгешелеу болады. Үнемі жан-жағыңнан ізгілікті, тұрақтылықты, қайырымды істі іздеп тұрасың. Сіздің ойыңызша ізгілікті қоғамды қалай елестете аласыз? Ізгілікті қоғам құру үшін не қажет? Жалпы тұлға үшін ізгілікті қоғамның маңызы неде? Ал менің түсінігім бойынша, ізгілікті қоғам дегеніміз – шын бақыт және оған жету жолдары шынайы білімге ие әрі осы білімге сәйкес іс-әрекет жасайтын адамдардың қауымдастығы. Әл-Фарабидің ойынша, ізгілікті қоғам – мемлекеттің

кез келген міндеттерді шешуін қамтамасыз ететін саяси және адамшылық ұйымының белгілеріне ие ең жақсы мемлекеттік жүйе. Осы тұрғыда әл-Фараби ізгілікті қоғамның негізгі принципі ретінде әділеттілікті есептейді. Әділеттілік осы мемлекеттің әрбір азаматына ерекше іс және ерекше жағдай береді. Ізгілікті қалада әділеттіліктің үстемдік етуі мемлекеттің әртүрлі және әртекті бөліктерін тұтастыққа топтастырады.

Әл-Фараби ізгілікті қалаға ізгілікті емес қалаларды қарсы қояды. Олардың үш түрі бар: «надан қала», «азған қала», «адасқан қала». Әл-Фарабидің пікірі бойынша надан қала тұрғындарының шын бақыт туралы түсінігі жоқ және оған жету жолдарын білмейді. Азған қала – бақыт, Ұлы және Құдіретті Алланы, әрекетті ақыл-ойды және екінші жаратылғандарды, яғни ізгілікті қаланың тұрғындарын біле алатындарды біледі, бірақ оның тұрғындарының істері «надан қала» тұрғындарының істерімен бірдей. Әл-Фараби «адасқан қала» деп тұрғындары бақыт осы өмірден кейін болады дейтін қаланы айтады. Яғни бақыт туралы түсініктері жалған адамдарды әл-Фараби «адасқандар» деп атайды. Бұл қалаларды қарастыруды аяқтағаннан кейін ізгілікті қаланы өзі туралы түсінікті нақтылап көрсетуге болады. (1-кесте)

Қалалардың әл-Фараби жасаған классификациясының принциптік схемасы: (1-кесте)

Бақытқа қатынасы	Надан қала	Азған қала	Адасқан қала	Ізгілікті қала
Шын бақыт туралы ілім	0	+	-	+
Шын бақыт туралы білімге сәйкес іс-әрекет	0	-	-	+

Әл-Фарабидің бақытқа ұмтылу және оған жету жолдарын іздеуге негізделген идеялары қай заманда да өзекті. Осы тұрғыда қарастыратын болсақ, бүгінгі таңда әл-Фарабидің ізгілікті қала концепсиясына негізделген «Al-Farabi university smart city» моделіне арналған тараумен аяқталуы кездейсоқ емес. Университеттер ғасырлар бойы өздерінің шәкірттеріне білім берумен қатар олардың бойында жоғары руханилықты тәрбиелеуді, өз дәуірлерінің нағыз азаматтарын қалыптастырды [2, 203 б.]. Бұл биік әлеуметтік міндеттерді олар бүгін де – қоғамның әлеуметтік парадигмасының үлкен жылдамдықпен өзгеруі және ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы ғасырында атқарылып келеді. Жаңа технологиялар әлемді өзге эволюциялық белеске шығарып отыр. Осы тұрғыдан, Нұр-Сұлтан қаласы да 50 смарт қаланың қатарына кіруге ұмтылып отыр. Бұл бағыттағы аса маңызды қадам смарт-білім беру, смарт- кітапхана, смарт-кампустер және тағы басқаларды дамыту бойынша жеке бағдарламаларды ендіруге кіріскен университеттер санының өсуі смарт-технологиялардың қоғам өміріндегі шешуші маңыздылығының дәлелі. Ұлы ойшыл әл-Фарабидің аты берілген университеттің «Al-Farabi university smart city» ғылыми инновациялық жобаны жасауына негіз болды. Осы жобаның идеялық мақсаты – кеменгер ғалым сипаттаған ізгілік қаласы. Әмбебап рухани құндылықтар мен ең жақсы өмірге жету мақсатында ынтымақтасу негізгі ерекшелігі болып табылады. Қазіргі заманмен үндестік осы жерде байқалады: ХХІ ғасырда университет қалашықтарының деңгейін оларда инфрақұрылымдардың болуы, қаржылық және материалдық ресурстардың молдығы секілді көрсеткіштер арқылы ғана анықтауға болмайды [3, 204-205 б.].

Қорыта келгенде әл-Фарабидің: біріге отырып қана адамдар бақытқа жете алады деп бүкіл адамзатқа арнап айтқан өсиетін еске сала кеткен жөн. Көптеген бір-біріне көмектесуші адамдардың бірігуі арқылы ғана ....адам өзі табиғатынан сол үшін жаратылған мәдениетке ие бола алады. Демек бақытқа жетудің кепілі – ойы мен тілегі бар адамдардың «ізгілікті одағы». Жарқын болашақта осындай модельге айналу – ұлтымыздың рухани құндылықтарын өндірудің маңызды миссиясы міндеттелген жастардың мақсаты. Сонда ғана ізгілікті қоғам қалыптаса алады. Әрине, саналы әрекет пен сапалы білімнің үндесуімен жүзеге асырылады.

Әдебиеттер:

1. Алтаев Ж., Әмірқұлова Ж. Әл-Фараби және ислам философиясы. Оқу құралы. -Алматы: Қазақ университеті. 2012 ж.
2. Әл-Фараби және қазіргі заман. -Алматы, 2014 ж.
3. Қазақтың тәлімдік ой - пікір Антологиясы. - Алматы «Рауан» 1994 ж.

Серікқбай Айгерім

5B090500-Әлеуметтік жұмыс

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Иманбаева С.Ж.

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы социализации студентов вуза. В современных условиях развития общества и экономики образование становится ведущим фактором социализации личности. С педагогической точки зрения социализация — это процесс усвоения и использования человеком социального опыта человечества в разнообразных видах общественно и лично значимой деятельности.

Abstract. The article deals with topical issues of socialization of university students. In modern conditions of development of society and economics, education becomes the leading factor in the socialization of the individual. From a pedagogical point of view, socialization is a process of mastering and using by a person the social experience of mankind in various types of socially and personally important activities.

Кез келген ұлттың ертеңі, болашағы оның жастары екені сөзсіз. Себебі ертеңгі ел тұтқасын ұстайтын да, ұлтымыздың рухын асқақтатып, әлемге танытатын да – қазіргі жастар. «Жастар ең зерек топ ретінде ішкі серпінді өзгерістер мен қоғамның әлеуметтік, саяси, экономикалық элементтерімен және басқа да құрылымдарымен қарым-қатынастарын, өзара байланыстарын ұдайы шиеленістіріп отыруға бейім болады. Сонымен қатар осы буын қоғамдық-саяси, мәдени, отбасылық тыныс-тіршілікте, еңбек әрекетінде әрқелкі белсенділік деңгейін көрсетеді, қалыптасқан қажеттіліктеріне, алған машықтарына, құндылықты бағдарлануларына қарай әлеуметтік икемділік танытады. Жастар әлеуметтануының мақсаты – әлеуметтік орта мен жастардың арасындағы байланысты, қоғамның жастарға әсер ететін әлеуметтік механизмдерін зерттеу.

Жастар социологиясы – әлеуметтік білімнің дербес саласы нысанында жастарды әлеуметтік-демографиялық топ ретінде, олардың әлеуметтену және тәрбие жөніндегі ерекшеліктерін, өмір салттарының айрықшалығын, құндылықты бағдарларының, мақсаттарының, сана-сезімдерінің және өмірлік жоспарларының қалыптасу үрдісін зерттеп зерделейді». [1,253]

Жастар әлеуметтануының теориялық және тәжірибелік маңызы бар негізгі мәселелеріне В.Т.Лисовский мыналарды жатқызады:

Қоғамда жүретін қоғамдық-экономикалық және саяси өзгерістер жастардың саяси сана-сезіміне әсер етеді. Саяси сана-сезім жеке адамға толық құқылы саяси субъект ретінде жұмыс істеуге мүмкіндік беретін саяси білім, нормалар, құндылықтар, нұсқаулар, дәстүрлер жүйесін қамтиды. Жастардың саяси әлеуметтену тетігі көбінесе еліктеуге, өзінің жас тобына сырттай сәйкестенуге құрылған, бұл, әсіресе, жастарға тән. Достар, әріптестер, құрдастар, тобы жас адамның мінез-құлық, әлеуметтік нұсқаулар және құндылықтыбағдарлар нормаларын белгілейтін референт ролінде жиі көрінулері мүмкін.

Студенттердің әлеуметтену сипаты ерекше назар аудартады. Себебі студенттің ойы, дүниетанымы, көзқарасы қоғамның мақсат талабына сай келеді. Ал адамның негізгі әлеуметтік потенциалының дамуы үшін студенттік кезең сензитивті болып келеді. Жоғары білім адамның психикасына, логикасына, таным мен жеке басының дамуына үлкен әсерін тигізеді. Әлеуметтенуді білім алудың үздіксіз процесі деп айтуымызға да болады. Себебі өмірден алған әрбір сабақтан соң кім екенімізді және қоғамдағы орнымызды қайта қарастыруға тиіспіз. Бұл проблема маңызды бір өзгерістер болған кезде байқалады. Әлеуметтену түрлі жағдайларда орын алады. Біздің ата-анамыздың, мұғалімдеріміз бен достарымыздың, ұжымның, бастықтардың біз жайындағы пікірлерін, сонымен қатар кино, фильмдер арқылы қоғамдық пікірді біле аламыз. Студенттік шақ – ата-ана мен болашақтағы үлкен өмірдің екі ортасында тұрған өмірдің маңызды кезеңі деп айтуға болады. Студенттердің әлеуметтенуіне мынадай факторлар әсер етеді:

➤ Отбасы – әлеуметтенудің ең маңызды агенті. Себебі, адамның ең алғашқы ұстазы – ата-анасы, бауырлары.

➤ Қатарластары – соңғы жылдары міндеті білім беру, жастар қоғамымызда жастар субмәдениетінің пайда болуына септігін тигізіп отыр.

➤ Мектеп – әлеуметтендіруді жүзеге асыратын ең негізгі фактордың бірі.

➤ Бұқаралық ақпарат құралдары – ауқымды аудиторияны қамтуға арналған қарым-қатынас формалары. Оның ішінде теледидардың рөлінің үлкен екенін айта кеткен дұрыс. Себебі теледидар арқылы біз өзіміздің дүниеге деген көзқарасымызды қалыптастырып, қоғамға араласуға мүмкіндігіміз жоғарылайды.

➤ Дін – дербес бағыт-бағдар берудің маңызды жолы.

➤ Қауымдастық отбасы мен қатарластар тобындағы, сондай-ақ қоғамдағы байланыстарды қамтамасыз етеді.

«Ғылыми әдебиетте жастардың құндылықты бағдарларын қалыптастырумен байланысты әлеуметтенудің негізгі үш кезеңі шартты түрде жіктеледі.

Бірінші кезеңде түрлі құндылықтарды ұғыну және осы негізде белгілі-бір құндылықты түсініктердің пайда болу үдерісі жүреді, жеке адамның дербес тәжірибесі солардың құрылыс материалы болып табылады. Екінші кезең – жастық шақ – жас адамның өзі үшін әлеуметтік өмірдің жаңа саласына қадам басумен байланысты (Қарулы Күштер қатарындағы қызмет, жоғары оқу орнында оқу, өндірістік қызмет және т.б.), мұнда оның жеке тәжірибесі оның тіршілік әрекетіндегі деңгейлерді сипаттайды, құндылықты түсініктер өмірлік қажет материалдық және рухани қажеттіліктерді қанағаттандыруымен тығыз байланысты болады. Үшінші кезеңде жастардың сана-сезіміндегі қарама-қарсылықтар ескеріліп, адамның тіршілік әрекетіндегі мағына құраушы, базистік мақсаттары мен құралдары сияқты моральдық құндылықтарына терең жеке тұрғыда, бастамалық шығармашылық қатынас негізінде құндылықты бағдарлардың жүйесі дами және жетіле түседі». [2, 53-54]

«Адам ғылымда жеке тұлға ретінде қарастырылып, сол тұрғыда оның сана-сезімі, ойлау жүйесі туралы зерттеулер жүргізіледі. Студенттік шақ жастардың өздерінің ортасына сай бейімделіп, дүниеге көзқарастары қалыптасып, жеке индивидтік қырлары дамитын ең негізгі кезең болып табылады. Олардың әлеуметтенуінің, қоғамдық өмірге араласуының алғашқы баспалдағы мектеп қабырғасында қаланса, жоғарғы оқу орнында ең негізгі кезеңін өткереді. Себебі, үлкен қоғамдық өмірге бет бұру уақыты дәл осы студенттік сәтпен қатар келеді. Тұлғаның рухани-адамгершілік құндылықтарының қалыптасуында әлеуметтену үдерісі маңызды рөл атқарады. Зерттеушілер жеке тұлға құрылымы әр түрлі қасиеттер, жеке тұлғаның мүмкіндіктері мен қабілеттері, оның мінез-құлқы және өзіндік «Мені» деп түсіндіреді. Осылардың ішіндегі соңғысына тоқталар болсақ, «Мен» - жеке тұлғаның өзін тануы жөніндегі білім беру жолы, ол өз-өзіне бақылау жасау және әрекеттер мен қылықтарды реттеу, өмірді жоспарлау» [3, 278].

Әлеуметтендіру мәселесін қарапайым түсінік тұрғысынан алып қарасақ, оны қоғамға араласуы, белсенділік әрекеті деп қарастыруға болады. Сонда дәл қазіргі жастар қаншалықты қоғамдық-әлеуметтік мәселелерге араласып, атсалысады деген сұрақ туындайды. Күнделікті өмірді мысалға келтірейік. Жастардың ең бірінші кезекте уақыттарын бөліп, ерекше белсенділікпен қарайтын нәрселері – әлеуметтік желілер. Әрине, оның пайдасы да, кері әсері де бар. Көптеген жастар осы әлеуметтік желілер арқылы өздерінің жақсы ойлары мен идеяларын айтып, қоғам санасында жақсы бір ой қалыптастыруда, артындағы ұрпаққа тәрбиелік мәні бар дүниелерді үйретуде маңызды рөл атқаруда деуге болады. Екінші кезекте әр жоғарғы оқу орнында, мектептерде жұмыс жасайтын өзін-өзі басқару ұйымдары, түрлі үйірмелер студенттердің қоғамдық өмірде биік нәтижелер көрсетіп, өзін әр қырынан сынап көруге, белсенді өмір сүруге бағытталып жасалған шаралар тізбегі деп қараймыз. Бұдан басқа да көптеген мысалдарды айтуға болады. 2019 жыл «Жастар жылы» деп жарияланғандықтан, өз кәсіптерін дөңгелетуге, білімдерін шыңдауға, өзін-өзі танытуға жастарға көптеген мүмкіндіктер беріліп отыр.

Қазіргі жастардың құндылықтық бағдарының жалпы үрдісі арасынан келесілерді бөліп қарастыруға болды. Жастардың (студенттік ортада) жеке жетістікке жетуге бағдар ұстауы күн санап анық байқалуда. Бұның басты себебі өзгерістердің қайнар көзі – қазіргі индустриалдық қоғамдағы дербес бағдарлар рөлінің күшеюінде. Жастардың көпшілігі үшін жетістік – бұл мансаптың көмегімен ең алдымен материалдық игілікке қол жеткізу, жоғары әлеуметтік статуска ие болу.

Кез келген қоғамның дамуы оның мүшелерінің әлеуметтік түсініктеріне тәуелді, ең алдымен сол қоғамды келешекте құрастыратын жастарға тәуелді.

XXI ғасырды дарынды әрі еңбекқор, білімді жастардың ғасыры деп айтуға болады. Студент жастар қоғамдық өмірге белсенді араласып, оқу мен жұмысты қатар алып жүр. Бұл – заманымыздың ерекшелігі. Жаңа қоғамдағы тенденциялар жас ұрпақтың қалыптасуы мен тәрбиесіне, қоғам мен мемлекет тарапынан қолдау табуларына, жастар саясатын құруда сапалы қадамдарды талап етеді. Осыған байланысты қазіргі кезде жастар саясаты жас ұрпақты қоғамға әлеуметтік интеграциялаудың ең басты механизмі болып табылады.

Әдебиеттер:

1. К.У.Биекенов, С.К.Биекенова, Г.А.Кенжакимова . Әлеуметтану. Алматы, Рарирет. 2012.
2. Г.С.Әбдірайымова. Жастар социологиясы. Алматы, Қазақ университеті. 2012.
3. Р.Әбсаттаров, М.Дәкенов. Әлеуметтану. Алматы, Қарасай. 2007.

Тынысбекова Нұрдана

5B011500-Құқық және экономика негіздері

2-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Г.А.Берниязова

ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНА КӨШУ-ҰЛТТЫҚ САНАНЫҢ ЖАҢҒЫРУЫ

Аннотация. Статъя была основана в разделе «Переход к латинскому алфавиту» который был отмечен 12 апреля 2017 года в послании «Ориентация на будущее: духовное обновление» первым президентом Н.А.Назарбаевым. Автор рассказывает о важности и роли латинского языка и о проделанной государством работе по переходу на этот латинский алфавит. Так же, автор расскажет для чего конкретно нужен латинский алфавит.

Abstract. The article was based on the section "Transition to the Latin alphabet" which was marked on April 12, 2017 in the message "Orientation to the future: spiritual renewal" by the first President N. A. Nazarbayev. The author tells about the importance and role of the Latin language and the work done by the state on the transition to this Latin alphabet. Also, the author will tell you what exactly you need the Latin alphabet.

Егеменді, зайырлы елімізде мемлекеттік тілді реформалау саясаты қолға алынған болатын. Бұл мәселенің яғни елімізде латын әліпбиіне көшуі соңғы жиырма жылда көтеріліп, соның соңғы он жылында қызу талқыланып келеді. Еліміздің тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаевтың өзінің «Болашаққа бағдар, рухани жаңғыру» атты мақаласында, еліміздің болашақта латын графикасына көшетіндігі туралы нақты айтқан. Қазақ тілінің кириллицадан латын графикасына көшетіндігі туралы Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н.Назарбаевтың 2017 ж. 26 қазан күні №569 жарлығы шыққан болатын. Латын әріпіне көшудің маңызды себептерінің бірі ол әр ұлттың өзіндік бірізділігі, ерекшелігі оның тілімен белгіленеді. Сондықтан тілдің дамуы, өркендеуі қандай да болмасын этнос үшін өте маңызды. Бұл бірінші орындағы маңыздылықтар десек те болады [1]. Қазақстан 2050 стратегиясы «қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты жолдауда, мемлекет өз тарапынан мемлекеттік тілдің позициясын нығайту үшін көптеген жұмыстар атқарып келеді. Біз 2025 жылдан бастап әліпбиімізді латын қаріпіне, латын әліпбиіне көшіруге тиіспіз. Бұл өте маңызды, ұлт болып шешуге тиіс, принципті мәселе екенін ұмытпауымыз керек [1]. Жаңа әліпбиге көшу аға ұрпақ өкілдері, жастар, тіпті балаларға да оңай болады. Себебі, қазір жастардың негізгі массасы қазақ тілінде мәтіндік хабарламаларды беру үшін және интернет-кеңістікте латын әліпбиін пайдаланады. Жас ұрпақ қазақ тілінен латын әріпіне көшу процесі сәтті өтетіндігі туралы сенімділікпен айтуға болады. ХХІ ғасыр—компьютер ғасыры деп бекер айтылмаған. Интернет-кеңістікте пайдалануға болады онлайн аудармашы қазақ тілін латын әріпіне көшіру немесе керісінше. Бейімделу үшін шыдамдылық, тырысушылық және уақыт қажет болады. Жоғарыда аталғанды орындау үшін Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің төрағалығымен Қазақ тілі әліпбиін латын графикасына көшіру жөніндегі ұлттық комиссия құрылды [1]. Латыншаға көшудің терең логикасы бар. Бұл қазіргі заманғы технологиялық ортаның, коммуникацияның ерекшеліктеріне байланысты. Бұл үдеріс жақсы дайындықты және дұрыстап ойластырылуды қажет ететіндігі сөзсіз. Біз қазақ тілінің мәртебесін, тазалығын ойлап, оның жоғалып кетпеуіне барынша күш жұмсауымыз керек. Атақты ағартушы-педагог А.Байтұрсынұлы айтып кеткендей «Ұлттың сақталуына да, жоғалуына да себеп болатын ең қуатты күш—тіл» деген. Сондықтан бірінші орында еліміздің тілі екенін ұмытпағанымыз жөн. Ең маңыздысы, қазақстандықтардың болашақ ұрпағына арналған халықтың осынау қазынасы жоғалып кеткен жоқ. Біз қазақ тілінің мәртебесін, қазақ тілінің тазалығын ойлауымыз қажет! Негізі қазақтың тілі жұмсақ, үнді, мәдениетті тіл. Кейбір әріптердің ана тіліміздің әуезін бере алмауына байланысты тіліміз өзінің бастапқы қалпын жоғалтып жатыр. Осы орайда, біз латын әліпбиіне көшуіміз керек. Біріншіден, бұл қазақтың тіліне ең жақын әліпби. Екіншіден, біз шетелдегі отандастарымызды ұмытпауымыз керек. Олардың елден хабар алуы да біраз жеңілдей түседі, өйткені, көп елдерде осы латын әріпін пайдаланады. Үшіншіден, латын әліпбиін меңгерген жастарымыз келешекте ағылшын тілін үйренуге бейім болады, сол арқылы әлемдік ақпаратпен сусындай алады деген Елбасы сөзінен кейін осы мақсатқа жету үшін үлкен ізденіс, мол еңбек қажет. Осының бәріне күш-жігеріміздің жететініне сенім артуымыз керек. Латын әліпбиінің енуіне жастардың рөлі зор [1].

Енді осы орайда қандай жұмыстар атқарылып жатыр деген сұрақтар туындауы мүмкін бұл сауалдар мен сұрақтарға да жауап қарастырдым. Атқарылған жұмыстар мен алдағы жоспарлар тізімі:

а. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасының Үкіметімен Қазақ әліпбиін латын графикасына көшіру бойынша іс-шаралар жоспары бекітілді. Барлық кезеңдерінде, іс-шаралар ақпараттық және түсіндіру жұмыстарын жүргізумен қамтамасыз етіледі. Осы мақсатта конференциялар, семинар-кеңестер, дөңгелек үстелдер, жарияланымдар, бейнеблогтар және т.б. жоспарланған.

б. Латын әліпбиіне негізделіп жазылған жаңа емле ережесінің жобасы дайын. Сонымен қатар тіл мамандары, қазақ тілінің тазалығын сақтап әрі кірме сөздерді қазақыландыруға нақты қандай жұмыстар атқарылғандығын ашық айтып көрсетті. Зерттеушілердің ойларына тоқталсақ

Көптеген зерттеушілер, ғалымдар латын әліпбиіне көшу, қазақ тілінің тазалығы үшін аса қажетті реформа екенін атап көрсетті. Осылай деген ғалымдар жаңа емле ережесінің жинағы жұртқа барынша ұғынықты болатындығына сенімді. 9 тараудан тұратын емле ережесінің ең басты жаңалығы кірме сөздерге қатысты болмақ. Қандай әріптердің еніп, қандай әріптің енбейтінін де зерттеушілер айтты [2].

«Ё», «я», «ю» сияқты әріптер жаңа әліпбиде жоқ. Сондықтан олардың жазылуы қалай болады? Деген сұраққа ғалымдарымыз жауап берді. Олар фонетикалық принцип бойынша жазылады. Мысалы: «ё» әрпі «е» әрпіне алмастырылады. Мәселен: «ө» болып естілген жерлерде, дирижер, актер деген сөздердегі «ө» ге алмастырылады дейді, филология ғылымдарының кандидаты Назира Әміржанова. Жаңа емле ережесінде жіңішкелік және жуандық белгісі жоқ. Мысалы: «субъект, объект» сөздердегі жуандық белгісінің орнына «и» әрпі жазылады. Сонда субъект, объект деп жазылады. Ал, бронь деген сөздегі жіңішкелік жалғау жалғанғандықтан түсіп қалады, нәтижесінде брондау болып бірыңғай жуан болып жазылады. Олардың жазылуына қатысты бірнеше баптар енгізіледі, олар жай ғана алып тастамайды, оны игеру механизмдері болады. Мысалы: «ансамбль» сөзі «әнсамбіл» болып жазылады, дейді Назира Әміржанова. [2]. Еліміздегі вундеркинг Абзал Мырзаш осы латын қаріпіне көшу жобасын толығымен қолдайтынын сонымен қатар, осы үрдістің тез дамуына үлес қосу мақсатында 2 жоба ұсынған болатын. 1-жобасы: Диграфтық тәсіл арқылы компьютер клавиатурасына ыңғайлап қазақ латын әліпбиін жасап, және осы тәсіл арқылы әлемнің кез келген жерінде ағылшын клавиатурасын пайдаланып қазақша жазуға болатынын айтты. 2-жобасы: кириллицадан латын қаріпіне аударатын конвертер программа жасалды, бұл програманың көмегімен 1 минутта 1200 ден астам кітап аударуға мүмкіндік жасап отыр. Ежелден келе жатқан кітаптарымызды аударып алуға үлкен мүмкіндік. Тіл білімі және IT-технологиялар саласындағы сарапшыларды тарта отырып орфографиялық, әдістемелік, терминологиялық, техникалық және ақпараттық сүйемелдеу бойынша жұмыс топтары құрылды. Терминологиялық жұмыс тобы қазақ тілінің терминологиялық қорын латын графикасының негізінде жүйелеу үшін арналған. Техникалық және ақпараттық сүйемелдеу бойынша жұмыс тобы латын графикасын IT-технологиялар мен ақпараттық кеңістіктерге бейімдеу бойынша жұмысты орындайды. Бұл бағыттағы жұмыс одан әрі жалғасатын болады. Әліпбиді қолданысқа енгізу барысында жұмыс топтары қосымша ғылыми зерттеулер және сараптамалар жүргізеді. Мемлекеттік тілді дамыту қоры «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында әзірленген цифрлік жобасы-смартфондар мен планшеттерге арналған латын әріптерімен қазақша пернетақта «Qazaq Latyn Keyboard» мобильді қосымшасының тұсаукесерін өткізді. Осы бағдарлама көмегімен кириллицамен терілген қазақша мәтінді автоматты түрде латын графикасына аударылады. Бұл бағдарлама жастардың жаңа әліпбиімізді тез үйренуіне септігін тигізетін болады және пайдаланушылардың барлығы дерлік ешқандай қиындықсыз пайдалана алады. Қосымшаны App Store\Android та жүктеп алуға мүмкіндіктеріңіз бар [3]. Қазақстанның бүгінгі мен болашағын толық бейнелей алатын әліпби қажет. Ел болашағы үшін қабылданғалы отырған маңызды шешімге қолдау көрсету, жақсыны үйренбекке ұмтылу-жүрегі «елім» деп соққан әрбір қазақстандықтың абыройлы міндеттерінің бірі болмақ! Ел болашағы үшін бәріне дайын болу керек [3].

Қорытындылайтын болсақ, Алаш қайраткерлері де латын әліпбиін жазу-сызуда қолданған. Бұл бізге таңсық дүние емес. Бүгінгі таңда кириллица жазуын әлемнің 12 мемлекеті ғана пайдаланады екен. Ал қалған мемлекеттердің көбі латын әліпбиін қолданады. Демек, бұл кең таралған жазу екендігі сөзсіз. Жоғарыда айтылып жатқан жоспарлар мен барлық атқарылып жатқан жұмыстар нәтиже береді деп ойлаймын. Барлығымыз жұмылып осы латын әліпбиіне көшуге тиянақты жұмыс жасасақ үлкен жетістікке жетуіміз де алыс емес. Дамыған 30 елдің қатарына кіреріне және тереземіз тең болатынына сенемін. Көп еңбек пен бірігіп жұмыс істеу арқылы өз мақсатымызға жетеміз.

Әдебиеттер:

Күзембаева Г.А. «Латын әліпбиі – рухани жаңғыруға апарар бастау» 2018 ж. Материалдық кітапхана «Инфоурок сайты»

<https://infourok.ru/latin-grafikasini-shiu-tarihi-2430006.html>

2. Алматы телеарнасы. Әйкерім Ердаулетқызы. Валерий Таубалдиев. Назира Әміржанова. Негізгі жаңалықтар 23.10.2018 ж.

<https://almaty.tv/kz/news/arkhiv/164155-kazakhstanskije-filologi-gotovyat-novye-orfograficheskie-pravila-dlya-latinity>

3. Қазақ тілі Р. Досжан. Қазақ тарихы мен теориясы 2017 ж. <https://infourok.ru/ilimi-zhoba-latin-lipbiini-tiimdiligi-3103971.html>

Чакенова Балжан

6D011400-Тарих

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., проф. М.Ч. Калыбекова
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ҚАЗАҚСТАНДА АЛҒАШҚЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ КАДРЛАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫНА ҚЫСҚАША ШОЛУ

***Аннотация.** В данной статье представлен краткий обзор из истории формирования первых медицинских кадров в Казахстане.*

***Abstract.** This article provides a brief overview of the history of the formation of the first medical personnel in Kazakhstan.*

Кез-келген қоғамның өмірінде, оның әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуында адам денсаулығын қорғау маңызды рөл атқаратыны сөзсіз. Ұлттық денсаулық сақтау жүйесінің жаңғырту, халықтың әл-ауқатының өсуі, халықтың өмір сүру ұзақтығы мен олардың денсаулығы экономиканың тұрақтылығын және елдің әлеуметтік тұрақтылығын қамтамасыз етудің негізгі критерийлерінің бірі болып табылады.

Қазақстандағы денсаулық сақтау саласының тарихы XVIII және XIX ғасырдың басында басталады. Қазақ халқының ұзақ тарихында кіші жүздің 1731 жылы Ресейге өз еркімен қосылуы зор маңызға ие. Оған дейін дәрігерлер немесе медициналық мекемелер жоқ еді. Оның орнына жергілікті дінбасылар, сондай-ақ келімсек бақсылар айналысатын емдеу жолдары кеңінен дамыған болатын. Қазақстанды зерттеушілердің бірі А.И.Левшин (1799-1879) «Описание киргиз-кайсацких орд и степей» кітабында, жергілікті тұрғындары ұзақ уақыт қымызды пайдалану емделу жолдарының бір түрі екендігін атап көрсеткен.

Алғашқы дәрігерлер ретінде Қазақстанның Ресейге қосылғаннан кейінгі патша үкіметі құрған шекара комиссияларының дәрігерлері саналды. Аталмыш комиссия құрамындағы емшілердің (лекари) мақсаты «негізінен бақылау жасау, яғни ішкері Орталық Ресейге жұқпалы инфекциялардың енуіне жол бермеу болды. 1799 жылы алғаш рет Мемлекеттік Медициналық Кеңестің Орынбордағы шекара комиссиясында дәрігердің лауазымы бекітіліп, олардың міндеттеріне жергілікті тұрғындарға - қазақтарға медициналық көмек көрсету кірді». Ресейге қосылғаннан кейін бірнеше жылдан соң ғана, 1832 жылдың 15 наурызында, Азиялық комитеттің ережесі бойынша кіші Жүзде (Ішкі Орда) жергілікті тұрғындарға медициналық көмек көрсету үшін дәрігерлік көмек көрсету құрылды. Ішкі Ордада тұңғыш дәрігер Қазан университетінің медициналық факультетін бітірген А. Сергачев, 1845 жылы В.Евланов дәрігерлік жұмыс жасап, 15 орындық аурухананың ашылуына үлес қосқан.

1832-1834 жылдары фельдшер П.Е.Майдаль шәкірті Х.Бадаев екеуі Орынбор шекарасындағы қазақтарға медициналық көмектер көрсеткен. Орынбор өлкесінде «бұратана» - жергілікті қазақ ұлтынан халыққа медициналық көмек көрсететін дәрігерлер даярлау мәселесі 1831 жылы алғаш рет қолға алына бастаған. Зерттеуші П.Н.Столянский «қазақ жас балаларынан медициналық ілімді үйренулері үшін Қазан қаласындағы университеттің гимназиясына қаржымен оқытатын оқуға жіберілгендігі» туралы жазған. 1835 жылы ішкі істер министірлігі тұңғыш рет «Орынбор өлкесі университеті жанынан медициналық оқуға қабылдау мен оқыту ережелері» бетілді. Қазақ жеріндегі алғашқы фельдшер мамандары 1841 жылы Орынбор қаласындағы әскери госпиталі жанынан ашылған фельдшер госпиталінде даярланды.

1854 жылға дейін 38 фельдшер мамандығын: Ж. Масенов, Ө.Алыпов, Т.Кайкенов, Т.Қыстаубаев сынды мамандар дайындалып, шешекке қарсы егуді үйреніп шыққан. Сол кездерде Орынбор қаласындағы (ауруханада) және Омбы қаласындағы дәрігерлік қызмет көрсететін мектептерде қазақ фельдшерлерін оқыту бойынша іс-шаралар жүріп жатты. 1858 жылы Орынбор мектебін тұңғыш қазақ фельдшер Хамза Каржасов болатын.

Қарқаралы өңірінен 1864 жылы фельдшерлік оқуға Қ.Қырбасов, Т.Байғожин, А.Мауытжановтар, Ақмола қыпшақ болсынан: Қ.Көшенов, Көкешетау өңірінен: А. Ескара сынды мамандар даярланды.

Зерттеуші, ғалым Р.И Самарин XVIII және XIX ғ. бірінші жартысында Қазақстандағы медициналық көмекті дамытудың тұжырым жасаған: - Ресейге бірікпес бұрын Қазақстандағы медицина қызметкерлері де, медициналық мекемелер де болған жоқ. Қазақстандағы алғашқы

медициналық қызметкерлер мен медициналық мекемелердің 1832 жылғы пайда болды; -Тұңғыш рет санулы медицина қызметкерлері Қазақстан аумағында кең таралған эпидемиялық аурулармен күресті бастады (эпидемиологиялық ахуалды нақтылау, «Нұсқаулықтарды» жариялау және т.б.); 1863 жылы шешек ауруымен күресу және қазақ фельдшер дайындаумен біліктілігін арттыру бойынша алғашқы іс-шаралар ұйымдастырылды; -Қазақ халқына медициналық көмек көрсету өте баяу және нашар дамыған [1, 19 б.].

1867-1868 жж. реформа арқылы патша өкіметі қазақ даласын толық отарлауға тырысты. Реформа бойынша медициналық қызмет көрсетумен байланысты уездік қалаларда мектептер мен медициналық бекеттер ашылуы тиіс болды. Денсаулық сақтау саласы бойынша кездескен қиыншылықтар аз болмады. Атап айтқанда: дәрі-дәрмектерді сатып алуға қаражаттың жетіспеуі, денсаулық сақтау қызметкерлеріне тұрмыстық жағдайдың жасалмауы мен қазақ тілін білмеуі салдарынан белгіленген медициналық қызметтердің жұмыс орындары жиі бос қалып отырды. 1870 жылы шешек ауруына қарсы егу жұмысын үйрететін курс ашылып 13 адам даярланды. Жетісуда уездік дәрігерлер мен фельдшер жұмыс істейтін 5 төсек орындық қабылдау бөлімдер және судебно-медициналық тексеруден өткізетін анатомиялық бөлім болды. 1871 Семей медициналық департаментінің Ішкі істер басқармасында «скопчествоны» судебно-медициналық тексеруден өткізетін ұйым ашылды. 1872 жылы Верный қаласында алғашқы дәріхана, 1873 жылы мал дәрігерлік дәріханасы, 1879 жылы балалар үйі, 1897 жылы тіс емдеу кабинеті жұмысына кіріседі.

1892 жылдың өзінде Сыр-Дария облысында тырысқақ (холера) ауруымен 12455 адам науқасқа шалдығып, 8785 адам көз жұмған, 70,5% өлімді құраған. 1897 жылы 29 мамырда Мемлекеттік Кеңесте «Ақмола, Семей және Жетісу аудандарында медициналық бөлімдер өзгерісі туралы» құжатқа сәйкес, жергілікті тұрғындарға медициналық қызмет көрсету учаскелік бөлімшелер жұмыс атқарды

Өртүрлі әлеуметтік мәселелер алғашқы қазақ дәрігерлерінің қалыптасуына әсер еткені заңдылық еді. А.Әлжанов, Э.Шокин, Э. Досханов «Алғашқы қазақ дәрігерлері» атты монографиясында 22 қазақ дәрігерлері туралы деректер келтірілген, олар: М.Қарабаев, Ә.Айтбакин, Ә.Көтібаров, Д.Қусябғалиев, Н.Ипмағамбетов, М.Чултуров, С.Асфендияров, Е.Қосболатов, Б.Джусупғалиев, М.Ниязов, Б. Бейсенов, И.Қашқынбаев, М. Ниязова, К. Исенгулов, И. Жаксалыков, М. Чумбалов, С. Чалымбеков, А. Алдияров, Г. Асфендиярова, Х.Досмуханбетов [2]. 1895 және 1907 жылдары Казан университетінің медицина факультетінің екі қазақ түлектері бітіргендіктері туралы деректер кездеседі, олар Беремжанов Ахмед Курамбекович пен Арунғазиев Галиахмед.

XIX ғасыр 90 жылдардың басында Қазақстанда көптеген эпидемиялық аурулар тарала бастады. Қазақстанның солтүстік аудандарында әсіресе тырысқақ (холера) ауруы, мысалы Петрапавл қаласында бұл эпидемия 20 шілдеден 21 қазанға дейін өршіп тұрды. 1891-1893 жж. аштық, сүзек ауруларымен күресудің Ы. Сарджанов, Қ.Кікібаев, Н. Боранбаевтың қызметі бағаланған. 1913 жылдың мәліметі бойынша қаланың медициналық қызметі төмен деңгейде болатын [3]. 1904 жылы Жетісулық басқармада, Лепсілік, Қапалдық, 1905 жылы Жәркенттік Ресейдің Қызыл Крест қоғамы құрылады.

XX ғасырдың басында қазақ жерінде түрлі эпидемиялық аурулардың кеңінен таралуына байланысты қазақ халқы ұлтжанды кәсіби дәрігерлерге мұқтаж болғаны анық. Сол кеңестік заманда қазаққа «қараңғы халық» деп қаралаған, теріс пиғылдағы ой насихатталған болатын. Алғашқы дәрігерлер Қазақстанды Ресейге қосқаннан кейін патшалық үкіметтің құрылған шекаралық комиссияларының дәрігерлерінің болуымен қатар, қазақ жеріндегі дәрігерлер үшін кездесіп отырған түрлі күрделі мәселелер медициналық білім саласына ден қоя бастады. Қазақ жастары Петербор, Москва, Казан, Омск, Томск қалаларында медициналық жоғары білім алып, алғашқы қазақ дәрігерлері қалыптаса бастады. Қазақстандағы ғылыми жолға қойылған денсаулық сақтау саласының пайда болуы тарихы – өскелең ұрпақ үшін қызықты да, өзекті мәселелер қатарын құрайтыны сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. Самарин Р.И. Очерки истории здравоохранения Казахстана. -Алма-Ата, -1958, -С. 19
2. Әлжанов А., Шокин Э., Досханов Э. «Алғашқы қазақ дәрігерлері». -Алматы, -1984
3. Afanasyeva A. Explaining and managing epidemics in imperial contexts: Russian responses to plague in the Kazakh steppe in the late 19th and early 20th centuries. -М., -2017, -Рр.1-15

Шакарманова Ұлмекен Мұхтарқызы

5B011400-Т арих, 3-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент Қ.Қ. Жылқышыбаева

ЖАСТАР САЯСАТЫ: ӨТКЕНІ МЕН БҮГІНІ

***Аннотация.** В статье рассматривается проблемы молодежной политики и дается сравнительный анализ советского времени и Независимого Казахстана.*

***Abstract.** In the article, the problems of young people's politics are considered and the comparative analysis of the Soviet time and the Independent Kazakhstan.*

Жастар саясатының басымдықтары Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаев бастама жасаған «Қазақстан-2050» стратегиясының түйінді мақсаттарының бірі болып табылады. Қазақстан ХХІ ғасырдың үшінші он жылдығында әлемнің дамыған 30 елінің қатарына кіруге ниет білдіреді. Сол мақсатта Қазақстан жастарының даму деңгейімен, олардың қоғамға ықпалдасуымен, жастардың алдағы күнге көзқарасымен болашақтың негізін бүгін қалау алдыңғы қатарлы міндет. Ұлы дала елінің тарихына зер салсақ, Тәуелсіздікке дейінгі кезеңдегі жастардың жағдайы, олардың қоғамға деген көзқарасы, әлеуметтік дамуы мен білім саласындағы жағдайлары, жастар ұйымдарының бағыттары, мақсаттары мен міндеттерін қазіргі Тәуелсіз елдегі жастардың саясаты мен ұйымдардың мақсат, мүдделерімен салыстыру қарастырыла отырып, екі кезеңнің өзгерістерін саралап, болашақ жастардың алдына қойылатын мақсаттар мен оларға берілетін жауапкершілік басты назарда. Кеңестік кезеңде өлкедегі әлеуметтік-экономикалық өзгеріс, Қазақстанға Одақтас республика дәрежесін беру, мәдени құрылыстағы, халық ағарту ісіндегі және ғылымдағы табыстар тоталитарлық жүйенің қатаң қыспағында өтті. Алайда, осының бәрі Қазақстанның КСРО құрамында болашақ даму жолын айқындап берді. РСДР(б)-ның 1917 жылдың тамызында Петроградта өткен VI съезінде жұмысшы жастардың коммунистік ұйымын құру мәселесі қаралды. Бұл жөнінде жұмыстар Қазақстан аумағында азамат соғысы мен шетел интервенциясы жылдарында қолға алынған. 1918 жылдың 29 қазанында Жұмысшы және шаруа жастарының I Бүкілресейлік съезі ашылды. Ұйымның негізгі мақсаты: Одақ Ресей коммунистік партиясымен тығыз байланыста болу; Өз ықпалын күшейту үшін жастар қатарын көбейту; Әрбір әкімшілік аудандағы жастарға комсомолдың әсерін тарату бағытталды. Жастармен жұмыс жасаудың басты түрі-сол кезеңдегі жағдай, майдандағы оқиғалар, халықаралық оқиғалар туралы саяси әңгіме өткізу болды.

1937 жылы құрамында 136 мыңнан астам ұл мен қыздары бар Қазақстан өлкелік комсомол ұйымы Қазақстан лениншіл коммунистік жастар одағы құрылды. Ұйым міндеттеріне: ауыл-село жастарын комсомол қатарына қосу, құрылыстарға жастарды көбірек жіберу, республикалық, одақтық деңгейдегі жарыстарға жер-жердегі жастарды көбірек тарту, комсомолдық жастар бригадаларын ұйымдастыру болды. 1970-80 жылдары комсомол өзінің жастарға ықпалын жоғалта бастады [1]. Соның нәтижесінде заңсыз жастар ұйымдары құрылып, студент жастардың жұмысшы және ауыл жастарынан бөлектенуінің күшеюіне әкелді. Сол кезеңдегі тарихи оқиғалар жалпы қоғамға әсер етіп қана қоймай, саяси сананың өсуіне ықпал жасады. Омбы, Ташкент, Семей т.б. қалалардағы ЖОО-да қазақ жастары алғашқы кезде мәдени-ағарту істерімен айналысатын 20 шақты жастар үйірмелері мен ұйымдар құрды. Бұл ұйымдарда белгілі бір бағдарлама бойынша жұмыстар жүргізілмеді, әлеуметтік құрамы біркелкі болмады. Алайда, жастардың саяси көзқарастағы басты мақсаттары патша өкіметінің отарлық езгісінен халықты азат ету болды. Жастар өз халқының білім алуын талап етті, жұмысшылардың санасындағы ұлттық бірлік, бостандық, тәуелсіздік идеяларын оятуға ұмтылды. Өз мүдделерін қорғау мақсатында көптеген баспасөздер арқылы халыққа үндеу жалап отырды [2]. Билік басына деген жастарда нақты түсінік қалыптасып, өз елінің әлеуметтік-саяси жағдайына көмектерін тигізу мақсаттарында әрекеттер жасай бастады. Елінің бостандығы мен келешегін ойлаған қазақ жастары студенттік кездерінен бастап қоғамдық-саяси белсенділік танытып, ұйымдар құруға ұмтылыс жасаған. Қазақ жастарының саяси көзқарастарының қалыптасып, қоғамдық-саяси қызметке араласуына бірінші орыс революциясының үлкен дәрежеде ықпалы зор болды, тарихи кезеңдегі әртүрлі саяси оқиғаларға араласып, халық арасында үгіттеу әрекетін жүргізгендігі және алғаш рет қоғамдық топтардың қалыптаса бастағандығы ақиқат. Ал, Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін ҚР Тұңғыш Президенті тәуелсіз ел жастарының дамуы мақсатында көптеген жобаларды іске асыруға жоспарлар жасаған болатын. Тәуелсіздіктен кейінгі жастар саясаты туралы жұмыстардың қолға алынғандығының нәтижесін еліміздегі іске асырылып жатқан бағдарламалар барысында айқын көре аламыз. Қазақстан тәуелсіздігін алысымен жастар мәселесі мен қатар, саяси істерге де жаңа көзқараспен қарап зерттеу кең өріс алып, дамыды.

Тәуелсіздік жылдарында мемлекеттік жастар саясаты базалық қалыптасу кезеңінен өтті. Мемлекеттік жастар саясатының негізгі басылымдықтары 1999 жылғы 28 тамызда қабылданған №73 Мемлекеттік жастар саясатының тұжырымдамасына енгізілген. 2004 жылы «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясаты» туралы заң қабылданып, жастар саясатының «Қазақстан жастары», «Жастар саясатының 2003-2004 жылдарға арналған бағдарламасы», «Жастар саясатының 2005-2007 жылдарға арналған бағдарламасы» және «Азаматтарды патриоттық тәрбиелеудің 2006-2008 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» іске асырылған болатын. Кейбір заңнамалық актілерге толықтырулар мен өзгертулер енгізіліп, жастардың заман талабына сай деңгейде болуына мүмкіндіктер жасалды. Сонымен қатар, «Жастар практикасы», «Жасыл ел», «Дипломмен ауылға», «Жастардың кадрлық резервтері», «Жас Отанға!», «Мемлекеттік қызмет мектебі» және тағы басқа жастарға арналған бастамалар өз жұмыстарын жалғастыруда. Білім саласында жастардың өз білімдерін терең дамыту мақсатында жасалған бағдарламаның бірі «Болашақ» бағдарламасы. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру мақсатында 2017 жылғы 26 сәуірде Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасын іске асыру жөніндегі ұлттық комиссия құрылды. Үкімет Қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасын іске асыру бойынша Іс-шаралар жоспарын дайындап, бекітті, өңірлік жоспарларды іске асыру бойынша Жол карталарын қалыптастырған бағдарламаларды басқарудың жобалық офистері құрылды, халықаралық тәжірибені ескере отырып Ұлттық аударма бюросының жұмысы ұйымдастырылды, жергілікті органдар үшін көшпелі әдістемелік семинарлар ұйымдастырылды. Ұлттық комиссиямен «Рухани жаңғыру» бағдарламасының 6 бағытының іске асырылуы қамтамасыз етілді. *Бірінші бағыт* – қазақ әліпбиінің латын графикасына көшуі. Президент атап өткендей, бір жағынан – латыншаға көшудің терең тарихи логикасы бар, екінші жағынан – әлемде технология мен коммуникация дамуының заманауи ерекшеліктерін көрсетеді. Сондықтан да қазіргі латын графикасы жаңа технологиялармен, компьютермен, цифрландырумен байланыстырылады. Осыған байланысты 2017 жылы мемлекеттік органдар қазақ тілінің латын графикасындағы әліпбиін әзірлеп, бекітті. *Екінші бағыт* – «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық». Қазақ тіліне аударылатын кітаптарды іріктеп алумен айналысатын жұмыс тобы құрылды. Оның құрамында ЖОО мен ҒЗИ ғалымдары және танымал саясаттанушылар, қоғам қайраткерлері бар. «Жаңа гуманитарлық білім. ЖОО-дың ұсыныстары негізінде 800 атаудан тұратын оқулықтардың бастапқы тізімі жасалды. *Үшінші бағыт* – «Туған жер». Бұл жобаның ерекшелігі – өңірлердің белсенді қатысуы, сонымен қатар, кәсіпкерлерді, меценаттарды және мүдделі азаматтарды тарту. Жоба аясында 700-ден астам нақты жобалар іске асырылды, 320-дан аса жоба іске асырылып жатыр, бүкіл республика бойынша 150-ден астам жоба бастамаланды.

Қорыта келгенде кеңестік кезеңдегі жастар саясаты арнайы заңдық актілермен бекітілмей тек ұйымдар мен комсомолдар құрылу арқылы сонымен қатар мәдени-ағарту жұмыстары, тыл жұмыстары мен ауыл шаруашылығына қажетті арнайы мамандар дайындау үлгісінде ғана жүргізілді. Тағы қоса кетерлігі жастар ұйымдарының арнайы бағыттары мен мақсаттары айқын болмады және ұйымдарды басқаруға мамандар даярланбады. Білім сауаттылығымен қатар дініне, шығу тегіне байланысты көптеген шектеулер қойылды. Жұмыспен қамту жұмыстары мен сауатсыздықты жою шаралары қажетті дәрежеде орындалмай, сәйкесінше жастардың саяси көзқарастары жаңашылдықтан алыс құлдырай берді. Ал Тәуелсіз еліміздің жастарының мүмкіндіктері толығымен заман талабына сай десек қателеспеймін. Озық жетістіктерге негізделген білім, ұлттық тәрбие құндылықтарын бойына дарытқан ұрпақ қана ұлт тағдырын тереңінен таразылап, болашағын болжай білетін тұлға ретінде қалыптаса алатыны айқын. Сол себептен, қазіргі жастардың белсенділігінің қалыптасуында ұлттық менталитет, патриоттық сезімдермен, көзқарастық ұстанымдар мен діни сенімдердің жалпы жастар арасында алатын орны ерекше. «Ел болам десең бесігіңді түзе» деген қанатты сөз бекер айтылмаса керек, себебі Еліміз үшін әлеуметтік өмірдегі рухани-моральдық құндылықтарын сақтап, жаңартып, дамыту мәселесі әлемдік жаппай жаһандану заманында өз бейнесін, қайталанбас ұлттық болмысын еш нұқсансыз, әрі дамыған күйде ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отыру мақсатында басымдылыққа ие болуы тиіс.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан тарихы: Аса маңызды кезеңдері мен ғылыми мәселелері. Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық бағытындағы 11-сыныбына арналған оқулық / М.Қойгелдиев, Ә.Төлеубаев, Ж.Қасымбаев, т.б. — Алматы: «Мектеп» баспасы, 2007. — 304 бет, суретті.
2. Сәдуақасов С. Жастарға жаңа жол. Тандамалы. — Алматы: 2003. — 2 том. — 360 б.
3. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жастар саясаты туралы Заңы, 2005.- 15 б.

Штрошер Мария

5B050800-Есеп және аудит

2-курс/студент

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Б.Н.Сихимбаева

ҚазМемҚызПУ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИННОВАЦИЯНЫ ДАМУ: НЕГІЗГІ ЭЛЕМЕНТТЕРІ ЖӘНЕ БАҒЫТТАРЫ

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые элементы и тенденции инновационного развития в Республике Казахстан.

Abstract. The article discusses the key elements and trends in innovative development in the Republic of Kazakhstan.

Инновациялық теория И.Шумпетердің [1,864 б.] классикалық шығармаларынан бастау алады. Ол келесі элементтермен ұсынылған:

- негізгі кәсіпкерлік субъектісі қысқа мерзімді нарықтық тепе-теңдік кезеңдерінде жаңашыл кәсіпкер болып табылады;
- қолданыстағы экономикалық жүйенің «шығармашылық бұзылуына» алып келеді және экономикалық жағдайдың динамикалық өзгеруіне ынталандыру;
- қысқа мерзімде инновацияларды шоғырландыру немесе кластерлеу процесі макроэкономикалық мағынада нарықтағы ұзақ мерзімді ауытқуларға алып келеді.

И.Шумпетердің классикалық инновациялар теориясы аясында инновациялық қызмет кәсіпкердің инновацияларды енгізуге негізделген. Бұл үздіксіздікті бұзуға әкеледі, яғни ескі өнімнен бас тарту, жаңа және қосымша тәуекелге арналған ұйымдық пішін. 1912 жылдан бастап, «Экономикалық даму теориясы» деген шығарма жарыққа шыққанда «инновация» термині енгізілді. Бұл сондай-ақ инновацияның алғашқы анықтамасы болды.

Инновация - бұл экономикалық прогрестің негізгі факторы, кәсіпкерлік пайда алудың айрықша құралы.

Инновациялық қызмет - факторлардың және өндірістік ресурстардың жаңа комбинацияларын жасайтын белсенді кәсіпкерлік қызмет. Бұл технология мен технологиядағы өзгерістерге, жаңа нарықты дамытуға, нарықтық құрылымдарды қайта құруға әкеледі. Қызметтің осы түрінің ерекшелігі - баға жетпес бәсекелестік, ол тиімдірек, өйткені ол субъектілердің классикалық нарығындағы мінез-құлықтарына қарағанда түбегейлі әр түрлі жағдайларда жүзеге асады.

Бұл қазіргі заманғы инновация тұжырымдамасы пайда болған ұзын толқындардың доктринасын негіздейді. Ол өзін-өзі ғылыми-технологиялық дамудың, инвестициялар мен маркетингтің дәйекті кезеңдеріне байланысты кәсіпкерлік қызметтің жиынтығы ретінде көрінеді. Инновациялық теорияны одан әрі дамыту оларды зияткерлік өнім, өнертабыс, ақпарат, ноу-хау немесе идея үздіксіздікке ие болатын процесс ретінде түсінуге әкеледі, жаңадан пайда болған барлық нәрселерден бас тартуды талап етеді (өнімдер, пішіндер).

Қазіргі заманғы тұжырымдама өнімнің жаңа енгізілуін, инновациялық үрдістерді және өнім өзгерістерін (қызмет көрсету саласын қоса) көрсетеді. Олардың барлығы «ғылым → технологиялар → экономика → білім» интеграцияланған инновациялық менеджмент жүйесінде инновациялық қызметтің бағыттары ретінде қарастырылады.

Демек, инновациялық қызмет инновациялық процестерден басқа, жоғары технологиялық және ресурс үнемдейтін технологияларды дамытуда, сондай-ақ сатып алынған лицензиялардың тиімді пайдаланылуына, ноу-хаудың ашылуына және т.б. жұмысының кең ауқымын қамтиды. Инновацияның міндетті және міндетті бағыты - жаңа өнімдерді, технологияларды, өндіріс және басқару әдістерін бөлу және репликациялау.

Инновацияларды дамыту және енгізу экономикалық өсудің жетекші үдеткіші болып табылады, өйткені бұл әлеуметтік-экономикалық жүйенің дамуының жоғары сатысын қамтамасыз ету үшін нақты негіз болып табылатын инновация.

Инновацияның басты ерекшелігі зияткерлік қызметтің нәтижелерін жаңа тауарларды, технологияларды, қызметтерді, шикізатты өндіруге және оларды жүзеге асыруға трансформациялау болып табылады. Жалпы алғанда, алынған сипаттамаларға сәйкес, инновациялық қызмет күрделі, көп қырлы және мақсатты қызмет ретінде сипатталуы мүмкін, оның мақсаты өнімділікті арттыру және бәсекелестік артықшылықтарды алу болып табылады.

Инновациялық даму дегеніміз жаңа жаңалық пен ғылымды, технологияны өндіріспен тығыз байланыстыру көзделген экономикалық даму бағыты.

Инновациялық даму - бұл Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы ғаламдық экономикалық кеңістіктегі белгілі бір бәсекелестік орнын иеленуге мүмкіндік беретін дамуының маңызды бағыттарының бірі.

Қазіргі жағдайдағы инновацияның жалпы параметрлері тиімді жұмыс істеуі үшін бірқатар шектеулі жағдайлар бар. Олар мыналарды қамтиды:

- көпшілік ғылыми әзірлемелердің, технологиялар мен өнімдердің тұтынушылардың сұранысы бойынша нарыққа шығуы үшін толық болмауы. Бұл әлеуетті серіктестердің көзіне ұсынылатын технологияның (немесе өнімдердің) құндылығын айтарлықтай төмендетеді;

- технологиялық инновацияларды ендіру мен оларды нарыққа енгізудің заманауи механизмдерінің жоқтығы. Нарық жағдайында инновацияларды дамыту тетігі жоғары тәуекелмен сипатталатын кішігірім инновациялық бизнеспен тығыз байланысты, сонымен қатар табыс болған жағдайда жоғары рентабельділікпен тығыз байланысты; [2,320 б.]

- технологиялық парктер мен мамандандырылған бизнес-инкубаторлар, венчурлық қорлар желісі, фирмалардың жылдам өсуі кезінде қолдау көрсетудің арнаулы қаржылық механизмдері, компаниялардың сертификатталған бағалаушылары мен зияткерлік меншік және т.б. сияқты инновациялық жобаларды дамытуға арналған дамыған инфрақұрылым элементтерінің жоқтығы.

- отандық нарықта алдыңғы қатарлы технологиялар мен индустриалды инновацияларға тиімді сұраныстың болмауы.

Тиімді инновациялық саясатты қалыптастыру, оның негізіндегі инновациялық инфрақұрылымды құру және Қазақстандағы бизнес секторының инновациялық белсенділігін ынталандыру осы проблемаларды шешуге және елдегі дамыған инновациялық қызметті қамтамасыз етуге көмектеседі.

Қазіргі заманғы инновациялық қызмет инновациялар теориясы эволюциясына негізделген. Осылайша, И.Шумпетердің классикалық теориясында инновациялар бастапқыда жаңа тауарлар мен қызметтермен және олардың сипаттамаларын жаңартумен ұсынылды. Сондықтан инновация өнеркәсіптік кәсіпкерлікте шоғырланған. Болашақта инновация теориясы өнеркәсіпте де, ресурстары жағынан да дамиды. Сондықтан инновация нарықтың және нарықтың нарықтық емес секторларында да тауып, айналысады. Ол әртүрлі және институционалды болып келеді. Бұл бізге заманауи жағдайларда оның ерекшеліктері мен бағыттарын құруға, сондай-ақ инновацияны трансферттеудің және технологиялар мен ғылыми зерттеулердің таралуының жалпы механизмін анықтауға мүмкіндік береді. Инновацияның бұл функционалды бейнесі оны үйде іске асыруға арналған қолданбалы аспектілерде егжей-тегжейлі түсінуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер:

1. Шумпетер И. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. - М.: ЭКСПО, 2007. - 864 с.
2. Баймуратов Ю. Инвестиции и инновации: - Алматы: BIS, 2005.-320 с.

III. INFORMATION LEARNING AND STEM

Алтынбекқызы Жұлдызай

Елмұратова Марал

5B011900-Иностранный язык: два иностранных языка

Научный руководитель: магистр, преподаватель Б. Сабит

ИНФОРМАЦИОННЫЕ И КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Түйіндеме. Мақалада ақпарат пен қарым-қатынас туралы ақпарат технологиялық, техникалық бағдарламалық қамтамасыз ету, тақырыптық әдістемелік компоненттерге жұмыс істейтін орта туралы айтылады.

Abstract. The paper examines information and communication technologies, technical, programme, subject and methods components of the environment where they are used.

Информационные и коммуникационные технологии (ИКТ) целесообразно рассматривать как практическую часть научной области информатики, которая представляет собой совокупность методов, способов, средств автоматизированного сбора, обработки, хранения, передачи, использования, продуцирования информации для получения определенных, заведомо ожидаемых, результатов. ИКТ реализуются с помощью средств компьютерной техники и характеризуются

- современными программными, программно-аппаратными и техническими средствами и устройствами, функционирующими на базе микропроцессорной и вычислительной техники;
- обеспечением прямого доступа к диалоговому режиму при использовании профессиональных языков программирования и средств искусственного интеллекта;
- простотой процесса взаимодействия пользователя с компьютером. Функционирование ИКТ осуществляются в определенной среде и содержат соответствующие компоненты, такие как:
  - техническая среда (технические средства обеспечения ИКТ);
  - программная среда (программные средства для реализации ИКТ);
  - предметная среда (содержание конкретной предметной области, т. е. та информация, которая может быть обработана);
  - методическая среда (инструкции, принципы, правила использования, порядок действий и др.)

Применение ИКТ в образовательном процессе невозможно без определенного уровня сформированности информационной компетентности как преподавателя, так и обучающихся. Прежде чем определить, что представляет собой понятие «информационная компетентность», обратимся к пониманию сущности компетентности и компетенций. В педагогической литературе существуют различные точки зрения на определение этих понятий [1, 352 б.]. Профессиональная подготовка должна обеспечить будущему специалисту не только общеобразовательные и профессиональные знания, но и достаточный уровень информационной культуры, вхождение выпускника в информационное общество. Для этого предметную область «Информатика» следует сделать особым синтезирующим «метапредметом» в некоторой совокупности изучаемых учебных дисциплин. Компьютеризация производства обусловила задачу подготовки вузами специалистов, которые способны эффективно использовать в профессиональной деятельности информационные технологии.

В XXI в. смогут достичь успеха только те, кто не просто владеет базовыми курсами университетских программ, а умеет применять усвоенные знания в традиционных и нетрадиционных ситуациях и главное – может работать с информацией. Сегодняшний работодатель заинтересован в таком работнике, который способен действовать самостоятельно, грамотно и творчески подходить к разрешению разнообразных проблем. Современному обществу необходим специалист, стремящийся непрерывно пополнять свои знания, совершенствовать свои компетентность и компетенции. Практика показала, что недостаточное внимание уделяется обучению студентов самостоятельно и рационально организовать свою учебнопознавательную деятельность. Поэтому выпускники вуза часто не могут быстро адаптироваться к непрерывно обновляющимся новым информационным технологиям. В настоящее время на первое место выдвигается не информированность студента, а умение разрешать возникающие проблемы, отход от знаниевой парадигмы образования к компетентностной. Развитие ИКТ предоставляет пользователям качественно новые возможности, что влечет за собой, в свою очередь, развитие информационной компетенции. Информатика, ИКТ все более широко проникают в экономику, науку, образование, культуру, политику, а также в области обеспечения экологической и национальной

безопасности, бытовую сферу. В информационном обществе человеку необходимо воспринимать и обрабатывать большие объемы информации, накопленной не только лично им, но и другими людьми. Так, М. Б. Лебедева и О. Н. Шилова определяют компетенцию в области информационных технологий как способность индивида решать учебные, бытовые, профессиональные задачи с использованием информационных технологий [2, 54 б.]. Авторы выделяют базовый, общий и профессиональный этапы формирования информационной компетентности и четко разделяют применение ИКТ в учебной деятельности и использование данных технологий для решения профессиональных задач. В этом контексте информационная компетентность есть совокупность двух составляющих: компьютерной грамотности и компьютерной образованности. Реализация этой задачи требует специфических умений и навыков системного подхода к поисковой деятельности в сфере технических, программных средств и информации. Это способствует формированию информационного мировоззрения, развитию системного мышления студентов, ориентации в массе программных средств и выборе конфигурации компьютера, необходимого для результативного решения стоящих перед ними задач. Исходными положениями процесса развития информационной компетентности являются

- мотивация, потребность и интерес к получению знаний, умений и навыков в области технических, программных средств и информации;
- совокупность общественных, естественных и технических знаний, отражающих систему современного информационного общества;
- знания, составляющие информативную основу поисковой научно-познавательной деятельности;
- способы и действия, определяющие операционную основу поисковой научно-познавательной деятельности;
- опыт поисковой деятельности в сфере программного обеспечения и технических ресурсов;
- опыт отношений «человек – компьютер». При использовании ИКТ в обучении необходимо:
- четко определить цели и конкретные задачи обучения;
- выбрать программные и технические средства, отвечающие этим целям и задачам;
- разработать дидактические средства и приемы, позволяющие воспроизводить в учебном процессе процедуру анализа программного продукта на различных уровнях проблемности;
- ясно сформулировать то, что студенты должны знать и уметь. В современных условиях информационная компетентность может быть отнесена к универсальной компетенции, чему настоятельно способствуют вступление в Болонское соглашение и углубляющиеся процессы информатизации всех сфер деятельности человека.

Говоря об особенностях использования ИКТ в обучении, следует подчеркнуть, что их применение будет целесообразным тогда и только тогда, когда обеспечит реальное повышение качества и результативности обучения. А чтобы оценить это повышение, необходимы объективные средства измерения результатов обучения. Наличие таких средств – одна из важнейших характеристик ИКТ. Обратимся к проблемам использования ИКТ в обучении с точки зрения применяемых программных средств. «В настоящее время наблюдается несоответствие между необходимостью эффективного применения будущими специалистами современных информационных технологий в профессиональной деятельности и недостаточной нацеленностью на это существующего содержания информационно-технологической подготовки», – отмечают Б. Е. Стариченко, Е. Б. Стариченко и А. Д. Шеметова [3, 365 б.]. Использование ИКТ в обучении представляется возможным, если рассматривать их как три модели: как объект, как инструмент и как среда. Дело в том, что в настоящее время практически все существующие программные продукты, используемые в ИКТ как в глобальных, так и локальных сетях, становятся объектом, инструментом или средой нового типа для реализации задач обучения. В последние годы прослеживается тенденция к специализации ИКТ по отраслям применения в профессиональной подготовке специалистов. Мировой опыт свидетельствует, что успешно может работать только такая организация, которая применяет в своей деятельности ИКТ, повышающие качество производства и обслуживания.

Литература:

1. Беспалко В.П. Компьютердің қатысуымен оқу және оқыту (үшінші мыңжылдықтың педагогикасы). М.: Мәскеудегі баспа үйі. псих.-соц. Ин-ты; Воронеж: «МОДЕК» НПО баспасы, 2002.
2. Лебедева, МБ, болашақ мұғалімдердің модульдік кәсіби оқыту жүйесімен мектепте ақпараттық технологияларды қолдануы: автор. дис. ... СПб., 2006. 34 б.
3. Шилова О.Н. Жоғары педагогикалық білім беру жүйесіндегі студенттердің ақпараттық-педагогикалық тезаурусын қалыптастырудың теориялық негіздері: дис. ... ғылымдар. СПб., 2001. 365

Аманбаева Санимай

6M011100-Информатика

Ғылыми жетекшісі: ф.-м.ғ.к., профессор С.Ә.Исаев

ҚазМемҚызПУ

ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУДЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

Аннотация. В статье представлены технологии дистанционного обучения для улучшения знаний студентов с использованием цифровых технологий. Основная задача - повысить качество образования и повысить конкурентоспособность национальной системы образования. Поэтому рассматривается необходимость дальнейшего совершенствования методики преподавания и эффективности обучения учащихся.

Abstract. The article presents distance learning technologies to improve students' knowledge using digital technologies. The main task is to improve the quality of education and increase the competitiveness of the national education system. Therefore, the need to further improve teaching methods and student learning effectiveness is considered.

Әлемнің озық дамыған 30 елінің қатарынан көріну – елімізден инновациялық даму мен жаңа технологиялық жаңғыруды талап етеді. Сол себепті ҚР Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев 2017 жылдың басындағы Жолдауында Үшінші жаңғыру жөнінде жариялады. Ондағы басты мақсат – Қазақстанды цифрландыру. Ол дегеніміз:

- ауыл-аймақты кең жолақты интернетпен қамтамасыз етіп, Қазақстанның транзиттік әлеуетін арттыру;
- экономиканың салаларына (көлік және логистика, денсаулық сақтау, білім беру, ауыл шаруашылығы және электронды сауда) цифрлы технологияны ендіру;
- мемлекеттік органдар жұмысын арттыру;
- IT-мамандарды даярлау.

Қазіргі заман талабына сай еліміздің білім беру жүйесін жаңғыртудың негізгі бағыттары Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында анық көрсетілген. Ондағы басты міндет – білім беру сапасын көтеру және ұлттық білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру. Сондықтан оқыту әдістемесін жетілдіру және оқушыларды даярлау тиімділігін одан әрі көтеру қажеттілігі анық мәселе. Қазіргі таңдағы еліміздегі өзгерістер, тұрақты дамудың жаңа стратегиялық бағыттары және қоғамның ашықтығы, оның жедел ақпараттануы, қарқындылығы білім беруге қойылатын талаптарды түбегейлі өзгертті. Білім берудің жаңа үлгісін ендіру тұлғаны дамыту үдерісі ретінде тәрбиеге басты назар аударылуда [1.7 б]. Оқытудың жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларын меңгеру – қазіргі заман талабы. ХХІ ғасыр – ақпараттық технология ғасыры. Қазіргі қоғамдағы білім жүйесін дамытуда ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың маңызы зор. Білім беруді ақпараттандыру және пәндерді ғылыми – технологиялық негізде оқыту мақсаттары алға қойылуда. Ақпараттандыру технологиясының дамуы кезеңінде осы заманға сай білімді, әрі білікті жұмысшы мамандарын даярлау оқытушының басты міндеті болып табылады. Қоғамдағы ақпараттандыру процестерінің қарқынды дамуы жан-жақты, жаңа технологияны меңгерген жеке тұлға қалыптастыруды талап етеді [2.42 б]. Қазіргі заман талабына сай адамдардың мәлімет алмасуына, қарым-қатынасына ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың кеңінен қолданысқа еніп, жылдам дамып келе жатқан кезеңінде ақпараттық қоғамды қалыптастыру қажетті шартқа айналып отыр. Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық ойлау-құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны пайдалану дағдыларын қалыптастыру және оқушы әлеуметінің ақпараттық сауатты болып өсуі мен ғасыр ағымына бейімделе білуге тәрбиелеу, яғни ақпараттық қоғамға бейімдеу. Кәсіби бәсекеге қабілетті маман өзінің негізгі қызметінен жаңа білім алу жолдарын іздестіреді. Ал жоғары оқу орындары мамандарға қойылатын талаптардың өсуіне байланысты оқытудың жаңа формалары мен әдістерін іздестіреді, білім беруге жаңа технологиялар енгізеді. Оқу үдерісін ұйымдастырудың жаңа формасының бірі – қашықтықтан оқыту технологиялары арқылы оқыту. Сонымен қашықтықтан оқыту дегеніміз не?

Қашықтықтан оқыту – жаңа оқыту формасы. Виртуалды оқыту аудиториясында отырып білім алу. Мультимедиялық құралдарды ұтымды пайдалану. Оқытушы мен оқушылар арасындағы сұхбатты ұйымдастыру. Ол үшін дәстүрлi және жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланып оқытудың кiрiктiрiлген нысанын жасау. Ал, қашықтықтан оқыту - ол оқу процессi кезiнде осы замандық компьютерлерге және телекоммуникациялық технологияларға арналып жасалған дәстүрлi инновациялық оқыту әдiстерiн қолданып оқыту болмақ. Бұл үрдіс сырттай және күндізгі білім алу формасының негізгісі

болып саналады. Біз үшін қашықтықтан оқытудың маңыздылығы, әрі мақсаты – білім берудің біртұтас ақпараттық жүйесін құру арқылы студенттердің білім деңгейін көтеру. Сонымен қатар әлемдік ақпарат кеңістігіне жол ашу. Оқушылардың ғылыми және шығармашылық ізденістерін арттырып, білікті маман дайындау болмақ.

Соңғы 10-15 жылдан астам уақыт ішінде Қазақстандағы білім беру жүйелерінің құрылымдарында елеулі өзгерістер болып жатыр. Оқу мен білім технологиясы қаржы қорының байыбына жетіп түсінудің, нарықты өркендету жолында күресудің тиімді құралына айналып отыр. Осы ретте қазіргі замандағы технологиялық жетістіктерге негізделген қашықтықтан білім беру жетекші рөл атқарады. Дүние жүзі бойынша қашықтан білім беру жүйесін өркендетудің басты мақсаттарының бірі - оқушылардың кез келген мектептер, колледждер мен университеттердегі оқу бағдарламалары бойынша оқып, білім алуларына жағдай туғызу болмақ. Коммуникациялық каналдарды ауқымды түрде тарату қурысы маңызды міндеттерді ойдағыдай іс жүзінде асыруға септігін тигізбек. Қашықтықтан оқытудың жергілікті жүйесі белгілі бір білім және жекелеген қала (университет) шеңберінде жұмыс атқарады, оның құрамына тек жоғары оқу орындары ғана емес, мектептер, гимназиялар мен колледждер де кіреді. Осындай жүйенің аясында жұмыс жасаудың алғашқы сатысында зиялылық потенциалын, компьютерлік техниканы ұтымды пайдалана отырып, үздіксіз білім беру принциптерін ойдағыдай іске асыру қажет. Осыған орай, мектептер мен жоғары оқу орындары жергілікті және аймақтық желіні пайдаланып, шығармашылық жұмыстарын таратып, оқыту үрдісінде әдістеме бойынша тәжірибе алмасуы қажет. Оқытудың ауқымды және жергілікті жүйелерін ойдағыдай пайдалана білудің нәтижесінде білімнің базалық және деректердің банкілік мәліметтеріне, клиент - сервер, мультимедиа, компьютерді оқып-үйренуші жүйелерге, электрондық оқулықтарға, оқу-әдістемелік материалдарға, қашықтықтан оқыту жүйесінің технологиясымен үйлесімді болып келетін, алдағы уақытта оқыту тәсілдерінің ішінде кең тараған бес аспап әрі өміршең түрлері бола алатындай жайлы оқулықтарға, бағдарламаларға еркін кіруге болады [3.30 б].

Бүгінгі таңда ақпараттық қамтамасыз ету жүйесіне баса мән бермейінше, білім берудің ақпараттық технологияларын, дәлірек айтқанда, электрондық оқулық және бейнефильмдерді, басқа да электрондық басылымдарды қашықтықтан оқытудың спутниктік арнасы арқылы ендірімейінше, кез келген әлеуметтік-экономикалық саланың алға басуы мүмкін емес. Қашықтықтан оқыту (ҚО) - білім, білік дағдыларды алу үрдісі, бұл кезде оқыту процедураларының тұтас немесе белгілі бір бөлігі оқытушы мен студенттің территориялық алшақтығына қарамастан жаңа ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялардың көмегімен жүзеге асырылады. Қашықтықтан оқытуда өз бетінше жүргізілетін жұмысты сөзжұмбақтар, шарада немесе тапсырмалар арқылы ұйымдастыру, жаңа тақырыптарды меңгеру үшін өте ыңғайлы. Қашықтықтан оқытудың жетістігі - оқытушының өзінің қатысуынсыз оқушылар назарын өзінен тыс қалдырмауға қабілеттілігіне байланысты болады. Жаңа тақырып бойынша берілетін материал баспаға шығарылған түрде қашықтықтан оқыту курсына электрондық түрде немесе электрондық оқулық түрінде беріледі. Жаңа тақырыпты бұлай баяндау кезінде сабақтың басты элементі форум немесе чат болып табылады. Мұндай баяндаулар алдын ала жоспарланып, алдын ала даярланған сценарий бойынша жүргізіледі. Оқу үрдісіне тьютор белсенді қатысады. Қашықтықтан оқытуда жаңа материалды баяндаудың тағы бір нұсқасы виртуалды шебер. Әдетте оқу материалын баяндау және талқылау бір мезгілде жүргізіледі.

Білім беру жүйесін ақпараттандырудың негізгі бағыты ХХІ ғасырдың талаптарына сәйкес қоғамды дамытудың жоғары тиімділікті технологияларына сүйенген жаңа білім стратегиясына көшу болып табылады. Білім беру жүйесін ақпараттандыру бағыты жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы дамыта оқыту, қашықтықтан оқыту, дара тұлғаға бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарылатуды көздейді.

Әдебиеттер:

1. Исаев С.Ә., Ахметова О.С., Ақжолова А.Ә. Электронды оқулықты білім беруде пайдаланудың тиімділігі//Вестник. Казахская академия транспорта и коммуникаций имени М.Тынышпаева, -Алматы, 2014,-№2(87),-С,155-159.
2. Қашықтықтан білім беру технологиялары бойынша оқу процесін ұйымдастырудың ережесі. 24 желт. [ЭР]. Қосылу режимі: <http://www.edu.gov.kz/index.php?id=498&type=98>.
3. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.

Анар Меруерт
5B011000-Физика
ҚазМемҚызПУ

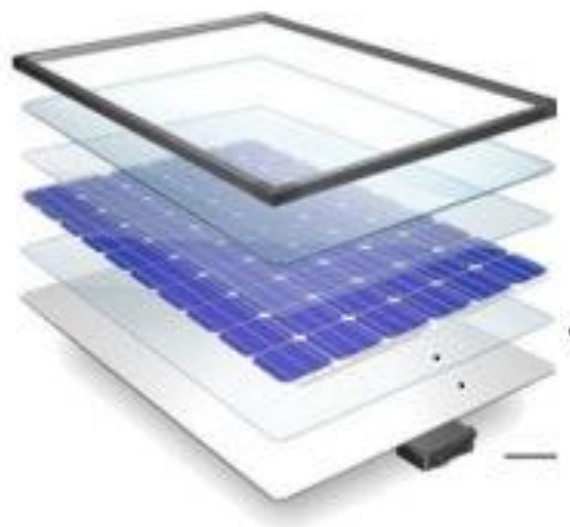
КҮН БАТАРЕЯСЫ НЕГІЗІНДЕ «АҚЫЛДЫ ҮЙ» ЖОБАСЫН ҚҰРУ

Аннотация. В статье излагается использование энергии солнца и описание конструкций солнечных батарей, а также принцип ее работы

Abstract. This article uses alternative energy and using renewable energy sources, we have the advantage that we can afford cheap cars, cheap houses and stay in a clean and clean place for a long time.

Бұл жұмыстың негізгі мақсаты Қазақстанның шаруашылығына жаңарып тұратын энергия көздерін енгізу мәселесі. Жаңарып тұратын энергия көздерін пайдалану арқылы біз арзандатылған транспорттар, қолайлы үйлер сонымен қатар экологиясы таза қоршаған ортада ұзақ мерзімде өмір сүре алуымыздың тиімді жақтары бар. Көмір мен газды екінші кезекке қою, яғни жаңарып тұратын энергия көздерін пайдалануға келмейтін жағдайларда ғана пайдалану.

Күн энергетикасы дегеніміз- олар дәстүрлі емес энергетика бағыттарының бірі болып табылады. Ол күннің сәулеленуін пайдалана отырып белгілі бір энергияны алуымызға негізделген. Күн энергетикасы ол энергия көзінің сарқылмайтын түрі сонымен қатар экологиялық жағынан да еш зияны жоқ. Күн энергетикасының пайдасы 1 кг кремнийдің энергиясы 100 кг мұнай, 1 кг өндірілген ураннан алынатын энергияның шамасына тең болады. Шындығында, қазіргі заманды электр энергиясынан мүлдем елестете алмаймыз. Сол себепті де, электр энергияны алудың шығынын аз етіп, экологиялық таза көздерін табу бүгінгі күннің негізгі мәселесіне болып отыр [1].

1-сурет. Күн батареяларының құрылысы

1-каркас, 2-әйнек, 3-ЭТА-жабыны, 4-фотоұяшық, 5-ПВФ – жабы, 6-артық қабырға, 7-байланыстық қорап

Күн энергетикасы тек қана бір бағытта қана пайдаланбауымыз керек оларды бәрнеше бағытта қолданысқа қойып, тиімді пайдалануымыз керек. Оның негізгі бағыттары

-Күн энергетикасын ішкі энергияға айналдыру арқылы жылумен қамтамасыз етілуі;

-Күн энергетикасын пайдаланып электр энергиясына айналдырып оны қолданысқа қосуы;

Қазіргі таңда күн энергетикасы ауадай қажет. Күн энергиясын пайдаланудың өзіндік артықшылықтарымен қатар кемшіліктері де бар. Атап айтатын болсақ

артықшылықтарына:

1) Күн энергиясы бәріне бірдей қолжетімді;

2) ол шексіз яғни сарқылмайды;

3) қоршаған ортаға қауіпті емес;

кемшіліктеріне:

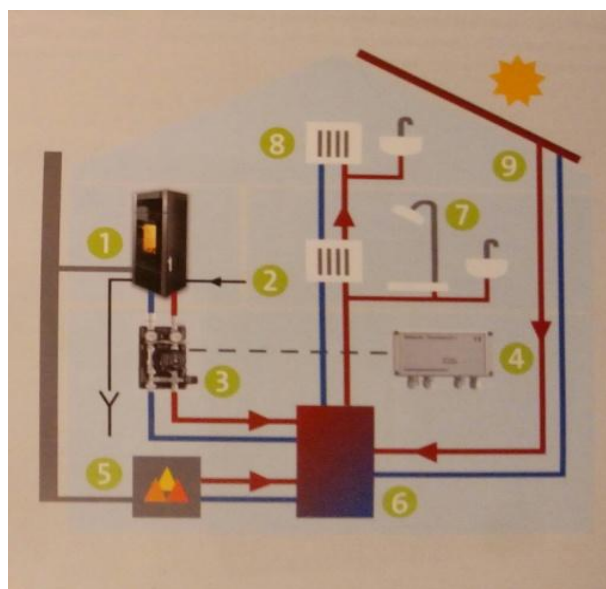
- 1) ауа райы мен тәуліктің уақытына тәуелді болуында;
- 2) Күн энергиясын алу үшін қолданылатын құрылғылардың қымбаттылығында;
- 3) оны шағылдыратын бетті периодты түрде тазалап отыру қажет екендігінде;
- 4) электр станциясының жанында атмосфера ысып кетуінде.

Осыған қарамастан қазіргі таңда күн энергетикасына деген сұраныстар жылдан жылға артып келе жатыр. Міне қазіргі таңда шет ел мемлекеттерінің біразында күн энергиясын пайдалану нәтижесінде бүкіл тұрғын үйлердің электр мұқтаждықтарын қанағаттандырып отыр [2]

Егер біздің тұтынушы ондай құрал-жабдықты бір рет сатып алса, ол үзіліссіз энергиямен қамсыздандыру көзін табады. Аз қуатты қажет ететін тұтынушылар, яғни селолар мен фермалардың тұрғындарын энергиямен қамтамасыз ету үшін күн энергиясын пайдалану – бұл электр энергиясын алудың ең арзан әрі көпке шыдайтын жолы, себебі күн батареяларының өндіретін қуатына берілетін кепілдік 25 жылды құрайды. Күн батареяларының өлшемдері әр түрлі болады. Үй жағдайында қолданатын күн батареяларына тоқталамыз. Күн батареяларына күн сәулесі жақсы түсетін беткейге орнату керек, оны арнайы құрылғылармен басқару керек болады. Қазіргі ғылымда тіпті тегіс шатырдың бетіне қоюға болады. Күн сәулесі барлық уақытта тұрақты емес, артық электр энергияны жинақтап, оны күн жоқ кезде қайта тұтыну үшін арнайы акумляторды пайдаланады. Осы қарапайым күн батареялары арқылы біз үйді толықтай жылумен қамтамасыз ете аламыз (2,а-сурет)

а)

б)

2-сурет, а-шатырға орналасуы, б-күн батареясының жұмыс істеу принципі

1- су жылытқышы бар пеш, 2- жылу сақтағыш, 3- буферлік дүкенге пештің гидравликалық қосылу түйіні, 4- сорғыны басқаратын электрондық термостат, 5- орталық жылытқыш, 6- буферлік дүкен 500л көлемдік, 7-ыстық су тұтынатын жер, 8- қыздыру батареялары, 9-күн коллекторы

- Күн энергиясын тікелей немесе жанама түрде қолдана алады.

- Күн батареяларына түскен сәуле фотоэлектрлік ұяшықтар көмегімен электр энергиясына түрлендіріледі. -Күн сәулесінен фотоэлектрлік элемент материалына түскен сәулелер тұрақты тоқ деп аталады. Электр тоғын инвертор арқылы айнымалы тоққа түрлендіреді. Олар жылу жинап, үйді ыстық сумен, жылумен сонымен қатар жарықпен қамтамасыз етеді.(2,б-сурет)[3]

Әдебиеттер:

1. Ершина А.Қ. Механикалық қондырғылар. Оқу құралы. Алматы: типография ТОО «378», 2015.- 216 б.
2. Күн батареясы. – «Қазақстан» ұлттық энциклопедиясы. 5-том, Алматы, 2003.-27 б.
3. «Эффективные системы и возобновляемые источники энергии», Алматы, 2018.- 61 б.

Асилбаева Нуржайна

6М11100-Информатика

Ғылыми жетекшісі: ф.-м.ғ.к., қауым.проф. Ө.Ә. Әуелбеков

СТУДЕНТТЕРГЕ ОБЪЕКТИГЕ-БАҒЫТТАЛҒАН ПРОГРАММАЛАУ МЕН ЖОБАЛАУДЫ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Резюме. В статье рассматриваются особенности методики обучения студентов объектно-ориентированному программированию и проектированию. Были освещены виды методики обучения ООП, стиль обучения, студентам были предложены формы обучения и изложены проблемы в обучении ООП.

Summary. The article discusses the features of the method of teaching students object-oriented programming and design. Was affected by the types of teaching methods OOP, learning style, students were offered forms of education and outlines the challenges in teaching OOP.

Жоғары оқу орындарында оқу үдерісінде болашақ маман даярлауда мынадай басты міндеттердің шешімін табу: оқытудың жетік жолдарын меңгерген маман даярлау; кәсіби пәндерді игерумен қатар, адамгершілік, рухани-мәдени құндылықтарды меңгерген, жан-жақты жеке тұлғаны тәрбиелеу; болашақ мұғалімнің қоғамдағы әлеуметтік белсенділігін арттыру; жалпы педагогикалық, әдіскерлік іскерлігін арттыру; өз бетінше білім ала білу қабілеттерін қалыптастыру; педагогикалық шеберлігін үздіксіз арттырып отыру дағдысын қалыптастыру басты мәселе болып табылады.

Болашақ маманның кәсіби-әдістемелік даярлығын қалыптастыру үшін өзі таңдаған мамандығына сәйкес арнайы ғылыми пәндерден терең, жан-жақты білімі болуы қажет. Білім беру саласындағы негізгі құжаттарды, білім беру стандарты, оқу жоспары, бағдарлама, оқулық, оқу-әдістемелік ғылыми әдебиеттерді, сондай-ақ озық педагогикалық тәжіриберлерді меңгеруі тиіс [1].

Объектіге - бағытталған программалау (ОБП) әдістемесі елу жыл бойы объектіге - бағытталған программалық қамтамасыз етуді сапалы әзірлеу бойынша білім қалыптастырды және тәжірибе жинақталды. Қазіргі уақытта ОБП әдістемесі болашақ мамандарды даярлаудағы орталықтардың бірі болып табылады, оны терең оқытуға қажеттілік бар, бірақ жоғары оқу орындарында ОБП-ны оқыту салыстырмалы түрде жақында басталды. Студенттер ОБП-ны оқытуда әртүрлі қиындықтарға тап болады, мысалы:

- алгоритмдік ойлау стилін объектіге-бағытталған жүйеге өзгерту;
- объектілік декомпозицияны практикада зерттеу;
- объектіге - бағытталған программалу туралы түсініктерді қалыптастыру және т. б.

Бір жағынан, оқытудағы проблемалардың негізгі себебі, ОБП-ны оқыту әдістемесінің теориялық әзірленуі жеткіліксіз болуы. Екінші жағынан, студенттер үшін ОБП-ны оқытудың қиындықтары программалық қамтамасыз етуді әзірлеу процесінің күрделілігіне байланысты.

Объектіге-бағытталған программалау және жобалау туралы Г.Бутч, Б.Майер, А. Джекобсон, Дж.Румбо, И. Грэм, М.Фаулер сияқты шетелдік зерттеушілердің жұмыстары, сондай-ақ ресейлік ғалымдар Ғ.С. Иванова, Т.Н. Ничушкина, Е.К. Пугачева, И.А. Бабушкина еңбектерінде қарастырылған.

ООП әдістемесі көпжақты және стандартты емес. Объектіге-бағытталған тәсілге ортақ, жалпы қабылданған көзқарастың болмауы оның артықшылығы, сондай-ақ кемшілігі болып табылады. Артықшылығы - бұл оқу процесінде ОБП-ның түрлі түсіндірмелерін қарастыруға болады. Кемшілігі - бұл ОБП-да бірыңғай көзқарастың болмауы оның формальды және шектеулі зерделенуіне әкелуі мүмкін. Объектілік декомпозицияны, объектіге-бағытталған жобалауды және іс жүзінде ОБП-ның артықшылықтарын іске асырмай, ОБП принциптерін қарастыру студенттерде ОБП туралы қажетті түсініктерді қалыптастыруға ықпал етпейді. ОБП негіздері туралы түсініктерді қалыптастыру барысында студенттер оқытудың бастапқы кезеңінде қиыншылықтардың басым бөлігін бастан кешеді. Осы көріністер қалай қалыптасатыны, ОБП әдістемесінің одан әрі оқытумен байланысты болады.

ОБП-ны студенттерге оқытудың бастапқы кезеңінде және объектіге - бағытталған жобалауда презентацияларды қолдану ұсынылады. Анимация, программалық код жолдарының және UML тілі кластарының диаграмма элементтерінің тиісті бөліктерінің түсін таңдау студенттерге объектіге-бағытталған программалық код пен UML тілі кластарының диаграммаларының өзара байланысын жақсы түсінуге көмектеседі. ОБП-ны оқытудың бастапқы кезеңінде презентацияларды пайдалану

студенттерге объектіге-бағытталған жобалауда UML тілін қолдануды бастауға және оның негізінде объектіге - бағытталған программалық кодты құруға мүмкіндік береді [2]. Жалпы алғанда, объектіге-бағытталған жобалау – білім беру жүйесін реформалау негізіне жататын қазіргі ақпараттық технологиялардың даму бағыты мен қағидаларына сәйкес олардың құралдарына оқыту мазмұнын мұғалімге тиімді құрылымдау мүмкіндігін беретін аппарат [1]. Студенттердің көпшілігінде алгоритмдік ойлау стилі қалыптасқан. Студенттердің ойлау стилін өзгерту, әдетте, олар ООП әдістемесін ұсынатын артықшылықтарды түсіне бастайды. Объектіге-бағытталған тәсіл: күрделі жүйелерді құру мәселелерін шешуге; программалық қамтамасыз етуді сүйемелдеуді жақсартуға; программалық кодты кеңейтуге және масштабтауға; қайта пайдаланылатын бағдарламалық кодты құруға мүмкіндік береді. Бұл артықшылықтар студенттердің ОБП әдістемесін оқыту үшін дәлелді фактор болып табылады. Объектілік декомпозицияны игеру студенттердің ойлау стилінің құрылымдық объектіге-бағытталған өзгеруіне әкелетін шешуші факторлардың бірі болып табылады.

ОБП-ны оқытудың бастапқы кезеңінде объектілік декомпозицияға қатысты алгоритмдік декомпозиция басым болмауы тиіс. ОБП-ны оқытудың басында объектілік декомпозицияны қарастыру студенттердің ОБП негіздері туралы түсінігін қалыптастырады және олар объектілік декомпозицияны практикада жүзеге асыра алатын кезде оны минимумға дейін қысқартқан жөн.

Объектілік декомпозицияны жүзеге асыру студенттерге жалпы программалық кодтан абстрациялауға және белгілі бір кластарда, кластар арасындағы кейбір қатынастарда шоғырлануға мүмкіндік береді. "Программалаудың кез келген тәсілінің негізінде күрделі жүйелердің декомпозициясы (бөлікке бөлу) ұғымы жатыр». Объектілік декомпозицияны жүзеге асыру кезінде кластарды анықтау бойынша келесі ережелерді ұстану ұсынылады:

- объект оның құрылымы тұрғысынан қарапайым және түсінікті болуы тиіс;
- объект бірнеше абстракцияны қамтымауы керек, сондықтан бұл объектіні бірнеше объектіге бөлуге болады;
- объект "өзін-өзі қамтамасыз етуі" тиіс.

Объектілік декомпозиция мәліметтердің анық құрылымы, мінез-құлқы, олардың шешілетін міндетке және басқа объектілер арасындағы белгіленген қатынастарға сәйкестігі анықталған кезде жүзеге асырылады. Студенттер объектілік декомпозицияны оқыту барысында кластарды іздеуді және "іріктеу", кластар мен олардың арасындағы қарым-қатынасты таңдауды негіздеуді өз бетінше үйренеді. Объектіні анықтау - қандай объектінің бар екендігін және осы жағдайда ол қандай рөл атқаратындығын анықтаудан басталады. Объектінің рөлі оның атрибуттары мен операцияларын анықтайды. Объектіге-бағытталған жобалаудың басында қандай да бір объектінің рөлін белгілеу қажет емес, себебі бұл нысанмен байланысты объектілер үшін рөлдерді таңдауды шектеуі мүмкін. Сондықтан объектілерге қолданылуы мүмкін рөлдердің ең көп санын қарастыру қажет. Объектінің рөлі онымен байланысты объектілер үшін таңдалған рөлдерге байланысты белгіленеді. Осылайша, объектілердің рөлі объектілік декомпозицияны іске асыру үшін үлкен маңызға ие. Студенттер: өз білімдерін нақты жағдайларда қолдануды; өз идеяларын UML тілінде білдіруді; ОБП-ны қолдану аясын кеңейтуді білулері тиіс. Осы мақсатта, прототиптері нақты өмірлік объектілер болып табылатын объектілерге ие сюжеттік мәселелерді және тапсырмаларды шешу ұсынылады [3].

Сонымен, объектіге-бағытталған программалау мен жобалауды оқыту барысында ОБП туралы түсініктерді қалыптастыру, объектілік декомпозицияны және практикада ОБП-ның артықшылықтарын зерделеу жөніндегі әдістемелік ұсынымдарға сүйену қажет. Студенттер қабылданатын шешімдерді негіздеуді және UML кластарының диаграммасын құрудың қолайлы нұсқасын табуды үйренуді; нақты бар объектілер прототиптері болып табылатын объектілері бар сюжеттік есептер мен міндеттерді шешуі тиіс. Сонда ОБП-ны оқыту процесі заманауи талаптарға сай болады.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті-Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Астана, 2012.
2. Буч Г. Объектно-ориентированный анализ и проектирование с примерами приложений на C++, 2-е изд. / Пер. с англ. - М.: «Издательство Бином», СПб: «Невский диалект», 1998. - 560 б.
3. Иванова Г.С., Ничушкина Т.Н., Пугачев Е.К. Объектно-ориентированное программирование: Учебник для вузов. - 3-е изд., стер. /Под ред. Г.С. Ивановой. - М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2007. - 368 б.

Ахатай Ақжан Ақарыстанқызы

5B010900-Математика, 4-курс

Қорқыт Ата атындағы ҚМУ

Ғылыми жетекшісі: ф.-м.ғ.д. А.Ж.Сейтмұратов

ЖОҒАРҒЫ ДӘРЕЖЕЛІ АЛГЕБРАЛЫҚ ТЕНДЕУЛЕРДІ ДИАКОПТИКА ӘДІСІМЕН ШЕШУ

Аннотация. Цель исследования: Рассмотреть основные теоретические принципы создания математических и физических моделей статически и динамических программ, для решения алгебраических полиномов высоких степеней.

Abstract. Objective: The article deals with the basic theoretical principles of creating mathematical and physical models of static and dynamic programs for solving algebraic polynomials of high degrees.

Бұл мақалада жоғары дәрежелі алгебралық көпмүшеліктерді (полиномдарды) шешу үшін статистикалық және динамикалық бағдарламалардың математикалық және физикалық модельдерін құрудың негізгі теориялық принциптері қарастырылады.

Диакоптика принципі – функцияны әрі қарай минимумға дейін жеткізетін, жүйені бөліктерге бөліп зерттеу принципі. Бұл терминді “Күрделі жүйелерді бөліктерге бөліп зерттеу” деген еңбегінде алғаш рет қолданған Г.Крон болды. Ол бұл еңбегінде табиғаты әртүрлі физикалық, тіпті биологиялық жүйелерді бөліктерге бөліп зерттеу мүмкін болатындығын көрсетті.

Диакоптика — осы интеграцияның жарқын көріністерінің бірі. Диакоптика— математикалық теория сонымен бірге фермальды-логикалық теория, әлеуметтік жүйе сферасына да қатысы бар. Оның аппаратының бай, икемді болуы оны таным саласында және қоғамдағы жүйелерді басқаруда, шешімдер қабылдауда табысты қолдануға мүмкіндік береді.

Г.Кронның диакоптикасында ол ең бастысы жүйені компоненттерге(құрамды бөліктерге) бөлшектеу және жүйені бөлшектеп зерттеумен айналысқанымен онда сонымен бірге бөліктерді жинақтау(синтездеу), агрегациялау, туралы да сөз болады.

Г.Крон диакоптикасында синтездеу, агрегациялау процесі схемасы түрінде былайша көрінеді. Берілген жүйенің оның барынша “кішкентай” ұяшықтарын (компоненттерін, құрамдас бөліктерін) барынша жуықтап бейнелейтін графы (моделі) болады. Графтар жүйесі туралы өте аз мағлұмат беретін бұл аморфты графқа, ұяшықтары оған қарағанда ірі басқа графтар қосылады. Басқаша айтқанда “бейнесі” түпнұсқаға өте жақын сипатқа ие болатын жүйенің компоненттері (құрамды бөліктері) іріленіп, агрегацияланады. Келесі кезең— бұл ірі ұяшықты графты ұсақ ұяшқты графтарға қабаттастыру немесе беттестіру болып табылады. Нәтижесінде барлық жіктелген құрамдас бөліктері қосылған өзіндік ерекшелігі бар тізбек болып табылатын модельдер жүйесі қалыптасады. Жіктеу, бөліктерге бөлу графына қарама-қарсы жүйенің ірі блоктарын бейнелейтін жаңа-синтетикалық граф пайда болады.

Ұсақ ұяшықты және ірі ұяшықты графтар формальді түрде инвариантты(ұқсас), бірақ ірілендірілген граф барынша көлемді, ол жүйеде өтіп жатқан, дәлірек айтқанда оның жоғарғы процестерде бейнелеуге мүмкіндік береді, бірақ та “дербес”, нақты графтардағыдай жеткілікті айшықтап көрсетпегенмен.

Ірілендіргенде, бөліктелгенде графтар диакоптикалық модельде абсолютті оқшауланып қалмайды. Олар дара мен жалпы жүйенің арасындағы байланыс тізбегін бейнелейтін тензорлық қосылулардың көмегімен интеграцияланады (бірігеді).

Бұл бірігу тізбегі— бөліктердің қосылуы – жүйеге қатысты жалпы шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

Г.Крон әдісі жаңа әдіс емес. Бұл әдістің мәні күрделі жүйеден оның біртұтастығын сақтай отырып, тікелей сезімдік нақтылықтан абстрактылыққа, бөліктер туралы білімге, ал сонан кейін абстрактылы шарықтаудан нақты бөліктер туралы білімге оның толыққанды және алуан түрлілігі арқылы қол жеткізу. Сонымен бірге ой жүгірту кезінде бұл арада талдау мен жинақтаудың біртұтастығы қарқынды қолданылады.

Г.Кронның диакоптикасы таза ойлау қозғалысы ғана емес. Бұл математиканың жетістіктерімен байытылған, қуатты электронды-есептеуіш машинасымен біріктірілген логикалық қозғалыс.

Диакоптикада қолданылатын математикалық құралдардың арсеналы алуан түрлі. Диакоптика, жүйелі проблемаларды (түйіндерді) шешудің негізіне бөліктерді бөліп қарау әдісін енгізе отырып, теориялық-көпшелік топология (функциялар теориясы, дифференциалдық теңдеулер және т.б) мен комбинаторлық топологияның (тізбектер теориясы, қосылыстары, қиылысу нүктелері және т.б) мүмкіндіктерін күрделі, әсіресе инженерлік жүйелерді жобалау мен талдаудың бірегей әдісіне біріктіреді.

Бұл синтез бірқатар математика салаларының қатысуымен жүзеге асырылады:

-теңдеулер түрінде берілген тәуелділіктердің азғана саны арқылы күрделі жүйені сипаттайтын тензорлық талдау;

-ЭЕМ бағдарлама жасау барысында оған іс жүзінде шексіз көлемді ақпарат енгізуге мүмкіндік беретін (барлық мәселе машинаның жадында), матрицалық талдау (анализ);

-абстрактылы математикалық есептеулер мен теңдеулерді көрнекі, график түрінде көрсетуге мүмкіндік беретін электрлік тізбектер теориясы;

-жүйелерді және шешімдерді жүйеге қатысты бөліктерге бөлуге, салыстырмалы түрде өте оңай кезендік, дербес шешімдерге бөлуге қабілетті- топологиялық модельдерді бөлшектейтін және біріктіретін теория.

Үлкен жүйелерді, олардың дамуы мен өзгерістерін оларды бөліктерге бөлу әдісімен зерттеуге тән. Ол жүйе өзгерістерге ұшыраған кезде талдаудың бәрін басынан және жаңадан бастауға мүмкіндік береді. Егер жүйе өзгертін болса немесе басқа жүйелермен интеграцияланатын (бірігетін) болса, осының алдындағы талдаулар өзгерген немесе күрделенген жүйелерді де талдауға жарамды болады, олар - жаңа талдаудың, жаңа шешімдердің негізі болады.

Жүйені жіктеу (бөліктерге бөлу) – бұл ерікінше алынған акт емес, жүйені терең білуге, берілген жүйемен оған жақын жүйелер туралы ғылымға негізделген ойлап табылған акт.

Диакоптиканың ең басты артықшылығы мынада. Ол беріген жүйенің миниатуралық (шағын) морделін құрылымды сипаттаудың ең үнемді жолымен – қиылысу тізбегінің кілтімен жасауға мүмкіндік береді.

Әдістеменің дәлдігі 5%-дан кем емес, ал бұл инженерлік есептеулерде толық жарамды.

Процестің қажетті параметрлерін бұндай дәлдікпен есептеу физикалық процестерді модельдеуге физикалық құбылыстың динамикалық және статикалық өтуін көрнекі түрде бейнелеуге мүмкіндік береді.

Жүргізілген зерттеуді физика мен математика саласындағы көптеген есептерді шешуде қолдануға болады, оқуда танымдық белсенділікті арттыруға мүмкіндік береді және сонымен бірге орта және жоғары мектепте компьютерлік техниканы қолдануда тағы бір қадам жасайды.

Әдебиеттер:

1. Алгоритмы и программы решения задач на графах и сетях / Нечепуренко М.И., Попков В.К., Майнагашев С.М. и др. - Новосибирск: Наука. Сиб. Отд-ние, 1990. - 515с.
2. Кристофидес Н. Теория графов. М., "Мир", 1978.
3. Сейтмуратов А.Ж., Тайышева З., Бакижанов Б. Решение алгебраических уравнений высоких степеней на базе компьютерной диакоптики. // Конференция «Научные сообщество студентов XXI столетия» 26.01.2016. Новосибирск

Ахмаджанова Мафтуна

5B011000-Физика

КазГосЖенПУ

Научный руководитель: к.х.н., доцент Г.Т.Тугельбаева

НОВЫЕ ПОДХОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ПРИ БИЛИНГВАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ

Түйіндеме. Мақалада ғылыми-жаратылыстану пәндерін билингвальды оқыту барсында «тізбектей аудару» әдісін қолданудың кейбір аспектілері қарастырылады. Бұл әдісте берілген нақты тақырыптағы жеке сөздер мен сөйлемдерді айтушыдан кейін белгілі уақыт аралығында тікелей аударуға негізделген.

Abstract. The article considers some aspects of teaching natural science disciplines at bilingual education using the method of “consecutive translation”. On the basis of this method, which involves translation of separate sentences or semantic parts of the sentence immediately after the speaker during special pauses, the sequence of studying a specific topic is described

В Послании Народу Казахстана Президента Н.Назарбаева «100 конкретных шагов» 79-й шаг определен как поэтапный переход на английский язык обучения в старшей школе и вузах [1, с.3]. Главная цель – повышение конкурентоспособности кадров и рост экспортного потенциала образовательного сектора. Это означает, что реализация принципа триединства языков в нашей стране поднимется на качественно новый уровень. Введение трехязычия дает возможность формированию иноязычных коммуникационных компетенций. В связи с этим в стране вводится трехязычная система образования. Необходимость изучения английского языка связана с тем, что на нем общается весь прогрессивный мир. Это язык науки и технологий, а также на английском языке ведутся наиболее значимые исследования в экономике и бизнесе.

Универсальным методическим приемом, который может применяться на занятиях физики или других предметов в процессе билингвального обучения является *последовательный перевод*, который предполагает перевод отдельных предложений или смысловых частей предложения сразу после говорящего во время специальных пауз. В качестве переводчика на первых занятиях выступает преподаватель, позже для этого можно привлекать самих студентов. Последовательный перевод осуществляется как с иностранного языка на родной, так и наоборот [2, с. 251]. Целью последовательного перевода является более полное понимание обучающимися информации, изложенной преподавателем или студентами на иностранном языке, и, следовательно, лучшее ее усвоение. При последовательном переводе происходит одновременное формирование понятий на двух языках: родном и иностранном. Данный метод развивает умение читать, произносить физические понятия, термины и т.д.

Методический прием «*последовательный перевод*» может использоваться с самого первого занятия. Так, тема урока может подаваться одновременно на родном и иностранном языке. Например, тема «Законы идеального газа» / «Laws of ideal gas» При изучении данной темы у обучающихся постепенно формируется и расширяется словарный запас иностранных слов в области молекулярной физики. Данная методика позволяет осуществлять последовательный перевод понятий и терминов с родного языка на иностранный или наоборот. При изучении нового понятия или термина преподаватель дает его определение на иностранном языке и сразу переводит его на родной язык или просит сделать это обучающегося. Например, приведем некоторые сведения о законах идеального газа (таблица 1)

Таблица 1. Сведения о законах идеального газа

Определение на русском языке	Definition in English
Изотермический процесс – процесс протекающий при постоянной температуре	An isothermal process is a process that takes place at a constant temperature.
Уравнение изотермы $pV = const$	Isotherm equation $pV = const$
Закон Бойля – Мариотта – при постоянной температуре сжатие и расширение газа, то есть изменение его объема сопровождается таким изменением давления, что произведение давления	Boyle – Mariott's law – at a constant temperature compression and expansion of gas, that is, change of its volume is followed by such change of pressure that the work of pressure upon volume remains constant.

на объем остается величиной постоянной.	
---	--

Обучающийся должен освоить тему в полном объеме, то есть знать не только перевод на другой язык, но и правильно произносить слова, грамотно писать, знать смысловую и фонетическую стороны физических понятий, величин и законов. У него должно формироваться определенные умения и знания о идеальном газе в двух языковых системах: родном и иностранном.

При изучении этой темы преподаватель обращает внимание студентов на графическую зависимость давления от объема газа для различных температур. Обучающиеся сами должны сделать вывод о том, что кривые, называемые *изотермами*, представляют собой гиперболы и озвучить это положение на двух языках. Таким образом, студенты должны усвоить, что закон Бойля – Мариотта показывает как изменяется давление газа с изменением его объема при постоянной температуре и, конечно, при неизменной массе [3, с. 35].

Для контроля усвоения новых знаний (таблица 2), терминов и понятий на родном и английском языках, а также для установления обратной связи с обучающимися преподаватель может предложить следующие вопросы:

Таблица 2. Вопросы для контроля

<i>Вопросы на русском языке</i>	<i>Вопросы на английском языке</i>
Какие величины характеризуют состояние газа?	What values characterize the condition of gas?
Что означает закон Бойля – Мариотта?	What does Boyle – Mariott's law mean?
Что происходит с давлением газа при изменении объема при постоянной температуре и массе?	What happens to gas pressure at the change of volume at constant temperature and weight?

В процессе последовательного перевода обучающиеся должны больше внимания уделять смысловой стороне термина, его значению, что способствует лучшему усвоению новой темы, а также развивает умение устанавливать связь между информацией и термином. Последовательный перевод способствует развитию умения называть физические величины, умению чтения формул, знанию систем единиц измерения, соотносить их названия на родном и иностранном языках. При изучении темы «Законы идеального газа» / «Laws of ideal gas» обучающиеся читают текст на иностранном языке и осуществляют его последовательный перевод. В результате у них формируется знание о идеальном газе, об изменении параметров состояния, об основных ее характеристиках и умение эти названия использовать при решении практических и теоретических задач.

Последовательный перевод может использоваться на всех этапах применения того или иного метода. Таким образом показано, что билингвальное образование помогает расширить мыслительные возможности и повысить интеллектуальный уровень личности. Методической основой билингвального подхода к обучению и воспитанию являются формирование знаний об окружающем мире и его закономерностей в целом. Приведены способы ознакомления студентов с фундаментальными знаниями науки, изучающей общие законы идеального газа и взаимодействия параметров состояния, а также формирование у студентов современных представлений о физической картине мира.

Знание языков раскрывает перед обучающимся большие перспективы в обучении, дальнейшей работе, способствует профессиональному росту: обучение за рубежом, стажировка в зарубежных странах, свободное передвижение в мировом пространстве.

Литература:

1. План нации – 100 конкретных шагов. Казахстанская правда, 20 мая 2015 г.
2. Тугелбаева Г.Т., Кожаева С.К. Билингвальное обучение как эффективный метод образовательной деятельности // Вестник ЕНУ, 2017, №5 (120), С.251.
3. Кикоин А.К., И.К. Кикоин. Молекулярная физика. Москва: Наука, 1976, С.470.

Азизов Ислам

«Информационные системы»

Научный руководитель: старший преподаватель Г.С.Мухамеджанова
Университет «Нархоз»

МОДЕЛИРОВАНИЕ И ВИЗУАЛИЗАЦИЯ ТРЕХМЕРНЫХ МОДЕЛЕЙ СРЕДСТВАМИ AUTOCAD

***Annotation.** The possibilities of using the modern AutoCAD design system in the educational process of higher education are considered. The practical application of the AutoCAD system in studying the discipline "Graphic programming" in the preparation of bachelors in the direction of "Information Systems" is shown.*

***Түйіндеме.** Жоғарғы мектептің оқу үрдісінде AutoCAD жобалау жүйесінде қазіргі заманғы мүмкіндіктері қарастырылған. Бакалаврларды дайындау «Ақпараттық жүйелер» бағыты бойынша «Графикалық программалау» курсына AutoCAD жобалау жүйесін практикалық қолдану әдістемесі көрсетілген.*

С помощью цифровых технологий можно моделировать различные трехмерные объекты, которые описывают оригинал модели. Созданные трехмерные модели позволяют получать реалистичную картину проекта. Для работы с трехмерными моделями используют следующее программное обеспечение, такое как AutoCAD, КОМПАС 3D, 3ds Max, Google SketchUp, Blender, MeshLab, Autodesk Inventor и т.д. В статье рассмотрим программу AutoCAD – это программное обеспечение, относящееся к классу САПР (Система Автоматизированного Проектирования) и основная задача этой программы создание 2D и 3D объектов и чертежей. Чтобы быть востребованным специалистом на рынке труда, отвечающим современным критериям, студенты, обучаясь в стенах вуза, должны уметь и знать методы графического моделирования компьютерным способом. Освоение программы AutoCAD в университете «Нархоз» начинается с третьего курса при изучении дисциплины «Графическое программирование» и заканчивается применением полученных знаний при написании курсовых работ и дипломных проектов. На лабораторных занятиях студенты приобретают навыки работы в автоматизированной среде проектирования системы AutoCAD, выполняя упражнения по темам:

- создание графических примитивов, редактирование чертежа, использование объектных привязок,
- команды оформления чертежа,
- создания видов, видовых экранов, компоновок,
- интерактивный вывод на печать,
- создание твердых тел с помощью логических операций (путем добавления, вычитания или пересечения материала моделей),
- формирование сложных полигональных поверхностей, путем полигонального или NURBS-моделирования,
- применение модификаторов геометрии.

Студенты знакомятся с двумя подходами к конструированию. При первом подходе к конструированию компьютер используется как «электронный кульман», облегчающий труд конструктора. Такой подход базируется на двухмерном геометрическом моделировании. Второй подход к автоматизации конструкторской деятельности базируется на основе трехмерного моделирования [1]. В качестве создания трехмерных моделей используются следующие приемы:

- выдавливание;
- модификаторы;
- полигональное моделирование;
- вращение.

В данной статье хотим изложить методику 3D моделирования здания «Коттеджа». Для начала студентам раздается преподавателем индивидуальный вариант с учетом правил и требований, предъявляемых к чертежу, рисунок 1.

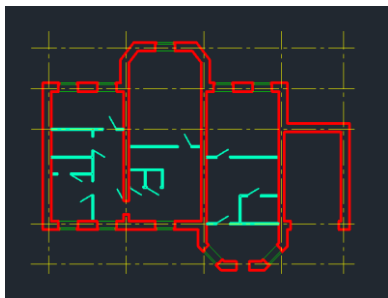

Рисунок 1 – План коттеджа

Рисунок 2 – Трехмерная модель первого

Переходим в режим 3D моделирования AutoCAD и с помощью инструмента «Полител» поднимаем стены. Параметры для Политела (высоты=2800, ширина=640, выравнивание=справа) рисунок 2. Перекрытие строим из разных частей политела. Параметры для Политела (высоты=300, ширина= «зависит от размера вашего дома», выравнивание=справа). Чертим вид крыши сверху. Используем команду контур и объединяем отрезки крыши в единые части полилиний рисунок 4.

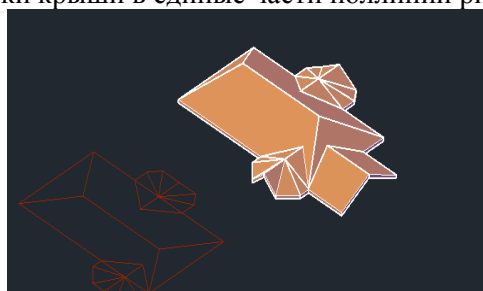
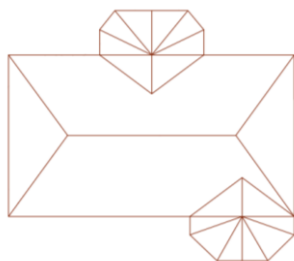

Рисунок 4 – Модель крыши

Переносим и собираем все детали модели и крышу рисунок 5. Создаем окончательную модель, импортируем блоки: окон, дверей, деревьев и т.д. Придаем стенам и крыше текстуру материалов рисунок 5.

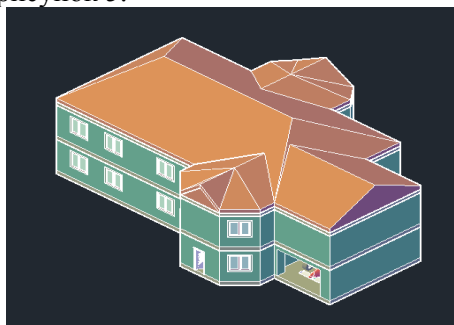

Рисунок 5 – Трехмерная модель коттеджа

Компьютерная 3D модель с возможностью ее вращения и удаления части детали – это всегда наглядное и удобное представление изображения, с точки зрения понимания всех конструктивных особенностей внутреннего строения детали. Когда студент знакомится с чертежом, ему затруднительно мысленно воссоздать пространственную форму детали и представить ее в реальном виде, компьютерное моделирование в этом процессе будет очень хорошим помощником [2]. В данной статье описан способ создания 3D-модели коттеджа, так как он основан на основных командах моделирования, рисования, редактирования и логических операциях графической программы AutoCad. Этот процесс позволяет студенту быстрее и качественнее разобраться в конструктивных особенностях модели.

Литература:

1. <https://koloro.ua/3d-modelirovanie-i-vizualizaciya.html>
2. <http://www.androeed.ru/files/flight-simulator-paris-full-hd.html>

Әбдуәлі Маусым, Аталық Таңшолпан

5B011900 Иностранный язык: два иностранных языка

Научный руководитель: магистр, преподаватель Б. Сабит

КазГосЖенПУ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В СТАРШИХ КЛАССАХ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ К ИЗУЧЕНИЮ ДАННОГО ЯЗЫКА

***Түйіндеме.** Бұл мақалада ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың шет тілін меңгерудегі маңыздылығы, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану алуандығы және осы технологиялар арқылы оқушыны ынталандыру мәселелері жайлы сөз қозғалады.*

***Abstract.** This article deals with the importance of information and communication technologies in mastering a foreign language, the use of information and communication technologies and the stimulation of the student through these technologies.*

В последнее время обнаружилась опасная тенденция снижения интереса учащихся к изучению иностранных языков. В связи с тем, что большинство детей не имеет возможности практиковать полученные знания вне урока, его изучение часто превращается в пустое зазубривание грамматических форм или лексических единиц.

Конечно, проблема мотивированности в обучении возникает по каждому школьному предмету, но особенно остро она проявляется в изучении иностранного языка. Именно поэтому в последние годы все чаще поднимается вопрос о применении новых информационных технологий на данном предмете.

По мнению многих исследователей (Л.А. Цветкова, И.А. Цатраева), сфера применения компьютерных технологий в обучении иностранного языка необычайно широка: они могут быть эффективно использованы для ознакомления учеников с новым учебным материалом, с новыми образцами высказываний, а также в роли предмета для осуществления контроля.

Среди всех понятий, которые используются в психологии для объяснения побудительных моментов в поведении человека, самыми общими и основными являются понятия мотивации и мотива. **Мотивацию** можно определить как совокупность причин психологического характера, объясняющих поведение человека, его начало, направленность и активность. А **мотив** мы можем трактовать, как побуждение к совершению поведенческого акта, порождение системой потребностей человека и с разной степенью осознаваемое, либо неосознаваемое им вообще [1, 119 б].

Мотивы, которые определяют преобладание интереса к предмету иностранный язык, многообразны. И все они определяются рядом специфических факторов:

1. Особенности обучающегося (пол, самооценка, уровень интеллектуального развития);
2. Особенности учителя и его отношения к педагогической деятельности;
3. Спецификой учебного предмета.

Исходя из данных факторов учебного предмета, выделяются следующие характерные особенности обучения иностранному языку на старшем этапе согласно материалам сборника, содержащего комплект программно-нормативных документов для 10-11х классов:

1. Более активное взаимодействие всех видов речевой деятельности (чтение, письмо, аудирование, говорение);
2. Использование аутентичных, проблемных публицистических и художественных текстов в качестве источников информации, затрагивающих актуальные темы современности;
3. Большая инициативность и спонтанность речи учащихся, в которой могут затрагиваться нестандартные ситуации общения;
4. Основными видами диалогической речи должны быть свободная беседа, групповое обсуждение предложенной проблемы, обмен мнениями, преобладание диалога;
5. Построение развернутых собственных высказываний на основе текста и самостоятельно с достаточной аргументацией по поводу прочитанного или услышанного.

Учет всех данных особенностей при обучении иностранному языку в старших классах ведет к установлению активного взаимодействия между учащимися и учителем, однако необходимо отметить тот факт, что применение компьютерных технологий может повысить данный интерес.

Поэтому в настоящее время в школах все чаще наблюдается их активное применение. Как утверждают сами учителя, с их помощью можно эффективно отрабатывать все виды речевой деятельности. Согласно их мнению, компьютерные технологии помогают больше всего в совершенствовании навыков аудирования и чтения. Затем следуют навыки говорения, и лишь потом только навыки письма (Рисунок 1).

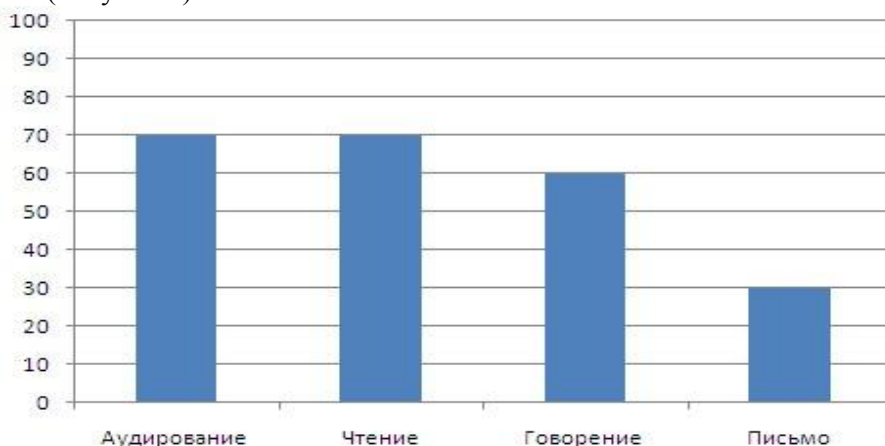

Рисунок 1 - Совершенствование видов речевой деятельности с помощью компьютерных технологий

Разберем ситуацию с таким видом речевой деятельности, как говорение.

Часто на уроках иностранного языка процесс вовлечение учащихся в устную речь по различным темам становится просто не интересным для самих учеников. Поэтому активность их работы резко понижается, что приводит к потере желания детей вести беседу. Однако при работе с использованием компьютерных технологий это исключено.

Важной особенностью применения компьютера в учебно-воспитательном процессе по иностранному языку является то, что он может стать «собеседником» обучаемого, т.е. работать в коммуникативно направленном диалогическом режиме и определенным образом, например, с помощью графических средств анализатора и синтезатора речи восполнять отсутствие естественного коммуниканта, моделируя и имитируя его неречевое и речевое поведение.

В настоящее время существует большое количество компьютерных программ для отработки всех видов речевой деятельности, а также для работы над всеми аспектами иностранного языка (грамматика, лексика, фонетика). Поэтому учитель не испытывает никаких трудностей при выборе той или иной программы для работы с учащимися, в том числе и в старших классах.

Например, на уроках по английскому языку для отработки грамматики возможно использование такой компьютерной программы, как «Big Ben», «English Tutor», при отработке лексики - «English on holidays», при отработке фонетики - «Профессор Хиггинс», «English Platinum».

Таким образом, можно сделать вывод о том, хотя первое внедрение компьютерных технологий в обучение иностранному языку произошло уже более 5 лет назад, они до сих пор помогают ученикам эффективно овладевать данным предметом. И это, как показывает практика, происходит потому, что каждый год появляется все большее количество современных программ для изучения иностранного языка, которые становятся «другом» и «помощником» как для учителя, так и для учащихся.

Литература:

1. Соловова Е.И. Английский язык. Итоговая аттестация за курс начальной школы (повышенный уровень): типовые тестовые задания / Е.Н. Соловова, А.Б. Година, Е.А. Пореченкова. – М.: Центр изучения иностранного языка Елены Солововой, 2013. – 119 с.
2. Беспалко В.П. Компьютердің қатысуымен оқу және оқыту (үшінші мыңжылдықтың педагогикасы). М.: Мәскеудегі баспа үйі. псих.-соц. Ин-ты; Воронеж: «МОДЕК» НПО баспасы, 2002.

Әбжапбар Жамал

6M011100-Информатика

Ғылыми жетекшісі: тех.ғ.к, профессор Г.И.Салғараева

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Аннотация. В статье освещается важность формирования профессиональной компетентности будущих учителей, систематическое использование новых технологий в процессе современного обучения. Для этого необходимо повысить профессиональную компетентность студентов в теоретических и практических аспектах, включая переподготовку специалистов работающих в образовательных учреждениях, расширить доступ к образованию через интерактивное обучение, применение различных технологических приемов, модернизацию образования и т.д.

Abstract. The article highlights the importance of the formation of professional competence of future teachers, the systematic use of new technologies in the process of modern education. For this, it is necessary to increase students' professional competence in theoretical and practical aspects, including retraining of specialists working in educational institutions, expand access to education through interactive training, the use of various technological techniques, the modernization of education, etc.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасын іске асыру нәтижесінде «кәсіби міндеттерін дербес әрі шығармашылық тұрғыдан шешуге, кәсіби қызметтің тұлғалық және қоғамдық маңызын түсінуге, оның нәтижелері үшін жауап беруге қабілетті кәсіби құзыретті жеке тұлғаны, бәсекеге қабілетті маманды қалыптастыруды қамтамасыз ететін білім беруді басқарудың тиімді жүйесі құрылатыны» атап көрсетілген [1]. Бүгінгі таңда білім беруді жаңғырту – заманның талабы. Болашақ мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың маңыздылығы қазіргі таңда жаңа технологиялармен оқыту жүйелі түрде жүргізілуде. Ол үшін студенттердің кәсіби құзыреттілігін теориялық және тәжірибелік тұрғыдан жетілдіру қажет және білім беру ұйымдарында қызмет жасайтын мамандарды қайта оқыту, интерактивті білім беру, түрлі технологиялық тәсілдер арқылы оқуға деген қолжетімділікті арттыру, білім беруді жаңғырту сынды мысалдарды айтуға болады. Біздің елімізде білім беру жүйесін жаңғырту үш негізгі бағыттары бойынша жүзеге асуда. Біріншісі, білім беру ұйымдарын оңтайландыру және оқыту үдерісіне қазіргі заманғы әдістемелер мен технологияларды енгізу. Екіншісі, оқу-тәрбие үдерісін жаңғырту және педагогтар құрамының сапасын арттырудың маңызы зор. Арнаулы педагогикалық білім берудің үлгілерін, мектептер мен жоғары оқу орындарының оқытушыларының біліктілігін арттыруға талаптарды күшейту қажет. Әр өңірде педагогтардың біліктілігін арттыратын интеграцияланған орталықтар жұмыс істеуі тиіс. Үшіншісі, білім беру қызметтерінің тиімділігі мен қолжетімділігін арттыру және біліктілікті жетілдірудің тәуелсіз жүйесін құру қажет. Мамандар даярлауда оқу-тәрбие үдерісін жаңғырту білім саласына ене бастады. Мәселен, бүгінгі таңда академиялық еркіндікті дамыту білім беру жүйесін түбегейлі өзгертті деп айтуға болады. Білім алушының таңдаған пәні бойынша, мамандығына қатысты сабақтарды меңгеруі – академиялық еркіндіктің басты қағидаты болып саналады. Элективті курстар еңбек нарығы сұраныстары негізінде оқытылады. Оқыту үдерісін жаңғырту бағыты бойынша сұранысқа ие, болашағы бар бағыттарды күшейтудің маңызы зор. Сонымен қатар, тілдерді меңгеруге, электронды оқытуға, инклюзивті білім беруге, шағын кешенді мектеп мәселелеріне басты назар аударыла бастады. Жоғары интеллектуалды әлеуеті қалыптасқан, инновациялық технологияларды еркін меңгерген, ғылыми-зерттеушілік қызметке бағытталған болашақ педагогтарды даярлау, қайта даярлауды да айта кету керек. Мектеп мұғалімдері, ғалым-оқытушыларды елдегі және шетелдегі біліктілікті арттыру орталықтарында жүйелі түрде оқыту қолға алынууда.

Білім беру қызметтерінің тиімділігі мен қолжетімділігін арттыруда инновациялық технологияларды, компьютер мүмкіндіктерін пайдалану, интерактивті білім беру, қашықтықтан оқыту, виртуальды педагогика тағы басқаларды тәжірибеге ендіруге баса назар аудару қажет. Ғалым-оқытушылар, зерттеушілер жалпы орта білім беретін мектептің жаңашыл мұғалімдерімен бірлесе отырып мектеп базасында инновациялық технологияларды енгізу арқылы оқушылардың, студенттердің интеллектуалдық қабілеттерін арттыруды көздейді. Еліміздегі жоғары білім беру ордалары әлемдік білім беру жүйесіне көше бастады. Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін арттыра түсетін білікті мамандарды дайындау үшін ЖОО-ры да түрлі инновациялық әдістемелерді пайдалана бастады. «Академиялық мобильділік» бағдарламасы еліміздегі бірқатар жоғары оқу орындарында жүзеге асуда. Жоғары білім саласына көп сатылы оқу гранттары жүйесін әзірлеу, қос диплом алу, қолданбалы білім берудің өңірлік мамандықтарды ескеретін мамандандырылған оқу орындары жүйесін құру, оқыту әдістемелерін жаңғырту, оқытудың онлайн жүйелерін дамыту сынды жоғарыдағы бағыттың негізгі тетігі ретінде

қарастырылуда [2]. Білім беру реформасын жүзеге асырудағы негізгі тұлға педагог болып табылады. Мемлекеттің педагог мамандарға бағдарланған әлеуметтік тапсырысы ең алдымен, жоғары оқу орнын, балабақша, мектеп таңдау жағдайында өз бетімен жауапты шешім қабылдай алатын, ынтымақтастыққа икемді, ел тағдырына жанашырлықпен қарайтын жоғары құзіретті мамандарды қалыптастыруды көздейді. Кәсіби құзіреттілікті қалыптастырудың негізгі бағыттары білім беру мазмұнын жаңартудың және қазақстандық білім беру жүйесін өзгертудің негізгі бөлігі болып табылады. Алайда білім берудің сапасы мен тиімділігін арттыруды жүзеге асыруда қазіргі педагог мамандардың қолынан келер мүмкіндіктерінің арасындағы қарама-қайшылықтың сақталып отырғанын атап айту керек. Осы қайшылықтарды жоюда білім беру саясатындағы басым бағыттардың бірі – білім беру үдерісін құзіретті тәсілге бағдарлай отырып, оны жүзеге асырудың жолдарын қамтамасыз ететін төмендегідей маңызды міндеттерді шешу қажет:

- педагогтарды білім берудің жаңа технологияларын меңгеруден, кәсіби рөлдерді (кеңесші, топтық талдауды ұйымдастырушы, фасилитатор, тьютор) сәйкесінше игеруден тұратын құзіретті тәсілдері аясындағы жұмыстарға даярлау;

- педагогтарды баланың және өзінің денсаулығын сақтау технологиясымен қамтамасыз ету;

- білім беру үдерісін барынша дараландыру жағдайындағы іс-әрекетке даярлығын қалыптастыру

[3].

Негізгі құзіреттілік сала ерекшелігіне қарамастан барлық мамандар бойынан табылу керек деп қарастырылған, себебі құзіреттілік маман біліктілігінің негізін құрайды, оның ішінде:

- ақпараттық;
- коммуникативтік (қатысымдық);

Ақпараттық құзірет – мамандардың компьютерлік білімділігі, жаңа ақпараттық технологияларды қолдана алу (мультимедия, электронды пошта, Интернет) мүмкіндігі.

Коммуникативтік құзірет – бірлесіп жұмыс істеуді бағалау, адамдар арасындағы сенімділік, бірін-бірі түсіну, тыңдау, сыйлау, этикет сақтау, дәстүрді білу, дау жан-жалды шеше алу, бұзылған қатынастарды түзету, өз қателігін түсіне білу, топпен жұмыс жасай алу, орындаушылардың жұмысын дұрыс ұйымдастыру, басқару шешімдерін таба алу және қолдана білу қабілеттері. Педагогикалық қызмет табиғатында шығармашылықты талап ететіні белгілі қағида. Адамның шығармашыл мүмкіндіктерінің дамуы тұрғысынан интеллектуалды, эмоционалық, рухани потенциалының баюына, жетілдіруге, тануға ұмтылуға нақты жағдай туғызады. Осыған байланысты ұстаздардың кәсіби дайындығының мақсаты да өзгереді. Кәсіби құзіреттіліктің қалыптасу процесі кәсіби білімнің, біліктің, іс-әрекеттің қалыптасуын қамтиды, ұстаздың жалпымәдени дамуын, өзінің көзқарасының және тұлғалық кәсіби құнды қасиеттердің қалыптасуын қамтиды.

Мұғалімнің кәсіби құзіреттілігі күнделікті педагогикалық қызметте әр түрлі танылады және әр түрлі іске асады. Мұғалімнің кәсіби құзіреттілігі деп, біз өзара байланысты үш компоненттен тұратын тұлғаның қасиеттерін түсінеміз:

- Педагогикалық қызметте жүзеге асатын кәсіби білім;
- Кәсіби біліктілік;
- Мұғалімнің кәсіби құнды қасиеттері;

Бұл үш компонент мұғалімнің тұлғасын дамыту мақсатымен біріктірілген, сонымен қатар әр компонент педагогикалық қызмет үрдісінде бірде алғышарт, бірде құралы, бірде нәтижесі болып қызмет атқарады.

Кәсіби құзіреттілікті қалыптастыру үрдісі кәсіби білім, білік, дағдыны қалыптастыру, педагогтің жалпы мәдени дамуын, оның тұлғалық көзқарасын және кәсіби маңызды сапаларын қалыптастыруды білдіреді.

Ойымызды қорытындылай келе, кәсіби құзіреттілікті қалыптастырудың барлық құрылымдық құрамдас бөліктері болашақ мамандардың білім беру ұйымдарындағы қызметіне, атап айтқанда, нақты педагогикалық жағдайларды шеше алу шеберлігіне бағытталған. Мамандардың кәсіби даярлығы, яғни оның білім беру қызметі барысында иеленген білімі, тәжірибесі, жеке және әлеуметтік қасиеттері мен құндылықтарын жұмылдыру қабілеті оның кәсіби құзіреттілігін қалыптастырып, біліктілігін арттыруды құрайды және оны өз тәжірибесінде тиімді пайдалана алуымен өлшенеді.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана,
2. Құрманалина Ш.Х. Оценка качества профессиональной компетентности учителя. – Алматы,
3. Кенжебеков Б.Т. Жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзіреттілігін қалыптастыру: пед.ғыл. докт...автореф.: 21.05.05. – Қарағанды: Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ, 2005. – 40б.

Байметова Зохида

5B010900-Математика

Научный руководитель: д.п.н., и.о.проф. Б.Р.Каскатаева

КазГосЖенПУ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ГЕОМЕТРИИ В 7 КЛАССЕ

Түйіндеме: Бұл мақалада 7-сыныпта геометрияны оқытуда оқушылардың шығармашылық қызметінің ерекшеліктері және оны қалыптастырудың педагогикалық шарттары қарастырылады.

Abstract: This article discusses the features of creative activity of students in the study of geometry in the 7th grade and pedagogical conditions of its formation

На современном этапе общественного развития главной задачей является всестороннее содействие становлению и развитию человеческой индивидуальности. Однако сложившаяся образовательная практика не способствует максимальному стимулированию творческой деятельности учащихся, вследствие чего возникает необходимость пристального внимания на развивающуюся личность с её внутренним миром, интересами, потребностями, творческими возможностями.

В настоящее время выдвигается на первый план проблема формирования творческой деятельности учащихся. В организации учебного процесса особенно востребованы те виды работ, которые развивают личность и обеспечивают ее творческое саморазвитие. «Все наши педагогические усилия должны быть направлены на то, чтобы в максимальной мере заставить школьника усваивать материал в порядке активной работы над ним, всеми средствами насыщая эту работу элементами самостоятельности и хотя бы самого скромного творчества» [1, с. 222].

Существует противоречие между потребностью общества в получении активной личности, способной к саморазвитию и самообразованию, и недостаточным исследованием проблемы формирования творческой работы учащихся, которая определяет актуальность рассмотрения особенностей творческой деятельности учащихся и педагогических условий ее формирования.

Рассмотрим особенности творческой деятельности учащихся при изучении геометрии в 7 классе. Проблема целенаправленного формирования творческой работы учащихся является весьма сложной и многогранной. Это обусловлено тем, что творческая деятельность выступает одновременно как *цель* в плане формирования личности, как *результат*, обусловленный определенным способом организации учебной деятельности учащихся, и как *средство* повышения процесса обучения.

В подростковом возрасте имеется большая возможность для формирования организаторских способностей, деловитости, предприимчивости и других полезных творческих качеств личности, связанных с взаимоотношениями людей. Перечисленные личностные качества могут развиваться практически во всех сферах деятельности, где участвует подросток и которые могут быть организованы на групповой основе: учение, труд, игра.

Осознание единения личного и общественного - стержневой процесс самореализации личности. В самосознании подростка Л.С. Выготский справедливо видел «социальное сознание, обращенное внутрь» [2, с.50].

Вторая характерная *особенность* подросткового возраста - это изменение соотношения между активностью чувственно-импульсивной и интеллектуальной. В этом возрасте ученик сознательно ставит цели, происходит формирование самосознания и чувство коллектива, ответственности перед ним; расширяется жизненный опыт и развивается мышление, происходит формирование его самостоятельности; может управлять своим поведением и деятельностью.

У подростка, складывается устойчивая, система интересов деятельности, формируются организационные умения, развиваются волевые качества, способность к длительному напряжению. И, как результат, увеличивается количество видов работ, в которых подросток способен реализоваться относительно самостоятельно.

Следующая характерная особенность данного возраста - усиление раскрепощения подростка: от непосредственного «воздействия» среды. Растущий человек, все больше познающий среду,

становится все более свободным в своих действиях на основе «познанной необходимости», усвоения требований среды, собственной оценки окружающего мира и самооценки. «Главным стимулом психического развития становится не только стремление получить одобрение окружающих и сохранить свое место среди них, но и потребность выполнить собственное требование к себе, и быть на уровне тех задач, которые для себя ставит» [2, с. 15];

Основными задачами развития творческой деятельности учащихся при изучении геометрии в 7 классе являются:

- овладение геометрическими знаниями и умениями; дать учащимся качественное образование;
- развитие навыков общения со сверстниками и умения добиваться успеха;
- развитие навыков самостоятельной работы учащихся при изучении данного предмета;
- использовать инновационные технологии; совершенствовать формы и методы организации учебной и внеурочной деятельности.

Педагогическими условиями творческого развития учащихся являются: 1) Создание свободной атмосферы в школе и классе; 2) Доверие и уважение к ученикам со стороны учителя, своевременная помощь детям; 3) Присутствие познавательных интересов учащихся к предмету; 4) Применение игровых методик; 5) Внимание к интересам каждого ученика, его склонностям, здоровью, к его способностям; 6) Похвала высказывания оригинальных идей; 7) Личный пример творческого подхода педагога как один из форм решения проблемы; 8) Признание ученика взрослым.

Таким образом, развитию творческой стороны личности школьника необходимо придавать особое значение при обучении геометрии. Оно отразится на повышении качества знаний [3].

В подростковом возрасте идет интенсивное умственное развитие, бурно развивается индивидуальность школьника, повышаются его способности и расширяются интересы.

Как показывает опыт, формирование восприятия пространства у подростков на уроках геометрии происходит более интенсивно, чем у старших. Учащиеся данного возраста любят рисовать, обладают активным воображением, могут представить не только конкретные, но и абстрактные понятия. В данном возрасте следует всячески стимулировать самостоятельное воображение подростков, для этого чаще ставим их перед необходимостью самостоятельно сравнивать различные объекты. К примеру, при введении новых геометрических понятий, ученики находят в окружающей среде сходное и различное, делают обобщения и выводы.

Потребность в учебной деятельности зависит от самого характера этой деятельности, побуждающей учащихся к усвоению знаний, а также от степени включённости учащихся в процесс обучения. А для осуществления деятельности необходима определённая побудительная сила, которая превращает потребность в реальную деятельность. Такой силой выступает мотив, от энергетической способности которого зависит активность человека. Поэтому ведущим мотивом успешных творческих действий школьника является интенсивное формирование познавательного интереса к ней, что само по себе стимулирует развитие творческой активности школьника. Выходит такая цепочка: Познавательный интерес $\Rightarrow$ потребность $\Rightarrow$ побудительная сила (мотив) $\Rightarrow$ деятельность $\Rightarrow$ интенсивность $\Rightarrow$ активность. Всем известно, что успех учителя во многом зависит от умения пробудить интерес к своему предмету. Формирование интереса к творческой познавательной работе невозможно без привития интереса к предмету.

Говоря о привитии интереса к предмету, следует помнить, как велика роль занимательности, которая и создаёт заинтересованность, рождая чувство ожидания. А от степени заинтересованности часто зависит и характер внимания, его активность, способствующие творческому подъёму учащихся на уроке, их творческой деятельности.

Литература:

1. Гусев, В.А. Психолого-педагогические основы обучения математике / В.А. Гусев. -М.: ООО «Издательство «Вербум-М», ООО «Издательский центр «Академия», 2003. - 432с.
2. Выготский, Л.С. Психология искусства /Л.С. Выготский. М., 1965.- 260 с.
3. Каскатаева Б.Р., Пезикова Е.М. Задачи – как способ активизации мыслительной деятельности учащихся на занятиях по математике // Евразийский союз ученых (ЕСУ). № 8 (53) / 2018

Бекжан Ұлдана

5B010900-Математика

Ғылыми жетекшісі: ф.-м.ғ.к., доцент А.К.Искакова

ҚазМемҚызПУ

МЕКТЕП БАҒДАРЛАМАСЫНДА МЕДИА БІЛІМ БЕРУДІ ҚОЛДАНУ

Аннотация. Медиаобразование - один из важнейших аспектов образования, которое способствует использованию современных средств массовой информации, формированию общества. В мире средств массовой информации также используют культурное информационное пространство в области образования. Использование медиаобразовательных технологий в образовании позволит увеличить творческий поиск студентов, сделать его более эффективным и привлекательным, показать свою индивидуальность. Актуальность вопроса заключается в развитии форм медиаобразования для обеспечения современного профессионального и личностного роста.

Abstract: This article describes the use of media education in the current curriculum. Media education is one of the most important aspects of basic education, which promotes the use of modern media and the formation of society. In the world, the media also use cultural information space, as well as in the field of education. The use of media education technologies in education will increase the creative search for students, make it more efficient and attractive, show their individuality. The urgency of the issue lies in the development of forms of media education to ensure modern professional and personal growth.

Тұлғаны тек білімнің өзі ғана емес оның құрылымы да дамытады. Медиа білім - білім беру жүйесінде, білім алушының оны танып біліуін ерекше түрде ұйымдастырып, жеке дара қабілетін арттыруға, ғылымға деген қызығушылығын оятуға, жоғары деңгейде білім алуға, шығармашылық және ойлау деңгейін дамытуға септігін тигізеді. Мұндағы көп жағдай оқытушының медиа материалдарды дұрыс таңдап, бағыт-бағдар беріп, берілген уақытты тиімді пайдаланып, білім алушыны ынталандырып, педагогикалық-психологиялық жағдай жасауына байланысты болып табылады. Қазіргі таңда медиа білім беруді көптеген пәндер мен салаларда қолдануға болады. Сонымен қатар, медиа білім беруді көптеген мектептерде математикалық білім беруде өте тиімді тәсілдерінің бірі деп қарастыруға болады. Мысалы, «Экономикалық есептердің математикалық сауаттылығы» пәні ретінде факультативті сабақтарда қолдану. Видео, 3D материалдарды білім алушыларға көрсету арқылы, оларды экономикалық мағынадағы математикалық есептерде қолдануға болатынын көрсетуге болады.

Бұқаралық ақпарат құралдарында білім берудің маңызды тұжырымдамасы медиа мәтіндеріне қатысты сыни ойлауды қалыптастыру болып табылады. Бұл дегеніміз, білім алушылар бұқаралық ақпарат құралдарының шығармаларын сыни түрде қабылдап, ақылға қонымды бағалау арқылы ғана емес, сонымен қатар айналадағы атқаратын қызметіне байланысты, яғни медиа білім беруді тұлғаның өзін-өзі көрсету, мәдени дамудың құралы ретінде, медиа мәтіндерінің аудиторияға қалай ықпал ететініне де байланысты.

Бастапқы кезеңдегі медиа білім беру қозғалысы Батыс Еуропада пайда болып, кинематография мен баспасөз арқылы қарқынды дамыды. Еуропалық медиа білімінің көшбасшысы Франция болды. 1949 жылы наурыз айында Францияда педагогикалық конференция өткізіліп, онда медиа-білім беруді дамытудың келесі бағыттары ұсынылды: кинотеатрлар желісінің одан әрі дамыту және оның қызметіне әртүрлі өнермен байланысты кинематографияның тарихы мен тілін зерттеу; фильмді талдау және талқылау; медиа-педагогтарды даярлауға көмектесу; аудиовизуалды жабдықтары бар оқу орындары мен кинотеатрларды материалдық қамтамасыз ету үшін арнайы бөлім құру. Ұлыбританиядағы бұқаралық ақпарат құралдарының білім беру тарихы да бірнеше ондаған жылдарды қамтиды. Ұлыбританияда 1933 жылы үкімет құрған Британ киноинститутындағы (British Film Institute - BFI) білім беру бөлімінде, кітаптардың бірегей жинағы (15 тілде 41 000 дана), журналдар (әлемнің 45 елінен 145 000 нөмір) және газеттер (2 000 000 нөмір), сондай-ақ медиа білім беру мәдениетіне байланыстылары да болды. Британиядағы медиа-білім беруді дамытуға Канаданың көрнекті медиа-зерттеушісі М.Маклюэннің (М. McLuhan) идеялары да ықпал етті. 60-шы жылдардан бастап, британ университеттерінің көбінде бұқаралық ақпарат құралдары және оның басқа да түрлері көптеп оқытыла бастады. Негізгі мәселенің бірі – мектеп кестесінде медиа білім беруге қажетті уақытты табу керек болды. 60-шы жылдардың басында Англиядағы бірқатар мектептерде экрандық

білім қосымша пән ретінде сәтті өткізілді. Жалпы алғанда британдық медиа білім беру жүйесі бастауыш мектеп деңгейінде бұқаралық ақпарат құралдарының сауаттылығын қамтамасыз етеді (мұнда медиа білім ағылшын тілінің сабақтарына негізделіп, баспа мәтіндерінің материалы ретінде пайдаланылады). Медиа-курстар арасында, орта мектептің оқушылары - Film & Media Studies, Media Studies және дамыған медиа білім беру - Media Studies Advanced бағдарламаларын таңдай алды.

Қазіргі уақытта медиа білім беру теориялық және әдіснамалық әзірлемелерге сүйене отырып, бұқаралық жаппай даму деңгейі жетті. Қазіргі уақытта медиа білім берудегі мақсаттар: балалар, жасөспірімдер мен ересектердің медиа сауаттылығын дамыту бағдарламаларын әзірлеуге және ілгерілетуге; мұғалімдер үшін медиа білім беру бағдарламаларын әзірлеу және таратуды дамыту; білім беру құрылымдарын, ата-аналар ұйымдарын, медиа-мамандарды, Интернет қызметтерді, үкіметтік емес ұйымдарды тарту, бұқаралық ақпарат құралдарында белсенді диалогта білім беру бағдарламаларын әзірлеу; әртүрлі бұқаралық ақпарат құралдарының үздік білім беру бағдарламаларын ұсынуға қолдау көрсету жолдарын және бұқаралық ақпарат құралдарын насихаттау. Сонымен қоса, жаратылыстану бағыттарында да медиа білім беру арқылы білім алушыларды өз бетімен ізденуге, жеке қабілеттерін дамытуға, сондай-ақ жаңа технологиялардың дамуына ықпал етеді. Ғылымға маңызды әдістерде жаңа технологияларды қолдану арқылы жаратылыстану бағыттарын жетістікке жеткізуге болады.

Жаңа медиа ХХ ғасырдың соңында фильм, сурет, музыка, ауызекі және жазбаша сөз тәрізді дәстүрлі медианы қамтитын компьютер мен коммуникациялық технологиялардың, компьютермен лайықталған құрылғылар мен Интернеттің интерактивті қызметтерін танытатын медиа ғылымда пайда болған термин. Бұл ұғымның ауқымы өте кең. Мысалы, жаңа медиа медиа контентке жатататын барлық мәліметтерге кез келген уақытта, әртүрлі компьютерлі құрылғылардың көмегімен қол жеткізіп, пікірлесуге, жаңа мәлімет енгізуге және бірнеше адамның бірігіп, ақпарат түзуіне мүмкіндік беруді де сипаттайды. Жаңа медианың келесі бір қыры медиа контентті жариялау, тарату, тұтыну және әзірлеудегі еркіндіктің берілуімен құнды.

Жаңа медианың дәстүрлі медиадан айырмашылығы контенттің сандық форматта бит өлшемдеріне дейін ұсақталуында жатыр. Сонымен қатар жаңа медида контент онлайн режимде де қарқынды түрде әзірленуімен ерекшеленеді.

Медиа білім беру оқушыларды заманауи ақпараттық кеңістікте өмір сүруге дайындау, бұқаралық ақпарат құралдарымен қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру, медиа-технологияларды қолдану арқылы өздігінен сөйлеудің әртүрлі формаларын оқыту, медиа-мәтіндерді талдау, бағалау және толыққанды қабылдау дағдыларын қалыптастыруға үйретеді. Осы үдерістің нәтижесінде алынған медиа-сауаттылық білім алушыға теледидар, радио, бейне, кинотеатр, баспасөз, интернеттің ақпараттық алаңын белсенді пайдалануға мүмкіндік береді. Заманауи сабақтың мақсаты – бұл бейнелік ойлау мен сабаққа деген жарқын түсініктердің мәнін қалыптастыру. Медиа білім беру – ойын-сауық емес, білім алу құралы. Сондықтан оқыту процесінде Интернеттің мүмкіндіктерін барынша пайдалану керек. Интернет те оқулық сияқты, білім көзі болуы тиіс. Математика сабағында Медиа білім беру ресурстарды пайдалану мақсаттары мыналар: оқу құралы, ақпарат көзі, оқушылардың оқытылатын материалды игеруін және оқу мүмкіндіктерін диагностикалау тәсілі. Медиа білім беруді пайдалану сабақ деңгейін, оқушылардың білім сапасын, олардың оқуға деген қызығушылығын арттырады. Қазіргі заманғы сабақ оқушыға тек математикалық білім беруді ғана емес, кәсіби және әлеуметтік тұрғыдан шешуге мүмкіндік беретін ақпараттық ағындарды бағыттауға үйрететін экономикалық есептерді үйрететін медиа-сабаққа айналуы керек. Мұның барлығы оқушыны өз жетістіктерінде энергияны тек интеллектуалды өсуі үшін қолданып табысқа жету сезімін тудырады.

Әдебиеттер:

1. Каруна И.А. Британский опыт в области медиаобразования: опыт, проблемы, инновации. // Искусство и образование. - 2003. - № 2. - 66-79 б.
2. Гудилина С.И. Перспективы развития медиаобразовательных технологий. // Образовательные технологии XXI века. - М., 2004.

Даукенова Саяжан

5B070300-Ақпараттық жүйелер

Ғылыми жетекшісі: тех.ғ.к. Қ.Е.Тұрғанбай

ҚазМемҚызПУ

АВТОМОБИЛЬ НӨМІРІН ТАҢУҒА АРНАЛҒАН БАҒДАРЛАМА ЖАСАУ

Аннотация. В данной статье рассматривается создано приложение на базе операционной системы Windows для распознавания автомобильных номеров, данное приложение написано на языке программирования Python. В разработке были использованы библиотеки OpenCV и OpenALPR. Также реализована возможность сохранения результатов в базу данных.

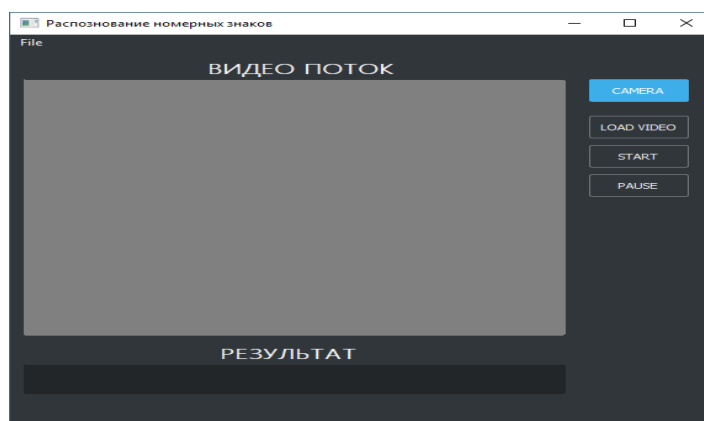
Abstract. This article discusses the creation of an application based on the Windows operating system for identifying license plates (car's number), this application is written in the programming language Python. In the development of the libraries were used OpenCV and OpenALPR. Also implemented the ability to save the results in the database.

Біз адамның сыртқы әлем туралы ақпараттың көпшілігін өз көзімен көріп, содан кейін көрнекі ақпаратты талдау және түсіндіру үшін аппараттың көмегі арқылы алынған ақпаратты өңдейтінін білеміз. бейнебақылау камерасынан автомобиль нөмірлерін тануға мүмкіндік беретін бағдарламалық жасақтама жасау. Бұл қосымша жол белгілерін танып, жүргізушіні уақытында ескертіп отырады жәнеде апаттардың алдын алуға септігін тигізеді.

Бұл кезде мультимедиялық толтырылатын әртүрлі міндеттер - толтыру, жобалау және интерактивті компоненттерді программалау, баспаға беру, дизайн және т.б. параллельді түрде орындалады [1, 12 б.].

Бұл бағдарлама Python бағдарламалау тілінде жазылған. Кітапханаларды дамыту кезінде OpenCV және OpenALPR қолданылды. Сондай-ақ, нәтижелерді дерекқорға сақтау мүмкіндігін іске асырды. Автомобильдер номерін тану алгоритмін құрастыру қиын үрдістерің бірі болып табылады. Осы зерттеудің бөлігі ретінде, Windows платформасында платформаны тану қосымшасы жасалады. Осы зерттеу жобасының негізгі мақсаты бақылау камерасынан автомобиль нөмірлерін тануға мүмкіндік беретін бағдарламалық жасақтама жасау болып табылады.

Қолданбалы графикалық интерфейсі бар декстрофен қосымшасы 1-суретте әзірленген қолданбаның интерфейсі көрсетілген.

Сурет 1 - Бағдарлама интерфейсі

Интерфейспен танысқаннан кейін бағдарламаның функционалдығын талдауды жалғастырайық [2, 56 б.].

2-суретте бағдарламаның скриншоты түймелер мен жұмыс кеңістіктерінің нөмірленген тізімін көрсетеді.

Олардың сипаттамасына жүгініңіз:

- 1) камерадан немесе бейнефильмнен бейнені көрсететін бағдарламаның жұмыс алаңы;
- 2) CAMERA - осы түймені басу бейнекамерадан сурет түсіре бастайды;

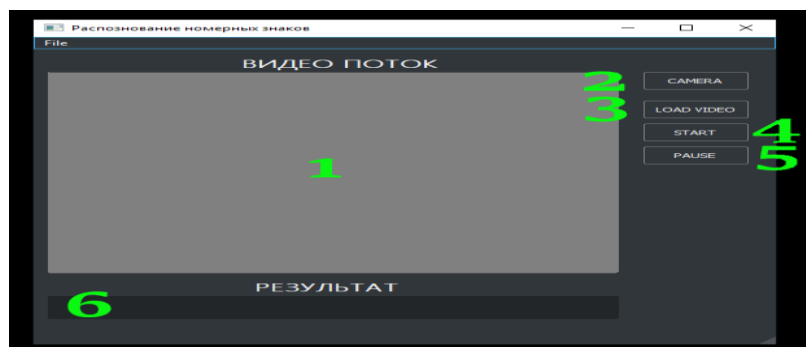
3) ЖҮКТЕУ VIDEO - осы түймені басқан кезде бағдарлама өңделетін бейнефайлды таңдауға болады;

4) СТАРТ - бейнефайлды ойнату басталады;

5) PAUSE - түйме белсендірілгенде ойнату үрдісі тоқтатылады;

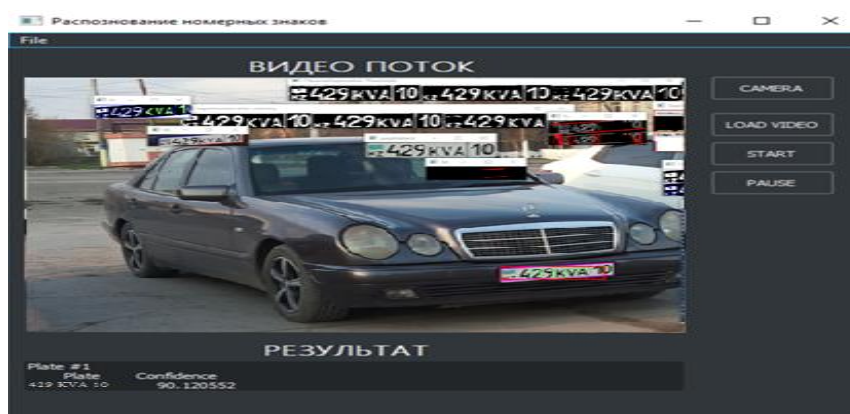
6) осы салада танылған нөмірлерді байқауға болады.

Бейнелерді тануды жылдам бастау үшін CAMERA батырмасын басыңыз.

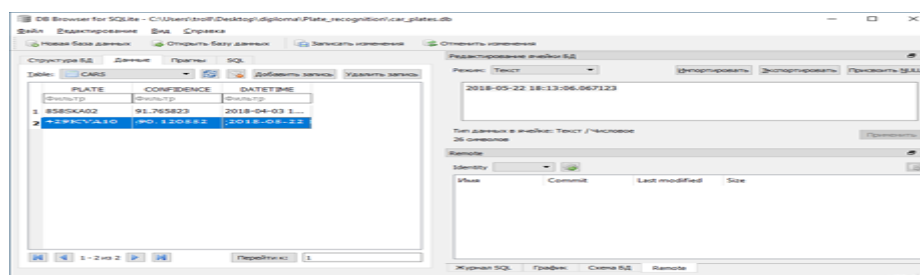

Сурет 2 – Бағдарламалық интерфейстің сипаттамасы

Бағдарламаның функционалдылығымен танысқаннан кейін оны тексере аласыз. 3- суретте сіз бағдарламаның автокөлік нөмірін қалай танитынын байқайсыз. Нөмір танылғаннан кейін нөмірмен жазба дерекқорға енгізіледі (3,4-суреттер).

Сурет 3 – Жұмыс барысы

Сурет 4 – Деректер қорындағы жазба

Әдебиеттер:

1. Грузман И.С., Киричук В.С. Цифровая обработка изображений в информационных системах: Учебное пособие. – Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2012. – 352 с.
2. Воскресенский Е.М., Царев В.А. Моделирование и адаптация систем распознавания текстовых меток на видеоизображениях. – Череповец: ИНЖЭКОН-Череповец. – 2013. – 154 с.

Досымбет Таңшолпан

6M011100 - Информатика

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., аға оқытушы Ғ.А. Асқарова

ҚазМемҚызПУ

БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ОҚЫТУДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ОЙЫНДЫ ПАЙДАЛАНУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. В начальной школе основным направлением обучения ребенка является игра. Игра и игры влияют на развитие повседневного мышления и образования ребенка. Это также помогает решать различные педагогические проблемы. Очень полезно использовать информатику на основе игровых приёмов. Это прекрасная возможность для ребенка работать творчески, развивать свой ум, включая все виды работ.

Abstract. In elementary school, the main focus of the child's education is play. Game and games influence the development of the child's daily thinking and education. It also helps to solve various pedagogical problems. It is very useful to use computer science based on gaming techniques. This is a great opportunity for a child to work creatively, to develop his mind, including all types of work.

«...Адамзат үшін ХХІ ғасыр жаңа технологиялардың ғасыры болмақ, ал осы жаңа технологияларды жүзеге асырып, өмірге енгізу, игеру және жетілдіру - бүгінгі жас ұрпақ, сіздердің еншілеріңіз... Ал жас ұрпақтың тағдыры- ұстаздардың қолында» Н.Назарбаев. Қазақ халқының ойындарының тәрбиелік мәнін көрсеткен педагог-ағартушылар Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев. Оқу-тәрбие процесінде ойындарды пайдаланудың тәрбиелік мәнін анықтаған ғалымдар Н.Құлжанова, М.Жұмабаев, М.Дулатов, М.Әуезов, С.Мұқанов және т.б. Жалпы білім беретін мектептердің бастауыш сыныптарында адамгершілік тәрбиесі тәрбиелеу және білім беру процесінде әр түрлі іс-әрекеттер арқылы жүзеге асырылады. Адамгершілік тәрбиесін жүйелі түрде ойын арқылы бастауыш сыныптан бастап балалар бойында қалыптастыруға болады. Олармен ойынның әр түрін ұйымдастыра отырып, бір-біріне деген қайырымдылық, мейірімділік, жанашырлық, достық, жолдастық сезімдерді тәрбиелеуге болады. Ойын – бастауыш мектеп оқушыларының негізгі іс-әрекетінің бірі. Сұлтанмахмұт Торайғыров «Балалықтың қанына ойын азық», - деп бекер айтпаған. Өйткені, ойын үстінде баланың бір затқа бейімділігі, мүмкіндігі және қызығушылығы анық байқалып, адамгершілік сапалары мен қасиеттері қалыптасады [1,6 б].

Сабақты қызықты ұйымдастырудың басты тәсілі ойын болып табылады. Бастауыш мектепте бірінші орында сабақ беру техникасы, оқу әрекетін ұйымдастыру үлгілерін табысты ұйымдастыру үшін:

- сабақ эмоцияға толы, оқуға деген қызығушылықты оятып, білімге деген тұтынушылықты тәрбиелеу қажет;
- сабақ қарқыны мен ырғағы оңтайлы, мұғалім мен оқушылардың әрекеттері аяқталған болуы қажет;
- мұғалім мен оқушылардың қарым-қатынасында толық байланыс болып, сабақта педагогикалық ырғақ пен педагогикалық оптимизм сақталуы тиіс;
- сабақта жайлы жағдай мен белсенді шығармашылық еңбек ету басымдылық етуі керек;
- мүмкіндігінше оқушылардың әрекет түрлерін ауыстырып отыру керек, оқытудың алуан түрлі әдістері мен тәсілдерін оңтайлы пайдаланған жөн;
- сабақ барысында шаршағандық пен қысымды басатын ойындар оқушыларға әрекет ету үлгілерін ауыстыруға мүмкіндік береді;
- әр ойынның басты мақсаты – сабақта берілген мағлұматты түсінуге және оны бекітуге көмек беруі қажет.

Бастауыш мектептегі информатика сабағында қолданылатын сынып - сабақ жүйе шартында мұғалімдер оқытудың келесі әдіс және формаларын табысты қолданады, олар оқушының өзіндік спецификалық ерекшеліктерін ескере отырып, нәтижелі оқу үрдісін құруға мүмкіндік береді:

диалог; ойын әдістемелері; ақпараттық минуттар; эвристикалық әдістер.

Бастауыш сыныптарға информатиканы оқыту кезінде екі құрамдас бөлікті атауға болады, олар: компьютерлік және компьютерсіз. Бұлай ажырату бастауыш сынып оқушыларын компьютерде жұмыс жасауға үйрету уақытының шектелуіне байланысты. Сол себепті мұғалім осы ерекшелікті ескеріп, компьютерлік және компьютерсіз бөліктері арасында тепе-теңдік орната отырып сабақты

ұйымдастыруы шарт. Бастауыш сынып оқушыларына информатика пәнінің элементтерін оқыту барысында жаңа ақпараттық технологияның керемет мүмкіндіктерін кез келген пәнге қолдануға болатындығына көз жеткізу керек.

Әйтседе, Қазақстанның болашақ білімді азаматтарын даярлауда бұл оқулықтармен ғана білім беру жеткіліксіз. Сондықтан 12 жылдық білім беру жүйесіне көшу, ғылыми-техникалық прогрестің тез өсу қарқыны, оқытудың жаңаша әдістерін дамытуды қажет етеді [2,17 б.].

Оқушылардың танымдық қабілетін дамытуда интеллектуалдық ойындардың атқаратын маңызы зор. Интеллектуалдық ойындар арқылы оқушылар әр түрлі жағдайды түсінеді, оны шешу жолдарын қарастырады. Интеллектуалдық ойындар оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытады, оқуға құлшынысын, қызығушылығын арттырады. Жақсы ойынға бала бар ынтасымен беріліп,оны білуге,меңгеруге талпынып, алуан түрлі дағды, мәліметтерді алып, шеберліктерін шыңдайды.

Ойын - бұл еркін және өзіндік әрекет, ол баланың жеке қызығушылығынан туады, белсенділігімен ерекшеленіп, шығармашылығын, жоғары сезімділігін көрсетеді. Ойында ғана баланың жеке қажеттілігі мен шектеулі мүмкіндіктері ашылады. Мен өз сабағымда интеллектуалдық ойын түрлерін жиі пайдаланамын. Бала өз мүмкіндіктерін ашып, жаңалыққа, бәсекелестікке ұмтылады. Ойын пән әрекетін күшейтіп, логикалық ойлауына, басқа адамдармен іскерлік қатынастарына әсер ететінін анықтайды.

Интеллектуалдық ойындар арқылы оқушылардың танымдық қабілетін дамыту барысында бастауыш сынып оқушыларынан күтілетін нәтижелер:

- ❖ кез келген ақпаратты беру және қабылдау үшін жағдайға қарай шағын көлемдегі мәтінді қолдана алады;
- ❖ алынған ақпараттарға қатысты өзінің ойын білдіру үшін алғашқы сөйлеу дағдыларын қолданады;
- ❖ тілдік қатынас және қоршаған шынайылықты танып білу құралы ретінде ана тілінің маңызын түсінеді;
- ❖ топпен,командамен бірлесіп жұмыс жасау үшін алғашқы сөйлеу дағдыларын пайдалана алады;
- ❖ жаңа ақпараттық және коммуникациялық технологияларды қолдана біледі;
- ❖ интеллектуалдық ойындар барысында жалпы адамзаттық және әлеуметтік мәдени құндылықтарға өз көзқарасын білдіре білуі;
- ❖ өзінің бәсекелестік қабілетін арттыру үшін өзін-өзі билеуге және кәсіби өсуге ынталы болуы;
- ❖ ақыл-ой қабілетін және жалпы өмірлік әрекетін жоғары деңгейде ұстау үшін шығармашылық жұмысқа тартылады.
- ❖ интеллектуалдық даму деңгейі жоғары , дарынды тұлғалар айқындалады.

Мұғалім – ақпараттанушы емес, оқушының жеке тұлғалық және интеллектуалды дамуын жобалаушы. Ал бұл мұғалімнен ақпараттық құзырлылықты, ұйымдастырушылық қабілеттілікті, оқушыларды қазіргі қоғамның түбегейлі өзгерістеріне лайық бейімдеу, олардың зерттеушілік дағдыларын дамыту бағыттарын талап етеді.

«Сабақ беру – үйреншікті жай шеберлік емес, ол үнемі жаңадан жаңаны табатын өнер» деп Ж.Аймауытов айтқандай білім беру жүйесіндегі бүгінгі өмірдің талабы сабақ өткізудің жаңа әдістері мен ақпараттандырылған оқыту технологияларын пайдалану. Бұл мақсатқа жетудің бірден — бір жолы оқытудың тиімді жолдары мен түрлерін іздестіру. Сондықтан да оқытудың жаңа түрлерін күнделікті сабақта қолданып, жоғары нәтижеге жету – мұғалімнің міндеті.Болашақтың бүгінгіден де нұрлы болуына ықпал етіп, адамзат қоғамын алға апаратын күш білімде ғана. Қай елдің болмасын өсіп-өркендеуі, өркениетті дүниеде өзіндік орын алуы оның ұлттық білім жүйесінің деңгейіне, даму бағытына байланысты.

Әдебиеттер:

1. Хасанова С.Б.Бастауыш мектептегі информатика курсы/оқу құралы,2016.
2. Баярыстанова Э.Т.Бастауыш сынып оқушыларына ойын арқылы адамгершілік тәрбие беру
3. Бастауыш мектеп (журналы 2005), <https://www.tarbie.kz/26084>

Duisenbai Aigerim

5B070300- Department of information technologies

Kazakh State Women's Teacher Training University

Scientific advisor: master, teacher Ainabek Zh.

TECHNOLOGY OF CRITICAL THINKING IN THE PREPARATION OF TEACHERS ACCORDING TO THE UPDATED CURRICULUM

***Аннотация.** В основе каждой технологии лежит идея приспособления нововведенным новшествам, предназначенным для каждого студента. Эти новшества предназначены для формирования и развития интеллектуального потенциала, индивидуальных способностей, а также, формированию критического мышления у обучающихся. Эти новшества так же предназначены для развития и мотивации их стремления к толерантности и гражданской ответственности, стремление к получению непрерывного образования в соответствии с философией программы Международного Бакалавриата.*

***Түйіндеме.** Барлық технологияның негізінде әрбір студентке арналған жаңа жағдайларға бейімделу идеясы жатады. Халықаралық Бакалавриат бағдарламасының философиясына сәйкес, оқушылардың интеллектуалдық потенциалының қалыптасуына, және олардың жеке қабілеттерінің, критикалық тұрғыдан ой ойлап машықтануын, толеранттық және азаматтық жауапкершіліктерін, үздіксіз білім алуға талпынуын мотивациялаудың қажеттілігін дамытуға жағдай жасау жолдарының негіздемелері.*

By now, there have been a significant number of diverse educational technologies. At the heart of all technologies is the idea of creating adaptive conditions for each student, i.e. adaptation to the characteristics of the student content, methods, and forms of education and maximum orientation to the independent activity or work of the student in a small group. Today, a pedagogically competent specialist, including a computer science teacher, must possess an extensive arsenal of educational technologies.

1. For pupil aged 3-12 years.
2. For primary school students 11-16 years.
3. Diploma program for senior pupils of 16-18 years.

The main goal of the International Bachelor Program is the development of students' independent work skills, the ability to plan and conduct individual and collective experiments and research. The program is aimed on the comprehensive development of the creative abilities of students, the formation of their personality. The PYP program is aimed at ensuring that the child enjoys the learning process, shows a keen interest in new information and ideas, and constantly develops his natural curiosity. This, bright and fast thought, the ability to reason [1].

1. For pupil aged 3-12 years.
2. For primary school students 11-16 years.
3. Diploma program for senior pupils of 16-18 years.

In accordance with the philosophy of the International Bachelor program, it is necessary to ensure the conditions for the formation of the intellectual potential of students, the development of individual abilities, critical thinking skills, the formation of tolerance and civil responsibility, motivation for the desire for continuous learning.

Methodical recommendations are based on coaching experience and include different methods and exercises, through which you can make your teaching inclusive and affective for each listener or student. It is recommended for use in planning classes or trainings for school teachers, school coaches and trainers for refresher courses. There 12 big sections in the program.It:

1. Introduction
2. Workouts
3. Brainstorming
4. Video analysis
5. The Cinematophore
6. Tests
7. Formation of small groups and pairs
8. Sociometry
9. Role playing games
10. Schering

11. Working with a large audience

12. Methods for developing multimodal skills

What is thinking and critical thinking? Thinking is the highest stage of cognition of objective reality in representations, judgments, concepts.

Critical thinking is an intellectually ordered process of active and skilful analysis, conceptualization, application, synthesis and / or evaluation of information obtained or generated by observation, experience, reflection or communication, as a guide to persuasion and action.

- The ability to argue in difficult choice situation
- Thinking for critical situations
- Thinking is not necessarily in terms of criticism [2].

What skills should a person have to succeed in the 21st century?

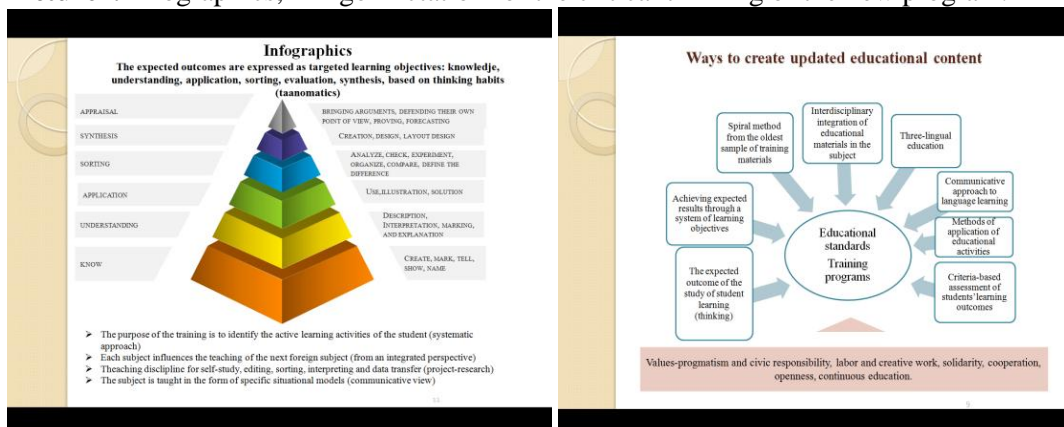
Basic skills	Competencies	Personal qualities
What helps to solve everyday tasks	What helps to solve more complex problems	What helps to cope with changes in the environment
<ul style="list-style-type: none"> – Reading and Writing Skills – Mathematical literacy – Financial literacy – Natural scientific knowledge – ICT literacy – Cultural and civil literacy 	<ul style="list-style-type: none"> – Critical thinking – Creative thinking – Ability to communicate – Ability to work in a team 	<ul style="list-style-type: none"> – Curiosity – Initiative – Perseverance – Ability to adapt – Leadership – Social and cultural awareness

So, there are only ten basic skills, the mastering of which is necessary to devote time to a modern person [3].

- Ability to select information
- Ability to think outside the box and flexibly
- Ability to understand meanings
- Social Intelligence
- Ability to work with modern media
- Universality of skills and thinking
- Ability to think in a projective way
- Ability to calculate
- Cooperation in the virtual space

Picture1. Explanation of lesson teaching in new program-infographics.

Picture2. Infographics, Mingo Dictation for the critical thinking of the new program.

List of sources:

1. <http://www.school2zel.ru/mezhdunarodnyj-bakalavriat-ib/>
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/Критическое_мышление
3. <https://4brain.ru/blog/навыки-человека-xxi-века/>

Досмаилова Гүлнұр
6М060200-Информатика

1-курс/магистрант/

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., қауым. профессор (доцент) Н.С.Қатаев
ҚазМемҚызПУ

ЖЕЛІЛІК-БРАУЗЕРЛЕР ЖӘНЕ ОНЫҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ

Аннотация: В этой статье рассматриваются происхождение, различия и недостатки сетевых браузеров, применение, а также их роль и типы сетевых браузеров. Проведен обзор веб-браузеров, чтобы выяснить какие сетевые браузеры используют большинство людей, определить рыночные доли и отношения между людьми и интернетом.

Abstract: This paper presents the history of web browsers, their differences and weaknesses, their applications, and their roles and types of web browsers. A review of web browsers to find out what network browsers are used by most people, to determine the market share and the relationship between people and the Internet.

Біздің айналамыздағы көптеген нәрселердің өзінің тарихы, қызықты тәжірибелері және ерекше фактілері бар. Сондықтан бізге ғаламтордың не екенін және оны қалай алуға болатындығын білу өте маңызды. Қарапайым компьютерлік бағдарламалар, браузерлер, шын мәнінде, ғаламтор мен пен адам арасындағы негізгі байланыс болып табылады. Желілік-браузер - ресми түрде міндетті компьютерлік бағдарлама болып табылады және ғаламтордың негізгі бөлігін құрайды. Түрлі браузерлердің болуы пайдаланушыға ғаламторда жұмыс істеу үшін қандай браузерді таңдау туралы сұраққа әкеледі. Бұл сұрақтың бірнеше аспектілері бар, мысалы, браузер жылдамырақ, сенімдірек, функционалды және т.б. Сондықтан желілік-браузерлердің ең қолайлы және практикалық мүмкіндіктерін анықтау қажет. Мұны істеу үшін браузердің анықтамасын анықтау, тарихын қадағалау, жиі қолданылатын браузерлердің жұмысын сипаттау, салыстырмалы сипаттама жасау, қорытынды жасау керек.

Қазіргі кезде әлемнің жүзден астам веб-серверлері бар, олар 30 миллионнан астам әр түрлі веб-беттерге қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Қолжетімді ақпараттың көлемі мен алуантүрлілігінің саны жоқ, өте көп. Өзіңіздің жеке веб-бетті жасай отырып, өнімдеріңізге және қызметтеріңізге шексіз жарнамалық мүмкіндіктерді ала аласыз. Сіз ақпарат таратуға және жаныңызға жақын адамдарды табуыңызға болады. Желілік-браузерді пайдаланып, веб-беттерге кіруге болады.

Желілік-браузер - веб-сайттарды қарауға арналған бағдарламалық қамтамасыз ету, яғни веб-беттерді өңдеу, шығару және бір бетінен екіншісіне жылжытуды орындайтын бағдарлама болып табылады. Бұл желідегі барлық ақпараттық ресурстарға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Браузерді пайдаланып суреттерді, дыбыстық және бейне файлдарды, түрлі мәтіндік ақпаратты (электрондық кітаптар, жаңалықтар, журналдар, эзілдер) және т.б. жүктей аласыз. Көптеген браузерлер FTP серверлерінің мазмұнын көрсете алады. Браузерлер дүниежүзілік ғаламтор веб-торабының пайда болған сәтінен бастап үнемі дамып келе жатқандықтан, ол танымал бағдарламаларға айналды. Қазіргі сәтте браузерлер веб-парақтың әр түрлі компоненттерін өңдеу және бейнелеу үшін, веб-сайт пен оны қолданушы арасындағы интерфейсті қамтамасыз ету үшін толыққанды бағдарлама болып табылады. Internet Explorer (Microsoft Windows жүйесімен), Mozilla Firefox (тегін бағдарламалық жасақтама), Safari (Mac OS немесе Windows үшін тегін), Opera (тегін, іске қосылған), Google Chrome (тегін, тегін бағдарламалық жасақтама), Avant (тегін бағдарламалық жасақтама) аталған танымал браузерлердің барлығы дерлік тегін немесе жинақталған желілік-браузерлер қатарына жатқызамыз.

Алғашқы кең тараған графикалық интерфейсі бар браузер NCSA Mosaic болып саналады. Бірінші браузерлердің бастапқы коды ашылды және кейбір басқа браузерлер (Netscape Navigator және Internet Explorer) оны негізге алды. Бұл браузерлердің өз кемшіліктері болды, бірақ олар Netscape Navigator браузерінде жойылды. Netscape компаниясы Netscape Navigator бағдарламаларын әр түрлі операциялық жүйелерде (UNIX, Windows, Mac OS) жасап шығарды және олар елеулі табыс алып келді. Бұл Microsoft компаниясына Internet Explorer браузерін шығаруына түрткі болды. Microsoft-тың Netscape-тан айырмашылығы ол бірден IE-дің жергілікті нұсқаларын шығарды. Microsoft корпорациясы Windows операциялық жүйесін шығарды, оған браузер орнатылған, бірақ кейінірек браузер (Internet Explorer) жүйені жаңартуда (Windows OSR2) біріктірілген.

Google Chrome

Google Chrome - Google әзірлеген және веб-беттерді көрсету үшін және WebKit қозғалтқышын пайдаланатын браузер. Microsoft Windows үшін алғашқы ашық бета-нұсқасы 2008 жылғы 2 қыркүйекте, ал бірінші тұрақты нұсқасы - 2008 жылғы 11 желтоқсанда шыққан болатын. Қазіргі кезде браузер танымалдылық бойынша бірінші орынға ие және 2019 жылдың қаңтар айында нарық үлесі - 67,15% болды.

Google Chrome қауіпсіздікті, жылдамдық пен тұрақтылықты жақсартуға бағытталған. Google Chrome әзірлеушілері бейресми пайдаланушылар қауымдастығына берген сұхбатында өнімнің одан әрі даму стратегиясын, яғни браузерде ең жоғары жылдамдық пен ең аз рұқсат етілген функционалдылық болатынын, ал барлық қосымша функциялар кеңейтілімдер арқылы жүзеге асырылатыны туралы мәлімет берген [1].

Mozilla Firefox

Mozilla Firefox - еркін таратылатын браузер. Әлемдегі ең танымалдығы бойынша екінші браузер және 2019 жылдың қаңтар айында оның нарықтық үлесі - 9,58 % болды. Браузерде қойынды интерфейс, қатені тексеру, терілуіне қарай іздеу, сақтау менеджері, іздеу жүйесі бар. Жаңа мүмкіндіктерді кеңейтімдер арқылы қосуға болады.

Firefox Microsoft Windows, BeOS, Mac OS X, Linux және көптеген басқа Unix-ке ұқсас операциялық жүйелер үшін шығарылады. Браузер коды - еркін бағдарламалық қамтамасыз етулерге және үш есе GPL/LGPL/MPL лицензиясымен таратылады. Стандартты жеткізуде барлық мүмкіндіктерді берудің орнына Firefox пайдаланушыларға олардың талаптарына сәйкес браузерді түрлендіруге мүмкіндік беретін кеңейту механизмін ұсынады.

Firefox браузерінің кең мүмкіндіктері бар ең икемді браузерлердің бірі болып табылады. Пайдаланушы бағдарламаның сыртқы түрін өзгертетін қосымша тақырыптарды орната алатын мүмкіндігі бар [2].

Internet Explorer

Windows Internet Explorer 11 - 1995 жылдан бастап Microsoft корпорациясы әзірлеген браузерлер сериясы. Windows жиынтығына кіреді. Пайдаланушылар саны бойынша үшінші орынды алады (2019 жылдың қаңтар айында нарықтық үлес - 8,31 %) Internet Explorer тегін көшіріп алуға болады. Бір нұсқадан екінші нұсқасына жаңартқанда интерфейске әсер етпейді, олар бағдарламаның негізгі бөлігіне бағытталады. Оның бәсекелестер үшін үлкен артықшылығы бар барлық Windows пайдаланушыларына таныс және ыңғайлы интерфейске ие.

Internet Explorer веб-сайттарды жасауда қолданылатын барлық технологияларды қолдайды. Олар әртүрлі мультимедиялық клиптер, электрондық коммерция жүйелерінде деректерді шифрлау, әр түрлі гипермәтіндік белгілеу тілдері (HTML, XML және т.б.). Internet Explorer қолданыстағы сайттардың көпшілігімен дұрыс жұмыс істейді [3].

Қазіргі уақытта көптеген желілік-браузерлер бар, олардың әрқайсысының өзінің артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Компьютеріңізде ең танымал және пайдаланылатын браузерлердің бірі - Google Chrome, Internet Explorer, Mozilla Firefox, Opera, Safari және т.б. Сіз қандай желілік-браузерді пайдалансаңыз да оның үлкен айырмашылығы жоқ. Көптеген браузерлер FTP серверлерінің мазмұнын көрсете алады. Желілік-браузер веб-парақтың әртүрлі компоненттерін өңдеу және бейнелеу үшін және веб-сайт пен оның келушісі арасындағы интерфейсті қамтамасыз ету үшін толыққанды бағдарлама болып табылады. Браузерлердің тақырыбы өте кең және іс жүзінде сарқылмайды, өйткені бүгінгі күні браузерлердің саны көп, бір-біріне ұқсас болып келеді және кейбіреулері мүлде ұқсамайды. Олардың тек бір бөлігін ғана талдап, салыстыра отырып, әйгілі браузерлерді салыстыру фактісіне қарамастан, оларды ең жақсы браузер деп сенімділікпен айту мүмкін емес. Әрбір браузерде өзінің артықшылықтары, кемшіліктері және жеке мүмкіндіктері бар, сондықтан әр пайдаланушы өздігінен браузерді таба алады және пайдаланады.

Әдебиеттер:

1. Официальный сайт веб-браузера Google Chrome (<http://www.google.com/chrome?hl=ru>)
2. Официальный сайт веб-браузера Mozilla Firefox (<http://www.mozilla-europe.org/ru/firefox/>)
3. Официальный сайт веб-браузера Internet Explorer (<http://www.microsoft.com/rus/windows/internet-explorer/>)

Ерсұлтан Раушан

Информатика

4-курс бакалавр,

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, магистр Г.С.Алиева

Ы.Алтынсарин атындағы АрқМПИ

ISPRING БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аннотация. Разработка учебного материала с использованием мультимедийных компьютерных технологий не только позволит учащимся понять уроки в классе, но и сэкономит время.

Процесс обучения с помощью компьютера и информационных технологий может выстроить новое мышление студента и помочь им найти систематические связи и закономерности, и, как следствие, приведет к формированию их профессиональных способностей.

Annotation. Using the studio material, using multimedia computers, or just allowing you to take part in the classroom, but not at the right time.

The process of obtaining computer science and information technology can help students to find new concepts and systems, as well as systematic communication and functionality, as well as their ability to formulate their professional capabilities.

Білім беру жүйесін ақпараттандыру ісі жаңа оқыту технологияларын дайындауды талап етеді. Бірінші кезекте оларға электрондық басылымдар: электрондық оқулықтар, мультимедиялық оқыту құралдары мен әртүрлі құрылғыларға жазылған электрондық жазбалар жатады. Осындай мультимедиялық құралдардың бірі iSpring қашықтықтан оқыту жүйесіне арналған бағдарлама. iSpring компаниясы – электронды оқытуды ұйымдастыруға арналған кәсіби құралдар жасаудағы жетекші компаниялардың бірі. Компанияның өнімдері жоғары сапасы, инновациялығы, техникалық қолдаудың жоғары деңгейлі болуына байланысты дүниежүзі бойынша өзіндік орынға ие [1]. iSpring Suite бағдарламасының мүмкіндіктері: PowerPoint эффектілері мен анимацияларын электронды курс форматына сапалы түрлендіру; курсқа аудио/бейне (видео) форматындаға құжаттарды үстемелеу; интерактивтік жаттығулар мен анықтамалықтар құру мүмкіндігі; тест қолдану арқылы ағымдық үлгерімді бақылау, сауалнамалар мен сұраулар құрастыру. iSpring Suite – PowerPoint бағдарламасы базасында презентациялар, электрондық курстар, тесттер, интерактивтік файлдар құруға арналған бағдарламалық пакет. iSpring Suite бағдарламасына 6.0 версиясынан бастап электронды оқыту өнімдерін құруға рналған бірқатар жаңа мүмкіндіктер қосылған. iSpring Suite өзіне үш бірдей өнімді біріктірген: iSpring Pro, iSpring QuizMaker және iSpring Kinetics. iSpring Suite 6.2 бағдарламасында Flash презентациялар құру үшін - iSpring Pro, тесттер мен сауалнамалар құруды iSpring QuizMaker өзіне біріктірген, интерактивтік файлдар құру үшін iSpring Kinetics үйлестірілген. Тандалған дәріс тақырыбы бойынша презентация құру үшін iSpring Pro бөлімін таңдаймыз. Таңдау нәтижесінде Power Point бағдарламасын іске қосуға арналған терезе ашылады (сурет 1).

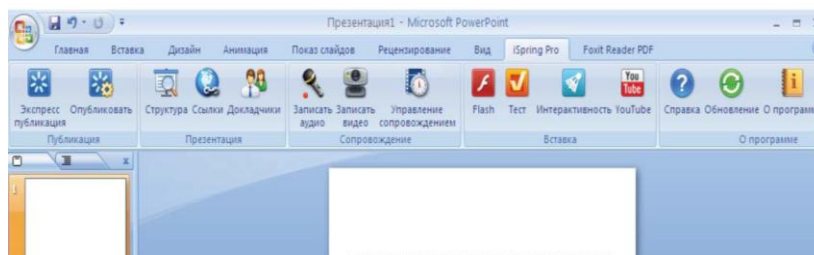

Сурет 1. iSpring Pro бағдарламасының негізгі көрінісі.

Ашылған сұхбаттасу терезесінің оң жақ төменгі бөлігінде орналасқан

Power Point іске қосу (Запустить Power Point іске қосу) батырмасын таңдаңыз. Power Point бағдарламасы іске қосылған соң оның интерфейсінің iSpring Suite бағдарламасы элементтерімен толықтырылғанына көз жеткізіңіз (сурет 2).

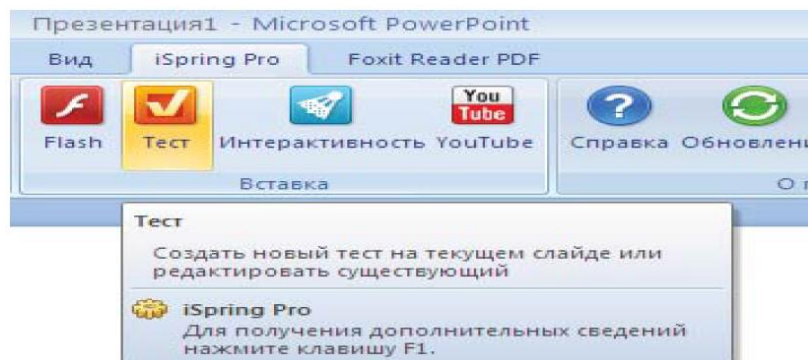

Сурет 2. Power Point бағдарламасы интерфейсінің iSpring Suite бағдарламасы орнатылғаннан кейінгі көрінісі.

iSpring QuizMaker — интерактивтік тесттер мен сауалнамалар құрастыруға арналған кең мүмкіншілікті қолдануға жеңіл бағдарламалық құрал. Мұнда сұрақтарды 11 түрлі типте формула, сурет, бейне (видео), аудио қолдауларымен ұсынуға болады; тестті тапсыру уақытын, тест тапсыру мүмкіндіктерін, нәтижелерді электронды пошта немесе сервер арқылы жолдауға, Microsoft Word-қа экспорттауға, сұраққа берілген жауапқа байланысты хабарламалар шығаруға болады.

Бағдарламада тест құрастыру үшін Power Point бағдарламасы интерфейсінен *Тест* батырмасын тандаңыз (Сурет 3).

Сурет 3. Тест батырмасын тандау

iSpring Visuals қосымшасы кітап және тақырыптық каталогтар құру мүмкіндіктерін ұсынады. мәтіндік және графиктік ақпараттардан тұрады. Сондай-ақ, құрылған кітап пен каталогтарды Интернет желісіне, мобильді құрылғыларға жүктеу, орнату мүмкіндіктері берілген.

Бағдарлама көмегімен жасалған сандық білім беру контенттері оқу мәліметтерін білімгерге ұсыну, лекция, семинар, практикалық тапсырмалар жасақтау, шығармашылық жобалар орындау барысында тиімділігі айқын.

Мультимедиа компьютерлік технологияларын қолдану арқылы оқу материалын баяндау аудиториялық сабақтар әр білім алушыға түсінікті болып қана қоймай, сонымен қатар уақытты үнемдеу мүмкіндігін береді. [2]. Компьютер және ақпараттық технологиялар арқылы жасалып жатқан оқыту процесі білімгердің жаңаша ойлау қабілетін қалыптастырып, оларды жүйелік байланыстар мен заңдылықтарды табуды игертіп, нәтижесінде – өздерінің кәсіби потенциалдарын қалыптастыруына жол ашуы сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. <http://www.ispring.ru/ispring-suite>.
2. Дузбаева Р.М. Формирование готовности студентов к интерактивному обучению. Алматы: Улагат, 2002.

Жаксылыкова Гаухар

5B011000-Физика

Научный руководитель: д.ф.-м.н., проф. А.К.Ершина

КазГосЖенПУ

СПОСОБ ТЕПЛОВОЙ ЗАЩИТЫ ВЕТРОТУРБИНЫ ДАРЬЕ

Түйіндеме. Қыстығүні жұмыс істеп тұрған жел электр қондырғыларына мұз қату мәселесі кез келген жел агрегаттарының конструкциясына тән. Қалақшаларға бір қалыпсыз мұз қату апаттық жағдайларға әкеледі. Мақалада жел қондырғыларын мұз қатудан жылулық қорғау мен осы процесті теориялық талдаудың негізгі нәтижелері келтірілген.

Abstract. The problem of icing of operating wind turbines is relevant for almost all types of wind turbines. In this case, uneven icing can lead to emergency situations. The article presents the principle of thermal protection and the main results of the theoretical analysis of this process.

Основным экологическим стимулом развития ветроэнергетики в настоящее время стал Киотский протокол (Парижское соглашение), основная цель которого является снижение выбросов парниковых газов.

В начале 90-х годов нынешний лауреат Нобелевской премии академик Жорес Алферов на собрании АН СССР заявил, что если бы на развитие возобновляемой энергетики было бы потрачено хотя бы 15% из тех средств, что мы вложили в энергетику атомную, то АЭС нам бы сейчас вообще были не нужны.

Ветроэлектрическая установка (ВЭУ) — устройство для преобразования кинетической энергии ветрового потока в механическую энергию вращения ротора с последующим её преобразованием в электрическую энергию. Ветер раскручивает ротор. Выработанное электричество подаётся через контроллер на аккумуляторы. Инвертор преобразует напряжение на контактах аккумулятора в пригодное для использования напряжение.

Существуют два основных типа ветротурбин: с вертикальной осью вращения и с горизонтальной. Промышленный ветрогенератор строится на подготовленной площадке за 7—10 дней. Получение разрешений регулирующих органов на строительство ветряной фермы может занимать год и более.

Для строительства необходимы дорога до строительной площадки, место для размещения узлов при монтаже, тяжёлая подъёмная техника с выносом стрелы более 50 метров, так как гондолы устанавливаются на высоте около 50 метров.

В ходе эксплуатации ветрогенераторов возникают различные проблемы. Если фундамент башни неправильно рассчитан, или неправильно устроен дренаж фундамента, башня от сильного порыва ветра может упасть.

Удары молний могут привести к пожару. На современных ветрогенераторах устанавливаются молниеотводящие системы. При резких колебаниях скорости ветра срабатывает электрическая защита аппаратов входящих в состав системы, что снижает эффективность системы в целом. Так же для больших ветростанций большая вероятность срабатывания защиты на отходящих ЛЭП.

Нестабильность работы генератора. Из-за того что в большинстве промышленных ветрогенерирующих установках стоят асинхронные генераторы, стабильная работа их зависит от постоянства напряжения в ЛЭП.

Пожар может возникнуть из-за трения вращающихся частей внутри гондолы, утечки масла из гидравлических систем, обрыва кабелей и т. д. Пожары ветрогенераторов редки, но их трудно тушить из-за отдалённости ветряных электростанций и большой высоты, на которой происходит пожар. На современных ветрогенераторах устанавливаются системы пожаротушения.

Проблема обледенения лопастей и других частей генератора работающей ВЭУ актуальна практически для всех типов конструкции ветроустановок. Стихийное возмущение ветрового потока может привести к неравномерности осадения снежно-ледового покрова турбины ВЭУ. Это приведет к разбалансированию нормальной работы агрегата и соответственно в последующем приведет к возможным разрушениям аппарата.

Регионы различных стран, имеющие резко континентальный климат с суровыми зимами и гололедными явлениями особенно нуждаются в защите от обледенения ветроустановок. Именно, в

периоды наибольшей нужды в тепловой и электрической энергии ВЭУ могут быть выведены из строя вследствие заносов мокрым снегом с последующим резким понижением температуры воздуха и образованием тяжелого ледового покрова на них. Одним из эффективных путей защиты работающей ветротурбины Дарье от налипания мокрым снегом является подогрев теплым воздухом, протекающим по внутренним каналам аппарата. В этой связи для стабильной работы ВЭУ предлагается способ тепловой защиты работающего ветроагрегата за счет организации естественной вентиляции подогретого воздуха, по внутренним полостям аппарата возникающей вследствие центробежных сил [1, с.16]. Есть сведения, что ВЭУ покрывают гидрофобной краской, что, возможно, защищает от сплошного покрытия дождевыми каплями, но вряд ли сможет уберечь от осадения (прилипания) влажных снежинок на холодную поверхность деталей ВЭУ при минусовой температуре среды. Поэтому тепловая защита является более радикальным средством. Причем, при сильных морозах он к тому же спасает подшипники от промерзания [2, с.3].

Принципиальная схема осуществления способа тепловой защиты ВЭУ карусельного типа на примере Н - ротора показана на рис.1.

При вращении турбины возникает центробежная сила $|\vec{F}| = \rho \omega^2 l_1$ (где ρ - плотность воздуха, ω - угловая скорость вращения турбины, l_1 - длина маха), направленная вдоль махов в сторону рабочих лопастей, на концах которых имеются отверстия в атмосферу. Махи и рабочие лопасти представляют собой каналы, образованные симметричным крыловым профилем NASA – 0021. Под действием силы $\vec{F}$ воздух внутри маха будет перемещаться к рабочим лопастям турбины, и выбрасываться в атмосферу, одновременно вызывая подсос воздуха по вертикальному кольцевому каналу, образованному между центральной стойкой ВЭУ и наружным валом вращения. Таким образом, возникает естественная внутренняя вентиляция аппарата при круговом движении махов, вызванная действием центробежных сил.

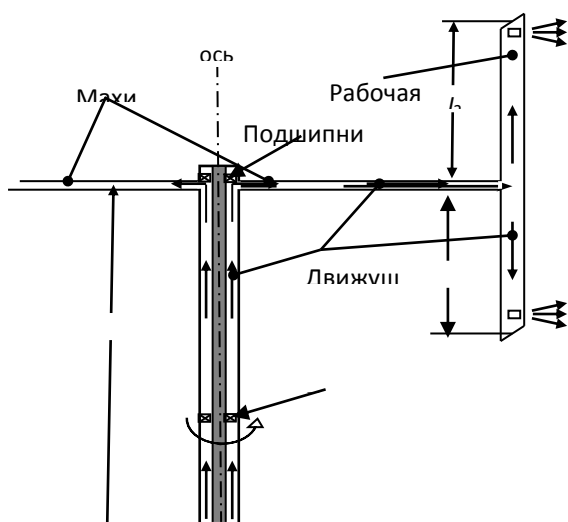

Рис.1. Естественная вентиляция воздуха, вследствие работы центробежных сил

Литература:

1. Ершина А. К., Ершин Ш. А., Жапбасбаев У. К. Основы теории ветротурбины Дарье. - Алматы: КазгосИНТИ, 2001. - 104 с.
2. Патент РФ №2008137251/06. Бюл. №9, 27.03.2010г. Ершин Ш.А., Ершина А.К. Манатбаев Р.К. Способ тепловой защиты ветроэнергетической установки карусельного типа и конструктивное оформление (варианты) для его осуществления // Патент России 2447318. Бюл. №10, 10.04.2012г.
3. Preliminary patent №20748 PK, F032D 9/00 (2006/01). Vertical axial compound wind turbine of carousel type/ Yerishin Sh.A., Yerшина A.K., et al. - №2006/0165.1; applied on 15.02.2006; published on 16.02.2009, bulletin № 2.

Жүсіп Гүлнұр

5B011100- Информатика

Ғылыми жетекшісі: магистр, оқытушы А.А.Масимгазиева

ҚазМемҚызПУ

ИНФОРМАТИКА САБАҒЫНДА МОТИВАЦИЯНЫ ДАМУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫ ДЕҢГЕЙІН АРТТЫРУ

Аннотация. *Формирование мотивации на уроках информатики является одной из основных проблем современной системы образования. Её актуальность имеет отношение к учебному процессу, обновлению содержания обучения, формированию у учеников методов самообразования, появлению различных интересных программ, развитию активности.*

Summary. *Formation of motivation in computer science lessons is one of the main problems of the modern education system. Its relevance is related to the educational process, updating the content of education, the formation of students' methods of self-education, the emergence of various interesting programs, the development of activity.*

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында білім берудің барлық саласын дамытудың мақсаттары мен міндеттері. Сол бағдарламаға сүйене отырып, информатиканы оқытудың **негізгі мақсаты** – оқушылардың шығармашылық, зерттеушілік қасиетін қалыптастырып, оларды белсенді, әрі толыққанды өмірге және ақпараттық қоғам ортасындағы жұмысқа дайындау барысы негізделген. Еліміздің жас ұрпаққа заман талабына сай білім беру әр ұстаздан шығармашылықпен жұмыс істеуді, үлкен ізденісті, білім алуға шабыт беруді талап етеді. Оқытудың жаңа технологиясын енгізу қажеттілігі айқындалып, жалпы білім беруді жаңашаландыру әлеуметтік, теориялық, практикалық түрдегі негізгі мәселелерді шешеді. Бұл мәселелерді ұтымды шешу жолы - оқу үдерісін жаңашаландырып білімдерін, оқушының жеке тұлғасын, оның қабілеті мен ынтасын дамыту бүгінгі таңдағы негізгі мәселе. Оның себебі оқушы өз бетімен ізденіп жұмыс істеуге, өз бетінше алған білімдерін тәжірибеде, өмірде пайдалануды үйренбеген. Сол үшін де оқушының өзіне сенімін арттыру, шығармашылығын дамыту мақсатында мұғалімнің әр сабағы әр түрлі, жан-жақты болуы керек. Сабақ мазмұнының теориялық-практикалық құндылықтары жоғары болған сайын оқушыларды оқыту мен тәрбиелеу өте тиімді жүргізіледі. Мұғалімнің әр сабағы оқушының сезіміне, ынтасына әсер етуі керек. Ол үшін сабақ құрылымы көп түрлі оқыту әдістерімен, мұғалімнің дайындығы, ізденісі жоғары деңгейде болуы керек. Оқушыларға білім негізін меңгертудің әдіс- тәсілдері сан-алуан. Оны таңдап алу мұғалімнің шеберлігіне байланысты. Әртүрлі мәселерді қарастыра, оқыту мотивациясын қалыптастыру мәселесі әрқашан бар. Сондықтан тақырыптың өзектілігі төмендегідей:

- Мотивация оқуда маңызды функцияларды орындайды: мінез-құлықты көтермелейді, басқарады және ұйымдастырады, жеке мағынасы мен маңызын береді.

- Ғылыми-математикалық цикл пәндерін оқып-үйрену кезінде мектептегі мотивацияның жеткіліксіз қолданылуы.

- Информатиканы зерттеуге студенттердің төменгі мотивациясы.

Информатика сабағында мотивацияны қалыптастыру, қазіргі оқыту жүйесінің басты мәселелерінің бірі деуге болады. Оның өзектілігі оқу ісінің өзі, білім мазмұнын жаңарту, оқушылардың өздігінен білім беру әдістерін қалыптастыру, әр түрлі қызықты бағдарламалардың пайда болуы, қызметтің дамуы. Бүгінде білім беру мен тәрбиелеу саласындағы ең өзекті мәселелер оқушылардың көпшілігін демотивациялаумен байланысты, сондықтан оларды оқыту мен тәрбиелеудің негізгі көрсеткіштерінің төмендеуімен байланысты.

Мотивацияны арттыру үшін мұғалімдерге керек:

- оқушылармен қарым-қатынас орнату, олардың жетістіктеріне қызығушылық таныту;

- әр оқушының жеке қасиеттерін көріп, әрқайсысын өзінің жеке мотивтеріне сүйене отырып ынталандыру.

- оқушыларды қызықтыратын, ойлау процесін дамыту үшін оқу материалдарының барлық мүмкіндіктерін қолдану;

- сыныпта өзара қарым-қатынас ортасын ұйымдастыру, информатика пәніне деген оң көзқарас.

Жоғарыда айтылған жағдайларды білу үшін тұрақты ынталандыруды білеміз. Алайда, оны қалай қолдануға болатыны туралы өткір мәселе әлі де бар. Мұғалімдердің алдында тұрған негізгі

проблемалардың бірі, тақырыпты зерделеуге қызығушылықтың жоқтығы: білім алу және дағдыларды дамыту. Бала ойында дұрыс өңдеуді қабылдамаған сабақтарда берілген ақпарат білімге айналмаған мәліметтер болып қалады; мұғалім сыныпта тікелей қалыптастыруға дағдыландыратын дағдылар, әдетте, тек білім алуға ықпал етпейтін үйреншікті нұсқаулық болып қалады. Өз жұмысында мұғалімдер мектепте пәндерді оқып үйренуге мотивация беру және арттыру мәселесіне ерекше назар аудуы керек. Біз кейбір оқушылардың мәлімдемелеріне қарамастан, «мұны ешқашан үйретпеймін, себебі ол ешқашан қажет емес» деп, «үйретпеймін, өйткені ол қызықты емес» деп жиі айтады. Осылайша, біз мотивацияны құру кезінде қызығушылық әрдайым прагматикаға қарағанда басымдықты қабылдайды деген фактіні қабылдадық. Балалардың өмірлік тәжірибесіне шақыру әрдайым өз іс-әрекеттерін, өз мемлекетін және сезімін (рефлексия) талдаумен бірге жүретінін атап өткен жөн. Және бұл эмоциялар оң болғандықтан, мотивацияны жасау үшін қолдануға болатын нәрсені таңдауға шектеу қою керек. Балаларға туындаған идея туралы ойлануға мүмкіндік беріп, негізгі ағынды оңай жоғалтуға болады. Сонымен қатар, балалардың тәжірибесіне сүйене отырып, оларға мотивация берудің орны ерекше.

Оқу іс-әрекеттеріне мотивацияны қалыптастыру жолдары:

- Оқудың мотивациясындағы маңызды роль оқу материалының мазмұны бойынша жүзеге асырылады. Әрбір білім беру материалында мотивациялық әсер ете алмайды, бірақ оның мазмұны баланың қолданыстағы және қайта пайда болған қажеттіліктеріне сәйкес келеді.

- Тренингтерді ұйымдастыру - мотивацияны қалыптастырудың бір түрі. Информатиканы зерттеуге қызығушылық көбіне сабақтардың қалай болуына байланысты. Ең жақсы сабақтарда да міндеттеме элементі тақырыпқа деген құмарлықты дамытады.

- Мотивацияны жасау әдістері әртүрлі, бірақ олар интерактивті болады.

- Ақпараттық технологияларды пайдалану қажет және менің ойымша, бұл практикалық дағдыларды жетілдіруге өз үлесін қосады; өз бетіңізше жұмысыңызды тиімді ұйымдастыруға және оқу үдерісін жекелеуге мүмкіндік береді; Сабаққа қызығушылықты арттыру; оқушылардың танымдық белсенділігін күшейту.

- Маңызды фактор - оң мотивацияны қалыптастыру. Мұны істеу үшін әр оқушыға назар аудару керек, сіз балаларды әр жаңа ойы немесе белсенділігі үшін шамалы болса да мадақтауыңыз керек. Мұғалім дұрыс әрекет ету керек және әрқашан баланың көмегіне жүгіну керек.

- Оқушылардың танымдық қызығушылығын дамыту үшін, пән бойынша сабақтан тыс жұмыс жасау жалпы мақсаттарға ие, академиялық жұмысты біріктіретін маңызды рөл атқарады, бірақ ол ұйымдық және әдістемелік түрде ерекшеленеді. Сыныптан тыс жұмыс студенттердің әлеуетін толық іске асыру, шығармашылық және практикалық дағдыларды қалыптастыру, білім тиімділігі үшін жағдай жасайды. Осылайша, оқушылардың оқу іс-әрекетінің жағымды мотивациясын қалыптастырудың түрлі жолдары қарастырылады. Жергілікті мотивацияны құру әдістерінің тізімі толық және толық болып көрінбейді. Ия, және бұл әдістердің әрқайсысы егжей-тегжейлі болуы мүмкін. Бірақ, менің ойымша, оның бәрі мұны өз педагогикалық негізімен басқарады.

Білім беру қызметін тұрақты түрде ынталандыруды қамтамасыз ету үшін компьютерлік білім берудің барлық деңгейлеріндегі жобаларды кеңінен қолданамын, орта деңгейдегі шағын жобалардан бастап, мамандандырылған сыныптарда кесіп-кону жобаларына дейін. Сонымен қатар, жоба, әсіресе зерттеу жобасы, көбінесе білімді бақылау нысанын ғана емес, сонымен қатар жаңа материалды зерттеудің нысаны болып табылады. Бір жобаны аяқтағаннан кейін кем дегенде екі тақырыпты параллельді түрде зерттеуге болады.

Қорытындылай келе, оң нәтиже берудің басқа факторы туралы айта алмайсыз, мұның өзі жоғарыда аталғандардың барлығы жұмыс істемеуі мүмкін. Бұл сабақта ізгі ниеттің атмосферасы. Әрбір студентке назар аудару, әрбір жаңа, тіпті аз нәтиже болса да, оны мадақтау үшін сабақта осындай атмосфераны қалыптастыруға көмектеседі - іскерлік қарым-қатынас пен ынтымақтастық ахуалы. Менің сабақтарымды осылай өткізуге тырысамын. Және бұл тағы бір қадам, мүмкін, оқытудың оң мотивациясын қалыптастырудағы ең маңызды қадам.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2010.
2. Немова Н.В., Школа достижений: начало пути к успеху. Пособие для руководителей школ. М., 2006.
3. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. С.- Петербург, 2000

Зарибаева Мафтуна
5B011000-Физика

ПОДЪЁМНАЯ СИЛА КРЫЛА И ПОЛЕТ САМОЛЕТА

Түйіндеме. Мақалада ұшақтың ұшуы қандай күштердің әсерінен болатындығы қарастырылған. Қанаттың көтеру күшінің анықтамасы мен формуласы берілген. Қанаттың көтеру күші – ұшақтың әуеде қалықтауының себебі болып табылады. Қозғалтқыштың немесе күштік қондырғылардың қуаты, әуе кемесінің жер бетінен көтерілуін және одан әрі кеңістіктегі қозғалысын қамтамасыз етеді.

Abstract. The article discusses the forces at the expense of the aircraft. The formula and definition of wing lift is given. Wing lift - as a cause of soaring; engine power or power plant provides the climb and further movement of the aircraft in the air.

Самолет относится к летательным аппаратам тяжелее воздуха. Это означает, что для его полета нужны определенные условия. Полет самолета – это результат действия подъемной силы, которая возникает при движении потоков воздуха навстречу крылу. Оно развернуто под некоторым углом и имеет хорошообтекаемую аэродинамическую форму, благодаря которой, при определенной скорости, самолет начинает стремиться вверх, как говорят летчики – “становится на воздух”.

Подъемная сила крыла F возникает благодаря тому, что поперечное сечение крыла представляет собой чаще всего несимметричный профиль с более выпуклой верхней частью. Крыло самолёта или планера, перемещаясь, рассекает воздух. Одна часть струек встречного потока воздуха пойдёт под крылом, другая – над ним (рис.1). У крыла верхняя часть более выпуклая, чем нижняя, следовательно, верхним струйкам придётся пройти больший путь, чем нижним. Однако, количество воздуха, набегающего на крыло и стекающего с него, одинаково. Значит, верхние струйки, чтобы не отставать от нижних, должны двигаться быстрее. Согласно закону Бернулли, давление под крылом больше, чем над крылом.

Крыло современных самолетов является статичной конструкцией и само по себе не может самостоятельно создавать подъемную силу. Возможность поднять многотонную машину в воздух возникает только после поступательного движения (разгона) летательного аппарата с помощью силовой установки. В этом случае крыло, поставленное под острым углом к направлению воздушного потока, создает различное давление. Именно разность давлений приводит к возникновению аэродинамической силы, способствующей набору высоты (см. рис. 1 и 2) [1, с.565, с.567].

Подъемная сила крыла тем больше, чем больше угол атаки, кривизна профиля, площадь крыла, плотность воздуха и скорость полёта, причём от скорости подъемная сила зависит в квадрате. Угол атаки должен быть меньше критического значения α , при повышении которого подъемная сила падает.

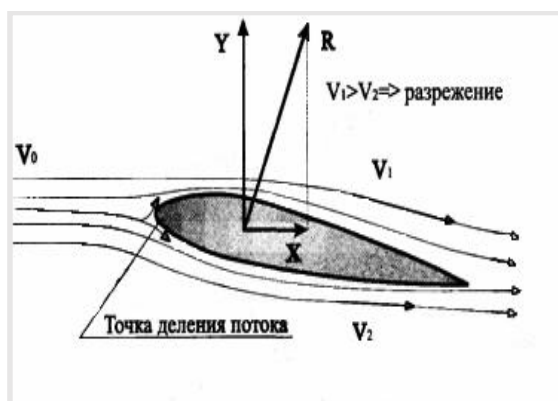

Рис. 1. Обтекание крыла

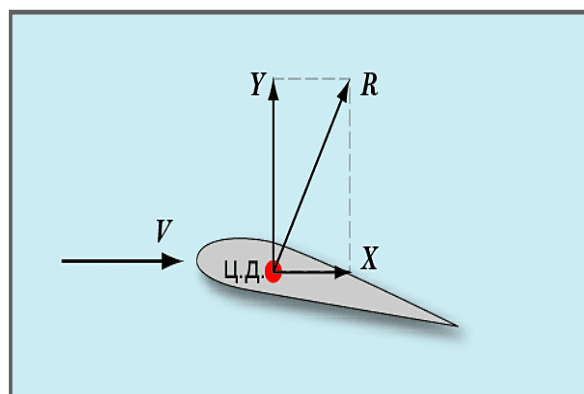

Рис. 2. Схема действия подъемной силы

Развивая подъёмную силу, крыло всегда испытывает и лобовое сопротивление X , направленное против движения и, значит, тормозит его. Подъёмная сила перпендикулярна набегающему потоку V .

Сила R называется полной аэродинамической силой крыла. Точку приложения аэродинамической силы называют центром давления крыла (см. рис. 2).

Подъёмная сила крыла рассчитывается по формуле:

$$F = C_F \frac{\rho v^2}{2} S,$$

где C_F – коэффициент подъёмной силы, ρ – плотность воздуха, v – скорость набегающего потока,

S – площадь крыла.

Формула для расчёта аэродинамической силы:

$$R = C_R \frac{\rho v^2}{2} S,$$

где C_R – коэффициент аэродинамической силы, ρ – плотность воздуха, v – скорость набегающего потока, S – площадь крыла.

Лобовое сопротивление, также как и подъёмная сила, зависит от скорости потока, формы и размеров тела и его расположения относительно потока [1, с.569].

С начала XX века основное внимание Н.Е. Жуковского было направлено на разработку вопросов аэродинамики авиации. В 1904 году под его руководством в посёлке Кучине, под Москвой, был построен первый в Европе аэродинамический институт. Огромную работу провёл Н.Е. Жуковский по подготовке авиационных кадров – конструкторов самолётов и пилотов. Одним из наиболее ярких очагов зарождавшейся отечественной авиационной науки стал кружок воздухоплавания, организованный Н.Е. Жуковским при Московском техническом училище. Именно здесь начинали свой творческий путь ставшие всемирно известными авиационные конструкторы и учёные: А.С. Туполев, В.П. Ветчинский, Б.Н. Юрьев, Б.С. Стечкин, А.А. Архангельский и многие другие [2].

В связи с первыми успехами авиации, передучёным возникла задача – выяснить источник происхождения подъёмной силы, возможности её увеличения, найти математический метод её расчёта. 15 ноября 1905 года Н.Е. Жуковский дал формулу для определения подъёмной силы, являющейся основой всех аэродинамических расчётов самолета.

Самолет поднимается в воздух потому, что на него действуют две силы:

- подъёмная сила крыла, обеспечивающая более высокое давление на нижнюю часть крыла, чем на верхнюю;
- сила двигателя или силовой установки, обеспечивающая набор высоты и дальнейшее перемещение самолета в воздухе.

Разгоняют самолет и поддерживают его мощность развиваемая двигателями. Реактивные двигатели толкают самолет вперед за счет сгорания керосина и образующихся продуктов сгорания, выбрасывающихся из сопла с большой силой. Винтовые двигатели “тянут” самолет за собой. Современные лайнеры – это настоящие воздушные корабли, устойчивые и полностью автоматизированные. Они летают по строго определенным маршрутам, “коридорам” полета, под постоянным контролем с земли, а для того, чтобы самолеты расходились, имеются эшелоны – заданные для полета высоты. Они никогда не пересекаются [3].

Литература:

1. Хайкин С.Э. Физические основы механики. Издание второе, исправленное и дополненное Учебное пособие. Главная редакция физико-математической литературы издательства «Наука», 1971. – 751 с.
2. <https://infourok.ru>
3. <https://kipmu.ru/kak-letayut-samolety/>

Закирова Рамиля

Информационные технологии

1 курс/студент

Научный руководитель: ст.преподаватель, магистр и.н. Абдуакитова А.Е.

АО Национальный Медицинский Университет

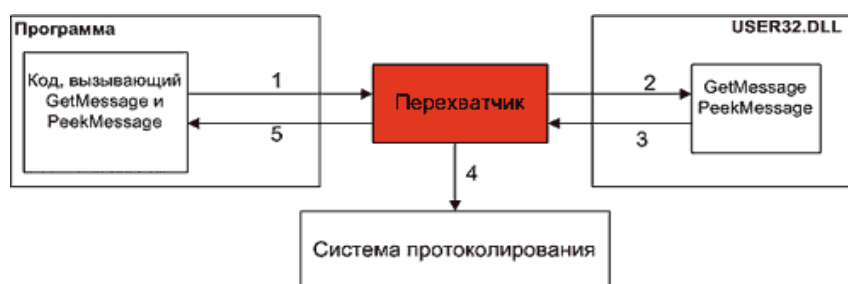
АППАРАТНЫЕ И ПРОГРАММНЫЕ КЛАВИАТУРНЫЕ ШПИОНЫ

Abstract. The safety of information is a very significant and relevant aspect in our life. Since it is important for people that their confidential information remain personal, and not be accessible to the general review and not used for malicious purposes.

Аннотация. Ақпараттың қауіпсіздігі біздің өмірімізде өте маңызды және өзекті аспект болып табылады. Адамдар үшін олардың құпия ақпараттары жеке болып қалатыны және жалпы шолуда қол жетімді болмауы және зиянды мақсаттарда пайдаланылмауы маңызды.

Какие только методы не придумывают злоумышленники, чтобы навредить вашим устройствам или завладеть информацией, хранящейся на них (логины, пароли, номера банковских счетов). Особую популярность приобрели в последнее время кейлоггеры. Цель работы - исследовать, что такое клавиатурные шпионы и рассмотреть их разновидности. В рамках данной работы был проведен анализ справочных материалов посвященных различным клавиатурным шпионам, а так же приведены методы позволяющие избежать утечки вашей информации. Что такое клавиатурный шпион? Компьютерный вирус - это вредоносное программное обеспечение, создающее множественные копии самого себя и внедряющееся в код других программ, загрузочные сектора, а также способно распространять свои копии по различным каналам связи. Клавиатурный шпион (Кейлоггеры) отличается от вирусов тем, что он не создает множественные копии самого себя, он собирает информацию о нажатии клавиш клавиатуры и выводит ее в виде текстового файла.

Принцип работы шпиона достаточно прост: при помощи любой из известных руткит-технологий производится перехват одной или нескольких функций, позволяющих получить контроль над вводимой с клавиатуры информацией. Самым простым является перехват функций GetMessage и PeekMessage.

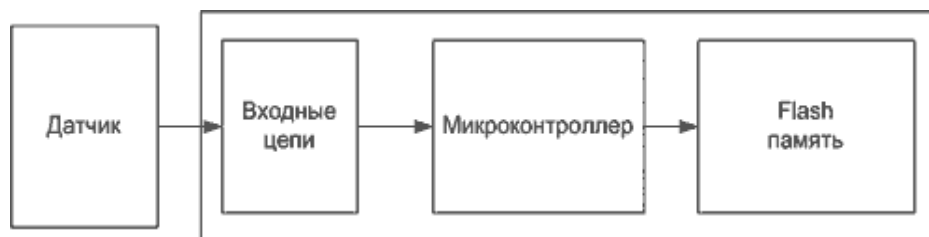
Виды Кейлоггеров:

Аппаратные клавиатурные шпионы.

Небольшое устройство считывания информации, которое необходимо устанавливать на отслеживаемый компьютер. Эти устройства могут хранить сотни символов введенных с клавиатуры.

Аппаратные клавиатурные шпионы можно разделить по методу установки следящего устройства:

1. Аппаратная закладка в клавиатуре
2. Считывание данных с кабеля клавиатуры бесконтактным методом
3. Включение устройства в разрыв кабеля
4. Аппаратная закладка в самом системном блоке
5. Получение данных посредством акустического анализа нажатия клавиш клавиатуры.

2. Приложение с перехватывающим механизмом

Это такой вид, использующий функцию Windows API SetWindowsHookEx(), следящей за сигналами о нажатии клавиш клавиатуры. Данный вид приложений может уловить даже автозаполняемые пароли.

3. Ядерно-драйверные клавиатурные шпионы.

Данный вид шпионов располагается на уровне ядра и получает информацию прямо от устройства ввода информации (чаще всего это клавиатура). Он обрабатывает, какие клавиши были нажаты в данный момент, заменяя основное программное обеспечение, отвечающее за это.

4. Акустические кейлоггеры

Представляют собой аппаратные устройства, которые вначале записывают звуки, создаваемые пользователем при нажатии на клавиши клавиатуры компьютера, а затем анализирующие эти звуки и преобразовывающие их в текстовый формат.

Клавиатурный шпион может появиться на вашем компьютере при:

- При открытии непонятных файлов, которые отправили вам на электронную почту;
- При запуске файла из каталога, находящегося в общем доступе в peer-to-peer сети;
- При помощи ранее установленных программ вирусов, которые способны скачивать из сети себе подобные программы и устанавливать их на вашем устройстве.

Кейлоггеры используются также и в благих целях например в крупных компаниях используют данные программы для выполнения следующих функций:

- иметь доступ к информации, хранящейся на компьютере в случае потери доступа к нему, не важно по какой причине
- следить за использованием компьютера за время свободное от работы
- исследование компьютерных инцидентов
- восстановление важной информации после сбоя операционной системы

Как защититься?

Защита от ранее известных, установленных без вашего ведома кейлоггеров:

- использование проверенных или рекомендованных вам знакомыми антивирусных или антишпионских программ с автоматическим обновлением сигнатурных баз.
- использовать программы, которые будут шифровать данные вводимые с клавиатуры, а также использование клавиатур, осуществляющих данное шифрование на аппаратном уровне;

Немногие антивирусы способны определить профессиональный клавиатурный шпион. Однако в любом случае необходимо своевременно обновлять антивирусные базы и желательно установить модуль защиты от шпионского программного обеспечения, которым обладают практически все антивирусы.

Вывод: Исходя из всего вышесказанного, можно сделать вывод, кейлоггеры имеют свои плюсы и минусы они могут как помочь вам так и нанести вред вашей конфиденциальной информации, если окажутся в руках злоумышленников. Но при этом данный метод до сих пор актуален для рассмотрения в некоторых сферах защиты информации.

Литература:

1. Что такое кейлоггер? // KASPERSKY.lab – [электронный ресурс] - Режим доступа. - URL: <https://blog.kaspersky.ru/chto-takoe-keylogger/700/>

2. Зайцев Олег. Rootkits, SpyWare/AdWare, Keyloggers & BackDoors. Обнаружение и защита 2006 БХВ-Петербург

3. Жадаев Александр. Антивирусная защита ПК: от "чайника" к пользователю [электронный ресурс] // Электронная статья. URL: <http://www.labyrinth.ru/books/268204/>

Исабек Эльмира

5B011000-Физика

Научный руководитель: д.ф.-м.н., проф. А.К. Ершина

КазГосЖенПУ

ДЕЙСТВУЮЩАЯ ЛАБОРАТОРНАЯ МОДЕЛЬ ПАРУСНОЙ ВЕТРОТУРБИНЫ

Түйіндеме. Мақалада парустық жел турбинасының құрылысы мен жұмыс істеу принциптері қарастырылған. Сонымен қатар қолдан жасалынған парустық турбина моделінің дайындалу жолдары келтірілген.

Abstract. The article discusses the principles of operation and the composition of a sailing wind turbine. Also a description of how to prepare a model of a sailing turbine.

Ветряная электростанция – это устройство, которое превращает кинетическую энергию ветра в электричество. Он состоит из ветротурбины, генератора электрического тока, автоматического устройства для управления их работой. Для работы в выходные дни резервная копия дополняется тепловыми двигателями, батареями, гелием. Как правило, ветровая электростанция оснащена генераторами постоянного тока. Заряжает аккумуляторы. И потребителям требуется мощность переменного тока от специального устройства под названием инвертор. Инвертор является преобразователем постоянного тока. Ветряные электростанции часто расположены в ветропарках, в отдаленных сельских районах, в степях, пустынях и др. места.

Основным элементом ветроустановки является ветротурбина, преобразующая энергию стихийного ветрового потока в концентрированную механическую энергию вращения вала, который можно соединить с насосной установкой для подъема и перекачки воды, или, например, с мельничными жерновами для размельчения зерен, наконец, связать с якорем генератора тока и вырабатывать электричество для освещения, отопления, подключения бытовых приборов.

Существует большое разнообразие конструкции ветротурбин, но по принципу работы их можно разбить на 3 основных типа – парусные (Савониус), пропеллерные и крыловые (типа Дарье).

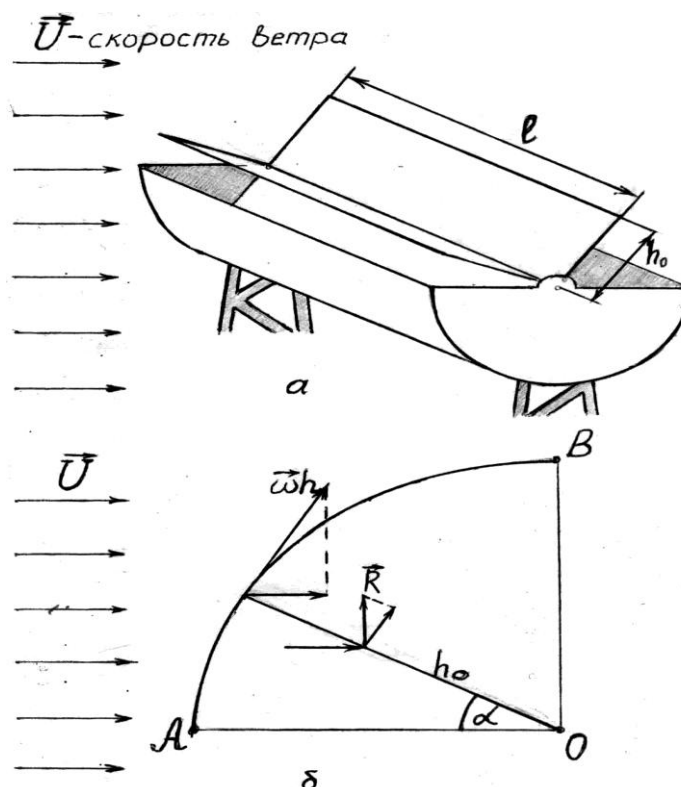

Рис.1 – Схема простейшей конструкции четырехлопастной турбины парусного типа

Вращение ветротурбины парусного типа происходит вследствие лобового действия силы динамического давления ветра на плоскость рабочей лопасти. Вращающий момент получается за счет разности давления ветра на противоположные от оси вращения лопасти. При вращении «работающие» (принимающие на себя давление ветра) лопасти движутся по направлению ветра, а «неработающие» – навстречу ветру. Чтобы организовать дисбаланс сил между «работающими» и «неработающими» лопастями, последние либо прикрывают обтекаемой ширмой, как это показано на рис. 1, либо лопастям придают специальную форму (полуцилиндр, полусферу), чтобы создать дисбаланс сил давления ветра вследствие плохобтекаемости «работающих» лопастей и хорошобтекаемости «неработающих» [1, с.17-20].

К достоинству парусной ветротурбины следует отнести:

- простоту конструкции и поэтому возможность изготовления в любых мастерских;
- работоспособность при малых значениях скорости ветра;
- меньший уровень шума;

К недостаткам относятся:

- малая отметаемая площадь;
- низкий коэффициент использования энергии ветра;
- при очень сильных ветровых нагрузках теряется мощность и в связи с этим снижается количество вырабатываемой энергии;
- при перемене ветра происходит внезапная остановка механизма, или вначале колесо останавливается, а затем очень медленно набирает обороты [2].

Ярким представителем этого типа является турбина Савониуса.

Рис. 2 Действующая модель парусной ветротурбины

Под руководством и участием научных руководителей была создана действующая модель вертикально-осевого ветрогенератора (рис.2). В качестве генератора был использован двигатель постоянного тока на 12 В от магнитофона. От вращения вала генератора загорается светодиодная лампочка и освещается домик [3].

Цель этой работы – доказать, что энергию ветра следует использовать для малого и среднего хозяйства.

Литература:

1. Ершина А.К. Теория и практика использования возобновляемых источников энергии: Учебное пособие. - Алматы: издательство «Эверо», 2016. - 220 с.
2. <http://ekoenergia.ru>
3. https://youtu.be/XzJgl_X9M_s

Қалиева Ақтолқын

5B011100-Информатика

Ғылыми жетекшісі: тех.ғ.к., профессор Г.И. Салғараева

ҚазМемҚызПУ

ҚАЗАҚША ЛОГОПЕД

Аннотация. Мобильное приложение казахского логопеда - мобильное приложение, предназначенное для развития внимания детей, качества образования и возбуждения детей с умеренными умственными недостатками. Мы считаем, что это хорошая идея из-за отсутствия логопедических мобильных приложений на казахском языке.

Abstract. The Kazakh speech therapist mobile application is a mobile application designed to focus on the development of children's attention, the quality of education, and the excitement of children with moderate mental disabilities. We believe that this is a good idea because of the lack of logopedic mobile applications in the Kazakh language.

Жалпы, мобильді оқыту ең алғаш ағылшын тілінде жарық көріп ғылыми-педагогикалық әдебиеттер қатарына кіре бастады. Мобильді индустрия бойынша халық арасында «Заманауи мобильді құрылғыларды қалай оқыту құралы ретінде тиімді қолдануға болады?» немесе «Қазақша қандай мобильді қосымшалар бар?» деген сұрақтар туындауда. Әлемдік аренада мобильді технологияларды жасау кең талқыланып қолға алынуда. Осы мәселені дамыту мақсатында 2005 жылдан бастап Еуропада «Мобильді оқыту» (International Conference Mobile Learning) Халықаралық конференциясы, 2002 жылдан басқа «MLearnCon» Халықаралық конференциясы, 2007 жылдан бастап Англияда «The Mobile Learning Network Project» (MoLeNET – мобильді оқыту жүйесі) Халықаралық конференциялары үнемі өткізіліп келеді. Осы істеліп жатқан жобалар әлемнің білім беру жүйесінен электронды оқыту, мобильді оқытуды қалайда тиімді оқыту технологиясына айналдыруды талап етті.

Қазақ мемлекеттік педагогикалық университетінің жас ғалымдардың жасампаздық әлеуетін дамыту, оларды заманауи ғылымның маңызды мәселелерін шешуге белсенді түрде тарту, университет білім алушыларының шығармашылық қабілетін ашу және инновациялық кәсіпкерлікке тарту мақсатында жүзеге асырылған «Startup-Tomiris» жобасына көптеген ұсыныстар келіп түсуде. Бұл жоба университеттің 1,2,3 курс студенттері және 1курс магистранттарына қатысуға мүмкіндік береді. Жастардың шығармашылық, ғылыми-зерттеу жұмыстарын насихаттау мен оны кең көлемде жариялауда, олардың тұлғалық дамудың тәсілі ретіндегі жобалық зерттеу іс-әрекеттеріне тартуда және білім беру үрдісінің тиімділігін көтеру мен қолданбалы ғылымға деген қызығушылықтарын дамытуда осы таңда жиындардың маңызы зор, – дейді шара ұйымдастырушылары.

Сайыс «Заманауи филологиялық ғылымдар және әлемнің ұлттық бейнесі», «Еліміздегі және әлемдегі педагогика және психология: қазіргі теория және тәжірибе», «Қазақ қоғамының санасын жаңғырту үдерісіндегі әлеуметтік-гуманитарлық білім», «Жаратылыстану ғылымдары: инновациялық технологиялар мен идеялар», «Цифрлық Қазақстан: физика-математика ғылымдарының жаңа серпілісі» және «Жаһандық әлемдегі заманауи қазақстандық мәдениет» бағыттары бойынша өтеді.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған бағдарламасына сай, білім жүйесінде мүмкіндіктері шектеулі балаларға арналған әдістемелік құралдар даярлау аясында жасалып жатқан бағдарлама.ІТ құралдарын пайдалана отырып, зердесі орта деңгейде бұзылған балалардың өмірге деген қызығушылығын оятып, білім, ойлау және есте сақтау қабілеттерін жоғары деңгейге көтеру. Зерде бұзылысының орташа деңгейі бар балалармен түзету-педагогикалық жұмыста баламалы және қосымша құрал ретінде мобильдік қосымшаларды жасауды қарастырып отырмыз. Бұл мобильдік қосымшада мүмкіндігі шектеулі балалар өзіне ыңғайлы әліпби түрін таңдау арқылы жаттығу мен тапсырмаларды орындап, айтылуы қиын әріптерді меңгере алады. Зердесі орта деңгейде бұзылған балаларға арналған мобильдік қосымша арқылы балалардың компьютерлік сауаттылығы ашылды.

«Қазақша логопед» мобильдік қосымшаның мүмкіндіктері:

- Бала өзіне ыңғайлы әліпбиді (кирилль немесе латын әліпбиі) таңдау арқылы әріптер мен дыбыстарды меңгереді
- Мобильді қосымшада әпбіп әріпке арналған ойындармен тапсырмаларды орындау кезінде джыбыстық жаттығулардың болуы;

- Баланың зейінін дамытуға және арттыруға байланысты суреттердің қызықты болуы
- Балалардың қызығушылығын арттыру мақсатында мобильді қосымшаның интерфейсі қаттық үлгіде жасалынады.

Қазіргі таңда қазақ тіліндегі мобильді технология бір қарқынмен дамып көбейіп келе жатыр. Әр түрлі жастағы қолданушыларға арналған қосымшалар көп пайдасын тигізуде. Алайда қазақ тіліндегі ұялы қосымшалардың ішінде логопедтік қосымша мүлдем жоқтың қасы. Елімізде 80-мыңға жуық бала логопед ауруымен ауырады. Логопедтік ұялы қосымшалар қазіргі таңда сұранысқа ие.

Ұялы қосымшаның балаларға орасан зор көмегі тимек. Балаларды қызықтыра отырып оқытуға, оқи отырып тілін жаттықтыруға арналған қосымша жарық көрмек. Қосымшада сөйлеу тілі бұзылған балалар тілдерін оңай жаттықтырып айтылуы қиын с, ж р, з және ш сияқты дыбыстарды тез меңгеріп алады. Ұялы қосымшаның дизайнін балаларды қызықтыру үшін қызықты анимациялар және интерфейстермен жасадық. Қосымшаның басқа қосымшалардан артықшылығы қолданушы өзіне ыңғайлы жазу тілін пайдалана алады, яғни кириллица немесе латын алфавиті сияқты жазу стилін.

Мобильді құрылғыда жоғарыда аталып өткен әріптердің өзімізге қажеттісін таңдай отырып, сол әріппен жұмыс жасау, аудио тыңдай отырып жаңылтпаш оқып айту, өлең жолдарын жаттау мүмкіндіктері берілген. Ұялы қосымшаның android платформасындағы нұсқасын шығару мамыр айының соңына жоспарланып отыр. Жалпы, қандай қосымша болса да, оны iOS бағдарламасына қарағанда, android-қа жасап шығару оңай.

1-сурет. «Қазақша логопед»

Қазіргі білім берудің мақсаты - білім алып, білік пен дағдыға қол жеткізу ғана емес, солардың негізінде дербес жылдам өзгеріп жатқан бүгінгі дүниеде лайықты өмір сүріп, жұмыс істей алатын, әлеуметтік және кәсіби біліктілікке, яғни ақпаратты өзі іздеп тауып, ұтымды пайдалана алатын, жан-жақты дамыған білімді, өз ісіне және өзгенің ісіне әділ баға бере алатын, Отанның дамуына әлеуметтік, экономикалық жағынан зор үлес қоса алатын жеке тұлғаны қалыптастыру. Бұл орайда мемлекеттік білім беру стандартын сапалы жүзеге асыру, білім беру жүйесін жетілдіру, жаңа технологияларды оқу үдерісіне енгізу жүзеге асырылуда. Соның ішінде, мобильді технологияны оқу үдерісіне енгізу жеке тұлғаның дамуына оң әсер етеді: оқу үдерісіне қатысушылардың еркіндігін қамтамасыз етеді; білім беру ұйымдарынан тыс оқу үдерісіне қатысуға, білімді өз бетінше жетілдіруге мүмкіндік береді; мүмкіндігі шектеулі жандар үшін үздіксіз білім алуға мүмкіндік жасалған; мобильді құралдарды пайдалану, оқу материалдарына жылдам қол жетімділік, экономикалық тұрғыдан тиімді; мультимедиялық ақпараттар оқушылардың есіне жылдам сақталады және олардың білім беру үдерісіне қызығушылығын арттырады. Еліміздің болашағы бүгінгі оқушыны психологиялық және техникалық тұрғыдан мобильді құралдармен білім алуға дайындаумен байланысты. Білім беру жүйесіне осы бағыттағы әдістемелік-зерттеу жұмыстарының нәтижесін енгізу, стратегиялары мен формалары, әдіс-тәсілдерін ұйымдастыруға мемлекеттік қолдаулар керек.

Әдебиеттер:

1. logopediya.com/books-logopediya/
2. Professional Android, 4-е издание. Рето Мейер, Йан Лэйк – кітабі

Karimberdiyeva Perizat

5B01100-Physics

KSWTTU

EXHIBITS PRESENTED AT THE EXPO – 2017

Түйіндеме. Мақалада 2017 жылы Астана қаласында өткен ЭКСПО – 2017 «Болашақтың энергиясы» бүкіләлемдік көрмеге шет мемлекеттердің әкелген жаңалықтарымен танысу мәселесі қарастырылады.

Аннотация. В статье рассматривается ознакомление с новыми идеями, представленными разными странами на международной выставке ЭКСПО – 2017 «Энергия будущего» проведенный в столице нашей страны в Астане.

EXPO-2017 – International specialized exhibition which held in the capital of Kazakhstan from 10 June to 10 September 2017. The theme of the exhibition is “Energy of the Future”. 115 states and 22 international organizations took part in EXPO 2017. The exhibition was visited by about 4 million people, of which 0.5 million came from other countries. The exhibition’s main object was the largest spherical building in the world - “Nur Alem”. Its diameter is 80 meters and its height is 100 meters.

Great Britain brought to the exhibition yurt called as "Yurt of the Future". Each of the numerous “kerege” lights up with neon light when touched to it. This effect is provided by microscopic wires that react to the slightest touch, emitting a gentle light. The yurt became the object of close attention of all visitors, each of them wanted to touch the miracle of technology [1].

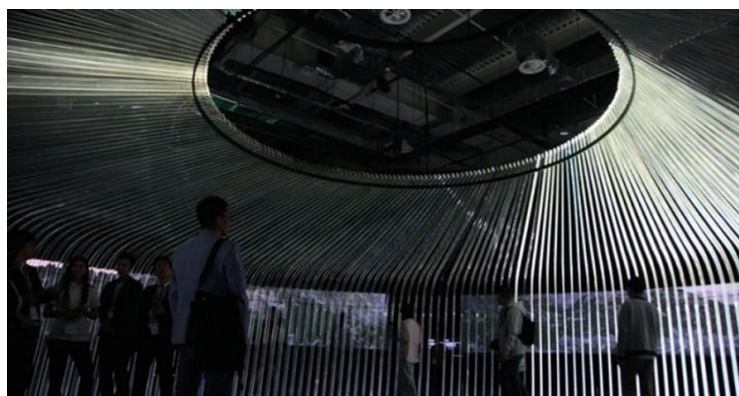

Fig. 1 British "Yurt of the Future"

The French brought with them a mock-up of the so-called “blanket” - a unit capable of producing a large amount of energy by processing a small amount of beryllium. By the way, it is this element that is abundant in Kazakhstan. Another mechanism, the “diverter”, collects all the waste from the process together and prevents them from going outside.

“Energy can change the world” - under this slogan the German pavilion opened at EXPO 2017 in Astana. The largest among the countries participating in the pavilion is ready to surprise visitors at a specialized exhibition with energy efficiency and climate conservation technologies.

Germany presented the largest pavilion among all the participants. Energy efficiency, climate conservation, environmental policy have been very important issues for Germany for over 20 years, so Germany would like to be present at all the events that concern the transition to modern and renewable energy sources.

In Europe, Germany was the first country to sustainably develop renewable energy sources and continues to do so. The expansion of renewable energies is one of the central pillars in the energy transition. Germany’s energy supply is to be made more climate-friendly and become less dependent on the import of fossil fuels for firing, heating and transport. Wind and solar energy are the most important renewables in Germany. Additionally, biomass, hydro power and geothermal energy make valuable contributions to the sustainable energy supply. An important role in the regenerative energy mix of the future will also be played by geothermal energy, because it can be used continuously – in contrast to wind and solar energy, which is not always available.

For a long time now, Germany's energy supply has been becoming "greener" every year, as the contribution made by renewable sources is constantly growing. This is largely due to the Renewable Energy Sources Act (EEG). Since its implementation at the turn of the century, the proportion of renewable energy sources for gross electricity generation increased from about 6 percent in the year 2000 to 32.3 percent in 2016 [2, 4-6 p.].

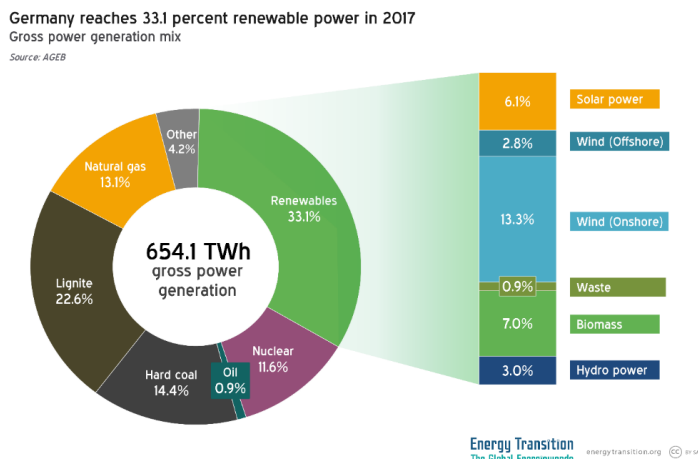

Fig. 2 Germany's energy consumption in 2017

Exhibits from Germany presents at the EXPO – 2017.

1. Wind energy.

At the center is a model of a wind park comprising five large rotating wind turbines. In front of this, two terminals turn out to be the control center of the first – and so far only- Kazakh wind farm Yereymentau, which is located 100 km north-east of Astana and was built with German help. Here visitors can find out interesting details about the 50 MW plant and track current data from the wind farm via a live link.

2. Future of the solar cell.

With its sixteen screens, the exhibit resembles a small solar park embedded in the landscape. In collaboration with the Fraunhofer Institute for Solar Energy Systems and the Centre for Solar Energy and Hydrogen Research, the exhibit depicts various solar modules which are the focus of current research activities.

3. Energy from the earth - geothermal power.

The exhibit explains the principal of geothermal energy and presents various options for using terrestrial heat. Using their Smartsticks, visitors can virtually 'drill' through the earth's layers. As a prime example, a show house in Astana built with support demonstrates that geothermal energy can play an important role in Kazakhstan's energy production, too.

4. Decentralised hydro power.

The exhibit informs visitors about the potential of hydro power, for example electrification of rural regions. Exemplary projects from all over the world are presented here. The principle of a turbine is illustrated by means of a water see-saw which consists of a transparent tube partly filled with water. The model of a turbine is located in the middle of the tube. When the see-saw is tipped, the motion of the water drives the turbine and causes a light to come on.

The theme of the Japanese Pavilion was Smart Mix with Technology.

The Japanese side intends to introduce the term 3E + S to the public. The formula means the following: maximum efforts to ensure energy security (Energy Security), to obtain cheaper energy by increasing economic efficiency (Economic Efficiency) and at the same time to care for the environment (Environment), putting safety at the forefront (Safety) [3].

References:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/EXPO_2017
2. Pavilion Germany. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy. Astana, 2017.
3. <https://expo2017astana.com/>

Қуатбекқызы Айзат

5B010900-Математика

Ғылыми жетекшісі: ф.-м.ғ.к., доцент А.К.Искакова

ҚазМемҚызПУ

БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНДЕГІ ИНТЕРНЕТ РЕСУРСТАР

Аннотация. В современный учебный процесс внедряются новые методы обучения, которые построены на принципе саморазвития, активности личности. К одному из важнейших методов относится внедрение информационных технологий в обучении студентов и использование их на таких предметах, как математика. В статье были рассмотрены информационные технологии, их роль в деятельности преподавателя и студентов, использование информационных технологий на уроках математики. Использование информационных технологий на уроке способно преобразить учебный процесс, сделав его более эффективным и привлекательным для студентов. Обучение с использованием информационных технологий становится для студента творческим поиском, а также применение новых информационных технологий позволяет дифференцировать процесс обучения студентов с учетом их индивидуальных особенностей.

Abstract: The modern educational process introduces new methods of education that are self-development, activity. Important methods include the introduction of information technology in teaching students and their use in math lessons. This article discusses the role and function of information technology, their teachers and students, and the use of information technology in math classes. Using information technology in the classroom will improve the learning process and make it more effective and attractive to students. The use of information technology in the study, the creative search of students, as well as the use of new information technologies allow to distinguish students' individual traits.

Іс жүзінде адамзат қызметінің барлық облыстарында интернет бүгінде ерекше маңызды орынға ие. Соңғы уақытта интернет - ресурстарды білім беру үрдісіне енгізу және оны қолдану көптеп талқыланып жатыр. Компьютерлік технологияларды, интернет – ресурстарды қолдану бүкіл оқыту процесін өзгертуге, білім алушылардың дамуына, өзін-өзі даярлауына, педагогтың шығармашылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Интернет - ресурстар жинау, жүйелеу, жіктеу, үлкен көлемді материалды құрастыру және оны жұмыс барысында қолдану сияқты мүмкіндіктер береді. Интернеттегі терминдерді пайдалану кезінде, «ресурс» термині ұқсас сипаттамалар алды (бірегейлендіру және белгілеу, адресация және техникалық өңдеу). Интернет - ресурстар (синонимдер «веб-ресурстар, веб-сайт, веб-сервис», сайттар) – бұл жиынтығы ықпалдастырылған құралдарын техникалық және бағдарламалық-ақпараттық сипаттағы, сондай-ақ Дүниежүзілік ғаламтордағы ақпарат үшін арналған жарияланымдар. Интернет-ресурс ақпаратты мәтіндік, графикалық және мультимедиялық түрде қамтуы мүмкін.

«Интернет - ресурс» ұғымы арнайы лексикада жиі пайдаланылып, компьютерлік терминология болып табылады. Ақпараттық технологияда ресурс немесе жүйелік ресурс дегеніміз - физикалық немесе виртуалды компоненттің шектеулі қол жетімділік компьютерлік жүйесі, яғни кез-келген компьютерлік құрылғыны ресурс ретінде қарастыруға болады. Ресурстар қатарына физикалық компоненттерді ғана енгізіп қоймай (жады элементтері және т.б.), сондай-ақ виртуалды, мысалы, файлдарды да жатқызуға болады. Дәл осы виртуалды ресурстар бөлігіне интернет ресурстар идеясы кіреді.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесі түрлі инновациялық технологияларды пайдалануды көздейді. Білім алушылар ақпараттық технологияларды жаңа материалды оқу барысында, сондай - ақ сабақты бекіту мен қайталауда қолдана алады. Атап айтқанда, математика сабағында ақпараттық технологиялар сабақтың әр-түрлілігін нығайту үшін ғана емес, сонымен қатар, оқу материалын неғұрлым түсінікті болуын қамтамасыз етеді, яғни ақпараттық технологиялар ақпаратты түрлі нысандарда ұсынады, және осылайша оқыту процесін неғұрлым тиімді етеді. Қажетті материалды нақты зерттеу үшін уақыттың үнемділігі орташа есеппен 30% құрайды, ал алған білімнің жадыда сақталуы ұзағырақ келеді.

Математика сабағында компьютердің көмегімен әртүрлі есептерді шешуге болады, мұғалімнің жетекшілігімен студенттер монитор экранында салу тәсілімен геометриялық фигураларды салып, салыстырып, жиындардың өзара қарым-қатынасын талдай алады. Математика сабағын

өткізуде қолдануға болатын интернет-ресурстар: оқу-сабақтары, бейнефрагменттер, модульдер, flash-роликилер, мультимедиялық презентациялар, электрондық оқулықтар, тесттер, online –материалдар және т.б.

Сабаққа дайындалу барысында интернеттің көптеген мүмкіндіктерін қолдануға болады, әр сабаққа болмаса да, интернет технологияларды жүйелі қолдана білген жөн. Интернет желісінің мүмкіндіктерін математика сабақтарында және сабақтан тыс пайдалану: оқушылардың танымдық қызметін жандандыруға; зерттеу жұмыстарының дағдысын қалыптастыруға; білімді бақылауға; әр түрлі анықтамалық жүйелерге, электрондық кітапханаларға, басқа ақпараттық ресурстарға қол жеткізуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Мектептерде қолданылатын интернет – ресурстардың пайдалы жақтарын қарастырайық: барлық ресурстарға қол жеткізу және ресурстарды зерттей алу, тұрақты сипатта жәрдемдесу және оқыту, қарым-қатынасты жетілдіру және интеллектуалдық алмасу, қолданыстағы әлемдік - ақпараттық базасына қол жеткізуді қамтамасыз ету, интернет - қызықты оқыту құралы (ойын элементі). Математика сабағында – 3D форматта графиктер салу, білімді тексеру құралы ретінде тестілеу жүргізу, тренингтер өткізу, материалды зерделеу, күрделілігі бойынша өз бетінше зерттеу үшін оқушылардың қолжетімді мүмкіндігі, қосымша ақпарат алу.

Интернет - қызықты оқыту құралы (ойын элементі). Математика сабағында – 3D форматта графиктер салу, білімді тексеру құралы ретінде тестілеу жүргізу, тренингтер өткізу, материалды зерделеу, күрделілігі бойынша өз бетінше зерттеу үшін оқушылардың қолжетімді мүмкіндігі, қосымша ақпарат алу. Оқушылар Интернет желісі көмегімен тестілеуге, викториналарға, олимпиадаларға, басқа елдердегі достарымен хат алмасуға, чаттарға, видеоконференцияларға қатыса алады. Интернетке қосылу мүмкіндігі болған жағдайда, білім беру мекемелері, мемлекеттік ұйымдар, коммерциялық кәсіпорындар және жеке адамдар сияқты миллиондаған қайнар көзінен ақпарат алуға болады.

Математикалық сайттар, сондай-ақ әріптестердің сайттары мұғалімге сабаққа дайындалу барысында үлкен көмек көрсетеді және іс-шараларға, конкурстарға, олимпиадаларға, қосымша сабақтар жүргізу кезінде, элективті курстар кезінде, емтиханға дайындалу үшін, сондай-ақ дарынды және үлгерімі төмен оқушылармен жүргізілетін жұмыстарда айтарлықтай үлесін қосады.

Әдебиеттер:

1. Тихонов А. Н. Ақпараттық технологиялар және телекоммуникация, білім және ғылым. М.: Энгри, 2007.
2. Исакова А. К., Ханжарова Б. С., Кокажаева А. On teaching of bases of real variable functions theory. // Қарағанды университетінің Хабаршысы. №1(85). 2017. 76-80 с.

Көптілеуова Мәлдір

5B010900-Математика

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., проф. м.а. А.Ө.Дәулетқұлова

ҚазМемҚызПУ

АЛГЕБРА ЖӘНЕ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ТҮРЛЕНДІРУ ЕСЕПТЕРІН ШЫҒАРУДА СИММЕТРИЯНЫ ҚОЛДАНУ

Аннотация: Проблема преподавания математики очень важна, потому что ясно, что и содержание, и структура понятны студентам. Это действительно небольшое математическое исследование. Геометрические рисунки влияют на математическую активность студента, способность воображать пространство и развивать навыки, которые понадобятся будущему специалисту. Опыт школ и классов в области теоретического и практического изучения математики в нашей стране показывает, что создание таких школ и классов оправдано само по себе. Ученики этой школы - олимпиады, победители городских конкурсов и участники математических фестивалей; они часто поступают в университеты по математике.

Abstract: The problem of teaching mathematics is very important, because it is clear that both the content and the structure are understandable to students. This is really a small mathematical study. Geometric drawings affect the student's mathematical activity, the ability to imagine space and develop the skills that a future specialist will need.

The experience of schools and classes in the field of theoretical and practical study of mathematics in our country shows that the creation of such schools and classes is justified in itself. Pupils of this school are Olympiads, winners of city competitions and participants of mathematical festivals; they often go to university in math.

Жалпы орта білім берудің компоненті ретінде «Математика» курсының әрбір оқушыға қатысты негізгі мақсаттарының бірі – ойлау қабілетін дамыту, ең алдымен абстрактілі ойлауды қалыптастыру, абстрактіде ойлау мүмкіндігін қалыптастыру болып табылады. Дәл осы пәнді оқыту процесінде толық түрде логикалық (дедуктивтік) ойлау және алгоритмдік ойлау қалыптаса алады. Математика және оның тапсырмалары икемділікке, шындыққа, жинақтылыққа, қайтымдылыққа, көңіл бөлуге, яғни барлық ойлау қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Бұл барлық адам бойындағы қасиеттер математикамен байланысты болмағанымен, математиканы оқыту осы қасиеттердің қалыптасуына басқа пәндердің барлығымен қоса нәтижелі түрде іске асырыла алмайтын маңызды және ерекше қасиеттерді қосады. Әрбір мамандық түрі математиканы білуге, өзінше түрлі талап қоятынын ескерсек, қазіргі таңдағы мектептегі математикалық білім беру тұжырымдамасының негізгі принципі ретінде математиканы оқытуда дамытушы, функция ұғымы болып келеді. Математиканы оқытуда салу есептеріне аса көңіл бөлінеді, себебі ондай есептер мазмұны жағынан да, құрылымы жағынан да оқушыларға түсінікті. Бұл - нағыз шағын математикалық зерттеу. Геометриялық салулар оқушының математикалық белсенділігін, кеңістікті елестету тапқырлығы мен алғырлығының дамуына, яғни болашақ маман иесіне қажет қасиеттердің дамуына әсер етеді.

Ал біздің тақырып бойынша қолданатын симметрия ұғымы – бұл жалпы ғылыми теория. Оны қабылдау, ұғыну және дамыту жүйелі білімнің негізін қарастыратын ұғым. «Симметрия адамзаттың сан ғасырлар бойы сәндікті жетілдіру үшін ашуға әрекет еткен ұсынысы болып келеді». Симметрияны біз барлық жерде кездестіреміз: табиғатта, техникада, өнерде, ғылымда. Мысалы, мына симметрияларды алайық, көбелекті және еменнің жапырағын, автомобилдердің және ұшақтың симметриялық атом молекулаларының және кристалдарының құрылысының симметриялы орналасуы. «Симметрия» термині грекше «ұқсас, пропорционал, бөліктердің бірдей орналасуы» деген мағынаны білдіреді. Тарихи ілімдерде симметрия жайлы бірінші түсінік ежелгі ойшылдардың үйлесім, ұйқастық, сұлулық, сондай-ақ өлшемді жан-жақты, принцип ретінде көрсететін таным жайлы жазбаларында көрінеді. Дөңгелектердің пайда болуы мен әшекей бұйымдардың жасалуы, көздің жауын алатын және зергерлік қолөнер симметриялық үйлесімге негізделіп және құрастыру ойыны ерекше жасалған. Симметрия ұғымын барлық жерде – табиғатта, техникада, өнерде, ғылымда көп кездестіреміз. Симметрия түсінігі математика үшін негізгі идея болып табылады. Ғалымдар өз еңбектерінде «топ» түсінігінде қарастырады. Қандай да бір объектінің симметриялы болуы әдетте сол объектіті өзіне ұқсас «автоморфизмдер» тобы ретінде сипаттады. Проблемалы-танымдық және практикалық есептері бар әрбір оқу пәнінде осы пәннің ішіндегі білім мен шеберлік ұсынатын қарапайым жиынтық емес, қайта келесі көрсеткіштерге сай келетін нақты бір жүйе болуы қажет.

1. Есептер жүйесі осы пәнге сай проблемаларды қамтуы қажет.

2. Есептер жүйесі жалпы білім беруге маңызды болып табылатын ғылыми таным әдістерін қамтуы қажет.

3. Есептер жүйесі күрделіліктің критерийлеріне сәйкес күрделілігі бірте-бірте өсіп отыратындай болуы керек.

4. Есептер жүйесін құрастыра отырып, әр типтің оптималды меңгерілуі мақсатында қайталануын, типтердің кезектілігін және өзара байланыстарын анықтау қажет.

Бұл ғылыми жобада мен функция графиктерінің қасиеттері мен теңдеулерді шешу кезіндегі есептер жүйесін құру әдістеріне тоқталдым. Есептерді құрастыру мен іріктеу кезінде біз көрнекті дидакт И.Я. Лернер ұсынған оқу материалдарын, оның ішінде есептерін құрудың дидактикалық негіздеріне сүйендік. Проблемалы-танымдық және практикалық есептері бар әрбір оқу пәнінде осы пәннің ішіндегі білім мен шеберлік ұсынатын қарапайым жиынтық емес, қайта белгілі көрсеткіштерге сай келетін нақты бір жүйе болуы қажет.

Біздің елдегі математика пәнінің теориялық және практикалық тұрғыдан тереңдетіп оқытатын мектептер мен сыныптардың жұмыс тәжірибесі осындай мектептер мен сыныптарды құру жүйесі өзін өзі ақтайтынын көрсетеді. Бұл мектептің оқушылары – олимпиада, қалалық жарыстар жеңімпаздары және математикалық фестивальдардың қатысушылары; олар көбінесе математика мамандығындағы жоғарғы оқу орындарына түседі. Сонымен қатар базистік оқу жоспарын талдау отырып математиканы оқытудың сағат санының тұрақты түрде азаю үрдісін байқауға болады. Бұл оны тереңдетіп оқытатын сыныптарға да тиюі мүмкін. Математика пәнін тереңдетіп оқытатын сынып оқушыларының дайындық деңгейін арттыру проблемасына осы жұмыс мазмұны септігін тигізе алады.

Нәтижесінде біздің зерттеуіміз математиканы теориялық және практикалық түрде тереңдетіп оқытатын сыныптарда алгебраны және геометрияны оқыту әдістемесін құруға бірқатар жаңа тәртіп енгізгенін байқауға болады.

Табиғатта, техникада және тұрмыста кейбір денелердің өзара ұқсас, үйлесімді орналасуын симметрия деп атайды. Симметрия грек сөзіне алынған үйлесім сөзі сияқты бірдей өлшемділікті, белгілі бір реттілікпен орналасқан деген ұғымды білдіреді.

Симметрия ұғымымен барлық жерде- табиғатта, техникада, өнерде, ғылымда жиі ұшырасамыз. Симметрия ұғымы адам шығармашылығының көпқасырлық тарихымен тығыз байланысты. Симметрия принципі физика мен математикада, химия мен биологияда, техника және архитектурада, поэзия мен музыкада маңызды рөл атқарады.

Физикалық заңдарда симметрия жайлы түсінік барлық инерциялық санақжүйелерінің эквиваленттілігі жайлы пастулатты тұжырымдаған Галилей және Ньютон заңдарында пайда болды.

Зерттеу барысында оның мақсаты мен тапсырмаларына сәйкес алынған нәтижелер мен қорытындыларға тоқтала кетсем:

1. Математиканы тереңдетіп оқытатын мектептердің курсына түзудің функционалды түрде түрленуін зерттеудің мүмкіндігі мен пайдалылығы дәлелденді.

2. Симметриялы теңдеулер және теңдеулер жүйелерін шешудің зерттеудің бірнеше жолдары құрастырылды.

3. Арнайы теңдеу класстары ($f(g(x))=f(h(x))$), $f(g(x)) + f(h(x)) = 0$, $f(g(x)) = \varphi(f(t(x)))$) стандартты шешу әдістерінен функция графиктерінің симметрияларына негізделген стандартты емес әдістерге көшуге мүмкіндік береді; оларды шешу әдістері құрылды; құрылу технологиясы көрсетілді.

4. Функция графиктерінің симметрияларының негізінде шешілетін есептер жүйесі құрастырылды.

Нәтижесінде біздің зерттеуіміз математиканы теориялық және практикалық түрде тереңдетіп оқытатын сыныптарда алгебраны және геометрияны оқыту әдістемесін құруға бірқатар жаңа тәртіп енгізгенін байқауға болады.

Әдебиеттер:

1. Вейль Г. Симметрия – М.: Наука, 2001. – 191с.
2. Вигиер Е. Этюды о симметрии. – М.: Мир, 1971- 318 с. Вульф Г. Симметрия и ее проявления в природе. – М.: Сытин, 2001. – 135с

Күмісбай Ақтоты

5B070300-Ақпараттық жүйелер

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., профессор РАЕ Балабекова М.Ж.

ҚазМемҚызПУ

ЛАТЫН ӘЛІПБИІНЕ БЕЙІМДЕЛГЕН ОФИСТІК WINDOWS ҚОСЫМШАЛАРЫНЫҢ ИНТЕРФЕЙСТЕРІН ҚҰРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Аннотация: Технология создания офисного интерфейса приложений Windows, адаптированная под латинский алфавит имеет решающее значение для разработки казахской версии алфавитного приложения к учебнику «Блокнот» и «WordPad». Разработанные в виде универсальных офисных приложений, созданных на казахском языке, учебники «Блокнот» и «WordPad», разработанные на тему «Разработка казахстанской версии офисного программного обеспечения, встроенного в Windows», были скомпилированы в виде универсальных офисных приложений, и все задачи, включенные в описание отчета, были выполнены. Поэтому можно сказать, что учебник «Скретчпад» и апплет WordPad являются универсальным дополнением, позволяющим проверять уровень знаний как современного, так и современного. Алгоритм теоретического обоснования создания офисных приложений и текстового редактора данной тетради «Блокнот», процесс его включения в учебный процесс полностью описан и снабжен пояснениями контрольных примеров.

Abstract: The technology of creating an office interface for Windows applications, adapted to the Latin alphabet, is crucial for the development of the Kazakh version of the alphabetical appendix to the textbook "Notepad" and "WordPad". Developed in the form of universal office applications created in the Kazakh language, the textbooks Notepad and WordPad, developed on the theme "Development of the Kazakhstan version of office software embedded in Windows", were compiled as universal office applications, and all the tasks included in the report description, have been met. Therefore, we can say that the textbook "Scratchpad" and WordPad applet are a universal supplement that allows you to check the level of knowledge, both modern and modern. The algorithm for theoretical substantiation of the creation of office applications and the text editor of this notebook Notebook, the process of its inclusion in the educational process is fully described and provided with explanations of test cases.

Ұсынылып отырған 5B070300-Ақпараттық жүйелер мамандығының 2-ші курс қазақ тобының студенті Күмісбай Ақтотының «Латын әліпбиіне бейімделген офистік Windows қосымшаларының интерфейстерін құру технологиясы» тақырыбына арназлған ғылыми жобасының маңызы өте зор және бұл жоба «Блокнот» және «WordPad» мәтіндік редакторларының әліпбиге бейімделген қосымшасының қазақша нұсқасын құрастыру технологиясы толық көрсету арқылы ұсынылған.

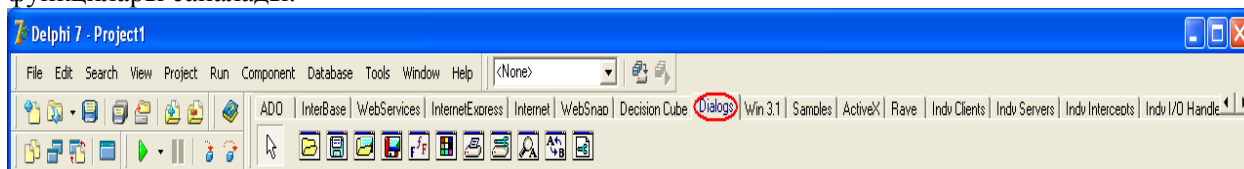
Ғылыми жобаның негізгі *актуалдылығына* жалпы қазақ алфавитінің толығымен латын әліпбиіне ауысып жатқандығы себебінен, дербес компьютерлерге арналған Windowsқа кірістірілген Блокнот, WordPad және офистік MS Word мәтіндік редакторларын Delphi программалау ортасының әмбебап қосымшалар құруға арналған көптеген компоненттері мен мүмкіндіктерін пайдалана отырып, көрнекі де пайдалануға ыңғайлы латын әліпбиіне бейімделген офистік қосымшаларының интерфейстер құру технологиясын құрасырып, оны өндіріске ендіру тәсілін жатқызуға болады.

Осы ұсынылып отырған тәсілдің *жаңалығына* оның актуалдығында айтылған Windowsқа қосымшаларын құрастыру технологиясында пайдаланылған, бұрын соңды пайдаланылмаған тәсілдерді жатқызуға болады.

Мақала тақырыбының *маңыздылығы* мен *перспективасына*, жалпы қазақ алфавитінің толығымен латын әліпбиге ауысып жатқандығы, оған Windowsқа кірістірілген Блокнот, WordPad және офистік MS Word мәтіндік редакторларын сол әліпбиге бейімдеу мәселесі өте маңызды болатынын жатқызуға болады.

Delphi ортасында Windows қосымшаларының әліпбиге бейімделген интерфейстерін құру технологиясы

Delphi7 қосымшаларын құруда осы ортаға кірістірілге көптеген функцияларды пайдаланамыз, бірақ солардың барлығының ішіндегі ең тиімді және пайдалы болып Dialogs вкладкасындағы функциялары саналады.

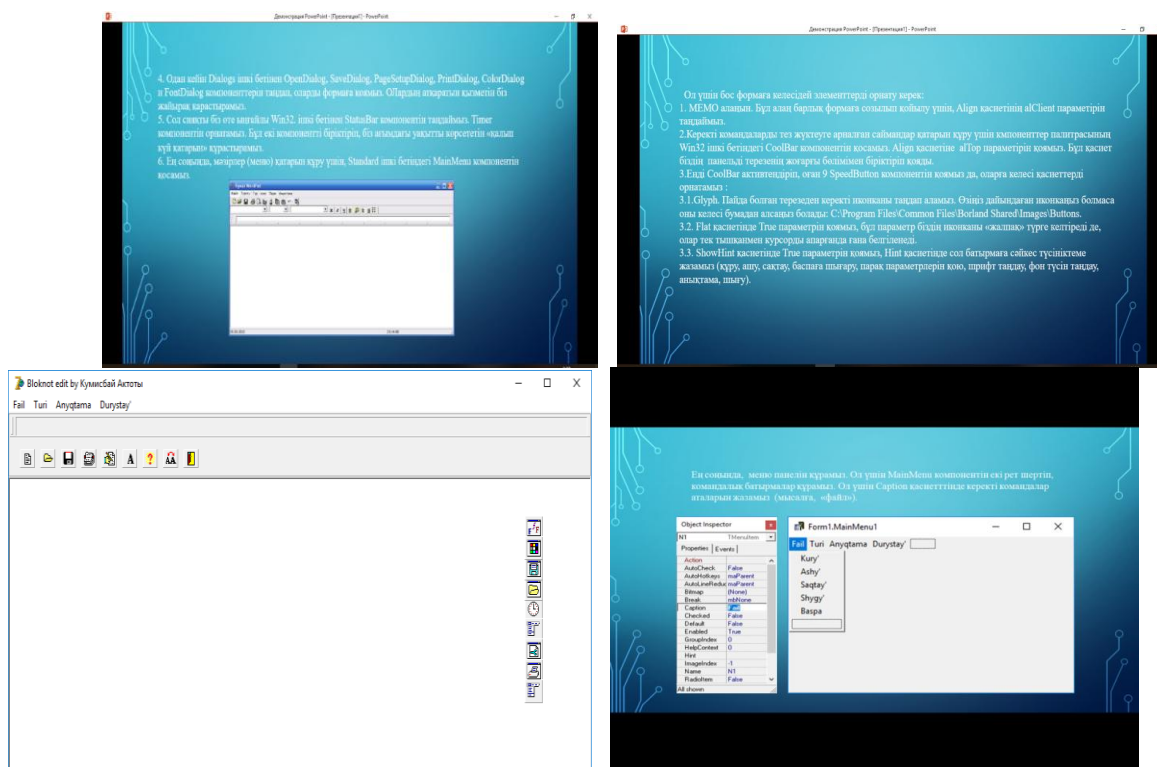
Диалогтарды қалай дұрыс пайдалану керек екенін жақсы түсіну үшін Блокнот қосымшасын құру мысалын қарастырамыз

Сурет1. Диалогтарды қалай дұрыс пайдалану керек екенін жақсы түсіну үшін Блокнот қосымшасын құру мысалын қарастыру.

Сурет2. Бос формаға элементтер орнату.

Сурет3. Delphi7 қосымшаларын пайдаланып Блокноттың формасын құру.

Сурет4. Main Menu қосымшасын пайдалана отырып Латын әліпбиінде жазу.

ДЖ-ың алдына қойған мақсаты орындалды. DELPHI ОББ-дың визуалды емес компоненттері мен IDE элементтерін пайдаланып құрастырылған «Блокнот» мәтіндік редакторы қосымшасы мен оның түсініктеме жазбасы - ТЖ-сы CD дискке жазылып, жұмыс жасап тұр, ДЖ қосымшасы жоба түрінде бөлек бумаға сақталған және компиляцияланған. ДЖ-ны құру барысында Delphi 7.0 объектілі бағытталған бағдарламалау ортасы мен сол ортаның IDE элементтері мен Визуалды емес компоненттері кеңінен пайдаланылып, қосымша әмбебап программалар жиыны түрінде орындалған. Delphi 7.0 объектілі бағытталған бағдарламалау ортасы мен сол ортаның аталған мүмкіндіктері мүмкіндіктері толық зерттелген. Орындалған ДЖ-ның қортындысы болып, толық жұмыс жасап, шартқа сай басқарылып тұрған «Блокнот» мәтіндік редакторы қосымшасы мен оның түсініктеме жазбасы саналады. ДЖ-ның ТЖ-сында құрылған жаңа офистік қосымша, пайдаланушыға арналған және программистке арналған нұсқауларымен бірге ұсынылып, толық сипатталған.

ДЖ-ның қортындылау бөлімінде құрылған «Блокнот» мәтіндік редакторы қосымшасы бағаланып, оны пайдаланушыға толық нұсқау құрастырылған.

ДЖ-ның түсініктеме жазбасында талапқа сай бөлімдерінің бәрі дерлік сипатталып, мазмұны бойынша келтірілген және жетік түрде түсіндірілген.

Әдебиеттер:

1. Культин Н.Б. «Delphi 6. Программирование на ObjectPascal» - СПб.: БХВ – Петербург, 2001.
2. Шафрин Ю. «Информационные технологии», - М., Лаборатория Базовых Знаний, 2000
3. Балабекова М.Ж. Delphi7. Объектілі бағытталған ортада бағдарламалау. Оқу-әдістемелік құралы. – Алматы: Credo баспасы, 2009. -186 б.

Мұсаева Малика

5B011000-Физика

Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы Г.Ә. Қаптағай

ҚазМемҚызПУ

ОТЫН ЭЛЕМЕНТІ LaMnO_3 ПЕРОВСКИТТИ КАТОДЫНЫҢ ЖҰМЫС ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Аннотация. Твердооксидные топливные элементы (ТОТЭ) представляют значительный интерес в связи с их высокой эффективностью и экологичностью при преобразовании химической энергии в электрическую. Одним из способов преодоления температурного ограничения работы ТОТЭ и повышения каталитической активности является допирование металлического катализатора на катод ТОТЭ, как серебро, палладий или платина. Металлическое серебро является потенциальным компонентом катодов, работающих при температурах ниже 800°C , благодаря хорошей каталитической активности, высокой электропроводности и относительно низкой стоимости. Таким образом, в работе исследуются особенности механизма взаимодействия кислорода с катодным материалом при внедрении допанта серебра.

Abstract: Solid oxide fuel cells (SOFC) are of considerable interest due to their high efficiency and ecology in the conversion of chemical energy into electrical energy. One way of avoiding the temperature limitation of the SOFC operation and increasing catalytic activity are the doping a certain amount of metal catalyst to the SOFC cathode, such as silver, palladium or platinum. Metallic silver is a potential component for cathodes that operate at temperatures below 800°C , due to its good catalytic activity, high electrical conductivity and relatively low cost.

Thus, there investigates the features of the mechanism of interaction of oxygen with the cathode material during the introduction of the Ag dopant.

Соңғы уақытта дәстүрлі энергия көздерінің (мұнай, көмір, табиғи газ) бағасы тұрақты түрде өсуіне байланысты баламалы энергетиканың дамуына, оның ішінде отын элементтері негізінде электрохимиялық энергия көздеріне негізделетін сутегі энергиясына көп көңіл бөлінуде. Отын элементтерінде қышқылдану-қалпына келу реакциясы процесінде бөлінетін энергия электр энергиясына жанудың аз эффективті аралық кезеңсіз түрленеді.

Отын элементі дегеніміз - химиялық энергияны электр энергиясына тікелей айналдыратын электрохимиялық ұяшық. Қатты оксидті отын элементтері отынды жаққандағы жоғары тиімділігі мен экологиялығы бойынша айтарлықтай қызығушылық туғызады. ҚООЭ жылу машинасы емес, сондықтан ол энергияны түрлендіргенде пайдалы әсер коэффициенті шектелмейді [1]. Мұнымен қоса, ҚООЭ жұмысы кезінде парникті газдар аз бөлінеді [2].

Қазіргі уақытта жоғары температуралы (1000°C -ге дейін) ҚООЭ сутегін және басқа табиғи газдарды қолданады. Әйткенмен жоғары жұмыстық температура негізінен қолданатын материалдың термотөзімділігіне, химиялық орнықтылығына, қойылатын талаптарға сай құралдың бағасы жоғары болады, осылай қымбат компоненттер мен жылуалмастырғыштар қолдануға әкеледі [2, 6706.]. Осы мәселелерді шешу үшін ҚООЭ-нің жұмыстық температурасын орташа мәнге дейін ($500\text{--}700^\circ\text{C}$) төмендету керек. ҚООЭ жұмыстың температурасын төмендету көптеген практикалық артықшылықтарға ие: құрылғының қызу уақытын жұмыстың температураға дейін азайту, қолданылатын материалдардың қасиеттеріне қойылатын талаптарды төмендету, жылу энергиясы шығындарын азайтады. ҚООЭ қатты қуысты катодтан, анодтан және электролиттен тұрады. Ауыспалы метал перовскиттері құрылымы әртүрлі химиялық орнықты және химиялық құрамы әртүрлі болғандықтан ҚООЭ компоненттерін жасау үшін қолданылады [3]. Отын элементтерінің бұл тобының артықшылықтары: эффективтілігінің жоғарылығы, ұзақ мерзімді орнықтылығы, отынды таңдаудағы икемділігі, қалдықтарының аз болуы мен бағасының арзандығында. ҚООЭ катодының материалы механикалық орнықты электролитпен жақсы термиялық және химиялық үйлесімді қоршаған атмосфера әсеріне, оттегінің қалпына келу реакциясына қатысты химиялық орнықты, сонымен қатар электр өткізгіштігі жоғары болуы керек [3, 206.].

Практикада қолданылатын ҚООЭ катодының материалы механикалық орнықты, электролитпен жақсы термиялық және химиялық үйлесімді, қоршаған атмосфераға, оттегінің қалпына келу реакциясына қатысты жоғары химиялық орнықты, жоғарғы электрөткізгіш, катализдік активті болуы керек. ҚООЭ эксплуатациясында температуралық режим бойынша шектеулерді жою үшін және катализдік активтілігін арттыру үшін катодқа күміс, палладий немесе платина сияқты метал катализатор қосылады. Катодтың активті қабатына катализатор қосылғанда оттегінің қалпына

келу реакциясы жылдамдайды. Жакында жасалған ҚООЭ 900 °C-де 1,34Вт/см² өндіреді, бірақ қымбат платина катализатор қолданылады. Мұнымен қоса Pt катализаторлар қымбат болуымен қатар өміршендігінің қысқа мерзімділігі тағы бір кемшілігі болып табылады. Бір жағынан олар СО₂ және атмосферадағы басқа газдар әсеріне ұшырап «уланады». Уақыт өте келе нанодисперсті Pt бөлшектері агломерацияланып, электрохимиялық реакцияның бет ауданын азайтып олардың белсенділігін күрт төмендетеді және осылайша катодтың өнімділігін төмендетеді. Тағы бір асыл метал Pd, ол да катод өнімділігін арттыру үшін кеңінен қолданылады. Әйткенмен бұл орнықты емес және 24 сағаттан аз уақыт ішінде құрылғы жылдам деградацияға ұшырайды. Осыған орай Pt және Pd-ге альтернативті катализаторлар қарқынды түрде жасалуда. Метал күміс 800°C ден төмен температурада жұмыс істейтін ҚООЭ катодтары үшін катализдік белсенділігі, электр өткізгіштігі жоғары және бағасы арзан болғандықтан маңызды компонент болып табылады.

Күміс негізді катализаторларды қолданып ұзақ мерзімді катодтарды жасауда осы ерекшеліктер назарға алынуы керек. Осы мәселені шешу үшін авторлар күміс интеркаляция деинтеркаляция механизмі арқылы жұмыс істейтін орташа температуралы (La_{0,8} Sr_{0,2})_{0,95}Ag_{0,05} MnO_{3-δ} -катодтық материал ұсынды. Катодтық поляризацияда Ag катодтан шығып күмістің кішігірім нанокластерлерін түзеді. Өлшемі 5-15 нм беттік күміс нанобөлшектері төменгі температурада да өте белсенді. Анодтық поляризацияда Ag кері қарай перовскиттің толмаған түйіндеріне орын ауыстырады. Бұл процесс уақыт өте келе бір-біріне қосылып, осылайша тиімділігін төмендетіп, деградацияланатын Ag нанокластерлерін регенерациялаудың қарапайым тәсілі. Осы жұмыста катоды LaMnO₃ перовскит болатын отын элементтің тиімділігін арттыру үшін катодты Ag иондарымен қоспалаудың LaMnO₃ перовскитінің кристаллдық құрылымы мен электрондық қасиеттеріне әсері тығыздық функционалы теориясы (ТФТ теория функционала плотности) DFT (density functional analyse) арқылы атомдық деңгейде квантты-химиялық модельденіп зерттеледі.

Есептеулерде La, Mn_{pv}, O валентті электрондары үшін келтірілген шекті энергиямен және келтірілген электрондар санымен (1 кесте) PAW псевдопотенциалдарының жиынтығы қолданылды, мұндағы төменгі индекс pv Mn 3p деңгейлерін есептеудің жақсы дәлдігін қамтамасыз ететін электрондардың валенттік күйі ретінде қарастырылады. Есептеудің қажетті дәлдігі модельдік ұяшығына 10⁻³ эВ жоғарыда қарастырылған оттегі молекуласындағыдай жазық толқындарды қию энергиясында іске асырылады. Геометрияны оптимизациялағанда және көлеммен пластинаның күй тығыздықтарын құрғанда Монхорст-Пак схемасының көмегімен алынған 4*4*1 торы қолданылды.

1 – кесте. Келтірілген шекті энергиялы және келтірілген электронды – La, Mn_{pv}, O валенттік электрондары үшін қолданылған псевдопотенциалдар

Псевдопотенциалдар	Пайда болу энергиясы эВ	Валенттік электрондар саны	Валенттік электрондар
La	219, 292	11	5s ² 5p ⁶ 6s ² 5d ¹
Mn _{pv}	269, 864	13	3p ⁶ 4s ¹ 3d ⁶
O	400	6	2s ² 4p ⁴
Ag	249844	11	2s ¹ d ¹⁰

Зерттеулер перовскиттің ферромагнитті спиндік реттелу (FM) және (AF) антиферромагнитті күйдің үш типі (A-, C-, G-) үшін жүргізіледі. Бір жаққа бағытталған спинді Mn катиондар кеңістікте сәйкесінше 3-ші, 2-ші, 1-ші және 0-ші өлшемді кезектесетін домендер түзеді. Спиндік поляризациялануды ескермейтін есептеулер құрылым параметрлерін дұрыс есептеуге мүмкіндік бермейді. Кристаллдық құрылым модельді ұяшықтың параметрлерінің тепе-тең мәндері, ондағы атомдардың орны оптимизацияланды. Нөлдік сыртқы қысымға сәйкес келетін тордың шамаларының мәндеріне келтіру іске асырылды. Атомдар элементар ұяшықтың ішінде орналасқандықтан, олардың орналасуы тор параметрлерінен гөрі периодты қайталанатын элементар ұяшықта есептелген қысымының мәніне әсер етеді.

Әдебиеттер:

1. Singhal S.C. Advances in solid oxide fuel cell technology. Journal of Solid State Ionics. -Vol. 135. 2000. P. 305-313.
2. Jacobson A.J. Materials for Solid Oxide Fuel Cells. Journal of Chemistry of Materials. - Vol. 22, №3. 2010. P. 660-674.
3. Ishihara T. Perovskite Oxide for Solid Oxide Fuel Cells. Fuel Cells and Hydrogen Energy.- Springer, 2009.

Маликова Севдора

5B01100-Физика

1-курс бакалавр

Научный руководитель: д.ф.-м.н.проф. А.К.Ершина

КазГосЖенПУ

ГИДРОЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ

Abstract. The article is written about hydroelectric power plants. About how it works and the necessary information about its design and types. The HPP is a power plant that uses the energy of the water mass in channel streams and tidal movements as a source of energy. Hydroelectric power plants are also divided depending on the maximum use of water pressure. As well as HPP is divided into 3 parts. There is a small hydro.

Түйіндеме. Мақала гидроэлектрстанциялар туралы жазылған. Гидроэнергетикалық қондырғылардың жұмысы және оны жобалау және түрлеріне қатысты қажетті ақпарат туралы ГЭС - энергия көзі ретінде каналдардағы су массасының энергиясын және жылжымалы қозғалыстардың энергиясын пайдаланатын электр станциясы. Гидроэлектрстанциялар су қысымы максималды пайдалануына байланысты бөлінеді. ГЭС сияқты 3 бөлікке бөлінген.

Гидроэлектрстанция (ГЭС) — электрстанция, использующая в качестве источника энергии энергию водных масс в русловых водотоках и приливных движениях. Гидроэлектрстанции обычно строят на реках, сооружая плотины и водохранилища. Для эффективного производства электроэнергии на ГЭС необходимы два основных фактора: гарантированная обеспеченность водой круглый год и возможно большие уклоны реки, благоприятствуют гидроэлектрстанция. Принцип работы ГЭС достаточно прост. Цепь гидротехнических сооружений обеспечивает необходимый напор воды, поступающей на лопасти гидротурбины, которая приводит в действие генераторы, вырабатывающие электроэнергию.

Необходимый напор воды образуется посредством строительства плотины, и, как следствие, концентрации реки в определённом месте, или деривацией — естественным потоком воды. В некоторых случаях для получения необходимого напора воды используют совместно и плотину, и деривацию.

Непосредственно в самом здании гидроэлектрстанции располагается всё энергетическое оборудование. В зависимости от назначения, оно имеет своё определённое деление. В машинном зале расположены гидроагрегаты, непосредственно преобразующие энергию потока воды в электрическую энергию. Есть ещё всевозможное дополнительное оборудование, устройства управления и контроля работы ГЭС, трансформаторная станция, распределительные устройства и многое другое строителству каньонобразные виды рельефа.

Гидроэлектрические станции разделяются в зависимости от вырабатываемой мощности:

мощные — вырабатывают от 25 МВт и выше;

средние — до 25 МВт;

малые гидроэлектрстанции — до 5 МВт.

Мощность ГЭС зависит от напора и расхода воды, а также от КПД используемых турбин и генераторов. Из-за того, что по природным законам уровень воды постоянно меняется, в зависимости от сезона, а также ещё по ряду причин, в качестве выражения мощности гидроэлектрической станции принято брать цикличную мощность. К примеру, различают годичный, месячный, недельный или суточный циклы работы гидроэлектрстанции.

Гидроэлектрстанции также делятся в зависимости от максимального использования напора воды:

высоконапорные — более 60 м;

средненапорные — от 25 м;

низконапорные — от 3 до 25 м.

В зависимости от напора воды, в гидроэлектрстанциях применяются различные виды турбин. Для высоконапорных — ковшовые и радиально-осевые турбины с металлическими спиральными камерами. На средненапорных ГЭС устанавливаются поворотнлопастные и

радиально-осевые турбины, на низконапорных — поворотнолопастные турбины в железобетонных камерах.

Принцип работы всех видов турбин схож — поток воды поступает на лопасти турбины, которые начинают вращаться. Механическая энергия, таким образом, передаётся на гидрогенератор, который и вырабатывает электроэнергию. Турбины отличаются некоторыми техническими характеристиками, а также камерами — стальными или железобетонными, и рассчитаны на различный напор воды.

Гидроэлектрические станции также разделяются в зависимости от принципа использования природных ресурсов, и, соответственно, образующегося напора воды. Здесь можно выделить следующие ГЭС:

- плотинные ГЭС. Это наиболее распространённые виды гидроэлектрических станций. Напор воды в них создаётся посредством установки плотины, полностью перегораживающей реку, или поднимающей уровень воды в ней на необходимую отметку. Такие гидроэлектростанции строят на многоводных равнинных реках, а также на горных реках, в местах, где русло реки более узкое, сжатое.

- приплотинные ГЭС. Строятся при более высоких напорах воды. В этом случае река полностью перегораживается плотиной, а само здание ГЭС располагается за плотиной, в нижней её части. Вода, в этом случае, подводится к турбинам через специальные напорные тоннели, а не непосредственно, как в русловых ГЭС.

Деривационные ГЭС. Такие электростанции строят в тех местах, где велик уклон реки. Необходимый напор воды в ГЭС такого типа создаётся посредством деривации. Вода отводится из речного русла через специальные водоотводы. Последние — спрямлены, и их уклон значительно меньше, нежели средний уклон реки.

В итоге вода подводится непосредственно к зданию ГЭС. Деривационные ГЭС могут быть разного вида — безнапорные или с напорной деривацией. В случае с напорной деривацией, водовод прокладывается с большим продольным уклоном. В другом случае в начале деривации на реке создаётся более высокая плотина, и создаётся водохранилище — такая схема ещё называется смешанной деривацией, так как используются оба метода создания необходимого напора воды.

Малая гидроэлектростанция или малая ГЭС (МГЭС) - гидроэлектростанция, вырабатывающая сравнительно малое количество электроэнергии.

Литература

- 1.Сибикин Ю.Д. Сибикин М.Ю. Нетрадиционные возобновляемые источники энергии. Учебное издание. 2-е изд.испр.и доп.ИП РадиоСофт; 2009-232с
- 2.<https://ru.wikipedia.org/wiki/Гидроэлектростанция>.
- 3.https://neftegaz.ru/tech_library/view/4043-Gidroelektrostantsiya-GES

Niyazova Akmaral, Sayuzova Luiza

5B01100-Physics

KSWTTU

PROBLEMS OF USING WIND ENERGY

Түйіндеме. Мақалада парниктік әсердің деңгейін төмендету және экологиялық таза энергияны алу мақсатында дүниежүзінде жаңарып тұратын энергия көздеріне жаһандық көшу қажеттілігі қарастырылады.

Аннотация. В статье рассматривается необходимость глобального перехода на использования возобновляемых источников энергии, для получения экологически чистой энергии и с целью снижения губительного парникового эффекта.

The use of energy resources in the world increased 15 times over the last century, that is, the use of fuel energy per capital increased 4 times and consumes 2.14 tons per year. And the population ranges from 1.7 billion to 6.3 billion people. The world's population is expected to reach 8 billion in 20 years, and fuel consumption will also increase. Leading states will be able to increase their fossil fuel energy consumption without widespread use of renewable energy sources. It is expected that CO₂ emissions will increase by 30% compared with the current situation, until global energy is generated from renewable energy sources [1, p.3].

The Republic of Kazakhstan has a significant supply of renewable resources and energy sources (sun, wind, water, geothermal energy, biomass, hydrogen, etc.), as well as a foundation of fossil fuels. According to experts, renewable energy sources in Kazakhstan have significant resources, up to 1 trillion per year, kWh. The potential of wind energy is 1820 billion kW, which is 25 times higher than the consumption of all fuel and energy resources of the Republic of Kazakhstan [2]. The share of renewable energy in Kazakhstan is less than 1%, with the exception of hydroelectric power.

The Global Wind Energy Council (GWEC) has summarized the results of wind energy. By the end of 2017, the total wind power capacity in the world reached 539.58 GW (Figure 1). In 2017, global wind power increased by 52.57 GW. Asian countries are leaders in connecting wind turbines. It introduces 24.4 GW of new capacity per year, of which 19.5 GW belongs to China (this is 37% of the world's wind power plants) [3].

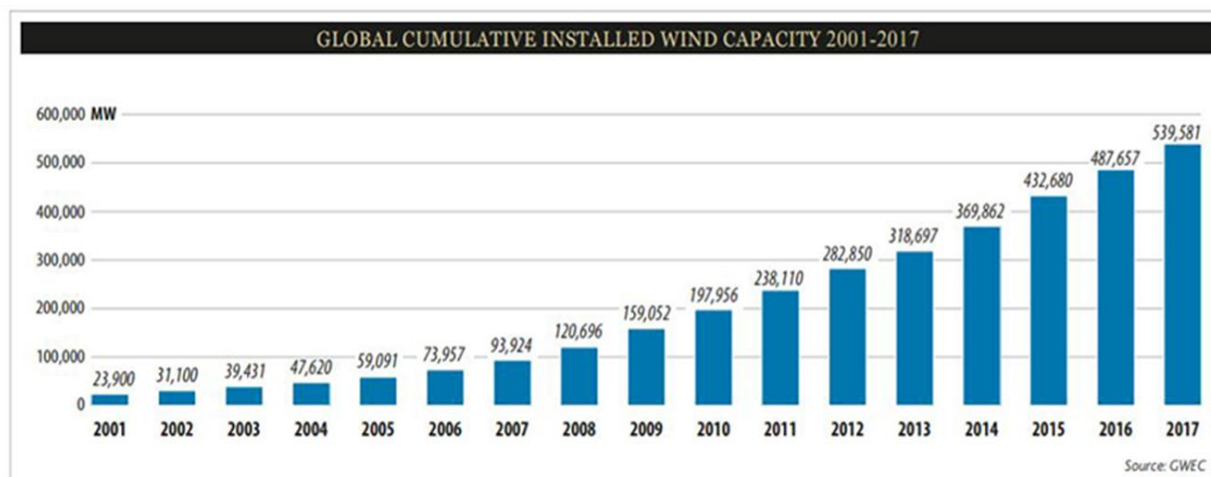

Figure-1 2001 - 2017 wind power installed in the world

Wind energy is a renewable energy industry that develops the theoretical foundations, methods and technical means for converting a jet into mechanical, thermal or electrical energy. The development of wind power in Kazakhstan is much more efficient than alternative energy sources.

The power of the wind turbine was directly proportional to F square with a cube of wind speed and the product of energy consumption factor

$$N_{\theta} = \xi F \rho \frac{U^3}{2}$$

Since 1980 the GEF capacity has increased from 30 kW to 8 MW. Accordingly, the rotor diameter has reached 15 meters to 140 meters, and the tower has a height of 30 meters to 150 meters.

Table-1. Dynamics of the basic parameters of wind turbines.

Power, kW	30	80	250	600	1500	5000
Rotor diameter, m	15	20	30	46	70	115
Height, m	30	40	50	78	100	120
1 year power generation, MWh Место для формулы.	35	95	400	1250	3500	17000

Figure 2 is the layout of the wind device that we practiced in our today's conference. Under the leadership and participation of the scientific guide, a working model was created with a horizontal axis of rotation of the wind generator. As a generator, a motor from a 3 volt magnetphone was used. From the rotation of the generator shaft, the LED light comes on and the house lights up. The purpose of this work is to prove that wind energy should be used for small and medium enterprises.

Figure-2. Operating model of wind turbine

Although the wind is free, its cost far exceeds the energy produced by thermal power plants. CHP receives several thousand hectares of land. It produces a lot of noise and infrasound during operation. It affects human organisms, as well as animals and birds. However, wind energy is environmentally friendly, renewable energy and does not generate greenhouse gases. In accordance with the Kyoto Protocol, the Paris Agreement, Kazakhstan turned to unconventional energy sources, including the use of wind energy. Therefore, it is necessary to study the use of wind energy and theoretically study and develop energy efficient wind turbines with high efficiency. Then, in our opinion, this would be a good breakthrough in wind energy.

Literature:

1. Avtonomov A.B., Gvozdeva A.A., Morozov O.B., Morozova A.O. The state of world energy. Forecasts and expectations. // Energy abroad. – 2009. - № 4. – p 2-17.
2. <http://www.windenergy.kz>
3. <https://www.windpower.by/news/884.html>

Оңғарбай Әлия

5B011100-Информатика

Ғылыми жетекшісі: тех.ғ.к., профессор Г.И.Салғараева

БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН МОБИЛЬДІ ҚОСЫМШАЛАРҒА КІРІСПЕ

Аннотация. Мобильные приложения помогают молодым людям стать сегодня самыми требовательными и технически продвинутыми личностями. Мобильные приложения, предназначенные для обучения детей, образования, здравоохранения, досуга, интеллекта, интеллектуального развития и свободного владения их родным языком, в настоящее время используются на благо детей.

Abstract. Mobile apps help young people to become the most demanding and technically advanced individuals today. Mobile applications for teaching children, education, health care, leisure, intelligence, intellectual development and fluency in their native language are currently being used for the benefit of children.

Бүгінде мобильді қосымша ұғымы бәріне таныс. Әуелде уақытыңызды үнемдеуге үлес қосып, жүйкеңізді орынсыз жұқартуға жол бермейді деп жоспарланған мобильді қосымшалар адам тұрмысын сөзсіз жеңілдетеді. Яғни, бүгінде мобильді қосымшалардың қоғамда алатын орны ерекше, әрі кеңінен қолданысқа ие. Мобильді қосымшалар тек арнайы маман иесіне не болмаса белгілі бір салада, жеке қалыптасқан тұлғаға ғана арналмаған. Қоғамда болып жатқан құбылыстарды қамти отырып, ойластырылып жатқан мобильді қосымшалардың бүгінде біз бен сіз үшін пайдасы молынан. Солардың ішінде балаларға арналған мобильді қосымшалар да бар. Олар баланың сауатын ашып, білімге құлшындыруға, денсаулығына байланысты, бос уақытын тиімді өткізуге, ақыл-парасатын жетілдіріп, ой-өрісі мен шығармашылығын дамытуға және ана тілінде еркін сөйлеуге бағытталған мобильді қосымшалар бүгінде балалар игілігі үшін қолданысқа түсті. Солардың қатарында балаларға арналған мобильді қосымшалардың бірнеше түрін қарастырып кетуді жөн көрдім.

Әрине, бірінші ретте баланың денсаулығы маңызды. Осы орайда Олжас Әбішев 2017 жылдың қарашасында бала күтіміне және қамқор болуға арналған мобильді қосымшалар іске қосылатынын атап өтті. «Осыған ұқсас қосымшалар Ұлыбритания, Австралия, Шығыс Еуропа және ТМД елдерінде пайдаланылады. 2017 жылдың соңына дейін патронаж мейірбикелері мен жас ата-аналар кішкентай балаларға күтім жасауға арналған арнайы мобильді қосымшаларды пайдалана алады. Олар Қазақстандағы БҰҰ Балалар қоры (ЮНИСЕФ) мен Республикалық электрондық денсаулық сақтау орталығы арасында қол қойылған келісім негізінде әзірленді. Мобильді қосымшаны пайдалану бала туралы деректерді толтыру жұмысын жеңілдетеді. Медбике үй жағдайында балаға көбірек көңіл бөлетін болады. Ақпаратты электрондық түрде енгізу көрсетілетін қызметтердің тиімділігін арттырады және деректерді жоғалту тәуекелін азайтады», – деп Олжас Әбішев жоба жайлы өз ойын бөліскен болатын.

Келесі кезекте баланың оқуға, білімге деген зейінін ашуға бағытталған жобаларды қарастырсақ. Солардың ішінде СДУ өнертапқыштары балаларға арналған бірегей Zhanuar 4D мобильді қосымшасын ойлап тапты. Бүгінгі таңда жобаның Қазақстанда баламасы жоқ. Жоба авторларының пікірінше, қосымша «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында жүзеге асырылып, балалардың ақыл-парасатын жетілдіруге едәуір үлес қосады. Zhanuar 4D – «KZ жасалған» таңбасымен әзірленген жүз пайыздық отандық өнім. Бұл балаларға арналған шынайылықпен толықтырылған танымдық карточкалар. Жобаның мақсаты – баланың зейінін аулап, ой-өрісі мен шығармашылығын дамыту. Күнделікті қара-ала кітаптардың бетін парақтау, замануи баланы тез жалықтырады, ал AR технологияларының көмегімен кейіпкерлерге жан бітіп, баламен тілдесіп, материалдың күрделі жақтарын түсіндіріп, түп-негізін анықтауға көмек көрсетіледі. Augmented Reality (бейне көріністі 3D графика арқылы шынайылыққа өткізу), тәсілдемесі арқылы әлдеқайда қызық әрі түсінікті, деген пікірде стартаперлер.

«Рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында Елбасы рухани және мәдени құндылықтарды сақтауға әрі толықтыруға шақырады. Сонымен қатар елімізде үштілділік саясатты дамыту кезеңінде білім беру саласына инновациялық технологияларды енгізу қажеттілігі туындады. Ал, қазіргі таңда бәсекеге қабілетті және парасатты ұрпақ тәрбиелеу қоғамдағы өзекті мәселелердің бірі. Осылайша, мемлекет басшысының басым тапсырмалары балаларға білім беру құралының туындауына түрткі болды. Біздің бастапқы мақсатымыз – ойын қосымшасы арқылы балаларды тіл үйренуге баулу, сондай-ақ қазақстандық жеткіншектердің патриоттық сезімін ояту – дейді жоба авторларының бірі Әсел Қабылбекова. Жобаны толық жүзеге асыруға әзірлеушілерге жарты жылға жуық уақыт қажет болған. Құрастыру жұмыстарына отандық аниматорлар мен белді IT-мамандар тартылған. Айта кеткен жөн, Zhanuar 4D СДУ түлектерінің алғашқы өнімі емес. 2017 жылдың ақпан айында жоба жетекшілері Нұрсұлтан Ажимуратов пен Азамат Төлегенов 8-14 жас аралығындағы жеткіншектерге арналған бірінші IT академиясының тұсауын кесті. Академия базасында балалар: робототехника, бағдарламалау, графикалық дизайн, бейнемонтаж,

анимация, ойын құрастыру және сайт жасау, 3D моделдеу және т.б. кешенді компьютерлік білім алады. Осы уақытқа дейін академия тәрбиеленушілері 12 робот түрін, 30 бірегей ойын әзірлеп, 600 бейнеролик монтаждап үлгерген. Ең жас IBM құрастырушысы 13 жаста. 14 жасар оқушының Samoliotik атты ойыны, оған небәрі бір ай ішінде 4500 АҚШ доллары көлемінде қаражат әкелген, сонымен қатар АҚШ-тық 12 жасар жасөспірім жеке ойындарын құрастырып, бағдарламалаудан дәріс береді, - деп бөліседі жоба авторлары. Бұл көрсетілген нәтижелер қарқынды жұмыстың жемісі деп білемін. Сонымен қатар, атқарылып жатқан жұмыстардан көрсетілген оң нәтижелерден бүгінгі күнде осы сынды мобильді қосымшалардың сұранысқа ие екендігін және оны кеңінен қолданылып жатқандығын білдіреді. Өнертапқыш топтың ендігі жоспары - «Көкөністер мен жеміс-жидектер», «Космос», «Қазақтың салт-дәстүрлері» атты балалардың ақыл-парасатын дамытатын бірқатар мобильді қосымшаларын құрастыру. Сонымен қатар отандық туризмді кеңінен насихаттау мақсатында «Виртуалды қазақ үйі» атты жоба алдағы уақытта халық назарына ұсынылмақ. Жобаның концепциясына сәйкес, кез-келген қызығушы киіз үйге кіріп, VR көзілдірік арқылы 17-18 ғысырдағы қазақ қонысын тамашалай алады. Ал, Zhanuar 4D тұңғыш балалар мобильдік қосымшасының тұсаукесер рәсімі Алматы қаласындағы SMART POINT коворкинг орталығында өтеді. Осы қарастырылып жатқан балаларға арналған мобильді қосымшалар Қазақстанда да үлкен сұранысқа ие. Оған мысал ретінде Soyle.kz жобасын айта кетсек болады. Soyle.kz – Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті — Елбасы Қоры, «Самұрық-Қазына» АҚ және «Samsung Electronics» компаниясының қолдауымен ашылған қазақ тілін онлайн режимінде тегін үйрететін тұңғыш интернет портал. Ашылғалы бері елімізден және шет елдерден енген 250 мыңнан астам адам портал қызметін пайдаланған болса, олардың 16 мыңға жуығы тіркеліп, қазақ тілін үйреніп жатыр. Бұл көрсеткіш жобаның қарқынды бағытта дамып жатқандығын білдіреді.

Soyle.kz – Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың мемлекеттік тілдің қоғамдағы мәртебесін арттыру, дамыту және қолданыс аясын кеңейту бағытындағы талап-міндеттеріне сай әзірленген озық IT жоба. Soyle.kz мобильді қосымшасы пайдаланушыларға мемлекеттік тілді тегін, өздеріне қолайлы уақытта әрі жылдам үйренуге мүмкіндік беріп отыр. Мобильдік қосымшаны пайдалану нәтижесінде әрбір адам арнайы тілдік курстарға кететін алтын уақытын үнемдей алады. Soyle.kz қосымшасын телефоныңызға немесе планшетіңізге орната отырып, мемлекеттік тілді өзіңізге ыңғайлы уақытта үйрену мүмкіндігіне ие боласыз. Қосымшаға Soyle.kz порталының барлық бөлімдері және де 3500-ге жуық сөз бен 700-ден астам тілдесу үлгілері толықтай дыбысталған «Тақырыптық сөздік» материалдары еніп отыр. Жинақталған 50 тақырып күнделікті өмірдің негізгі салалаларын қамтиды, бұл есте сақтауда қиындық тудыратын сөздерді кезең-кезеңмен меңгеруге мүмкіндік береді.

Балаларға арналған «Балаларға арналған қазақ тілі» — Bala.soyle.kz порталы — мектепке дейінгі бүлдіршіндер мен бастауыш сынып оқушыларына арналған дистанциялық оқытып-үйрету жүйесі. Ойын — тәрбие құралы, ақыл-ойды дамытады, тілді ұстартады, сөздік қорды молайтады, өмірді танып, сезімді кеңейтеді, тәрбиелейді. Сондықтан да біз баланы ойната отырып сөйлетуге, суреттерді қарап, заттарды сипаттау, жұмбақ есептерді шешу, құрастыру, тапқақтар жаттау арқылы олардың қызығушылығын арттыруға тырыстық. Қазақстанның орыс тілінде оқытатын мектептері үшін қазақ тілін оқыту әдістемесі әзірленді, осы ретте қазақ тілін оқуға арналған Soyle.kz мобильді қосымшасы әзірленді. Бұл жөнінде ҚР білім және ғылым министрі Ерлан Сағадиев Парламент Мәжілісінде өткен Үкімет сағатында мәлімдеді. «Назар аударуды қажет ететін проблемалардың бірі – орыс мектептерінде оқып, қазақ тілінде сөйлемейтін балалар. Бұл мектептер үшін жаңа ғылыми негізде әзірленген деңгейлік коммуникативтік әдістеме дайын. Биылғы оқу жылынан бастап біз оны жекелеген мектептерде пилоттық режимде енгізуді бастаймыз», - деді министр. Оның айтуы бойынша, егер пилоттық жоба сәтті өтсе, 2018 жылы бұл әдістемені барлық мектептерде енгізуге болады. «Қазақстанның орыс тілінде оқытатын мектептерінде сөздік минимумдары енгізіліп жатыр. Енді, ең бастысы, баланың қазақ тілінде жылдам сөйлей бастауы қажет. Қосымша қазақ тілін оқуға арналған Soyle.kz мобильді қосымшасы әзірленді. Оны жүктеп алуға болады», - деп қосты Ерлан Сағадиев.

Қорытынды, мен қарастырып өткен балаларға арналған мобильді қосымшалар бүгінде кеңінен қолданылып жатқандығына және оның өз кезегінде бала жағдайы үшін оң ықпалда екендігіне біршама болсада көз жеткіздік. Мобильді қосымшалар жас жеткіншектің бүгінгі заман талабына сай білімді, әрі техникалық жағынан дамыған тұлға болып қалыптасуына өз септігін тигізуде. Тек осы тұрғыдан ғана емес, бүгінде жас ғалымдардың идеясының жаңашылдығы нәтижесінде елімізде тілінде мүкістігі бар және кейбір әріп пен сөзді дұрыс айта алмайтын балаларға да арнайы логопедтік жобалар да қолданыста.

Әдебиеттер:

1. Программирование для Android . Вилл Филлипс, Крис Стиюарт, Кристин Марсикано - кітабы
2. Professional Android, 4-е издание. Рето Мейер, Йан Лэйк - кітабы
3. www.qazaq – found.kz

Сырлыбаева Рузада

5B010900-Математика

Ғылыми жетекшісі: ф.-м.ғ.к., доцент А.К.Искакова

ҚазМемҚызПУ

ҚОЛДАНБАЛЫ БАҒДАРЛАМАЛАР ӨЗІН-ӨЗІ ЖЕТІЛДІРУ ЭЛЕМЕНТЫ РЕТІНДЕ

Abstract. This article is devoted to the problem of self-education specialist at the present stage of development of society, discusses the need and relevance of self-education for modern man. The relevance of the problem-in what form should be self-education of the current specialist, so that it provides its professional and personal growth. The article presents the definition of "self-education", discusses the motives, forms of organization of self-education.

Аннотация. Статья посвящена проблеме самообразования специалиста на современном этапе развития общества, рассматриваются вопросы необходимости и актуальности самообразования для современного человека. Актуальность исследуемой проблемы - в какой форме должно происходить самообразование нынешнего специалиста, чтобы оно обеспечивало его профессиональный и личностный рост. В статье представлены определения понятия «самообразование», рассматриваются мотивы, формы организации самообразования.

Заманауи адам өз білімі мен қабілетін үнемі жетілдіріп, өз бетінше білім алумен қатар, қызығушылықтың сан алуандығына ие болуы тиіс. Қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында адамның өздігінен білім алу мәселесі ақпаратқа қол жеткізу, онымен жұмыс істей білу болып отыр. Жаңа білім мен технологиялардың көпшілігі орта есеппен бес жылдан кейін өзектілігін жоғалтатыны белгілі. Сондықтан шеберлікті көтерудің ең тиімді тәсілі - өз білімін жетілдіру. Өзін-өзі жетілдіру - бұл адамның өзі реттейтін мақсатты және кәсіби маңызды танымдық қызмет. Бұл қызмет саналы, жүйелі және дербестікпен сипатталады. Маманның өздігінен білім алуы - бұл кәсіптегі шығармашылық іске асыру процесі және ол сананың дамуымен, сондай-ақ адамның жеке басының белгілі бір ішкі қасиеттерімен байланысты және жеке тұлғадан дербес танымдық күштерді талап етеді. Бұл кәсіби құндылықтар мен заманауи технологиялар жүйесін өз бетінше меңгеру.

«Өзін-өзі ұйымдастыру» және «өзін-өзі жетілдіру» ұғымдары ежелгі уақытта пайда болды және қазіргі уақытта қарқынды дамып келеді. Олардың мәні мен мазмұны бойынша барлық замандағы ойшылдар өз еңбектерінде жазды, алайда бүгінгі таңда бірыңғай анықтамалар жоқ. Бірақ біз бұл категориялар қазіргі әлемде өз көрінісін табады және өзекті болып табылады деп айта аламыз.

Адам өмір бойы білім алып өтуі керек. Үздіксіз білім беру - өмір бойы оқыту ұғымдары - өткен ғасырдың жетпісінші жылдары қолданылған, бірақ оның жалпыға танылған парадигмадағы дамуы тоқсаныншы жылдары ғана жүзеге асырылды. ЮНЕСКО-ның ақпараттық технологиялар және білім беру Институтымен құрылған «өмір бойы білім алу» 2008 - 2013 жылдарға арналған орта мерзімді стратегиясы қазіргі таңға дейін өз маңыздылығын жоғалтпауда. Педагогтің басты мақсаты - білім алушыны үздіксіз білім беруге дайындау, ал дидактикалық міндет - білім алуға үйрету, әмбебап дағдыларды меңгеруге көмек көрсету, бұл өмір бойы өз бетімен білім алу мен оқыту қажеттілігін сезінуге мүмкіндік береді.

Американдық ғалым - педагог Малколм Шепард Ноулз (англ Malcolm Shepherd Knowles) өзін-өзі білім беру процесс ретінде былай дейді «...онда индивидтер басқалардың көмегімен немесе көмегінсіз өздерінің білім беру қажеттіліктерін, мақсаттарын анықтау, адамгершілік және материалдық ресурстармен, оқыту көздермен қамтамасыз ету, тиісті білім беру стратегиясын таңдау және енгізу, нәтижелерді бағалау бастамасын өзіне алады»

Қазіргі кезде қоғам өзінің тарихында терең және қарқынды өзгерістер байқалуда. Жалғыз білім өмір бойы жеткілікті болған өмір сүру стилінің орнына жаңа өмір стандарты келуде. Кәсіби болу үшін әр түрлі көздерден өз білімдерін үнемі толықтырып, оларды тәжірибеде жүзеге асырып және үздіксіз өз білімін жетілдіру процесі қажет, ал ол үшін уақыт тауып күш салу керек.

[1. с.56]. Ақпараттық қоғам білім қоғамы ретінде сипатталады, онда ақпаратты білімге айналдыру үдерісі ерекше рөл атқарады. Сондықтан қазіргі өмір маманның білімін үнемі жетілдіруді талап етеді. Өзін - өзі жетілдіру - бұл тұлғалық дамудың үздіксіз процесі.

Өзіндік білім алу - әрбір жоғары білікті маманның ең басты дағдысы. Адамды өз бетінше білім алуға итермелейтін себептерді анықтаймыз: жаңа ақпаратты іздеу және талдау қажеттілігі; шығармашылық ниеті (жұмыс қызықты болуы және ләззат алуы тиіс); қазіргі заманғы талаптарға сәйкестігі; бәсекелестік; қоғамдық пікір; табыс себептері, кәсіби қиындықтарды жеңу себептері, материалдық әл-ауқатты жақсартуға бағытталған уәждер, кәсіби мойындау, мансаптық уәждер. Білімді әр түрлі жолмен алуға болады. Өзіндік білім алудың негізгі түрі - ғылыми, ғылыми-көпшілік, оқу, көркем және басқа әдебиеттерді, баспасөздерді зерттеу. Өз бетінше білім алу түрлі қосалқы құралдарды пайдалану мүмкіндігін қарастырады: біліктілікті арттыру курстарынан өту, дәріс тыңдау, мамандардың кеңес беруі, қойылымдар, кинофильмдер, телебағдарламалар көру, мұражайларға, көрмелерге, галереяларға бару, практикалық қызметтің әртүрлі түрлері - тәжірибелер, моделдеу және т. б.

Өздігінен білім алу процесін ынталандыратын және адамның шығармашылық әлеуетін ашуға ықпал ететін кәсіптік білімді тереңдетудің инновациялық нысандарына топтық белсенді оқытудың түрлерін жатқызуға болады, олар: дөңгелек үстелдер, проблемалық жағдайларды талқылау, кәсіби тренингтер, мастер-класстар және т.б. Өздігінен білім алуда ерекше орын іскерлік ойындарға бөлінеді. Мұндай формалар кәсіби дағдыларды жетілдіруге, эрудицияны, құзыреттілікті көрсетуге, шешім қабылдау дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ақпараттық технологиялардың тез дамуы өздігінен білім алу жағдайларын түбінен өзгертеді. Интернет кәсіби қоғамдастықтардың виртуалды бірігуіне, өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі дамыту және өзін-өзі білім берудің негізгі мәселелерін шешуге ықпал етеді. Өзін-өзі дамыту және өзін-өзі тәрбиелеу тұлғаның өзін-өзі қалыптастырудағы маңызды ұғымдар болып табылады.

Педагогикалық өзін — өзі білім берудің тиімділік көрсеткіштері - бұл ең алдымен мұғалімнің оқу-тәрбие процесінің сапасы және педагогтың кәсіби-біліктілігінің өсуі деп айтамыз. Мұғалім өз жұмысында көп ақпаратты, әдістер мен құралдарды қолданған сайын, оның жұмысы соғұрлым нәтижелі болады. Ал үнемі шығармашылық ізденісте жүрген және жоғары деңгейде "өсуге" ұмтылатын педагогтың кәсіби қызметінің көрсеткіші оның табысты және қазіргі әлемде сұранысқа ие бола алатын шәкірттерін айта аламыз. Өзін-өзі дамытудың маңызды компоненті өзін-өзі талдау болып табылады [2, с.127].

Заманауи тұлға өз алдына мақсат қоя білуі, әдістерді, тәсілдерді, формалар мен құралдарды таңдай білуі тиіс және олардың көмегімен өз өзін ары қарай жетілдірілетін болады. Өз бетімен білім алу процесін қазіргі заманғы техникалық және бағдарламалық құралдарды кеңінен пайдаланбай елестету қиын. Ол үшін білім алушы тиісті құзыреттілікке ие болуы тиіс. Егер адам өзін бағалай аласа, өзгерістерге дайын болса, өзін-өзі талдау және өзін-өзі тану тәсілдерін меңгерген, өз іс-әрекеттерін, сезімдерін есте сақтауға, өз қызметін талдауға бағытталған рефлексия қабілеттілігіне ие болған жағдайда өздігінен білім алу нәтижелі болады.

Әдебиеттер

1. Hayes C. Beyond the American Dream. Lifelong learning and the search for meaning in a postmodern world. Wasilla: Autodidactic Press, 1998. 365. p.
2. Искакова А.К., Сагынбаева Э.Е., Батырбаева Г.А. Математическая подготовка в общем образовании современного человека. Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы. Алматы. 2015. № 2(56). 125-129б.
3. Айзенберг А. Самообразование: История, теория и современные проблемы. Учебное пособие для вузов. М.: Высшая школа, 2006.

Садыкова Макпал Сериковна

«6M070400 - Вычислительная техника и программное обеспечение»

Научный руководитель: Адамов Н.А.

АО «Финансовая академия»

ИССЛЕДОВАНИЕ И РАЗРАБОТКА МОДЕЛЕЙ И МЕТОДОВ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ 3D ТЕХНОЛОГИИ В ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМАХ

***Аннотация.** LOM принтерлері сенімді прототиптерді жасау үшін әдеттегі офистік қағазды пайдаланады. Сәйкес құрылғыны таңдаған кезде маңызды түйіндер - бұл басып шығару жылдамдығы, 3D принтердің бағасы, басып шығару прототиптерінің құны, сондай-ақ үйлесімді шығын материалдарының құны мен ауқымы. Жоғары сапалы металлдық үлгілерді шығаратын принтерлер өте қымбат, бірақ одан да төмен қымбат емес құрылғылар метал бөлшектерін құйып, қалыптар жасау үшін пайдаланылуы мүмкін.*

Исследование и разработка моделей и методов использования 3D технологии в информационных системах. 3D-печать или «аддитивное производство» – процесс создания цельных трехмерных объектов практически любой геометрической формы на основе цифровой модели. 3D-печать основана на концепции построения объекта последовательно наносимыми слоями, отображающими контуры модели. Фактически, 3D-печать является полной противоположностью таких традиционных методов механического производства и обработки, как фрезеровка или резка, где формирование облика изделия происходит за счет удаления лишнего материала. 3D-принтерами называют станки с программным управлением, выполняющие построение детали аддитивным способом. Хотя технология 3D-печати появилась еще в 80-х годах прошлого века, широкое коммерческое распространение 3D-принтеры получили только в начале 2010-х.

Первый дееспособный 3D-принтер был создан Чарльзом Халлом, одним из основателей корпорации 3D Systems. В начале 21 века произошел значительный рост продаж, что привело к резкому падению стоимости устройств [1, с.30]

3D-печатные технологии используются для прототипирования и распределенного производства в архитектуре, строительстве, промышленном дизайне, автомобильной, аэрокосмической, военно-промышленной, инженерной и медицинской отраслях, биоинженерии (для создания искусственных тканей), производстве модной одежды и обуви, ювелирных изделий, в образовании, географических информационных системах, пищевой промышленности и многих других сферах. Согласно исследованиям, домашние 3D-принтеры с открытым исходным кодом позволяют отыграть капитальные затраты на собственное приобретение за счет экономичности бытового производства предметов. 3D-модели создаются методом ручного компьютерного графического дизайна или за счет 3D-сканирования. Ручное моделирование, или подготовка геометрических данных для создания трехмерной компьютерной графики, несколько напоминает скульптуру. 3D-сканирование – это автоматический сбор и анализ данных реального объекта, а именно формы, цвета и других характеристик, с последующим преобразованием в цифровую трехмерную модель. И ручное и автоматическое создание 3D-печатных моделей может вызвать трудности у среднего пользователя. В связи с этим в последние годы получили распространение 3D-печатные торговые площадки. Среди наиболее популярных примеров такие сервисы, как Shapeways, Thingiverse и Threeding. Во время печати принтер считывает 3D-печатный файл (как правило, в формате STL), содержащий данные трехмерной модели, и наносит последовательные слои жидкого, порошкообразного, бумажного или листового материала, выстраивая трехмерную модель из серии поперечных сечений. Эти слои, соответствующие виртуальным поперечным сечениям в CAD-модели, соединяются или сплавляются вместе для создания объекта заданной формы. Основным преимуществом данного метода является возможность создания геометрических форм практически неограниченной сложности. «Разрешение» принтера подразумевает толщину наносимых слоев (ось Z) и точность позиционирования печатной головки в горизонтальной плоскости (по осям X и Y). Разрешение измеряется в DPI (количество точек на дюйм) или микрометрах (устаревшим термином является «микрон»). Типичная толщина слоя составляет 100мкм (250 DPI), хотя некоторые устройства вроде Objet Connex и 3D Systems ProJet способны печатать слоями толщиной от 16мкм (1600 DPI). Разрешение по осям X и Y схоже с показателями обычных двухмерных лазерных принтеров. Типичный размер частиц составляет около 50-100мкм (от 510 до 250 DPI) в диаметре.

Построение модели с использованием современных технологий занимает от нескольких часов до нескольких дней в зависимости от используемого метода, а также размера и сложности модели. Промышленные аддитивные системы могут, как правило, сократить время до нескольких часов, но все зависит от типа установки, а также размера и количества одновременно изготавливаемых моделей. Традиционные производственные методы вроде литья под давлением могут обходиться дешевле при производстве крупных партий полимерных изделий, но аддитивные технологии обладают преимуществами при мелкосерийном производстве, позволяя достигнуть более высокого темпа производства и гибкости дизайна, наряду с повышенной экономичностью в пересчете на единицу произведенного товара. Кроме того, настольные 3D-принтеры позволяют дизайнерам и разработчикам создавать концептуальные модели и прототипы, не выходя из офиса [2, с.36].

Хотя разрешение принтеров вполне достаточно для большинства проектов, печать объектов со слегка превышенными измерениями и последующей субтрактивной механической обработкой высокоточными инструментами позволяет создавать модели повышенной точности. Примерами устройств с подобным комбинированным методом изготовления и обработки служит LUMEX Avance-25. Некоторые методы аддитивного производства предусматривают возможность использования нескольких материалов, а также разных цветов в течение одного производственного цикла. Многие из 3D-принтеров используют «поддержки» или «опоры» во время печати. Опоры необходимы для построения фрагментов модели, не соприкасающихся с нижележащими слоями или рабочей платформой. Сами опоры не являются частью заданной модели, и по завершении печати либо отламываются (в случае использования того же материала, что и для печати самой модели), либо растворяются (как правило, в воде или ацетоне – в зависимости от материала, используемого для создания опор). С конца 1970-х на свет появилось несколько методов 3D-печати. Первые принтеры отличались крупными габаритами, высокой стоимостью и весьма ограниченными возможностями. В настоящее время доступен широкий выбор методов аддитивного производства. Основные различия заключаются в методе нанесения слоев и используемых расходных материалах. Некоторые методы основываются на плавке или размягчении материалов для создания слоев: сюда входит выборочное лазерное спекание (SLS), выборочная лазерная плавка (SLM), прямое лазерное спекание металлов (DMLS), печать методом послойного наплавления (FDMили FFF). Другим направлением стало производство твердых моделей за счет полимеризации жидких материалов, известное как стереолитография (SLA). [3, с.89].

В случае с ламинированием листовых материалов (LOM), тонкие слои материала подвергаются резке до необходимого контура, с последующим соединением в единое целое. В качестве материалов для LOM могут использоваться бумага, полимеры и металлы. Каждый из перечисленных методов имеет свои преимущества и недостатки, в связи с чем некоторые компании предлагают выбор расходного материала для построения модели – полимера или порошка.[4,с.85]

Литература:

1. Blaldehy B. The Emperor's Old Armor // Proceedings of the 1996 New Security Paradigms Workshop, Lake Arrowhead, California, September 17-20, 1996, Association for Computing Machinery, 1997.
2. Касты Дж. Большие системы. Связность, сложность и катастрофы /11ер. с англ. — М.: Мир, 1982
3. Ушаков А.В., Хабапов В.В., Дударенко И.А. Математические основы теории систем: элементы теории и практикум./ Под ред. Ушакова А.В.-СП16: СПбГУИТМО, 2007
4. Иванова Г.С. Технология программирования: Учебник для вузов. М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2002

Төлеген Оразкүл

Информатика

4-курс бакалавр

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, магистр Алиева Г.С.

Ы.Алтынсарин атындағы АрқМПИ

БҰЛТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Аннотация. Облачные вычисления - одна из самых обсуждаемых тем последних лет, которая побуждает задуматься о будущем ИТ и продвигает свою систему как услугу. Сегодня процессы виртуализации, которые позволяют любой компании разработать облачный переход ИТ-инфраструктуры, можно динамически классифицировать как «облачные вычисления».

Abstract. Cloud computing is one of the most debated topics of recent years, which prompts you to think about the future of IT and promotes your system as a service. Today, virtualization processes that allow any company to develop an IT infrastructure cloud transition can be dynamically classified as “cloud computing.”

Бұлттық есептеулер – ІТ болашағы жөнінде ойлануға итермелейтін және оның жүйесін қызмет ретінде қабылдауға ықпал ететін, соңғы жылдары аса қызу талқыланып жүрген тақырыптардың бірі. Бүгінгі күні кез келген компанияның ІТ–инфрақұрылымының "бұлтқа" ауысуын дайындап, платформа құру мүмкіндігін беретін виртуалдандыру үрдісін "бұлтты есептеулердің" қарқынды дамып келе жатқан технологияларына жатқызуға болады. Көптеген компаниялар өз мәлімет орталықтарын "жекелеген бұлттарға" айналдыра отырып, осы технологияны қазірден қолданып жатқандығын атап өтуіміз қажет. Мәселен, Gartner талдау компаниясының мәліметтері бойынша "2012 жылы Fortune 1000 тізіміндегі кәсіпорындардың 80 %-ы "бұлттық 17 есептеулердің" нақты бір қызметтерін қолданды. Басылым пікірінше, тұрмысымызға электр желілері қалай енген болса, "бұлтты есептеулер" де біздің өмірімізде бекем орын алмақ [1;304].

Елімізде бұлтты–сервистер пайда болып, оны электронды құжат айналымы бағытында қолдана бастадық. Өткен жылдың жазынан бастап «Қазақтелеком» АҚ Microsoft Hosted Exchange және Microsoft Hosted SharePoint бұлтты сервистері қолжетімді болды. Сондай–ақ, MyCloud жобасының бірнеше сервистері бар. Дата орталықтардың бірі ретінде «Қазақтелеком» АҚ мен Hewlett–Packer компаниясының бірлескен жобасы болып саналатын ТМД–дағы ірі инновациялық қызмет көрсететін мәліметтер өңдеу орталығын айта аламыз. Мәліметтер өңдеу орталығы тәжірибелік–өнеркәсіптік пайдаланудан өтуде. Оның базасында хостинг қызметі, сондай–ақ бұлттық есептеу, бұлттық жүйенің мәліметтерін сақтау, мәліметтерді өңдеу виртуалды резервтік орталығы, бизнес үшін бағдарламалық қамтамасыз ету, интерактивтік қарым–қатынас жасау және ақпарат алмасу жүйесі, бұлттық серверлік платформа тұжырымдамасы негізінде жасалынған сервистер ұсынылады [2;736].

Бұлттық есептеулер алдағы 3 жылдықта даму деңгейінің шарқына жетеді деген жорамалдар бар. Бұл жорамалдардың айтылатындай себептері бар. Сол артықшыларды тізіп көрсетсек:

– Қолданушылар үшін қымбат емес компьютерлер. Қолданушыларға веб–интерфейс бағдарламаларын қолдану үшін жады үлкен көлемді және дискті қымбат компьютерларды алу қажет болмайды. Сонымен қатар, бүкіл информация және бағдарламалар «бұлтта» қалатындықтан CD және DVD–лердің қажеттілігі жоқ. Қолданушылар дағдылы үлкен компьютерлар мен ноутбуктерден шағын әрі ыңғайлы нетбуктарға көше алады.

– Қолданушылар компьютерларының өнімділігі ұлғайған. Бағдарлама мен қызметтердің көпшілігі алыстатылған желі Интернетте болғандықтан, қолданушылар компьютері тезірек қосылып, жылдам жұмыс атқарады. Бұған келтіретін мысалдардың бірі антивирустық шешім Panda Cloud Antivirus–ты айтып өтсек болады. Бұл бағдарлама алыстатылған қуатты серверлерде вирустарды сканерлеп, сол арқылы қолданушы компьютеріне түсетін ауыртпалықты 2 есе төмендетеді.

– Шығынның азаюы мен ІТ инфрақұрылымның тиімділігінің артуы.

– Қызметке байланысты туындайтын мәселелер азаяды. Cloud Computing–тің енгізілуімен физикалық серверлер азайып жатқандықтан, оларға қызмет ету жеңіл әрі тез. Бағдарламалық қамтамаға келетін болсақ, соңғы бағдарламалар «бұлтта» орналасады, жаңартылады, реттеледі.

– Бағдарламалық қамтамаға кететін шығын азаяды. Әрбір желілік қолданушыға қажетті бағдарламалық пакетті сатып алудың орнына компаниялар қажетті бағдарламаны «бұлтта» сатып алады. Бұл бағдарламаларды жұмысқа қажетті қолданушылар ғана қолданады. Сонымен қатар, Интернет арқылы алуға болатын бағдарламалар бағасы дербес компьютер бағдарламалары аналогтарынан арзанырақ болады. Егер бағдарламалар ұзақ қолданылмайтын болса, сағаттық төлеммен жалға алуға болады.

– Бағдарламалардың әр кез жаңартылуы. Кез келген уақытта қолданушы алыстатылған бағдарламаны қосқанда ол бұл бағдарламаның соңғы нұсқасы екендігіне сенімді болуына болады.

– Қолжетімді есептік қуаттың өсуі. Қолданушыға қолжетімді «бұлттық» компьютерлердің есептік қуаты дербес компьютерлермен салыстырғанда тек «бұлттың» өлшемімен ерекшеленеді. Яғни, алыстатылған серверлердің жалпы санымен. Қолданушылар өте қиын тапсырмаларды қажетті жадының үлкен санын орнату арқылы шешуіне болады. Басқаша айтқанда, қолданушылар қалауынша жеңіл әрі арзан тәсілмен суперкомпьютермен ешқандай артық нәрсесіз қолдана алады.

– Мәлімет сақтау қорының шексіздігі. Cloud Computing–те операциялық жүйелердің ешқандай рөлі жоқ. Unix қолданушылары Microsoft Windows қолданушыларының немесе керісінше құжаттарымен еркін алмаса алады.

Бағдарламалар мен виртуалды компьютерлерге қолжетімділік веб–браузерлер мен басқа қолжетімді құралдармен жүзеге асады.

– Қолданушы топтарының біріккен жұмысының қарапайымдылығы.

«Бұлттағы» құжаттармен жұмыс жасағанда бір–біріне нұсқаларды жіберудің немесе қайта өзгертудің қажеттілігі жоқ. Енді қолданушылар құжаттың соңғы нұсқасы және бір адам арқылы енгізілген кез келген өзгерістердің қолдарында барлығына сенімді бола алады.

– Құжат форматтарының жақсартылған үйлесімі. Егер қолданушы «бұлттық» бағдарламаның бір бағдарламасымен құжат жасап, өзгерткен болса, формат пен нұсқа сәйкес келмеушілігі мұнда жоқ. Мысалы, Word 2007 –де құжат қабылдап, локальды компьютерде Word 2003 немесе OpenOffice–та аша алмайтын болса, «бұлттық» бағдарламада ондай келеңсіздіктер жоқ [3;410].

Біздің елімізде жеке кәсіпкерлер мен коммерциялық ұйымдар жеке бұлттық есептеу түрін қолданады. Оның басты себебі эксплуатациялық шығындардың аз болуы, өте жеңіл бапталуы, желі мен бағдарламалық қамтамасыз етудің арзанға түсуі. Осыған қоса жеке бұлттық есептеуді қамтамасыз ететін кәсіпорындар жүйені басқарушы жүйелік администратор қызметін өз мойнына алады. Әрине, бұл тұтынушыларға өте тиімді болып келеді. Дегенмен, ортақ бұлтты қолданушы мекемелер де аз емес. Әр бұлттың талабына қарай, қолданылу орнына қарай, мекемелердің жұмыс істеу көлеміне байланысты таңдау жасайды.

Онда кез келген тіркелуші өзіне белгілі бір мөлшерде тегін орын ала алады. Яғни ол бұлттық есептеумен бірге танысуға мүмкіндік береді. Осы жұмыста аталған бұлттардың ішінен ортақ және жеке бұлттардың мәлімет өңдеуші орталық ретінде толыққанды жұмыс істеуді қамтамасыз етеміз. Әрбір бұлтқа баптамаларын жасаған кезде әрқайсысының ерекшеліктерін ескерген жөн. Мысалға, жеке бұлттарға жасалатын қызмет аз мөлшерде және шектеулі болғандықтан, оған жұмсалатын құрылғылар мен баптаулар мөлшері аз болады.

Бұлттық технологиялар – тұтынушыға өз компьютерінің қуатына, оның бағдарламалық жасақтамасының мүмкіндігіне тәуелді болмауға мүмкіндік беретін ең заманауи сервис. Осындай сервисті қолданушы кәсіпорындар саны күннен күнге артауда. Өздерінің ішкі мәлемет өңдеуші орталықтарын сырқы коммерциялық қызмет көрсететін аутсорсингке тапсыруда. Бұлттық технология қызметін қолданушы кәсіпорындар өздерінің құнды мәлеметтері қаншалықты дәрежеде сақталып және өңделіп жатқан процестің қауіпсіздігі туралы уайымдауы мүмкін.

Әдебиеттер:

A. Marks, Bob Lozano. Executive's Guide to Cloud Computing. Изд–во Wiley, 2010. – 304 с.

1. Дэвид Хьюкаби, Стив Мак-Квери, Эндрю Уитакер. Маршрутизаторы Cisco. Руководство по конфигурированию. - Вильямс. 2011. -736 с

2. Стивен Б., Виртуальные частные сети. Из-во Лори,2009. – 410с.

Умарова Ұлхан

5B011000-Физика

Ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының магистрі: А.А.Утебаева

ЖЕЛ ЭНЕРГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. В статье рассматривается работа пропеллерных турбин и их конструкция. Экологические и экономические факторы.

Abstract. The article discusses the work of propeller turbines and their design. Environmental and economic factors.

Ерте заманна бері адамзат баласы жел энергиясы пайдаланып келе жатыр. Ежелгі гректердің пікірі бойынша әйгілі Прометей адамдарды отты жағуды ғана емес, сондай-ақ кемелерде желкендерді қолдануды үйретті. Желкенді кемелердің көмегімен барлық ұлы географиялық ашулар іске асты екені бәрімізге белгілі. Жел қондырғылары – жел энергиясын ток көзіне айналдыру. Жел энергетика қондырғылары желдің жылдамдығына тікелей тәуелді болып келеді, себебі бұл қондырғылар жел қуаты арқылы жұмыс атқарады. Қондырғының жұмыс істеу принципі – жел қанатшасын жел айналдырғанда, қондырғы валына түсірген күш арқылы генераторға өтіп, қондырғының айналу жылдамдығы артады. Жел қондырғылары 2 түрге бөлінеді: көлденең және тік болады. Жел қондырғысы: генератор, қанатша, аккумулятор, ротор, бағыттаушы, бағанадан тұрады. Альтернативті энергия көздері қазіргі таңда қарқынды даму үстінде [1].

Жел турбиналарының конструкциясы әр қилы болғанымен, жұмыс атқару принциптеріне байланысты негізгі үш түрге бөлінеді: желкенді, пропеллерлі, қанатшалы болып келеді [2, 29 б.]. Пропеллерлік жел турбинасы 3, 2 немесе 1 қанатшалы болады. Қазақстанда орналасқан пропеллерлік жел турбинасының қуат бірліктерінің көрсеткіші 0,025 – тен басталып 6000 кВт-қа жетеді. Бұл көрсеткіш ПРООН жетекшілерінің есептеуімен алынған. Басқа жел қондырғыларына қарағанда пропеллерлік жел қондырғысы кеңінен қолданылады. Кез – келген механикалық аппараттар сияқты бұл агрегаттың да артықшылықтары мен кемшіліктері бар [2, 31-32 б.]. Пропеллерлік жел энергетикалық қондырғыларының технологиясы жақсы меңгерілген. Қондырғы жел бағытына тәуелді. Жел соқпаған жағдайда аккумуляторда сақталған қуат арқылы үйлерге, зәулім ғимараттарға энергия көзін бере алады. Жел энергиясының басқа энергия көздеріне қарағанда экологиялық және экономиялық артықшылығы басым. Турбиналардың өндірген энергия көзі арқылы тек үйлерге жылу беріп қана қоймай, сонымен қатар су айдауға, бидай өндеуге, мал шаруашылығында қолдануға болады. Елімізде арзан энергия көзін табу мақсатында су электростанциялары мен жел электростанцияларын біріктіру арқылы көп жетістіктерге жетуге мүмкіндік береді. Қыс айында су қатып энергия көзін өндіре алмаған жағдайда, жел электростанциясы арқылы аруға болады, ал жаз айында жел азайып, су ерігенде су электростанцияларын қолдануға болады. Себебі қыс айында жел қатты соқса, жаз айында су ағыны жоғары болады, осыны пайдалану арқылы энергия алуға болады.

Қазақстанның кең байтақ жерінің жел энергетикалық потенциалы өте жоғары. Жел ресурсына ең бай өңірлер:

- Жоңғар қақпасы (жылына 180млн.кВт×сағ);
- Шелек дәлізі (жылына 250млн.кВт×сағ);
- Ерейментау (жылына 60млн.кВт×сағ);
- Астана (жылына 50млн.кВт×сағ);
- Шевченко порты (жылына 50млн.кВт×сағ);
- Атырау (жылына 100млн.кВт×сағ);
- Арқалық (жылына 25млн.кВт×сағ).

Алматы облысында Қытай мемлекетімен шекаралас орналасқан ауданында 40 – ендік орасан зор жел полюсі бар. Ол Жетісу қақпасы деп аталады. Бұл аймақтың орташа жел жылдамдығы 6,8 – 7,8 м/с, жел электр станциялары 4 – 5 м/с бастап энергия көзін өндіре бастайды. Осы аймаққа пропеллерлі жел турбиналарын орналастырған тиімді болады. Бұл энергия көзін пайдалану арқылы біз көмір, мұнай газды үнемдеп қана қоймай табиғатты ластаудан да сақтаудамыз.

Жел энергетикасының дамуының Ұлттық бағдарламасының міндеттері:

- 1) Қазақстанның жел энергетикалық потенциалын бағалау;

2) Жел энергетикасының дамуының нормативті құқықтық базасын және мемлекеттік саясатын қалыптастыру;

3) 2020 жылға дейінгі жел энергетикасының даму жоспарын жасау және іске асыру;

4) Жел энергетикасының ғылыми-техникалық және өндірістік базасын сонымен қоса, жел машинасын құруды дамыту;

5) Жел энергетикасының даму саласындағы халықаралық серіктестік.

Қазақстанның барлық аймақтарына қатысты сұрақтардың бірі – қашықтағы ауыл тұтынушыларын энергиямен қамтамасыз ету болып табылады. Қазақстанның айтарлықтай үлкен территориясы және ауылдардағы тұрғындардың тығыздығының аздығы сирек орналасуы электр энергиясын тасымалдау үшін, жуықтап алғанда 360000 км құрайтын электр желілерін тартуға тура келеді. Үлкен қашықтықтағы электр желілері арқылы электр энергиясын тасымалдағанда, электр энергиясы құнынан елеулі түрде 50% артады. Сарапшылардың бағалауы бойынша алыстағы тұтынушылар үшін электр энергияны тасымалдаудың нақты құны 5цент/кВт*сағ-қа дейін жетуі мүмкін, бұл қашықтағы аздаған тұтынушыларды энергиямен қамтамасыз етуді тиімсіз етеді. Қашықтағы тұтынушыларды энергиямен қамтамасыз етудің экономикалық альтернативасы жаңарып тұратын энергетика көзі болып табылады [3, 42-43 б.].

Жел қондырғылары орналасқан аймақта орман, ағаштар, жан – жануарлар болмауы керек. Жел қондырғыларын шөлді жерлерде орналастырған дұрыс. Бұның шығаратын 40 дицибелден асатын дыбыс толқындары адамға ғана емес жан – жануарларға да зияның тигізеді. Жел қондырғыларын жасағанда оның көлеміне, салмағына, формасына, қанатша санына назар аудару керек. Қанатшасы көп болған сайын энергия көзін көп өндіреді деген қате пікір. Пропеллерлік жел турбиналарында қанатшасы аз болған сайын өндіру қуаты көп болады. Қондырғының айналу ауданы үлкен және өндіру энергиясы көп. Бүгінгі таңда жел қондырғыларын демалыс орындарында, саяжайларда қолдануға да болады. Пропеллерлік жел қондырғылары өндірісте өте жақсы меңгерілген.

1-сурет. Пропеллерлік жел қондырғысы

Жел турбиналарын қолдан жасау үшін көп құрал сайманды қажет етпейді. Жасалынып отырған жел турбинасы тұрақты ток генераторынан, вентилятор қанатшасынан, пластикалық бағанадан, тепе –тендік сақтауға арналған тірек, мойынтірек (подшипник) осы құралдарды пайдалана отырып бөлме ішіне 2 Вт светодиотты лампа арқылы жарық берілді. Тұрақты ток генераторы 12 Вт тұрады.

Әдебиеттер:

1. <http://sovet-ingenera.com/eco-energy/generators/lopasti-dlya-vetrogeneratora-svoimi-rukami.html>
2. А.К. Ершина Механикалық қондырғылар. Оқу құралы. Алматы: типография ТОО «378», 2015.-216 б.
3. А. Жамалов . Баламалы энергия көздері және оларды пайдаланудың әдістері : оқулық.- Алматы: «Полиграфия сервис и К». 2017 -300б

Усей Гулжан

5B011000-Физика

Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы Г.Ә. Қаптағай
ҚазМемҚызПУ**АЗОТПЕН ҚОСПАЛАНҒАН Co_3O_4 (100) БЕТІНІҢ ҰЯШЫҚТАРЫН МОДЕЛДЕУ**

Аннотация. Электродные материалы представляют значительный интерес в связи с их высокой эффективностью и экологичностью при преобразовании химической энергии в электрическую. Одним из способов преодоления температурного ограничения работы электрода и повышения каталитической активности является допирование металлического катализатора на электроды, как F, N или Cs.

Таким образом, в работе исследуются особенности механизма взаимодействия кислорода с катодным материалом при внедрении допанта азота.

Annotation. Cobaltum oxide are of considerable interest due to their high efficiency and ecology in the conversion of chemical energy into electrical energy. One way of avoiding the temperature limitation of the cobaltum oxide operation and increasing catalytic activity are the doping a certain amount of metal catalyst to the cobaltum oxide, such as silver, palladium or platinum. Metallic silver is a potential component for cathodes that operate at temperatures below 800°C , due to its good catalytic activity, high electrical conductivity and relatively low cost.

Thus, there investigates the features of the mechanism of interaction of oxygen with the cathode material during the introduction of the N dopant.

Co_3O_4 әсіресе энергетика және басқа да аралас салаларда әр түрлі мақсатта перспективалы материал. Нанокұрылымданған Co_3O_4 кобальт оксидінің икемді жағдайда және жасанды фотосинтетикалық жүйелерде суды қышқылдандыру үшін жақсы каталитикалық қасиеттері анықталған, сонымен қатар Co_3O_4 газ сенсорларында және N_2O ыдырату, төменгі температураларда Co -ны қышқылдандыру үшін және метанның жану катализаторы бола алады [1,2]. Жақында Co_3O_4 перспективалы материал екендігі анықталған материалдардың үлкен базасында электрохимиялық активтілігінің жоғары екендігі анықталды. Графеннің қалпына келтірілген оксидінде өсірілген Co_3O_4 нанокристалдары үшін судан оттегін бөлу үшін және қалпына келтіру үшін жақсы бифункционалды катализатор болатындығы анықталды. Графен мен Co_3O_4 өз бетінше жақсы катализаторлар болмағанымен, олардың гибриді құрылымы күтпеген және жақсы каталитикалық қасиеттер көрсетеді. Жақында электрохимиялық белсенділікке ие үлкен материалдар негізінде үлкен базадағы оксидті материалдар ретінде Co_3O_4 көрсетілді, осылайша ол ең перспективті материалдар қатарына жатады. Табылған, Co_3O_4 нанокристаллы өсірілген қалпына келтірілген графен оксидінде, өздерін қалпына келу және қышқылдану, оттегін бөлу реакцияларында өздерін жақсы бифункционалды катализатор ретінде байқатты. Өзінің бірегей кристалдық құрылымы, сондай-ақ электрондық және магниттік қасиеттері болғандықтан, шпинель ғылыми-технологиялық көзқарас тұрғысынан тартымды оксидті жартылай өткізгіштердің бірі, және ол спинтроника материалдары, электродты материалдар, газ сенсорлары және гетерогенді катализаторлар ретінде қолдану үшін кеңінен қолданылады. Бастапқыда шпинелдерді қолдану олардың магниттік және электр қасиеттеріне байланысты болды. Кейінірек, олардың бірегей оптикалық, каталитикалық және басқа да қасиеттері ашылды.

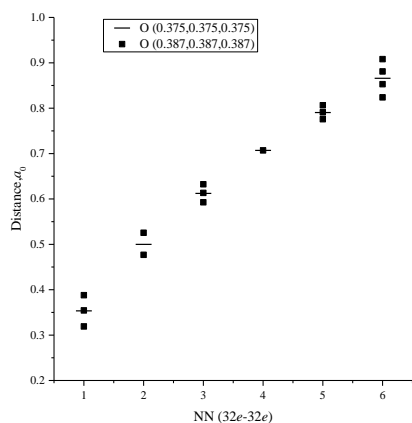
Зерттеу жұмыстарында фтормен қоспаланған кобальт оксидінің суды ыдырату мен адсорбциялануы үшін тиімді физика-химиялық қасиеттер көрсететіндігі анықталды. Осы жұмыста тәжірибелік жұмыстарға негіздеп азот атомының қоспасының кобальт оксидінің сутегі энергетикасы үшін атомдық, электрондық қасиеттеріне ықпалын зерттеу мақсатында азотпен қоспаланған Co_3O_4 (100) бетінің наностержендерінің суперұяшықтары квантты-химиялық тәсілдермен теориялық зерттеледі.

Есептеулер Vienna Ab initio Simulation Package (VASP) [3] программалық пакетінде проекцияланған, біріктірілген жазық толқындар әдісімен (PAW). ТФТ әдісімен Жалпыланған градиентті жуықтаумен (GGA) PBE (Perdew – Burke - Ernzerhof) әдісін локалды емес алмасу-корреляциялық функционал қолданып жүргізілді. Көлем үшін Монхорст-Пак схемасының көмегімен алынған кері кеңістікті дискреттеу $2\times 2\times 2$ торы түрінде алынды; энергия бойынша шек (ENCUT) 800 эВ құрады; (100) және (111) беттері үшін кері кеңістікті тор сәйкесінше $2\times 2\times 1$ и $2\times 2\times 2$

болды; беттер үшін шекті энергия (ENCUT) 600 эВ құрады. Жұмыста иондар заряды қарастырылған иондағы заряд валенттік электрондар санымен анықталатын Бадэр (Bader) әдісімен анықталды.

Кобальттың *d*-электрондарының күшті электрондық корреляциялар эффектісі *d*-электрондардың корреляциясы бір ғана *U* эффективті параметрге ғана тәуелді болатын Дударевтың тұжырымдамасы бойынша түйіндегі эффективті кулондық тебілісті ТФП+*U* қолдану арқылы анықталды.

Азотпен кобальт оксидін қоспалауды оттегі атомдарын ламастыру арқылы іске асырылды. Азот қоспасы кобальт оксидінің кристал торының оттегі позицияларының орнына орналастырылып, қоршаған атомдардың геометриялық құрылымын толығымен геометриялық құрылымын толығымен релаксациясы жасалды. Были испытаны четыре концентрации 32(O + N) атомдарында - 1, 2, 4 және 8N -төрт концентрацияда іске асырылды. Суперұяшықта 32е-сайттардың арасында 5 эквивалентті емес қашықтықтар - 1-4 и 6NN (32е-32е) бар. Кейбір координациялық сфералар қашықтықтарда аздаған ауытқумен 1 суретте көрсетілгендей субсфераларға бөлінді.

Сурет 1. Симметрия тобы

227 Co_3O_4 құрылымының 32е-32е күйі үшін жақын көршілес иондар.

Өртүрлі кеңістіктік орналасулар арасындағы әсерлесу энергияларының арасындағы аздаған ерекшеліктер (<0,15 эВ) бөлме температурасында оттегінің азотпен оңай алмастырыла алатынын және азот атомдарының көлемде кездейсоқ орналасатындығын көрсетеді. Допант атомдарының арасында тебілу әсері (<0,13 эВ) 1NN –ді ескермегенде N_O –ның Co_3O_4 –дағы барлық конфигурациялары үшін байқалды. 1NN басқа конфигурациялармен салыстырғанда энергетикалық орнықтылық көрсетеді (-0,02-0,03 эВ). Связь между двумя ближайшими катионами Екі жақын N_O катиондар арасындағы байланыс қоспалаушының екі атомынан да жақын Co_tet атомдары электрондарының қайта зарядталуымен жеңілдейді. Нақты конфигурацияға тәуелді зарядтың ең көп тасымалдануын (> 0,05e) Co_tet , атомдары да Co_oct атомдары да көрсетеді. Жүргізілген зерттеулер азотпен қоспаланған кобальт оксиді бетінде қышқылдвну –қалпына келу реакцияларының нақты зерттеу нысандары ретінде қызмет ете алады.

Әдебиеттер:

1. Shinde V.R., Mahadik S.B., Gujar T.P., Lokhande C.D. Supercapacitive cobalt oxide (Co_3O_4) thin films by spray pyrolysis //Applied Surface Science. – 2006. –Vol. 252. – P. 7487–7492.
2. Kim K.J., Park Y.R. Optical investigation of charge-transfer transitions in spinel Co_3O_4 //Solid State Communications. – 2003. – Vol. 127. – P. 25–28.
3. Федоров А.С., Кузубов А.А., Елисеева Н.С., Попов З.И., Высотин М.А. Проведение квантово-химических расчетов с использованием программного комплекса vasp 5.2. – Красноярск. – 2013. – 112 с.

Шегеева Ақтілек

Информатика

4-курс бакалавр,

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, магистр Алиева Г.С.

Ы.Алтынсарин атындағы АрқМПИ

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

***Аннотация.** Потребность во внедрении элементов информатики и новых информационных технологий для учащихся начальной школы была полностью изучена, и методы обучения были тщательно рассмотрены.*

В обществе информатики, чтобы подготовить детей к работе, сначала нужно научить логическому мышлению, анализу и взаимодействию. Методика преподавания информатики в начальной школе - новое направление отечественной дидактики.

***Abstract.** The need for introduction of elements of informatics and new information technology for primary school students was fully explored and the teaching methods were thoroughly reviewed.*

In informatics society, to prepare children for work, you first need to be taught logical thinking, analyzing, and interacting. The method of teaching computer science at elementary school is a new direction of domestic didactics.

Қазіргі өмір талабына сай компьютерлік сауаттылықты жылдам дамыта отырып, педагогикалық-психологиялық әдістемелік бастапқы дайындықты қалыптастырмайынша, балалар өз білім деңгейлерін көтере алмайды. Сол себепті информатика пәнін бастауыш сыныптан бастап енгізу қажеттілігі туындайды. Бастауыш сынып оқушыларына информатика мен жаңа ақпараттық технология элементтерін енгізудің қажеттігі зерттеу жұмыстары арқылы толық жүргізіліп, оқыту әдістемелері жан-жақты қарастырылды.

Информатикалық қоғамда балаларды жұмыс істеуге дайындау үшін алдымен логикалық ойлауға, талдау жасай білуге, өзара қарым-қатынасқа үйрету керек. Информатиканы бастауыш мектепте оқыту әдісі отандық дидактиканың жаңа бағыты болып табылады. Мектепке алғаш келген оқушылардың ойы әлі өресіз болады. Олардың ой-санасында қоршаған орта туралы әртүрлі ақылға сыймайтын түсініктер байланысып жатады. Мектептегі оқудың ең маңызды міндеті баланың ойлау қабілетін дамыту болып табылады.

Аталған ерекшеліктерге сәйкес бастауыш мектептегі оқытудың негізгі міндеті орташа сыныпта жалғасып, жоғарғы сыныпта аяқталатын абстрактілі-логикалық ойлауға бағытталған бейнелі- эмоциялы ойлауды біртіндеп дамыту болып табылады. Алғашқы кезеңде баланың ойлау қызметін жаңа сапалы сатыға, демек ойлау қабілетін себеп-салдар байланысын түсіну деңгейіне дейін жеткізу қажет. Бастауыш мектепте интеллект қарқынды түрде дамиды, сондықтан мұғалім оқуды ұйымдастыру кезінде баланың ойлау қабілетін дамытуға неғұрлым септігін тигізетін бағдарламаларды қамтуы тиіс [1, 2806].

Ойлау қабілетіндегі мұндай өзгеріс түйсік, жады сияқты басқа да психикалық үрдістердің өзгеруіне әкеледі. Ойлау үрдістерінің жаңа сапалы сатыға ауысуы бастауыш сынып оқушыларының ойлау қабілеті бойынша мұғалімдердің негізгі жұмыс мазмұнын құрау керек. Бұл мәселені математика, физика және классикалық тілдермен қатар, баланың ойлау қабілетін қалыптастыруға әсер ететін информатика сабақтарында шешу керек.

Бастауыш сынып оқушыларының көз қарашығының көлемі кішкентай, сондықтан олар бір қарағанда компьютер экранындағы ақпаратты бірден көре алмайды, әсіресе ондаған командалар мен бірнеше ондық түймелерден тұратын мәтіндік редактор бағдарламасының ашық терезесімен жұмыс жасаған кезде аса қиын. Бұл түйсік ерекшелігін қолданбалы бағдарламаларды оқыту кезінде ескеріп, оқу материалын балалар компьютер экранындағы суреттердің маңызды элементтерін қажетті көлемде көретіндей етіп үлестірген жөн.

Бастауыш сыныптарда бала үшін оқудың негізгі саласы ойын болып табылады. Ойын және ойын жағдайлары баланың жан-жақты ой-өрісінің дамуына да, тәрбиесіне де әсер етеді. Сонымен бірге әр түрлі педагогикалық мәселелерді шешуге көмектеседі. Информатиканы ойын әдістемелері негізінде өткізу өте пайдалы. Себебі бұл өзіне барлық жұмыс түрлерін қосып баланың шығармашылықпен жұмыс істей білуіне, ой-өрісінің дамуына кең мүмкіндік береді. [2, 146].

Адамның тұлғалық қалыптасуы – үздіксіз және күрделі процесс. Ол білім арудың белгілі бірі сатысымен шектелмейді. Бүгінгі таңда, демек болашақта да білім қажеттілігі адамның белсенді өмірін қамтиды. Сондықтан жастардың бүгінгі білімі - болашақта өз білімін жетілдірудің және өз бетімен білім алуларының тек қана негізі. Мұнан шығатын қорытынды – оқушыларды үздіксіз білім алуға дайындаудың тиімді жолдарын іздестіру.

Информатика пәнінде сабақты ұйымдастырудың басты тәсілі ойын болып табылады. «Ойын» сөзі курстың атауына кездейсоқ енгізілген жоқ. Психологтардың дәлелі бойынша, 6-10 жас шамасындағы балалардың қызметінде ойын бастапқы орында тұрады.

Оқыту – өте күрделі және жан-жақты үрдіс. Оқыту мұғалімнің де, оқушылардың да белсенді қызмет етуін талап етеді. «Ұстаздық еткен жалықпас» деген қанатты сөз бар. Бұған дейін мұғалімнің басты міндеті білім беру болса, қазіргі талап – оқушыны оқу үрдісіне тарту, өздігінен еңбек ету дағдысын қалыптастыру.

Бастауыш мектепте бірінші орында сабақ беру техникасы, оқу әрекетін ұйымдастыру үлгілерін табысты ұйымдастыру үшін:

– сабақ эмоцияға толы, оқуға деген қызығушылықты оятып, білімге деген тұтынушылықты тәрбиелеу қажет;

– сабақ қарқыны мен ырғағы оңтайлы, мұғалім мен оқушылардың әрекеттері аяқталған болуы қажет;

– мұғалім мен оқушылардың қарым-қатынасында толық байланыс болып, сабақта педагогикалық ырғақ пен педагогикалық оптимизм сақталуы тиіс;

– сабақта жайлы жағдай мен белсенді шығармашылық еңбек ету басымдылық етуі керек;

– мүмкіндігінше оқушылардың әрекет түрлерін ауыстырып отыру керек, оқытудың алуан түрлі әдістері мен тәсілдерін оңтайлы пайдаланған жөн;

– сабақ барысында шаршағандық пен қысымды басатын ойындар оқушыларға әрекет ету үлгілерін ауыстыруға мүмкіндік береді;

– әр ойынның басты мақсаты – сабақта берілген мағлұматты түсінуге және оны бекітуге көмек беруі қажет.

Бастауыш мектептегі информатика сабағында қолданылатын сынып- сабақ жүйе шартында мұғалімдер оқытудың келесі әдіс және формаларын табысты қолданылады, олар оқушының өзіндік спецификалық ерекшеліктерін ескере отырып, нәтижелі оқу үрдісін құруға мүмкіндік береді:

– диалог;

– ойын әдістемелері;

– ақпараттық минуттар;

– эвристикалық әдістер.

Халықтық әлеуметтік құрамын және сәйкесінше әлеуметтік аймақтық ақпараттану деңгейін ескере отырып нәтижелі оқытудың құрылу қажеттілігі ақпараттық минутка сияқты оқыту формасын тудырады. Психикалық қаынастың даму қажеттілігі сабаққа диалог сияқты оқыту формасын енгізеді: «оқушы-оқушы», «оқушы- оқытушы» [3, 68б].

Әдіскерлер оқытуды дәл осылай ұйымдастыру арқылы оқушы- ларды ақпараттық технологиялар мен ресурстарды өздігінен пайдалануына септігін тигізіп, АКТ (ақпараттық-компьютерлік технологиялар) саласында ой өрісін кеңейтуге болады деп санайды. Практикалық тапсырмалар мен жобаларды орындау тәжірибесі басқа пәндерді оқу барысында ақпараттық технологиялар құралдарын пайдалануға дайындап, ақпараттық оқу кеңістігіне кіруге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер:

1. Бидайбеков Е.Ы., Лапчик М.П., Беркімбаев К.М., Сағымбаева А.Е. Информатиканы оқыту теориясы мен әдістемесіне кіріспе: Оқу құралы. – Алматы, 2008. – 280 бет.

2. Әбдікәрімов Б. Информатика сабақтарын түрлендірудегі жаңа технологиялар Б. Әбдікәрімов, Е. Омарбеков // Қазақстан мектебі. - Алматы, 2006 ж, -№5 .10 – 14б.

3. Горячев А.В., Меньшакова А.В., Методика преподавания информатики в начальной школе (1-4 классы) на примере курса «Информатика в примерах и играх». М.: Педагогический университет «Первое сентября», 2005, 68 б.

Ыдырысова Азиза

6M011000-Физика

КазГосЖенПУ

ВЕРТИКАЛЬНО-ОСЕВОЙ ДВУХРОТОРНЫЙ ВЕТРОАГРЕГАТ БИДАРЬЕ-2

Түйіндемe. Мақалада жел энергиясын пайдалану коэффициенті жоғары, айналу осі вертикаль орналасқан қос роторлы жел энергетикалық қондырғының жұмыс істеу принципі мен конструкциясы қарастырылған. Соның ішінде Бидарье-2 инновациялық жел электр қондырғысы келтірілген. Қос роторлы қондырғылар жел агрегаттарының техникалық және экономикалық көрсеткіштерін түбегейлі өзгертпек.

Abstract. The article presents a constructive solution and the principle of operation of the original vertical-axial two-rotor wind power installation, with a high utilization of wind energy. We are talking about innovative wind turbines Bidarrieus –2. It is shown that two-rotor structures radically change the technical and economic indicators of the wind generator.

Разработка и создание двухроторных ветроагрегатов (Бидарье –1, НБИ – rotor [1, с.133; с.144]) привели к возможности создания уникальнейшей машины, которая превосходит по всем параметрам (от высокой эффективности до простоты обслуживания) современные ветроэнергетические устройства этого типа. Она названа ветроагрегатом Бидарье –2.

Принципиальная особенность ветроагрегата Бидарье – 2 заключается в том, что в отличие от Бидарье –1 размахи имеют не прямолинейную, а «Г» - образную форму в виде двух полуразмахов, соединенных на одном из валов друг с другом под углом 90^0 . Расчеты показывают, что такое конструктивное решение значительно увеличивает извлечение энергии ветра, определяющий практическую эффективность и коммерческую целесообразность ветроустановки.

На рис. 1 показана принципиальная конструкция ветроэнергетическое устройство (ВЭУ) Бидарье – 2. Лопастей 1 и 4 с помощью перпендикулярных друг к другу полуразмахов 5 и 6 связаны с центральным валом вращения 10. Аналогично лопасти 2 и 3 связаны со своими полуразмахами 7 и 8 с наружным валом 11.

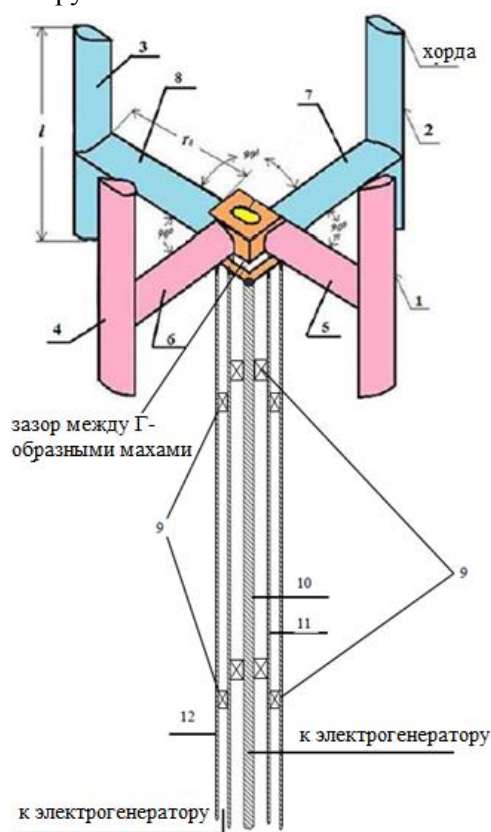

Рис. 1. Конструкция ветроагрегата Бидарье-2

1-4 рабочие лопасти, 5-8 полуразмахи Бидарье-2 выполненные по профилю NASA, 9-опорные подшипники, 10-центральный вал вращения, 11-наружный вал вращения, 12-корпус

Таким образом, Бидарье –2 представляет собой две автономные системы или две аэродинамически равноправных узла, которые балансируют друг друга вследствие жесткой связи через металлические подшипники. Ввиду этого каждая пара системы представляет собой независимый ветроэнергетический агрегат. Поэтому достаточно рассмотреть одну из этих ветроэнергетических узлов, например, работу центрального вала вследствие воздействия ветрового потока на лопасти 1 и 4 (см. рис. 2). Полученные результаты на первом узле можно перенести на второй ветроэнергетический узел.

Бидарье –2, как и другие двухроторные машины [2, с.615] имеет два коаксиальных вала вращения, отделенных друг от друга опорными подшипниками 9, что позволяет им вращаться автономно, в одну и ту же сторону.

На рис. 2 схематически показано соединение полуразмахов 5 и 6 и лопастей 1 и 4 с центральным валом вращения 10 и соединение полуразмахов 7 и 8 и лопастей 2 и 3 с наружным 11. Внешняя большая окружность это неподвижный корпус 12. Между этим корпусом 12 и наружным валом 11 находятся подшипники, как и в других двух роторных машинах. А

второй ряд подшипников находятся между центральным 10 и наружным валом 11. Увеличение ξ связано с работами обеих узлов. Система с центральным валом вращения представляет собой первый узел Бидарье –2. Аналогичный узел составляют полуразмахи 7 и 8 с лопастями 2 и 3 связанные с наружным валом вращения 11. Таким образом, ветроагрегат Бидарье –2 состоит из 2 узлов, работающих независимо друг от друга и вращающихся в одну и ту же сторону.

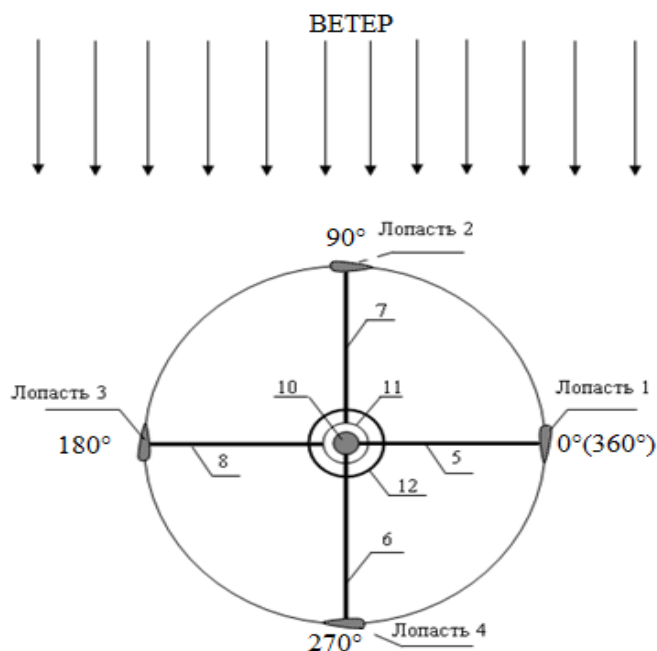

Рис. 2. Схема положения обеих узлов при вращении турбины Бидарье –2 (обозначения те же, что на рис. 1)

Отличительной особенностью предлагаемого ВЭУ является использование в конструкции принципа автономности работы двух коаксиально расположенных валов, передающих энергию ветра двум генераторам тока. Мощность, снимаемая, двумя электрогенераторами постоянного тока суммируется, соответственно, повышается коэффициент использования энергии ветра. Размахи и рабочие лопасти могут быть выполнены в виде симметричных крыловых профилей NASA. Вращение ветроагрегата происходит за счет действия подъемных сил на рабочие лопасти.

- Расчеты показывают, что Бидарье –2, при небольших размерах установки (диаметр размаха 6-7 м), может снимать с ветрового потока мегаваттные мощности, тем самым входит в разряд большой энергетики. Такая высокая мощность связана с применением особой конфигурации размахов и наличием двух автономно работающих узлов агрегата.

- Вследствие особой формы размаха в любой точке окружности вращения лопастей суммарная подъемная сила нигде не обращается в нуль, в отличие от обычного Дарье. Поэтому коэффициент использования энергии ветра повышается.

- Снижение парникового эффекта, и получение практически бесплатной энергии, после сроков самоокупаемости, является показателем высокого социально-экономического эффекта.

Литература:

1. Ершина А.К. Теория и практика использования возобновляемых источников энергии: Учебное пособие. - Алматы: издательство «Эверо», 2016. - 220 с.
2. Yershina A.K., Yershina Sh.A., Tulepbergenov A.K., Manatbayev R.K. Bi – Darrie wind turbine. ASME – ATI – UIT 2010 Conference on Thermal and Environmental Issues in Energy Systems. Sorrento, Italy, from May 16th to 19th 2010. – P. 615-619.

IV. EFFICIENCY OF TEACHING

Абдрахманова Гулнур

5B010200-Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі

3 курс студенті

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., қауым.проф. Р.Қ. Қарсыбаева

ҚазМемҚызПУ

ӘДЕБИЕТТІК ОҚЫТУ ЖӘНЕ САУАТ АШУ САБАҒЫНДА ОҚЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖАЗЫЛЫМ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. В этой статье рассматриваются способы развития коммуникативных навыков учеников начальных классов на уроках литературного чтения.

Abstract. The article are considerel development younger school of pupils' communicative skills in the lesson of reading.

Оқылым дағдысы жазба тілдегі мәтінді түсіну. Ол үшін оқушылар мәтін тілін сөздер деңгейінде, сөйлем деңгейінде және тұтастай мәтін деңгейінде түсіне алуы қажет. Оқылым дағдысын қалыптастыруда оқушыларға мәтіндегі берілген қарапайым ақпараттарды меңгерте отырып жаңа идея туғызу арқылы осы алған білімдерін әлем туралы ақпараттармен байланыстыра білуге үйрету маңызды.

Оқылымның ішкі дағдылары (subskills): [1,10 б.] [2,21 б.]

Мазмұнын түсіну үшін оқу немесе көз жүгіртіп оқу (skimming) – мәтіндегі жалпы идеяны түсіну үшін тез оқып шығу. Нақты ақпараттарды табу үшін оқу (Scanning) – мәтін ішіндегі ақпараттарды тауып алу үшін оқу, яғни ол үшін тұтас мәтінді түсініп оқу, мазмұнын білу маңызды емес. Сөз мағынасын контекстен ажырату- мәтін ішіндегі таныс емес сөздің мағынасын болжау үшін, оның айналасындағы сөздер мен сөйлемге назар аудару. Мәтін құрылымын түсіну – Мәтін құрылымының ұйымдастырылуын түсіну. Мысалы, кіріспе бөлім, негізгі бөлім, қорытынды бөлім.

Болжай білу – оқылым тапсырмасы алдында қолданылатын тәсіл. Оқушылар мәтінді оқымас бұрын оның мазмұны мен көтеретін мәселесі жөнінде ойланып, талқылап көреді. Ол үшін олар мәтін тақырыбына, оған берілген суретке қарап болжай отырып, сол тақырыпта өз білімдерін қолданады. Бұл тәсіл мәтінді оңай түсінуге көмектеседі.

Мәтін түрлерін ажырата білу – әр мәтіннің өзіне тән ерекшелігін, ұйымдастырылуын, стилін ажырата білу. Мәтін түрлері: хат, мақала, жарнама, әңгімелер, поэма, құттықтау қағазы, ақпараттық брошюра, үнпарақ, хабарландыру, т.б.

Оқылымға арналған сабақ құрылымы төмендегідей:

1.Оқылым алдындағы тапсырма: мәтін тақырыбын ашуға бағытталған жаттығулар, сөздерді алдын-ала үйрету, мәтін мазмұнын болжауға байланысты сұрақтар қою.

2.Оқылым тапсырмасы: әртүрлі оқылым дағдыларын дамытуға арналған жаттығулар (сұрақтар). Алғашқы жаттығулар жалпы мазмұнын түсінуге бағытталса, кейінгі жаттығулар нақты ақпаратты табуға арналуы тиіс.

3.Оқылымнан кейінгі тапсырма: мәтінде көтерілген мәселеге, ақпараттарға байланысты талқылау сұрақтары. Мұндағы сұрақтар олар үйренген жаңа сөздерді,мәтінде кездестірген сөздерді қолдана отырып, жауап бере алатындай ұйымдастырылуы керек. Сонымен қатар сұрақтар оқушылардың өмірлік тәжірибесімен де байланысып, өз көзқарастарын білдіруге мүмкіндік бере алатындай жасалуы. Сөз мағынасын контекстен ажырату - мәтін ішіндегі таныс емес сөздің мағынасын болжау үшін, оның айналасындағы сөздер мен сөйлемге назар аудару.

Мыс: Арбаны төңіректен, сүйкеніп сиырлар тұр. Үй басы есік алдына от жағып, кешкі сиырдың сүтін пісіріп жатыр.Оған ауыл біртүрлі жылы, біртүрлі қызықты ет бауыр жақын болып көрінді.(Жүсіпбек Аймауытов – Қартқожаның туған жері)

Үй басы- Әр үй; Ет бауыр жақын – өте жақын туыс;

Оқылым - дағдысы жазба тіліндегі мәтінді түсіну.

Оқылым дағдыларын бағалау: мәтінмен жұмыс (стилі, жанры, тіліндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды табу, ақпаратты өңдеп пікірге қатысты (үндеу хат, мақала) жазу, түсініп оқу, жаңа сөздермен жұмыс, проблемалық сұрақтар құрастыру, тест тапсырмалары, кестемен жұмыс, салыстыру) кері байланыс беру, талқылау, талдау [3,12 - 15 б.]. Жазылым өндіруші дағды, яғни өндіруші дағды дегеніміз - тілді қолданып сөйлеу немесе жазу. Қарапайым тілмен айтқанда, жазылым хабарды қағаз бетіне түсіруді қамтамасыз етеді [1,11 б.].

Әр жазылымның өзіне сай ерекшелігі болады. Мысалы, жазу стилінің түрлері: ресми ғылыми, іс қағаздар стилі және бейресми (ауызекі сөйлеу сөздері) жазу стилі.

Жазылымның ішкі дағдыларын екі топқа бөліп қарастыруға болады. Біріншісі – сауаттылық, ал екінші тобы – идеяны (ойды) жеткізе білуі [2,32 б.].

Сауаттылыққа қатысты дағдылар:

- орфографиялық қатесіз жазу;
- әріптерді дұрыс және қосып жаза білу;
- пунктуацияны дұрыс қолдану;
- қағаз бетіне дұрыс орналастыра білу;
- сөздерді дұрыс таңдай білу;
- грамматиканы дұрыс қолдану;
- сөйлемдерді дұрыс байланыстыра білу;
- абзацты (жаңа азат жолдан басталған, бір идеяға ғана негізделген көлемділеу жазылым бөлігі)

дұрыс ұйымдастыра білу.

Идеяны жеткізе білуге қатысты дағдылар:

- Стильді дұрыс таңдай білу;
- Идеяларды жүйелі ұйымдастыра білу;
- Мәтін түрлерінің ерекшеліктерін қолдана білу және мағынасын жеткізе білуде қажетті функцияларды пайдалана білу. Мысалы: баяндау, шағымдану, өтініш білдіру, алғыс айту, (бірнеше сөздермен негізгі идеяларға тоқталу), қорытындылау.

Жазылымда қарастырылатын тағы да бір екі аспект- үйлесімділік пен жүйелілік.

Үйлесімділік дегеніміз - сөйлеу және жазу тілінде грамматикамен сөздердің логикалық үйлесімде болуы. Ал үйлесімділік құралдары мыналар: үстеулер (кейін, сосын, келесі); есімдіктер (ол, сол, бұл,); шылаулар (дегенмен, әйткенмен, себебі).

Жүйелілік дегенге келетін болсақ, ол оқырманға түсінікті болу үшін жазу тіліндегі идеялардың жүйелі және логикалық дұрыс байланыста болуы. Продуктивті жазылым және процесті жазылым.

Продуктивті жазылым дегеніміз - үлгі арқылы жазу. Жазылым түрлерінің үлгісімен таныстыру және мәтінімен жұмыс жасату. Жазылым үлгісін көрсету оқушыға оның мазмұнымен, лексикасымен, стилімен және құрылысымен таныс болуға көмектеседі. Сонымен қатар үлгілер оқушыға қалай жазу керек туралы идеяны да береді.

Жазылым стратегиялары

Шимай жазу

Графикалық жазу сөз (дыбыстық,буындық) сөйлем сызбасы бойынша жазу

Белгілеу

Көшіру

Бірлесіп жазу

Бағытталған жазу

Жазылым дағдыларын бағалау: шығармашылық бағыттағы сипаттау, баяндау (шағын әңгіме, эссе, қойылым сценарийі) және белгілі бір аудиторияға бағытталған дәлелді мәтіндер (үндеу хат, пікір, мақала, жарнама) жазу, (әңгіме, шығарма, эссе жазу, хат жазу, қорытынды шешім шығару, өз көзқарасын білдіру, цитатамен жұмыс) [3,17 - 19 б.].

Әдебиеттер:

1. Әдебиеттік оқу. ҚР орта білім мазмұнын жаңарту аясында (2-4 сыныптар) арналған оқу бағдарламасы. Астана 2016. - 10-11 бет

2. Қабатай Б.Т, Қалиева В.А Әдебиеттік оқу әдістемесі. 1 – бөлім. Алматы. Атамұра. - 2017 – 272 бет.

3.Жалпы білім беогетін мектеп мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау басшылығы. – Астана, 2016. - 37 бет

Асмуғуллаева Ш.

5B010200-Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі

3 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д. Аймағамбетова Қ.А.

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ПӘНІ БОЙЫНША СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАР АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛАПТАСТЫРУ

Аннотация. В статье рассматриваются научные и практические пути формирования мировоззрения учащихся начальных классов на основе предмета «Естествознание» посредством внеклассной работы младших школьников.

Abstract. The article deals with the scientific and practical ways of forming the worldview of primary school students on the basis of the subject "natural Science" through extracurricular activities of primary school students.

Жалпы дүниетанымды қалыптастыру мәселесі қоғамның қай кезеңінде болмасын ең өзекті проблемалардың бірі болып келеді. Бүгінгі таңда оқушылар дүниетанымын қалыптастыру проблемалары педагогикалық, психологиялық, философиялық және тағы да басқа процестер әр қырын зерттелуде. Қазіргі уақытта Министрлік жергілікті атқарушы органдармен бірлесіп, балаларды, оның ішінде ерте жастағы балаларды дамытудың әртүрлі нысандарын дамыту бойынша іс-шаралар жүргізуде:

- 1) мектепке дейінгі ұйымдардың барлық түрлері мен типтерінің желісін кеңейту;
- 2) консультативтік пункттер желісін кеңейту, ата-аналарға арналған телехабарлар тарату бағдарламаларын, оқыту сайттарын жасау, отбасылардың интернет-ресурстарға қолжетімділігін қамтамасыз ету арқылы ата-аналарды білім беру қызметтері мен қамтамасыз ету;
- 3) мектепке дейінгі білім беру жүйесінің, оның ішінде балаларды ерте жастан дамыту бойынша мазмұнын бағдарламалық-әдістемелік жаңарту;
- 4) балаларды ерте жастан дамыту бойынша іргелі және қолданбалы ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру.[1,16 б]

«Дүниетаным» ұғымына әр саладағы ғалымдар әртүрлі анықтамалар беріп отыр. Соның ішінде философтар дүниетаным және дүниеге көзқарас ұғымдарына анықтамалар беріп кеткен.

Қазақ философы Д.Кішібаев дүниетаным немесе дүниеге көзқарас деп-айнала, қоршаған орта, бүкіл әлем дүние туралы көзқарастардың пікірлер мен түсініктердің жүйеленген жиынтығы деп анықтама беріп кеткен. Р.Нұрғалиев «дүниеге көзқарас – жеке адамның әлеуметтік топтың немесе тұтас қоғам қызметінің бағытын және шындыққа деген қатынасын айқындайтын принциптердің, көзқарастардың мақсат-мұраттар мен сенімдер жүйесі», -дейді.

«Дүниетану деп – тікелей сезімдік процестер – түйсіну, қабылдау, пайымдаудан басталып, одан әрі ойлануға қарай өрбитін процесс», -деп анықтама беріп кеткен психолог ғалымдар.

Әр бір педагогтар, психологтар, философтар дүниетаным туралы өз ойларын айтып кеткен.

Менің ойымша бастауыш сынып оқушыларының жалпы дүниетанымын қалыптастыру үшін қабылдау процесі маңызды рөл атқарады.

Баланың қабылдау процесін дамытып қалыптастырып отырған дұрыс яғни, ойлау, сөйлеу, есте сақтау. Қабылдау адамның дүниені танып білу саласындағы тікелей таным процесіне жатады. Жалпы оқушының дүниетанымын дамытып оны қалыптастыру әр бір пән мұғалімімен ата-аналарының жалықпай жұмыс істеп барынша қадағалап отыруын талап етеді.

Жаратылыстану пәні бойынша сыныптан тыс жұмыстарға келетін болсақ, жалпы сыныптан тыс жұмыстардың бастауыш мектеп жасындағы оқушыларға тигізетін тәрбиелік әсерінің күшті болуы ең алдымен оның дұрыс ұйымдастырылуында деп есептеймін. Жаратылыстану пәні бойынша сыныптан тыс жұмыстарға: топсаяхат, лабораториялар, практика өткізу және де эксперименттер жүргізу жатады. Оқушының дүниетанымын қалыптастыру осы ғана сыныптан тыс жұмыстар мен шектелмей: әр түрлі ойын түрлері арқылы, оқу, еңбек арқылы жүргізуге болады.

Сыныптан тыс жұмыста балалардың жас және жеке ерекшеліктерін есепке алу принциптерінің мәні зор. Осыған сай сыныптан тыс жұмыстың мазмұны, түрі және әдістері өзгеріп отырады.

Көпшілік және жалпы түрлерінен басқа сыныптан тыс жұмыстардың арнайы түрлері де бар. Олар: саяси информация, көрмелерге, концерттерге, театрларға бару, дүниеге көзқарас жөнінде әңгімелер.

Сыныптан тыс тәрбие жұмыстарының тиімділігіне төмендегідей жалпы педагогикалық шарттар бар:

Сыныптан тыс жұмыстардың барлық түрлерінің саяси – идеялық мазмұны бай болуы керек;

Олардың іс-әрекетінің мақсаты, жұмыс барысы, нәтижесі оқушыларға түсінікті болуы керек;

Кез-келген жұмыс түрі оқушыларға қуаныш әкеліп, олардың танымдық сезімін оятып, олардың қабілеті мен дарынын дамытуы керек;

Мұғалім сыныптан тыс жұмыстың қай түрін пайдаланбасын, оның әр оқушыға тигізетін тәрбиелік ықпалын жобалауы керек;

Жұмыс түрлерін нақты және педагогикалық орынды тізбектестікте пайдалануы керек.

Дүниетанымды қалыптастыратындар: тәжірибені теориялық тұрғыдан қорыта білу, сезімнің ақыл-ойға әсері, саналы, алдына қойған мақсаты бар ерік-жігер. Бұлар баланың көзқарастары мен сенімдерін қалыптастырады. Бала олар арқылы табиғатта және қоғамда болып жатқан түрлі құбылыстарға баға беріп, өзінің мінез-құлқын, жүріс-тұрысын белгілі бір бағытқа салып отырады [2,22].

Жаратылыстану пәні бойынша бастауыш сынып оқушысының дүниетанымын қалыптастыру үшін осы айтылып кеткен шарттар дұрыс орындалса оқушыға көмегі тиеді. Оқушылар жаратылыстану пәнінен теорияны оқып қана қоймай тәжірибелер көбірек жүргізіп отырса көп нәрсені өз көзімен көргенде ол баланың тез түсінуіне және дүниетанымын қалыптастырады. Дүниетаным жекелеген білімдерден емес, заманның талабына сай білімдердің құрылымын қамтитын, әдіснамалық идеялар, теориялар мен принциптер негізінде ұйымдастырылатын жүйе. Оқушылардың меңгерген білімдер жүйесі әрдайым қозғалыста болады, басқа жүйелермен қатынасқа түсіп, оларды пайдалану міндеттеріне сәйкес жалғасады. Және де жаратылыстану бойынша сабақтан тыс өткізілетін ашық сабақтар. Сыныптан тыс жұмыстардың жаппай көпшілік ұйымдасқан, жоспарлы формаларының бірі-олимпиадалар болып табылады. Олимпиада- жаратылыстану пәні бойынша жарыс, жаратылыстану пәні бойынша оқушылардың жетістіктерін бақылау. Олимпиадалар бастауыш сынып оқушыларының практикалық іскерлігі мен дағдыларын қалыптастырады. Олимпиада алдында оқушылардың өзіндік жұмыстары жүргізіледі. Олимпиадаға дайындық барысында мектептер жаратылыстану пәні бойынша ең жақсы шығармашылық жұмыстарға конкурс, реферат, шығарма жазу, кесте құру, сурет салу, белгілі бір тақырып бойынша материалдар жинау, конференциялар мен топсаяхаттарды ұйымдастырады. Сонымен қатар мектеп ішінде жаратылыстану пәні бойынша эстафеталар ұйымдастыру оқушының байқағыштығын, шапшаңдығына тәрбиелейді.

Сыныптан тыс жұмыстардың ерекше түрі-топсаяхат. Топсаяхаттың педагогикалық маңыздылығы ерекше. Топсаяхаттар оқушыларға оқулық мазмұны мен қоршаған орта арасында байланыс орнатуға көмектеседі. Топсаяхат өмірді практикамен байланыстырады, және де дүниеге, қоршаған ортаға көзқарасын оятады. Топсаяхатты өткізу үшін мұғаліммен үлкен дайындық талап етіледі. Осындай жұмыстарды жүргізіп қана қоймай, сонымен қатар ойын арқылы бастауыш сынып оқушыларының дүниетанымын қалыптастырамыз.

Ұлы Абайдың: «Ойын ойнап ән салмай, өсер бала бала ма?» дегенінен бала өмірінде ойынның маңыздылығын көруге болады. Бала ойын арқылы өмірге енеді, табиғатпен, қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түседі, дүниетанымын қалыптастырады. Осындай айтылып кеткен жаратылыстану пәні бойынша сыныптан тыс жұмыстарды жүргізіп отырса бастауыш сынып оқушысына маңызы зор. Сыныптан тыс жұмыстар арқылы баланың ойы өзереді, қоршаған ортаға, дүниеге деген көзқарасы басқаша болады, яғни дүниетанымы қалыптасады [3,13-14].

Әдебиеттер:

1. Қазақстан республикасы 2011-2020 жылдары білім беруді дамыту бағдарламасы. Астана, 2011.
2. Аймағамбетова Қ. «Дүниетану пәнін оқыту әдістемесі», оқу құралы, баспа «Арман ПБ», Астана, 2015, 216 б.
3. Текесбаева А. М. «Бастауыш мектепте математиканы оқытудың теориясы мен технологиясы».

Абрамова Ольга

5B010200 - Педагогика и методика начального обучения

Научный руководитель: к.п.н., и.о. ассоциированного профессора Л.Е.Агеева

КазГосЖенПУ

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПОСРЕДСТВОМ ТЕХНОЛОГИИ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ

Abstract. The article presents the aspects of solving the problem of activation of cognitive activity of younger students. A complex of problem situations has been developed and proposed as an effective tool.

Түйіндеме. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін арттыру мәселелерін шешу аспектілері ұсынылған. Тиімді құрал ретінде проблемалық жағдайлар кешені әзірленді және ұсынылды.

Формирование познавательной активности – актуальная проблема современного образования. Осуществление всесторонней подготовки к обучению на основной ступени школы, активизация познавательных способностей, применение творческих заданий способствует становлению личности ребенка, развитию мышления, формированию интеллектуальной и эмоционально – волевой активности школьников [1, с. 62]. В этой связи, данная проблема связана с поиском путей повышения эффективности целенаправленного обучения и воспитания детей младшего школьного возраста.

Анализ психолого-педагогической литературы по формированию познавательной активности показал, что у истоков изучения данного вопроса стояли М.Н. Волокитина, М.Ф. Морозов, Г.И.Щукина, Ж.А. Караева, Г.Е. Альмухамбетова, Б.А. Койшибаева и другие[3, 312с.]. Ряд ученых определяют познавательную активность как качество личности, которое включает стремление личности к познанию, выражает интеллектуальный отклик на процесс познания [2, с. 8].

Познавательная активность играет особую роль в повышении качеств математических знаний, умений, и навыков учащихся начальных классов. В настоящее время в Республике Казахстан уделяется особое внимание качественному и системному математическому образованию в школах. Урок математики является не только базой наук, но и важнейшей составляющей интеллектуального развития личности. В последние десятилетия стало актуальным применять новые подходы в обучении, поскольку репродуктивные методы и приемы не эффективны. Чтобы обучение было успешным, необходимо не только стимулировать познавательную активность учащихся, но и постоянно подкреплять интерес к предмету. Реализация данного подхода нашла своё практическое отражение в осуществлении развивающего обучения, основной характеристикой которого является активность и самостоятельность учащихся во всех видах учебной работы. Актуальным становится широкое применение в педагогике проблемного подхода (Дж.Дьюи, М.И. Махмутов, В. Оконь, Д.В. Вилькеев, Т.В. Кудрявцев, А.М. Матюшкин и другие), формирование учащихся умений совместной деятельности уже с младшего школьного возраста. Знания, усвоенные в процессе самостоятельной активной познавательной деятельности, имеют значительные преимущества сравнительно со знаниями в готовом виде. Они, развиваясь, полнее и быстрее переходят в убеждения учащихся и становятся орудием их мышления и практической деятельности. Поэтому на основе проблемного обучения строится и обновление современного образования в РК. Для выявления сформированности познавательной активности младших школьников нами проведен педагогический эксперимент на базе «КГУ №15 гимназии» города Алматы, во 2 «Ж» экспериментальном классе (30 учащихся) и 2 «Г» контрольном классе (28 учащихся). Опытно-экспериментальная работа проходила в 3 этапа: 1 этап эксперимента – констатирующий (диагностика уровней сформированности познавательной активности учащихся 2-х классов); 2 этап эксперимента – формирующий (разработка комплекса проблемных ситуаций как средство формирования познавательной активности второклассников на уроке математики); 3 этап эксперимента – контрольный (анализ результатов опытно-экспериментальной работы). Для выявления сформированности уровней мы определили критерии и показатели, в соответствии с которыми подобрали диагностические методики.

Критерии познавательной активности: мотивация к учебной деятельности; самостоятельность; взаимодействие учащегося с окружающими.

На основе анализа психолого-педагогической литературы, выделенных критериев, аналитической обработки результатов исследования и получения количественных показателей были определены три уровня сформированности познавательной активности младших школьников:

активно-творческий (высокий) уровень, активно-исполнительный (средний) уровень, ситуативный (низкий) уровень. Для выявления имеющегося уровня нами было проведено анкетирование (А.А. Горчинской) с дополнениями, наблюдение. В результате проведенной работы на констатирующем этапе эксперимента было установлено, что низкий уровень сформированности познавательной активности наблюдается у 34% учащихся 2 «Ж» экспериментального класса, а во 2 «Г» контрольном классе 32%. Школьники не проявляли инициативности и самостоятельности в процессе решения проблемной ситуации, поиска ее решения и выполнения заданий, утрачивали к ним интерес при затруднениях и проявлении отрицательной эмоции. Большая часть учащихся показала средний уровень; во 2 «Ж» экспериментальном классе 56%, а во 2 «Г» экспериментальном классе 61%. Эти дети не утрачивали интерес к проблеме, хотя и обращались за помощью, задавали вопросы для уточнения условий ее выполнения и, получив подсказку, выполняли задание до конца, что свидетельствовало об интересе ребенка к деятельности. С помощью наводящих вопросов могли сформулировать цель работы, выдвинуть проблему и совместно с другими попытаться ее решить. Лишь 10% учащихся 2 «Ж» экспериментального класса и 7% 2 «Г» контрольного класса учащихся имеют высокий уровень. Такие обучающиеся могли самостоятельно поставить цель, построить алгоритм работы, выбрать средства и способы выхода из проблемной учебной ситуации. Не отвлекаясь, проявляли упорство и настойчивость в достижении результата, которое приносило им удовлетворение, радость и гордость за достижения.

На основании результатов контрольного этапа, мы разработали формирующий этап эксперимента, где уроки математики мы строили на основе технологии проблемного обучения, проблемная ситуация занимала центральное место. С помощью нее побуждали познавательный интерес, познавательную потребность, активизировали мышление школьников. Создание проблемных ситуаций, является необходимым условием организации процесса обучения, способствующего развитию критического мышления детей, их творческих способностей: подведение школьников к противоречию и предлагает им самим найти способ его разрешения; сталкивание противоречия практической деятельности; изложение различных точек зрения на один и тот же вопрос; побуждение учащихся делать сравнения, обобщения, выводы из ситуации, сопоставлять факты; постановка конкретных вопросы; постановка проблемных задач. На основании разработанной Б. Блумом таксономии обучения нами были подобраны проблемные ситуации разного уровня: на получение знание, их осмысления, применения, анализа, синтеза и оценки. После формирующего мы провели контрольного этапа с целью сравнения уровней. Анализ результатов диагностик во 2 «Ж» экспериментальном классе показал, что количество учащихся с высоким уровнем сформированности познавательной активности 7 человек – 24%, во 2 «Г»- 4 человека – 14% на среднем уровне во 2 «Ж» - 20 человек – 66%, во 2 «Г» -- 15 человек – 54%, на низком уровне во 2 «Ж» - 3 человека – 10%, во 2 «Г»- 9 человек – 32%. Количество учащихся с высоким уровнем контрольного 2 «Ж» класса увеличилось на 7%, со средним уровнем уменьшилось на 7 %, с низким уровнем не изменилось – 32%. Экспериментально доказано, что показатели сформированности познавательной активности, такие как умение проявлять познавательный интерес в проблемных ситуациях, умение ставить и удерживать цели в ходе выхода из проблемной ситуации, составлять план действий, проявлять эмоциональную вовлеченность, заинтересованность в процессе действий, являются проявлением познавательной активности школьника в учебном процессе. Предложенный нами комплекс проблемных ситуаций, способствует созданию положительных эмоций, возникающих в процессе выхода из проблемных ситуаций, предупреждению перегрузки, обеспечивает формирование коммуникативных умений, развивает критическое мышление школьника, лидерские качества и как следствие формирует познавательную активность.

Литература:

1. «Государственный общеобязательный стандарт образования РК, утвержденный приказом МОН РК от 23 августа 2012 года № 1080». https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31248112#pos=2;-62
2. Балабаева Н.В. Понятие и сущность познавательной активности младших школьников <http://shgpi.edu.ru/files/nauka/vestnik/2015/2015-2-8.pdf>
3. Караев Ж.А. Активизация познавательной деятельности учащихся в условиях компьютерной технологии обучения: дисс. докт. пед. Наук. – Алматы, 1994 – 312 с.

Aitbek Marzhan

Efficiency of teaching

3rd year of bachelor degree

Kazakh state woman teacher training university

Science supervisor- Tekesbayeva A.M.

DEVELOPING CRITICAL THINKING SKILLS OF STUDENTS THROUGH LOGICAL TASKS

***Түйіндеме.** Мақалада оқушылардың сын тұрғысынан ойлаудың ерекшелігі туралы айтылады. Сыни ойлау дағдыларын дамытуда логикалық тапсырмалардың маңызы зор. Авторлар логикалық тапсырмалардың педагогикалық мүмкіндіктерін ашып айтады. Сонымен қоса авторлар сын тұрғысынан ойлаудың тиімді әдістері мен деңгейлерін атап көрсетіледі.*

***Аннотация.** В статье освещаются особенности критического мышления. Логические задания оказывают большое влияние на развитие навыков критического мышления. Автор раскрывают педагогические возможности логических заданий. Кроме того, выделяет эффективные методы и уровни критического мышления.*

Math is one of the most intriguing subjects of the complex. Everyone needs a daily necessity in their everyday life. It is impossible to develop our life without accounting. It is known that everyday life, mathematics is practiced in trade, public places and workplaces, and even in crops and livestock.

The first mathematical concepts are lays down in the elementary school and their first concepts begin to emerge. Logic is One of the subjects that examines human thinking. Logic thinking considers the process of thinking first and foremost as the result of the world's knowledge of the things and phenomena in the outer world, in the imagination of consciousness, and considers the correct forms and laws and regulations of that image. The logic considers a set of theoretical theories, where certain methods of proof and rejection .

It is important to distinguish between the logic and the logic of science as a science. Creating and studying of definite structures in the field of scientific logic involves the consideration of certain fragments of truth, which are commonly thought as logical and defined in a definite structure [1, 113 p].

Critical thinking as a developed technology in education. This is an illustrative- explanatory, partial search, problematic, debate, game, creative, self-help methods of teaching. The effectiveness of the critical management in the educational process is based on the active development of pupils. The goal is to teach children of all ages to think critical of any content. It teaches to overcome any difficulties, solve their problems, critically analyze different situations, teach the two choices to choose one of the thoughts, make good decisions. The Critical Thinking Method is a combination of organizational learning in teacher activities and the acquisition of pupils' individual learning skills. This strategy is aimed at revealing the individual's abilities and opportunities. The peculiarity of this method is used in the learning method. It focuses on the speaking and writing language of students, their thinking, memory, every information, as well as criticism of their own and other creativity, and the development of their creative abilities. Critical Thinking is not Thought-it is Cultured Thinking. This technology has its own structure.

This structure consists of 3 levels:

- Awakening of interest
- recognition of meaning
- thoughtfulness.[2, 2 p]

As a purpose of research we decide to prove that student's critical thinking skills are develops by increasing the number of logical tasks, to find logical tasks for learning objectives and common themes and identify other benefits of logical tasks.

Using logical tasks in other disciplines. Application of logical tasks in Kazakh language extends theoretical knowledge and promotes its application in practice. Development of logic allows for self-study. Logical tasks raise the intellectual level of the student. "Logic tasks" were developed taking into account the age of the student. It is well known that mathematical subjects in other disciplines, common themes, use of logical tasks, learning objectives and relationships other disciplines will be effective and effective in developing critical thinking skills. This is because the process should be continuous and in the process of shaping any skill. If a child uses it everyday, child quickly learns. Logical tasks can be found not only at the lessons, but also at refreshing moments and in certain activities. Logical tasks play a big role in raising the IQ level rather than the child's critical thinking. The teacher's help in solving logical problems is indirectly

and the teacher only needs to be guided. The pupil should look for a way of solving the problem, and should be proved. If children have a mistake, it is necessary to direct the judgments to the correct solution.

In order to make sure that the research findings are correct or not, I believed that it is best method to use an interview and a questionnaire. Elementary school pupils took part in the survey. Main advantage of logical tasks is that the child is attracted to the lesson and allows the student to draw attention. Interviewed persons were math teacher Ermek Aldabergenov and Jeffrey Colonel, a Foreign Language Teacher on Global Perspective lessons. Why I chose a foreign teacher? As we know education system in USA is higher and better than our. And it was interesting what methods do they use in their math complex. What methods are more effective on education process outside of Kazakhstan, and how often they use logical tasks. Within a month, I control second grade for control.

The result of a control experiment

N Indicator	Experimental group				Control group			
	Overall st	1 High	2 Good	3 Low	Overall st	1 High	2 good	3 low
1 Understand the meaning of logical tasks	50	19	21	9	50	13	17	20
2 Ability to create logical tasks	50	15	25	10	50	10	22	18
3 The ability to apply knowledge received in life.	50	14	25	11	50	11	20	19
4 Overall	50	32%	48%	45%	50	23%	39%	38%

Result of definition experiment

N Indicator	Experimental group				Control group			
	Overall st	1 High	2 Good	3 Low	Overall st	1 High	2 good	3 low
1 Understand the meaning of logical tasks	50	11	17	22	50	12	18	20
2 Ability to create logical tasks	50	10	19	21	50	9	20	21
3 The ability to apply knowledge received in life.	50	8	18	24	50	9	17	24
4 Overall	50	19%	36%	45%	50	20%	37%	43%

1. Schedule -1. Results

Jeffrey Colonel, Resident of the United States. According to him, the US education system is based on the Cambridge educational system. That is, the teacher is only a guide, student is a competitor. In America, illustrative teaching in mathematics is at a high level. The child can imagine - a child can master a new topic on the principle of solving the problem. Logical tasks are used, but not at a high level. Critical thinking is about the future of the child. In the United States, schools will be oriented in humanitarian, chemistry, biology, mathematics and computer science, as well as physic-information.

I made conclusion with words of our first President "Our nation's future is in the hands of today's young generation, and the fate of the younger generation is in the hands of the teachers." Nowadays, the generation of the state, which is a pillar for the achievement of civilizations, requires the education of the younger generation to the level of new qualitative changes.

Logical tasks are one of the most effective ways to help the child develop a desire to study, focus on a new topic, and develop critical thinking. It is important for the growth of thinking, creative abilities, intelligence and level of knowledge of primary school pupils. The child, who knows logic thinking, has a clear and systematic approach. The student who succeeds in logic thinking is successful in all disciplines

Obviously, the child's ability to think critically will be competitive in the future. Mathematics is needed everywhere, that is, if the child is to think critically about the circumstances that come before him, then the child will find a conscious solution to all.

Our suggestions for future :

- Focus on logical tasks in Math, to pay attention for it.
- Increase the volume of logical tasks, but do not deviate from the learning objectives;
- Detecting the use of logical responses with other disciplines;
- Continuous work in developing critical thinking skills.

Literature

- 1 Кішібаева Д.Ж. «Жаңа педогогикалық технологиялар» Оқу құралы. Түрікстан қ. 2010 ж. 113 бет
2. Алибекова А.А. Сыни Тұрғыдан Ойлауды Дамыту «Оқу, жазу, ойлау, сөйлеу сияқты іс-әрекеттерді үйрену белсенділікті, тапқырлықты, өз ойын жеткізе білуді қалыптастыру»

Аманжол Салтанат

5B010200-Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент А.М.Текесбаева

ҚазМемҚызПУ

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ

Аннотация. В этой статье учащиеся узнают, как развивать личность, которая систематически приобретает знания, творческий подход, открывает новые открытия и обладает различными навыками мышления. Важно понимать, что логические задачи в развитии творческого мышления творческих способностей студентов важны. Логические задания покажут студентам, как продвигать активность, навыки самостоятельной работы и как придать студентам гибкости и навыков.

Abstract. In this article, students will learn that they are personal, who systematically acquire knowledge, creativity, open up new opportunities and open up broad possibilities of thinking. It is important to understand that the logical tasks of developing the creative thinking of students are important. Logical tasks for students, both to increase activity, skills for independent work, and to give students flexibility and skills.

Логика (гр «талдауға құрылған», «ойлау», «ақыл») -ойлау, оның формалары мен заңдылықтары туралы ғылым. Логика пікір айту арқылы дәлелдеу мен теріске шығарудың белгілі бір әдіс-тәсілдері қаралатын ғылым.

Логиканың алғашқы тарихи нұсқасын б.з.б. IX ғасырда ежелгі грек философы Аристотель жасаған. Ол ой қорытулар теориясын қалыптастырып, логикалық ойлаудың алғашқы жіктелімін жасап берді. Логикалық ойлауды дамыту арқылы оқушыларда талдау, жинақтау, салыстыру, жалпылау, саралау дағдылары қалыптасады. Логикалық тапсырмалар арқылы оқушылардың қызығушылығын арттырып, шығармашылық қабілетін, ойлау және қабылдау қабілетін дамыта аламыз.

Логикалық есептер

- Күнделікті өмірмен байланысты есептер – баланың күнделікті өмірдегі байқағыштық, қабілетін арттырады.
- Кеңістікте ойлау қабілетін жоғарлатуға арналған есептер – баланың кеңістікте ойлау қабілеті артып, кез келген заттардың бейнесін, оқиғаларды кеңістікте көре алады;
- Математикалық есептер – баланың математикалық негіздегі есептерді шығаруы білімі, артады;
- Салыстыруға арналған есептер – заттардың белгілерін, айырмашылықтарын, ұқсастықтарын анықтап, ажырата алды;
- Топтастыру арқылы шығарылатын есептер – ұқсас ерекшеліктеріне байланысты заттарды іріктеп, топтастыруға үйретеді; [1, 47 б.].

Логикалық тапсырмалар орындау барысында бірнеше қателіктер жіберіледі.

Логикалық тапсырмалардың күрделі немесе тым жеңіл болуы. Логикалық тапсырмалар оқушының білім деңгейіне, жас ерекшелігіне сай, бірте-бірте күрделендіріп беру қажет. Сонда ғана оқушылардың қызығушылығы артады. Тым жеңіл болса оқушының дамуына мүмкіндік болмайды. Тым күрделі болса оқушының есепке деген қызығушылығы жоғалады. Есептің бірнеше шығару жолы болуы мүмкін. Сол себепті логикалық есепті мұғалім білетін бір ғана жолмен шығару дұрыс емес. Ол есепті шығару баланың даму деңгейіне байланысты. Логикалық есептерді шығарғанда уақытты шектемеу қажет. Балаға есепті берердің алдында осы жағдайларды қарастыру керек.

Бастауыш мектеп оқушыларының ойлау тәсілдерін дамыту жолдары

Балада алғашқы ойлау 3-4 жаста орын алады. Бала ойыншық пирамидка жинағысы келеді, одан соң оны түзетіп қалауға тырысады. 5-6 жасында көрнекі-мүсіндік ойлау дамиды, бұл көріп тұрған заттардан керектісін таңдай білуді, бұл заттардың бір-бірімен, бөлшектерінің өзара байланысын, қатынасын анықтауға көмектеседі. 7 жастан жоғары ойлаудың дамуы балада логиканың дами бастауына соғады. Бала қарапайым заңдылықтарға сүйенеді. Логика заңдылығына байланысты ой қорытындыларын жасауға, талдауға, талқылауға, үйренеді. [2, 63 б.].

Практикалық бөлім

«Логикалық ойлауы жоғары балалармен жұмыс» деп бақылау әдісін екі сынып арасында өткіздім. 3 А және Б сыныптарында бақылауға алынған балалар саны 80. Логикалық ойлау қабілеті

жоғары оқушының қазіргі заман талабына сай, жан-жақты, кез келген тығырықтан шыға білетінін байқадым. А сыныбымен сабақ барысында үздіксіз логикалық есептер шығарып отырдық. Ал Б сыныбымен тек математикалық есептерге көңіл бөлдік. Мен оқушылардың логикалық ойлау қабілеттерін дамытуда сабаққа оқушыларды түгелдей қамтып іс-әрекетке қызықтыра білдім.

Кесте 1 -Анықтау экспериментінің нәтижесі

№	Білімдік көрсеткіш	тәрбиелік	Эксперименттік топ				Бақылау тобы			
			Оқушы саны	1 ж/д	2 о/д	3 т/д	Оқушы саны	1 ж/д	2 о/д	3 т/д
1	Математика сабағының мән-мазмұнын түсінуі;		40	8	13	19	40	9	12	19
2	Есептерді шығаруға қызығушылықпен, белсенді орындауға қабілеттілігі ;		40	9	15	16	40	8	14	18
3	Алған білімдері мен іскерліктерін қажетіне қарай тәжірибеде пайдалана білуі		40	7	14	19	40	7	15	18
4	Жалпы		40	20%	35%	45%	40	20%	34%	46%

Оқушыларға 1 ай көлемінде А,В,С деңгейде үздіксіз тапсырма беріп отырдым. Нәтижесінде:

2-кесте. Бақылау экспериментінің нәтижесі

№	Білімдік көрсеткіш	тәрбиелік	Эксперименттік топ				Бақылау тобы			
			Оқушы саны	1 ж/д	2 о/д	3 т/д	Оқушы саны	1 ж/д	2 о/д	3 т/д
1	Математика сабағының мән-мазмұнын түсінуі;		40	13	23	4	40	9	13	18
2	Есептерді шығаруға қызығушылықпен, белсенді орындауға қабілеттілігі ;		40	14	20	6	40	10	15	15
3	Алған білімдері мен іскерліктерін қажетіне қарай тәжірибеде пайдалана білуі		40	12	22	6	40	8	16	16
4	Жалпы		40	33%	54%	13%	40	22%	37%	41%

Эксперимент нәтижесі

Егер тәжірибелік экспериментке дейін эксперименттік топтардың жоғары білім деңгейін тек 20% оқушы көрсетсе, тәжірибелік эксперименттен кейін аталмыш деңгей көрсеткіші 33%-ға дейін көтерілді. Орта білім деңгейіндегі оқушылар 35% дан 54%-ға дейін жоғарлады. Ал төменгі білім деңгейі 45% -дан 13%-ға дейін төмендеді. Бақылау топтарында айтарлықтай өзгерістер байқалмады.

Қорытынды

Оқушыдан шығармашылық іс-әрекетті талап етпестен бұрын оқушыға үйреткен дұрыс. Ойлап үйрену үшін оқушының зейінін тұрақтандырып, интеллектісін дамыту керек. Оқушының логикалық ойлау қабілетін дамыта отырып білімді, дағдыны және шеберлікті белсенді меңгертіп оқушы білімін, нәтижесін өмірде қолдана білуге дағдыландыруымыз қажет. Логикалық ойлау қабілеті жоғары оқушыны қазіргі заман талабына сай, жан-жақты, кез келген тығырықтан шыға білетін тұлға болып қалыптасады.

Әдебиеттер

1. Қ.Қожабаев Математиканы оқыту әдістері. Алматы «Санат», 1998.
2. Ә.Бидосов. Математиканы оқыту методикасы. Алматы «Мектеп», 1989.

Амирова Анеля

5B012300-Әлеуметтік педагогика және өзін өзі тану

Ғылыми жетекшісі: пс. магистрі Г.Б.Токтогулова

ҚазМемҚызПУ

ҚИЫН БАЛАМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС

***Аннотация.** В данной статье рассматривается вопрос о социальной работе, проводимой с трудновоспитуемыми детьми.*

***Abstract.** This article addresses the issue about social work carried out with difficult to educate children.*

Ұрпақ тәрбиесі қай заманның, қай кезеңнің болсын көкейкесті мәселелерінің бірі. Сондағы алаңдатып отырған мәселе – қоғамда тәрбиесі қиын балалар санының көбеюі. Өтпелі кезеңнің көлеңкелі жағы мен бұдан бұрынғы білім беру саласындағы реформалардың салқыны қазіргі қоғамдағы «қиын» баланың пайда болуы мен көптеген келеңсіз көріністердің алғышарттарын жасап берді. Әсіресе, адамзатты толғандырып отырған тәрбие мәселесіне келгенде, қоғамға жат қылықты балалардың санының өсуі кез-келген бала тәрбиелеп отырған ата-ана мен қалың жұртшылықты, әлеуметтік педагогтарды алаңдатып отыр [1,126.]. Ғылыми деректерге қарағанда, тәрбиесі қиын балаларда байқалатын белгілер, ол: біріншіден, аномальді қажеттілік, екіншіден, бойындағы тұрақты жағымсыз қасиеттердің жиынтығы, үшіншіден, қоғамдық ортада тұрақсыз қылықтың пайда болуы, төртіншіден, өзге жанның көмегінсіз өзін-өзі түзетуге қабілетсіз болуы.

Ал қиын бала дегеніміздің өзі қандай бала? Оны қалай танып, біле аламыз? Қиын бала – көбіне сабақ үлгерімі нашар, тәртіп бұзатын, елімізде жалпыға ортақ қалыптасқан мінез-құлық деңгейінен ауытқыған жасөспірімдер. Жалпы, қиын бала дегеніміз – күрделі ұғым. Кейбір балалардың қиын бала болуының басты себебі – балалық шақта шын мәніндегі адамгершілік, ортаның жоқтығы, сондай-ақ жас кезінде жұқпалы аурумен ауыруы, ата-аналарының зиянды әрекетпен айналысуы да жатады. Бұл – тәрбиенің ең күрделі мәселелерінің бірі. Қиын балалардың түсінбейтіндігі, немқұрайлылық танытуы көбінесе оларда құштарлық пен қызығушылықтың жетіспеуінен көрінеді. «Қиын» баланың пайда болу факторлары, олармен жұмыс жүргізудің теориялық жақтары әртүрлі пікірде айтылғанымен, оны іс жүзінде зерттеу және қалыпқа келтіру әдістері толық шешімін таба алмай отырған мәселе [1,206.].

«Егер бала бұзақы бола бастаса, онда бұған бала кінәлі емес, педагогикалық әдістер кінәлі», - деген А. Макаренконың пікірін қайта қарауға тура келеді. Пайдасыз әдістердің зиянды салдарын түзеу үшін жан-жақты ойластырылған, ғылыми негізделген психологиялық-педагогикалық жүйе болуы керек. Ол үшін әрбір қиын баланың дербес өзгешелігін ескеріп берілген тәрбиенің тигізген ықпалын, яғни оқушылардың қайта тәрбиеленуге деген ниетінің оянуын бүкіл педагогтар ұжымы болып қадағалап отыру, сынып және жалпы мектептің тәрбие беру қуатын күшейту, тәрбие беру мақсатын іске асыру барысында педагогтар арасында ауызбірлік пен ынтымақтастық және әрекет, талап бірлігінің қажеттігі аса ықпал етеді. Қиын баланы тәрбиелегенде ұстаздардың арасындағы бірлік үлкен нәтиже береді.

Қиын балалармен жұмыс істеудің негізгі шарттары:

- Әрбір қиын баланы жан – жақты зерттеп, мінез – құлықтарының бағыт – бағдарын айқындау, оның ішіндегі адамгершілік типтегі қасиетін іріктеп алу.

- Әрбір баланың адамгершілік сынды тәжірибелерді құра біліп, соның негізінде тәртіпті, айналасындағы өмірге көзқарасты, ұжымдық қарым – қатынас дағдыларын қалыптастыруды ұйымдастыру.

- Әрбір жеке тұлғаның ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне және творчестволық талап – тілектеріне орай, қабілеті мен икемдерін дамыту, қоғам жұмыстарына қатыстыру.

- Кейбір қиын оқушылардың оқу – тәрбие процесінде ұжымдық өмір қарым – қатынастарында жағымсыз ауытқушылықтар болса, дер кезінде көмек беріп, одан сақтандыру, оны туғызатын әрекеттерді жою [2, 656.].

«Қиын» балалардың өскен ортасының, отбасының жай-күйін талдағанда, кедей отбасының өзі бала тәрбиесінің, өзі кейде отбасының өзі бала тәрбиесіне кері әсер беретіні анықталып отыр. Әдетте, ата-аналардың бала тәрбиесіне әртүрлі себептерге сай аулақтануы да теріс әсер етеді. Жеке тұлғаны қалыптастырудағы тағы да бір қолайсыз жағдай бала тәрбиесіне ата-аналардың әртүрлі көзқарасы

немесе біреуінің бала тәрбиесінен шет қалуы, яғни, баланың толық емес отбасында тәрбиеленуі салдарынан болады. **Жүргізілген зерттеулердің нәтижесі бойынша**, қылмыс жасауға итермелейтін тағы бір әсер – отбасындағы жетіспеушілік, таршылық. Жасөспірімдер арасындағы қылмыстың 20-25 пайызы материалдық жағдайдың төмендігінен жасалады екен. Оның себептері, көбінесе, ата-аналардың ішімдікке салынуынан; отбасының қаражатына ұқыппен қарамуынан, жұмыссыз отыруынан болады. Қазір материалдық байлықтың рухани байлықтан жоғары тұрған уақытында жасөспірімдер арасында «анау керек, мынау керек» деген көзқарастардың әсерінен, «өзгелерде бар нәрсе менде неге жоқ» деген оймен де қылмыс жасалатыны белгілі. Жасөспірім бойында жағымды қасиеттерді дамытуда әлеуметтік-педагогикалық, психологиялық әдістерді қолданып, тәрбиені ерікті, зорлықсыз түрде асыру керек. Ата-аналар бала тәрбиесінде қолданатын әдістерді таңдауда жиі қателеседі. Мәселен, кей отбасы өктемдік (авторитарлық) жолды ұстанады. Жасөспірімдердің жеке басын сыйламау, адам қатарына санамау, қаталдық (диспотизм), негізсіз жазалау, көп сөз, қорқыту, ұру-жасөспірімнің қатыгез, қатал, ашықтан-ашық отбасы талабын орындамай, өз білгенін істеуге бейім болып өсуіне әкеліп соқтырады. Отбасының бала тәрбиесіндегі рөлін анықтау үшін жүргізілген жұмыстарымыздың барысында (жеке әңгіме, тестік үлгідегі сауалдар), ата-аналардың 27 пайызы өз балаларына әр түрлі себептерге байланысты аз көңіл бөліп, тиісті шара қолданбай, мектепте бала тәрбиесінде көмек бере алмайтынын мойындайтыны байқалады [3, 146.].

Әдістемелік ұсыныстарды басшылыққа алып, біз мектептегі «қиын» баланы қайта тәрбиелеу ісі бойынша ұжымның алдында төмендегідей әлеуметтік педагогикалық талаптар қойдық: Әр «қиын» балаға арналған күнделік жүргізу. Күнделікте «қиын» баланы қайта тәрбиелеуді қажет ететін қылықтары есепке алынады: баланың әр сабақтағы белсенділігі, себепсіз босатқан сабақтары, ата-анасының, сынып жетекшісімен, пән мұғалімдерімен, сыныптағы жолдастарымен қарым – қатынасы, пәндер бойынша үлгерімі және сабақтан тыс уақытты пайдалануы, өз қызығушылығы бойынша үйірмеге қатысуы. Педагогикалық кеңесте және әдістемелік бірлестіктер мәжілістерінде «қиын» бала мәселесін жүйелі түрде қарастыру. Арнайы әлеуметтік педагогикалық шешім шығарылады және хаттама жеке жазылады. Шешімнің орындалуын мектеп директоры қадағалайды. Оқу жылының аяғында педагогикалық кеңесте жеке қайта тәрбиелеудің нәтижесі талданады, жіберілген кемшіліктерді жою жолдары қарастырылады. Келесі оқу жылына қайта тәрбиелеу жұмысының жоспары жасалады. Тәрбиесі қиын оқушыны болдырмау мақсатында біздің мектепте «Бұзақылықтың алдын алу кеңесі» жұмыс атқарады. Кеңестің төрайымы, мүшелері сайланады. Жұмыс жоспары мектептің орналасқан ауданының қиындықтарын ескеріп жасалады. Кеңестің мақсаты: оқушының есепке алынуының себептерін анықтау, қиындықты шешу жолдарын көрсету, бұзақылықтың алдын алу шараларын ұйымдастыру. Кеңес айына бір рет немесе қажетіне қарай екі рет отырыс өткізеді. Кеңесте оқушының құжаттары қаралып, шешім қабылдағаннан кейін бала мектепшілік есепке алынады. Кейбір қиын оқушылардың оқу-тәрбие процесінде және ұжымшылдық өмір қатынастарында белгілі ауытқушылықтар болса, дер кезінде қол ұшын беріп, одан сақтандыру, оны туғызатын себептерді жою керек [3, 246.].

Қиын тәртіпті балаға айналмау үшін оған көптеген ақыл-кеңес сонымен қатар тәрбие берілуі Аристотельден кейінгі 2-ші ұстаз аталған ұлы ғалым Әбу Насыр Әл-Фарабидің «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім азаматтың қас жауы, ол келешекте оның өміріне опат әкеледі» дегені мәлім. Бәрімізге белгілі, біздің қоғам аса күрделі жағдайларды бастан кешірді. Өтпелі кезеңге тән өмір ауыртпалығын ешкім жоққа шығармайды. Қазіргі кезде оқушы жастардың 20 пайызы ішімдікпен таныс, 10 пайызы шылым шегеді, есірткі қолданушылар қатары өсіп келеді. Қылмыстың ең ауыр түріне баратын жастар көбейіп отыр. Осылардың арасында қазақ балаларының үлес салмағы аз емес. Ұрпағымыздың жұмсақ мінезді, мейірімді, байланыс жасауда қиындық тудырмауы үшін, өмірдің қатал сынына төзбей «қиын бала» атанған бауыр етіміз балалардың тәрбиесіне бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығарып іске кірісуіміз қажет.

Әдебиеттер:

1. Аль фараби трактаттары. Педагогика журналы.
2. Кімов Л.К., Мадин И.Б Қиын оқушыларды тәрбиелеу мәселелері. Алматы, 2004.
3. Тәртібі нашарлаған оқушылармен тәрбие жұмысының ерекшеліктері. 2016- №2

Арман Бота

5B050300-Психология

Ғылыми жетекшісі: әл.ғ.м., аға оқытушы С.Т.Бапаева

ҚазМемҚызПУ

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР МЕН ИНТЕРНЕТТІҢ СТУДЕНТТЕРГЕ ЫҚПАЛЫ

Студенттердің өміріндегі әлеуметтік желілер мен интернеттің рөлін зерттеу мәселесі өзекті екендігі сөзсіз. Салыстырмалы түрде жақында ғана пайда болған әлеуметтік желілер қазіргі заманғы адамның өмірінде нық берік орнығып алған. Күнделікті, әлемде миллиондаған адамдар дәл әлеуметтік желілердің көмегімен бір-бірімен араласып, кездесу туралы келісіп, ақпарат іздейді. Оның көлемі жыл сайын күтпеген жылдамдықпен үдей түсуде. Ал сол сан мыңдаған адамдардың ішіндегі ең белсенді қолданушылары студенттер десек, еш қателеспейміз. Әрбір студент әлдебір танымал әлеуметтік желіде тіркелген немесе оның бірнеше парақшасы бар. Алайда, интернет қауымдастықтардың, әлеуметтік желілердің адамның дүниетанымына, әлеуметтік белсенділігіне және өмірлік стратегияларына ықпалын бір жақты бағалауға болмас. Алайда, интернет – тәуелділік шынайы өмірден виртуалды әлемге кетіп қалу қаупінің пайда болуына себепші болуда. Екінші бір қауіп, интернеттегі ақпараттың сенімділігіне байланысты. ХХІ ғасырда ақпараттық ортаның рөлі артуда, демек ақпараттың үлкен көлемін қолдануға байланысты кәсіби және оқу іс-әрекетінің түрлері де көбеюде. Іс-әрекеттің ондай түрі компьютерлік техниканы пайдалануды қажет етеді, онсыз мүмкін емес. Оның кеңінен қолданылуы соншылақты, ол жаһандық компьютерлендіру мен ақпараттандырудың жеке-дара, психологиялық және әлеуметтік салдары турасындағы мәселенің туындауы заңды [1, 125 б.].

Қазіргі заманғы компьютерлік технологиялардың адам атқаратын іс-әрекеттің барлық түрлерінде кеңінен қолданылуы – мойындалған жәйт десек те болады. Бірнеше он жылдықтар шамасында өзінің виртуалды ортасы, ерекше терминологиясы, өмір салты бар компьютерлік субмәдениет қалыптасуда. Бірнеше жылдар бұрын біз компьютерлік тәуелділіктің бүгінгі таңда соншалықты өзекті болатындығын елестете де алмадық. Ал ол мәселенің өзектілігі артпаса, азайған жоқ. Қазіргі кезде «компьютерлік тәуелділік» термині психикалық ауытқулар мәселелерімен айналысқан көптеген ғалымдармен әлі де мойындалмағанымен, адам мен компьютердің арасындағы патологиялық байланыстың қалыптасуы айқын байқалуда.

Интернетке тәуелділікті алғашқылардың бірі болып АҚШ-та психиатр Кимберли С.Янг зерттеген болатын. Ол 1996 жылы «Интернетке тәуелділік: ауытқудың жаңа түрінің пайда болуы» деген мақаланы жариялап, интернетке тәуелділіктің себептері мен зардаптары туралы мәселені қозғаған болатын. Сол уақыттан бері жүргізілген бірқатар зерттеу жұмыстары көптеген елдерде интернетке тәуелділіктен зардап шеккен адамдар санының күрт артқанын дәлелдеуде. Интернет-тәуелділікті зерттеуге көп уақытын жұсаған дәрігер, психиатр Кимберли Янг (University of Pittsburgh-Bradford) интернет-тәуелділіктің 400-ден астам жағдайын зерттеп, интернетті және модемді қосуға мүмкіндігі бар кез келген адам оған тәуелді болуы мүмкін деп есептейді, әрі ондай сырқатқа үйінде компьютері бар адамдардың шалдығу мүмкіндігі жоғары деген болатын [2, 24 б.].

«Компьютерлік тәуелділік» термині шамамен 1990 жылы, компьютерлік өндіріс қарқынды дами бастағанда қолданыла бастады. Ол адамның аталмыш машинаның мониториянда бүкіл бос уақытын зая кетіріп, онсыз тіршілік ете алмайтын күйін білдіреді.

«Интернет-тәуелділік» терминін И.Гольденберг ұсынған болатын: ол адамның тұрмыстық, оқу, әлеуметтік, еңбек, отбасылық, қаржылық немесе психологиялық аумақтарына зиянды ықпалы бар интернет пен компьютерді қолданудың нәтижесінде орын алатын мінез-құлықтың ауытқуы. Бірақ, қазіргі кезде интернет тәуелділік өз бетінше жеке сырқат деп есептелмейді.

Orzack (1999) бойынша ересек жастағы аддиктер мен әйелдер жеке хабарламалармен жасырын алмасу мүмкіндігі бар чаттарда жиі тіл табысады. Жас аддиктер мен ер адамдар ойындарға әуес келеді.

Ресейде компьютерлік тәуелділік мәселесін А.Жичкина (интернет тәуелділік шкаласы), Е.Щепелина («Интернетті қабылдау» сұрақнамасы), И.Бурлаков (компьютерлік ойындарға

тәуелділік), интернет тәуелділік кешендізерттеген О. Генисаретский пен Н. Носов, А.Е. Войскунский сынды ғалымдардың еңбектерінде қарастырылады [3, 100 б.].

Қазақстанда интернетке тәуелділікті Е.Е.Жарасбаев, А.Алтай Б.Ерниязов студенттердің интернетке тәуелділігін қарастырып, оны жоюға бағытталған ұсыныстарды береді..

1970-ші жылдардың соңында адамдар бір-бірімен әңгімелесе алатын алғашқы электронды хабарландыру тақталары пайда бола бастады. Әрине, сол кезде бүгінгідей ыңғайлы болған жоқ, бірақ адамдарды ғаламторда біріктірудің бұл алғашқы қадамдары еді. Келесі кезең, алғашқы on-line сервистердің пайда болуы еді. Әңгімелесуге арналған чатты жасаған бірінші компания CompuServe болды. Сервисте әңгімелесудің бір сағатына 30 доллар төлеу керек еді, бұл осы компанияның негізгі кемшілігі болды.

Кейін жедел хабарламалар жүйесі пайда болды. Файлдарды жіберетін және чаттағы жедел әңгімелесудің бірінші сервисі, 1988 жылы MultiUser Talk программасын алмастырған IRC (Internet Relay Chat) болды. 1991 жылғы «Шөлдегі дауыл» әскери операциясын «on-line» режимінде бүкіл әлемнен келген хабарламалар трансляциясынан кейін IRC-дің кең танымла болды. IRC – дің негізгі кемшілігі шектеулі қолдану болды.

1990 жылдардың ортасында ICQ құрылды, ол жеке компьютерлерге арналған жедел хабарламалар жеткізудің бірінші жүйесі болды. ICQ-дің негізін Mirabilis компаниясы қалады. Бүгінгі таңда ICQ Mail.Ru Group-тың құрамына кіреді, 2012 жылдың наурыздағы көрсеткіш бойынша әлем бойынша 23.4 млн. қолданушысы бар.

Әлеуметтік желілер Интернетте 1995 ж. бастап кең таралған, осы жылы бірінші әлеуметтік желі - Classmates.com (Сыныптастар) сайт ашылды. 2003-2004 жж. MySpace, Facebook жобалары шықты.

Қазіргі таңда интернетке тәуелділік қазіргі заманғы қоғам үшін күрделі мәселелердің біріне айналады. Жүргізілген зерттеулер Интернет пен әлеуметтік желілердің адамның тұлғалық дамуының тежелуіне ықпал етіп, тіпті кей жағдайларда толықтай құлдырауға ұшыратып, әлеуметтік қауіпке ұласатынын дәлелдеуде. Көптеген белсенді қолданушылардың компьютердің немесе смартфонның дисплейінің алдында көп уақыт өткізетін болғандықтан олардың денсаулықтарының жалпы жай-күйі нашарлап, интернет тәкелділікке ұшырауы мүмкін. Яғни жаһандық коммуникацияның дамуындағы белсенді үдерістерге байланысты жаңа бір қауіпті сырқат түрі – интернетке тәуелділік пайда болуда. Интернетке тәуелділік дегеніміз Интернетке қосылуға бағытталған ойдан кетпейтін мазасыз ниет әрі одан дер кезінде ажырай алмау сияқты ауыр күй. Оның бірнеше белгілері болуы мүмкін, мысалы мінез-құлқын қадағалай алмау, Интернетке кіргендегі эйфория сезімі, достарына, отбасына, сүйікті ісіне көңіл бөлмеу, қызығушылықтың болмауы, сарыуайымға ұшырау. Ондай мәселе боның басты себепшісі – Интернетсіз пайда болмас еді. Тәуелділік көп қолданушылары бар әрі контенті желі қолданушыларының өзімен артып отыратын интерактивті веб-сайттар мен қосымшалар – әлеуметтік желілердің пайда болуына тікелей байланысты. Олар, яғни желі қолданушылары ортақ қызығушылықтары бар қолданушылар тобында араласуға мүмкіндік беретін автоматтандырылған әлеуметтік орта іспеттес.

Теориялық талдаудың нәтижесінде әлеуметтік желілерді пайдалануға байланысты туындайтын мәселелерді шешу жолдарын анықтауға болады деп ойлаймыз: желіде өкізетін уақытын шектеу; бос уақытын өткізудің өзге жолдарын іздеу (мысалы, спортпен шұғылдану, қызығушылықтарына орай үйірмелер мен секцияларға қатысу, кітап оқу және т.б.); өзінің шынайы тіршіліктегі өміріне баса көңіл бөлу (университеттегі оқуына, қоғамдық іс-шараларға қатысу, отбасына, достарына көңіл бөлу); достарымен көп уақыт өткізу.

Аталмыш мақаладағы теориялық материалдарды әлеуметтік желілердің, соның ішінде интернеттің студенттердің оқудағы үлгеріміне деген жағымсыз ықпалының алдын алу шараларында, шынайы өмір салтын насихаттауда пайдалануға болады деп есептейміз.

Әдебиеттер:

1. Д.М. Ивановна «Психологическая профилактика интернет-зависимости у студентов» автореферат диссертаций на соискание степени кандидата психологических наук. Пятигорск – 2010
2. Янг К. С. Диагноз – Интернет-зависимость // Мир Интернет. 2000. № 2. С. 24–29.
3. Войскунский А. Е. Феномен зависимости от Интернета // Гуманитарные исследования в Интернете / под ред. А. Е. Войскунского. М., 2000. С 100–131.

Ахан Қарлыға

5B010100-Мектепке дейінгі оқыту және тәрбие

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., қауым. проф. А.М.Жубандыкова

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ АСЫҚ ТЕРАПИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Түйіндеме. Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың асық терапиясы арқылы танымдық қабілеттерін дамытудың маңыздылығы жөнінде жазылған. Мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық қабілеттерін дамытуда асық терапиясын пайдаланудың теориялық негіздері анықталып, әдістемесінің тиімділігін тәжірибеде дәлелдей білген.

Abstract. The article considers features of development of informative abilities of preschool children through asinotherapy. Identified theoretical foundations of the use of asinotherapy in the development of cognitive abilities of children of preschool age and has proven the effectiveness of techniques in practice.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында «Халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діні ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын», деп ұлттық код ретінде халықтың ғасырдан беріп сақталып келген салт-дәстүрлерін қазіргі заманға бейімдеп тәрбие құралы ретінде қолдану қажеттілігін ескертеді [1 – 3 б.].

Асық – қазақтың ықылымнан келе жатқан ұлттық спорттық ойындарының бір түрі. Оны қазақтардан басқа қырғыздар, қарақалпақтар, алтайлықтар да ойнайды. Асық – төрт түлік малдың ішінде қой-ешкінің тілерсегінде, асықты жілік басында орналасатын шымыр сүйек. Ойнай білген адамға асықтың пайдасы орасан зор. Асық ойыны адамды мергендікке, ептілікке баулиды. Бұған қоса аяқ-қолдың қимылын жақсартып, денсаулыққа көп пайдасын тигізеді. Айналадағы әлемді бала ойын, еңбек, серуен, ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінде тәрбиешімен, ересектермен, құрдастарымен қарым-қатынас кезінде танып біледі. Осындай жетістіктерге жету үшін тәрбиеші алдында тұрған ертеңгі болашағы деп қарап, баланың мінез құлқын, сана-сезімінің жетілу дәрежесін таным үрдістерінің (түйсігі, қабылдауы, ес, ойлау, сөйлеу, зейінінің) дұрыс бағытта қалыптасып, дамуын қадағалап әрі дамытып отыру керек. Балалардың таным мүшелерін және де шығармашылық қабілеттерін дамыту мақсатында танымдық-шығармашылық асық ойындарын қолданудың маңызы зор. Асықты қазіргі таңда оқу-дамыту құралы ретінде пайдаланып жүрміз. Мектепке дейінгі білім беру бағдарламасында бекітілген 5 саланы, атап айтқанда Шығармашылық, Денсаулық, Коммуникация, Әлеумет білім беру салаларын қамтиды. «Таным» білім беру саласы бойынша математика сабағында сабағына алып келейік. Мысалы үшін, «Таразы» ойыны арқылы балаларды санауға, бір-көп, ауыр-жеңіл түсініктерін қалыптастыруға болады. «Коммуникация» бойынша әріптер бар, буынға бөлінген, «Байқампаз буындар» деген жіпке тізіп қоюға болады. «Денсаулық» білім беру саласы бойынша массажный дорожка майтабандыққа қарсы, аяғын дұрыс қалыптастыруға арналған, табандағы нүктелерді дамытуға байланысты дүние. «Шығармашылық» білім беру саласы бойынша асықты бояуға малып, қағаз бетіне сурет салуға мүмкіндігі бар.

«Асық терапиясының» тағы бір ерекшелігі – барлық жас тобындағы балаларға, ерекшеліктеріне сай қолдануға болады. Яғни, жүргізілетін әдістер түрліше күйде болады. Мысалы, I сәбилер тобында қолданылатын ойын түрлері: «Асықтарды жіпке тіз» ойыны арқылы баланың саусақ моторикасын дамытуға мүмкіндігіміз бар. II сәбилер тобында түстеріне қарай бір-бірімен біріктіріп, балаларды танымдық қабілетін дамытуға болады. Асықты бояуға малып отырып сурет салып, композиция жасайды. Қасында, алдында, жанында, бірге деген түсініктерді қалыптастыруға болады. Көзбен көреді, қолмен ұстайды, бала дамиды. Асықпен құмда сурет салуына болады, яғни мұны терапиялардың түйісуі деуімізге де болады. Асықпен дойбы, шертпек секілді ойындар ойнайды.

Тәжірибелік-эксперимент жұмыстары Алматы қаласы Бостандық ауданына қарасты №90 бөбекжай балабақшасында жүргізілді. Балалардың асық терапиясы арқылы танымдық қабілеттерін дамытуда зерттеуге арналған тәжірибелік-эксперименттің нәтижесінде балалардың танымдық, шығармашылық, іс-әрекеттік, қарым-қатынас белсенділіктерінің артқандығы анықталды. Біз құрастырған асық терапиясы арқылы танымдық қабілеттерін дамыту әдістемесі, белсенділікті арттыруға бағытталған ойын технологиясы, ата-аналармен ынтымақтастықта жүргізілген жұмыстар мазмұны ересектер тобындағы оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыруға маңызды өзгерістер әкелді.

Педагог балалармен бірлесе отырып, балалардың танымдық қабілеттерін арттыруға, ойын технологиясын үйлесімді қолдануға мүмкіндік берді. Тәжірибелік-эксперимент барысында мектеп жасына дейінгі балалар танымдық сұрақтарды өзбетімен қою, іс-әрекетке ұзақ және тұрақты қызығушылық таныту, іс-әрекетті өзбетімен орындау, өзбетімен ұзақ және орнықты іс-әрекетпен айналысуы т.б. қалыптасуы тексерілді. Соның нәтижесінде біз мотивациялық, эмоционалдық-еріктік және іс-әрекеттік өлшемдер бойынша жоғары, орташа және төмен деңгейлерді анықтаудың көрсеткіштерін алдыңғы бөлімдегі үлгіге сәйкес қарастырған болатынбыз. Бұл жолы біз сол теориялық болжамды практика жүзінде дәлелдедік. Күтілетін нәтиженің (болжам) қорытындымен сәйкес келуін бақылау үшін мониторинг әдісін пайдаландық.

Кесте 1 - Тәжірибелік-эксперимент жұмысының анықтау және қалыптастырушы эксперименттері бойынша эксперименттік топта алынған жоғары көрсеткіштердің салыстырмалы түрде талдау нәтижелері (% есебімен)

№	Белсенділік көрсеткіштері	Анық.эксперименті бойынша жоғары көрсеткіштер	Қалып.эксперимент бойынша жоғары көрсеткіштер	Айырмашылығы (динамикасы)
1.	Танымдық процестердің даму деңгейі: қабылдау, ойлау, есте сақтау, зейін, қиял	14%	32%	18%
2.	ойын,оқу қызметіне қатысуы: жеке жұмысы, тапсырмаларды топпен орындау ерекшелігі, іс-әрекетке белсенділігі	35%	60%	35%
3.	Жеке тұлғалық ерекшелігі: баланың әлеуметтену бағыты, қарым-қатынасы, балалармен үлкендермен тұлғааралық қарым-қатынасы	32%	55%	22%

Кесте 2 – Асық терапиясы арқылы танымдық қабілеттерін дамыту арқылы қалыптасу деңгейлерінің эксперимент басы мен соңындағы көрсеткіштері

Кезеңдері	Балалар белсенділігінің қалыптасу көрсеткіштері (%)											
	Эксперименттік топ 16 бала						Бақылау тобы 16 бала					
	Төмен		орта		жоғары		төмен		орта		жоғары	
	(%)	Б.с	(%)	Б.с	(%)	Б.с.	(%)	Б.с	(%)	Б.с	(%)	Б.с
Эксперимент тің басында	39,3	5	33,5	6	27,2	5	47,3	7	32,3	6	20,4	3
Эксперимент тің соңында	10,6	1	37,1	7	52,3	8	47,0	7	31,7	6	21,3	3

Кестеден көрініп тұрғандай эксперименттік топтарда қалыптасу деңгейі төмен балалардың саны 39,3%-дан 10,6%-ға кемісе, орташа деңгейдегі балалар саны 33,5%-дан 37,1%-ға өссе, жоғары деңгейге көтерілген балалар саны 27,2%-дан 52,3%-ға артқанын көреміз. Ал бақылау топтарында көп өзгеріс байқалмайды.

Қорытындылай келе, біз алдымызға қойған мақсат-міндеттерімізге жеттік. Сол бойынша Мектеп жасына дейінгі балаларды асық терапиясы арқылы тәрбиелеудің теориялық негіздерін анықталды. Асық терапиясы арқылы балаларды тәрбиелеудің озық тәжірибелері зерделенді.

Мектепке дейінгі білім беру үрдісінде асық терапиясы әдістемесінің тәжірибелік-эксперимент арқылы тиімділігін тексерілді. Сонымен қатар, асық терапиясы арқылы балаларды тәрбиелеу оқу үдерісіне енгізілсе және қазақ тілінде әдістемелік нұсқаулықтар шығарылса деген ұсынысымызды айтқымыз келеді.

Әдебиеттер:

1. Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы/ <http://www.akorda.kz/kz/events/> - 12 сәуір 2017
2. Құрманбаева С.К. Ұлттық ойындардың бүгінгі мен келешегі / Қазақстан мектебі. - Алматы, 2004.
3. Атабаев А.С. Ұлттық ойындар - халық мұрасы /Ұлт тағылымы. – Алматы, 2006.

Әуелбек Маригүл

5B010200-Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі

3 курс студенті

Ғылыми жетекшісі п.ғ.д. Аймағамбетова Қ.А.

ҚазМемҚызПУ

ДҮНИЕТАНУ ПӘНІН ОҚЫТУДА ОҚЫТУ МЕН ОҚУДАҒЫ ЖАҢА ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. В этой статье рассмотрены научные и практические пути формирования мировоззрения учащихся посредством применения новых подходов в обучении и обучении познанию мира младших школьников

Abstract. In this article scientific and practical ways of formation of Outlook of pupils by means of application of new approaches in training and training to knowledge of the world of younger school students are considered

Бастауыш білім беру жүйесінде әлемдік жоғары деңгейге қол жеткізген танымал оқыту әдістемелері арасында сындарлы теориялық оқытуға негізделген тәсіл кең тарағаны бәрімізге белгілі. Қазіргі сындарлы оқытудың мақсаты – оқушылардың пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімдерін кез келген жағдайда тиімді қолдана білуді көздейді.

ҚР «Білім туралы» заңында айтылған «Білім беру жүйесінің басым міндеттерінің бірі – жеке адамның шығармашылық, рухани және дене мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы интеллектісін дамыту» деген сөздерін басшылыққа ала отырып, бүгінгі білім беру саласының алдында жүйеленіп, дайындалып берген білімді, дағдыларды меңгеретін, қайталайтын ғана емес, шығармашылық бағытта жұмыс жасай алатын, тың жаңалықтар ашатын, біртума ойлау қабілеттерімен ерекшеленетін жеке тұлға қалыптастыру міндеті тұр. [1,5 б.]

Тақырыпты таңдаудағы мақсатым: білім алушылардың шығармашылық ойлау әдісін, дүниетанымын қалыптастырып, бір проблеманың бірнеше шешімін іздеуді, өз бетінше ізденуін, өз ойымен өзгелердің ойын сыни қарап, естігенін, білгенін талдап, салыстырып, реттеп, жүйелеп, білмегенің өзі зерттеп, дәлелдеп тұжырым жасауға бағыттау, ойлау қабілетін жетілдіру өз бетімен шығармашылық ойлауға, үйретуді көздеу болып отыр. Осы орайда біріншіден, оқытуды жаңаша ұйымдастыруды; екіншіден, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруды; үшіншіден, жүйелі ойлап, қорытынды жасауға, өз ойын дәлелмен жеткізуге мүмкіндік жасау міндеттерін қойып отырмын.

Әдетте оқушылардың дүниетанымын қалыптастыру – бастауыш мектептен бастау алып, жоғары сынып оқушылары мен жоғары оқу орнындағы оқушылардың өзінің өмірлік ұстанымы арқылы өз қабілетіне өзі жауап беретін тұлғаға айналдыруға мүмкіндік туғызады. Алайда бір проблеманың бірнеше шешімін іздеуді негіздерін кішкентай кезінен, қажетті дағдыларды дамыту ең оңтайлы тәсіл болып отыр деп ойлаймын. Сондықтан 1-сынып оқушыларын ерте кезеңнен шығармашылық ойлауын жетілдіру арқылы дүниетанымын қалыптастыру мен үшін маңызды болды. Бастауыш сыныптан бастап оқушылар бір мәселенің бірнеше шешімін ойлай білуін дағдыға айналдырса, оқушының шығармашылық ойлауы, сын тұрғысынан ойлауы дамитыны сөзсіз, сонымен қатар осы дағдылар арқылы дүниетанымдық түсінігі молаяры сөзсіз.

Осы дағдыларды әр пәнде де дамытуға болады. Сабақтарымда жоғары жетісікке қол жеткізуге әрекет етудемін. Сондықтан сабақтарымды бастамас бұрын, сабақтың басын ынтымақтастық атмосферасын қалыптастыруға баса назар аудардым. Себебі сапалы білім алу үшін ынтымақтастық атмосфера қалыптасуы қажет. Сыныптағы бірлескен жұмыс оқытылатын пәннің мазмұнын берумен шектеліп қана қоймайды, ол сонымен қатар оқушының өз ортасы және қоршаған ортамен байланыстыруды қамтамасыз етеді деп ойлаймын. Сабақтарымда оқушылар топтарға бөлініп, ынтымақтастық оқу жағдайында оқушылар құрбы-құрдастарымен қарым-қатынас жасауға,

идеяларды ұсынуға және қорғауға, әртүрлі ұстанымдармен алмасуға, басқа тұжырымдамаларға күмәнмен қарауға және оны белсенді шешуге қатысуға мүмкіндік алды. Түсінуді басты назарға ала отырып ынтымақтастықпен оқу немесе мәселені шешу үдерісі оқушылардың тиімді дәлелдерді жүйелеу қабілеттерін жоғарылатады дегім келеді. Оқушының дүниетанымын қалыптастыруда сыныптағы диалогтің маңызы зор, диалог сабақта оқушылардың қызығушылығын арттырумен қатар, олардың білім деңгейінің өсуіне үлес қосатындығын ескеріп, оқыту мен оқудағы жаңа әдіс-тәсілдер тізбектелген сабақтарында оқушылардың жас ерекшелігіне сай үнемі қолдану жөн деп ойлаймын. Сондықтан 1-сынып оқушыларын ерте кезеңнен шығармашылық ойлауын дамыту арқылы дүниетанымын қалыптастыру мен үшін маңызды болды. Көбіне сабақтарында тапсырмаларды жұптасып орындауды талап етіп отырдым.. Себебі, оқушылар жұптаса отырып, қарсы пікір айтуға, бір-бірінің дұрыс емес пікірін жойып отыруға, түрлендірілген тәсілдерді сабаққа енгізуге дайын болуға төселе бастады деп айта аламын. Әр сабақта 1-тапсырма жұпта ойлану, сосын топта талқылауға беріліп отырды.[2,2 б.]

Оқыту мен оқудағы жаңа әдіс-тәсілдер ретінде «Диалог арқылы оқыту», «Қалай оқу керектігін үйрету» деп қарастырамыз. Диалог негізінде оқыту мен оқу оқушылардың өзара сұхбаттасуы және мұғаліммен оқушы арасындағы диалогтің шәкірттердің өзіндік ой-пікірін жүйелеу мен дамытуына көмектесетін амал. Диалог барысында оқушылар келісілген нәтижеге жету үшін күш-жігерін жұмсайтын және Мерсер сипаттағандай, білімді бірлесіп алуда немесе «пікір алмасу» барысында тең құқылы серіктестер болып табылады. Пікір алмасу оқушылармен диалог құру арқылы іске асады, дегенмен оны оқушылар бірлескен зерттеу барысында да анықтай алады.

Дүниетану сабақтарында әңгімелесудің үш түрін: топтық әңгіме, әңгіме-дебат, зерттеушілік әңгіме түрлерін тиімді қолданған дұрыс деп ойлаймын. Топтық әңгіме білім алмасу мақсатында жүргізіледі, мұнда оқушылардың барлығы топтық әңгімеге белсенді түседі. Ал әңгіме-дебат кезінде пікірталасқа түсу кезінде үлгерімі жоғары, талантты және дарынды оқушылардың белсенділігі артады. Зерттеушілік әңгімеге түсу кезінде көшбасшының топ мүшелеріне жетекші сұрақтар қойып, әңгімені өрбіте білуімен байланысты болатыны сөзсіз [3,110-120 б.].

Әдебиеттер:

1. "Білім туралы" Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 28 маусымдағы N 546 Қаулысы.
2. Дүниетану. Оқу бағдарламасы. (орта білім беру мазмұнын жаңарту аясында) Бастауыш білім беру (1-сынып). Наурыз 2016 ж.
3. Қ.Аймағамбетова "Дүниетануды оқыту теориясы мен технологиясы" Алматы-2006ж 110 бет.

Багирова Асия

5B010200-Педагогика и методика начального обучения

Научный руководитель: к.п.н., и.о. ассоциированного профессора Л.Е.Агеева

КазГосЖенПУ

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПОСРЕДСТВОМ ТЕХНОЛОГИИ СОТРУДНИЧЕСТВА

***Abstract.** Formation of communicative competence of younger students is possible only when creating conditions for interaction of all participants of the pedagogical process. The main means are collective forms of organization of educational activity.*

***Түйіндеме.** Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру педагогикалық процестің барлық қатысушыларының өзара іс-қимылына жағдай жасау кезінде ғана мүмкін болады. Негізгі құралдар оқу қызметін ұйымдастырудың ұжымдық түрлері болып табылады.*

Формирование коммуникативной компетенции является актуальной проблемой, решение которой важно, как для каждого конкретного человека, так и для общества в целом. Общество немислимо вне общения. Именно в сфере коммуникации человек осуществляет и свои профессиональные, и личные цели.

Анализ психолого-педагогической литературы по проблеме формирования коммуникативной компетенции показал, что у истоков ее изучения стояли М.Н. Ватютнев, Д.И. Царенков, Н.В. Хорунжая, Л.К. Граудина, С.Н. Ширяева, К.Ф. Седов, Н.И. Гез, Д. Хаймс и другие. Ученые определяют коммуникативную компетенцию: как способность человека понимать и использовать высказывания в разнообразных социальных ситуациях с учетом лингвистических и социальных правил [1, с.933]. Коммуникативная компетенция формируется через общение, взаимодействие всех участников педагогического процесса. Вопрос сотрудничества в педагогическом процессе рассматривали такие ученые-педагоги как, С.Л. Соловейчик, Ф. Шаталов, Н.П. Гузик, Ш.А. Амонашвили, С.Н. Лысенкова, И.П. Волков, Б.П. Никитин и другие. В Республике Казахстан рассматривали данную тему Н.Н. Хан, М.Д. Копжасаров, Л.Е. Агеева и другие. Н.Н. Хан подчеркивает, что коллективная познавательная деятельность учащихся - это совместная деятельность школьников, которая организуется учителем таким образом, что учащиеся получают возможность при выполнении общего задания согласовать свои действия, распределить участки работы, уточнить функции, т.е. создается атмосфера деловой зависимости, организуется общение друг с другом в связи с добыванием знаний, происходит обмен интеллектуальными ценностями [2, с.196]. Переход от знаниевой системы обучения к компетентностной, подразумевает, что процесс обучения необходимо строить на основе взаимодействия всех участников. Формирование коммуникативных умений и навыков нужно начинать с начальной школы. В этой связи, необходимо выявить сформированность уровней коммуникативной компетенции младших школьников на этапе обновления содержания образования. Экспериментальная работа проводилась на базе КГУ Гимназия №15 г. Алматы в 1 «В» экспериментальном классе и 1 «Г» контрольном классе: 1 этап эксперимента – констатирующий (диагностика уровней сформированности коммуникативной компетенции на основе следующих критериев: умение выслушать сверстников, умение налаживать контакт, правильно выстраивать беседу и уважать мнение учеников в коллективе); 2 этап эксперимента – формирующий (разработка и реализация системы по формированию коммуникативной компетенции младших школьников посредством технологии сотрудничества); 3 этап эксперимента – контрольный. Мы провели констатирующий этап эксперимента и выявили уровень сформированности коммуникативной компетенции в экспериментальном 1 «В» и контрольном 1 «Г» классах (высокий, средний и низкий). Для выявления уровней мы использовали методы диагностики: изучение и анализ продуктов деятельности учеников, беседа, опрос (методика В.Ф. Петренко «Незаконченные предложения»), наблюдение (методика Г.А. Цукерман под названием «Рукавички», Методика Пиаже «Левая и правая сторона», упражнения «Дерево»), анкетирование (методика Рене Жилия «Изучение приспособленности учеников к окружающей среде, его взаимоотношения со сверстниками и определение его поведенческих характеристик при групповой работе»), тестирование (адаптированная методика В. Ф. Ряховского «Оценка уровня общительности» в соответствии с возрастом).

Мы выявили, что на низком уровне в экспериментальном классе находятся 13 учащихся - 40%, в контрольном - 16 учащихся - 48% (школьники скованны в новых условиях, предпочитают проводить время наедине с собой, ограничивают свои знакомства, испытывают трудности в установлении контактов с детьми). Учащиеся, отнесенные к среднему уровню, отличаются стремлением к контакту с людьми, отстаивают свое мнение, планируют собственную деятельность. Они быстро знакомятся, помогают одноклассникам, проявляют инициативу в общении, с удовольствием принимают участие в организации общественных мероприятий. Все вышеперечисленное ребенок делает, если ему выгодно или он в хорошем настроении. Средний уровень в экспериментальном классе характерен для 16 детей – 48%, а в контрольном классе – 15 детей - 43%. Учащиеся, отнесенные к высокому уровню, обладают стремлением к организаторской и коммуникативной деятельности, они испытывают в ней потребность. Быстро ориентируются в новых условиях, непринужденно ведут себя в новом коллективе, могут внести оживление в незнакомый коллектив, любят организовывать различные игры, настойчивы в деятельности, которая их привлекает. Сами ищут такие дела, которые удовлетворяли бы их потребности в коммуникативной и организаторской деятельности. Высокий уровень в экспериментальном классе характерен для 4 детей – 12%, а в контрольном классе - 3 детей - 9%. Полученные результаты констатирующего эксперимента свидетельствуют о недостаточной сформированности коммуникативной компетенции у учащихся 1-х классов. Поэтому необходимо проводить целенаправленную и систематическую работу, которую мы провели на формирующем этапе эксперимента. Нами был составлен план, который включал разнообразные формы организации учебной деятельности: парную, групповую, работу ассистентов, консультантов, помощников: (ассистенты - могли проверить наличие и правильность выполнения ДЗ, консультанты – проверяли наличие домашней работы и давали отчет, помощник - раздавал необходимый материал, тем самым мы осуществляли дифференцированный подход в обучении, исходя из уровней обученности учеников): создание постера (групповая работа), «Умники и умницы» (групповая игра), работа с описанием предмета, составление кластера, работа в группе с применением приема «Корзина идей», игра «Горячий стул», работа с рабочей тетрадью (парная работа), проектная групповая деятельность (краткосрочная), парная работа на этапе рефлексии «Ситуации взаимопроверки», метод групповой и межгрупповой работы «Зигзаг», экспериментальная работа на уроке (групповая работа).

После окончания формирующего этапа эксперимента мы провели контрольный этап. Так, при сравнении результатов констатирующего и контрольного этапов в экспериментальном 1 «В» классе наблюдаются значительные изменения: высокий уровень повысился на 9% (3 человека), средний уровень повысился на 18% (6 человек), а низкий уровень снизился на 27% (9 человек) (рисунок 1).

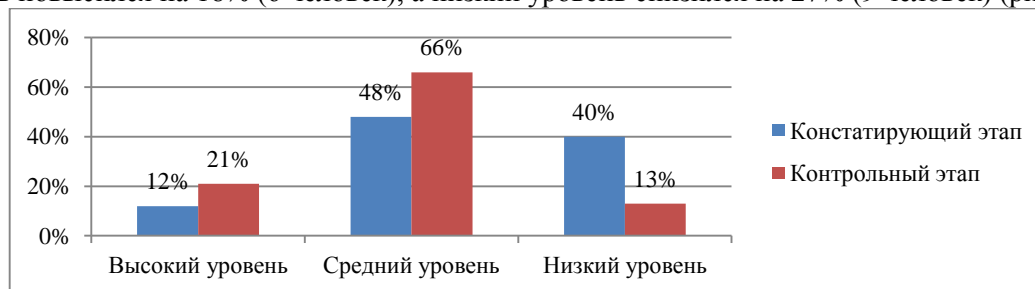

Рисунок 1 – Динамика изменения уровней сформированности коммуникативной компетенции 1 «В» экспериментального класса на констатирующем и контрольных этапах эксперимента

На основании вышеизложенного, мы можем сказать о том, что только целенаправленная и систематическая работа, с включением учащихся в групповую, парную работу, коллективно-творческую деятельность, межгрупповую форму работы, будет способствовать формированию коммуникативной компетенции. Результаты исследования убеждают нас в том, что процесс формирования коммуникативной компетенции у младших школьников будет эффективен, если данную работу проводить посредством технологии сотрудничества.

Литература:

1. Низаева Л. Ф. Коммуникативная компетенция: сущность и компонентный состав // Молодой ученый. — 2016. — №28. — С. 933-935. <https://moluch.ru/archive/132/37125/>
2. Педагогика. Курс лекций. – Алматы, 2005г. <https://weburok.com/1102203>

Баймухамет Роза

5B010500-Дефектология

3 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: дефектология магистрі Ж.Б.Қатшыбекова

ҚазМемҚызПУ

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРҒА PECS ӘДІСІН ҚОЛДАНУ ЖӘНЕ НӘТИЖЕГЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ ШАРТТАРЫ

***Аннотация.** В данной статье рассматривается вопрос о использовании метода PECS при работе с детьми с особыми образовательными потребностями.*

***Abstract.** This article addresses the issue about using the PECS method when working with children with special educational needs.*

Зерттеу мақсаты: PECS әдісін аутист балаларға қолданып, тиімді жақтарын анықтау;

Міндеттері: Аталған тақырыпқа сай әдебиеттерді зерттеу; жұмыс барысында тәжірибелер өткізу; әдісті қолданудың тиімділігін арттыратын ойлар мен ұсыныстар жасау.

Аутизмді бар баланың әлеуметтік табыстылығы көп жағдайда, оның отбасының психологиялық қолдауына байланысты. Аутизмді бар балалар өздерінің мүмкіндіктеріне және мінез-құлықтарының ерекшеліктеріне қарай, жалпы білім беру бағдарламаларымен бірге арнайы(түзеу) білім беру ұйымдарының бағдарламалары бойынша тәрбиелене алады. Осы мақсатта жасалынған әдістердің бірі – PECS әдісі [1, 56 б.].

PECS (Picture Exchange Communication System) – қарым – қатынас дағдыларына үйрететін әдіс. Бұл әдіс кітапшаға жинақталған белгілі тақырыпқа арналған суреттер жиынтығынан тұрады. Жүйе 6 кезеңді қамтиды және әр кезеңде баланың сөйлеу тілі мен қарым – қатынастың барлық түріне арналған жұмыстар жүргізіледі. Әр кезеңнің өтілуіне сәйкес бала бірнеше заттарды бір – бірінен ажыратуды, қалаған затын өзгелерден сұрауды, белгілі кеңістіктегі адамдармен қарым – қатынас жасауды үйренеді. Сонымен қатар, сөйлеу тілі мен сөздік қоры дамиды. Карточкаларды алмастыру арқылы жүргізілетін бұл әдісдің авторлары – Лори Фрост және Энди Бонди. Қосымша және баламалы қарым – қатынас аймағының әдістемелері, мінез – құлықты қолданбалы талдау және қалыпты жағдайдағы сөйлеу тілінің дамуы туралы түсініктер аталған жүйенің теориялық негізі болып табылады [1, 60 б.]. Баламалы жүйенің кезеңдеріне тоқталар болсақ:

I кезең. Қарым – қатынасты «қалай» жүзеге асырамыз....

Көзделетін мақсат – оқушы өзіне қажет деп таныған заттардың немесе әрекеттердің суреті бейнеленген карточканы алып, әріптесіне ұсынады.

Бұл кезеңде сөздік нұсқаулар пайдаланылмайды және бірнеше педагог жұмыс жасауы дұрыс деп саналады. Баланың назары ауып, ұмтылыс жасауы үшін 1 күнде 35 – 40 карточканы ұсыну қажет. Аталған карточкаларда бейнеленетін заттар да әртүрлі болып, бала қызығушылығын ескеру жұмыс нәтижелілігін арттырады. Бала осы карточкалардың ішінен бірін таңдап, әріптесіне ұсынса – қарым – қатынасқа алғашқы қадамның жасалғаны.

II кезең. Қашықтық және табандылық. Көзделетін мақсат – оқушы өзінің жеке альбомына келіп, суретті таңдайды және педагогтың назарын өзіне аударып, оған карточканы ұсынады. Аталған кезеңде де сөздік нұсқаулар қолданылмайды. Бала жеке альбомнан белгілі бір суретті таңдап, сәл ғана қашықтықта отырған педагогқа ұсынады. Бала бұл қашықтықты игерген кезде педагог қашықтық көлемін ұзартып отырады. Тапсырмалар барысын жеңілдету үшін 2 педагогпен жұмыс істеуге кеңес беріледі. Ескерете кететін маңызды жайт – қосымша нұсқауларды анықтау және оны жою. Яғни, балаға бет қимылдарымен, қолмен қосымша көмек жасауға болмайды. Балада нәтиже қарқыны күшейген шақта басқа бөлмелерге ауысуға болады [2, 81 б.].

III кезең. Карточкаларды ажырата білу. Көзделетін мақсат – оқушы өзіне қажетті затты немесе әрекетті сұрау үшін педагогқа альбомында ұсынылған бірнеше карточканың ішінен өзіне қажеттісін таңдап алады. Алғашқы бастамаларында балаға ұнататын заттың және ұнамайтын заттың суретін ұсынуға болады. Сонымен қатар, бала дұрыс суретті таңдағанда оны мадақтап отыруды ұмытпаған жөн. Бұл кезеңде мыны баламалы нұсқа ұсынылады:

III – А кезеңін өткеннен кейін баланың алдында біршама қиын тапсырма тұрады. Бұл – екі ұнайтын заттың суреттерін ажырата білуі. Бала педагогқа сурет ұсынғаннан кейін, педагог оған екі

затты да көрсетеді. Бала үшін маңызды сәт – өзі ұсынған суреттегі затты таңдай білуі. Егер бала дұрыс орындаса, мадақтаймыз, қате болса 4 - қадамдық баламалы нұсқа бойынша түзетеміз. Сонымен қатар карточкалардың орналасу қалпын, ұсынылатын суреттерді өзгертіп отыру баланың сөздік қоры мен моторикасын да дамытады [2, 86б.].

IV кезең. Сөйлем құрылымы. Көзделетін мақсат – бала айналасында кездесетін немесе кездеспейтін затты таңдап, мұғалімге ұсынарда «Маған бер» карточкасы мен заттың суретін қатар орналастырады. Бұл кезеңнің соңында бала әртүрлі адамдармен қатынасқа түсе алатындай 20 сурет болу көзделеді.

«Маған бер» карточкасы сабақ басталардан бұрын баланың жеке тақтасында ілініп тұрады және бұл карточка бала оның мәнін түсінбейінше тақтадан алынбайды. Бала «Маған бер» карточкасының жанына өзі қалайтын заттың суреті бейнеленген карточкасы жабыстырып мұғалімге ұсынады. Педагог осы сәтті бекіту жұмысын жүргізуі қажет. Осы аталған әрекеттерді бала игергеннен кейін, тақтадағы сөйлемді «оқытумен» айналысамыз. Яғни, бала өзі сұраған зат суреті мен «Маған бер» түсінігін оқи алуы тиіс. Алғашында бала қолымен көрсетеді, кейіннен сөздерді жекелей оқи бастайды [2, 90б.].

V кезең. Заттардың қасиеттері. Көзделетін мақсат – оқушы әртүрлі заттар мен олардың қасиеттерін білдіретін карточкаларды таңдап, сөйлемдер құрайды.

Бұл кезеңде бала көлем, түс, пішін, сапа, жылдамдық, дене мүшелері, орналасқан аймақ сияқты түсініктермен танысып, оларды сөйлемдерде пайдалану көзделеді. Бастапқыда сөйлемдерді тек заттың бір қасиетіне арнап құраса, игергеннен кейін оларды өзара араластырады.

VI кезең. « Сен нені қалайсың ?» сұрағына жауап беру Көзделетін мақсат - « Сен нені қалайсың ?» сұрағына жауап береді және әртүрлі заттарды сұрайды.

«Сен нені қалайсың ?» сұрағына жауап алу мақсатында педагог кідіріс амалын пайдаланады. Яғни, баланың жауабын есту үшін кідіріс жасап, дұрыс болған жағдайда баланы мадақтайды. Бұл кезеңге арналған басты кеңес – қосымша көмектің болмауы және педагогтың үнемі қызықты заттармен баланы қызықтыруы қажеттігі.

Осылайша ұсынылған 6 кезең сатылай жүзеге асырылады. Ал оны орындау барысына арналған басты кеңестер мен ұсыныстар мыналар:

1. Бұл әдіспен жұмыс бастамас бұрын баланың психофизикалық ерекшелігіне сүйену қажет. Яғни, баланың сөйлеу тілінің деңгейін және сөздік қорын, ұсақ және ірі моторика жағдайын тексеріп алу қажет. Осы арқылы жұмыс барысында нәтижелі көрсеткіштер көріне бастайды.

2. Үнемі мадақтау. Кез – келген бала ата – анасының немесе мұғалімінің мадақтау сөзін ұнатады әрі күтеді. Мадақтау – оларға қанат бітіріп, ары қарай да сәтті жұмыс істеуге ықпал етеді. Баланы әр тапсырма барысында өзі ұнататын заттармен (кәмпит, ойыншық) ынталандыру - екінші жағынан әр тапсырма мен нұсқауды тиянақты орындауға жетелейді.

3. Кітапшадағы заттар үнемі дайын тұруы қажет. Себебі, бала мақсатты немес кездейсоқ таңдаса да суреттегі зат балаға берілуі қажет. Өйткені – бала сол затты қалайды және тез арада алғысы келеді. Ал, сол заттың қол астында болмауы немесе басқа бөлмеден алып елу баланың қызығушылығын жояды [3, 18б.].

Аутизмді бар балаға өзінің басты проблемаларын, яғни қарым-қатынастағы және өзара әрекеттік жағдайдағы қиындықтарды жеңу үшін қатарларының, құрбыларының, құрдастарының, кластастарының, достарының әдеттегі ортасы ауадай қажет екенін ескерген жөн. Балабақша мен мектеп оған тек тәрбие мен білімді ғана беріп қоймайды, сонымен бірге ең алдымен, басқа адамдармен бірге өмір сүру мүмкіндігін де үйретеді. Сондықтан, мұндай балаларды үйде оқу түріне көшірмей, мектепте қалдыру, яғни инклюзивті оқыту өте маңызды. Аутизмді бар баланы ауру немесе ауырады деп санаудың орнына, оның дамуы мен оқуына белгілі бір жайлы жағдай мен тәсіл қажеттіктен «өзгеше бала» деп санаған дұрыс [3, 26б.].

Әдебиеттер:

1. Лори Фрост, Энди Бонди. «Система альтернативной коммуникации с помощью карточек», 2011 – М
2. Юлия Эрц, Ольга Мелешкевич. «Особые дети. Введение в прикладной анализ поведения», 2014 – М
3. nao.kz сайты

Белякова Алина

5B050300-Психология

Научный руководитель: к.пс.н., доцент Г.М. Касымова

КазГосЖенПУ

КОГНИТИВНАЯ ТЕРАПИЯ В ПРЕОДОЛЕНИИ ДЕПРЕССИИ ЛИЧНОСТИ

Түйіндеме. Мақалада тұлғаның депрессиясын жеңудегі когнитивті психотерапияның рөлін зерттеу өзектілігінің негіздемесі берілген. зерттеу талдауы диагностикалық-түзету жұмыстарын жүргізудің маңыздылығы мен қажеттілігін көрсетті, өйткені когнитивті психотерапия жеке тұлғаның депрессиясын жеңуге және тұлғаның өзіне-өзі қол жұмсауын болдырмауға көмектеседі.

Summary. An article shows relevance of a research of a role of cognitive psychotherapy in overcoming a depression of the personality. the analysis of researches showed importance and need of carrying out diagnostic and correctional work because the cognitive psychotherapy can help with overcoming a depression of the personality and prevent manifestations of suicide behavior of the personality.

Актуальность исследования когнитивной терапии в преодолении депрессии личности достаточно очевидна, так как она в той или иной степени используется при лечении почти всех депрессивных пациентов. Но не секрет, что в нашей стране не принято говорить о ментальных расстройствах, это не характерно для нашего менталитета. Люди испытывают дискомфорт в разговорах о депрессиях и стараются избегать этой темы. Однако, следует учесть и то, что не все депрессивные пациенты реагируют на антидепрессанты. По оценкам, сделанным по результатам многочисленных контролируемых исследований в области фармакотерапии депрессий, только 60-65% пациентов показывают выраженное улучшение в результате применения медикаментов[1].

В этой связи целью нашего исследования является изучение роли когнитивной терапии в преодолении депрессии личности, а задачей: проанализировать исследования необходимости и особенностей применения когнитивной терапии в преодолении депрессии личности. Гипотеза исследования: когнитивная терапия может помочь в преодолении депрессии личности и предупредить проявления суицидального поведения.

Д. Келли, практикующий медицинский психолог, был одним из первых персонологов, кто придал особое значение когнитивным процессам как основной черте функционирования человека. В соответствии с его теоретической системой, получившей название психология личностных конструкторов, человек по существу – ученый, исследователь, стремящийся понять, интерпретировать, предвидеть и контролировать мир своих личных переживаний для того, чтобы эффективно взаимодействовать с ним.

Эта точка зрения на человека как на исследователя лежит в основе теоретических построений Д. Келли, а также современной когнитивной терапии, так как соответственно, в отношении 35-40% депрессивных пациентов, которым не помогло медикаментозное лечение, должны быть использованы иные методы. Существуют и такие наблюдения, когда пациенты отказываются принимать лекарства в силу различных причин, либо прекращают курс лечения ввиду развития побочных эффектов. Нельзя исключать и тот факт, что длительное применение медикаментозных средств лечения может привести к зависимости, которая повлияет на способность пациента самостоятельно преодолевать депрессию.

В этой связи эффективный курс психотерапии в долгосрочной перспективе может иметь более благотворный эффект, чем фармакотерапия, поскольку психотерапевтический опыт имеет обучающее значение для пациента. Пациент обучается не только вырабатыванию эффективных методов преодоления депрессий, но и распознаванию ее приближения, необходимых мер и даже предотвращению. По подсчетам Европейского регионального бюро Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), проведенных в декабре 2017го года, число казахстанцев, страдающих депрессией, составляет 4,4%, то есть приблизительно 800 000 человек. В общей сложности в мире от депрессии страдают уже более 300 млн. человек, она занимает первое место среди причин, по которым люди не появляются на работе, а также среди болезней, которые приводят к потере трудоспособностей [1]. За последние 15 лет проведено большое количество исследований, имеющих отношение к субстрату депрессии с биологической точки зрения. Из многочисленных источников становится ясно, что произошел своего рода прорыв в понимании психобиологии депрессии и применении медикаментозных средств в ее лечении. Тем не менее, несмотря на большие достижения

в области так называемой фармакотерапии депрессий это расстройство до сих пор остается актуальной проблемой в связи с его широким распространением. Видимым показателем этого можно считать количество самоубийств, которое принято считать показателем распространенности депрессий. По данным ВОЗ, Казахстан занимает десятое место в международном рейтинге по числу суицидов – 23,8 случая на 100 000 населения. По данным сетевого издания tengrinews.kz, наибольшее количество суицидов в Казахстане в 2017 году пришлось на апрель, май и июнь. Об этом свидетельствуют данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Так, в июне 2017 года произошло 370, в мае - 335, апреле - 329 суицидов. Меньше всего суицидов произошло в феврале - 251. В целом в 2017 году казахстанцы совершили 3 644 суицида. В этом числе 2 906 случаев приходится на "сильный пол". Помимо этого, в республике зарегистрировали 3 538 попыток суицида - примерно равное количество совершено мужчинами и женщинами. Чаще всего суициды совершали мужчины в возрасте 35-44 лет - 723 случая, а также женщины того же возраста - 123 случая [2]. Исследования показывают, что психологическим ядром суицидального пациента является чувство безнадежности. Работая в этом направлении, А. Бек и другие пришли к выводу, что разработанная ими когнитивная терапия по сравнению с фармакотерапией имеет более устойчивый так называемый «антисуицидальный эффект» [3, с.12].

Когнитивная терапия представляет собой структурированный подход, который используется при лечении различных психиатрических расстройств (например, депрессии, тревоги, фобий, болевых ощущений и др.) В основе данного подхода лежит теоретическая концепция, согласно которой «эмоции и поведение человека в значительной степени детерминированы тем, как он структурирует мир». Иными словами, представители когнитивной психотерапии видят причину расстройств в неадекватном и искаженном восприятии и мышлении. Как утверждал А. Бек, «не мир изначально плохой, люди видят его таким» [3, с.13].

В когнитивной психотерапии используются различные техники, помогающие понять, какая логика скрывается за теми или иными представлениями и умопостроениями пациента. Пациенту объясняют принцип работы когнитивной психотерапии, затем учат выявлять и отслеживать свои негативные мысли, которые пациенту предлагают записывать в специальный «Протокол дисфункциональных мыслей». После этого пациент совместно с терапевтом анализирует и прорабатывает записанные мысли и переживания для того, чтобы установить, насколько они логичны и обоснованы [3, с.13-14].

Важным моментом в работе когнитивной психотерапии депрессии личности является факт передачи терапевтических техник. Пациент постепенно перенимает многие техники от психотерапевта, обнаруживая в какой-то момент, что он сам играет роль терапевта по отношению к себе, анализируя собственные умозаключения и подвергая их критике. Пациент сам задает себе такие вопросы, как «На каких фактах основан мой вывод? Возможны ли другие объяснения? Насколько серьезна эта потеря? Забирает ли она что-либо действительно важное из моей жизни? Что плохого для меня в том, если посторонний человек подумает плохо обо мне? Что я потеряю, если попробую более настойчиво отстаивать свои права?» и др. Именно такой самоопрос является главным признаком переноса техник когнитивной терапии в ситуации повседневной жизни, что также служит явным показателем эффективности работы.

Таким образом, анализ исследований роли когнитивной психотерапии в преодолении депрессии личности показал ее важность и необходимость проведения диагностико-коррекционной работы, так как она основывается на изучении механизмов таких познавательных процессов, как восприятие и мышление пациента, что помогает выработать более реалистичного представления объективной реальности, формирует адекватное отношение к событиям жизни.

Литература:

1. Мультимедийный информационно-аналитический портал informburo.kz <https://informburo.kz/novosti/voz-vyvela-procent-kazahstancev-stradayushchih-depressiey.html> 1 2019/16/03
2. Сетевое издание «Интернет ресурсы Tengrinews» https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/3-mesyatsa-s-naibolshim-kolichestvom-suicidov-v-kazahstane-339752/ 2019/16/03
3. Когнитивная терапия депрессии / Аарон Бек, А. Раш, Брайан Шо, Гэри Эмери. - СПб.; Питер, 2003. – 304 с.

Ботабаева Әсел

5B010200-Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі

3 курс студенті

ҚазМемҚызПУ

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. Р.А. Набуова

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТІҢ ОҚУ ҮРДІСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

***Аннотация.** В статье через идеи ученых сделан анализ на теоретические аспекты образовательной грамотности. В ходе эксперимента путем анализа сложных анкет идентификатор показывает особенности учеников для повышения их грамотности. На этапе формирования эксперимента учащиеся смогли продемонстрировать стили и стратегии через критическое мышление, основанные на трех ключевых характеристиках, которые оценивают грамотность учащихся. Дана окончательная формулировка формирования грамотности учащихся в учебной программ начальной школы.*

***Abstract.** In the article through the ideas of scientists made an analysis of the theoretical aspects of educational literacy. During the experiment, by analyzing complex questionnaires, the identifier shows the characteristics of the students to increase their literacy. At the experimental stage, students were able to demonstrate styles and strategies through critical thinking, based on three key characteristics that measure student literacy. The final formulation of the formation of literacy of students in the curriculum of primary school.*

2016-2020 жылдарға арналған оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту бойынша Ұлттық іс-қимыл жоспарына сәйкес функционалдық сауаттылық көп жоспарлы адамзаттық қызметтің білім беру мен байланысын кіріктіру, тұлғаның әлеуметтік бағдарлану әдісі ретінде түсіндіріледі. Қазіргі тез өзгеретін әлемде функционалдық сауаттылық сауаттылық адамдарды әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық іс-әрекеттерге белсенді араласуға қабілеттендіретін, сондай-ақ, өмір бойына оқу базалық факторлардың бірі болып табылады. [1, 7 б.].

Мектептегі және өмірдегі оқу процесінің барлық сапасы оқу білігіне байланысты. Тәжірибе көрсеткендей, егерде оқушылар жеткіліксіз оқитын болса, оның сауаттылығы одан әрі жетілдіруді талап етеді, ауызша және жазбаша сөз жеткіліксіз дамымаған. Жаксы оқуды үйренбеген адам басқа пәндер бойынша қажетті деңгейде жауап бере алмайды немесе қандай да бір тақырыптар бойынша реферат немесе хабарламаны сырттың көмегісіз жасай алмайды. Сондықтанда баланы оқуға, кітапты білім мен ақпарат көзі ретінде қолдануға үйрету, кітап әлеміне оқушыларды тарту және оқу сауаттылығын дамытуға ықпал ету мектептің басты міндеті. Дегенмен ата-аналардың жиі айтатыны балаларды оқытудың қиын екендігі.

Келесідей сұрақтар туындайды: балалардың оқуға деген қызығушылығын қалай оятуға болады? Оны кітап оқуға қалай қызықтыруға болады? Оқу сауаттылығын қалай қалыптастыруға болады? Берілген сұрақтарды шешу үшін жүйелі, мақсатпен бағытталған, бақылау процесін тез арада ұйымдастыру керек, онда субъект тек қана бала емес, барлық мектеп мұғалімдері, ата-аналар, отбасының мүшелері, кітапхана және қосымша білім беру мекемелері болып табылады. Біріккен жұмыстардың маңызды қорытындысы оқушылардың әдеби дамуы, тұрақты қажеттілік және сапалы тандауы бойынша кітап оқу қабілеті, өз білімін жетілдіруге және өзін-өзі дамытуға ұмтылыс [2, 23 б.].

Эксперимент жұмысымыз бастауыш сыныптың 1 сыныбында жүргізілгендіктен оқу сауаттылығы ең алдымен «Сауат ашу» пәнінде жүргізіледі. «Сауат ашу» пәнінің оқу бағдарламасына зерделеу жүргізілді.

Жаңартылған білім беру бағдарламасында PIRLS оқу жетістіктерінің халықаралық зерттеулерінің негізгі түйінді ойлары кіріктіре отырып, қарастырылғанына көз жеткізуге болады. [3, 20 б.]. «Сауат ашу» оқу бағдарламасында көрсетілгендей оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыруға бағытталған.

Оқушылардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруда «Сауат ашу» пәнінде тыңдалым және айтылым; оқылым және жазылым дағдыларын дамытуға ықпал ететін тапсырма үлгілеріне талдау жасадық. [2, 44 б.].

Анықтау эксперименті 3 кезеңде және келесі міндеттер жүзеге асырылды:

I кезең – 1 сынып оқушыларының оқуға көзқарасын анықтау. II кезең - 1 сынып оқушыларының оқу сауаттылығындағы өзектілігінің тәжірибесіне жәй-күйіне талдау жүргізу. III кезең - 1 сынып оқушыларының оқу сауаттылығын қалыптастыру мүмкіндігін жүзеге асыра алатын бастауыш сынып бағдарламаларының мазмұнына талдау жасау.

Анықтау экспериментінің оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыруға бағытталған оқуға көзқарасын анықтау мақсатында алғашқы 1 кезеңінде бірінші сынып оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыруға бағытталған оқуға көзқарасын анықтау мақсатында сауалнамалар құрастырылды және жүргізілді. Оқушының оқуға көзқарасын қалыптастыруда оқушымен бірге ата-аналардан да сауалнама алынды.

Сауалнама қорытындысын қорытындылай келе, оқушылардың оқуға деген көзқарасының төмен екендігі байқалды.

Қалыптастырушы эксперименті кезеңінде сын тұрғысынан ойлау стратегиялары: қызығушылықты ояту, мағынаны тану және ой толғаныс бойынша сабақ жоспарлары жасалып, өткізілді.

Келесі жұмыс бағыты - кітапханамен бірлескен жұмыс, оқушыларды кітапхана бару қызығушылығын арттыру мақсатында «Қызыл телпек» ертегісін кітапханада оқытып, қойылым көрсетілді. Ой тұжырым жасау мақсатында «Қызыл телпек» ертегісі бойынша «Оқиға картасын» құрастырды. Оқушылардың оқу сауаттылығын бағалайтын үш маңызды сипаттамаға негізделе отырып, құрастырылғанына көз жеткізуге болады.

- ақпарат белгілі блоктармен беріледі онда сөздік мәтін ғана емес, карталар, кестелер, диаграммалар бар	-«Дұрыс-бұрыс» тұжырымдар кестесімен жұмыс жасау; - «Қызыл телпек» ертегісі бойынша «Оқиға картасын» құрастыру;
- ақпараттардың бірнеше бөлімдерінің арасындағы байланысты анықтап талдау; мәтіннің бірнеше бөлімдерін біріктіру арқылы басты ойды анықтау;	- суретке қарай отырып, соқыртеке, арқан тарту, асық ойындарының ережесін құрастыру; -«Алдын ала берілген атаулар» әдісі бойынша жасырынбақ, асық, соқыртеке сөздері арқылы сөздердің мағынасы мен өзара қатынасы, байланысы туралы ойлануды ұсыну;
- оқырман күтетін нәтижемен сәйкеспейтін және қарама-қарсы ақпараттардан тұратын мәтінді түсіну;	- «Дұрыс-бұрыс» тұжырымдар кестесімен жұмыс жасау.

Зерттеу нәтижелері бақылау топтарына қарағанда жоғары деңгейдегі оқушылар санының өсуінің жағымды динамикасын көрсетті. Бастауыш мектептің оқу үрдісінде оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастырудың төмендегідей тұжырымдар, қорытындылар жасалды:

Бастауыш мектептің оқу үрдісінде оқу сауаттылығын мәселесін талданды, негізделді;

- бастауыш мектептің оқу үрдісінде оқу сауаттылығын қалыптастырудың әдістемесі жасалды және тәжірибелік-эксперимент арқылы тиімділігі тексерілді.

- оқушылардың оқу сауаттылығын дамыту бойынша мектеп пен кітапхананың арасында тығыз байланыс күшейтілді;

- отбасын кітап оқуға тарту деңгейі көтерілді;

- бірқатар жүйелі шараларды ұйымдастыру мен өткізу нәтижесінде мектеп оқушыларының жас ерекшелігіне сәйкес мазмұнды кітаптарды оқуға деген қызығушылығы жоғарылады.

Әдебиеттер:

1. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012 – 2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары /Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымдағы № 832 Қаулысы.

2. PIRLS бастауыш мектеп оқушыларының мәтінді оқу және түсіну сапасын бағалау. Әдістемелік құрал. Ұлттық білім беру статистикасы және бағалау орталығы. Астана. 2013.

3. Сауат ашу. Оқу бағдарламасы. (орта білім беру мазмұнын жанарту аясында) Бастауыш білім беру (1-сынып). Наурыз 2016 ж.

Боранбаева Диля Бахтиярқызы

6M010300-Педагогика және психология

п.ғ.к. **Тоғайбаева Айгулден Кадиоровна**

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

САБАҚТЫҢ ӘР КЕЗІНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН САРАЛАП ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Abstract. Nowadays due to changes in life, it has influenced a wide range of different language skills and learning styles. In this article, differentiation should be applied in classes with mixed abilities, in which the teacher feels the diversity of students and carefully selects activities and materials that will be more attractive to them. Through differentiated learning pays great attention to students and it will help students achieve success despite the differences. To reach each student in the classroom, the teacher must consider and evaluate the diversity of students, from the planning stage to the development of classroom and learning activities.

Аннотация. В настоящее время, в связи с переменами в жизни, она повлияла на широкий спектр различных языковых навыков и стилей обучения. В данной статье следует применять дифференциацию в классах со смешанными способностями, в которых учитель чувствует разнообразие учащихся и тщательно выбирает виды деятельности и материалы, которые будут более привлекательными для них. С помощью дифференцированного обучения большое внимание уделяет учащимся, и это поможет студентам достичь успеха, несмотря на различия. Для охвата каждого ученика в классе учитель должен учитывать разнообразие учащихся, начиная с этапа планирования до разработки мероприятий, применяемых в классе и в процессе обучения, и оценивать их.

Саралап оқытудың жеке қажеттіліктерге бейімделуін білдіреді. Мұғалімнің мазмұны, процесі, өнімдері немесе оқыту ортасы, тұрақты бағалау және икемді топтастықты пайдалану білім беру үшін осы тәсілді табысты етеді. Саралап оқытудың арқасында студенттердің деңгейіне байланысты тапсырмаларды бере отырып, студенттердің қандай деңгейіне жатқызуға болатынын көреміз.. Бұл сараланған оқыту технологиясында олар оқуға деген қызығушылықты, сабаққа деген қабілеттілікті, ықыласты, ұмтылысты көре алады.Енді біз мұғалімдер өз оқушыларын орналастыру үшін пайдалана алатын саралаудың жеті әдісін қарастырамыз. [1, 5 б]

Саралап оқытудың 7 әдісі :

- * Оқытудың икемді қарқыны
- * Бірлесіп оқыту
- * Прогрессивті міндеттер
- * Электрондық ресурстар
- * Сөздік қолдау
- * Айнымалылар нәтижелері
- * Ағымдағы бағалау

Осы әдістерді қолдана отырып, мұғалімдер сыныпта қабілеттіліктің кең спектрін көрсете алады.

1. Оқытудың икемді қарқыны. Дәстүрлі түрде тапсырмалар белгілі бір уақыт ішінде орындалады, бұл әдетте баяу оқушыларға мүмкіндік береді. Бұл тез оқушылар өз құрдастарының қарқынымен кешігіп қалатынын, ал баяу қызметкерлер өздерін асығыс және қажетті қарқынмен оқуға қабілетсіз сезінетінін білдіреді. Алайда, уақытқа негізделген міндеттерге икемді тәсілді пайдалана отырып, оқушылар кеңейту міндеттерін жылдам орындауға мүмкіндік алады және бұл басқа оқушыларға өздерінің жаттығуларын жайлы жылдамдықпен орындауға мүмкіндік береді [2, 28 б].

2. Бірлескен оқыту. Топтық жұмысты жеңілдету неғұрлым ұялшақ студенттердің сыныпта көбірек қатысу мүмкіндіктерін кеңейту үшін өте қолайлы. Оқушылардың аралас топтарын қалыптастыру жоғары жетістіктері бар оқушыларға өз идеяларын жариялау үшін платформа береді, ал қабілеті төмен оқушыларға өз құрдастарында ынтымақтастық пен оқыту тәсілдері.

Топтың әрбір мүшесі арасында рөлдерді бөлу оқушыларға олардың әртүрлі дағдылары мен мүмкіндіктеріне сәйкес өздерін ұйымдастыруға көмектесе алады. Бұл аз қабілетті студенттерге құндылықты арттыру және сенім тудырады.

3. Озық міндеттер. Мұғалімдер қабілетіне қарай әртүрлі оқушыларға жеке жұмыстар немесе жаттығулар жасай алады. Алайда мұндай тәсіл бірқатар проблемаларды тудыруы мүмкін. Бұл оқушылардың әлеуеттік жағымсыз әлеуметтік зардаптары бар көпшілік алдында қабілетін атап қана қоймай, сонымен қатар мұғалім үшін едәуір үлкен әкімшілік жұмысты талап етеді.

Алайда, оқушының өтуі бойынша күрделі болып табылатын прогрессивті жұмыс парағы сезімтал балама болып табылады. Оқытудың баяу қарқыны бар студенттерге өз жылдамдығымен жұмыс істеуге мүмкіндік бере отырып, ол сондай-ақ анағұрлым академиялық қабілетті студенттерге неғұрлым күрделі мәселелерге жылдам жылжуға мүмкіндік береді [2, 30 б].

4. Электрондық ресурстар. Интерактивті құралдар мен сандық қосымшаларды пайдалана отырып, аралас мүмкіндіктері бар сыныптар тақырыпқа немесе пәнге әр түрлі көзқараспен қарауға мүмкіндік алады. Кейбір жағдайларда сандық ресурстарды пайдалану, сондай-ақ аз академиялық қабілеттері бар студенттердің ептілігін немесе құмарлығын арттыра алады, ал басқалары дәстүрлі емес ресурстар мен құралдармен неғұрлым тиімді жұмыс істей алады. Саралаудың бұл әдісі оқытудың бір нәтижесіне жету үшін әртүрлі материалдарды, платформалар мен құралдарды пайдалануға мүмкіндік береді және оқушыларға өздерінің сандық дағдыларына сенімділік береді.

5. Сөздік қолдау. Ауызша диалог Осы тапсырмаларды саралап беру әдісінде орталық орын алады. Мұғалімдер әртүрлі академиялық деңгейлерге өздерінің вокалдык түсініктері мен қолдауларын бейімдеуге және оқуға қабілеттіліктерін анықтай алады. Мақсатты сауалнаманы пайдалану әр түрлі оқу бейіндегі оқушылардың жауаптарына әкелуі мүмкін. Бұл әдіс мұғалім мен оқушының өзара іс-қимылына, сондай-ақ педагогтің оқушыларды оқыту қажеттіліктеріне сәйкес қарапайым және күрделі диалогқа тарту қабілетіне негізделген.

6. Ауыспалы қорытындылар. Жалғыз нәтиже немесе "дұрыс" жауап берудің орнына, жаттығудың интерпретативті тәсілі студенттерге дербестендірілген нәтижеге жету үшін икемділік береді. Әр түрлі қабілеттері бар студенттер олардың түсіну мен оқыту деңгейіне сәйкес келетін нәтижелерге келеді. Егер нақты бағыт пен ережелер жиынтығы міндетті қойғанға дейін қалыптасса, онда студенттердің қабілеттерінің төмендеу қаупін болдырмауға болады.

7. Ағымдағы бағалау. Тұрақты бағалау және кері байланыс мұғалімдерге өз оқушыларын оқытудың қажеттілігі мен шарттарына сәйкес оқыту әдістерін бейімдеуге мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта бағалау жыл бойы да, жыл соңында да жүргізіледі және жыл соңында есептілікті ұсыну процесін толығымен қайта қарастыруға мүмкіндік береді. Интерактивті мұғалімнің көмегімен жасырын немесе ашық сауалнамалар, сынып соңын бағалау және поп-викториналар орындай алады. Сондықтан оқытушылар қазіргі уақытта түсіну, түсіндіру және оқыту деңгейі туралы хабардар болуы мүмкін. Бұл икемді әдіс ретроспективті емес, ең құнды болып табылатын кезде оқытудың барлық бейіндерін ескеруге мүмкіндік береді. [3 ,25 б]

Қорыта айтқанда жалпы, оқытудың заманауи әдістері оқытудың барлық бейіндері үшін ең жақсы оқыту құралын беру үшін жеткілікті икемді болуы керек. Алдымен әр түрлі оқушылардың қажеттілігін анықтап, оларды қалай іске қосу керектігін түсініп, дифференциацияның осы әдістерінің қоспасын пайдалана отырып, барлық қабілет оқушылары оқуға жақсы мүмкіндік алады. Пәнге деген қызығушылықты арттырады, оқытудағы дифференциацияны және жіктеуді қамтамасыз етеді, студенттердің танымдық процестері мен танымдық қабілеттерін дамытады, студенттердің сауаттылығын ашуға ықпал етеді, студенттердің оқу қызметіндегі жетістіктеріне ықпал етеді. Компьютерлік технологияларды пайдалана отырып, студенттердің қазақ тіліне деген қызығушылығын арттыру, интерактивті тақталарды барынша пайдалану арқылы студенттердің қызығушылығын, белсенділігін арттыру

Әдебиеттер:

1. "Тиімді Оқу Қызметі", Крис Дикинсон (Network Educational Press, 2006).
2. Дифференциацияның негізгі түрлері. <https://stivodifferentiation.wordpress.com/differentiation-tips/>
2. Копжасарова М. Развитие идей дифференцированного обучения в теории и практике общеобразовательной школы //Изденіс. — 2001. — № 1. — С. 123–129.
3. Сынып. <http://education.cu-portland.edu/blog/teaching-strategies/examples-of-differentiated-instruction/>

Бурамбаева Камшат

6M010300-Педагогика және психология

2-курс/магистрант/

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Бахтиярова Г.Р.

Қ.Жұбанова атындағы АӨМУ

ЖОҒАРЫ МЕКТЕП ЖАҒДАЙЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕСІ

Аннотация. В статье рассматривается сущность, стадии адаптации студентов в условиях высшей школы, а также факторы, влияющие на неё. Делается анализ проблем, связанных с социально-психологической адаптацией. Приводятся данные исследования, позволяющие охарактеризовать специфику адаптационного процесса студентов-первокурсников.

Abstract. The article deals with the essence, stages of adaptation of students in higher education, as well as factors affecting it. The analysis of the problems connected with social and psychological adaptation is made. The data of the research, which allow to characterize the specifics of the adaptation process of first-year students, are presented.

Қазіргі таңда жоғары мектептер болашақ мамандардың кәсіби дайындығына ғана емес, сонымен қатар, олардың тұлғалық дамуына және олардың қоғамда оңтайлы бейімделуіне ықпал ететін мәдени орталықтар болып табылады. Бұл міндеттерді шешуде алғашқы курс студенттерінің әлеуметтік-психологиялық бейімделуіне жағдай жасау маңызды рөл атқарады. Жоғары мектепте білім алудың бастапқы кезеңінде студенттердің табысты бейімделуі нәтижелі оқу-танымдық қызметтің маңызды шарты болып табылады. Осыған орай, жоғары мектеп жағдайындағы, әсіресе алғашқы курс студенттерінің әлеуметтік-психологиялық бейімделуін зерттеу мәселесі өзекті болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерде студенттердің бейімделу мәселелері кеңінен қарастырылады. Ғалымдардың көпшілігі бейімделу процесін тұлға мен топтың құндылықтары мен мақсаттарының дұрыс арақатынасына әкелетін, тұлға мен ортаның өзара іс-әрекетінің диалектикалық, көп деңгейлі процесі ретінде талданады. Осы орайда, әлеуметтік-психологиялық бейімделу тұлғаның әлеуметтік ортамен қоғамдық және тұлғааралық қарым-қатынас арқылы өзара іс-әрекет процесі ретінде қарастырылады.

Ғалымдардың еңбектеріне талдау жасай келе, бейімделу процесінің негізгі кезеңдерін атап кеткен жөн. Оларды бөлу үшін топ мүшелерімен өзара іс-әрекет жағдайында жеке тұлғаның мінез-құлқын бақылау негіз болады, ал біздің жағдайымызда – студенттік топтағы білім алушылардың іс-әрекетін бақылау. Бейімделудің үш негізгі сатысы:

1-кезең — бағдарлы – тұлғаның болжаулары мен жаңа әлеуметтік орталағы шынайы, нақты жағдайлар арасындағы сәйкессіздікпен сипатталады.

2-кезең — шынайы – орта талаптарының сәйкестігін және оларды топ мүшелерінің іске асыруын салыстырумен сипатталады.

3-кезең — тұрақтану – бейімделуші тұлға мен әлеуметтік орта арасындағы үйлесімді қарым-қатынас орнауымен сипатталады [1, с.331–332,337].

Жоғары мектепте білім алуды бастағаннан-ақ студент жастары жаңа әлеуметтік рөлдің талаптарын орындай бастайды, бұл тұлғаның өзін-өзі танытуына және кәсіби өзін-өзі анықтауға әсер ететін ең маңызды кезең. Осы кезеңде студент өзі таңдаған оқу орнының психологиялық ортасымен танысады. Жоғары мектептің білім алу жағдайларына бейімделуі тұлғаның әлеуметтік мәртебесінің күрт өзгеруіне байланысты. Ал осы ретте, жаңа орта жағдайларына студенттердің бейімделуіне әсер ететін негізгі факторларға тоқталып өткен жөн: ақпараттық және эмоциялық жүктеме; тұрмыстық деңгейде бейімделу және т. б.

Ал, М. А. Иванованың пікірінше, бұл факторлар келесідей топтастырылуы мүмкін:

- әртүрлі деңгейдегі бейімделу қиындықтары: түсініктік, ақпараттық, климаттық, тұрмыстық, коммуникативтік және т. б.

- бастапқы бейімделу жағдайында тұлғаны қайта орналастыруға және жаңа макро және микро ортаға "кіруге" байланысты психофизиологиялық қиындықтар;

- жаңа талаптар мен білімді бақылау жүйесіне бейімделумен байланысты оқу-танымдық қиындықтар; оқу процесін ұйымдастыру, өзіндік жұмыс дағдыларын меңгеру;

- коммуникативтік қиындықтар, яғни факультет әкімшілігімен, оқытушылармен және басқа да қызметкерлермен оқу барысында, жатақханада тұлғааралық қарым-қатынас және т. б.;

- дербестік, шешім қабылдау және мәселелерді шешу дағдыларының жоқтығына байланысты тұрмыстық қиындықтар [2, с.8–9].

Кез келген оқу орнында бірінші курс студенттері бейімделуге байланысты проблемаларға тап болады, оларды шешу педагогтардың көмегінсіз күйзеліске, оқу үлгерімінің төмендеуіне және денсаулықтың нашарлауына әкеп соғады. Жаңа жағдай, оқу қызметін дербес ұйымдастыру, өзіндік жұмыстарға, уақытты тиімді пайдалануға байланысты туындайтын қиындықтар және т.б. психологиялық проблемалардың пайда болуына, оқытушылар мен курстастармен қарым-қатынас жасау проблемаларына әкеліп соқтыруы ықтимал.

Бейімделу кезеңінің өтуі үшін қолайлы жағдай жасау жоғары мектептің педагогикалық ұжымының міндеттерінің бірі болып табылады. Білім беру процесі барысында студенттердің бейімделуіне кедергі келтіретін жағымсыз көріністерді анықтауға және түзетуге ықпал ететін педагогикалық жағдайлар жасалады. Студенттердің педагогикалық, әлеуметтік-психологиялық бейімделуін оңтайландыру үшін кең мүмкіндіктер оларды студенттік өзін-өзі басқару жүйесіне, қоғамдық, спорттық, көркем, ғылыми-зерттеу қызметіне тарту болып табылады.

Бірінші курс студенттерінің жоғары мектеп жағдайларына бейімделу ерекшеліктерін зерттеу мақсатында бейімделуге байланысты қиындықтарды зерттеуге бағытталған сұрақтарды қамтитын сауалнама әзірледік. Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе мемлекеттік университетінде Педагогика факультетінің 5В010300 Педагогика және психология мамандығының алғашқы курс студенттері арасында зерттеу жүргізілді.

Сауалнама студенттердің жартысы дерлік оқу жылының бастапқы кезеңінде бейімделуге байланысты қиындықтарға тап болғанын көрсетті. Сұралғандардың 55 %-ға жуығы бірінші семестрден кейін қиындықтар жоғалғанын, 10%-ға жуығы оларды әлі күнге дейін бастан кешіп жүргенін және 35%-ы осы қиындықтарға тап болмағанын атап өтті.

Осылайша, әлеуметтік-психологиялық бейімделудің мәні құндылықты бағдарларды, нормаларды, талаптарды, жаңа әлеуметтік ортаның ұстанымдарын, талаптарын қабылдау және олардың өз мінез-құлықтары мен тіршілік әрекетін ұстану болып табылады [3].

Проблемалық жағдайларды шешу нәтижелі бейімделуге қол жеткізу үшін қарым-қатынас пен мінез-құлықтың жеке тәсілдерін таңдау және пайдалану нәтижесінде жүзеге асады.

Студенттің табысты бейімделуі үшін жаңа әлеуметтік жағдайларға бейімделу процесінде белсенді позиция көрсету қажет. Студент қандай да бір мақсатқа жету жолдарын таңдап, тауып алуы керек, ал оқытушы бұл үшін жағдай жасауы керек, яғни оқытушылар мен студенттердің бірлескен қызметін ұйымдастыру туралы сөз болып отыр.

Жүргізілген зерттеу көрсеткендей, бейімделу процесі күрделі және оның табыстылығы бірінші курс студенттерінің қиындықтарды жеңу жылдамдығы мен жеңілдігіне байланысты, себебі бірінші курста студент жастарының оқуға, болашақ кәсіби қызметке деген ынтасы қалыптаса бастайды және өмірде "өзін іздеу" процесі белсенді түрде жүзеге асады.

Әдебиеттер:

1. Саблин В. С., Славка С. П. Психология человека: оқулық –М., 2006.-744б.
2. Иванова М. А. Социально-психологическая адаптация иностранных студентов к высшей школе, 2001–353б.
3. Пономарев П. А., Савченко С. В. Социальная дезадаптация несовершеннолетних в современном обществе // Аллея науки, 2017 № 5 (17).

Дельден Айдина
6М050300-Психология

1 курс магистрант

Научный руководитель: к.пс.н., доцент У.И.Ауталипова
КазГосЖенПУ

КОНФЛИКТЫ В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Түйіндеме. Бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік бейімделуі саласындағы қақтығыстар. Отбасы-мектеп-оқушылар арасындағы қарым-қатынас.

Abstract. Conflicts in the field of social adaptation of younger students.

Изменение образа жизни, нестабильность в обществе, смена ценностей в государственном масштабе привели к тому, что резко возросло количество детей с отклонениями в развитии, поведении, с трудностями в обучении, детей с различными патологическими состояниями. Фактически во всех общеобразовательных школах и многопрофильных лицеях мало функционируют классы компенсирующего обучения, коррекционные классы для детей с дезадаптацией, классы для обучения, коррекционные классы для детей с задержкой психического развития, призванные оказывать систематическую полноценную психологическую помощь всем таким детям. Одной из проблем является нарушение социальной адаптации [1, с.8-18].

К сожалению, в наших школах еще в недостаточной степени оказывается помощь со стороны психолога детям младшего школьного возраста с социальной неадаптированностью.

У таких детей нет соматических заболеваний и минимальных повреждений мозга, но имеются отклонения в социальной адекватности поведения и нарушения эмоциональной и волевой сфер. Поэтому мы использовали в своей работе понятие «социальная неадаптированность».

Социальная неадаптированность является «как затруднение, мешающее ребенку интегрироваться в социуме и не дающее ему возможность адекватно реагировать на требования социальной среды» и выделившей, в зависимости от силы выраженности этой неадаптированности, три ее уровня – высокий, средний, низкий.

Дети, испытывающие социальную неадаптированность, часто воспитываются в аномальных семьях. В контексте нашего исследования понятие «аномалии семейного воспитания» мы рассматривали, как отклонения от нормы, проявляющиеся в общественной жизни, вызванные навыками поведения, привитыми семьей. Говоря о норме семейного воспитания, мы опирались на три основных свойства родительской позиции, благоприятных для развития ребенка адекватность, динамичность, прогностичность. (2, с.26)

Главным аспектом экспериментального исследования было изучение влияния аномалий семейного воспитания на социальную адаптированность детей младшего школьного возраста общеобразовательных и лицейских классов.

Гипотеза исследования заключалась в следующем: различные нарушения семейного воспитания проявляющиеся в разных условиях протекции, степени удовлетворения потребностей, уровни требовательности к ребенку в семье способны порождать различные уровни социальной неадаптированности у детей младшего школьного возраста, проявляющиеся в развитии у них демонстративных, гипертимных, психоастенистических, сензитивных, невротических и других черт характера. Удалось установить, что одной из важнейших причин вызывающий социальную неадаптированность детей является конфликт, т.е. столкновение интересов, противостояние двух или даже нескольких сторон. (3, с.139). Как правило противостояние двух сторон проявляется в первом классе, когда учебный класс еще не является для ребенка чем-то неотъемлемым, и он не видит себя частицей этой социальной группы, в этот период предметом конфликта являются психологические потребности, а именно – несоответствие требования взрослых возможностям и желаниям ребенка.

Таким образом, было выявлено, что конфликт, предметом которого являются психологические потребности, ценности, несоответствие требований взрослого возможностям ребенка, непонимание и не осознание взрослыми проблемы ребенка, сокращение адаптационного периода к школе и который в начале возникает как острый, межличностный, кратковременный, избирательный – к третьему классу становится затяжным, расширяя место, время, масштаб его проявления, резко меняется поведение его главных участников.

В школе №15 проводя исследование по социальной адекватности, поведения детей распределилось таким образом:

Эмоционально благополучных детей – 72%

Эмоционально неблагополучных детей тормозного круга – 17%

Неблагополучных детей возбудимого круга – 11%

Из этого следует:

Высокий уровень социальной неадаптированности	40%	Дети 9-10 лет
Средний уровень социальной неадаптированности	35%	Дети 8-9 лет
Низкий уровень социальной неадаптированности	25%	Дети 7-8 лет

Нами было выдвинуто предположение, что причина этого роста вызвана тем, что родители, дети которых испытывают неадаптированность и находятся постоянно в состоянии конфликта с окружающими людьми, нередко не осознают и не познают сложности возникшей конфликтной ситуации. В первом классе родителей больше волнует учеба ребенка, а не его внутреннее состояние, умение интегрироваться в новом социуме, умение принимать правила этого социума и действовать в соответствии с ними. Поэтому чаще всего психологу приходится выслушивать просьбы родителей, касающихся несформированности тех или иных психических процессов: памяти, мышления, воображения, внимания и др.

В дальнейшем мы проводили работу с родителями взяв методику Э.Г.Эйдемиллера, по которой определили процентное соотношение между типом негармоничного семейного воспитания: в отношениях с детьми 2-3 классов у родителей преобладает гипопротекция (14% и 25%) и доминирующая гиперпротекция (10% и 6%):

20%	Семей решают личностные проблемы за счет детей
35%	Семей вносят в сферу воспитания конфликт между супругами
25%	Родителей испытывают неуверенность в выборе своих методов воспитания
15%	Расширяют сферу своих чувств
5%	Испытывают неразвитость родительских чувств

На основе анализа всего выше сказанного мы посчитали, что необходимо разработать программу психологической помощи через обучение детей младшего школьного возраста и их родителей коммуникативным навыкам, основам бесконфронтационного общения, предполагающего освоение совокупность методов, способствующих разрешению конфликта.

Эту программу мы разработали с целью, чтобы помочь детям, родителям и педагогу, чтобы они могли управлять конфликтами грамотным путем. Программа включает 18 занятий: 6 из них проводятся с детьми, 6 – с детьми, 6 – совместно с родителями и детьми. Рассчитана программа на проведение ее психологами школы.

Программа психологической помощи через обучение младшего школьника и их родителей (18 занятий 6 - проводятся с детьми, 6 – с детьми, 6 – совместно с родителями и детьми.)

Цель данной программы состоит в оказании психологической помощи, через отработку с ними новых приемов и способов поведения с ребенком.

Внедрение данной программы в практику образовательных учреждений, поможет перевести конфликт из его отрицательного аспекта в положительный через урегулирование, предотвращение и использование его для улучшения морально-психологического климата семьи, достижения истины, умения выявить истинную причину конфликта, через овладение приемами конфликтологии.

Литература:

1. Александровская Э.М., Лусканова Н.Г. Психологические трудности при адаптации детей в школе. М., 1984 г.
2. Петровский А.В., Дети и тактика семейного воспитания М., 1981 г.
3. Ауталипова У.И. Психология детско-родительских отношений в конфликте. Алматы, 2004 г.

Ералы М.Р.

6M050300-Психология

1-курс/магистрант

Научный руководитель: к.пс.н., доцент Г.М.Касимова

КазГосЖенПУ

ВЛИЯНИЕ УРОВНЯ ТРЕВОЖНОСТИ НА ПРОЯВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ДЕЗАДАПТАЦИИ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Түйіндеме. Бұл мақалада мазасыздық мәселесін, сондай-ақ оның әлеуметтік дезадаптация көріністеріне әсерін анықтау мақсатында ғылыми әдебиеттерді талдау міндеті қойылған. Диагностикалық жұмыстың нәтижесінде бастауыш сынып оқушыларының мазасыздық деңгейі анықталады. Жүргізілген зерттеу негізінде автор бастауыш мектеп жасындағы балалардың алаңдаушылығын түзету және алдын алу бойынша ұсыныстар ұсынады.

Abstract. This article aims to analyze the scientific literature in order to determine the problem of anxiety, as well as its impact on the manifestation of social maladjustment. As a result of diagnostic work, the degree of anxiety in younger students is revealed. On the basis of the study the author offers recommendations for the correction and prevention of anxiety in children of primary school age.

На современном этапе развития психологической науки, тревожность является начальной стадией расстройства эмоциональной сферы личности и распространенным явлением в период обучения в школе. Это связано с тем, что проблема психологической адаптации ребенка к новой социальной среде, возникает по причине перехода его к школьному обучению. Тревожность является психическим состоянием присущим для каждого человека, а также неотъемлемой частью адаптационного процесса. «Здоровая» степень тревожности, непосредственная характерная черта активной деятельности личности. Поэтому высокий уровень тревожности причина субъективного проявления личностного неблагополучия. Следовательно, возникновение школьной тревожности это один из актуальных вопросов психологии, и ставит перед психологами задачу необходимости как можно более ранней её диагностики.

Целью научного исследования является диагностирование проявления тревожности как одного из факторов оказывающих влияние на проявление социальной дезадаптации у детей младшего школьного возраста. Исходя из цели исследования, определены следующие задачи: 1) Анализ психолого-педагогической литературы, для изучения проблемы тревожности и её влияния на проявление социальной дезадаптации; 2) Реализация диагностической работы; 3) Разработать рекомендации по коррекции и профилактике тревожности детей младшего школьного возраста.

Изучая природу качеств, характеризующие индивидуальность личности, З. Фрейд, уделяет внимание и тревожности. Согласно его мнению, угрозой для личности является влияние силы Сверх-Я на беспомощность Я, которая порождается в связи его зависимостью от Оно и Сверх-Я [1]. Давыдов В.В. в своем психологическом словаре, дает понятию тревожность характеристику как индивидуальной психологической особенности личности, которая проявляется в ситуациях частого переживания человеком состояния тревоги, как одну из свойств темперамента, переживания фрустрации, связанная с ожиданием несчастья [2]. Битянова М.Н. рассматривает адаптацию ребенка к школе как способность к развитию. Адаптированный человек, по ее мнению, это активно действующий и познающий свое дальнейшего развитие индивид, приспособленный к данной ему социальной ситуации с целью поиска решения задач сегодняшнего дня и создания условий для движения вперед [3]. В ходе исследования, были использованы методики для диагностики уровня ситуативной и личностной тревожности учеников 3 класса (22 ученика) гимназии № 8 г. Алматы.

Методика «Шкала определения ситуативной и личностной тревожности» Ч.Д. Спилбергера-Ю.Л. Ханина, дала нам возможность получить первоначальные подробности о качестве самооценки тревожности учащихся 3 класса. У детей наблюдается низкий уровень ситуативной тревожности (35,73%), а у 40,64% учеников на момент проведения теста личностная тревожность была немного выше, значительно высокий уровень выявлен у 3-х учащихся.

Для лучшего понимания возникновения повышенного уровня тревожности, в обоих случаях, у 3-х учеников, была проведена дополнительная диагностическая работа с использованием методики определения уровня школьной тревожности Филлипса. По итогам исследования с использованием теста Филлипса, высокий результат оказался по шкале «Страх в ситуации проверки знаний» 46,18% (9 учеников). Следовательно, несколько повышен и уровень эмоционального напряжения при взаимодействии с учителями – 39,55%. Сравнительно небольшой процент школьников, 26,36% – 4 ученика, отличились по шкале низкой физиологической сопротивляемости стрессу. Состояние фрустрации в достижении успеха переживают 3-ое учащихся (32,14% испытуемых). Следовательно, ситуация школьного обучения, не столь травмирующая и тревожная для большей части испытуемых. В некоторой степени привышен уровень страха самовыражения у 36,41% испытуемых, что составляет 7 учеников, где еще 3 ученика со страхом выше уровня нормы. Этот дает возможность предполагать, что большинство детей находятся в неблагоприятном эмоциональном состоянии в ситуации самораскрытия. Кроме того, сюда можно отнести страх не соответствия ожиданиям окружающих, который выявлен у 37,27% школьников. Однако, количество учеников, переживающих социальный стресс – 32,14% (6 человек). Среди детей переживающих социальный стресс, оказались ранее 3-ое детей с уже выявленным высоким уровнем тревожности по методике Ч. Д. Спилберга — Ю. Л. Ханина. Это указывает на эмоциональное состояние этих детей, вследствие которого развиваются их напряженного социального взаимоотношения, а также имеют место быть предпосылки для возникновения беспокойства, тревоги во взаимоотношениях, проявляющиеся как в пассивной, так и активной форме. Общая тревожность в школе немного повышена у 34,59% испытуемых. Такие показатели говорят о том, что в процессе обучения, проверки и оценки знаний они склонны переживать тревожность разной степени интенсивности, а так же, в процессе общения и взаимодействия с учителями и сверстниками. То есть, идет расценка ситуации школьного обучения как угрожающего их социальному положению, самооценке, установлению межличностных контактов.

Таким образом, на основе полученных результатов исследования сделаны выводы, что высокий уровень тревожности, вызванный факторами как, переживание социального стресса, проблемы и страхи в отношениях с учителями, самовыражения и др. могут быть причиной трудности в межличностных контактах со сверстниками и учителями, социальной дезадаптации ребенка.

В результате проведенной работы, в качестве общих рекомендаций по коррекции и профилактике тревожности детей младшего школьного возраста, было предложено: проведение консультаций с родителями на координацию действий, направленных на оказание помощи тревожному ребенку; организация тренинговых занятий с детьми, целью которых является снижение уровня тревожности и устранения возможных трудностей обучения; изменить реальное положение ребенка в структуре взаимоотношений как в школе, так и в семье; обеспечение и создание благоприятных условий в межличностных отношениях между детьми.

Литература:

1. Хорни К. Собр. соч. в 3 томах. М.: Смысл, 1997. Т.2. С. 174—180.
2. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога [Текст]: учеб.пособие / Р.В.Овчарова. - М.,1996.
3. Битянова М.Р. Адаптация ребенка в школе: диагностика, коррекция, педагогическая поддержка [Текст]: Сб. метод. материалов для администраторов, педагогов и школьных психологов/ М.Р.Битянов. - М.: Педагогический поиск, 1997.

Еркекұл Жансая

6M012400-Педагогикалық өлшемдер

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. К.Т.Медеубаева

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА БАҒЫТТАЛҒАН БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ

***Аннотация.** В статье представлены некоторые методики, используемые в организации формирования функциональной грамотности учащихся.*

***Abstract.** The article presents the methods used in the organization of formation of functional literacy of students.*

«Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» мен «Интеллектуалды ұлт-2020» бағдарламасы орта білім беру мазмұнына функционалдық сауаттылықты енгізудің басым бағыттарын айқындап берді. Бағдарламада: «Құзыреттілік тәсіліне және оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға негізделген 12 жылдық білім берудің жаңа стандартын әзірлеу және енгізу жоспарлануда», – деп атап көрсете келе, типтік оқу жоспарлары мен бағдарламалардың функционалдық сауаттылықты қалыптастыруға бағытталуына, оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру үшін негізгі орта және жалпы орта білім берудің құзыреттілік тәсілі негізінде оқу бағдарламаларын әзірлеуге баса назар аударылған [1].

Оқушылардың оқу қызметіне қызығушылығын арттыру мақсатында Г.И.Щукина келесі мәселелерді атап көрсетеді: педагогикалық үдерісте қызықты жақтардың, өмір құбылыстарының объективті мүмкіндіктерін анықтау және көрсету; білім алушыларда пәнге, құбылыстарға, моральдық және ғылыми құндылықтарға белсенді қызығушылығын ояту және қолдау; жеке тұлғаның шығармашылық белсенділігіне, оның тұтас дамуына сай құндылық сапасы ретінде мақсатты түрде қызығушылықты қалыптастыру [2]. Оқушылардың оқу-танымдық қызметін жандандыру, атап айтқанда, мотивациялық құрамдастарды қолдануға байланысты. Л.М.Перминованың [3] пікіріне қосыла отырып, туған өлкенің ерекшеліктерін, аймақтың мәдени және тарихи өзіндік ерекшелігін ұғындыруға, кіші Отан үшін мақтаныш пен жауапкершілік сезімін қалыптастыруға, адам өмірінің түрлі салаларын дамытатын пәндерді оқу кезінде оқушыларға оқу-танымдық іс-әрекеттің қажетті бағытын беруге мүмкіндік болатынын айта кетуге болады.

Құзыреттілік тәсіл білім беру үдерісін оқу-әдістемелік қамтамасыз етудің мазмұны мен құрылымына ерекше талаптар қояды. Оқу пәні бағдарламасының, оқу құралының негізгі мазмұндық компоненті оқу міндеті болып табылады. Негізгі назар оқушының өзіндік жұмысын ұйымдастыруға, оның ішінде мәтіндермен, мәнмәтінмен жұмыс істеуіне бөлінеді. Оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін дамыту негізінде функционалдық сауаттылықты қалыптастыру бойынша қызмет үдерісіне қосылуын қамтамасыз етуге бағытталған ұйымдастыру шарттары оқытушы мен білім алушылардың субъектілік қарым-қатынасын орнату негізінде ынтымақтастықты ұйымдастыру, оқушылардың оқу жетістіктерін бағалаудың жаңа нысандарын қолдануға бағытталады (ситуациялық тапсырмалар, оқушы жобаларының тұсаукесері, дебаттарды ұйымдастыру, портфолио қалыптастыру арқылы функционалдық сауаттылықты бағалау). Оқу материалына ситуациялық тапсырмаларды енгізудің шешімі қандай да бір жағдайда қызмет тәсілін анықтаудан тұрады. Ситуациялық тапсырмалар көмегімен функционалдық сауаттылықты бағалау сабақтан тыс уақытта (қорытынды байқауларда, конкурстарда, пәндік олимпиадаларда) фрагменттік немесе толығымен пайдаланылады. Ситуациялық тапсырмалар кешенді сипатпен ерекшеленеді. Олар, әдетте, жағдайдың егжей-тегжейлі сипаттамасын қамтитын бірнеше сұрақтардан тұрады. Кейбір тапсырмалар өнімдерді (жобаларды, бұйымдарды) дайындауды болжайды. Ситуациялық тапсырмалар функционалдық сауаттылық дағдыларын дамыту және бағалау тәсілі ретінде ең алдымен «мұнда және қазір» қолдануға болатын қызметтің белгілі тәсілдерін меңгеруді қарастырады. Функционалдық сауаттылықты бағалау бойынша ситуациялық тапсырма – белгілі бір қызмет түрі үшін нақты жағдайдың сипаттамасы. Ситуациялық тапсырманың мазмұны, әдетте, оқушылардың нақты тобының қажеттіліктерімен және мүдделерімен анықталады, қолда бар мәдени тәжірибеге бағытталған және жаңа тәжірибені шығармашылықпен меңгеруге мүмкіндік береді. Ситуациялық тапсырманың дидактикалық функцияларының бірі – білім беру қызметі процесінде алынған білімді жұмылдыру, оның қажеттілігі

– ақпараттық қоғамда табысты өмір сүру үшін тұлғаны дайындау, өйткені проблемаларды шешуге оқыту әртүрлі жағдайларда қолданылатын қызметтің әмбебап тәсілдерін меңгеруді көздейді. Сондықтан ситуациялық тапсырмалармен жұмыс істеу кезінде шешу үшін әртүрлі оқу пәндерін оқу кезінде алған білім мен іскерлікті пайдалану ұсынылады. Ситуациялық тапсырмалар тек қана әртүрлі пәндерді біріктіруге ғана емес, сонымен қатар «оқудағы» және «оқудан тыс» білімді біріктіруге бағытталады. Сабақтан тыс уақыттағы қосымша білім беруге өздігінен білім алуды, практикалық іс-әрекет процесінде алынған білімді (іскерлікті) жатқызуға болады. Барлық жағдайларда ситуациялық тапсырмаларды шешу белгілі бір пән шеңберінен шығатын және әртүрлі іс-әрекет түрлеріне қажетті білім беру нәтижелеріне жетуге бағытталады. Ситуациялық тапсырмалар кез келген түрдегі оқу пәндерінде қолданылады, бұл ретте олар шешілуі қажет проблемалар сипатымен ерекшеленеді. Жалпы жағдайда ситуациялық тапсырма ақпараттық блоктан және оған негізделген практикалық тапсырмалардан тұрады. Ақпараттық блок мәтін түрінде (ақпарат анық немесе анық емес түрде берілген қарапайым мәтіндер; әртүрлі жанрлардағы күрделі мәтіндер: көркем шығармалардан, өмірбаяндардан үзінділер, ойын-сауық сипаттағы мәтіндер, құжаттар, газет пен журналдардан мақалалар, іскерлік нұсқаулықтар, жарнамалық хабарландырулар, тауарлық жапсырмалар, географиялық карталар), шартты белгілер, кестелер, диаграммалар, графиктер, сурет, схемалар, бейнеақпараттар және олардың үйлесімі түрінде ұсынылады. Сұрақтар: 1) нақты білімдерді; 2) іскерлік және дағды топтарын (оның ішінде қаралып отырған жағдайды өзінің өмірлік (зерттеу) тәжірибесімен салыстыра білуді; 3) субъектінің тапсырма мен оны шешу тәсіліне қатынасын анықтауға және бағалауға бағытталған. Білім берудің бір сатысынан екіншісіне ауысқан кезде шешілетін міндеттер шеңбері өзгереді, оларды шешу үшін қажетті әрекет тәсілдері күрделенеді. Белгілі бір ақпаратты меңгеру негізінде ситуациялық тапсырмаларды шешу процесінде оқушының өзі өзгереді, өзінің социуммен қарым-қатынасын өзгертеді және сол арқылы өмірлік қиын міндеттерді шешуге қабілетті болады. Ситуациялық тапсырмалар жеке және топта орындалады. Ситуациялық тапсырмалардың ерекшелігі оларды сарапшылар (оқытушылар, жоғары сынып оқушылары) бағалайды. Осылайша, бағалау процесі қоғамдық сипатқа ие болады, бұл функционалдық сауаттылықты анықтаған кезде де, құзыреттілікті анықтаған кезде де өте маңызды, өйткені олар ең алдымен тұлғаның әлеуметтік ортасымен бағаланады.

Оқушылардың функционалдық сауаттылығының құрамдас бөлігі басқа адамдармен өзара іс-қимыл жасай білу (жұмыс нәтижелерін көпшілік алдында көрсету, өзгелер үшін өз пікірлерінің мағынасын түсінікті ету, өзін көрсете білу, сұрақ қою, пікірталас және т.б. жүргізу), демек, оқушының білім міндеттерін шешуде талап етілетін білім деңгейі ретіндегі функционалдық сауаттылық сипаттамаларының бірі ретінде диалогті, пікірталасты жүргізуге дайындықты атап өтуге болады. Диалог аясындағы проблемаларды талқылауға қабілеттілікті бағалаудың неғұрлым барабар нысаны – мәселені әртүрлі ұстанымдардан бағалауға мүмкіндік беретін *пікірталастар*, қарым-қатынастың диалогтік және полилогтік жағдайлары, сөйлеу байланысын орнату, тіл арқылы ұжымының басқа мүшелерімен ақпарат алмасу, сөйлеушінің коммуникативтік ниеттеріне және қарым-қатынас жағдайына сәйкес әртүрлі тақырыптарға байланысты монологтік пікірлерді бейнелеу.

Мұғалімнің бағалау қызметі оқушылардың оқу жетістіктерін бағалаудың жаңа формаларын (ситуациялық тапсырмалар, портфолио, жобалар) пайдалану кезінде тек қанша және қандай білімнің игерілгендігін анықтау үшін ғана жинақталмайды, жұмысқа дайындығы анықталып, есепке алынады, атап айтқанда: 1) тест тапсырмаларын шеше білу, яғни нақты жағдайда қаншалықты білім қолданылатынын анықтау; 2) міндеттерді шешу кезінде көрсетілген жеке қасиеттері; 3) міндеттерді шешу кезінде атқаратын рөлі (орындаушы, сарапшы); 4) іс-әрекет сипаты (іскерліктің жалпылануы).

Оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау үшін портфолио пайдалану әртүрлі оқу жетістіктері туралы көп өлшемді түсінік алуға, оқушының ойлау қызметін бағалауға, оның пәнаралық біліктерін, стандартты емес есептерді шешуге қабілетін бағалауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер:

1. «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы». Астана, 2010.
2. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. – М.: Просвещение, 2009. 7-б.
3. Перминова Л.М. Опыт введения регионального компонента в содержание образования Педагогика. – 2018. – № 4.

Ертай Самал

5B010200-Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д. Қ.А.Аймағамбетова

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАҒЫ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ПӘНІН ОҚЫТУДА ОҚУШЫНЫҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ

***Аннотация.** В этой статье рассматриваются научные и практические подходы к формированию самостоятельной работы учащихся начальных классов на основе предмета «Естествознание».*

***Abstract.** This article discusses the scientific and practical approaches to the formation of independent work of primary school students on the basis of the subject «natural Science».*

«Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауында Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев: «Орта білім жүйесінде жалпы білім беретін мектептерді Назарбаев зияткерлік мектептеріндегі оқыту деңгейіне жеткізу керек. Мектеп түлектері қазақ, орыс, ағылшын тілдерін білуге тиіс.[1, 15 б.] Оларды оқыту нәтижесі оқушылардың сындарлы ойлау, өзіндік ізденіс пен ақпаратты терең талдау машығын игеру болуға тиіс», - деп білім беру жүйесіне жаңа міндеттер қойған болатын. Осы міндеттердің шешімі ретінде биылғы жылы барлық 1-сыныптар оқытудың жаңартылған білім беру жүйесіне көшті. Жаңартылған бағдарламаның мәні - баланың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру. Оқушы өзінің мектеп қабырғасында алған білімін өмірінде қажетке асыра білуі керек. Сол үшін де бұл бағдарламаның негізі «Өмірмен байланыс» ұғымына құрылған. [2,56 б.] Бұл жаңа жүйе бойынша бағдарлама әзірленіп, жаңа оқулықтар қолданысқа түсіп отыр. Бастауышта зерттеу жүргізу дағдыларын қалыптастыратын және өмір сүретін әлем туралы жаңа «Жаратылыстану» пәні енгізілді.

«Жаратылыстану» пәні бастауыш мектепке бірнеше себептерге байланысты енгізіліп отыр. Атап айтқанда:

- пән мазмұнындағы деректер мен білімдер жүйесі оқушылардың қоршаған әлем туралы, атап айтқанда, әртүрлі денелер мен құбылыстар туралы алғашқы білімін қалыптастырады.

- пән оқушының ғылыми-зерттеу дағдысын: сұрақ қою және сол сұраққа жауап табу, зерттеу жоспарын дайындау және болжам жасау, сұрақтарға жауап табу үшін зерттеулер жүргізу; зерттеу нәтижесінде алынған мәліметтерді жинақтау, өңдеу және түсіндіру дағдыларын қалыптастыруға бағытталған.

- бастауыш сыныпта оқушылар пәнді меңгеру барысында дәстүрлі емес ойлау формаларына үйренеді, ақиқатпен байланысты іс-әрекеттердің жауабын табуға, сұрақтар қоюға дағдыланады, ғылыми-зерттеу тәсілдерін түсініп, ойлауға және бақылауға дағдыланады.

«Жаратылыстану» пәнінің мақсаты - бастауыш сынып оқушыларын әрі қарай жаратылыстану ғылымы пәндерін (биология, химия, физика) меңгеруге дайындау, күнделікті өмірде (үйде, мектепте, табиғатта) көрген, бақылаған құбылыстары мен үдерістерді түсіндіру, сипаттау үшін алған білімдерін пайдалана білу дағдыларын қалыптастыру. Бастауыш мектеп – бұл оқушы тұлғасы мен сапасының дамуы қуатты жүретін, ерекше құнды, қайталанбас кезеңі. Бастауыш мектеп балаға белгілі бір білім ғана беріп қоймай, оны жалпы дамыту, яғни сөйлеу, оқу, қоршаған ортаға дұрыс көзқарасты болу, жағдайларды объективті түрде бақылап, талдау жасауға үйрету, ойын дұрыс айтуға, дәлелдеуге, сөйлеу мәдениетіне үйрету. Дамыта оқытудың басты мақсаты –баланы оқыта отырып, жалпы дамыту [3, 216 б.]. Әрине бастауыш сынып оқушысының зейіні тұрақсыз, импульсивті, қабылдау мүмкіндіктері әртүрлі болады. Дегенмен әр баланың бір нәрсеге бейімі болады.

Бейімділік - оянып келе жатқан қабілеттің алғашқы белгісі. Баланың жасырын, тіпті тым терең жатқан қабілеттерінің көрінуін мүмкіндік жасау тек оқыту үрдісі кезінде үлкендердің басшылығымен жүзеге асады.

Педагогика ғылымы еш нәрсеге бейімі жоқ, қабілетсіз адам болмайды деп дәлелдейді. Сол себепті, балалардың қабілетін кеңінен өрістете дамытуға тек мектеп ғана мақсатты түрде ықпал ете алады. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда әр түрлі әдіс - тәсілдерді қолдануға болады. Оқушылардың өзіндік жұмыстарының мән - мағынасын ұйымдастырудың тәсіл - амалдарын бір ғана белгімен сипаттауға болмайды.

Сабақтарда оқушының өзіндік жұмысын ұйымдастыруға, қолдануға, өз бетімен ізденуге жағдай жасауымыз керек. Біздің айтқанымызды, түсіндіргенімізді қайтадан өзімізге ғана айтып

қоймай, түрлі қосымша тапсырмаларды алып, интернеттен, ақпарат көздерінен материал жинайды, сабақта реферат етіп жазған сол жаңалықтарын оқып, қысқаша ауызша айтып қорғайды. Ол үшін оның өткен жылдары алған білімдері, дағды, шеберліктері негіз бола алады. Американдық психологтардың анықтамасы бойынша өз бетімен жұмысты ұйымдастыру дегеніміз – бұл, өз бетімен тани білу, өз бетімен жаңа бір нәрсені анықтауға ұмтылу және өз тәжірибесін терең түйсіне білу қабілеті. Ең бастысы, жеке тұлғада өз бетімен жұмыс істеуге деген тұрақты қажеттілік, тұрақты сұраныс болып, өз ісіне қанағат табу сезімі болуы қажет.

Ол үшін мұғалім мынадай мақсатты алға қою керек:

1. Өз бетімен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру, дамыту.
2. Оқушыларды өз пікірі бар, дара тұлға етіп тәрбиелеу.
3. Біліміне сай келетін бағдарды, мамандықты өзі таңдап алатындай дәрежеге жеткізу..

Қазіргі кезде егемен елімізде білімді берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Осыған орай, соңғы кезде оқытудың әр түрлі педагогикалық технологиялары жасалып мектеп практикасына енгізілуде. Әрбір мұғалімнің алдында оқушылардың үлгерімін жоғарлату мақсаты қойылады. Бірақ мұғалімнің сабақта таңдаған жұмыстың орташа ырғағы оқушылардың бірілеріне ыңғайлы, екіншілері үшін жылдам, қалғандарына тіпті баяу болуы мүмкін. Сондықтан мұғалім сабақта жаңа технологияларды қолданып, оқыту сапасын арттыруы қажет. Әрбір оқыту әдісі оқушылардың өзіндік жұмысын қамтиды. Өзіндік жұмыс - арнайы бөлінген уақыт ішінде мұғалімнің көмегінен орындалатын жұмыс. Өзіндік жұмысты ұйымдастыруда мына жағдайларды ескеруіміз керек:

- Өзіндік жұмыстың мақсаты мен мазмұнын анықтау.
- Өзіндік жұмысты ұйымдастыру жоспарын жасау.
- Оқушының жұмыстарына бағыт беру.

Өз бетіндік жұмыс-бұл шығармашылық жұмыстың да бастамасы. Сол себепті де оқушылардың шығармашылық қабілеттерін, олардың өз бетінше жұмысынсыз дамыту мүмкін емес. Бастауыш мектепте өз бетімен жұмысты тиімді ұйымдастыруға жол ашатын қолайлы жағдай-бұл оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес өзіндік ерекшеліктері. Өйткені бұл жастағы балалардың ойлау қабілеті жоғары және қиялдау, елестету, шығармашылық жұмысқа талпынысы басым болады. Сол себепті де бұл жұмысты тиімді ұйымдастыра білген мұғалімге оның берер маңызы зор. Кіші мектеп жасындағы оқушылардың тілін дамытудың бір саласы – оқу. 3-ші сыныптарда оқу техникасын жетілдіруге көп көңіл бөлінеді. Кіші мектеп жасындағы өз бетінше оқуға үйретудің сапалы болуы оқушылардың ойлау қабілеттері мен тілін, дүниетанымын дамыту. Жаратылыстану ғылымы әдістемесінің іргетасын қалаған А.Я.Герд оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыруы жайлы: «Барлық шынайы білімді адамзат баласы бақылау, салыстыру және тәжірибе жасау нәтижесінде алған. Тек осындай жолмен сол білім балаларға игі әсерін тигізеді. Оқушылар оқытушы басшылығымен бақылау жасап, салыстыру, баяндау, бақылаған құбылыстарды талқылау, қорытынды жасау және қарапайым тәжірибелер арқылы оны тексеру іс – әрекеттерін орындай білуі тиіс», - деп көрсеткен.

Қорыта айтқанда, қазіргі таңда балалардың өзіндік жұмысын дамытқанда, қазіргі жаңа технология түрлерін толық меңгергенде ғана жаңа заманға лайық тұлға бола алады. Ғылым мен техниканың даму ғасырында дүниежүзілік тәжірибе жаратылыстану пәнінен білім беруге төмендігі тенденцияны бөліп көрсетеді.

1-ден, әр студент әрбір теориялық білімнің қажет екенін түсінуі және сәйкес ізденістер жүргізуі;

2-ден, жоғары сатыда теориялық дайындықты кең түрде деформациялау;

3-ден, жаратылыстану ғылымдарының қолданбалығын ескерту.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан республикасы 2011-2020 жылдары білім беруді дамыту бағдарламасы. Астана, 2011.
2. Кемтар оқушыларға әлеуметтік, медициналық, психологиялық түзеу арқылы қолдау көрсету туралы Қазақстан Республикасының заңы. Астана, 2002 ж.
3. Аймағамбетова Қ. «Дүниетану пәнін оқыту әдістемесі», оқу құралы, баспа «Арман ПВ», Астана, 2015, 216 б.

Есенаман Шынар

5B010200-Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі

Ғылыми жетекшісі п.ғ.д. Қ.А.Аймағамбетова

ДҮНИЕТАНУ САБАҒЫНДА ДЕНГЕЙЛЕП ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. В этой статье рассмотрены научные и практические подходы к формированию познавательной активности учащихся начальных классов на основе предмета «познание мира» через интегрированное обучение

Abstract. This article describes the scientific and practical approaches to the formation of cognitive activity of primary school students on the basis of the subject "knowledge of the world" through integrated learning

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан – 2030» стратегиялық жолдауында, 1999 жылдың маусымында қабылданған Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңында, 2000 жылдың 30 қыркүйегінде қабылданған «Білім» мемлекеттік бағдарламасында көрсетілгендей қоғамның экономикалық және әлеуметтік жағынан ілгерілеуінің маңызды факторы ретінде білім берудің ұлттық моделін дамыту, шығармашыл тұлға қалыптастыруға дағды алу, ақыл-ой қорын жинау сияқты мақсаттарды көздейді. Ол Қазақстан Республикасы жариялаған білім беру басымдығына, «жалпыға білім беру» моделін «әр адамға таңдау бойынша білім беру» моделіне көшуге негізделген.

XX ғасырдың аяқ кезіндегі педагогикалық ой-тұжырымдардағы гуманизм идеялары, еркін білім беру, оқушының жеке тұлғалық күшін дамыту үшін мектептің алдында оқытудың және тәрбиелеудің жаңа технологияларын қолдана отырып, жеке тұлғаның дамуына мектеп ортасында қолайлы жағдай жасау қажеттілігі туындайды. Мектептің педагогикалық құрылымда негізгі құндылық – оқушы және оның жеке тұлғасы. Педагогика ғылымының докторы, Ж.Қараевтың деңгейлік оқыту жүйесі туралы іліміне сүйеніп, әр пән бойынша деңгейлік тапсырмалар дайындауға болады. Өйткені экономикалық жағдай оқушының жаңа үрдістерін талап етуде. Сондықтан ғылыми ізденіс барысында педагогика саласындағы оқытудың деңгейлік жүйесі оқушыларға ғылым негізін меңгертудің негізгі тиімді жолы болып табылады [1, 20-25 б.]. Деңгейлеп оқыту технологиясының мақсаты: әрбір оқушы өзінің даму деңгейінде оқу материалын меңгергенін қамтамасыз етеді.

1) Деңгейлеп оқыту әр оқушыға өз мүмкіндіктерін пайдалана отырып, білім алуына жағдай жасауға мүмкіндік береді;

2) Деңгейлеп оқыту әр түрлі категориядағы балаларға, олармен саралай жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

3) Деңгейлеп-саралап оқыту құрылымында білімді игерудің бірнеше деңгейі қарастырылады: ең төменгі деңгей (базалық), бағдарламалық, күрделенген деңгей сондықтан әрбір оқушы меңгеруі тиіс. Осы технологияны 3 ғалым ізденіп, зерттеген. Олар: Н.П.Гузик, Ж.Қараев, Г.Ғ.Еркибаевалар [2, 9 б.].

Деңгейлеп оқыту идеясының авторы Н.П.Гузик сыныптағы оқушыларды да, соған сәйкес оқу бағдарламаларын да А, В, С – үш деңгейге бөлуді ұсынады.

«А» – бағдарламасындағы тапсырмалар базалық стандарт түрінде белгіленеді. Оларды орындай отырып оқушы пән бойынша қайталау деңгейінде нақты материалды меңгереді. Материалды алғаш меңгеру жұмыстарының бұл деңгейінің өзіндік ерекшеліктері бар.

«В» – бағдарламасын орындамас бұрын «А» бағдарламасындағы тапсырмаларды әрбір оқушы орындауға міндетті. «В» – бағдарламасын қолдануға арналған есептерді орындау үшін қажет, ол оқушылардың оқу, ой-әрекетінің арнайы тәсілдерін меңгеруін қамтамасыз етеді. Сондықтан бұл бағдарламаға бірінші деңгейдегі материалды кеңейтетін, негізгі білімді дәлелдейтін, суреттейтін, нақтылайтын ұғымның қолданылуы мен жұмыс істеуін көрсететін қосымша мәліметтер енгізіледі. Бұл деңгей мәліметтер көлемін кеңейтіп, негізгі материалды терең түсінуге көмектеседі.

«С» – бағдарламасының орындалуы оқушыларды алған білімді шығарма шылықпен қолданылатын деңгейге көтереді. Бұл бағдарлама оқу жұмысы мен ой-әрекетінің тәсілдерін және деректі оқу материалын еркін игеруді көздейді. Өз білімімен мәселелер шешуде оқушыға оның логикалық ойлауын дамытатын мәліметтер беріп оны шығармашылықпен қолдану перспективасын ашады. Оқушыға өзін қосымша жұмыста көрсетуге мүмкіндік береді.

«А» – бағдарламасы оқытудың міндетті нәтижесіне сәйкес келеді.

«В» – бағдарламасы оқулықтан қосымша есептер мен жаттығулардың енгізілуін көздейді.

«С» – бағдарламасы қосымша оқу-әдістемелік әдебиеттерден алынған тапсырмалардан тұрады.

Ж.Қараевтің деңгейлеп саралап оқыту технологиясында төмендегідей 4 деңгей көрсетілген:

Бірінші деңгей-«үйренушілік». (Репродуктивтік) Оқушылардың жаңа тақырыптан алған білімдерін бекіту үшін, еске түсіріп, қайталау үшін және алған білімдерін практикада қолдана білуге жаттықтырады. Берілген есептер мен тапсырмалар өмірмен, қоршаған ортамен байланыстырылған болуы керек. Мұнда оқушының қызығушылығына, таным бірлігіне назар аударылады.

Екінші деңгей-«алгоритмдік». Мұнда кері байланысқан функцияларды орындау үшін тексеру тапсырмалары, іріленген материалдарды жүйеге келтіруге, реттеуге арналған, мазмұны өзгертілген жағдайға тапсырмалар беріледі. Сонымен қатар ұлттық негізде құрылған, көбінесе танымдық және үйренушілік мәні бар тапсырмалар, мысалы, сөзтізбектер, ребустар, ойлауға арналған тапсырмалар беріледі.

Үшінші деңгей - «эвристикалық». Бұл деңгейде оқушылар тақырып бойынша меңгерген білімдерін жетілдіріп, тереңдетумен қатар, ой қорытуға арналған, дағды қалыптастыратын, әртүрлі әдіс-тәсілдермен орындалатын тапсырмалар орындайды. Оқушы өзі ізденіп, материалды саналы түрде меңгеруі керек.

Төртінші деңгей-«шығармашылық», Оқушы өзіндік шығармашылық деңгейін көрсетеді. Шығармашылық тапсырмалар – оқушылардың білімділігі мен дағдысын қалыптастыру және оны бағалау деңгейі болады. Өз бетімен талдау жасау арқылы шығармашылық тұрғыдан зерттеу жұмысын жүргізуге баулу. Осылай бір деңгейден келесі деңгейге өту үшін өз білімін, білік пен дағдысын толықтырып отырады. Нәтижесінде жоғары деңгейлік тапсырмаларды орындау әр оқушының мақсатына айналады.

Жетістіктерге жету үшін ең алдымен оқушылардың білім дәрежесін, ынтасын, ақыл-ой, еңбек дағдысын, өз жұмысына деген жауапкершілігін ескеру қажет. Деңгейлік тапсырмаларды қандай дәрежеде орындай алса баға біліміне қарай қойылады.

Деңгейлік-саралап оқыту технологиясы-оқушының туа біткен ақыл-ой қабілетінің жеке даму жанжақтылығына негізделген білім беру жүйесі. Бұл технологияда бірінші орында оқушы туралы және өз бетімен білім алудағы белсенділігіне баса назар аударады. Деңгейлеп оқыту технологиясының басты артықшылығы:

- әрбір оқушының даму деңгейіне сай оқу материалын меңгеруін қамтамасыз ететіндігі болып табылады;

- деңгейлеп оқыту – оқылатын ақпараттың азаюы арқылы емес, оқушыларға қойылатын талаптардың әртүрлілігі арқылы жүзеге асады. Топтарға бөлуде оқушылардың даму ерекшеліктерін қабылдау, ойлау, зейін, есте сақтау, т.б. ескеру керек;

- мұғалім әрбір топ үшін талаптардың ара жігі айқындалған нақты жүйелерін құрып ұсынып отыруы тиіс. Оқушылар біліміндегі ақаулықтарды жоюға бағытталған жұмыстар уақтылы жүргізіліп отырылғаны жөн.

Деңгейлеп оқытудың оқушылардың ойлау қабілетін, қиялын жетілдіру, шыңдау мақсаттарын жүзеге асыруда маңызы зор. Өмір талабына сай баланың дүниетануын ғылыми тұрғыда жүзеге асыруға жаңа технологиялардың мүмкіндіктерін ескеріп, қоршаған дүниеден білім беруді мектеп қабырғасында жүзеге асыруды көздеген мұғалімдерден көп еңбекті талап етеді. Бүгінгі күні білім мазмұнын кіріктіріп оқыту арқылы оның ғылыми деңгейін көтеру мәселесі қойылып отырған жағдайда бастауыш сыныпта оқушыларға табиғат, адам, қоғам жайында беретін білім негізінде балалардың дүние танымын қалыптастыру үшін дүниетануды оқытуда жаңа технологияларды қолдану орынды талаптардың бірі [3,170-175 б.].

Қорыта келгенде, Тәуелсіз мемлекетіміздің ертеңі ұрпақтың рухани байлығы, мәдениеті, саналы ұлттық ойлау қабілеті мен біліміне, іскерлігіне байланысты. Осыған орай мектептегі оқу үдерісінде оқушылардың танымдық қызығушылықтарын арттыру, дамыту болашақта білімді өз бетінше жинап алу қабілеттерін дамытуда жетекші рөл атқарады және пәндерді оқыту барысында көзделетін білімділік, дамытушылық, тәрбиелік міндеттерді жүзеге асыруда оқушылардың танымдық қызығушылығын дамыту және қалыптастыруда сабақта әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолданудың тиімділігіне көз жеткізуге болады.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан республикасы 2011-2020 жылдары білім беруді дамыту бағдарламасы. Астана, 2011.
2. Дүниетану. Оқу бағдарламасы. (орта білім беру мазмұнын жаңарту аясында) Бастауыш білім беру (1-сынып). наурыз 2016 ж.
3. Аймағамбетова Қ. «Дүниетану пәнін оқыту әдістемесі», оқу құралы, баспа «Арман ПВ», Астана, 2015, 216 б.

Иманбай Алина

6M012400- Педагогикалық өлшемдер

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. К.Т.Медеубаева

ҚазМемҚызПУ

ФИН МЕКТЕПТЕРІНДЕ БІЛІМ БЕРУДЕГІ БАҒАЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. В статье рассматривается обзор специфических особенностей оценивание образования в школах Финляндии.

Abstract. The article reviews the specific features of the evaluation of education in schools in Finland.

Финляндия білім беру жүйесінің шетелдік тәжірибесі күмәнсіз қызығушылық танытады. Финляндиядағы білім беру сапасының жоғары деңгейі көптеген халықаралық зерттеулермен расталған. PISA (студенттерді халықаралық бағалау бағдарламасы) 2006 жылы Финляндия жаратылыстану-ғылыми сауаттылық бойынша бірінші орында, математикалық сауаттылық бойынша екінші орында және оқу сауаттылығы бойынша екінші орында. Мұндай нәтижелер немен байланысты? Біріншіден, Финляндияның жалпы және мектеп білімі, атап айтқанда, осы елдің ішкі саясатындағы басымдық болып табылады. Екіншіден, мектеп білімінің бұрыннан қалыптасқан дәстүрлері бар және дамудың барлық заманауи үрдістерінде қалыптасқан қағидаттар мен құндылықтарға негізделеді. Үшіншіден, Финляндияның мектептік білім беру мақсаты ұзақ уақыт бойы өз талантын өздігінен ашуға қабілетті, үнемі оқитын, өзгермелі қоғамда тез бейімделетін тұлғаны дамыту болып табылады.

Финляндияда негізгі мектептің басты міндеті – балаларды оқуға үйрету. Фин білім беру саясатында сапа, тиімділік және теңдік сияқты ұғымдар – аса маңызды. Теңдік – 40 жыл бойы әрекет ететін білім беру саясатының орталық принципі білім беру қызметінің шынайы әділ ұсынысын білдіреді: мектептердің географиялық орналасуына, тілдердің әртүрлілігіне, ұлтқа, әлеуметтік қабатқа және жынысына қарамастан барлық оқушылар үшін Сапалы мектеп білімі [1, 25 б.].

Білім беру жүйесінде оқушылардың мүмкіндіктерінің теңдігін құру мақсатында ұлттық және жергілікті деңгейлерде өз жұмысының тиімділігі мен қабылданған шешімдердің дұрыстығын салыстыру үшін оқу орындарында ақпарат беретін реттеу құралы табылды. Осындай құрал бағалау жүйесі болды. Бағалау білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде (бастауыш, орта, жоғары) жүргізіледі, өйткені орталықсыздандыру жағдайында ұлттық білім беру жүйесін үйлестіру құралы болып табылады. Финляндиядағы білім беруді бағалау – Жалпыға Ортақ басқару құралы, соның арқасында білім беру мазмұнындағы өзгерістерді жүзеге асыру және білім беру жүйесін ұлттық және халықаралық контексте үнемі өзгертін шындыққа бейімдеу мақсатында барлық қажетті ақпаратты жинау жүргізіледі. Жүргізілген зерттеу Финляндияның білім берудегі бағалау тұжырымдамасының өзіндік ерекшелігі бар екенін көрсетті. Финляндияның білім берудегі бағалау мақсаты – бұл ең алдымен мұғалімдер мен білім беру мекемелерін еліміздің білім беру мекемелерінің және жалпы мектептегі білім беру жүйесінің қызметі мен жұмыс нәтижелері туралы әртүрлі, өзекті және шынайы ақпарат беру арқылы қолдау. Бағалау нәтижелері, сондай-ақ бағалау үшін қолданылған әдістер мен материалдар жұртшылық үшін қолжетімді. Нәтижелер Ұлттық оқу жоспарын құру кезінде ескеріледі және білім беру саясаты саласында шешімдер қабылдауға ықпал етеді, сондай-ақ мұғалімдер өздерінің оқу қызметін жетілдіру үшін белсенді пайдаланады. Осының барлығы бір мақсатты көздейді – елдегі білім сапасын жақсарту. Бағалау нәтижелері білім беруде теңдік қағидаттарының орындалуын бақылау үшін пайдаланылатынын атап өту қажет. Финляндияда мектептегі білім беруді бағалау ішкі бағалау (бағалау субъектісі – оқу орнының өзі) және сыртқы бағалау (бағалау субъектісі – арнайы мемлекеттік ұйымдар) негізінде жүзеге асырылады. Бағалау жүйесі төрт негізгі бағыт бойынша нәтижелерді анықтауға бағытталған: 1) оқу орнының қызметін өзін-өзі бағалау (ішкі бағалау); 2) оқушыларды оқыту нәтижелері (ішкі бағалау); 3) оқу орындарының қызметі туралы әртүрлі деректерді жинау арқылы жалпы білім беру жүйесін дамыту туралы ақпарат алу (сыртқы бағалау); 4) білім беру процесінің жекелеген аспектілерінде жетістіктердің нәтижелері туралы ақпарат алу (сыртқы бағалау). Ішкі бағалауға оқу орнының қызметін өзін-өзі бағалау жатады. Әрбір оқу орны белгіленген даму кезеңіне қойылған мақсаттарды орындауға мониторинг жүргізуге мүмкіндік беретін ішкі бағалау жүргізу жоспары болуы тиіс. Бұл білім беру процесінің әртүрлі аспектілерін бағалауға қатысты: емтихандар нәтижелері, мұғалімдер мен оқушылар арасындағы

қарым-қатынастың педагогикалық мәселелері, сондай-ақ оқу орны өмірінің материалдық жағы. Осы аспектілерге әрбір оқу орнының ақпараттық желісінде қолжетімді сауалнама ұсынылады. Оқушылар мен ата-аналар осы сауалнаманың сұрақтарына еркін түрде жауап бере алады. Жыл бойы оқушылар мен олардың ата-аналарының жауаптары талданады. Ішкі бағалаудың тағы бір мысалы – оқушылардың нәтижелерін бағалау. Фин мектебінде оқушылар 12 жасқа дейін бағаланбайды. Бастауыш мектепте емтихандар өткізілмейді. Әр оқушы өз қарқынында дамиды. Белгі оқушылардың білім жетістіктері жолындағы кедергі болып саналады. Баланың ата-анасы оның табысы туралы ақпаратты жылына екі рет алады, онда белгі жоқ, бірақ баланың жетістіктерінің сипаттамасы бар. Бастауыш мектепте мұғалім баланы өзін-өзі бағалауға, өзінің қабілеттерін түсінуге және жақсы оқу нәтижелеріне қол жеткізу үшін өз ресурстарын жұмылдыруға үйретеді. Балладағы белгілер (4-тен 10-ға дейін) тек 6-сыныпта пайда болады. «4» – балаға осы оқу курсына қайта өту қажет» деген мағынаны білдіреді «4» саны кездейсоқ таңдалмаған: финдік бағалау жүйесінде негізгі мектепте «0» белгісі арқылы баланы кемсітуге жол берілмейді. Әртүрлі ұпайлар белгілі бір білім деңгейіне сәйкес келеді: 7 балл – орташа нәтиже, 8 балл – жақсы нәтиже, 10 балл – өте жақсы нәтиже. Негізгі мектепте белгілер орта мектептің жоғары сыныптарына – жалпы білім беретін немесе кәсіптік бағыттарға түсу үшін айқындаушы өлшем болып табылады. Жоғары сыныптарда белгілер сол баллаға қойылады (4-тен 10-ға дейін), бірақ бағалау мерзімділігі өзгереді. Бағалау әр 6 апта сайын сынақ аптасы түрінде өткізіледі, сол уақытта оқушылар бірнеше күн бойы тест жазады (9.00-ден 12.00-ге дейін). Орта мектептің соңында оқушылар оқылтын пәннің 2/3 оқу сабақтарының мазмұны бойынша өздерінің жетістіктерін растауы тиіс, әрі қарай орта мектепті бітіргені туралы сертификат алуы керек. Осы емтихандар кезінде белгілердің басқа шкаласы қолданылады (0 балдан – «қанағаттанарлықсыз» 7 баллаға дейін – «керемет нәтиже»). Үлгермеген жағдайда және сынақта «0» балл алған жағдайда оқушылар осы пәнді оқып-үйренуді қайталауға немесе белгілі бір мерзімде қайта өтуге мүмкіндігі бар.

Сыртқы бағалаудың негізгі міндеттерінің бірі – оқу орындарының қызметі туралы әртүрлі деректерді жинау арқылы жалпы білім беру жүйесінің дамуы туралы ақпарат алу. Бұл деректер білім беру жүйесінде болып жатқан үрдістер туралы ақпарат алу үшін пайдаланылады. Жиналған деректердің екі түрі бар: 1) оқу жылындағы білім беру нәтижелерінің ең маңызды аспектілерін қамтитын мәліметтер; 2) әртүрлі білім беру саласындағы білім беру жүйесінің жағдайын егжей-тегжейлі көрсететін мәліметтер (жаратылыстану-ғылыми пәндерді математиканы оқыту және т.б.) [2, 5 б.]. Сонымен қатар, сыртқы бағалаудың міндеті – білім беру процесінің жекелеген аспектілерінде жетістіктер туралы ақпарат алу. Бұл нәтижелерге мемлекеттік және халықаралық деңгейлердегі салыстырмалы бағалау нәтижелері жатады. Мемлекеттік бағалау бағдарламасына қатысатын білім беретін оқу орындары бағалаудың мақсаттары, өткізу мерзімдері және нәтижелері туралы толық ақпарат алады. Оқу орындарын бағалауды ұйымдастырудың негізгі қағидаттары бағалау процесіне және алынған нәтижелерге қатысты бағаланатын субъектілердің (педагогикалық қызметкерлер мен оқушылардың) пікірін алдын ала белгілі бағалау критерийлері және есепке алу болып табылады.

Бұдан шығатын қорытынды Финляндиядағы мектеп білімі білім беру сапасын арттырудың маңызды рөлін бағалайтын нақты жүйе екенін көруге болады. Бағалау реттеуші құрал болып табылады, оның көмегімен келешекте белгілі бір педагогикалық түзетуді талап ететін білім беру жүйесінің жағдайын, даму үрдістерін, нәтижелерін көрсететін барлық қажетті ақпарат жиналады. Жұртшылық үшін сыртқы және ішкі бағалау нәтижелерінің ашықтығы мен қол жетімділігіне оларды баспа нұсқасында да, Интернет желісінде де жариялау арқылы қол жеткізіледі. Бағалау нәтижелері туралы ақпаратты елдегі білім беруді стратегиялық дамыту және білім беру реформаларын жүргізу үшін жоғары білім беруді басқару органдары, сондай-ақ педагогикалық ұжымдар, жеке мұғалімдер өздерінің педагогикалық қызметін жетілдіру үшін пайдаланады.

Әдебиетер:

1. Hanna-Mari Sarlin. Finland. 2007. URL: http://www.european-agency.org/site/themes/assessment/docs/indexed_reports/finland.doc (дата обращения 04.11.2008).
2. Акулова О.В., Писарева С.А., Пискунова Е.В., Тряпицына А.П. Современная школа: опыт модернизации: книга для учителей / под общ. ред. А.П.Тряпицыной. СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2015. С. 5.
3. Луговская И.Р. Школьное обязательное образование Северных стран. Архангельск: Изд-во ПГУ, 2017. 96 с.

Иминова Юлдуз

6М010100-Дошкольное обучение и воспитание

1-курс/ магистрант

Научный руководитель: к.п.н., проф. Т.А.Левченко

КазГосЖенПУ

ФОРМИРОВАНИЕ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ОСНОВ БЕЗОПАСНОГО ПОВЕДЕНИЯ НА УЛИЦЕ

Түйіндеме. Автор мектеп жасына дейінгі ересек балалардың көшеде қауіпсіз жүріс-тұрыс негіздерін қалыптастыру мәселесін қарастырады. 5-6 жастағы балалардың жас ерекшелігіне сипаттама беріліп, олардың білім алулары мен ойлау қабілеттіліктеріне, бәрін білуге және іспен көруге қызығушылығы байқалады. Көшеде кездесетін қауіп қатер туралы балалардың нақты түсініктерін қалыптастыру бойынша арнайы сабақтар ұйымдастыру қажеттілігі байқалады. Балалармен жұмыс жасаудың мынадай тиімді әдістері анықталады: сюжеттік-рөлдік ойындарды сахналау, жағдайларды талқылау, көркем әдебиетті оқу және т.б.

Abstract. The authors consider the problem of formation of the basics of safe behavior on the street in preschool children. The characteristic of age features of 5-6 years old children is given, their curiosity and naivety of thinking, desire to learn and try everything is noted. There is a need to organize special classes for the formation of children's clear understanding of the dangers encountered on the street. Such effective methods of work with children as dramatizations of plot and role-playing games, discussion of situations, reading of fiction and other are revealed.

Жизнедеятельность человека неразрывно связана с окружающей его средой обитания, которая в свою очередь наполнена большим количеством опасностей. Формирование ответственного отношения человека к своей безопасности должно проходить на всех этапах его жизни, а начинать ее необходимо именно с дошкольного возраста, поскольку именно данный возраст является важнейшим периодом формирования человеческой личности и закладывания прочных основ опыта жизнедеятельности и здорового образа жизни. Дети старшего дошкольного возраста активно познают окружающий мир, хотят разобраться и понять наблюдаемые явления, события. В связи с чем, часто встречаются такие характерные особенности, как доверчивость, внушаемость, открытость в общении и любознательность, что обуславливают поведение в опасной ситуации и способствуют его наибольшей уязвимости, это может стать проблемной ситуацией, так как ребёнок по своим физиологическим особенностям не может самостоятельно определить всю меру опасности.

Важно отметить, что под «безопасностью жизнедеятельности» понимается, область знания и научно-практическая деятельность, направленные на формирование безопасности и предупреждения опасности путем изучения общих закономерностей возникновения, их свойств, последствий их влияния на организм человека, основ защиты здоровья, жизни человека и среды его проживания.

Вопросы формирования безопасного поведения у детей старшего дошкольного возраста раскрыты в научных трудах таких зарубежных педагогов как Н.Н. Авдеевой, Л.П. Анастасовой, К.Ю. Белой, Г.К. Зайцева, В.Н. Зимониной, О.Л. Князевой, Л.А. Кондрыкинской, Р.Б. Стеркиной [1].

Значительный вклад формированию основ безопасности жизнедеятельности внесли исследования казахстанских педагогов-ученых, таких как Н.Г. Приходько, К.Ш. Исанова, К. Саудабекова, С. Тайжанова, Л. Балабаса, Ж. Аманжолова.

Исходя из вышесказанного, в настоящее время сохранение и укрепление здоровья детей - одна из главных задач нашей страны. В Государственном общеобязательном стандарте дошкольного воспитания и обучения РК и Типовой учебной программе ДОВ образовательная область «Здоровье» представлена как ведущая, основной целью которой, является воспитание в детях понимания того, что здоровье – главная ценность, дарованная человеку природой [2].

Особое внимание заслуживает проблема обеспечения безопасности детей старшего дошкольного возраста на улице, где его могут поджидать такие ситуации как не знание правил дорожного движения, посторонние люди, бездомные животные (кошки, собаки), различные природные явление (дождь, гроза, сосульки с крыш, гололед, сильные ветра) и т.д.

Сегодня реальность такова, что никто не застрахован ни от социальных потрясений, ни от стихийных бедствий. Одной из серьезных проблем любого города и области является дорожно-транспортный травматизм. Как показывает анализ происшествий, травмы происходят по

неосторожности детей, среди которых наиболее распространенными являются неожиданный выход на проезжую часть в неустановленном месте, выход из-за стоящего транспорта, неподчинения сигналам светофора и т.д. беспечность детей на дорогах зависит от взрослых, от низкого уровня их культуры поведения. А цена этому – детская жизнь.

Для того, чтобы ребенок усвоил правила безопасного поведения и правильного обращения с окружающими его предметами, ему необходимы доступные, элементарные знания о свойствах этих предметов. Очень важно приучить ребенка к осторожности, которая у них отсутствует, сформировать определенные установки, которые помогли бы сознательно избежать травмоопасной ситуации, что несомненно требует повышенной грамотности родителей и педагогов по вопросам безопасности жизнедеятельности, правила поведения в различных ситуациях на дороге.

В соответствии с этим, основными задачами родителей по формированию навыков правильного поведения у детей старшего дошкольного возраста на улице являются:

- сформировать системные представления об окружающем мире;
- дать необходимую сумму знаний об общепринятых нормах поведения;
- учить адекватно, осознанно действовать в той или иной обстановке, помочь овладеть элементарными навыками поведения дома, на улице, в парке, в транспорте.

Решать данные задачи родителям можно посредством беседы об окружающем мире, наблюдению за движением транспортных средств, рассматривание и обсуждение иллюстраций о соблюдении элементарных правил поведения на улице и так далее.

Задачи которые ставятся перед педагогами дошкольных организаций:

- развивать способности целенаправленно наблюдать, исследовать, давать правильную оценку отношениям, поступкам;
- систематизировать знания о правильном поведении при контактах с незнакомыми людьми;
- сформировать систему взглядов на здоровый образ жизни на основе валеологических знаний.

Решение данных задач педагогам можно осуществлять посредством организованной учебной деятельности «Азбука безопасности», театрализованных представлений «На дороге: три сигнала светофора», деловых, дидактических, подвижных и сюжетно-ролевых игр «О правилах поведения при чрезвычайных ситуациях на дороге и как их избежать», разучивание стихотворений, учебных тренировок и много другое.

Таким образом, улица для ребенка - это яркий мир, полный разнообразных, привлекательных для него явлений (машин, зданий, движущихся пешеходов, предметов и другое), насыщенный интересными событиями, участниками которых может стать и сам ребенок. Необходимо не забывать, что обучение дошкольников культуре поведения на улице тесно связано с развитием у детей ориентировке в пространстве. Кроме того, нельзя воспитать дисциплинированного пешехода, если с детства не прививать такие важные качества, как внимание, собранность, ответственность и осторожность. Ведь часто отсутствие именно этих качеств, становится причиной дорожных происшествий. Обучение дошкольников дисциплинированному поведению на улице необходимо осуществлять в системе: изложить детям теорию дорожных правил для пешеходов еще не значит научить их правильно переходить дорогу, необходимо практическое закрепление знаний. При этом взрослый всегда должен быть примером для подражания!

Литература:

1. Рыкова М. А. Формирование основ безопасности у дошкольников// Актуальные вопросы современной педагогики: материалы VI Междунар. науч. конф.- Уфа: Лето, 2015. — С. 82-83.
2. Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения дошкольного воспитания и обучения Республики Казахстан: утв. 23.08.2012.- Астана: Акорда. - Режим доступа: [https://www.ektu.kz/MONRK/1080\(292\)_2016.pdf](https://www.ektu.kz/MONRK/1080(292)_2016.pdf)

Кан Анастасия

5B050300-Психология

Научный руководитель: д.пс.н., проф. Х.Т.Шерьязданова

КазГосЖенПУ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

***Түйіндеме.** Мақалада шетел тілін үйренудегі тұлғаның негізгі психологиялық қиындықтары қарастырылады. Шетелдік сөздерді меңгерудегі қол жетімділік факторлары мен ерекшеліктері атап өтілді. Шет тілін жылдам оқыту бойынша ұсыныстар берілді.*

***Abstract.** The article deals with the main psychological difficulties of a person in learning a foreign language. The above-mentioned factors and features availability in the absorption of foreign words. Recommendations for the rapid study of a foreign language are given.*

Люди общаются друг с другом и передают свои мысли, эмоции, настроение, и все это делают с помощью слов. Каждый хочет, чтобы другие его понимали. Когда ты знаешь иностранный язык, открывается много возможностей в общении. Можно многое узнать о разных традициях и культурах, можно знакомиться с разными людьми.

Ни одно занятие не приносит столько пользы для нашего мозга, памяти и кругозора, сколько даёт изучение иностранных языков. Развиваются наши когнитивные способности, мы познаем новые культуры и через язык понимаем особенности целых народов; мозг становится пластичнее [1, 15с.].

Почему же учить языки так сложно? В зарубежной психологии разработан ряд психологических теорий и концепций, касающихся психологических особенностей процесса овладения иностранным языком.

Так, специфика обучения иностранного языка рассматривается в ряде фундаментальных работ таких психологов, как: И.М. Берман, И.Л. Бим, М.А. Давыдова, И.А. Зимняя, Г.А. Китайгородская, А.А. Леонтьев, М.В. Ляховицкий, Б.В. Беляев, В.А. Артемов, Б.А. Бенедиктов, А.А. Алхазишвили и другие [1, 36 с.]. Абсолютно каждый обучающийся имеет психологические проблемы, связанные с иностранными языками. Самое частое явление среди тех, кто много раз пытался, но так и не овладел достойным уровнем языка, — убеждение в отсутствии расположенности к нему. Это огромный предрассудок, не имеющий никакого научного обоснования.

В течение многих лет специалисты вели дискуссию о существовании так называемого критического периода в развитии ребёнка, во время которого ему удаётся лучше изучать иностранные языки. Многие исследователи сошлись во мнении, что лучше начинать обучение как можно раньше.

Новое же исследование показало: дети способны овладеть новым языком, уровень которого соответствовал бы носителю языка, в течение более длительного времени, чем считалось. В целом многие данные свидетельствуют о том, что взрослым людям труднее учить иностранные языки, нежели детям. В результате учёные предположили, что существует тот самый критический период для изучения языка.

До примерно 17 или 18 лет человек находится в наилучшей форме для того, чтобы выучить иностранный язык, что почти на 10 лет дольше, чем считалось прежде.

"Результаты нас очень удивили", — говорит один из исследователей проекта Джошуа Хартсхорн (Joshua Hartshorne) из Бостонского колледжа. Безусловно, человек, изучающий новый язык в подростковом возрасте и позже, может достичь довольно высокого уровня, и тест это показал. Но, как выявило исследование, достичь уровня владения носителем языка можно лишь в том случае, если человек уже начал учить язык к 10-летнему возрасту [2, 25с.].

Между тем нельзя сказать, что взрослые люди не способны выучить язык и весь процесс обучения является для них бесполезным. Несмотря на то, что исследование показало, что изучение нового языка в более позднем возрасте даётся тяжелее, некоторые работы демонстрируют, что эти усилия положительным образом влияют на **борьбу с деменцией** и возрастным когнитивным спадом.

В 1960 году пластический хирург Максвелл Мольц опубликовал книгу под названием «Психокибернетика: новый способ больше получить от жизни» (Psycho-Cybernetics: A New Way to Get More Living Out of Life). В этой книге он заявлял, что целый ряд явлений требует двадцать один

день, чтобы произошло изменение (например, «люди должны прожить в новом месте около трех недель, чтобы почувствовать себя как дома») Не существует расположенности к иностранным языкам. Весь процесс обучения связан исключительно с работой мозга: процессами запоминания и забывания, скоростью формулировки мысли и так далее. Все эти навыки возможно и нужно развивать [1, 65с.].

Аналитические исследования показывают, что большая часть обучающихся не имеют правильно сформулированной цели. И мало кто это осознает. Результатом таких установок, как «язык для себя, путешествий, будущего», становятся срывы сроков обучения, прокрастинация, апатия к занятиям и, в конце концов, забрасывание обучения.

Для того чтобы знания накопить в вашей долговременной памяти необходимо и читать, и слушать, и писать. На начальных этапах изучения языка появляется фрустрация. Необходимо точно определить текущую ступень владения языком и наметить желаемый результат.

Не в категории «хочу говорить», а в уровнях. Кроме желаемого уровня, необходимо установить реалистичный срок достижения вашей цели — ещё один важный фактор, который поможет держать себя в тонусе [2, 36 с.].

Но если вы приложите ещё немного усилий и поборете фрустрацию, наградой вам будет радость от знаний и успеха. Чтобы преодолеть опустошающее чувство, поставьте перед собой несколько маленьких целей. Ощущение роста собственных возможностей — это очень приятно, и удовольствие от небольших успехов поможет преодолеть чувство фрустрации.

Нужно прийти к ответу путём внутреннего диалога. Попробуйте задать себе следующие вопросы:

Какие возможности я получу, выучив этот язык?

Что бы я делал прямо сейчас, если бы мог говорить на этом языке?

Как я буду себя чувствовать, когда выучу этот язык?

Наглядность — это то, что поможет победить любой страх. Поэтому любое своё достижение нужно визуализировать. Чужой опыт мотивирует и восхищает, и это можно взять на вооружение. Какой бы ни была ваша цель изучения языка, удостоверьтесь, что всей душой хотите её достичь. Безусловно, занятия с репетитором более эффективны, чем самообучение, но при достаточной концентрации и стремлении можно всё-таки достичь поставленной цели [3 45с.].

Если язык действительно актуален, то применяйте принцип релевантности в процессе обучения: слишком часто учебный материал содержит множество сложно сопоставимых с нашей реальностью тем. В процессе говорения ваши знания языка переходят из долговременной в оперативную память. Так же ваши накопленные знания переходят из пассивных в активные. Однако ключевая фраза, на которую стоит обратить внимание — «накопленные знания». К сожалению, многим не хватает сил превозмочь это чувство, и на стадии «Я не понимаю» люди прекращают изучать новый язык.

Литература

1. Зимняя И.А. Психология обучения иностранному языку в школе / И.А. Зимняя. — М.: Просвещение, 2011. — 229 с.
2. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: пособие для учителей, аспирантов и студентов / Сост. Колнова, М.К. — СПб.: КАРО, 2015. — 224 с.
3. Сигуан М., Макки У.Ф. Образование и двуязычие: Пер. с фр. — М.: Педагогика. 2004. — 184 с.

Кеңесбекова Инкар

5B050300-Психология

3-курс студенті

ҚазМемҚызПУ

Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Ләззат Нуркасинова

ТҰЛҒАНЫҢ ӨЗІНІҢ ТУЫЛУ РЕТІНЕ ҚАТЫНАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Порядок рождения ребенка в семье играет важную роль как социальный контекст развития личности человека. Но, важно помнить, что это значимый, но все же не единственный фактор, который определяет условия, в которых развивается ребенок. Так, с появлением младших детей, родители, уже имеющие опыт воспитания своих старших детей, могут изменять свое отношение к этому процессу, а также свои основные установки и принципы. Кроме того, важны не только объективные обстоятельства, в которые попадает ребенок, но и его отношение к ним.

Abstract. The order birth of a child in a family plays an important role as a social context for the development of a person's personality. But it is important to remember that this is a significant, but still not the only factor that determines the conditions in which the child develops. So, with the advent of younger children, parents who already have experience in raising their older children can change their attitude to this process, as well as their basic attitudes and principles. In addition, not only the objective circumstances in which the child falls, but also his relationship towards them is important too.

Ең алғаш бұл мәселені көтерген Альфред Адлер болды, ол «реттік позициясында» баланың отбасында: жалғыз бала, үлкен бала, отбасындағы ортаншы бала, кіші бала деп қарастырды. Адлер көрсеткендей, туылу ретіне байланысты, балалар өзіндік мінезімен ерекшеленеді. Адлермен қоса бірқатар психологтар да өз теорияларын атап кеткен болатын (Леман Кевин, Уолтер Тоумен т.б.). Осы классификацияларға сүйене отырып, біз тұлғаның өзінің туылу ретіне қатынасының ерекшеліктеріне әсері бар немесе жоқ екенін талдауға тырысамыз.

Жалғыз бала үшін отбасындағы басты міндеттің бірі – ересектерді түсіну, ол өзінің адамдарды түсіну қабілетін дамыта түседі, бұл балалар өте жоғарғы мотивацияға ие болады. Олар кездескен түрлі проблемаларды шешуді және олардың шешілу жолын іздегенді ұнатады. Жалғыз балалар өздерінің бірегейлігін сезінеді. Олар өмірден көп нәрсені талап етеді, ата-анасының сенімін ақтауға талпынады. Өзін-өзі құрметтеу, жалғыз балаларда өте жоғарғы деңгейде болады, бұның себебін, олардың ата-анасының махаббатын, зейінін аудартуды қажетсінбейтінен байқай аламыз. Жалғыз бала болғандықтан ата-аналар, көп көңіл бөліп, уақытты бірге өткізеді. Бірақ бұл жағдайлардан туындайтын, қауіптер бар, олар «дәрменсіздікке үйрену», «ата-аналарының айтуымен ғана жүру». Ата-аналарының асқан қамқорлығы, бұл балалардың айналадағы адамдармен өздігімен қарым-қатынас орната алмауына алып келеді. Бірақ, ата-анасының қамқорлығының дәрежесіне қарай, жалғыз баланы екі типке бөліп көрсетеді: ерте есейген және «анасының баласы». (Біздің ойымыша, соңғы нұсқадағы жағдай көптеп кездеседі, яғни жүктіліктің алдындағы туындайтын қиындықтар немесе басқа себептермен кеш дүниеге келген балалар болуы мүмкін).

Үлкен бала дамудың үш кезеңінен өтеді:

1. Ол- үлкен бала, ата-анасының ерекше назарында.

2. Кіші баланың дүниеге келуі жағдайды күрт өзгереді. Егер үлкен бала 5-6 жаста болмаса, інісінің немесе сіңлісінің туылуы қатты күйзеліс тудыруы мүмкін. Ата-аналардың зейіні сәбиге ауысады, үлкен бала өз дегенін істеті алмайды. Бірақ ол шын мәнінде не болғанын түсіне қоймайды, оның сезімдерін мынадай сөздермен сипаттауға болады: «менің орынымды басқа біреу алып қойды». Бұл жерде балалар арасындағы қызғаныш пен бәсекелестік басталады, бұл ретте үлкен баланың кіші баланың пайда болуына деген реакциясы, егер екінші бала онымен бір жынысты болса, бәсекелестік күштірек болады.

3. Үшінші кезеңде бала қалыптасқан жағдайдан шығады. Шешім былай көрінеді: «Кез келген істі мен сәбиден жақсы жасай аламын, мен үлкенмін және ақылдымын». Бұл үлкен баланың шешімі ата-аналардың қарым-қатынас әсерінен болады: олар үлкен балаларға тым аз уақыт пен көңіл бөлінетінін түсінеді. Сондықтан олар өздерін ақтап алу мақсатында, ол сәбимен салыстырғанда үлкендердің көмегінің көп нәрсені істей алатынын, ол үшін жеткілікті ақылы бар екенін айтады [1, 35].

Адлерліктер үлкен балаларды ережелерді ұстанатын, мінсіздікке талпынатын, табысқа ұмтылатын және көп жағдайда жеткен деп сипаттады, бұндай ұмтылыс болмаған жағдайда, бастаған істерін аяқтамайтын деп сипаттайды. Олар адал, байсалды, қырсық, жауапкершілікті болады, жауапкершілік сезімі тым жоғары болуы да мүмкін: нәтижесінде үлкен бала кейде үрейлі немесе мазасыз тұлғаға айналады. Үлкендер басқа адамдардың қателіктеріне төзбейді және сонымен қатар басқалардың ескертулеріне және қарым-қатынастағы сатқындыққа аса сезімталдықпен қарайды. Әдетте, үлкен балада «әлеуметтік қызығушылық» коэффициенті (басқалармен идентификация, эмпатия, кооперативтік мінез-құлыққа деген бейімділік, альтруизм) неғұрлым төмен.

Келесі, баланың туылу реті бойынша ортаншы бала позициясы, аз зерттелінген болып табылады. Зерттеулер көрсеткендей, отбасында «отбасы үміті» деп саналатын үлкен балаларға ерекше көңіл бөледі, себебі олар «ең ақылды» және «шебер», сонымен қатар «ең дәрменсіз» деп саналатын кішілерге де ерекше көңіл бөлінеді. Ата-аналар тарапынан зейіннің жетіспеуі, ортаншы баланың, өзін тастанды сезінуіне, өзіне назар аударту мақсатында, көмескі қылықтар жасауға апарады. Кейбір зерттеушілер ортаншы балалардың мейірімді және әдепті бола отырып, айналасындағылармен жақсы қарым-қатынас жасауға тырысады деп санайды.

Соңғы сипатталатын позиция - кіші немесе кенже бала позициясы. Кіші бала бірегей жағдайда дамиды, бір жағынан, оған ортаншы бала сияқты үлкен балалар, дамуына қарқынды үлес қосады, ал екінші жағынан, ол жалғыз бала сияқты, ешқашан тақтан түспейтін жағдайда болады. Сонымен қатар, ата-аналар да бала тәрбиесінде тәжірибелі болып келеді, өткен балаларды тәрбиелеуде үйренген өз дағдыларын қолданады [1, 369б].

Кенже балалар шығармашылық тұлғалар болып табылады және басқаларға ұқсамайтын ерекшеліктері болады («Кімге тартқан өзі?» - деген сұрақ, әдетте осы балаларға қатысты айтылады). Олардың көзқарасы болашаққа бағытталған және бұл балалардан жақсы көшбасшылар шығады. Ол жиі барлығына сүйікті адам болады. Көбінесе кенже балаларды, «ұжымның жаны» деп атайды.

А.Адлердің «реттік позициясы» қаншалықты қазақ отбасына сәйкес келетінін анықтау мақсатында, бірнеше сұрақтардан тұратын, анкета алынды. Біздің анықтағымыз келген бірінші мәселе, отбасында ата-ана тарапынан, барлық балаларға қатынас ерекшелігі бар ма екендігі. Нәтижесінде көпшілігі «жоқ» деген жауап қайтарды, бірақ «болса қандай?» деген сұраққа, үлкен балаға көп жауапкершілік артады, кіші балаларды көп еркелетеді деген жауаптар қайтарды.

Келесіде, сыналушыларға отбасындағы өзіне жақын рөлді таңдауын сұрадық «Патшайым/Патша», «Ханшайым/Ханзада», «Күлбике», нәтижесінде, «Патшайым/Патша» таңдағандар көрсеткіші -18%, оның ішінде, үлкен балалар - 27%, ортаншы балалар - 19, кіші балалар - 16%, жалғыз балалар -100%, «Ханшайым/Ханзада» таңдағандар көрсеткіші - 62%, оның ішінде, үлкен балалар - 44%, ортаншы балалар - 52%, кіші балалар -66%, жалғыз балалар - 0%, «Күлбике» нұсқасын таңдағандар көрсеткіші - 20%, оның ішінде, үлкен балалар - 27%, ортаншы балалар -27%, кіші балалар - 22%, жалғыз балалар - 0% көрсеткішін көрсетті.

Соның ішінде, отбасындағы әр баланың ерекшеліктерін қандай да бір қасиетпен сипаттауы сұралды, нәтижесінде «үлкен бала»: қамқор, жауапты, батыл - 75%, «ортаншы бала»: тәртіпті, әзілқой, қызғаншақ -66%, «кіші бала» - ерке, пысық, оқымысты, сезімтал - 83%, «жалғыз бала»: тез тіл табысқыш, сөзінде тұратын, сезімтал -100% көрсеткішті көрсетті.

Әрине, бұл анкетада, сыналушылардың бауырлар арасындағы жас алшақтығы, жынысы ескерілмеді, дегенімен А.Адлердің «реттік позициясы» теориясы шындыққа жақын екенін көре алдық, дегенімен қазақ отбасыларында, балалардың санына байланысты өзіндік ерекшеліктер бар екенін де байқадық.

Әрине, біз сипаттаған заңдылықтар фатальды емес, тек балалардың туу тәртібіне байланысты дамуының кейбір тенденцияларын көрсетеді. Бұл үрдістерді білу ата-аналарға, жоғарыда сипатталған, отбасында балалар арасындағы рөлдердің бөлінуін, көптеген жағымсыз салдарларды болдырмауға көмектеседі. Сонда да, бұл мақала осы тақырыпқа қызығушылық танытатын адамдар үшін пайдалы болады деп үміттенеміз.

Әдебиеттер:

1. Адлер А. Наука жить. Комплекс неполноценности и комплекс превосходства – Киев: Port-Royal, 1997. – 387с.
2. Дуэйн Шульц, Сидней Шульц. Қазіргі психология тарихы. – Алматы, 2018. – 425б.

Косымжан Айгерим

5B010800-Физическая культура и спорт

Научный руководитель: к.п.н., проф. Д.Р.Абдыкадырова

КазГосЖенПУ

СОВРЕМЕННОЕ ФОРМИРОВАНИЕ МОТИВОВ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ И СПОРТОМ У ШКОЛЬНИКОВ

***Түйіндеме.** Оқушылардың дене тәрбиесінің негізі үрдісі ретінде, дене шынықтырудың барлық маңыздылығына қарай, күнделікті дене жаттықуларының рөлі айрықша, сондықтан шынығу-сауықтыру және спорттық-сауықтыру жұмыстарын салауатты өмір салты арқылы қалыптастыру. Оқу орындарындағы осы жұмысқа назар аудару келесі себептерге байланысты: балалардың денсаулығының нашарлауы, аудиторияда жұмыс істеуін жоғарылату, әрекетсіздік.*

***Abstract.** For all the importance of physical culture, as the basis for the process of physical education of pupils, physical culture, health and sports-mass work have an exclusive role in involving daily exercise and healthy lifestyles. Increased attention to this area of work in educational institutions is due to the following reasons: deterioration of children's health, increase in classroom occupancy, inactivity.*

С развитием компьютерных технологий, учащиеся все меньше и меньше проводят время на свежем воздухе, занимаются спортом, играют в подвижные игры. Значит, одной из основных задач, стоящих перед школой, является приобщение школьников к здоровому образу жизни. Формирование интересов, мотивов уже в начальных классах придающих дальнейшей учебе школьника значимый для него смысл, в свете которого учебная деятельность становится для него сама по себе жизненно важной целью, а не только средством достижения других целей (например: престижных, или выполнения требований родителей и т.д.), является крайне необходимым.

Как показывает опыт, при стихийном формировании мотивационной сферы деятельности учащихся у многих из них не формируется необходимые для эффективного обучения мотивы, следовательно, школы и учителя должны взять на себя руководство управлением процесса формирования мотивационной сферы деятельности учащихся. При этом важно обеспечить такое ее формирование которое поддержало бы эффективную и плодотворную учебную работу каждого ученика на протяжении всех лет его пребывания в школе, и было бы основой для его самообучения и самосовершенствования в будущем.

Использование методов физической культуры в оздоровлении нации является первостепенным, что подтверждает ее главную роль в укреплении здоровья населения. При всей значимости физической культуры, как основы процесса физического воспитания учащихся, исключительная роль в приобщении к ежедневным занятиям физическими упражнениями, а также формированию здорового образа жизни принадлежит физкультурно-оздоровительной и спортивно-массовой работе. Повышенное внимание к данному направлению работы в учреждениях образования обусловлено следующими причинами:

- ухудшение здоровья детей;
- увеличение наполняемости классов;
- гиподинамия.

Актуальность данной проблемы объясняется необходимостью перестройки физического воспитания и его преобразования в развивающуюся, открытую, гуманистическую систему, в которой высшей степенью становится ученик с его индивидуальными особенностями. Данный опыт создает максимально благоприятные условия для раскрытия и развития не только физических способностей, но и духовных, нравственных качеств ребенка. Ведущей педагогической идеей опыта является не шаблонность и однообразие физкультурно-оздоровительной работы, а разнообразие, учитывающее индивидуальные интересы, возможности и способности в области занятий физической культурой.

Цель исследования: определение наиболее эффективных форм, методов, приемов физкультурно-оздоровительной и спортивно-массовой работы, способствующих формированию мотивов к занятиям физической культуры и спорта .

Задачи исследования:

- рассмотреть на теоретическом уровне, проблему формирования здорового образа жизни учащихся;
- определить, на основе изучения научно – методической литературы, наиболее эффективные

пути и средства формирования мотивов спортивно-массовой физкультурно-оздоровительной деятельности учащихся в условиях учреждения образования.

- проверить, на основе педагогического исследования, эффективность форм, методов и приемов физкультурно-оздоровительной и спортивно-массовой работы.

Объект исследования: формирование спортивно-массовой физкультурно-оздоровительной деятельности в школе как современный мотив к занятиям физической культуры и спорта у школьников.

Предмет исследования: физкультурно-оздоровительная и спортивно-массовая работа как средство формирования здорового образа жизни учащихся.

Методы исследования: анализ научно-методической литературы, педагогический эксперимент, наблюдение, анкетирование.

Гипотеза исследования:

- в качестве системообразующей деятельности физкультурно-оздоровительной и спортивно-массовой работы в школе на современном этапе должна выступить идея об улучшении здоровья нации через физическую подготовку подрастающего поколения:

- научно-педагогическая проработка условий реализации цели будет носить объективный характер и доступна для широких слоев учащихся школы.

Научная новизна и теоретическая значимость исследования заключаются в том, что:

- определены организационно-педагогические условия физкультурно-оздоровительной и спортивно-массовой работы в системе школьного образования, регламентируемые ее документацией;

- определены новые формы взаимодействия коллектива педагогов и сотрудников школы, связанных с выполнением образовательных функций на пути реализации физкультурно-оздоровительной и спортивно-массовой работы.

Практическая значимость исследования заключается в том, что:

- определены основные направления совершенствования системы физкультурно-оздоровительной и спортивно-массовой работы на перспективу;

- разработаны и научно обоснованы организационно-педагогические условия проведения физкультурно-оздоровительной и спортивно-массовой работы в школе.

Вывод: По своему содержанию и организации внеклассная работа должна отвечать таким требованиям, как массовость, воспитательная и развивающая направленность, свободный выбор учащимися вида занятий, соответствие содержания и методов организации занятий уровню развития и физической подготовленности детей, стимулированию физической активности учащихся. Таким образом, одним из эффективных путей привлечения школьников к занятиям физической культурой является: изучение мотивов, интересов, потребностей к активным занятиям физическими упражнениями и необходимые знания в данном направлении. Достижение цели - формирование у школьников мотивов занятий физической культурой и спорта некоторые авторы видят в возможности комплексного использования средств физического воспитания для обеспечения не только физического, но и психического здоровья каждого школьника, формируя тем самым его физическую культуру как неотъемлемый компонент общей физической культуры.

Литература:

1. Л.И.Орехов, Т.М.Досмухамбетов, А.К.Кульназаров, В.А.Сорокин, В.А.Коваленко. Программа комплексного оздоровления населения Республики Казахстан. Алматы. Департамент по делам молод., туризма и спорта Мин.Обр. и культ.РК, 1997.

2. Кульназаров А.К. Теория и методика здорового образа жизни. Учебное пособие. – Алматы. – [326 с].

3. Адамбеков К.И. Воспитание физических качеств детей и подростков, оценка его эффективности: монография. – Алматы, 1993. – [260 с. 18-25].

Куантханова Фарида

5B050300-Психология, 3-курс

Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Бағибаева М.И.

ҚазМемҚызПУ

ӘЙЕЛДЕРДЕГІ БЕДЕУЛІКТІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ

Аннотация. В последние годы интерес к проблеме психологических факторов при бесплодии возрос. Идиопатические бесплодие, или бесплодие неясного генеза, диагностируется только тогда, когда супружеская пара прошла полное обследование, но причины проблемы так и не удалось выявить. В данной статье рассматриваются психологические факторы данного рода бесплодия, и возможные пути решения этих проблем.

Abstract. In recent years, interest in the problem of psychological factors in infertility has increased. Idiopathic infertility, or infertility of unknown origin, is diagnosed only when the couple has passed a full examination, but the causes of the problem have not been identified. This article discusses the psychological factors of this kind of infertility, and possible solutions to these problems.

Бедеулік – ерлі-зайыптылардың бір не бірнеше жыл ішінде бала сүйе алмауы. Зерттеулер нәтижесі бойынша ерлі-зайыптылардың 25%-і 1 жыл ішінде бала көтере алмайды екен. Бұл қазіргі таңда дүние жүзін алаңдатып отырған мәселе. Некедегі бедеулік 2 жағдайда болады, біріншісі ерлі-зайыптылардағы патологиялық факторлар, екіншісі әлеуметтік психологиялық факторлардың, отбасындағы қысымның әсері. Зерттеулер көрсеткендей ерлі-зайыптылардың 8% бедеулік орын алады. Оның 30% психологиялық бедеулік екен.

Көптеген психологтардың пікірлері бойынша, бедеулік кейбір негативті факторларға деген қорғаныс қызметін көрсетеді. Дүниежүзілік Денсаулық сақтау Ұйымының 1987 жылы жүргізілген адамның репродуктивті жүйесін зерттеуге арналған арнайы бағдарламасы бойынша, әйелдерді бедеулікке алып келетін 22 фактор анықталған: жыныстық дисфункция, гиперпролактинемия, гипоталамус-гипофиз облысының бұзылуы, ФСГ-ның жоғары деңгейдегі аменорея, эстрадиолдың қалыпты деңгейде аменорея, олигоменорея, эстрадиол төмендеген аменорея, жүйелі емес етеккірлік цикл / ановуляция, тұрақты циклдық ановуляция, жыныстық органдардағы туа біткен кемістіктер, фальфовтық түтіктердің екі жақты обструкциясы, жамбаста адгезия, эндометриоз, жатыр мен жатыр мойнының патологиясы, жатыр түтікшесінің өткізгіштігінің бұзылуы, аналық бездердің зақымдануы, жыныс туберкулезі, ятрогенді фактор, жүйелі аурулар, теріс посткоитальды тест жәнеде анықталмаған себептері қазіргі таңда анықталуда [1,36 б.].

Бедеуліктің өзі стресстік жағынан отбасы мүшесінің қазасы, емделмес ауру, ажырасу және т.б. ауыр психологиялық жарақаттармен теңестіреді. Осындай жұмыстар барысында, бедеулік тұлғааралық қарым-қатынастың бұзылуына, отбасылық тұрақсыздыққа алып келетіні анықталған [2, 89б.].

Бедеулікті емдеу кезінде психологиялық бұзылыстың бірнеше қатары байқалады: фобия, жаман ойлар, истерикалық симптоматика және сирек жағдайда – шизойдтік белгілер.

Емделу процессінің өзінде, мысалы ұрықтандыру кезінде, әйел адамда әрқашан ай сайынғы мазасыздық болады, және өзінің бала көтере алмауын ұғыну сезімін бастан кешеді, осындай ойлардан кейін әлеуметтік жетілмеушіліктің өзі күшті стресстік күйге алып келеді. Әйелдерде «Мен»-нің негативті бейнесі пайда болады, сонымен қатар өзіне көңілі толмаушылық күйі байқалады, себебі ана атану олар үшін қоғамда өзіндік даму мен өзінің әлеуметтік рөлін белгілеу болып табылады.

Психологиялық факторлар бедеуліктің салдарынан немесе керісінше, бедеулік психологиялық факторлардың салдарынан туындауы мүмкін. Мысалы, кейде әйел адам бедеулікті ұмытып, оны емдеуден бас тартқанда, жүктілік орын алуы мүмкін. Емнің нәтижелі болуы, стратегиялық қорғаныспенде тығыз байланысты, мысалы әлеуметтік қолдау табу немесе жағдайды оң бағалау.

А.В.Лебедько ЭКҰ-ға дайындалып жүрген әйелдерді зерттеген. Оның айтуынша, олардың өзін-өзі ұстауы, сезінуі, белсенділігі мен көңіл-күйі ЭКҰ қолданбаған пациенттерден айтарлықтай төмен, ситуативті және тұлғалық мазасыздығы жоғары болады. Бұл тіпті ЭКҰ жақсы аяқталғанда да көрініс береді [3, 36 б.].

Н.Л.Захаренко ЭКҰ-ның әйелдің статусына әсерін зерттеген. Зерттеу нәтижесі бойынша әйелдерде психологиялық бұзылыстар анықталған. Соның ішінде 8%-де үрейлік бұзылыс, 30%-де

жалпыланған мазасыздық, 32%-де депрессивті бұзылыс байқалған. Мазасыдық ЭКҰ алдында да және ЭКҰ кезінде де болады. Пациенттер өте сезімтал, өзіне сенбейтін, ренжігіш болып келеді екен. Оларда психологиялық дезадаптация байқалады. Бұл ЭКҰ нәтижесіне кері әсер етеді [4, 69б.].

Бедеуліктің психологиялық факторларының ең көп көрініс беруі – бедеуліктің ұзақ мерзімді емі. Ұзақ немесе созылмалы емдеу туралы айтатын уақытша шенберлер қандай? Бастапқыда жұбайлар баланы табиғи жолмен көтергісі келеді, бұған 6 айдан 2 жылға дейін уақыт кетеді. Содан кейін, әдетте, әйел дәрігерге жүгінеді, енді жүкті бола алмаудың ұзақ мерзімді себептерін іздеу басталады. Әйелдер мен еркектердің екеуі де тексеріліп, оларға гормоналды терапияны қоса алғанда, ұзақ мерзімді терапия тағайындалады. Бұған тағы 2-3 жыл кетеді. Осылайша, олар шамамен 3-4 жыл бойына жүкті болу үшін көп уақыт, ақша жұмсайды, ең бастысы - күш пен нервтерін құртады. Жұптық қатынастар да кейбір өзгерістерге ұшырайды. Содан кейін жұбайлар ЭКҰ процедурасын қолдануды шешеді. Дегенмен, бірінші, екінші және тіпті оныншы әрекеті де жүктілікке әкелмейді.

Бұл бедеуліктің психологиялық факторларының тағы бір себебі, яғни ЭКҰ-ның көп мәрте нәтижесіз аяқталуы. Имплантация жоқ (эмбрион қосылмайды - жүктілік болмайды) немесе қайта қайта түсік тастау. Яғни, дәрігерлер ең жаңа технологияларды қолдана отырып, мүмкіндігінше қолдан келгенін істейді, бірақ нәтиже жоқ. Әдетте, әйел дәрігерді немесе клиниканы өзгертеді. Осылайша, уақыты мен ресурсын жоғалтады.

Сонымен, бедеуліктің психологиялық факторы деп, көптен күткен жүктіліктің болмауының психологиялық себептерін айтамыз. Осы жерде психологиялық факторлар негізінен бейсаналық қалаулар, мотивтер мәселесімен байланысты.

Негізгі психологиялық факторларға мыналар жатады:

- * Балалы болу мотиві азайған. Бұл мотив әйелдің баланы жеке адам ретінде тәрбиелеу, сүйеу болу, құшақтау, сүю және қамқорлық жасауымен байланысты. Бұл баламен болашақ қарым-қатынасты көрсетеді.

- * Басқа бәсекелес себептері басым. Басқа бәсекелес себептер мыналарды қамтуы мүмкін:

- * мансаптық өсу, кәсіби өзін-өзі дамыту, жұмысынан айырылып қаламын деген қорқыныш;

- * әлеуметтік жағдайын жақсарту;

- * күйеуіне бағытталған мотив – күйеуін жоғалтудан қорқу, кек алу немесе қызғану;

- * өзінің жастығын, сұлулығын сақтап қалу мотиві, әйелдің белгілі бір кезеңінде маңызды болуы мүмкін басқа да себептер.

- * Жүктілік мақсат ретінде. Бұл әсіресе ұзақ мерзімді емдеуге тән. Бұл кезде жүктілік болуы мүмкін, бірақ әр түрлі уақытта үзілуі мүмкін.

- * Қорқыныш Балаға тәуелділік қорқынышы, жақын қарым-қатынастан қорқу, жүктілік пен босану кезіндегі денсаулығынан қорқу, жаман ата-ана болудан қорқу, жеке басының бостандығынан айырылу және жұбайына тәуелділікке көшуден қорқу, ЭКҰ-дан қорқу және басқа қорқыныштар [5, 89 б.].

Осылардың кем дегенде біреуінің болуы, әйелдің күмәнмен қарауы, таңдау жасай алмауы, оның стрессті күйде екенін көрсетеді. Бұл жағдайда, организм әйелдің жүкті болмауы үшін барлық нәрсені «жасайды», тіпті, әйел жоспарласа да, бәрін бастан аяқ қамтамасыз етсе де, жүктілік болмайды. Қарапайым механизм - өзін-өзі сақтау - кез келген жоспардан да күшті екенін білу болашақ ана үшін маңызды.

Әдебиеттер:

1. Иванова А.Р. Медико-психологические особенности женщин во время лечения бесплодия: автореф. дис. ... канд. мед. наук. М., 2010. 24 с.
2. Менделеевич В.Д. Клиническая и медицинская психология: практическое руководство. М. : МЕДпресс, 2001. 592 с.
3. Федина Л.П. Психологические особенности семей в программе ЭКО // Актуальные вопросы современной психологии: материалы междунар. науч. конф. Челябинск: Два Комсомольца, 2011. С. 111-115.

Күзембек Адиля
5В050300-Психология
4 курс студенті
КазГосЖенПУ

Ғылыми жетекшісі: әл.ғ.м., аға оқытушы Бапаева С.Т.

СТРЕССТІҢ ТҰЛҒАНЫҢ ИНДИВИДУАЛДЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНЕ ЫҚПАЛЫ

***Аннотация.** В статье дан теоретический анализ понятию стресса. Вместе с тем рассмотрены реакции людей на стресс в зависимости от индивидуальных особенностей.*

***Abstract.** The article provides a theoretical analysis of the concept of stress. At the same time, the reactions of people to stress are considered depending on their individual characteristics.*

Емтихан – стрестік жағдай. Студент мотивациясының өзгеруін- күйзеліске төтеп беруінен, стрестік жағдайдағы мінез-құлықтық өзгерістен, күрделі ситуацияда өзін ұстауынан біле аламыз.

Стрестік ситуациядағы тұлғаның мінез-құлқы, типі, интенсивтілігі, оның формасы және онымен эффективті күресу жолдары көпті қызықтыратын сұрақтардың бірі. Ішкі жай күйінің эмоциялық сыртқы көрінісін спецификалық бақылау мен қоса, субъектінің психологиялық ерекшелігін анықтау аса маңызды. Р.Лазарус кез-келген талпыныс индивидтің стрестік ситуация кезінде қандай күйде болатындығына байланысты және оның психологиялық конституционалды тұлғалық ерекшелігіне байланысты екендігін нақты дәлелдеген.[1, 78 б.]

Бірдей стрестік ситуацияны әр тұлға әрқилы қабылдайды. Бұны біз тұлғалардың ситуацияны әр түрлі қабылдауынан, сол ситуациядағы бақылаушылардың эффективті әсер ете білуінен де көре аламыз. Тұлғаның жеке ерекшеліктеріне байланысты сол ситуацияға жауабы, әрекеттің бағыттылығы әртүрлі болады. Осы ситуациядағы «А» типіндегі тұлғаның стрестік ситауциядағы негізгі рөлі ситуацияны өршітуші болып саналады. Себебі бұл тип мазасыздықты тудырушы, тұлғалық және ситуациялық мәселені өршітуші ретінде қарастырылады. Тұлғаның экстроверттік және интроверттік жай күйлері, когнитивті стилі, локустық бақылауы т.б жағынан басқа тұлғалардан ерекшеленетіндігін осыған байланысты ескеруіміз керек.

Психологиялық факторларды зерттеу арқылы, қандайда бір бағдарлаушы функцияны қалыптастыруға болады. Бұл ситуацияны реттеушілер деп интроверсия мен экстроверсия, және нейротизм типтерін айтсақ болады. Бірақ көп еңбектерде интроверсия мен экстроверсияларды тек біріне бірі қарама-қарсы қасиет ретінде көрсетумен шектеледі.

В.С.Васильев зерттеулеріне сүйенсек экстроверттер интроверттерге қарағанда көп жағдайда күшін көп жұмсауымен, көп күш жұмсалып оны толық толықтыра алмаған себепті шаршаңқылықтың анық байқалуымен ерекшеленеді. Интроверттерге қарағанда экстроверттер стрестік ситуацияда тежеліп, одан кейін ғана сауығып немесе толық қалыпты жағдайға келе алады, бірақ ол ұзақ уақытты талап етеді.

Осы қарама-қарсы көзқарастарды ескере отырып Л.А.Китаев-Смык тұлғаларды интро-экстроверсияға бөлу тұлғаның стрестік жай күйін толық анықтауға жеткіліксіз екендігін атап өтті. А.М.Боковиков әдебиеттерінің қортындысы бойынша интро-экстроверсияға бөлуден байланыс жоқ екендігін, бірақ нейротизммен кері байланыстың бар екендігін көрсетеді.

Л.Г.Диная нейротизмді эмоциялық тұлғалық және оның төменгі деңгейі ретінде көрсетеді. Оптимист студенттерде, оқуға белсенді қатысатын, шынайы қабылдайтын студенттерге қарағанда С.А.Гапановы зерттеулеріне сүйенсек дизфункционалды студенттерде нейротизм жоғары екендігін анықтады.

А.В.Махнач, В.Русинов зерттеулерінде эмоцияналды тұрақты студенттерде нейротизм деңгейі төмен, эмоцияналды тұрақсыз студенттерде керсінше жоғары екендігі анықталды [2, 15 б.].

Стреске төтеп беруші негізгі факторлардың бірі мазасыздық. Ол көп жағдайда нейротизмнен бірге қарастырылады.

Қорқынышты немесе жайсыз ситуацияда өзінің мазасыздығын көрсететін адамдарға қарағанда көп жағдайда тұлғалық мазасыздығы мінезінде бар адамдар эмоцияналды стреске бейім болады. Бұлай абсолютті бөлу дұрыс емес, себебі өмірлік тәжірибеге және қалыптасқан ситуацияға байланысты түрлі өзгермелі жағдаяттар көрініс беруі мүмкін.

Жүйке-жүйесінің қасиеттері ретінде жүйке-жүйесінің күші тұтқиылдан болған эмоциялық күш кезінде, қандайда бір бақылаудан шыққан тапсырманы және алаңдататын сенсорлық тітіркенулерді реттей алуы мен жауап қайтаруы арқылы оның деңгейін айта аламыз. Жүйке-жүйесінің жоғары күші -бұл фактор, стрестің пайда болуына кедергі жасаушы және стресті алмастырушы күш ретінде әсер етеді. А.В.Кучменко жүйке-жүйесінің жоғары күшіне ие тұлға назарын аударуының өнімділігі өсіп жүйке-жүйесі күшейсе, ал әлсіз типтегі адамда керсінше-төмендейді. Бірақ, оқуға деген қызығушылық тұрақты болмаса назар аударудың өнімділігі жоғарлайды [3,245 б.].

Н.В.Щербатых зерттеулері бойынша студенттер емтихан кезінде жоғары белсенділік танытып, парасимпатикалық белсенді жүйке-жүйесі қызмет атқарып тұрса, ал өзін-өзі жоғары бағалайтын студенттердің симпатикалық белсенділігі төмен жүйке жүйесінің қызметінің жоғары болатындығын анықтады. Жүйке-жүйесінің типологиялық ерекшелігін топқа бөліп қарастыратын болсақ, күш, қозғалыс, лабилділік, ұстамсыздық аса маңызды акцент қоятын дүниелер байқалады. Инертті жүйке-жүйесіндегі адамдарға бұндай ситуация қиынға соғады, себебі тосыннан келген сұраққа ұзақ ойланып жауап беру және мүлде импровизацияға жоқ болғандықтан ауыр кешіріледі.

Егер адам өзін жоғары бағалайтын болса онда ол стрестік ситуацияны жеңіл кешіріп, күрделі мәселелерді аса қатты күзелмейді, жүйкесін ауыртпайды. Егер стрестік ситуация пайда болса өзін-өзі бағалауы төмен адамдарға қарағанда өзін-өзі жоғары бағалайтын адам ситуацияны өзіне оңтайлы шеше алады. Себебі, бұл ситуациялар өзінің мүмкіндігінің дейгейін көрсетіп, өзіне деген сенімділігін одан әрі арттырады. Егер адам өзі туралы жаман ойласа ол өз шешімі мен ойына сенбейді. Сондықтан ол өзгелердің ойына тәуелді және кез-келген әлеументтік әрекетпен сөзге, алаңдағыш келеді [4, 215 б.].

А.Бандураның ойынша өзінің күшіне сену – өзінің ефективтілігіне сенімділік. Бұл эмоциялық жай күйін көтеруші негізгі фактор. Ал керсінше, өзінің мүмкіндіктерінің ефективтілігінің төмен екендігін білген тұлға депрессивтік күйге, мотивацияға, жетістікке жетуге деген жай күш төмендейді. [5, 215 б.].

Қорыта келе, стрестік ситуация тұлғаның дамуына, өзінің мүмкіндіктері мен деңгейінің қандай дәрежеде екендігін көрсете алады. Ситуациядағы мәселені шешуі оның тұлғалық ерекшелігінің көрінісін, жетістікке жетуге деген бағыттылығын, мәселені шешуге деген табандылығын көрсетеді. Студенттердің стрестік жай-күйі оқу мотивациясына қаншалықты әсер ете алатындығын анықтауға мүмкіндік туғызады. Стрестік ситуацияның студент үшін маңыздылығы оның ең маңызды шешуші емтиханға әсерінің тиюінде екендігі. Бұл әсердің негізінде студенттің болашағы материалдық (степендия, скидка, грант) және әлеументтік (ортадағы беделі) проблемаларының ары қарай қалай өрбейтіндігін көре аламыз.

Әдебиеттер:

1. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие и преодоление / В. А.Бодров. - М., 2006. - 528 с.
2. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования / Р. Лазарус // Эмоциональный стресс. - М, 1970. - С. 178-209.
3. Писаренко В. М. Роль психики в обеспечении эмоциональной устойчивости человека / В. М. Писаренко // Психологический журнал. - 1986. -№1._ С. 62-72.

Матниязова Дина

5B010300 – Педагогика және психология

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. К.Т.Медеубаева

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ЦИФРЛАНДЫРУ: ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУЛЫҚТАРДЫҢ БІЛІМ БЕРУДЕГІ МАҢЫЗЫ

***Аннотация.** В статье рассмотрены сущность и значение электронных учебников в современной системе образования, знания, приобретаемые в их разработке и использовании.*

***Abstract.** The article deals with the essence and importance of electronic textbooks in the modern education system, the knowledge acquired in their development and use.*

Елбасы Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу» екендігі айтылған [1]. Ұлттық код – ең алдымен, тілде, дәстүріміз бен салтымызды, мінезімізді айқындайтын ділде, ұлттық мәдениетте. Ізгілік, адалдық, перзенттік инабаттылық, адамгершілік, парыз, этикет, ақыл-парасаттылық молынан қамтылған, парыз бен әділдік қатар сомдалған әл-Фараби, Ж.Баласағұни, М.Қашқари, А.Иасауи, Абай мен Шәкәрім, Ахмет пен Әлихан, Мағжан мен Міржақып, т.б. ұлы тұлғалардың педагогикалық идеялары арқылы халыққа дәріптелген.

Білім беру жүйесін цифрландырудың негізгі бағыты – ХХІ ғасырдың талаптарына сәйкес қоғамды дамытудың жоғары тиімділікті технологияларына сүйенген жаңа білім стратегиясына көшу. Білім беруді цифрландыру пән бойынша оқу бағдарламасына сәйкес нақты оқу тақырыбына арналған дидактикалық материалдар. Олар оқу пәнінің белгілі бір тақырыптары бойынша мультимедиялық түсіндіруді, интерактивтік тапсырмаларды және тестілік сұрақтарды қамтиды. Сандық білім беру құрылымы: жаңа материалды түсіндірген кезде, материалды бекіту және меңгеру деңгейін бағалау, өз бетімен оқу, орындау және өз-өзін бағалау кезінде қолдана алады. Сандық білім беруге жаттығулар орындау, картамен жұмыс жасау, сәйкестіктерді белгілеу, сөйлемдерді толықтыру, кесте құру, сөзжұмбақ, ребус шешу т.б. тапсырмалар енгізіледі. Жауапты есте қалдырудың тек механикалық жаттанды түрінен студенттің саналы есте сақтау логикасы қалыптасады.

Білім беру жүйесін цифрландыру студенттердің зияткерлік әрекетін ынталандыруға, материалды игеру деңгейін жетілдіруге, білім алуға деген қызығушылықты арттыруға, студенттің тұлғасын қалыптастыруға және болашақ кәсіби мамандығына тиімді әсер етеді. Білім беру жүйесін цифрландыру – оқу үдерісін жаңғыртудың тиімді де ұтымды құралы. Оқу үдерісінде сандық ресурстарды қолдану қажетті құрал болатынын сенімді түрде айтуға болады.

Білім беру жүйесін цифрландыру арқылы студент бойында негізгі және пәндік құзыреттіліктерді қалыптастыруға, студенттердің өздігінен көрнекілік, проблемалық оқытудың әдістемесін жүзеге асыруына, білімді бақылауды автоматтандыру арқылы білім алуға болады. Біздің ойымызша, сипатталған қолдану әдістерін орындай отырып, білім беруді цифрландыруды ендіру оқытудың инновациялық әдістерін толықтырып, олардың жаңа қолданыстағы ақпараттық технологиялармен үйлесуіне мүмкіндік береді.

ЖОО-да білім беруді цифрландыру студенттерді ізденушілікке баули отырып, ғылым мен техниканың жетістіктеріне сәйкес нәтижелерге жетуге, ғылымға жетелеу арқылы өздерінің қабілеттерін ашуларына көмектеседі. ЖОО-да білім беруді цифрландыруды енгізу болашақ педагогтің кәсіби қызметінің сапасын арттыруға, медиақұзыреттілігін дамытуға, оқытудың саралануы мен даралануына мүмкіндік береді. ЖОО-да білім беруді цифрландыруды қолдану кезінде сабақты жоғары эстетикалық және эмоционалдық деңгейде өткізуге, сабақ үстіндегі жұмыс көлемін арттыруға, проблемалық талқылау негізінде монологтік және диалогтік пікір айту іскерлігін жетілдіруге, студенттің өз білім бақылай алуына, оқу үдерісінде кері байланысты тиімді ұйымдастыруға қол жеткізуге болады.

Мәңгілік Елдің мәңгілік ұлағатты тұлғаларының педагогикалық ой-пікірлері, ғылыми еңбектері бойынша сандық ресурстарға негізделген электронды оқулық жасақтау – қазіргі білім беру үдерісінің негізгі ұстанымы. «Педагогика» курсының «Педагогика тарихы» бөлімі бойынша пән бағдарламасына сай студенттердің білімін жаңа технологиялық құралдармен бағалауға, бақылауға,

студенттердің өзін-өзі бағалауға, өзара бағалауға арналған электронды оқулықты төмендегідей бөліктерден құрастыруға болады:

- тест тапсырмалары;
- сұрау-тапсырмалар;
- жағдаяттық тапсырмалар;
- видео және аудио тапсырмалар жүйесі.

«Электронды оқулықпен оқыту» термині әдебиеттерде әртүрлі айтылады. В.П.Тихомировтың пікірінше, электронды оқулықпен оқыту, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды ертерек қолдануға дағдыландырады. Бұл келешекте білімді практикалық пайдалану тиімділігін арттыруды жүзеге асырады. Ол электрондық оқыту технологиясын, білім алудың жаңа стилі және ақпараттық қоғамға лайықты өмір сүру технологиясы, үздіксіз білімді жетілдіру және іскерліктер мен дағдыларды дамытудың технологиясы деп сипаттайды [2].

Электронды оқулықты студент дәріс, практикалық, зертханалық сабақтарды, жаңа пәндерді, материалдарды өз бетінше толық оқуға, көмекші-кеңесші, емтихан алушы ретінде қолдануға мүмкіндік алады. Ә.Х.Сарыбаева: «Электронды оқулық – қолданушыға ақпаратты жүйелі ұйымдастырып қолдануға мүмкіндік беретін интерактивті жүйе. ЭО теориялық, анықтамалық-ақпараттық, практикалық материалдар мен тапсырмалардың, білімді меңгеруді бақылау және бағалауды, арнайы бағдарламалардың көмегімен қалыптастырылатын, ақпараттық мәтіндік, графикалық бейнесі және мультимедиялық видео және дыбыстық эффектілермен берілетін ақпарат» [3].

К.Ө.Тілегенованың пікірінше, дәстүрлі және электронды оқулық кітаптары төмендегідей функцияларды ойдағыдай орындайды: оқыту, дамыту, тәрбиелеу, сезімді ояту, бақылау-түзету. Арнайы жасалған бағдарламалық оқулықтарды пайдаланғанда бақылауға, түзетуге, білімге диагноз қоюға, іскерлікке байланысты сұрақтар тиімді түрде шешіледі.

Жоғарыда аталған ғалым-педагогтардың еңбектерін зерделей отырып, өз анықтамамызды ұсынып көрдік: электронды оқулық дегеніміз – білім алушыға білім мазмұны жинақталған оқулықты электронды нұсқада ұсыну. Оның кәдімгі оқулықтан айырмашылығы электронды оқулықтың аз уақыт ішінде сақтауға, таратуға, көбейтуге, басып шығаруға болатындығы және анимациялардан, бейнематериалдардан, дыбыстық фрагменттерден тұратындығы.

Цифрлы білім беру ресурстары негізінде студенттер сабақ барысында электронды оқулықта берілген педагогикалық жағдаяттарды көріп, оларға талдау жасап, өз пікірлерін ортаға сала алады. Себебі, аудиториядағы қарым-қатынас екіжақты бағытта жүрсе, білім алушының білім алу үдерісі алға жылжиды. Аудиторияда студенттердің бірлескен сұхбаты пайда болады. Нәтижесінде, диалог сабақта студенттердің қызығушылығын арттырумен қатар олардың білім деңгейінің өсуіне әсер етеді. Әрбір өтілген сабақ соңында студенттер өтілген тақырып бйынша тест тапсырып, білімдерін бағалай алады.

Қорыта келгенде, білім беру салаларында электронды оқулықтарды пайдаланып, оқыту сапасын арттыру, тез модернизациялау және интенсификациялаудың тәсілдерін даярлау жүйесі бойынша ізденістер қарастырылуда. Электронды оқулықтарды оқу үдерісінде қолдану педагогикалық практикада оқу үдерісін интенсификациялауға, оқытуды дамыту идеяларын жетілдіруді жүзеге асыратын психологиялық-педагогикалық технологиялар жүйесін арттыруға мүмкіндік береді.

Электронды оқулықтар оқыту үдерісінде автоматтандырылған оқыту формасы болып табылады. Электронды оқулық – мультимедиялық оқулық, сондықтан электронды оқулықтың құрылымы сапалы жаңа деңгейде болуы тиіс. Электронды оқулық студенттің уақытын үнемдейді, оқу материалдарын іздеп отырмай, өтілген және студенттің ұмытылып қалған материалдарын еске түсіруге зор ықпал етеді.

Әдебиеттер:

1. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақала. 2017 жыл 12 сәуір.
2. Тихомиров В.П. Качественное образование для всех как основа формирования знаний.// Информационные общество. 2005, №4. –С. 12-14.
3. Сарыбаева Ә.Х. Электронды оқулық – болашақ мұғалімдердің кәсіби даярлығын жетілдіру құралы. п.ғ.к. дис..., 13.00.08. Түркістан, 2009. –146 б.

Нургалиева Мадина

5B010300-Педагогика и психология

студентка 3- курса

научный руководитель: к.пс.н. Байдрахманова А.К.

КазГосЖенПУ

ПРИЧИНЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ ХОЛОДНОСТИ У МАТЕРЕЙ. СИНДРОМ МЕРТВОЙ МАТЕРИ

Түйіндеме. Бұл мақалада аналардың эмоционалдық суықтылығын көрсетудің себептері, сондай-ақ өлі ана феноменінің сипаттамаларын талдау қарастырылған. Зерттеу барысында «өлі аналар» синдромының белгілерін бастапқы кезеңдерінде анықтаудың маңыздылығы көрсетілген, себебі ананың зиян әрекеттері балаға жұғып, сәби ересек адам болғаннан кейін өмірден қорқуды бастайды.

Abstract. This article provides a rationale for the causes of the manifestation of the emotional coldness of mothers, as well as an analysis of the characteristics of the "dead mother" phenomenon. The study showed the importance of identifying the "dead mother" syndrome in the early stages of its manifestation, since this phenomenon leads to the fact that the child becomes infected with the deadly nature of his mother and begins to fear life.

Актуальность данной статьи обусловлена тем, что в настоящий момент затронутая нами проблема приобретает особую значимость в сфере психических заболеваний. так как она является следствием нанесения психологической травмы ребенку, которая в последнее время стала распространённым источником психической патологии в мире и частности в Казахстане.

Целью данной статьи является выявление причин эмоциональной холодности матерей по отношению к своим детям.

Задачи:

1. Провести наблюдение за матерями в кризисном центре
2. Проанализировать детско-родительские отношения, которые приводят к формированию синдрома «мертвой матери»
3. Выявить влияние поведения «мертвой» матери на дальнейшую судьбу ребенка.

Как говорил Кришна: "Рука, качающая колыбель, правит миром,"- мать, которая дарит свою любовь и внимание своему чаду, в действительности оставляет значимый отпечаток на его дальнейшей судьбе. А мать, которая обделяет свое дитя любовью, которая является эмоционально холодной и отстранённой можно называть "мёртвой мамой". Данную статью мы хотим посвятить рассмотрению некоторых, на наш взгляд, базовых особенностей феномена «мертвой матери». В настоящий момент затронутая нами проблема приобретает особую значимость в сфере психических заболеваний, так как она ведёт к проявлению симптомов депрессии у самой матери, следствием чего является нанесение психологической травмы ребенку, которая в последнее время стала актуальным источником психической патологии в мире и частности в Казахстане. Феномен «мертвой матери» был выявлен, назван и изучен известным французским психоаналитиком Андре Грином. В своей работе «Мертвая мать», вышедшей в свет в 1983 году, Грин уточняет, что эта работа трактует вопрос не о последствиях реальной смерти. Мертвая мать здесь, вопреки тому, что можно было бы ожидать, — это мать, которая остается в живых, но в глазах маленького ребенка, о котором она заботится, она, так сказать, — мертва психически. Среди главных причин такой материнской депрессии Андре Грин находит потерю любимого объекта: ребёнка, родственника, близкого друга или любого другого объекта, сильно любимого матерью. В любом случае, на первом плане стоят грусть матери и уменьшение её интереса к ребёнку. [1] Наблюдая и исследуя женщин, с синдромом "мёртвой матери", мы столкнулись с горечью, душераздирающей болью, и ощущением Вселенской несправедливости. Затем мы пошли дальше и узнали, что большее и разрушительнее мертвой матери, может быть мертвая убивающая мать. Попытки заботы о ребенке, проявляется в крайней степени гиперопеки. Такие матери притягивают к себе, а потом словно удушают излишней заботой, видимой любовью и опекой. Помимо этого, мертвые убивающие матери - это еще и те матери, которые сильно озабочены здоровьем своего малыша. Такие матери проявляют интерес к болезни ребенка, его неудачи (они все время хотят узнать происходит ли что-то плохое с ребенком, проявляя при этом очень много заботы), также такие матери постоянно делают мрачные прогнозы по поводу дальнейшей жизни своего ребенка. Такая мать равнодушно относится к положительным переменам и не откликается на радость ребенка, а зачастую даже испытывает некое раздражение. Встретившись с

женщинами, с подобным синдромом в "Доме Мамы", мы убедились, что она постепенно и систематически заглушает в ребенке радость жизни и веру в себя, в свое будущее, что в итоге приводит к тому, что ребенок заражается смертоносностью своей матери и начинает бояться жизни. На протяжении нескольких месяцев наблюдая за матерями, мы безусловно можем утверждать, что между матерью и малышом происходит обмен энергией и информацией. Любые нарушения связи между мамой и малышом вызывают у него тревогу и даже панику". Будучи младенцем, ребенок может демонстрировать симптомы страха, направленные матери, например, когда мать берет спокойного ребенка на руки, он реагирует на нее сильным плачем.

Иногда депрессия матери, ее тревога и напряжение, могут и осознаваться самой матерью. Благодаря этому фактору, ребенок в меньшей степени подвержен бессознательным враждебным импульсам матери, которые носят характер "случайных" инцидентов, таких как: упал с кровати, случайно ударила обо что -нибудь (совсем не нарочно или "ой, непоседа, крутился и выпал из рук"). Таким образом, ребенок полностью принимает и вбирает в себя образ матери, вместе с ее враждебностью и разрушительностью. В поведении детей, у которых была убивающая мать, можно заметить мазохистические повадки, которые сохраняются на протяжении всей их жизни. Филипп М. Бромберг говорит, "что мазохизм поощряется матерями, в чей душе ребенок идентифицируется с родителем, по отношению к которому испытывалась враждебность. Они преподносят себя как жертвующих собой, заботливых и добрых, но под их претензиями кроется враждебная установка. Ребенок испытывает на себе их жажду контролировать его. Развитие эго затрудняется, у эго появляется тенденция к тому, чтобы остаться слабым, пугливым и покорным. Ребенок приходит к убеждению, что наиболее приемлемым поведением для него будет то, которое заканчивается неудачей и страданиями. Так страдание благодаря его матери ассоциируется у него с концепцией любви, ребенок со временем начинает воспринимать его как любовь". [2] Такие дети, становясь взрослыми, чувствуют свою ничтожность, ощущают себя презренными, считают себя хуже всех. Кроме того, бывают и такие случаи, когда люди испытывают отвращение к своему телу. В своих наблюдениях за младенцами, перекликающихся с психоаналитическими исследованиями первого года жизни ребенка Р. Шпица, Д. Штерн увидел и описал младенческую микродепрессию, являющуюся результатом неудачных попыток оживить мать: «Мать прерывает контакт глазами и не делает попыток восстановить его. В очень малой степени она является отвечающей ребенку. Мать не воодушевлена взаимодействием с ним. Эти материнские послы вызывают резонанс в душе ребенка: у него также пропадает воодушевление, возникает чувство опустошения, исчезают позитивные аффекты, отмечается мимическая бедность, уменьшается активность. Этот опыт можно описать как микродепрессию». [3]

Наблюдая за женщинами, с синдромом мёртвой матери мы сделали вывод, что первичным в смертельной враждебности матери против своего ребенка является конфликт матери с ее матерью. Это конфликт между поколениями, и в каждом последующем поколении он становится мощнее и патогеннее. То есть если бабушка была просто мертвой матерью, то ее дочь может стать убивающей мертвой матерью, а внучка уже с более выраженным убийственным импульсом. Примеры таких ужасающих явлений можно проследить и на территории Казахстана, когда женщины выбрасывают новорожденных в мусорные баки, рожают в туалете и там же оставляют, кидают под колёса автомобилей. Мертвой убивающей матери очень сложно прийти к осознанию своей разрушительности, их пугают мысли о том, что они сходят с ума. И только после установления прочных доверительных отношений психологу можно постепенно подходить к психотерапии. Если во время не обратиться к психологу, то разрушающие, убийственные тенденции матери будут проявляться всю ее жизнь. Когда женщина начнёт посещать психолога, ее синдром немного смягчится и чем раньше мертвая мать станет принимать терапию, тем лучше.

Литература:

1. Мертвая мать Работа Андре Грина, изд. Грегорио Кохон, Лондон: Routledge 1999. (включая интервью с АГ)
2. Бромберг П.М. (1998). Стоя в пространствах: очерки о клиническом процессе, травме и диссоциации. Нью-Джерси: Аналитическая Пресса.
3. Стерн Д. Дневник младенца: Что видит, чувствует и переживает ваш малыш./ Пер. с англ. М.: Генезис, 2001.

к.п.н. **Сманова Акмарал Смаиловна**
Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
PhD **Небесаева Жанар Орынбековна**

Южно-Казахстанский Государственный Педагогический университет, город Шымкент

ПРОЕКТИРОВАНИЕ КУРСОВ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ В РАЗВИТИИ ИННОВАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Түйіндеме. Мақалада инновациялық білім ортасында және педагогикалық жұмыс сапасын қамтамасыз етуде біліктілігін арттыру жүйесінде жаңа рөлі туралы материалдар ұсынылған. Мұғалімдердің сұраныстары мен қажеттіліктері негізінде білім беру қызметтерін ұсыну жүйесі ретінде біліктілікті арттырудың дәстүрлі рөлі өзгеруде.

Abstract. The article offers materials on the new view of the role in the innovative educational environment and on the advanced training system in ensuring the quality of pedagogical work. The traditional role of the advanced training system as a system for the provision of educational services in accordance with the needs of teachers on the basis of their requests and needs is changing.

В стратегической перспективе отечественное образование рассматривается как важнейший фактор и ресурс развития общества и государства. Это требует системных изменений по основным направлениям развития образования России.

Тенденции современного общественного развития непосредственно связываются сегодня с такими актуальными понятиями как «инновационное общество», «общественный интеллектуальный потенциал», «национальная инновационная система», «инновационная образовательная среда» и др.

Это обусловлено в первую очередь принципиальными изменениями в философско-методологическом понимании сущности мирового «порядкообразования» - переход от общества индустриального к обществу информационному, характеристиками которого является качество общественного интеллекта, качество инновационного потенциала общества, инновационная культура и др.

По мнению Л. В. Симошиной, фундаментальной проблемой сегодняшнего дня является проблема снижения конкурентоспособности российского потенциала генерации знаний - инновационного потенциала. Причиной этого, как отмечает автор, является целый комплекс проблем:

- утечка из страны значительного интеллектуального потенциала - профессионалов, обладающих наивысшим уровнем компетенций в своей области;
- второстепенное отношение к вопросам развития интеллектуального потенциала на уровне государства, выражаемое в частности в отсутствии культивирования в обществе инновационного поведения;
- отсутствие управляемой системы единого инновационного цикла - от подготовки кадров для исследовательской деятельности до внедрения в производство новых технологий;
- низкая активность организаций по совершенствованию систем управления развитием своего внутреннего инновационного потенциала;
- недостаточная эффективность системы образования по подготовке специалиста нового уровня, главной системообразующей компетенцией которого будет активное инновационное поведение в профессиональной деятельности.

В связи с этим возрастает роль человека, его интеллектуальных и творческих возможностей в процессе социального развития: от интеллектуальных возможностей и творческого потенциала современного человека, традиционно определяемого в современной науке через понятие «профессиональная компетентность», напрямую зависит качество общественного развития [1, с. 4].

В настоящее время инновационный характер образования становится важнейшим инструментом в его конкуренции с другими социальными институтами за влияние на

подрастающее поколение. Кроме того, инвестиционная привлекательность образования также зависит от инновационного характера развития образовательной сферы, интеграции научной, образовательной и практической деятельности, включенности образования в национальную инновационную систему.

В соответствии с ее точкой зрения на третий закон о стереотипизации инноваций, который утверждает цикличность инноваций, их повторяемость в новых условиях, а также на изменения в связи с этим педагогических условий, можно утверждать, что многие инновации не воспринимаются педагогическим сообществом как новшество и вызывают сильное противодействие.

В связи с этим успех инновационных предложений, думается, во многом зависит как от отношения педагогов к переменам в образовательном процессе, так и от восприятия основными потребителями образовательных услуг (учащимися, студентами, родителями, работодателями) происходящих процессов модернизации системы образования.

Объемный взгляд на проблему инноваций в педагогической науке выявляет и ряд противоречий, которые являются неизбежными, свойственными любым изменениям (в том числе в образовании):

- возрастающий темп социокультурных изменений и консерватизм образовательной системы;

- противоречия в содержании и методике инновационных разработок (программ, технологий) и их практической реализации;

- инерция в профессиональной подготовке педагогов и запросы практики;

- отсутствие объективных удобных диагностических материалов и готовность педагогов-практиков проведению мониторинга эффективности инноваций;

- низкая мотивация педагогов околопенсионного и пенсионного возраста к инновациям; - сложность самостоятельного изучения современной методической литературы (научообразность стиля изложения современных методических пособий и снижение вербального интеллекта учителя);

- разное понимание целей и задач воспитания между субъектами педагогического процесса: образовательным учреждением, семьей;

- проблемы в интерпретации результатов инноваций и др.

Н.В. Гладик отмечает, что практика научно-методической работы в школе также характеризуется наличием ряда противоречий:

- между необходимостью обеспечения качества образования посредством повышения профессиональной компетентности педагогов, решения инновационных проблем образовательного процесса конкретной школы и неспособностью традиционной методической работы выполнить данное предназначение;

- между необходимостью создания эффективной системы управления научно-методической работой в школе и недостаточным осмыслением сущности и содержания ее управленческого сопровождения;

- между необходимостью повышения эффективности управления качеством научно-методической работы и отсутствием методики само-оценки субъектов этой деятельности [2, с. 4].

В решении означенных проблем, в виде вышеизложенных противоречий, связанных с инновационным характером образования, думается, что агрессивную роль должны играть институты повышения квалификации работников образования (институты развития образования, центры повышения квалификации и др.), выполняя функции создания, распространения освоения новшеств.

Кроме того, интересной и актуальной является позиция исследователей [3], которые полагают, что в основе интеллектуализации обучения прежде всего используется доминирующая инновационная модель.

Она создается на основе инновационной стратегии и предполагает реальное обучение, решение реально инновационной проблемы, конструирование нового курса обучения, разработку

программы и сценария по ее осуществлению, оценку эффективности нововведения. Система повышения квалификации активно А. Александрова для характеристики качества педагогического труда в инновационной образовательной среде предлагает использовать понятие «социально-образовательная активность педагога», которое принимает как критерий эффективности становления социально-квалификационной его карьеры [1, с. 6]. Авторы также вводят понятие «социально-квалификационная карьера педагога», рассматривая его как цепь индивидуальных достижений, имеющих определенное значение для становления личности педагога, способствующих росту его профессиональной уверенности, конкурентоспособности, повышению социального статуса в территориальном сообществе [3, с. 12].

Таким образом, думается, в условиях обострившейся и неоднозначной ситуации относительно развития инноваций в системе образования, обусловленных потребностью общества их активного внедрения, с одной стороны, и напряженным отношением к ним педагогов, с другой стороны, важна роль и институтов повышения квалификации, и системы повышения квалификации в целом, в разрешении этого противоречия.

На смену позиции только оказания услуг потребителям в системе повышения квалификации должна прийти иная позиция, активная, наступательная, агрессивная, провоцирующая направление инновационного характера развития системы российского образования.

Литература:

1. Александрова С. А. Становление социально-квалификационной карьеры педагога в муниципальном сельском районе: Автореф. дисс. канд. пед. наук.-Великий Новгород, 2010. - 24 с.
2. Гладик Н. В. Формирование самооценки эффективности управления качеством научно-методической работы в общеобразовательном учреждении: Автореф. дисс. канд. пед. наук. -М., 2008. - 24 с.
3. Давыденко Л. Н., Давыденко Т. Д. Интеллектуализация обучения как фактор педагогических инноваций // Образование через всю жизнь: непрерывное образование для устойчивого развития: Труды международного сотрудничества в области непрерывного образования для устойчивого развития. Т. 5 / Под науч. ред. Н. А.Лобанова и В. Н.Скворцова. СПб.: AlterTgo, 2007.- С. 106-107.

Ордабекова Лайла

5B010200-Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі

3 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. Набуова Р.А.

ҚазМемҚызПУ

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ

Аннотация. В статье анализируются теоретические аспекты критического мышления путем анализа выводов ученых. Она смогла продемонстрировать свои навыки с помощью стратегии, чтобы помочь студентам развить навыки критического мышления. Основные черты критического мышления учащихся определяются высоким, средним и низким уровнями, основанными на понятии рациональности, недостатка общения и специфики. Вывод сделан.

Abstract. The article analyzes the theoretical aspects of critical thinking by analyzing the findings of scientists. It was able to demonstrate its skills using strategy to help students develop critical thinking skills. The main features of critical thinking of students are determined by high, medium and low levels, based on the concept of rationality, lack of communication and specificity. The conclusion is made.

Білім мазмұнын жанарту шеңберінде мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту білім берудің басым мақсаттарының бірі ретінде айқындалып отыр.

Функционалдық сауаттылық, кеңінен алғанда, тұлғаның мектепте алған білімі, білігі мен дағдысын адамзат қызметінің әртүрлі саласында, сонымен бірге тұлғааралық қатынастар мен әлеуметтік байланыстарда кездесетін тіршілік міндеттерін жан-жақты шеше білу қабілеті ретінде түсіндіріледі.

Оқу сауаттылығы— оқушылардың мәтін мазмұнын түсіне білу және оларға ой жүгірте білу, мәтін мазмұнын өз мақсаттарына жету үшін пайдалана білу, қоғам өмірінде белсенділік таныту мақсатында білімдері мен мүмкіндіктерін дамыту қабілеттері. Оқу жылдамдығы мен мәтінді дәлме-дәл түсіну бағаланбайды, мәтінге арналған рефлексия мен ұғым, өмірлік мақсаттарды жүзеге асыруға арналған оқығанын пайдалану бағаланады.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының білім беру саясаты әлемдік білім беру кеңістігіне енуі мақсат етіп, білім беруде нәтижеге бағдарлану, оқытуды оқушының жеке тұлғасына бағыттау, ал оқыту әдістерін тұлғааралық қарым-қатынастарға бейімдеуді көздеп отыр. [1, 3 б.]

«Сыни ойлау» - бұл американдық көптеген ғалымдардың алдыңғы қатарлы идеялары негізінде құрылған жоба, оның тұтас құрылымы болғандықтан технологияға деген негіз бар. Сын тұрғыдан ойлау «ойлау туралы ойлану» деп сипатталған. [2, 29 б.].

Сын тұрғысынан ойлауды дамыту бағдарламасы әлемнің түкпір-түкпірінен жиылған білім берушілердің бірлескен еңбегі. Тәжірибен іжүйеге келтірген Джинни Л. Ситл, Куртис С. Мереди, Чарльз Темпл. Жобаның негізгі Ж.Пиаже, Л.С.Выготский теорияларын басшылыққа алады.

Біздің елімізде Джордж Соростың ашық қоғам институты, «Сорос-Қазақстан» қоры арқылы келген бұл технология орыс және қазақ тілдерінде мектеп тәжірибелеріне ене бастады.

«Сын тұрғысынан ойлау» ұғымын белгілі бір идеяларды қабылдай отырып, оның неге қатысты екенін зерттеу, оларды жеңіл септикалық ойларға қарсы қоя білу, салыстыра алу, сол идеяларға қарсы көзқарастармен тепе-теңдікте ұстап зерттеу, оларға сеніммен қарау деп түсіндіреді авторлар.

Сын тұрғысынан ойлау мән мәтінді есепке ала отырып, бақылау мен тыңдау арқылы дәлелдер жинастыру және шешім қабылдау үшін талапқа сай өлшемдерді қолдану сияқты дағдыларды дамытуды қарастырады. Сондықтан оқушыларға бақылау, талдау, қорытынды жасау және интерпретациялау дағдыларын дамытуға мүмкіндік жасау керек.

Қазақстандық ғалым А.Әлімов «Біз қалай ойланамыз? » эссе, ой-толғанысында: Дегенмен, ойлану - тегін шаруа емес. Жалпы біз жиі ойланамыз ба? Өз өмірімізге байыпты да байсалды түрде көз тастап, өзімізге өзіміз есеп беріп, басымызға түскеннің бәрін де сабырлы түрде ой елегінен өткізіп, сараптаймыз ба? Жоқ, әлде ойымыз күнделікті күйбең дәрежесінен шыға алмай, тек майда-шүйде, бықи-тықи, жасап жатқан (көргеніміз, ішіп-жегеніміз, болмашы тақырыптарға сөйлескеніміз, біреудің жүріс-тұрысын, киімін, сөздерін, іс-әрекеттерін талқылағанымыз, т.с.с.) әрекеттерімізбен байланысты таяз мәселелерге ғана тоқтала ма? Мұның бәрі де әбден етіміз үйреніп кеткен, еш

тереңдік пен даналықты қажет етпейтін ойлар мен ойлау, ал олардың бізді дамытатындығы күмәнді. [2, 32 б.].

Ғалымдардың пайымдауы бойынша, адам миының ойлауға тікелей қатысты бөлігінің тек 3% ғана ойлау процесіне қатынасады да, қалғаны ұйқылы-ояу, қалғып-мүлгіген жағдайда күй кешеді екен. Себеп: ойланбаймыз, ойлана білмейміз. Көбіне-көп ойланудың орнына қиялдаймыз; әрекеттерімізді сараптап, оларға баға берудің орнына өзімізді ақтаймыз.

Біздің пайымдауымызша, жасалған теориялық талдауларға сүйене отырып, бастауыш сынып оқушыларының сын тұрғысынан ойлау дағдыларын дамыту дегеніміз —«білім алушы кез-келген мәселе бойынша салыстыра алу, талдау сұрақтарын қоя алу, болжам жасай алу, яғни талдау деңгейіне жеткенде ғана сыни ойлау жүреді, бұл тұста Блум таксономиясының білу, түсіну, қолдану деңгейі төменгі ойлау деңгейінде болса, талдау, жинақтау, бағалау деңгейі жоғары ойлау деңгейі»деген тұжырым жасауға болады.

Мектеп тәжірибесінде сын тұрғысынан ойлауға бағытталып жүргізілген сабақта біріншіден, жаңартылған білім беру бағдарламасының негізінде қысқа мерзімді жоспар құрастырылды, бағалау критерийлері мен сабақтың тақырыбына, оқушылардың ерекшеліктеріне сәйкес сын тұрғысынан ойлау дағдыларын дамытуға бағытталған әдістер таңдалынды. [3, 13 б.].

Құрастырылған рубрикалар мен сын тұрғысынан ойлауға бағытталған әдістерді аңғаруға болады:

Рубрикалар	Әдістер
Ойланайық және табайық!	Қосшеңбер» әдісі
Оқиық және жауап берейік!	«Алтын балыққа арналған аквариум» әдісі
Сұраққұрастырайық!	«Себебінеде?» талдау сұрағын құрастыру әдісі
Ойлан, тап!	«Соңғы сөзді мен айтайын» әдісі
Құрастырайық!	«Судың да сұрауы бар» тақырыбында постер құрастыру

Жоғарыдағы әдістерді қолдана отырып, оқушылардың сын тұрғысынан ойлауының негізгі ерекшеліктері ұтымдылық, сыңаржақтылықтың болмауы, пайым, тәртіп, өзіндік сана-сезім сынды ерекшелігін басшылыққа ала отырып, жоғары, орташа, төмен деңгейлер бойынша айқындауға болады.

Оқушылардың сын тұрғысын ойлау дағдыларын өлшеуге, бағалауға болатынына көз жеткізуге болады.

Оқыту үдерісінде және баланың оқуы жайында сын тұрғысынан ойланып-толғануда да қолдануда төмендегі жұмыс бағыттарын басшылыққа алған жөн:

- балаларды оқыту үдерісін бақылау нәтижесінде алынған дәлелдемелермен танысуға;
- тапсырмалар мазмұнын құрайтын оқу мақсатын түсіну.
- оқу мақсаттары мен ол мақсаттарға жету үшін оқушылар атқаратын жұмыстардың әдістері мен олардың жетістіктері арасындағы қарым-қатынастарға талдау жасауға;
- жеке оқушылардың көрсеткен түрлі деңгейдегі түсініктері мен дағдыларын салыстыруға;
- барлық сынып көлемінде көрсетілген іс-әрекеттің нәтижесі туралы ойлану үшін өз зерттеулер және ақпарат көздерін біріктіріп, жинақтауға.

Жалпы сын тұрғысынан ойлайтын оқушылар белсенді болады, олар сұрақ қойып, дәлелдерді талдайды, мағынаны анықтау үшін саналы түрде стратегиялар қолданады; олар ауызша, жазбаша, көзбен шолу дәлелдеріне сенімсіздікпен қарай отырып, ештеңеге сенбейді, мұндай адамдар жаңашыл идеялар мен келешекке ашық болады.

Оқушылардың да бұл жұмысты дұрыс ұйымдастырған жағдайда өз даму деңгейіне сәйкес ойы шыңдалып, белгілі бір жетістіктерге жетері сөзсіз.

Әдебиеттер:

1 Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012 – 2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары /Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымдағы № 832 Қаулысы.

2 Студенттерге арналған нұсқаулық. Төртінші басылым. www.cpm.kz.2015 ж. 86 бет. – *кітап (жаңартылған білім беру бағдарламасы)*

3 «Оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамыту нысандары мен әдістері» С.Мирсеитова, 2011жыл.

Рэн Шынар

Педагогика және психология

2-курс /магистрант/

Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы Иманчиев Ж.Е.

Қ.Жұбанов атындағы АӨМУ

БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІНІҢ АКСИОЛОГИЯЛЫҚ КОМПОНЕНТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ

***Аннотация.** В статье автор рассматривает психологические и педагогические труды, обосновывает актуальность проблемы подготовки специалиста с высокой профессиональной компетенцией, ценностной ориентацией общества. Анализируется структура аксиологического компонента в формировании профессионально компетентного специалиста.*

***Abstract.** In the article the author considers psychological and pedagogical works, substantiates the relevance of the problem of training a specialist with high professional competence, value orientation of society. The structure of the axiological component in the formation of a professionally competent specialist is analyzed.*

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім үшін қажетті жағдайлар жасау; жеке адамның шығармашылық, рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, даралықты дамыту үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту» деп атап көрсетілген. Қоғамдық дамудың қазіргі үрдісі өзінің іс-әрекетін тиімді жоспарлай алатын, танымдық қызметінде алынған білімді орынды пайдалана білетін, түпкі нәтижеге жету үшін әр түрлі топтардағы адамдармен тиімді қарым-қатынас диалогына түсе алатын білімді тұлғаны тәрбиелеу мәселесін қойып отыр[1].

Кәсіби құзыреттілігі жоғары маман дайындау мәселесі психология мен педагогикада кең түрде қарастырылған. Зерттеу барысында зерделеген еңбектер төмендегідей топтастырылды:

- Кәсіби іс-әрекетке даярлығын қалыптастыру және өзін-өзі үздіксіз білім алу арқылы дамытуының моделін құрылымдау (С.И. Архангельский, В.А. Сластенин және т.б.);
- Маманды кәсіби даярлау үдерісінің психологиялық – педагогикалық негіздері, мамандықтың мәні, өзіндік ерекшеліктері мен қызметтері және өздігінен дербес білімін жетілдіруге байланысты ғылыми-әдістемелік бағдар ұсыну (Ю.К. Бабанский, Н.В. Кузьмина, Н.Д. Хмель, К.М. Беркімбаев, Ұ.М.Әбдіғапарова және т.б.)
- Кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастырудың теориялық және практикалық аспектілерін (Ш.Х. Құрманалина, К.С. Құдайбергенова, Б.Т. Кенжебеков т.б.) [2].

Қазіргі таңда қоғамдық түбегейлі бетбұрыстар тұлға құрылымын психологиялық тұрғыда жаңа сипатта зерттеуді талап етіп отыр. Осы орайда, болашақ мамандарды даярлауға деген көзқарас жаңа сипатқа ие болуда. Кәсіби құзыреттілігі жоғары, қоғам талабына сай, құндылық бағдары қалыптасқан маман даярлау мәселесі өзекті екені негізделді.

М.Х.Балтабаевтың пікірінше кәсіби құзыреттілік – маманның нақты бір кәсіби іс-әрекетке даярлығының және қабілеттерінің көрсеткіштер жиынтығы. Кәсіби құзыреттілік маманның тұлғалық және іскерлік қасиеттерінің интегралдық сипаттамасы. Бұл қасиеттер маманның кәсіби іс-әрекеттің мақсаттарына қол жеткізуге қажетті білім, іскерлік, тәжірибелерінің деңгейімен қатар оның әлеуметтік-адамгершілік ұстанымының көрсеткіштері. Кәсіби құзыреттілігіне байланысты маман кәсіби іс-әрекет мақсаттарына, талаптарына сай өзіндік шешім қабылдай алуын, күрделі мәселелер жағдайында тиімді жол таба алу іскерлігін, және іс-әрекет нәтижесін бағалауға даярлығын көрсете алады[3].

Кәсіби-педагогикалық мәдениеттің құрылымы төмендегідей негізгі үш топқа бөлінеді:

1. аксиологиялық компонент

– адами құндылық қасиеттердің жиынтығы. Олар объективті (тарихи тұрғыда қалыптасқан). Бірақ адамның оларды игеру барысында олар субъектке айналады.

- әлеуметтік кәсіби құндылықтар. (нормалардың, ережелердің идеялардың жиынтығы).
- Жеке кәсіби мақсаттар, міндетте, маманның дүниетанымдық көзқарасы.

2. технологиялық компонент

- кәсіби іс-әрекеттің технологиясы. Кәсіби іс-әрекеттің тұтас жүйеде жүзеге асуы.

3. Жекешығармашылық компонент

- маманның психологиялық саланы меңгеруі. Бұнда тұлғаның кәсіби түрде ойлау қабілеттілігімен анықталады: жоғары белсенділік, жауапкершілік, ұйымдастырушылық қабілет, өзінің мінез-құлқын бағалау. Сондай-ақ болашақ маманның шығармашылық ерекшелігі айқындалады.

Аксиологиялық компонент педагогикалық еңбектің құндылықтарын меңгеру және қабылдаудан тұрады:

- Кәсіби педагогикалық біліммен дүниетаным;
- Педагогикалық ойлау және рефлексия;
- Педагогикалық такт және этика.

Кәсіби педагогикалық білім – бұл мұғалімнің жоғары оқу орынында игеретін барлық білімдер жүйесі. Педагогикалық білімдер жүйесі арнайы, жалпы базалық, психологиялық-педагогикалық және әдістемелік білімдерден құралады.

Педагогикалық мәдениеттің құрылымында дүниетанымдық компонент маңызды роль атқарады. Дүниетанымдық компонент педагогикалық тұжырымдарды қалыптастыру процесі мен нәтижесінен, мұғалімнің қызығушылықтары, құндылық-бағдары, ұстанымдарын анықтау процесінен тұрады.

Педагогикалық рефлексия – бұл мұғалімнің өзін, әрекетін талдауы, оны бағалауына негізделеді. Рефлексия латын тілінен аударғанда өткенге қайта оралу деген мағынаны білдіреді. Рефлексия – мұғалім іс-әрекетін қаншалықты табысты болғандығын анықтайды.

Педагогикалық такт – бұл мұғаліммен оқушы арасындағы адамгершілік қатынастар мақсатына сәйкес ұйымдастырылған мұғалімнің өзін-өзі ұстауы және оларға әсер етуі. Педагогикалық такт мұғалімнің адамгершілік мәдениетін көрсетеді. Бұл мұғалімнің мінез-құлқының жекелеген фактілері емес, ол мұғалім стилі, мұнда оқушылар мұғалімнің жақсы қарым-қатынасына сенімді болады.

Педагогикалық этика - бұл мұғалімнің педагогикалық процесс барысында ұстанатын моральдық (адамгершілік) нормалары[4].

Сапалы білім алған, танымдылығы жоғары, құзыретті, бәсекелестіктің қайсыбір мықты тегеурініне төтеп бере алатын білімгерлер ғана болашақтың кілтін аша алады. Еліміздің жаһандық дүниеде даралануы білімді, жігерлі, ұлттық санасы рухани бай жас ұрпақ арқылы іске асады. Олай болса жас ұрпақты тәрбиелеуші жаңашыл идеяларға сай жаңа ғасыр мұғалімі бәсекелестікке қабілетті, өзін-өзі іс-әрекетте табысты жүзеге асыра алатын, өзін-өзі жан-жақты дамытуға дайын, шығармашыл, кәсіби құзыретті тұлға болып сипатталуда.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Алматы, 2010. 6 б.
2. Құдайбергенова К. Құзырлылық — тұлға дамуының сапалық критерийі: Ғыл.-практ. конф. материалдары. —Алматы, 2008. — 9–11-б.
3. Ш.Таубаева Педагогика әдіснамасы. - Алматы, 2013, 207-211б.
4. Құдайбергенова К. Құзырлылық — тұлға дамуының сапалық критерийі: Ғыл.-практ. конф. материалдары. —Алматы, 2008. — 9–11-б.

Саулан Несіпжан

5B010500-Дефектология

3 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: педагогика магистрі Оспанова А.С.

ҚазМемҚызПУ

АРНАЙЫ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ КӨШБАСШЫЛЫҚҚА ҮЙРЕТУ

Аннотация. В научной статье рассматривается обучения детей с ограниченными возможностями лидерству в процессе специального образования. Обучение лидерству детей с особыми потребностями в получении образования является актуальной проблемой, требующей исследования в рамках обновленного образования, отвечающего современным требованиям.

Abstract. The scientific article deals with teaching children with disabilities leadership in the process of special education. Teaching leadership to children with special needs in education is an urgent problem that requires research within the framework of updated education that meets modern requirements.

Зерттеу өзектілігі: Жаңартылған білім беру мазмұнына сәйкес жеті модульді қолдануда «оқытудағы басқару және көшбасшылыққа» ерекше көңіл бөлінген. Арнайы білім беру үдерісінде мүмкіндігі шектеулі балалардың арасынан тек жетістіктерімен көзге тускен бір-екі балаға ғана зор сенім білдіріп, басқа балаларды шеттеу немесе қабылдамау педагогтар санасына сіңіп кеткен жағдай. Осы мәселені дұрыс шешуде басқа психологиялық мінез ерекшеліктерінде үндемейтін, тірлікке бастау т.б балаларды көшбасшылыққа тарту жұмыстарын жандандыру тиімді болмақ[1, 65с.].

Зерттеу мақсаты: мүмкіндігі шектеулі балаларға көшбасшылық қасиеттерін қалыптастырудың тиімді жолын анықтау, әдістерді қолдану.

Зерттеу міндеттері:

- мүмкіндігі шектеулі балалардың көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыру мәселесіне қатысты педагогикалық және психологиялық әдебиеттерді талдау;

- арнайы білім беруде мүмкіндігі шектеулі балалар бойындағы көшбасшылық қасиетінің ерекшелігін анықтау

- мүмкіндігі шектеулі балалардың көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыратын әдістерді іріктеп, оларды қолданудың тиімді жолдарын белгілеу.

Сөйтіп, Арнайы білім беру үдерісінде мүмкіндігі шектеулі балаларды көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыру үшін педагогикалық тәжірибе ұйымдастырылды: **анықтаушы және қалыптастырушы.**

Анықтау тәжірибесінің мақсаты - Арнайы білім беру үдерісінде мүмкіндігі шектеулі балалардың көшбасшылыққа икемділігін анықтау.

Анықтау тәжірибесінің міндеттері:

-осы категория оқушыларын еңбек, музыка сабағында бақылау;

Арнайы білім беру үдерісінде мүмкіндігі шектеулі балалардың көшбасшылыққа икемділігін анықтау.

Анықтау тәжірибесіне қатысқан мүмкіндігі шектеулі балалардың көшбасшылық қасиеттерін анықтауда балаларды топқа бөліп әр түрлі әрекеттерді кезек-кезек балалардың ұйымдастыруымен орындату талап етілді. Мүмкіндігі шектеулі балалардың көшбасшы бола білуіне қатысты орындау шеберлігіне жан-жақты талдау жүргізілді [2, 15с.].

Оқушылардың жауаптары **келесі көрсеткіштер** бойынша бағаланды:

1. Тапсырманы ұйымдастыру (Ән айтуды бастау)

2. Тапсырманы орындатуда құрдастарына көмек көрсету (демеу, дұрыс орындатуға нұсқау беру, бірге айту т.б)

Осы көрсеткіштерге негізделе отырып оқушылардың жауаптарын 3 деңгейге бөліп қарастырдық:

1 деңгейде	2 деңгейде	3 деңгейде
78 %	20%	2%

Сонымен, анықтау тәжірибесі нәтижесі арнайы білім беру үдерісінде мүмкіндігі шектеулі балалардың көшбасшылыққа үйретуін қалыптастыру қажеттілігі анықталды. Бұл нәтиже қалыптастыру тәжірибесін ұйымдастыруға және оның әдістемесі мен мазмұнын белгілеуге негіз болды.

Қалыптастыру тәжірибесінің мақсаты: Мүмкіндігі шектеулі балаларға тренингтер жүргізудің тиімділігін дәлелдеу.

Қалыптастыру тәжірибесінің міндеттері:

1. Тапсырмаларды орындата білу қабілетін дамыту
2. Түзете дамыту тапсырмалары арқылы көшбасшылыққа үйретуге арналған тренингтер жүргізу

1.тренинг

Нұсқаулық: Көшбасшының міндеті бір-бірімізбен келіспей, сөйлеспей, мүмкіндігінше жылдам және бір мезгілде екі қолымыздың бірнеше саусағын ортаға қарай көрсете созады. Қалыптасатын дағдылар: әлеуметтік бейімдеу, басқару, топтық ықпал ету, бедел, топқа ықпал етуін ұалыптастырдық.

2 тренинг

Көшбасшы міндеті Қазір топтың әр мүшесі кезекпен ортаға шығып, топқа қарап бірін- бірі қайталамай топпен кез- келген тәсілмен сәлемдеседі. Ал біз әрбір сәлемдесуді қайталаймыз». Жаттығу аяқталғаннан кейін топқа: «Сіз өзіңізді қалай сезінесіз?», «Сәлемдесудің қайсысы сіздің есіңізде қалды, (ұнады) және неліктен?» деген сұрақтар арқылы пікірлері тыңдалды. Қалыптастыру тәжірибесінің нәтижесін кестеден көре аламыз:

1 деңгейде	2 деңгейде	3 деңгейде
40 %	50	10%

Анықтаушы және қалыптастырушы тәжірибелердің салыстырмалы нәтижелері

Қорытынды мүмкіндігі шектеулі балалардың көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыруда арнайы ұйымдастырылған қарым-қатынас тренингі жүргізілу арқылы мүмкіндігі шектеулі балалардың көшбасшылық қасиеті қалыптасатынын нәтижеден көрінеді.

Әдебиеттер:

1. Гаврилушкина М, Соколова А. –Воспитание и обучение умственно отсталых дошкольников. – Москва 1985
2. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности /В.Г. Осеев – М.: Мысль, 1976 г./Дунаев В.Ю. Общение и личность /В.Ю. Дунаев – М.: Просвещение, 1996 г./
3. Әлімов А.Қ. Интербелсенді оқыту әдістемесін мектепте қолдану. Оқу құралы /«Назарбаев зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2014. – 188 бет.

Сәрсенова Зәуре

6M012400 – Педагогикалық өлшемдер

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. К.Т.Медеубаева

ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ DAҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МАҚСАТЫНДА ҰЙЫМДАСТЫРЫЛАТЫН СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАР

Аннотация. В статье рассмотрены некоторые модели внеклассной работы, организуемой с целью формирования навыков речи учащихся.

Abstract. The article deals with some models of extracurricular activities organized for the purpose of forming students' speech skills.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында: «Білім беру жүйесін жаңғыртудың маңызды міндеттерінің бірі – өкілдері бәсекеге қабілетті білімді меңгерген, ой-өрісі дамыған ғана емес, жоғары азаматтық және адамгершілік ұстанымы, отансүйгіштік сезімі мен әлеуметтік жауапкершілігі қалыптасқан зияткер ұлтты қалыптастыру», – деп атап өтілген [1].

Мектептегі сыныптан тыс оқытудың негізгі мақсаты – арнайы педагогикалық әдістерді жүйелі түрде пайдаланып, оқушыларға тұлғалық-бағдарлы білім беру, оқушының логикалық ойлауын, ғылыми көзқарасы мен танымдық іс-әрекетінің белсенділігін қалыптастыру, шығармашылық ізденістерге баулу, өз бетімен үздіксіз білім алу дағдыларын дамыту болып отыр. Соңғы жылдары елімізде білім беруді дамыту, оны халықаралық деңгейге жеткізу тұрғысында нақтылы қадамдар жасауда. Оның басты бағыты Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында: «Білім беру жүйесінің міндеттері – ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау; жеке адамның шығармашылық рухани және күш қуат мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауаттық өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, даралықты дамыту үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту; белсенді азаматтық ұстаным бар жеке адамды тәрбиелеу; оқытудың жаңа технологияларын енгізу және тиімді пайдалану», – деп көрсетілген [2].

Сыныптан тыс жұмыстарды жүргізуді әдістемелік тұрғыдан жан-жақты зерттеген педагогика ғылымының докторы, профессор Т.Қ.Жұмажанова сыныптан тыс жұмысты ұйымдастырудың негізгі принципі ретінде оны бағдарлама бойынша өткізілетін материалдармен байланыстырудың маңыздылығын ғылыми тұрғыдан тұжырымдап, бұл оқушылардың сыныпта алған білімін бекітіп, одан әрі дамытып, тереңдетінін айта келе, оқушылардың сабақ процесінде алған білімі сыныптан тыс оқу арқылы нығайтылмаса, сыңаржақты болатындығына ерекше тоқталды. Әдіскер-ғалымның «Сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыруды түрлендіріп отыру қажет. Оған белгілі бір шек қоюға болмайды, мұғалім ізденісіне сай үнемі дамуда болатыны белгілі», – [3, 71] деген пікірін басшылыққа ала отырып, оқушылардың сөйлеу дағдысын қалыптастыру мақсатында ұйымдастырылатын сыныптан тыс жұмыстарды оқушылардың жан-жақты дамуына, оның ішінде сөйлеу дағдысын дамытуға бағытау қажеттігі басты мәселе болмақ. Мектеп тәжірибесінде қазақ тілі мен әдебиеті пәніне байланысты сыныптан тыс уақытта жүргізілген жұмыстың негізгі бір саласы – түрлі үйірмелер. Үйірмелердің әрқайсысының өз алдына көздейтін мақсаты, соған қарай жұмысының мазмұны мен формалары, ұйымдастыру принциптері бар. Осы үйірмелердің бәріне ортақ ерекшеліктер:

- үйірменің қай-қайсысы ерікті түрде ұйымдастырылады, оған оқушылар да өз еркімен жазылады. Бұл жөнінде мектеп әкімшілігі, қоғамдық ұйымдар, мұғалімдер ұжымы, үйірме жетекшісі тарапынан ешқандай қысым, зорлық болмайды, қай үйірмеге қатысатынын оқушы өзі шешеді;

- әрбір үйірменің өзіне тән ерекшелігі, мақсат-міндеттері түсіндіріледі;

- оқушының қабілеті, икемі, бейімі, таланты, әуестігі қандай дәрежеде екені пән мұғалімі, сынып жетекшісі назарынан тыс қалмайды;

- кімнің қандай үйірмеге жазылуы жайы ұйымдастырылып, белгілі мақсатқа бағыттау, олардың өзі қалаған өнеріне қызығуын арттырады, жан-жақты дамуының негізін қалайды.

Сынып жұмысынан үйірмелердегі сыныптан тыс жұмыстың айырмашылығы:

- оқушылар аз жазып, көп сөйлейді;

- ауызша әңгімелер, хабарламалар, таныстырылымдар, тұсаукесерлер дайындайды;
- мәнерлеп өлеңдер оқуға үйренеді, сахна ойындарын ұйымдастырады т.б. Сыныптан тыс жұмыстардың тағы бір ерекшелігі – оның формалары мен әдістерінің сан алуандылығында және оның бұқаралығында.

Сыныптан тыс жұмыстардың тәрбиелік құндылығы, олардың тиімділігі осындай бірқатар талаптарды сақтауға байланысты. Бұл жұмыстардың мазмұны мен ұйымдастырылуы мектептің оқу-тәрбие міндеттеріне сәйкес жүргізіледі. Сыныптан тыс жұмыстардың тиімділігі – егер олар андасанда емес, жүйелі, үнемі өткізілген жағдайда сапасы едәуір артады. Мектепте сабақ кестесі ғана емес, сыныптан тыс жұмыстардың да кестесі болуы пайдалы. Онда үйірмелік және басқа сыныптан тыс жұмыстардың күндері және сағаттары көрсетілуі қажет. Мұғалім сыныптан тыс жұмыстарға оқушыларды түгелдей қатыстыра отырып, ұялшақ, бұйығы, үлгерімі төмен балаларды танып біледі, оларға нақты көмек көрсетуге, қабілетін арттыру үшін іске үздіксіз қатыстыруға мүмкіндік алады. Оқушылардың үнемі пікірлесіп отыруына, жеке істер жүргізуіне, еркін ұсыныстар айтуына шек қойылмайды, оқушылардың өз ойын еркін жеткізуі арқылы сөйлеу дағдысын қалыптастыруға қол жеткізуге болады. Ең өзекті жұмыс – үйірмені ұйымдастыру, оған оқушыларды қызықтыру. Ол үшін үйірмеге оқушылардың өзі келетіндей әсер ету көзделеді. Тілге тікелей қатысы бар қызықты материалдармен балаларды еліктіре білу қажет. Осындай мәселелерді жекелеген оқушылармен бірігіп дайындалып, қызықты етіп сыныпқа ұсынуға болады. Сонан соң біз де осы мәселемен айналысайық деген балалардың санын көбейтіп барып, үйірмеге айналдыруға да болады. Үйірме жұмысына қызықтырудың бірнеше әдісіне мысал келтіре кетейік. Сынып оқушылары өз есімдерінің мән-мағынасын шамалап білгенімен, олардың шығу төркінін, жаратылысын көбіне біле бермейді. Ал аты-жөндерінің тарихымен таныс еместері көптеп табылады. Мұндай мәселенің анық-қанығына жетуге балалар, сөз жоқ, қызығады, тырысады. Ал кейбіреулерін «осыны да біліп алмаппын-ау» деген намыс қысады. Оқытушы сынып балаларының бұл мәселе жөнінде мәліметін түгел анықтап алғаннан кейін оларға есімнің шешімін ұсынады. Оқушы аты-жөні тамыры тереңде жатыр. Оның төркінін үйдегі ата-аналары да дөп басып таба бермейді. Оқушыларға өз есімдерінің және аты-жөнінің тарихын іздестіріп келуді үйге тапсырма етіп беруге болады. Интернационалдық есімдерді іздестіру, топтастыру, оларға тілдік талдау жасауды балалардың өздеріне тапсыруға болады.

Әдеби шығарма кейіпкерлерінің есімдерін уағыздау мәселесіне де көп көңіл аударуға болады. Қазақ ақын-жазушыларының есімдері мен аты-жөні міндетті түрде сөз болады. Соның ішінде география, тарих пәндері бойынша ұйымдастырылатын қосымша жұмыстардың бағдарын біліп отырады. Үйірме жұмысын жандандырудың тағы бір жолы – ойын элементтерін кеңінен пайдалану. Шағын сахна ұйымдастыру, айтыс элементтерін енгізу, пән сайысын өткізу. Тақпақ, жұмбақ, жаңылтпаш сияқты қазақ тілінің қыр-сырын аша түсінетін тақырыптарды пайдалануға болады.

Қорыта келгенде, тіл үйірмесінің жұмысы осылай жан-жақты жоспарланып, түрлі қызықты материалдармен қамтамасыз етіліп, оқушыларды барынша қызықтырып ұйымдастырғанда ғана өз мақсатына жетеді деп ойлаймыз. Үйірме жұмысының негізгі мақсатының бірі – оқушыларды қазақтың мәдениетімен, тұрмыс салт-дәстүрлерімен таныстырып, білімін арттыру арқылы сөйлеу дағдысын дамыту, қалыптастыру, тіл ұстарту жұмыстарын жүргізу, оқушылардың ана тіліне деген ықыласын арттыру.

Н.Ә.Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына жолдауында: «Ойлау негіздері, ақыл-ой мен шығармашылық қабілеттер, жаңа дағдылар сонау бала кезден қалыптасады. Білім беру ісінде 4К моделіне: креативтілікті, сыни ойлауды, коммуникативтілікті дамытуға және командада жұмыс істей білуге басты назар аударылуда» [4], – деп оқушылардың шығармашылығын қалыптастыруға баса назар аударды. Ендеше, оқушының шығармашылығын қабілетін, сөйлеу дағдысын қалыптастыруда сыныптан тыс жұмыстардың алар орны ерекше деуге болады.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана, 2010 ж.
2. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. 2007 ж.
3. Жұмажанова Т. Сыныптан тыс жүргізілетін жұмыс түрлері. Алматы, 2013, 71 б.
4. «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру». 2018 ж. 5 қазан.

Севериненко Алёна

5B010200 - Педагогика и методика начального обучения

Научный руководитель: PhD доктор, и.о. ассоциированного профессора Сыздыкбаева А.Д.

ФОРМИРОВАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УМЕНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Abstract. The article reveals the features of the formation of research skills in children of primary school age. The role of project activities in the formation of research skills of younger students is reflected.

Түйіндеме. Мақалада кіші мектеп жасындағы балалардың зерттеу іскерлігін қалыптастыру ерекшеліктері көрсетілген. Бастауыш сынып оқушыларының зерттеу іскерліктерін қалыптастырудағы жобалық қызметтің рөлі көрсетілген.

В послании Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу говорится: «Первое, прежде всего должна измениться роль системы образования. Наша задача – сделать образование центральным звеном новой модели экономического роста. Учебные программы необходимо нацелить на развитие способностей критического мышления и навыков самостоятельного поиска информации. В настоящее время в обществе сложилось новое понимание основной цели образования. Учитель в первую очередь должен заботиться о формировании у ученика определенного набора компетенций, способности к саморазвитию, которая обеспечит интеграцию личности в национальную и мировую культуру. Поэтому перед системой образования, в том числе и перед школой остро стоит проблема повышения качества знаний. В качестве приоритетной поставлена задача создания необходимых условий для эффективного освоения учащимися образовательных программ, развития творческих, духовных и физических возможностей учеников. Согласно требованиям, выпускник начальной школы должен обладать такими интегративными качествами, как «способность решать интеллектуальные и личностные задачи, адекватные возрасту; способность планировать свои действия, направленные на достижение конкретной цели, способность применять самостоятельно усвоенные знания и способы деятельности для решения новых задач, поставленных как взрослым, так и им самим; в зависимости от ситуации должен уметь преобразовывать способы решения задач». В этой связи усилия учителя должны быть направлены на развитие у младшего школьника самостоятельности целеполагания и мотивации исследовательской деятельности, нахождения путей и способов ее осуществления, самоконтроля и самооценки.[1, с.18].

Особенности формирования исследовательских умений младших школьников в процессе проектной деятельности рассматривали ТАКИЕ педагоги и психологи КАК: Г.А. Атанов, В.А. Беликов, А.К. Громцева, В.В. Давыдов, И.И. Ильясов, Г.И. Щукина, Е.Н. Кабанова-Меллер, В.Ф. Паламарчук, Н.Ф. Талызина, Н.Б. Истомина, Г.В. Миронова, О.И. Овечкина, А.В. Усова, Д. Хамблин и др. Еще А.Кунанбаев рассуждал, что в любом виде обучения наставник должен увлечь, заинтересовать обучающихся, привлечь их к исследовательской деятельности. Он считал, что обучение должно быть, по меньшей мере увлекательным, а то и наслаждением, радостью, а не принудительной обязанностью. Ж.Аймауытов подчеркивал, что ведущее место в процессе обучения младших школьников отводит учителю, по его мнению, задача учителя заключается в пробуждении у учащихся интереса к знаниям, в развитии у них любознательности, формировании мотивов учения. Ученые Казахстана в настоящее время занимаются исследованием вопроса связанный с сформированностью исследовательских умений, которые способствуют повышению мотивации и вовлеченности участников в процессе проектной деятельности (Е.В. Агиянц, Р.М. Аббасов, Р.М. Салимжанов и др.) В современном образовании особое место занимает проектная деятельность, на основе этого открытым остается вопрос, связанный с формированием исследовательских умений младших школьников.

Для выявления уровней сформированности исследовательских умений младших школьников в процессе проектной деятельности на базе «КГУ №15 гимназии» города Алматы, нами проведен педагогический эксперимент в 1 «Г» экспериментальном классе (32 учащихся) и 1 «Ж» контрольном классе (36 учащихся). Опытнo-экспериментальная работа проходила в 3 этапа: 1 этап эксперимента – констатирующий (диагностика уровней сформированности исследовательских умений у учащихся 1-х классов); 2 этап эксперимента – формирующий (разработка системы формирования исследовательских умений младших школьников в процессе проектной деятельности); 3 этап

эксперимента – контрольный (анализ результатов опытно-экспериментальной работы). Для выявления уровней сформированности мы определили критерии и показатели, в соответствии с которыми подобрали диагностические методики. Критерии сформированности исследовательских умений младших школьников: мотивационный; содержательный, деятельностный.

На основе анализа психолого-педагогической литературы, выделенных критериев, аналитической обработки результатов исследования и получения количественных показателей были определены три уровня сформированности исследовательских умений младших школьников: креативный (высокий) уровень, продуктивный (средний) уровень, исходный (низкий) уровень. Для выявления имеющегося уровня нами было проведено тестирование (А.П. Гладковой) с дополнениями и наблюдением. [2, с.91]. В результате проведенной работы на констатирующем этапе эксперимента было установлено, что низкий уровень сформированности исследовательских умений младших школьников наблюдается у 36% учащихся 1 «Г» экспериментального класса, а в 1 «Ж» контрольном классе 33%. Школьники не проявляли инициативности и самостоятельности в процессе поиска ее решения и выполнения заданий, утрачивали к ним интерес при затруднениях и проявлении отрицательной эмоции. Большая часть учащихся показала средний уровень в 1 «Г» экспериментальном классе 59%, а в 1 «Ж» контрольном классе 57%. Эти дети не утрачивали интерес к проблеме, хотя и обращались за помощью, задавали вопросы для уточнения условий ее выполнения и, получив подсказку, выполняли задание до конца, что свидетельствовало об интересе ребенка к проектной деятельности. С помощью наводящих вопросов могли сформулировать цель работы, выдвинуть гипотезу и совместно с другими попытаться ее доказать. Лишь 10% учащихся 1 «Г» экспериментального класса и 8% 1 «Ж» контрольного класса учащихся имеют высокий уровень. Такие обучающиеся могли самостоятельно поставить цель, построить алгоритм работы, выдвигать гипотезу, решать проблему, выбирать средства и способы доказательства гипотезы. Не отвлекаясь, проявляли упорство и настойчивость в достижении результата, которое приносило им удовлетворение, радость и гордость за достижения. Далее мы реализовали формирующий этап эксперимента, где работа была направлена на формирования исследовательских умений младших школьников в процессе проектной деятельности. В ходе проведения формирующего этапа эксперимента нами был разработан тематический план экспериментальной работы по реализации условий формирования исследовательских умений младших школьников в проектной деятельности, в котором мы последовательно определили этапы работы с учащимися. План экспериментальной работы был составлен на основе программы учебной деятельности обще-интеллектуального направления «Я – исследователь» А.И. Савенкова (система развивающего обучения Л.В. Занкова) с переработкой и дополнениями. Особенности данной программы в том, что она даёт возможность учащимся посмотреть на различные проблемы с позиции учёных, ощутить весь спектр требований к научному исследованию. Главной целью программы А.И. Савенкова «Я – исследователь» - это установление истины, развитие умения работать с информацией, формирование исследовательского стиля мышления. Нами были проведены мини-проекты в рамках одного урока: «Наши друзья», «Любимая игрушка», «Иллюстрируем книгу» «Любимая цифра». После формирующего мы провели контрольный этап с целью сравнения результатов. Анализ диагностик в 1 «Г» экспериментальном классе показал, что количество учащихся с высоким уровнем сформированности исследовательских умений младших школьников составил 9 человек – 25%, в 1 «Ж» - 6 человек – 16%, на среднем уровне в 1 «Г» - 18 человек – 64%, в 1 «Ж» - 21 человек – 53%, на низком уровне в 1 «Г» - 5 человека – 11%, в 1 «Ж» - 9 человек – 31%. Количество учащихся с высоким уровнем экспериментального 1 «Г» класса увеличилось на 16%, со средним уровнем увеличилось на 9 %, с низким уровнем изменилось на 25 %.

Литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г. Четвертый приоритет – улучшение качества человеческого капитала. <http://www.mfa.gov.kz/ru/helsinki/content-view/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-31-anvara-2017-g-7>
2. Гладкова А.П. Процесс формирования исследовательских умений младших школьников в учебной деятельности / А.П. Гладкова // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2012. – №4. – С. 91-94.

Серікбай Нұржамал

6M012400 – Педагогикалық өлшемдер

Ғылыми жетекшісі: К.Т.Медеубаева

ҚазМемҚызПУ

КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПӘНІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

***Аннотация.** В статье рассматривается технология развития творческих способностей учащихся на предметах художественного труда.*

***Abstract.** The article deals with the technology of development of creative abilities of students on the subjects of art work.*

ҚР Тұңғыш Президентінің «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауы бойынша жалпы ұлттық идея – болашақ табыстардың негізі екені баса айтылды. Ал ең бастысы – еліміздің рухын көтеретін, ұлы мақсаттарға жеткізетін «Мәңгілік ел» ұлттық идеясы жарияланды. Қазіргі уақытта еліміздің экономикасы мен индустриясын дамуға сәйкес өндірістік жүйелерді жетілдіру жағдайында халықтың өзіндік болмысы мен мәдениетіне баса назар аударылуы ұлттық мәдени мұралар мен өнімді еңбек ету дағдыларын, шеберліктерін шыңдау қажеттілігін арттырып отыр. Бұл бір жағынан мектеп оқушыларын еңбекке жағымды қатынасы мен белсенділігін арттыруды көздесе, екінші жағынан олардың ұлттық мұраларды сақтау мен дамытуға оң көзқарасының қалыптасуына мүмкіндік береді [1].

«Болашақта жетістікке жетем деген адам – алдымен өз ұлтының түп-қазығын зерттейді» деген ұлағатты сөзге сүйене отырып, көнеден қалған мұра ретінде қазақ ұлттық киімдерін зерттеп білудің мәні өте зор. Бұл тақырыптың айналасында көптеген жобалар, шығармалар соңғы кездері іске асып жүр. Көптеген сән үйлерін атап айтсақ «Ерке-Нұр», «Сымбат», «Мақпал», «Тұскиіз» сияқты тағы басқа жекешеленген тігін өнеркәсіптері өз ұлттық киім үлгілерін шығарып жатыр. Бұл да бір қазақ халқының сән өнерінің тарихына қосқан үлкен үлес болып табылады. Осы аталғандар қазақ ұлттық киім үлгілерінің технологиясын меңгерту процесіне толық жауап береді. Өйткені ұлттық киім – халықтың дүниетанымынан, эстетикалық талғамынан, әдет-ғұрып, салт-дәстүрінен жан-жақты хабардар ететін тарихи-мәдени және материалдық мұра. «Қазіргі киім үлгісінің базалық компоненттері Дала өркениетінің ерте кезеңінен тамыр тартады. Дала тұрғындары теріден, киізден, кендір мен жүннен, кенептен шалбар тікті. Содан бері мыңдаған жыл өтсе де, киімнің осы түрі өзгере қоймады» [2].

Мектеп оқушыларына ұлттық киімдердің мазмұндық, композициялық, техникалық, конструкциялық, технологиялық ерекшеліктерін терең меңгерту олардың танымдық түсініктерінің кеңеюіне, ұлттық киімдерге және оны әзірлеуге ынталарының артуына, ұлттық мәдени мұраға, еңбекке оң қатынасын дамытып, еңбекке бағыттылығын қалыптастыруға ықпал етеді. Ал бұл болса, оқушылардың ұлттық киім үлгісін әзірлеу арқылы еңбекке қызығушылығын қалыптастырудың маңыздылығын арттырады.

Қазақ ұлттық киімдерінің шығу, даму тарихын этнографтар Ө.Жәнібеков, С.Қасиманов, Ә.Марғұлан, М.С.Муканов және т.б., технологиялық, стильдік ерекшеліктерін технологтар С.Ж.Асанова, М.А.Нұржасарова, өнертанушылар Э.Рассохина, К.Ибраева, Б.Асановалар зерттеген, қазақ ұлттық киімдеріне бейнеленетін ою-өрнектердің тәлім-тәрбиелік мүмкіндіктерін Ұ.М.Әбдіғалпбарова, жоғары оқу орнының оқу-тәрбие үрдісінде пайдаланудың жолдарын педагогтар С.А.Жолдасбекова, Н.Б.Рахметова, Р.А.Дәрменова, Сманова А.С. жасап ұсынған [3]. Осы ғылыми зерттеулер мен әдебиеттерге, озық педагогикалық тәжірибелерге жасаған талдау күні бүгінге мектепте Көркем еңбек сабағында ұлттық бұйымдар әзірлеуде оқушыларды тәрбиелеуге қоғамның сұранысы мен оның жүйелі түрде жүзеге асыруға мүмкіндіктерінің бар екені анық байқалады.

Негізінде қазақтың ұлттық киімдерінің көркемдік жағы, оған түсетін өрнектердің үйлесімділігі мен олардың киімде орналасуы қазақ елінің өзіндік ерекшеліктері болады. Бұл ерекшеліктер қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін, мәдениетін, салт-дәстүрін және өткен тарихын көрсетеді. Қоғамның даму үдерісінде қол жеткізген тарихи тәжірибесі із-түзсіз жоғалып кетпейді, ұлттық санада, халықтық идеяда, мәдени-әлеуметтік және құндылықтар жүйесінде белгілі бір ретпен жинақталып отырады. Қазақ ұлттық киімдерін тіккізу арқылы оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту

мүмкіндіктері кең. Өйткені ол *біріншіден*, пішімі мен тігісі, формасы мен нақышы, жарасымдылығы мен көрнекілігі үйлесім тапқан эстетикалық-эмоционалдық жағымды әсерге толы рухани-материалдық мәдениет түрі, *екіншіден*, этникалық тарихы мен экономикалық, әлеуметтік және табиғи ортаның ерекшеліктерінен туындайтын көне дәстүрлерге ие тарихи мұра, *үшіншіден*, өзіндік тарихи даму сипаттамасы мен терең мазмұны бар, қоғамдық мәнге ие, тәлім-тәрбиелік мүмкіндіктері кең танымдық мұра, *төртіншіден*, ой еңбегі мен дене еңбегі арқылы жасалатын практикалық қажетті бұйым. Көркем еңбек сабағында қойылатын талап – балаларға түрлі материалдардың ерекшеліктерін, құрылымын түсіндіру. Оларды қарапайым құралдармен, тиімді әдістерді қолдана отырып жұмыс істеуге үйрету. Оқушылар сабақта қолданылатын түрлі материалдардың өзіндік қасиеттерін білмесе, өздеріне тән ерекшеліктерінен хабарсыз болса, онда сапалы бұйымдар жасай алмауы мүмкін. Сондықтан, жасалатын бұйымның материалы туралы нақтылы мәліметтерді білулері қажет. Оқушылардың қандай да бір бұйымды жасауға шығармашылық белсенділігін арттыруда сабақ барысында мынадай оқыту әдістерін қолданылады: көнекілік, ауызша айту, практикалық, проблемалық, эвристикалық, ойын әдістері т.б. Сыныптан тыс мерзімде әртүрлі жұмыс формаларын (көрмелерге, мұражайларға, серуен, қолөнер шеберлерімен, суретшілермен кездесулер, шеберханаларда жүріп жатқан қолөнер жұмыстарымен таныстыру, конкурстар, ойын-жарыстар т.б.) ұйымдастыруға болады. Әдетте оқушылардың шығармашылық іс-әрекеттері белгілі бір міндетті шешуді көздейді, ал мұның өзі тек ұғынудың арқасында емес, сонымен бірге ол ойлау және бейнені елестету іс-әрекетінің арқасында жүзеге асады. Бейнені елестету құрастыру жұмысында тірек қызметін атқарады да, ұғынуды нақтыландыру процесін жеңілдеті түседі. Оқушылар сабақ барысында еңбек операцияларымен таныса отырып, олар жайында алған білімдері мен еңбек дағдыларын пайдаланып, жаңа нәтижелер шығарады. Сабақ барысында көрнекі әдісін қолдану арқылы оқушыларды киім өнер туындыларымен таныстырып, олардың тарихы мен қасиеті жайында және сонымен қатар бұйымның формасы мен материалының, түсінің өзара үйлесімділігі жайында жалпы мағлұмат береміз. Көрнекі әдісін қолдану арқылы оқушыларға берілетін мәліметті анық әрі тез түсіндіруге себебін тигізеді. Сондай-ақ оқушылар бұйымның формасы, түсі және материалдарының үйлесімділігін, әсемдігін сезіне отырып, оны өз қолымен дайындауға қызығады. Осы мәселеге байланысты бағдарламада берілген. Оқу мақсатында оқушыны жаңа түсініктері мен әдіс әсерлерін қалыптастыру. Бұл осы мақсаттарды нақтылауды меңгеретін материалдар арқылы іске асады: қабылдау деңгейі, ой толғануы, еске сақтауы, үлгі бойынша немесе ұқсас деңгейде, жағдайда, жаңа дейгей жағдайында немесе шығармашылық дәрежеде қолдануы арқылы іске асуы.

Мысалы, сабақтың мақсаты сынып ерекшеліктеріне сай нақтылануында технология пәні үшін мыналар қарастырылады:

- жаңа түйсікті белгілі деңгейде қалыптастыру;
- заң ұстанымдары еңбек тәсілдерінің ерекшеліктерін, еңбек үрдісін оқушылардың меңгеруіне сай мүмкіндіктермен қамтамасыз ету;
- жұмыс нәтижесін өз бетімен бағалауға үйрету;
- қорытынды жасауды үйрету.

Оқу бағдарламасының мазмұны білім мен іскерлік барысын оқу үрдісінде оқушылардың меңгеруі педагогикалық, материалдық, техникалық жағынан олардың дайындық дәрежесі сай болуы керек. Технология сабақтарының процесін жетілдіру оқушылардың еңбекке зерттеу және шығармашылық қатынасын қалыптастыру. Шығармашылық қатынастың барысында химия, биология және өндіріс негіздері пәндері бойынша оқушылардың білімі бойымды, тереңдейді, ғылыми-зерттеу ісіне машықтанады, ауылшаруашылық және өнеркәсіп еңбек дағдыларына ие болады, олардың кәсіптік бағдары тәрбиеленеді.

Қорыта айтқанда, көркем еңбек сабақтарының педагогикалық тиімділігі – олардың білім және тәрбие берудегі, оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудағы маңызында.

Әдебиеттер:

1. «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ». 2014 ж. 17 қаңтар.
2. Назарбаев Н.Ә. Ұлы даланың жеті қыры. Мақала. 2018 ж. 21 қараша.
3. Рахметова Н.Б., Сандибаева Ж.Н. Совершенствование профессиональных знаний учащихся путем разработки национальной одежды: /Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева №1 (110), 2016. ISSN 1028-9364.

Смолинова Альбина Тахировна

6M012400 Педагогикалық өлшемдер

Ғылыми жетекші: п.ғ.д., доцент К.С.Кудайбергенова

РАШ МОДЕЛІ НЕГІЗІНДЕ ЛАТЕНТТІ АЙНЫМАЛЫЛАРДЫ ӨЛШЕУ

Аннотация. В этой статье рассматриваются степень качества обучения в образовательном процессе, объективность и надежность измеряемых переменных. Широко изучается уровень трудностей обучающихся в выполнении тестовых заданий. По модели Раша указываются пути определения уровня сложности обучающихся. Рассматривается значимость модели Раша в тестовой системе.

Abstract. This article discusses the degree of quality of education in the educational process, the objectivity and reliability of the measured variables. The level of difficulties of students in performing test tasks is widely studied. According to the Rush model, the ways of determining the level of complexity of students are indicated. The significance of the Rush model in the test system is considered.

Қазіргі қоғамда оқыту сапасын басқару айтарлықтай дәрежеде өлшенетін айнымалылардың объективтілігі мен сенімділігіне байланысты. Оқыту және жалпы білім беру саласындағы басқару ерекшеліктерінің бірі пайдаланылатын айнымалылардың көпшілігі латентті (жасырын) болып табылады, яғни физикадағы салмағы немесе ұзындығы сияқты анық түрде өлшенбейді. Типтік латентті айнымалы-білім алушылардың білім деңгейі. Тәжірибеде қолданылатын латентті айнымалыларды өлшеу әдістері елеулі кемшіліктерге ие. Осылайша, білім деңгейін бағалаудың кең таралған балдық жүйесі принципті кемшілік - субъективтілікке ие. Мысалы, бір оқытушыдағы "3" бағасы басқа оқытушыдағы "4" бағасына қарағанда білім деңгейіне сәйкес келуі мүмкін. Одан әрі, дұрыс жауаптар үлесіне негізделген классикалық немесе дәстүрлі жүйе де елеулі кемшіліктерге ие. Бұл тестілеу жүйесінде білім деңгейін бағалау тест тапсырмаларының жиынтығына байланысты. Мысалы, егер тест жеңіл тапсырмалардан тұрса, онда дұрыс жауаптардың үлесі үлкен болады. Егер тест тапсырмалары қиын болса, онда дұрыс жауаптардың үлесі аз болады. Объективті өлшеулердің нәтижелері пайдаланылатын өлшеу аспаптарына тәуелді болмауы және тәуелді болмауы тиіс. Сонымен қатар, осы жүйедегі өлшеу нәтижелері айтарлықтай сызықсыз болып табылады.

Раш моделінің барлық қасиеттеріне қарамастан, барлық мазмұн оның көмегімен сипатталуы мүмкін емес екеніне назар аударамыз. Модельді қолданған кезде бастапқы сұраққа жауап болып табылады: "Раш теориясының көмегімен қаралатын латентті параметрді сипаттау үшін конструктивтік жарамды ма?".

1. Раш моделі дихотомикалық және реттік шкалаларда жасалған өлшемдерді сызықтық өлшемдерге айналдырады, нәтижесінде сапалық мәліметтерді сандық әдістермен талдауға болады.

2. Раш моделінің параметрлерін өлшеу шарасы сызықтық болғандықтан, бұл статистикалық процедуралардың кең спектрін пайдалануға мүмкіндік береді.

3. Тест тапсырмаларының қиындықтарын бағалау алынған сыналушылардың іріктеуіне байланысты емес.

4. Сыналушылардың білім деңгейін бағалау қолданылатын тест тапсырмаларының жиынтығына байланысты емес.

5. Кейбір комбинациялар үшін деректерді жіберу (сыналатын - тест тапсырмасы) сыни емес.

6. Тестілеу жүйесінің өзі өте қарапайым, басқа ұқсас жүйелермен салыстырғанда ол параметрлердің ең аз санымен сипатталады-әрбір сыналушы үшін білім деңгейінің бір параметрі және әрбір тапсырма үшін бір ғана қиындықтар параметрі.

7. Раш моделі "тапсырманың қиындығы" және "білім деңгейі" нақты және конструктивтік ұғымдарға сүйенеді. Мысалы, егер бірінші тапсырмаға дұрыс жауап беру ықтималдығы екіншіге қарағанда аз болса, оларды кім орындағанына қарамастан, бір тапсырма басқасынан әлдеқайда қиын болып саналады. Осыған ұқсас, неғұрлым дайындалған студент барлық тапсырмаларға дұрыс жауап беру мүмкіндігі аз.

8. Модельдің қарапайым құрылымының арқасында модельдің барабарлығын көпаспективті тексеру үшін ыңғайлы есептеу процедуралары бар: тест нәтижелерінің барлық жиынтығы үшін, әрбір сыналушы үшін, әрбір тапсырма үшін және әрбір нақты жауап үшін.

9. Тестілеу нәтижелерін модельмен аппроксимациялау кезінде алынатын "қалдықтар" сыналушылардың әр түрлі типтерін бөлу үшін қолдануға болады [1, 2].

Раш моделінің негізіндегі тестілеу жүйесі маңызды қасиеттерге ие, олардың арасында ең алдымен мыналарды атап өту қажет. Раша моделі дихотомикалық және реттік шкалаларда жасалған өлшеулерді сызықтық өлшемдерге айналдырады, нәтижесінде сапалық деректер сандық әдістер арқылы талданады. Бұл статистикалық процедуралардың кең спектрін пайдалануға мүмкіндік береді. Тест тапсырмаларының қиындықтарын бағалау алынған сыналушылардың іріктеуіне байланысты емес және осыған ұқсас сыналушылардың білім деңгейін бағалау қолданылатын тест тапсырмаларының жиынтығына байланысты емес. Кейбір комбинациялар үшін деректерді жіберу (сыналатын — тест тапсырмасы) сыни емес. Тестілеу жүйесінің өзі өте қарапайым, басқа ұқсас жүйелермен салыстырғанда ол параметрлердің ең аз санымен сипатталады-әрбір сыналушы үшін білім деңгейінің бір параметрі және әрбір тапсырма үшін бір ғана қиындықтар параметрі. Раш моделі "тапсырманың қиындығы" және "білім деңгейі"нақты және конструктивтік ұғымдарға сүйенеді. Мысалы, егер бірінші тапсырмаға дұрыс жауап беру ықтималдығы екіншіге қарағанда аз болса, оларды кім орындағанына қарамастан, бір тапсырма басқасынан әлдеқайда қиын болып саналады. Осыған ұқсас, неғұрлым дайындалған студент барлық тапсырмаларға дұрыс жауап беру мүмкіндігі аз. Модельдің қарапайым құрылымының арқасында модельдің барабарлығын көп аспекттивті тексеру үшін ыңғайлы есептеу процедуралары бар: тест нәтижелерінің барлық жиынтығы үшін, әрбір сыналушы үшін, әрбір тапсырма үшін және әрбір нақты жауап үшін. Дат ғалымы Георг Раш тест балдарының бастапқы мәнін табиғи логарифмдер шкаласына өзгертті және ол логит деп аталған және оның мәні (0,05-1), β_i және d_j моделінің параметрлері үшін жалпы логарифмдік шараны енгізді (логит - табиғи логарифмдердің шкаласындағы латенттік шаманы өлшеу өлшемі) [3]:

$$\beta_i = \ln \frac{\sum_{j=1}^L k_{ij}}{\sum_{j=1}^L m_j - \sum_{j=1}^L k_{ij}}$$

β_i = өлшенетін латентті айнымалы, k_{ij} = 1-адамның алған балы, m_j = max

балл, L =тапсырма саны, J =айнымалы деңгейі.

Мысалы:

$$\beta_1 = \ln \frac{\sum_{j=1}^5 3}{\sum_{j=1}^5 5 - \sum_{j=1}^5 3} = \frac{\frac{1}{5} + 3}{\frac{1}{5} + 5 - \frac{1}{5} + 3} = \frac{0,2 + 3}{0,2 + 5 - 0,2 + 3} = \frac{3,2}{5,2 - 3,2} = \frac{3,2}{2} = 1,6$$

$$\ln = \frac{1}{x} = \frac{1}{1,6} = 0,625$$

Демек, тапсырманың қиындық деңгейінің мәні 0,625, бұл мән логит көрсеткішінің арасына кіріп тұр, сондықтан тапсырма қиын деген мағынаны білдіреді. Барлық тест бойынша алынған тестілеу нәтижелері Раш моделінің талаптарын қанағаттандырады, яғни тест тапсырмаларының жиынтығы өлшеу құралы ретінде пайдаланылуы мүмкін. Тест тапсырмаларының орташа қиындық деңгейі білім алушылардың білім деңгейіне сәйкес келеді. Тест тапсырмаларының тиімділігін нақты бағалау үшін әр тестілеуден кейін алынған нәтижелерді жинақтау және талдау қажет. Жалпы жүргізілген зерттеулер Раш моделінің негізінде латентті айнымалыларды өлшеу жүйесі білім алушылардың білім деңгейін бақылау үшін тиімді инфрақұрылым болып табылатынын және білім беру саласындағы эксперименттік зерттеулер үшін де (білім беру инновациясының тиімділігін бағалау, оқу процесінің мониторингі және т.б.) қолданылуы мүмкін екенін көрсетті.

Әдебиеттер:

1. Беспалько.В.П., Татур Ю.Г. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов. М.: Высшая школа, 1989.- 143 с.
2. Васильев В.И., Тягунова Т.Н. Теория и практика формирования программно-дидактических тестов. М.: Издательство МЭСИ. - 130с.
3. Нейман Ю.М., Хлебников В.А. Педагогическое тестирование как измерение. Учебное пособие, ч.1. – М.: Центр Тестирования МО РФ. – 2002. – 67 с.

Suleimenova M.T.

1st year student by speciality «5B050300-Psychology»

Scientific advisor:

M.Sc. (Pedagogy), senior lecturer Soltanmuratova G.M.

Kazakh State Women's Teacher Training University

LEARNING OF FOREIGN LANGUAGE IN PRESCHOOL CHILDREN

Аннотация. В статье освещаются основные проблемы методики раннего обучения иностранным языкам, рассматриваются современные подходы к формированию иноязычных коммуникативных навыков и умений обучения на примере английского языка. Обучение иностранному языку способствует общему развитию детей и как полезно для ребенка получить начальные знания об иностранном, особенно английском, языке еще в дошкольном возрасте.

Түйіндеме. Мақалада шет тілдерін ерте оқыту әдісінің негізгі мәселелері қарастырылады, шет тілінің коммуникативтік дағдыларын қалыптастырудың заманауи тәсілдері және ағылшын тілінің мысалында оқытудың мүмкіндіктері талқыланады. Шет тілін меңгеру балалардың жалпы дамуына үлес қосады және балаға шет тілін, әсіресе ағылшын тілін, мектепке дейінгі жастағы шет тілін меңгеру үшін пайдалы.

Is it worth starting a small child learning English? Learning foreign language at a young age has many benefits for kids to get basic knowledge especially at preschool age. When kids are still babies, their minds is being constructed and structured every day in order to understand stimulates that they get from the world around them.

Experts say that children who learn a language before their teenage years are more likely than older learners to achieve native like pronunciation. Furthermore, research has found that kids have an innate ability to acquire the rules of any language an ability that disappears by adulthood. Although children's minds are known for being "like a sponge" which absorbs everything, it is recommended to give them enough time to acquire and fully understand one language before introducing another one. Otherwise, they might go through a confused time in which Researchers Hakuta, Bialystock and Wiley, who studied second language acquisition, concluded that second-language proficiency declines with initial age of exposure and that the degree of success in second language acquisition steadily declines across the lifespan. This is especially true of attaining a native-like pronunciation. If my daughter can speak English like a native speaker, the main reason is that she has learnt it at preschool, the time when she started speaking in any language. During childhood the brain undergoes tremendous growth. The amount of grey and white matter and the number of synapses in the brain increase significantly in childhood. For example, the number and differentiation of synapses reaches a peak between ages 2 and 4, and then decreases and reaches a steady state between the ages of 10 and 15 [1,p 7].

Research has found that children who study a foreign language develop new perspectives and in-depth understanding about the vocabulary and structure of their first language. As many parents like me and educators have observed, learning a foreign language buttresses the vocabulary and concepts already known in the first language.

When learning foreign language, they are trained in attention and memory develops thinking. The brain, like any muscle, functions better with exercise. Learning a language involves memorizing rules and vocabulary, which helps strengthen that mental muscle. Simply, the younger the learner, the better they are at mimicking new sounds and adopting pronunciation. The brain is open to new sounds and patterns in preadolescence. At this age, young children have time to learn through play-like activities. (Catherine Ford) [4,p 9].

Understanding how language works (including native) comes to the child not by self, for the help of thinking. That is, children not just repeat after adults, what they have heard, and recycles in their head lots of information. That's why learning language very useful for the developing of thinking.

The rubrics of spoken English are practiced and enhanced through songs, stories and nursery rhymes, and modelled and explored as the children enter their make believe world of role play.

LS.Vygotsky, V.V.Davydov, E.E.Kravtsova found that the most important psychic achievements is – new education at preschool age and the main ability to study successfully at school and throughout life. We try that our children become more hung. For this we can color, and paint, play role playing games, listen to fairy tales, compose new words and whole poems. As a matter of fact, the study of the foreign language greatly stimulates the development of a mother tongue. This will be followed by the follow-up and tangible work with separate words and concrete facts, differentiation of distinct situational relations. At any stage , happens the development of phonemic hearing and articulation apparatus. Research has shown, that many of the common cautionary statements of the speech therapist, learning other language as foreign (including those of the natural language), are formulated by all sounds of the native language (Markosyan, 2004; Protasov, Motherland, 2010). And, as a matter of fact, also good idea for parents is a consideration: if a baby is coming to school, already having experience of learning foreign language, and it will be more successful in these lessons. And don't even worry that the baby will be able to know some words. More important is that, the general idea of what is foreign language and how it should be learn [3, p 4].

Parents' requests may affect both the real interests of the child and the interests of the parents (for example, the ability to boast of his child in front of relatives and friends). A preschool institution realizes the goals of the state and society, takes into account the needs of parents, and also has its own interests (for example, the implementation of a pedagogical project, participation in educational competitions institutions attracting additional funding) And all these goals the teacher needs to be aware of, take into account and ... separate them from the interests of the teacher and the children, from the goal and meaning of their interaction.

The goals of interaction between the teacher and the child may conflict with the interests of other people. For example, parents want the child to enroll in an English school, the headthe kindergarten wants the child to participate in the performance in English at the festival, and the teacher understands that the most important thing for this child now is to overcome anxiety, stiffness, and low self-esteem. And it depends on what goal the teacher chooses in this situation, how his interaction with the child will develop - along the path of mutual inner enrichment and development, or breaking and reworking each other [2, p1].

Bibliography

1. Никошкова Е.В. Английский язык для психологов. Москва (Владос пресс) 2004
2. Онищик Н.А. Успешное обучение английскому языку детей 3-7 лет. Санкт Петербург (Капо) 2013
3. Baiteliyeva, Zh. (2013). Multilingualism in Kazakhstan and problems of teaching the Kazakh language. Nazarbayev University, Astana, Kazakhstan
4. Watkins, P. (2005) Learning to Teach English. Delta Publishing.

Тайбек Айгерім

5B010500-Дефектология

3 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: дефектология магистрі Ермағамбет Ә.Ы.

ҚазМемҚызПУ

ЗИЯТЫ ЗАҚЫМДАЛҒАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІНІҢ ГРАММАТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

***Аннотация.** В данной статье рассматривается вопрос формирования грамматического строя речи у учащихся 3 класса с нарушением интеллекта.*

***Abstract.** This article addresses the issue of the formation of the grammatical structure of speech in 3 grade students with intellectual disabilities.*

«Қазақстан республикасының 2011-2020 жылдары білім беру жүйесін дамыту бағдарламасында» көрсетілгендей ҚР білім беру саясатының құзырлы міндеті – білім беру сапасын көтеру болып табылады. Басты міндеттердің бірі халықтың барлық сатыдағылары үшін сапалы білім алудың қолжетімдігін қамтамасыз етуді қарастырады [1, 136.]. Жалпы білім беретін мектептердің жаңартылған бағдарлама бойынша оқытуға ауысуына байланысты және бүкіл білім беру жүйесінің осыған сәйкес қайта құрылуымен арнайы түзету мектептерінде дайындық сыныптар ашылуда. Бірақ қазақ тілінде оқытатын арнайы кіші мектеп мекемелерінде және бастауыш сыныптарында бағдарламалық және әдістемелік қамтамасыздандыру жоқтың қасы. Бастауыш сыныптарында сөйлеу тілін дамыту бойынша қазақ тілінде оқу материалдары өңделіп жасалмаған [2, 786.].

Осы орайда зияты зақымдалған оқушылардың сөйлеу тілінің грамматикалық құрылымын қалыптастыруға ықпал ететін жұмыс түрлерін даярлау және тиімділігін тәжірибе түрінде тексеру мақсатында зерттеу жүргізілді: анықтау және қалыптастыру.

Зерттеу мақсаты: зияты зақымдалған балалардың сөйлеу тілінің грамматикалық құрылымын қалыптастырудың тиімді жолын анықтау, әдістерді қолдану.

Зерттеу міндеттері:

- сөйлеу тілінің грамматикалық құрылымын қалыптастыру мәселесін педагогикалық және психологиялық әдебиеттерден талдау;

- зияты зақымдалған 3 сынып оқушыларының сөйлеу тілінің грамматикалық құрылымының ерекшелігін анықтау;

- оқушылардың сөйлеу тілі грамматикалық құрылымын қалыптастыратын әдістерді іріктеп, оларды қолданудың тиімді жолдарын белгілеу.

Зерттеу жұмысының болжамы: Егер зияты зақымдалған оқушылардың сөйлеу тілі грамматикалық құрылымын қалыптастыруда мнемосызбалар мақсатты түрде кең қолданылса, онда олардың жалпы сөйлеу тілінің дамуы артып, оқу материалын саналы меңгеруіне едәуір ықпалы тиеді.

Анықтау тәжірибесінің мақсаты - зияты зақымдалған 3 сынып оқушыларының сөйлеу тілі грамматикалық құрылымының ерекшелігі мен қалпын анықтау. Ол үшін оқушыларға логопедиялық тексеруде танымал О.Б.Иншакованың (тексеру альбомы негізінде), Қ.Қ.Өмірбекова ұсынған тексеру әдістемесі негізінде құрастырылған тапсырмалар ұсынылды [3, 626.].

Оқушылардың жауаптары **келесі көрсеткіштер** бойынша бағаланды:

1. морфологиялық категорияларды дұрыс қолдану (септік, тәуелдік, көптік жалғауларды жалғау);

2. синтаксистік категорияларды дұрыс қолдану (сөйлемдегі сөздердің дұрыс ретпенен орналасуы, мағынаның болуы).

Осы көрсеткіштерге негізделіп отырып оқушылардың жауаптарын 3 деңгейге бөліп қарастырдық: **төмен, орташа, жоғары.**

Оқушылардың грамматикалық құрылымының даму деңгейлері

1 деңгейде	2 деңгейде	3 деңгейде
60%	40%	-

№3 кестедегі мәліметтер оқушылардың сөйлеу тілінің грамматикалық құрылымының даму деңгейлері төмен және орташа деңгейлерге сәйкес келгенін көреміз. Сонымен бірге 3 деңгейде жауаптар кездеспегенін де кестеден байқауға болады.

Қалыптастыру тәжірибесінің мақсаты: сөйлеу тілінің грамматикалық құрылымын қалыптастыруға тиімді әдіс-тәсілдерді өндеп жасау, оның тиімділігін дәлелдеу.

Қалыптастыру тәжірибесінің міндеттері:

1) тіл дамыту, қазақ тілі сабағы кезінде зияты зақымдалған оқушыларды мнemo-сызбалар арқылы жауап беруге, сөйлем құрауға үйрету;

2) зерттеу барысында берілген жұмыс тәсілдерінің тиімділігін тексеру.

Тіл дамыту сабақтарында оқушылардың сөйлеу тілін дамыту үшін, грамматикалық құрылымын қалыптастыру үшін мнemo-сызбалар кең қолданылды.

Әр сабақтың басында 10-12 мин шамасында оқушыларға суреттер мен оған сәйкес мнемосызбалар ұсынылды. Сол мнемосызбаларды қолдана отырып, сурет бойынша сөйлем құрауға үйрету жұмыстары жүргізілді.

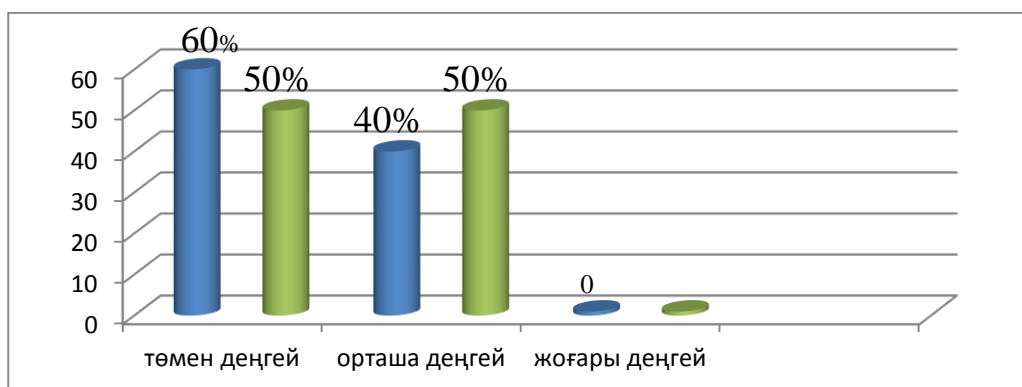
Оқушылардың грамматикалық құрылымының даму деңгейлері

1 деңгейде	2 деңгейде	3 деңгейде
50%	50%	-

№ 6 таблицада көрініп тұрғандай, оқушылардың жауаптары сандық көрсеткіштері бойынша өзгерістер азғана болды. Яғни, 2-деңгейде 50% құрады. Дегенмен сапалық тұрғыдан оқушылардың жауаптары жақсара түсті. Бұл болса қалыптастыру тәжірибесінде қолданған мнемосызбалар оң ықпал еткенін көрсетеді.

Жүргізілген педагогикалық тәжірибелер нәтижелерін салыстырмалы түрде диаграмма арқылы көре аламыз.

АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ тәжірибелерінің нәтижелерін салыстыру

■ Анықтау тәжірибесі
■ Қалыптастыру тәжірибесі

Қорытынды: жүргізілген тәжірибе біздің зерттеу болжамымызды дәлелдеді. Егер зияты зақымдалған оқушылардың сөйлеу тілі грамматикалық құрылымын қалыптастыруда мнemo-сызбалар мақсатты түрде кең қолданылса, онда олардың жалпы сөйлеу тілінің дамуы артып, оқу материалын саналы меңгеруіне едәуір ықпалы тиеді.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан республикасы 2011-2020 жылдары білім беруді дамыту бағдарламасы. Астана, 2011.
2. Кемтар оқушыларға әлеуметтік, медициналық, психологиялық түзеу арқылы қолдау көрсету туралы Қазақстан Республикасының заңы. Астана, 2002 ж.
3. Өмірбекова Қ.Қ. Система работы над сочинениями дисс. канд. Алматы, 1983.

Тәжмахан Айдана

5B012300-Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану

3-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Қараева Т.Н.

ҚазМемҚызПУ

ҰЛТТЫҚ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. В данной статье рассматриваются психологические особенности формирования национального сознания у детей младшего школьного возраста.

Abstract. The article considers psychological features of formation of national consciousness at the children of junior school age.

Зерттеу мақсаты – кіші мектеп жасындағы оқушылардың ұлттық санасының қалыптасып дамуының психологиялық ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеу объектісі – бастауыш мектеп оқушылары

Зерттеу пәні – бастауыш мектеп оқушыларының ұлттық санасын қалыптастырудың психологиялық ерекшеліктері

Зерттеу болжамы: егер кіші мектеп кезеңінде оқу іс-әрекетінде ұлттық салт-дәстүрлер туралы түсініктерді мақсатты түрде арнайы бағыттап меңгертсе, тұлғаның ұлттық санасы қалыптасады.

Эксперименттік жұмыс Алматы қаласы, Қ.А.Яссауи атындағы №123 мектеп-гимназияда 7-8 жас аралығындағы (1 сынып оқушыларымен) өткізілді. Экспериментке 26 оқушы қатыстырылды.

Оқушылардың ұлттық санасының қалыптасуын диагностикалау үш бағытта жүргізілді:

1. Этномәдени сәйкестенуін іске асыратын этностық білім көлемін анықтау үшін «Не артық және неге?», әдістемесін таңдадық.

2. Этномәдени бағыттылығын іске асыратын өз ұлтының материалдық салт-дәстүрін оң қабылдауын анықтау үшін өз халқының материалдық мәдени мұрасына ішкі рухани қажеттілігін, туған жерге бауыр басушылығы мен сүйіспеншілігін анықтауда «Қай көрініс ұнайды?» әдістемесін қолдандық [1, 12 б.]

3. Ұлттық мәдениетке сәйкес әрекет етуін іске асыратын этностық дүниетанымын анықтау үшін «Туыстарым менің туылған күнімде» әдістемесін пайдаландық.

1.«Не артық және неге?» әдістемесі арқылы оқушылардың этномәдени сәйкестенуін зерттедік. Бұл жерде ең алдымен, оқушылардың өз ұлтының материалдық салт-дәстүрлерін, ерекшеліктерін танып-білуін, оларды ұлттық белгісіне қарай біріктіре және бөле алуын анықтадық.

Бұл әдістеме қорытындысы көрсеткендей, зерттеуге алынған 26 оқушының ішінен тек 1 оқушы (3,8 %) өте жоғары деңгейге көтерілді. 1 оқушы (3,8%) тәжірибе жүргізушінің көмегіне жүгініп жоғары деңгейге көтерілді. 8 оқушы (30,8%) орта деңгейге көтерілді. 12 оқушы (30,8%) ұлттық заттардың атауын толық білмейді. 4 оқушы (15,4%) бірде-бір артық затты дұрыс таппады.

1. Оқушылардың этномәдени бағыттылығын зерттеуде өз ұлттық мәдениетінің оң қабылдауын диагностикалауда туған жерге бауыр басушылығы мен сүйіспеншілік сезімін «Қай көрініс ұнайды?» әдістемесі арқылы анықтадық.

Бұл әдістеме бойынша «Жайлау» көрінісін таңдаған 2-і (7,7%) ғана таңдау себебін туған ел, жер көрінісімен байланыстырып, әңгімелеп, оған сүйіспеншілік сезімін білдірді. «Жайлау» көрінісін таңдаған 4 оқушы 15,4(%) қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінің ерекшелігіне деген сүйіспеншілік сезімін байқатты.

Ал қалған оқушылардың көпшілігі «Жайлау» көрінісін таңдап алғанымен, таңдауының себебін табиғат көрінісінің (таулар, ұшып жүрген құстар, шыршалар) ұнайтындығымен, жыл мезгілімен (көктем), іс-қимылдың (атқа міну) тартымдылығымен ғана байланыстыратындығы немесе түсіндіре алмайтындығы, селқос әңгімелейтіндері анықталды. Бұл оқушылардың кейбіреулері біздің «Бұл кімдердің жері?», «Бұл қай халықтың жері?» деген жетелеуші сұрақтарымызға «қазақтардың» деп жауап бергенімен де, оған бауыр басушылық, сүйіспеншілік сезімдерін көрсетпеді.

2. Келесі бағыттағы жұмыстың мақсаты – оқушылардың ұлттық мәдениетке сәйкес әрекет етуін зерттеу. Оны іске асыратын этностық дүниетанымын диагностикалауда ең алдымен оқушылардың отбасы мен туыстық қарым-қатынаста ұлттық мінез-құлық ережелерін меңгеруін

«Туыстарым менің туған күнімде» әдістемелері арқылы анықтадық. Оқушылардың «Туыстарым менің туған күнімде» тақырыбына салған суреттерін төмендегі бағытта талдадық.

1. *Отбасының және туыстарының шын мәніндегі және қиялдан туған мүшелері.* Қиялдан туған отбасы мүшелері мен туыстарды ешқандай оқушының суретінен байқамадық.

2. *Отбасы мүшелерін және туыстарын салу реті* (кімнен бастап салып, кімнен аяқтайды).

3. *Оқушының эмоциялық реакциясы: отбасы мүшелерін, туған-туыстарын бар ынтасымен, ұқыпты, әдемі етіп, түрлі түстерді пайдаланып салуы.*

4. *Оқушының отбасы мүшелерін, туған туыстарын атауда халқымыздың дәстүрі бойынша нақты атауларды қолдануы* (ата, әже, ана, апа, аға, іні, сіңілі, қарындас және т.б.)

Оқушылардың барлығы әке-шешесін «папам», «мамам» деп атады. Ал өздерінің үлкен-кіші туыстарын атам, әжем, ағам, әпкем, інім, сіңілім деп атайтын оқушылармен қатар көптеген оқушылар бабушкам, тетя, дядя, братигім, сестренкам және т.б. деп атап, қазақша атауларын қолданбайды.

Сонымен, эксперименттік зерттеуімізге сәйкес этномәдени сәйкестенуін зерттеуде оқушылардың этностық білім көлемін, яғни өз халқының материалдық және рухани салт-дәстүрлерінің атауын, оларды өзіндік ерекшеліктеріне қарай біріктіруді, өзге халықтардың салт-дәстүрлерінен ажыратуды меңгеру деңгейін анықтадық. Біздің осы бағытта жүргізген әдістемеміздің қорытындысы бойынша оқушыларда этностық білімдерінің түрлі деңгейі мен кейбір мәнді ерекшеліктері айқындалды.

Зерттеудің екінші бағытында біз оқушылардың туған жерінің табиғаты мен ондағы тұрмыс-тіршіліктің ерекшелігіне қатынасы арқылы ұлттық қатыстылыққа бағыт алуын анықтадық.

Оқушылардың жауаптарынан біз анықтаған ерекшеліктер:

1) өз елінің табиғатын таңдауда оның ұлттық мәніне саналы түрде көңіл бөлмегенімен, олардың ерекше белгілеріне көңіл аудару арқылы түпкі сана деңгейінде өзге ұлттікінен ажырата алады;

2) өз елінің немесе өзге елдің табиғатын таңдауының себебін негіздей алмайды.

Диагностикалаудың үшінші бағытында оқушылардың адамгершілік-моралдық нормалары ұлттық рухани салт-дәстүрлер тұрғысынан қабылдауына байланысты этностық дүниетанымын анықтадық.

Қорыта айтқанда, 7-8 жастағы оқушылардың ұлттық өзіндік сана компоненттерінің төмен деңгейлері басым болып отыр. Мақал-мәтелдер ен жаңылтпаштар, атақты билердің нақыл сөздері мен шешендік сөздері және т.б. жаттанды тек сөз жүзінде, әрі үзік-үзік екендерін көрсетті. Оқушылардың ұлттық бағытта меңгерген білімдері мен іскерліктері жеткілікті дәрежеде жалпыланып, саналы меңгерілмеген, осының негізінде ұлттық ерекшелік туралы ұғымдары дұрыс қалыптаспаған, «ұлттық Менін» түсіну деңгейі өте төмен. Сондықтан да 7-8 жастағы оқушылардың ұлттық өзіндік санасын оқыту үрдісінде мақсатты-бағытты қалыптастыру қажет етіледі.

Әдебиеттер:

1. Елікбаев Н. Ұлттық психология. - А.: 1993. - 82 б.
2. Жарықбаев Қ.Б., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. - А.: Санат, 1995. - 96 б.
3. Бердібаева С. Тұлға психологиясы. – Алматы: «Алла прима» ЖШС, 2008. – 115 б.
4. Мырзатаева Б.П. Этностық өзіндік сананы қалыптастырудың психологиялық ерекшеліктері. 19.00.01. жалпы психология, жеке адам психологиясы, психология тарихы, этнопсихология. Автореферат...2008.

Тоқтарбаева Әсем

6M012400 – Педагогикалық өлшемдер

ҚазМемҚызПУ

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. К.Т.Медеубаева

МЕКТЕП-ГИМНАЗИЯЛАРДАҒЫ ЭЛЕКТИВТІ КУРСТАРДЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

***Аннотация.** В этой статье подчеркивается важность элективных курсов для адаптации учеников школьных гимназий к инновациям в образовании и развитию новых знаний.*

***Abstract.** This article emphasizes the importance of elective courses for the adaptation of pupils of school gymnasiums to innovations in education and the development of new knowledge.*

XXI ғасыр – ғылым ғасыры. Сондықтан қазіргі жас ұрпаққа, жас буынға жаңаша білім беру жолында түбегейлі өзгерістер жүріп жатыр. Жеке тұлға, яғни, жан-жақты дамыған, дарынды, шығармашыл тұлға қалыптастыру білім мен тәрбие берудегі мемлекеттік істің ең маңыздысы. Қазіргі білім беру үрдісінде ұстаз да, шәкірт те субъект, яғни жеке тұлға ретінде қарастырылатын болды. Жеке тұлға дәрежесіне жету үшін әрбір білім алушының қабілетін танып, біліп, дамытып, шыңдап, жөн сілтеп отыру қажет. Демек, оқытудың жаңа технологияларын пайдалана отырып, білім сапасын арттыру, мазмұнын байыту, оқу-тәрбие үрдісін жетілдіру, жан-жақты дамыған, рухани дүниесі бай жас ұрпақты тәрбиелеу – ең маңызды мәселелердің бірі. Білім алушылардың өз бетімен жұмыс жасауына жағдай жасау, тәрбиелеу, әр баланың қабілетін, дарынын ашу және дамыту мұғалімдер қауымына зор міндеттер жүктейді.

«Келер ұрпақ алдында зор жауапкершілік жүгін арқалап келеміз», – деген Елбасы Н.Назарбаевтың сөзі бекер айтылған жоқ. Еліміздің болашағы көркейіп, өркениетті, дамыған елдер қатарына қосылуы бүгінгі жас ұрпақтың бейнесінен көрінеді. Осыдан барып жас ұрпақтың бойындағы іскерлік қабілетін ашу және оларды шығармашылыққа баулу туындайды.

XXI ғасырға лайықты тұлғаны тәрбиелеп шығаруда мектептерге бейіндік оқытуды енгізудің маңызы өте зор. Бейіндік оқыту – бұл оқушылардың қызығушылықтары мен қабілеттерін есепке ала отырып, сол қасиеттердің дамуына жағдай жасалатын оқу қызметін ұйымдастыру түрлерінің бірі. Бейіндік оқытуды 12 жылдық білім беру жүйесінің құрылымына енгізу – әрбір оқушының кәсіби салада өзін-өзі қалыптастыру шарттарын қамтамасыз етуді көздейді.

Бейіндік оқыту принциптері мен талаптарын жүзеге асыру үшін, білімнің дамыту потенциалын арттыру үшін жоғары мектеп сатысында элективті курстар қосылады. П.С.Лернер пікірінше, элективті курстар бейіндік саралауға арналған және бір бейінді толықтыратын факультатив курстары немесе таңдау курстары [1, 9 б.].

А.А.Кузнецов пікірінше, элективті курстар практикалық міндеттерді шешумен байланысты іс-әрекеттердің тәсілдері мен біліктеріді қалыптастыруға бағытталған, әлемнің біртұтас бейнесі туралы бұрын алған білімдерін интеграциялайтын қосымша білім алуы, жеке өмірлік басымдылықтары мен қызығушылықтарына қарай еңбек нарығында сұранысқа ие болып отырған білімдік нәтижелермен қаруландыруға арналған [2, 36 б.]. Элективті курстарын жалпы орта және кәсіптік оқу орындарында жүйесінде оқу-тәрбие үдерісінде білім мазмұнын жүзеге асыру құралының құрылымдық бірлігі ретінде де қарастырылған [3, 488 б.].

Бейіндік оқыту дұрыс ұйымдастырылған жағдайда және мазмұны толық сараланып, сарапқа түскен жағдайда ғана білім алушыға пайдасын тигізбек. Демек қазіргі мектептерде бейіндік оқыту қалай ұйымдастырылады деген сұрақ туындайды.

Американдық Швед психологі Луис Леон Терстоун 1927 жылы «Аттитюдтар өлшенуі мүмкін» мақаласын жариялады. Онда ол алғаш рет адамдардың түрлі әлеуметтік құбылыстарға қарым-қатынасын өлшеудің жалпы принциптерін баяндайды. Терстоун бұл шкаланы халықтың әр түрлі топтарының әлеуметтік институт ретінде шіркеуге қарым-қатынасын зерттеу үшін қолданды.

1930 жылы басқа Чикаго социологі Д.Дроуба оның көмегімен адамдардың соғысқа қатынасын зерттеді. Терстоун шкаласы саяси әлеуметтану мен психологиядағы негізгі әдістердің бірі болды. Ол адамдардың билікке, нәсілшілікке, ұлтшылдыққа, қоғамдық ұйымдарға және процестерге қарым-қатынасын өлшеуде қолданылған. Бұл әдіс алты этаптан тұрады. Ең алдымен Терстоун халықтың

әртүрлі топтарының шіркеуге қатысты пікірлерді жинайды. Содан соң арнайы эксперттер тағайындап, көзқарастарды өзінің белгілі талаптары бойынша қажетті, қажетсізін сұрыптайды. Ары қарай эксперттерге шәкілдің 11 градациясы бойынша жақсы және жаман пікірлерді тізіп қою тапсырылады. Градация латынның «А» – өте жақсы, «F» – бейтарап және «K» – жаман пікірде екендігін білдіретін әріптермен белгіленеді. (1-кесте)

Градация	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Балл	+5	+4	+3	+2	+1	0	-1	2	3	4	5
Пікірлер											
	A			F			K				

Осы кесте бойынша пікірлерге балл беру арқылы, қоғамның нендей бір затқа деген көзқарасын өлшеп шығаруға болады. Бейінді оқытуда көп жағдайда білім алушылардың қызығушылығы, олардың таңдаулары, қабілеттері ескерілмей, шет қалып қойғандығы байқалып жатады.

Элективті курстардың ХХІ ғасырдың идеал тұлғасын жасап шығаруда қандай пайдасы бар? Қорытындылай келе, жүргізілген сауалнамадағы пікірлер бойынша:

- эксперименттік сыныптарға бейіндік оқытуды енгізу ескерілмеген:
    - кадрлық мәселелер (кадрлардың болмауы, оларға көп жұмыстың жүктелуі, даярлау, қайта даярлау және біліктілікті арттыру жүйесі);
  - бейіндік оқытудың нормативтік-құқықтық базасы;
  - материалдық-техникалық база және ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету;
- мәселелері сөз етілген. Енді жалпы болашаққа мынадай ұсыныстарым бар:
- мұғалімдер үшін бейіндік оқыту мәселелері бойынша оқыту семинарлары мен біліктілікті арттыру курстарын ұйымдастыру;
  - мұғалімдерге қолжетімді қосымша әдістемелік құралдар шығару;

Сонымен, элективті курстар білікті ғылым негізін меңгеруді, іскерлік пен дағдыны ширатуды, оқу материалын түйсінуді, оны өз ұғымымен байланыстыра білуді көздейді. Білім алушылардың интеллектілі-рухани деңгейлерінің рухани қуат алу өрісіне бағыттау, қызығушылығын ояту, ғылыми-біліктілік пайымын парасатқа бағдарлау.

Әдебиеттер:

1. Суматохин С.В. О модернизации общего естественнонаучного образования /С.В.Суматохин // Химия в школе. 2003. № 8. 2-9 б.
2. Леднев В.С. Учебный предмет / В.С.Леднев // Российская педагогическаяэнциклопедия: в 1 т. I. Ред. Кол.: В.В.Давыдов (гл. Ред.) и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1999. 488 б.
3. Краевский, В. В. Содержание образования: вперед к прошлому / В. В. Краевский. – М Пед. Общество России, 2001. – 36 б.

Тұрғанбек Ұлболсын

5B010200-Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі

3 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д. Аймағамбетова Қ.А.

ҚазМемҚызПУ

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БАҒДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША ДҮНИЕТАНУ ПӘНІНЕН СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАР АРҚЫЛЫ 1-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ, БІЛІК, DAҒДЫЛАРЫН ДАМУ

Аннотация. В этой статье рассмотрены научные и практические пути развития экологических знаний, умений и навыков учащихся 1-го класса посредством внеклассной работы по познанию мира по обновленной образовательной программе.

Abstract. This article discusses the scientific and practical ways of developing environmental knowledge, skills and abilities of 1st grade students through extracurricular work on the knowledge of the world on the updated educational program.

Әлемдік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында Қазақстан Республикасы отандық білім берудің озық дәстүрлері мен стандарттарын сақтай отырып, әлемдік білім беру тәжірибесіне бағытталған стратегиялық курсын таңдады.

Бүгінде Елбасымыз алға қойған, дамыған отыз елдің қатарына кіру жөніндегі «Ұлт жоспары – 100 нақты қадам» – баршамызға ортақ жауапкершілік жүктеп, Қазақстанның білім беру саласын жаңғыртуындағы негізгі бағыттарын айқындауды көздейді. Соның ішінде: 12 жылдық білім беруге кезең-кезеңімен көшу, оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту үшін мектепте оқытудың стандарттарын жаңғырту, білікті мамандар даярлау [1, 18 б.].

Сыныптан тыс жұмыс-мектептің сабақтан тыс уақытта оқушылардың білімін, іскерлігін, дағдысын, кеңейту және тереңдету үшін, дербестігін, дара қабілеттерін дамыту үшін, сонымен бірге олардың қызығушылықтарын қанағаттандыру және бос уақытын белсенді, саналы өткізуді қамтамасыз ету үшін оқушылармен жүргізілетін ұйымдастырылған және мақсатты бағыттағы сабақтар. Сыныптан тыс жұмыс – оқу бағдарламасының шеңберіне кірмейтін және оқу кестесінен тыс мектепте өткізілетін іс-шаралар. Білім — адамдардың белгілі бір жүйедегі ұғымдарының, деректері мен пайымдауларының, жалпы дүние туралы берілген ақпараттар жиынтығы. Білім адамзат мәдениетінің ең ауқымды ұғымдарының бірі болып табылады. Ол сана, таным, объективті әлем, субъект, ойлау, логика, ақиқат, парасат, ғылым және т.б. күрделі де терең ұғымдармен тығыз байланыста әрі солар арқылы анықталады.

Білік — адамның белгілі бір құбылыс не күрделі мәселе жөнінде ой жүгіртіп, өзінше пайымдай білу қасиеті. Ол білім негізінде қалыптасқан ақпараттар жүйесі, алынған білімнің тобықтай түйіні.

Дағды — алғашқыда саналы орындауды қажет ететін іс-әрекет бөліктерінің қайталап жаттығудың нәтижесінде автоматталынуын дағды деп атайды.

Экологиялық тәрбие — ол бала санасында табиғатты қорғау, аялау сезімін, экологиялық мәдениетті қалыптастыру.

Осы тұрғыда жасөспірімдердің келешек өмірлері қайнар бұлақтай мөлдір болу үшін экологиялық білім мен тәрбие беруде дүниетану пәнінің берері мол. Сондықтан мемлекеттік стандарттық бағдарламаға сүйене отырып, дүниетану пәнінен экологиялық білім берілуі бүгінгі таңда аса маңызды. Ол бастауыш сынып оқушыларын «Адам», «Табиғат», «Қоғам» бірлестігінен алғашқы біліммен қаруландырады. [2, 24 б.]

Жаңартылған білім беру жүйесіне сай 1-сыныпта «Дүниетану» пәнінің жылдық жүктемесі 33 сағатты қамтиды [3, 126.]. Ол апталық жүктемеге сай «Дүниетану» пәні бір аптада бір рет өткізіледі. Осы белгіленген бір сағат ішінде оқушыларды керекті білім көлемімен қаруландыра алмаймыз, сондықтан сыныптан тыс сабақтар ұйымдастыру арқылы оқушыларды қоршаған табиғат әлемін танытуға, оны аялауға, өз ортасын таза ұстауға үйрете аламыз.

Оқушыларға экологиялық тәрбие беру – дүниетануды оқытуда маңызды міндеттердің бірі болуы тиіс. Сабақтар мен сыныптан тыс жұмыстар үшін өз өлкесінің табиғатын қорғау жөнінде нақтылы шаралар белгілеп, әрбір тақырыпты оқытуда оқушылардың экологиялық білімін қалыптастырып отыру қажет.

Алғаш рет ғылыми әдебиетте табиғат қорғау мәселесін педагогикалық тұрғыдан профессор В.Н. Скалон қарастырды. Ол: «Гүлденген, мор табиғат-арман емес, бұл шындық, ал оның мүлтіксіз сақталуы бізге байланысты... Кішкентай кезінен балаға жануар болсын, өсімдік болсын, барлық тірі дүниеге аяушылық сезіммен қарауды үйрету керек, сонда барып адамгершіліктің негізі қаланады», - дейді. Әрбір адамның табиғатқа қарым-қатынасы, өзіндік жеке сыртқы ортамен байланыстың қалыптасуы тәрізді, дара тұлғалық іс-әрекеті болып табылады. Сондықтан да бастауыш сынып оқушыларына экологиялық тәрбие беруде сыныптан тыс жұмыстардың мүмкіндіктерін жан-жақты пайдалану тиімді нәтижеге қол жеткізбек.

Мектепте сыныптан тыс жұмыстардың негізгі міндеттеріне:

- балалардың жеке басының дамуына, денсаулығын нығайтуына, кәсіптік бағдарын айқындауына, шығармашылық еңбегіне, өзінің қабілеттерін іске асыруына қажетті жағдайларды қамтамасыз ету;

- балаларды қоғам өміріне бейімдеу;

- оладың бос уақытын мазмұнды ұйымдастыру;

- өскелең ұрпақтың сана-сезімін, жалпы мәдениетін, салауатты өмір салтын қалыптастыру;

- балалардың табиғи ресурстарды үнемді пайдалануын тәрбиелеу, оларды, табиғатты қорғауға тарту;

Сыныптан тыс жұмыстардың мынадай түрлерін тиімді ұйымдастыра аламыз:

1.Тірі табиғат дүниесін (жануарлар,өсімдіктер) терең танып білуге,күтіп-баптау жолдарын үйретуге арналған кештер;

2. Викториналар.Викторинаны үйірмеде немесе жеке сыныптар арасында жарыс ретінде өткізу ыңғайлы (сабақтан тыс уақытта).

3. Пікірталас.Сол арқылы оқушыларды тереңірек ойлауға,зерделілікке,өз ойын ашық айта алуға,өзгелердің пікірін тыңдай білуге бағыттаймыз.

4. Жекелеген тақырыптарға арналған ғылыми мазмұндағы экологиялық конференциялар өткізу.

5. Экологиялық мазмұндағы қабырғалық материалдар жинау.

6. Эколог мамандармен кездесулерөткізу.

7. Өндіріс орындарына экскурсия жасау және оны қорытындылау.

8. Олимпиадалар.

Сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыруда әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолдануға болады.

Ойын технологиясын пайдалана отырып түрлі ойындар ұйымдастырып,ертегі арқылы табиғатты сақтауға,адам мен табиғат арасындағы тіршілік байланысын көрсетуге болады.Сонымен қатар,ұлттық құндылықтарымызды оқушыларға дәріптей отырып «табиғат», «өсімдік», «жер-су» , «жануарлар», «тазалық», «денсаулық»тақырыптарында көптеген өлеңдермен таныстырып,мақал-мәтелдер үйретіп,шығармалар жаздыра отырып сөздік қорларының да дамуына әсер етеді.Осындай жан-жақты бағдарлану негізінде қалыптасқан білімдерін жоғарғы сыныптарда өткізілетін география,химия,биология,физика пәндері арқылы тереңдете түседі.

Қорытындылай келе, бастауыш, орта және жоғары білім беретін оқу орындарының аса маңызды міндеттерінің бірі – болашақ жас ұрпақтарға экологиялық ғылыми негіздерін тереңдете, тиянақты түрде беру, оларды практикада қолдана білуге дағдыландыру, экологиялық жауапкершілік сезімін қалыптастыру болып табылады.

Білімді игерудің жан-жақты тәрбиелік астарын жоғары бағалаған орыстың атақты педагогы Н.И.Пирогов: «Ғылым мен мәліметтер – игеру үшін ғана емес, онда аса маңызды элемент – тәрбиеленушілік жасырынып жатады, кім оны өз мақсатына пайдалана алмаса, онда ол ғылымның барлық қасиетін білмегені және үлкен жүктерді көтере алатын тұқаны өз қолынан түсіріп алғаны», - дейді. Сондықтан әрбір ұстаз өз пәнінің экологиялық тәрбие берудегі осы тұтасқан дәл тауып, оны қоғам қажетіне сай пайдалана алуы тиіс.

Әдебиеттер:

1.Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Үздік отыздыққа апарар «100 нақты қадам» бағдарламасы 2015.20 мамыр

2. Дүниетану. Оқу бағдарламасы. (орта білім беру мазмұнын жаңарту аясында) Бастауыш білім беру (1-сынып). наурыз 2016 ж.

3.Қ.Аймағамбетова «Дүниетануды оқыту теориясы мен технологиясы», Алматы-2006

Умбетова Ернара
5B010500-Дефектология
Студентка 3 курса

Научный руководитель: к.п.н., доцент Оразаева Г.С.
КазГосЖенПУ

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АСЫК – ТЕРАПИИ В ЛОГОПЕДИЧЕСКОЙ РАБОТЕ С ДЕТЬМИ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ

***Түйіндеме.** Бұл мақалада жалпы сөйлеу тілінің дамымауы бар балалармен жүргізілетін логопедиялық жұмыста асық-терапияны қолдану ерекшелігі қарастырылады.*

***Abstract.** The article addresses the issue use of asyk –therapy in speech therapy work with children with a general underdevelopment of speech.*

В Законе Республики Казахстан «Об образовании», основными принципами образовательной политики является светский, гуманистический и развивающий характер образования, приоритет гражданских и национальных ценностей, жизни и здоровья человека, свободного развития личности.

Реализация программы «Рухани жанғыру», программной статьи Н.А.Назарбаева «Семь граней великой степи» указывают на необходимость повышения уровня национального воспитания.

Перспективы совершенствования существующей системы специального образования связано с активным внедрением в практик у коррекционно-педагогической работы опыта народной педагогики. Существенная роль в оптимизации подходов к обучению и воспитанию детей с отклонениями в развитии должна быть отведена народной игре. Педагогические способности казахских народных игр, сосредоточили в себе большой запас обучающих, воспитательных, развивающих возможностей [1, 23 с.]

Цель исследования: определить и обосновать коррекционные возможности применения «Асык-терапии», на основе казахской игры «Асык» в логопедической работе.

Объект исследования: коррекционно-педагогический процесс с детьми дошкольного возраста с недостатками речи.

Предмет исследования: применение Асык-терапии в логопедической работе с детьми дошкольного возраста, имеющими нарушения речи

Гипотеза исследования: если выявить специфические коррекционные возможности Асык-терапии и разработать содержательные и организационно – методические основы ее применения в логопедической работе, то, тем самым, будут созданы оптимальные условия для повышения эффективности логопедической практики с детьми дошкольного возраста.

Задачи исследования:

1. Уточнить сущность понятия «Асык-терапия».
2. Выявить коррекционные возможности казахской народной игры «Асык», применительно к логопедической работе.

В рамках исследования, была предпринята попытка выявить возможностей применения игры «Асык» на логопедических занятиях в работе с детьми дошкольного возраста с ОНР. Базой для экспериментального исследования послужил Кабинет психолого-педагогической коррекции КазГосЖенПУ. Количество детей, принявших участие в эксперименте, составило 6 человек (ОНР 2-3 уровень)

При организации экспериментальной работы, мы руководствовались принципами специальной педагогики: принцип учета речевых возможностей детей; принцип коммуникативной направленности игр; принцип комплексного интегративно-личностного характера игры. В рамках эксперимента на первом этапе, изучались особенности фонематического слуха у дошкольников с ОНР, с помощью заданий, направленных на выявление умения различать неречевые звуки и речевые звуки. Анализ результатов первичного обследования позволил условно выделить три уровня выполнения заданий детьми. Критериями такого деления послужили самостоятельность, точность, темп выполнения заданий. Данные констатирующего эксперимента свидетельствуют о недостаточном уровне сформированности фонематических представлений.

С целью коррекции выявленных недостатков фонематического слуха было предложено использовать Асык-теапию в коррекционном процессе, определен алгоритм проведения игры Асык

и коррекционные возможности использования Асык - терапии, которые заключаются в следующем: игра может быть использована в работе с детьми 2,3 уровня ОНР, с целью развития мелкой моторики рук; формирования звукопроизношения; уточнения, расширения, активизации, обогащения словаря; развития аналитико – синтетической деятельности; развития понимания устной речи и т.д.

С целью развития фонематических представлений, мы, адаптировав традиционный ход игры «Асык» предложили следующие задания:

С целью развития слухового внимания: логопед за ширмой издает звуки с помощью различных предметов: колокольчик, погремушка, молоточек, бумага. В случае, если звук тихий, ребенок поднимает зеленый асык, если звук громкий, ребенок поднимает красный асык; логопед называет слова, близкие по звучанию, при произнесении заданного слова ребенок должен кинуть в коробку асык.

С целью развития фонематических представлений: логопед называет слова, детям дается задание, если услышишь слово на заданный звук, подними желтый асык; положи асык на предметные картинки, в названии которых есть заданный звук; на сюжетной картинке закрой асыком предмет, в названии которого есть изучаемый звук; предлагается карточка со схемой слова, дается задание: разложить асыки, в зависимости от того, где слышит ребенок звук в слове: если в начале слова, кладем белый асык, если в середине – желтый асык, если в конце – черный асык; предлагаются карточки с картинками, в названии которых заданный звук стоит в начале или конце слова. Дети определяют место звука в слове и закрывают картинку белым асыком, если звук стоит в начале слова, желтым, если звук слышится в конце слова; взять из кучки такое количество асыков, сколько звуков в слове; выложить асыки в графическую схему слова, предлагается графическая схема слова, количество клеток схемы, соответствует количеству звуков заданного слова, дети заполняют схему слова асыками: красный асык – гласный звук, синий асык – согласный звук; из предметных картинок, выбрать картинку к схеме составленной из асыков; придумать слово по данной схеме, выложенной из асыков [3,106 с.].

Повторное исследование, позволило сделать следующие выводы и заключения. Результаты исследования представлены в таблице.

Таблица 1. Динамика уровня развития фонематических представлений с общим недоразвитием речи до и после эксперимента

	Уровни выполнения заданий	
	До обучения	После обучения
ВЫСОКИЙ	17	33
СРЕДНИЙ	50	50
НИЗКИЙ	33	17

В рамках экспериментальной работы нами сделаны следующие выводы. Игра как ведущая деятельность дошкольника, представляет собой особый интерес для логопедической практики. В ходе экспериментальной работы, при применении казахской игры «Асык» у детей с ОНР, мы наблюдали положительную динамику уровня владения индивидуальной и коллективной сюжетно-ролевой игры, совершенствование фонематического слуха, активного словаря. Организованная опытно-экспериментальная работа показала эффективность использования новых приемов в логопедической практике.

Литература:

1. Сагындыков Е. Казахские народные игры. Алма-Ата: Рауан, 1991. - 175 с.
2. Айтпаева А.К. Казахские народные игры как средство воспитания младших школьников: Автореф. дис.канд.пед.наук. – Алматы, 1997.- 23 с.
3. Оразаева Г.С. Педагогические условия применения казахских народных игр в логопедической работе с детьми дошкольного возраста. Автореф. дис.канд.пед.наук. Алматы, 2006

Shamshiyeva Ramina

Pedagogy and methodology of primary education

3 course/ bachelor

Scientific director: Otarova T. N.

TarSPU

GENERAL PRINCIPLES OF PEDAGOGY

Түйіндеме. Мақалада педагогика және білім беру процесіндегі маңызды мәселелерді талдауға бағытталған негізгі идеялар қарастырылды. Педагогика саласындағы "педагогика" және "принцип" ұғымдары нақтыланды, оқыту және тәрбиелеу принциптері байланысының негізі көрсетілді. Бұл мақаланы зерделеп, педагогиканың негізгі принциптерін жетілдірудің көптеген аспектілерін түсінуге болады. Тақырыбы жалпы педагогикалық принциптердің мәнін түсінуге көмектесу үшін барлық жақтар мен сұрақтарды ашады.

Аннотация. В данной статье рассматривается тема, которая касается основных идей, с помощью которых можно лучше понять важность педагогического и образовательного процесса. Уточнены понятия «педагогика» и «принцип» в педагогике, обоснована связь принципов обучения и воспитания. Изучив эту статью, можно понять многие аспекты совершенствования основных принципов педагогики. Тема раскрывает все стороны и вопросы, чтобы помочь вам понять суть общих педагогических принципов.

In the early stages of its development, humanity, elementary education, education of the younger generation, accumulated relevant knowledge, which eventually formed into a coherent, diversified science – pedagogy.

Pedagogy - a combination of theoretical and applied Sciences that studies the processes of education, training and personal development.

Pedagogical principle - a fundamental idea, which helps the best way to achieve their educational goals. The term "principles" in the pedagogical understanding of the most important and significant provisions which reflect the regularities of education. They direct the activities of teachers working in the intended purpose with less effort and time.

That is what Sh. A. Amonashvili said about the principles of my pedagogical activity: «These principles are very simple, like any truth, just need to take them for the truth, imbued with them, build their activities on them.

The first principle is to love a child. The teacher must radiate human kindness and love, without which it is impossible to raise a humane soul in a person. A child becomes happy as soon as he feels that the teacher loves him, loves sincerely and unselfishly. The pedagogy of love does not tolerate rudeness, pressure, diminishing dignity, ignoring the life of a child.

The second principle (it follows from the first) is to humanize the environment in which the child lives. No sphere of communication should irritate the child, give rise to fear, insecurity, despondency, humiliation in it. To unite all spheres of child's communication. Teacher must bring clarity to all these areas, transform them in the interests of raising a child.

The third principle is to live your child in a child. This is a reliable way for the children to trust the teacher, to appreciate the kindness of his soul, to accept his love. At the same time, this is the way to know the life of a child. A deep study of the life of a child, the movements of his soul is possible only when the teacher knows the child in himself. To live your lost childhood with your children is the only luxury that is permissible in the life of a teacher».[1]

The system of principles of upbringing in modern pedagogy

Principles of upbringing are general starting points, in which basic requirements to the content, methods, organization of the educational process are expressed. They reflect the specifics of the process of upbringing, and, in contrast to the general principles of the pedagogical process, these are the general provisions by which educators are guided in solving educational problems.

Steven Covey quoted the words of V. Hugo in his book: "Change your opinions, keep your principles; change the leaves, keep the roots." [2].

At the same time, the principles of education is not ready-made recipes, and especially not universal rules by which teachers could automatically achieve high results. They do not replace you neither special knowledge, nor the experience, nor the skill of the teacher. Although the requirements of the principles are the same for all, their practical implementation due to personal.

The principles on which the educational process relies are the system. There are many systems of upbringing. The modern national system of education is guided by the following principles:

1. *Public orientation of education;*
2. *The connection of education with life, work;*
3. *Reliance on the positive in education;*
4. *Humanization of upbringing;*
5. *The personal approach.*
6. *Unity of educational influences.*

To the basic requirements, shown to them it is possible to attribute obligatory, complex and equivalent. However, principles can not be understood as ready-made instructions for action-they do not replace any special knowledge, experience, or mastery of the educator, their practical realization is personally conditioned.

The principle of communication education with life, work

This principle was laid in the foundation of the organization of the work of the Soviet school from the first years of its existence. Guided by this principle, the Soviet school carries out the education of children not in isolation from society, and in close connection with the life of society, with its struggle for public welfare. Starting from the first years of study, students get acquainted with the life and work of adults, participate in social, political and cultural work.

The principle of connection of education with life requires constant updating of the content and organization of educational work. Participating in the General work on the construction of a new society, the younger generation acquires a certain life experience. Linking the upbringing of children with life, educators give children the opportunity to develop their Patriotic beliefs, to defend them. With this formulation of educational work, young people are included in the system of social dependence, which contributes to the formation of the personality of children.

This principle is implemented in compliance with the rules that reveal certain aspects of the principle:

1. It is necessary to have a program for the implementation of the requirements of the principle in the classroom and in extracurricular educational work, to observe the gradualism in its implementation.
2. Implementation of the principle requires extensive use of local history material in classrooms and in extracurricular educational work.
3. By participating on an equal basis with adults in solving vital issues, students are taught to be responsible for the decisions made, they quickly and successfully formed civic qualities.

The educational process should be built in such a way that the children feel that their work is needed by people, society, so that it brings satisfaction.

Pedagogical processes as well as social processes are subordinated to laws, which in pedagogy are called regularities. These principles are based on the principles of the pedagogical process - the leading, the initial requirements for education and training, specified in a number of norms, rules, recommendations in the work of teachers. For example, the principle of linking learning with the real life of society requires a certain set of school subjects, and corresponding topics, and much more. The principles of the system of physical education are closely related. They retain their importance of guidelines only in unit.

References:

1. Amonashvili Sh. A. Unity of purpose., Enlightenment, 1987. Moscow.
2. Stephen R. Covey., To be, not seem to be- the quote by Victor Hugo., 2016.

Шингаева Лаззат

6M012400-Педагогикалық өлшемдер

Ғылыми жетекші: п.ғ.д., доцент К.С.Кудайбергенова

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ КВАЛИМЕТРИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕР

Аннотация. В статье проведён анализ педагогических исследований, в которых был использован квалиметрический подход. Показано, что в основе квалиметрической технологии лежат квалиметрические процедуры (оценочные, с привлечением экспертов, с использованием метода групповых экспертных оценок). Квалиметрические процедуры проводятся по определённому алгоритму и с использованием определённого математического аппарата.

Abstract. The article analyzes pedagogical studies, which used a qualimetric approach. It is shown that qualimetric procedures are the basis of qualimetric technology (evaluation, with the involvement of experts, using the method of group expert assessments). Qualimetric procedures are carried out according to a specific algorithm and using a specific mathematical apparatus.

Квалиметрия кез-келген объектілер мен процестердің сапасын бағалау, өлшеу ғылымы болып табылады. «Квалиметрия» термині (латын тілінен - «сапалы» және грекше - «метро - өлшем») - кез келген объектілердің (заттардың, құбылыстардың, процестердің) сапасын кешенді сандық бағалаудың әдіснамасы мен проблемаларын зерттейтін ғылыми пәнге жатады. Квалиметрия технологиялық ғылымдардың, метрология және сапаны бақылау әдістерінің, сапаны бағалау заңдарын зерттейтін ғылымның ажырамас бөлігі болып саналады. Психологиялық-педагогикалық және дидактикалық объектілерді бағалауға арналған квалиметрия әдістерін қолдану педагогикалық квалиметрия деп аталады. Педагогикалық квалиметрия педагогикалық кибернетика бағыттары (бөлімдері) болып табылады, педагогикалық объектілер мен процестерді сапалы және сапалы әдіснамаға негізделген деп қарастырады. Педагогикалық квалиметрия шеңберінде білім беру сапасы, білім беру жүйесінің жұмыс істеуі және сапасы, білім беру процесінің сапасы, білім алушылардың сапасы, оқытушылар құрамының сапасы және т.б. қарастырылады. Педагогикалық квалиметрияның ерекшелігі білім беру процесінің сапалы психологиялық-педагогикалық сипаттамасын сандық мәнге айналдыру болып табылады, ол эмпирикалық анықталған сипаттамаларды қамтитын, олар эталондық мәндермен салыстыруға болады. Алғашқы кезде квалиметриялық әдістер өңдеуші өнеркәсіпте қолданылған, онда кез-келген кәсіпорынның өнімділігі өндірілген өнімнің сапасымен анықталады. Ең алдымен, өнімнің МемСТ стандарттары мен тұтыну нарығының барлық талаптарына сәйкестігін белгіледі. Стандарттағы барлық элементтер бойынша салыстырмалы операцияларды орындау кезінде өндірілген өнімдердің өлшемдерінің нәтижесінің сапасы маңызды болып танылды.

Педагогикада жағдай өндірістік қызметтің саласын еске түсіреді, мысалы, білім беру үдерісіне арналған стандартты жасауды көздейді, оған сәйкес қажетті нәтижеге жету - оқушылар жетістікке жетудің жоғары деңгейіне көшеді. Бұл оқу үрдісінің нақты кезеңінің соңында студенттердің алған білімін және дағдыларын стандарттауға көмектеседі. Педагогикалық квалиметрияның стандартты талаптары қолданыстағы стандарттарға негізделеді, олар білім мазмұнын міндетті түрде төмендетуге, сонымен қатар студенттердің білімі, дағдылары мен қабілеттеріне қойылатын талаптарды қамтиды. Күрделі техникалық құрылғыларды құрастыру кезінде орындалған квалиметриялық операциялар секілді, оқу процесінде оқушылардың білімі мен дағдыларын бақылауға, бағдарламаның әрбір бөлімін оқып болған соң аралық бақылау өткізеді. Бұл оқытудың әр кезеңінде зерттелген материалды сенімді игеруді және бағдарламаның келесі бөлімдерін игеру мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Педагогикадағы квалиметриялық әдістер оқушылардың білімдерін өлшеудің параметрлерін, білім беру материалдарын таңдауды, оқытудың теориялық әдістерін жасауды, диагностикалық технологияларды әзірлеуді және т.б. мәселелерді шешуге арналған. Білім беру стандарттарын әзірлеуде қолданылатын сапалы әдіс, белгілі бір алгоритм білім беру стандартын, жеке блоктың түрінде өз талаптарын құрылымдауды және студенттердің алған білімін және дағдыларын диагностикалауға арналған тапсырмалар қорынықты процесінде құру. Білім алушылар (оқушылар, студенттер) қалыптастырылған білім құрылымының «толықтығын» диагностикалау үшін квалиметриялық тәсілді қолдануға болады. Бұл жағдайда сапалы әдіс педагогикалық квалиметрияның математикалық аппаратын пайдалану арқылы диагностиканың ғылыми сипаты мен өндірілуін қамтамасыз етеді, сондай-ақ педагогикалық бақылау материалдарын оқу пәні бойынша мемлекеттік білім беру стандартының талаптарын ескере отырып ғана емес, жетекші мамандардың (мұғалімдер, оқытушылар және т.б. тәжірибесін ескеруге мүмкіндік береді.). О.В. Любимова мен В.С. Черепановалардың [1, 51с] жұмыстарында «межелік білім деңгейі» құрылымын диагностикалаудың сапалы технологиясын ұсынған. Ол келесі процедураларды (технологиялық компоненттер) қамтиды:

1. «Межелік білім деңгейі» құрылымының тұжырымдамалық моделін негіздеу;
2. зерттелген пәннің тезаурусын жасау;
3. жобалау межелерін бағалау құралдары;
4. технологиялық дамудың барлық сатыларында топтық сараптама әдістерін қолдануға;
5. межелік бағалау құралдарының сапалық параметрлерін анықтайтын білім алушылардың үлгісіндегі технологияларды сынау;
6. педагогикалық мониторингте оқытудың межелік деңгейін және межелік білімді диагностикалау нәтижелерін пайдалану;
7. Білім беру сапасын арттыру мақсатында білім беру процесінде оқытудың межелік деңгейі туралы мәліметтерді пайдалану.

Е.Ю. Пайвина жұмысында [2, 196] білім беру элементтерінің профильді интеграцияланған құрылымдарын жобалаудың педагогикалық технологиясы әзірленді және сапалы тұрғыдан тестіленді, ол бірқатар оқу үрдістерін қамтиды, соның ішінде оқу элементтерінің бейінді интеграцияланған құрылымдарын жобалау үшін ғылыми негізделген алгоритмдеу; профильді оқыту мазмұнын құрудағы топтық сараптама әдістерін қолдану; білім беру туралы ақпараттарды іріктеу және құрылымдау арқылы оқытудың тезаурусын қалыптастыру. Квалиметриялық әдісті жалпы білім беру мекемелері үшін аттестаттау технологиясын дамытуға да қолдануға болады. Бұл жағдайда сапалы технология сертификаттау сапасына әсер ететін факторларды талдауды қамтиды; жүйелік және сапалы әдістерге негізделген сертификаттау технологияларын оңтайландыру және алгоритмдеу; тестілеу және сауалнама жүргізу, педагогикалық сараптама; заманауи математикалық үлгілер мен есептеуіш техника негізінде сертификаттауды компьютерлендіру, рейтингтік жүйелердің құрылысы және мониторинг жағдайына қол жетімділік; жалпы біліктілікті бағалау теориясы мен экспериментальды квалиметрия әдістерін қолдану. Жоғары оқу орнындағы білім беру сапасының педагогикалық мониторинг жүйесін құру үшін технология әзірленді, оған: университетте мамандарды даярлау сапасына әсер ететін факторларды талдау; жүйелік және сапалы әдістерге негізделген мониторингтің өлшемдерін оңтайландыру; топтық сараптама әдісіне негізделген зерттеулерді алгоритмизациялау; заманауи математикалық модельдер негізінде компьютерлендірілген мониторинг кіреді. Бастауыш кәсіптік білім беру жүйесінде педагогикалық инновацияларды құру, дамыту, қолдану және тарату бойынша инновациялық педагогикалық үдерістің тиімділігі Г.З. Файзуллина жұмысында қарастырылады. Инновациялық процестерді басқарудың сапалы тәсілі мыналарды қамтиды: жобаларды бағалаудың сараптық әдістерін қолдану; инновациялық қызметтерді құру (диагностика, маркетинг, мониторинг және т.б.); инновациялық процестермен айналысатын педагогикалық кадрлардың біліктілігін арттыру; түрлі өлшем құралдарын қолдану (сауалнама, тестілеу, рейтингтік өлшемдер). Т.Ханованың жұмысында ұсынылған сауалнама әдісімен оқыту сапасын бағалаудың сапалы технологиясы [3, 2046] мынадай құрамдас бөліктерді қамтиды: оқытудың сапасын бағалау алгоритмі; сауалнаманың алгоритмі; сауалнама нәтижелерін математикалық статистикалық өңдеу.

Жоғарыда келтірілген мысалдарды қорытындылай келе: кез-келген сапалы технология:

1. емтихан сапасына әсерететін факторларды талдау;
2. сараптама тұжырымдамалық моделін негіздеу;
3. сараптаманы оңтайландыру және алгоритмдеу;
4. бағалау құралдарының сапалық параметрлерін (бағалаудың сапалық критерийлерін) таңдау және өлшеу үшін технологияларды әзірлеудің барлық сатыларында сараптамалық әдістерін қолдану;
5. бағалау құралдарын жобалау;
6. педагогикалық бақылауда рәсімнің нәтижелерін пайдалану;
7. заманауи математикалық модельдер мен есептеулер негізінде компьютерлендіру. Емтиханның математикалық аппараты емтихан құралдарын әзірлеу үшін математикалық әдістер мен үлгілерді қолдануды қамтиды; емтихан нәтижелерін өңдеу.

Осылайша, квалиметрлік технология көмегімен белгілі бір алгоритмге және нақты математикалық аппаратты қолдануға байланысты орындалатын квалиметриялық процедуралардан тұратын технология көзделеді.

Әдебиеттер:

1. Любимова О.В., Черепанов В.С. Технология диагностики «пороговых знаний» обучаемых на основе квалиметрического подхода. – М.: Изд. центр НОУ «ИСОМ», 2006. – 51 с.
2. Пайвина Е.Ю. Конструирование профильно-интегрированных структур учебных элементов: автореф. канд. пед. наук: 13.00.08 / Е.Ю. Пайвина. – Ижевск, 2002. – 19 с.
3. Ханова Т.Г. Квалиметрическая технология оценки качества преподавания методом анкетирования: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Т.Г. Ханова. – Ижевск, 1997.- 204 с.

V. NATURAL SCIENCE

Асқарбаева

Научный руководитель: д.б.н., профессор Мауи А.А.

КазГосЖенПУ

БИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОЗБУДИТЕЛЯ РИЗОМАНИИ САХАРНОЙ СВЕКЛЫ И ЕЕ ВРЕДНОСТЬ НА ОРОШАЕМЫХ ЗЕМЛЯХ ЮГО-ВОСТОКА КАЗАХСТАНА

Түйіндеме: Мақалада қант қызылшасының ризомания ауруының қоздырғышының биологиялық ерекшеліктері зерттелген. Осы аурудың таралуы, зияндылығы анықталған. Ризомания ауруын тарататын саңырауқұлақ *Polymyxa betae* екені көрсетілген.

Abstract: The article presents the symptoms of manifestation, some biological features of the causative agent of sugar beet rhizomania. The harmfulness of rhizomania in the conditions of southeast Kazakhstan was determined.

Симптомы ризомании проявляются как на листьях, так и в корнеплодах. Особенно четко диагностируется болезнь во второй половине вегетации и во время уборки корнеплодов. Болезнь, как правило, проявляется очагами. Инфицированные растения вянут в течение дня из-за недостаточного водоснабжения вследствие поражения проводящих пучков, по которой вода и растворенные в ней минеральные соли поступают в надземную часть растений. В ночное время тургор частично восстанавливается. При ранней инфекции растения если не гибнут, то в конце вегетационного периода сильно отстают в росте, имеют мелкие недоразвитые корнеплоды, их масса в 10-15 раз меньше, чем у нормально развитых растений [1, 221с].

При *общем обзоре* в поле отмечаются участки (очаги) с пожелтением листьев. При более детальном рассмотрении можно установить:

листва растений прозрачная, от бледно салатно-зеленого до лимонно-желтого цвета;

пожелтение жилок листьев (этот симптом встречается редко);

центральные листки иногда имеют удлинённые черенки и суженные листовые пластинки;

растения поникшие и сильно отстают в росте (при этом может и не быть никаких симптомов на листе).

Симптомы на корнеплодах сахарной свеклы:

на поперечном разрезе корнеплода проводящие сосуды окрашены от бледно-желтого до темно-коричневого цвета;

Переносчик ВПЖС – почвенный плазмодиофоровый гриб *Polymyxa betae* поражает сахарную свеклу и некоторые овощные культуры. Круг восприимчивых к *P. betae* растений довольно узок - это, главным образом, виды семейства *Chenopodiaceae*, а также отдельные представители семейства *Portulacaceae* и *Amaranthaceae* [2, 675с].

Гриб-переносчик ВПЖС выявлен в почве всех стран, где зарегистрирована ризомания сахарной свеклы [5]. *P. betae* сам по себе является слабовирулентным для растений сахарной свеклы, но может замедлить рост всходов. Вирулентность гриба стремительно возрастает при обретении им вирофорности - наличия в нем вируса, носителем которого он может стать, если развивается в пораженном ВПЖС растении [3, 352с].

Цисты *Polymyxa betae* - самостоятельные клетки, шарообразные, 4,2-5,0 мкм в диаметре, с бесцветной гладкой оболочкой. Циста после прорастания образует одну первичную зооспору. В клетке встречаются по 2-3 спорангиальных плазмодия и от 4 до 300 цистосорусов, которые варьируют по форме. Зооспоры передвигаются с помощью двух жгутиков.

При выращивании сахарной свеклы на инфицированных вирусом участках, зооспоры гриба проникают в эпидермальные клетки ризоидов корнеплода, после чего он поражается ВПЖС. Установлено, что вирофорные зооспоры составляют незначительную часть от общего количества всех зооспор гриба на зараженных участках. Например, в Голландии вирофорными оказались приблизительно 10-15 % спор гриба. Поскольку *P. betae* не культивируется на искусственных

питательных средах, наиболее удобным методом выявления гриба в почве и дальнейшей диагностики на виофорность является метод растений-приманок.

Исследование анатомической структуры пораженных корнеплодов показало, что в отличие от здоровых растений, в больных наблюдаются изменения в проводящих сосудистых пучках. На поперечном срезе пораженных корнеплодов видно, что они расположены значительно ближе друг к другу и состоят из 10-15 больших сосудов со вторичными спиральными утолщениями стенок, а также имеют большое количество мелких сосудов, которые плотно прилегают друг к другу и образуют зону ксилемы, состоящую, в основном, из трехслойных элементов. Установлено, что при заболевании сахарной свеклы ризоманией также наблюдается усиление пролиферации проводящих элементов ксилемы, с чем связано повышенное содержание одревесневших тканей в корнеплодах.

Известно, что ВВПЖС сохраняется в плазмодиях *P. betae* не меньше 30 лет, что делает такой метод защиты как севооборот малоэффективным против ризомании. Малоэффективной и экономически нецелесообразной является также фумигация почвы бромистым метилом. В южных регионах рекомендуется соляризация почвы, что одновременно с использованием устойчивых сортов может снизить содержание вируса в почве. Рекомендуется обработка почвы на глубину 30-35 см с оборотом пласта. Предложено также внесение в почву сульфата железа для снижения pH почвы от 7,5 до 5,5. Эффект этого метода начинает проявляться через три года. Однако, на зараженных участках единственным эффективным методом защиты, позволяющим непрерывно выращивать культуру и ограничить дальнейшее распространение ризомании, является выращивание устойчивых сортов и гибридов сахарной свеклы. Поэтому основное внимание в защите от этого заболевания уделяется селекционно-генетическим методам.

При поражении растений ризоманией существенно снижается урожайность и сахаристость корнеплодов, ухудшаются их технологические качества. Отмечается снижение содержания воды в корнеплодах - это связано с нарушением функционирования проводящей системы. Происходит снижение содержания сухих веществ, общего и α -аминного азота, а количество натрия, калия, кальция возрастает по сравнению со здоровыми корнеплодами. Повышается также и щелочной коэффициент. Вследствие этих изменений ухудшается качество корнеплодов, что приводит к снижению выхода сахара из сырья.

Потери урожая варьируют в зависимости от географических зон выращивания и особенностей метеорологических условий года, но при этом они остаются очень высокими. Значительное поражение растений ризоманией приводит к потерям урожая на 50 % и больше, при этом сахаристость корнеплодов снижается с 16-18 % до 10 %. По данным Руженцовой, в Киргизстане в результате поражения ризоманией урожайность корнеплодов снизилась в 1,5 раза, а сахаристость - на 2,1 %.

Содержание сахара в корнях, пораженных ризоманией, в среднем, составляло 9,0%. Среди учетных растений имелись корнеплоды, в которых процентное содержание сахара снижалось до 7,3-7,5 %. Здесь следует подчеркнуть, что сахаристость внешне здоровых растений была также низкой и, в среднем, составляла лишь 11,1%. Но существующая разница содержания сахара в больных и здоровых корнеплодах в 2,1 % выражалась в потерях сбора сахара 34,6 ц/га с учетом снижения урожайности

Для определения экономического ущерба, причиненного ризоманией, нами была выбрана модель: поле площадью 100 га с развитием болезни 20 %. После соответствующих вычислений было установлено, что хозяйство теряет только от ризомании 668,13 тонн общей массы корнеплодов на сумму 194 тыс. тенге и недобирает сахара с зараженного поля 904,8 центнера.

Литературы:

1. Роїк М. В., Нурмухаммедов А.К., Корнієнко А. С. Хвороби коренеплодів цукрових буряків: коренїд сходов, гнилі коренеплодів у період вегетації, ризоманія, непаразитні хвороби. - Київ: Поліграф Консалтинг, 2004. – 213 с.
2. Dickens J.Q.W., Wright A.J., Reed P.J. Survival of *Polymyxa betae* during processing of vegetabeles and sugar beet // Bull. OEPP. – 1995. – 25, №4. – P.673-679.
3. Власов Д.Ю. Цикл развития *Polymyxa betae* Keskin / Микология и фитопатология. – 1986. – Т.20. – Вып.5. – С.350-353.

Абдрасилова Маусым

6M011300-Биология

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к., проф. м.а. Ж.С. Тилеубаева

ҚазМемҚызПУ

ЖАЗДЫҚ БИДАЙ СОРТТАРЫНЫҢ ТАТ АУРУЛАРЫНА КЕШЕНДІ ЮВЕНИЛЬДІК ТӨЗІМДІЛІГІ

Annotation. One of the most important factors in reducing the yield and quality of soft wheat grain is the defeat of fungal diseases, including various types of rust. The article presents the results of studies of the complex juvenile resistance of spring wheat varieties to stem, brown and yellow rust. The varieties Samgau, Karabalykskaya 9, Omskaya 38 showed complex juvenile resistance to yellow and brown rust. Resistance to stem rust was noted in Samad, Altair 12 varieties.

Аннотация. Одним из важнейших факторов снижения урожайности и качества зерна мягкой пшеницы является поражение грибными болезнями, в том числе различными видами ржавчин. В статье представлены результаты исследований комплексной ювенильной устойчивости сортов яровой пшеницы к стеблевой, бурой и желтой ржавчине. Сорта Самгау, Карабалыкская 9, Омская 38 проявили комплексную ювенильную устойчивость к желтой и бурой ржавчине. Резистентность к стеблевой ржавчине была отмечена у сортов Самад, Алтайр 12.

Бидай Қазақстан Республикасының негізгі дақылы болып саналады. Елімізде жыл сайын 15 млн. гектардан астам жерде дәнді дақылдар өсіріледі. Дәнді астық дақылдарының ішінде егістік аумағының ең көп бөлігін бидай алып жатыр. Ол жыл сайын 12-14 млн. га алқапта өсіріледі және негізгі бөлігі Солтүстік Қазақстанның облыстарында шоғырланған [1, 90 б.].

Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің басты міндеттерінің біріне стратегиялық маңызды ауылшаруашылық дақылдарының өнімділігі мен сапасын арттыру қажет. Әлем бойынша бидай дәнінің жылдық өндірісі шамамен 600 млн.т. құрайды, 2020 жылға қарсы тұтыну деңгейі 840 млн. т. бастап 1000 млн.т. дейін жетеді деп болжануда. Халықаралық сарапшылардың пікірінше, әлем бойынша бидай алқаптары азаюда, ал дамыған елдердің көпшілігінде бидайдың шығымдылығы шекті деңгейіне жетті. БҰҰ Азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымы (Food and Agriculture Organization – FAO) сарапшыларының баға беруі бойынша, ауылшаруашылық дақылдарының аурулары мен зиянкестерінен болатын өнімнің жыл сайынғы әлемдік шығыны 1986-1990 жж. 52,2 млн. шартты астық бірлігінен бастап 1998-2005 жж. 70 млн. тоннаға дейін жетті [2, 416 б.]. Бидайдан мол өнім алу себілетін тұқымның сапасына, сорттарды өсіру агротехникасына, жергілікті жердің экологиялық жағдайына, сонымен қатар сорттардың ауруға төзімділігіне тығыз байланысты. Өнімнің шығыны – бұл экономикалық фактор және ол ауылшаруашылық өндірісінің тұрақты дамуына кері әсер етеді. Бидай егін түсіміне шығын әкелетін және сапалық көрсеткіштерін кемітетін тат ауруы. Қазақстанда егістік алқаптардың барлығынан бидай тат ауруларының қарқынды дамуы анықталған. Әсіресе Солтүстік облыстарда ылғал көп болған жылдары бидай жапырақ татының эпифитотиясы жиі байқалады [3, 204 б.].

Зерттеу материалдары және әдістері.

Зерттеу материалдары ретінде жаздық бидай сорттары және індет материалы ретінде сабақ (*Puccinia graminis f.sp. tritici*), қоңыр (*P.reconditaf.sp. tritici*) және сары (*P.striiformis f.sp. tritici*) тат спорасы пайдаланды.

Сорттардың өскін кезінде ауруға төзімділігін анықтау үшін зертхана жағдайында өсірілген жаздық бидай сорттарына тат ауруы түрлерінің спорасымен жасанды індет аясы жасалынды. Сабақ татына сорттардың төзімділігі Stakman E.C., Levine M.N., қоңыр татқа Mains E.B., Jackson H.S., сары татқа Gassner G., Straib W. көрсеткіштері бойынша балмен анықталды.

Зерттеу нәтижелері. Зертхана жағдайында жаздық бидай сорттарының тат ауруларымен залалдануын жасанды індет ортада зерттеу нәтижесінде ювенильдік кешенді төзімділігі анықталды. Жаздық бидай сорттары тат ауруларына өте сезімталдық байқатты. Казахстанская 10, Саратовская 42, Саратовская 29 сорттары өскін кезінде аурулармен залалдануы 3-4 балл аралығын қамтыды. Зерттелген сорттар арасынан Самгау, Карабалыкская 9 және Омская 38 сорттары қоңыр және сары таттарға кешенді төзімділік көрсетті. Самад, Алтайр 12 сорттары бұл тат түрлерімен орташа типте (2 балл) залалданғанымен сабақ татына резистенттілік көрсетті. Казахстанская 19, Жеңіс сорттарында

сабақ, қоңыр және сары тат түрлерінің дамуы 4 балл болды. Бұл сорттардың жапырақ тақтасында некроз, хлороз дақтары байқалған жоқ, ірі пестуалар тұтастай дамыды (кесте 1).

Кесте 1 – Жаздық бидай сорттарының тат ауруларына төзімділігіне сипаттама

Сорттар атауы	Тат түрлерімен залалдануы, балл		
	сабақ	қоңыр	сары
Альтаир 12	0	2	2
Жеңіс	4	4	4
Карабалыкская 9	4	0	0
Лютесценс 1206	3	1	3
Омская 9	4	3	2
Омская 38	3	0	0
Самғау	3	0	0
Саратовская 42	4	3	3
Самад	0	2	2
Казахстанская 10	4	3	4
Казахстанская 19	4	4	4
Саратовская 29	4	4	4

Селекционерлер, иммунологтар, фитопатологтар үшін болашақ сорта төзімділіктің қандай типі барын білу өте маңызды. Соңғы кездері төзімділіктің көзін және донорларын іздеу біздің елімізде, сондай-ақ шет елдерде кең көлемде жүргізілуде. Өсімдік онтогенезінің әртүрлі кезеңдерінде бір немесе әртүрлі гендер жұмыс істеуі мүмкін. Сондықтан өскін, ювенильді және ересектердің тұрақтылық гендерін айырады. Ювенильді гендер өсімдіктің даму фазасында әсер етсе, ересектердің өсімдіктің белгілі фазаларында әсер етеді. Ювенильдік төзімділігі бар өсімдіктер тат ауруларының уредоспорасының түзілуін кемітіп, таралуын және дамуын неғұрлым төмендетеді. Сондықтан тат ауруы түрлеріне кешенді төзімділігі бар сорттарды төзімділік көзі ретінде селекцияда қолдануға болады.

Әдебиеттер:

1. Мапанбек С., Кохметова А.М. Күздік бидай сорттарының сары татқа *P.striiformis* West.f.sp.tritici. төзімділігін генетикалық, селекциялық және фитопатологиялық зерттеу // Вестник КазНУ. Серия биологическая. №1/2 (60). 2014. – С.90-92.
2. Уразалиев Р.А., Абсаттарова А.С. Селекционно-генетические исследования зерновых культур в Казахстане // Вестник ВОГиС. – 2005. – Т. 9, №3. – С. 415-422.
3. Койшибаев М. Болезни зерновых культур. Алматы, «Бастау», 2002. –367 с.

Абылкасым Мөлдір

5B011300- Биология

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к., қауым.проф. м.а. А.А Сартаева

ҚазМемҚызПУ

ТАМАҚ ӨНЕРКӘСІБІ ҮШІН МАҢЫЗДЫ СҮТ ҚЫШҚЫЛЫ БАКТЕРИЯЛАРДЫ БӨЛШІ АЛУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН АНЫҚТАУ

Аннотация. В данной статье были описаны, морфологические, физиологические и антагонистические свойства молочнокислых бактерий молока и шубата, перспективных для пищевой промышленности.

Abstract. In this article, the morphological, physiological and antagonistic properties of lactic acid bacteria of milk and shubat, promising for the food industry, were described.

Сүт қышқылы бактерияларының қасиеттерін зерттеудің теориялық және практикалық маңызы зор, себебі олар сүт өнімдерін өндіру өнеркәсібі мен биотехнология салаларында кеңінен қолдануда. Қазіргі уақытта, сүт қышқылы бактерияларының биологиялық қасиеттері, олардың түзетін антибиотикалық заттары жөнінде, сол антибиотиктерді биотехнология мен медицинада қолдануы жайлы ауқымды мәліметтер жинақталған [1,156].

Сиыр сүтінен сүт қышқылды өнімдер дайындауда әрқашан сүт қышқылы бактерияларының таза моно- және аралас дақылдарынан тұратын ұйытқылар қолданылады. Соған орай ұйытқы құрамына осы микроорганизмдердің белсенді штамдарын енгізіп, сол ұйытқыларды сапасы жағынан жаңартып, жетілдіріп отырады. Сонымен қатар, сүт қышқылы бактериялар сыра, шарап, кофе жасауда маңызды роль атқарады. [2,256].

Әдістер мен зерттеу нысаны. Зерттеу нысаны ретінде, тамақ өнеркәсібі үшін маңызды шұбаттан және сиыр сүтінен бөлініп алынған коллекциядағы *Lactobasillus bulgaricus-44/1* және *Lactococcus lactis cremoris-17A* штамдары қолданылды. Зерттелініп отырған сүт қышқылы бактериялардың қышқыл тузуін, антагонистік белсенділігін әр түрлі тест-дақылдарына зерттелінді: *Mycobacterium rubrum*, *Staphylococcus aureus*, *Escherchia coli*, *Proteus*, *Salmonella typhimorium*, *Salmonella typhi*, *Sarcina*, *Pseudomonos aeruginosa*. Зерттеу барысында сүт қышқылы бактериялардың өсу сипаты мен қышқыл түзу қасиетін, антагонистік белсенділігін әр түрлі микроорганизмдер топтарына қатынасын анықтадық. Өсу сипатын және қышқыл түзу қасиетін 48 сағат ішінде анықталып, әрбір 6 сағат сайын КТБ санын анықтадық. Әр 2 сағат сайын культуралардың биомассасы белсенді және титрлік қышқылдылығы анықталды. [3,206].

Зерттеу нәтижелері. Сүт қышқылы бактерияларды өсіру лактозасы бар MRS қоректік ортасында 37°C температурада өсірілді. Зерттеу барысында, сүт қышқылы бактериялардың қышқыл түзу белсенділігі мен өсу белсенділігінің айырмашылығы бар екені анықталды. Культуралардың өсу динамикасын зерттеу барысында, алғашқы 12 сағатта биомассаның қарқынды өсуі байқалынды. *Lactobasillus bulgaricus-44/1* культурасының өсуі 14 сағатта 1,5 мг/мл, ал, *Lactococcus lactis cremoris-17A* культурасында, алғашқы 18 сағатта 1,0 мг/мл жеткен.

Сүт қышқылы бактерияларының маңызды белгілерінің бірі- қышқыл түзу қасиеттерінің болуы. Зерттелетін штамдардың қышқыл түзу қасиеттерін майсыздандырылған сүт қоректік ортасында 30°C температурасында өсіру арқылы зерттедік. Сүт қышқылы бактерияларының майсыздандырылған сүт қоректік орталарындағы қышқыл түзу қарқындары 2-кестеде көрсетілген.

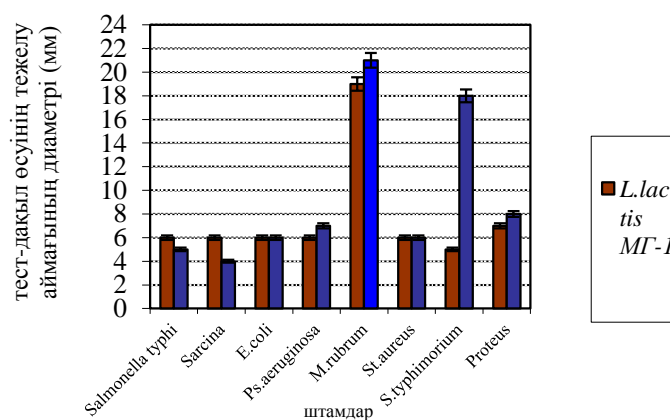
Барлық штамдардың қышқыл түзуі алғашқы 3 тәулікте жақсы қарқынмен көтеріліп, кейінгі тәуліктерде жай қарқынмен көрсетілген. Қышқыл түзуші *Lactobasillus bulgaricus-44/1* штаммының жетінші тәуліктегі қышқыл түзу шегі 180°Т тең болды. Жалпы майсыздандырылған қоректік ортасында сүт қышқылы бактерияларының қышқыл түзу қарқындары жоғары болды. (Кесте 1)

Кесте 1-Майсыздандырылған сүт қоректік ортасындағы сүт қышқылы бактерияларының қышқыл түзу қарқындары

Түрлер	Қышқыл түзу қарқындары, T°, тәуліктер						
	1	2	3	4	5	6	7
<i>Lactococcus lactis cremoris</i> -17A	113±0.6	114±0.5	115±0.7	124±0.5	129±0.5	139±0.7	148±0.5
	113±0.7	121±0.4	140±0.4	142±0.8	144±0.5	146±0.5	150±0.8
<i>Lactobacillus bulgaricus</i> -44Л	111±0.9	113±0.6	115±0.5	139±0.4	152±0.4	160±0.4	165±0.6
	111±0.8	117±0.4	125±0.4	133±0.7	149±0.8	164±0.5	170±0.5
	111±0.7	119±0.8	145±0.8	155±0.8	160±0.8	169±1	180±0.8

Сүтқышқыл бактериялардың антагонистік белсенділігін агарлы блок әдісімен тест-дақылдың өсуін тежеу аймағының диаметрін өлшеу арқылы анықталды. Тест - дақылдар ретінде *Mycobacterium rubrum*, *Staphylococcus aureus*, *Escherchia coli*, *Proteus*, *Salmonella typhimorium*, *Salmonella typhi*, *Sarcina*, *Pseudomonas aeruginosa* микроорганизмдері алынды

Сүтқышқыл бактериялардың антагонистік қасиеттерін зерттеу нәтижесінде жалпы қарастырылып отырған штамдардың белсенділігі орташа көрсеткіштерге сай екендігі анықталды (Сурет1). Бұл нәтижені штамдардың ұзақ уақыт сақтау жағдайында болуымен түсіндіруге болады. Шұбаттан бөлініп алынған штамы *Lactobacillus bulgaricus*-44Л *Mycobacterium rubrum* (19 мм) *S.typhimorium* (20 мм), *Proteus* (10 мм), бактериялардың өсуін тежеп, жоғары антагонистік белсенділік көрсетті. Ал, *Lactococcus lactis cremoris*-17A штамы *Mycobacterium rubrum* (15мм) *Proteus* (8мм) дақылдарының өсуін белсенді тежеген. Бұл штамдардың жоғары антагонистік белсенділігі олардың жоғарыда айтылып кеткен белсенді қышқыл түзу қасиетімен түсіндіруге болады.

Сурет 1-Сүт қышқылы бактериялардың антагонистік белсенділігі

Сонымен қорыта келгенде, сүт қышқылы бактериялардың қышқыл түзу белсенділігі зерттелініп екі культурада да қышқыл түзуі өсіру барысында көбейген. *Lactobacillus bulgaricus*-44Л штаммының рН көрсеткіші екі тәулік бойы бір деңгейде болған. Бұл тамақ өнркәсібінде қолдануда маңызды орын алады. Бөлініп алынған сүт қышқылы бактериялардың антагонистік қасиеттері зерттелініп *Lactobacillus bulgaricus*-44Л штаммы *Mycobacterium rubrum* (19 мм) *S.typhimorium* (20 мм) тест-дақылдарына жоғарғы антагонистік белсенділік көрсеткен.

Әдебиеттер:

1. Шығайева М. Х., Цзю В.Л., Сығындықова С.З. Сүт қышқылы бактериялары және ашытқы саңырауқұлақтарының негізгі қасиеттері. – Алматы, 1996.
2. Воробьева Л. И. Промышленная микробиология. Изд. Московского универ. 1999. С. 218 – 219.
3. Шигаева М. Х., Оспанова М. III. Микрофлора национальных кисломолочных напитков. Изд. Наука КазССР. Алма-Ата. 1983. С. 128 - 131.

Амиржанова Айдана

5B060900-География

Ғылыми жетекшісі: а.ш.ғ.к., доцент Т.А. Ашимов

ҚазМемҚызПУ

ТАБИҒАТТАҒЫ ТІРШІЛІК ОРТАЛАРЫНЫҢ БІРТЕКТІЛІГІ ТУРАЛЫ ТҮСІНІК

Аннотация. Понятие одно типности органического мира в зависимости о климатических условий природы. Популяции разных видов, обитающие на одной территории или в акватории, не могут жить в природе в собственной изоляции, без каких-либо перерывов, они находятся в постоянном контакте друг с другом. Эти виды общения разнообразны и сложны. Некоторые организмы питаются другими организмами. Некоторые живут в окружении друг друга, очень мелкие микроорганизмы разрушают остатки мертвых растений и животных. Исходя из этого, в природе существует ассоциация организмов, которая объединяет популяцию всех видов, обитающих в этом районе или в акватории.

Abstract. Populations of different species that live in the same territory or in the water area cannot live in nature in their own isolation, without any interruptions, they are in constant contact with each other. These types of communication are diverse and complex. Some organisms feed on other organisms. Some live surrounded by each other, very small microorganisms destroy the remains of dead plants and animals. Proceeding from this, in nature there is an association of organisms, which unites the population of all species living in this area or in the water area.

Бір территорияда немесе акваторияда өмір сүретін әр түрлі түрлердің популяциялары табиғатта өз алдына жеке изоляцияда, еш қатынассыз өмір сүре алмайды, олар бір – бірімен үнемі байланыста болады. Бұл қатынас түрлері әртүрлі және күрделі. Бір ағзалар басқа ағзалармен қоректенеді. Біреулері бірінің тіршілік ету ортасында өмір сүреді. Ал өте ұсақ микроағзалар өлген өсімдіктер мен жануарлардың қалдықтарын шірітеді. Соның негізінде табиғатта ағзалардың бірлестігі қалыптасады, олар сол территорияда немесе акваторияда тіршілік етуші барлық түрлердің популяцияларын біріктіреді.

Биоценоз алып жатқан абиотикалық орта аймағы биотоп яғни, биоценоз тіршілік ететін орта деген ұғымды береді. Биоценоздағы бір түрдің өкілдері биотикалық қатынастарының көптеген формалары олардың бірлестіктегі өмірлерінің негізгі жағдайларын, қоректерін табу жолдарын және жаңа кеңістікті иемдену мүмкіншіліктерін анықтайды.

Әрбір бірлестіктегі жеке түрлерге жататын даралардың өзара және олардың басқа түрлер популяцияларымен қарым-қатынасын, дамуы мен алмасуына айналадағы орта жағдайларының тигізетін әсерін зерттеу де – экологиялық міндеттердің бірі. В.Н.Беклемишевтің түрлер арасындағы биоценоздағы биотикалық қатынастар мынандай төрт типке бөлінеді: а) трофикалық, б) тропикалық, в) фористік, г) фабрикалық.

Кез келген тіршілік жүйелерінің құрылымы – олардың түрлердің топтарына байланысы мен бір-бірімен қарым қатнасы табиғи заңдылықтардың негізінде пайда болған. Тіршілік орталарындағы тірі ағзалардың құрылымы сол жердегі табиғи түрлердің және олардың санына немесе биологиялық массасына байланысты болады. Биоценоздың құрылымы көпжақта, олар мынандай аспектілерді бөледі.

Белгілі бір жердегі тіршілік жиынтықтарының сол жердің абиотикалық және биотикалық жағдайларына байланысты өздеріне тән ерекшеліктерге ие. Тіршілік орталарының көптүрлілігі олардың тіршілік етуіне бәріне бірдей ыңғайлы деуге болмайды оның негізгі көрсеткіші тірі ағзалардың түрлерінің биологиялық массасы және олардың сандық мөлшері белгілі бір жерде бірдей еместігі негізгі дәлел болып саналады. Бұндай жағдайдың болуы қоршаған ортаның тіршілік етуге қажетті факторлардың барлығына бірдей тиімді мөлшерде жеткілікті болмауы себеп.

Ағзалардың топтасып тіршілік етуі олардың қоректену жолдарының әртүрлілігімен байланысты. Оның негізгі бір көрсеткіші тірі ағзалардың қоректену тізбегі болып саналады. Бұл жағдайда өлі табиғат құрамындағы қоректік элементтердің төменгі сатыдағы өсімдіктерден бастап сүтқоректі жануарлар қорегінің құрамында кездесуі. Осыған сай табиғатта қоректенудің көптеген түрлері бар [1, 35-36].

Экожүйелер. Әрбір биогеоценоз, негізінен, екі құрылымды бөліктен, сол аймақтағы тіршілік етуші тірі ағзалардан және сол ағзалар тіршілік ететін орта жағдайларының әсерінің жиынтығынан тұрады. Олардың арасында тығыз байланыс туындап, белгілі бір жүйені құрайды. Ол жүйе

экологиялық жүйе деп аталады. Биоценоздағы тіршілік жағдайлары онда болатын зат айналым әрекетіне тікелей байланысты болады. биогеоценоздағы зат айналым тіршіліктің күрделенуіне байланысты эволюция барысында үнемі күрделеніп отырады. Кез келген биогеоценоздың негізін жасыл өсімдіктер құрайды, олады продуценттер деп атайды. Сонымен қатар, әрбір биогеоценоз, құрамында өсімдіктер немесе басқада жануарлармен қоректенетін, яғни, дайын органикалық заттарды пайдаланатындар консументтер деп аталады.

Биогеоценоз құрамында өсімдік пен жануарлар қалдықтарын ыдыратушыларды – редуценттер деп атайды. Міне, осылай биогеоценозды құрайтын ағзалардың тіршілік әрекетінің арқасында айналадағы орта мен ағза арасында үздіксіз тұйық айналым түзіледі. Табиғаттағы айналым үшін сырттан үнемі энергия келіп тұруы керек. Ондай энергия көзі - Күн болып табылады.

Биогеоценоздағы күн сәулесінің энергиясы ағзалардың тіршілік әрекетінің нәтижесі арқылы химиялық байланыстар энергиясына, механикалық және ең соңында ішкі энергияға айналады. Әрбір түр органикалық заттар ыдырағанда бөлінетін энергияның бір бөлігін ғана пайдаланады. Ал сол түрге қажетсіз, бірақ әлі энергиясы мол органикалық заттардың қалған бөлігін басқа ағзалар пайдаланады. Эволюция барысында әрбір биогеоценоздарда бастапқы қоректік заттан өзіне қажетті материалдар мен энергияны алатын өзара бір-бірімен тығыз байланыста болатын түрлер тізбегі қалыптасқан. Көптеген түр дараларының арасындағы мұндай күрделі байланыстарды қоректік тізбектер деп атайды.

«Экожүйелер» және «биогеоценоз» ұғымдары бір – бірімен ұқсас, жүйе ішінде айналымда болады, «биогеоценоз» – белгілі бір аймақты қамтиды. Олай болса, биоглоценоз жер бетінің белгілі бір бөлшегін алып жатқан, өсімдіктер жиынтығымен немесе – фитоценозбен сипатталады.

Қоректік тізбектің қай сатысында болмасын соңында органикалық қалдықтар түзіледі. Оларды бактериялар мен ұсақ жәндіктер ыдыратады, осылайша қоректік тізбек тұйық жүйе бойынша жүреді. Бұл заңдылық бірін – бірі жеу нәтижесінде жүреді де, қоректену тізбегі арқылы жүзеге асады. Тізбек ішінде трофикалық сатысын бөледі. Қоректену тізбегінің осылайша жалғасуы экологиялық пирамида ережесі арқылы жүреді [2, 88-89].

Республикамыздың топырақ жамылғыларының күрделі және әр түрлі болуы, еліміздің өңірлерінің климаттық жағдайымен тікелей байланысты. Осының өзі жеріміздің байлығының негізгі бір көрсеткіші. Осы факторларға байланысты топырақ жамылғысының зоналар бойынша таралғаны айқын байқалады. Еліміздің жазық бөлігінің 85%-ын алып жатыр. Осыған сай республикамыздың аумағында биоресурстардың көп таралуына мүмкіндік береді. Ағзалардың бір түрдің өзі климаттық зоналарға сәйкес биологиялық массалары, морфологиялық белгілері өзгеріп отырады. Қара топырақты зона 3 зона араларына бөлінеді: сілтісізденген қара топырақ орманды дала табиғат зонасының оңтүстігінде аз ғана бөлігін алып жатыр; кәдімгі қара топырақ және оңтүстіктегі қуаң даланың қара топырағы – дала зонасына тән. Құнарлылығы жағынан алдыңғы екі өңірдің топырақ құрамында гумусы мол қара топырақ көлемінің азаюы, және де топырақтың қара шіріндісі қоңырқай түсті болып келеді. Қара топырақты зона ылғалымен қамтамасыз етілген жазық далада тараған, республиканың негізгі астық өндіретін алқабы осы өңірде өсіріледі. Бұо Орталық Қазақстанның көп жерін, Каспий маңы ойпатының солтүстігін, Шығыс Қазақстан облысының жазықтарын алып жатыр. Осындай топырақтар – республиканың оңтүстік дала және шөлейтті алқаптарын алып жатқан зона. Қара қоңыр топырақ зонасы да 3 зонаға бөлінеді: қуаң даланың күңгірт қара қоңыр топырақты, қуаң даланың жай қара қоңыр топырақтары және шөлейт жердің ашық қара қоңыр топырақты өңірлері [3, 97-98].

Әдебиеттер:

1. А.Е.Новиков «Топырақ тіршілігі»
2. Т. Қасымбекова, А.Мұхаметжанов «Жалпы биология»
3. Бигалиев А., Жамалбеков Е., Білдебаев Р., «Қазақстан топырағы және оның экологиясы»

Аскарбек Камила

5B060900-География

ҚазМемҚызПУ

Ғылыми жетекшісі: г.м., аға оқытушы Ж.Е. Сдыкова

ҚАЗАҚСТАНДА ТУРИЗМДІ ДАМУДЫҢ МАҢЫЗЫ МЕН БАҒЫТТАРЫ

Аннотация. Туризм рассматривается как отдельный сектор экономики. Индустрия туризма будет влиять на экономику государства, лишь в случае, если он будет развиваться всесторонне. Экономическая эффективность туризма предполагает, что индустрия туризма будет развиваться параллельно с другими отраслями социально-экономического комплекса страны. Развитие туризма напрямую зависит от инфраструктуры экономики. При производстве туристических услуг особое значение имеет инфраструктура туризма. Под инфраструктурой туризма понимается комплекс сооружений, дорожно-коммуникационных и коммунально-бытовых объектов, обеспечивающие нормальный доступ туристов к туристским ресурсам, надлежащие их использование, а также обеспечение жизнедеятельности предприятий индустрии туризма.

Abstract. Tourism is considered as a separate sector of the economy. The tourism industry will affect the economy of the state, only if it develops all sidedly. The economic efficiency of tourism suggests that the tourism industry will develop in parallel with other sectors of the country's socio-economic complex. The development of tourism depends on the infrastructure of the economy. In the production of tourism services, tourism infrastructure is of particular importance. Tourism infrastructure is understood as a complex of facilities, road-communication and utility facilities, ensuring the normal access of tourists to tourist resources, their proper use, as well as life support of tourism industry enterprises.

Туризм әлемдік экономикада басты рөлдің бірін атқарады. Дүниежүзілік туризм ұйымының (ДТҰ) деректері бойынша ол әлемдегі жалпы ұлттық өнімнің оннан бір бөлігін, халықаралық инвестицияның 11 пайыздан астамын ұстайды, әлемдік өндірістің әрбір 9-шы жұмыс орнын туризм қамтамасыз етеді.

Туризмнен түскен табыс мұнай, өнімдері және автомобиль экспорты табысынан кейін тұрақты 3-ші орында келеді. Мұндай оң үрдіс жаңа мың жылдықтың бас кезінде де ұсақталады деп күтілуде. Әлемдік туристік рыноктың дәстүрлі аудандары өзінің рекреациялық сыйымдылығының шегіне іс жүзінде жеткендіктен, туризмнің өсуі туристер баратын жаңа аумақтар есебінде басым дамитын болады. Осыған байланысты, Қазақстанның әлемдік туристік рынокта өзінің лайықты орнын табуға бірегей мүмкіндігі бар.

Туризм:

- халықтың рекреациялық қажеттілігін (денсаулығын жақсарту, күш-қуатын қалпына келтіру, шығармашылығына қайта шабыт беру, түсіңкі көңілін көтеріп, өмірге құштарлығын арттыру үшін істелген іс, т.б.) қанағаттандырады.

- ол мол кіріс кіргізеді. Қазіргі кезде пайдалы қазбалар қоры жоқ көптеген мемлекеттер туризмді дамыту арқылы үлкен пайдаға кенеліп отыр.

- ол рухани-мәдени дамуға, өнер мен ғылым-техникаға серпін беріп, инновацияға орай жаратады.

- адамаралық қарым-қатынасты жаңа деңгейге көтеріп, интеграцияны тездетеді.

- сол жер, сол халық, сол елді өзге ел мен халыққа танытып, шынайы жарнама жасайды [1].

Қазіргі туризм - бұл әлемдік экономиканың құлдырауды білмейтін саласы. Мамандардың есебі бойынша, орташа есеппен бір шетелдік туристің беретін табысын алу үшін оған бара бар шамамен 9 тонна тас көмір, немесе 15 тонна мұнай, немесе 2 тонна жоғары сортты бидайды әлемдік рынокқа шығару керек. Бұл ретте, шикізат сату елдің энергия көздерін азайтады, ал туристік өндіріс таусылмайтын ресурстармен жұмыс істейді. Шетелдік экономистердің есебі бойынша, 100 мың турист қалада орташа есеппен екі сағат болған кезде кемінде 350 мың доллар немесе адам басына бір сағатта 17,5 доллар жұмсайды. . Сөйтіп, шикізат сату өзіндік экономикалық тығырыққа тірелу болса, ал туризмді дамыту — ұзақ мерзімді, экономикалық тиімді болашақ.

Туризм мемлекеттің экономикасына үш оң нәтиже береді:

1. Шетел валютасының күйылуын қамтамасыз етеді және төлем теңгерімі мен жиынтық экспорт сияқты экономикалық көрсеткіштерге оң ықпал жасайды.

2. Халықтың жұмыспен қамтылуын көбейтуге көмектеседі. ДТҰ мен Дүниежүзілік туризм және саяхат кеңесінің бағалауы бойынша туризм өндірісінде құрылатын әрбір жұмыс орнына басқа салаларда болатын 5-тен 9-ға дейін жұмыс орны келеді екен. Туризм тура немесе жанама түрде экономиканың 32 саласының дамуына ықпал жасайды.

3. Елдің инфрақұрылымын дамытуға жәрдемдеседі [2].

Туристік нысандар. Қазақстандағы туристік ресурстарға — туристік қызмет көрсету нысандарын қамтитын табиғи-климаттық, тарихи, әлеум.-мәдени, сауықтыру нысандары, сондай-ақ туристердің рухани қажеттерін қанағаттандыра алатын, олардың күш-жігерін қалпына келтіріп сергітуге жәрдемдесетін өзге де нысандар жатады. Олар мәдени-танымдық, экол., спорттық, әлеум., діни, т.б. туризм түрлеріне бөлінеді. Қазақстандағы туристік нысандар табиғи-рекреациялық, тарихи-археол., тәуеп ету, т.б. топтарға бөлінеді.

Тарихи-археологиялық ескерткіштердің туристік-экскурсиялық сапарлардағы орны ерекше. Археологиялық ескерткіштердің кез-келген нысандары туристік-экскурсия жұмыстарында маңызды орын алады. Соның ішінде Жетісудағы Сақ қорғандары, Талхиз қалашығы, Оңтүстік Қазақстандағы Отырар, Сайрам, Батыс Қазақстандағы Сарайшық, т.б. көне қалалардың орнына туристердің қызығушылығы мол. Археологиялық-тарихи ескерткіштердің қазірге дейін жеткен нысандарының ішінде қорғандар мен мазарлардың маңызы зор. Қола дәуір ескерткіштеріне жартастағы петроглифтерді атауға болады.

ҚазАқпарат - 2018 жылдың қаңтар-шілде аралығында Қазақстанға келген шетелдік туристер саны 4,2 млн адамды құрап, былтырғыдан 21,8% өскен, деп хабарлайды ҚазАқпарат тілшісі energyrom.kz сайтына сілтеме жасап. Өткен жылы Қазақстанға қанша турист келді Зерттеуде аталып өткендей, I жартыжылдықта туристік ағын айтарлықтай артқан. Атап айтқанда, елден кеткен туристер саны 7,1%-ға артып, 5 миллион адамға дейін жеткен, ал келушілер саны 21,8%-ға, 4,2 млн адамға дейін өскен. Бұдан бөлек, ішкі туризм де дамып, туристер саны 7%-ға (2,4 млн адам) артқан. Қонақүйлер, отельдер, кемпингтер мен басқа да орындар бірінші жартыжылдықта 2,3 миллион қонаққа қызмет көрсеткен. Бұл былтырғыдан 4,8% көп. Сонымен қатар, олардың қызмет көрсету көлемі 0,1% қысқарған. Жартыжылдықтың қорытындысы бойынша, Қазақстанда отельдер мен қонақүйлердің саны 3,2 мыңға жетіп, өткен жылғыдан 10,8% көбейген. Сондай-ақ, ондағы орындар саны да 8,1%, 160 мыңға дейін артқан [3].

Қазақстанның туризмін дамыту арқылы – ұлттық туристік өнімнің тартымдылығын арттыруға, Қазақстанның әлемдік туристік нарық жүйесіне кіруіне жәрдем етіп, мемлекет экономикасының шикізаттық емес секторы ішіндегі кірісті саласына айналуға мүмкіндігі бар, дамыған бәсекеге қабілетті туристік индустрия құрылатын болады. Бұл ретте республикада Қазақстанның Орталық Азия өңірінің орталығына айналуына нақты жағдайлар мен мүмкіндіктер жасалады.

Әдебиеттер:

1. https://kk.wikipedia.org/wiki/Қазақстандағы_туризм
2. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000192>
3. <https://www.inform.kz>

Ахтаева Маржан

6D060600-Химия

Ғылыми жетекшісі: х.ғ.к., доцент профессор м.а. Г.Е.Азимбаева

ҚазМемҚызПУ

URTICA DIOICA L. ӨСІМДІГІНІҢ КОМПОНЕНТТІК ҚҰРАМЫ

Аннотация. В этой статье рассмотрены содержание биологически активных веществ в растении *Urtica dioica* L. В составе надземной части (стебли, листья) отечественного лекарственного растения содержатся белки, клетчатки, масла, каротина, аскорбиновой кислоты, антоцианов, полифенолов и флаваноидов, дубильных веществ и пектиновых веществ.

Abstract. This article describes the content of biologically active substances in the plant *Urtica dioica* L. As part of the aboveground part (stems, leaves) of the domestic medicinal plant contains proteins, klechatki, oil, carotene, ascarbic acid, anthocyanins, polyphenols and flavanoids, tannins and pectins.

Ғылым мен техниканың дамыған заманында синтетикалық дәрі - дәрмекке қарағанда, табиғи дәрілерге деген сұраныс күннен- күнге артуда. Сан шөптің тілін білетін халық, өсімдіктен жасалған дәрілердің жағымсыз әсерлерінің жоқтығы мен организмге тез сіңетіндігіне көз жеткізген. Өсімдіктер - әр түрлі органикалық биологиялық белсенді қосылыстарды алудың негізгі көзі, соның ішінде табиғатта кең таралған қосылыстар: флавоноидтар, каротиноидтар, полифенолдар, илегіш заттар, алкалоидтар, терпеноидтар, эфир майлары, фенол қышқылдары, амин қышқылдары, микроэлементтер, витаминдер. Табиғи қосылыстар медицинада кеңінен қолданылады. Алайда, оларды бөлуде, тазартуда, құрылысын анықтауда, өндіруде, өнімнің сапасын бақылауда табиғи қосылыстар химиясы білімі мен зерттеу әдістері өте қажет [1].

Өсімдік нысандарын зерттеу, жаңа, экологиялық таза, зияндылығы аз және жоғары нәтижелі отандық фитопрепараттарды өндіру, маңызды талап болып саналады. Сондай отандық жабайы өсетін дәрілік өсімдіктердің бірі де бірегейі қалақай (лат. *Urtica*) өсімдігі. Қалақай тұқымдасы (*Urticaceae* Juss) – жер шарында 45 өкілі, оның ішінде 850 түрі бар. Қоныржай және тропиктік аймақтарда 40-тан астам, Қазақстанда 3 түрі бар. Батыс Сібірде, Қиыр Шығыста, Украинада, Литвада, Башқұртыстанда, Татарстанда, Байкал көлінің маңайында, Кольск түбегінде, Алтай тауларында, Орталық Азияда және сонымен қатар Қазақстанның барлық аудандарында дерлік кездеседі. Көлеңкелі, ылғалды жерлерде, орманда, бакта, жол бойында өседі. Қалақайды екі топқа бөледі: 1) Қосүйлі қалақай (*Urtica dioica* L), 2) Шағатын қалақай (*Urtica urens* L) [2].

Қазақстанда кең таралған өкілі - *Urtica dioica* L (Қосүйлі қалақай). *Urtica dioica* L – көп жылдық шөптесін, екі үйлі, тарамданған тамырсабағы бар өсімдік. Сабағы түзу төрт қырлы биіктігі 60-170 см, жапырағында қысқа күйдіргіш түктері бар. Қосүйлі қалақай шөптектес өсімдік шикізатына жатады. Өсетін жер талғамайды, сонымен қатар суық пен шөлге төзімді өсімдік.

Биологиялық белсенді заттар- табиғаттың тартуы өсімдіктерден алынатын бағалы қосылыстардың бірі, олар өсімдіктерден табиғи және синтездеу жолымен алынады. *Urtica dioica* L өсімдігі биологиялық белсенді заттарды алудың қоры болып табылады. Бөлінген биологиялық белсенді заттардың фитотерапиялық және антиоксиданттық, өсімдіктің өсуін реттеуші белсенділіктері анықталды. Бұл алынған нәтижелер биоорганикалық химия, фармакология және фармацевтикалық нарықта өзекті мәселе болатын тиімді және әмбебап отандық белгілі қасиеті бар дәрі жасауға және ауыл шаруашылығында қолданыс құндылығын көрсетеді [2-3].

Бұл зерттеу жұмысының мақсаты да отандық *Urtica dioica* L. өсімдігінің құрамындағы биологиялық белсенді заттардың мөлшерін анықтау. Зерттеу нысаны ретінде Алматы қаласы, Медеу таулы аймағында өсетін қосүйлі қалақай өсімдігінің жер үсті бөлігі алынды. Зерттеу нәтижелері 1 және 2 кестелерде көрсетілген.

1-кесте *Urtica dioica* L. өсімдігінің құрамындағы биологиялық белсенді заттар мөлшері

№	Шикізат атауы	Белок, %	Клетчатка, %	Май, %	Каротин, %	Аскорбин қышқылы, %	Қант мөлшері, %

1	Urtica dioica L.	Жапырағы	20,69	21,0	6,8	20,2	38,65	Моносахароза	Сахароза
								1,58	0,10
2	Urtica dioica L.	Сабағы	8,87	35,0	0,8	10,0	12,90	1,21	0,03

Қалақайдың жер үстінгі бөлігі флаваноидтарға, белок, клетчаткаға, каротиндерге, майларға бай екенін көруге болады. Қалақайдың сабағына қарағанда жапырағында белок мөлшері 2 есе көп. Белок мөлшері сабағында аз болса, ал клетчатка мөлшері екі есе көп. Майдың мөлшері сабағына қарағанда жапырағында 6 есе көп. Каротин сабағына қарағанда жапырағында 2 есе көп.

Сонымен қатар, *Urtica dioica* L. өсімдігінің құрамындағы антоциандар, флаваноидтар, полифенолдар, кумариндер және каротин мөлшері фотокалориметрлік әдіспен КФК – 2 маркалы фотокалориметрінде, белок Къельдаль әдісімен, клетчатка А.Е.Ермаковтың модификациясы бойынша салмақтық әдіспен, шикі май мөлшері Сокслет аппаратының көмегімен салмақтық әдісімен анықталды.

2-кесте *Urtica dioica* L. өсімдігінің құрамындағы биологиялық белсенді заттар мөлшері

№	Шикізат атауы	Пектинді заттар, %		Фенол қышқылдары, %		Илегіш заттар, %		Қышқылдылығы, %	Антоциандар, %	Флаваноидтар, %	Полифенолдар, %
		Суда еритін	Суда ерімейтін	Галл қышқылы	Кофеин қышқылы	Конденсирленген	Гидролизденген				
1	Жапырағы	5,6	5,4	5,4	5,2	4,8	4,6	0,490	0,193	2,21	3,21
2	Сабағы	1,6	1,3	1,6	2,2	2,16	2,88	0,225	0,047	1,03	3,41

Urtica dioica L. органикалық қышқылдарға, С дәруменіне бай екенін көруге болады. С дәрумені гүлі мен жапырағына қарағанда, сабағында көп, ал, жапырағында суда еритін және ерімейтін пектин мөлшері көбірек. Пектинді заттар адам ағзасынан радиоактивті және ауыр металдарды ығыстырып шығарады.

Зерттеу нәтижесінде алғаш рет университет зертханасында *Urtica dioica* L. өсімдігінің құрамындағы биологиялық белсенді заттардың мөлшері анықталып, оның жер үсті бөлігінен (жапырақ, сабақ) полифенол, флаваноид және каротиноид бөлініп алынды. Бөлінген биологиялық белсенді заттардың құрамы мен құрылысы физика-химиялық әдістермен идентификациялану үстінде.

Әдебиеттер:

1. Қожабеков М.Ж. Дәрілік өсімдіктер. Алматы: «Қазақстан» баспасы, 1975ж. 76 б.
2. Губанов И. А., Киселёва К. В., Новиков В. С., Тихомиров В. Н. 443. *Urtica urens* L. — Крапива жгучая // [Иллюстрированный определитель растений Средней России. В 3-х томах](#). — М.: Т-во науч. изд. КМК, Ин-т технолог.иссл, 2003.
3. «*Urticaurens* құрамындағы биологиялық белсенді заттарды анықтау» Студенттер мен Жас ғалымдардың «Ғылым Білім-2014» атты халықаралық IX ғылыми конференция жинағында жарық көрді. 4125-4127б. Астана 2014ж.

Балуанова Айым

5B090200 - Туризм

Ғылыми жетекшісі: а.ш.ғ.к., доцент Т.А.Ашимов

ҚазМемҚызПУ

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Это новое направление в современном, популярном туризме в мире за последнее десятилетие. Известные международные организации, такие как всемирная туристическая организация, Организация Объединенных Наций, Всемирный фонд дикой природы, Международный союз охраны природы и природных ресурсов, заинтересованных в дальнейшем развитии экотуризма.

Abstract. It is a new trend in contemporary, popular tourism in the world over the last decade. Famous international organizations, such as the World Tourism Organization, the United Nations, the World Wildlife Fund, the International Union for Conservation of Natural Resources, are interested in the further development of ecotourism.

Қазақстан Республикасында экологиялық туризмді дамыту қажеттілігі тек экономикалық фактормен — жаңа жұмыс орындарын ашу, шалғай өңірлердегі жергілікті қоғамдастықтарды дамытумен ғана емес, сонымен бірге, әлеуметтік тапсырыспен — халықтың денсаулық және бос уақытын пайдалану мәселесін тұтастай әрі жүйелі түрде мән берумен де түсіндіріледі. Дүниежүзілік туристік ұйым сарапшыларының деректері бойынша соңғы он жылда экологиялық туризм неғұрлым танымал және кез келген мемлекеттің тұрақты даму құралы болып табылады. Расында, экономиканың қарыштап дамуында туризмнің алар орны айрықша. Туристік әлеуетті зерттеу қорытындылары көрсеткендей, Қазақстанның экологиялық туризмді дамыту үшін үлкен мүмкіндіктері бар. Оның негізін Еуразия орталығындағы бірегей табиғи жағдайлар мен ландшафттар, көптеген табиғи, тарихи ескерткіштер құрайды. Тұтастай алғанда, Қазақстандағы экологиялық туризмнің жағдайы тұрақталып келеді. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің деректері бойынша, заңды тұлға мәртебесіндегі ұлттық ерекше қорғалатын аумақтарда 491,6 мың туристке қызмет көрсеткен, туристік топтардың келуінен түскен кіріс 12,1 млн. теңгені құраған.

Алайда экологиялық туризмнің басқа туризм түрлеріне қарағанда табиғи ортаға әлсіз әсеріне және кең дамыған инфрақұрылымды қажет етпейтініне қарамастан, осы бағыттың дамуы күрделі қиындықтарға ұшырауда, ол рекреациялық-туристік инфрақұрылымның көп бөлігінің әлі қалыптасу кезеңінде болуына байланысты. Дүниежүзілік туристік ұйымның соңғы кездегі таратқан мәліметтеріне қарағанда, осы саламен айналысатын мемлекеттер қазынасына сырттан түсетін инвестицияның 10 пайызға жуығы тек біз сөз етіп отырған табыс көзінің еншісіне тиесілі екен. Сондықтан да туризмнен түскен кіріс дүние жүзі бойынша әлі күнге дейін мұнай экспорты мен көлік сатудан кейінгі үшінші орынды иеленіп келеді. Экологиялық туризмнің басқа туризмдерден принциптік айырмашылығы – табиғатта туристердің берілген тәртіпке бағынуы, табиғи ландшафттарды шамадан тыс ластаудан қорғау және индустриялық туризм дамуының басты шарты болып табылатын табиғи ресурстардың деградациясын болдырмау [1,195-196].

Бірінші кезекті экологиялық мәселелерді шешуде маңыздысы болып саналатын бұл туризм саласындағы мәселелер. Дамуға бағыт алуымызға байланысты, яғни өрениетті елдер қатарына кіруді мақсат қылғаннан соң бірінші орында қоршаған ортаны дамыту, көркейту мәселелерін шешіп, содан кейін туристік саладағы табиғи ортаның, соның ішінде экологиялық дамуына аса көңіл бөлу керек.

Экологиялық туризм бүгінде – соңғы онжылдықта бүкіл әлем бойынша кең тараған, қазіргі заманға сай туризмнің жаңа бір бағыты болып табылады. Экологиялық туризмнің танымалдылығына дәлел болатын фактілер, яғни экотуризмді одан әрі дамытуға қызығушылық танытып жүрген атақты халықаралық ұйымдар: Бүкіләлемдік Туристік Ұйым, Біріккен Ұлттар Ұйымы, Бүкіләлемдік жабайы табиғат қоры, Халықаралық табиғат күзеті одағы және табиғат ресурстары [2, 202-203].

Экотуризмді халықаралық және аумақтық деңгейде дамыту жөнінде жаппай барлық жерде конференциялар, конгресстер, кеңестер, симпозиумдар (халықаралық жиналыс) өткізіліп тұрады. Осының нәтижесінде көптеген фирмалар туризмнің ішінен экотуризмге баса көңіл бөледі. Осындай кеңестердің бірі 2004 жылы басталған Қазақстандағы экологиялық туризмді дамыту жөніндегі бастама ағымдағы жылы аяқталатын болады. Бастаманың мақсаты — ауылды өңірлердегі тұрақты экономикалық дамуды қамтамасыз ету және ауыл тұрғындары арасында экологиялық сана-сезімнің деңгейін арттыру. 2009 жылы экологиялық туризм жөніндегі қоғамдастық үкіметтік емес ұйымдардың көмегімен туристік фирмалармен тікелей жұмыс істей бастады. Көптеген елдер

тәжірибесі дәлелдегендей туризм индустриясы кез-келген экономиканың маңызды бөлінбейтін бір бөлігі болып саналады.

Өзіндік ерекшеліктері бар Қазақстан бәсекелестік туризм индустриясын құруға үлкен мүмкіндіктері бар. Бұған мүмкіндік туғызатындар:

- аймақтың пайдалы геосаяси жағдайы халықаралық туристік және коммерциялық тасқындар өтуінің мүмкіндігін сол территория арқылы туғызу;
- саяси тұрақтылық, демократиялық қайта құру, экономикалық реформалар өткізу;
- табиғи ландшафтылардың әр алуандылығы, экологиялық туризм ұйымдарына жануарлар мен өсімдіктер әлемі;
- мәдени-тарихи үзілістік ресурстардың әртүрлілігі;
- еркін еңбек ресурстарының болуы.

Осыған қарамай, экологиялық туризмнің дамуының көптеген мәселелері бар.

Қазіргі уақытта Қазақстандағы жұмыс істеп жатқан туризм жүйесі туристердің барлық сұранымдарын қамтамасыз етуге мүмкіндіктері жоқ. Үзілістік ресурстардың молшылығы өте күрделі материалдық базаның құрылғанын қалайды.

Оның негізгі бір себебі: мемлекеттік деңгейде еліміздегі туризм саласына бөлінетін қаражаттың көлемі оның қажеттілігін қамтамасыз ете алмайды.

Ең маңызды және комплексік мәселе экологиялық туризм мен туристік қызмет нарығы жағдайын дамыту, материалды-техникалық базаның жағдайына, сонымен қатар потенциалды сұраныс масштабының сәйкес келмеуіне байланысты. Осыдан келесі мәселе туындайды – осы туризм саласындағы мамандардың тәжірибесінің жетіспеушілігі.

Экологиялық туризм сияқты географиялық мәселелер бүтіндей туризм екеуі өзара бір-бірін толықтырып комплексік шешім қабылдауды талап етеді. Туризмнің басқа түрлері секілді экологиялық туризмнің де дамуы қонақ үйлер құрылысы, туристік базалар, кіріс жолдар, тамақтану пунктері, жарнама өнімін даярлау және басқа да мақсаттарды қаржыландыру және материалдық-техникалық құралдармен қамтамасыз етілуіне байланысты.

Қазақстандағы экологиялық туризмнің әлсіз дамуының себептеріне келесілерді жатқызуға болады:

- экологиялық туризмнің нормативті-құқықтық базасының дамымағандығы;
- экологиялық туризм объектісінің жағдайы мен саны жөніндегі статистикалық есептің болмауы;
- салық саясатының жетілмегендігінің нәтижесінде туристік қызметке шетел туристерін қабылдайтын және отандық туристерді шетелге жіберілуін жүргізетін туристік фирма қызметінің сипатын шектеусізден 20 % көлемінде қосымша құнға салық салынады;
- ерекше қорғалатын табиғи территориялардың көпшілігінде экологиялық туризм маршруттарын дамытуға қаражаттың аздығы, келушілерге қызмет көрсететін және ақпарат беретін дайындықтан өткен кадрлардың жетіспеушілігі;
- магистральдар мен жолдарды айтарлықтай алыста орналасқан экологиялық туризм объектілеріне көліктің жетуінің төменділігі;
- экологиялық туризм саласындағы мемлекеттер арасындағы қатынастардың және экологиялық туризмді ұйымдастырудағы халықаралық тәжірибенің болмауы [3, 218-219].

Экотуризм дамуы – мүлтіксіз және туристік қызмет нәтижесінде болған экожүйеге теріс әсер етуін төмендетудегі жалғыз жол болып табылады. Барлық дерлік елдерде экологиялық туризмнің дамуына үлкен көңіл аударады. Соның нәтижесінде біздің тіршілік әрекетімізді қолдап тұратын қоғамның табиғи ортаға және экожүйеге көңіл аударуы жоғарылай бастады.

Осы арқылы Қазақстандағы экологиялық туризмнің дамуы, біздің көзқарасымыз бойынша республикадағы барлық табиғи шаруашылық кешенінің сәтті дамуына, сондай-ақ басты әлеуметтік-экономикалық елдің мақсаты – қоғамның тұрақты дамуы мен салауатты өмір салты болуы үшін қоршаған ортаны жағымды жағдайлармен қамтамсыз етуді ұйымдастыруға қол жеткізу.

Әдебиеттер:

- 1.Алиева Ж.Н. Экологический туризм: Учеб. пособие. Алматы: Қазақ университеті, 2002.
- 2.Ердаuletov C.P. География туризма: история, теория, методы, практика. Алматы, 2000.
- 3.Түсіпбекова Г.М. Қазақстан Республикасындағы туризмді дамытудың кластерлік әдісі., -А.

Башкова Яна

5В011300-Биология

Научный руководитель: д.б.н., проф., А.А. Мауи

КазГосЖенПУ

АСКОХИТОЗ СОИ И МЕРЫ БОРЬБЫ С НИМ

Түйіндеме: Мақалада қытай бұршағы аскохитоза ауруының қоздырғышының биологиялық ерекшеліктері көрсетілген. Қытай бұршағының маңызы және қасиеті берілген. Аталған ауру осы дақылдың тұқымының өңгіштігімен сапасын төмендететін. Қытай бұршағы ауруының инфекциясы тұқыммен таралады.

Abstract. The article presents the symptoms of ascochitis soybean and the biological characteristics of the causative agent. It is established that the above mentioned disease reduces the germination of seeds, worsen their sowing qualities. It is shown that the affected seeds preserve and carry the infection of ascochytirosis.

В настоящее время в условиях юга и юго-востока Казахстана соя является высокорентабельной культурой [1, 2с.]. Это подтверждается практикой подавляющего большинства совхозов хозяйств. В то же время за последние годы наблюдается тенденция увеличения потерь урожая этой ценной культуры вследствие распространения в ее посевах разнообразных вредных организмов, к числу которых относятся и инфекционные заболевания, поражающие в разные периоды вегетации сои.

Болезни сои ежегодно наносят огромный ущерб урожаю этой ценной культуры. Так в годы с нормальными погодными условиями в республике, из-за поражения растений разными болезнями урожай семян снижается на 10-15%, в годы с обильными осадками на 30% и более.

Возбудителем аскохитоза сои является несовершенный гриб *Ascohyta sojaecola* Abr. Заболевание встречается в ряде стран Западной Европы. Впервые гриб был отмечен в России на Дальнем Востоке [2, 3с.]. Заболевание встречается на Украине [3, 2с.], в Московской области. Болезнь проявляется очагами. Инфицирование растений происходит на протяжении всего вегетационного периода. Поражаются семядоли, листья, стебли, бобы и семена.

Нами с 2013 по 2016 годы в семи районах Алматинской области были проведены маршрутные обследования производственных посевов сои и на селекционных участках Каз НИИ земледелия и растениеводства на распространенность септориоза сои. В 2013 году септориоз сои были отмечены в двух районах Алматинской области, где распространенность составила 1,0-20,0%. Наиболее сильное распространение болезни было в 2016 году. Так, в Талгарском и Енбекшиказахском районах распространение болезни достигало 17,5-20,0%, а в засушливых Илийском, Саркандском, Коксуском и Карасайском районах проявление аскохитоза во все годы было слабым (1,0-5,5%). Средние значения развития аскохитоза по районам Алматинской области за 4 года исследований подтверждает зависимость ее распространения от количества осадков за вегетационный период и от умеренной температуры воздуха. Так, 2016 г. в предгорной зоне в период вегетаций выпало осадков 3,5 раза больше, чем многолетней, где степень развития болезни достигла до 20,0%. Это одно из наиболее вредоносных болезней сои, так как быстро поражает активно растущее растение в период вегетации. При раннем проявлении болезни потери семян сои достигает 20-30%.

Первые признаки болезни на посевах сои отмечаются от начала всходов до уборки урожая. На семядолях образуются темно-коричневые пятна и язвы с ободком темного цвета. На листьях появляются довольно крупные (до 1 см. в диаметре, округлые, сероватые пятна с бурой каймой). Иногда они приобретают удлинненную форму, когда разрастаются. Пораженные участки листа выпадают, а остаются только каймы пятен. На стеблях развиваются удлиненные участки сероватого цвета с рассеянными, погруженными, затем выступающими пикнидами. На стеблях и черешках пятна продолговатые, иногда растрескивающиеся, покрытые спороношением - мелкими ложками с густыми черными щетинками. На бобах пятна белесые продолговатые; на пятнах может наблюдаться концентричность за счет образования в тканях пикнид. При сильном поражении бобы выглядят недоразвитыми и трухлявыми. Семена либо не образуются вовсе, либо формируются щуплыми, и легко загнивают. Основным источником инфекции являются семена сои, а также пораженные растительные остатки, на которых грибы сохраняются до полного их разложения. Инфекция сохраняется в семенах до 8-9 лет.

Вредоносность аскохитоза выражается в снижении всхожести семян, гибели молодых проростков и всходов, в разрушении хлорофилонной паренхимы тканей, недоразвитости семян, что приводит к потере до 50% урожая. Наибольшая вредоносность наблюдается при посеве зараженных аскохитозом семян. При этом симптомы болезни проявляются достаточно рано – в фазе семядолей. Далее они охватывают все растение. По нашим данным, 2016 г. на экспериментальной базе отдела зернобобовых культур КазНИИ земледелия и растениеводства число семян на пораженных растениях уменьшалось на 17,7%, масса 1000 зерен на 20,0%, а сильно пораженные семена полностью теряли всхожесть. Сильно пораженные растения погибают. Недобор урожая зерна от аскохитоза может составить 15-20%.

Нами в 2014-2016 годы изучены устойчивость к аскохитозу следующих сорта сои: Эврика, Мицуля, Алматы, Казахская 2309, Жалпак-Сай, Бойко, Сиб НИХ 1, Зен, Тажин, Декабит, Скинтия. Из всех изучаемых сортов сои, высокую устойчивость к возбудителю аскохитоза показал сорт Скинтия. Сорта сои Тажин, Декабит, Скинтия проявили среднюю устойчивость, а Эврика 357, Букурия, Бойко, Жалпак-Сай, Сиб НИХ 1, Зен, Казахская 2309 оказались наиболее поражаемыми аскохитозом.

На сроки проявления болезни не влияют сроки посева. Так, при посеве сои во второй декаде апреля или в начале и в середине мая аскохитоз появляется одновременно. Но ранние посевы поражаются слабее: ко времени появления болезни бобы имеют уже вполне развитые зерна. На поздних посевах инфицирование аскохитозом происходит в период, когда большинство бобов находится в фазе начала своего образования после опадения лепестков цветка, и приводит к более сильному их поражению. В результате зерна развиваются более мелкие и в меньшем количестве, или же вовсе не развиваются, а завязавшиеся бобы засыхают.

В бобах растений, сильно пораженных возбудителем аскохитоза, зараженность семян достигает 60%; нарушаются физиолого-биохимические процессы. Семена или полностью теряют всхожесть, или образуют растения, которые в дальнейшем, если не погибают, то становятся источником распространения болезни. При зараженности 5% семян (при визуальном осмотре), посевной материал по всхожести не соответствует первому классу посевного стандарта; при зараженности 10%-семена непригодны для посева (лабораторная всхожесть таких семян меньше 90%, а полевая не превышает 60%).

Меры борьбы. Соблюдение севооборота, заделка растительных остатков при зяблевой вспашке на глубину не менее 20 см., посевы в оптимальные сроки, использование устойчивых сортов, протравливание семян препаратами системного действия (беномилом, фундазолом, дерозолом и др.), применение фунгицидов (импакт, колфуго супер, хлорокись меди и др.) в период вегетации, своевременная уборка и быстрая сушка посевного материала.

Литература:

1. Карягин Ю.Г. Рекомендации по выращиванию сои на орошаемых землях юга и юго-востока Казахстана. Алма-Ата 1974. С. 26.
2. И.Н. Абрамов. Грибные болезни соевых бобов на Дальнем Востоке. Владивосток. 1931. с. 84.
3. А.О. Бабич, А.А. Бабич-Побережна. Селекция, вироництво, торгівля використання сои у світі / К.Аграрная наука. 2001. 548с.

Ганиева Гульфира

5B011600-География

Научный руководитель: старший преподаватель Х.Н.Кобегенова

КазГосЖенПУ

ГРАНИ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ

Түйіндеме. Бұл мақалада ерекше құнды табиғи мұра діни және мәдени объектілері талқыланады, - халық үшін ғибадат орны, оның ішінде Қазақстанда белгісіз орындары бар. Қазақстанның жері әдемі табиғи жерлерге өте бай, сондай-ақ адамзат тарихының көптеген артефактілерін сақтайды. Солардың бірі - Бурхан бұлақ сарқырамасы.

Abstract. This article discusses religious and cultural heritage of special value, the place of worship for the people, including those in Kazakhstan. Kazakhstan is rich in beautiful natural sites and preserves many artifacts in the history of mankind. One of them is the Burhan Spring Fountain

«Сакральные объекты Казахстана общенационального значения» – 185 объектов, разделенных на несколько категорий. Это особо почитаемые памятники природного наследия; археологические памятники и средневековые городские центры; религиозные и культовые объекты, являющиеся местами поклонения; сакральные места, связанные с историческими личностями; сакральные места, связанные с историческими и политическими событиями. Среди включенных в книгу немало узнаваемых, широко известных в Казахстане и за его пределами памятников. Земля Казахстана невероятно богата живописными природными уголками, а также хранит множество артефактов истории человечества. Один из таких является водопад Бурхан Булак.

**«А с гор и летом бывает прохлада,
С высоких снегов и нетающих льдов
Вода низвергается, катится рева
Одетого радугами водопада»
Ильяс Джансугуров[1,12].**

Бурхан-Булак - самый высокий водопад в Центральной Азии.

Река Карасай, на котором в ее нижнем течении находится водопад Бурхан-Булак, берет начало из четырех моренных озер расположенных высоко в горах на южных склонах самого северного хребта Джунгарского Алатау на территории Ескельдинского района Алматинской области. Если провести прямую линию от государственной границы Казахстана с Республикой Китай до водопада Бурхан–Булак получится 5 километров и 856 метров. В переводе с монгольского бурхан - многозначное слово, может иметь тюркско-монгольскую и арабскую этимологию. В тюркских и монгольских языках Бурхан переводится как «Хан (титул)», «будда», «будда - хан», «бог». Арабское имя «Бурхан» (Бурхануддин, Бурханулла) переводится как «доказательство», происходит от глагола «бархана» - «доказывать. Водопад Бурхан-Булак, расположен на высоте 2000 метров над уровнем моря. В Джунгарском Алатау, в ущелье реки Кора, в 55 километрах от города Текели находится один из крупных водопадов Семиречья – Бурхан - Булак [2,9].

Рис.1 Бурхан Булак.

Огромное количество больших и малых ручьев, стекающих с окрестных ледников, сливаются в один бушующий поток, который стремительно несется к обрыву и срывается вниз с огромной высоты, готовый мощным ударом разрушить все на своем пути. С грохотом разбивается вода о каменные пороги и мириадами брызг орошает все вокруг и дальше уже тихо и умиротворенно сливается с величественной рекой Корой. То тут, то там можно заметить маленькие радуги, возникающие на фоне искрящейся в лучах солнца воды. Торжественная мощь и красота водопада завораживают, и невозможно оторваться от созерцания этого чуда природы. Водопад имеет интересную легенду. Местные жители хранят легенду навеянную историей - в давние времена здесь жила женщина, у которой был единственный ребенок, которого звали Бурхан. Мать души не чаяла в своем сыне и желала, чтобы он выбрал себе в жены тихую послушную девушку. К ее неудовольствию, Бурхан влюбился в Кору, гордую и своевольную красавицу. Разозлившись, мать решила воспрепятствовать этому браку и воздвигла в скалах большой замок, в котором заперла Бурхана. Но сердце юноши невозможно было усмирить, его любовь была так сильна, что он вырвался из своей темницы и слился с красавицей Корой. Прошло очень много лет, но они всегда вместе, а бедная мать оплакивает неразумный выбор своего сына и изливает свою печаль в виде небольшого ручья, который находится неподалеку от водопада Бурхан-Булак и называется «Слезы матери» [3,40].

Река Бурхан-Булак является правым притоком Кору и состоит из четырех каскадов общей высотой 168 метров. Впрочем, в зоне видимости находятся только три каскада, высота которых оставляет 112 метров. Увидеть четвертый каскад удастся лишь забравшись вверх по горным тропам. Водопад Бурхан-Булак великолепен в любое время года, но наиболее впечатляет он в июле, когда начинается активное таяние ледников, и водопад предстает во всей своей мощи и величии. Зимой же водопад замерзает, но, даже скованный льдом, представляет собой очень красивое зрелище. Добраться до водопада совсем непросто, осталась одна дорога через Капальский Ввоз, основная дорога была разрушена сильными дождевыми потоками в 2010 году. Дорога от города Текели занимает не менее 5 часов по сложной петляющей горной дороге.

Литература:

- 1.Ильяс Джансугуров «Лето». Сборник произведений. Переизданный 1993г
- 2.В.К Леонтьев «Легенда о водопаде Бурхан Булак». Алматы, 2016г.
- 3.http://silkadv.com/sites/default/files/Kazakhstan/Priroda/Yzhnyi_Kazakhstan/Almatinskay_oblast/Burhan_Bulak_vdp/0_12_IMG_0072-min.JPG

Дәулен Мадина
5B011600- География
ҚазМемҚызПУ

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент К.А.Тлеубергенова

САРЫАРҚАНЫҢ ӨСІМДІК, ЖАНУАРЛАРЫ МЕН ТОПЫРАҚ ЖАМЫЛҒЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

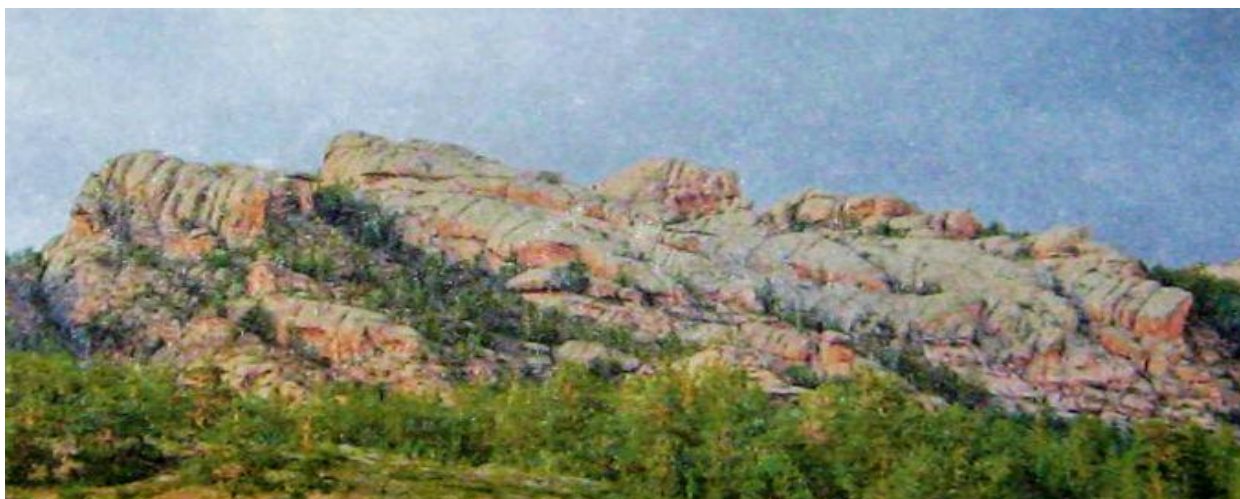
Аннотация. Основная особенность почвенно-растительного покрова региона Сарыарки состоит из нескольких подзон со следующим ландшафтом: смешанные травы смешанных трав в обычной черноземе; смешанная травяно-степная на юге; сухая степно-туманная степь на коричнево-розовых почвах; степная ксерофитная трава-овсяница-степь; травяно-полынная пустыня в паровых и открытых почвах; солончаковый полын в пустыне. Почвы степной зоны, занимающей этот район, относятся к черно-бурым почвам. Степная зона богата травянистыми растениями, а не другими зонами. Здесь преобладают серый, холостяк, стрельба, мужская трава, ступор и слонобая кость. Особенность животных заключается в том, что все животные в природных зонах Казахстана присутствуют в этом регионе.

Abstract. The main feature of the land cover of the Saryarka region consists of several subzones with the following landscape: mixed grasses of mixed herbs in ordinary black soil; mixed grass-steppe in the south; dry steppe-foggy steppe on brownish-pink soils; steppe xerophytic grass-fescue-steppe; grass wormwood desert in steam and open soils; Salt wormwood in the desert. The soils of the steppe zone, which occupies this area, belong to the black-brown soils. The steppe zone is rich in grassy plants, and not other zones. It is dominated by gray, bachelor, shooting, male grass, stupor and ivory. The peculiarity of animals is that all animals in the natural zones of Kazakhstan are present in this region.

Сарыарқа алабының топырақ-өсімдік жамылғысының басты ерекшелігі төмендегідей ландшафтысы өзгеше бірнеше подзоналардан тұруында. Олар төмендегідей болып бөлінеді: кәдімгі қара топырақтағы қоңыржай-қуаң аралас шөпті селеулі дала; оңтүстік қара топырақтағы қуаң аралас шөпті-селеулі дала; қоңыр-қызғылт топырақтардағы құрғақ селеулі-бетегелі дала; қызғылт топырақтағы ксерофитті -аралас шөпті-бетегелі-селеулі дала; құба және ашық-құба топырақтардағы астық тұқымдас шөпті-жусанды шөлейт; ашық-құба сортаң топырақтағы жусанды-соранды шөл. Аймақты алып жатқан дала зонасының топырағы қара және қызыл қоңыр топырақ типіне жатады. Оңтүстікке қарай топырақтағы шірінді кеми түседі де, бірте-бірте қуаң далаға тән қызғылт күрең топыраққа айналады. Бұл арада сортаң топырақты жерлер көбірек кездеседі, олар арнаулы тыңайтқыштар мен ерекше күтімді қажет етеді. Қызғылт күрең топырақтың құнарлы жерлері егін шаруашылығы үшін жарамды [1, 123б].

Дала зонасы басқа зонадан гөрі шөптесін өсімдіктерге өте бай. Мұнда боз, бетеге, атқонақ, еркек шөп, кермек, қаңбақ басым өседі. Ойпаң және ылғалды жерлерде, әсіресе өзен жайылымдарында шалғынды өсімдіктер тараған. Шалғынды өсімдіктерден бидайық, қылқансыз арпабас, шалғынды қоңырбас басым, аса ылғалды жерлерде кияқ пен құрақ өседі. Бидайық шалғындарынан мол пішен алынады. Даланың оңтүстік бөлігінде негізгі өсімдіктермен қатар жусанның кейбір түрлері өседі. Кей жерлерде бұлар тұтас үлескілерді алып жатады. Дала өсімдіктерінің арасында дәрі-дәрмектік өсімдіктер де бар. Мысалы, жанаргүл, шайшөп, итмурын, дәрілік валериан кездеседі. Жаз бойы даланың түрі үнемі өзгеріп отырады. Дала көктемде ғана қысқа мерзімде алуан түрге бөлініп құлпырады. Шілдеде шөп құрап, сарғайып кетеді.

Қарқаралы аумағында Кешубай жотасынан Қалақтас аңғарымен бөлінген Қызылсоран тауы жатыр. Солтүстіктен оңтүстікке қарай 10 км-ге созылған, енді жері 7-8 км. Оңтүстікке қарай біртіндеп аласаратын аласа тау жұрнағынан тұрады, абсолюттік биіктігі 1320 м. Қызылсоран (Сурет 1) шөбі шүйгін мал жайылымы, атырабында Қарамола мен Қалақтас қыстаулар бар өлке. Қызыл қоңыр топырағында мысыққұйрық, селеу т. б. шөптер, қараған, тобылғы сияқты бұталар өседі, ойпаң жерлерінде тал аралас кайың кездеседі.

Сурет 1 Қызылсораң тауы

Қарқаралыда "Тас бақа", Баянауыл тауларында "Жалмауыз кемпір" және т.б. Бұл айрықша пішіндегі жартастарды әсем табиғат көріністері қоршап тұр. Көкшетау, Қарқаралы, Баянауыл таулары -Қазақстанның өте көрікті жерлері, сондықтан мұнда туристер жиі келеді. Халық арасында бұл жерлер туралы көптеген аңыздар тарап, ән-жыр айтылады[3, 376].

Жануарларының ерекшелігі-Қазақстан табиғат зоналарындағы жануарлардың барлығы осы аймақта бар болуында. Ашық дала кеңістігінде тіршілік етуге бейімделген көптеген түрлі жануарлар кездеседі. Қоршаған ортасының түсіне ұқсас келетін, жылдам жүгіретін әрі тез ұшатын, жылдың қолайсыз мезгілдерінде де ұзақ ұйқыға кететін жануарлардың да түрлері бар. Дала сүтқоректілеріне саршұнақ, қосаяқ, дала тышқандары, дала алақоржыныжатады. Суырлар мен саршұнақтар ін қазып, топырағын сыртқа шығарып, үйіп тастайды. Қосаяқтар, саршұнақтар, дала тышқандары тіршілік ететін жерлерде жыртқыштардан күзен, ақкіс, түлкі кездеседі. Даланың оңтүстік аудандарында түлкі тұқымдасынан қарсақ кездеседі. Ол інінен тек түнде ғана шығып, жортады. Даланың барлық жерінде осы зонаның негізгі жануары қасқыр көп болады. Далада акбөкендер кездеседі. Бөкеннің басы үлкен, қошқар тұмсық, денесі ықшам, аяғы жіңішке келеді. Бөкеннің жүгіргеніне көз ілеспейді. Бұдан едәуір бұрын далада үйір-үйір болып жүретін бөкендер қазір халықтың жиі қоныстануына байланысты біртіндеп шөлейт және шөл зоналарына қарай ауысады. Дала зонасының оңтүстік бөлігі, Теңіз-Қорғалжын ойысы, Сарысу өзенінің алабы, Ұлытау, Қарқаралы, Шыңғыстау массивтерінің аумағы шөлейт зонасына жатады. Оның климаты құрғақ және шұғыл континентті. Мұнда күңгірт каштан топырақтарда таралған өсімдіктер арасында жусан, бетеге, селеу басым өседі. Өзен аңғарлары мен тау беткейлерін шалғындар алып жатыр, мұнда қайың, терек, қарағай, арша, талдар өседі. Шөлейт зонасы мал жайылымы ретінде пайдалануға өте қолайлы [2, 1106].

Шөл зонасына Қазақтың ұсақ шоқысының оңтүстігінде, Солтүстік Балқаш маңында шөлдің қоңыр топырақтарында бұйырғын, кара жусан сияқты шөл өсімдіктері өседі. Жануарлар дүниесі дала, шөлейт және шөл жағдайларына бейімделген жануар түрлерінен тұрады. Қарағайлы ормандарда бұғылар, елік, ал дала мен шөлейттерде киік, қасқыр, түлкі мекендейді. Орманды-далалы өңірлерде кеміргіштерден түрлі тышқандар; жыртқыштардан сілеусін, түлкі, қасқыр; қояндардың ақ және сұр түрлері; тұяқтылардан елік пен бұлан кең тараған.

Әдебиеттер:

- 1.Қарағанды. Қарағанды облысы: Энциклопедия / Бас ред. Р.Н.Нұрғалиев.- Алматы: Қаз. сов. энцикл. Бас ред., 2000.- 632 б.
- 2.Қ.Ә.Әлімбетов.,Г.С.Оспанова.,А.Қ.Мейірбеков «Табиғатты пайдалану және оны қорғау» Алматы, 2006-137б.
- 3.Гельдыева Г.В., Веселова Л.К. Ландшафты Казахстана. Алматы: «Ғылым», 2011.-178б.

Дюсембаева Сымбат

6M011300-Биология

Ғылыми жетекшісі: PhD, қауымд.проф.м.а. А.Н. Калиева

ALOE ARBORESCENS MILL. ЖАПЫРАҒЫНЫҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ-АНАТОМИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. В статье даны результаты исследований влияния полива на морфолого-анатомическое строение листа *Aloe arborescens* Mill. По результатам исследований была определена морфолого-анатомическая структура листа и проведена сравнительный анализ. Листья *Aloe arborescens* Mill. эпситоматические, микроскопическое строение полудунной формы. Замыкающие клетки устьицы бобовидные и расположены вдоль клеток эпидермиса. Клетки нижнего эпидермиса размером меньше, чем клетки верхнего эпидермиса, их форма округлая. По сравнению с эпидермисом кутикула утолщена. Палисадный мезофилл состоит из двурядных, плотно упакованных клеток. Нижняя часть палисадного мезофилла покрыта с хорошо развитым сочным, водным слоем, которое содержат большое количество рафиды. Проводящий пучок замкнутый, коллатеральный, окружен паренхимными клетками, элементы ксилемы и флоэмы развиты одинаково. Результаты исследования показывают влияние полива на морфолого-анатомическое строение листа и их особенности.

Abstract. In this article presents the results of studies on the effect of irrigation on the morphological and anatomical structure of the *Aloe arborescens* Mill. According to the research work results, was determined morphological-anatomical structure of the leaf, and was carried out comparative analysis. The leaves of the *Aloe arborescens* Mill. are an epithomatic, microscopic structure of the gets form. Trailing cells of stomata are bean-shaped and located along the cells of the epidermis. The cells of the lower epidermis are smaller in size than the cells of the upper epidermis, the shape is rounded. Compared with the epidermis, the cuticle is thickened. The palisade mesophyll consists double-row and tightly packed cells. The lower part of the palisade mesophyll is covered with a well-developed succulent, aqueous layer that contains a large amount of rafida. The conducting beam is closed, collateral, surrounded by parenchymal cells, the elements of xylem and phloem are equally developed. The results of the study show the effect of irrigation on the morphological and anatomical structure of the leaf and their features.

Қазақстанда шырыштар тұқымдасына жататын ағаш тәрізді алоэ (*Aloe arborescens* Mill.) көбінесе бөлме өсімдігі ретінде өсіріледі. Алоэның жапырағының құрамында глюкозид, эфир майы бар, сондықтан оның шырыны түрлі ауруларды емдеуге қолданады [1, 45 б.]. Алоэ өсімдігі өте сирек гүлдейтін болғандықтан халық арасында жүз жылдық деп аталады. Ағаш тәрізді алоэның жапырағынан дәрілік зат сабур алынады. Сабур құрамында кристалды глюкозид-алоин, илік заттар, ақуыз, май және аз мөлшерде эфир майы бар. Алоэ шырыны жас сабақтары мен жапырақтарынан сығып алынып, тері ауруларын, гастрит, іріңді жараларды, күйген жерді, тері ауруларын емдеуде және косметикалық мақсатта қолданылады. Ағаш тәріздес алоэның жапырақтарынан көз, асқазан-ішек ауруларды емдейтін экстракт әзірленеді. Жүрек-тамыр ауруларына кері әсер ететіндіктен оны аса сақтықпен дәрігердің кеңесімен пайдалану қажет [2, 15 б.]. Алоэны клиникада ауыз қуысында қан кетуді болдырмау, өнеш және асқазанда афтаны емдеу, жараларды жоюда, сонымен қатар, аллергиялық реакцияларды, күйген кездегі ауырсынуды азайтады, инфекцияларды болдырмау үшін де қолданылады [3, 461 б.].

Зерттеу жұмысының мақсаты дәрілік, бөлме өсімдігі *Aloe arborescens* Mill. морфологиялық ерекшеліктерін, жапырағының анатомиялық құрылысын зерттеу және өсімдікті суару жағдайының әсерін бақылау, салыстырмалы талдау жасай отырып өсімдікке қолайлы жағдайды анықтау.

Зерттеу объектісі ретінде *Aloe arborescens* Mill. 5 жылдық өсімдігінің орташа 6-12 ай өскен бұтақтары алынып, өлшеу, бақылау, талдау, микроскопиялық әдістер қолданылды. Өсімдіктің жапырағының 40 –тан аса глицеринмен бекітілген уақытша және тұрақты препараттар даярланды. Өсімдіктің жапырағының анатомиялық құрылысын зерттеулер *Microvisible* бағдарламасымен қамтамасыз етілген MCX100 Micros микроскопы (Австрия) арқылы жүргізілді, үлкейту 0,7x (10x 0,25).

№1 өсімдік: Бақылау, оны 50 мл кәдімгі құбыр суымен суарылды. **№2 өсімдік:** 1:1 (арасы 1 реттен) 50 мл «тірі» және құбыр суымен суарылды. **№3 өсімдік:** 1:1 (арасы 1 реттен) 50 мл «өлі» және құбыр суымен суарылды. **№4 өсімдік:** 1:6 (арасы 6 реттен) құбыр суы және корневин қосылған сумен суарылып отырды. Ыстық күндері аптасына 1 рет, салқын күндері 2 аптада 1 рет суарылды.

Суаруға алынған құбыр суы алдын-ала 1-2 тәулік бұрын тұндырылып қойылды. Зерттеу жұмысының нәтижелерінің көрсеткіштері төмендегі кестеде берілген (кесте-1).

1 - кесте

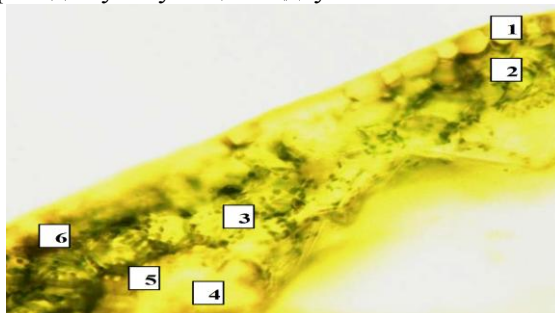
Aloe arborescens Mill. өсімдігі жапырағының салыстырмалы көрсеткіштері

№	20.06.18ж.			16.01.19ж.		
	Жапырақ саны	Ж төм.(см)	Ж төм. (см)	Жапырақ саны	Ж жоғ.(см)	Ж жоғ. (см)
1	6	12,9	13,5	7	4,9	5,4
2	8	13,9	16,8	11	9,8	12,0
3	7	14,7	16,0	12	8,7	9,8
4	6	12,0	13,1	9	4,5	6,0

Мұндағы: Ж төм. – төменгі жапырақтың ұзындығы; Ж жоғ. – жоғарғы жапырақтың ұзындығы.

Aloe arborescens Mill. тамыр жүйесі талшықты, цилиндрлік тамырлар қатты тармақталған. Жапырақтың жоғарғы жағы ойыс, төменгі жағы дөңес, қалың, етті, жұмсақ қабықты, шеттері майда тісті болып келген. Жапырағының өзіне тән иісі және ашты дәмі бар. Сабағы жіңішке, сарғыш - қоңыр, тік, тармақталған. Бір тамырдан бірнеше сабақ өседі, жапырақтары шырынды, ұзындығы 6-20см, ені - 2-5,5 см, қалыңдығы - 0,7-1,5 см.

Микроскоппен қарағанда өсімдік жапырағының көлденең кесіндісі жарты ай пішінді, эпистоматикалы. Устьица созылық, бұршақ тәрізді, эпидерма клеткаларымен қатар орналасқан. Төменгі эпидермис жасушалары жоғарғы эпидермиспен салыстырғанда майда, пішіндері дөңгелек тәрізді. Эпидермамен салыстырғанда кутикула қалыңдау болып келген.

1– эпидермис, 2–бағаналы мезофилл, 3– паренхима, 4- ксилема, 5- флоэма, 6- рафида
1-сурет. *Aloe arborescens* Mill. өсімдігі жапырағының анатомиялық құрылысы

Бағаналы мезофилл екі қатарлы, бір-біріне тығыз орналасқан жасушалардан тұрады. Бағаналы мезофилдан төмен жақсы дамыған шырынды, сулы қабаты бар, сулы қабаттың жасушалары көптеген рафидадан тұрады. Өткізгіш шоқ жабық, коллатеральды, паренхималық клеткалармен қоршалған, ксилема мен флоэма элементтері теңдей дамыған (1-сурет). Зерттеу нәтижелері бойынша №1 өсімдіктің жапырақтары жіңішке болып баяу өсуде. №2 өсімдіктің жапырақтары қанық жасыл түсті қалың, жапырақ саны көбейген, төменгі жапырағы 2,9 см-ге, ал жоғарғы жапырағы 2,2 см-ге өсіп, басқа жағдайда суарылған өсімдіктермен салыстырғанда жоғары көрсеткіш көрсетті. №3 өсімдіктің жапырақ саны көбейіп, ұзарып, жақсы өсуде. №4 өсімдік жапырақтары жіңішкеріп, ұштары сарғая бастаған, өсуі баяу. Қорытындылай келе, 1:1 (арасы 1 реттен) 50 мл «тірі» және құбыр суымен суарудың өсімдікке қолайлы болғандығы байқалды.

Әдебиеттер:

1. Слонов Л.Х. Адаптация экологических групп растений к разным условиям среды обитания. Нальчик: Эльбрус, 1997, —128 с.
2. Кулешова В. А. Биолого-анатомическая характеристика Алоэ. Старт в науке. – 2017. – № 2.
3. Diana Jasso de Rodriguez et.al. Review of Aloe Species' Medicinal Properties and Bioactive Compounds. Floriculture, Ornamental and Plant Biotech.: Advances and Topical Issues. – 2015. – V.IV.

Жұмабек Нұрина

5B060900-География

Ғылыми жетекшісі: PhD, қауым. проф. м.а. Ш.У.Лайсханов

ҚазМемҚызПУ

ГЕОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕТТЕУЛЕРДЕГІ ГАЗ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аннотация. Во всем мире вопросам экологии уделяют большое внимание. Динамичное развитие экономической активности населения привело к изменению функции геосистем. В связи с этим ГИС возникла в направлении количественной оценки антропогенных воздействий, создание комплексной системы экологической оценки, проектирования и прогнозирования развития ситуации.

Abstract. Worldwide, environmental issues are paying much attention. The dynamic development of economic activity of the population has caused environmental crisis. In this regard, GIS has emerged in the direction of quantitative assessment of anthropogenic impacts, creation of a complex system of environmental assessment, desition and forecasting of the situation development.

Қазіргі кезде қоршаған ортаның экологиялық жағдайы кімді болса да толғандыратын проблемаға айналып отыр. Адамзаттың табиғат ресурстарын қарқынды пайдалануы және өндірістің шапшаң дамуы экологиялық дағдарысқа алып келетін себептердің біріне айналды. Осыған байланысты антропогендік ықпалдарды сандық бағалауға, қоршаған ортада болып жатқан өзгерістерді анықтап, олардың беталысын анықтау, оларды картографиялық үлгілеу негізделген Геоақпараттық жүйе (ГАЗ) технологияларын пайдаланудың маңыздылығы арта түсуде.

Геоақпараттану-бұл географиялық ақпараттық жүйелерді ғылыми дәлелдеу, жобалау, құру, пайдалану және қолдану туралы ғылым, ол- технология және өндірістік әрекет. ГАЗ 1960 жылдардың басында құрылды. Қазір өнеркәсібі дамыған елдерде мыңдаған ГАЗ бар: олар геодезия және картографияда, кадастрда, ресурстарды басқаруда, табиғат пен экологияны қорғау-дан басқа экономиканың көптеген саласында қолданыла бастады (сурет).

Сурет. ГАЗ-дың қолданылу аясы

ГАЗ мынандай маңызды мәселелерді шешеді:

1. Жоғары сапалы картографиялық өнімдерді құру.
2. Мәліметтер базасында ақпараттарды графикалық нысандармен байланыстыру.
3. Мәліметтерді карталық, графиктік, диаграммалық сызба түрінде берілуі.
4. Кеңістіктегі мәліметтерге талдау жасау, орналасқан жерін үлгілеу.
5. Басқару мен шұғыл шешімдерге қолғабыс беру.
6. Мәліметтердің түрлі ақпараттық жүйелермен қарым-қатынас және т.б [1].

ГАЗ бағдарламаларында аэрокосмостық түсірілімдердің пайдалану кең өріс алуда. Осы негізде елімізде де ғылыми зерттеу жұмыстары жүргізілуде. Бүгінгі күнде қашықтықтан барлау мәліметтері негізінде жасалынған сандық мәліметтердің болуы географиялық кеңістікті үлгілеуге және жер бетінде болып жатқан құбылыстарды шұғыл зерттеуге мүмкіндік береді. Зерттеулер қорытындылары нәтижесін арттыруда ғарыштық және жер бетілік мәліметтерді, сонымен қатар әртүрлі карталарды бірлестіріп қолдану аса тиімді және бұл мәліметтерді ГАЗ-да үйлестіре отырып, пайдаланудың маңызы зор.

XX-ғасыр шұрайлы да нулы қазақ даласын игеру науқаны жүріп, ұлан ғайыр аумақтар зор зиянға ұшыраған кезеңі болды. Минералдық, биологиялық, жер, су ресурстарының мол әрі тиімсіз игерілуі қазақ жазирасының табиғи ландшафының өзгеруіне алып келді. Салдарынан туындаған негізгі проблеманың бірегейі экологиялық зардаптары. Н.Е. Молдаханованың [2] «Жерді қашықтықтан барлау және ГАЗ технологиясын қолдану арқылы Іле өзені атырау бетінің өзгеру динамикасын бағалау» атты еңбегі өзекті мәселені көтереді.

Су ресурстарын ауылшаруашылығында және өнеркәсіпте есепсіз пайдаланудың салдарынан Балқаш көлі алабы үлкен өзгеріске ұшырағаны анықталып отыр. Адамның шарушылық әреті салдарынан соңғы 60 жыл ішінде өзен атырауының табиғи экожүйесі, Балқаш көлінің гидрологиялық режимі бұзылып, деградациялық жағдайларға ұшыратты. Табиғат кешені бір тұтас жүйе. Біреуінің өзгерісі барлығына әсер ететіні белгілі. Өзен суының азаюы атыраудағы өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, топырағы өзгеріп, ландшафтысының құрғақтануына, сортаңдануына алып келді. Алынған ақпараттар негізінде ArcGIS 9.3 бағдарламалық пакетінде векторлық тақырыптық карта құру, аудандарды есептеу, карталарды тұтастыру және басып шығару жұмыстары жүргізіліп, 1958 жылдан бастап, әсіресе, 1970 жылы өзен бойында Қапшағай бөгені салынғаннан бастап жер беті сулары (1209-354 км²) мен өсімдік жамылғысының (1100 км²-ден 500 км² дейін) төмендеп, батпақты жерлер (750 км²-ден 1603 км²) мен шөлді аймақтар (300-5000 км²) көлемінің артқаны анықтаған.

Жалпы алғанда, елімізде геожүйенің нашарлағаны туралы жалпылама мәліметтер бар болғанымен, олардың негізгі аймақтары, деградациялық үрдістері және олардың шығу себептері жете зерттелмей, өзгерістердің картографиялық үлгілері жасалып, ГАЗ технологиясында талдау жұмыстары жүргізілмей, өзгеріске ұшыраған ландшафттарды қалпына келтіру және жақсарту жұмыстарын жүргізу қиынға соғады [3]. Сондықтан, зерттеу жұмыстарында жаңа әдістер мен технологияларды пайдаланудың маңыздылығы зор болып отыр.

Әдебиеттер:

1. Асылбекова А., Мукалиев Ж. Қоршаған табиғи орта жағдайын кешендік бағалаудағы ГАЗ // География және табиғат. – 2012 – №3. – Б.26-29
2. Аманжолов А.И., Талжанов С.А., Сүймұханов Ұ.А., Досмахов С.М. ГАЗ технологиялары арқылы «Геоинформатика» пәнін оқыту кезінде «География» мамандығы студенттерінің ақпараттық құзіреттілігін қалыптастыру // Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды Мемлекеттік университетінің хабаршысы. Биология. Медицина. География сериясы. - 2017. - №2(86). - Б. 132-138.
3. Шокпарова Д.Қ. Ландшафтық карталарды құрастырудағы ГАЗ технологиясын іс жүзінде қолдану // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті хабаршысы. География сериясы. - 2013. - №1(36). – Б.33-41.

Жаксылық Гүлнар,
Әбдіқадырова Майра

5B011300-Биология

Ғылыми жетекшілері: б.ғ.к., қауым.проф. м.а. Кіршібаев Е.А.

PhD докторант Дигарбаева А.М.

ҚазМемҚызПУ

ЖҮГЕРІНІҢ ЖЕРГІЛІКТІ СОРТТАРЫНЫҢ АУЫР МЕТАЛДАРҒА ТӨЗІМДІЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. В данной работе представлены данные о влиянии тяжелых металлов (CuSO_4 , CdCl_2) на сорт кукурузы "Торгайская 5/87". Результаты исследования показали, что тяжелые металлы CuSO_4 , CdCl_2 привели к торможению развития семян кукуруза сорта "Торгайская 5/87". Концентрации 3 мг/л и 5 мг/л тяжелого металла меди оказывает минеральное действие на прорастание семян, а второй металл кадмий – ядовитое.

Annotation. The article covers the data of the effects of heavy metals (CuSO_4 , CdCl_2) on the "Turgai 5/87" variety of maize. The results of the study show that heavy metals CuSO_4 , CdCl_2 blocked the growth of seeds of variety "Turgai 5/87". On the cereal, germination a 3 mg / l and 5 mg / l concentration of copper (CuSO_4) and heavy metal cadmium (CdCl_2) showed a toxic effect on the second grade corn grade.

Қоршаған ортаны ауыр металдар ионынан тазарту, оны сақтау өзекті мәселелер болып саналады. Ластанған қоршаған ортаны қайта қалпына келтіру жолдарының бірі биологиялық әдістер болып табылады. Дүние жүзі ғалымдарының басты мәселелердің бірі-ауыр металдардың тірі ағзаларға әсерін әлсірету болып табылады. Ауыр металдардың қоршаған ортаға таралуы тек табиғи жағдайда ғана емес, сонымен қатар антропогенді жолмен де қарқынды түрде жүзеге асуда. Адамдардың шаруашылық қызметі қазіргі кезде биосфераны ластаушылардың негізгі көзі болып отыр. Көптеген ауыр металдар, олардың ішінде қорғасын, кадмий, хром, никель улы заттардың қатарына жатады.

Қоршаған ортаның ауыр металдармен ластануымен өсімдіктердің өнімі төмендейді.

Ластанған ортаны өсімдіктер көмегімен қайта қалпына келтіру жолдарын жасау қарқынды жолдары дамуда.

Ауыр металдарға жалпы сипаттама. Ауыр металл дегеніміз - салыстырмалы атомдық салмағы 40-тан, тығыздығы 5 г/текше см-ден жоғары химиялық элементтер. Ауыр металдарды улы элементтермен қоса есептегенде Менделеев кестесінің 2/3-дей бөлігін алады. Олардың ішінде кадмий, қорғасын және сынап элементтері ең улы ауыр металл болып саналады. 1980 жылғы ЮНЕСКО-ның шешімі бойынша бұған тағы сегіз элемент (V, Co, Mn, Cu, Mo, Ni, Zn, Cr) және үш металлоид (As, Se, Sb) қосылған болатын. Сонан соң олардың қатары тағы екі металмен толықтырылды (Ti, Sr). Ауыр металдар тірі ағзаларға улы әсері жағынан мынадай сыныптарға жіктелген [1,386.]. (1-кесте):

1-кесте. Ауыр металдардың улы әсері бойынша жіктелуі

Сынып	Элементтер
1	As, Cd, Hg, Pb, Se, Zn, Ti
2	Co, Ni, Mo, Cu, Sb, Cr
3	Ba, V, W, Mn, Sr

Ауыр металдар қоршаған ортаға түскенде экожүйелердің өздігінен тазалану процесімен ыдырамайды. Олар топырақта жинақталып, өсімдіктерге өтіп, әрі қарай биологиялық айналымға түсіп отырады. Биологиялық тізбек: топырақ - өсімдік – адам, топырақ – су – адам және топырақ – атмосфералық ауа – адам арқылы адам организмне өтіп, олар әртүрлі ауруға шалдықтыратыны белгілі. Қоршаған ортаны қайта қалпына келтіру, әсіресе топырақты ауыр металдардан мұндай жолдармен тазарту өте тиімсіз. Жоғарыда келтірілген әдістердің ішіндегі ең тиімдісі-биологиялық әдіс. Әсіресе, ластанған ортаны өсімдіктер көмегімен қайта қалпына келтіру жолдарын жасау соңғы жылдары аса қарқынды дамуда [2,426.]. Мыс - өсімдіктердің тіршілігіне қажетті микроэлемент. Бірақ мыстың өсімдіктер организмінде артық мөлшерде жиналуынан тамыр системасының дамуы мен

өсуінің тежелуі, өсімдіктердің жер үстіндегі бөлімдерінің баяу өсуі және жапырақ ұштарының бозаруы байқалады. Мұндай көрсеткіштер өсімдіктердің тамыр жүйесінің анатомиялық құрлысында анықталды.

Өсімдіктердің белсенді өсіп-даму кезеңі мысқа өте сезімтал келеді. Мыстың улы әсеріне өсімдіктердің морфологиялық белгілері: жапырақ тақтасының кішіреюі, бұралуы, өсіп-дамуының баяулауы және хлороз, некроз ауруларының пайда болуы [3,376.].

Өсімдіктің қайсысы болса да ауыр металдан улануы оның тек тамыр арқылы өткен мөлшерімен ғана шектелмейді. Металдар атмосферадан жапыраққа түсіп, онан клеткаға өтеді. Бұл ауыр металдардың бәріне тән ерекшелік. Жапырақ арқылы өсімдікке өткен мыстың биохимиялық реакцияларға тигізетін зияны аз емес.

Бұл зерттеу жұмысына зерзаты ретінде *Жүгерінің жергілікті сорттарының ауыр металға төзімділігін анықтау* мақсатында тәжірибелік зерттеу жұмыстарын жүргізу.

Жүгерінің жергілікті Тұран-480, Тұран-170, Қазақстан-435, Тәуелсіздік-20 сорттары алынды CdSO_4 -кадмий, CuSO_4 -мысқа есептелген әртүрлі концентрациядағы ерітінділерін қосып (3мг/л; 5мг/л; 10мг/л) 3-5-7 күндегі дәннің өну энергетикасы, биопараметрлік көрсеткіштеріне ауыр металдардың кері әсері байқалды және дәннің қор затынның жұмсалуда да есепке алынды. Физиологиялық маңызды процестер жүзеге асыратын фотосинтездік пигменттердің (хлорофил-а, хлорофил-б, каротиноидтар) синтезделу көрсеткіштері анықталды. Сонымен қатар ауыр металдардың жүгерінің тамыр жүйесінде жинақталған пролиннің мөлшері анықталды.

Тәжірибелік жұмыс нәтижелерінде мыстың улы әсері жүгері өсімдігіне әртүрлі концентрациясы өскіндердің ұзарып өсуіне кері әсері байқалды, Мысалы бақылау нұсқасында сабақ (15см), тамыр (13см) құраса, ең жоғарғы концентрацияда (10мг/л) сабақ (2см), тамыр (0,1см) дейін төмендейтіндігі белгілі болды. Ал, қор затының жұмсалуды бақылау нұсқасына қарағанда концентрация жоғарлаған сайын 5-10 пайыз қор заты жұмсалмайтындығы анықталды. Өсімдіктердің өсіп-дамуының ауыр металдардан зардап шегуінен физиологиялық маңызды процестердің де зардап шегетіндігі болжанды. Ондай көрсеткіштер өсімдіктердің өсіп-даму барысында ерекше орын алатын фотосинтез процесі жүзеге асатын пигменттер әсіресе хлорофилл а, хлорофилл в және каратиноидтар түзілуіне кері әсері бар екендігі айқындалды.

Зерттеу жұмысының нәтижелері көрсеткендей ауыр металдардың улы әсеріне хлорофилл а мен в пигменттері сезімталдылық танытса керісінше каратиноидтар қандайда бір төзімділік көрсететіндігі анықталды. Бұл фотосинтездік пигменттердің арқайсысының белсенді қызмет атқару белсенділігімен тығыз байланысты болуы мүмкін. Себебі, каратиноидтар фотосинтез процесіне тікелей қатыспай тек көмекші қызмет атқаратындығы белгілі. Осындай себепке байланысты олардың қызметі бәсең орын алады. Сондықтан олармен ауыр металдардың байланысуы төмендеп улы әсері байқалмайды. Ал, белсенді қызмет атқаратын а және в пигменттері ауыр металдардың улы әсеріне бірден ұрынуы олардың фотосинтез процесіне белсенді қатысуымен байланыстырылды.

Сонымен қатар, ауыр металдарға сезімталдығы өсімдіктің тамыр жүйесіне көп мөлшерде түзілген пролиннің синтезімен түсіндірілді. Тәжірибелік жұмыс нәтижелері көрсеткендей жүгері дақылдың сезімтал түрлерінде тамырда түзілетін пролин мөлшері төзімді түрлеріне қарағанда аз синтезделетіндігі анықталды.

Әдебиеттер:

1. Кіршібаев Е.А., Атабаева С.Д., Сәрсенбаев Б.Ә, Кенжебаева С.Д., Асрандина С.Ш., Бейсенова А.Ж., Металл - аккумуляирующая способность природных видов растений Восточного Казахстана: әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың 75 жылдығы және биология факультетінің 75 жылдығына арналған «Биологиялық әртүрлілік және табиғат пен қоғамның тұрақты дамуы» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция, 2009. 138-141 бб.

2. Романова СМ., Нурахметов Н.Н., Батаева К.О. Экологические аспекты загрязнения токсичными веществами поверхностных вод Казахстана //Химия. Охрана окружающей среды. Экология человека. -1997. N4. - С.42

3. Ягминине И. Б., Климашауски В. П., Валушене В. Т. Накопление тяжелых металлов в экосистеме Северной части Курского залива// Сб.докладов. Клайпед. совещ. -Вильнюс, 1998. - С. 37-41.

Жеңісқызы Анар

5B011600-География

Ғылыми жетекшісі: г.ғ.к., профессор Н.Н.Карменова

ҚазМемҚызПУ

АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНЫҢ ТАБИҒАТ РЕСУРСТАРЫНЫҢ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Жаркент-Арасан - республиканский бальнеологический санаторий. В Панфиловском районе Алматинской области природа Жетысуского (Джунгарского) Алатау находится в прекрасном каньоне, на высоте 1100 метров над уровнем моря, в долине реки Буракожир. 1967. открыт, имеет 160 мест (2009). Работает весь год. Климат: зима мягкая, лето умеренное, гористое. Средняя температура воздуха составляет -5 ° C в январе и 26 ° C в июле. Важность родников минеральная в лоцине Жаркента усиливает здоровье человека.

Abstract. Zharkent-Arasan - Republican balneological sanatorium. In the Panfilovsky district of the Almaty region, the nature of the Zhetysu (Dzungarian) Alatau is located in a beautiful canyon, at an altitude of 1100 meters above sea level, in the valley of the Burakozhir river. 1967. open, has 160 seats (2009). Works all year. Climate: winters are mild, summers are mild, mountainous. The average air temperature is -5 ° C in January and 26 ° C in July.

Археолог ғалымдардың күрегі әлі тимеген бұл өлкенің тарихы туралы не айтуға болады? Сонау 1970-жылдары Жаркент жер қазу жұмысы кезінде терең шұңқырдан дөңгелек ойығы бар, әдемі өңделген қара тастан егеп жасаған тас кетпен табылған. Ғұлама ғалым, археолог Әлкей Марғұлан еңбектерінде: Тас кетпен ерте заманда аса маңызды еңбек құралы болғанын, онымен үй іргесі қазылып, алғашқы жертөре осы кетпенмен салынғанын айтады. Үшарал ауылы тұрғындарының айтуынша көктемгі жер жырту кезінде егістікте соқа жүзі тимей аман қалған 3 ақ саз балшықтан сомдалған әппақ жұмыртқадай, бүйірлері алмұрт пішінді тұтқасы жалпақ бдерлі құмыралар табылған. Екі құмыраның шүмегі қазақ ұсталары жасаған мыс шәугімге ұқсайды, ал енді біреуі тұтқасыз, әдемі қаз мойыны тіп –тік, ауыз жағы толқынды жапырақ гүл бейнесінде көркемделген. Ақ саз балшықтың боямсыз қалдырылғаны, заттың әсемдік құндылығын арттырып тұр.

Алматы аймағының табиғи рекреациялық ресурстарын жан-жақты зерттей отырып, рекреациялық және көрікті орындардың физикалық—географиялық жағдайын анықтау, олардың халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту үшін, сауықтыру іс-шараларында және шаруашылықта пайдалану мәселелері бүгінгі күннің көкейкесті мәселесі болып табылады. Еліміздің «Мәдени мұра» бағдарламасын басшылыққа ала отырып, облыстың рекреациялық және туристік мүмкіншілігін анықтау мәселесі өз зерттеуін қажет етеді.

Алматы облысы физикалық-географиялық аймағы және оның рекреациялық, көрікті орталықтары: «Алматы» мемлекеттік табиғи қорығы, «Алакөл» мемлекеттік табиғи қорығы, «Іле Алатауы» мемлекеттік ұлттық табиғи саябмғы, «Алтынемел» мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы, «Көлсай» мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы, «Шарын» мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы, Алматы мемлекеттік табиғи қорықшасы, Балқаш маңы мемлекеттік табиғи қорықшасы, Жоғарғы Көксу мемлекеттік табиғи қорықшасы, Лепсі мемлекеттік табиғи қорықшасы, «Шарын шаған (ерен) тоғай» мемлекеттік табиғат ескерткіші, «Шыңтүрген шыршалары» мемлекеттік табиғат ескерткіші, «Айғай құм» мемлекеттік табиғат ескерткіші, Жусандала мемлекеттік қорықтық аймағы, Көлсай көлі, Есік көлі, Қату мен Ақтау, Қызылауыз, Шарын шатқалы, Медеу шатқалы, т.б.

Кездейсоқ табылған, беті қарайған кішкене теңге бетінде үш тісті тарақ таңба басылған, бұл жәдігер осы өңірдің төл теңгесі болар. Шежіндегі Бәйгетөбеде Елшібек оба монументі орнатылған кезде жерден ұзындығы 35-40 см тас оқтау пішінді зат табылған. Ескі дүние ғұн-үйсін тайпалары көсемінің билік белгісі болған құндылық деген ойды мезгейді. Үшарал ауылының күн шығыс беткейіндегі бастау басындағы жарқабақтан бүйірі ұзынша биік қыш құмыраны –хум (бидай дәнін сақтайтын қыш ыдыс) бастаудан су алған бала көрініп қазып алған жеріндегі қоныс, қыстау кентте де көне қалалардың орнындағы орта ғасырлық көзешілдік өңірдің бірегей. Хумның аузы тұсына әлі кеппеген кезде ирек саздың түрінде өрнек таңбалаған [1,38].

Жаркент-Арасан – республикалық маңызы бар бальнеологиялық санаторий. Алматы облысы Панфилов ауданында Жетісу (Жоңғар) Алатауының табиғаты әсем шатқалында, теңіз деңгейінен

1100 м биіктікте, Бурақожыр өзеннің аңғарында орналасқан. 1967 ж. ашылған, 160 орны бар (2009). Жыл бойы жұмыс істейді. Климаты: қысы жұмсақ, жазы қоңыржай, таулы жерге тән. Ауаның орташа темп-расы қаңтарда -5°C , шілдеде 26°C .

Жауын-шашынның жылдық орташа мөлш. 700 мм. Санаторийдің негізгі емі – құрамында радоны бар хлор-сульфат натрийлі минералды суы. Қан айналу, жүйке жүйесі, аяқ-қол, буын, тері және гинекол. ауруларды емдейді. Климаттық факторлар (таудың шипалы таза ауасы, өсімдігі, табиғат ландшафтысы) кеңінен пайдаланылады, физиотерапия, массаж, инемен емдеу, емдік дене шынықтыру қолданылады [2,15].

Көктал - Арасан минералды суы - Алматы облысы Панфилов ауданы Көктал аулынан солтүстікке қарай 23 км жердегі бұлақтар. Токсанбай жотасының оңтүстік баурайындағы Долантау тауында, Бурақожыр өзенінің аңғарында 1280 м биіктікте орналасқан. Бұлақтарды Қу-Арасан немесе Жаркент-Арасан минералды сулары кені деп те атайды. Қайнар сулары тас көмір кезеңінде қалыптасқан фальзит-профирлерді тіліп өтетін тектоникалық белдемге шоғырланған. Қайнар суларының дебиті 1,7 – 104 м³/тәуліктей, температурасы 30,4 – 35,2 $^{\circ}\text{C}$, минералдығы 1 – 1,1 г/л. Бұлар сульфатты-натрийлі суға жатады, құрамында 80 – 96 мг/л кремний қышқылы, 7 – 8 мг/л фтор, аз мөлшерде родон бар. Осы минералды қайнарлар негізінде Жаркент-Арасан емдеу орталығы жұмыс істейді. Жазиралы өңірінде өсіп тұрғанына жеті ғасыр болған алып ағаш бар.

Жергілікті жұрт оны «Әулиеағаш» деп атайды. Бұл – кәдімгі қарағаш тұқымы. Жуандығына алты адамның құшағы әрең жететін мұндай алып ағаштар әлемнің үш елінде ғана бар дейді. Олардың бірі – Қытайда, бірі – Меккеде болса, үшіншісі – біздің жерге тамыр жайған екен. Жаркент қойнауында қатпар қатпар тарих бар. Найзатапқан, Керімағаш, Өсек, Қорғас, Жаркент-Арасан, Арасан бастаулары, сулары талай жанды кеселден арылтып, жандарына шипа болған. Бұл өңір құт қонған жер. Тарих түпкірінен бүгінгі ұрпағына дейін дәстүрге айналған жаудан қайтпас қайсарлығын ақиқат-деректер растайды. Ақбас шындары, құжыр-құжыр жартастары өткеннен көп сыр түйген, тарих тағылымдарының шежіресін мөлдірете сақтаған Қарт жоңғардың күнгейіндегі көсілген кең ойпатқа ұласар жерде шындары аспанға шаншыла көкке өрлеген Найзатапқан шатқалы орналасқан. Ынталы ауылының желке жағында ғана тұрған Аламан тауының сайындағы Найзатапқан арасаны көрген адамды шипалы суларының сан алуан қасиеттерімен де, тау-тасындағы ежелгі сурет, тылсым құпия табиғат көріністерімен де көпшілікті таң қалдырады. Оның қалай Найзатапқан атауы жайлы аңыз-әңгеме жоқ.

Алайда, әрқайсысының өзіндік дәмі, түрі бар. Бұл арасанның елге қызмет көрсете бастағаны сонау жоңғар, қалмақ шапқыншылығынан бері жалғасып келе жатқан сияқты. Себебі, мұнда көбіне жарақат, теріде пайда болатын кеселдерге ем іздеп келетіндер көбірек кездеседі. Негізінен бұл арасан суында күкірт басым. Сүлігі мол батпағы қан қысымын төмендету үшін, сондай ақ буын, аяқ-қол, жүйке ауруларына ем. Ертеректе сол батпақта сүлік жиі кездеседі.

Керімағаш – шипалы сумен емдейтін бальнеологиялық санаторий. Алматы облысы Іле өзенінің аңғарында Жаркент қаласынан 40 км жерде орналасқан. Климаты континенттік. Жазы – ыстық, күн сәулесі түсетін шуақты күндері мол. Күзі көктемнен гөрі жылырақ әрі ұзақ. Қысы қоңыржай суық, тұрақты қар жамылғысы болмайды. Санаторий өнеркәсіптік нысандардан қашық болғандықтан ауасы таза. «Керімағаш» маңайындағы бұта аралас құм төбелерді мекендейтін қоян, қырғауыл, доңыз, тағы басқа жануарлар оған ерекше көрік беріп, микроклимат қалыптастырады. «Керімағаш» санаторийі 1990 ж. ашылған. 60 орны бар (2009). Жыл бойы жұмыс істейді. Мұнда қан айналу жүйесі, тыныс алу органдары, ас қорыту жүйесі, қозғалыс-қимыл мүшелері, жүйке жүйесі, тері, уролог, гинеколог, тіс ауруларын, сондай-ақ ауыр металдармен уланған адамдарды емдейді. Ем ретінде әлсіз минералданған, сілтілігі аз, сульфат-хлоридті, натрий-кремнийлі, құрамы фторға бай гипертермальды су пайдаланылады. Минералды суының құрамы осындай шипажай тек Болгарияда ғана бар [3,15].

Әдебиеттер:

1. Жетісу энциклопедиясы «Алматы облысына шолу». Алматы. 2010.
2. ZHETYSU - GOV.KZ/Алматы облысы әкімінің ресми сайты.
3. kk.wikipedia.org/wiki/ Алматы облысы.

Жамашев Женис

Школа стоматологии

2 курс/бакалавриат

АО «Национальный медицинский университет»

Научный руководитель: к.м.н., доцент Т.С.Бегалидова,

Научный консультант: д.м.н., профессор С.Р.Рузуддинов, научный сотрудник Г.Жубатырова

МИКРОБНАЯ ОБСЕМЕНЕННОСТЬ ПОЛОСТИ РТА ПРИ НОШЕНИИ СЪЕМНЫХ ЗУБНЫХ ПРОТЕЗОВ

Abstract: dentures play an important role in the microflora of the oral cavity, as the materials from which the prosthesis itself is made, the state of the denture and hygiene establish the possibility of growth and development of most pathogens in the oral cavity.

Аннотация: протездер ауыз қуысының микробиомында маңызды рөл атқарады, себебі протез жасалатын материалдар, гигиеналық жағдайы ауыз қуысында потогендерінің көбеюіне және дамуына мүмкіндік жасайды.

Цель работы – представить особенности количественного и качественного состава микробиоты полости рта под влиянием съемных зубных протезов.

Задачи работы:

- исследовать стоматологический статус пациентов;
- изучить изменения микробного пейзажа полости рта пациентов, пользующихся зубными протезами;
- оценить степень бактериальной загрязненности в различные сроки протезирования.

Материалы и методы исследования: предварительно перед сбором материалов проводилось анкетирование 18 пациентов на выявление стоматологического статуса. Материалом для исследования послужили мазки из центра внутренней небной поверхности верхнего съемного зубного протеза и слизистой твердого неба. Материал засеивался на питательные среды КА, ЖСА, ША, Сабуро, Эндо; инкубировали 24 часа при температуре 37°C. После изучали культуральные свойства, определяли качество и количество культур, проводили микроскопирование и устанавливали виды отдельных микроорганизмов на приборе VITEK 2.

Была использована автоматическая система VITEK 2 для идентификации микроорганизмов.

Работа с Вайтек анализатор представляет собой следующие шаги:

1. Заполнение карты суспензией;
2. Регистрация позиции карты;
3. Герметизация;
4. Инкубация и считывание;
5. Удаление карт из прибора по окончании анализа;

Результаты и обсуждение: Известно, что ротовая полость является идеальным местом для роста и размножения бактерий. Этому способствуют оптимальная температура, pH, влажность и постоянное поступление питательных веществ в полость рта. Существенным условием усиления микробной колонизации и развития инвазии в тканях является способность бактерий и грибов прилипать к поверхности зубов, слизистой оболочке и имеющимся протезам, то есть микробная адгезия. Материал, используемый для изготовления зубных протезов, вступает в сложное взаимодействие с тканями протезного ложа и может оказать неблагоприятное воздействие на состояние полости рта, связанное, в частности, со скоплением микробов на протезе. Заболевания слизистой оболочки полости рта при пользовании съемными акриловыми зубными протезами встречается от 15 до 67%. При длительном пользовании съемными протезами происходит разрыхление пластмассы и образование пор. При этом микроорганизмы могут проникать в толщу пластмассового базиса на глубину 2 – 2,5 мм и образовывать на поверхности протеза налет [1, с.157].

По данным анкетирования 83% респондентов указывают, что не обновляли зубной протез более 5 лет, являющееся недопустимым [1, с.158-160]. Из 18 человек только 2 пациента отметили, что не соблюдают гигиену полости рта. 78% опрошенных утверждают, что обратятся к стоматологу только при возникновении болей, а остальные 22% говорят, что никогда не обращаются к

стоматологу [2, с.266-270]. Все микроорганизмы семейства *Staphylococcus* выделились в протезах выше нормы, также *Esherichia coli* и дрожжевые грибы рода *Candida*. У одного пациента (в возрасте 80 лет) выделили *Str.pneumoniae*. В норме их не должно быть, т.е. пациента следует дальше обследовать [3, с.94-96].

Наименования микроорганизмов	Колонизация слизистой	Колонизация протезов
рода <i>Streptococcus</i>		
<i>S. mutans</i>	1,3 x10 ³	1,9 x10 ²
<i>S. sciuri</i>	4,1x10 ²	5,3x10 ²
<i>S. mitis</i>	1,4x10 ³	2,2 x10 ²
<i>S. sanguinis</i>	2, 7x10 ³	2, 5x10 ³
<i>Staphylococcus spp.</i>	1,3 10x2	1,5x 10 ⁴
<i>Esherichia coli</i>	2,4 x10 ¹	2,7 x10 ⁴
дрожжевые грибы рода <i>Candida</i>	1,5X10 ²	3,1X10 ³

Рис.2 Микробиоценоз ротовой полости при ношении протезов

Заключение: исходя из полученных данных в нашем исследовании, мы получили высокую корреляцию между возрастом съемных зубных протезов, гигиеной, частотой обращения к стоматологу и обсемененностью слизистой полости рта и зубного протеза.

Литература:

1. Боровский Г.В. Биология полости рта, 1991.
2. Царев В.Н. Микробиология, вирусология и иммунология полости рта, 2016.
3. Яковлева В.И. Диагностика стоматологических заболеваний, 1986.

Жарылқап Зәуре

5В071100-Геодезия және картография

Ғылыми жетекшісі: PhD М.Е.Рахымбердина

Д.Серікбаев атындағы ШҚМТУ, Өскемен қ.

ТОПОГРАФИЯЛЫҚ ТҮСІРІС НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ

Аннотация. В данной статье рассмотрены автоматизированные системы обработки землеустроительной информации и виды топографической съемки, меры топографического обеспечения и планово-высотные основы. Кроме того, показаны топографо-геодезические характеристики г. Усть-Каменогорск, Новосибирского района.

Abstract. In this article the automated systems of processing of land management information and types of topographic survey, measures of topographic support and planning and high-rise bases are considered. In addition, topographic and geodetic characteristics of Ust-Kamenogorsk, Novosibirsk region are shown.

Қазіргі кезде өндіріс тиімділігін жоғарылату мақсатында, мәліметтерді автоматты өңдеу қолданылады. Деректерді автоматты өңдеу артықшылықтары іс жүзінде іске асып, деректерді қолмен өңдеу өте сирек кездеседі. Автоматтандыру тиімділігі – өңдеу жылдамдығын арттыру және кез келген қатенің пайда болу ықтималдығын азайту арқылы жоғарылатылады. Сонымен қатар, автоматтандыру барысында еңбек өнімділігі жоғарылайды, әкімшіліктің шығындары азаяды. Себебі, ақпараттың қайта қайталанбауы – қызметкерлердің өз жұмысын жылдам орындауына әкеледі. Автоматтандыруды енгізу барысында тура әсерден басқа, жанама әсерлер де бар: жұмыс сапасы артып, қызметкерлердің квалификациясы мен өндіріс мәдениеті жоғарылайды [1].

Автоматтандыру жүйесіне сонымен қатар, топографиялық-геодезиялық жұмыстар мен картографиялық материалдарды цифрлау құрылғылары кіреді. Бұлар жүйенің деректер қорына енгізу үшін жер учаскелерінің цифрлық сипаттамаларын алу мен өңдеуді қамтамасыз етеді. Жерге орналастыру ақпараттарын өңдеудің автоматтандырылған жүйесі құрамында: далалық өлшеу материалдарын өңдеу жөніндегі программалық кешен, мәліметтерді енгізудің автоматтандырылған құралдары (электронды геодезиялық қондырғылар жадысынан), графикалық ақпаратты енгізу құралдары (сканер), графиктер мен автоматтандырылған сызуды өңдеу программалары, графикалық және мәтіндік ақпаратты шығару құрылғылары (принтер, плоттер) бар [2].

Топографиялық түсіріс - жер беті бөлікшесінің жергілікті заттары мен бедерін шартты белгілермен қағазда белгіленген масштабта бейнелеу мақсатымен жүргізілетін далалық және камералық жұмыстар кешені. Топографиялық түсіріс ортогональді проекцияда 1:100 000 және одан ірі масштабтарда жасалады. Мемлекеттік геодезиялық пландық және биіктік тораптар пункттері, топографиялық түсірістің пландық және биіктік негізі болады.

Топографиялық түсіріске қамтылатын шаралар:

- түсіру торабын құру;
- аэрофотосуреттерді далалық дайындау және оларды анықтау ісін жүргізу;
- геодезиялық пункттерден және түсіру желісі нүктелерінен жергілікті жердегі заттардың орындарын анықтау және оларды шартты белгілермен планшетке түсіру масштабына сәйкес дәлдікпен және толықтығымен салу;
- жергілікті жердің бедерін горизонтальдармен бейнелеу; елді мекендердің, өзендердің, көлдердің, шатқалдардың және т.б. өз атауларын анықтау;
- картада көрсетілетін жергілікті жердегі кейбір нысандардың сипаттамаларын: өзендердің ағыс жылдамдығын және терендігін, көпірлердің жүккөтергіштігін, ағаш түрін, батпақтан өтпелерді және т.б. тиісті ұйымдардан білу немесе тікелей анықтау.

Топографиялық түсіру - жергілікті жердің жоспары мен топографиялық картасын жасау кезіндегі орындалатын жұмыс кешені. Түсіру желісінің дамуы:

- тірек нүктелерінің жоспарлы және биіктік қалпын анықтау;
- егжей-тегжейлі түсіру (жергілікті жердің элементтері мен объектілерінің жоспарлы қалпы мен биіктігін анықтау);

- жергілікті жер объектілерінің өз атауларын, олардың сандық және сапалық сипаттарын белгілеу, топографиялық шартты белгілермен түсіру немесе құру түпнұскасын сызу.

Топографиялық түсіру түрлері аэрофототопографиялық, мензулалық, тахеометриялық, жер үсті фотографиялық түсіру.

Аэрофототопографиялық түсіру - аспаптар көмегімен жергілікті жерді аэрофотоға түсіру - топографиялық түсірудің негізгі түрі.

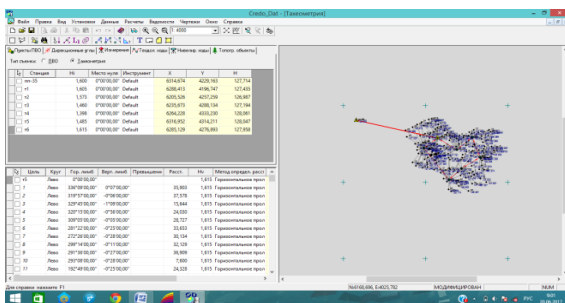
Мензулалық топографиялық түсіру - мензуланың (арнайы сызу үстелі), кипрегельдің (оптикалық аспап) және қашықтық өлшегіш төрткілдің көмегі арқылы орындалатын жергілікті жерді түсіру. Жергілікті жердің барлық элементтері мен объектілері геодезиялық пункттерден, түсіру желілерінің нүктелерінен және қосалқы нүктелерден толығымен планшетке түсіріледі. Мензулалық топографиялық түсіру аэрофототүсіру жүргізуге болмайтын, мысалы, инженерлік іздеу кезінде (түсіру масштабы 1:500 - 1:50000) қолданылады.

Тахеометриялық топографиялық түсіру - арнайы тахеометр және өлшеу райкасының көмегімен іске асырылады. Тахеометриялық топографиялық түсіру инженерлік 1:500 — 1:5000 масштабында қолданылады [1, 3].

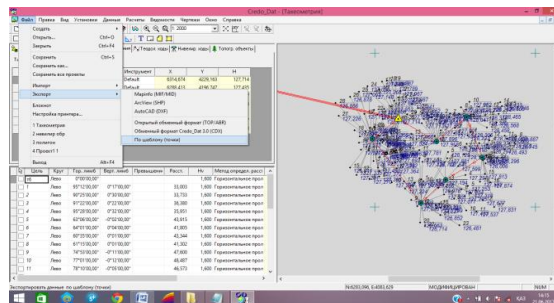
Зерттеу нысаны ретінде алынып отырған аудан, Новосібір ауданының шығысында, Иня өзенінің оң жағалауында, Издревая ауылынан 2 км қашықтықта орналасқан. Жалпы шекара жапырақты ормандардан тұрады, соның ішінде қайың тұқымдас ағаштар болып табылады. Ағаштардың орташа биіктігі 20 м, қалыңдығы 0,20 м, ағаштар арасындағы қашықтық 4 м құрайды. Участкедегі негізі жолдар топырақты және далалық жолдар болып табылады, сонымен қатар жол бойында солтүстіктен оңтүстікке қарай төмен вольтты электр беру желісі, оңтүстік-батыстан батысқа қарай – топырақ жолына перпендикуляр өтетін жоғары вольтты желі созылып жатыр. Жұмыс участкесі аумағында елді мекендер орналаспаған.

Осы аумақта IV классты полигонометрияның жергілікті желісінің пункттері орналасқан, олардың 35 (6314,67; 4229,16) және 36 (6360,93; 4032,34) нөмірлерімен пункттер пайдаланылды. Пункттерде сигналдар жоқ. Координаталар жүйесі - жергілікті. Биіктік жүйесі - Балтық. Сондай-ақ, учаске аумағында 11, 12 нөмірлері бар базистің 2 нүктесі бар [3].

Осы алынып отырған аудан бойынша полигонометриялық және нивелирлік жүрістер орындалды.

Сурет 12 - Тахеометриялық түсірудің камералдық жұмысы

Сурет 13 - Тахеометриялық түсіруді экспорттау

Геодезиялық өлшеулердің нәтижелерін камералды (лабораторияда өңделіп, жүйеге келтірілетін) өңдеу – геодезиялық желі пункттерінің координаталарын алу жөніндегі процестердің маңызды бөліктерінің бірі болып табылады. Зерттеу жұмысын қорытындылай келе, Өскемен қаласы, Новосібір ауданының топографиялық - геодезиялық сипаттамалары ғылыми деректерге сәйкес көрсетіліп, топографиялық түсіріс түрлері, топографиялық камту шаралары және пландық-биіктік негіздері қамтылды.

Әдебиеттер:

1. Атымтаев Б.Б., Пентаев Т.П. Инженерлік геодезия. Оқулық. Алматы: «ЭВЕРО» баспаханасы, 2005.
2. Юнусов А.Г., Беликов А.Б., Баранов В.Н., Каширкин Ю.Ю. Геодезия. Жоғарғы оқу орындарына арналған кітап. Гаудеамус, 2011.
3. Leica Sprinter 100 M нивелирі - nivelir.kz/Downloads/Leica/Sprinter_UM_ru.pdf.

Konysbai Tolganai

Natural science

4th year student

Scientific adviser: PhD, Senior Lecturer K.Alikhanov

Master of veterinary science, assistant A.Taipova

KazNAU

DETERMINATION OF GENETICALLY MODIFIED OBJECTS (GMOS) OF ANIMAL AND PLANT ORIGIN BY THE METHOD OF POLYMERASE CHAIN REACTION IN THE "REAL TIME" MODE

Түйіндеме. Бұл мақалада жануарлар мен өсімдік тектес өнімдердің нақты уақыт режимінде полимеразды тізбекті реакция әдісімен гендік-модифицирленген көздердің зерттеу нәтижелері келтірілген. Автоматты түрде Градиент күшейткіште, QuantStudio5 үлгісіндегі, Applited Bosystems, АҚШ-та өндірілген, ПЦР-дың арнайы бағдарламасы бойынша жүргізілген.

Аннотация. В данной статье приведены результаты исследования продуктов животного и растительного происхождения на наличие генетически модифицированных источников методом полимеразной цепной реакции в режиме реального времени. ПЦР проводили по собственной разработанной программе, в автоматическом режиме на градиентном амплификаторе, модели QuantStudio5, производства Applited Bosystems, США.

The emergence of genetically modified organisms (GMOs) on the food market several years ago, and the demand for more accurate and reliable methods for detecting foreign (transgenic or pathogenic) DNA in edible plants, was the driving force for introducing real-time PCR as a research method in plant cultivation. The qualitative determination of GMOs is based on the identification of genetically modified (GM) regulatory sequences of the 35S promoter and NOS terminator. [1]

Admission of unmarked GM products to the global food market as a result of the unregulated status of GMOs at the post-marketing stage, in addition to violations of consumer rights, poses a serious problem in assessing the safety of GMOs, which should be carried out taking into account the requirements of the legislation of importing countries. [2]

Therefore, control over the turnover of GMOs today is one of the most pressing topics of great political significance. This dictates the need for countries, including Kazakhstan, to develop their own systems of state post-registration monitoring of GMOs. [3]

Polymerase chain reaction (PCR) is an experimental method of molecular biology, allowing achieving a significant increase in small concentrations of certain nucleic acid fragments (DNA) in biological material. For the analysis, 22 samples of food products were taken early, namely, 16 items of boiled sausages and 6 kinds of corn. Sampling is carried out in accordance with the methodological documents establishing the procedure for sampling for homogeneous groups of food products: GOST 5904-82, 9163-90, 12292-2000, 10852-86, 13979.0-86, 26313-84, 26312.1-84, 9792-73, 7631-85 (Figure 2). For the preparation of samples used disposable polypropylene tubes, mortars and pestles, pretreated with a chrome mixture and flambe tools - tweezers, scalpels, scissors. Samples of dry granular and bulk products were taken in a mortar of 3-5 g and ground with a pestle to a homogeneous state. Samples of dense products (raw or cooked) weighing 3-5 g were placed in a mortar, crushed with scissors, then rubbed with a pestle to a homogeneous state. Samples of starch consistency products weighing 100-300 mg were placed in disposable plastic tubes and 1 ml of physiological saline was added. For the analysis, 30-100 µl of sample was used. Samples of liquid consistency were collected by automatic micro - dispensers with disposable tips in disposable polypropylene tubes. For analysis, 30-100 µl of sample is required. DNA was extracted from the homogenates and suspensions obtained.

PCR was carried out according to our own developed program, in automatic mode on a gradient amplifier, model QuantStudio5, manufactured by ApplitedBosystems, USA. As a matrix for the qualitative determination of GMI, isolated and purified DNA from heat-treated and native products was used.

The DNA extraction kit has two protocols. The first DNA extraction protocol was developed for sensitive selection of animal and plant DNA according to the rules (EC) 1169/2011 and for DNA extraction from material in which the presence of PCR inhibitors is high. The second DNA extraction protocol is

designed to isolate plant DNA from deep processed food and feed. According to this protocol, potentially present PCR inhibiting substances are effectively removed with additional steps to bind and wash DNA. In our case, the second protocol was used for DNA extraction. For the amplification, the SureFood GMO SCREEN 4plex 35S / NOS / FMV + IAC reagent kit was used having the following composition: 2x Reaction mixture (1.1 ml) (Code 1), 1x Taq polymerase (11 µl) (Code 2), 1x Positive DNA control (200 µl) (Code 3).

The proposed methods of setting PCR in comparison with the methods recommended by MUK 4.2.1902-04 do not need to be put on the second round of amplification with previous amplification products. As a result, possible contamination is sharply reduced, since previous amplification products are the main cause of false positive results. PCR testing in one round reduces the time spent for the qualitative determination of GMI by 1.5-2 hours.

According to the results of the study 22 samples of food products were selected, namely 16 types of boiled sausages and 6 types of corn. DNA was isolated from selected products. DNA from the samples had an average concentration in the region of 50 ng / µl and a frequency of 260/280 nm equal to 1.8.

According to the results of the analysis of the content of GMOs in the studied products, the following results were obtained:

- In 4 samples of boiled sausage from 16, GMO was detected (promoter 35S and terminator NOS);
- In 1 sample of corn from 6, GMO was also detected (promoter 35S).

Literature:

1. Genetically Modified Food Sources: Safety Assessment and Control, Ed. V.A. Tutellan. - M.: Publishing House of the Russian Academy of Medical Sciences, 2013. - 444 p.
2. Popova M.Yu., Bulygina E.S., Kuznetsov B.B., Zharinov A.I., Rogov I.A., Skryabin K.G. Determination of the content and isolation of PCR-suitable DNA from commercial preparations of soybean processing // Biotechnology, Moscow, 2003, No. 2, p. 86-94.
3. Kozybaev A, Nabiyeu JS, Yakiyaeva MA [and others] POLYMERASE CHAIN REACTION OF REAL TIME (RT PCR) - METHOD INTENDED FOR DETECTION // Innovations in Science: Coll. Art. on mater. XXXVIII Intern. scientific-practical conf. Number 10 (35). - Novosibirsk: SibAK, 2014.

Кырбасова Эльзира

6D011300-Биология

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.д., проф. Г.У. Дюскалиева

ҚазМемҚызПУ

ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕР ШИКІЗАТЫН ДАЯРЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

***Аннотация.** В статье рассматриваются требования и правила сбора, сушки и хранения лекарственного растительного сырья. Их качество также зависит от климата, состава почвы, времени и метода сбора и т.д. Лекарственным сырьем являются различные части растения (почки, листья, цветки и соцветия, плоды и семена, корни, корневища).*

***Abstract.** The article discusses the requirements and rules for the collection, drying and storage of medicinal plant raw materials. Their quality also depends on the climate, soil composition, time and method of collection, etc. Medicinal raw materials are various parts of the plant (buds, leaves, flowers and inflorescences, fruits and seeds, roots, rhizomes).*

Дәрілік өсімдіктерді жинау арнайы білім, білік және дағдыны қажет етеді. Ең алдымен дәрілік өсімдіктермен танысып, оларды басқа ұқсас, әсіресе улы өсімдіктерден ажырата білу қажет. Биологиялық белсенді заттар өсімдіктің қай бөлігінде жинақталатынын, шикізатты өсімдіктің өсуі мен дамуының қай кезеңінде жинау керектігін білу өте маңызды. Дәрілік өсімдік шикізатының сапасы климат пен топырақ құрамына ғана емес, сонымен қатар шикізатты жинау уақыты, әдісі және т.б. байланысты. Дәрілік шикізаттарға өсімдіктің бүршіктері, қабығы, жапырағы, гүлі, гүлшоғыры, шөбі, тамырсабағы мен тамыры, пиязшықтары мен түйнектері жатады. Дәрілік өсімдіктерді жақсы ауарайында жинаған дұрыс.

Бүршіктерді ісініп өсе бастағанда, әлі ашылмай тұрғанда жинайды. Майда бүршіктерді бұтақтарымен кесіп алып, зардаптанғандарын алып тастайды да, кептіріп ұсақтайды. Ірі бүршіктерді қолмен үзіп алады.

Қабықтарды жас және сау діндерден көктемде жинайды. Қабықтарды бездерінен, қыналардан тазартып, кептіреді. Олар кепкен кезде түтік тәрізді жиналып қалады.

Жапырақтарды гүлдеу кезеңінде (өгейшөптің жапырақтары гүлдегеннен кейін пайда болады, меруертгүлдің жапырағын гүлдеу кезеңіне дейін) жинайды. Итбүлдірген жапырақтарын гүлдегенге дейін көктемде және күзде жинауға болады, басқа кезде жиналса қарайып, жарамсыз болып қалады. Жапырақтарды қолмен сағаттарымен қоса немесе онсыз жұлып алады. Қалақай жапырақтарын орып, кептіргеннен кейін жинайды.

Гүлі мен гүлшоғырларын гүлдеу кезеңінің басында ақырын қолмен жинайды.

Шөбін гүлдеу кезеңінің басында (итошағаннан басқасын, себебі оны шанақтану кезеңінде жинайды) секатормен, қайшымен, пышақпен кесіп алады немесе оруға болады. Тамырымен жұлып алуға болмайды, себебі шикізат біріншіден топырақпен ластанады және дәрілік өсімдік популяциясы азайып кетеді.

Жемісі мен тұқымын толық пісіп жетілгенде жинайды. Осы кезде құрамында биологиялық белсенді заттары өте көп болады. Қаражидек, таңқурай, бүлдірген, кәдімгі шәңкіш, шырғанақ, шетен, долана, итмұрынның шырынды жемістерін таңертең немесе кешке жинаған дұрыс. Күндіз ыстықта жиналса тез бұзылады. Кептірер алдында қоспаларды, езілген және бұзылған жемістерді алып тастау қажет.

Тамырсабағын, тамырын және пиязшықтарын күзде немесе өсімдік әлі тыныштық күйде тұрғанда ерте көктемде күрекпен немесе айырмен қазып алады. Кейде жұмсақ топырақтан тырмамен немесе қолмен жинауға болады. Тамырсабақты, тамырды және пиязшықты сілкіп топырақтан тазартып, суық ағын сумен жуады да таза шөптің, қаптың немесе газеттің үстінде кептіреді. Сосын оларды сабақтарынан, шіріген бөліктерінен тазартып, кептіретін орынға жеткізеді.

Дәрілік өсімдік шикізаттарын жинағанда төмендегідей ережелерді ұстану қажет:

- өсімдіктерді, қалада, көлік көп жүретін жерлерде жинауға болмайды;
- шөптесін өсімдіктердің өсімталдығын сақтау үшін оларды тамырымен жұлмау керек;
- шикізат дайындағанда өсімдіктің биологиялық ерекшелігін ескеру қажет. Мысалы, аюқұлақ жапырағын, итбүлдіргенді, меруертгүлді, шоқпарбас спораларын бір жерден 3-4 жылдан кейін;

казтабан, шаянмойын таран, шүйгін, көкшегүл, бақ-бақ, атұқлақ қымыздық, жалбызтікен және т.б. тамыры мен тамырсабақтарын 3-5 жылдан кейін; сүйелшөп, сарыбас шайқурай, бүлдірген, бақажапырақ, ащы жусан, мыңжапырақ, өгейшөп, кәдімгі жұмыршақ және т.б. жапырақтары мен шөптерін 2 жылдан кейін жинауға болады.

- итмұрын, долана, бүлдірген, қарақат, мойыл, кәдімгі арша, кәдімгі шәңкіш және т.б. өсімдіктердің гүлін, жапырағын және жемісін жинағанда бұтақтарын сындармау керек;

- қарағай бүрлері мен ағаш және бұталардың қабықтарын бүйір бұтақтардан (негізгі діңге тиіспей) кесіп алады;

- дәрілік шөптерді жинағанда барлық бөлігіне тиіспей бір бөліктерін қалдыру қажет. Мысалы, қарақат, итбүлдірген, қаражидек, аққайың және т.б. жапырақтарын жинағанда барлығын алмай, олардың бір бөлігін өсімдікте қалдырады.

Дәрілік өсімдік шикізатын дайындағанда жоғарыда аталған ережелерді орындамау өсімдіктердің азаюына, тіпті қауының жойылуына алып келеді.

Қызыл кітапқа енгізілген өсімдіктерді (алтын тамыр, дәрмене және т.б.) мүлде жинауға рұқсат етілмейді.

Дәрілік өсімдіктерді жинағаннан кейін бірден кептіру қажет. Себебі, оларда ылғал өте көп болады: жапырағы, гүлі және шөбінде – 80-85%, тамыры мен тамырсабағында 45-50% .

Өсімдікті таза төсеніштің үстіне 1 м² –ге 1-2 кг шикізаттан келетіндей жұқа етіп жаяды. Шикізат қызып кетпей жылдам кебу үшін бірнеше рет асты-үстін аударады. Ең дұрысы шикізатты жақсы желденетін бөлмеде, аспа немесе шатыр астында кептірген жөн. Шикізатты кептіру сипаты өсімдік түрі мен оның құрамындағы биологиялық белсенді заттарға байланысты. Құрамында эфир майлары бар шикізаттарды (жалбыз, жебіршөп, киікоты, андыз және т.б.) 30-35⁰С температурада ақырын кептіреді, жоғары температурада эфир майы ұшып кетеді. Құрамында гликозидтер болатын шикізаттарды (жанаргүл, меруертгүл, жусан, киікоты және т.б.) кептіру температурасы 50-60⁰С. Аскорбин қышқылына бай шикізаттарды (шырғанақ, қарақат, итмұрын жемістерін) тез бұзылып кетпеу үшін 80-90⁰С температурада кептірген дұрыс. Күзде немесе ылғалды ауарайында шикізаттарды от жағылатын бөлмелерде, арнайы кептіргіштерде кептіреді.

Кептірілген жапырақ пен гүлдер алақанда жақсы үгілгенде; тамыр, тамырсабақтар және сабақтар тез сынатын болса; жемістер мен тұқымдардан суылдаған дыбыс шыққанда; жидектер бір-біріне жабыспайтын болғанда кептіру аяқталды деп есептеледі. Жақсы кептірілген дәрілік өсімдік шикізатының құрамында гигроскопиялық ылғал 12-15%-дан аспау керек.

Шикізаттарды түрі және жиналған уақыты жазылған этикеткасымен (затбелгі) қағаз немесе шүберек қаптарда, қалталарда, қораптарда, құтыларда сақтайды. Егер шикізаттың дәрілік қасиеті эфир майларымен немесе басқа да ұшқыш заттармен байланысты болса, шикізаттарды берік кептелген тығыны бар шыны құтыларда немесе қақпағы тығыз жабылатын темір құтыларда сақтайды.

Шикізаттарды құрғақ, жақсы желденетін, тікелей күн сәулесі түспейтін салқын (10-15 °С) бөлмеде, қамба зиянкестерінен қорғай отырып сақтау қажет. Гүлдердің, жапырақтардың және шөптерінің сақталу мерзімі – 1-2 жыл, тамыры мен тамырсабағының және қабығының сақталу мерзімі – 2-3 жыл.

Әдебиеттер:

1. Мухитдинов Н.М., Мамурова А.Т. Дәрілік өсімдіктер: Оқулық. – Алматы: Дәуір, 2013. – 400 б.
2. Кырбасова Э.А., Дюскалиева Г.У. Дәрілік өсімдіктер және оның қоры. (Электронды оқу құралы). 2018 ж.
3. Жапаркулова К.А. және т.б. Вестник КазНМУ. №3. 2015. С. 243-245. Правила сбора, заготовки и хранения лекарственного растения Зизифоры бунге (*Ziziphora bungeana* Juss.)

Кенжетай Жансая

Ветеринариялық санитария 5 курс /студент

Ғылыми жетекшісі: PhD А.Б. Абжалиева, к.в.н., қауым.профессор А.А. Жумагелдиев
«Қазақ ұлттық аграрлық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы

ІРІ ҚАРА МАЛ БРУЦЕЛЛЕЗИНІҢ ЕТ САПАСЫНА ӘСЕРІ, ҰША МЕН ОРГАНДАРЫНЫҢ ВЕТЕРИНАРИЯЛЫҚ САНИТАРИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ

Аннотация. В лаборатории ветеринарно-санитарной экспертизы внутреннего рынка «Алтын Орда» Карасайского района Алматинской области был обнаружен положительный ответ на бруцеллез, а внутренние органы породы крупного рогатого скота были идентифицированы и протестированы на внутреннем торговом объекте, положительный ответ на бруцеллез и нестабильный

Abstract. In the laboratory of veterinary and sanitary examination of the domestic market "Altyn Orda" Karasai district of Almaty region was found a positive response to brucellosis, and the internal organs of the cattle breed were identified and tested on the domestic trade facility, a positive response to brucellosis and unstable

Инновациялық дамудың негізінде ғылымды өндіріспен ұштастыру арқылы технологиялық кеңістік қалыптасыру өзекті мәселеле болып табылады. Қазақстан Республикасының ғылым саласын индустриалдық-инновациялық дамудағы қазіргі ұстанып отырған саясатының маңызы зор. Онда отандық ғылымның саяси-құқықтық, әлеуметтік, экономикалық даму динамикасына ерекше назар аударылған. Дүние жүзілік ғылымның даму тенденцияларына сай Қазақстанда да ғылыми-техникалық дамудың жаңа бағыттары (нанотехнология, биотехнология, ғарыштық қызмет салалары, агроөндірістік кешен) қалыптасып келеді [1]. Халықтың жас мал етіне деген сұранысын қанағаттандыруда, саны мен сапасын арттыруда әр-түрлі аурулар едергі келтіруде. Сондай кедергілердің бірі ірі қара мал бруцеллезі. Ол Қазақстанның барлық облыстарында кездеседі. Ауруға ірі қара жылдың барлық мезгілдерінде шалдығады. Оған әсіресе жас мал бейім [2].

Зерттеу нәтижесі бойынша бруцеллезге оң нәтиже берген ірі қара малы мен салыстырмалы түрде алынған ауырмаған ірі қара малының дене температурасы қалыпты, ауытқушылық анықталмады. Еттің қансыздандыру дәрежесін зертханалық тәсілдермен анықтаудың мал дәрігерлік санитариялық сараптауда қолданатын тәсілдерді пайдаландық. Оның ішінде бізге қол жетімді Родер тәсілі, ол бойынша Родер әдісі пробиркаларға 3 грамнан ет салып, үстіне 5 мл дайындалған реактив: 0,1 мл Леффлер көгі, 40 мл дистильденген су және 0,05 мл қаныққан фуксиннің спирттегі ерітіндісі қоспасының бір миллилитрі 10 мл сумен араластырады да, пробирканы шайқап, 5 минут тұндырдық. Жақсы, қанағаттанарлық қансыздандырылған етте реактив көк күйінде қалады, ал нашар болса ерітінді қоңыр жасыл түске, өте нашар болса қоңыр күрең түске боялуы тиіс. Біздің зерттеулеріміздегі сынамалардың жақсы қансыздандырылғандығы анықталды. Қорыта келе тексерілген ұшалардың қансыздану дәрежесі жақсы, реакциялар көрсеткіштері шамалас болды. Заманауи құралдың бірі РПЛ-3 арқылы бруцеллезге оң әсер берген ірі қара мал ұшасынан алынған майдың жарық сәулесін сындыру коэффициенті анықталды. Ол үшін рефрактометрді дистильденген су арқылы тексеріп (П 1:3333) құралдың төменгі призмасына бір тамшы май тамызып, жоғарғы призмасын жауып, айна көмегімен жарық призмаға бағытталды. Рефрактометрдің окуляры арқылы бақылай отырып, жарық сәулесінің қара және ақ түстерінің шекарасы анықталды. Анықталған шекара арқылы майдың жарық сәулесін сындыру коэффициенті анықталды. Сиыр майларының сыну коэффициенті біздің зерттеуімізде ауырмаған ірі қара мал майынан алынған сынамада $1,41458 \pm 0,07$, ал бруцеллезге оң әсер берген ірі қара мал ұшасынан алынған майда $1,41456 \pm 0,003$ екені анықталды, олардан ешқандай ерекшеліктер мен айырмашылықтар байқалмады (1-кесте).

1 - кесте Майдың физикалық көрсеткіштері

Көрсеткіштер	Сыну коэффициенті
Ауырмаған ірі қара мал ұшасынан алынған май	$1,41458 \pm 0,07$
Бруцеллезге оң әсер берген ірі қара мал ұшасынан алынған май	$1,41456 \pm 0,03$

Жалпы алғанда бруцеллезге оң әсер берген ірі қара мал ұшасынан алынған май мен салыстыру үшін алынған ауырмаған ірі қара мал ұшасына алынған майдың сыну коэффициентіндегі көрсеткіштері сапасына байланысты ерекшеліктері байқалмады.

Қорытынды. Алматы облысы, Қарасай ауданы «Алтын Орда» ішкі сауда объектісінің ветеринариялық санитариялық сараптау зертханасында сарапталған бруцеллезге оң реакция берген ірі қара мал ұшасы қансыздану дәрежесі қанағаттанарлық, салыстырмалы түрде алынған ауырмаған ірі қара мал ұшаларының қансыздану дәрежесі жақсы. «Алтын Орда» ішкі сауда объектісінде тексерілген, бруцеллезге оң реакция берген және ауырмаған ірі қара мал ұшаларының қайнату сынамасында сорпасы хош иісті, бактериоскопиялық реакция нәтижесі 3-4 микроб кездесті, амминді аммиакты азот реакциясы 1,01-1,10 аралығында болды, зерттеулер нәтижесі шамалас. «Алтын Орда» ішкі сауда объектісінде тексерілген бруцеллезге оң реакция берген ірі қара мал ұшалары мен мүшелері 12 сағат тұрғаннан кейін шектеусіз шығарылып, сатылымға жіберілді.

Әдебиеттер:

1. Закамырдин И.А. Защита животных от гнуса. М.: Агропромиздат 1987 г.
2. Жантөре М. Паразитология және жануарлардың инвазиялық аурулары. Алматы 2003.
3. Житенко В.И. Справочник по ветеринарно-санитарной экспертизе.

Қалибаева Гүлім

5B011600-География

Ғылыми жетекшісі: ж.ғ.м., оқытушы А.С. Мурзинова

ҚазМемҚызПУ

МУДДЕЛЕР ТОҒЫСЫНДАҒЫ ІЛЕ – ҚАЗАҚ АВТОНОМИЯЛЫҚ ОБЛЫСЫНЫҢ ОРНЫ

Аннотация. В данной статье дается обзор Или - Казахской автономной области на перекрестке интересов. Или - Казахская автономная область расположена на западе-севере Синьцзяна. Естественная географическая и социально-экономическая положения ближе к нашей стране. И с древних времен казахи населяют. В последние годы экономика автономной области развивается, экономически и экологически подвержена влиянию нашей страны. Этот автономной область важен для оценки отношений с Китаем.

Abstract. This article provides an overview of the Ili-Kazakh Autonomous Region at the crossroads of interests. Ili - Kazakh Autonomous Region is located in the west-north of Xinjiang. The natural geographical and socio-economic situation is closer to our country. And since ancient times, the Kazakhs inhabit. In recent years, the autonomous region's economy has been developing, economically and ecologically influenced by our country. This autonomous region is important for assessing relations with China.

Қытайдың батыс қақпасы саналатын өңірдің бірі - Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық өңірі. Шыңжаң Ұйғыр автономиялық өңірі – Қытай Халық Республикасының солтүстік-батыс бөлігінде орналасқан. Шыңжаң Ұйғыр автономиялық өңірі Қытайдың басқа өңірлерімен салыстырғанда жерінің аумағы бойынша 1-ші орын алады. Жерінің аумағы – 1,600 мың шаршы шақырым, ол тұтас Қытай аумағының 1/6 бөлігін құрайды. Батысы мен шығысының арасы 2000 шақырым, оңтүстігі мен солтүстігінің арасы 1600 шақырым.

«1-сурет». Шыңжаңның Қытай картасындағы орны

Көрші елдеріне бағыттаған 16 кеден бекеті бар [1]. Шыңжаңның көршілес елдері және олармен арадағы шекара ұзындығы төмендегідей:

1-кесте

Шынжаң Ұйғыр автономиялық өңірінің көршілес елдері

Көршілес елдері	Шекара ұзындығы (шақырым)
Қазақстан Республикасы	1,718
Қырғызстан Республикасы	1000
Тәжікстан Республикасы	450
Ауғанстан Ислам мемлекеті	92
Пәкістан Ислам Республикасы	599,1
Үндістан	200
Монғолия	1,416
Ресей Федерациясы	55

Көрші 8 мемлекеттің ішінде Қазақстанмен арадағы шекарасы 1700 шақырымды құрайды. Осы ең ұзын шекара тек Іле – Қазақ автономиялық облысының аумағымен шектеседі. Бұл облыстың геосаяси орнының маңыздылығыда осында. Бұл тіршілігі өте қызу ендік. Шынжаң-Ұйғыр автономиялық өңірі Қазақстан мен Қытай қарым-қатынастарында маңызы зор екі жақты жалғастырушы көпір болып табылады. Қазақстан мен Шынжаң-Ұйғыр автономиялық өңірінің өзара байланысының шежіресі көршілес жатқан екі географиялық кеңістіктің көптеген белгілі және белгісіз беттерімен құнды. Ол сондай-ақ жекелеген адамдар мен тұтастай халықтардың өміріндегі оқиғаларға, фактілерге, аңыздарға толы. Бұл өңір біз үшін қашанда маңызды, әрі бұған деген мүддеміз зор. Ол екі жақты қарым-қатынастың құнарлы топырағы сияқты. Бүгінде бүкіл Шынжаң-Ұйғыр автономиялық өңірі Қазақстанның геосаяси жағдайы үшін ерекше маңызға ие. Сонымен қатар, біздің өзара қарым-қатынастарымыздың барлық бағыттарының 80 %-дан астамы осы өңір арқылы жүзеге асырылады. Темір жол мен автомобиль жолы түгелдей Шынжаң-Ұйғыр автономиялық өңірі арқылы өтеді. Сауда және экономикалық ынтымақтастығымыздың күллі көлемінің 85 %-ы Шынжаң-Ұйғыр автономиялық өңірі кәсіпорындары мен компанияларының қатысуымен жүргізіледі. Бұл біздің барлық өзара қатынастарымыз Қытайдың бір ғана аймағында шоғырланған деген сөз емес, басқа провинциялардың да Қазақстанмен арадағы ынтымақтастығын Шынжаң-Ұйғыр автономиялық өңірін айналып өтіп жүзеге асыруы мүмкін емес екендігін атап көрсеткен жөн. Осы өңірде біздің негізгі мүдделеріміз тоғысқан [2,3].

Қорыта айтқанда, Қазақстан мен Қытай арасындағы екі жақты қатынас өзінің жақсы бір кезеңінде тұр, әрі достық қарым-қатынастары тату көршілік пен өзара тиімді ынтымақтастық негізінде тұрақты дамып келеді. Мазмұны мен мәні жағынан бұл қарым-қатынас әр қилы кезеңді бастан кешіріп, әр алуан сипаттаманы санадан өткерді. Ерегесіп тайталасқан, өре түрегеліп өзара қараласқан, тіпті ашық жауласқан кезеңдер болған. Мұндай кикілжіңдердің аяғы адам айтқысыз нәубетке соқтырған. Өзара түсінісуден екі тарап та ұтылған жоқ. Осының бәрін біз Шынжаң –Ұйғыр автономиялық өңірі арқылы сезініп, сол арқылы өткізіп, өткеріп келдік. Демек, Шынжаң-Ұйғыр автономиялық өңірі Қазақстан-Қытай қарым-қатынасының келешегі келбетінде, бүгінгі бейнесінде білдіреді.

Әдебиеттер:

1. Ван Лычуан. Батысты игерудегі Шынжаң экономикасы. – Үрімжі: Шынжаң халық, 2002. – 464 б. 3 б. (қытай тілінде)
2. Сұлтанов Қ. Мүдделер тоғысы. – Астана: Елорда, 2003. – 256 б.
3. Надыров Ш. Қазақстан-Қытай байланыстарындағы Шынжаңның орны// Ақпарат бюллетені 06.2003. (ұйғыр тілінде)

Құсайын Көркем

Ветеринариялық санитария 4 курс /студент

Ғылыми жетекшісі: PhD К.Д. Алиханов, в.ғ.к., қауым.професор Б.Б.Барахов
«Қазақ ұлттық аграрлық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы

МАЛ АЗЫҒЫ МЕН АЗЫҚТЫҚ ҚОСПАЛАРДЫ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРМЕН УЫТТЫЛЫҒЫН АНЫҚТАУ

Аннотация. В данной статье, приведены результаты исследования органолептических показателей, постановка биопробы на токсичность, определение химико-биологических токсикологии, а также лабораторные исследования на современном анализаторе NIRSTMDA1650, пробы сена, мясокостной муки, рыбной муки и шрота в условиях Алматинского регионального филиала «Республиканской ветеринарной лаборатории» МСХ РК.

Abstract. In this article, the results of the study of organoleptic indicators, the formulation of bioassays on toxicity, determination of chemical and biological toxicology, as well as laboratory studies on a modern analyzer NIRSTMDA1650, hay samples, meat and bone meal, fish meal and meal in the conditions of the Almaty regional branch of the "Republican veterinary laboratory" of the Ministry of agriculture.

Елбасының халыққа жолдауында атап өткендей, қазіргі таңда аграрлық сектор Қазақстанның экономикалық дамуының драйвері болып отыр. Ауыл шаруашылық өнімдерінің денін мал өнімдері құрайды, алынған мал өнімдерінің сапасы, экологиялық қауіпсіздігі, санитариялық-гигиеналық бағалау нарық жағдайында өзекті мәселе болып отыр. Малдың қондылығын көтеру барысында, мал өнім алу үшін фермерлер мал рационның құрамына түрлі азықтық қоспалар, малдың құртын түсіру үшін түрлі дәрі-дәрмектер, препараттарды қолданады [1].

Азықтандыру жануардың дамып жетілуіне, оның өсу прогресіне, сонымен қатар дене массасын жоғарылатып, іс қимыл функцияларының жақсаруына әкеледі. Мал шаруашылығының және құс шаруашылығының қарқынды дамуы күнделікті рационда пайдаланылатын азыққа тікелей байланысты. Азықтандыру барлық факторлардың ішінен өнімділікке ең үлкен септігін тигізеді. Сүт өндіру кезінде азық түлік құрылымының өз бағасы 50 – 55% құраса, сиыр етің өндіру кезінде 65 – 70% және 70 – 75% шошқа етін өндіруге жұмсалады. Қазіргі заманда мал шаруашылығында, жануарлардың азықтандыруы теңгеріміне үлкен көңіл бөлінеді [2].

Мал шаруашылығында негізгі рөлді азықтың саны немесе мөлшері емес, оның құрамындағы сіңімді заттардың сапасы алады. Толық сіңімді азықтарға, жануар организмнің дұрыс физиологиялық жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін, құрамында барлық қажетті заттары бар азықтар жатады. Азықтың сіңімділігі – азықтану кезінде жануарға қажетті заттардың барлығы қанағаттандырылатын құбылыс. Азықтың сіңімділігін оның жануар организмне әсер етуіне қарай анықтайды, яғни өнімділігінің жоғарылауы мен жануардың физиологиялық жағдайының негізіне қарайды. Азықтың сіңімділігін бір көрсеткішпен дәлелдеу мүмкін емес. Сіңімді заттардың жеке әсер етуіне қатысты ғалымдардың зерттеулеріне сүйенсек, азықтарға жан жақты баға берілуі тиіс деген қорытынды жасалады. Бұл баға келесі мәліметтерден тұрады: азықтың каллориясы және химиялық құрамы, сіңімді заттардың қорытылуы, витаминді, пртеинді, минералды сіңімділігі [3].

Тері реакциясын ағалау: «Букумбаев» ШҚ әкелінген пішен сынамаларын қояндарға биосынама қою нәтижелері: №1 сынамада гиперемияның 2-3 тәуліктен артық байқалуы, терінің қабықтануы байқалып, әлсіз улылық көрсеткішін танытты, №2 және №3 сынамаларда терідегі бөртпелер мен жараланудың байқалмауы пішеннің уытты емес екендігін көрсетті. «Қайнар» ШҚ әкелінген жүгері сынамаларын қояндарға биосынама қою нәтижелері: барлық сынамаларда терідегі бөртпелер мен жараланудың байқалмады, жүгерінің уытты емес екендігін көрсетті. «Қаз.Росс Бройлер» АҚ әкелінген күнжара, балық ұны, ет-сүйек ұны сынамалары экстракт жағылған қоян терісінде ешқандай улылық деңгейін көрсететін бөтен белгілер байқалмады, азымаз тері құрғақтанып, түсі өзгерген, қояндар 4-5 тәулікке дейін жіті қадағаланды, артық ешқандай белгілер байқалмады, ал терінің құрғақтануы экстракт құрамындағы эфир ізінің әсері деп білуге болады, сондықтан да барлық сынамалар уытты емес деген ветеринариялық-санитарлық баға берілді.

Групп балықтарын күнжара, балық ұны, ет-сүйек ұны сынамаларымен азықтандыру арқылы уыттылығын анықтау (MEMCT 13496.7-71 бойынша). Групп балықтарын азықтандыру: аквариумнен арнайы балық сүзгісі арқылы алдын ала дайындалған 1л таза аквариум суына ұстап алынған 5 групп балығын жіберілді, сәйкесінше зерттеу таңертең жүргізілді, балықтарға азық орнына әкелінген ұнтақталған сынаманы 2-3гр мөлшерінде суға себілді. Осы күйінде балықтар 1-1,5 тәулікке қалдырылды. Азық улылығына баға беру балықтарға әсер ету сәйкестігіне байланысты жүргізіледі. Нәтижесінде – күнжара және ет-сүйек оны салынған ыдыстағы 5 балықтың да ешқандай өзгеріссіз қалуы, сынамалардың уытты емес екендігі анықталды. Ал азық ретінде балық ұны берілген 5 групп балықтарын 1,5 тәулік аралығында бақылау жүргізгенде, 1 балық өлімге ұшырады, азық қоспасы әлсіз улы қатарына жатқызылды.

Мал азығы мен азық қоспаларын FOSS NIRSTM DA1650 анализаторы арқылы зертханалық зерттеу нәтижелері: «Букумбаев» ШҚ әкелінген пішен сынамалары - №2 және №3 сынамаларда барлық көрсеткіштер талаптарға сай, тек майлылығы сәйкесінше 4,8% және 4,6% көрсетті, норма бойынша 2,6% болу керек, ал №1 сынамада ылғалдылық 18,7 %, майлылығы 5,9% клетчатка 30,5%, крахмал 44,5% көрсетіп нормадан асып түсті. «Қайнар» ШҚ әкелінген жүгерілердің барлық сынамаларында да 2 көрсеткіш протеин 13,02%, 12,5%, 13,4% және майлылығы 2,16%, 2,24%, 1,9% болып нормадан асып түсті, қалған көрсеткіштері MEMCT талаптарына сай болды. «Қаз.Росс Бройлер» АҚ әкелінген күнжара сынамасында протеин 45,55% және майлылығы 5,0% болып нормадан асып түсті, қалған көрсеткіштері талаптарға сай болды, балық ұны сынамасында протеин 45,55%, клетчатка 15,2%, крахмал 11,71% құрап улы көрсеткіштерге ие болды, қалған көрсеткіштері талаптарға сай, ал ет-сүйек ұны сынамасында майлылығы 5,5%, күл 9,0% жоғары көрсеткіштерге ие болып, қалған өлшемдер өзгеріссіз талаптарға сай бағаға ие болды.

Қорытынды. Органолептикалық зерттеу нәтижелері бойынша: пішен №1 және жүгері №2 сынамаларына қанағаттандырыллық деген баға берілсе, қалған сынамалар талаптарға сай. Сынамалардың химико-биологиялық уыттылығын тексеру және микологиялық сараптама көрсеткіші бойынша: пішен №1 сынамасы әлсіз уытты және нитрат саны 570 мг/кг көрсетіп шекті нормадан асты, балық ұны әлсіз уытты нитрат саны 250 мг/кг көрсетіп уытты екендігін байқатты, қалған сынамалар MEMCT бойынша уытты емес. FOSS NIRSTM DA1650 анализаторы арқылы зертханалық зерттеу нәтижелері: №1 сынамада ылғалдылық 18,7 %, майлылығы 5,9% клетчатка 30,5%, крахмал 44,5% көрсетіп нормадан асып түсті. Жүгерілердің барлық сынамаларында да 2 көрсеткіш протеин 13,02%, 12,5%, 13,4% және майлылығы 2,16%, 2,24%, 1,9% болып нормадан асып түсті. Күнжара сынамасында протеин 45,55% және майлылығы 5,0% болып нормадан асып түсті, балық ұны сынамасында протеин 45,55%, клетчатка 15,2%, крахмал 11,71% құрап улы көрсеткіштерге ие болды, ет-сүйек ұны сынамасында майлылығы 5,5%, күл 9,0% жоғары көрсеткіштерге ие болып, қалған өлшемдер өзгеріссіз талаптарға сай бағаға ие болды.

Әдебиеттер:

- 1 А.Қ.Смағұлов, Қ.А.Сағындықов т.б. Ауыл шаруашылық өнімдерінің сапасын сараптау және бақылау. Алматы, ЖШС «Сын» баспасы, 2005ж. 39-48,59-70,70-94,262-264,274,316 б.
- 2 К.Я. Мотовилов, А.П.Булатов и др. Экспертиза кормов и кормовых добавок. Новосибирск, Сибирское университетское издательство, 2004 г.
- 3 Ж.Мырзабеков, П.Ибрагимов. Ветеринариялық гигиена. Алматы, “Білім” 2005ж. 149-151,160-163,168-178,184-187 б.

Қалқабаева Әсемай

Ветеринариялық санитария 3 курс /студент

Ғылыми жетекшісі: PhD А.Б. Абжалиева, к.в.н., қауым.профессор Қ.М.Ромашев
«Қазақ ұлттық аграрлық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы

ІРІ ҚАРА МАЛ ЕТІНДЕГІ АУЫР МЕТАЛ ТҰЗДАРЫН АНЫҚТАУ

Аннотация. *Интенсивный сбор солей тяжелых металлов в биосфере представляет опасность для живого организма. Нормальные уровни микроэлементов в организме человека обусловлены их присутствием в окружающей среде. Недостаток или избыток некоторых химических элементов в организме или их соединениях приводит к различным патологическим состояниям. В ходе ветеринарно-санитарной экспертизы санитарное качество крупного рогатого скота исследовалось с помощью широко распространенных методов.*

Abstract. *Intensive collection of heavy metal salts in the biosphere is a danger to a living organism. Normal levels of trace elements in the human body due to their presence in the environment. Lack or excess of some chemical elements in the body or their compounds leads to various pathological conditions. During the veterinary and sanitary examination, the sanitary quality of cattle was investigated using widely accepted methods.*

Ірі қара мал - Республикамыздағы мал шаруашылығының ең ірі салаларының бірі. Барлық өндірілетін еттің 60 % мөлшерін ірі қара шаруашылығынан аламыз. Ірі қараның көпшілігі республиканың Солтүстік облыстарында орналасқан. Себебі, жер жағдайы, жем шөп, азық қоры басқа облыстарға қарағанда ірі қара үшін өте қолайлы. Ет өндіру ірі қараның ішінде арнаулы етті асыл тұқымды бағыттағы ірі қара малдарды өсіріп өркендету бағытының маңызы зор. Етті тұқым басқаларына қарағанда тез өсіп жетіледі, қысқа мерзімде етке тапсыруға жарамды, сойыс шығымдылығы және еттің сапасы жоғары. Сонымен қатар етті бағыттағы малдарды бағып күту аса зор қаржыны қажет етпейді, сүтті бағыттағы сиырларға қарағанда анағұрлым арзан. Бұл малдардың өсіп өнуіне Қазақстандағы адамдар аз қоныстанған далалық шөлейт, табиғи жайылым жақсы. Кейбір ғалымдардың келтірілген мәліметіне қарағанда, қыстың желсіз 32°C суығына етті бағыттағы сиырлар өздерінің қондылығын төмендетпейтіндігі айтылған [1,2].

Зерттеу жұмыстары Қызылорда облысы Жаңақорған ауданының “Рахман” шаруа қожалығындағы ірі қара мал етінің сапасын “Ветеринария” заңнамасын негізге ала отырып, “Сойылатын малдарды сояр алдында қарап тексеру, ет және ет өнімдерін ветеринариялық санитариялық сараптау” ережелеріне, “Малды сою алдында тексеру және ұша мен ағзаларды санитариялық бағалаудың” халықаралық заңдылықтарына, “Тағамдық өнімдердің сапасы және қауіпсіздігі” туралы заң талаптарына, “Малды ет шыңымы және сапасы бойынша тапсыру, қабылдау, есеп айырысудың” бірыңғай ережесіне сай зерттелді.

Зерттеу нәтижелері. Ірі қара мал ұшаларынан алынған сынамалардан анықталған ауыр металл тұздарының мөлшерлері көрсетілген, Төменарық аймағынан әкелілген ірі қара мал ұшаларының сынамаларында кадмий мөлшері бұлшық етке МЖД-ден 0,492-ге артқан бауырда 1,011-ге артқан, бүйректе 1,751-ге артқан және жүректе 0,382-ге артқан, мырыш мөлшері бұлшық ет пен бауырда, қорғасын бұлшық етке, бүйректе және жүректегі мөлшері қалыптыдан аспаған, тек бауырда МЖД-ден 0,14-ке артқан, мыс мөлшері бұлшық ет пен бауырда анықталды, бірақ шекті мөлшерден асқан жоқ. Сунақата елді-мекеннен сатуға әкелінген ірі қара мал ұшаларының сынамаларындағы анықталған ауыр металл тұздарының мөлшері кадмий бұлшық етке 0,371-ге артқан, бауырда 0,917-ге, бүйректе 1,832-ге, жүректе 0,423-ке артқанын анықтадық. Қорғасын мен мыс мөлшері шекті мөлшерден артқан жоқ бірақ, қорғасын бауыр мен бүйрек және жүректе, сонымен бірге бауырда мыс мөлшері анықталды, мырыш анықталмады. Қожамбердіден сатуға әкелінген ірі қара мал ұшаларының сынамаларындағы анықталған бауыр мен бүйректе мырыш және мыс мөлшері МЖД-ден аспаған, кадмий бұлшық етке 0,513-ке асқан, бауырда 1,171-ге және бүйректе 2,841-ге, жүректе 0,302-ге артқаны анықталды. Қорғасын мөлшері бауырда 0,149-ға артқан, ал қалған сынамаларда қалыпты мөлшерден аспаған, мыспен мырыш бауыр және бүйректе мөлшерлері анықталған, бірақ шекті жіберілетін концентрациядан артқан жоқ. Екпіндіден сатуға әкелінген ірі қара мал ұшаларының сынамаларындағы анықталған ауыр металл тұздарының мырыш, мыс және қорғасын қалыптан

аспаған, ал кадмий бұлшық етте 0,412-ге, бауырда 1,192-ге және бүйректе 2,054-ке артық, жүректе 0,302-ге асқаны анықталды. Жайылмадан сатуға әкелінген ірі қара мал ұшаларынан алынған сынамадарда бұлшық етте 0,423-ке, бауырда 1,62-ге артқан, бүйректе 1,77-ге және жүректе 0,917-ге артқаны, сонымен қатар қорғасын мөлшері бұлшық етте 0,17-ге артса бауырда 0,442-ге, бүйректе 0,263-ке және жүректен мөлшері 0,155-ке асқанын анықтадық.

Алмаспайтын аминқышқылдарынан валиннің мөлшері «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал етінде 1030 мг/100 г болса, сол шаруашылықтағы Ақтөбе өңірінің ірі қара мал еті құрамындағы валиннің мөлшері 1022 мг/100 г құрады. Демек «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал еті құрамындағы валиннің мөлшері 8 мг/100 г артық. Изолейцин мөлшері «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал етінде құрамында 780 мг/100 г болса, Ақтөбе өңірінің ірі қара мал еті құрамындағы валиннің мөлшері 781 мг/100 г құрады. Яғни, тексеру нәтижесі көрсеткендей, изолейцин мөлшері шамалас. Тексерудегі лейцин аминқышқылының мөлшері «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал етінде құрамында 1478 мг/100 г болса, салыстырмалы түрде алынған ет құрамындағы мөлшері 1470 мг/100 г құрап, 8 мг/100 г артық екендігін анықтадық.

Ал, алмаспайтын аминқышқылдарының арасындағы лизиннің мөлшері «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал етінде құрамында 1589 мг/100 г құраса, Ақтөбе өңірінің ірі қара мал еті құрамындағы мөлшері 1585 мг/100 г екендігі анықталды. Бұл мөлшер 4 мг/100 г артық. Метионин мен треонин мөлшері «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал етінде құрамы Ақтөбе өңірінің ірі қара мал еті құрамымен шамалас екендігін кестеден байқауға болады.

Зерттеудегі алмаспайтын аминқышқылдары арасынан триптофанның мөлшері «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал етінде құрамында 205 мг/100 г көрсетсе, бұл көрсеткіш Ақтөбе өңірінің ірі қара мал еті құрамындағы мөлшері 207 мг/100 г құрады. Демек бұл мөлшердің 2 мг/100 г аз екендігін байқадық.

Зерттеу нәтижесі көрсеткендей «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал еті құрамындағы дәрумендер мөлшері, «Рахман» шаруашылығына Ақтөбе өңіріннен әкелінген ірі қара мал етінің құрамындағы мөлшерінен А, Е, В₂ РР А, Е, В₆ РР дәрумендерінің мөлшері көп болса, С дәруменінің мөлшері шамалас, ал В₁ дәрумені кем нәтижені көрсетті. Кальций мөлшері 14 мг болса, «Рахман» шаруашылығына Ақтөбе өңіріннен әкелінген ірі қара мал етінің құрамындағы бұл мөлшер 12 мг көрсетті.

Зерттеу нәтижесінде ірі қара мал етіндегі ауыр металл тұздарының мөлшері нормадан ауытқымады, демек адамзат денсаулығы үшін қауіпті емес. Қазақстан Республикасының МемСтандарт бойынша зерттеу нәтижесінде алынған сандық мәліметтер ШРК (шектеу рұқсат етілетін концентрация) аспады: Pb — анықталмады (ШРК — 0,5 мг/кг); Cd — анықталмады (ШРК — 0,05 мг/кг); Hg — өнімнен 30 % анықталды, диапазоны 0,014-тен 0,030 дейін (ШРК — 0,03 мг/кг); As — өнімнің 50 % анықталды, диапазоны 0,02-ден 0,08 дейін (ШРК — 0,1 мг/кг).

Әдебиеттер:

1. Жанабаева Ж.К., Стратегия развития рынка мяса и мясопродуктов. АР, Казахский национальный аграрный университет. Алматы, 2008 г. — 27 с.
2. Gorbunov A.V., M.A. Frontasyeva, A.A. Kistanov, S.M. Lyapunov, O.I. Okina, A.B. Ramadan. Heavy and toxic metals in staple foodstuffs and agriproduct from Contaminated Soils. J. of Environ. Sci. and Health, Part B, Pesticides, Food Contaminants, Wastes, — Vol. B38, — № 2, — 2003, — P. 181—192.

Мұқағали Ақпейіл

5B060900-География

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., профессор м.а. Мамирова К.Н.

ҚазМемҚызПУ

ГЕОГРАФИЯ ПӘНІНЕ ЕНГІЗІЛГЕН ҒЫЛЫМИ – ӘДІСТЕМЕЛІК ЖАҢАЛЫҚТАР

Аннотация. В настоящее время происходит модернизация географического образования в школе и вузе. В программах по географии в средней школе усилены такие направления как проектно-исследовательская деятельность обучающихся, приложение ИКТ, вопросы обучения решительного и краеведческого компонентов, рассмотрение духовно – культурных явлений и процессов на территории Казахстана.

Abstract. Currently, geography education in schools and universities is being modernized. In geography programs in secondary schools, such areas as students' research and development activities, ICT applications, training of decisive and local history components, consideration of spiritual and cultural phenomena and processes in Kazakhstan are strengthened.

«Қазақстан-2050 стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» құжатында жастарға білім беруді жетілдіруге айрықша көңіл бөлінген. «Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Қазіргі әлемде жай ғана жаппай сауаттылық жеткіліксіз болып қалғалы қашан. Біздің азаматтарымыз үнемі ең озық жабдықтармен және ең заманауи өндірістерде жұмыс жасау машығын меңгеруге дайын болуға тиіс. Сондай-ақ, балаларымыздың, жалпы барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет.

Мемлекеттік саясатымыз еліміздің экономикасын жақсарту және одан әрі өсіру үшін білім беру саласына ерекше назар аударып отыр. Сондай-ақ, адам капиталын қалыптастыруды, атап айтқанда, өздігінен және шығармашылық тұрғыда кәсіби міндеттерді шеше алатын, қызметтің тұлғалық және қоғамдық мәнін саналы түрде ұғынатын, оның нәтижесіне жауап бере алатын құзыретті, бәсекеге қабілетті тұлға қалыптастыруды қамтамасыз ететін білім беру жүйесін жаңарту негізгі бағыт болып анықталған. Сондықтан қазіргі кездегі қоғамның дамуына тән сипат білім беру жүйесін жетілдіру болып табылады, бұл өз кезегінде өзін-өзі жүзеге асыруға, басқаруға, реттеуге, қоршаған ортада әлеуметтенуге қабілетті тұлға тәрбиелеумен, заманауи өркениеттегі адам рөлінің жоғарылауымен байланысты және тұлғаның дамуына ықпал ететін өзіндік ішкі механизмдері: өзін-өзі тану, анықтау, мен дамытуды белсендендіру білім беру үдерісінің басты мақсаты болып табылады. Жалпы орта білім беру сапасын арттыру мақсатында білім беру жүйесінің даму бағыттарын, даму траекториясын айқындау және соның негізінде күтілетін нәтижеге бағытталған құзыреттілік тұрғысынан қол жеткізуге бағытталған білім беру жүйесін жетілдірудің қажеттілігі арта түсуде [1,15].

География пәні «Жаратылыстану» білім саласына енгізілген мектептің негізгі орта және жалпы орта білім беру деңгейлерінде міндетті түрде оқытылатын пән. География пәнінің білім мазмұны оқушылардың функционалдық сауаттылықтарын қалыптастыруға бағытталған.

Бұл талдамалы материалда еліміздің жалпы білім беретін мектептеріне арналған география пәні бойынша:

- оқу материалдарын талдауды;
- оқушылардың дайындық деңгейін;
- пән бойынша білім берудің жағдайын;
- географияны оқытудың әдістемесі мен тәжірибесіндегі инновациялар - ды зерделеу және анықтау мақсаты көзделген.

Мектептегі география пәнінің ғылым негіздерін оқыту пәні ретінде, оқушылардың дүниетанымдық ғылыми көзқарасын қалыптастыруда үлесі зор. Оқушылардың меңгерген ғылыми білімі дүниетанымның бір бөлігі болуы үшін география пәні әр тұлғаның қоршаған ортаның нақты жағдайымен қарым- қатынаста және байланыста болуында, бұл қарым-қатынастарды реттеуде және ұйымдастыруда, олардың мағынасын түсінуде бағыттаушы рөлін атқаруы тиіс.

География – Жер – адам өмір сүретін ғаламшар ретінде тұтас көзқарас қалыптастыратын оқу пәні және оқушылардың бойында жалпы мәдениет пен экологиялық мәдениетті қалыптастыруда негізгі орынды иеленеді. Сонымен қатар, барлық деңгейдегі басқарушылық шешімдерді қабылдау үшін де қажет. Шаруашылықтың тиімділігін арттыру және халықтың әл-ауқатын жақсартуда да география ғылымы қажет.

Мектептегі география пәнінің ғылым негіздерін оқыту пәні ретінде, оқушылардың дүниетанымдық ғылыми көзқарасын қалыптастыруда үлесі зор. Оқушылардың меңгерген ғылыми білімі дүниетанымның бір бөлігі болуы үшін география пәні әр тұлғаның қоршаған ортаның нақты жағдайымен қарым – қатынаста және байланыста болуында, бұл қарым-қатынастарды реттеуде және ұйымдастыруда, олардың мағынасын түсінуде бағыттаушы рөлін атқаруы тиіс[2,49].

Географиядан сыныптан тыс жұмыстың мәні жоғары. Мектеп бағдарламасымен анықталған білімдердің шегінен география ғылымының көптеген қызықты білімдері қалады. Пәннің арнайлығы: география адамға әлем туралы ең толық көрініс береді. Ал қоршаған ортаны тану келесі әдістерді пайдалануды міндетті қажет етеді: бақылау, жергілікті жұмыс орындау және т.б.

Географиядан сыныптан тыс жұмыстар - өз еркімен және өздік орындалуға негізделген оқушылардың іс әрекеті, оқытушы бұл жұмысты оқушылардың білімдерінің, білім алу қызықшылуының және қабілетінің терең дамуына бағытталуына мүмкіндік жасайды..

Сыныптан тыс жұмыстың мақсаты – тұлғаның жаң жақты дамуын қамтамасыз ету .

Білім және тәрбие беру есептері пәнді оқытудың жалпы мақсатымен және міндеттерімен сәйкес болады.

Ең маңызды есебі – географиялық ғылымға оқушының қызықшылығын күшейту: қызықты әдістерді қолдану, ғылымның маңызды жетістіктерімен таңысу, табиғатқа немесе өндіріске экскурсиямен шығу.

Бұл жұмыс география сабағында алынған білімдерді, үйренулерді толықтыруға, тереңдетуге міндетті болады.

Қазіргі заманғы географиялық білім – адамзаттың жалпы мәдениетінің негізгі элементтерінің бірі, ол қазіргі заманғы өркениеттің құндылықтарын ың негізін құрайтын дүниетанымды, яғни географиялық мәдениетті қалыптастырады. Жан-жақты дамыған тұлғаның географиялық мәдениетінің белгісі ретінде оның Жер шары, өз елі, өзі өмір сүретін аумақ туралы ғылымға негізделген білімінің болуын, бұл білімнің ойша елестетуге болатын карта түріндегі жинақталған бейнесінің қалыптасуын атауға болады. Мектеп географиясы осы біліктіліктерді үйретіп шығуы қажет.

Оқушыларды географиялық мәдениетпен қаруландыру, картаны қолданумен, анықтаманы пайдаланумен, өз бетімен оқумен таныстыру.

- ✓ Тәрбиелеу міндеті:
- ✓ Оқушыларға экологиялық тәрбие беру.
- ✓ Эстетикалық тәрбие беру.
- ✓ Еңбекке тәрбиелеу.
- ✓ Оқушылардың даму қабілетін қалыптастыру.
- ✓ Оқушыларды географиялық білімдер арқылы проблемалық жағдайларға қызықтыру.
- ✓ Оқушыларды ұқыптылыққа , ойлауға, есте сақтауға, бақылай білуге үйрету.
- ✓ Оқушыларды картамен жұмыс істеп, өздері қорытынды жасай білуге үйрету.

Қазіргі кездегі шапшаң жүріп жатқан жаһандану үрдісі әлемдік бәсекелестікті күшейте түсуде. География ғылымдарының жетістіктері мен қоршаған ортада болып жатқан өзгерістерді ескере келе мектепке беріліп отырған әлеуметтік тапсырыс жас ұрпақтың географиялық сауаттылығы мен географиялық мәдениетін көтеру болып табылады [3,39].

Әдебиеттер:

1. 1.Ю.Н.Гладкий, С.Б.Лавров. «Ғаламдық география», «Кітап баспасы». Алматы 2006 жыл.
2. К.Н.Мамирова. «Жаңартылған бағдарламаға сәйкес оқулық құрастыру мәселелері»
3. Менделеев оқулары. Алматы, 2018 жыл

Мұхамбетова Гүлдана

5B011600-География

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент К.А.Тлеубергенова

ТУРАН ЖАЗЫҒЫНЫҢ ШӨЛДІ ЖӘНЕ ШӨЛЕЙТТІ АЙМАҚТАРЫ

Аннотация. Тургайская равнина выше равнины других крупных впадин. Пустынные и полупустынные зоны Туранской равнины включают в себя Тургайские степи и пустынные равнины, как песчаную пустыню Кызылкум, пустынную равнину Устюрт, пустынные равнины Моинкум и Сарыесик Атырау. В южной части Тургайской равнины преобладают овсяно-полынные пустыни, а галофиты широко распространены по всей территории. В южной части много черной и серой полыни. В этих населенных пунктах преобладают засоленные травы. В Прибалхашье - песчаные пустыни, такие как Тайкум, Сарыесик, Атырау и Аяккум - Мойынкум.

Abstract. Turgai plain above the plain of other large depressions. The desert and semi-desert zones of the Turan Plain include the Turgai steppes and desert plains, such as the sandy Kyzylkum desert, the desert plain Ustyurt, the desert plains Moinkum and Sarysyk Atyrau. In the southern part of the Turgai Plain, oat-wormwood deserts predominate, and halophytes are widely distributed throughout the territory. In the southern part there is a lot of black and gray wormwood. Saline grasses prevail in these settlements. In the Balkhash region - sandy deserts, such as Taykum, Saryesik, Atyrau and Ayakkum - Moynkum.

Торғай жазығы- аса көлемді Тұран және Батыс Сібір ойпаттарына қарағанда көтеріңкі жазық. Жалпы алғанда тегіс алқаптың аясында беткейлері тік, қысқа, жайпақ төбелі қалдық таулар- «сандық таулар» айрықша көзге түседі, сол қалдық таулардың арасында түбі кең, жайпақ құрғақ аңғарлар созылып жатыр, үлкен тегіс учаскелерге барып тірелетін текшелер де жиі кездеседі. Жаз кезінде өсімдік құрап кетеді, жазық ашық, нұқыл сарғыш, қоңырқай реңге енеді. Рельефінің текшелілігі жақсы байқалады. Тұран жазығының шөлді және шөлейтті аймақтарына Торғайдың далалы және шөлейтті жазығы, Қызылқұм құмды шөлі, Үстірттің шөлді жотасы, Мойынкұм мен Сарыесік атырау шөл жазықтары, Шу – Талас ойысы жатады. Торғай жазығының қазіргі бейнесі, оның көптеген құрғақ аңғарлар мен қолаттары, толып жатқан үзік – үзік сандық таулары бар шайынды жер беті, қазіргі климаттың жағдайларына сәйкес келмейді, қайта қалдық түзілім түрінде көрінеді. Торғай жазығы бетінің шайылуы төрттік дәуірде, артық ылғалдылық пен Батыс Сібір жазығы жағынан, солтүстіктен келетін еріген мұздық суларының мүмкін болған ағысы кезеңінде болған. Міне, сол кезде Торғай жазығының бетін тілімдеген аңғарлар жүйесінің тарамдалуы болған. Алайда үзік-үзік сандық таулар ландшафтысының қалыптасуы жызықтықтың эрозиялық тілімделуінің, үштік жыныстардың горизонталь жатқан қабаттарының шайылуымен бірге жүргендігімен түсіндіріледі. Торғай жазығы аумағындағы қатпарлы палеозой фундаменті төмен түскен алқапты Арал- Торғай ойысы алып жатыр[1,188б]. Торғай жазығының оңтүстік бөлігінде бетегелі – жусанды шөлейт, ал солтүстігінде бозды – бетегелі алқап басым. Жазық, әрі тұзды болып келуінің салдарынан бүкіл территорияда галофиттер кең тараған. Оңтүстік бөлігінде жусан- ақ, қара және боз жусан өте көп. Бұл бөліктегі сортаңдар территорияның жартысына жуығын алып жатыр. Бұларда сортаң шөптерден-көкпек, бұйырғын және басқалар басым. Солтүстігінде Лессингтің бетегесі, сарептский, көптеп ақ жусан, бидайық кездеседі.

Үстірттің шөлді жотасы Маңғыстау түбегі мен Қарабұғаз шығанағынан шығысқа қарай, ауданы 200 000 км²-ге жуық кең байтақ Үстірт үстірті созылып жатыр (Сурет 1) .

Сурет 1 Үстірттің шөлді жотасы

Үстірт барлық жағы дерлік кемерлермен – шыңқылармен бөлінген, ал шығыс жағы көп жерінде Арал теңізінің батыс жар қабағын құрайды. Үстірт құрылымы – тектоникасы жағынан көне теңіздер мен көлдер басып жатқан ойыстармен қоршалған тау болып есептеледі. Тік жыраларды – шығыңқы жерлерді – кей жерлерде үстірттің ежелгі жағалары деп те қарауға болады. Үстірттің шығыс шетінде террасалар бар. Кеңістігі тым құрғақ, жауын – шашынның жылдық мөлшері 100мм-ден аздап ғана артады. Топырағы солтүстіктен оңтүстікке қарай өзгереді. Солтүстік, қыратты бөлігіне шөлейттің белгілері тән, және көп жері карбонатты, қоңыр топырақпен жабылған. Оңтүстікке таман созылып жатқан «сор» алабының топырағы кеуек, жетілмеген, ол ішінара әр түрлі сұрғылт топыраққа ауысатын топырақ болып келеді. Орталық және оңтүстік аудандар – сортаңдау, гипсті қиыршық тастылау, сұрғылт топырақ басқан шөл. Үстірт үстіртінде сораңқы және жусанды шөл тараған, онда жартылай бұта өсімдіктер көп те, бұта және ағаш өсімдіктері – қара сексеуілдер өте аз. Микрорельеф өсімдіктердің таралуына тікелей әсер етеді [2, 796]. Қызылқұм құмды шөлі біршама биік гипсометриялық жағдайға ие болуымен ерекшеленеді. Ол жоғарғы плейстоценде көлдік алювиальді шөгінділермен, оңтүстік шығысында бор, палеоген жасындағы жыныстары желдің үрлеу есебінен түзілген. Эолдық құмдардың биіктігі 10-20 метрге, ең биік жері 30 метрге дейін жетеді. Құмды жазықтың беткі төбесі текшелі, аласа қалдық таулармен (абсолют биіктігі 764 метрге жететін Бұқан тауы), сонымен қатар Жаңадария, Қуандария, Іңкәрдария сияқты Сырдарияның ескі арналарымен күрделенген. Ескі өзен арналарының есебінен біршама аумақты алып жатқан сазды шөлдер түзілген. Қызылқұмда солтүстік шығысқа бағытталған біршама тілімденген жалды- төбелі, белді- белесті, сусымалы төбелі, жалды жер бедері басым. Тектоникалық тұрақтану плиоценнің соңынан басталады.

Мойынқұм мен Сарыесік атырау шөл жазықтары. Тянь – Шань мен Жоңғар Алатауынан солтүстікке қарай, тау алдындағы жазықтан төмен үлкен құм алқаптары – Мойынқұм, Тайқұм және Сарыесік атырау орналасқан. Мойынқұм Қаратау мен Шу – Іле тауларының арасында жатыр, олар солтүстікте Шу өзенінің аңғарымен шектеседі. Тайқұм құмдары Шу – Іле таулары мен Іле өзені аңғары арасында, ал Сарыесік атырау шығысқа таман орналасқан және таулар мен Балқаш көлінің арасындағы өңірді алып жатыр. Бұл жазықтар шөл зонасының солтүстік аралық зонасын қамтиды. [3,926]. Төрттік дәуірінен кейін өзендердің бұл жүйесі өзгеріп, өзендер торы біртіндеп қазіргі қалпына келген. Шу өзенінің қазіргі аңғары жақсы жасалған және беткейлерінде террасалар сериясы бар. Ағындарының азайып, өзендердің оңашалануына байланысты Шу – Талас ойысының қалыптасуы жалғаса береді, оның үстіне өзендер шегіне келе, аңғардың ішінде бірқатар атыраулар қалыптастырған. Балқаш маңында құмтасты шөлдер – Тайқұм, Сарыесік атырау мен Аяққұм – Мойынқұм секілді пайда болған. Балқаш маңындағы шөлдер ойысты – Балқаш – Алакөл опырынды ойысын алып жатыр. Бұл ойыс Шу – Талас ойысынан Шу – Іле тауларын құрайтын қатпарлы палеозой фундаментінің біршама жіңішке мойнағы арқылы бөлінген. Балқаш – Алакөл опырынды ойысы да Шу – Талас ойысы сияқты және онымен бір кезеңде борпылдақ аллювий жыныстарымен толтырылған.

Әдебиеттер:

- 1.Тұран жазығы . Қазақ ұлттық энциклопедиясы 2005ж. 8 т .431-432беттер
- 2.Гельдыева Г.В., Веселова Л.К. Ландшафты Казахстана. А-Ата.: «Ғылым», 2011.-178б.
- 3.Қ.Ә.Әлімбетов.,Г.С.Оспанова.,А.Қ.Мейірбеков «Табиғатты пайдалану және оны қорғау». Алматы 2006-376.

Мүқаметжан Аида

5B011200 Химия

Ғылыми жетекшісі: 3- курс докторанты Ж.И.Турсынова

ҚазМемҚызПУ

ҚАНТ ТҮРЛЕРІН РЕНГЕНОГРАФИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Аннотация. Был проведен рентгенофазный анализ содержания трех видов сахара. В результате исследования установлено, что состав сахара, взятых в качестве образца, соответствует друг другу. При этом сравнительно изучены их плотность.

Abstract. X-ray phase analysis of the content of three types of sugar was carrying out. The study found that the composition of sugar taken as a sample corresponds to each other. At the same time, their density is comparatively studied

Қант – сахарозаның тұрмыстық атауы. Құрақ және қызылша қанттары (қант Құмы, Шақпақ) маңызды тамақ өнімдері болып табылады. Кәдімгі қант (сахароза) ағзаны қажетті энергиямен қамтамасыз ететін құнды қоректік заттар болып саналатын көмірсуларға жатады. Сахароза глюкоза мен фруктозаға тез ыдырайды.

Қанттың отаны – Үндістан. Еуропада қант римдіктерге белгілі болды. Қанттың бірнеше түрі бар екені белгілі. Қанттардың арасында олардың құрамында үлкен айырмашылық бар. Науат моносахарид, ол глюкоза, сондай-ақ фруктоза тұрады. Кәдімгі қанттың құрамында дисахарид – сахароза бар болып саналады.

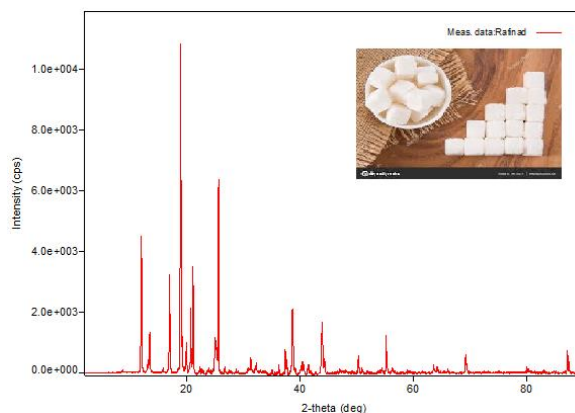
Төмендегі үш түрлі қанттың құрамына деген қызығушылық туып отырғандықтан, оларға рентгендік фазалық талдау жасалды.

Рафинад. Рафинад – кесек кристалдар мен ұсақталған кристалдар түріндегі қосымша тазартылған қант болып табылатын тамақ өнімі.

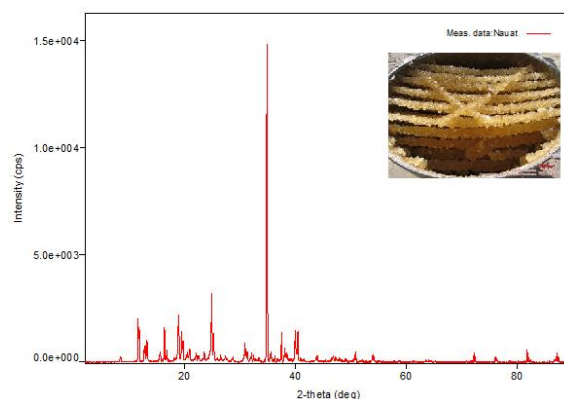
Науат. Науат – қайнатылып қатырылған қант. Ол қанттан ерітіліп, жіптер керілген арнайы ыдысқа құйылып, кристалдандырылып алынады. Науат түсі мөлдір, дәмі тәтті, қатты зат [1]. Шынында да, науат – қант, бірақ кристалданған және сахарозадан емес, фруктоза мен глюкозадан тұрады [2].

Қайта кристалданған қант. Құмшекерді сумен 1:0.25 қатынаста қоюланғанша отта араластырылады. Қоюланған қант ерітіндісі қалыпты температурада суытылады. Суығаннан кейін бөліктерге бөліп, тағам ретінде пайдалануға болады.

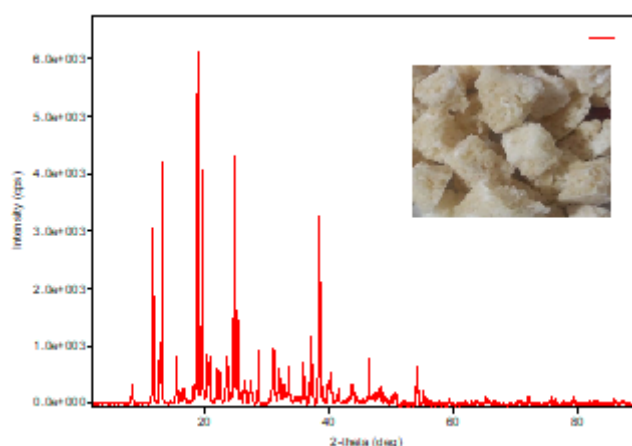
Осы қанттардың фазалық құрамын анықтау мақсатында Miniflex 600/ Rigaku (Қазмемқызпу) құрылғысында талдау жүргізілді. Зерттеу нәтижелері 1 – 3 суреттерде келтірілген.

1 – сурет. Рафинадтың дифрактограммасы (ішкі сурет – рафинад қанты)

2 – сурет. Науаттың диффрактограммасы (ішкі сурет – науат)

3 – сурет. Үй жағдайында қайта кристалданған қанттың диффрактограммасы (ішкі сурет – қайта кристалданған қант)

Үш түрлі қанттың рентген фазалық зерттеу әдісі арқылы анықталған тығыздықтарының дұрыстығын тексеру мақсатында салыстырмалы түрде (1 – кесте) пикнометрлік әдісті қолдандық. Үш түрлі қанттың рентген фазалық зерттеу әдісі арқылы анықталған тығыздықтары мен пикнометрлік тығыздықтарың сәйкес келуі зерттеу нәтижелерінің дұрыстығын дәлелдейді.

1 – кесте. Үш түрлі қанттың құрамы және тығыздығы

№	Шикізат	Құрамы	$\rho_{\text{рентг. г/см}^3}$	$\rho_{\text{пикн. г/см}^3}$
1	Рафинад	$(C_{11}H_{16}O_2)_n$	1.541	1.451
2	Науат	$C_{12}H_{22}O_{11}$	1.588	1.511
3	Қайта кристалданған қант	$C_{12}H_{22}O_{11}$	1.588	1.552

Зерттеу нәтижесі 1 – кестеде келтірілген. Науат пен қайта кристалданған қанттың құрамы рентгенофазалық талдау нәтижесі бойынша бірдей болатындығы дәлелденді.

Әдебиеттер:

1. Шаңырақ : Үй-тұрмыстық энциклопедиясы. Алматы : Қаз.Сов.энцикл.Бас ред., 1990
2. В. Лаврова Нават – узбекский сахар. Письма о Ташкенте 10 марта 2018.

Ниязбек Аруна

Биология, 4-курс

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.д., проф. С.Ибадуллаева

Қорқыт Ата атындағы ҚМУ

ФИТОМЕЛИОРАНТТАРДЫҢ БИОРЕМЕДИАЦИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Abstract. *Methods of research: standard laboratory, physicochemical.*

Object of the study: Kumkol area, M. Saparalieva and the territory of the school №5. The obtained results: the efficacy of the application of plant-meliorative races and sorbent to increase soil fertility in the area under investigation has been proved.

Аннотация. *Методы исследования: стандартные лабораторные, физико-химические*

Объект исследования: почва месторождения Кумколь, М. Сапаралиева и территория школы №5. Полученные результаты: доказана эффективность приенения растений-фитомелиорантов и сорбента для повышения плодородия нефтезагрязненных почв исследуемой территории.

Актуальность На территории Кызылординской области в результате производственной деятельности ряда крупных нефтедобывающих предприятий накопились огромные количества нефтезамазученных грунтов, существенно загрязняющих окружающую природную среду.

Қызылорда облысының климаты жазы ұзақ мерзімді ыстық және қары аз қысқа мерзімді суық, күрт өзгермелі континентті. Мұндай климаттық режим еуроазиялық материгінің ішінде орналысуымен, оңтүстік аймаққа жақындығымен, атмосфераның ауысымдылығының ерекшелігімен және өзге де факторлармен сипатталады [2].

1.2. Климаттық жағдайы Климаттың континенталдығы көптеген метеорологиялық элементтердің тәуліктік, айлық және жылдық өзгеруімен байқалады. Жазы ыстық және ұзақ мерзімді. Бұл кезеңде температурадағы күрт өзгеру сипаты байқалмайды. Кейбір жерлерде шілде айының орташа температурасы 36-39 °С. Облыс аумағының басым бөлігінде температураның абсолютты максимумы 44-48 °С құрайды. Қыс мезгілінде облыстың солтүстік және оңтүстік аймақтарының арасында температурада айтарлықтай айырмашылықтары бар. Мысалы, ең салқын ай - қаңтардағы орташа температура - 35 -36 °С градусты құрайды [3].

Жауын-шашынның орташа мөлшері 100-115 мм. Арал теңізінің тартылуынан, Байқоңыр ғарыш алаңы тарататын улы заттары және экологиялық ортаның нашарлауына байланысты қышқыл жауын-шашын жауатын болды [4].

II. Мониторинг түрлері және мониторингтік алаңшалардың салынуы.

Мониторинг – қоршаған табиғи орта жағдайының антропогендік факторлардың әсер-ықпалынан өзгеруін болжау мен бағалаудың, бақылаудың кешенді жүйесі [11].

Қоршаған ортаның Мониторингі – адамдардың тіршілік ететін орта жағдайын бақылау арқылы, адамдарға табиғатта болып жататын қауіп-қатерлерді алдын ала ескерту үшін қажет. Сондай-ақ, Мониторингтік бақылаулар биосфералық қорықтарда да жүргізіледі. Мониторинг қызметі көптеген елдерде ұйымдастырылған. 1988 жылы қоршаған ортаның дүниежүзілік мониторингі ортасы құрылды. Мониторинг үш деңгейге ажыратылады:

1. Санитарлық-токсикологиялық мониторинг – қоршаған ортаның күйін, табиғат нысандарының зиянды заттармен ластану деңгейін, осы ластаушылардың адамға, жануарлар мен өсімдіктерге әсерін зерттейді.

2. Экологиялық мониторинг – экожүйелердегі, табиғи кешендердегі өзгерістерді, олардың өнімділігін бақылау.

3 Эксперименттік жұмыстардың статистикалық талдау нәтижелері

Ғылыми жобаның мақсат міндеттеріне сәйкес мұнаймен ластанған аумақтарда биоремедиация әдісінің тиімділігін қарастыру үшін жоғарыда аталғандай зерттеу жұмысы жүргізілді. Эксперименттік жұмысты бастамас бұрын біз белгіленген аймақтардың топырақ құрамына химиялық талдау жұмыстарын жүргіздік. Алынған нәтижелер төмендегі кестелерде берілген. Кесте 1

Зерттелген аумақ топырақтарының химиялық құрамы

Топырақ сынама-ларының алынған жері	Тереңдігі, м	Белгі	Катиондар			Аниондар			Құрғақ қалдық 105°
			Ca ⁺⁺	Mg ⁺⁺	Na+K айырмашылығы бойынша	HCO ₃	Cl	SO ₄	
1	0,15	%	0,018	0,052	0,220	0,018	0,023	0,6	0,961
	0,25	%	0,021	0,055	0,246	0,012	0,033	0,69	
2	0,15	%	0,036	0,104	0,451	0,036	0,049	1,267	2,057
	0,25	%	0,042	0,110	0,492	0,024	0,067	1,334	
3	0,15	%	0,055	0,157	0,671	0,054	0,072	1,897	3,106
	0,25	%	0,063	0,165	0,738	0,036	0,12	1,957	

М. Сапарғалиев көшесі

№ 5 мектеп аумағы

Кумкөл кен орны топырағы

Кестеден көрсетілгендей мұнаймен ластанған Кумкөл кен орны топырағының құрамында катиондар және аниондар түрлі мөлшері жоғарылау екені анықталған. Бұл жерде кальций катиондарының мөлшері 0,063 мг болса, Сапарғалиев және мектеп төңірегінде ол көрсеткіш 0,021 және 0,042 мг болды. Осындай өзгеріс аниондардың химиялық құрамына да берілді. Кумкөл кен орны топырағында анион - гидрокарбонат мөлшері 0,036 болса, Сапарғалиев және № 5 мектеп аумағында ол көрсеткіш 0,012 және 0,024 мг тең болды. Экспериментальдық алаңшаларда топырақ мелиоранттарымен жүргізілген эксперименттік зерттеу мәліметтерінің статистикалық талдау жүргізілді. Сонымен қатар мұнаймен ластанған Кумкөл кен орны аймағы топырағы (эксперимент) және мектеп төңірегі (бақылау) топырағына бентонит ұнтағы қосылды. Фитомелиорант-өсімдік ретінде жоңышқа және асбұршақ өсімдіктері алынды. Кумкөл кен орны, Сапарғалиев көшелерінің топырағы және мектеп аумағы төңірегіндегі жүргізілген рекультивациялық жұмыстар бойынша статистикалық талдау жүргізілді. Мұнаймен ластанған Кумкөл кен орны топырағына ең алдымен топырақ аталған фитомелиоранттар қосылды. Зерттеу жұмысының барысында біз алаңша жасап, соған аталған өсімдіктерді отырғыздық. Әр алаңшаға асбұршақ және асқабақтың 20 дәнінен ектік. Фитомелиорант ретінде жоңышқа және асбұршақ өсімдіктері тандалды, оларды тандау себебі басқа да зерттеу жұмыстары бойынша бұл өсімдіктердің топырақ құнарлығын жоғарылату әсері бар екені анықталған. Эксперименттік аймақта өскіндердің саны түрлі болып келді, ол фитомелиорант және топырақ мелиорантына қатысты болды.

Кесте 2 – № 5 мектеп аумағындағы фитомелиорант өскін саны (дана 1 м²).

Өсімдік түрі	Статистикалық көрсеткіштер			
	Орташа арифметикалық және орташа қателігі, $M_{cp} \pm m$	Орташа квадраттық ауытқу, Σ	Вариация коэффициенті, C_v	Тәжірибе дәлдігі, Р
Жоңышқа	18±1,41	2	2,94	2,08
Асбұршақ	14±0,94	1,63	6,8	3,93

Әдебиеттер:

1. Акпамбетова К.М. Геоморфология аридних территорий Казахстана: Учеб. пособие. Ч. 2. - Караганда: Изд-во КарГУ, 2002. –113 с.
2. Воскресенский С.С. Геоморфология СССР. М., Высшая школа, 1968 г., с. 146-163, 164-181

ӨОЖ 579.834.115:636.2

Нұрғожақызы Шуак

Ветеринариялық санитария 4 курс /студент

Ғылыми жетекшісі: PhD Қ.Д.Алиханов, в.ғ.м., ассистент А.М.Харесова

«Қазақ ұлттық аграрлық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы

СҮТ ӨНЕРКӘСІБІНДЕГІ БИОЦИДТІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ

Аннотация. *Определения физико-химического свойства моющего средств. Проведено исследование различных концентраций растворов pH, поверхностные натяжной способности и образование пены. Исследование была выполнена «Байсерке-Агро» ТОО и КазНАУ кафедре «Ветеринарный санитарной экспертизы и гигиены».*

Abstract. *Determination of physico-chemical properties of detergent. A study of various concentrations of pH solutions, surface tensioning ability and foam formation was conducted. The study was performed by Bayserke-Agro LLP and KazNAU Department of Veterinary Sanitary Examination and Hygiene.*

Сүт және сүт өнімдері құнды және алмастыруға келмейтін пайдалы заттардың көзі ғана емес, сонымен қатар бөгде микроағзалардың дамып көбеюіне болатын қолайлы орта болып табылады. Бұл микрофлораның сапалық және сандық құрамы фермаларда, сүт өңдейтін кәсіпорындарда, қоршаған ортада (су, ауа) қолданатын шикізаттың сапасымен тазалығының санитариялық нормаларымен тазалық деңгейіне байланысты. Микрофлораның ауқымы өте кең: грам теріс және грам оң бактериялар, соның ішінде ішек таяқшалар тобындағы бактериялар стафилококктар, стрептококктар, сальмонеллалар, спора түзуші бактериялар, вирустар, зең және ашытқы саңырауқұлақтар, потогенді микроағзалар. Салдары ретінде кәсіпорын қызметкерлерінің сондайақ сүт және сүт өнімдерін тұтынушыларының денсаулықтарына айтарлықтай зиянын тигізіп қана қоймай, бұл, микроағзалар қосымша материалдармен қондырғыларды зақымдап, шикізаттың, дайын өнімнің залалдануына және шығынына әкеліп соғады [1].

Сүт және сүт өнімдерінің өзі зеңдердің өсіуіне біршама қолайлы орта. Жоғарғы биохимиялық белсенділігінің арқасында олар өнімдерді тотықтандырады және көмірқышқылын, майларды, ақуыздарды ыдыратып басқада заттардың өзгеруін тудырады, нәтижесінде микробиологиялық ластанулар, қосымша материалдар мен өнімдердің тұтынушылық көрсеткіштерін төмендетеді. Көптеген зең саңырауқұлақтары микотоксиндер түзіп, қауыпті ауруларды (аспергиллез, онихомикоз, анкологиялық аурулар т.б.) шақырады. Көптеген зерттеулер бойынша зең фермалар мен кәсіпорындардың жұмысшы және тұрмыстық аймақтарында болатын биокоррозияның және биодеградациялық процесстердің негізгі белсенді қатысушыларының бірі болып табылады [2].

Сүт және сүт өнімдерінің микробиологиялық қауіпсіздігінің шешімі ретінде кәсіпорынның барлық аумақтарындағы комплексті дезинфекциялық шаралар атап айтса болады. Дәстүрлі әдіс-қауіп бар барлық нүктелерге жүйелі санитариялық өңдеу жұмыстарын жүргізу, сапалы және қауіпсіз құралдарды пайдалану, жұмысшы және тұрмыстық аймақты қатаң түрде микробиологиялық жағдайын бақылау, судан, ауадан, шикізаттан сынамалар алып нормаға және талаптарға сәйкестігін қадағалап отыру [3].

Сүтті өңдеу процесі кезінде, оның негізгі бөлшектері қондырғылардың беткейлерінде ақуыз, май, минералды тұздардан тұратын гомогенді фаза пленка немесе қабат түрінде сақталады. Бұл ластанған қабаттардың құрамы өңдеуден өтіп жатқан сүт шикізаты және оны өңдеу жағдайына байланысты. Ластану құрылымының адсорбциялық қасиеттерінен басқасымен қатар ағымдық, қондырғының күнделікті жуылу сапасы және жуу, дезинфекциялық процестері кезінде қолданылатын судың құрамында әсер етеді.

Қондырғылардың шикізатпен және сүт шикізатымен жанасатын беткейлерінде әлсіз адсорбцияланған май, ақуыз, плазмадан тұратын жеңіл кететін ластанған пленкалар түзіледі. Олар резервуар, санауыштар, сауын қондырғылары, сүт құбырлары және шикізатты сақтауға арналған ванналардың ішкі беткейлерінде кездеседі.

Зерттеу нәтижелері СІР жуу жүйесі арқылы технологиялық қондырғыларды санитариялық өңдеу «Байсерке-Агро» ЖШС сүт және сүт өнімдерін өндіретін кәсіпорынында СІЗ жуу

жүйесі арқылы «Стерицид Форте15» ДҚ және «Caustic soda»+«Калгонит ялу зауер плюс» жұмысшы ерітінділерінің 0,5 %-дық концентрациясында қондырғыларды жуып, зарарсыздандырылды. Сүтті алғашқы өңдейтін, сүт, йогуртты құятын қондырғылар, сүт қабылдау танкісі, йогурт, кефир резервуарлары, сүзбе және брынзыға арналған резервуарды жұмысшы ерітінділермен жуылды. Дезинфекциялық жұмыстардан кейін өңделген объектілерді ережелерге сәйкес тазасумен 10-15 мин шаю жұмыстары жүргізілді. Қондырғылардан алынған дайындалған стерильді тампондармен сынамалар алынды. Алынған сынамаларды зертхана жағдайында ЕПАегу арқылы тексеру жұмыстарын жүргізілді.

Өндірістік нысандар беткейлерін және қондырғылардың сыртқы беткейлерінің дезинфекциясы. Дезинфекция және антимикробтық өңдеулер жүргізгенге дейін қатты ластанған, ашытқы культуралары және т.б зиянды микрофлораның қауіпті нүктелері анықталды. Потенциалды қауіп танытып отырған барлық аймақтарда кезекті санитариялық өңдеу жұмыстары жүргізілді «Калгоклин ЦФ315» 0,5 %-ды «Стерицид Форте15» 0,5 %-ды концентрациясымен кәсіпорындарда қабылданған талаптарға сәйкес жүйелі санитариялық өңдеу жұмыстары жүргізілді. Нәтижесінде «Калгоклин ЦФ315» препараттарының зарарсыздандырғыш белсенділігі орта есеппен 86-87%-ды құраса, «Стерицид Форте15» препаратының белсенділігі 97-98%-ды құрағандығын 1-2, -3 графиктерден көруге болады. Экономикалық тиімділікті анықтау барысында келесі көрсеткіштерді қарастырылады; 1м²-қа өңделуге кететін ерітінді мөлшері және құны, 1л концентраттың құны, жұмысшы ерітіндінің концентрациясын. Кестеден алынған мәліметтер нәтижесі «Стерицид Форте 15» препаратымен 1м² беткей ауданды санитариялық өңдегенде бағасы 1,45 теңгені, ал «Калгоклин ЦФ 315»+«Калгонит ялу зауер плюс»+«Caustic soda» препараттарымен санитариялық өңдеуде зарарсыздандыру шығыны – 5,2 теңгені құрайды. Зерттеулердің қорытындысы бойынша «Стерицид Форте 15» препаратының экономикалық тиімділігі жоғары екендігі анықталды.

Қорытынды. СІР жуу жүйесінде «Caustic soda»+«Калгонит ялу зауер плюс» ДҚ-н қолдану арқылы технологиялық қондырғылардағы микроорганизмдердің мөлшері 88,3-92,2 %-ға дейін төмендеді. СІР жүйесінде «Стерицид Форте15» ДҚ-н қолдану барысында бұл көрсеткіш 92,7-95,3 % аралығында болды. «Caustic soda» және «Стерицид Форте15» жұмысшы ерітінділерімен қондырғыларды жуғаннан кейін алынған сынамалардың рН көрсеткіші 6-7 әлсіз сілтіден бейтарапқа дейін сәйкес келді. Бұл қондырғылардың жуғыш заттардан толық тазарғанын көрсетеді.

Әдебиеттер:

1. Мырзабеков Ж.Б. Ет-сүт өндіріс орындарының ветсанитариясы- Алматы, 2003
2. Андреев В.Б., Демидова Л.Д., Ивановцев В.В. Некоторые моменты обеспечения санитарного качества молока.- Тверь: ООО «Издательство «Триада», 2007.-56с.
3. Дезинфекционные средства. Часть 1. Дезинфицирующие средства (справочник). Издание 3-е, исправленное и дополненное, (том 1) -М.: ФГУП ИнтерСЭН. -2001.-204 с.

Оқасова Инабат

5B060900-География

Ғылыми жетекшісі: Г.Ғ.К., профессор Н.Н.Карменова

ҚазМемҚызПУ

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Аннотация. В статье рассматриваются социальные экономические пути развития Западно-Казахстанской области. Топливо-энергетический комплекс. Около 99% добычи газового конденсата по всей стране приходится на регион. В результате разработки Карачаганакского месторождения в 2015 году продуктивность углеводородов достигла высокого уровня, в результате чего было добыто 4675,8 миллиона кубических метров природного газа и 4628,5 тысячи тонн газового конденсата. В настоящее время ведутся интенсивные строительные работы для завершения всего Карачаганакского перерабатывающего комплекса (КЗК) в 2013 году.

Abstract. The article discusses the social economic development paths of the West Kazakhstan region. Fuel and energy complex. About 99% of gas condensate production throughout the country is in the region. As a result of the development of the Karachaganak field in 2015, the productivity of hydrocarbons reached a high level, with the result that 4,675.8 million cubic meters of natural gas and 4,628.5 thousand tons of gas condensate were produced. Intensive construction work is underway to complete the entire Karachaganak processing complex (KPC) in 2013.

Батыс Қазақстан облысы республиканың солтүстік-батыс бөлігінде, Шығыс Еуропа жазығының оңтүстік-шығысында орналасқан. Жер аумағы 151,3 мың км², яғни Қазақстан Республикасы аумағының 5,5% алып жатыр. Облыс солтүстігінде Ресей Федерациясының Астрахан, Волгоград, Саратов, Самара және Орынбор облыстарымен, оңтүстігінде еліміздің Атырау, шығысында Ақтөбе облыстарымен шектеседі. Орталығы – Орал қаласы. Облыс құрамына 12 әкімшілік-аумақтық бөлініс – Ақжайық, Бөкей Ордасы, Бөрлі, Жаңақала, Жәнібек, Зеленов, Казталов, Қаратөбе, Сырым, Тасқала, Теректі, Шыңғырлау аудандары кіреді. Орал мен Ақсай – облыстық бағыныстағы қалалар. Деркүл, Зачаганск, Круглоозерное және Бөрлі – қала типтес кенттер.

Батыс Қазақстан облысы индустриялы-аграрлы өлке ретінде танылды. Мәселен, 1937 жылы Орал қаласында 17 өнеркәсіп орны мен 12 артель жұмыс істеді. Елді индустрияландыру саясатының нәтижесінде облыс орталығы провинциялық деңгейдегі сауда орталығынан Қазақстандағы іргелі өнеркәсіптік қалалардың біріне айналды. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін бұрынғы бірегей халық шаруашылығы кешеніндегі экономикалық байланыстардың үзілуіне байланысты республиканың басқа да аймақтары тәрізді Батыс Қазақстан облысы да бірқатар қиыншылықтарды бастан өткерді. Мысалы, 1991-96 жылдар аралығында өнеркәсіп өндірісінің көлемі бірнеше есе қысқарып, қаржыландырудың барлық көздері бойынша күрделі салымдар көрсеткіші ең төменгі деңгейге жетті. 1997 жылдан бастап отын (28,1%), химия (37,9%) өнеркәсібі, орман және ағаш өңдеу (7,8%) шаруашылығындағы салаларында өндіріс көлемінің өсу нышаны байқалды. Қазіргі кезде бұл игі нышан тұрақты сипат алып отыр. Облыс бойынша 578 кәсіпорын (оның ішінде 30 ірі өндіріс ошақтары) өнім шығару көлемін жыл сайын арттырып, соның нәтижесінде республикалық өнеркәсіп өндірісі саласындағы жергілікті құрылымының үлес салмағы 4,6% -ке жетті [1,150].

Отын энергетика кешені. Республика бойынша алғанда газ конденсатын өндіру көлемінің 99% облыс еншесіне тиіп отыр. Қарашығанақ кен орны игерілгеннен бастап көмірсутегін ел игілігіне жарату көрсеткіші жоғары деңгейге жетіп, 2015 жылы 4675,8 млн.м³ табиғи газ, 4628,5 мың т газ конденсаты өндірілген. Қазіргі кезде Қарашығанақ өңдеу кешенін (ҚӨК) 2013 жылы түгелдей қосу үшін қарқынды құрылыс жұмыстары жүргізілуде. 1998 жылы «Конденсат» акционерлік қоғамы кен орындағы шағын тоннажды мұнай өңдеу зауытының алғашқы бөлігін пайдалануға берді. Келешекте кәсіпорынның жылына 125 мың т.бензин, 130 мың т дизельдік май, 90 мың т мазут шығаратын екінші бөлігі салынды. Сонымен қатар негізгі сала әрі экономикалық өрлеу тетігі ретінде облыстың дербес электр энергетикасын дамыту көзделіп отыр.

Машина жасау және металл өңдеу. Қазірге кезде бұл саладағы өндірістің негізгі бөлігі «Орал-Зинит зауыты», «Орал «Металист» зауыты» ААҚ, «Амега», «Гидроприбор» ҒЗИ, «Орал арматура зауыты», «Оралагрожөнмаш» ААҚ-дарының үлесіне тиіп отыр. Бұл кәсіпорындарындарда осы заман талабына сай өндірістік корпусстар мен құрал-жабдықтар бар, тәжірбиелі де білікті жұмысшы және инженер-техник кадрлар легі қалыптасқан. Олардың шығарған өнімдері ТМД елдеріне де, шетел тұтынушыларына да кеңінен танымал [2,52].

Құрылыс материалдары өндірісі мен құрылыс индустриясы. Облыста құрылыс материалдары өнеркәсібін дамытуға мүмкіндік мол. Геологтар жүзден аса кен орнын барлап, цемент өндіруге қажетті шикізат көзін (Ақсуат), құмқиыршық қоспасын, бетон мен қабырға материалдарын ауыстыратын жеңіл түзілімдер қорын тапты. Мұның келешекте облыс аумағына шеттен цемент, гипс, қиыршық, тас, құм т.б. материалдар тасымалдау шығының шегеруге мүмкіндік бермек.

Тұтыным тауарлары шығаратын өндіріс аясында 1973 жылы негізі қаланған «Диана» ААҚ жетекші орын алып келеді. Оның өнімдері ғана емес, ТМД елдері мен шет елге белгілі. Негізінен ерлер костюмдері мен күртелері, әйелдердің қалың киімдерін шығаратын кәсіпорын 1989 жылы Жапонияның, АҚШ-тың, Францияның, Италияның т.б. өнімділігі жоғары құрал-жабдықтарымен қайта жасақталып, жылына 1230 мың дана тігін өнімдерін шығаратын болды. Сонымен қатар 1924 жылы байпақ-киіз басу фабрикасы ретінде құрылған «Аяз» ААҚ да жылына 240 мың жұп байпақпен 240 т техникалық киіз басу қуатына ие. Қазір мұнда тері мен былғары өңдеп, одан жоғары сұраныстағы бұйымдарды – шалақ тон, кеудеше, желбегей т.б. тігіп шығарады. Облыста ет өнімдерін дайындаумен 4 өнеркәсіп орны мен ауылдық жерлердегі 17 шағын цех айналысады.

Қарашығанақ мұнай –газконденсат кен орны – облыстың Бөрлі ауданы жерінде, Орал қаласынан шығысқа қарай 150 км. Жерде орналасқан. 1979 жылы ашылған. Көтерілім құрылғының биіктігі 1700 м. Аумағы 16х29 км. Кен шоғыры мұнайлы, газды, конденсатты. Газконденсатты бөлегінің биіктігі 1420 м, мұнай қабатының қуаты 200 м. Биогермдік және биоморфті-детритті әктас, доломит т.б. әр түрлі ауыспалы жыныстары өнімді деп саналады. Коллекторлары кеуекті, кеуекті-ұралы. Кеуектілігінің орташа шамасы мұнайда 9,4 %, газконденсат бөлегінде 10,7%. Газға қаныққан резервуарлық бөлігінің орташа өткізгіштігі 0,08 мкм², мұнайға қаныққан бөлігінікі 0,05 мкм². Газға қаныққан коллеторының орташа пайдала қалыңдығы 200 м. Қаныққан мұнайдікі – 45,7 м. Пермьдік бөлігінің газбен қаныққан коллекторы 0,90 тас-көмір бөлігінікі 0,89. Мұнайға қаныққан коэффициенті 0,92-ге кен. Кен орнының жабындысы-кунгур ярусының ирень сфитасындағы галит қабатынан тұрады. Тұз – күмбезді тектоникалық әрекеті пайда болған беткі қабатын жоғары Пермьнің дара ярусының терригенді-галлогенді қабаттары жапқан. Кен шоғыры шегі – 3526 м тереңдікте [3, 47].

Кен орнындағы газ қоры 1317,4 млрд. М-ді құрайды. Мұнда бастапқы қордың екі пайызы жұғығы ғана өндірілген. Кен орнында Қазақстандағы газконденсаттың 91 %, газдың 66 % шоғырланған.

Әдебиеттер:

1. Ахметов Е.А., Бердіғұлова Г.Е. Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік географиясы. «Алматы», 2011.
2. Батыс Қазақстан облысы энциклопедиясы. А., 2009 .
3. Бейсенова А.С. Қазақстан табиғатын зерттеу және физикалық, географиялық идеялардың дамуы. А.; «Рауан», 2010.

Орынбаева Фариза

5B011600-География

Ғылыми жетекшісі: ж.ғ.м., оқытушы Сийкимбаева А.Б.

ҚазМемҚызПУ

ЖАНҒА ДАУА, ДЕРТКЕ ШИПА - «САРЫАҒАШ»

***Аннотация.** В этой статье я разъяснил историю и открытие Сарыагашских целебных вод. Речь идет о целебных свойствах воды и особом месте в мире.*

***Abstract.** In this article, I explained the history and discovery of Saryagash healing waters. It is about the healing properties of water and a special place in the world.*

Жібек жолы бойындағы Сарыағаш өңірі – арғы-бергі тарихымыздағы талай игі жақсыларымыздың табаны тиіп, ізі қалған киелі, көне мекен. Әріпектен сөз қозғасақ, желмаясына мініп, Жер-ұйық іздеген Асан қайғы бабамыздың Келес бойын: «Бал татыған суың-ай, Қалың қамыс нуың-ай», деп тамсана жырлауы бұл өлкенің шыбық шаншысаң шынар өсетін нулы да сулы жер екенін паш етсе керек. Өткен ғасырдың ортасына таман Сарыағаш арасанының ашылуы республика жұртшылығына кеңінен танымал, еліміздің оңтүстігіндегі іргелі емдік-сауықтыру орны – «Сарыағаш» шипажайын дүниеге әкелді. Содан бергі уақытта бұл шипажайда 780 мыңнан астам адамның табандарының табы қалғанын, осы сауықтыру орнынан ем алып, дерттеріне шипа тапқандарын мақтаныш тұтамыз[1, 10.].

2002 жылдың 24 қазаны «Сарыағаш» курортының тарихындағы елеулі күн болып жазылып қалды. Осы күні Президентіміз Н.Ә.Назарбаев Оңтүстікке келген сапарында курортқа атбасын алғаш рет бұрып, оның тыныс-тіршілігімен танысқан болатын. Бас корпус алдындағы қысқа жүздесуінде: «...Сарыағаштың шипалы суына сенім мол. Маған жыл сайын осы курортта жиырма мыңнан астам қазақстандықтың саулықтарын түзеп қайтатынын айтты. Бұл «ауырмаудың жолын іздеудің» бір бағыты осы жаққа жетелейтінін көрсетеді. Баршаңызға денсаулық тілеймін. Сарыағаш халықтық санаторий екен. Оны әлі жақсартып, көркейтеміз», дегені ел есінде жатталып қалды. Сол кезеңде курортта төрт санаторий қызмет атқарса, қазір олардың саны он сегізге аяқ басты. Курорт орналасқан Көктерек кенті көркейіп, аз уақыттың ішінде сәнді курорт – қаланың сұлбасы көріне бастады. Кешегі нарықтың қыспағына, бүгінгі әлемдік дағдарысқа қарамастан Сарыағаш еліміздегі курорттардың брендіне айналып, ем алу мен дем алудың, тынығудың барлық талаптарына сай орталық ретінде дамып келеді[2,4.].

Жанға жайлы, тәнге дәру беретін Сарыағаш шипажайы өзінен-өзі біте салған дүние емес. Оның да өз бастауы, өзіндік өмірбаяны бар екені белгілі. 1946 жылы мұнай іздеушілер кездейсоқ ашқан минералды, ыстық су үш-төрт жыл бойы айдалаға атқылап ағып жатты. Осы суға түсіп, «жабайы» жолмен емделіп сауыққандар, арасанның алғашқы ақысыз «жарнамашылары» еді. 1949 жылы Ташкент ғалымдары суды зерттеуге кіріседі. Судың емдік қасиетін білген соң 1951 жылдың көктемінің аяғында аудандық денсаулық сақтау бөлімінің бастамасымен 7 ұңғыманың жанынан ұзындығы – 25, ені 10 метр хауыз (бассейн) салынды. Суға түсу дәрігерлердің қадағалауымен жүргізілді. Сол жылы жаз айында минералды су емханасының құрылысы басталып, 1952 жылдың қаңтарынан емделушілерін қабылдай бастайды. 250 адамға арналған бір қабатты, майда құрылыстар жүргізіліп, ол Сарыағаш бальнеоемханасы аталды. Осы кезеңде қазақтың өлкелік патология институтының ғалымдары да минералды судың буын-тірек, жүйке, ас қорыту мүшелерінің, тері және кәсіби уланулардағы тиімділігін анықтау бағытындағы жұмыстарын бастайды. Олардың арасында М.Қайрақбаев, С.Замятин, Т.Мулагулова, И.Железников, Т.Русманова, А.Адырхаев, т.б. ғалымдар болды. 1953 жылы өлкелік патология институтының директоры Б.Атшабаровтың ұйымдастыруымен институт қызметкерлерінен шипалы судың әртүрлі ауруларға емдік тиімділігін тексеретін экспедиция құрылды. Оған басшылыққа медицина ғылымдарының кандидаты А.Соколов тағайындалды. Қазақстанның Орталық мемлекеттік мұрағаты қорынан табылған экспедиция басшысының шілденің 4-інде жоғарыға жолдаған рапортының қазақ тіліне аударылған нұсқасында былай делінеді: «Сарыағаш минералды су көзі, алдын ала мәліметтер бойынша, Қазақстанның аса бағалы су көзі болып табылады. Алайда, суды пайдалану ешқандай медициналық талаптарға сай келмейді. 520С температурадағы минералды су, алдын ала суытылмайды. Амбулаториялық сырқаттардың көпшілігін (қазіргі уақытта 300-ден астам сырқат бар) экспедицияның 3 дәрігерінің қарап

шығуына мүмкіндіктері жоқ. Су көзі аумағын санитарлық қадағалау белгіленбеген.» Өзбекстан да өз жерінен бұрғылау барысында «Сарыағаш» суының абсолютті баламасы «Таш-минводы» минералды суының көзін ашты. Осылайша, жер астындағы бір қайнар көзден екі көрші елдің жерінің бетіне шыққан емдік су екі атауды иеленді. Сарыағаш бальнеоємханасының жанынан «Жылы су» деген ауыл (Қазір «Көктерек» кентінің, ол бөлігі «Ескі курорт» деп аталады) пайда болды. Сөйтіп, елеусіз мекен ел назарына ілігіп, дертіне шипа іздегендердің сан тарау жолы осында тоғыса бастады. Дегенмен, «Ескі курорт» сауықтыру орнына қойылатын талаптарға сай емес еді. Жаңа құрылыстардың ауадай қажеттілігі туындай бастады. Жаңадан, үлкен санаторий салу мәселесі пісіп-жетілген сәтте Қазақстан Министрлер Кеңесінің төрағасы Д.А.Қонаев «Ескі курортқа» келеді. Бұл 1958 жылдың 30 қарашасы еді. Осы жолы Дінмұхамед Ахметұлы өңір басшыларымен бірге «Сарыағаш» минералды суының құрамы. Сарыағаш минералды суы мөлдір, таза, иссіз, дәмі жұғымды және тұрғылықты химиялық құрамы бар әлсіз минералданған, әлсіз сілтілі, жоғарғы термалды, гидрокорбонатты натрилы минералды суға жатады. Сарыағаш курорты территориясында қазіргі таңда 7 ұңғыма (скважина) бар, Сарыағаш ауданы территориясында 48 ұңғымадан (скважина) ыстық минералды су атқылауда. Сарыағаш минералды су құрамында мета-кремний қышқылы, азотты газ, аз мөлшерде 30 түрлі микроқұрамдар, аралас битуминазды гумыстық типтегі органикалық заттар бар. Яғни 1 литрдегі құрғақ қалдығы 1 грамға жетпейді (0,7-0/л). Табиғи температурасы 48-51°C. Әлсіз сілтілінген (РН-8,3).

Сарыағаш минералды суына иелік етіп, оны республика халқының игілігіне, денсаулығын жақсартуға қолдану үшін ауқымды жұмыстар атқару керектігіне көз жеткізеді. Емдеу-оңалту кешенінде жыл сайын 20 мыңға жуық қазақстандықтар денсаулықтарын жақсартып қайтуы жалғасын табуда. Емдеу тиімділігі 99 пайызға жетті. Сарыағаш шипажайы бүгінгі таңда біздің елімізде бірегей, бір өзінде арасан минералды суы, физиемдері, жайлы ауасы, және емдік балшығы бар көпсалалы шипажайға айналды. Бұған дейін негізінен гастроэнтерологиялық, урологиялық аурулар емделсе, енді емдік балшық ендіру арқылы, буын, омыртқа, гинекологиялық және кейбір тері ауруларын емдеуге жағдай жасалынды. Табиғат-ана адам ағзасының қызметін реттеудің керемет кестесін аса шеберлікпен түзген. Адамның бойында қалыпты жағдайда білінбейтін жасырын күштер бар. Курортың емі табиғи тітіркеніш болып, ағзадағы сол жасырын күштерді мүлгуінен оятып, ауруға қарсы күреске шақырады. Соның нәтижесінде, қан, лимфа айналасында, зат алмасуда, орталық нерв жүйесінде, ішкі секреция бездерінде т.б. жүріп жатқан процестер жаңа қарқын алып, ол бүкіл ағзаға әсер етіп, ауруға қарсыласу жақсарып (иммунитет), кеселден айығуға қадам жасалынады [2,4].

Сарыағаш суын таза табиғи күйінде іштей әрі сырттай 16-түрлі емде қолдалынады. Ішу, тіс ұяларын шаю, асқазанды жуу, дуоденалды түтікшелі (зондтау), тюбаж жасау, тоқ ішекті шаю, тік ішекті шаю, тік ішекті тазалап әртүрлі емдік клизмалар жасау, гинекологиялық шаю, АМОК-2 аппаратымен ішек шаю, минералды ванналар, су астында сумен массаж жасау, айналмалы душ, бұт астына өрмелеп берілетін душ, Шарко души, жакузи ванналары қолданылады,

Шипажайда ең негізі ем минералды суды ішу болып табылады. Минералды су таңертеңгі, түскі және кешкі астың алдында ішіледі. Су ішу мен тамақтану арасындағы уақыт асқазан сөлінің қышқылдығына байланысты болады.

Бұл да «Сарыағаш» шипажайының халықтың орташа өмір сүру ұзақтығын ұлғайтуға қосқан үлесі деп ойлаймын. Деніне саулық іздеген жандарға әрдайым көмек қолын созған Сарыағаш күні бүгінге дейін бірде-бір рет өз мерейтойын өткізбепті. Мерейтой дегеніміз, қаражат шашып, дарақылықпен өтетін жиын емес. Ол ұжымның өткені мен жеткенін зерделейтін, келешегінде күтіп тұрған істерге екпін алатын, бір сәт «біз осыны атқара алыппыз-ау» деп марқаятын шуақты, шабытты шақ болып есте қалса керек. Заңғар жазушымыз Мұхтар Әуезов: «Орта Азия көлемінде Сарыағаш суына пара-пар ешбір су жоқ», деп тегіннен-тегін айтпаса керек. Бүгінде Сарыағаш шипалы суымен елімізге ғана емес, әлемге танылып отыр [3,4].

Әдебиеттер:

1. Айтбай Тәсіловтың «Сарыағаш» Шымкент 2015ж.
2. «Сарыағаш» қоғамдық саяси газеті 16 ақпан 2019 жыл.
3. Республикалық қоғамдық медициналық газеті 30 мая 2014

Оналбек Гүлдана

5B011200-Химия

4 – курс

Научный руководитель: PhD Абдраймова.М.Р.

КазГосЖенПУ

СИНТЕЗ И РЕНТГЕНОГРАФИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ХРОМИТА –ФЕРРИТА ГАДОЛИНИЯ СОСТАВА $Gd_{(1-x)}CaCr_{0.5}Fe_{0.5}O_3$, (где $x=0,5-0,7$)

Түйіндеме. $Gd_{(1-x)}CaCr_{0.5}Fe_{0.5}O_3$ хромит – феррит гадолинийдің үлгісі синтездеудің золь – гель әдісі арқылы алынды. Реакция өнімдерінің рентгенографиялық талдауы Miniflex 600 (Rigaku) рентгендік дифрактометрінде жүргізілді. Синтезделген хромит – феррит гадолинийдің рентгенограммаларын индицирлеу мәліметтері бойынша алынған феррит орторомбты құрылысқа ие екені көрініп тұр.

Abstract. $Gd_{(1-x)}CaCr_{0.5}Fe_{0.5}O_3$ chromite - ferrite gadolinium samples were obtained by the sol - gel method of synthesis. X-ray diffraction analysis of the products of the chemical reaction was carried out using a Miniflex 600 X-ray diffractometer (Rigaku). The X-ray display data of the synthesized chromite - ferrite gadolinium show that these ferrite have an orthorhombic structure.

Большой интерес к изучению магнитных свойств оксидов (ферритов) редкоземельных элементов связан с тем, что многие из них соединения имеют антиферромагнитный или ферромагнитные свойства. Важность химической однородности в фазовых состояний сложных оксидов имеют особенную характеристику для их применения, особенно в том, что касается магнитных и электрических свойств. В последние годы наблюдается небывалый всплеск интереса к магнитоэлектрическим материалам и мультиферроикам.

Первые характеризуются линейным магнитоэлектрическим эффектом (наведенным электрическим полем намагниченностью и индуцированной магнитным полем электрической поляризацией), вторые обладают спонтанными электрической поляризацией и намагниченностью, которыми можно управлять «перекрестным» образом: вызывать переключения намагниченности электрическим полем и наоборот – электрической поляризации магнитным полем. Таким образом, магнитоэлектрические материалы предоставляют новые возможности преобразования электричества в магнетизм и обратно [1, с 373.].

Экспериментальная часть

В данной работе мы использовали золь-гель метод с использованием глицерина в качестве осадителя.

Образцы хромита–феррита гадолиния допированных щелочноземельными металлами (Ca) были синтезированы золь-гель методом, где использовались поверхностно-активное вещество. Применение такого метода позволило получить однофазные кристаллические частицы хромита – феррита гадолиния. Твердая смесь $Gd_{(1-x)}CaCr_{0.5}Fe_{0.5}O_3$, (где $x=0,5-0,7$) впервые синтезирована. Определены параметры единой ячейки и рентгеновские и пинкометрические плотности. Для получения хромита – феррита гадолиния формулы $Gd_{(1-x)}CaCr_{0.5}Fe_{0.5}O_3$, (где $x=0,5-0,7$), смеси Gd_2O_3 , $CaCO_3$, Cr_2O_3 , Fe_2O_3 были стехиометрически вычислены и проведены методом золь-геля. Стехиометрическое количество оксидов перемешивали и растирали в агатовой ступке для получения однородной смеси. К полученному смеси добавили 2 мл дистиллированной воды, 2 мл глицерина и 3 г лимонной кислоты. До получения массы геля ставим смесь в электрическую печь. После чего они подвергались многократным отжигам в печи в температурном интервале 600-1000 °С с повышением температуры через каждые 100°С в час.

Отжиг проводили в пять этапа. Первый этап – 600°С в течение 6 часов, второй этап – 700°С в течение 3 часов, третий этап – 800°С в течение 7 часов, четвёртый этап – 900°С в течение 6 часов, пятый этап – 1000°С в течение 1 часа с общей длительностью 23 часов [2, с 70.].

После каждой стадии синтеза проводились промежуточные перетирания. По завершении синтеза отключали печь, и охлаждение полученного соединения происходило в режиме охлаждения муфельной печи. Состав конечных продуктов контролировали методом РФА. Рентгенографические исследования проводились на дифрактометре Miniflex 600 (фирма Rigaku, Япония) [3, с 398].

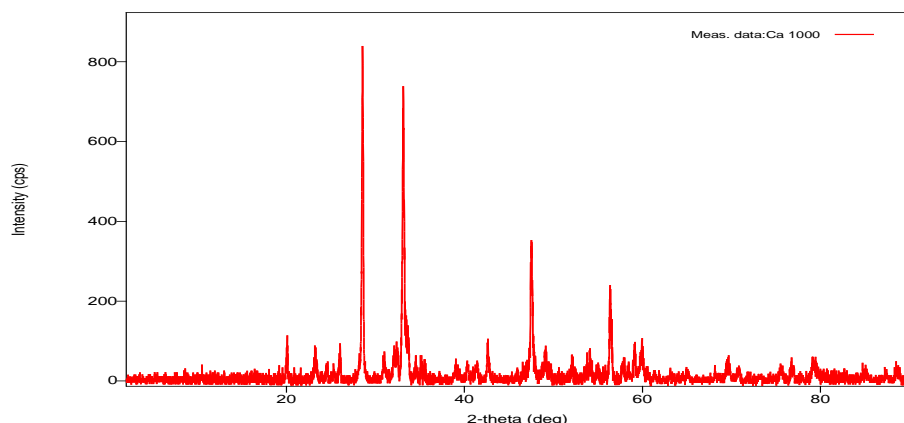

Рисунок 1. РФА – образца хромита – феррита гадолиния состава $Gd_{(1-x)}CaCr_{0.5}Fe_{0.5}O_3$.

Результаты и их обсуждения

Согласно данным рентгеноструктурного исследования полученные хромита – феррита гадолиния являются орторомбической с пространственной группой (Таблица 1).

Таблица 1. Тип сингонии и параметры элементарных ячеек хромита – феррита гадолиния состава $Gd_{(1-x)}CaCr_{0.5}Fe_{0.5}O_3$

№	Формула	Вид сингонии	a, Å	b, Å	c, Å	$V_{\text{э.я.}}, \text{Å}^3$	Z	$\rho_{\text{рентг}}$	$\rho_{\text{пик}}$
1	$Gd_{(1-x)}CaCr_{0.5}Fe_{0.5}O_3$	орторомбическая	5.3149	5.513	7.592	222.4	4	7.611	7.709

Данные индирования рентгенограммы синтезированных хромита – феррита гадолиния показывают, что они имеют кубическую структуру со следующими параметрами элементарных ячеек: $Gd_{(1-x)}CaCr_{0.5}Fe_{0.5}O_3$ – $a=5.3149$, $b=5.513$, $c=7.592$, Å, $V_{\text{эл.яч.}} = 222.4 \text{ Å}^3$, $Z=4$, $\rho_{\text{рентг.}} = 7.611 \text{ г/см}^3$, $\rho_{\text{пикн.}} = 7.709 \text{ г/см}^3$.

Правильность результатов индирования подтверждаются удовлетворительным совпадением опытных и расчетных значений обратных квадратов межплоскостных расстояний ($10^4/d^2$), а также степенью совпадения значений рентгеновской и пикнометрической плотностей исследуемых соединений.

Выводы

Рентгенографическим методом определены тип сингонии и параметры элементарных ячеек. Выявлено, что хромита – феррита гадолиния полученные золь-гель методом кристаллизуются в орторомбической структуре и соответствуют формуле $Gd_{(1-x)}CaCr_{0.5}Fe_{0.5}O_3$.

Литература:

1. Devi, P. S. (1993). Citrate gel processing of the perovskite lanthanide chromites. Journal of Materials Chemistry, 3(4), 373.
2. М.М. Матаев, Р.О. Sukhodayev, Zh.I. Tursinova, Z.B. Sarsenbaeva, A.Zh. Seitbek Synthesis, X-ray study and determination of the particle size of manganites // International scientific-practical conference “Development of education and science by modern directions in the field of chemistry, biology, ecology and geography”. – 2017. P.68-70.
3. М.М. Матаев, М.Р. Abdraimova, S.M. Saxena, D.Zh. Nuketaeva, B.T. Zheksembieva, «Synthesis and X-Ray Analysis of Complex Ferrites», Key Engineering Materials/ISSN: 1662-9795, Vol. 744, pp 393-398/doi:10.4028/www.scientific.net/ KEM.744.393/© 2017 Trans Tech Publications, Switzerland.

Оңғарбай Әсел

Ветеринариялық санитария 3 курс /студент

Ғылыми жетекшісі: к.в.н., ст.преподаватель Б.Канатов, в.ғ.м., ассистент А.М. Харесова
«Қазақ ұлттық аграрлық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы**ШҰЖЫҚ ӨНДІРУ ЦЕХЫНЫҢ ҚОНДЫРҒЫЛАРЫ МЕН ҚҰРАЛ-ЖАБДЫҚТАРЫН
САНИТАРИЯЛЫҚ ӨНДЕУ ЖӘНЕ ЖҮРГІЗІЛГЕН ДЕЗИНФЕКЦИЯНЫҢ САПАСЫН
САНИТАРИЯЛЫҚ-ГИГИЕНАЛЫҚ БАҒАЛАУ**

Аннотация. В данном исследовании была определена эффективность дезинфицирующего средства «Когганит ЦФ-312» в производственных условиях, а также эффективность продукта «Перкатмол», применяемого в ветеринарно-санитарной обработке современного оборудования и приборов.

Abstract. The research has identified the effectiveness of the disinfectant "Cogenite TsF-312" in production processes, as well as the effectiveness of Percatmoyl, used in veterinary sanitary engineering and upgrading equipment.

Қазіргі заманға сай мал шаруашылығы өнімдерін өндірудің көлемдесуіне, бақташылықтың кеңейуіне, сыртқы ортамен қарым қатынастың жиілеуіне байланысты, індеттің таралуына қолайлы шарт жағыдай жасалып, індеттің әсіресе жұқпалы ауруларды туылуы мен таралуына тиімді болып отыр, егерде жағсы тізгінделмесе, тосыннан ауру қоздырғыш микроорганизмдер жұқпалы індеттер таратып, кең көлемдегі экономикалық зиянды тудырады.

Дезинфектанттың микробқа әсері оның физикалық күйіне (құрғақ, сұйық, газды), концентрациясына және температурасына байланысты. Құрғақ күйінде дезинфектанттар микроорганизмдерге өзінің әсерін тигізе алмайды. Сұйық күйінде әсіресе газ күйінде дезинфектант микробтарға күшті әсер етеді. Дезинфекциялаушы ерітіндінің концентрациясы неғұрлым жоғары болса, оның зарасыздандыру әсері де күшті болады.

Зерттеу материалдары: Вакуумды кутер, Таспалы ара, теріні сылғыш машина, вакуумды толтырғыш – шприц, транспортерлік машина, Волчок – ет тартқыш, вакуумды сорғыштар, жуғыш машина, жер таразысы, кесуге арналған жартылай автоматты машина, слайстер, екі камералы вакуумды буып – түйгіш машина, автоматты пеш, «Колганит ЦФ-312», «Перкатмол», жұғынды таяқшалар, сүзгілер, пипетка, химиялық стакан, цилиндр, колба, Петри аяқшалары, пробиркалар, коректік орталар (ЕПА), физиологиялық ерітінді, спирттік шам, пипеткалар.

1-кесте. «Перкатмол» және «Колганит ЦФ-312» препараттарының салыстырмалы санитариялық өңдеу нәтижелері

	Дезинфекцияланған нысандар	1см ² беткейдегі микробтар саны, КТБ		
		Дезинфекцияға дейін	Дезинфекциядан кейін	
			«Перкатмол»	«Колганит ЦФ-312»
	Еден	475 120	4213	4340
	Қабырға	218 003	1450	1580

«Перкатмол» препаратының бактерицидтік белсенділігі 97-98 % болды. Айта кететін бір жайт, «Перкатмол» препаратының мұндай жоғары биоцидтік белсенділігі нысандарды қазіргі кездегі жуғыш заттармен мұқият жуғаннан кейін қолданғанда байқалды. Жоғарыда көрсетілген кестедегі мәліметтерге сүйеніп қазіргі заманғы жуғыш-зарасыздандырғыш препараттар бактерицидтік белсенділігі жағынан жоғары екенін байқауға болады. «Колганит ЦФ-312» препараттарының зарасыздандырғыш белсенділігі 95-96%-ды құраса «Перкатмол» препараттары 97-98%-ды құрады,

бұл көрсеткіштер аталған препараттың концентрациясының жоғарылығы мен әсер ету уақытының, яғни экспозицияның жоғарылығымен ерекшеленеді. Дезинфекциядан кейін «ҚР Денсаулық сақтау министрлігі» бекіткен «ет өңдеу өнеркәсіптік кәсіпорындарына арналған санитарлық ережелердің» және «мемлекеттік санитарлық-эпидемиологиялық қызметінің» санитарлық ережелеріне және нормаларына (СанПиН 4.01.009.97) сәйкес 1 см^2 беткейде саны 5×10^3 КТБ (колония түзетін бірлік) көп болмаса, микробтар жіберіледі, бірақ санитарлық-көрсеткіш микроорганизмдер (ішек таяқшасы және алтын стафилококк) бар болмауы керек. Дезинфектанттардың жоғары бактерицидтік көрсеткіштегі екендігі зерттеу барысында дәлелденді.

Қорытынды. Шұжық цехының едендер, қабырғалар, құрал-саймандарын дезинфекциялаушы дәстүрлі «Колганит ЦФ-312» препаратының экономикалық тиімділігіне келер болсақ, шет елдік өнім болғандықтан, бағасы да қымбатырақ, әсері де 1-2%-ға төмен көрсеткішке ие. Шұжық цехындағы заманауи қондырғылар мен құрылғыларды ветеринариялық санитарлық өңдеу үрдістерінде қолданылған беткейлі әсер етуші препараттардың ішінде «Перкатмол» жуғыш-зарарсыздандырғыш препараттары экономикалық жағынан тиімді, арзан болып отыр. Сондай-ақ осындай құрылғыларды дезинфекциялауда отандық беткейлі белсенді заттар негізінде даярланған бұл препаратының экономикалық тиімділігі байқалып, тәжірибеде өндірісте қолдануға ұсынылды.

Сойыс цехын дезинфекциялауда «Колганит ЦФ-312» дезинфекциялық препаратының тиімділігі өндірістік жағдайында анықталды, нәтижесі 96-97 % құрады. Шұжық цехындағы заманауи қондырғылар мен құрылғыларды ветеринариялық санитариялық өңдеуде пайдаланылған «Перкатмол» препаратының өндірістік жағдайда тиімділігі 97-98 % құрайтындығы анықталды. Жүргізілген дезинфекцияның сапасын санитариялық-гигиеналық тұрғыда бағалаудың өзіндік нәтижесінде, 1 см^2 -тағы микроб саны КТБ нормалар бойынша шектен аспады. Өзіндік зерттеуде қолданылған дезинфекциялық препараттардың экономикалық тиімділігі анықталды, нәтижесінде отандық өнім болып табылатын «Перкатмол» жуғыш-зарарсыздандырғыш препараты экономикалық жағынан 375 теңге тиімді екені анықталды.

Әдебиеттер:

- 1 Абирова Г.Ш. Қазіргі жағдайдағы ет өнімінің өндірісі // статья алматы, 2016
- 2 Мырзабеков Ж.Б. және т.б. Ет-сүт өндіріс орындарының ветсанитариясы- Алматы, 2003
- 3 А.А.Ханумян Современные подходы к вопросам гигиены мясных производств/ООО Калавитс. 2016г.

Сламжан Маржан

5B011600-География

ҚазМемҚызПУ

Ғылыми жетекшісі: г.м., аға оқытушы М.Е.Токсабаева

«НАЙЗАТАПҚАН» - КИЕЛІ МЕКЕН

***Аннотация.** В научной статье говорится о еще нераскрытых тайнах края Найзатапкан. То есть, край Найзатапкан удивляет всю человечество своими лечебно-оздоровительными качествами. В этом крае есть большие возможности для развития туризма.*

***Abstract.** Given scientific article deals with the secrets of Nayzatapkan region. This region surprises people with its curing properties. There is a great potential for development of tourism*

Алматы облысы, Панфилов ауданы, Ынтылы өңірінің солүстігін бойлай Жоңғар Алатауының сілемі Үлкентау орналасқан. Осы Үлкентаудың кіре беріс сай аузында Басши ауылынан 30-35 км қашықтықта Найзатапқан арасаны бар. Найзатапқан - ақбас шыңдары, құжыр-құжыр жартастары өткеннен көп сыр түйген, тарих тағылымдарының шежіресін мөлдірете сақтаған Қарт Жоңғардың күңгейіндегі Үлкентауда көсілген кең ойпатқа ұласар жерде шыңдары аспанға шаншыла көкке өрлеген Найзатапқан шатқалы жатыр.

Найзатапқан деп аталатын жердегі шипалы арасанның пайдасы ертеден бері көп жерге мәлім болған. Киелі бұлақ саналатын жердегі шипалы арасанның пайдасы ертеден бері көп жерге мәлім болған.

Арасанға бастап кіретін қақпа тәрізді болып тұратын үлкен ойығы бар қара тасқа қарап, жаратушының құдіреттілігіне таң қаласыз. Дәл осы тас түбінен басталып кететін жалғыз аяқ жол қатар-қатар орналасқан бастауларға әкеледі. Әрбір бастау асқазан ауруларына, тері ауруларына, іш қатқанға, баспаға, өт жолы ауруларына, қан қысымы ауруына, әйел жынысы ауруларына ем болатын шипалыққасиеттеріне қарай рет-ретімен орналасқан. Ал бастаулардың батыс жағында құяң, аяқ-қол, тұз байлану ауруларына шипалы батпақтар орын алған. Осы бастаулардан 100-120 метрдей шамасында «Көк батпақ» деген жерде құрамында күкірт қоспасы бар, ревматизм, полиатрит, сал ауруларына мыңда бір ем батпақ орын тепкен [1,3].

Арасаннан бір шақырымдай қашықтықта Алланың құдіретімен тастан біткен қазаношақ, ағаш үй,ер тоқым, тек алыстан ғана мұнартып көрінетін тастағы қару кезенген адам бейнесі, әр түрлі формадағы тастар бар. Әйел – аналардың пірі – Бибібатима ананың жатқан төсегі деп аталатын, үстіне жатсаң ананың ыстық алақанында жатқандай күйде болатын тастан біткен киелі төсек бар.

Найзатапқан арасаны Найзатапқан шатқалының батыс етегіндегі сазды, шұрайлы қолатында орналасқан. Ұзыны 1000 метр, ені 300-400 метр болатын жайдақ еңістіктің жоғары бөлігінде қатар-қатар 10-15 бұлақ көздері сылдырап ағып жатыр.

Алыстан қараған көзге Найзатапқан шатқалының бір қыры жүрелеп отырған алып ананың иіп тұрған емшегі іспетті Сәмбі талдар көмкерген, көлемі үйдей қос төмпешіктен аққан бұлақ суы жарыса ағады. Қатар орналасқан шипалы сулардың кейбірінің арасы бір қарыстан аспайды. Алайда,әрқайсысының өзіндік дәмі, түрі бар. Бұл арасанның елге қызмет көрсете бастағаны сонау жоңғар,қалмақ шапқыншылығынан бері жалғасып келе жатқан сияқты. Себебі,мұнда көбіне жарақат,теріде пайда болатын кеселдерге ем іздеп келетіндер көбірек кездеседі. Ертеректе сол батпақта сүлік жиі кездеседі.

Найзатапқан - табиғаттың керемет шипажайы. Найзатапқан арасаны баяғы жаугершілік заманында қазақ батырлары мен сарбаздарының емделетін орны.

Арасанның ауа райы ауылдың климатымен сәйкес келеді. Дәрілік өсімдіктерден адыраспан, алтынтамыр, қалақай, қылша өседі; бұталы өсімдіктерден итмұрын, шырғанақ, арша, тал тағы басқа көптеген түрлері бар

Найзатапқанның суы мен батпағының физикалық және химиялық құрамын 1965 жылдары дәрігерӘсперов Құрмаштың ұйымдастыруымен Қазақ ССР Ғылым академиясынан ғалымдар шақырылып, зерттелген. Зерттеу нәтижесі бойынша бұл арасан суының температурасы 18° С - 20° С-ден ауытқымайды және химиялық құрамы Кавказдағы Есентуки, Боржоми, Сухуми,

Схалтубакурорттарының суларымен сәйкес келеді деп анықтама берген. Жалпы бұрын 27 түрлі бұлақ көзі болған екен. Қазіргі кезде олардың оны ғана бар [2,30-33].

Жалпы арасандағы шипалы бұлақ көздері мен батпақтарының тізімі төмендегідей:

1. Асқазанға шипалы бұлақ /1-ші түрі/
2. Асқазанға шипалы бұлақ /2-ші түрі/
3. Тыныс жолдарына шипалы бұлақ
4. Көз ауруларына шипалы бұлақ
5. Тыныс жолы ауруларына шипалы бұлақ
6. Тері ауруларына шипалы бұлақ
7. Іш қатқанға шипалы бұлақ
8. Баспаға /306/ шипалы бұлақ
9. Өт жолы ауруларына шипалы бұлақ
10. Қан қысымы ауруына шипалы бұлақ
11. Әйел жынысы ауруларына шипалы бұлақ
12. Құяң ауруына шипалы батпақ
13. Аяқ – қол ауруларына шипалы батпақ
14. Тұз байланғанға шипалы батпақ
15. Сал ауруына шипалы батпақ.

Бұл арасанда емделу процедуралары ертеңгісіңгі сағат 10-да басталады. Минералды сулар белгілі уақыт бойынша, мезгілімен ішіледі. Батпақпен емделу жүйесі күніне бір рет қолданылады және уақыты 15-20 минут болуы абзал. Емделіп келгеннен кейін бір-екі жеті денені жылы ұстап, күтіну керек. Жалпы арасан тек тәңізді ғана емдеп қоймай, жаныңды да дерттен тазартып, көңіліңді көтеріп, жүрегінде жаңа сезім туғызады. Таудың самал желі, ауасы, бұрқыраған шөптің иісі тәңізді де, жаныңды да тазартып, алпыс екі тамырыңның жандана соғып жаңа күшпен, жаңа ой сыйлайды [3, 9-10].

Әр түрлі ауруларды емдеу үшін жер астынан шығатын алуан түрлі минералды бұлақтардың суын қолдану ғылыми-медициналық тілде бальнеотерапия деп аталатындығы белгілі. Мұндай бұлақтардың суы жылы болады, кейбіреулерінікі тіпті 37-39° С-ға дейін болады. Ауру адамдарды емдеу үшін мұндай минералды суларды ванна ретінде немесе мезгіл-мезгіл ішу түрінде қолданады.

Сонымен қатар көптеген арасандарда шипалы лаймен емдеу, яғни түрлі құрамды лайды шипалы ем мақсатымен қолдану әдісі де бар. Шипалы лайдың қоюлығы түрліше, ол ыстықты өзінде ұзақ сақтайды және оны ағзаға біркелкі таратады. Шипалы лаймен денені түгел немесе оның бір жерін қыздыруға болады. Дене температурасын лай әсерімен бір градус жоғары көтерудің өзі ағзаны түрлі өзгеріске енгізеді. Оның құрамындағы минералды тұздар тері арқылы ағзаға сіңіп, оны әлдендіреді.

Найзатапқан арасанының шипалы, минералды сулары мен батпақтарын көптеген сырқаттарға пайдалануға болады. Арасанға алғаш барып емделу жүйесін жүргізгенде алдымен барлық ауруды қоздырады, адам ағзасы өзгеріске түседі. Шипалы батпақ әсерінен адам әлсіреп, дәрмені құриды, денесі қызады, зақымдалған мүше сырқаты козады. Бірақ бұл өзгерістер бірнеше күннен кейін өз-өзінен басылып, адамның халі жақсарады. Шипалы батпақ терідегі қан айналысын реттейді, ауырғанын басады, қабынған ісікті ыдыратып жараның бітуін тездетеді. Құяң, аяқ-қол сырқырауы, тұз байлану, ревматизм, палеоартрит, сал ауруларына қарсы ем ретінде қолданылады. Солардың ішінде қазір кеңінен қолданылып жатқаны құрамында күкіртті сутегі бар шипалы батпақ. Шипалы минералды сулар қан қысымын төмендетуге, тыныс жолдарын жақсартуға, асқазанның, өт жолдарының қызметін қоздыруға, баспа, көз, тері ауруларынан айығу барысында пайдаланылады.

Әдебиеттер:

1. Сембаев М. «Басшиім – бақыт бесігім». – Талдықорған: «Офсет» баспаханасы, 1996-98.
2. «Киелі мекен – Күреңбел». – Алматы: «МерСал», 2003.
3. Сматов Б.И., Алматы, «Сельские здравницы Казахстана», «Қайнар», 1981.

Тургаенбаева Диляра

5B011300-Биология

Научный руководитель: д.б.н., проф. А.А. Мауи

КазГосЖенПУ

РАСПРОСТРАНЕНИЕ И ВРЕДНОСТЬ СЕПТОРИОЗО В УСЛОВИЯХ АЛМАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Түйіндеме: Мақалада септориоз ауруының таралуы, зияндылығы, аурудың қоздырғышының биологиялық ерекшеліктері кетірілген. Осы аурудың қоздырғыштарына аудастырылған сорттардың төзімділігі анықталған.

Abstract: The article presents the symptoms, biological features of the pathogen, prevalence, harmfulness of soybean diseases. The strongest spread of the disease was observed in the foothill zone of the Almaty region.

Одним из резервов увеличения урожайности сельскохозяйственных культур является ликвидация потерь от болезней. В последнее время получило широкое распространение на посевах сои очень вредоносное заболевание – септориоз. Возбудителем болезни является гриб *Septoria glycines* Hemmi; телеморфа *Mycosphaerella uspenskaiae* Mashkina. Септориоз на посевах сои отмечен во всех районах Алматинской области. Заболевание особенно часто наблюдается предгорных районах и в районах с обильным осадками в период бобообразования.

Вред от септориоза выражается в том, что при появлении пятен на листьях происходит потери ассимиляционной поверхности растения и преждевременное отмирание листьев. Как следствие наблюдается уменьшение размера и массы зерен. Недобор урожая может составлять 8-17% и более, существенные потери наблюдается на предгорных районах Алматинской области.

Анализ научно-технической литературы показал, что очень большая работа по септориозу, проведена в таких странах, как Китае, Бразилии, Индии, Японии, Италии, Корее, США. Учеными этих стран изучена вредоносность болезни, разработаны меры борьбы, проведена оценка сортов сои на устойчивость.

В странах СНГ септориоз более подробно изучен на Украине, где определена роль агротехнических приемов на ее развитие, изучены вопросы биологии возбудителя болезни [1, 48с].

В Казахстане о септориозе имеются только некоторые, отрывочные сведения [2, 65с]. Септориоз сои в республике ранее считался второстепенным патогеном, но в настоящее время отмечено резкое распространение и усиления вредоносности.

Симптомы болезней проявляются, начиная с первой пары листьев. Изначально образуются мелкие (до 2-3 мм) угловатые пятна коричневого или красно-коричневого цвета, которые можно увидеть с обеих сторон листа. Впоследствии они сливаются, образуя некрозы неправильной формы.

Листья приобретают ржавый цвет. При сильном развитии болезни они опадают. На отмерших тканях формируются пикниды с выступающим устьищем, диаметром от 44 до 100 мкм, хорошо различимые невооруженным глазом в виде черных точек. Пикноспоры бесцветные нитевидные одно- и четырехклеточные, размером 21-52,6x1,4-2,1 мкм. [3, 79с].

На протяжении вегетационного периода перезаражение растений происходит пикноспорами. Зимует грибок на растительных остатках в виде пикнид, а также мицелия в семенах. Во влажную погоду пикноспоры высвобождаются и каплями дождя, и ветром распространяются в посевах сои. Кроме листьев поражаются все надземные части растения, включая стебель, черешки, бобы и семена. Заражение растений происходит, начиная с нижнего яруса и при благоприятных условиях распространяется вверх. В течение лета грибок, развиваясь на посевах восприимчивых сортов, образует до 9 поколений. Конидий патогена разносятся с каплями воды, насекомыми и ветром на расстояние до 100 м от посева и в высоту до полутора метров. Максимальное их количество наблюдается на высоте 45-75 см, то есть на уровне зараженных листьев.

Источником инфекции являются зараженные семена и инфицированные растительные остатки сои, на которых патоген сохраняет жизнеспособность в течение 2-х лет. Период вегетации растений споры возбудителя распространяются воздушным путем, с водой, частицами почвы. Нами с 2013 по 2016 годы в семи районах Алматинской области были проведены маршрутные обследования производственных посевов сои и на селекционных участках Каз НИИ земледелия и растениеводства на распространенность септориоза сои. В 2013 году септориоз сои были отмечены в двух районах

Алматинской области, где распространенность составила 7,5-10,0%. Наиболее сильное распространение болезни было в 2016 году.

Так, в Талгарском и Енбекшиказахском районах распространение болезни достигало 40,0-50,0%, а в засушливых Илийском, Саркандском, Коксуском и Карасайском районах проявление септориоза во все годы было слабым (2,0-7,0%). Средние значения развития септориоза по районам Алматинской области за 4 года исследований подтверждает зависимость ее распространения от количества осадков за вегетационный период и от умеренной температуры воздуха. Так, 2016 г. в предгорной зоне в период вегетаций выпало осадков 3,5 раза больше, чем многолетней, где степень развития болезни достигла до 31,7%. Это одно из наиболее вредоносных болезней сои, так как быстро поражает активно растущее растение в период вегетации. При раннем проявлении болезни потери семян сои достигает 20-30%.

Опыты по изучению вредоносности септориоза сои проводили на экспериментальной базе КазГосЖенПУ. Учитывали распространенность и степень развития болезни сои. Исследования показали, что в течение последних лет септориоз сохраняет высокий уровень распространения и вредоносности. Первые симптомы заболевания появляются на растениях в предгорных районах Алматинской области в третьей декаде мая на старших по возрасту листьях, которые в большой степени подвержены заражению. Особенно быстрому распространению септориоза способствовали благоприятные погодные условия вегетационного периода 2016г. продолжительные осадки за май, июнь, июль и август (167; 97; 133,8 и 77,3 мм в месяц соответственно) и высокая среднесуточная относительная влажность воздуха (в среднем 77; 58; 63 и 75% соответственно) способствовали распространению *Septoria glycines*. Постепенное понижение среднесуточной температуры воздуха и повышение среднесуточной относительной влажности воздуха начиная с середины августа и первой декаде сентября привели к массовому поражению септориозом бобов растений сои. Пораженные листья закручивались и высыхали. Из-за слабого развития фотосинтетического аппарата и сокращения площади ассимиляционной поверхности растения отставали в росте и уменьшалось количество бобов, а также снижалось масса 1 000 семян. Степень развития болезни к уборке составляла от 17 до 20,5% (рис.9) в зависимости от устойчивости сорта (разв. сорта). Сорта, высеваемые в настоящее время в республике восприимчивы к септориозу. Но зарубежные сорта Декабиг из Франции и Тажин из Нидерланды при среднем поражении септориозом (15-20%) проявляют выносливость к патогену, минимально снижая массу 1000 зерен. Наибольшую устойчивость проявили сорта местной селекции Алматы, Вита, Ласточка, а также сорт Скынтия (Молдавия). Потенциальная урожайность этих сортов достигает 57 ц/га. При сильном поражении септориозом потери составили 47%.

Литературы:

1. А.О. Бабич, А.А. Бабич- Побережна. Селекція, виробництво, от торгівля і використання сої у світі. / К.: Аграрна наука. 2011. с. 548.
2. Казенас Л.Д. Список болезней сельскохозяйственных растений в Казахстане // Труды республиканской СТАЗРа. - 1950. - Т. 68.
3. И.Н. Абрамов. Грибные болезни соевых бобов на Дальнем Востоке. Владивосток. 1931. с. 84.

Тұрсынғали Талшын

5B060900-География

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., профессор м.а. К.Н. Мамирова

ҚазМемҚызПУ

ЖАҢАРТЫЛҒАН ГЕОГРАФИЯ ОҚУЛЫҒЫНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН ҚҰРЫЛЫМЫ (9 сынып «География оқулығы», автор Р.Ә.Қаратабанов)

Аннотация. Учебник нового формата для 9 класса средней школы разработан в соответствии с обновленной программой. В исследовании выявлены теоретические способы создания учебника, дидактические функции, содержание и структура учебника с учетом современных требований. Анализируются особенности научно-методического аппарата нового учебника. Учебник географии 9 класса предназначен для углубления и расширения новых знаний и компетенции о нашей стране – Республики Казахстан.

Abstract. A new format textbook for the 9th grade of secondary school has been developed in accordance with the updated program. The study identified theoretical ways to create a textbook, didactic functions, the content and structure of the textbook, taking into account modern concerns. The features of the scientific and methodological apparatus of the new textbook are analyzed. The 9th grade geography textbook is intended to deepen and expand new knowledge and competence about our country - the Republic of Kazakhstan.

Жаңартылған оқу үлгісіне сәйкес білім беру, оның мүлтіксіз жүзеге асырылуы сапалы оқулыққа тікелей байланысты. Себебі, мектеп оқулығы барлық оқу үрдісінің өзіндік озық үлгісі болып табылады. Ол оқытудың мазмұнын ғана емес, сонымен қатар, жұмыстың әдістемелік тәсілдерін, жалпы бағытын және оқытушы мен оқушының көңіл күйін анықтап отырады. Кез келген ғылымда оқулықтарды даярлаудың өзіндік әдіснамасы қалыптасқан, яғни оқу әдебиеті құрылымы мен мазмұнын іріктегенде ғылыми теорияға негізделіп, дидактикалық, логикалық-психологиялық талаптарға сай құрастырылуы қажет. Қазіргі кезеңде мектептегі білім берудің жаңа тұжырымды идеялары мен даму жолдарына сай оқытуды саралау, бағдарлы оқыту, білім мазмұнын кіріктіру, мектеп өмірін ізгілендіру идеяларын іске асыру мәселелері қарқынды жүргізілуде. Осы бағытта жүргізіліп жатқан жұмыстардың бірі – жаңа оқулықтар басып шығару. Өйткені қоғамның білім беру саласында оқулық негізгі компонент болып саналады. Мектеп оқушысы оқулық мазмұнынан тек ақпарат пен дайын білімді алумен ғана шектелмеуі тиіс, ол оқушының қабілеттерін жан жақты дамытатындай, өз қызығуын іске асыруға, шығармашылық ойлауын және өмірлік құзыреттіліктерін қалыптастыруға көмектесетіндей болғаны жөн. Сонымен қатар қазіргі мектеп оқулығы педагогикалық тәжірибенің жинақталған ақпараттық моделі ретінде білім мазмұнын іске асыра отырып, оқушылардың жалпы ақпарат көздерінен алған мәліметтерін бір жүйеге келтіріп, кіріктіруге мүмкіндік жасауы қажет.

Мектеп оқулығын тек қана білім көзі ретінде ғана емес, сондай-ақ оқушылардың білімін ұйымдастыру процесінде және жүзеге асыру үдерісінде оқушылардың білімін дербес пайдалану көзі ретінде дидактикалық құрал ретінде және кейінгі эксперименттер туралы хабардар болуымен байланысты өз іс-әрекеттерін жүргізу ретінде қарастырады. Оқушыларды бір-бірімен және айналасындағы шындықпен байланыстыруда. Оқулықта шығармашылық қызметтің тәжірибесі оқушылардың оқу іс-әрекетін қамтамасыз ететін білім беру жағдайлары түрінде көрсетіледі. Өз кезегінде, эмоционалды құндылықтармен қарым-қатынас тәжірибесі оқулық мәтінінде эмоциялық қабылдауды анықтайтын және құн жүйесінде қамтылған объектілер мен қызмет құралдары туралы пікірлер арқылы көрсетіледі [1,72].

Мектептегі география курсының мазмұнын оқушылардың ой-өрісін тәрбиесін арттыратын – ғылымның негізін салатын – ойлар, теориялар, фактілер ғылыми әдістер кіреді. Айта кетерлік нәрсе – мектеп географиясына таңдап алынған материалдар адам өмірен өте қажетті. Оқушылар алған білімін практикада қолдана білуі тиіс. Осы білімді игеруде іскерлік пен дағдыны қамту қажет.

2018-жылы Алматы кітап баспасынан Р.Ә.Қаратабанов, А.А.Саипов, Б.Х.Балғабаева, Қ.Т.Сапаров авторларының жалпы білім беретін мектептердің 9-сынып оқушыларына арналған 3 бөлімнен тұратын география оқулығының үлгісі жарық көрді. Жаңа мазмұндағы география оқулығында жаңа бағдарламалар енгізілген. Құрлымы мен дизайнында да бірқатар ерекшеліктер орын алады. Мысалы, оқулықта түрлі түстер, кестелер, диаграммалар, карталар, суреттер әр

параграфта мол қолданылған. Бұл баланың психологиялық тұрғыда көзқарасына оң бағдарын береді, оқуға деген қызығушылығын арттырады. Себебі, бірсарынды мәтіндерге қарағанда кестелер мен фотосуреттер арқылы бала мәліметтерді тез әрі жеңіл қабылдайды. Оқулық тәрбиелік, қалыптастырушылық, құрылымдық қызметтерді атқарады[2,4].

Бүгінгі таңда ғылым мен техника қарқындап өсіп отырған шақта мектеп бағдарламасы мен оқулықтарына, олардың барлық жетістіктерін енгізу мүмкін емес. Осы себептен де мектеп ертенгі білімнің негізін қалап, оқушылардың өздігінен ізденіп, білім алуларына мүмкіндік жасау үстінде. Сапалы оқыту және өздігінен оқып білім алуға баулу негізінде ғана оқушылардан парасатты азамат тәрбиелеп шығуға болады. Сабақ үстінде оқушылардың белсенділігі, өзіндік жұмыс жасау қабілетін ұйымдастыру үшін оқулықтың да тигізер бірқатар үлесі бар.

Жаңартылған география оқулықтарында осыған үлкен назар аударылған.

9-сынып географиясы біздің еліміз – Қазақстан Республикасы туралы тереңдетіп және жаңа мағлұматтар қалыптастыруға арналған.

Әр сабақ сайын оқушылар Отанымыздың өзіндік ерекшеліктерін, өзіне тән қырымен танысатын болады. Қазақстанның географиясын зерттеу «Қазақстанның дамуы үшін біз не істей аламыз?» деген негізгі сұрақ тұрғысынан жүзеге асырылады.

Географиялық білім әлеміне жол салу үнемі оңай бола бермейді, бірақ қызықты екені рас, өйткені «Қайда? Қалай? Неліктен?» тәрізді басты географиялық сұрақтарға жауап ізделінеді.

Әр тақырып бойынша негізгі мақсаттар мен мақсатқа жету үшін қандай білім болу қажеттігі параграф «басында» көрсетілген. Оқулықтың әр параграфы осыдан басталады.

Оқулық мәліметті оқып қана қоймай, оны жан-жақты қарастырып, терең түсінуді ұсынады. Ол үшін әрбір дайын мәлімет блогінен кейін тапсырмалар мен сұрақтар беріледі. Сұрақтардың жартысының жауабы оқулықта қамтылмаған. Осыларға байланысты оқулықта белгілі шартты белгілермен берілген бағдарлау аппараттары бар.

Қазіргі әлемде білім беру - экономикалық өсуді, әлеуметтік тұрақтылықты және азаматтық қоғам институттарын дамытуды қамтамасыз ететін маңызды факторлардың бірі. Әлемнің барлық елдерінде даму деңгейіне қарамастан жалпы проблемалар шешіледі: білім берудің қолжетімділігін арттыру, оны сапалы ету, әлеуметтік және экономикалық талаптарға сай болу; оқу құралдарын, атап айтқанда, мектеп оқулықтарын пайдалану, оқушыны үнемі өзгеріп отыратын өмір мен еңбек жағдайына дайындау.

Әлемнің барлық елдерінде даму деңгейіне қарамастан жалпы проблемалар шешіледі: білім берудің қолжетімділігін арттыру, оны сапалы ету, әлеуметтік және экономикалық талаптарға сай болу; оқу құралдарын, атап айтқанда, мектеп оқулықтарын пайдалану, оқушыны үнемі өзгеріп отыратын өмір мен еңбек жағдайына дайындау.

XX ғасырдың соңында посткеңестік кеңістікте орын алған саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер түбегейлі жаңа тәуелсіз мемлекеттерде ұлттық білім беру жүйесін одан әрі дамытуға үлкен ықпал етті.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, оқулық - кешенді құрылымы бар оқыту құралы: мәтін, қосымша мәтіндік компоненттер, иллюстрациялық материалдар және т.б. екенін атап өтеміз. Дегенмен, оқулықтың жетекші компоненті – мазмұнның барлық құрамдас бөліктерін – тек білім туралы хабарлау үшін ғана емес, сондай-ақ қызмет көрсету жолдарын көрсету үшін де ұсынылған материалға автордың көзқарасын анықтау және оқушыларға жауап беруге, оқушылардың сарамандық жұмыстарды орындауына себеп болатын мәтін болып табылады[3,54].

Әдебиеттер:

1. Мамирова К.Н. Школьный учебник. А. 2015.
2. Қаратабанов Р.А. География 9 сынып. Алматы:кітап.
- 3.Құсайынов А.К., Асыллов Ұ.А. Оқулықтану өзекті мәселелері.Рауан. 2003.

Амантай Г.Е.

6M060600-Химия

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.д., профессор А.С. Мусина

ҚазМемҚызПУ

АУЫР МЕТАЛДАРДЫҢ АҒАШ ӨСІМДІКТЕРДІҢ ЖАПЫРАҚТАРЫНА СІҢІРІЛУ ЖӘНЕ ЖИНАҚТАЛУ ПРОЦЕССТЕРІ

Қоршаған ортаға түскен экотоксиканттар метеорологиялық факторлардың әсерінен топырақта, суда және атмосферада кең таралып, тірі организмдердің тіршілік әрекетіне кері әсер етуде. Экотоксиканттардың үлкен қашықтықтарға таралуы олардың физикалық және физика-химиялық қасиеттеріне, яғни булануына, ұшқыштығына, ерігіштігіне т.б. байланысты. Қазіргі кезде барлық табиғи орталарда бақыланып отырған ластаушы химиялық заттардың негізгілерінің бірі- ауыр металдар. Бұл бір жағынан металдардың биологиялық активтілігіне байланысты. Сонымен қатар, олар органикалық қосылыстар сияқты трансформацияға берілмейді, биохимиялық айналымға түскенде ұзақ сақталады. Өсімдіктің қайсысы болса да ауыр металдан улануы оның тек тамыр арқылы өткен мөлшерімен ғана шектелмейді. Металдар атмосферадан жапыраққа түсіп, онан клеткаға өтеді. Бұл ауыр металдардың бәріне тән ерекшелік. Жапырақ арқылы өсімдікке өткен мыстың биохимиялық реакцияларға тигізетін зияны аз емес [1,2]. Мысалы, фотосинтездің нашарлауына, тыныс алу процесінің екпінді жүруіне ықпал жасайды, ал мұның ағза үшін еш пайдасы жоқ, өйткені, энергияның шығыны көбейеді, сол сияқты метаболиттердің жылжуына себін тигізеді.

Қылқан жапырақтыларға қарағанда талшын сияқты жапырақты ағаштар көп зардап шеккені 1 суретте көрсетілген.

Сурет 1— Талшын жапырағының ауыр металмен улануы

Ауыр металдардың өсімдіктерде жиналуы әр түрдің өз ерекшелігіне байланысты. Ауыр металдардың өсімдіктерге сіңірілуін, тамыр мен жапырақ арасындағы қатынасын көптеген ғалымдар өз еңбектерінде қарастырған.

Өсімдіктердің бір ауыр металға төзімділігі басқа металдарға төзімділігін анықтамайды, ол өсімдік түріне, ауыр металдардың қасиетіне байланысты. Мысалы ағаштардың жапырағы арқылы қорғасын және басқа элементтердің сіңірілуін зерттеген жұмыстар нәтижесі көрсеткендей, күрделі жалпақ жапырақтардағы ұсақ балауыз қабаты жұқа жай жапырақтармен салыстырғанда ауыр металл иондарын көп жинақтаған. Табиғатта ауыр металдардың көп мөлшерде болуынан өсімдік түрлерінің осы жағдайға тек төзімділері ғана қалады. Ауыр металдармен ластанған аймақтарда өсімдіктердің төзімділігі арта түседі де, төзімсіз және сезімтал түрлері толығымен құрып кетеді.

Біздің жұмысымыздың нәтижесі бойынша мегаполистің ауа бассейнінің тазарту үшін ағаш өсімдіктердің ауыр металдарды сіңіру қаблетін анықтау болып табылады. Сол себепті автокөліктерден атмосфераға шығарылатын зиянды заттардың арша, емен, алма, терек, үйенкі, қарағаш ағаштарының жапырақтарына тиетін әсері зерттелді. Ең алдымен жыл бойы өсіп тұрған жапырақтарды күзде жинап, улы газдар мен ауыр металдардың әсерін байқау үшін белгілі әдістермен жапырақтардың құрылысын көрдік.

Жапрақтардың қаншалықты ластанғанын, клеткаларында ластағыш заттардың тұрып қалғандығын көру үшін біз жапырақтың көлденең кесіндісінен препарат жасап, оларды микроскоппен көріп, фотосуретке түсіргеннен кейінгі байқалатын өзгерістерін сыртқы бақылау көрінісіне талдау жасадық. Бұл талдау бойынша салыстыру анализін жасау үшін таза жағдайда өсірілген ағаш өсімдіктердің жапырақтарында зерттедік.

Біздің бақылауымызша арша жапырағының анатомиялық құрылысында өткізгіш шоқтары айқын көрініп, қатпарлы мезофилі ажырап кеткен. Бұдан шығатын нәтиже ластағыш заттардың арша жапырағының құрылысына әсер еткені байқауға болады.

Күзде жиналған емен, арша, терек, алма, вяз, карагаш, үйенкі ағаштардың жапырақтарына салыстырмалы анализ жасалды. Еменнің анатомиялық құрылысында бізге айқын көрінген шайыр қуыстарының өзгеріске ұшырағаны байқалған. Зерттеу барысында жапрақтардың анатомиялық құрылысында үлкен өзгерістердің болғандығы анықталды.

Вяз, алма, карагаш ағаштарының жапырақтары көктемнен күзге дейін атмосферадағы белгісіз заттармен толтырылғаны көрініп тұр. Оны біз улы заттарды сіңіріп шайыр қуыстарына орналасады деп ойлаймыз. Өткізгіш шоқтар концентрлі, мезофилл қатпарлы, мезофиллде қосымша заттары бар екендігі анықталды [3]. Анатомиялық құрылысы өзгеріске ұшыраған. Осындай қорытындыны қосымша физико-химиялық анализбен дәлелдедік.

Сонымен жасыл ағашы өсімдіктердің жапырақтары ауаға ұшқан шандар мен газдарды, ауыр металдарды өзіне сіңіріп, атмосфералық ауаны тазартады. Бірақ жапырақтардың өздері де қоршаған ортаға түскен ластағыш заттардың әрекетінен жағымсыз әсерге ұшырайды. Бұл олардың дамуымен физиологиялық процесстеріне соның ішінде биологиялық тұрақтылықпен қорғаныштық функциясын төмендетеді. Әр түрлі ағашты өсімдіктердің түрлері олардың физиологиялық және морфологиялық ерекшелігінің нәтижесіне қарай ауыр металдарды жинақтау қабілетінде айырмашылық бар. Ауыр металдардың емен мысалында жапырақтарына тигізетін улық әсері анықталды: $Cd > Ni > Pb$.

Әдебеттер:

1. Рощина В.В. Загрязнение окружающей среды металлами //Сб. тр. "Металлы, гигиенические аспекты оценки и оздоровления окружающей среды". М., 1983. -С.7-14)
2. Шильников И.А., Лебедева Л.А., Лебедев С.Н. Факторы, влияющие на поступление тяжелых металлов в растения // Биология. 1995. №8. -С. 68-70.
3. Лавриенко И.А., Лавриенко О.В. Аккумуляция растениями тяжелых металлов в условиях нефтезагрязнения // Сибирский экол.журнал. 1998. №3.4. -С.299-309.

Тәсібекова Гауһар

«Ветеринарная санитария»

5- курс студент

Научные руководители: к.в.н., проф. Г.Е.Алпысбаева, м.в.н., ст.преп. Ж.Н.Кудайбергенова

«КазНАУ» НАО

Сравнительное исследование газового состава воздуха животноводческих помещений с использованием современных приборов

Түйіндеме. Жануарлардың тіршілік етуінің нәтижесінде, көң мен төсеніш құрамындағы азот және күкіртті заттардың ыдырауы барысында, сонымен қатар, жануарларға арналған қора-жайлардың ауа алмасуының бұзылуы салдарынан, жануарларға зиянды әсер ететін аммиак, көміртегі диоксиді, сутегі сульфиді, меркаптандар, метан және басқа да улы газдардың көп мөлшері жинақталуы мүмкін. Зиянды газдардың әсерін зерттеу арқылы жануарлардың ұстау жағдайларын жақсарту аламыз. Зерттеу барысында барлық микроклиматтық көрсеткіштерді, газдарды, соның ішінде аммиак, метан және көмірқышқыл газдарының мөлшерін өлшедік. Зиянды газдар классикалық әдістермен және сандық және сапалы анықтау үшін заманауи құралдарды қолдану арқылы анықталды.

Abstract. As a result of animal life, the decomposition of nitrogen and sulfur-containing substances of manure and litter, as well as insufficient air exchange in the premises can accumulate in significant concentrations of ammonia, carbon dioxide, hydrogen sulfide, mercaptans, methane and other gases that have a harmful effect on animals. By studying the effect of harmful gases, we can optimize the conditions of animals. In the course of research, all microclimatic parameters and the presence of ammonia, methane and carbon dioxide from gases were measured. Harmful gases were determined by classical methods and using modern devices for quantitative and qualitative determination

Благополучие сельскохозяйственных животных, увеличение производства животноводческой продукции и насыщение отечественного рынка мясом, молоком, яйцами, а также сырьем высокого качества возможно при условии укрепления кормовой базы, оптимизации технологических процессов и строгого соблюдения зооигиенических правил ведения животноводства. Микроклимат – это совокупность физико-химических параметров воздушной среды и светового режима помещения, в различном сочетании и с различной силой воздействующих на организм животного [1].

Углекислый газ, метан, аммиак, сероводород и закись азота являются наиболее заметными газами, обнаруженными в молочных постройках. Когда газы, произведенные в концентрированном молочном производстве, выходят из зданий, они способствуют расширению экологических проблем, таких как глобальное потепление, кислотные дожди и баланс питательных веществ в окружающей среде [3]. Основным источником углекислого газа в молочных зданиях является дыхание. Незначительные порции (6,1%) образуются в результате разложения навоза и мочевины. Средняя концентрация CO₂ в молочных постройках составляет 1900 промилле. Скорость производства CO₂ на корову составляет 330 г / ч [2].

Лабораторные исследования проводились в КазНАУ в 2018-2019 году на факультете «Ветеринария», на базе кафедры «Ветеринарная санитарная экспертиза и гигиена», а научно-практическая часть проводилась в КХ «Айдарбеков Е.С» в Алматинской области.

Результаты исследования. Для исследования были выбраны три разных объекта:

1. объект для содержания КРС вместимостью в 155 голов;
2. объект для содержания КРС вместимостью в 80 голов;
3. объект для содержания телят.

Исследования проводили два раза, до полудня и после полудня.

Был определен газовый состав воздуха в животноводческих помещениях КХ «Айдарбеков» в Алматинской области. Перед определением газового состава воздуха, измерили микроклиматические параметры помещения с использованием разных приборов. Для определения влажности, освещенности, шума и скорости передвижения воздуха использовали универсальный комплекс Mastech MS6300. А также для сравнения был использован люксметр ПКА, чашечный анемометр цифровой с указателем направления ветра Мегеон -11030, термогигрометр.

Для определения аммиака и углекислого газа был использован газоанализатор ОКА – Т, для метана ПГА – 300, для взрывоопасных газов таких как бутан, ацетон, пропан и т.д. газоанализатор Мегеон – 08088. Было определено газовый состав воздуха в помещении в трех точках. Далее было взято среднее показание. Таблице 1 приведены измеренные данные с помощью разных газоанализаторов.

Таблица 1. Газовый состав воздуха в животноводческих помещениях.

Определяемое вещество	Объект 1		Объект 2		ПДК
	До полудня	После полудня	До полудня	После полудня	
CO ₂	0,90 %	0,5 %	0,45 %	0,15 %	0,25 %
NH ₃	3,5 мг	2,5 мг	4 мг	1,5 мг	20 мг
CH ₄	0,28 %	0,07%	0,21%	0,05%	~1%
Взрывоопасные газы	-	-	-	-	-

Как мы видим в таблице из всех показани содержание CO₂ до полудня в двух объектах превышает ПДК в 2-3 раза. Это зависит от режима сбора навоза и типа подстилки. Кроме того до полудня показания были высокие из за того, что до того момента как мы проводили измерение, навоз все еще был несобран. В животноводческих помещениях NH₃ выделяется в результате микробиологической гидролиза мочевины и мочевой кислоты уреазой до формы NH₄ и его последующее улетучивание до NH₃. Общее количество NH₃, выбрасываемого в атмосфера в основном зависит от навоза и его характеристики. Кроме того высокое содержание вредных газов в помещении зависит от типа подстилки. В КХ «Айдарханова» был использован в качестве подстилки смесь соломы с мелом. Как мне показалось, данный вид подстилки визуально казалось недостаточно гигроскопичным.

Закключение. Изучение газового состава воздуха животноводческих помещений имеет большое гигиеническое значение. На ухудшение газового состава воздуха помещений оказывают влияние и сами животные, выделяя при дыхании значительное количество углекислого газа и водяных паров. Выдыхаемый воздух, по сравнению с атмосферным, содержит больше в 100 раз углекислого газа и примерно на 25% меньше кислорода. Травоядные животные выделяют, кроме того, значительное количество метана и водорода.

Для удаления вредных газов и предупреждения вызываемых ими нарушений жизнедеятельности необходимо своевременно удалять навоз, менять подстилку, правильно организовывать работу вентиляции, соблюдать нормы зоогигиенических требований.

Литературы:

1. Санитарно-гигиеническая оценка микроклимата животноводческих и птицеводческих помещений: учеб. пособие / Новосиб. гос. аграр. ун-т. Биолого-технолог. фак.; сост.: А.А. Пермяков, А.Г. Незавитин, Л.А. Литвина. – 4-е изд
2. «A meta-analysis of environmental factor effects on ammonia emissions from dairy cattle houses» Elena Sanchis a, , Salvador Calvet a, Agustín del Prado bFernando Estelles.
3. Гершун В. И., Ветеринарная гигиена / В. И. Гершун, Р. К. Туякова. - Костанай: Костанайский печатный двор 2005. - С. 58-67.

Шортанова Айжан

6M060600-Химия

Ғылыми жетекшісі: х.ғ.к, профессор м.а. Г.Е. Азимбаева

АЛТЫН ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОСЫЛЫСТАРЫН ӨНДІРІС ҚАЛДЫҒЫНАН БӨЛУ ӘДІСІ

Аннотация. В данной статье описана получение золота и его соединений путем переработки отходов производства царской жидкостью. Обработано разложенный раствор 10% - тиомочевинной и 35% - раствором Na_2CO_3 , в результате выделен KAuP_2S_7 , $\text{Cs}_3(\text{AuO}_2)$ ($\text{Cs} 1,72$ Rb 2,28 Au4). Их химический состав подтвержден методами рентгенофазной и ИК-спектроскопией.

Abstract. This article describes the production of gold and its compounds by processing waste Royal liquid. Treated the decomposition of a solution of 10% thiourea and 35% solution of Na_2CO_3 , it resulted in KAuP_2S_7 , $\text{Cs}_3(\text{AuO}_2)$ (Cs Of 1.72 Rb2,28 Au4). Their chemical composition was confirmed by x-ray and IR spectroscopy

Кіріспе

Қазіргі жағдайда еліміздің минералды байлықтары (оның ішінде көп мөлшерде жиналып жатқан құрамында бағалы металдары бар қалдықтар мен айналмалы материалдар) кешенді түрде қайта өңделмеуде. Негізгі металдардың өндіріс технологияларының, бір жағынан жаңарылмауының себебінен, екінші жағынан жиналған құрамы бойынша күрделі қалдықтарды өңдейтін оңтайлы жоғары технологиялы сұлбаның жоқтығы бағалы, технологиялық түрде қайтарылатын көптеген компоненттерінің біржола жоғалуына әкеліп соғуда. Техногендік минералдық қалдықтардың мөлшері жылдан жылға өсуде. Статистикалық мәліметтер бойынша, қазіргі уақытта 20 млрд т жуық қалдықтар жиналған. Оның 75%-ы тау-кен саласынан, 20%-ы байыту саласынан, қалғаны металлургиялық өндіріс саласынан шығуда. Жезқазған мыс қорыту зауыты қауіптіліктің екінші тобына жатады. Республика бойынша қалдықтардың 16,5%-ы Шығыс Қазақстан экожүйесінің үлесіне тисе, бір ғана “Жезқазған түсті металл” өндірістік бірлестігінде - 13,5% қордаланған (9,12046 млн.т). Ал 2017 жыл бойынша түзілген өнеркәсіптік қалдықтар көлемі 76,7 миллион тонна, 2017 жылға бұл мөлшер 105,5 миллион тоннаны құрады. 2018 жылы өнеркәсіптік қалдықтарды қайта өңдеу үлесі 12,44 %, ол алдыңғы жылмен салыстырғанда 2 % жоғары.

Қазақстанда 2018 жылдың қаңтар-қыркүйегінде өңделмеген және жартылай өңделген немесе ұнтақ түріндегі алтын өндірісі 71 361 келіні құрады. Бұл 2017 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 12,9% көп.

Аталған кезеңде өңделмеген және жартылай өңделген немесе ұнтақ түріндегі күмісті өндіру көлемі былтырғымен салыстырғанда 10,4% азайып, 711 280 келіні құрады. [1].

Тәжірибелік бөлім

Зерттеудің нысаны ретінде: Жезқазған мыс кен байыту өндірісі жанынан алынған қалдық.

Өндіріс қалдығын қайта өңдеу арқылы бағалы металдар мен қосылыстарды бөлуге болады. Біз осы мақсатта Жезқазған мыс комбинатының өндіріс қалдығының химиялық құрамын[2] жұмыста зерттеліп, нәтижесінде 14 макроэлементтер мен 19 микроэлементтер бар екендігі анықталды. Өндіріс қалдығының құрамына мыс, мырыш, темір, қорғасынның мөлшері көп.

Өндіріс қалдығы құрамындағы бағалы, сирек кездесетін металдар да бар екендігі анықталды. Олардың мөлшері спектрлік анализ әдісімен «Дифракционды фотографиялық спектрограф -13» (ДФС-13) маркалы қондырғысында анықталды. Оларды атап айтқанда (%): алтын-0,000124; күміс-0,01362; никель-0,0073.

Өндіріс қалдығын кешенді түрде пайдалану үшін тұз қышқылы және патша сұйықтығымен ыдыратудың қолайлы жағдайлары анықталған [2].

Өндіріс қалдығын патша сұйықтығымен 20°C бөлме температурасында, қаттының сұйыққа 1:2,5 ара қатынасында, 1 тәулікте (24 сағат) ыдыратылды.

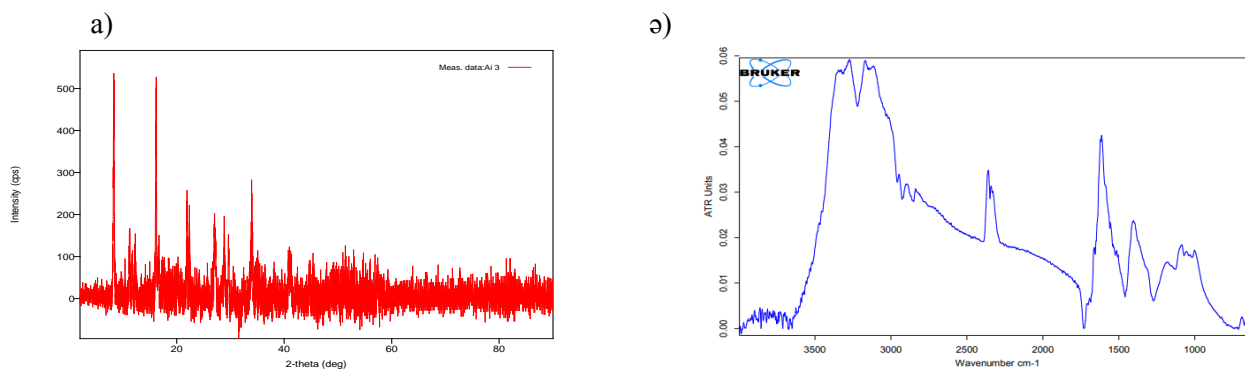
Мыс өндірісі қалдығын патша сұйықтығымен өңдеп, сүзіп даяр болған I ерітінді екіге бөлініп алынды.

I ерітіндіні 30 мл 10% - тиомочевина ерітіндісімен өңдеп. Нәтижесінде жасыл түсті тұнба түзілді. Тұнбаны кептіріп, өлшеп алынды. Нәтижесінде 13,55 г KAuP_2S_7 түзілді.

I ерітіндіні 30 мл 35% - Na_2CO_3 ерітіндісімен өңдеп. Нәтижесінде қоңыр түсті тұнба түзілді. Тұнбаны кептіріп, өлшеп алынды. Нәтижесінде $\text{Cs}_3(\text{AuO}_2)(\text{Cs}_{1,72} \text{Rb}_{2,28} \text{Au}_4)$ түзілді. Өнімнің массасы 33,35г -ға тең.

Зерттеу нәтижесінде алынған мәліметтерді талқылау

Алынған өнімдердің рентгенограммасы 1 – суреттерде көрсетілген [3]:

Сурет-1. а) KAuP_2S_7 -нің рентгенограммасы; ә) KAuP_2S_7 -нің ИҚ спектрі

Қорытынды

1. Жезқазған мыс өндірісі қалдығының химиялық құрамы зерттелді. Нәтижесінде 14 макроэлементтер мен 19 микроэлементтер бар екендігі анықталды. Өндіріс қалдығының құрамына мыс, мырыш, темір, қорғасынның мөлшері көп.
2. Өндіріс қалдығының құрамынан KAuP_2S_7 және $\text{Cs}_3(\text{AuO}_2)(\text{Cs}_{1,72} \text{Rb}_{2,28} \text{Au}_4)$ бөлініп алынды.
3. Өндіріс қалдығының бөлініп алынған KAuP_2S_7 және $\text{Cs}_3(\text{AuO}_2)(\text{Cs}_{1,72} \text{Rb}_{2,28} \text{Au}_4)$ рентгенфазалық және ИҚ- спектроскопия әдістері арқылы дәлелденді.

Әдебиеттер:

1. Козлов П.А. Освоение процессов рециклинга техногенных отходов цветной металлургии//Цветная металлургия, 2014, №2, с. 45-52.
2. Азимбаева Г.Е., Калдыбаева А.Б., Жезқазған мыс комбинаты қалдығының химиялық құрамын зерттеу, «Ғылым қызметкерлері күні» аясында өткізілген студенттер мен жас ғалымдардың «ҒЫЛЫМ және БІЛІМ-2014» атты халықаралық IX ғылыми халықаралық конференциясы, Астана, 2014, 156-160.
3. Накамото К. ИК-спектры и спектры КР неорганических и координационных соединений. М.: Мир, 1991.

Юриева Б.

Студент 2-го курса биологии

Научный руководитель: д.б.н., проф. А.А. Мауи

КазГосЖенПУ

ИССЛЕДОВАНИЕ МОРФОЛОГИИ ВОЗБУДИТЕЛЯ РИЗОМАНИИ САХАРНОЙ СВЕКЛЫ

Түйіндеме: Мақалада қант қызылшасының ризомания ауруының қоздырғышының морфологиялық ерекшеліктері зерттелген. Осы аурудың қоздырғышы вирус некротического пожелтения жилок свеклы (ВНПЖС) екені анықталды. Ризомания ауруының қоздырғышы вирустың морфологиялық ерекшеліктері зерттелді.

Annotation: In the Almaty region, the virus of necrotic yellowing of beet veins was first diagnosed (VNYBV). The morphological features of the isolate of VNYBV allocated in the Almaty region are revealed and compliance of its organization with the structure of VNYBV is shown.

Ризомания является наиболее опасным заболеванием сахарной свеклы во всем мире. Потери урожая от этой болезни в Казахстане достигает 50-80% [1]. У пораженных ризоманией корнеплодов значительно снижается сахаристость.

Симптомы ризомании как на листьях, так и корнеплодах. Особенно четко диагностируется болезнь во второй половине вегетации и во время уборки. Болезнь, как правило, проявляется сначала очагами. Инфицированные растения вянут в течение дня из-за недостаточного водоснабжения, вследствие поражения проводящих пучков, по которым вода и растворенные в ней минеральные соли поступают в надземную часть растений. В ночное время тургор частично восстанавливается. При ранней инфекции растения если не гибнут, то в конце вегетационного периода сильно отстают в росте, имеют мелкие недоразвитые корнеплоды, их масса в 10-15 раз меньше, у нормально развитых растений.

В настоящее время ризомания распространена на всех свекловичных плантациях, особенно на старых орошаемых землях. Наибольшее поражение сахарной свеклы болезнью (свыше 50%) отмечено на полях ПК им «Ескельды», КХ им Д.А.Конаева Алматинской области, в хозяйствах Меркенского, Кордайского и Шуского районов Жамбылской области.

Возбудитель ризомании является вирус некротического пожелтения жилок свеклы (ВНПЖС), который переносится и распространяется почвенным плазмодиофоровым грибом (*Polymyxa betae*). Инфекция сосредоточена в почве, где может сохраняться и накапливаться долгие годы (до 15 лет) создавая большую угрозу посевам. При благоприятных условиях происходит вспышка заболевания, что вызывает массовое поражение растений, приводящее к потерям урожая на больших площадях.

Возбудитель ризомании - ВНПЖС является РНК-содержащим многокомпонентным вирусом с разделенным геномом, состоящий из 4 (иногда 5) жестких палочковидных вирионов. Диаметр частичек около 20 нм, а длина их варьирует в пределах от 65 до 400 нм [2]. Изучение морфологических особенностей изолята ВНПЖС, выделенного в Алматинской области, проводили методом иммуноэлектронной микроскопии с использованием А – белка стафилококка (РА-ISEM). Для опытов взят нативный сок из образцов корнеплодов, в которых предыдущими исследованиями иммуноферментным методом (ИФА) достоверно выявлен ВНПЖС (рис. 3.4). Препараты анализировали в электронном микроскопе УЕМБ 100 С при инструментальном увеличении 40000^х. Исследование проведено совместно с сотрудниками лаборатории ДНК-технологий и вирусологии ИСС УААН.

На электронограмме четко наблюдаются палочковидные структуры разной длины с постоянным диаметром около 20 нм, что соответствует структурной организации вируса некротического пожелтения жилок свеклы - многокомпонентного вируса. По длине среди вирионов преобладают частицы от 60 до 390 нм, хотя встречаются одиночные частички большей длины, что можно объяснить агрегацией вирионов “конец к концу”. С целью исследования морфологических характеристик проанализированы 15 электронограмм и проведен количественный анализ компонентов изолята вируса.

Установлено, что вирионы по длине распределяются на 4 класса – 80-90 нм, 100-120 нм, 250-

270 нм, 350-400 нм. Результаты измерений показали, что среди вирионов преобладают короткие частички длиной 80-120 нм (48,5%), а длинные частички - 350-400 нм (6,4%) встречались редко. Полученные нами данные согласовываются с результатами других исследователей [2,3].

Известно, что существуют три патотипа ВНПЖС: А, В и Р [2]. Более распространенными является патотипы А и В, а ареал патотипа Р ограничен некоторыми регионами Японии, Китая, Франции, Британии и Казахстана. Наиболее вирулентным является патотип вируса Р, дальше - патотип А, наименее вирулентный - патотип В.

Таким образом, с помощью метода иммуносорбентной электронной микроскопии установлено соответствие морфологических показателей вирионов, выделенных в Казахстане, структурной организации ВНПЖС, который является многокомпонентным вирусом. Исследование показало, что среди компонентов изолята преобладают короткие частички.

Литература:

- 1 Акперлинов М. А. Ризомания сахарной свеклы в Казахстане: Автореф. дис. ... канд. с.-х. наук: 06.01.11 / НИИ защиты растений. – Алма-Ата, 1990. – 19с.
- 2 Tamada T. Beet necrotic yellow vein virus // CMI/AAB Descriptions of Plant Viruses. - 1975. - №144. – 4pp.
- 3 Власов Ю.И., Ларина Э. И., Высоцкая Р.И., Кременцова Е.А. Идентификация вируса некротического пожелтения жилок свеклы – возбудителя ризомании // Бюлл. Всесозн. НИИ защиты растений. – 1985. – №62. - С.38-43.

VI. CULTURE AND ART

Альшимбаева Рената

5B040900-Хореография

Научный руководитель: ст.преп. Асанова М.Р.

КазГосЖенПУ

ВОПРОСЫ СВЯЗИ ЛИТЕРАТУРЫ И ХОРЕОГРАФИИ В КАЗАХСКОМ БАЛЕТЕ

***Түйіндеме.** Мақалада көркем әдебиет хореографиясымен қарым-қатынас мәселесін қарауға арналған. Дереккөздер шолу шетелде әдебиет пен би арасындағы қарым-қатынас әртүрлі аспектілерде белсенді түрде зерттеледі, ал отандық жұмыстарда бұл мәселелер басқа мәселелер бойынша көзге көрінеді. Шет елдік тәжірибені зерделеу қазақ хореографиясының материалдары бойынша тақырыптардың ашылуына ықпал етуі мүмкін.*

***Abstract.** The article is devoted to the consideration of the problem of relations of fiction with choreography. A review of sources indicates that abroad the relationship of literature and dance is actively explored in various aspects, while in domestic works these issues are mentioned visually in terms of other problems. The study of foreign experience can contribute to the disclosure of topics on the material of the Kazakh choreography.*

Литература как сюжетная основа нередко становилась источником вдохновения и творческого развития хореографического искусства. Несмотря на видимое различие художественных средств, литература и танец имеют немало точек соприкосновения. Хореография строится на синтезе ряда искусств, объединяя и подчиняя их идее воспроизведения действительности в выразительных телодвижениях. В помощь хореографу приходят музыка, живопись, скульптура, поэзия и, конечно, литература. Моментами общности танца и литературы становятся сюжеты, образы и драматургия. Танец способен передать чувства и эмоции литературного произведения более ярко, более эмоционально. Если в художественной литературе сюжет рождается из системы событий, а фабула воплощает данные события в определенной последовательности, то в хореографии фабула и сюжет подчиняются композиции. Композиция воплощается в совокупности выразительных средств, к которым относятся музыка, пантомима и жест, мизансцена, техническое исполнительство, сценическое оформление, костюмы. Фабула в хореографии рождается из идеи, танцевального текста и подтекста, образных структур и многого другого. Танец не может точно следовать всем перипетиям литературного сюжета, но способен визуальными средствами передать главную идею, драматический конфликт, атмосферу и образное наполнение сюжета. Неоднократно подмечалось, что язык хореографии близок к поэтическому. Так же как в поэзии, в танце возможны различные жанровые направления: лирика, героика, эпос, драма и комедия. Так же, как и литературный язык, язык хореографии можно разделить на смысловые элементы: па, позы, жесты, мимика, ракурсы. Соединение элементов на основе художественной мысли становится танцевальной речью, развивающейся по законам временных искусств.

У многих хореографов иногда могут возникнуть проблемы при разработке красивых, лирических, выразительных движений. То, что они не могут сделать, это придумать хорошую историю, чтобы дальше начать создавать танец. И нет никаких причин, по которым хореограф не должен обращаться к литературе для вдохновения. Литература может даже помочь зрителям следить за сюжетом танца. Если это всем знакомая история, то танцоры примерно будут знать, какие действия будут дальше, как нужно себя вести, какая у них роль. Ведь танцор, в котором нет артистизма – не танцор. Затем они могут следить за действием, чтобы посмотреть, какую точку зрения принял сам хореограф. Очень важно иметь свой взгляд на все, особенно для хореографа. На самом деле, сейчас у многих он отсутствует. Поэтому первостепенным всегда будет то, какие идеи и чувства вложил в балет создатель.

Связь литературы и хореографии неоднократно привлекала внимание исследователей по различным направлениям. В 2015 году преподавателями и студентами Университета Ковентри в Великобритании под руководством доктора Линси МакКоллах был воплощен в жизнь проект «Танец и литература», в ходе которого рассматривались как вопросы влияния литературы на танец, так и

обратное направление – влияние танцевальной культуры на литературное творчество. По признанию организаторов, в основе идеи были попытки понять воздействие движения на слово и слова на движение. Взаимодействие танца и литературы изучалось от описания танцев в художественной литературе до танцевальных произведений, созданных на литературных источниках.

В 2016 году Лондонский Университет Де Монтфорт провел конференцию «Адаптация и танец», посвященную адаптации литературных сюжетов в хореографии. Доклады были посвящены темам волощения в балете сказочных сюжетов, романов и стихов, жанрам танцевальной адаптации, истории балетных адаптаций, современным танцевальным интерпретациям литературных произведений. Отдельной секцией изучались связи творчества Шекспира с балетным искусством. Следует отметить, что тема «Шекспир и хореография» активно разрабатывается исследователями Великобритании, о чем свидетельствуют проводимые семинары на темы «Шекспир и танец», «Воссоздание танцев Шекспира», выпуск специального издания «Оксфордский справочник Шекспира и танца» и книги «Танец Шекспира», написанной Джоном Расселом Брауном – профессором, театральным режиссером и педагогом.

Преподаватель Оксфорда, а в прошлом солистка шотландского балета Сьюзен Джонс – автор книги, посвященной связи литературы и танца в эпоху модернизма. В своем труде исследователь рассматривает результаты смешанного влияния на танцевальное искусство современной литературы, искусства кино и фотографии, эксперименты в области небалетных форм хореографии, связь хореографии с такими направлениями, как символизм, примитивизм, конструктивизм, экспрессионизм. Автор исследует плоды творческих отношений писателей и хореографов XX века, таких как Малларме, Ницше, Вирджинии Вульф. Отдельного рассмотрения удостоивается балет «Весна священная» И.Стравинского. [1]

В казахском балетном искусстве создано немало произведений на основе литературных сюжетов. Это балет Газизы Жубановой «Карагоз» по одноименной драме Мухтара Ауэзова, «Фрески» Тимура Мынбаева по «Глиняной книге» Олжаса Сулейменова, «Калкаман и Мамыр» по одноименной поэме Шакарима Кудайбердыева. Отдельно следует упомянуть балеты, созданные по мотивам народных легенд и сказаний. Это балет «Гакку» Аиды Исаковой по народной поэме о Кыз Жибек, «Аксак кулан» Алмаса Серкебаева, «Козы-Корпеш и Баян Сулу» Евгения Брусиловского, «Легенда о белой птице» Газизы Жубановой, и первый казахский детский балет «Ер-Тостик» на музыку Бейбита Дальденбаева. Обзор источников свидетельствует о том, что вопросы взаимодействия литературы и хореографии в казахском балете не получили достаточного освещения. В работах преимущественно рассматриваются особенности драматургии, связь с музыкой и хореографическое решение отдельных номеров. Однако есть отдельные статьи, посвященные связям художественного слова и танца. Можно назвать работу Ф.Оразбековой, посвященную балетному искусству в творчестве Мухтара Ауэзова, [2] статью Г.Жумасеитовой об эпосе «Козы-Корпеш и Баян Сулу» в прочтении хореографов Казахстана. «Ныне, когда фабульный фонд балетных спектаклей неизмеримо расширился, когда возрос интерес к национальной истории, соотнесение событий прошлого и настоящего как никогда актуально. Поэтому первостепенным всегда будет то, какие идеи, образы и чувства заложат в основу балета на национальную тематику его создатели», – пишет А.Садыкова. [3, с.2018] Проблема специфики воплощения литературного источника в искусстве хореографии актуальна и своевременна, и изучение данной темы может пролить свет на перспективы развития отечественного искусства.

Литература:

1. Susan Jones. Literature, Modernism, and Dance. Hardback. 2013. – 358 Pages.
2. Оразбекова Ф. Балетное искусство в творчестве писателя.
<http://magnolia.kz/articles/21515-baletnoe-iskusstvo-v-tvorchestve-pisatelya.html>
3. Садыкова А. К вопросу о путях развития национальных балетных спектаклей в Казахстане // Вестник КазНУ. Серия фил.культ.полит. – 2010. - №2(35). – с.206-209

Бектурғанова Балжан

5B091000 - Кітапхана ісі

Ғылыми жетекшісі: оқытушы А.Қ.Байдарова

ҚазМемҚызПУ

КІТАПХАНА МӘДЕНИ ОРТАЛЫҚ

Аннотация. Библиотека располагает богатейшим фондом информационных и электронных ресурсов, предоставляет пользователям комплекс современных сервисных услуг. Здесь будут проходить мастер-классы, лекции, семинары и презентации. На досуге молодежь могут поиграть в настольные игры, обсудить последние новости и обменяться мнениями. При коворкинг центрах могут родиться много идей, которые будут способствовать развитию нашего региона и нашей страны.

Annotation. The library has a wealth of information and electronic resources, provides users with a complex of modern services. There will be master classes, lectures, seminars and presentations. At leisure, young people can play board games, discuss the latest news and exchange views. When co-working centers can be born a lot of ideas that will contribute to the development of our region and our country.

Кітапхана – білім мен ғылымның, мәдениеттің орталығы, қасиетті орда десек, артық айтқандық емес. Кітаптың иісі мен тыныштық жайлаған осындай кітапханалар – кітапсүйер қауымның сүйікті мекені. Бүгінде мәдени орталыққа айналып отырған кітапханалар саны жыл санап көбеюде. Мәдени орталыққа айналып қана қоймай жастардың коворкинг орталығына айналып бара жатқандығы сөзсіз. Дәл осы коворкинг орталықтарды пайдалана отырып, кітапханамен байланыстырар болсақ жастардың белсенділігімен қоса мәдениетін қалыптастыратынымыз сөзсіз. Коворкинг орталықтары – адамдардың басын біріктіріп, идеяларды талқылып, кітап оқып, демалуға арналған арнайы жабдықталған кеңселер. Коворкинг-орталық - өзін-өзі ұйымдастыру нысаны, адамдар мен кез келген кәсіп иелерінің еркін қауымдастығы.

Коворкинг орталықтың негізгі мақсаты - әлеуметтік маңызы бар студенттік бастамаларды, студенттік өмірді жақсарту саласындағы әлеуметтік жобаларды және бірлесе жұмыс жүргізу үшін жастардың қолжетімді жұмыс кеңістігін ұйымдастыруды, өз деңгейлерін көтеруге ниет білдірген және ісін жаңа бастаған кәсіпкерлердің бастамаларын іске асыру үшін ыңғайлы алаң құру. «Коворкинг» сөзі бірлесе жұмыс жасау деген мағынаны білдіреді. Замануи орталық келген адамға өзінің сүйікті ісімен айналысуға мүмкіндік береді. Кітапханада жұмыс істеу үшін барлық жағдайлар жасалған. Ыңғайлы креслолар, үстелдер, жұмыс орындарының ауқымды саны, бірлескен және жеке жұмыстарға арналған алаңдар, ақысыз Wi-Fi, жедел интернет, Skype арқылы сұхбаттасу, принтерлер мен сканерлер бар. Университет қабырғаларында бүгінде студенттер бос уақытын өткізетін арнайы орталықтар көбейіп жатыр. Сонымен қатар, студенттерден бөлек әртүрлі салада қызмет ететін адамдар үшін де коворкинг орталықтардың ашылуы сұраныстың барын білдіреді. Демек, коворкинг орталықтары бізге керек. Неге? 1-себеп: Қолжетімді кеңістік 24/7 Негізі дұрыс ұйымдастырылған коворкинг орталықтары 24 сағат, демалыссыз әрі мерекесіз жұмыс істеуі тиіс. Бұл бизнес саласында қызмет ететіндердің басым бөлігі келіссөздерге әртүрлі ел мен мекендерден келетіндігімен байланысты. Коворкинг орталықтардың басты байлығы олардың резиденттері, яғни, қолданушылар. Ал, ұйымдастырушы-директор сәтті қызмет етсе, өз байлығын жоғалтып алмау үшін кез-келген арыз бен өтінішті жан-жақты қарастыру керек. 2-себеп: Кездесуге арналған таптырмас орын: Студенттер демалыс уақытында бас қосып, берілген жоба жұмысын талқылайтын орын таппай қиналады. Ал, кәсіпкерлер уақытын үнемдеуге тырысады. Сондықтан, коворкинг орталықтар бұл жағдайлардан аман-есен шығуыңызға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, коворкинг орталықтар қоғамдық көлік аялдамаларын жақын және резидент тұтынатын арнайы көлік тұрағы бар аймақ болуы шарт. 3-себеп: Бәрі резидент үшін... Коворкинг аймақтар кеңсе мен өзге жұмыс орындары секілді қатаң тәртіппен жабдықталған арнайы бөлмелерден ерекшеленуі керек. Резидент тек жұмыс жасап қана қоймай, жайлылық сезіну үшін, ұйымдастырушы креативті орта құрған дұрыс. 4-себеп: Тегін интернет желісі: Ең нашар коворкингтік аймақ – қолжетімсіз интернет пен оның жылдамдығының төмендігі. Ал, жылдам жасайтын әрі кез-келген бұрыштан табуға болатын интернет көзі –

резиденттердің жұмағы. 5-себеп: Қарны тоқ: Коворкинг орталықтарда тамақтануға рұқсат бар. Әрине, кәуәп пісіріп, балық қуыра алмайсыз. Бірақ, жұмыс уақытында тынығып, шай не кофе ішіп, тәтті торттар мен кекстер арқылы жүрек жалғап алсаңыз болады. 6-себеп: Бірлесе қызмет ету: Өзіңізбен идеясы бір адамдарды, бірге жоспар құрып, болашаққа нық қадам басуға мүмкіндік беретін жандарды жолықтыруға мүмкіндігіңіз бар. Сондықтан, кейде коворкинг орталықтарға барып, жұмыс істеңіз. Адамдармен қарым-қатынасыңыз күшейеді, достар табасыз әрі мотивация аласыз [1].

Кітапхана тұтынушысы кәсіби әдебиеттер мен басылымдарға, сонымен қатар, басқа да материалдарға қолжетімділікті пайдалана отырып, ағымдағы және келешектегі жобаларды талқылауда әркім өз білімі мен тәжірибесін бөлісу арқылы өз міндетін орындауда таптыртпайтын кеңістік. Ең маңыздысы тыныштықта жұмыс істеу мүмкіндігін туғызу. Коворкинг орталығының басты бағыттарының бірі – медиатека: Медиатеканы ұйымдастырудың негізгі шарттарының бірі – әр түрлі жастағы тұтынушыларға тек қажетті ақпаратты жеткізіп беруді ғана емес, олардың түрлі шығармашылық жұмыспен айналысуына мүмкіндік туғызуы тиіс. Осыған байланысты медиатеканың қазіргі заманға сай ақпараттық технологиялармен жабдықталуы және интернетке қосылу мүмкіндігі қарастырылған. Медиатека құрамына тек кітапханалық қор ғана емес, әртүрлі ақпарат көздерін пайдаланушы орта: бейне, дыбыстық қорлар, электрондық оқулықтар мен оқытушы бағдарламалық қамсыздандыру бөлімі, оқу залы, бейнепроектормен жабдықталған оқу дәрісханасы, т.б. кіреді [2].

Материалдық-техникалық база кітапхана негізінде қазіргі талапқа сай медиатекалар ұйымдастыруға толық мүмкіндік береді. Визуалды, аудиовизуалды ақпарат түрлерін кітапхананың қорынан, ғылыми орталықтардан, бейнеқорлар мен дыбыстық қорлардан компьютерлік желілік байланыс арқылы алып пайдалануды жүзеге асыру үшін медиатекалар ұйымдастырудың қажеттілігі айқын. Қазіргі ақпараты адамнан көп заманда мәдени орталық ретінде көрсетіліп отырған кітапхана жастарды жаңа идея ойлауға сонымен қатар қоғаммен етене араласуға зор ықпалын тигізері сөзсіз. Облыстық кітапхана 2002-2004 жылдар аралығында «Ауыл кітапханасы» деген бағдарламаны жүзеге асырған еді. Онда облыс көлеміндегі бірқатар ауылдарда кітапхана ашылды. Тіпті, осы уақытта 130 кітапхана мобильді стандартқа көшірілген. Бұл дегеніміз аталмыш мекемеде міндетті түрде 1 компьютер, сканер, принтер және арнайы бағдарлама болуы керек.

Осы бағдарлама аясында кітапханалар автоматтандырылған болатын. Енді сол істі жалғастырып, ауылдық кітапханаларға көңіл бөлуге зор мүмкіндік туып отыр. «Руханият ошағы» жобасының көздеген кезекті бір мәселесі - коворкинг-кітапхана ашу. Коворкинг дегеніміз – кітапханадан арнайы бір бөлмені оқырмандарға сай етіп әзірлеу. Яғни мобильді стандарт бойынша жабдықталады. Коворкинг орталығы кез келген адамға өзінің сүйікті ісімен айналысуына, арнайы тақырыптарда дөңгелек үстелдер ұйымдастыруға, шахмат, дойбы ойнауға, гүл өсіріп, колөнер бұйымдарын жасауға зор мүмкіндік тудырады. Бір сөзбен айтқанда кітапханаға келушілердің бос уақытын тиімді әрі пайдалы өткізуіне бар жағдайды жасайтын орталық болмақ. Сондықтан мұндай орталықтарды құру әрі олардың санын көбейту заман талабынан туындап отыр [3].

Әдебиеттер:

1. «Өскемен жаңалығы» газеті [<http://oskemen.kz/index.php?id=1106>]
2. «Сарыарқа самалы» [<http://saryarka-samaly.kz/index.php?id=1106>]
3. «Павлодар жаңалығы газеті» [www.pavlodarnews.kz]

Жапанова Алиса

Культурно-досуговая работа

Научный руководитель: канд.иск., доцент Р.Н.Валиуллина

КазГосЖенПУ

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СЕТТЛЬМЕНТОВ КАК ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ КУЛЬТУРНОГО ДОСУГА

Түіндіме. Мақала шетелдік қоғамдық орталықтар – сеттльменттер есептердің тарихи тәжірибесін зерттеуге арналған. Бұл орталықтардың пайда болуы мен дамуы қоғамның даму жағдайымен алдын-ала анықталған және еріктілер, әлеуметтанушылар мен оқытушылар-эксперименттердің ғылыми және шығармашылық күш-жігерлерін қолдануға арналған орынға айналды.

Annotation. The article is devoted to the study of the historical experience of foreign public centers - Settlements. The emergence and development of these centers was predetermined by the conditions for the development of society and became a place for the application of scientific and creative efforts of volunteers, sociologists and teachers-experimenters.

Зарубежный опыт организации культурно-досуговой работы имеет свои особенности, обусловленные историческими, политическими, национальными особенностями развития общества. В Великобритании очагами формирования досуговой деятельности стали так называемые сеттльменты. Сеттльмент – settlement – в переводе с английского означает «поселение». Первоначально этим словом обозначались особые районы в городах зависимых стран для проживания подданных государства-метрополии. Сеттльменты были юридически независимы от местного управления. Проживавшие в них люди строили быт и культуру по своим национальным традициям, организовывали клубы и центры, где можно было общаться, говорить на родном языке, заниматься различными видами творчества и проводить свободное время. Идею создания общественных организаций по типу сеттльментов одним из первых сформулировал профессор Оксфордского университета Д.Раскин. Он говорил, что все формы общественной жизни связаны между собой, с искусством и моралью. Д.Раскин полагал, что создание специальных домов-поселений в бедных районах городов, где можно проводить волонтерские мероприятия просветительского характера, изменит жизнь малоимущих граждан к лучшему. Идею Д.Раскина поддержал Арнольд Джозеф Тойнби, британский историк, культуролог и социолог. По инициативе А.Тойнби на базе Оксфордского университета был организован «Сеттльмент» в восточной части Лондона – Ист-Энде, известном по произведениям Диккенса районе расселения беднейших слоев населения. Предполагалось, что целью «Сеттльмента» станет изучение проблем бедности и непрерывное обучение и культурное просвещение низших слоев. Арнольд Тойнби не успел увидеть результаты своей активной социальной работы. Сеттльмент, получивший название «Тойнби Холл», открылся в 1884 году, через год после смерти вдохновителя и организатора. В 1886 году доктор наук Берлинского университета Сэнтон Койт, изучив опыт «Тойнби Холла», основал первый сеттльмент в США. Он открылся в Нью-Йорке и был назван «Нейборхуд Гилд». Большую работу для продвижения идеи организации сеттльментов проделала американский социолог, лауреат Нобелевской премии мира Джейн Аддамс. Изучив опыт работы «Тойнби Холл», Аддамс организовала в Чикаго благотворительный сеттльмент «Халл-хаус». Его работа была направлена на удовлетворение нужд женского населения. Джейн Аддамс подошла к работе с научной точки зрения. Ею были исследованы условия жизни и потребности населения в бедных районах города. При сеттльменте были открыты детские ясли, библиотека, кухня, спортивный зал, мастерская и пансион для молодых работающих женщин и девушек. Аддамс сумела вдохновить молодежь, и в сеттльмент пришло много волонтеров. Благодаря публикации результатов исследования и обнародованию конкретных фактов организаторы сеттльмента сумели добиться от правительства внесения изменений в законодательство и проведения социальных реформ. Труды Джейн Аддамс были высоко оценены обществом: в ее честь назван кратер Аддамс на Венере. Сеттльменты были признаны

наиболее эффективными в методике воспитания трудных детей. Государство предоставило клубам хорошие, благоустроенные здания и свободу выбора форм деятельности. [1, с.75-78]

Специфика развития сеттльментов в Великобритании сказалась на возникновении отдельных женских организаций. Женские сеттльменты возникли позже, но стали быстро развиваться и обошли по количеству мужские. И если мужчины работали в сеттльментах временно, на начальном этапе карьеры, то для женщин эта работа зачастую становилась основной. При сеттльментах молодые женщины получали навыки социальной работы, которая давала более высокий статус и оплачиваемую профессию. Много внимания в сеттльментах уделялось проблемам детей, их обучению и организации досуга. Особенно ценным в опыте организации сеттльментов нам видится внимание и целенаправленная работа по организации культурного досуга среди тех слоев населения, которые не могли позволить себе оплачивать внешкольные занятия детей. Формы работы отличались преимущественно групповой и коллективной деятельностью, что способствовало формированию навыков взаимопомощи, сотрудничества, коллективизма. Постепенно сеттльменты стали небольшими городками, где дети могли посетить библиотеку, спортивный зал, купальню. производились продажи необходимых вещей и одежды по сниженным ценам, устраивались экскурсии, лекции и концерты. Таким образом сеттльменты стали центрами культурно-досуговой работы среди небогатых граждан. Практика организации сеттльментов была признана успешной, и многие страны переняли опыт. Сеттльменты существовали во многих странах Европы, среди которых – Германия, Франция, Швеция и Норвегия. Кроме того, подобные организации появились в Японии, Индии и Австралии.

Опыт сеттльментов был изучен и освоен в России. Известный педагог-экспериментатор, автор трудов по педагогике Станислав Теофилович Шацкий в 1906 году создал общество «Сетtlement» на базе им же организованного первого в России детского клуба. Было построено уникальное здание по проекту известного архитектора А.Зеленко. Это здание сохранилось в Москве по сей день. Снаружи оно напоминает сказочный рыцарский замок с башнями и окнами в средневековом стиле. В стенах «замка» были организованы детский сад, клубы по интересам и мастерские. К сожалению российский сеттльмент просуществовал недолго. Шацкого обвинили в пропаганде социализма и арестовали, а клуб был закрыт полицией. [2,с.13]

В США сеттльменты популярны и в наши дни. Они финансируются частично государством, частично за счет пожертвований, контрактов, проектной деятельности и гонораров. На базе сеттльментов решаются проблемы иммигрантов, выходцев из стран «третьего мира», а также специфических возрастных групп: детей, подростков, пожилых людей. Программы сеттльментов направлены на укрепление семьи, помощь родителям, охрану здоровья. Много внимания уделяется работе с подростками. Волонтеры и сотрудники центров организуют спортивные соревнования, театральные постановки, концерты. Взрослые могут в стенах сеттльмента получить образование и приобрести профессиональные навыки по различным направлениям на курсах и тренингах, проконсультироваться по юридическим или психологическим проблемам. Для пожилых людей организуются медицинские консультации, доставка питания на дом, организация досуга. [3]

Более чем вековой опыт организации социальной помощи и культурно-досуговой деятельности на основе сеттльментов достоин внимательного изучения и заимствования апробированных идей.

Литература:

1. Davis A.F. (1977). Settlements: History. Encyclopedia of Social Work, 17th edn, vol 2, New York: National Association of Social Workers
2. Малинин Г.А., Фрадкин Ф.А. Воспитательная система С.Т.Шацкого. – М.: Прометей, 1993.
3. Henry Street Settlement // <https://www.henrystreet.org/>

Жұмабек Назерке

5B010600-Музыкалық білім

Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Н.Т.Айнабекова

ҚазМемҚызПУ

МУЗЫКАНЫҢ ӨРКЕНИЕТ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ АЛАТЫН ОРНЫ

Аннотация. В статье рассматривается роль музыки в жизни человека. О влиянии музыкальных течений, стиле и направлений на становление личности подрастающего поколения. Какой смысловой вклад несут ритуальные музыкальные произведения на формирование культур и национальных ценностей.

Abstract. In article the music role in human life is considered. About influence of music styles, style and the directions on formation of the identity of younger generation. What semantic contribution is born by ritual pieces of music on formation of cultures and national values.

Музыка адам өміріндегі белгілі бір орын алатын өнер түрі. Музыка - өмірге деген құштарлықты оята алатын, өмірге өзгеріс енгізе білетін, керек болса тарихты қалыптастыратын акустикалық дыбыстар жиынтығы болып табылады. Музыканы өнер түрлерінің патшайымы деп атасақ артық болмайды. Адамзат баласының сөзбен жеткізе алмайтын ішкі дүниесінің тұңғық сырларын музыка толық жеткізе біледі. Ол біздің өміріміздің бір бөлігі болып табылады, себебі, үйлесімді гармониялық дыбыстар, біздің ең жақын достарымыз сияқты қайғырғанда қайғымызды жеңілдетіп, қуанғанда қуанышымызды көбейте түседі. Музыка – адамзаттың рухани азығы, жан серігі және өзінің көркемдігі, нәзіктігімен адам жанын баурап, олардың жақсы мінез-құлықтарының қалыптасуына әсерін тигізеді. Өсіп келе жатқан жас буын, жас ұрпақтың рухани байлығының іргетасы қалай қаланса, мемлекеттің болашағы, өмірге деген ынта-жігері сондай болмақ. Қоғамның даму үрдісі қандай болса, мектептің сана деңгейі де сондай болатыны бесенеден белгілі! Өркениеттілік мектеп балаға, бала-мектепке деген көзқараспен өлшенеді.[1] Жасөспірімдерді музыка әлемін түсініп қабылдауға, талғампаздығын тәрбиелеуге, эмоциялық сезімталдығын қалыптастыруда білімді, мәдениетті болып өсуіне әсер етуде мектептегі музыка тәрбиесінің алатын орны ерекше.

Жеке тұлғаны жан-жақты білімді, өнерлі етіп тәрбиелеуде адамгершілікке, жоғарғы сана-сезімді етіп тәрбиелеуде ата-аналар, мектеп қауымы арқылы іске асады. Жастарды өскен ортасын сүйеге, халықтар достығы рухында тәрбиелеу, олардың бойына қазақ халқының дүниежүзілік мәні бар тарихи жемісін, халықтар достығының саяси әдісін, өскелең күшін, халықаралық ынтымақтастық принциптерін түсініп, бойға сіңіре білу, ұғындыра білу сияқты саяси-педагогикалық жайлар мен әдістерге баулу керек. Бүгінгі өскелең өмірдің талабы оның көтеріп отырған проблема өзегі ата-ана қауымының педагогика, психология, медицина, этика, эстетика, ғылымының салаларынан дәйекті білім алып, болашақ қоғам мүшесі болатын, жан-жақты білімді, саяси сауатты, өнершіл тұлға болып тәрбиеленуінде ата-ана жоғарғы сатыда орындауға дайын болу керек. Адамды тәрбиелеу ілімі жеке адамды жан-жақты дамуымен қатар, оның дүние танымдылығын, жоғарғы идеялы салалығын еңбекке саналы көзқарастың, адамдық даму принциптеріне берілген.

Қазақ халқы, музыканы өзінің тұрмыс - салттарында толығымен пайдаланады. Өмірде болып жатқан оқиғалардың бір де біреуі музыканың қатысуысыз өтпейді. Дүниеге келген нәрестенің тәрбиесі «Бесік жыры » арқылы музыкалық дыбыстарды қабылдаудан басталады. Жаңа отбасы құрылысымен оны ортаға жар-жарлап шақырса, тойбастар мен тойға шашу әндері той тарқағанға дейін үзілмейді. Сөйтіп сыңсу, беташар, той тарқарларсыз қазақтың тойлары өтіп көрген емес. Қазақ халқының музыкаға жақындығы, қайтыс болған кісіні жоқтау айтып шығарып салатындығынан да айқындалады. Одүниеліктің артында қалған туғандары, жоқтаудың мазмұнын әлдеқайда мән-мағыналы, әуенін үйлесімдірек айтса, ол адамның арғы дүниеге армансыз аттанады деген ұғым қалыптасқан.[3,36 б.] Психологиялық тұрғыдан алып қарағанда жоқтау айтып, ішіндегі эмоциясын сыртқа шығару, ішіндегі ойларын ашық, дауысын шығарып жылау ішкі күйзеліске ұшырамаудың бірден бір жолы болып келеді. Ал естірту салтының мақсаты қайғылы сәттерде отбасын сүйемелдеп, туыстық жәрдем беріп, адам өмірінің маңыздылығын көрсету. Естірту жанры домбыра қобызда айтылатын күйлерге де тән. Сонымен қатар музыка шығармашылығы бірегей жазылмаған тарих

ретінде нағыз тарих ескерткіштерінің бірден бір дінгегі болып табылады. Музыкалық фольклор-ұлттық рухани мәдениеттің құрамдас бөлігі десек артық болмайды.

Қазіргі кезде «музыкалық психология», «музыкотерапия» деген ұғымдар пайда болуда. «Музыкалық психология» ғылым ретінде XIX ғасырдың екінші жартысында қалыптасты. Ғылымның негізін қалаушы Людвиг Герман Фердинанд фон Гельмгольц болды. Ал адамзат тарихы бұл ұғымдардың пайда болуына дейін сан ғасырлар бұрын өнердің, оның ішінде әсіресе музыканың құдыретті күшін, психологиялық әсерін тиімді пайдалана біліп, өмірді көркемдеп әсерлейтін, рух-жігер беретін қырларын жадында сақтайды.

«Музыка - адамзаттың әмбебап тілі» - деп XVIII ші ғасырда американ ақыны Генри Лонгфелло [2,59 б.]айтып кеткен. Музыканың адам психикасына тигізетін әсері де зор.

Жоғарыда келтірілген Владимир Маяковскийдің сөзі XX-шы ғасырдағы музыканың тікелей көмегімен орын алған тарихи құбылыстар мен төңкерістерді сипаттайды. XIX-XX ғасырларда орын алған төңкерістерде «массовая песня» жанры пайда болады. Бұл жанр халықтың психикасына шабуыл және алға жетектеуші күш екенін халық басшылары айқын түсінген. Әрине бұл құбылыстар сол уақытта психология, философия ғылымдарының дамуымен тікелей байланысты.

Ұлы француз төңкерісін жеңіске әкелген «Марсельеза» мен «Интернационал» әндері, орыс төңкерісінің жеңіске жетуінің бірден-бір себепшісі деп айтуға толықтай негіз бар. Орыс төңкерісінен бұрын атақты орыс ақыны Герцен былай дейді «Егер де кім де кім жүйкелік күйзелісте және күрестен бұрын пайда болатын тербеліспен, бес мың дауыспен айтылған «Марсельезаны» естімесе, ол төңкеріс әуенінің құдыретті әрекетін түсіне алмас». Осы сөзге мән берсек бес мың жанды баурап ала алатын музыка-көпшілік психикасына әсер етудің ең тиімді жолы болып келетіні хақ. Өнде қолданылатын пунктир ритмі мен салтанатты темп, марш жанрында жазылған жігерлі, көкейге тез қонатын, тез есте сақталатын әуен - халықты, көпшілікті жігерлендіріп, күреске шақырады.

Бүгінгі күнде әрбір адамның көңілінен шығатын музыкалық стильдер мен бағыттардар бар. ХХІ ғасыр музыкасы түрлілігімен ерекшеленеді және жеке тұлғаның талғам талаптарын толығымен қамтамасыз етеді. Бұл еркіндік адамдардың ой еркіндігінің белгісі болып табылады. Классикалық музыка, альтернативті музыкамен қатар дамып, өз тыңдаушысын табуда. Бірақ, қаншалықты жанрлар мен стильдер ұсақталса, соншалықты халықтық психологиясы да сенімсіз позицияда тұрғанын байқаймыз.

Жоғарыдағыларға түйін келтіретін болсақ, халықтың талғамының деңгейін көтеретін, рух пен ұжданды жігерлендіретін, психологиялық тепетеңдік орната алатын шығармалар көбірек шығарылса екен.

Әдебиеттер:

- 1.<https://baribar.kz/student/11518/> сайты
- 2.«Мудрость тысячелетий» энциклопедия Москва «Экспресс», 2004
- 3.«Халық фольклоры» А. Балабеков Алматы Өнер, 1998ж.

Жұбатова Наргиз

5B091000-Кітапхана ісі

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., Г.И. Нұржанова

ҚазМемҚызПУ

КІТАПХАНАДА БАЛАЛАРДЫҢ КІТАП ОҚУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. В данной статье рассмотрены формирование образовательной культуры в детских библиотеках Казахстана. В результате анализа автор в литературе доказывает, что благодаря компетенции библиотекаря, воспитанию родителей и присмотру родителей, а также руководству учителя ребенок всегда близок к книге.

Abstract. This article discusses the formation of educational culture in children's libraries of Kazakhstan. As a result of the analysis, the author in the literature proves that thanks to the competence of the librarian, parenting and parental care, as well as the guidance of the teacher, the child is always close to the book.

Бала тәрбиесі бесіктен басталады. Ұрпағының сауатты да, білімді болғанын қалайтын әрбір жан балаларын жас шағынан бастап кітап оқуға баулиды. Әрине, әрбір ата-ана балаларының дені сау болып өсуін тілейді, бақытты болғанын қалайды. Келешекте үлкен жетістіктерге жетіп, таудың шыңын бағындырғанын қалайды. Бұл үшін жас ұрпақ кітап оқып, жазу жазып, сауатын ашуы қажет. Сол арада ата-ананың тәрбиесі үлкен рөл атқарады. Кітапқа деген сүйіспеншілік, кітап оқу әдеті, кітап оқудан алатын қанағаттанушылық және кітапсіз өмір сүре алмауы ата-анасының жақсы тәрбиесінің белгісі [1, 15 б].

Кітапхана – түсінген жанға ақыл – ойдың, парасаттың қақпасы ретіндегі киелі шаңырақ. Сол себепті адам мен кітапхана арасында байланыс орнауы тиіс. Бала-болашақ ересек адам. Оның кітапқа деген сүйіспеншілігін жас кезінен қалыптастыру қажет. Сол мақсатта Қазақстанда күннен күнге балаларға арналған кітапханалар жас ұрпаққа есіктерін ашуда. Балалар кітапханасы Ұлттық академиялық кітапханада 2018 жылы 23 сәуірде ашылғанынан бастайын. Ол бүкіләлемдік кітап күніне арналып ашылды. Ол кітапханада тіркелу жоқ. 6 жастан 16 дасқа дейінгі бала ол жерге барып, тіркелмей-ақ кітап оқып, айналысып, сабақтар қарай алады. Ол жерде робототехника, Lego қалашық және басқа да білім беретін бағдарламалар бар. Сондай-ақ, ол жерде күнделікті оқырмандармен факультативті сабақтар, шахмат және үйірмелер жүргізіледі. Балалар кітапханасының ашылуы аясында бүгінгі күні кітап қоры 10 мың кітапты құрайды. Осындай кітапханалардың ашылуы біз үшін қуантарлық жағдай.

Кітапхана оқырмандарына кітапты дұрыс ұсына білсе, балалардың оқуға деген ынталығын және кітапты өз бетімен пайдалана білуге тәрбиелей алса, онда кітапхана жұмысының дұрыс жолға қойылғандығы білінеді. Кітапханаға жаңа келген балаларға кітапты мұхият біліп ұсыну керек, өйткені балалардың арасында көп оқыған, талаптары күшті оқушылармен қатар, кейде аз оқыған балалар да кездеседі. Көбіне 8-11 жас аралығындағы балалар тілге жеңіл, қызықты кітаптарды оқиды. Қазақ халқына белгілі мысалдар мен аңыз-ертегілерді мысалға келтіруге болады. Жас-жеткіншектердің талғамы мүлдем бөлек. Өкінішке орай, Қазақстанда жастар арасында көп оқылатын Топ-20 тізімін анықтаған кезде, қазақстандық жазушылар ішінде болмай шықты. Жастар қазір шетелдік әдебиетті оқиды. Бірақ бұмен ешкім қазақстандық авторлардың кітаптарын оқымайды деп айтуға болмайды. Сондай-ақ, мұғалімдердің тапсырмасы бойынша балалар жазда келіп, оларға бағдарлама бойынша тапсырылған кітаптарды оқиды. Қазір қазақстандық басылымдар кітапты оқуға қызықты болу үшін еуропалық форматпен өте жақсы деңгейге шықты.

Күннен күнге заман талабы да өзгеруде. «Заманына қарай адамы» демекші, Марат Кабанбай, Музафар Әлімбаев, Корий Чуковский, Сапарғали Бегалин, Астрид Лингрен, Бердібек Соқпақбаев сынды беделді балалар жазушыларының есімдерін жас ұрпақ білмеуі де мүмкін [2, 43 б].

Себебі, қазіргі заман бабаларының кітаптан басқа да ермегі толып жатыр; көгілдір экраннан таңертеңнен кешке дейін көрсетілетін әсерлі мультфильмдер мен қырғын төбелес туралы фильмдер, түрлі компьютер ойындары. Бұл «Бәсекелестіктер» бала назарын кітаптан гөрі өзіне неғұрлым көбірек аударуда. Сөйтіп, бала мен көркем әдебиеттің арасы алшақтап, баланың ақыл-ойының дамуына әсер ететін мүмкіндіктер ескерілмей қалып жатыр.

Неліктен балаға қоршаған ортаны кітап арқылы емес, көгілдір экран арқылы таныған қызығырақ? Өйткені, кітапты қолына алған баланың назары алдымен эріптерге түседі. Кітапты оқып, өз ой елегінен өткізген, мазмұнын жете түсінгенде ғана бала ондағы оқиғаларды ішкі жан дүниесімен көріп, сезінеді. Кітап оқу барысында кейде бір сөйлемді не біз үзіндіні бірнеше рет қайталап оқитында кез болады. Ондай жағдайда кітап оқу ерекше ден қоюды, ынта жігерімен оқуды керек етеді, яғни оқырман ой еңбегімен шұғылданады. Бала үшін бұл өте күрделі процесс. Ал, көгілдір экранда бәрі дайын: түрлі-түсті бейнелер де, дыбыстар да. Еш әрекеттенбей-ақ отыр да көре бер! Әрине, бала дайын нәрсеге ұмтылады. Бірақ теледидардан көрген нәрсенің бәрі бірдей бала ойында, қиялына сала бермейді.

Кітап оқу мәселесі - бүкіл ұлтты талғандыруы тиіс. Ұлттың рухани сау болуы кітап оқуға тікелей байланысты. Әр елде жүргізілген тәжірибелер бойынша мынадай жағдайлар анықталған: кітап оқитын адамдар белгілі бір мәселе төңірегінде тез шешім қабылдауға бейім, есте сақтау деңгейі; шығармашылық қабілеті жоғары, сөздік қоры бай, ойын еркін жеткізіп, еркін жаза алатын, елмен жақсы қарым қатынас болып, сыңарлары ойлай алатындығымен ерекшеленеді екен. Сондықтан да балалар әдебиетіне қамқорлық жасаған, дер кезінде қолға алмасақ, келешекте қоғам сауатсыздық дертіне шалдығып мәңгүрттік жайлайды [3, 37 б].

Кітапханада балалардың кітап оқу мәдениетін қалыптастыру үшін менің де бір ұсынысым бар. Өзім кітапханашы мамандығында оқығаннан кейін, бұл саламен өзімнің өмірімді де байланыстырдым. Бұл салаға үлесімді қосу үшін, жаңа идеяларды ойластыра бастадым. Соның барысында қазіргі таңда группаластарымен бірге ойластырған жобаның бұл мәселеге де бір қатысы бар. Жобаның мақсаты-арнайы ойластырылған бөлмелердің ішінде оқырманға жайлылық сыйлау, төрт мезгілмен байланысты бөлмелердің ішіндегі тыныштықты сезіне отырып, кітап сюжетіне ену. Бұл тек ересек адамдардың ғана емес, сонымен қатар, жас өспірімнің көңілінен шығатын жоба. Бұндай бөлмелерде отырып, балалардың кітап оқуға деген қызығушылығы артады, оқу мәдениетін қалыптастырады. Ең бастысы, жоба іске асып, бұндай кітапхана ашылған жағдайда еңбектеген баладан бастап, еңкейген қарияға дейін келетіні анық.

Кітапханашыға кітап пен оқуды сүйетін оқырман қалыптастыруға көмектесетін арнайы білім қажет. Ол сәби оқырман бола ала ма, кітапты тек ақпарат көзі ретінде ғана көреме, жоқ әлде оқу - бәрінен бұрын: эмоция, сезім, тіл, шығармашылық бастау адамдарды және өзін кез келген жағдайда тану екенін мәңгіге түсіне ме, міне осының бәрі байланысты басты адам.

Сондықтан мен, балалар кітапханашысының арнайы білімі мен қабілетіне кіретін қосымша біліктілікке тоқталамын: әдебиетті жақсы білу; жас ерекшелік психологиясы мен педагогикасын білу; оқырмандарды: олардың ерекшелігін, қабілеттерін, мәселелерін білу; кітапты насихаттай білу, оқырманды өзіне тарту: әңгімелесе білу, тыңдай білу, кітапты оқырманға «жақындата» білу. Кітапханашының біліктілігінің, ата-ананың тәрбиесі мен қадағалауының, мұғалімнің дұрыс бағдар беруінің арқасында бала әрқашан кітапқа жақын болып өседі.

Әдебиеттер:

1. Нұрахметова, К.Ғ. Балалардың кітап оқуына жетекшілік ету: Оқу құралы.- Алматы: ҚазМемҚызПУ, 2006.- 77 б.
2. Қазақ балалар әдебиетінің ақсақалы Сапарғали Бегалиннің туғанына 110 жыл. Әдістемелік құрал.- Алматы, 2005. 43 б.
3. Абдибекова М.А. Жамбыл атындағы мемлекеттік республикалық жасөспірімдер кітапханасындағы зерттеу жұмысының әдістемелік жұмыспен өзара байланысы. / Кітапханатану, библиография. Кітапханатану – Алматы; ҚРҰҚ, 2002.-13 шығ. – 112-121 б.

Жұматова Ақбота Ержанқызы

1-курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., проф.м.а. М. С. Сұлтанова

ДАРЫНДЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аннотация. Республика Казахстан испытывает сложную тенденцию государственности и построения правового общества с Демократической, рыночной экономикой. В Послании Президента народу Н. А. Назарбаева определены стратегические приоритеты страны до 2030 года. Как говорится в ней, главным фактором экономического и социального подъема на предстоящий век является «сами люди, их воли, сила, упорство и знания». Для решения поставленных задач необходимо развитие интеллектуальных и творческих возможностей республики и создание цивилизованных условий для развития одаренных детей и молодежи.

Abstract. The Republic of Kazakhstan is experiencing a complex trend of statehood and building a legal society with a Democratic, market economy. In the President's Address to the people N. A. Nazarbayev defined the strategic priorities of the country until 2030. As it says, the main factor of economic and social recovery for the coming century is "the people themselves, their will, strength, perseverance and knowledge". To solve these tasks, it is necessary to develop the intellectual and creative capabilities of the Republic and create civilized conditions for the development of gifted children and youth.

Бүгінгі таңда білім саласының алдында жүйелі дайындалып берген білімді, тың жаңалықтар алатын, бір тума ойлау қабілетімен ерекшеленетін жеке тұлға қалыптастыру бұл әрине, оқушылардың шығармашылық әрекетін дамытудың маңызды мәселе екендігін дәлелдейді. В. В. Давидов «Жеке тұлға негізінде шығармашылық бастау жады-жеке тұлғаның маңызы жеңімпаздыққа мұқтаждығына және қабілеттілігіне байланысты» деп есептеген. Б.Эльконин шығармашылыққа мынадай анықтама береді: шығармашылық – бұл ерекше тұрғыдағы жасампаздық, жаңадан жасалынған нәрсе, бұрынғы нәрселердің механикалық қайталануы емес, өзінің сопылығымен, бір тумалылығымен ерекшеленетін болса, онда бұл нәрсені туғызатын шығармашылық акт туралы сөз қозғауға болады.

Дарынды балаларды анықтау – баланың дамуын таңдаумен байланысты ұзақ процесс. Осы айтылғандарды ескере отырып, дарынды балаларды анықтаудың мынадай ұстанымдары тұжырымдалды: баланың болашақтағы даму мүмкіндігін де есепке ала отырып бағалау, жұмыс нәтижесін талдау, бақылау, әңгімелеу, мұғалімдер мен ата-аналардың сипаттамалық бағалары, түрлі ақпарат алу көздерін пайдаланып, бала қабілеттерін кең көлемде қамтуға мүмкіндік беретін баланың мінез – құлқы мен іс-әрекетін жан-жақты бағалаудың кешенді сипаты [1].

«Бала қиялына шек жоқ» десек, жаңа идеялар алаңы болып табылатын сабақта болашақ тұлға өзіндік көзқарасымен орасан зор өркениетті көреді. Талантты және дарынды балаларды оқыту – мұғалімдерден едәуір күрделі ойлауды, талқылауды талап етеді. Дарындылық пен қабілеттіліктерді мұғалімдер, ата-аналар, топтың басқа мүшелері немесе балалардың өздері айқындай алады. Балалардың қабілеттерін, біліктілігін, әлеуетті мүмкіндіктерін көрсету үшін оларға жағдай туғызу қажет және де бұл олардың ерте жасында олар үшін өте қиынға соғуы мүмкін. Жоғары деңгейлі қабілеттері бар оқушыларды табуға арналған бес өлшем:

- Жады және білім – тамаша жады және ақпаратты қолдану;
- Ақпаратты пайдалану – түйінді идеяларды анықтай білу, түрлі көздерден алынған ақпараттарды тандай және тиісінше өңдей алау қабілеті;
- Ойлау жылдамдығы – олар жоспарлауға көп уақыт жұмсауы мүмкін, бірақ шешімдерге тез келеді;
- Проблемаларды шешу – олар ақпаратқа қосымшаларды енгізеді, сәйкессіздікті жеткізеді, мазмұнын тез түсінеді;
- Қиындыққа қызығушылық – қызығушылықты арттыру үшін олар аса қиын ойындарға және тапсырмаларға ұмтылады.

Оқыту барысында әр оқушыны жан-жақты зерттей келе мұғалім осы өлшемдерге дәл келетін оқушыны тауып, және де сол өлшемдерді өзгертуге, қолдануға болатын тиімді, әр қилы тапсырмалар қолдану керек. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес білім беру – бұл модуль талантты және дарынды балаларды оқыту тақырыбымен тығыз байланысты, себебі екі модуль де оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған сараланған оқытуға қатысты болып отыр. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес білім беру және оқу балалар дамуына оқудың қол жетімділігі дәрежесін анықтайтын кезеңдеріне қатысты «Білім берумен оқытудағы жаңа тәсілдер»

модулімен тығыз байланысты. Әртүрлі жастағы балаларда байқалатын метасана (тұлғаны өзін-өзі тануы және өз когнитивтік үдерістермен стратегиясын қарастыру) деңгейіне, балалардың жас шамасына бейімделген сындарлы диалогты ынталандыру стратегиясы да әр жастағы балалар мүмкіндігіне сай беріледі. Білім берудегі басқару және көшбасшылық – білім берудің кез келген жүйесіндегі тұрақты даму мен өзгерістердің сырттан енгізілуі мүмкін емес, олар нақты сыныптардағы мұғалімдердің тәжірибесімен түсініктеріндегі өзгерістерден бастау алуы керек деген тұжырымға саяды. Бағдарламаның негізгі идеясын сыни тұрғыдан бағалау, өзгерту және тәжірибе мен білім саясатын қайта бағалау нәтижесінде мұғалімдер бастамасымен барлық деңгейлерде өзгерістердің іске асырылатынына негізделеді. Білім беру сияқты көшбасшылық та адамның тұрақты дамуына келетін негізгі қабілеті болып табылады.

Мұғалім дамыту жұмысының көшбасшысы болып табылады. Оқушылармен пікірлесу басшылықтың дәстүрлі қатынасынан өзгеше және оқушылар мен мұғалімдер арасында ыңғайсыз жағдай тудыруы мүмкін күрделі үдеріс болып табылады. Оқушылармен әңгімелесу барысында алаңсыз қарау қағидасын сақтау маңызды, барлық оқушылар әсіресе, «үндемейтін» және «дараланған» оқушылардың барлығының да пікірлері ескерілуге тиіс. Сондай-ақ, оқушылардың пікірлесуді шынайы, оқу мен оқытуға байланысты оқушыларға қызықты және маңызды сұрақтарды қамтиды деп есептеуі маңызды. Оқыту мәселелері бойынша оқушылармен пікірлесу оларда өзін-өзі реттеуді дамытуға ықпал етеді. Өз оқуына бақылауды жүзеге асыру, ол туралы пікір айтуға, өз оқуын жетілдіруге ықпал ете алатындығына сенімділік сезімі мектеп пен сынып жұмысына қатысты барлық сұрақтар бойынша оқушылармен пікірлесудің оң салдары болып табылады.

Сабақтағы пәндік тапсырмаларды құруда осы өлшемдер негізге алынып, оны дайындауда өлшемдердің біріне сай келетін оқушылар ескеріледі.

Шығармашылығы жоғары, дарынды балаларға білім беруді, әр ғылымның бүгінгі даму дәрежесіне сәйкес жүргізу, бір жағынан қоғамға талантты мамандар даярлау тиімді болса, екінші жағынан, ерекше қабілетті балалардың жеке өзіндік интеллектуалдық дамуын қанағаттандыруды қамтамасыз етеді.

Музыкалық дарынды балалар дегеніміз кімдер?

Ата –аналар балаларының музыкаға көз-қарасын: олардың ән салғанды және дыбыстармен эксперимент жасауды қалай жақсы көретінін, музыкалық аспаптар мен музыка тыңдауға қызығушылық танытатындығын басқалардан бұрын байқайды. Осының барлығы ата-аналарды балаларын музыка мектептеріне беруге итермелейді. Бірақ, бірқатар сұрақтар қойып өтсек:

- Барлық балалар сол мектептерге түсе ме?
- Ата-аналар балаларын музыканы оқуға қандай мақсатта береді?
- Музыка мектебіне түскен балалардың барлығы бірдей музыкалық дарынды ма?

Осындай музыка ұйымдарында балаларды тыңдау және мектепке қабылдау жөніндегі комиссия жұмыс істейтіндігі даусыз, олар оқушыларды іріктеу және оқуға қабылдаудың жалпыға ортақ шарттарына сүйенеді.

Көріп отырғанымыздай, музыка мектебіндегі басқа дарынды балалар арасынан музыкалықты анықтаудың тағы бір шарты - педагогтың мотивациясы болып табылады. Үнемі өздігінен жетілуге ұмтылудың ересектер тарапынан қатаң талапкерліктің, қабілеттерін ашудың немесе, керісінше, оқушының басқа оқушылар секілді еместігін үнемі есіне салып отырудың арқасында тіпті ең талантты баланың өзінің оқуға деген қызығушылығы төмендеп, өзіне ерекше назар аудармау үшін оның топтан ерекшеленбеу тілегі туындауы мүмкін. Бұл жағдайда біз баланың өміріндегі осы сәтті байқау үшін бар күш-жігерімізді жұмсауымыз қажет. Баланың сезімтал жан дүниесін түсіне және қабылдай алатын, оның талпыныстары мен қызығушылықтарын байқайтын, және өзі шығармашылық тұлға және оқушы үшін үлгі болып табылатын тікелей педагогтың өзі де сәтті оқудың кепілі болып табылады. Мұғалімнің рөлі зор. Ол тәлімгер де, жетекші де, көмекші де бола алады. Жалпы білім беретін мектепте музыка мұғалімі дарынды балалармен жұмыс жасау барысында, оқушылар арасында хор ұжымын құрады. Қыздар мен ұл балалардың бойындағы бар қабілеттерін, табиғатынан берген әсем дауыстарын әрі қарай дамыту үшін төмендегідей жұмыстармен айналысу керек:

- Танысу, дауыс, тыныс алуды үйрету, артикуляция;
- Әндету, интонация, жаттығулар;
- Дауыстарды топтастыру, репертуар таңдау;
- Репертуарды жаттау;
- Мәнерлілік, сахна;

- Орындау мәнерлері, динамика;
- Әндету, ән айту;
- Сахналық бейне, ән айту;
- Концерттерге дайындық;
- Жаттығулар, шығармашылық жүріс;

Дарынды балалардың шығармашылық әлеуетін дамытудың басты шарты олардың өміріне біздің тікелей араласуымыз. Музыка мұғалімі оқушылармен барынша шыдамды түрде жұмыс жасап, бақылауға алып, оқушылардың жеткен жетістіктерін мақтап, мадақтап, жасөспірімнің әрі қарай биік шыңдарға ұмтылуына себепкер болуы керек. Оқушылардың әрқайсысының шығармашылықтың, яғни жетістікке жетудің өзіндік жолы бар екендігін естен шығармау керек. Педагогикалық қызмет – күрделі, көп деңгейлі үрдіс. Оның екі негізгі кезеңі бар: оқушының өнерге деген көзқарасын қалыптастыру, өз білімін, машықтарын, орындаушылық жұмыс тәсілдерін үйрету және оның үздік тума қабілеттерін, машықтарын ашу, анықтау және дамыту. Тәрбиенің осы тарапынан ұйымдасқан түрде үйлестіруде педагогикалық шеберлік көрінеді, сондықтан баланың шығармашылық тұлғасында **педагогтің біліктілігі мен оның педагогикалық шығармашылығы** ерекше орын алады. Осы қасиеттер тұлғаның өзін іс жүзінде танытуы мен арнайы машықтары мен қабілеттерін біртұтас ажырамас үдеріс ретінде дамытудың шарты болып табылады.

Егер оқытушының қызметі:

- Оқушыға деген сенім мен құрметке;
- Жасөспірімнің даралығын толық ашуға арналған бүкіл шығармашылық үдеріске жағымды психологиялық атмосфера қалыптастыруға;
- Әрбір дарынды баланың жеке психологиялық жас ерекшеліктерін ескеруге;
- Оқушыны нақты қызметке дайындауға;
- Шығармашылық қызмет аясында жеке тәжірибе жинақтайтын оқушылардың өзін іс жүзінде көрсетуі мен шығармашылық жұмысын ұйымдастыруға;
- Ата-аналардың өз баласының қабілеттері туралы адекватты түсінігін қалыптастыру мақсатында олармен тәрбие жұмысын өткізуге негізделсе, оқушыларының дарындылығын дамыту барынша сәтті орындалады [2].

«Дарындылық ұрпақ бойында демалады, оны дер кезінде оята білу керек», - дейді даналық. Құдіретті бір күш жер бетіне ешкімді тегін жіберген жоқ. Әркім өз миссиясымен келді. Ұстаз өз міндетін атқарып ешкімнің адаспай өз жолын дұрыс тандап, рухани кемеліне келетіндей дәрежеге жеткізуге мүмкіндік жасауы керек. Абай атамyzдың отыз сегізінші қара сөзінде айтқандай, адамның өсіп - жетілуіне ішкі және сыртқы болып бөлінетін екі түрлі себептің әсері болады. Сыртқы себептер екеу: біріншісі – ата тегінің әсері; екіншісі – қоршаған ортасының; яғни өмірдегі алған тәрбиесінің әсері. Ал ішкі себепке адамның жан дүниесінің әсері жатады. Ішкі себептер (ерекше қасиеттері) – «Теориялық экспедициялар» тауынан көріну үшін «Оқыту мен оқудағы тәсілдерді»менгеруі қажет. Ғалымдар жер бетіне түскен қардың әр қиыршығы бір-бірін ешқашан қайталамайтынын дәлелдеген. Адамдарды саусақ, көз ерекшеліктерінен анықтап тану тәжірибеге қолданылатыны да мәлім. Осыған орай Роджерстің (1983) «Мен» тұжырымдамасы әлемді шарлап кетсе, Абай «Өлсе өлер табиғат, адам өлмес» өлеңінде бір ғасыр бұрын әр адамның даралығын айтып кеткен. Сондықтан педагогтер әр бала жан-жақты әрі қайталанбайтынын ешқашан жадынан шығармауы керек [3,4].

«Ақырын жүріп, анық бас,

Еңбегің кетпес далаға.

Ұстаздық еткен жалықпас

Үйретуден балаға» - деп қазақ халқының ұлы ақыны - Абай атамyz айтып кеткендей, ұстаздарымыздың ұлы жолын жалғастыруда талмай еңбектеніп, білімімізді шыңдап, биіктерден көрініп жатсақ нұр үстіне нұр болары сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. Педагогикалық кеңес // Республикалық ғылыми әдістемелік журнал, – 2015.№01– 116.
2. Музыкалық жетекшінің анықтамалығы, 2013. №12.
3. Абай Құнанбаев. Өлеңдер мен аудармалар, қара сөздер, ақын туралы естеліктер. – Алматы, 2012. – 328б.
4. Бастауыш сынып, 2016. №6– 7-8б.

Исаева Макбал

6M010600-Музыкалық білім

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., проф.м.а. М.С.Султанова

МУЗЫКАЛЫҚ-ТЫНЫҒУ ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические условия организации музыкально-досуговой работы на основе содержания курса «Музыкальный досуг молодежи» как составляющий компонент профессионализма будущих специалистов.

Abstract. The article deals with the pedagogical conditions of organizing music and leisure work based on the content of the course «Musical leisure of youth» as a component of the professionalism of future specialists.

Қазіргі таңда тұлғаның тынығу жұмысын ұйымдастырудың тәрбиелік және дамытушылық әлеуеті кең талқыланып жатқан өзекті мәселелер қатарында екені бәрімізге мәлім. Осы тұрғыда көптеген зерттеулер жүргізіліп, пікірлер де айтылған (А.Д.Жарков, Г.А.Аванесова, М.А.Ариарский, М.Б.Зацепина және т.б.). Тынығу жұмысын А.Д.Жарков, «көпқырлы қоғамдық феномен, адамгершілік құндылықтарды, қоғам қабылданған этикалық норма, танымды қалыптастыру, жинақтау, көпшілікке тарату және қолдану концепциясы» [1, 89 б.] ретінде қарастырса, М.А.Ариарский, «тынығу – адамзаттың мәдени мұраларын меңгеруге және жаңа мәдени құндылықтарды жасауға бағытталған, шығармашылық қызмет негізінде рухани қажеттіліктердің деңгейін әрдайым жетілдіру мен белсенді демалыста, қанағаттануда жүзеге асыратын адамның дағдылары мен қажеттілігін бейнелейтін бос уақытты пайдалы қолданудағы жеке тұлғаның көпдеңгейлі қасиеті», - деп тұжырымдайды [2, 58 б.]. Олай болса, ғалымдар жеке тұлғаның тынығуын бос уақытты өз қалауынша түрлі қызметтермен айналысу қабілеті деп таниды. Бұл қызмет сыртқы факторлардың адамға әсер етуінен емес, қайта тұлғаның жеке қажеттіліктері мен қызығушылығынан туындайды деп ой бөліседі. Мәдени-тынығу жұмыстар жастардың әлеуметтік белсенділігінің қалыптасуына әсер ететін басты бағыттардың бірі болып танылады. Ол жастардың бос уақытында шығармашылықтың бір түрімен айналысуына, коммуникативтік қарым-қатынаста болуға, белгілі бір құндылықтарды (рухани, адамгершілік, эстетикалық, әлеуметтік, шығармашылық және т.б.) тұтыну мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді. Тынығу жұмыстар объективтік және субъективтік сипатта болады, яғни оның объективтілігі – жеке тұлғаның өзіндік әлеуетін ашуға мүмкіндік тудыратын әлеуметтік-мәдени шарттарда байқалса, оның субъективтілігі – тынығу барысында адамның жеке қажеттілігін қанағаттандыруда көрінеді. Тынығу аясында тұлға белсенділіктері жаңа қырынан көрініп, оның түрлері мен формалары ауқымды бола бастады. Ілгеріде ол тек отбасылық, клубтық формада өтетін болса, қазірде тынығу қызметі көлемі мен құрылымы жағынан кеңейіп, оны ұйымдастырудың бейресми жүйесі әлдеқайда көп адамдарды, көпшілікті қамтитын болды. Алуан түрлі демалу, тәрбиелеу, көңіл көтеру қызметтерін өзара теңестіріп, реттеп, оның қоғамдық маңыздылығын отандық дәстүрлер мен қазіргі заман талаптарының сәйкестендірілуіндегі жеке тұлғаның тынығуын тиімді жүзеге асыратын кәсіби мамандарды дайындауда біз келесідей педагогикалық шарттарды алға тартамыз.

Жалпы, шарттар белгілі бір заттың қоршаған құбылыстарға қатынасын білдіреді, себебі білім алушы субъектінің белсенді іс-әрекеттік қатынасын, оның жеке, орындаушылық, әдістемелік дайындығының өзгерістерін, кәсіби жетілуін қамтамасыз етеді. Басқаша айтқанда, шарттар – ол жұмыс істейтін педагогикалық жүйенің тиімділігіне, оқу үдерісінің жетістіктеріне себепші болатын деректер, жағдайлар. Ал педагогикалық шарттар алға қойған мақсатқа жету нәтижесін қамтамасыз ететін жүзеге асырудың материалдық және ұйымдастырушылық формалары, оқыту мазмұнының мүмкіндіктер құрылымы ретінде анықталынады. Жастардың музыкалық-тынығу жұмыстарын ұйымдастырудың педагогикалық шарттарын біз, оқытушының педагогикалық үдерістің объективті мүмкіндіктерін сабақтан тыс уақытта мақсатты қолдануы деп түсінеміз.

Музыкалық тынығу жұмыстарын ұйымдастырудың алғашқы педагогикалық шарттары қатарына теориялық білімді жатқызамыз, себебі болашақ маманның тынығуға қатысты жұмыстарды ұйымдастыруда білімнің алатын орны ерекше. Кез-келген шығармашылық іс-әрекет *толық кешенді арнаулы біліммен қаруланғанда* ғана жүзеге асырылады. Музыкалық-тынығу жұмысының теориясы мен практикасына қатысты базалық білімді студенттер жоғары оқу орнында «Жастардың музыкалық тынығуы» курсы негізінде меңгеруі тиіс. Курс мазмұнына сәйкес студенттер музыка стильдері мен

бағыттары туралы (дәстүрлі музыка, джаз, рок музыкасы) тек білім ғана алып қоймайды, сонымен қатар элеуметтік, кәсіби қарым-қатынас тәжірибесін жинақтайды, дүниетанымы, өмірлік ұстанымы, кәсіби-құндылық бағыттары қалыптасады.

Болашақ мамандардың музыкалық-тынығу жұмыстарын ұйымдастыру мүмкіндіктерін қарастыруда педагогикалық шарттар қатарына *өнер түрлері мен музыкалық-тынығу туралы түсініктер жүйесін «шоғырландыруды» (интеграциялау)* жатқызуға болады. Музыка педагогикасы шоғырландыру үдерісін қайта келтіру, толықтыру, бөлшектерді бүтін жүйеге келтіру, музыка өнері түрлерінің, музыкалық іс-әрекеттердің өзара әрекеттесуі ретінде қарастырады. А.Б.Гольденвейзердің пікірінше, «кең музыкалық және жалпы білім алмаған музыкант толыққанды кәсіби маман бола алмайды. Кәсіби іскерлігі, дағдыларымен қатар, ол мәдениетті, қоршаған ортадағы білім беру аясындағы жаңалықтармен қаруланған қаруланған, ... өз өнерін көпшілікке жеткізетін, олардың талаптарына жауап бере алатын, нақты практикалық жұмысы арқылы көпшіліктің музыкалық деңгейін көтеретін болуы тиіс» [3, 285 б.]. Музыка мамандарын теориялық және практикалық даярлауда өзара байланысты өнер түрлерінің түсініктерін кеңінен қолдану керектігін ғалымдар Я.И.Зак, Э.Б.Абдуллин, Л.М.Баженова, А.А.Мелик-Пашаев, Г.П.Нестеренко және т.б. өз еңбектерінде қарастырған болатын. Олай болса, интеграция болашақ бакалаврдың кәсіби білім деңгейінің негізі болуы тиіс. Яғни студент-бакалаврлар курсты меңгеру барысында музыкалық-тынығу ұғымының мәні мен оның заңдылықтарын, өзге өнер түрлерімен байланыстарын, музыкалық-тынығу жұмыстарының өзекті мәселелерін шешуде оны шығармашылықпен пайдалану қажеттігін түсінуі аса маңызды.

Педагогикалық шарттардың тағы бірі – жоғары оқу орнында музыкалық-тынығу жұмыстарды ұйымдастыру үдерісінің тиімділігін арттыратын оқытушы мен студенттің, студент пен студенттің *бірлескен нәтижелі іс-әрекетін ұйымдастыруы, яғни студент-бакалаврлардың өзбетіндік практикалық іс-әрекетін* қарастырамыз. Болашақ бакалавр музыкалық-тынығу жұмыстарын өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі реттеу, өзін-өзі жетілдіру саласы ретінде қарастырып, жастардың рухани құндылықтарын қалыптастырудағы оның алатын орнын түсініп, музыкалық-тынығудың жеке, топтық, көпшілік формаларының мазмұнына сәйкес бағдарлама түрлерінің композициялық құрылымы мен жүйелеу принциптерін құрастыра, ұйымдастыра және талдай алуды меңгереді. Болашақ бакалаврға меңгерген теориялық білімін практикада тиімді жүзеге асыру мүмкіндіктерін толық анықтау үшін практикалық сабақтар барысында қолайлы жағдайлар жасалынады. Сонымен қатар практикалық сабақтарда болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін белсендіру мен дамытуды қамтамасыз ететін түрлі тапсырмаларды қолдану ауқымы кеңееді.

Практикалық сабақтарда орындалатын арнайы жаттығулар мен тапсырмалар болашақ бакалаврлар үшін оқу үдерісіне жеке шығармашылық қатынасты тереңдететін эмоционалдық, психофизиологиялық жетілдірудің нағыз мектебі болып табылады. Педагогика практика болашақ музыка мұғалімінің кәсіби іс-әрекеті мен тынығу жұмыстарын ұйымдастыра алуға дайындауда маңызды компоненттерінің бірі болып саналады. Ол болашақ мамандардың оқу үдерісінде алған теориялық білімдерін бекітуге, өзінің шығармашылық қабілеттерін дамытуға, практикалық дағдылары мен құзыреттілігін, сонымен қатар озық тәжірибені меңгеруге бағытталады.

Сонымен, жоғарыда аталған педагогикалық шарттар өзара тығыз байланысты және болашақ бакалаврдың музыкалық-тынығу жұмыстарын ұйымдастыруда маңызды орын алады. Олай болса, мәдениетті, музыкалық талғамы қалыптасқан, рухани дүниесі бай жеке тұлғаны тәрбиелеу – оқу үдерісімен қатар музыкалық-тынығу жұмыстарын дұрыс ұйымдастырған жағдайда ғана жүзеге асады деп айта аламыз. Жастардың музыкалық-тынығу жұмыстарын ұлттық мәдениетіміздің бай музыкалық мұралары мен әлемдік музыканың озық үлгілері арқылы ұйымдастыру болашақ мамандар алдында тұрған зор міндет болып табылады. Сол себептен де ол табиғи түрде зерттеудің, талдаудың және тәжірибеге енгізудің нысанына айналуы тиіс.

Әдебиеттер:

1. Жарков А.Д. Теория и технология культурно-досуговой деятельности. М., 2007.
2. Ариарский М.А. Научная школа педагогической культурологии //Вестник СПбГУКИ. – март. 2011.
3. Гольденвейзер А.Б. О музыкальном искусстве. - М., Музыка, 1975.

Исаева Айсұлу

6M012000-Кәсіптік білім

Ғылыми жетекшісі: өнертану канд., қауым.проф.м.а. С.М. Қырықбаева

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ - ЖАҢАШЫЛДЫҚҚА БАСТАУ

Аннотация. В данной статье докладываются наряду с обновлением содержимого обновленной программы, эффективность использования различных методов и инструментов обучения.

Abstract. This article reports along with updating the contents of the updated program, the effectiveness of using various training methods and tools.

Қазіргі жаһандану заманында еліміздің ұлттық мәдени-тарихи, рухани құндылықтарымызды бойына сіңірген жастарға қоғамның сұранысының өсуі, мектептерде жас ұрпақ бойына ұлттық құндылықтарды сіңіре отырып, білім жетістіктерін өркениетті елдердің білім деңгейіне көтеру қажеттілігі туындап отырғаны белгілі.

Елбасының Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Қазақстан халқына жариялаған жолдауында «Ең алдымен, білім беру жүйесінің рөлі өзгеруге тиіс. Біздің міндетіміз – білім беруді экономикалық өсудің жаңа моделінің орталық буынына айналдыру. Оқыту бағдарламаларын сыни ойлау қабілетін және өз бетімен іздену дағдыларын дамытуға бағыттау қажет» деп атап көрсетті. Қазақстанды дамыған отыз елдің қатарына кіру жөніндегі «Ұлт жоспары – 100 нақты қадам» – баршамызға ортақ жауапкершілікті жүктеп, Қазақстанның білім беру мазмұнының жаңаруымен қатар, оқытудың әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды көздейді [1].

Ғылым мен техниканың күн санап өсуіне байланысты педагогика ғылымының теориясы мен оқыту үрдісі де түбегейлі өзгерістерге ұшырауда. Соған орай оқытудың парадигмасы өзгерді. Білім мазмұнын жаңарту, яғни білім беру бағдарламасының құрылымы мен мазмұнын, оқыту мен тәрбиелеудің әдістерін, тәсілдерін қайта қарастыру болып табылады. Енді ұстаздар алдында оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жаңартып отыру және жаңа технологияларды меңгеру, оны тиімді қолдана білу міндеті тұр. Ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды бойына сіңірген, кез келген өмірлік жағдайда функционалдық сауаттылығы мен бәсекеге қабілеттілігін көрсете білетін тұлғаның үйлесімді қалыптасуына, зияткерлік дамуына қолайлы білім беру ортасын тудыру – жаңартылған білім мазмұнын енгізудің нәтижесінде болуы шарт. Оқушылар табысты оқу үшін мұғалімдер білім беру бағдарламасын, оқыту тәсілдері мен бағалау жүйесін өзара үйлестіруді іске асыруы маңызды болмақ. Еліміздің жоғары мектебі дүние жүзілік білім деңгейіне жетуге және бірыңғай білім беру кеңістігіне енуге ұмтылуда. Алға қойған мақсаттарға жету үшін Болондық процестің өлшемдерін орындау басты шарт болып табылады. Білім беру жүйесін жаңғыртудың басты мақсаты - еліміздегі білімнің сапасын және бәсекеге қабілеттілікті арттыру. Осы мақсаты жетудің және іске асырудың мынадай міндеттерін қамтиды:

- Оқу тәрбие үрдісіне заманауи әдістемелер мен технологияларды кеңінен енгізу;
- Педагогикалық кадрлардың кәсіби дамуы мен шеберлігін арттыру;
- Педагогикалық-психологиялық ұжым іс-әрекеттің жаңашылдық бағыттылығын қалыптастыру;
- Кәсіби біліктілікті жетілдіруде саралаған негізде ғылыми- әдістемелік көмек көрсету;
- Нормативті құжаттар, мемлекеттік білім стандартын, білім берудің жаңа бағдарламаларын, оқу жоспарларын, әдістемелік нұсқауларды талдап-игеру жұмыстарын жан-жақты ұйымдастыру;
- Мұғалімдердің өзара тәжірибе алмасу әрекетін, өзін-өзі бағалау, өз білімін көтеру, кәсіби шеберлігін арттыру жолдарын анықтау;
- Жас мамандар мен студенттерді ғылыми-зерттеушілік, іскерлік, шығармашылық жұмыстарға баулу, ынталандыру;
- Білім саласына әлемнің ең үздік жетістіктерін енгізу.

«Білімді тұлға» қалыптастыру жаңа оқу бағдарламаларында құзыреттілік тәсілге негізделеді. Тұлғаны табысты әлеуметтендіру үшін қажетті функционалдық сауаттылық негізінде құрылған құзыреттіліктерді қалыптастырады. Б. Блум таксономиясы бойынша қазіргі стандарт оқушылардың 6 деңгейдің 2 деңгейін, яғни «білу», «түсіну» деңгейлерін ғана меңгеруіне мүмкіндігі бар. Жаңа бағдарлама қалған 4 деңгейді «қолдану», «талдау», «жинақтау», «бағалау» деңгейлеріне қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Осы орайда оқу мақсатының болуы маңызды.

Мұғалімдер күнделікті сабақ жоспарларын дайындауда тіл үйретудегі оқу мақсатын оқытудың білімділік, дамытушылық, тәрбиелік компонентіне негіздей отырып, әр мұғалім өз еріктерімен тандап, бір академиялық сағатта (45 минут) қолжетімсіз, жүгі ауыр мақсаттарды қамтыды. Ал жаңартылған оқу бағдарламасында көрсетілген пәндік күнделікті сабаққа қойылатын мақсаттар бір мазмұнда, жүйеленген, дайын, білім салалары бойынша анықталған күтілетін нәтижеге негізделеді. Күтілетін нәтижелер оқушы жұмысы мен оның жетістігін бағалауға, әр оқушының жеке даму траекториясының дамуын нақтылауға, білім, білік дағдыларының дамытуға уәжін арттырады, оқу үдерісінің сапасын жақсартады. Сол себепті, оқыту нәтижесін мониторингілеудің жаңа формасы критериалды бағалау жүйесінде анықталады. Бүгінгі мұғалімнен тынымсыз ізденуді, үздіксіз кәсіби дамуды талап етеді. Қоғамның сұранысына лайықты ақпараттық -коммуникативтік технологияларды меңгерген мұғалім өз бетінше білім алып, шешім қабылдай алатын, болашаққа жан-жақты көзқарасы бар, ой-өрісі жоғары дамыған, зерделі, жан-жақты тұлғаны қалыптастыруы керек. Оқыту мақсаттарына жетуде жетістік критерийлерін құрастыру және қолдану – бұл білім берудің мақсаты мен мазмұнына негізделген оқушының оқу-танымдық құзырлығын қалыптастыруда алдын-ала белгіленген жетістіктермен салыстыру үрдісі болып табылады. Оқу үрдісінде жетістік критерийлері арқылы оқушы өзін-өзі бағалауды үйреніп, өз білімінің артықшылықтары мен кемшіліктерін көріп, әрі қарай қалай даму керектігін түсінеді.

Жаңартылған бағдарламаларда білім беру деңгейлері «Мәңгілік Ел» идеясына негізделген. Мектептегі білім беру мазмұны академиялық пәндер, зерттеу және сыныптан тыс әрекет, қосымша білім беру, элективтік курстар негізінде жүргізіліп, идеяның мазмұны – оқушыларды рухани-адамгершілік тұрғыдан, қазақстандық патриотизмге тәрбиелеу, толеранттылық пен ұлтаралық, мәдениетаралық жағдайда қарым-қатынас жасай алуға үйретуді көздейді.

Жаңартылған мазмұндағы бағдарламаның негізі - коммуникативтік тәсіл арқылы оқушының ұлттық және жаһандық мәдениеттің маңызы туралы түсінігін кеңейту, ұлттық құндылықтарды түсінетін, әлемдік деңгейде жаңа өзгерістерге бейім, жаңашыл жеке тұлға қалыптастыру [3, 30-32 бб.]. Осы орайда, ағартушы этнограф ғалым Шоқан Уалихановтың «Халықтың кемеліне келіп өркендеп өсуі үшін ең алдымен азаттық пен білім қажет» деген екен. Олай болса, тәуелсіз еліміздің үшінші жаңғыру дәуірінде бүгінгі ұрпақты қажетті білім дағдылармен және рухани қасиеттермен қаруландыру - мұғалімдер үшін ынталандырушы күш болып табылады.

Қорыта айтқанда, жаңартылған білім бағдарламасының мәні – баланың функционалды сауаттылығын қалыптастыру. Оқушыны өзінің мектеп қабырғасында алған білімін өмірде қолдана білуге баулу, осы міндет ұстаздарға үлкен жауапкершілік жүктейді. ХХІ ғасырда өмірдің барлық салаларында табысты болулары үшін, оқушылардың бойына қажетті дағдыларды дарыту жолында мұғалімдер тынымсыз еңбектенуі тиіс. Жаңартылған оқу бағдарламасы аясында тек өз пәнін, өз мамандығын шексіз сүйетін, бала үшін ұстаз ғұмырын құдіретті деп санайтын білімді мұғалімдер ғана жұмыс істей алады. Оқушы тұлғасына бағытталған білім беру адамның белсенділігін, шығармашылық қабілетін, әлеуметтік жауапкершілігін, өмірде өз білімін іске асыру мүмкіндігін дамытуға қолайлы жағдайлар туғызады деп санаймын.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан жолы-2050 www.strategy2050.kz 2014 жыл
2. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру бағдарламасы (екінші басылым) «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2015
3. К.Құдайбергенова. Құзырлылық – тұлға дамуының сапалық критерий // «білім сапасын бағалаудың мәселелері: әдіснамалық негізі және практикалық нәтижесі» атты халықаралық ғылыми – практикалық конференцияның материалдары. 2008. 30- 32-бб.

Келдібай Жаңагүл

5B010600 Музыкалық білім

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., проф.м.а. Уразалиева М.А.

ЕРЕКШЕ ҚАЗЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР ТҰЛҒАЛАРДЫ ӨНЕРГЕ БАУЛУДА СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ ОРНЫ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Аннотация. Современная специальная психология и педагогика в поиске эффективных средств коррекции все больше ориентируются на использование искусства в процессе обучения и воспитания детей с проблемами. Ученые отмечают, что искусство, а особенно музыка, является источником новых позитивных переживаний ребенка, рождает новые креативные потребности и способы их удовлетворения в том или ином виде художественной деятельности. А повышение эстетических потребности детей с различной недостаточностью, активизация потенциальных возможностей ребенка в практической деятельности – это и есть реализация социально-педагогической функции искусства. Основной задачей музыкального обучения и воспитания является оказание оптимальной помощи воспитаннику в коррекции и реабилитации его личностных качеств, осмыслению его жизненных задач, развитию творческих способностей восстановления его индивидуальности, что является важной задачей в подготовке его к самостоятельности и трудовой деятельности.

Abstract. Modern special psychology and pedagogy in search of effective means of correction are increasingly focused on the use of art in the process of teaching and raising children with problems. Scientists note that art, and especially music, is the source of new positive experiences of a child, gives rise to new creative needs and ways to satisfy them in one form or another of artistic activity. The main task of musical education and upbringing is to provide optimal assistance to a pupil in correcting and rehabilitating his personal qualities, understanding his life tasks, developing creative abilities to restore his individuality, which is an important task in preparing him for self-reliance and work.

Мемлекетіміз қазіргі таңда даму мүмкіндігі шектеулі жандарға айрықша назар аударып, қамқорлық көрсетуде. Бұл қамқорлықтың бәрі Елбасының халыққа жолдауында, ҚР Білім туралы заңында, «Кемтар балаларды әлеуметтік-медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» т.б. заңдарында айтылып, дамуында кемістігі бар балаларға көмек көрсетудің тиімді жүйесі, оларды оқыту, тәрбиелеу, еңбекке баулу және кәсіби даярлығын шешуде, коррекциялық - білім берудің дамытушы сипатын арттыру мәселелері айқындалып, бала мүгедектігінің алдын-алуға бағытталған көптеген көкейкесті мәселелер басымды міндеттер қатарына қойылған. Арнайы түзету (коррекциялық) мектептің теориялық-әдіснамалық негізін, ғылыми-тұжырымдамалық ұстанымдары мен модельдік үлгілерін, даму үрдісін анықтап, қоғамымыздың басты бағытына қарай бұру – бүгінгі білім жүйесінің осы күндік және болашақтағы ісі. Арнайы түзету (коррекциялық) мектептер қызметінің әлемдік тәжірибесіне сүйенсек, бала бақшадан бастап, орта кәсіби білім беретін білім ошақтарына дейінгі аралықта үздіксіз білім берудің барлық басқыш-сатыларын қамтитын, осы басқыштардың әрқайсысында да әлемдік өркениеттің жетістіктерімен шебер ұштастыра білетін біртұтас үзіліссіз жүйе болып қалыптасуы тиіс. [1;17]

Әуен-саздың жеке тұлғаның дамып, қалыптасуындағы әсер-ықпалына адамдар өте ерте кезде-ақ назар аударған. Адамзат қоғамының дамуының ең алғашқы кезеңдерінің өзінде оны идеялық-психологиялық қару ретінде қолдана білген. Музыка – қоғамдың сананың формасы ретінде адамдардың эмоционалдық сезіміне тікелей ықпал етуші эстетикалық тәрбие құралы. Музыкалық шығармаларды аспаптарда ойнап үйрену, орындау жеке тұлғаның эстетикалық, эмоционалды-сезімдік, құндылықты сана-сезімін дамытып, қалыптастырады, әсемдікті қабылдап, сезінуге талпындырады. «Музыкалық білім беру педагогикасы» ұғымы - көптен бері қолданылып келе жатқан ұғым. Бұл ұғым көпшілікке музыкалық тәрбие беру саласында, соның ішінде білім мазмұны мен оқытудың әдістемесі белгілі бір педагогикалық жүйені құрайтын және сол музыканың өзі тәрбие құралы ретінде саналатын жалпы білім беретін мектептердегі музыка пәніне байланысты қолданылады. Музыкалық білім мен тәрбие беру адамзат өркениетінің ең терең тамырларынан бастау алады. Адамзаттың сан ғасырлық серігі болып келген музыка өнерінің тәлім-тәрбиеде алатын орнын, әсер-ықпалын, қоғам мен мәдениеттің дамуы процесінде қалыптасқан әлеуметтік, музыкалық-

педагогикалық тәжірибені ой елегінен өткізіп, таразылау оның қалыптасып, даму кезеңдерін қарастыруға тікелей байланысты.

Қорыта айтқанда, музыкалық білім беру мен тәрбие беру педагогикасының дамып, қалыптасуы жағдайына көз жіберу, тұтастай алғанда, жалпы педагогиканың, психологияның, эстетиканың, музыкатанудың, мәдениеттанудың түйісер тұсында дамып, қалыптасқан ғылымаралық, дербес ғылым саласының пайда болғанын айғақтайды. Соңғы жылдары ақыл-ойында кемістігі бар балаларға білім мен тәрбие беру орындарында оңтайлы өзгерістер болып жатыр. Арнайы білім берудің теориялық тұрғыда негіздемесі жасалынып, психологиялық-педагогикалық жіктемелері кеңейтілді, типологиялық ерекшеліктері айшықталды, осындай ерекше балаларды ерте кезеңде дифференциациялау механизмдері анықталды (Л.Б.Баряева, И.М.Бгажнокова, И.А.Грошенко, С.Д.Забрамная, Р.И.Лалаева және т.б.). Музыка өнерінің бала тәрбиесінде зор мүмкіндіктері мен тәлімдік қасиеттері мол. Бала бойындағы ең асыл қасиеттерді оятып, айнала қоршаған ортаға әсем көзқарасын қалыптастыруда музыка өнерінің орындайтын міндет-мақсаты мол деуге болады. Осындай аса маңызды істі алға қойып отырған арнайы түзету мектептерінің музыка пәні сабағы көптеген өзекті істерді қолға алып отыр. Ақыл-ойы кенжелеп қалған балалардың айнала қоршаған ортаға әсеріне ықпал ету, түрлі жағдайларда орынды шешімдер қабылдау мәселесі бүгінгі күні педагог-ғалымдардың қозғап жүрген көкейкесті мәселелері қатарында. Соның ішінде музыка өнерінің даму интеллектуалдық қабілеті төмен балаларға әсерін зерттеген жұмыстар бар [2;9].

Арнайы мекемелерге келген ақыл-ойы кенже балалардың музыка дыбыстарына зейіні төмен. Музыка өнеріне эмоциялық көңіл-күйінің жеткілікті деңгейде болмауы оның оқу жүйесінің соңына дейін созылады. Музыка әуенінің бір сарындылығын би ырғағын немесе марш ырғағынан өзара ажырату ісіне белсенділігі әлсіз. Арнайы мектеп оқушылары қоршаған орта туралы білім мен икем, көзқарас пен ой пікірлерін, музыкаға деген ынта-ықыласын тек сабақ арқылы ғана толық меңгере алмайды. Өйткені бала сабақтан шыққан соң өмірдегі басқа құбылыстармен кездеседі, қарым-қатынас жасауға үйренеді. Бұл аса маңызды міндетті арнайы мектептегі сыныптан тыс жұмысы атқаруы тиіс. Сыныптан тыс жүргізілетін жұмыс – оқушылардың сабақтан тыс бос уақытын ұйымдастыратын мектептегі оқу-тәрбие процесінің құрамдас бөлігі [3;41]. Бірқатар зерттеушілердің пайымдауынша (Л.Р.Болотина, Д.И. Латышина, Г.Ф.Суворова, Р.Б. Байназаров) сыныптан тыс жұмыстар оқу жоспарының кейбір салаларын толықтырады, оқу бағдарламасы бойынша меңгеріп үлгірмегенді қайта қарастырып, жүзеге асырады.

Сыныптан тыс жүргізілетін жұмыстардың балаға жан-жақты ықпал жасаудағы мүмкіндіктері өте жоғары. Атап айтсақ, баланың:

- сабақта ашылмаған дара қабілеттерінің жан-жақты ашылуына мүмкіндік туғызады;
- тәжірибесін молайтады, жұмыс түрлерінен білімін толықтырып, іскерлік пен дағдысын қалыптастырады;
- іс-әрекет түрлеріне қызығушылығын, белсенділігін арттырады;
- ұжыммен бірлесе отырып жұмыс істеуге дағдыландырады.
- Сыныптан тыс жұмыстың ерекшелігі – шығармашылық және танымдық сипатты ұстанады.

Сыныптан тыс жұмыстар оқыту, дамыту, тәрбиелеу функцияларын атқарады. Бүгінгі таңда дүние жүзін шарпып, күнбе-күн қадамын алшаң басқан технология заманы адам өмірінің маңызды бөлігіне айналғаны рас. Ақпаратты-технология, компьютерлік біліктілік білім жүйесінің түрлі салаларында кең де жан-жақты бағытта дамып келеді. Бұл жаһанданудың заңды құбылысы. Осы бір жаңару, жаңаша білім сапасын ұйымдастыру көшінде ұрпақты тәрбиелеу ісі көлеңкеде қалып, ақыл-ойы кенжелеп қалған балаларды білімнің қарқынды ағысында жоғалтып алмау мәселесі өзекті де аса жауаптылықты талап етеді. Жан-жақты да көлемді істі мүмкіндігі шектеулі бала тәрбиесі мен біліміне арнау жұмысына аса жауапкершілікпен қарау бүгінгі ұстаздар қауымының басты бағыты болуы тиіс.

Әдебиеттер:

1. Занков Л.В. Психология умственно отсталого ребенка. - М.: Академия, 1999.
2. Уразалиева М.А. Особенности музыкального воспитания детей с интеллектуальными нарушениями развития. ҚазмемқызПУ. Хабаршы. №6. -2014.
3. Питерси М., Трилор Р. Маленькие ступеньки. Программа ранней педагогической помощи детям с отклонениями в развитии. / Пер с англ. М.: 2 Ассоциация Даун-Синдром», 1997. – 100 с.

Кенжебек Ділді

5B012000 Кәсіптік оқыту

Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы У.Н. Алашабаева

ҚазМемҚызПУ

ДИЗАЙНЕРЛІК ОЙ ТУЫНДЫЛАРДЫ ЗАМАНАУЙ ТҮРДЕ БЕЙНЕЛЕУ

Аннотация. В статье представлен анализ понятия «способности», рассмотрены особенности творческих способностей специалистов дизайнерских специальностей выявлен интегративный, комплексный характер дизайнерских способностей. Индивидуально-творческий подход как основу развития дизайнерских способностей взрослых в образовательном процессе. Современная подготовка высококвалифицированных специалистов с учетом развития творческих способностей будущих дизайнеров. Анализируются психологическое понятие «способность», и ее роль в развитии личности, мотивация к творчеству и новые подходы творческого развития. Рассматриваются развитие творческих способностей студентов на занятиях по материаловедению, а также роль педагога в организации учебно-творческого процесса.

Abstract. The article presents an analysis of the concept of "ability", discusses the peculiarities of creative abilities of specialists of design specialties, reveals the integrative, complex nature of design abilities. The author substantiates the individual-creative approach as the basis for the development of adult design abilities in the educational process of the advanced training system. modern training of highly qualified specialists, taking into account the development of creative abilities of future designers. Analyzed the psychological concept of "ability", and its role in the development of the individual, the motivation for creativity and new approaches to creative development. We consider the development of creative abilities of students in the classroom for designing costumes, as well as the role of the teacher in the organization of educational and creative process.

Сан ғасырлық тарихы бар, мәдени мұраға бай елімізде киім тігуге деген көзқарас әу бастан-ақ ерекше болған. Қазіргі кездегідей бұрынғы өткен заманда да халқымыз өз тұрмысын өздері әсемдеуге ұмтылған. Әсемдікті көре, түсіне, жасай білу адамның рухани өмірін байытады, қызғылықты етеді деп есептеген. Оған бірден-бір дәлел халқымыздағы қол өнердің аса үлкен қарқынмен дамуы және әрдайым жаңалық еніп, өзгеріп отыруы. Яғни, сол заманда өзіндік ісінің шеберлері болған. Қазіргі тілмен айтқанда дизайнерлер. Киімді жасаудың шығармашылық процесі терең тамырға ие. Киім дизайны көп ғасырлық тарихқа ие және ғасырлар бойы түрлі әдістермен әзірленеді.

Киім дизайнері белгілі бір деңгейде өнертапқыш болып есептеледі, сондықта ол уақытты озып, болашаққа көз салу керек. Бұған қоса, көпшілік таныған, сұранысқа ие дизайнер болу үшін әдемі, ерекше топтамаларды жасаумен қатар, әрбір бұйымның күнделікті өмірге бейімделуін қамтамасыз етуге тырысу керек. Сонымен қатар адамдармен жақсы қарым-қатынас орната білу және ақылды басқарушы болу маңызы. Киім дизайнері киімді құрастырудың және матаны пішу мен тігудің технологиясын меңгеру қажет. Сапалы киім өндіру үшін дизайнерлерге дұрыс модельді жобалау керек. Бұл ерекше білімді талап ететін өнер, көптеген адамдар оны меңгеруге тырысады. Киімді жобалау және модельдеу адамның пайда болуымен тікелей жұмыс істейді. Тиісті таңдалған костюмдердің көмегімен сіз жеке тұлғаның қабылдауын елеулі түрде өзгерте аласыз. Модельдеу дайындықпен басталады [1, 16]. Бұл кезеңде суретші-дизайнер киімнің осы үлгісін кім киетінін, оның қандай мақсатта қолданылатындығын, қандай материалдарды өндіру үшін пайдаланылатынын шешеді. Дизайнер осы сұрақтардың жауабын анықтаушы суретші нобай жасаушы. Дизайнердің негізі міндеттеріне әрбір үлгінің нобайын ойластыру, салу, қажетті матаны, фурнитураны таңдау кіреді. Дизайнер қызметі тәжірибелік үлгілерді бекітуге дейінгі өндірісті қамтиды. Көбінде алғашқы үлгілерді басынан аяғына дейін өзі орындайды. Өнімді еңбек ету үшін дизайнер сән әлемін, соңғы үрдістерді ізденіп, қадағалау керек. Бұл шығармашылық кәсіп болғандықтан, жаңашыл ойлауды, қиялдауды, ерекше шешімдерді қабылдауды талап етеді. Бір жағынан оның шығармашылық еркіндігі тапсырыс берушінің міндеттерімен шектелген. Сондақтан жұмыста жалғыз дарындылық жеткіліксіз [2, 156].

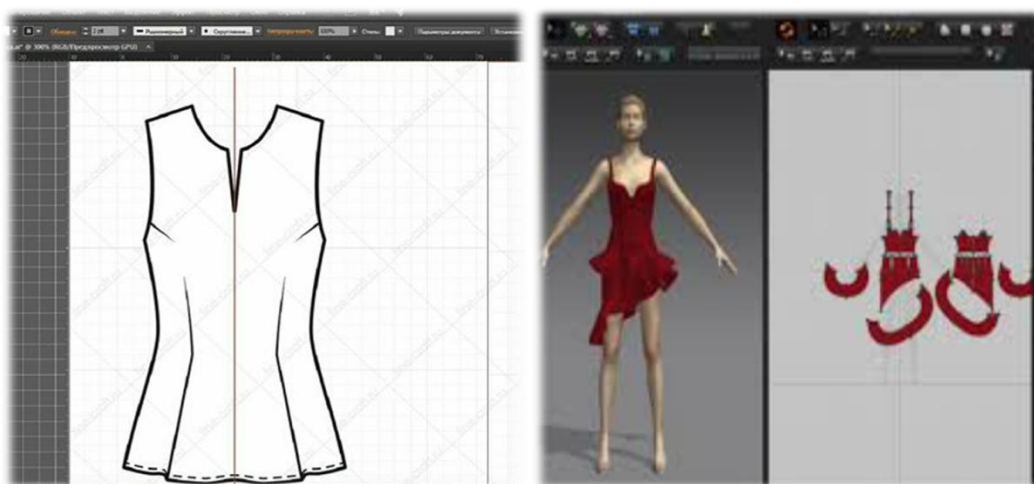
Пішу және тігу икемімен қатар, жасалған үлгіні қалың бұқараға дұрыс ұсына білу қажет. Дизайнерлер қазіргі кезде заман талабына қарай және өз жұмыстарына жеңіл әрі ыңғайлы болу үшін компьютерлік графиканы қолданады. Компьютер арқылы жұмыс жасау дизайнерлерге бірнеше

жеңілдік пен ыңғайлылық сиялады. Қазіргі уақытта автоматтандырылған өндіріс жүйесі (АЖЖ) киімді жобалау үшін кеңінен қолданылады. Бұл әйгілі неміс тігінші Майкл Мюллер әзірлеген әдістемелерге негізделген. Қазір кеңінен Lubax кесу жүйесі де пайдаланылады, ол сурет салғанға дейін суретті визуализациялауды қамтиды. Модельдеу мен дизайнға өлшеудің негізгі бірлігі болып Lescala өлшем бірлігі алынады. Олар келесі типтерден тұрады: үлгілер - түпнұсқа, бақылау және жұмыс. Кез-келген костюм құруға негіз болып табылады. Тәжірибелі маман, бірінші кезекте, негізгі үлгі сапасына байланысты киім-кешек компаниясын анықтай алады. Үлгілер адамдар санының барлық ерекшеліктерін ескере отырып жасалады.

Қазір үлгілерді жасау кезінде сарапшылар заманауи технологияларға, әсіресе компьютерлерге жүгінеді. Үлгілерді жасауда компьютерлерді пайдалану оның артықшылықтарына ие. Осылайша, бұл қисықтарды белгілі бір фигураның ерекшеліктеріне бейімдеу мүмкіндігі, бұл кез-келген кезеңде жұмыстың нәтижесін клиентке көрсету мүмкіндігі. Үлгінің бұл түрі қағаздан әлдеқайда ұзағырақ пайдаланылуы мүмкін, олар тозады және алмастырылмайды. Электронды түрде жасалған Lescalo кескіш процесін жеңілдете алатын матадағы материалдың виртуалды орналасуын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Заман дамуына байланысты дизайнерлерде электронды техникаларға көшуде.

Эскиздерді жасауда CorelDRAW қосымшасын қолданады. CorelDRAW арқылы дизайнер өз қиялымыздағы киімдерді сызып, суретін салу арқылы жүзеге асыра алады. CorelDRAW Graphics Suite X5, тек қана Microsoft Windowsқа қолжетімді. Одан бұрынғы нұсқалар Apple Macintosh пен Linuxқа да арналып жасалады. CorelDRAW Graphics Suite (ағыл: CorelDRAW бағдарлама топтастығы)- CorelDRAW дың 12 пакетінен бастап-бағдарламаның ресми маркетингтік аты Corel компаниясының графикалық редакторы (сурет-1).

1-сурет. CorelDRAW Graphics Suite бағдарламасының көмегімен жасалған.

Яғни, болашақ жас мамандар заманға лайық киім дизайнын жасау үшін мына қағидаларды ұстануымыз керек. Алдымен, бұрынғы дәстүрмен байланысты сақтау керек [3, 16]. Сосын көркем жаңа ойларды өндірісте жылдам іске асыру әрі киімнің мәдениет, ғылым мен өндірістегі жетістіктеріне, сәнді болжауға ғылыми ізденістер жасау және адам бейнесінің қоршаған материалдық ортамен стильдік бірлігін анықтау. Осы негізгі қағидалады ескеру арқылы біз болашақта әдемі де сәнді, ерекше стильді киімдер дизайнын шығаратын, білімді де білікті ұшқыр мамандар дайындау.

Әдебиеттер:

1. Ұ.Н.Алашабаева Қазақтың ұлттық киімдерін үлгілеу. Оқу құрал-Алматы: «Қыздар университеті» баспасы, 2014 – 116 бет.
2. Г.Ә. Тәкішева., Б.Е. Асанова Киімді модельдеу және көркемдік безендіру-Астана: Фолиант, 2008-160б
3. Ж. О. Алғожа., У.Н. Алашабаева. Қазақ өнеріндегі ұлттық киімді трансформациялау жақсы талғамға меңзейді: / Халықаралық ғылыми - тәжірибелік конференция «XXI ғасыр басындағы Қазақстан: Дамытудың саяси-экономикалық, әлеуметтік-мәдени аспектілері». 5-7бет. Т. Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, 28 қараша 2016.

Құралбайқызы Мәдина

5B010600- Музыкалық білім

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., проф.м.а. М.С.Сұлтанова

ҚазМемҚызПУ

МУЗЫКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМ ЖЕТІСТІКТЕРІН БАҒАЛАУ

***Аннотация.** Наиболее важной частью образовательного процесса является ключ к его управлению. Оценивание - подход, используемый для определения результатов обучения, является фактором, который помогает ученику преодолеть недостатки в изучении предмета и сделать его более эффективным.*

***Abstract.** The most important part of the educational process is the key to its management. Assessment - an approach used to determine learning outcomes, is a factor that helps the student overcome deficiencies in the study of the subject and make it more effective.*

Білім беру саласындағы өзгерістер, реформалар дәстүрлі оқыту мазмұнын сын тұрғысынан ойлауға ауыстыруға әкелді. Ал оның негізгі мазмұны – оқушының жеке тұлға ретінде қалыптасуы үшін міндетті түрде білім негіздерін өз еркімен үйреніп, іс-әрекетінің мақсатын, міндетін, түрін, тәсілін, алған білімін өмірде қолдана алатындай жағдайға жетуі тиіс. Оқу үдерісінің маңызды да салмақты бөлігі, оны басқарудың түйінді кілті болып табылатын - бағалау деп айтуға болады. Бағалау - оқыту нәтижесін анықтау үшін қолданылатын тәсіл, оқушының берілген тақырыпты меңгерудегі кемшіліктерін жоюда, оның үлгерімінің нәтижелі болуына ықпал ететін фактор. Сондай-ақ, мектеп тәжірибесіндегі бағалау баға қоюмен ғана шектелетін тәсіл емес, ол материалды меңгеру, меңгермеу фактісімен қатар оның себептерін анықтауға мүмкіндік беретін оқытудың маңызды құрамды бөлігі болып табылады.

Мұғалімдер тәжірибесінде оқушының жеткен нәтижесі емес жұмыстың көлемі мен формасын бағалау әдетке айналған, бағалауда оқушыларды бір-бірімен салыстыруға екпін жасалатындықтан оқушылардың оқуға ынтасы, белсенділігі жойылады, орта деңгейде оқитын оқушылардың ынтасы мүлдем жойылып, жақсы оқитын оқушылардың жетістікке жетуіне жағдай жасалмайды. Бес балдық жүйенің қазіргі заманға сай білім жүйесін қанағаттандыра алмауы – оқушылардың жетістіктерін бүгінгі күннің талабына сай жаңаша бағалау жүйесін қажет етеді. Сол себептен, оқытуға деген көзқарас өзгергендіктен, оқыту нәтижесін бағалау да жаңа бағытқа ие болуда [1, 19 б.].

Критериялды бағалау жүйесінің мақсаты бағалау критерийлерінің негізінде білім алушылардың оқу жетістіктері туралы шынайы ақпарат алу және оқу үдерісін жетілдіре түсу үшін оны барлық қатысушыларға ұсыну.

Критериялды бағалау жүйесінің міндеттері:

1. Оқу үдерісінде бағалаудың қызметі мен мүмкіндіктері аясын кеңейту;
2. Жүйелі кері байланыс орнату арқылы білім алушылардың өзін-өзі үнемі жетілдіріп отыруына жағдай жасау;
3. Бірыңғай стандарттарды, сапалы бағалау құралдарын, механизмдерін қалыптастыруға көмектесу;
4. Қолжетімді, нақты, үздіксіз:
  - білім алушыларға олардың оқу сапасы туралы;
  - мұғалімдерге білім алушылардың ілгерілеуі туралы;
  - ата-аналарға оқу нәтижелерінің деңгейлері туралы;
  - басқару органдарына ұсынылған білім беру қызметінің сапасы туралы ақпараттар ұсыну [1, 9 б.].

Бағалау критерийлері Блум таксономиясы (білу, түсіну, қолдану, талдау, жинақтау, бағалау) және сөйлеу әрекеті (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым) түрлері негізінде, әртүрлі деңгейлік тапсырмалар бойынша құралады. Сабақтың үш кезеңінде 3 тапсырма мен 3 әдісті және де рефлексияға қатысты төртінші әдісті қолдану қажет дегенді озық тәжірибелі ұстаздар алға тартады. Ол да болса, сабақтың құрылымын ықшамдап, ауытқудан арылтады деп ойлаймыз.

Оқу жылы барысында оқудың ілгерілеуі, үлгерімі туралы мәліметті жинау үшін бағалаудың екі түрі жүзеге асырылатынын білеміз, олар: қалыптастырушы және жиынтық бағалау.

Жиынтық бағалау мұғалімдерге, білім алушылар мен ата-аналарға ұсыну үшін оқу бағдарламасындағы ортақ тақырыптар бойынша балл, баға қою арқылы белгілі бір оқу кезеңі (тоқсан, оқу жылы, орта білім беру деңгейі) аяқталғанда өткізіледі. Бұл белгілі бір кезеңде оқу бағдарламасы

мазмұнын меңгеру деңгейін анықтауға, тіркеуге мүмкіндік береді. Қалыптастырушы және жиынтық бағалау нәтижелерін мұғалімдер оқу үдерісін жоспарлау, рефлексия жасау, өзінің оқыту тәжірибесін жетілдіру үшін қолданады.

Қалыптастырушы бағалау үдерісінде мұғалім оқу бағдарламасындағы барлық оқу мақсаттарын қамтуы тиіс. Ол үшін жоспарлау кезеңінде мұғалімге:

- оқу бағдарламасымен, оқу жоспарымен танысу, оқу мақсаттарына талдау жасау;
- оқу бағдарламасына сәйкес оқу мақсаттары негізінде бағалау критерийлерін құрастыру;
- тапсырма құрастыру кезінде саралау (дифференциялау) тәсілін қамтамасыз ету үшін бағалау критерийлерін ойлау дағдыларының деңгейлеріне бөлу;
- бағалау критерийлеріне сәйкес тапсырмалар құрастыру;
- әр тапсырмаға оның орындалу кезеңдерін сипаттайтын дескрипторлар құрастыру ұсынылады [2, 11 б.].

Сонымен, музыка сабағында қалыптастырушы бағалау үдерісін жүзеге асыру үшін мұғалім: сыныптағы мәдениетті сақтауға және тиімді өзара әрекет ету дағдыларын қалыптастыруға көңіл бөлуі, қалыптастырушы бағалауда қолданылатын әдістердің әр түрлілігін және сапасын арттыруы, кері байланыстың тиімді формасын қолдануы, қалыптастырушы бағалауды қолдану үдерісін көрсететін сабақ жоспарын құруы, рефлексия және тәжірибені жетілдіру үшін сабаққа талдау жасауы (білім алушылар жұмысының сапасы, бағалау құралдарының сапасы, білім алушылардан, әріптестерден, кері байланыс, ата-аналармен әңгімелесу және т.б.) қажет. Олай болса, музыка сабағының негізі болып танылатын дұрыс ұйымдастырылған қалыптастырушы бағалау үдерісі сөзсіз сабақтың нәтижелілігін, жиынтық бағалаудың әділ де нақты өтетіндігін айғақтайды.

Әдебиеттер:

- 1.Әлімов А. Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері: Оқу құралы. – Алматы, 2013.
- 2.Негізгі және жалпы орта мектеп мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау бойынша нұсқаулық: Оқу-әдістемелік құрал /О.И.Можаева, А.С.Шилибекова, Д.Б.Зиеденованың редакциялауымен – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, 2017. - 54 б.

Михеенко Анастасия

5B040900-Хореография

Научный руководитель: магистр искусств И.Р.Аухадиев

КазГосЖенПУ

СФЕРЫ ПРИМЕНЕНИЯ СТРЕТЧИНГА

***Аңдатпа.** Бұл мақалада «стретчинг» жаттығуларының көпфункционалды кешен ретінде талдаудың нәтижелері келтірілген. Стретчинг адам әрекетінің түрлі салаларында: медицинадан және спорттан хореографияға дейін қолданыла алады. Осы салаларда «стретчинг» қолданудың негізгі аспектілері берілген. Медицинада денсаулық нығайту жағынан оң әсерін тигізеді, Спортпен шұғылданды «стретчинг» жарақаттанудың алдын алуға көмектеседі. Би сабақтарында жаттығулары орындаушының денесінің көркемдік қабілеттерін жақсартады.*

***Abstract.** This article presents the results of the analysis of stretching as a multifunctional complex of exercises. It can be used in various spheres of human activity: from medicine and sports to choreography. The main aspects of the use of muscle stretching in these areas are given. I have noticed a positive effect in medicine, promoting health. In sports, stretching helps to prevent injury. Stretching in dance classes improves the expressive abilities of the artist's body.*

Слово «стретчинг» (англ. stretching) заимствовано из английского языка. В переводе оно означает «эластичность», «растяжение». Сегодня стретчинг — это комплекс упражнений, которые улучшают растяжку связок и мышц, а также повышают гибкость тела в целом. Установить точную дату возникновения стретчинга сегодня не представляется возможным, ведь необходимость растяжки мышц перед соревнованиями существовала со времен зарождения самых первых видов спорта, таких как Олимпийские игры в Древней Греции. Можно предположить, что уже в те времена спортсмены осознавали необходимость разогреть и растягивать мышцы перед занятиями, в противном случае можно было получить серьезные травмы. Современная история стретчинга доводит до нас сведения о том, что в 50-х годах XX века в Швеции была разработана особая система упражнений, которая была направлена на глубокую проработку мышц, на развитие их эластичности и бережного отношения к связкам. Сегодня же занятия стретчингом набирают все большую популярность. На современном этапе появилось множество высококвалифицированных специалистов в этой области.

Особенностью стретчинга является то, что им можно заниматься в любом возрасте и совмещать со всеми видами танцев. С учетом этого факта растяжка обретает большую значимость, в сравнении с физическими упражнениями. Если правильно сочетать комплексы на растягивание с физическими тренировками, например, с утренними пробежками, занятием фитнесом, это обеспечит отличное здоровье и самочувствие на протяжении многих лет жизни. Улучшатся «защитные функции, иммунитет, физическая, умственная работоспособность и продолжительность времени активного состояния организма» [1; 88].

Стретчинг применяется, как в спорте и хореографии, так и в медицине. Попробуем объяснить, чем это полезно. Усиленный кровоток в мышцах, который достигается их растяжкой — это гарантия прочности мышц, быстрого восстановления после нагрузки и увеличенного срока жизни за счет более интенсивного снабжения кислородом. При регулярных занятиях стретчингом улучшается общее состояние суставов, уменьшается отложение в них солей, движения становятся более плавными, появляются ловкость и пластика.

В медицине есть, так называемая, лечебная физкультура (далее ЛФК). ЛФК — это лечебно-профилактический метод, помогающий восстановиться организму и предупредить развитие множества заболеваний. Физические упражнения здесь направлены на восстановление здоровья и работоспособности человека. В комплексе упражнений ЛФК есть лечебная гимнастика (или стретчинг). Ее применяют в таких сферах медицины, как травматология, ортопедия, неврология, до или послеоперационный периоды, эндокринология и другие. Благодаря занятиям стретчингом в рамках ЛФК происходит нормализация и улучшение процессов обмена веществ (метаболизм), также занятия предотвращают деформацию опорно-двигательного аппарата, отставание в росте и развитии и т.д. Если ребенок будет регулярно заниматься гимнастикой, то это поможет избежать таких распространенных заболеваний у детей, как сколиоз, плоскостопие, нарушение осанки, искривление

ног и т.п. Оздоровительная гимнастика приносит большую пользу и заметный результат. Ученые доказали, что занятия таким видом деятельности улучшают психологическое состояние большинства людей. Во время тренировок человек полностью расслаблен, спокоен и погружен в себя. После тренировки человек полон сил и бодр.

Занятия стретчингом могут использоваться при похудении. Многие думают, что пользы от растяжки в таких случаях не бывает, однако это не так. Во время занятий стретчингом, когда происходит обогащение кислородом всех мышц тела, это вызывает напряжение мышц. Вследствие чего повышается температура и тело начинает сжигать калории и лишние жиры (подкожные). Именно с занятий растяжкой следует начинать при желании серьезно взяться за свое тело, похудеть и приобрести подтянутый силуэт. Благодаря этому можно мотивировать себя на регулярные занятия фитнесом, что впоследствии поможет избежать частой крепатуры — синдрома отсроченной боли мышц из-за нерегулярных нагрузок.

В спорте и хореографии стретчинг используется с целью снижения риска возникновения травм. Этот факт привлек внимание ученых, которые провели ряд исследований. Одной из наиболее известных работ в этой области стал труд канадского ученого, доктора медицины Иена Шриера (Ian Shrier) 2005 года. Одним из выводов исследования было то, что стретчинг является действенным средством профилактики спортивных травм. Растяжка помогает предотвратить спортивные травмы за счет увеличения диапазона движений и снижения напряжения в мышцах. «Идеальное время для тренировки в растягивании — это сразу после нагрузки» [2; 30]. В результате ваши части тела станут работать более эффективно, а риск получения травм снизится в разы.

Грациозный танец всегда завораживает. Для красоты движений в танце нужна гибкость. Она делает тело легким, плавным, послушным и готовым выполнять упражнения любой сложности. Обучение хореографии происходит быстрее и легче, ведь гибкое тело приобретает двигательный навык. Растяжка — «один из путей эффективного развития гибкости» [3; 128]. Занятия стретчингом дают возможность не только укрепить мышцы, сделать их более эластичными, но и улучшить координацию движений человека и снять стресс. К тому же, сложные и эффективные упражнения по стретчингу доставляют удовольствие детям. Это принято считать профилактикой здоровья ребенка.

Литература:

1. Глухова М.Ю., Прокопенко В.И. Повышение эффективности учебных занятий по физическому воспитанию в вузе средствами оздоровительной гимнастики // Образование и наука. 2008. №7. — 87–94 с.
2. Карпова Е.И., Данилова Н.В. Стретчинг как вид фитнеса // Наука, образование и культура. 2018, №8 (32). — 29–30 с.
3. Павлютина Л.Ю., Мараховская О.В., Ляликова Н.Н. Стретчинг — один из путей развития гибкости у студентов вуза // Наука о человеке: гуманитарные исследования. 2018. №1 (31). — 124–130 с.

Мұсатай Шахида

5B012000-Кәсіптік білім

Ғылыми жетекшісі: өнертану канд., қауым.проф.м.а. С.М. Қырықбаева

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ БАБАЛАР ЖОЛЫ - ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚСТАН БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІНДЕ

Түйіндеме. Бұл мақалада ата-бабаларымыздың жүріп өткен жолы, халқымыздың ерлігі, батырлығы қызықтыра бастағаны Қазақстан бейнелеу өнерінде тыс қалмағаны баяндалады. Бізге нәр беретін нәрселер, біздің жеріміз, тәңіршілдік, мұсылмандық, соның бәрінің астасуы тарихи терең мәнге ие.

Abstract. In this article we are told that our predecessors were driven by the way, the old age and the heroism of the new nation, that they were not left in the artistic work of Kazakhstan. The things that are going to eat, the earth, the trampling, the mushroom, and all of them have a sophisticated sense of meaning.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы қазақ елінің тағылымы терең ұлы дала тарихының құндылығын тереңдете түсті. Бүгінде Қазақстан бейнелеу өнері жаңа ғасырда тек кеңестік кезеңімен шектеліп қалған жоқ. Бейнелеу өнерінің бағытын үш бағытқа бөліп қарауға болады: символикалық және концептуальды тәсіл, жаңашыл реализм. Символикалық концептуальды тәсіл асқақ рухқа, аңызға негізделген әлдебір жорамал рухани идеяны визуальды көркем туынды жасау нәтижесінде туындап отыр.

Бүгін Қазақстан бейнелеу өнерінің бағытын үш бағытқа бөліп қарауға болады: тарихы, дәстүрі, көркемдік тілі. Осы үш бағыттың өзара ықпалы Қазақстан бейнелеу өнерінің әлемдік бейнелеу өнері кеңістігінде өзіндік орын алуына ықпал жасайды. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары өзінің жазу өрнегінің ешкімге ұқсас жаңашылдығымен көрермендерін ойға қалдырған суретші Е.Төлепбаев қазақ бейнелеу өнерінде батыл ізденістермен ерекше сипатқа ие болды. Осы кезеңде Қазақстанның заманауи бейнелеу өнерінің келбетін айқындайтын жаңа тенденциялар қалыптаса бастады. Қазақстан суретшілерінің рухани, идеялық тірегі тарих, ата-баба дәстүрлері мен этнография және мифтер еді. Шығармашылық шабытты оятатын және шығармашылықтың өзегін іздестіру мен оның тасымалдануы, жаңа көркем тілді қайта ой елегінен жіберуде рәміздер мен белгілер зор рөл атқарды. XX ғасыр мен XXI ғасырды өнерде мифологиялық тақырыптар мен архетиптер ілгері шықты [1, 36-38 бб.]. Осы тұрғыдан Ә. Сыдыханов, Б. Бәпішев, Г. Маданов шығармаларын атай аламыз. Әбдірәшит Сыдыхановтың «Адай» таңбасы, «Қорқыт Ата – таңбасы», «Ай-Жер белгісі» туындыларындағы таңбаның графикалық тілі мен пішіндердің элементтері түркі халықтарының белгісі мен шығыс кейіпкелерінің түстік реңдерінде шешімін табады. Суретші ру таңбаларын дәстүрлі мәдениеттің өзге элементтерінде немесе сол мәдениетті дамытқан мифтің идеяларымен терең ой құшағына жетелейді. композициялық туындыларында белгі, таңбалар өзіндік мәнде және дәлелдерде шектеулі тұрғызылған.

Әрине, Әбдірашит Сыдыханов шығармашылығынан бірнеше тарихи қатпарларды көруге болады. ол өзінің шығармашылығы арқылы болашақ пен өткенді байланыстырады. Ал Бахыт Бапишев өзінің кескіндемелік композициялық туындысының қарапайымдылығы бейнелі және концептуалды. «Құнарлылық рәмізі» (1987) атты жұмысы белгі болып табылады. Даладағы қойдың бейнесі – өзіне тән архетиптік белгі, ал картина тұтастай алғанда нағыз туған жеріне қатысты даласын, тауын, өзінің үйін байланыстырып орындалған. Қойдың рәміздік бейнесі қазақ халқының негізгі әлеуметтік-шаруашылығын айқындайтын көшпенді өмір салтының мал шаруашылығымен байланыстырады. Сонымен бірге суретші Б.Бапишев «Миокард инфарктісі» (1987) жұмысында қазіргі заманғы ең танымал және ежелгі түркі елдерінің таңбалары мемориалды мүсін – балбалды «жандандырады». Осы композицияда түркі әлемінің белгілері бар: көшпенді еркек пен әйелдің тас мүсіндегі пішіндері, ар жағындағы кілем, оларды шексіз даланың туған белгісімен біріктіріп, құс - тас тұлғадан шыққан жан болып жоғарыға «құстай» ұшып барлығы көк аспан Тәңірге қалықтағандай көрініс береді. Бұл композиция ұлттық мәдени сатыны өткенмен қайтарудың жаңа символы болып табылады. Олар қазақ зиялыларының қазіргі заманға деген ұмтылысын және сонымен қатар қазақ болып қалғанын сипаттайды [2, 44 б.].

Символикалық – концептуальды тәсіл асқақ рухқа, аңызға негізделіп әлдебір жорамал рухани идеяны визуальды көркем туынды жасау нәтижесінде туындап отыр. Осыған дәлел Ә. Сыдыханов,

А.Ақанаев, Б.Бәбішев, А. Есдаулетов, Ғ. Маданов шығармаларын айта аламыз шықты. Қазақстан Тәуелсіздік алғаннан кейін егеменді мемлекет ретінде өткен тарихындағы өзінің жасампаз батырларының бейнелерін жаңғыртуға мұқтаж болды.

Батальдық жанр – соғыс оқиғалары, Отан қорғау, жер қорғау көріністері бейнеленген көркем шығарманы айтады. Тарихи тақырып тарихи тұлғалар образын қайта жандандыруда тарихи портретте, тарихта нақты болған әскери жорықтар мен соғыс көріністерін бейнелеуде тарихи жанр батальдық жанрмен мығым байланыс тауып отырды. Жоғарыда атап өткеніміздей, тек тарихи сюжетке негізделген композициялармен шектелу тарихи жанрдың негізгі мәнін, мазмұнын ашпайды. Ал, оны нақты тарихтан, әскери жорық көріністерінен бөле - жарып қарау мүмкін емес екен. Тарихи портрет, тарихи табиғат көрінісі және батальдың және тарихи сюжеттер батальдық жанрдың құрылымдық бөліктері, оны жасаушы негізгі факторлары болып табылады. Т. Ордабеков графикалық технологияның негізі болып табылатын классикалық штрихты спираль-текес бұрамаға айналдырды. Штрих түстерінің әр түрлі реңін алуға мүмкіндік береді. Бұл есімдер шынымен дәуірдің жақында аяқталған тарихи мәдени ескерткіші. Батухан графиканың түрлі түсті линогравюра техникасында, триптих пішінінде жасалған «Толғаныс», Топтаманың барлық үш беті композициялық тұрғыда бір тәсілмен біріктілген. «Оралу», триптихті алдыңғысына тақырып бойынша етене жақын бола отырып, көрерменге өткенін еске алуды бірден ұсынады. “Аң стилі топтамасында сақтар өнерінде тараған “жыртқыштың жануарды талауы” саханалық болмысын пайдалана отырып, суретші оны салғанда мүлдем басқаша көркемдік тілді қалыптастырды. Н.Өтепбаев графикалық туындыларындағы жаңалығы қазақи ою-өрнектерді графика тілінде тың композициялармен толықтырып, дизайн дәрежесінде жаңартып, жаңа көкжиектерді ашуда мәдени құндылықтарымызды кәсіби суретші білімімен ұштастырып мәдениеті жаңа қырынан көрсетуі шықты [3, 180-186 бб.].

Қазақстан егемендік алғаннан бері суретшілердің ізін жалғастырып келе жатқан, өзінің творчестволық жиған қоры бар Бауыржан Найманов, Мағауия Канленов, Лейла Махат сияқты Тәуелсіз қазақ елінің суретшілері өз жұмысының тақырыптарын тарих қойнауынан іздеді. Тарих қойнауы біздің мәдени құндылықтарымыз. Бұл - қазіргі Қазақстанның гобеллен өнерінің негізін қалаған суретші К.Тыныбековтың туындысы. Бапановтардың киізден жасалған жұмыстары мен бірегей және қайтадан қайталанбайтын гобеллендері. Қазақстан қолданбалы өнерін дамытуға Д.Шоқпаров баға жетпейтін үлес қосты. Зергерлік өнерде тек қана біздің елімізде ғана емес, мамандар мен өнерді сүйушілердің әлемдік ортасында С.Бәшіров, А.Мұқажанов, С. Рысбеков сынды суретшілердің есімдері кеңінен танымал. Теріні өңдеу өнерін дамытуда Ж.Үмбетова мен А.Иханова сынды суретшілердің шығармашылығы ерекше орын алады.

Қорытындылай келсек, “Ұлы Даланың бабалар жолы - заманауи Қазақстан бейнелеу өнерінде” атты мақалада бейнелеу өнерінің тарихи жағдайлары мен батальдық жанрда бейнеленген кескіндемешілер туындылары іріктеліп алынып, негізінен Ұлы дала бабаларының батырлығы мен елді қорғап, басқарған хандарымыз, сал-серілеріміздің даналық та, даралық та келбетін бере алған кескіндемешілер шеберлігінің, картинадағы философиялық ой мен сол дәуірдегі әлеуметтік жағдайларды шешудегі іс-әрекеттерін бізге көрсете жеткізе алуында. Әрбір сіздерге ұсынылған картиналардан Ұлы баба жолдарын аңғаруға болады.

Заманауи бағыттары бейнелеу техникасынан, түстер шешімінен, құрылған композициялық ізденістерден және өткен шақтың тарихтың, сол дәуірлердегі саяси-әлеуметтік жағдайлардан хабар беретін көріністерді терең де, шебер, жан-жақты кешенді шеберлікпен философиялық логикамен шығара алуында. Яғни, Қазақстан кескіндемеші шеберлерінің заманауи бағыттағы табысты шығармалық туындылары да дәлел деп айта аламыз.

Әдебиеттер:

- 1 Ергалиева Р.А. Этнокультурные традиции в современном искусстве Казахстана. — Алматы: НИЦ «Ғылым», 2002. — 183 стр.
2. Қазақ өнері. 5 томдық. Кескіндеме өнері. 4 том. «Елнұр», Алматы, 2013. – 175 бет.
- 3 Жаксыгарина М. Казахская графика периода Независимости: //М.Жаксыгарина //Простор 2011г.-№12 .С.180-186

Моматай Ақбота

5B010600-Музыкалық білім

Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Ш.А.Умирханова

ҚазМемҚызПУ

МУЗЫКА САБАҒЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ БАРЫСЫНДА ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ ӘНДЕРІМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУ

Аннотация. Статъя посвящена организационно-педагогическим проблемам педагогов-учителей в формировании жизнедеятельности учеников на уроках музыки. Предлагается проведение уроков музыки путем внедрения казахского народного фольклора для достижения более высокого творческого уровня. Казахская музыка в данной статье дана как инструмент для повышени интереса и творческой активности ребенка. Вместе с тем статъя рассматривает проблемы развития творческой активности, патриотических чувств и развития чувств прекрасного.

Abstract. The article is devoted to the organizational and pedagogical problems of teachers-teachers in the formation of the life of students in music lessons. It is proposed to conduct music lessons through the introduction of Kazakh folklore to achieve a higher creative level. Kazakh music in this article is given as a tool to increase the interest and creative activity of the child. The Kazakh people consider one of the important tasks the education of a fully developed person. In this regard, we consider as one of the important tasks the education of a sensitive and educated person and the development of patriotism and love for the homelandy.

Қазақстан Республикасының халыққа білім беру жөніндегі Заң негіздерінде оқыту мен тәрбиелеудің басты принциптері: оқыту мен тәрбиенің бірлігі, балалар мен жастарды тәрбиелеудегі мектептің, отбасы мен жұртшылықтың өзара ынтымағы; жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеудің, өмірмен байланысы; білімнің ғылыми сипаты, ғылымның, техниканың, мәдениеттің ең жаңа жетістіктері негізінде ұдайы жетілдіріліп отырылатындығы айтылған. Бастауыш сыныптардағы тәрбие жұмысының, нақты мазмұны мен әдістемесі осы принциптердің негізінде жасалады. [1] Тәуелсіздік алғалы жыл сайын жүргізіліп отырған білім реформалары біздің болашағымызға салынып жатқан даңғыл жол деп қарағанымыз жөн болар. Себебі қай елдің болсын даму жолы, яғни экономикалық әлеуметтік жағдайына тікелей апарар жол – сол елдің білімінің дамуы болшып табылады. Яғни болашақта бәсекеге қабілетті ел қатарына ену міндетін бәсекеге қабілетті маман мойынына жүктелетін абыройлы да жауапты міндет болып отыр. [2]

Халық тағылымы арқылы музыкалық өнер – балаларды тәрбиелеу құралы. Халық музыкасы сезімді, көңіл-күйді оятады, ал көңіл-күй психологиялық күйді тұрақтатады. Психологиялық күй адам санасында өмірге деген белгілі дәрежелі қатынасты бекітеді. Музыка өмір қозғалысында даму динамикасында шындықты бейнелейді. Музыканың мазмұны сезім, эмоцияға көңіл-күй болып табылады. [3] Рухани дүниетанымын дамыту және пән әдістемесін үйрету дегеніміз ол балалармен музыкалық тұрғыдан жұмыс жасайтын, мақсат-міндеттерден, мазмұны, нысандары мен әдіс-тәсілдерді үйрететін пән. Ол музыканың өмірі мен байланысын ұлттық мәдениеттің ерекшеліктерін, әдебиет пен халық ауыз әдебиетін, бейнелеу өнері мен тарихтың байланысын сол аймақтың, халықтың тұрмысы мен салт-дәстүрінің байланысын оқып үйрететін пән. Әдістеме – дидактикалық қағидалар негізінде әдіс-тәсілдер, мақсаттар мен міндеттер оқу-тәрбие үрдісін құратын педагогиканың бір саласы болып табылады. Халық музыкасы, халық әуені мен әуезі – тұлғаны оның сана-сезімін, құндылық қондырғысын, мінез-құлқын, адамгершілік қабілетін қалыптастырудағы ең күшті құрал. Қазақ халқының музыкалық мәдениеті – ұлттық ерекшелік болып саналады.

Қазақ халқының өзге халықтар сияқты өзіне тән ұлттық мәдениеті, тарихи-этнографиялық ерекшеліктері бар. Ол ерекшелік ертеден қалыптасқан аңыз әңгімелер, дастан хикаялар, т.б. Өткен ғасырлар қазақ халқының аңыз әңгімелері мен фольклорлық ән-күйлерін, жыр дастандарын зерттеп халқымыздың мәдениетіне шексіз үлесін қосқан зерттеушілер бар екені мәлім. Алғашқы зерттеушілер А.Алектров, С.Рыбаков, Г.Полянин, Ш.Уалиханов т.б. болса кейінірек А.Затаевич, А.Жұбанов, Б.Ерзакович, П.Аравин т.б. ілгері дамытты. [4]

Музыкалық оқу орындарында, мектептерде қазақтың халық музыкасын оқушылар санасына сіңіру – мұның бәрі оқу бағдарламасына байланысты жүзеге асатын іс. Соған орай Республикада ұлттық музыканы жеткізіп, оқушыларға, студенттерге дәріс беру үшін оқу бағдарламаларымен оқу құралдарын толықтыру міндеті тұр. Осы мақсатқа орай ұлттық мәдениетімізді игерудің, зерттеп зерделеудің тиімді тәсілдерін көрсеті, оларды білім алушылар санасына жеткізудің әдістерін анықтау міндеті де туындайды. Сондықтан да бүгінгі күнге дейін қолданып келген педагогикалық, әдістемелік тәсілдерімізге айтарлықтай өзгерістер енгізуді көздейді. Оның негізгі қағидалары этнопедагогика талаптарынан туындауға тиіс. Оқу орындағы пайдаланып келген көршілес мемлекеттердің оқу бағдарламаларын дайын күнінде қазақ мектептеріне қолданудың күні өтті. Ендігі жерде оқу бағдарламалары, атқарылатын шаралар идеологиялық тәуелсіздік ұстанымдарына негізделуі шарт.

Оқу орындары - тарихи мәдени білім берудің негізгі жолы. Оқу мен тәрбие егіз болса, оның бірін алып, бірін қалдыруға болмайды. Музыкалық білім берудің негізі – ұлттық дәстүрде. Ұрпақтың бойына қазақ халқының ғасырлар бойы дамып жетіліп келген мәдени музыкалық мұрасын бойына сіңіру қажет. Халықтың бай мұраларының көркем де тарихи үлгілерінің ел тағдырымен байланысын сезініп, оны тыңдап түсініп, бағалай білгенде ғана іс нәтижелі болмақ. Соңғы жылдары кәсіби мамандардың жарық көрген мектеп бағдарламалары мен оқулықтарында ұлттық мұрамыз туралы жазылып, кейбір жағдайларда сыныптан тыс жұмыстар арқылы жүзеге асыру көзделген. Мысалы «Музыка» оқулықтарында «Дәстүрлі жыр» өнеріне үшінші сыныптың бір тоқсаны берілген.

Сонымен, жоғарыда атылған ой-пікірлердің байламы, шығармашылық белсенділік интегралды қасиет сияқты, түрленгіш әрекет жеке тұлғаның дайындығымен жанасады. Өйткені, жеке тұлға шығармашылық белсенділігі адам баласының әлеуметтік жетілуінің жоғарғы деңгейі және тәрбиенің нәтижесі, өзін-өзі тәрбиелеу, ол оқыту, қоғамдық қатынастарда іске асады. Шығармашылық белсенділік әлеуметтік құбылыс сияқты жеке тұлғаның мағыналы іс-әрекетінің өзіндік, жасампаздық құбылысында көрініс табады. Демек, жоғарғы оқу орнының педагогикалық процессі жеке-тұлға қабілетінің жоспарлы дамуын қамтамасыз етуі тиіс, бұл процесс шығармашылық іс-әрекетті одан әрі ширақтандыруға талпыныс береді, сол себепті шығармашылық белсенділік – бұл жеке тұлғаның интегративті сапа қасиеті, әлеуметтік мәнінің көрінісі, сонымен қатар, кәсіби қалыптасуды айқындайтын көрсеткіш. Бұл көрсеткіш музыка мұғалімінің кәсіби қалыптасуы мен музыкалы педагогикалық іс-әрекетті табысты да тиімді орындауын қамтамасыз етеді. Сонымен, жоғары және жалпы білім беру мектептерінің алдына қойылған тапсырмаларды және өзінің еңбегінің әлеуметтік мағынасын терең түсінген шығармашыл жеке тұлға ғана шеше алады.

Жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеуде өз халқының тарихын, мәдениетін, дәстүр- дағдысын білуге ұмтылтуымыз керек. Сондықтан бұл бағытта айтылатын да, жазылатын да жаңа бағдарламалар мен толымды пікір ұсыныстардың болғаны абзал. Қазір еліміздің барлық білім беру жүйесінде ұлттық мәдениет пен тарихымызды тереңдетіп оқытуда тың тақырып, жаңа идеялар, соны ізденістерді қажет етеді. Бұл – уақыт талабы.

Әдебиеттер:

1. «Ерекше қажеттіліктері бар тұлғаларды өнерге баулуда сыныптан тыс жұмыстарының орны мен маңыздылығы» мақала/ *Уразалиева М.А. п.ғ.к., проф.м.а./ Қазмемқызпу Хабаршысы (Алматы, Қазақстан) стр 176*
2. Берне Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М.: Просвещение, 1986. – С. 276.
3. Ахметова Т.Ш. Сборник научных статей. Алматы, 2007.

Мырзатаева Диана

5B010600 – Музыкалық білім

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы А.Б.Даркембаева

ҚазМемҚызПУ

МУЗЫКА МҰҒАЛІМІНІҢ «ФИНАЛ» МУЗЫКАЛЫҚ-КОМПЬЮТЕРЛІК БАҒДАРЛАМАСЫН ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аннотация. Будучи учителем музыки, очень эффективно использовать программу *Finale* на уроке «Музыка» в школе. Существует большой потенциал для использования программы *Finale*.

Abstract. As a music teacher, it's very effective to use the *Finale* program in the Music class at school. There is great potential for using the *Finale* program.

Ұрпақты болашаққа дайындау – бүгінгі күннің ең негізгі мәселесі. ХХІ ғасыр-ақпараттандыру ғасыры. Қоғамды ақпараттандыру – мәдениеттің, білім мен ғылымның дамуына ықпал ететін шарттарының бірі. Сырлы да сазды әуендерді бүгінгі күн әуендерімен, классикалық музыкамен ұштастыра, шығармашылықпен тақырыпты аша түсіп, оқушыларды музыка әлеміне қызықтыра білу музыка мұғалімінің өз ісінде шеберлігін талап етеді. Оқушыларды музыка әлеміне қызықтырып, олардың рухани бейнесін, танымын қалыптастыра отырып, қоғамның саналы азаматы етіп шығару – ұстаздардың басты мақсаты. [1;4]

Жалпы білім беру жүйесіндегі музыка сабақтарында оқушылардың музыкалық іс-әрекеттерінің негізгі үш түрі жүзеге асырылады. Олар: музыкалық-тыңдаушылық, музыкалық – орындаушылық (вокалды-хормен ән салу және музыкалық аспаптарда ойнау); музыкалық шығарымпаздық және импровизациялау түріндегі музыкалық-сазгерлік шығармашылық іс-әрекеттері. Мектептегі музыка сабақтарында аталған іс-әрекеттердің әрқайсысы өзіне тән міндеттерді орындауға бағытталады. [2;7]

Жоғары оқу орындарында музыкалық білім беру жұмыстарында дамыған инновациялық технологияларды кеңінен қолдану қазіргі заманда алдымызға қойылған негізгі мақсат болып табылады. Осы мақсаттарды жүзеге асыруда компьютерлік-музыкалық «Finale» ноталық бағдарламасын музыка пәндерін оқыту үрдісінде тиімді пайдалану музыкалық білім беру ісінің жаңа әдістемеліктерін қолдану мүмкіндіктерін туғызады.

Бұл бағдарламаны қолдану музыка өнерінің әлемдік үздік үлгілерімен жұмыс жүргізу арқылы оқытушылардың және студенттердің кәсіптік деңгейін кеңейтуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар бүкіләлемдік музыка өнерінің кез келген жанрымен өз бетінше танысып, жұмыс жасауға мүмкіндігі туады.

Бағдарламаны меңгерудегі тиімділігі туралы айтар болсақ,

- Мамандығына байланысты музыкалық шығармалармен танысу арқылы жұмыс репертуарын кеңейту (жеке шығармалар, мектептегі музыка бағдарламасы бойынша т.б.);
- Егер мектептегі музыка сабағына байланысты алар болсақ, оркестр туралы тақырыпта оркестрдің түрлерін (халық аспаптар оркестрі, фольклорлық-этнографиялық оркестр, симфониялық оркестр, үрмелі аспаптар оркестрі т.б.), олардағы аспаптардың құрамын ажырата алу;
- Халық музыкасымен жұмыс жүргізгенде, әсіресе әр халықтың музыкалық аспабының дауысын тыңдатуға, олардың бір-бірінен ерекшелігін ажыратуға;
- Студенттердің өзіндік жұмыстарды орындауында тиімді шығармашылық жұмыстар жүргізуінде (музыкалық шығармаларды, әсіресе мектеп әндеріне транспозиция жасауда, кілттік белгілерін ауыстыруда және т.б.);
- Студент өзінің болашақта тәжірибелік жұмыстарында осы бағдарлама арқылы мультимедиялық слайд т.б. қолдана отырып тиімді, нәтижелі жұмыс жасауға дағдыланады.
- Жазылған әндердің нота мәтіндеріне сөзін жазып, вокалистің сөзін жазуда ол терілген нота мәтіндерін басып шығаруда.

Бұл бағдарламаның тағы бір ерекшелігі әртүрлі күрделіліктегі музыкалық шығармаларды толықтай немесе әр дыбысты жеке-жеке дыбыстауында. Жазылған нота мәтініндегі әрбір аспаптың

дауыстарын өз дыбыс бояуларымен дыбысталады. Сонымен қатар шығарманың жылдамдығын, тональдігін, альтерациялық беліглері өз қалауынша қолдануға мүмкіндік бар.

Мен өзім болашақ музыка мұғалімі болғандықтан «Finale» бағдарламасын мектептегі «Музыка» сабағында қолдану өте тиімді деп айтар едім. Бірнеше мысалдар келтіріп өтсем. Бағдарламаны «музыка тыңдату» бөлімінде қолдану жолдарына келсек, тыңдалатын музыкалық шығарманы мұғалім өзі орындап берумен қатар шығарманың нота мәтінін бағдарлама арқылы теріп, оны сол бағдарлама негізінде тыңдатуға болады.

Музыка сабағындағы келесі музыкалық іс-әрекетке «ән үйрету» жатады. Осы іс-әрекет барысында «Finale» бағдарламасын қолданудың мүмкіншілігі өте зор. Мысалы, үйретілетін әнді алып оның нота мәтінін тереміз. Әнді үйретпес бұрын бағдарлама көмегімен тыңдатып аламыз. Әннің сөзімен, әуенімен жұмыс жасап болған соң әнді толық айтқызамыз. Жазылған нота мәтінінің тональдігі оқушылардың дауысына сай келмейтін болса, сол жерде оның тональдігін өзгертуге мүмкіндік бар. Ол әнді оқушылар хормен орындаса да, жеке орындаса да қолдану өте тиімді. Оқушылардың дауысы өте нәзік, сонымен қатар әр түрлі биіктікте болады. Бір шетінен бұл бағдарлама егер нота мәтіні дұрыс терілген болса, ешқандай қатесіз транспозиция жасап бере алады. Ол оқушылардың дауысына қарай сол сәтте тональдігін ауыстыруға болатынын білдіреді.

Ал музыкалық аспаптарды ойнау іс-әрекетіне келер болсақ. Онда ырғағы көңілді, балаларға жеңіл келетін музыкалық шығарманы (ән, күй) таңдап, нота мәтінін теріп аламыз. Сол музыкалық шығарманы бағдарлама арқылы қосып, оған балаларға шулы, ұрмалы музыкалық аспаптарды қосып, ырғағын келтіріп ойнатуға болады. Бұл аспап ойнаумен қатар оқушылардың ырғақтарды сезінуіне көмегін тигізеді [3;20].

Жас ұрпаққа жоғары сапалы білім беру ісін тек қана көп мәдениетті, шығармашыл, жаңашыл, инновациялық тұрғыда ойлап, қызмет жасай білетін ұстаз ғана мүлтіксіз атқара алады. Бұл инновациялық ойлар тек гуманитарлық, жаратылыстану бағыттарындағы пәндерге ғана қажеттілігін тудырмайды. Мысалы, қазіргі мектептердегі музыка сабағын ақпараттық және коммуникативтік технология құралдарынсыз елестету де, өту де мүмкін емес. Музыка сабақтарында АКТ қолдану оқушылардың интеллектуалдық, рухани және жеке дамуы үшін қолайлы жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер:

1. М.Нұрхатова. Музыкалық білім берудің әдістемесі. Оқу құралы. Өскемен, 2015ж.
2. Р.Салманов. Музыкалық компьютерлік технология. «Finale» ноталық редакторымен жұмыс. Оқу әдістемелік құрал. Қызылорда, 2012. – 242 бет.
3. Будилов, В.А. Работа с Finale 2001 / В.А. Будилов.– СПб.: Наука и Техника, 2011. – 240 с.

Несіпбай Бекзат

5B090600- Мәдени-тынығу жұмысы

Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Л.Ә.Аманқұлова

ҚазМемҚызПУ

КӨРКЕМ ӨНЕР САЛАСЫНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ӘН ӨНЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖОЛЫ

Аннотация. Эта статья посвящена искусству казахского искусства, в том числе традиционному песенному искусству и способам создания художественной сцены.

Abstract. In this article, we talked about the art of Kazakh art, including the traditional song art and the way of artistic art.

Қазақтың ән өнері – сонау көне заманнан бері қалыптасқан халқымыздың қазынасы, фольклордың музыкалық саласының бір тармағын құрайды. Ән – халықтың сүйіп айтатын, тыңдайтын, сан ғасырлық тарихы бар халық музыкасының ең бір бай арнасы болып табылады. Көне заманнан келе жатқан ән – күй туралы халықтың аузында қалыптасқан көптеген мақал – мәтелдер, аңыздар, жырлар осының айғағы. Қазақтың домбыраға немесе басқа да аспапқа қосылып айтатын әншілік дәстүрін – дәстүрлі ән айту өнері дейміз. Атадан балаға ауысып келе жатқан ән айту өнері ғасырлар бойы қалыптасып, дамып, ән айту шеберлігі барынша жетіліп, классикалық үлгіге дейін жетті.

Әр ғасырдың белес – белес белдерінен өткен жыр шумақтары, ән әуені, домбыраның сазы халық жадында жоғалмай біздің заманымызға жетті. Ұлттық дәстүр мен салт – сана тағылымын жас жеткіншек бойына дарытып, оның жан – жүйесін оятуда өнерге деген ынтасын арттыруда. Қазақтың қасиеті де киелі қара домбырасының атқаратын рөлі де ерекше.

«Қолына домбыра ұстаған балаға имандылық пен дарындылықты жылуы дарып, қатігездікпен аулақ болады» – деген нақыл сөзде үлкен шындық жатыр. Өйткені «Домбыра» – үлкен рухани, адамгершілік мектебі, баға жетпес эстетикалық өмір оқулығы. Домбыра талай ғасырлар тарихи мен хикаяларын шанағына сақтап, «Алпамыс», «Ертарғын», «Қобыланды» сияқты батырлардың ерлігін жырлаған. Міне, кешегі көшпенділердің осы қайталанбас мұрасы қолына домбыра ұстаған дала баласының көркемдік рухының көкжиегін кеңейтіп, шығармашылық қабілетін ұштап оны жыраулық, термешілік, әншілік және күйшілік өнерге жетелейді. Осы мақсатпен жастар бойындағы көркемдік талғам мен шығармашылық ізденіс дағдыларын дамытуда талант пен дарын алуда арнаулы музыка және жалпы беретін мектептердегі өнер үйірмесінің тәрбиелік маңызы зор.

Түрлі аспаптармен өзі сүйемелдеп, өзі ән айтатын дәстүрлі өнерімізді небір тарлан таланттар үлкен көркемдік деңгейге көтеріп, әлемдік ән айту өнерінің өзіндік ірі саласы ретінде қалыптастырды. XIX ғасырдың екінші жартысында дәстүрлі ән өнеріне зор үлес қосқан әнші композиторлар қатарында Біржан салды, Мұхитты, Ақан серіні, Жаяу Мұсаны, Абайды, Үкілі Ыбырайды, Өсетті, Естайды, Мәдиді, Нартайды, Майраны ерекше атауға болады. Халықтық әншілік өнер сан ғасырлық тәжірибе нәтижесінде ән айтудың түрлі мектептерін, ән айтуға баулудың өзіндік шеберлігін шыңдап, әннің жоғары көркемдік деңгейіне орай тыңдаушы халықтың биік талап – талғамын қалыптастырып, жүйелі арнаға түсірді.

Дәстүрлі ән өнерінде халықтың салт – дәстүрі, әдет – ғұрпы, тарихи мен өмірі, тұрмыс – тіршілігі, қоғамдық – әлеуметтік қатынастары, жалпы ұлттық болмысы көркем көрініс тапқан. Қазақ халқының рухани жан – дүниесі ән өнері арқылы шебер бейнеленген. Ұстаздан шәкіртке ауызекі берілетін халықтық ән айту дәстүрі арқылы ән үйренудің жүйеленген үрдісі қалыптасты.

Өнерлі ортада өскен жас талапкер ұстаз жанында айлап – жылдап жүріп, шеберлігімен бірге, оның білім – танымын, тәжірибиесі мен орындау тәсілін үйренетін болған. Елге есімі тарап, түрлі айтыс – тартысқа қатысып үлгірген өнерпаз әнші осылайша жеке өнер жолын айқында. Дәстүрлік әншілік өнер мектептерге бөлінеді, олар былай аталады:

1. Қазақстанның орталық және солтүстік өңіріне тән әншілік мектеп.
2. Оңтүстік және Жетісу өңіріндегі әншілік мектеп.
3. Батыс өңірлеріндегі әншілік мектеп.
4. Шығыс өңірлеріндегі әншілік мектеп.

5. Сыр бойындағы әншілік – термешілік мектеп [1.236].

Халық әндерінің елге кең тарап, ұрпақтан ұрпаққа жетіп отыруында әнші – композиторлармен бірге жекелеген әнші орындаушылардың да еңбегі аз емес. Тамырын үзбеген дәстүрлі әніміз бүгінгі күнге Манарбек Ержанов, Күләш Байсейітова, Құрманбек Жандарбеков, Кенен Әзірбаев, Қосымжан Бабаков, Темірболат Арғынбаев, Қали Байжанов, Бисмилла Балабеков, Қуан Лекеров, Ғаббас Айтбаев, Мәжит Шалқаров, Әміре Қашаубаев, Ғарифолла Құрманғалиев, Жүсіпбек Елебеков, Иса Байзақов, Әли Құрманов, Дәнеш Рақышев, Жаңыл Қартбаева сияқты аса дарынды әншілер арқылы жетті. Дәстүрлі халық әндерінің ел арасынан жиналып, нотаға түсіп, жүйеленуіне А. Затаевич, Б. Ерзакович, А. Жұбанов, А. Темірбекова, Т. Бекхожина, С. Күзембаева және т.б. музыка зерттеуші ғалымдар өте зор үлес қосты. Дәстүрлі ән өнерінің қалыптасуына өзіндік үлестерін қосқан дәстүрлі әншілер:

Сегіз сері (Мұхаммедханафия) – (1818 – 1854) Солтүстік Қазақстан облысының Жамбыл ауданындағы Гүлтөбе – Маманай деген жерде туған. Әнші, ақын, күйшілігімен қоса, балуан, саятшы, әрі он саусағынан өнер тамған шебер болған. Жан – жақты өнерпаздығына орай ел оны «сері» атандырады. Заманның алдыңғы қатарлы, озық өнерпазы Сегіз серінің ән өнері қазақ әншілік дәстүріндегі елеулі белес. Оның «Ақбақай», «Алқоңыр», «Ақ ерке», «Гауһар тас», «Жылыой», «Еңлік – ай» әндері – классикалық үлгідегі шоқтығы биік туындылар.

Біржан сал Қожағұлұлы – (1834 – 1897) Біржан сал – ақын, әнші, композитор. Ол қазіргі Солтүстік Қазақстан (бұрынғы Көкшетау) облысындағы Қожағұл құдығы деген жерде дүниеге келген. Асқақ ақын, жезтаңдай әнші Біржан – қазақ ән өнерін өз әндерімен байытып қана қоймай, оны жаңа белеске көтерген талантты композитор. Біржан сал әндері өз өмір кешкен заманның неше алуан оқиғаларын, адамгершілік, ізгілік мәселелерін толғап, адам жанының нәзік сезімдерін лирикалық әсем сазға бөлейді. Оның әндері дәстүрлі ән өнерінің ең таңдаулы, озық үлгісі болып саналады. «Бұрылтай», «Теміртас», «Жанбота», «Адасқак», «Жонып алды», «Көкек», «Айтбай», «Біржан сал» сияқты әндері көп. Біржан әнші – композиторлығымен қатар талантты әрі дарынды суырыпсалма ақын болған. Ақын Сарамен айтысқан. Оның ақындық өнерін кейінірек Сара, Әсет, Доскей сынды ақындар жалғастырды.

Ақан сері (Ақжігіт) Қорамсаұлы - (1843 - 1913) Ақан сері қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы Айыртау ауданындағы Қоскөл деген жерде дүниеге келген. Ақанның кең пейіліне, сырлы әнімен өткір сөзіне жүрген жерін думанға айналдыратын өнеріне сүйсінген халқы оны сері атандырған. Ақан өз маңына өнерлі жастарды жинап, серілік, салттық ғұмыр кешіп, тамаша әндер шығарған. Оның «Сырымбет», «Құлагер», «Маңмаңгер», «Майда қоңыр», «Мақпал», «Балқадиша», «Көкжеңдет» және тағы басқа көптеген әндері бар.

Абай Құнанбаев - (1845 – 1904) Қазақтың ұлы ақыны және композиторы Абай Құнанбаев қазіргі Шығыс Қазақстан облысы Абай ауданында дүниеге келген. Абай қазақтың ән өнерін жаңа көркемдік бейнелеу құралдарымен байытты. Оның «Сегіз аяқ», «Айттым сәлем, қаламқас», «Бойы бұлғаң», «Көзімнің қарасы», «Өзгеге көңілім тоярысың» т.б. әндері және «Торжорға», «Май түні» атты күйлері бар. [2.116]

Қазақ халқы ән мен күйге аса бай халықтардың бірі. XIX ғасырдағы қазақтың музыка мәдениетін зерттеушілер қазақта мың ән, бес жүз күй барлығын жазған болатын. Қазақтың музыка мәдениеті дәуірден дәуірге дамып келді, қазақ халқы ән мен күйге аса құмар халық. Көркем өнер саласындағы дәстүрлі ән өнерінің орны ерекше. Себебі, дәстүрлі ән айту, орындау арқылы жастарды тәрбиелеуге болады.

Әдебиеттер:

1. «Қазақ халқының дәстүрлі музыкасы» Т. Жұмағалиева, Д. Ахметбекова, Б. Ысқақов, Ә. Қарамедина, Қоспақов.
2. «Қазақтың әншілік өнері» З. Қоспақов

Сексенбаева Ардак

5B091000-Кітапхана ісі

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. Г.И.Нұржанова

ҚазМемҚызПУ

ҚОҒАМДАҒЫ КІТАП ОҚУ МӘДЕНИЕТІ

Аннотация. В статье рассматриваются различные аспекты в области чтения культуры. Дается правила по чтению культуры многих специалистов. Рассматривается роль библиотеки в формировании по чтению культуры.

Abstract. The article discusses various aspects of reading culture. Provides rules for reading the culture of many professionals. The role of the library in the formation of reading culture is considered.

«Артық ғылым кітапта, ерінбе оқып көруге» деп дана Абай атамыз айтқандай, кітап адамның ақылды досы екені анық. Ал, бүгінде кітап оқудың маңыздылығы қаншалықты? Кітапты айтарлықтай жиі оқып жүрміз бе? Бұл сұрақтар бүгінгі қоғамның өзекті мәселесі.

Әдебиет туралы мыңдаған кітаптар мен мақалалар жазылған, ал оны оқу туралы – кем де кем. Ал бұл құбылыстарды бөліп жару мүмкін емес. Оқусыз кітап – бұл қағаз үйіндісі ғана. Әдебиетсіз оқу – таза механикалық құбылыс. Олар тек бірге ғана жанданып, мәдениеттілікке айналады.

Оқу дегеніміз – бұл кітап мазмұнымен танысу, автордың кітаптағы ойын ұғыну. Оқу – бұл графикалық белгілермен берілген басқа біреудің ойын меңгеру. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» мақаласында: «Білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу – біздің қанмызда бар қасиет» деп қазақ халқын көрегенділікке бір көтерді емес пе?! Олай болса, бүгінгі қоғам кітап оқып, білімге талпынып жүр ме?

Дегенмен, кез келген адам, әсіресе жастар арасында дұрыс кітап оқуды біле бермейді, оқу мәдениеттілігінің элементтерімен таныс емес. Оқудың қарапайым дағдылары, әрине, кез келген сауатты адамға тән, бірақ бұл дағдылар біз оқу ретінде түсінетін өте күрделі шығармашылық процестер үшін тек негіз бола алады. Кейбіреулер оқуды тек көңіл аулау деп түсінеді. Оларды әдетте сюжет бойынша не болып жатқаны немесе не болатыны қызықтырады, бірақ оқиғаның қалай суреттелгеніне, автордың қандай ой қозғағаны, суреттеушінің шеберлігіне көңіл аудармайды. Кейбіреулер ғылыми және техникалық әдебиеттерді оқуды және жұмыс істеуді білмейді. Кітаппен шындап жұмыс істей алмау біреулердің кітапқа деген сүйіспеншілігін мұқалтса, енді біреулерді жүйесіз, ойланбай оқуға әкеліп соқтырады. Сондықтан, басылған шығарманы дұрыс пайдаланып, одан неғұрлым көбірек пайда, сабақ алу үшін бір ғана оқудың техникалық дағдысы жеткіліксіз. Ол үшін оқу мәдениеттілігін игеру керек.

Әр заманда «оқу мәдениеттілігі» көпмағналы ұғым ретінде әр түрлі түсіндіріліп келді. Солардың кейбіреуін қарастырайық. Н. Е. Добрынина заманауи әлеуметтік мәдени жағдайда оқу мәдениеттілігін үш нәтиженің қосындысынан шыққан қызмет түрі ретінде: «ол туралы басылым көзі мен ақпаратқа айналдыруды дәлелдеу сферасымен байланысты, предфаза; мәтінмен тікелеу қарым-қатынасқа түсетін фазалар, оларды ұғыну (қабылдау, түсіну) мен постфаза, оқу нәтижесімен анықталатын (тақырыпты түсінумен, оқырман қызығушылығын жетілдірумен, оқылған шығарма туралы өз-ара пікірлесумен, қабылданған ақпаратты өмірдің әр түрлі саласында пайдаланумен)» түсіндіреді [1].

Шебер-оқырман келесі қабілеттерге ие болуға міндетті: танымдық, жобалық, конструктивтік, коммуникациялық, ұйымдастырушылық. Сондықтан, оқу мәдениеттілігі – бұл оқырманның шығармаларды толыққанды таңдауына, қабылдауына және ұғынуына мүмкіндік беретін білім, шеберлік және дағдылар. Оларды білікті оқырман болғысы келетін әр бір адам меңгеруі қажет. Тұлғаның ақпараттық мәдениет құрылымында когнитивті, аксиологиялық, технологиялық элементтер ерекшеленеді [2].

«Оқу мәдениеттілігі туралы» (1969) кітабының авторы А. П. Примаковский оқырмандарға кітаппен жұмыс істеудің көп шығын шығармайтын, бұл күнде өзекті болып табылатын қарапайым шараларын, әдіс-амалдарын ұсынуға тырысты. Өйткені қарапайым және қолайлы әдістер жүзеге

асыру барысында бағалы да дұрыс нәтиже береді. Өз кітабында ол оқу мәдениеттілігіне мынадай түсініктеме береді – «бұл техника жетістіктерін және ой еңбегі гигиенасын есепке ала отырып, оқу және кітап мазмұнына, оқу мақсатына, уақытына байланысты кітаппен жұмыс істеудің әртүрлі әдістерімен дұрыс ұйымдастырылған оқу. Одан әрі ол «оқу мәдениеттілігі мәтінді дұрыс түсінуге жоғары талап қойылуымен, оған қажетті анықтамалық әдебиеттерді (сөздіктер, энциклопедиялар, көрсеткіштер және т.б.) пайдалана білумен түсіндірілетіндігін» ескертеді. Оқылғанды түсінуде - оқырманның үнемі ана тілін, сондай-ақ шет тілдерін тереңдетуге тырысуы, өзінің сөздік қорын, ойын терминдермен байыту, есімдер мен атаулардың тарихына, шығу тегіне үңілу (ономастика), ұғымдар мен белгілердің және т.б. шығу эволюциясы тәрізді тіл мәдениеті үлкен рөл атқарады [3, 72 б].

Оқу мәдениеттілігінің ерекшелігі ретінде оқылған мәліттерді түсіну, ең негізгісін, маңыздысын және бағалысын анықтап алуды ескерген жөн. Бұл ретте логиканы, заңдарды және дұрыс ойлау формаларын білу, оларды практикада пайдаланып, ойлау қабілетін тәрбиелеуде елеулі көмек көрсетеді [3,816]. Сонымен бірге, оқырманның неғұрлым тиімді және үнемді оқу үшін оқырманға кітаппен жұмыс істеудің техникалық дағдыларын білуі қажет. Мұндай дағдыларға: іштей оқу, өте баяу оқымау, оқылғанды жоспарлай білу, үзінділер мен ең қажетті мәліметтерді жазып алу, мәтінді конспектілеу (андату және рефераттау тәсілдерін), анықтамалықтар, энциклопедиялар, сөздіктер пайдалану жатады.

Техникалық дағдылар оқырманға кітапты терең пысықтауға және есінде жақсы сақтауға көмектеседі. Сондықтан осындай дағдылар қаншалықты көп меңгерілсе, адам соншалықты жылдам оқиды және оқығанын жақсы түсініп алады.

Кітап оқу дағдысы кіші жастарда пайда болса, әсерлірек, жақсырақ және тұрақты болады. Бұған ата-ананың да көмекші болуы, оқығандарын бірге талқыға салуы, өзі де кітап оқып үлгі болғаны жақсы. Кітап оқу - адам мәдениетін жоғарылатады, таным-түсінігі кеңейеді, сөйлеу мәдениеті де жоғарылайды. Міне, кітап оқудың маңызы мен өзектілігі. Жалпы қазіргі адамның кітап оқуға құлшынысы қалай немесе оған уақыттары бар ма? Ақын Иосиф Бродский: «Егер бір адам кітап оқымаса, бұл оның өз қасіреті, ал миллиондаған адамдар кітап оқымаса, тұтас бір ұлттың қасіреті», - деген екен.

Сөзімді қорытындыласам, кітап оқу – адам баласын тәрбиелейді, мәдениетке үйретеді. Сондықтан, кітап оқып, таным - түсінікті кеңейтіп, сауатты, білімді қоғам қалыптастыру өз қолымызда екенін ұмытпауымыз қажет.

Әдебиеттер:

1. Добрынина, Н. Е. По ступеням культуры чтения/ Н. Е. Добрынина//Библиотекосведение.- 2000.-№3.-С.53-57
2. Збаровская, Н. Информационная культура личности/ Н. Збаровская//Библиотечное дело. – 2005, - №1. - С. 7-8.
3. Примаковский, А. П. О культуре чтения: методы самостоятельной работы с книгой в свете научной организации умственного труда/ А. П. Примаковский. - М.: Книга, 1969. – 158 с.

Скакова Мадина

5B091000-Кітапхана ісі

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., Г.И.Нұржанова

ҰЛТТЫҚ КІТАПХАНАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МІНДЕТТЕРІ

Аннотация. В данной статье рассматриваются социальные задачи национальных библиотек, рассматриваются направления обслуживания. В настоящее время в мире работает именно над всеми направлениями деятельности национальных библиотек многих лиц и многих других нужд. В данной статье описываются современные задачи национальных библиотек в мире.

Abstract. This article discusses the social objectives of national libraries are considered service lines. Currently the world is working precisely anathallo activities of the national libraries of many persons and many other needs. This article describes the current challenges of national libraries in the world.

«Адамзат тарихының күретаыры – мәдениет, ал мәдениеттің күретаыры – адамзаттың ақыл-ойы мен іс-әрекетін дүниеге әкелген материалдық құндылықтар болып табылады. Бұл – бәрімізге белгілі ақиқат. Қай халықтың болмасын өзге жұртқа ұқсамайтын бөлек болмыс-бітімін даралап, өзіндік тағдырын айқындайтын басты белгі – мәдениеті. Мәдениет – ұлттың бет-бейнесі, рухани болмысы, жаны, ақыл-ойы, парасаты. Өркениетті ұлт, ең алдымен, тарихымен, мәдениетімен, ұлтын ұлықтаған ұлы тұлғаларымен, әлемдік мәдениеттің алтын қорына қосқан үлкенді-кішілі үлесімен мақтанады. Сөйтіп, тек өзінің ұлттық төл мәдениеті арқылы ғана басқаға танылады» - деп, Елбасымыз өзінің қанатты сөздерінің бірінде айтқан еді. Міне, сол мәдениеттілік пен парасаттылықты қалыптастыратын руханияттың алтын ордасы – кітапхана болып табылады. Кітапхана баспасөз шығармаларын жинау, сақтау, насихаттаумен, оқырмандарға баспасөз шығармаларын берумен, мәдени-ағарту және ғылыми-көпшілік жұмыстарын ұйымдастырумен шұғылданады.

Ұлттық кітапхана дегеніміз – мемлекет қарауындағы арнайы кітапханалар. Ол мемлекеттік кітаптар қоры ретінде, әрі көпшілік халыққа өз қорын қол жетімді ету мақсатын іске асырады. Көп жағдайда бұл кітапханалар өте бағалы, сирек кездесетін кітаптарды сақтайды. Басқа кітапханаларға қарағанда ұлттық кітапханалар ауқымды, кең көлемді келеді [1-10 б]. Осының негізінде, Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасына келер болсам, Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасы 1910 жылғы 31 желтоқсанда Верный қалалық думасының шешімімен кітапхана - оқу залының ашылуы кітапхананың негізі қаланған күні болып есептеледі. 1931 жылы Қазақ Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасы (ҚАКСР) Орталық Атқару Комитеті Президиумының 1931 жылғы 12 наурыздағы «ҚАКСР Мемлекеттік көпшілік кітапханасын ашу» туралы Қаулысына сәйкес Кітапхана Қазақ ССР-нің Мемлекеттік көпшілік кітапханасы болып қайта құрылды. 1931 жылғы 5 мамырдан бастап оқырмандарға қызмет көрсете бастады. 1937 жылы ақпанда кітапханаға ұлы орыс ақыны А.С. Пушкиннің есімін мәңгі есте қалдыру үшін және қайтыс болуына 100 жыл толуына байланысты ақынның есімі берілді. 1991 жылы кітапханаға Қазақ КСР Министрлер Кабинетінің «Қазақ КСР Ұлттық кітапханасы туралы» 09.12.1991 ж. N775 Қаулысы негізінде «Ұлттық» дәрежесі беріліп, ерекше құнды мәдениет объектісі ретінде мемлекеттік және қоғамдық маңызға ие болды. [15-17 б.] кітапханаларының ғылыми-әдістемелік орталығы; Қазақстан баспа басылымдарының міндетті данасының депозитарийі; ҚР Білім және ғылым министрлігі Бақылау комитетінің барлық ғылым салалары негізінде Қазақстанда қорғалған кандидаттық және докторлық диссертациялардың депозитарийі; ТМД елдері авторефераттарының депозитарийі; 1993 жылдан бері ЮНЕСКО-ның ғылыми диссертацияларының және басылымдарының депозитарийі; 2005 жылдан «Мәдени мұра» Мемлекеттік бағдарламасы бойынша шығарылған әдебиеттердің депозитарийі; 2012 жылдан Алматы қаласы Қазақстан халқы Ассамблеясы басылымдарының депозитарийі. Кітапхананың алғашқы директоры – көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Ораз Жандосов. Ол кітапхана қызметінің негізгі міндеті ретінде «Қазақстан туралы және қазақ тіліндегі барлық баспа басылымдарын жинақтау» туралы мәселе көтерді. Кітапхана осы кезден бастап бүгінгі күнге дейін қазақ халқының және Қазақстанның басқа халықтарының жазба мәдениетін жинақтап, сақтаушы мемлекеттік ұлттық кітап қоймасы қызметін атқарып келеді. Кітап қоры 6,7 млн. астам сақтау бірлігінен тұрады. Оқырмандардың жыл сайынғы келім саны - 1 млн. астам, кітап берілімі - 2 млн. данаға жуық. Оларға 1,5 мың орындық арнайы 14 оқу залы қызмет көрсетеді. Жалпы кітапхана 12 бөлімнен тұрады:

- Каталогтар бөлімі
- «Қазақстан кітаптары» бөлімі
- Әлем әдебиеті бөлімі
- Өнер бөлімі
- Мерзімді басылымдар бөлімі
- Анықтама-библиография бөлімі
- Электрондық басылымдар залы
- Мұнай-газ ақпараттық ресурстары залы
- Кітапханатану залы
- Сирек кездесетін кітаптар мен қолжазбалар бөлімі
- Диссертациялар бөлімі
- Мәдени-бұқаралық және көрме жұмысы бөлімі

Кітапхана сайты www.nlrk.kz кітапханадағы электрондық каталогтарға және ақпараттық ресурстарға қол жеткізу мақсатымен ұйымдастырылған бірыңғай ақпараттық жүйе болып табылады. Веб-сайтқа жыл сайынғы виртуальды келушілер саны - 1,6 млн. астам.

ҚР Ұлттық кітапханасы Кітапханалық қауымдастықтар мен мекемелердің халықаралық федерациясына (IFLA, 1992), Ұлттық кітапханалар директорларының конференциясына (CDNL, 1992) және «Еуразия Кітапханалық Ассамблеясы» коммерциялық емес серіктестігіне (БАЕ, 1993) мүше. 2002 жылдан ЮНЕСКО-ның «Әлемдік мұра» бағдарламасы бойынша Қазақстандық ұлттық комитетін басқарады, 2008 жылдан - IFLA/PAC (Сақтау және консервация) негізгі бағдарламасының аймақтық орталығы болып табылады [25-30 б].

ҚР Ұлттық кітапханасының әлеуметтік міндеті – оқырмандарға жан-жақты жағдай жасау, қажеттіліктерін жоғары деңгейде қанағаттандыру. Осы әлеуметтік міндеті бойынша кітапханада көптеген жұмыстар жүзеге асырылуда. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының Ұлттық Кітапханасындағы шет елдердің мәдениет орталықтары ақпаратты сақтауға, күшейту мен беруге, мәдени дәстүрлердің жаңғыруы мен халықтардың нақты өзара ықпалдастығына жәрдемдеседі және өздерінің қызметі арқылы «Ұлы Жібек жолындағы Керуен-сарай» бағдарламасын іске асырады. ҚР Ұлттық кітапханасында Ресейлік зерттеулер, Қытай, Пәкістан, Түркия мәдениет Орталықтары, Үндістанды зерделеу, Иран және Орталық Азия халықтарының мәдениетін зерделеу орталықтары әлеуметтің ақпарат деңгейін жоғарлату негізінде жұмыс істейді [45-60]. Ұлттық кітапхананың түрлері: Австрия Ұлттық кітапханасы, Литва Ұлттық кітапханасы, Мажарстан Ұлттық кітапханасы, Аустралия Ұлттық кітапханасы, Белорусь Ұлттық кітапханасы, Грузия Ұлттық кітапханасы, Корея Ұлттық кітапханасы, Франция Ұлттық кітапханасы, Украина Ұлттық кітапханасы, Латвия Ұлттық кітапханасы, Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасы. Франция Ұлттық кітапханасы (фр. *Bibliothèque Nationale* - немесе *BNF*) – Еуропадағы ең ежелгі кітапханалардың бірі. Қорының көлемі жағынан әлемнің алып кітапханалары қатарында, анығында, жетінші орын иеленеді. 1368 жылы негізі қаланған корольдік кітапхана Франция королі Карл V-тің кезінде (1348-1380 ж.ж.) Лувр музейінде қызмет көрсете бастаған.

Йель университетінің сирек кездесетін кітаптар мен көне қолжазбалар кітапханасы. Оның негізі 1963-жылы қаланған. Бұл сирек кітаптар мен манускриптерді сақтауға арналған әлемдегі ең үлкен кітапхана. Мұнда бүгінде 11 миллион кітап бар, соның ішінде Гутенберг Библиясының 48 данасы сақталған. Сиэтл кітапханасы — АҚШ-тың солтүстік-шығысындағы Сиэтл қаласының орталығында орналасқан. Бұл әйнек пен болаттан жасалған әсем ғимараттың негізі 2004-жылы тұрғызылған. Мұнда 1,45 миллион кітап сыйады.

Гейзель атындағы кітапхана — Сан-Диегодағы Калифорния университетінің басты кітапханалық ғимараты. Кітапхана сегіз қабаттан тұрады, биіктігі 33,5 м. Аты атақты америкалық балалар жазушысы әрі мультипликатор Теодор Сьюз Гейзельдің құрметіне қойылған.

Әдебиеттер:

1. ҚР Ұлттық кітапхана сайты <https://nlrk.kz/>
2. Библиографиятану, оқу құралы // Д.К.Естаева, Ж.К.Сералиева.
3. Ақпараттық мәдениет негіздері Оқу құралы / С.М. Бекова, Р.И. Якупова, Г.Н. Тастанбекова.- 6, 11 МБ.- Алматы: Бастау баспасы, 2011.- 232 б.

Тайтөлеуова Мадина

5B091000-Кітапхана ісі

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. Г.И. Нұржанова

ҚазМемҚызПУ

ҚР ІРІ КІТАПХАНАЛАРДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ДАМУ БАҒЫТТАРЫ

Аннотация. В данной статье рассматриваются деятельность информации, а также направления ее развития. В настоящее время в стране функционирует множество крупных библиотек, в том числе и по направлениям деятельности, многие люди обмениваются информацией. В данной статье описывается информационная деятельность библиотек страны.

Abstract. This article discusses the activities of information, as well as directions of its development. Currently, there are many large libraries in the country, including in the areas of activity, many people exchange information. This article describes the information activities of libraries in the country.

Кітапхана қашанда және қай уақытта болмасын ең гажайып керемет кітап мекендейтін, адам ақыл - ойының, парасатының қоймасы болып табылады.

Қазақстан кітапханаларының тарихы 11-12 ғасырларда Отырар кітапханасының пайда болуымен байланысты. Ал қазіргі таңда жалпы, республикамызда барлығы 12 мыңға жуық кітапхана бар. Солардың ішінде ірі кітапханаларға тоқталатын болсақ, олар: ҚР Ұлттық кітапханасы, ҚР Ұлттық Академиялық кітапханасы, Республикалық ғылыми-педагогикалық кітапхана, Республикалық ғылыми-техникалық кітапхана, Жамбыл атындағы республикалық жасөспірімдер кітапханасы, С.Бегалин атындағы республикалық балалар кітапханасы және т.б.

Жоғарыда айтып өткендей, кітапхана — мәдени-ағартушылық мекеме. Кітапхана баспасөз шығармаларын жинау, сақтау, насихаттаумен, оқырмандарға баспасөз шығармаларын берумен, мәдени-ағарту және ғылыми-көпшілік жұмыстарын ұйымдастырумен шұғылданады. Кітапхана атқаратын міндетіне, кітап қорының құрамына және жұмыс әдісіне қарай екіге бөлінеді: а) көпшілік; ә) ғылыми және арнаулы. Міне, мен осы жерде ҚР Ұлттық кітапханасы мен Республикалық ғылыми-техникалық кітапхананың айырмашылықтары мен ақпараттық қызметінің даму бағыттарын салыстырғым келді. Себебі, ҚР Ұлттық кітапханасы - көпшілік кітапхана болса, Республикалық ғылыми-техникалық кітапхана — ғылыми кітапхана болып табылады. Бұлардың басты айырмашылығы, көпшілік кітапхана — оқырманға қоғамдық-саяси, кәсіптік, жалпы білім беретін басылымдарды ұсынса, ғылыми және арнаулы кітапханалар ғылым салалары мен белгілі бір ұйымдарға (мекемелер, оқу орындары, т.б.) қызмет етеді.

ҚР Ұлттық кітапханасы «ҚАСР Мемлекеттік көпшілік кітапханасын ашу» туралы қаулысының негізінде 1931 жылдың 12 наурызында ұйымдастырылды. 1991 жылы кітапханаға Қазақ КСР Министрлер Кабинетінің «Қазақ КСР Ұлттық кітапханасы туралы» 09.12.1991 ж. N775 Қаулысы негізінде «Ұлттық» дәрежесі беріліп, ерекше құнды мәдениет объектісі ретінде мемлекеттік және қоғамдық маңызға ие болды. Кітапхана — республика кітапханаларының ғылыми зерттеу және ғылыми әдістемелік орталығы; Қазақстан баспа басылыдарының міндетті данасының депозитарийі; барлық ғылым салалары негізінде Қазақстанда қорғалған кандидаттық және докторлық диссертациялар бойынша ҚР Білім және ғылым министрлігі Бақылау комитетінің ТМД елдері авторефераттарының депозитарийі; 1993 жылдан бері ЮНЕСКО-ның ғылыми диссертацияларының және басылымдарының депозитарийі. [1.2 б.].

ҚР Ұлттық кітапханасы Кітапханалық қауымдастықтар мен мекемелердің халықаралық федерациясына (IFLA, 1992), Ұлттық кітапханалар директорларының конференциясына (CDNL, 1992) және «Еуразия Кітапханалық Ассамблеясы» коммерциялық емес серіктестігіне (БАЕ, 1993) мүше. 2002 жылдан ЮНЕСКО-ның «Әлемдік мұра» бағдарламасы бойынша Қазақстандық ұлттық комитетін басқарады, 2008 жылдан - IFLA/PAC (Сақтау және консервация) негізгі бағдарламасының аймақтық орталығы болып табылады. Жоғарыда айтып өткендей, ҚР Ұлттық кітапханасы 1992 жылы құрамында әлемнің 150 елінен 1680-ге жуық ұйым бар Халықаралық кітапхана ассоциациялары мен мекемелері федерациясының (IFLA) толық құқықты мүшесі болды. IFLA кітапхана ісінің озық және инновациялық идеяларын шоғырландырады, кәсіби қарым-қатынас жасайды және тәжірибе

алмасады, интеграцияның жүйелік міндеттері мен мақсаттарын шешеді. Стратегиялық жоспар бойынша мынадай жобалар іске асырылуда :

«Ұлы Жібек Жолымен» Халықаралық кітап және полиграфия жәрмеңкесі Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапханасын қайта құрудың эскиздік жобасы «Қазақстанның 2012-2014 жылдарға арналған индустриялық-инновациялық дамуын кітапханалық-ақпаратпен қамтамасыз етудің бағдарламасы» «Қазақстанның қазіргі әдебиеті» жобасы Ресей-Қазақстандық «Шекарадағы кездесулер» жобасы және де көптеген халықаралық жобалардың мүшесіне айналды.

Кітапхананың стратегиялық басымдықтары:

- кітап қорын толықтыру және олардың сақталымын қамтамасыз ету;
- сапалы кітапханалық-ақпараттық қызмет көрсету;
- жаңа ақпараттық технологияларды енгізу және дамыту;
- республикалық және халықаралық кітапханалық-ақпараттық жобаларды іске асыру.

Кітап қоры 6,7 млн. астам сақтау бірлігінен тұрады. Оқырмандардың жыл сайынғы келім саны - 1 млн. астам, кітап берілімі - 2 млн. данаға жуық. Оларға 1,5 мың орындық арнайы 14 оқу залы қызмет көрсетеді. Жыл сайын кітапханаға 1 млн астам пайдаланушы келеді, 2 млн жуық кітап беріледі. Осы деректердің өзінен-ақ ҚР Ұлттық кітапханасы республикадағы бірінші кітапхана екенін дәлелдейді [2, 45 б].

Келесі ірі кітапханалардың бірі Республикалық ғылыми-техникалық кітапхана 1960 жылы құрылған. Кітапхана республикадағы ғылыми техникалық ақпарат қызметін жетілдіру және кітапхана ісін нығайту мақсатында құрылды.

1965-76 жылдар аралығында РҒТК тікелей бағынышты 18 облыстық ғылыми-техникалық кітапхана қызметін атқарды. 1977-80 жылдары РҒТК Біріңғай аймақтық анықтама ақпараттық қорлар қалыптастыру жұмысын басқарды. Соңғы 10 жылда РҒТК өзінің 18 ОҒТК және кәсіпорынның 429 техникалық кітапханалармен бірге Қазақстанның ғылыми- өндіріс саласындағы мамандарды ақпаратпен қамтамасыз етуде. 2007 жылдың 10 мамырындағы ҚР үкіметінің 375-қаулысының негізінде РҒТК Акционерлік қоғам мәртебесін иеленді. РҒТК филиалдары республиканың өндіріс аймақтарында орналасқандықтан, оның қызмет аясы бүкіл Қазақстан аймағында таралған. Кітапхананың қазіргі ақпараттық технологияны меңгеруде пайдаланушылардың әлемдік ақпарат ағымындағы құжаттарға, әлемдік ақпараттық ресурстарға қол жеткізуін қамтамасыз етеді [3.25 б].

Қорыта айтқанда, қазіргі жаһандану заманында Қазақстан Республикасының ірі кітапханаларының ақпараттық қызметінің даму деңгейі көңіл толтырарлықтай болып тұр. Сен қазір қай кітапханаға барсаң да өзіңе керек ақпаратты табарың сөзсіз, тек жалықпай, ерінбей еңбектенсең болғаны.

Әдебиеттер:

1. ҚР Ұлттық кітапхана сайты <https://nlrk.kz/>
2. Республикалық ғылыми-техникалық кітапхана сайты <http://www.rntb.kz/>
3. Ақпараттық мәдениет негіздері Оқу құралы / С.М. Бекова, Р.И. Якупова, Г.Н. Тастанбекова. - 6, 11 МБ. - Алматы: Бастау баспасы, 2011. - 232 б.

Талдыбаева Айну
«Ұлттық өнер» факультеті,
Магистр, аға оқытушы
Т.Жүргенов ат. ҚазҰОА

ЕЖЕЛГІ САҚ СТИЛІНІҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛІК РОЛІ МЕН МАҢЫЗЫ

***Аннотация.** В данной статье рассматривается искусство сакского стиля и ее роль в формировании эстетической культуры молодежи.*

***Abstract.** In this article art of saksky style and its role in formation of esthetic culture of youth is considered.*

Сақ өнері мен мәдениеті жайында археолог өкілдерінің ортақ пікір жоқ. Б.з.д I мың жыл бұрын Еуразияның көптеген халқын өнерімен таң қалдырған «скифтік-сібірлік жануарлар стилі» мен сақ мәдениетінің даму кезеңдері ғылымда ең негізгі өзекті мәселенің бірі.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Жарлығымен «Жібек жолының тарихи орталықтарын қайта өркендеу, түркі тілдес мемлекеттердің мәдени мұрасын сақтау және сабақтастыра дамыту, туризм инфрақұрылымын жасау» атты бағдарламасы бекітіліп, жүзеге асырыла бастағаны баршаға аян [1,4 б.]. Ежелгі кезеңнен келе жатқан сақ өнерінің өзіне тән ежелгі әдет-ғұрпы, наным-сенімі, мәдени мұралары өзінің ішкі дүниесімен сақталып, бүгінгі күнге дейін ұрпақтан ұрпаққа жетіп отыр. М. И. Ростовцевтің «Аң-скиф стилінің қалыптасуы» атты еңбегінде Орталық Азиядан табылған сақ стиліндегі өнер, Сібір мен Солтүстік Қара теңіз бойынан келген деп болжамдайды.

Ал Г.И. Боровканың пікірі бойынша, бұл өнердегі сақ стилінің Отаны Сібір. Сақ стилінің түпкі негізі, Сібір халқының орман аңшылары өнерінен қарастырады. Сақ тайпалары мал шаруашылығының үш түрімен айналысты: көшпелі, жартылай көшпелі, отырықшы мал шаруашылығы. Бірақ мал шаруашылығымен қатар олар аңшылықпен қатар айналысты. Олар үнемі көшіп-қонып жүргендіктен, басты өнер туындылары тек қарулары мен ат әбзелдерінің әшекейлерінде, сырмақ пен тұрмысқа қажетті барлық заттарында аңның бейнесін ерекше зейінмен және шеберлікпен бейнелеген.

Сақтардың қолдабалы өнері «скифтік-сібірлік аң стилі» атауымен белгілі. Яғни өнер туындыларында кездесетін – жолбарыс, арыстан, барыс, т.б. аңдардың тұтас бейнелері, жабайы жануарлардан – бұғы, таутеке, бұлан, қабан, үй жануарларынан – ат пен түйелерді бейнелеген. Бұл аңдардың бейнелері белгілі бір діни наным-сенімге байланысты ұғымды білдірген. Жыртқыш жануарлар мен құстардың бейнелері қару-жарақтарға немесе атқа ерекше күш беретін тұмар ретінде қолданылған. Бұл бейнелер киелі рәміздік мағынаға ие болды. Мысалы, Геродот былай деп жазып қалдырған: «Олардың барлық заты алтын мен мыстан жасалған, жай металдан істелген бөлшектері, оғы, айбалталары мыстан істелген. Бас киім мен белдік әшекейлері түгелдей алтынмен көмкерілген. Сондай-ақ, ат омырауындағы өмілдіріктер де мыстан соғылып, жүген сулығы, ауыздығы тағы басқа бөліктері түгелдей алтынмен әшекейлендіріп, безендірілген». Геродот пен бірге Ктесий, Страбон да қазақ топырағын мекендеген сақтар мен массагеттардың барлық заттарының әшекейленіп, киімдерінің өзіне тән үлгісі барын айтады [2,17 б.]. Ерте кезден бастап тайпалардың еңбек құралдарын, қарулар, сәндік заттар, тұрмыстық бұйымдар жасауда құю, қақтау, қысып өрнектеу, жону, тегістеп жылтырату техникасын, заттарға өрнек сала білуді, кескіндеу өнерін жақсы меңгергенін көреміз.

Сақ стилі кескіндеуден шығады. Кескіндеу өнердің ежелгі түрлерінің бірі болып табылады. Қазіргі түсінікте ол жазудың бір түрі ретінде қарастырылады. Өзінің не істегенін жазуға талпыну, графикалық түрде көрсетуге ұмтылу адамға әуел бастан-ақ тән. Алғашқы қауымдық адамның жартасқа салған суреттері осыны дәлелдейді. Кескіндеу өнерін өз ерекшелігінде ұғыну үшін, біз оның ең маңызды элемент - түсті назарға аламыз. Ол түсті жазу немесе түстің синтезі болып табылады. Кескіндеудің толық анықтамасын алу үшін түс пен жазуға сызық желілерін қосуымыз керек: кескіндеме-сызық – желілі түсті жазу. Осылайша жазу, түс және сызу жинақталып, кескіндеу өнерінің мәнін құрайды [3,183 б.].

Ұлтымыздың біртуар азаматтарының бірі А. Байтұрсынұлы өзінің «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде «Өнер түрлі-түрлі болады. Тіршілік үшін жұмсалатын тірнек өнері, көркемшілік көрнек

өнері болады», - деп көрнек өнерін бес түрге жіктейді: сәулет өнері (архитектура), сымбат өнері (скульптура), кескін өнері (живопись), әуез өнері (музыка), сөз өнері (әдебиет). Иә, бұл өнер түрлерінің қайсысының болмасын адамның ішкі жан-дүниесін тәрбиелеудегі орны ерекше. Өнер – ол бізді әсемдік әлеміне жетелейтін ғаламат күш [4, 20 б.] .

Г.В.Плехановтың айтуынша: «Өнер–адамдар арасындағы қарым-қатынас құралдарының бірі» – дейді [5,19 б.]. Өнерде үйлесімділік, кемелділік бейне, адамның әмбебаптылығы ашылады. Осының нәтижесінде, өнер тек белгілі бір қоғамның даму нәтижелерін көрнекілеп қана қоймай, сонымен қатар әлеуметтік-рухани өмірдің күйіне әсер етеді.

Біздің заманымыздың мақсаты – адамды жан-жақты тәрбиелеу және үйлесімділігін дамыту. Мұнда бірінші этика – эстетикаға тәрбиелеу. Эстетикалық тәрбие, адамның ақыл-ойын дамытуда үлкен роль атқарады және қазіргі кездегі үлкен үрдіс. Эстетикалық тәрбие еңбек, табиғат және көркем шығарма болып саналады.

Қазіргі таңда республикамызда талантты суретшілер, мүсіншілер, сәулеткерлер аз емес, өнердегі сақ стилінің бейнелері стильдік бағыттармен дами бастады. Олардың нәр алатын бір қайнары — көне архетиптік көркем мәдениет. Әсіресе реалистік бағытта тарихи тұлғалардың бейнесін жасауда еңбек сіңірген Ағымсалы Дүзелхановтың туындыларында ерекше көрініс табады. Қазақстанның көркем тарихын қалыптастыру жолында сомдалған туындылары: «Томирис», «Сақтар», «Оғыз хан», «Абылай хан», «Әбілқайыр», «Төле, Қазыбек, Әйтеке билер» сериялық шығармалары – ұлттық мұралық қорымызды байытуға қосқан үлесі зор.

А. Дүйзелханов шығармашылығы егеменді еліміздің өнерін өрбітуде өзіндік сипат алуда. Ол – Қазақстан Республикасының ұлттық валютасы – «теңгені» көркемдеген авторлардың көшбасшысы. Оның еңбектері этнодизайнның қалыптасуына елеулі үлес қосып, өзіндік қолтаңбасымен ерекшеленеді. Оның қылқаламынан туған ұлттық мазмұндағы көркем туындылар, әсіресе портрет жазуда хандар мен билер бейнесінде, басты кейіпкердің ішкі жан дүниесін ашып, келбетті пішінін шынайы шеберлігімен сомдайды. Жаңа буын суретшілері өнердегі сақ стилін бүгінгі күнмен сабақтастыра дамытып өзіндік көзқарастарын қалыптастыруда еркін ойлау, түйсіну, сезіну арқылы өзіндік көркем туындыларын жасауда. Атап айтсақ, Т. Сыдыхановтың «Таңбалы кескіндеме» атты туындысында көне таңбаларды қолдану арқылы қазақ тұрмысының әр түрлілігін, әр қилылығын кескіндейді. Суретші түрлі рулар мен тайпалардың ел таңбасы іспеттес таңбаларына зер салып, таңбалар арқылы дүниені пластикалық түрде бейнелеуге ұмтылады.

Қазақстанның қазіргі өнердегі «сақ стилі» ұлттық сипаттағы символикалық дәстүр жаңаша көзқарасқа ие. Бейнелеу өнеріндегі «сақ стилі» символизм мен концептуализм кейбір суретшілер шығармаларында таңба немесе сызықтар арқылы визуалды – көркем түпнұсқаға айналды. Сақ өнері мен мәдениетін оқу барысында қазіргі қоғам жастарына эстетикалық тәрбие береді, өйткені өнердегі «сақ стилі» адамның туған жеріне, табиғатқа, өз Отанының мәдениетіне сүйіспеншілігін арттыруға ролі зор. Сақ өнері жастардың сана-сезімін қалыптастыруға, шығармашылық бейнелеу өнеріне қызығушылығын арттырып, өз алдына жеке тұлға болуына көмектеседі.

Жаңа буын жастары өнердегі сақ стиліне ерекше көзқараспен қарап, ежелгі дәуірден қалыптасып келе жатқан өз халқының өнері мен мәдениетінің дамуына елеулі үлес қосуы керек. Ол үшін әрине өзіміздің көшпенді халықтардан мирас болып келе жатқан сақ өнерін оқу үрдісінде пайдаланып, болашақ бейнелеу өнері мамандарын дайындап, бүгінгі күнмен сабақтастырып, оларды салт-дәстүрін, мұрасын, әдет-ғұрпын, дін мен ділімізді, мәдениетімізді шығармашылық ойлау қабілеті жағынан жоғары, өз бетімен білімін практикада қолдана алатын, әр істе белсенді әрекет жасай алатын болашақ мамандардың кәсіби шеберлігін дамыту керек.

Әдебиеттер

1. Исаев Б. Күлтегін ескерткішін көтеріміз //Түркістан.-2017.-17 қаңтар (№6)
2. Балкенов Ж. Халық мұрасындағы ұлттық өрнек және рең. Ғылыми әдістемелік монография. –Қарағанды: КарГУ, 2006. – 198 б.
3. Ергалиева Р. Этнокультура и традиции в современном искусстве Казахстана. Алматы: Ғылым, 2002. – 183б.

Тоқтасын Несібелі

5B040900-Хореография

Ғылыми жетекшісі: Ө.Ғ. магистрі, аға оқытушы С.Ә.Бәкірова

ҚазМемҚызПУ

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ БИ ӨНЕРІ

Аннотация. Статья посвящена содержанию, характеру и исполнению казахского национального танцевального искусства. Считалось, что в искусстве хореографии, включая историю казахского танца, все танцы происходят из народного творчества. В наше время он стал очень ценным танцем, богатым хореографической традицией, которая знаменует собой развитие казахского танца.

Abstract. The article is devoted to the content, character and performance of the Kazakh national dance art. It was considered that the art of choreography, including the history of Kazakh dance, all dances stem from popular folk art. Nowadays it has become a very valuable dance, rich in choreographic tradition, which marks the development of Kazakh dance.

Бүгінгі Елбасы қолдаған Мәңгілік елдің қыранын самғату, болашаққа байыппен апаратын рухани жаңғырудың игі жолында хореография өнері маңызды рөл атқарады. Еліміздің қызғалдақтай құлпырған, жазиралы даласын да, нәзік те сұлу, мың бұралған қазақ қыздарының парасаттылығын, ибалылығын, мәдениеттілігін бір ғана кішкентай образдың астарымен сомдап, қимыл қозғалыс арқылы суреттеуге болады. Қазақи тәрбиемен сусындап өскен ибалы қыздарының бірі ретінде, өз туған жерімнің би өнерін зерттеп, еліміздің ұлттық құндылығын насихаттап, рухани адамгершілік тәрбиені болашақ ұрпаққа дарыту міндетіміз.

Би — қазақтың халық фольклорының көне түрлерінің бірі. Ол туралы Қазақстан жерінде сақталған тастағы суреттер, тарихи деректер, орыс саяхатшылары, тарихшылары, ғалымдарының этнографиялық жазбалары сыр шертеді.

20 ғасырдың 60-жылдарынан жазып алына бастаған халықтық-фольклорлық билер мен оның шығу тарихы ғылыми тұрғыда зерттелді. Солардың негізінде хореографтар жаңа шығармалар тудырып, би өнерінің жан-жақты дамуына үлес қосты.

Қазіргі таңда қазақ би өнері жан-жақты дамып, әлемдік деңгейге көтерілді. Балабақша, мектептерде және еліміздегі би ансамбльдерінің репертуарларындағы қойылған қазақ билерінің мазмұнды, идеялық көркемдік деңгейі жоғары болуы, ұлттық билердің сахна төрінде өзіндік ерекшеліктерімен көрінуі шын мәнісінде қазақ би өнерінің жарқын табыстары болып саналады. Қазақ биінің дамуы ұлттық өнердің табиғатын терең сезініп, оның даму жолында талай өнерпазды ерінбей еңбек еткенінің арқасында жеткен табыстар. Бұл - кейінгі кезеңдердегі қазақ биі өнерінің қол жеткізген табыстары десек, оның болашағы бұдан да жарқын екеніне күмән келтірмейміз. «Ай қосақ», «Бақсы ойыны», «Келіншек», «Буын биі», «Алқақотан» тағы басқа билер белгілі бір сюжетке құрылып, бейнелі құбылысты, белгілі бір ойды білдіретін халқымыздың тұрмыс-салты мен дәстүрінен, діни рәсімдерінен алынған қимыл-қозғалыс арқылы туындаған біртұтас би өнеріне жатады. Халық күйлерімен қатар халық музыкасын пайдаланған композиторлар, балетмейстерлер қазақ халқының би қозғалысы элементтерін пайдалана, отырып, хореография өнерін дамытуда сахналық биді жаңа тәсілдермен байытып, өзгертіп, қазақ биінің ұлттық түрін кеңейте түсті. Сондай-ақ, еліктеуден туындаған «Қаражорға», «Тепеңкөк» билері қазақтың жылқы малын дәріптеп, ер қанатына теңеуінің мәнін көрсеткендей» [1,346.]. Ат жарысы – ең танымал, ең кең тараған ұлттық спорттық ойын түрі. Қазақ күйлерінің, әндерінің арасында жылқы малына арналған шығармалар өте көп. Сондықтанда болар, би өнерінде де жылқы малын суреттеуде өте тартымды композициялар құрылған. Бұл билер аттың нағыз шабысы, ер үстіндегі жігіттің қимыл-қозғалыстарын суреттейтін билер. Халық күйі «Қаражорғаға» би сонау 1930-жылдардан бері қойылып, биленіп келе жатыр. Соның ішінде Мәскеу сахынасында биленген би жөніндегі жазба деректерге сүйенсек, өте сәтті көрсетілген бидің бірі. Осы дәстүрліліктің жалғасы іспеттес болған би Ш.Жиенқұлова атындағы қазақ биінің II Республикалық байқауында да көрсетілген. Сахна төрінен орын алған ендігі бір тақырып-еңбек тақырыбы. Еңбек тақырыбына сүйене отырып қойылған «Кесте», «Өрмек биі», «Ұршық», «Киіз басу» билері. «Кесте» биін Мемлекеттік жастар эстрадалық «Гүлдер» ансамбліне

сонау 70-жылдардың басында Д.Қияқова қойған болатын. О.Веселодская-Голушкевич қойған «Киіз басу» биін «Алтынай» ансамблі билесе, «Өрмек биін» ҚазССР-нің еңбек сіңірген артисі Т.О.Ізім билеген. «Қазақ биі» пәнінен ұзақ жылдар дәріс беріп келе жатқан Ғ.Бейсенованың «Ұршық», «Киіз басу» билері қазақ халық биін оқып үйренуде негізге алынып отыр. Композитор М.Төлебаевтың «Біржан-Сара» операсынан алынған музыкаға қойылған З.Райбаевтың «Мереке биі», Д.Әбіровтің «Ұтыс биі», Е. Брусиловскийдің «Қыз Жібек» операсынан алынған музыкаға қойған «Шашу» билері осындай шаттыққа толы билер. Қазақ биі халық шығармашылығының, көркемдік дүние танымының бір бөлігі ретінде, әсем қимыл түрлерін қалыптастыра отырып, оның эстетикалық талғамын бекітті. Сонымен қатар, би өнеріне деген жалпы көзқарастың қалыптасуына ықпал етті. Би қимылдарында дене, қол пластикаларында, бет мимикасында халықтың салт-дәстүрі мен сезімнің аз ғана өзгешелігінен бастап, реніші мен қуанышы көрсетіледі. Қазақтың халықтық-сахналық биі қалай дамып келе жатыр деген ой туғанда, осы өнердің жетістіктерінің бірі, 1992, 2001 және 2006, 2012 жылдары өткізілген Ш.Жиенқұлова атындағы қазақ биінің Республикалық байқауы болды десек жаңылмаймыз. Бұл байқау жай ғана өнер мерекесі емес, осы өнер түрінің әрі қарай қай бағытта дамып отырғанын байыптайтын, ел ішіндегі өнерпаздардың өрісін кеңейтетін бас қосу болды. Байқауға қатысушылар мен оның бағдарламасы халықтың ұлттық тамырынан інжу-маржан таба білетінін аңғартты. Осы байқаудың арқасында халық биінің сан-салалы жанрлары кеңінен насихатталуда [2,176.].

Қазақ би мәдениетінің бірегей мұрасын сақтап қалу мақсатында Қазақ ұлттық хореография академиясында «Қазақ биінің шығармашылық зертханасы» ашылды. Зертхананың негізгі мақсаты қазақ биінің ұлттық негізін сақтай отырып, қазіргі таңдағы ауқымын кеңейтіп, әрі қарай дамыту. Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы елімізде қызу талқыланып жатқанда, Қазақ ұлттық хореография академиясының ұжымы да шығармашылық белсенділік танытты. Жуырда өткен IV халықаралық Шәкен Айманов кинофестивалінде «Қазақ биі» картинасы «Құлагер» атты Ұлттық кинематографиялық сыйлығын («Ең үздік деректі фильм») иеленді. Қазақ халық биінің болашағы зор. «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламасы – ұлттық хореография өнерінің тарихи қалыптасқан дәстүрлерін сақтап қалу мен одан әрі дамытудың жаңа мүмкіндігі. Сондықтан би өнері эстетикалық мәдениетті дамыту арқылы адамгершілік негіздерін қалыптастырса, өз халқының төл рухани мәдениетінің қыр-сырын, салт-дәстүрін білген тұлға елінің патриоты ғана емес, өзге ұлттың да болмысын құрметтей білетін, яғни ұлттық санасы биік, өркениеттің көшіне ілесер жан-жақты болары сөзсіз.

Осы орайда қазақ би өнерінің болашағы жас жеткіншектердің қолында десек, қазіргі таңда би өнерін дұрыс оқыту – бұл оқушыларды тарихымызды, салт-дәстүрімізді, ұлттық сазымызды таныта отырып тәрбиелеу болып табылады. Сонымен қатар би өнері оқушының дене бітімінің дұрыс қалыптасуына үлесі зор, нағыз денсаулықты шындайтын өнердің бір түрі. Би өнерінің сабақтары сапалы болуы үшін дидактиканың негізгі принциптеріне бағыну керек, бұлар саналы-эмоциялы тұжырымдамалық және сарамандық, бірізділік, көрнекілік, оқылатын материалдарға шығармашылық ықпал жасай білу керек екенін үнемі басты назарда ұстау қажет. Қорыта айтқанда, біз алдағы уақытта еліміздің болақ хореография өнерінің дамып, қазақы дәстүріміздің бет-бейнесі болуы үшін жұмыс істейміз. Ал Отанымыздың рухани жаңғыруы болашаққа шабыт берер баға жетпес құндылығымызға айналады дегіміз келеді.

Әдебиеттер:

1. Ізім Т.О., Кульбекова А.К. «Қазақ биін оқытудың теориясы мен әдістемесі» Алматы, 2015ж.
2. Т.Қышқашбаев, Ә. Шаңқыбаева, Г.Жұмасейітова, Л.Мамбетова, Ф.Мусина. «Қазақстан хореографиясының тарихы». Алматы, 2005ж.

МАЗМҰНЫ

№	Аты-жөні	Тезис атауы	Ғылыми жетекшісі	Бет саны
Алғы сөз				3
STRENGTH OF LANGUAGE				
1.	Абдуалиева А.	О.Бөкей шығармашылығындағы мистикалық шың	г.ғ.м., оқытушы Ж.А.Алиева	4-5
2.	Алдасберген С.	Алаш поэзиясының алмас қылышы	ф.ғ.к., кауымд.проф. А.А.Көшекова	6-7
3.	Абдиразакова М.	Шетел тілін оқытуда SMART технологияларды тиімді қолдану жолдары	магистр, аға оқытушы Г.Саурукова	8-9
4.	Алиева Т.	Сөздік арқылы кәсіби түрік тілін оқыту әдістемесі	аға оқытушы А. Халел	10-11
5.	Айдар Ж.	Рахымжан Отарбаевтың әдеби мұрасы	PhD Н.С.Балтабаева	12-13
6.	Анарбек С.	Противостояние личного казенному в повести «Тамань» М.Ю.Лермонтова	Г.А.Орынханова	14-15
7.	Абдурашитова К.	Методика обучения школьников употреблению местоимений в речи	к.ф.н., ст.преподаватель Алтынбекова Г.К.	16-17
8.	Асылбек Н.	Роль и назначение лексикографических источников в исследовательской работе	к.ф.н., доцент Д.М. Керимбаев	18-19
9.	Аширбек А.	Ағылшын тілі грамматикасын ойындар арқылы үйрету	Оқытушы Хусайн Раиса	20-21
10.	Gulamova M.	Comparative analysis of the concept “Fate” in the english and kazakh languages	PhD, Senior lecturer Akimbekova Shyryn	22-23
11.	Даулеткулова Д.	Роль проектной и исследовательской деятельности в развитии одаренности учащихся на уроках русского языка	д.ф.н., и.о. проф. А.Т. Оналбаева	24-25
12.	Дәулет Г., Даулетова А.	Бизнес тілінің және бизнес терминдерінің қалыптасуы мен даму жайы		26-27
13.	Енкебай А.	Концепт «Семья» в сопоставительном аспекте	д.ф.н, и.о. проф. А.Т.Оналбаева	28-29
14.	Ермаханбет Н.Р.	Бастауыш сыныпта шетел тілін оқытуда жаңартылған білім беру бағдарламасының тиімділігі	магистр, аға оқытушы Нұртаева А.Б.	30-31
15.	Жеңісбекқызы А.	Наурыз мерекесінің тарихи ерекшеліктері	ф.ғ.к. Р.К.Садықова	32-33
16.	Жорабек З.	Ғаламның тілдік бейнесіндегі «Шаңырақ» концептісі	ф.ғ.д., профессор Т.Н.Ермекова	34-35
17.	Жанжигитов С.	Нұржамал Оралбай және қазақ тілінің морфологиясы	ф.ғ.к., доцент Досова А.Т.	36-37
18.	Zhumabek K.	Фразеологиялық тіркестердің этномәдени сипаты	professor A. B. Salkinbay	38-39
19.	Кенгесбаева А.	Қытай иероглифтерінің таңбалық ерекшеліктері	магистр, аға оқытушы Г.Аканқызы	40-41
20.	Зиятбек Д.	Заимствованные слова в казахском и русском языках при	ст.преп. З.С.Егизбаева	42-43

		переходе на латинский алфавит		
21.	Irismetova L.	The growing influence of the english language on the kazakh culture	master, senior teacher S. Rakhimzhanova	44-45
22.	Кәдірбек Г.	«Құпия шежіредегі» Шыңғыс хан бейнесі	ф.ғ.к., қауым. профессор Сарбасов Б.С.	46-47
23.	Қанашева А.	Батырлар жырындағы дүниеге келу мотиві	ф.ғ.к., қауымд. профессор Б.С.Сарбасов	48-49
24.	Қарасай Н.	Шаманизм негізіндегі архаикалық дүниетаным	ф.ғ.к., қауымд.проф. А.А. Көшекова	50-51
25.	Маликова Ф.	К вопросу о грамматических аспектах преподавания турецкого языка	старший преподаватель, к.ф.н. Дулаева Э.З.	52-53
26.	Мамытова А.	Қытай тіліндегі сұраулы сөйлемдердің түрлері және ерекшеліктері	аға оқытушы Г. Сабырданқызы	54-55
27.	Мати К.	Современная молодёжь Казахстана в условиях глобализации	старший преподаватель, магистр Г.Е.Жандыкеева	56-57
28.	Нұрланқызы Ж., Насирова Л.	Түрік тілін үйренуде интернет ресурстар мен мобильді қосымшалардың рөлі	аға оқытушы Н.Ш. Калиева	58-59
29.	Нурсан А.	Қазақ әдебиетіндегі ғұмырбаяндық романдар	ф.ғ.д.,проф. Р.Зайкенова	60-61
30.	Омарова Г., Жангельдина С.	Тенденции развития воспитания молодежи в условиях межкультурной коммуникации		62-63
31.	Оразов Ерлан	Қазіргі журналистік мәтіндердегі тақырыптардың функциялары	ф.ғ.д., проф. З.П.Табакова	64-65
32.	Öner Fatih	Türk romanlarındaki güzel sözler ve açıklamaları	Abdirasilova Gulmira Kalıbaikyzy	66-67
33.	Özdemir Onur	Çağdaş türk filmlerinin kazak televizyonundaki gösterilişi	Prof. Dr. G.K. Abdirasilova	68-69
34.	Өтеген Б.	«Тектілік» пен «тексіздік» оппозициясы: лингвоаксиологиялық мәні	филол.ғ.д., проф. Смағұлова Г.Н.	70-71
35.	Рахматуллаева Х.	Ағылшын тілі артикуляциясын оқытудың тиімді әдістері	магистр, аға оқытушы Г.И.Саурукова	72-73
36.	Серік Ж.О.	Аударманың лингвистикалық табиғаты мен түрлері	ф.ғ.м., оқытушы А.Б.Кашкеева	74-75
37.	Сабырбайқызы Н.	Қазақ тіліндегі энантиосемия құбылысы	ф.ғ.к., доцент Ғ.Қ.Иманалиева	76-77
38.	Тыныштықбай Г.	Романтизм как литературное направление	к.п.н., доцент О.А.Стычева	78-79
39.	Ünal Merve	Kazakistan latin alfabesine geçiyor!	Prof. Dr. G.K. Abdirasilova	80-81
40.	Шербасова Б.	Қазіргі балалар поэзиясындағы басты тақырыптар (Ақын Қымбат Әбділдәқызы	ф.ғ.д. профессор С.Б.Ержанова	82-83

		өлеңдері негізінде)		
CAPACITY OF SOCIAL SCIENCE				
1.	Абай А.	Қазіргі заманғы жастардың діни сауаттылығын арттыру мәселесі	т.ғ.к., доцент А.Д.Кожобекова	84-85
2.	Абдығали Ж.	Қазақстан Республикасының интеграциялық одақтарға ену кезіндегі экономикалық тиімділік көрсеткіштері	э.ғ.к., доцент Г.А.Пернеева	86-87
3.	Амантаева Б.	Әл-Фарабидің рухани мұраларының мәңгілік ел идеясымен сабақтастығы	т.ғ.к., қауымдастырылған профессор А.Т.Қаипбаева	88-89
4.	Абдуллаева З.	Қазіргі кездегі құқықтың әлеуметтік жағдайы	з.ғ.м. Л.М.Дүйсенова	90-91
5.	Аитова Д.	Қоршаған ортаға қол сұғатын экологиялық қылмыстардың сипаттамасы	т.ғ.к., доцент А.Д.Кожобекова	92-93
6.	Амирканова А.Е.	Көп балалы отбасылар және балалардың өмірлік құндылықтары: әлеуметтік мәселе ретінде	Қосдаулетова Сандуғаш	94-95
7.	Әбушахима Ш.Ж.	Ұлы дала елінің болашағы-жалынды жастар	т.ғ.к., қауымдастырылған профессор А.Т.Қаипбаева	96-97
8.	Бектурғанова Б.	Жастардың бойындағы инфантилизм мәселесі	магистр, аға оқытушы М.Д.Рахимжанова	98-99
9.	Бақытжанова А.	Әлеуметтік мәселелерді шешудегі әлеуметтік жарнамалардың ролі	әлеуметтану ғ.м., аға оқытушы Р.С.Сауырбаева	100-101
10.	Горбуличева Е.	Роль культуры в формировании личности	к.полит.н., ст.преп. Аксакалова М.К.	102-103
11.	Жаксимаева Д.	Мемлекеттік жастар саясаты және қазақстан ғылымының болашағы	т.ғ.к. Б.Т.Жұбанов	104-105
12.	Жолдыбай А.	Шағын және орта бизнесті дамыту: қазақстандық және шетелдік тәжірибе	аға оқытушы А.Б.Кулмаганбетова	106-107
13.	Жаксимаева А.	Болашақ мамандардың цифрлық сауаттылығын көтеру	магистр, аға оқытушы Т.Қ.Оспанбек	108-109
14.	Жангабаева Ж.	Қазақстандағы әйелдердің құқықтары және олардың халықаралық-құқықтық заңнамаға сәйкестігі	қауымдастырылған профессор.м.а. В.С.Нурланова	110-111
15.	Иличкина Д.	Роль молодежи в политической жизни Казахстана	к.и.н., доцент К.К.Жылқышыбаева	112-113
16.	Ишигов Рамиль	Особенности применения маркетинга на рынке B2B		114-115
17.	Кенес Нурай	2019 - жастар жылының - рухани жаңғыру жолындағы жастар үшін маңызы	магистр-оқытушы А.Б.Чакибаева	116-117
18.	Кулмаганбетова Әсел Серікқызы	Жанұялық ажырасу: себептері, қайшылықтар, алдын-алудың жолдары	аға оқытушы Иманбаева С.Ж.	118-119

19.	Коженова Асемай	Кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігін арттырудың басым бағыттары	э.ғ.к., доцент А.Б.Бильдебаева	120-121
20.	Кенес Назерке	Ұлы даланың ұлы азаматы: Барлыбек Сыртанов	аға оқытушы, PhD А.С.Сейсенбаева	122-123
21.	Курманбек Сабина	Развитие малого и среднего бизнеса в Республики Казахстан	д.э.н., проф. Е.К.Калдыбаев	124-125
22.	Қалымжан Лалагул	Қазақстан мен Өзбекстанның сыртқы экономикалық қызметінің даму келешегі	э.ғ.д., профессор Р.А.Қамшыбаев	126-127
23.	Максұт Сымбат	Мемлекеттік мекемелерде қызметкерлермен есеп айырысу	э.ғ.к., доцент А.Б. Бильдебаева	128-129
24.	Мынбаева Асия	Әлемнің жетекші компанияларының бизнес стратегиялары	аға оқытушы Кулмаганбетова А.Б.	130-131
25.	Молдахметова А.С.	XXI ғасырдағы әлеуметтану пәнінің білім беру жүйесі		132-133
26.	Нұртай Сымбат	Шағын және орта бизнестің салалық құрлымын жетілдіру	э.ғ.к., дацент К.Г.Жунусов	134-135
27.	Суняцунова Гүлбахар	Цифрлік экономикаға бейімделген білікті мамандарды дайындау сапасын көтеру	М.О.Қойшыбаева	136-137
28.	Сағатова Айгерім	Әбу насыр Әл-фарабидің ізгілікті қоғам құрудағы ойлары	аға оқытушы Т.Т.Тленова	138-139
29.	Серіккбай Айгерім	Қазіргі кездегі студент жастардың әлеуметтенуінің ерекшеліктері	аға оқытушы Иманбаева С.Ж.	140-141
30.	Тынысбекова Нұрдана	Латын графикасына көшу-ұлттық сананың жаңғыруы	Г.А.Берниязова	142-143
31.	Чакенова Балжан	Қазақстанда алғашқы медициналық кадрлардың қалыптасу тарихына қысқаша шолу	т.ғ.к., проф. М.Ч. Калыбекова	144-145
32.	Шакарманова Ұлмекен Мұхтарқызы	Жастар саясаты: өткені мен бүгіні	т.ғ.к., доцент Қ.Қ.Жылқышыбаева	146-147
33.	Штрошер Мария	Қазақстандағы инновацияны дамыту: негізгі элементтері және бағыттары	аға оқытушы Б.Н.Сихимбаева	148-149
INFORMATION LEARNING AND STEM				
1.	Алтынбекқызы Жұлдызай, Елмұратова Марал	Информационные и коммуникационные технологии в системе образования	магистр, преподаватель Б. Сабит	150-151
2.	Аманбаева Санимай	Қашықтықтан білім беруде цифрлық технологияларды пайдалану	ф.-м.ғ.к., профессор С.Ә.Исаев	152-153
3.	Анар Меруерт	Күн батареясы негізінде «Ақылды үй» жобасын құру		154-155
4.	Асилбаева Нуржайна	Студенттерге объектіге-бағытталған программалау мен жобалауды оқыту әдістемесінің ерекшеліктері	ф.-м.ғ.к., қауым.проф. Ө.Ә. Әуелбеков	156-157

5.	Ахатай Ақжан Ақарыстанқызы	Жоғарғы дәрежелі алгебралық тендеулерді диакоптика әдісімен шешу	ф.-м.ғ.д А.Ж.Сейтмұратов	158-159
6.	Ахмаджанова Мафтуна	Новые подходы в преподавании при билингвальном обучении	к.х.н., доцент Г.Т.Тугельбаева	160-161
7.	Азизов Ислам	Моделирование и визуализация трехмерных моделей средствами autocad	старший преподаватель Г.С.Мухамеджанова	162-163
8.	Әбдуәлі Маусым, Аталық Таңшолпан	Использование компьютерных технологий на уроках иностранного языка в старших классах для повышения мотивации к изучению данного языка	магистр, преподаватель Б. Сабит	164-165
9.	Әбжапбар Жамал	Болашақ мұғалімдердің кәсіби күзиреттілігін қалыптастырудың негізгі бағыттары	тех.ғ.к., профессор Г.И.Салғараева	166-167
10.	Байметова Зохида	Педагогические условия формирования творческой деятельности учащихся при изучении геометрии в 7 классе	д.п.н., и.о.проф. Б.Р.Каскатаева	168-169
11.	Бекжан Ұлдана	Мектеп бағдарламасында медиа білім беруді қолдану	ф.-м.ғ.к., доцент А.К.Искакова	170-171
12.	Даукенова Саяжан	Автомобиль нөмірін тануға арналған бағдарлама жасау	тех.ғ.к. Қ.Е.Тұрғанбай	172-173
13.	Досымбет Таңшолпан	Бастауыш сынып мұғалімдерінің оқытуда интеллектуалды ойынды пайдалану жолдары	п.ғ.к., аға оқытушы Ғ.А. Аскарова	174-175
14.	Duisenbai Aigerim	Technology of critical thinking in the preparation of teachers according to the updated curriculum	master, teacher Ainabek Zh.	176-177
15.	Досмаилова Гүлнұр	Желілік-браузерлер және оның атқаратын рөлі	п.ғ.к., қауым.профессор Н.С.Қатаев	178-179
16.	Ерсұлтан Раушан	Ispring бағдарламасының мүмкіндіктері	аға оқытушы, магистр Г.С.Алиева	180-181
17.	Жаксылыкова Гаухар	Способ тепловой защиты ветротурбины дарье	д.ф.-м.н., проф. А.К.Ершина	182-183
18.	Жүсіп Гүлнұр	Информатика сабағында мотивацияны дамыту арқылы оқушы деңгейін арттыру	магистр, оқытушы А.А.Масимгазиева	184-185
19.	Зарибаева Мафтуна	Подъёмная сила крыла и полет самолета		186-187
20.	Закирова Рамиля	Аппаратные и программные клавиатурные шпионы	ст.преподаватель, магистр и.н. Абдуакитова А.Е.	188-189
21.	Исабек Эльмира	Действующая лабораторная модель парусной ветротурбины	д.ф.-м.н., проф. А.К.Ершина	190-191
22.	Қалиева Ақтолқын	Қазақша логопед	тех.ғ.к., профессор Г.И. Салғараева	192-193
23.	Karimberdiyeva Perizat	Exhibits presented at the EXPO – 2017		194-195
24.	Қуатбекқызы Айзат	Білім беру үрдісіндегі интернет ресурстар	ф.-м.ғ.к., доцент А.К.Искакова	196-197

25.	Көптілеуова Мөлдір	Алгебра және геометриялық түрлендіру есептерін шығаруда симметрияны қолдану	п.ғ.к., проф. м.а. А.Ө.Дәулетқұлова	198-199
26.	Күмісбай Ақтоты	Латын әліпбиіне бейімделген офистік Windows қосымшаларының интерфейстерін құру технологиясы	п.ғ.к., профессор Р.А.Е. М.Ж. Балабекова	200-201
27.	Мұсаева Малика	Отын элементі LaMnO_3 перовскитті катодының жұмыс тиімділігін арттыру	PhD, аға оқытушы Г.Ә. Қаптағай	202-203
28.	Маликова Севдора	Гидроэлектростанция	д.ф.-м.н.проф. А.К.Ершина	204-205
29.	Niyazova Akmaral, Sayuzova Luiza	Problems of using wind energy		206-207
30.	Оңғарбай Әлия	Балаларға арналған мобильді қосымшаларға кіріспе	тех.ғ.к., профессор Г.И.Салғараева	208-209
31.	Сырлыбаева Рузада	Қолданбалы бағдарламалар өзін-өзі жетілдіру элементі ретінде	ф.-м.ғ.к., доцент А.К.Искакова	210-211
32.	Садыкова Макпал Сериковна	Исследование и разработка моделей и методов использования 3D технологии в информационных системах	Адамов Н.А.	212-213
33.	Төлеген Оразкүл	Бұлттық технологияларды қолдану	аға оқытушы, магистр Алиева Г.С.	214-215
34.	Умарова Ұлхан	Жел энергиясын пайдалану мәселелері	педагогика ғылымдарының магистрі: А.А.Утебаева	216-217
35.	Усей Гулжан	Азотпен қоспаланған Co_3O_4 (100) бетінің ұшықтарын моделдеу	PhD, аға оқытушы Г.Ә. Қаптағай	218-219
36.	Шегеева Ақтілек	Бастауыш мектеп оқушыларына информатиканы оқытуды ұйымдастыру	аға оқытушы, магистр Алиева Г.С.	220-221
37.	Ыдырысова Азиза	Вертикально-осевой двухроторный ветроагрегат бидарье-2		222-223
EFFICIENCY OF TEACHING				
1.	Абдрахманова Гулнур	Әдебиеттік оқыту және сауат ашу сабағында оқылым және жазылым дағдыларын қалыптастыру	п.ғ.к., қауым.проф. Р.Қ. Қарсыбаева	224-225
2.	Асмутиллаева Ш.	Жаратылыстану пәні бойынша сыныптан тыс жұмыстар арқылы бастауыш сынып оқушыларының дүниетанымын қалаптастыру	п.ғ.д. Аймағамбетова Қ.А.	226-227
3.	Абрамова Ольга	Формирование познавательной активности младших школьников посредством технологии проблемного обучения	к.п.н., и.о. ассоциированного профессора Л.Е.Агеева	228-229
4.	Aitbek Marzhan	Developing critical thinking skills of students through logical tasks	Tekesbayeva A.M.	230-231

5.	Аманжол Салтанат	Бастауыш сынып оқушыларының логикалық ойлау қабілетін дамыту	п.ғ.к., доцент А.М.Текесбаева	232-233
6.	Амирова Анея	Қиын баламен жүргізілетін әлеуметтік жұмыс	пс. Магистрі Токтогулова Г.Б.	234-235
7.	Арман Бота	Әлеуметтік желілер мен интернеттің студенттерге ықпалы	әл.ғ.м., аға оқытушы С.Т.Бапаева	236-237
8.	Ахан Қарлыға	Мектеп жасына дейінгі балалардың асық терапиясы негізінде танымдық қабілеттерін дамытудың маңызы	п.ғ.к., қауым. проф. А.М.Жубандыкова	238-239
9.	Әуелбек Маригүл	Дүниетану пәнін оқытуда оқыту мен оқудағы жаңа тәсілдерді қолдану арқылы оқушылардың дүниетанымын қалыптастыру	п.ғ.д. Қ.А.Аймағамбетова	240-241
10.	Багирова Асия	Формирование коммуникативной компетенции младших школьников посредством технологии сотрудничества	к.п.н., и.о. ассоциированного профессора Л.Е.Агеева	242-243
11.	Баймухамет Роза	Мүмкіндігі шектеулі балаларға PECS әдісін қолдану және нәтижеге қол жеткізу шарттары	дефектология магистрі Ж.Б.Қатшыбекова	244-245
12.	Белякова Алина	Когнитивная терапия в преодолении депрессии личности	к.пс.н., доцент Г.М. Касымова	246-247
13.	Ботабаева Әсел	Бастауыш мектептің оқу үрдісінде оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыру	п.ғ.к. Р.А. Набуова	248-249
14.	Боранбаева Диля Бахтиярқызы, Тоғайбаева Айгулден Кадировна	Сабактың әр кезінде қолданылатын саралап оқытудың маңыздылығы		250-251
15.	Бурамбаева Камшат	Жоғары мектеп жағдайында студенттердің бейімделу мәселесі	п.ғ.к., доцент Бахтиярова Г.Р.	252-253
16.	Дельден Айдина	Конфликты в сфере социальной адаптации младших школьников	к.пс.н., доцент У.И.Ауталипова	254-255
17.	Ералы М.Р.	Влияние уровня тревожности на проявление социальной дезадаптации у детей младшего школьного возраста	к.пс.н., доцент Г.М.Касымова	256-257
18.	Еркекүл Жансая	Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға бағытталған білім беру процесін ұйымдастыру	п.ғ.к. К.Т.Медеубаева	258-259
19.	Ертай Самал	Бастауыш сыныптағы жаратылыстану пәнін оқытуда оқушының өзіндік жұмысын ұйымдастыру әдістері	п.ғ.д. Қ.А.Аймағамбетова	260-261
20.	Есенаман Шынар	Дүниетану сабағында деңгейлеп оқыту арқылы танымдық	п.ғ.д. Қ.А.Аймағамбетова	262-263

		белсенділігін қалыптастыру		
21.	Иманбай Алина	Фин мектептерінде білім берудегі бағалау ерекшеліктері	п.ғ.к. К.Т.Медеубаева	264-265
22.	Иминова Юлдуз	Формирование у детей старшего дошкольного возраста основ безопасного поведения на улице	к.п.н., проф. Левченко Т.А.	266-267
23.	Кан Анастасия	Психологические особенности личности в процессе изучения иностранного языка	д.пс.н проф. Х.Т.Шерьязданова	268-269
24.	Кеңесбекова Інкар	Тұлғаның өзінің туылу ретіне қатынасының ерекшеліктері	магистр, аға оқытушы Ләззат Нуркасинова	270-271
25.	Косымжан Айгерим	Современное формирование мотивов занятий физической культурой и спортом у школьников	к.п.н., проф. Д.Р.Абдыкадырова	272-273
26.	Куантханова Фарида	Әйелдердегі бедеуліктің психологиялық факторлары	магистр, аға оқытушы М.И.Багибаева	274-275
27.	Күзембек Адиля	Стресстің тұлғаның индивидуалды ерекшеліктеріне ықпалы	әл.ғ.м., аға оқытушы Бапаева С.Т.	276-277
28.	Матниязова Дина	Білім беру жүйесін цифрландыру: электронды оқулықтардың білім берудегі маңызы	п.ғ.к. К.Т.Медеубаева	278-279
29.	Нургалиева Мадина	Причины проявления эмоциональной холодности у матерей. Синдром мертвой матери	к.пс.н. А.К. Байдрахманова	280-281
30.	Сманова А.С., Небесаева Ж.О.	Проектирование курсов повышения квалификации в развитии инновационной образовательной среды		282-284
31.	Ордабекова Лайла	Қазақ тілі сабағында бастауыш сынып оқушыларының сын тұрғысынан ойлау дағдыларын дамыту	п.ғ.к. Набуова Р.А.	285-286
32.	Рән Шынар	Болашақ мамандардың кәсіби құзыреттіліктерінің аксиологиялық компоненттерін қалыптастыру мәселесі	PhD, аға оқытушы Иманчиев Ж.Е.	287-288
33.	Саулан Несіпжан	Арнайы білім беру үдерісінде мүмкіндігі шектеулі балаларды көшбасшылыққа үйрету	педагогика магистрі Оспанова А.С.	289-290
34.	Сәрсенова Зәуре	Оқушылардың сөйлеу дағдысын қалыптастыру мақсатында ұйымдастырылатын сыныптан тыс жұмыстар	п.ғ.к. К.Т.Медеубаева	291-292
35.	Севериненко Алёна	Формирование исследовательских умений младших школьников в процессе проектной деятельности	PhD доктор, и.о. ассоциированного профессора Сыздықбаева А.Д.	293-294
36.	Серікбай Нұржамал	Көркем еңбек пәнінде оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту технологиясы	К.Т.Медеубаева	295-296

37.	Смолинова Альбина Тахировна	Раш моделі негізінде латентті айнымалыларды өлшеу	п.ғ.д., доцент К.С.Кудайбергенова	297-298
38.	Suleimenova M.T.	Learning of foreign language in preschool children	Soltanmuratova G.M.	299-300
39.	Тайбек Айгерім	Зияты зақымдалған оқушылардың сөйлеу тілінің грамматикалық құрылымын қалыптастыру жолдары	дефектология магистрі Ермағамбет Ә.Ы.	301-302
40.	Тәжмахан Айдана	Ұлттық сананы қалыптастырудың психологиялық ерекшеліктері	аға оқытушы Қараева Т.Н.	303-304
41.	Тоқтарбаева Әсем	Мектеп-гимназиялардағы элективті курстардың ұйымдастырылу ерекшеліктері	п.ғ.к. К.Т.Медеубаева	305-306
42.	Тұрғанбек Ұлболсын	Жаңартылған білім бағдарламасы бойынша дүниетану пәнінен сыныптан тыс жұмыстар арқылы 1-сынып оқушыларының экологиялық білім, білік, дағдыларын дамыту	п.ғ.д. Аймағамбетова Қ.А.	307-308
43.	Умбетова Ернара	Особенности использования асық – терапии в логопедической работе с детьми с общим недоразвитием речи	к.п.н., доцент Оразаева Г.С.	309-310
44.	Shamshiyeva Ramina	General principles of pedagogy	Otarova T. N.	311-312
45.	Шинтаева Лаззат	Педагогикалық зерттеулердегі квалиметриялық тәсілдер	п.ғ.д., доцент К.С.Кудайбергенова	313-314
NATURAL SCIENCE				
1.	Аскарбаева К.А.	Биологические особенности возбудителя ризомании сахарной свеклы и ее вредоносность на орошаемых землях юго-востока Казахстана	д.б.н., профессор Мауи А.А.	315-316
2.	Абдрасилова Маусым	Жаздық бидай сорттарының тат ауруларына кешенді ювенильдік төзімділігі	б.ғ.к., проф. м.а. Ж.С. Тилеубаева	317-318
3.	Абылкасым Мөлдір	Тамақ өнеркәсібі үшін маңызды сүт қышқылы бактерияларды бөліп алу және олардың морфологиялық физиологиялық қасиеттерін анықтау	б.ғ.к., қауым.проф. м.а. А.А.Сартаева	319-320
4.	Амиржанова Айдана	Табиғаттағы тіршілік орталарының біртектілігі туралы түсінік	а.ш.ғ.к., доцент Т.А. Ашимов	321-322
5.	Аскарбек Камила	Қазақстанда туризмді дамытудың маңызы мен бағыттары	г.м., аға оқытушы Ж.Е. Сдыкова	323-324
6.	Ахтаева Маржан	Urtica dioica L. өсімдігінің компоненттік құрамы	х.ғ.к., доцент профессор м.а. Г.Е.Азимбаева	325-326
7.	Балуанова Айым	Экологиялық туризмнің географиялық мәселелері	а.ш.ғ.к., доцент Т.А.Ашимов	327-328
8.	Башкова Яна	Аскохитоз сои и меры борьбы с	д.б.н., проф., А.А. Мауи	329-330

		ним		
9.	Ганиева Гульфира	Грани великой степи	старший преподаватель Х.Н.Кобегенова	331-332
10.	Дәулен Мадина	Сарыарқаның өсімдік, жануарлары мен топырақ жамылғысының ерекшеліктері	п.ғ.к., доцент К.А.Тлеубергенова	333-334
11.	Дюсембаева Сымбат	<i>Aloe arborescens</i> mill. жапырағының морфологиялық- анатомиялық ерекшеліктері	PhD, қауымд.проф.м.а. А.Н. Калиева	335-336
12.	Жұмабек Нұрина	Геоэкологиялық зеттеулердегі ГАЗ мүмкіндіктері	PhD, қауым. проф. м.а. Ш.У.Лайсханов	337-338
13.	Жақсылық Гүлнар, Әбдіқадырова Майра	Жүгерінің жергілікті сорттарының ауыр металдарға төзімділік ерекшеліктері	б.ғ.к., қауым.проф. м.а. Кіршібаев Е.А., PhD докторант Дигарбаева А.М.	339-340
14.	Жеңісқызы Анар	Алматы облысының табиғат ресурстарының даму жолдары	г.ғ.к., профессор Н.Н.Карменова	341-342
15.	Жамашев Женис	Микробная обсемененность полости рта при ношении съемных зубных протезов	к.м.н., доцент Т.С.Бегалилова, д.м.н., профессор С.Р.Рузуддинов, научный сотрудник Г.Жубатырова	343-344
16.	Жарылқап Зәуре	Топографиялық түсіріс негіздері және оның түрлері	PhD М.Е.Рахымбердина	345-346
17.	Konysbai Tolganai	Determination of genetically modified objects (gmos) of animal and plant origin by the method of polymerase chain reaction in the "Real time" mode	PhD, Senior Lecturer K.Alikhanov Master of veterinary science, assistant A.Taipova	347-348
18.	Кырбасова Эльзира	Дәрілік өсімдіктер шикізатын даярлау ерекшеліктері	б.ғ.д., проф. Г.У. Дюскалиева	349-350
19.	Кенжетай Жансая	Ірі қара мал бруцеллезінің ет сапасына әсері, ұша мен органдарының ветеринариялық санитариялық көрсеткіштері	PhD А.Б. Абжалиева, к.в.н., қауым.профессор А.А. Жумагелдиев	351-352
20.	Қалибаева Гүлім	Мүдделер тоғысындағы іле – қазақ автономиялық облысының орны	ж.ғ.м., оқытушы А.С. Мурзинова	353-354
21.	Құсайын Көркем	Мал азығы мен азықтық қоспаларды заманауи әдістермен уыттылығын анықтау	PhD К.Д. Алиханов, в.ғ.к., қауым.професор Б.Б.Барахов	355-356
22.	Қалқабаева Әсемай	Ірі қара мал етіндегі ауыр метал тұздарын анықтау	PhD А.Б. Абжалиева, к.в.н., қауым.профессор Қ.М.Ромашев	357-358
23.	Мұқағали Ақпейіл	География пәніне енгізілген ғылыми – әдістемелік жаңалықтар	п.ғ.к., профессор м.а. Мамирова К.Н.	359-360
24.	Мұхамбетова Гүлдана	Тұран жазығының шөлді және шөлейтті аймақтары	п.ғ.к., доцент К.А.Тлеубергенова	361-362
25.	Мұқаметжан Аида	Қант түрлерін рентгенографиялық зерттеу	Ж.И.Турсынова	363-364
26.	Ниязбек Аруна	Фитомелиоранттардың	б.ғ.д., проф.	365-366

		биоремедиациялық маңызы	С.Ибадуллаева	
27.	Нұрғожақызы Шуак	Сүт өнеркәсібіндегі биоцидтік технологияларды жетілдіру	PhD Қ.Д.Алиханов, в.ғ.м., ассистент А.М.Харесова	367-368
28.	Оқасова Инабат	Батыс Қазақстан облысының әлеуметтік экономикалық даму болашағы	ғ.ғ.к., профессор Н.Н.Карменова	369-370
29.	Орынбаева Фариза	Жанға дауа, дертке шипа - «Сарыағаш»	ж.ғ.м., оқытушы Сийкимбаева А.Б.	371-372
30.	Оналбек Гүлдана	Синтез и рентгенографическое исследование хромита –феррита гадолия состава $Gd_{(1-x)}CaCr_{0.5}Fe_{0.5}O_3$, (где $x=0,5-0,7$)	PhD Абдраймова.М.Р.	373-374
31.	Оңғарбай Әсел	Шұжық өндіру цехының қондырғылары мен құрал-жабдықтарын санитариялық өңдеу және жүргізілген дезинфекцияның сапасын санитариялық-гигиеналық бағалау	к.в.н., ст.преподаватель Б.Канатов, в.ғ.м., ассистент А.М. Харесова	375-376
32.	Сламжан Маржан	«Найзатапқан» - киелі мекен	ғ.м., аға оқытушы М.Е.Токсабаева	377-378
33.	Тургаенбаева Диляра	Распространение и вредоносность септориоза в условиях Алматинской области	д.б.н., проф. А.А. Мауи	379-380
34.	Тұрсынғали Талшын	Жанартылған география оқулығының мазмұны мен құрылымы (9 сынып «География оқулығы», автор Р.Ә.Қаратабанов)	п.ғ.к., профессор м.а. К.Н. Мамирова	381-382
35.	Амантай Г.Е.	Ауыр металдардың ағаш өсімдіктердің жапырақтарына сіңірілу және жинақталу процесстері	т.ғ.д., профессор А.С. Мусина	383-384
36.	Тәсібекова Гауһар	Сравнительное исследование газового состава воздуха животноводческих помещений с использованием современных приборов	к.в.н., проф. Г.Е.Алпысбаева, м.в.н., ст.преп. Ж.Н.Кудайбергенова	385-386
37.	Шортанова Айжан	Алтын және оның қосылыстарын өндіріс қалдығынан бөлу әдісі	х.ғ.к, профессор м.а. Г.Е. Азимбаева	387-388
38.	Юриева Б.	Исследование морфологии возбудителя ризомании сахарной свеклы	д.б.н., проф.А.А. Мауи	389-390

CULTURE AND ART

1.	Альшимбаева Рената	Вопросы связи литературы и хореографии в казахском балете	ст.преп. Асанова М.Р.	391-392
2.	Бектурғанова Балжан	Кітапхана мәдени орталық	оқытушы А.Қ.Байдарова	393-394
3.	Жапанова Алиса	Теория и практика сеттльментов как опыт организации культурного досуга	канд.иск., доцент Р.Н.Валиуллина	395-396
4.	Жұмабек Назерке	Музыканың өркениет қалыптасуындағы алатын орны	магистр, аға оқытушы Н.Т.Айнабекова	397-398

5.	Жұбатова Наргиз	Кітапханада балалардың кітап оқу мәдениетін қалыптастыру	п.ғ.к., Г.И. Нұржанова	399-400
6.	Жұматова Ақбота Ержанқызы	Дарынды оқушылармен жұмыс жасау мүмкіндіктері	п.ғ.к., проф.м.а. М.С. Сұлтанова	401-403
7.	Исаева Макбал	Музыкалық-тынығу жұмыстарды ұйымдастырудың педагогикалық шарттары	п.ғ.к., проф.м.а. М.С.Султанова	404-405
8.	Исаева Айсұлу	Жанартылған білім беру жүйесі - жаңашылдыққа бастау	өнертану канд., қауым.проф.м.а. С.М. Қырықбаева	406-407
9.	Келдібай Жаңагүл	Ерекше қажеттіліктері бар тұлғаларды өнерге баулуда сыныптан тыс жұмыстарының орны мен маңыздылығы	п.ғ.к., проф.м.а. Уразалиева М.А.	408-409
10.	Кенжебек Ділдә	Дизайнерлік ой туындыларды заманауи түрде бейнелеу	магистр, аға оқытушы У.Н. Алашабаева	410-411
11.	Құралбайқызы Мәдина	Музыка сабағында оқушылардың білім жетістіктерін бағалау	п.ғ.к., проф.м.а. М.С.Сұлтанова	412-413
12.	Михеенко Анастасия	Сферы применения стретчинга	магистр искусств И.Р.Аухадиев	414-415
13.	Мұсатай Шахида	Ұлы даланың бабалар жолы - заманауи қазақстан бейнелеу өнерінде	өнертану канд., қауым.проф.м.а. С.М. Қырықбаева	416-417
14.	Моматай Ақбота	Музыка сабағын ұйымдастыру барысында қазақ халық әндерімен жұмыс жасау	магистр, аға оқытушы Ш.А. Умирханова	418-419
15.	Мырзатаева Диана	Музыка мұғалімінің «Финал» музыкалық-компьютерлік бағдарламасын қолдану мүмкіндіктері	аға оқытушы А.Б.Даркембаева	420-421
16.	Несіпбай Бекзат	Көркем өнер саласындағы дәстүрлі ән өнерінің қалыптасу жолы	магистр, аға оқытушы Л.Ә.Аманқұлова	422-423
17.	Сексенбаева Ардақ	Қоғамдағы кітап оқу мәдениеті	п.ғ.к. Г.И.Нұржанова	424-425
18.	Скакова Мадина	Ұлттық кітапханалардың әлеуметтік міндеттері	п.ғ.к. Г.И.Нұржанова	426-427
19.	Тайтөлеуова Мадина	ҚР ірі кітапханалардың ақпараттық қызметінің даму бағыттары	п.ғ.к. Г.И. Нұржанова	428-429
20.	Талдыбаева Айнур	Ежелгі сақ стилінің эстетикалық және тәрбиелік ролі мен маңызы		430-431
21.	Тоқтасын Несібелі	Ұлы даланың би өнері	ө.ғ. магистрі, аға оқытушы С.Ә.Бәкірова	432-433

Басуға 02.04.2019ж. қол қойылды. Пішімі 60 x 84 ¹/₈
Офистік қағаз. Компьютерлік терілім.
Әріп түрі «Times New Roman». Riso басылымы.
Шартты баспа табағы 56
Таралымы 100 дана.
Тапсырыс №289
«Қызар университеті» баспасы
050000, Гоголь көшесі 116 үй